ספר
נוהג כצאן יוסף

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

ספר

נוהג כצאן יוסף

פסקים ומנהגים

של קהילות אשכנז וק"ק פרנקפורט

לרבי **יוסף יוזפא** ב"ר משה קאשמן **סג"ל** זצ"ל

לפי נושאים בסדר א"ב ולפי סדר ימות השנה

נדפס לראשונה בק"ק האנויא
תע"ח

יוצא לאור ע"פ דפו"ר
עם מבוא, הערות, ציונים, מפתחות ונספחים
על ידי
עמיחי כנרתי

מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים
תשע"ח

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות
מינהל התרבות
אגף מכוני מחקר תורניים

עורכים: בועז מרדכי ויואל קטן

©
כל הזכויות שמורות למכון שלמה אומן ז"ל (ע"ר)
שעלבים 9978400

http://www.machonso.org
08-9276664 | wso@shaalvim.co.il
Printed in Israel

לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות
ואהבת לרעך כמוך זה כל התורה כולה, ואידך פירושא
ויהיה עסקך עם בני אדם באמונה

(דברי המחבר להלן בענייני דרך ארץ)

זיכרון לאבינו מורינו

אהרן מאיר בן מנחם רוזנבאום ז"ל
Werner Rosenbaum z"l

שפעל בכל עת, ובכל תחום בחייו, על פי עקרונות אלו

בצעירותו ראה במו עיניו את חורבן יהדות אשכנז על אנשיה, קהילותיה ומוסדותיה ולכן פעל לשמור על גחלת מסורת מנהגי אשכנז במעשיו והנהגותיו ביום יום, בחינוך שהנחיל לצאצאיו, במאמציו לשמור על תורת רבני אשכנז, ובאיסוף ספרי הקודש שהודפסו בעיר הולדתו

בישיבת שעלבים ורבניה, ראה אבינו ז"ל המשך למסורת 'תורה עם דרך ארץ', ולכן פעל רבות למען הישיבה

אנו שמחים להביא לציבור לומדי התורה לכבודו ולזכרו מהדורה חדשה ומתוקנת של הספר "נוהג כצאן יוסף" מאת רבי יוסף יוזפא סג"ל מחשובי רבני פרנקפורט ע"מ

מוגה ומתוקן מחדש ע"י חוקרי מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים

תהא הוצאת ספר זה שם עולם לראש משפחתנו ז"ל. ולאות הכרת הטוב של המשפחה לישיבת שעלבים, ראשי הישיבה ורבניה

רחל רוזנבאום
ילדיו נכדיו וניניו ממשפחות גולדמינץ ורוזנבאום

מכתב ברכה מאת ראש ישיבת שעלבים
הרב מיכאל ימר שליט"א

מנהגי ישראל היו במשך דורות רבים הבסיס לשמירת המסגרת הקהילתית התורנית, וסוד כוחה ועוצמתה. באופן מיוחד ידועים היו מדור לדור בני קהילות אשכנז בשמירה הקפדנית של מנהגיהם, וע"י כן גם לשמירת המסורת וכוח העמידה של קהילותיהם, עד הדור האחרון.

לפני שנתיים זכו חוקרי מכון שלמה אומן שעל-יד ישיבתנו להוציא לאור את הספר החשוב 'יוסף אומץ' לרבי יוסף יוזפא האן, מחשובי רבני פרנקפורט דמיין לפני כארבע מאות שנה, המתאר ומבאר את מנהגי קהילות אשכנז לאורך מעגל השנה עם ביאורים והכרעות, במהדורה שלמה ומתוקנת ע"פ כת"י המחבר עם הערות וציונים והשלמות ונספחים.

עתה הם משלימים את המלאכה בהוצאה לאור של ספרו של נכדו, רבי יוסף יוזפא סג"ל, 'נוהג כצאן יוסף', שהוא חי המחזיק את עצמו - ועם זה יש בו תוספות והשלמות לאין מספר לספרו של זקנו. גם כרך זה יצא לאור כלול בהדרו על פי הדפוס הראשון עם תיקונים וציונים והשלמות והוספות ונספחים, דבר נאה ומתקבל.

ברכה מקרב לב למהדיר הספר, בוגר ישיבתנו ועתה ר"מ בישיבת איתמר שבשומרון, תלמיד חכם ומהדיר דייקן, שעשה מלאכתו אמונה גם בספר זה, הרב עמיחי כנרתי שליט"א.

תיתי לו למכון שלמה אומן שעל יד ישיבתנו שהוסיף גם את ההדרת ספר גדול וחשוב זה לראשונים ולאחרונים שהוא זכה כבר להדיר את ספריהם, ולאלו שהוא מתכוון להוציא לאור בעתיד מהודרים ומתוקנים. אין לי ספק שהספר "נוהג כצאן יוסף" במהדורה משובחת זו ימצא חן בעיני לומדי התורה ופוסקי ההלכה לדורות.

אשרי ישיבתנו שזוכה למכון כה מכובד המוציא לאור ספרים רבים וחשובים לזיכוי הלומדים. ברכה מיוחדת מקרב לב לידידי הרב יואל קטן שליט"א ראש מכון שלמה אומן, על פעילותו הנמרצת והמסורה בדעת ובתבונה רבה בהוצאה לאור של כתבי קדמונים, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בספר זה ובספרים האחרים שהמכון הוציא לאור.

תודה מקרב לב למשפחת אומן המורחבת שמסייעת במשך השנה כולה לפעילות חשובה זו, לעילוי נשמת ידידי מנוער ר' שלמה אומן הי"ד.

ואין לי אלא לסיים בברכה לראשי המכון ולתומכיו ולתלמידי החכמים שמהדירים במסגרתו ספרי קדמונים, שיזכו להתחיל ספרים רבים ולסיימם, ולזכות את עם ישראל בתורה מפוארת בכלים מפוארים.

בברכת כהנים באהבה
מיכאל הכהן ימר

ד.נ שמשון מיקוד: 9978400 | טל': 08-9276520 | פקס: 08-9276720

התוכן

מבוא 9

תוכן עניינים קצר 23

תוכן עניינים מפורט 25

נוהג כצאן יוסף

הסכמות לדפו"ר ..... א

הקדמת המחבר ..... ג

נוהג כצאן יוסף הלכות לפי נושאים ..... יא

זמן הליכה לבית הכנסת ..... רלב

הלכות חילוק פרשיות לפי סדר ימות השנה ..... רלד

שיר חדש לאומרו כשנותנים ספר תורה לבית הכנסת ..... תטז

קונטרס צאן הנחלות ..... תלג

נספחים ..... תמד

מפתח ..... תמט

* * *

על מכון שלמה אומן ז"ל ..... תנב

נהג
כצאן יוסף

זס ספר תולדות חדס יסודתו נספירים יתד במקום נאמן תקוע ·
מגת הלוי לוית חן פלקת מחוקק ספון ורקוע · הוא ניסו סרנני
ערכי סעלני · עסים לימוי זיח רענן לו שם לוי"צ שופכני ונוסכי ·
ספרק דוקנן ופיטני · ריכן ונר ריכן נגר ונר נגר · חכס חרשים
וכנון לחס סחרס וסאסגר · · עקוד ורגו"ל לקרות ולשנות תלמודו בידו
ובפיו ערוך ומשונר · סאנרך · זרע בירך · מסורל יוסף יוסף בן סיסים ופזקן
זס קכה חכמה סחסיד מסורל מסס קלסמן סג"ל נרו' מק"ק פסס ויחן
סרב המופלג ומופלג בחון ישראל מסורל יודן מילר נרו' שב"ל דמדינת
מארק ומדינת קשלן גליל ריין וגליל מרכשנוב ויוסף הוא שאמיר זה
פירו"ם לחי"י פי' מספיק על הסליחות · הלא הוא כתוב בתרע
לנוס מיוסר על סמחקה חקוק וחרות על הלוחות · ומתס
יום"ף שנית ילו מרוף ושומך לכל
החנורי"ן
דינים הלכות ומנהגים מיוחרים ומלוקטים · לתף תמ"גיר קנלס
כלמי"ר גורנס שנר לשלומיהו לכולהו פרשייתא דכלה וכיול נכיולא
רבא מכילתא דני רב כללים ופרטים ·

ויתרון שכשר חכמה טוב טעם ודעת ספר הזה סגלוי וסחתום· זס
שמו יוסף לפיות פעצה מגלה עמוקות מני חשך מגיד תעלומות חכמה
חזון שתום · יבואר ניתר סיטב בהקדמת שאמנר : דבריו
נמשפט יכלכל וחיליס יגבר

נדפס בק"ק

דאנויא

בבית האדון יאקב באסאנג נגמר ביום הששי
ה' כסליו לשנר ולפרט אשובה אר"ה צ"אנך
א"שמר :

מבוא

לתולדות הרב המחבר	9
חיבורים שכתב	14
ספר נוהג כצאן יוסף	15
השגות על דברים שבספר	17
מהדורתנו	19
חשיבות מנהגי ישראל	20
דברי סיום ותודה	21

בשבח והודאה להשי"ת הננו עומדים בפתח המבוא[1] לספר הידוע "נוהג כצאן יוסף", ספרו של הרב יוסף יוזפא [עסא[2]] סג"ל[3] זצ"ל, אחד מספרי המנהג והפסק החשובים של מנהגי אשכנז, שנדפס לראשונה בדיוק לפני שלוש מאות שנה.

לתולדות הרב המחבר

ר' יוזפא נולד לערך בשנת תמ"ה, ראה לקמן שלמד בישיבה[4] עוד לפני שנת ת"ס.

---

1 הסתייענו בכתיבת המבוא במספר ספרים בהם מוזכר הרב המחבר. לחלקם הגענו בעזרת רב"ש המבורגר שליט"א ותודתנו לו על נתינת הרשימה מהכרטסת שלו, בה אסף פרטים רבים ממקורות שונים על יהדות גרמניה וחכמיה.

2 במספר מקומות מוזכר שם "עסא" כחלק מהשם של הרב ר' משה או בנו ר' יוסף, וכנראה היו שקראום כך "עסא" על שם מקומם: בספר "סדר סליחות" אמסטרדם תע"ב, "עם פירוש הנקרא מסביר" שכתב רבי יוזפא, מכנהו בנו "משה קאשמן עסא", וכן בהסכמת החכם צבי על ספר זה. בשו"ת מאמר מרדכי (הלברשטאט) סי' לא ולג כותב ר' יוזפא את שמו "יוזפא עסא". גם בשו"ת ר"י מילר סי' צח ובמאמרבוך (ספר זכרון, הזכרת נשמות) של קהילת דייץ (נדפס ב"קונטרס המקונן" לאהרן ילינק) עמ' 54-53 נקרא בשם "עסא". [לעומת זאת בספריו נוהג כצאן יוסף ובספרו קנה כותב על עצמו רק שהוא "מעסא", ולא נזכר "עסא" בשמו, גם לא בהסכמות. וכאמור שהיו שקראום כך].

3 סגן לוויה. לעיתים כתב על עצמו "יוזפא לוי" ולא בכינוי "סג"ל", ראה בסוף הקדמתו לחיבורו "סליחות עם פירוש הנקרא מסביר", בשו"ת ר"י מילר סי' צח ובשו"ת מאמר מרדכי (הלברשטאט) סי' לא ולג.

4 כנראה ישיבה לצעירים בערך גיל בר מצוה, שהוא בערך זמן שנכנסו התלמידים לישיבות, ראה בספר אוהלי תורה (ד"ר מרדכי ברויאר ז"ל, ירושלים תשס"ג) עמ' 368-367, ובספר הישיבה הרמה בפיורדא (רב"ש המבורגר שליט"א, ב"ב תש"ע) ח"ג עמ' 124-122 [תודתנו לרב ישראל מרדכי פלס שליט"א על סיועו בהערה זו].

אביו של ר' יוסף יוזפא היה ר' משה קאשמן[5] סג"ל, מהעיר עסא[6] [על יד קעלן (קולוניא) בגרמניה המערבית[7]]. רבי משה היה איש חכם וחסיד, כמש"כ בהקדמה לספרנו: "החסיד התורני כמהור"ר משה קאשמן סג"ל מעסא", ובספרו 'קנה' כותב עליו רבי יוזפא: "החסיד המנוח". גם במכתב רבי יוזפא יוסף שנדפס בשו"ת מאמר מרדכי כותב על לימודו מאביו: "ושמשתי גם כן את אדוני אבי מורי החסיד מו"ה קאשמן עסא זצ"ל". ובהסכמה לספרנו מאת מהר"י כ"ץ אב"ד פפד"מ, מח"ס שו"ת שב יעקב, מכנהו: "הזקן זה קנה חכמה החסיד מהור"ר משה קאשמן"[8].

זקנו של ר' יוזפא היה החכם הנודע בעל הספר יוסף אומץ[9], רבי יוסף יוזפא האן נוירלינגן זצ"ל, דיין בפפד"מ, כמו שכתב בסוף ההקדמה לספרנו: "כמה פעמים כתבתי בחיבורי איזו דברים בשם אאמ"ז מהרי"ה, והוא נוטריקון אדוני אבי מזקני מהור"ר יוזפא האן בספרו יוסיף אומץ וכו'. ותדעו שהיה בקי בפוסקים והיה דיין מצויין בק"ק פ"פ דמיין" וכו'. ואכן בספר "נוהג כצאן יוסף" מובאים פעמים רבות דברים מהספר יוסף אומץ[10], שבאותו זמן היה עדיין בכתב יד[11]: ספר יוסף אומץ נדפס לראשונה בשנת תפ"ג, ואילו ספרנו נדפס כבר בשנת תע"ח.

ר' יוזפא זכה ללמוד בצעירותו אצל שנים מגדולי הדור:

א. הגאון הנודע רבי דוד אופנהיים זצ"ל (תכ"ה-תצ"ז), מגדולי דורו, מח"ס שו"ת נשאל דוד (כמה חלקים) ועוד עשרות ספרים בכל מקצועות התורה, חלקם עדיין לא נדפסו.

וכך כתב בספרנו הל' מעריב סי' ד: "ושמעתי מהגאון המפורסם מהור"ר דוד אופנהיים נר"ו אב"ד דק"ק פראג, כשלמדתי בישיבה שלו שיש בה סמיכה בק"ק נ"ש[12]". הגרד"א היה רב בניקלשבורג משנת תמ"ט עד שנת תס"ב, וא"כ ר' יוזפא למד בישיבתו בתקופה זו, לפני שנת ת"ס שאז כבר למד בפראג אצל רבו השני, ראה לקמן בסמוך. [כנראה

---

5 קאשמן הוא שם החול של האב, ולא שם משפחתו [ולכן אין שם בנו "יוזפא קאשמן" כפי שיש שכתבו כך].

6 היא העיר אסן, כיום במדינת נורדיין-וסטפאליה שבגרמניה.

7 גם העיר דייץ שאליה עבר ר' יוזפא בהמשך שנותיו היא על יד מדינת קולוניא.

8 בקונטרס חלקי אבנים (בסוף שו"ת נשאל דוד לג"ר דוד אופנהיים ח"ג, עמ' רמא) הביא שר' משה נפטר ונקבר בדייץ.

9 לא ידוע איך בדיוק היה זקנו, וגם האם היה סבו או אבי סבו.

10 בשמו המקורי "יוסיף אומץ", ראה במבוא למהד' מכון שלמה אומן (שעלבים תשע"ו) עמ' 19 ובהערה 56.

11 באיזה כת"י של היוסף אומץ השתמש רבי יוזפא, ראה ביוסף אומץ מהד' מכון שלמה אומן (שעלבים תשע"ו) במבוא שם עמ' 22 ובהערה 78.

12 העיר ניקלשבורג.

שלא היתה זאת תקופת לימוד ארוכה, או שלא שימש ממש את הגרד"א, שכן בשו"ת מאמר מרדכי (ראה לקמן) כשמונה את מי שזכה לשמשו אינו מזכיר את הגרד"א].

ב. הגאון הנודע רבי אברהם ברוידא זצ"ל[13] (ת"י - תע"ז), מגדולי דורו, מח"ס "אשל אברהם" על הש"ס, רבן של פראג, מיץ ופפד"מ.

ר' יוזפא כותב על עצמו בספרנו הל' פורים: "ובהיותי בבחרותי בפראג, שלמדתי שם בישיבת הגאון המפורסם מהור"ר אברהם ברודא זצ"ל בשנת ת"ס, תס"א, תס"ב, ותס"ג".

כך כותב ר' יוזפא גם בדבריו שנדפסו בשו"ת מאמר מרדכי (לרב מרדכי הלברשטאט זצ"ל, אב"ד דיסלדארף) סוף סי' ל"א: "שמשתי את אדמ"ו ורבן של כל בני הגולה הגאון החסיד המפורסם כרבי אליעזר בן חרסום[14] הוא ניהו כבוד מו"ה אברהם ברודא ר"מ דק"ק פראג, בישיבה שיש בה סמיכה, ד' שנים משנת ת"ס עד שנת תס"ג ועד בכלל".

בשנים תנ"ג-תס"ח היה רבי אברהם ראש ישיבה גדולה בפראג ובפפד"מ[15], ובין אלפי תלמידיו נמנו כאלו שהתפרסמו אח"כ לגדולי ישראל ומחברי ספרים ידועים, כגון רבי נתנאל ווייל (בעל הקרבן נתנאל, שרבו זה היה גם דוד אשתו), רבי יוסף שטיינהרט (בעל שו"ת זכרון יוסף), רבי שבתי הילמן, רבי יחזקאל קצנלנבויגן (בעל שו"ת כנסת יחזקאל), רבי יונה לנדסופר (בעל שו"ת מעיל צדקה), רבי חיים ליפשיץ (בעל ספר דרך חיים), רבי שמואל יאס, רבי מרדכי יפה מרגליות, רבי מרדכי דייטש, ועוד רבים וגדולים.

בהגיע ר' יוזפא לפרקו לקחו לחתן הגאון הנודע בישראל, מגדולי פוסקי ומשיבי דורו, רבי יהודה מילר זצ"ל, רבן של העיר דייץ, ומדינות קולוניא ומארק[16]. בשו"ת רבי יהודה מילר

---

13 "זקני מארי מאור הגולה רבינו אברהם ברוידא זצללל"ה" (רעק"א בתחילת ספרו דרו"ח, וכן בחידושים על ב"ק קיב, א: "רב הגולה"). ראה על רא"ב בספר "משפחת ברודא" (ורשא תרצ"ח) עמ' 7 ואילך, בקונטרס "תולדות אברהם" הנספח לספר אשל אברהם עה"ת (הוצאת מכון שם עולם, ב"ב תשס"ט) ובספר רבני פרנקפורט פרק ט"ז. לאחרונה נדפסו מאמרים מקיפים לרגל שלוש מאות שנה לפטירתו: מאמר בהמשכים "הגה"ק רבי אברהם ברודא זי"ע אב"ד פראנקפורט" (עלון עלים לתרופה, אייר תשע"ז, במדור יומא דנשמתא), ומאמר "מאור הגולה", יצחק א. שימון, "המודיע" ב' באייר תשע"ז.

14 ראה יומא לה, ב.

15 "מהר"ר אברהם ברודא, בישראל גדול שמו והרביץ תורה בישראל מאד, והיה תלמיד מהג"מ יצחק חריף אב"ד בק"ק קראקא והיה ראש ישיבה בק"ק פראג ואב"ד בק"ק מיץ ובק"ק פפד"מ, ושמענו מתוקף גדולתו בתורה וחסידות וגודל שקידתו עד יום פטירתו ככתוב בספר תולדות אברהם הנדפס מחדש, ותלמידיו היו גאוני ארץ, ושמו הולך בכל העולם והוא מפורסם בכל אשכנז" וכו' (שם הגדולים לג"ר חיד"א, מערכת גדולים מערכה א אות ל).

16 ראה עליו בהרחבה במבוא לספרו "שו"ת רבי יהודה מילר", מהד' מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ג.

ח"א סי' צ"ח נמצאת שאלה ובה דיון הלכתי שכתב החתן ר' יוזפא לחמיו הגאון, בענין סחיטת זיתים וענבים בשבת. בסופה הוא כותב: "ומנאי תלמידו המיועד להיות חתנו, הקטן יוזפא לוי בהר"ר משה קאשמן עסא". בשו"ת מאמר מרדכי (הלברשטאט) סי' ל"א הוא כותב על עצמו ששימש שלושה גדולים, ואחד מהם הוא "אדמו"ר החסיד והעניו מוהר"ר יודא מילר זצ"ל".

בשנת תע"ב כשיצא הספר סדר סליחות עם פירוש "המסביר" שכתב רבי יוזפא, כתב חמיו הסכמה חשובה על הספר.

רבי יוזפא מביא בספרנו מספר פעמים פסקים ותשובות מחמיו הגאון[17]. חמיו כתב הסכמה על הספר, ובקונטרס "צאן הנחלות" שבסופו הגן על הספר, לצד כתיבת הערות נצרכות, ראה לקמן בפרק על הספר.

בהקדמה לספרנו נוהג כצאן יוסף (פיסקה "הדור בלבושו מהר"ם יפה") הוא כותב על עצמו "אני הקטן ריש דוכני", וקשה לדעת האם כוונתו ששימש כמלמד תלמידים "ריש דוכנא"[18], או שזו לשון מליצית.

מספר ידיעות חשובות וחדשות על ר' יוזפא נמצאות במאמרבוך (ספר הזכרון, הזכרת נשמות) של קהילת דייץ, נדפס ב"קונטרס המקונן" בשנת תרמ"א ע"י אהרן ילינק מוינה[19]. כמבואר שם העתקת המאמרבוך החדש היתה ע"י בנו של ר' יוזפא: "כתבתי זאת בידים רפות בן שבעים שנה אברהם בן לא"א המנוח מהור"ר יוסף יוזפא עסא לבית לוי".

וכך כתוב שם בעמ' 53-54 על ר' יוזפא:

"יזכור אלהים נשמת המופלא ומופלג בתורה זקן זה קנה חכמה כש"ת מהור"ר יוסף יוזפא בן החסיד מהור"ר משה קאשמן הלוי עסא זצ"ל, וחתנו דבי נשיאה הגאון הגדול ה"ה כש"ת מהור"ר יודא מילר זצ"ל, עבור שהאיר עיני הגולה בחיבורו ספר "המסביר" שהוא פירוש מובחר על סליחות אשר הדפיס שנת תבא עליו ברכה, ובחיבורו ספר "נוהג כצאן יוסף", ועוד ספר קטן הכמות ורב האיכות יקרא שמו בישראל "קנה גביע הכסף". ועוד כמוס וחתום באוצרותיו חידושיו וכתביו אשר נקבו בשמות, ספר "תהילתו בפי", ראשי תיבות בן פורת יוסף, שהוא פירוש נחמד על ספר תהילים. וגם ספר "רצפת בה"ט", ראשי תיבות בעל הטורים, והוא פירוש נאה ויאה על בעל הטורים. וגם ספר "לחם חמודות", והוא פירוש נפלא על ספר הרשב"ם. ומה גם לרבות כמה וכמה חידושים שחידש והמה בכתו"בים ודרשות פרד"ס. גם העמיד תלמידים הרבה בק"ק אמשטרדם בחכמת הדקדוק. גם היה כל ימיו מן המתמידים לקיים והגית בו יומם ולילה. והיה איתן מושבו מ"צ לעדתו כאן ק"ק דייץ. בשכר

---

17 ראה ע"פ המפתח לספרנו.

18 ראה לקמן מתוך המאמרבוך: "גם העמיד תלמידים הרבה בק"ק אמשטרדם בחכמת הדקדוק".

19 קונטרס המקונן נדפס שוב בירושלים שנת תשל"ב בתוך הספר "מפתחות לספרות ישראל" של אהרן ילניק.

זה ובשכר שסבל יסורים קשים ז׳ חודשים קודם מותו וקיבלם מאהבה, ובשכר שבנו הבחור הר״ר אברהם סג״ל נתן לפי ערכו מתנה לצדקה... פנה הודו ביום שבת קודש פרשת האזינו שהוא י״ב תשרי, ונקבר למחרתו ביום א׳ י״ג תשרי, שנת ת׳סור ק׳ללה י׳בא ט׳וב לפ״ק״.

למדנו מדברים אלו שנכתבו במאמרבוך על חיבוריו השונים (שחלקם לא נדפסו), על לימודו לתלמידים דקדוק, על היותו משמש בקודש כמורה צדק בעיר דייץ[20], על שקידתו בתורה, על קבלת היסורין באהבה ועל זמן פטירתו בי״ב תשרי תקי״ט.

ועוד יש שם במאמרבוך ידיעות על אשתו, שתי בנותיו ובנו:

״יזכור אלהים הבתולה המהוללה מרת ריזכן, ובעת שכבד עליה חוליה קראוה רבקה, ה״ה בת מהור״ר יוסף יוזפא סג״ל עסא שהיתה צנועה ויראת השם ב״ה וב״ש, והיתה מתפללת באימה ביראה ופחד, ומושכלת עד מאוד כבנות צלופחד, והיתה ממעטת בשיחה בטילה והרבתה להתפלל ולקרות בספרי מוסר כבן חכם ישמח אב, והיתה בעלת קומה והלכה שחוח ושח עינים דרך צניעות ... בעבור זה... נולדת ביום ג׳ כ״ז אייר תפ״ג לפ״ק, והלכה בדרך כל הארץ בש״ק ג׳ אלול תק״א״ (קונטרס המקונן עמ׳ 46).

״יזכור אלהים את נשמת הבתולה המהוללה מרת שארלה בת מהור״ר יוסף יוזפא סג״ל עסא שהיתה צנועה ומוכתרת בנימוסין, ויהי ידיה אמונה במעשה אומן, דרשה צמר ופשתן ותעש בחפץ כפיה בלי שום מורה אשר הורה גבר או אתתא. גם כתבה כתב מהודר ולשון צח בלי שום מלמד, רק הרגילה את עצמה לתור ולדרוש בעת שהיו כותבים התלמידים אצל המלמדים. והיתה צנועה ובמיעוט שיחה, והיתה מתפללת תפילות חובה בזמניהם ודקדקה בברכת הנהנין לשם הבורא ית״ש, בעבור זה ועל אשר נתן אביה לצדקה ... נולדת ביום ג׳ י״ח סיון תפ״ח לפ״ק, ושבקה חיים לכל חי, והלכה בדרך כל הארץ ליל ג׳ נגהי ד׳, ו׳ אלול תק״א[21]״ (קונטרס המקונן עמ׳ 46).

״יזכור אלהים האשה החשובה מרת רעכלה, בת הגאון מהור״ר יודא מילר זצ״ל, שהיתה אשת המנוח מהור״ר יוזפא עסא סג״ל זצ״ל, עבור שהיתה אשת חיל ועטרת בעלה ועבור שבנה הר״ר אברהם סגל נתן עבור נשמתה מתנה בשכר זה ... נפטרת ביום א׳ ב׳ כסלו תקל״א ונקברת בו ביום״ (קונטרס המקונן עמ׳ 59)

״הר״ר אברהם[22] בן מורינו ר׳ יוסף המכונה יוזפא הלוי עסא, ויהי אברהם בן שמונים ותשע

---

20 וכ״כ ר׳ יוזפא בתשובתו שנדפסה בשו״ת מאמר מרדכי (הלברשטאט) סי׳ לא, בהתייחסו לחמיו הר״י מילר: ״והוא ז״ל הושיב אותי על כסא ההוראה בחריקאו (במקומו, ראה כתובות קה, א) כאן דייץ והסביבות אשר במדינת קלוניא״.

21 א״כ שתים מבנותיו מתו בבחרותן, בהפרש של שלושה ימים, כנראה במגפה.

22 מר׳ אברהם נשארו שני יצירות ספרותיות (נמצאות בכת״י בספריה הלאומית): סיפורו על ״שטיפת המים שהיה בשנת תקמ״ד״, ו״זמר נאה ... כשחנכו את בית הכנסת החדשה פה ק״ק דייץ שבת נחמו תקו״ם לפ״ק״.

שנים ויאסף אל עמיו, והיה ממלא מקום אביו, והוא העתיק ספר זכרון נשמות בפנקס זה לאחר שנתקלקל פנקס הישן שהיה על הקלף בעת שטיפת המים הזדונים ביום ד' י"ב מנחם תקס"ה" (קונטרס המקונן עמ' 68).

ידיעה נוספת על משפחתו של ר' יוזפא נמצאת בספרנו (הל' ר"ח אב סי' א והל' ימי התשובה סי' ד) שמחותנו[23] היה ר' ישעיה (ב"ר אברהם, נין ונכד לב"ח ולט"ז) מחבר ספר באר היטב[24].

חיבורים שכתב

רבי יוזפא הוציא לאור בחייו שלושה חיבורים:

הראשון הוא "**סדר סליחות מכל השנה כמנהג ק"ק אשכנזים, עם פירוש הנקרא מסביר**"[25]. נדפס בשנת תע"ב (אמשטרדם), קמ"ו דפים כפולים. באו עליו בהסכמות רבני אמשטרדם ובראשם הגאון החכם צבי[26], חמיו הג"ר יהודה מילר, והג"ר יעקב כץ בעל השב יעקב.

בספרנו נוהג כצאן יוסף הוא מפנה פעמים רבות לספר זה.

השני הוא ספרנו "**נוהג כצאן יוסף**", נדפס בשנת תע"ח.

השלישי הוא ספר "**קנה**"[27], מ' דפים כפולים, נדפס בשנת תצ"ג. בספר זה כתב שיר ארוך עם חרוזים יפים בנושאי אמונה, תורה ומצוות, ומפרש המילים והתוכן של כל בית ובית מהשיר. בסופו הדפיס גם מפירושיו לתהילים, מזמור כ"ב ומזמור קט"ז.

מלבד חיבורים אלו ידוע לנו גם על חיבורים נוספים שלא נדפסו, מחוסר כסף[28]:

---

23 לא ברור האם כוונתו "מחותני" כלשון זמננו לאבי חתנו או כלתו, ראה בסוף הקדמתו לספר שכתב "מחותני הקצין המפורסם כב' זנוויל שטערן", אח"כ כתב גם על בנו ר' זיסקנד שהוא מחותנו, וגם כינה מחותני את אחיו של חמיו הר"י מילר. וכנראה מחותני הוא שם כינוי לקירבה מסויימת דרך חתנות.

24 באר היטב שקדם לבאר היטב הידוע היום לר"י אשכנזי מהעיר טיקטין, וראה במאמר "מהדורות באר היטב לשו"ע", בכתב עת זכור לאברהם (חולון) תשנ"ב עמ' קיב ואילך.

25 פירוש זה נדפס בחלקו שוב בתוך "מחזור כמנהג אשכנז", אמשטרדם, תקכ"ז, שכולל פירוש רחב מאת רבי יצחק הרלישהיים, עם פירוש 'המסביר' שחיבר רבי יוסף יוזפא, ועם פירוש 'מסביר חדש' שחיבר המדפיס משה קאשמן ב"ר יוסף ברוך. שוב נדפס כולו במהד' חדשה ע"י מכון עתיקא, לונדון תשע"ב.

26 בספרנו הל' איסורים סי' א הוא מספר: "ומעיד אני שראיתי נוהג באמשטרדם בשנת תע"ב שהדפסתי שם סליחות עם פירושי המסביר, היה החכם צבי צדיק באמונתו יחיה שהיה אב"ד שם משגיח בכל מאמצי כוחו ובכל תוקף ועוז להיות שומרים ממונים על החליבה".

27 במאמרבוך של קהילת דייץ (קונטרס המקונן, עמ' 53 ועמ' 65) קורא בנו ר' אברהם לספר זה "קנה גביע הכסף".

28 כמו שכתב בספרו "קנה" דף לא, ב: "דבר תורה מעות קונות, ושערי דמעו"ת ננעלו בפני". במאמרבוך שם כתב בנו ר' אברהם: "ושאר חיבורים אשר לא נדפסו אודות חסרון כסף", וכ"כ ר' אברהם גם בסיפורו על

א. בשער של ספר "קנה" כותב ר' יוזפא על ספרו הגנוז "תהילתו בפ"י", פירוש על תהילים: "ועוד ידי נטויה בפירושי על ספר תהילים, והמה בכתבים כמוסים איתי, קראתיהו **תהילתו בפ"י**, נוטריקון בן פורת יוסף".

ב. במאמרבוך של קהילת דייץ (ראה לעיל) כתוב על שני ספרים נוספים של ר' יוזפא שלא נדפסו:

"וגם ספר "**רצפת בה"ט**", ראשי תיבות בעל הטורים, והוא פירוש נאה ויאה על בעל הטורים. וגם ספר "**לחם חמודות**", והוא פירוש נפלא על ספר הרשב"ם. ומה גם לרבות כמה וכמה חידושים שחידש והמה בכתו"בים ודרשות פרד"ס".

מלבד החיבורים, ידועים עוד מספר מאמרים ודברים שכתב:

א. "ראי מצק"[29], תוכחת מוסר בחרוזים [ראה קטלוג יודאיקה, מס' 14, סיון תשס"ה].

ב. תשובה בענין סחיטת זיתים וענבים בשבת, נדפסה בשו"ת רבי יהודה מילר (מכון ירושלים) סי' צ"ח.

ג. פתרון חידה תורנית, ראה בקובץ בית אהרן וישראל, ק"ע, ב"גנוזות".

ד. בקובץ "עץ חיים" (בובוב) אלול תשע"ב, עמ' לג-נא, נדפסו הערות ר' יוזפא על פירוש אור החיים לרבי חיים בן עטר[30].

ה. באחד מקטלוגי המכירות[31] נמצא ספר תשובת הגאונים ומעשה רב, "עם הגהה ארוכה בכת"י מרובע יפה, העוסק בענין שם אדנות, חתום ע"י 'הקטן יוזפא לוי מעסא' מח"ס נוהג כצאן יוסף".

ספר נוהג כצאן יוסף

בהקדמתו לספרנו כותב ר' יוזפא שראה "כמה מקומות וישובים באשכנז במנהגים פרודות. כפרד אין הבין מוציא המנהג מאיזה מעיין הוא נובע. ואיזה מנהג יכשר אינן יודעים, ולאיזה

"שטיפת המים שהיה בשנת תקמ"ד" (כת"י, הספריה הלאומית), שחתם בסופו: "הח"ר אברהם ... בן יוסף הלוי עסא הוא המסביר פירוש על הסליחות ... והמחבר ספר קנה גביע הכסף ושאר חיבורים אשר לא נדפסו אודות חסרון כסף".

29 ע"פ איוב פרק לז, יח: "חזקים כראי מוצק".

30 בן זמנו הצעיר ממנו ביותר מעשר שנים.

31 ישיבת אהבת תורה, ברנוביץ - ירושלים, קטלוג מכירה פומבית 11 פריט 68.

דין הוא נוגע", וזה מה שעוררו לכתיבת החיבור נוהג כצאן יוסף[32].

בספרנו הוא מביא פסקים ומנהגים רבים, ואף דברי מוסר והתעוררות. ובכך דומה הספר לספרו של זקנו "יוסף אומץ". הוא מביא פעמים רבות את הנהוג בישובים ובכפרים לעומת הנהוג בקהילות שבערים, ומעיר על כך לשבח או לגנות.

הוא מצטט בספרו מספרים רבים, וניכרת בקיאותו. שימוש רב עשה רבנו בספרים 'דברי חכמים' ו'דעת חכמים' של הרב פוחוביצר.

פעמים רבות המחבר מעיר הערות משלו בנוסח: "נראה לי המנהיג" וכדומה, והוא מלשון הכותב ומבאר מנהגים ולא מלשון הנהגת הציבור. בדומה לכך בפירושו לסליחות הוא מכנה עצמו "מסביר".

מאז הדפסתו הספר התפרסם מאד, ומובאים דברי הספר פעמים רבות בספרים שאחריו, מקבלים דברים או דנים בו. ונביא לדוגמא את הספרים "כף החיים" ו"מועד לכל חי" לגר"ח פלאגי זצ"ל שמרבה להביא בספריו מדברי ספרנו.

ראוי לציין שלא נאמר במפורש בשער הספר ואף לא בהקדמת המחבר שהספר מביא בדוקא מנהגי העיר פפד"מ. גם לא ידוע על כך שר' יוזפא היה מיושבי העיר, אע"פ שיתכן ששהה שם תקופה מסויימת, והראיה - שמביא פעמים רבות ממנהגי העיר הזאת[33] (אמנם יתכן שכתב על מנהגיה ע"פ השמיעה). ומכאן תשובה לחלק מההשגות שנאמרו על ספרנו מתוך העובדה שמנהג פפד"מ שונה מהאמור בספר בעניינים שונים. אמנם בהסכמת הרב יעקב כהן כתב: "לברר וללבן מנהגים של מדינת אשכנז ובפרטות המנהג של עיר ואם בישראל כרכא דכולא ביה ק"ק פפ"ד, ואסף כל המנהגים". וגם בהסכמת המהרשש"ך כתב: "והוא מיוסד על מנהגי צאן קדשים הקדושים אשר בארץ אשכנז ובייחוד של עדת ישורון ק"ק פפ"ד יצ"ו עם טעמים לשבח על כל פרט ופרט". ומ"מ לא פירש המחבר זאת, ויתכן שנאמר כך או דומה לו לרבנים המסכימים בע"פ.

בשו"ת חת"ס (החדשות סי' י) ולאחריו בשו"ת מטה לוי (מנהגי פפד"מ, ח"ב סי' ח) ציינו את הספר נוהג כצאן יוסף כספר שאסף וקיבץ מנהגי קהילות אשכנז ופפד"מ.

ספרנו נדפס לראשונה בשנת תע"ח (הנאו, ע"י פרנקפורט) ע"י המחבר עצמו. מהדורה זו הייתה המהדורה היחידה שהייתה קיימת במשך מאתיים וחמישים שנים, עד שנדפס הספר בשנית במהדורה חדשה, באופן יפה וברור, תל אביב תשכ"ט, וממנה נדפסו אח"כ עוד כמה

32 בעמוד השער של דפו"ר בכתיב חסר: נהג כצאן יוסף, אבל בהמשך בכל הספר כתוב בכתיב מלא: נוהג כצאן יוסף, כלשון הפסוק.

33 באופן שמציין מפורש שכך נוהגים בפ"פ, מה שגם מוכיח שלא היתה כוונתו שכל הספר משקף בדוקא את מנהג פ"פ.

הדפסות צילום. במהדורה זו היתה העתקה והגהה מעולה מהדפו"ר, וכמעט שאין שום שינוי או טעות דפוס מהמהדורה הראשונה.

לא ידוע על כתב יד של החיבור, וכנראה שכתה"י נגנז כמקובל מיד אחרי הדפסת הספר.

עוד נעיר, שבקטלוג יודאיקה ירושלים[34] פורסם למכירה ספרנו עם הגהות רבות בכתב יד מהגאון הגדול רבי יעקב עמדין היעב"ץ, ולא הצלחנו להשיג עותק זה עד ההדפסה.

השגות על דברים שבספר[35]

לצד כאלו שציינו מעלת הספר, היו גם כאלו שכתבו השגות על מספר דברים שמצאו בו[36].

כפי שנכתב בתחילת הקונטרס "צאן הנחלות" מאת חמיו של ר' יוזפא, הוא הג"ר יהודה מילר זצ"ל, יצאו עוררים על טעויות מסויימות שיש בספר, וביניהם היה גם רב העיר פפד"מ רבי יעקב זצ"ל בעל השב יעקב שהיה מהמסכימים לספר[37].

כדי להשקיט את הביקורת עבר הר"י מילר על כל הספר וציין דברים שמצא לנכון לתקן. הוא כותב שגם קצת דברים אלו **"קצתן הם נגד הדין, וקצתן תולין בשיקול הדעת"**, ואף שיבח את מעלת חתנו (**"ידיו רב לו"** וכו') ולימד זכות על הטעויות ש**"מרוב טירדת הזמן, שהוא טרוד על המחיה ועל הכלכלה**[38]**, לא ירד במקצת דמקצת לעומקא דדינא"**[39].

השגה נוספת נמצאת בספר "מכתב מאליהו", פירושו של ר' אליהו ב"ר עזריאל מווילנא על "אור תורה" לר"מ די לונזאנו (הומבורג תצ"ח, דף כ"ד עמ' א') שדן בענין קריאת עשרת הדברות בטעם העליון או התחתון, והעיר על דברי ספרנו (פרשת יתרו סי' ב ושבועות סי' ג): "וידיעה נאמנה ליהוי לכל קורא משכיל, מה שנמצא בספר נוהג כצאן יוסף בפרשת יתרו

34 אביב תשס"ו, קטלוג מכירה פומבית, מס' 184.

35 הסתייענו בפרק זה גם בדברי הרב"ש המבורגר שליט"א, בספרו "שרשי מנהגי אשכנז" ח"ב עמ' 251-250.

36 וכבר כתב בתורת משה לחת"ס עה"פ "זכור את אשר עשה ה' אלוקיך למרים" וכו' (דברים כד, ט) שניחא לצדיקים לאחר מותם לפרסם דברים שנכשלו כדי שילמדו מהם להזהר, וכנ"ל כאן ודאי ניחא לנשמת המחבר שאומרים דברי אמת בערך הספר כדי למנוע טעויות שעלולות לקרות ממנו. וראה לקמן בדברי רבי יצחק דב הלוי במברגר מווירצבורג, שאין לישא פנים בתורתנו הקדושה.

37 יתכן שבשעת ההסכמה לא הספיק לעבור על כל הספר בעיון.

38 השווה למש"כ בספרנו בפרק לימוד סי' א: "בדורות הללו במדינת אשכנז בעו"ה אפילו מי שנפשו חשקה בתורה ואינו משופע בנכסים רק יש לו מאתים זוז אינו יכול להיות נושא ונותן בהם כי אם בטורח גדול, וקשה עליו כקריעת ים סוף לרדוף אחר המחיה והכלכלה, ואין מנהל לו ואין מחזיק בידו".

39 בנוסף צריך לזכור שהספר נכתב כאשר ר' יוזפא היה בצעירותו, רק כבן שלושים: הוא נולד בערך סביב שנת תמ"ה, והספר נגמר ונדפס כבר בשנת תע"ח [לשם השוואה, זקנו בעל יוסף אומץ סיים לכתוב את ספרו כאשר היה בשנות השישים לחייו].

עשרת הדברות בטעם התחתון, הוא לפי מנהג איזה הקהילות שתפשו דברי החזקוני והמשאת בנימין עיקר, אמנם המחבר ספר הנזכר בא בחיבורו להורות דרך לאותן קהילות וישובים במדינת אשכנז הנגררים אחר מדינת ק"ק פ"פ דמיין יע"א, ובאמת אמרו כל יושבי שער העיר הזאת שמעולם משנים קדמוניות המנהג פה לקרוא בציבור בטעם העליון בין בשבועות בין בפרשת יתרו ופרשת ואתחנן, כדעת הרב ז"ל (הרב די לונזאנו), ואין אחר מנהג ותיקין כלום, נהרא נהרא ופשטיה". אם כן יש כאן טענה נגד המובא בספר, שלעיתים המובא אינו משקף בדוקא את מנהג פפד"מ, אלא מנהג קהילות אחרות באשכנז. וראה לעיל שהמחבר לא התיימר במפורש לכתוב בספרו בדוקא מנהג פפד"מ.

מעט השגות נוספות נדפסו בספר "לשון חכמים" (הרב ברוך יהודה ברנדס, פראג תקע"ה) ח"ב דף מז, ב עד דף מח, א. יש לציין שבספר זה מביא את דברי ספרנו עשרות פעמים כפסק הלכה שמסכים לו.

בשו"ת רבי ידידיה טיאה ווייל סי' מ"ט כתב: "ואל תחוש לנוהג כצאן יוסף, כי שגג בכמה דברים שלא אליבא דהלכתא. וכבר מחק הגאמ"ו החסיד ז"ל[40] ואני אחריו כמה וכמה דברים מספרו". ובסי' נ' שם: "ובאמת אין להורות מתוך ספרו, כי הוא כמה פעמים שלא אליבא דהלכתא".

גם רבי יצחק דב הלוי במברגר מווירצבורג, בשו"ת יד הלוי ח"ג סי' כ"ג, העיר: "בענין אמירת המבדיל כו' של הנשים במוצאי ש"ק, יפה כוונת שלא לברך בשם בזה, וכמבואר בשלחן ערוך סי' רצ"ט, ועיין בפרי מגדים בחלק אשל אברהם שם. ואין להשגיח בזה במה שכתב בספר נכצ"י[41] נגד זה. בא וראה טעות גדול בספר ההוא בענין ברכת קידוש החמה[42]. וכהאי גוונא רשמתי עוד טעויות כאשר הראני חתני מוהרמ"א[43] נר"י. ופשיטא שאינני רוצה לפגום בכבוד הספר ח"ו, רק בתורתנו הקדושה אין לישא פנים, רק האמת נבקש ואותו נמצא בס"ד".

ניתן לומר לסיכום הענין[44], שאמנם ספר נוהג כצאן יוסף הוא מצד אחד ספר חשוב וראוי,

---

40 רבי נתנאל ווייל, בעל פירוש קרבן נתנאל על פסקי הרא"ש.

41 נוהג כצאן יוסף. המהדיר שו"ת יד הלוי כתב בהערה שם שלא מצא זאת. יתכן שכוונתו להל' ערב ט"ב סי' ג שכתב "ליל ט"ב שחל בא' בשבת ראוי לכל אדם להזהיר את בני ביתו שיברכו ברכת המבדיל, דע"פ הרוב הבתולות ובפרט המשרתות אינן מתפללין שיוכלון לקבוע הבדלה בחונן הדעת ומדליקין נרות בלי הבדלה". ומשמע ברכת המבדיל ברכה ממש.

42 בספרנו הל' קידוש הלבנה סי' ט. שם כתב נוסח ברכת הקשת במקום נוסח ברכת החמה, והוא ט"ס דמוכח, וצ"ע להחשיב זאת כטעות שנמצאת בספר.

43 ר' משה אונא.

44 כעין זה סיכם גם הרב"ש המבורגר שליט"א בשרשי מנהג אשכנז שם.

הן מצד מחברו והן מצד תוכנו, אבל נפלו בו גם טעויות שהעירו עליהם ספרים וסופרים במשך הדורות, ולכן צריך זהירות מסויימת בדבריו. במהדורתנו הובאו דברי ההשגות האלו, וגם הערנו בהערות על דברים נוספים לפי הנצרך[45].

מהדורתנו

ב"ה כעת בשנת תשע"ח, שלוש מאות שנה בדיוק לאחר שיצאה לאור המהדורה הראשונה וחמישים שנה לאחר צאת המהדורה השניה לאור, זכינו להדפיס את הספר לראשונה בההדרה, עם ציוני מקורות, הפניות והערות.

לעיתים כשמציין בספר למקומות אחרים בספרו הציון אינו מדוייק בסימן. גם בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" רואים שלא ציין בדיוק לאותם סימנים כלפנינו. יתכן שתחילה בכתב היד תבנית הספר היתה שונה מעט מהנדפס. ולכן במהדורתנו תוקן לסימן הנכון לפי הנדפס.

בהפניות לספרי הראשונים והאחרונים צויינו כאן העמודים לפי מהדורות מכון ירושלים ומכון שלמה אומן, כולל הספר יוסף אומץ שיצא לאחרונה.

כמעשינו ביוסף אומץ, גם כאן נסמכנו הרבה על ספר מנהגי ורמיזא לר"י שמש, בההדרת הרב"ש המבורגר שליט"א. כידוע הספר עם הערות המהדיר מהווה אוצר בלום ומקור חשוב ומקיף למנהגי אשכנז השונים. נעזרנו גם בספר החשוב "דברי קהילות" (מנהגי פפד"מ, לרש"ז גייגר, נדפס בשנים תרכ"ב - תרכ"ח).

המחבר ר' יוזפא ציין בחלק השני של ספרנו בכל פרשה את סדר חלוקתה בין שבעת העולים לקרוא בס"ת. כידוע בכל פרשה רבו המנהגים בישראל באופן החלוקה, ואפילו באשכנז אין בענין זה מנהג אחיד. ולכן במקרים רבים זהה הכתוב בספרנו עם הכתוב לדוגמא במנהגי ורמיזא לר"י שמש או לר"י קירכום, או למנהגי פיורדא, אבל במקרים רבים קיים גם שוני בחלוקה[46]. כאן לא ציינו בהערות את המנהגים השונים, וסמכנו על המאמר המקיף והיסודי: "חלוקת פרשות התורה לפי מנין שבעה קרואים" מאת ד"ר אילנה קצנלבויגן (כתב עת "סיני" קיט, תשנ"ז, עמ' רכט-רמה), שבה ציינה במדוייק את כל המנהגים שיש בזה.

לתועלת הלומדים הוספנו בראש העמוד בסוגריים מרובעים את מספר העמוד בדפוס השני (תשכ"ט), שעל פיו הורגלו לציין לדפי הספר בדור האחרון. בכל מקרה קל למצוא כל עניין לפי התוכן המפורט שבראש הספר ולפי המפתח שבסופו.

---

45 וזאת צריכה להיות מגמת כל אוהב אמת, להמנע מהכללות, אלא לרדת לפרטים, ולחקור מה לכאורה נכון ומה לכאורה לא נכון.

46 על מנהג פפד"מ בחלוקת הפרשה ראה גם בספר זכרון חנוך לר' חנוך שובאך סג"ל (פפד"מ תרפ"ב).

לחשיבות מנהגי ישראל

ספרנו עוסק רבות במנהגי ישראל. ולחיבת הקודש נביא כאן מעט דברים על חשיבות קיום המנהגים בישראל:

"כל מנהג אבותינו תורה, ומה שלא ידענו הוא לקוצר דעתנו ואבדת ספרים הקדומים בגזירות שעברו על ראשי קדמונינו ז"ל" [יוסף אומץ סי' תקצ"א]. "... ולו חכמו השכילו זאת לראשיתם לא ביטלו המנהג, כי אין ללעוג על שום מנהג, שכל מנהג אבותינו תורה, רק שלאריכות הגלות ואיבוד הספרים בגזירות ומיעוט הלבבות לא נודע לנו הטעם כולם. לכן אין לשנות שום מנהג אם לא שיש בו חשש איסור, שאין להניח הספק מפני הודאי" [שם עמ' תט"ו].

"הגדול שבחבורת ראשוני ישיבת מרכז הרב הגאון הצנוע ר' אליהו פריסמן ז"ל מסר לי ששמע מפי מרן הרב קוק זצ"ל שיש חובת זהירות מיוחדת במנהגי ישראל שעליהם נאמר אל תיטוש תורת אמך. וכך הסביר הרב בטוב טעם ואמר, ישראל שחטא ועשה משהו שלא כדין ודאי פגע בדין, אולם את יסודו לא ערער שהרי מעמדו של הדין איתן הוא ומבוסס, בהלכה המפורשת והפסוקה. ואילו מי שביטל מנהג הואיל וכוחו של המנהג בא מתוך העובדה שנוהגים בו, הרי כשהוא לא נהג בו לא רק שהוא פגע בו אלא שהוא גם מערער את יסודו". (ספר מועדי הראי"ה, הרמ"צ נריה זצ"ל, עמוד שס. וכ"כ בשם הגרצ"פ פרנק זצ"ל בספר תולדותיו "משואה לדור" עמ' קנז)

"הנה לפני שנתחבר ונתפשט השולחן ערוך, הרי שהשו"ע למעשה בכל בית מישראל היה המנהג הנהוג, כי אצל כל יהודי נקבע ונשתרש ממה שראה ושמע והבין ודקדק במנהגות שנהגו, החל מגופי תורה של הלכות שבת ופסח ואיסורי חלב וטריפות, שמה שאצלנו קבע בשו"ע "והכי נהוג" זה היה מוחזק אצל כולם, ולא הרהר אדם אחר הנהוג.

כי חכמי הדורות ורבני הקהילות שקדו בכל מקום ומקום שלא ישתבשו הסדרים והנהוג ולא ישתרבבו טעויות, אלא הכל יהיה מדוייק כדין וכדת, ולפי"ז נקבע מה זה חלב לבני ריינוס ולבני אוסטרייך, וכל הלכות טריפות האסור והמותר נקבע עפ"י המנהג, ואף שאירע לאדם שאיקלע למדינה אחרת וראה הכרעות מנוגדות לפי מנהגם, עם כל זה החזיק במנהג עירו ואבותיו, כי כך עברה הכרעת ההלכה מדור לדור.

ונכלל בנושא המנהג כל סדרי החיים הכלולים בד' חלקי שו"ע, הן באיסורי כרת ושבת החמורים והן באו"ח, והן בכל עשין ולאוין דאורייתא ודרבנן וסדרי תפילות ומנהגים והלכות, וכל זה בקובץ אחד הנקרא מנהג. דהיינו האורח חיים המקובל באותו מקום לפי מה שקיבלו מאבותיהם ודעותיהם איך להנהיג ארחות חיים, ולא הבדילו עמך ישראל בין דאורייתא לדרבנן ללכתחילה ובדיעבד לדין ומנהג, כשם שבשו"ע אינו מפורש מה דאורייתא, ומה דרבנן, וידע כל איש סדרי חול שבת ומועד טריפות ומליחה נישואין ואבילות ברית ופדיון

הבן וכו' עפ"י מה שראה והוחזק ביחיד ובציבור בבית אביו ובבית הכנסת, וגם עוף טהור הוחזק במסורת הטמא והטהור, וגם כל שאינו אלא מנהג גרידא הכל בכלל.

ולכן אם באו להזיז מנהג ממקומו יהיה מה שיהיה, הרי שכל השלחן ערוך התרופף, ועירערו את יסודות היכין והבועז, כי לא עלה על דעת אדם פשוט ששייך לשנות מן המנהג, שהרי אין לדבר סוף, ונמצא שהיה למעשה המנהג הנהוג והמקובל כחותם של הכה"ג על פך השמן הטהור, וכל נגיעה בחותם משבש את החותם כולו".

(ספר פתחי אברהם על ימים נוראים, הגרא"ד אויערבך שליט"א, טבריה תשע"ו, עמ' קה-קו)

דברי סיום ותודה

תודות מקרב לב לכל המסייעים לספר זה:

תודה מיוחדת לר' יעקב להמן שליט"א, דודו של שלמה אומן הי"ד שעל שמו הוקם המכון להדרת ספרים, שבדומה לספר יוסף אומץ החל בשעתו גם בהדרת ספרנו, ונתן לנו את החומר שאסף ועיבד שהיה בו סיוע רב לעבודתנו. יישר כוחו, עוד ינוב בשיבה.

הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א על סיועו החשוב בהבהרת מספר עניינים בספר.

הרב אריאל אביני שליט"א עבר על חלק ניכר מהספר והעיר בחכמתו הערות מועילות, יישר כוחו. הוא גם כתב את ציוני המקורות לביאור השיר הנדפס בסוף ספרנו.

הרב אוריאל שלמוני שליט"א כתב בצורה מפורטת את תוכן הענינים לספרנו, תשואות חן חן לו.

תודה וברכה מיוחדת לרב יואל קטן שליט"א, מרכז המחקרים במכון שלמה אומן, שייעץ ועודד וסייע במשך כל תקופת ההדרת הספר, שכרו כפול מן השמים. יהי רצון שיזכה, עם שאר הרבנים במכון, להתחיל ספרים רבים ולסיימם מהודרים ומתוקנים, לתועלת עולם התורה כולו.

יישר כוחו של צוות פרוייקט השו"ת על הכלי מחזיק הברכה שהניח לפני הלומדים, שהשתמשנו בו רבות. כן היו לנו לסיוע רב המאגרים 'אוצר החכמה' ו'היברו בוקס'.

אכיר טובה למקומות התורה בהם זכיתי ללמוד - ישיבות שעלבים, מרכז הרב וקדומים, לרבניהם ולתלמידיהם. התודה והברכה גם לישיבת איתמר שבשומרון, בצילה חסיתי בעת ההדרת הספר.

אזכיר כאן בדמע את ראש הישיבה הרב אביחי רונצקי זצ"ל, תלמיד חכם רב פעלים למען הכלל והפרט. זכינו ליהנות מאורו בישיבה במשך שנים רבות. נלב"ע בט"ז ניסן תשע"ח. תנצב"ה.

אזכיר כאן את אמי מורתי היקרה מרת פרידה שולמית ע"ה. ילדיה ומוקיריה הרבים נושאים בליבם תמיד את מידותיה הטובות ונעימותה. אשריה וטוב חלקה בשם טוב העולה על כולם, ובחינוך ילדי ישראל לאמונה. תנצב"ה.

כן אזכיר את חמי הרה"ג ר' מאיר האיתן (הייטנר) זצ"ל, ששימש בקודש כרב האזורי של השומרון. גדול בתורה, מוסר ויראה. קירב רחוקים ופעל למען כל קודש. תנצב"ה.

התודה והברכה לאבי מורי ר' יוסף מרדכי נ"י, אשר השקיע הרבה בחינוך ילדיו לדרך ארץ ולתורה, והוא לנו למופת לאהבת תורה וחסד, ועוזר לנו רבות. יה"ר שיראה ברכה במעשי ידיו, וירווה רוב נחת מכל יוצ"ח. ברכה מקרב לב לזוגתו בזיוו"ש מרת חנה שתחי', יהי רצון שיזכו לרוב נחת ושמחה עד זקנה ושיבה.

התודה והברכה לחמותי הרבנית מרת דבורה שתחי' שעומדת תמיד במסירות לתומכנו בכל, יה"ר שתזכה לרוב נחת מכל המשפחה היקרה.

מנשים באוהל תבורך רעייתי מרת נעה שתחי' שעומדת לימיני בכל המעשים וסייעה לי גם בעבודתי בספר זה. ישלם לה ה' על פועלה הטוב.

כה דיבר תמיד אבי הישיבות הגר"ח זצ"ל לבנו: "שזה כל האדם לא להועיל לעצמו נברא, אלא להועיל לאחריני בכל מה שיוכל להועיל" (הקדמה לנפה"ח). ואם הועלנו בההדרה זו לאחרים והיה זה שכרנו.

יהי רצון שנהיה אנחנו וצאצאנו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה, באהבת תורה ויראת שמים.

עמיחי כנרתי
איתמר
אייר תשע"ח

תוכן עניינים קצר

הקדמת המחבר	ג	חלה	קג
* * *		טומאת כהן	קה
דיני הנהגת כל יום	יא	טבילת אדם	קו
הלכות ציצית	כה	טבילת כלים	קיא
הלכות תפילין	כז	יארצייט	קיא
הלכות פסוקי דזמרא	כט	יום טוב	קיב
הלכות קדיש וברכו	לו	יין נסך	קכ
דין קריאת שמע וברכותיה	לח	יולדות	קכא
הלכות תפילת שמונה עשרה	מד	כלאים	קכג
הלכות תחנון	נד	כיבוד אב ואם	קכד
* * *		לימוד	קכד
איסורים	נז	לויה	קלא
אבלות	ס	מנחה	קלא
ברכות	סו	מעריב	קלד
בר מצוה	ע	משא ומתן	קלז
ביקור חולים	עב	מילה	קלט
גוסס	עד	נישואין	קמה
גמילות חסדים	עה	נידה	קנג
גילוח	עז	נטילת ידים	קנד
דקדוק	פא	סעודה	קנז
דרך ותפילת הדרך ודרך ארץ	פז	סגולה	קס
הודאה	צב	סכנה	קסא
הכנסת אורחים	צג	עונה	קסג
ותרנות	צה	ערך	קסו
זכירה	צז	פרנס	קסט
זמר	ק	פדיון הבן	קע
הלכות חזנים	קא	צדקה	קעד

קריאת ספר תורה	קעז	שבת	קצט
קידוש הלבנה	קפט	תחומין	רכג
ראש חודש	קצג	תענית	רכו

* * *

זמן הליכה לבית הכנסת	רלב

* * *

הלכות חילוק הפרשיות	רלד	חול המועד	שז
שאלה [גשמים]	רמא	שביעי ואחרון של פסח	שט
כ"ד כסלו	רמג	אסרו חג	שיב
חנוכה	רמה	ל"ג בעומר	שיז
עשרה בטבת	רנג	סיון	שכב
פרשת שקלים	רסב	שבועות	שכב
פורים קטן	רסד	שבעה עשר בתמוז	שלב
פרשת זכור	רסד	ראש חודש אב	שלה
תענית אסתר	רסה	ערב תשעה באב ותשעה באב	שלח
פורים	רסו	חמישה עשר באב	שמה
ט"ו אדר	ערה	ימי הסליחות	שנא
פרשת פרה	רעו	ערב ראש השנה	שנז
פרשת החודש	רפ	ראש השנה	שנח
ראש חודש ניסן	רפא	ימי התשובה	שעה
שבת הגדול	רפג	שבת תשובה	שעו
הגעלת כלים	רפו	ערב יום כיפור	שעז
אפיית המצות	רפז	יום כיפורים	שפב
ערב פסח	רפח	הלכות סוכות וארבעת המינים	שצט
ליל ראשון של פסח	רצו	שמיני עצרת	תיב
יום א' וב' דפסח	שב		

שיר חדש לאומרו כשנותנים ספר תורה לבית הכנסת	תטז
קונטרס צאן הנחלות	תלג
נספחים	תמד
מפתח	תמט

תוכן עניינים מפורט

שערים המצויינים*

אמר המנהיג, באשר שהוא מנהג קדמונים לעשות מפתח לכל סופר ספר וסיפור דברים, כמו שכתב בעל משאת משה (ר"מ אלשיך. וכ"כ המלבי"ם) בפסוק להביא ספר הזכרונות דברי הימים (אסתר ו, א), איך אפשר שמלך גדול כאחשוורוש יספיק לו לילה אחת להקרות לפניו כל מאורעותיו. ועוד דקדק כפל הלשון באמרו ספר זכרונות ואומר דברי הימים. אלא שהביאו לפניו המפתחות של דברי הימים שהם זכרונות של הספר. על כן גם אני השפל בעקבי ראשונים אלך כאשר נדרתי בהקדמה לספרי זה.

שער לוי

הקדמת המחבר ג

דיני הנהגת כל יום יא

א. אמירת מודה אני ◆ ב. זמן הקימה בבוקר ◆ ג. אמירת הוי עז כנמר וכו' ◆ ד. אמירת שיעבוד לה' בברית קודש ◆ ה. בדיקת הנקבים קודם התפילה ◆ ו. נטילת ידיים בברכה קודם כל התפילות ◆ ז. בגדים מיוחדים לתפילה ◆ ח. נקיון המנעלים לתפילה ◆ ט. אמירת לשם יחוד לפני כל מצווה ◆ י. תפילה במקום ובזמן שהציבור מתפללים ◆ יא. שתיה קודם התפילה ◆ יב. דקדוק בנוסח אדון עולם ◆ יג. זמן אמירת ברכת הנותן לשכוי בינה ◆ יד. ברכת אשר יצר ואלקי נשמה ואמירת פסוקים קודם ברכה"ת ◆ טו. הטעם שאומרים שלא עשני גוי ◆ טז. טעם נוסח הברכות בלשון נסתר ◆ יז. ברכת הנותן ליעף כח וחשיבות סדר הברכות ◆ יח. טעם שלא אומרים באשכנז לעולם יהא אדם וכו' ◆ יט. שצריך לומר זרע יצחק יחידו ◆ כ. קריאת פרשת שמע כולה בסדר הקורבנות ◆ כא. שיוצאים ידי חובת ק"ש גם בלא ברכותיה ◆ כב. דקדוקים בנוסח בקשת לפיכך וכו' ◆ כג. כוונת האב על בניו בברכת התורה ◆ כד. סדר ברכות התורה ◆ כה. לעסוק היא ברכת המצוות ואשר בחר ברכת הנהנין ◆ כו. הטעם שמברכים ברכה"ת בכל יום ◆ כז. ברכת התורה בבוקר למי

---

* הפיסקה כאן היא ההקדמה לתוכן מאת המחבר. הוא חילק את התוכן לשני חלקים, 'שער לוי' שהוא התוכן עצמו, ו'שער יוסף' הכולל רשימת פירושי הפסוקים ומאמרי חז"ל שנמצאים בספר (ראה על כך בהקדמת המחבר עמ' ז). מחמת שתוכן העניינים 'שער לוי' נכתב בקיצור רב ערכנו אותו מחדש בפירוט. את ההערות שנכתבו ע"י המחבר בתוך התוכן, חלקן בשם "צאן אובדות", העברנו במהדורתנו כל הערה למקומה בגוף הספר. את 'שער יוסף' השארנו כלשונו.

שלמד כל הלילה ◆ כח. לומר והערב ולא הערב ◆ כט. ראיה מהט"ז לומר והערב ◆ ל. הטעם שאין אומרים יברכך ואלו דברים אחר ברה"ת ◆ לא. חשיבות אמירת הקרבנות ◆ לב. אמירת איזהו מקומן וברייתא דר"י ◆ לג. אמירת עשרת הדברות ופרשת העקידה ◆לד. אמירת פרשת המן ◆ לה. אמירת יהי רצון שאחר הקורבנות בשבת ◆ לו. שאין לחתום אחר הבקשות בא"י שומע תפילה

הלכות ציצית כה

א. סדר קשירת הציצית ◆ ב. שיעשה הטלית מצמר ◆ ג. אופן עטיפת טלית קטן וגדול ◆ ד. נוסח ברכת טלית גדול ◆ ה. הקדמת טלית לתפילין וחשיבות עטיפת טלית גדול ◆ ו. בדיקת חוטי הציצית כשהוא בדרך

הלכות תפילין כז

א. חשיבות הנחת תפילין בביתו ◆ ב. מקום הנחת תפילין של ראש ◆ ג. אסמכתא שיניח כובעו למעלה כשמניח תפילין ◆ ד. אימתי מברך על תפילין של יד ושל ראש ◆ ה. הפסקה בין תפילין של יד לשל ראש ◆ ו. דברים שיש לומר בזמן הכריכות ◆ ז. מי שהתהפכה לו הרצועה מה יעשה

הלכות פסוקי דזמרא כט

א. משמעות הביטוי פסוקי דזמרא ◆ ב. תפילה קודם ברוך שאמר ועניית אמן שאחריו ◆ ג. אמירת הברכות ופסוקי דזמרא בקול נעים ◆ ד. מנהג פרנקפורט באמירת פסוקי דזמרא ◆ ה. חומר מי שמספר בשעת התפילה ◆ ו. אסמכתאות לאיסור הסיפור בשעת התפילה ◆ ז. שאסור להריח במקום שאסור להפסיק בדיבור ◆ ח. כוונת פסוק פותח את ידך ◆ ט. טעם שבסידורים יש שני יודין לסימון שם ה' ◆ י. הקריאה הנכונה בהודו שבפס' הודו על ארץ ושמים ◆ יא. הנהגות באמירת ויברך דויד ◆ יב. אמירת שירת הים בשמחה ובניגון ◆ יג. על המנהג שמפסיקים בו באמצע פסוק ◆ יד. שישהה בין תיבת מים לאדירים ◆ טו. דקדוקים בשירת הים ◆ טז. האם אומרים ובתורתך כתוב לאמר שמע ישראל כו' ◆ יז. אמירת שבחי ישתבח בנשימה אחת ◆ יח. הדילוג בפסד"ז למי שאיחר לבוא לבהכנ"ס ◆ יט. תקנות רגמ"ה לגבי מניין ונרות בבהכנ"ס

הלכות קדיש וברכו לו

א. שצריך לעמוד בקדיש ◆ ב. אמירת ועתה יגדל כו' בזמן הקדיש ◆ ג. באיזה קדיש אין אומרים ועתה יגדל כו' ◆ ד. דקדוקים באמירת ועניית הקדיש ◆ ה. דקדוקים באמירת איש"ר ◆ ו. אמירת הקהל יתברך כשהש"צ אומר ברכו ◆ ז. אמירת את ה' אלקיך תירא כשהש"צ אומר את ברכו

דין קריאת שמע וברכותיה לח

א. דקדוקים בנוסח יוצר ◆ ב. שצריך לומר בנעימה קדושה בחולם ◆ ג. עניית אמן על ברכת יוצר ואהבה רבה ◆ ד. באהבה רבה יש לכוון לפירוש המילים ולעניין הברכה ◆ ה. מה יכוון כשאומר ובנו בחרת מכל עם ולשון ◆ ו. שלא לומר הגדול הגיבור והנורא ביוצר ◆ ז. חשיבות קריאת כל תיבה בק"ש כראוי ◆ ח. אמירת ה' אלקיכם אמת ע"י הש"ץ ◆ ט. אופן אמירת חתי"ן וההי"ן ◆ י. הכוונה בקריאת שמע ◆ יא. שצריך לדקדק בחסירות ויתרות בק"ש ◆ יב. דקדוקים בק"ש ובכל

התפילות ◆ יג. עניית אמן אחר גאל ישראל ◆ יד. שלא להפסיק בין גאולה לתפילה

הלכות תפילת י"ח מד

א. חמישה דברים המעכבים את התפילה ◆ ב. כיסוי הערוה בתפילה ◆ ג. טהרת מקום התפילה ◆ ד. דברים החופזים אותו בתפילה ◆ ה. כוונת הלב בתפילה ◆ ו. העמידה בתפילה ◆ ז. שיתפלל לכיוון ביהמ"ק ◆ ח. מצב הגוף בזמן התפילה ◆ ט. מקום התפילה ◆ י. יתפלל בלחש באופן שרק הוא ישמע ◆ יא. הכריעות שבתפילה והפסיעות שבסופה ◆ יב. שצריך לומר ושבענו מטובך ◆ יג. אמירת ברכת כהנים ביחיד וצבור בתפילת לחש ◆ יד. מתי אומרים שים שלום ומתי שלום רב ◆ טו. אמירת יהיו לרצון מיד אחר ברכת השלום ◆ טז. הוספות באלוקי נצור ◆ יז. פריסה על שמע שעושים בפתח בהכ"נ ◆ יח. שיאמר הש"ץ ה' שפתי בלחש קודם החזרה ◆ יט. שלא יאריך הש"ץ בלעומתם כו' וכן ובדברי קדשך כו' ◆ כ. יאמר ב"ה וב"ש בכל הזכרת השם ◆ כא. שלא ירקד ממש כשאומר קדוש וכו' ◆ כב. התפילה שיאמר בזמן ברכת כהנים ◆ כג. אופן הטיית ראש החזן בזמן ברכת כהנים

הלכות תחנון נד

א. אמירת והוא רחום בשני וחמישי בעמידה ◆ ב. סדר האמירה לאחר נפילת אפים והכוונות באל ארך אפיים ◆ ג. נפילת אפיים רק במקום שיש ס"ת ◆ ד. אמירת פס' לדוד אליך ה' והכוונה בו ◆ ה. אופן הטיית הראש בנפילת אפיים ◆ ו. תפילה שאומרים אחר נפילת אפיים ◆ ז. החילוק בין חתן לאבל לגבי תחנון בבהכנ"ס ◆ ח. בפ"פ לא אומרים יהי רצון ואחינו קודם הכנסת ס"ת ◆ ט. הכוונה בברוך הוא אלוקינו שבראנו לכבודו ◆ י. חשיבות תפילת עלינו לשבח ושאין אחריה קדיש ◆ יא. מה אומרים אחרי עלינו לשבח וזמן אמירת שיר של יום

* * *

עניין איסורים נז

א. שלא לאכול במקום שיש חשש חלב גויים ◆ ב. להיזהר בפירות שיש בהם תולעים ◆ ג. להיזהר בבדיקת הקטניות מתולעים ◆ ד. פת גויים ◆ ה. המנהג שלא לאכול עדשים ביום שלא אומרים תחנון

הלכות אבלות ס

א. האונן אסור להתפלל ופטור מתשלומין ◆ ב. אונן אינו מצטרף למניין וזימון ואינו אומר קדיש ◆ ג. אונן אסור בבשר ויין חוץ משבת ויו"ט ◆ ד. מה שנהגו שלא לקחת מבית האבל כל שבעה ◆ ה. מה שנהגו להשלים את אבלות השבת במוצ"ש הוא טעות ◆ ו. מנהג הדלקת הנר בבית שנפטר בו המת ובבהכנ"ס ◆ ז. בדין שאין אבלות חלה קודם שמיעה ◆ ח. במנהג שהאבל מחליף מקומו בבהכנ"ס ◆ ט. בעניין מנהג המוהלים להיות חזנים ביום המילה ◆ י. קטנים שלא הגיעו לחינוך לא יאמרו קדיש וכ"ש קטנות ◆ יא. שלא להרבות בקדישים לחינם ◆ יב. אמירת קדיש במי שמסופק אם אביו חי ◆ יג. מתי יש זכות לאורח להיות חזן ולומר קדיש ◆ יד. זמנים שאין האבל יורד לפני התיבה ◆ טו. מתי תושב דוחה את האורח ◆ טז-יז. דיני קדימה בקדיש ◆ יח. תושב ואורח בתוך שבעה שווים ויאמרו קדיש לסירוגין ◆

יט. כשיש יותר בעלי יארצייט מאשר קדישים יטילו גורל ◆ כ. בעל יארצייט שלא יכל לומר קדיש ישלים בערבית שאחריו ◆ כא. כמה אחים מאב אחד שווים בגורל ליחיד מאב אחר ◆ כב. שניים שהטילו מספר שווה בגורל ◆ כג. הטילו גורל ולמחרת בא אדם נוסף ◆ כד. שניים שהטילו גורל ויש ג' קדישים ◆ כה. גדר תושב לעניין שדוחה אורח ◆ כו. מושכר למלאכה מתי נחשב כתושב ◆ כז. אבלות קרובי האבל

הלכות ברכות סו

א. שצריך לכוון בשם ה' בכל ברכה ◆ ב. מתי מקדים ברכה לה' ומתי מקדים לחבירו (הקדמת ברכה לחבירו קודם תפילה לה' בעטוש) ◆ ג. יברך על שמועה טובה או רעה רק כשישמע מפי נאמן שראה ◆ ד. דיני ברכת שהחיינו על הפירות ◆ ה. לא יברך על האגוז קודם פתיחתו ◆ ו. ברכת שהחיינו על יין כשברך כבר על ענבים ◆ ז. מי ששכח לברך שהחיינו כשאכל בפעם הראשונה ◆ ח. תקנה למי שמסופק אם בירך ברכת הנהנין ◆ ט. דינים בברכת אשר יצר ◆ י. לאחר שעשה צרכיו נזכר שלא בירך בורא נפשות ◆ יא. אמירת צור משלו אכלנו ◆ יב. עניית אמן אחרי ובטובו חיינו ואחרי אל יחסרנו ◆ יג. דיוקים בברכת המזון

בר מצוה ע

א. מי שנהיה בר מצוה בשבת ממתי יכול להיות ש"ץ ◆ ב. מי שנהיה בר מצוה בשנה מעוברת באיזה אדר יהיה בר מצוה ◆ ג. מי נולד בל' חשון וכשנהיה בר מצוה היה חשון חסר ◆ ד. ברכת ברוך שפטרני מעונשו של זה

ביקור חולים עב

א. מה יאמר כשנכנס לבקר חולה מסוכן ◆ ב. פירוש מה שכתוב מתעטף ויושב לפניו ◆ ג. בקשת רחמים על החולה כשמבקרו ◆ ד. תפילה לרפואת החולה בשבת ◆ ה. להשתדל עם החולה המסוכן שיתוודה ויסדר חובותיו

גוסס עד

א. שלא לגרום להזזת שום אבר מהגוסס ◆ ב. שלא יצא שום אבר בשעת מיתה חוץ למטה ◆ ג. מצוה לעמוד ליד האדם בשעת יציאת נשמתו ◆ ד. טעם שפיכת המים השאובים בשכונת המת ◆ ה. טעם שסותמים עיני המת ◆ ו. שיהיה המת מכוסה כשמעבירים אותו ממיטתו לארץ

גמילות חסדים עה

א. טעם שמטהרים את המת ◆ ב. מנהגים בטהרת המת ◆ ג. הסרת דברים החוצצים מהמת ושפיכת ט' קבין ◆ ד. מה יעשו בשיורי העץ שנעשה ממנו ארון למת ◆ ה. האכיל עניים על שלחנו עושים ממנו ארון לקבורתו ◆ ו. שלא לשנות ממנהג המקום בעניין לבישת המת ◆ ז. זהירות שלא יהיה שום לכלוך על המת ◆ ח. מנהגים בהלבשת המת ◆ ט. כשהמת בעיר או כשמוליכו לא ישאל ויענה שלום ◆ י. דברים שהתירו שלא יכירו בו שמוליך מת ◆ יא. קבורת שני מתים ביום אחד ודין הספד ביום ו' אחר חצות ◆ יב. הפסקת ששה טפחים בין קבר לקבר

גילוח עז

א. חומר המגלח את זקנו ומעשה נורא על זה ◆ ב. שלא יגדל שערות ראשו ולא יגלח

זקנו ◆ ג. הלצה על המניחים זקנם כעין קמץ ◆ ד. ע"י הזקן יכול להינצל מכמה עבירות, ואין היתר לגלח הזקן משום שלום מלכות ◆ ה. מדברי הב"י בדעת הטור יצאה קולא ◆ ו. חומר מי שאומנתו להשחית פאות הראש והזקן ◆ ז. מצווה לכל אדם לגדל זקנו בשפע גם בחו"ל

דקדוק פא

א. ידקדק כשקורא בתפילה לימוד ודיבור עם בנ"א ◆ ב. צורת קריאת אות בי"ת ◆ ג. צורת קריאת אות גימ"ל ◆ ד. צורת קריאת אות דל"ת ◆ ה. ראיות שקריאת החי"ת אינה כקריאת הה"א ◆ ו. צורת קריאת אות כ"ף ◆ ז. צורת קריאת אות פ"א ◆ ח. צורת קריאת אות תי"ו ◆ ט. אופן קריאת שי"ן שמאלית ◆ י. דקדוק בניקוד ◆ יא. דקדוק בטעמי המקרא

דרך ותפילת הדרך ודרך ארץ פז

א. גם משקאות שאין בהם בישול גויים ישתה בביתו ◆ ב. לא ירבה עם אחרים בסעודות אפילו של מצוה ◆ ג. אינו דרך ארץ לכפות את בעל הסעודה לתת יותר ◆ ד. גם כשנותן בעה"ב ברצון לא לאכול יותר מדי ◆ ה. דרך ארץ במו"מ עם חבירו ◆ ו. שיהיו עסקיו עם בני אדם באמונה ◆ ז. על ידי שמשפיל עצמו מכבד כל אדם ◆ ח. שלא לתת כבוד לכסילים ◆ ט. דרך ארץ בנסיעה בדרך עם חבריו ◆ י. זהירות שלא להעביר את המכס ◆ יא. אמירת תפילת הדרך בביתו ומחוץ לעיר ◆ יב. אמירת תפילת הדרך בלשון רבים ובלא טרדה ◆ יג. הוספת תפילות ופסוקים לתפילת הדרך ◆ יד. אמירת תפילת הדרך פעם אחת ביום

הודאה צב

א. ארבעה שצריכים להודות ◆ ב. סדר ברכת הגומל ◆ ג. חבוש דוקא על עסקי נפשות

הכנסת אורחים צג

א. משמעות הביטוי הכנסת אורחים ◆ ב. זהירות מהכנסת אורחים בעניים המתחזים לרבנים

ותרנות צה

א. מידת הוותרנות הרצויה ◆ ב. החזקת ידי לומדי תורה ◆ ג. היתר הלומדים ליהנות מתורתם ◆ ד. טעם החכמים שמכבדים את העשירים תומכי התורה

זכירה צז

א. ארבע זכירות שצריך להזכיר בפיו בכל יום ◆ ב. זכירות נוספות שבת מעשה העגל מרים ועמלק ◆ ג. תעניות שקבעו לזכר מעשה העגל ומרים ◆ ד. סדר אמירת הזכירות ◆ ה. זכירת השבת בשיר של יום ◆ ו. זכירת השבת כשכותב אגרת שלום ◆ ז. הזכרת שם ה' בלימוד ◆ ח. חומר האומר שמועה ולא מזכיר שם אומרה ◆ ט. שמות אנשים שאסור לכתוב ולהזכיר ◆ י. מניין הנוצרים ליצירת העולם

זמר ק

א. בדין ללמד לנגן בכלי זמר ◆ ב. ניגון אצל גויים ביום אידם משום איבה

הלכות חזנים קא

א-ב. חומרת מינוי חזנים שאינם ראויים ◆ ג. שיעשה תשובה קודם שיהיה חזן ◆ ד. החזנים המאריכים בניגונם ◆ ה. תנאים לקבלת חזן

חלה קג

א. שיעור חלה במשקל ◆ ב. קניית בצק מאופה גוי והפרשת חלה ממנו ◆ ג. נחתום העושה עיסה על מנת לחלקה

טומאת כהן קה

א. שצריך להקיץ כהן שנמצא במקום הטומאה ◆ ב. תקנה ליציאת הכהן ממקום הטומאה במקרה מורכב ◆ ג. החילוק בין יציאה מאהל המת ליציאה מאהל גוסס

טבילת אדם קו

א. בטעם שנדה מברכת אחר הטבילה הראשונה ◆ ב. גילוח שערות האשה קודם הטבילה ◆ ג. טבילה בזמנה מצוה דוקא כשבעלה בעיר ◆ ד. טבילה שלא בזמנה בליל שבת ◆ ה. הסתרת הטבילה ושלא תפגע בדבר טמא ◆ ו. מי שפגע באשה שעלתה מטבילת מצוה ◆ ז. חימום המקווה ◆ ח. שיעור המקוה ◆ ט. שיעור ט' קבין

טבילת כלים קיא

א. כלי מתכת שמכינים בהם את האוכל

יארצייט קיא

א. המנהג להתענות ביום פטירת אביו או אימו

יום טוב קיב

א. מנהג אמירת מערבות ביו"ט שחל בשבת ◆ ב. טעם שאין אומרים מעין שבע בליל יו"ט ◆ ג. טעם שאומרים ומפני חטאנו גלינו מארצנו כו' ◆ ד. במנהג אשכנז שנושאים כפיים רק ביו"ט ◆ ה. נטילת ידיים לכהנים ע"י לוי או בכור ◆ ו. ברכת כהנים ביו"ט שחל בשבת ◆ ז. הנהגות הכהנים והעם בברכת כהנים ◆ ח. הטיית ראש החזן והכהנים בזמן ברכת כהנים ◆ ט. תפילות שאומרים בזמן ברכת כהנים ואחריה ◆ י. דברים שיותר טוב כשנעשים מערב יו"ט ◆ יא. נחלב בשבת ולמחר יו"ט א' של שבועות מותר ◆ יב. העמדת חלב ביו"ט ועשיית קייאדה ◆ יג. מריטת נוצות העוף ביו"ט לצורך השחיטה ◆ יד. שקילת בשר ביו"ט ◆ טו. ניקור הבשר ביו"ט ◆ טז. בשר שחל יום שלישי לשחיטתו ביו"ט ◆ יז. תקנה למי ששכח לעשות עירוב תבשילין ◆ יח. הדחת קערות שאכלו בהם יו"ט ◆ יט. ניגון בכלי שיר ותיקונו בחוה"מ ◆ כ. קנייה בחוה"מ בירידים המצויים ◆ כא. קציצת ציפורניים בערב שבת בחוה"מ

יין נסך קכ

א. חומרת איסור יין נסך ◆ ב. חומרת איסור יין נסך ◆ ג. יין שרוף שנעשה מיין נסך ◆ ד. יין צמוקים נחשב כיין לעניין יין נסך

יולדות קכא

א. חשיבות חימום מים ליולדת ◆ ב. חימום מים ליולדת בשבת ◆ ג. שימור ליולדת ◆ ד. איסור הפרשת חלה והדלקת הנר ע"י יולדת ◆ ה. קריאת שם הבן על שם סבו ◆ ו. הנחת ספר תורת כהנים במיטת התינוק ◆ ז. כשהיולדת באה לבהכנ"ס בעלה עולה לתורה

כלאיים קכג

א. חומרת כלאי בגדים וקניית חוטי קנבוס מוחזקים בכשרות ◆ ב. זהירות מכלאיים בכובעים ◆ ג. זהירות מכלאיים בכפתורים ◆ ד. זהירות בכלאיים המצוי בבגדים שקרויים שטאפטן ◆ ה. זהירות מלבישת מצנפת צמר ע"ג מצנפת פשתן ◆ ו. תפירת ניירות שעשו מבגדי פשתן בבגדי צמר

כיבוד אב ואב קכד

א. רמזים במצוות כבוד אב ואם

לימוד קכד

א. קביעת עיתים לתורה טוב או רע ◆ ב. סדר הלימוד שילמד את בנו ◆ ג. שלא ללמוד בדרך הפלפול והחילוקים ◆ ד. גודל פגם הלומד בפלפול וחריפות שלא לשם שמים ◆ ה. טעם שגזרו תענית קודם לימוד חולין ויבמות ◆ ו. הניגון בשעת הלימוד ◆ ז. מלמד שלא לימד בבין הזמנים מנכים לו שכרו ◆ ח. המלמדים לבניהם שפות זרות ולא פירוש התפילה ◆ ט. חשיבות הלימוד בלילה ◆ י. הדרכות בחינוך הבנים ◆ יא. הדרכות בחינוך הבנים ◆ יב. באיסור הכאת בנו הגדול ◆ יג. שירגיל בניו לעשות כל צרכם ביד ימין

לויה קלא

א. חשיבות לויה לאורח

מנחה קלא

א. זמן תפילת מנחה לכתחילה ◆ ב. מברך על נט"י רק כשקם ממיטתו ולסעודה ◆ ג. אמירת פרשת התמיד קודם מנחה ◆ ד. זמן אמירת פיטום הקטורת במנחה ◆ ה. התחילו לומר אשרי קודם שהיו עשרה ◆ ו. קדיש שעל הפתח בתפילת מנחה ◆ ז. שידלג אשרי ופרשת התמיד כשקרוב לעבור הזמן ◆ ח. שלא יאמרו חזרת הש"ץ כשקרוב לעבור הזמן ◆ ט. אמירת עלינו אחרי מנחה

מעריב קלד

א. זמן תפילת ערבית לכתחילה בצה"כ ◆ ב. זמן תפילת ערבית לכתחילה בצה"כ ◆ ג. פסוקים שאומרים קודם תפילת ערבית בזמנה ◆ ד. כשהחזן מתחיל והוא רחום מה יאמרו הקהל ◆ ה. טעם שלא אומרים חזרת הש"ץ בערבית ◆ ו. הפסקה בין ועל כל מעשיו לתפילת י"ח בערבית ◆ ז. מזמורים שמוסיפים אחרי ערבית

משא ומתן קלז

א. רמזים למשא ומתן באמונה ◆ ב. הנהגות מי שהרוויח ממון הרבה ◆ ג. עבירות שבעטיים נגזר עניות ◆ ד. נוסח היתר עסקא

מילה קלט

א. סעודת זכר בליל שבת שקודם המילה ◆ ב. ברכת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו ◆ ג. סיוע למוהל שלא יטעה בברכת על המילה ◆ ד. עמידת הקהל בשעת הברית ◆ ה. במנהג אשכנז שהמוהל והסנדק מנגנים וכרות ◆ ו. כשאבי הבן מוהל יברך להכניסו קודם החיתוך ◆ ז. כסא של אליהו הנביא ◆ ח. ברכת אשר קידש ידיד כשאין יין ◆ ט. פירוש ברכת אשר קידש ידיד ◆ י. נתינת היין באצבעו בפי התינוק ◆ יא. שראוי לומר כשם שהכנסתו לברית כך תכניסהו כו' ◆ יב. שלא אומרים תחנון באותו יום בבהכנ"ס שמלים ◆ יג. חשיבות המצוה להיות סנדק ◆ יד. הבאת התינוק למילה ע"י אשה ◆ טו. טעם מנהג פ"פ שהמוהל מתפלל מלמנצח ◆ טז. מי שבירך לתינוק אחרי עלינו ◆ יז. חשיבות הסעודה שאחר ברית המילה

נישואין קמה

א. עם מי להתחתן ◆ ב. מנהגי השבת שלפני החתונה ◆ ג. סעודת מאניזה וסבלונות שעושים בלילות שקודם החופה ◆ ד. מנהגי שליחת הסבלונות ◆

ה. בעניין המנהג להביא החתן בין ברוך שאמר ליוצר ◆ ו. בעניין פריסת טלית החתן על הכלה ◆ ז. בעניין המנהג לזרוק חיטים על החתן והכלה ◆ ח. בעניין מנהג תענית החתן והכלה ביום חופתם ◆ ט. בעניין הנוהגים לרמות החתן בענייני הנדוניה ◆ י. הנהגות החתן בתפילת מנחה שקודם החופה ◆ יא. סידור החופה רק ע"י היודע בטיב קידושין ◆ יב. ברכת שהשמחה במעונו במקום שאינו ראוי ◆ יג. המנהג הרע שהחתן שוכב ליד הכלה כמה לילות קודם בעילת מצוה ◆ יד. בעניין פאה נכרית ◆ טו. הפרדה בין בנים לבנות

נידה קנג

א. בעניין אכילה מקערה אחת ◆ ב. בעניין הצעת המטה בפניו ◆ ג. בעניין נגיעה בסדינים שיש בהם דם נדה ◆ ד. עשיית ואמירת דברים שבקדושה בימי נדתה ◆ ה. על אותם המקילים בהרחקות בימי ליבונה ◆ ו. הליכה לבה"כ בימי ליבונה ונדתה

נטילת ידיים שחרית ולסעודה

ולתפילה ולאשר יצר קנד

א. חשיבות נט"י ושיעור המים לנטילה ◆ ב. הטעם שמברכים רק אחרי הנטילה ◆ ג. בעניין כח גברא בנט"י ◆ ד. עשה צרכיו ובא לאכול שנוטל שתי פעמים ◆ ה. הטעם שלאכילה צריך לנקות דוקא במים ◆ ו. חציצה בנט"י

סעודה קנז

א. הנהגות אכילה ◆ ב. מעלת מי שיש על שלחנו עניים ודברי תורה ◆ ג. הפרדה בין בשר לדגים ◆ ד. המתנה בין בשר לחלב ◆ ה. בעניין שלא להרבות באכילה ושתיה ◆ ו. כיסוי הסכין בשעת ברכת המזון

סגולה קס

א. סגולה למציאת אדם שנטבע במים ◆ ב. שימוש הרפואות והלחשים שבתלמוד בזה"ז

סכנה קסא

א. כפייה על שמירת הנפש ◆ ב. דברים שיש להזהר בהם משום סכנה ◆ ג. הצלת חבירו מסכנה ◆ ד. מצוות מעקה וכל דבר שיש בו חשש נפילה

עונה קסו

א. דיבור בזמן התשמיש ◆ ב. שלא להרבות בתשמיש ◆ ג. ענין הלימוד קודם התשמיש ◆ ד. תשמיש באור ◆ ה. כיוון המיטה בזמן התשמיש ◆ ו. תפילה לפני התשמיש ◆ ז. לחש שיאמרו הוא ואשתו בליל טבילה

ערך קסו

א. זהירות מחשש גזל ◆ ב. גודל הזהירות לדון בענייני מיסים כפי המשפט ◆ ג. כיצד מעריכים ממון האדם לצורך המיסים ◆ ד. כשלא מרחמים על העניים נענשים במיסים ◆ ה. שכר הנותן מיסים ביושר ◆ ו. בני העיר יתנו המס עבור הת"ח העוסקים בתורה

פרנס קסט

א. מינוי דיינים ופרנסים ◆ ב. שלא ישבעו שמאי המס וממני הדיינים והפרנסים

פדיון הבן קע

א. טעמי מצות פדיון ◆ ב. מעשה בבחור שלא נפדה שנטה למות ◆ ג. סדר פדיון הבן

◆ ד. שיעור ה' סלעים לפדיון הבן ◆ ה. נוסח ברכה ותפילה שאחר פדיון הבן ◆ ו. חל יום ל"א בשבת או יו"ט ◆ ז. טעם שאין מברכים שהשמחה במעונו בפדיון

צדקה קעד

א. התעוררות לנתינת צדקה ◆ ב. הקדמת קרוביו בנתינת הצדקה ◆ ג. שצריך להתבונן למי יתן הצדקה וכיצד ◆ ד. סדר הקדימות בנתינת הצדקה ◆ ה. מי שהוא בע"ח לא ישתמש בכספו למצוות ◆ ו. הצדקה הרצויה שיתן בסבר פנים יפות

קריאת ספר תורה קעז

א. כתיבת ס"ת בשותפות ◆ ב. מנהג פ"פ בהכנסת ס"ת לבהכנ"ס ◆ ג. האב"ד עולה לתורה ביום הכנסת הס"ת ◆ ד. בעל הקורא יהיה בקי כדי שיוכל לקרוא לבדו ◆ ה. העולה לתורה צריך לקרוא בלחש עם הבעל קורא ◆ ו. ברכת אשר בחר בנו היא ברכת הנהנין ◆ ז. שישתדל לעלות לפחות פעם בחודש ממנין העולים ◆ ח. עלייית שני אחים או אב ובנו זה אחר זה ◆ ט. סדר הקדימה בעלייה לספר תורה ◆ י. הוספה על ז' העולים בשבת ◆ יא. עליית לוי כשאין כהן ◆ יב. מריבות על קניית העליות לתורה ◆ יג. אמירת ברוך ה' המבורך לעולם ועד בקול ◆ יד. להזהר לקרוא ולשמוע הפרשה מתוך הכתב ◆ טו. שלא לומר בעבור שנדר כשעושים מי שבירך ◆ טז. למי עושים מי שבירך אחר עלייתו לתורה ◆ יז. מתי אומרים קדיש כשיש יותר מס"ת אחד ◆ יח. שלא יעלו קטן למפטיר כשמוציאים ב' ס"ת ◆ יט. שלא לעשות הפסק בברכה הראשונה של ההפטרה ◆ כ-כא. על הקונים גלילת הספר תורה ונותנים הכסף לצדקה ◆ כב. תפילה שיאמר הגולל ס"ת בזמן הגלילה ◆ כג. בעניין סומא האם עולה לס"ת ◆ כד. המזמור שיאמרו בהכנסת ס"ת ביו"ט

קידוש הלבנה קפט

א. מעשה באחד שניצל ע"י קידוש הלבנה ◆ ב. קידוש הלבנה כשיש דבר שמכסה אותה ◆ ג. קידוש הלבנה בליל שבת וכשיש מת בעיר ◆ ד. בעניין איסור הסתכלות בלבנה ◆ ה. עד מתי מקדשים את הלבנה ◆ ו. קידוש הלבנה בשמחה וזמן התחלת קידוש הלבנה ◆ ז. קידוש הלבנה ביו"ט ◆ ח. פסוקים שראוי לומר קודם קידוש לבנה ◆ ט. ברכת החמה ◆ י. נשים בקידוש הלבנה וברכת החמה

ראש חודש קצג

א. הכרזת ר"ח בשבת שלפני ר"ח ◆ ב. תענית של ערב ר"ח ◆ ג. תענית של ערב ר"ח ◆ ד. שיבושים שיש בסליחות של יו"כ קטן ◆ ה. הכרזת ר"ח בערבית בין קדיש לתפילה ◆ ו. טעם שקובעים מוסף ר"ח אחר פרשת התמיד ◆ ז. אופן אמירת יאמר נא כו' ואמירת ולכפרת פשע רק בר"ח אדר ◆ ח. סדר התפילה וקה"ת בר"ח שחל בשבת ◆ ט. הפטרת ר"ח שחל להיות בשבת ◆ י. רצה ויעלה ויבוא כשראש חודש במוצ"ש ונמשכה סעודתו ◆ יא. יאמר רק כי אל חנון כו' ביעלה ויבוא ◆ יב. הטעם שנשים שומרות ר"ח יותר מאנשים ◆ יג. מנהג נתינת מעות למלמדים בר"ח ◆ יד. בדין שאין מתענים בר"ח

שבת קצט

א. הכנות לשבת ◆ ב. מתי אומרים עשה שבתך חול וכו' ◆ ג. אפיית לחמים ועוגות לכבוד השבת ◆ ד. תענית בערב שבת ◆ ה. הנהגות בקציצת הציפורניים ◆ ו. סדר קריאת שמו"ת ◆ ז. אופן אמירת שיר השירים בערב שבת ◆ ח. דין הטמנת המאכלים בערב שבת ◆ ט. דין הטמנת המאכלים בערב שבת ◆ י. הדלקת הנר כשחל טבילת מצוה בליל שבת ◆ יא. כשהאיש מדליק מברך לפני ההדלקה וכן האשה ביו"ט ◆ יב. הטעם שצריך שידלקו הנרות עד הלילה ◆ יג. מספר הנרות שראוי להדליק ודין אישה ששכחה להדליק ◆ יד. עירוב חצרות שעושים בערב פסח ומניחים בבהכנ"ס ◆ טו. מי שלא התפלל מנחה והציבור התחילו ערבית ◆ טז. בעניין המנהג לקבל שבת ◆ יז. עיכוב באמירת ברכו עבור מי שלא הספיק להכין מאכלו ◆ יח. טעם שאומרים ושמרו אחרי ברכת ופרוס עלינו ◆ יט. כיצד ינהג בויכולו ובברכת מגן אבות ◆ כ. צריך שיתפלל מתוך סידור ללא דילוגים ◆ כא. טעם שתיקנו לומר במה מדליקין ◆ כב. קידוש שעושים בבית הכנסת ◆ כג. ברכת הילדים בשבת ביד אחת ◆ כד. מתי טוב לקדש בליל שבת והסתכלות על הנרות בזמן הקידוש ◆ כה. המנהג ללמוד כל שבת את כל משניות מסכת שבת ◆ כו. אמירת זמירות שבת בכל סעודה ◆ כז. מי שגמר סעודה ראשונה של שבת מבעוד יום ◆ כח. המהדרין להתפלל בשבת שחרית בהשכמה ◆ כט. בעניין השמעת קול בשבת כשאינו לצורך שמחה ◆ ל. טעם שאומרים בשבת פסוקי המוסף אחר פרשת התמיד ◆ לא. מי שלא אמר אל אדון ואל אשר שבת ◆ לב. קריאת התורה ◆ לג. הזכרת נשמות בשבת והטעם שמזכירים נשמות ◆ לד. היתר אכילה לקטנים קודם קידוש וזמן אכילת סעודת שחרית ◆ לה. נגינה בכלי שיר בשבת ע"י נכרי ◆ לו. לימוד תורה בשבת ◆ לז. זהירות לקיים סעודה שלישית בשבת ◆ לח. אמירת ברכי נפשי בשבת ◆ לט. הדלקת הנר קודם הקדיש שאחרי ובא לציון ◆ מ. השבעת מלאכים ושדים והזכרת שמות המלאכים ◆ מא. שם שר השכחה

תחומין רכג

א. לצורך מה מותר לערב עירובי תחומין ◆ ב. שיעור המזון שצריך לשים בעירוב ◆ ג. צריך לדעת שהעירוב נשאר בתוך התחום וראוי לאכילה ◆ ד. צריך לדעת שהעירוב נשאר בתך התחום וראוי לאכילה ◆ ה. אפשר לערב עבור חבירו רק מדעתו ◆ ו. מי שהגיע בספינה בליל שבת לאחר שחשכה ◆ ז. נסיעה בשבת בספינה שנמשכת ע"י בהמות ◆ ח. כניסה בשבת לספינה הקשורה בנמל

תענית רכו

א. אכילה ושתיה לאחר שישן בליל התענית ◆ ב. מי רשאי לסגף עצמו וצריך שישמר מכעס בתענית ◆ ג. מי רשאי לסגף עצמו וצריך שישמר מכעס בתענית ◆ ד. תענית ופשפוש במעשיו ביארצייט של אביו או אמו ◆ ה. יארצייט שזמנו באדר מתי יתענה בשנה מעוברת ◆ ו. יארצייט שזמנו באדר מתי יאמר קדיש בשנה מעוברת ◆ ז. נפטר בל' של חודש מלא ובשנה אחרת היה חסר ◆ ח. מתענים ביום הפטירה ולא ביום הקבורה ◆ ט. תענית

יארצייט שחל בע"ש ◆ י. תעניות שונות ◆ יא. תעניות ציבור בעת צרה וכשהחכם נפטר ◆ יב. תעניות ביום פטירת צדיקים ◆ יג. מי שהתענה תענית חלום בר"ח

זמן הליכה לבית הכנסת רלב

הלכות חילוק הפרשיות* רלד

שאלה רמא

כ"ד כסלו רמג

חנוכה רמה

א. רמזים בשם חנוכה ודין עשיית מלאכה בחנוכה ◆ ב. הדלקה בשמן זית ומקום ההדלקה ◆ ג. נוסח הברכה להדליק נר שֶׁלַּחנוכה ◆ ד. דברים לאומרם לאחר ההדלקה ◆ ה. איסור אכילה ולימוד בבין השמשות קודם ההדלקה ◆ ו. סדר התפילות וקריאת התורה ◆ ז. סדר התפילות וקריאת התורה ◆ ח. מנהג פ"פ כשיש מילה בשבת ר"ח וחנוכה ◆ ט. זמן הדלקת נר חנוכה בערב שבת ◆ י. זמן הדלקת נר חנוכה במוצאי שבת ◆ יא. המנהג שעניים דופקים על פתחי נדיבים בחנוכה ◆ יב. משחקים בחנוכה

עשרה בטבת רנג

פרשת שקלים רסב

פורים קטן רסד

פרשת זכור רסד

תענית אסתר רסה

א. הקדמת התענית כשחל בשבת וסעודת מילה בתענית אסתר ◆ ב. סדר הסליחות בתענית אסתר ◆ ג. מחצית השקל ומעות פורים ◆ ד. שלא אומרים צו"ץ אם חל י"ג אדר בשבת

פורים רסו

א. ברכת הרב את ריבנו ◆ ב. סדר תפילת ערבית וקריאת המגילה בליל פורים ◆ ג. סדר תפילת ערבית וקריאת המגילה בליל פורים במוצ"ש ◆ ד. אמירת אשר הניא ושושנת יעקב ◆ ה. צריך שיהיה החזן בקי בטעמי המגילה בע"פ ◆ ו. מנהג הכאת המן בקריאת המגילה ◆ ז. קריאת פסוקים בלילה ההוא נדדה וגו' בקול רם יותר ◆ ח. הליכה לבהכנ"ס בהשכמה ביום פורים ◆ ט. סדר תפילת שחרית וקריאת המגילה ביום פורים ◆ י. ברית מילה בפורים ◆ יא. אבל ישמע קריאת המגילה בביתו ◆ יב. משלוח מנות ◆ יג. מתנות לאביונים ◆ יד-טז. סעודת פורים ◆ יז. לבישת בגדי אישה לאיש ולהיפך בפורים

ט"ו אדר ערה

פרשת פרה רעו

פרשת החודש רפ

ראש חודש ניסן רפא

שבת הגדול רפג

הגעלת כלים רפו

אפיית המצות רפז

ערב פסח רפח

א. הבדיקה בתחילת הלילה כשעדיין יש אור ◆ ב. נטילת ידיים לפני בדיקת חמץ ◆

* לא ציינו כאן מה שכתוב על סדר הפרשיות, מה שאפשר למצוא בנקל.

ג. הנר לבדיקת חמץ ◆ ד. מנהג הנחת פתיתי חמץ בבדיקה ◆ ה. נשים וע"ה יאמרו הביטול בלשון שמבינים ◆ ו. אכילת חמץ אחר הבדיקה ◆ ז. אכילת חמץ שריפתו וביטולו בזמן ◆ ח-י. תענית בכורות בערב פסח ◆ יא. מכירת חמץ ◆ יב. אמירת קרבן פסח לאחר תפילת מנחה ◆ יג. קערת ליל הסדר ◆ יד. עירובי חצרות בערב פסח

ליל ראשון של פסח רצו

א. סדר תפילת ערבית ◆ ב. הלכות ליל הסדר ◆ ג. מנהג גניבת האפיקומן

יום א' וב' דפסח שב

א. סדר תפילת שחרית ביום א' דפסח ◆ ב. סעודת יום טוב ◆ ג. בענין המנהג שלא לאכול חזרת ביו"ט א' דפסח ◆ ד. סדר תפילת מנחה ומה שאסור לאכול אח"כ ◆ ה. סדר תפילת ערבית בליל ב' דפסח וספירת העומר ◆ ו. ליל הסדר בליל ב' דפסח ◆ ז. סדר תפילת שחרית ביום ב' דפסח ◆ ח. תפילת ערבית והבדלה במוצאי יו"ט ב'

חול המועד שז

א. הנחת תפילין בחוה"מ ◆ ב. זמן חליצת התפילין בחוה"מ ◆ ג. סדר התפילה וקריאת התורה בחוה"מ

שביעי ואחרון של פסח שט

א. הוספות בערבית של ליל שביעי של פסח ◆ ב. סדר התפילה וקריאת התורה בשחרית של שביעי של פסח ◆ ג. הוספות בערבית של ליל אחרון של פסח ◆ ד. סדר התפילה וקריאת התורה בשחרית של יום שמיני של פסח

אסרו חג שיב

ל"ג בעומר שיז

א. תחנון בל"ג בעומר ובמנחה שלפניו ◆ ב. מנהג איסור הנישואים בספירת העומר ◆ ג-ה. מנהג איסור התספורת בספירת העומר

סיון שכב

שבועות שכב

א. הקידוש בליל שבועות ומנהג הלימוד בלילה ◆ ב. השלמת שמו"ת בשבועות ◆ ג. סדר התפילה וקריאת התורה בשחרית ◆ ד. סדר תפילת מוסף ומנהגי הסעודה שאחריה ◆ ה. סדר תפילת ליל שני של שבועות ◆ ו. סדר תפילת יום שני של שבועות ◆ ז. איסרו חג של שבועות

שבעה עשר בתמוז שלב

א. סדר התפילה וקריאת התורה בשחרית ומנחה ◆ ב-ג. מנהגי אבילות מי"ז בתמוז עד ט"ב

ראש חודש אב שלה

א. הפטרה כשחל ר"ח אב בשבת ◆ ב-ג. מנהגי אבילות מר"ח אב עד אחר התענית

ערב ט' באב וט' באב שלח

א. סעודה המפסקת ◆ ב. מי שהיה צריך להתענות בערב ט"ב ◆ ג. הבדלה כשחל ט"ב ביום א' ◆ ד. חליצת המנעלים בט"ב ◆ ה. סדר התפילה והקינות בלילה ◆ ו. נטילת ידים בט"ב ◆ ז. סדר התפילה והקינות בשחרית ◆ ח. ברית מילה בט"ב ◆ ט. המשך סדר התפילה והקינות בשחרית ◆ י. הליכה לבית הקברות בט"ב ◆ יא. אמירת נחם בברכת המזון למי שלא מתענה ◆ יב. סדר התפילה

והקינות במנחה ◆ יג. הליכת אבל לבית הכנסת בט"ב ◆ יד. איסור מלאכה בט"ב ◆ טו. מקדשים הלבנה בלילה שאחרי מוצאי ט"ב ◆ טז. איסור בשר ויין עד חצות היום של י' באב

חמישה עשר באב שמה

א. יום שכלו בו מתי מדבר ◆ ב. הוספה בלימוד אחרי ט"ו באב

ימי הסליחות שנא

א. אלול ועשי"ת הם ימים מסוגלים לתשובה ◆ ב. זמן התחלת הסליחות וטעם שצריך לפחות ד' ימים ◆ ג. אמירת ברכות התורה לפני הסליחות ◆ ד. שלא לשנות סדר הסליחות ממה שנהגו ◆ ה. זהירות באמירת הפסוקים שבין הסליחות ◆ ו. בעניין נוסח התחלת כל סליחה וסליחה ◆ ז-ח. מי ראוי להיות שליח ציבור בסליחות ◆ ט. אמירת י"ג מידות ביחיד ◆ י. עיטוף בטלית לשליח ציבור בסליחות ◆ יא. סדר אמירת הסליחות ◆ יב. מזלו של האדם מתפלל שתתקבל תפילתו ◆ יג. המשך סדר אמירת הסליחות ◆ יד. אמירת תחנון בסליחות כשיש ברית מילה ◆ טו. אין האבל יוצא לסליחות בבהכנ"ס חוץ מערב ר"ה

ערב ראש השנה שנז

א. סדר הסליחות בערב ר"ה ◆ ב. מנהג התענית בערב ר"ה ◆ ג. מנהג התענית בערב ר"ה לגבי ברית מילה וחולה ◆ ד. דברים שנוהגים בהם בערב ר"ה

ראש השנה שנח

א. בעניין אמירת זכרנו לחיים בעשי"ת ◆ ב. סדר תפילת ערבית ◆ ג. אכילת תפוח בדבש בליל ר"ה ◆ ד. אכילת שאר הסימנים ◆ ה. נוסח הרחמן שמוסיפים בברכת המזון בר"ה ◆ ו. סדר תפילת שחרית עד תפילת העמידה ◆ ז. סדר תפילת העמידה ◆ ח. אמירת אבינו מלכנו ◆ ט. סדר הוצאת ס"ת והקריאה ◆ י. ברית מילה בר"ה ◆ יא. סדר תקיעות מיושב ◆ יב. שליח ציבור ובעל תוקע שמתגלח בתער ◆ יג. סדר תפילת מוסף ◆ יד. סדר הקידוש בשחרית ◆ טו. תענית חלום בר"ה ◆ טז. המנהג שלא לישון בר"ה ◆ יז. שני ימי ר"ה נחשבים כיומא אריכתא לחומרא ◆ יח. הטעם שאין אוכלים אגוזים בר"ה ◆ יט. סדר תפילת מנחה ומנהג התשליך ◆ כ. סדר תפילת ערבית של ליל היום השני ◆ כא. סדר תפילה וקריאת התורה של שחרית של היום השני ◆ כב. סדר תפילת מוסף של היום השני ◆ כג. שינה ביום השני וסדר תפילת מנחה ◆ כד. בעניין ההוספות בתפילת העמידה של עשי"ת

ימי התשובה שעה

א. זהירות מפת גויים בעשי"ת ◆ ב. זהירות בעשי"ת מדברים שמעוררים דין ◆ ג. צום גדליה ◆ ד. מילה בצום גדליה ◆ ה. מנחה בצום גדליה

שבת תשובה שעו

א. טעם השם שבת תשובה או שובה ◆ ב. שחרית בשבת תשובה ◆ ג. מנחה בשבת תשובה ◆ ד. ערבית במוצאי שבת תשובה

ערב יום כיפור שעז

א. אמירת וידוי בערב יוה"כ ◆ ב-ז. מנהג כפרות ◆ ח. הליכה לבית הקברות בערב יוה"כ ◆ ט. מצוה להרבות בסעודות ואין מתענים חוץ מתענית חלום ◆ י. דברים שאין לאכול

בערב יוה"כ ◆ יא. מנהג הנשים להפריש חלה בערב יוה"כ ◆ יב. טבילה תפילת מנחה ומלקות בערב יוה"כ ◆ יג. סעודה המפסקת והדלקת נרות

יום הכיפורים שפב

א. הנרות שמדליקים בבהכנ"ס בערב יוה"כ ◆ ב. עיטוף הטלית לבישת הקיטל וחליצת המנעלים ◆ ג. כל נדרי ◆ ד. כל נדרי ◆ ה. סדר התפילה והסליחות בערבית ◆ ו. " ◆ ז. " ◆ ח. " ◆ ט. " ◆ י. " ◆ יא. " ◆ יב. קריאת ד' מזמורים ראשונים שבתהילים לתיקון קרי ◆ יג. זהירות מאמירה לגוי לגבי נר שכבה ביוה"כ ◆ יד. תפילה בהשכמה בשחרית של יוה"כ ◆ טו. נטילת ידיים ביוה"כ ◆ טז. סדר התפילה והסליחות בשחרית ◆ יז. סדר קריאת התורה בשחרית ◆ יח. מילה ביוה"כ ◆ יט. סדר התפילה והסליחות במוסף ◆ כ. סדר התפילה, קריאת התורה והסליחות במנחה ◆ כא. סדר התפילה והסליחות בנעילה ◆ כב. תפילת ערבית של מוצאי יוה"כ והבדלה ◆ כג. קידוש הלבנה והעיסוק במצוות סוכה ◆ כד. הימים שבין יוה"כ לסוכות

הלכות סוכות וארבעת המינים שצט

א. שלא אומרים למנצח ואין מקיזים דם בערב סוכות ◆ ב. זהירות בעשיית סוכה נאה, וקניית לולב ואתרוג נאים ◆ ג. יוצאים בלולב היבש כשאין לולב חדש ◆ ד. תשלום על האתרוג ◆ ה. אגידת הלולב ◆ ו. סדר תפילת ערבית בליל יו"ט ראשון ◆ ז. הקידוש בליל יו"ט ראשון ◆ ח. עזרה לעניים בסוכות והמשך סדר הקידוש ◆ ט. סדר תפילת שחרית ביו"ט ראשון ונטילת הלולב ◆ י. מי שחסר לו מין א' מארבעת המינים ◆ יא. סדר הלקיחה וההנחה של הלולב והאתרוג ◆ יב. אמירת ההלל הנענועים בו וקריאת התורה ◆ יג. סדר תפילת מוסף וההקפות ◆ יד. סעודת יו"ט ראשון ◆ טו. סדר תפילת מנחה של יו"ט ראשון ◆ טז. סדר תפילת ערבית והקידוש של יו"ט שני ◆ יז. סדר תפילת שחרית וקריאת התורה ביו"ט שני ◆ יח. סדר תפילת מנחה וערבית של מוצאי יו"ט שני ◆ יט. סדר קריאת התורה הפסוקים במוסף וההושענות בחוה"מ ◆ כ. סדר התפילה וקריאת התורה בשבת חוה"מ ◆ כא. סדר יום הושענא רבה

שמיני עצרת תיב

א. סדר תפילת ערבית ישיבה בסוכה והקידוש בלילה ◆ ב. סדר תפילת שחרית וקריאת התורה ◆ ג. סדר תפילת מוסף ◆ ד. סדר תפילת מנחה ומכירת מצוות של כל השנה בבית הכנסת ◆ ה. סדר ליל שמחת תורה ◆ ו. סדר התפילה וקריאת התורה ביום שמחת תורה

נספחים

בענין שבעת ימי המשתה שמתחילים בשבת תמד

האם שתי פרשיות מחוברות נחשבות לפרשה אחת או לשתים? תמד

סגירת ארון הקודש באמירת "שלא שם חלקנו כהם" בתפילת "עלינו לשבח" בחזרת הש"ץ במוסף בימים הנוראים תמו

שער יוסף*

נוסח ברכת שלא עשני גוי כבעל עמק הברכה ולאו מטעמיה טו

טעם הנותן ליעף כח ולא אשר נתן, על שם הכתוב חדשים לבקרים טז

דעת מהרש"ל בתשובה סי' ס"ד שיאמר פרשה ראשונה של ק"ש קודם אתה הוא אינו מתנגד למה שכתב הבית יוסף סי' מ"ח יח

פירוש על למה רוב בנים של ת"ח ע"ה שאין מברכין בתורה תחילה יט

השגה על הלבוש בעניין שתי ברכות בברכת התורה יט

ונפקא מיניה עיין בהלכות קריאת ס"ת קעט

השגה על בעל מג"א ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בעניין אם יברך ברכת התורה כשניעור כל הלילה. ובעל מג"א בנה עליו דייק בסי' מ"ז ותצ"ד כא

פרפרת נאה בישוב אל תקרי ושננתם אלא ושלשתם כג

טעם למה אמר אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך ולא אשר בראתי את העולם כד

סימן להנחת תפילין של ראש הסר המצנפת וגו' כח

טעם שאין קושרין קשר של ראש בכל יום כח

פירוש על כי יגעת בי ישראל לא

טעם ששמו שני יודי"ן לסימן השם לב

השגה על מהר"ע ומהר"א מווילנא בחתימת פסוק שמע שבסוף פסוקי דזמרא לד

שהגאון חכם צבי בתשובה סי' ל"ו ובעלי קבלה כמעט אינם מחולקים לה

במה שכתבו איזה פוסקים שיכוין באהבה רבה הזכירות, כוונה זו מהרסת כוונה הראויה בענין התפילה, ושאינו יוצא בזה כי צריך לזכרם דוקא בפה ע"פ המדרש לט

מהיכן יצא הטעות שאין החזנים חוזרים לומר ה' אלוקיכם מ

ביאור לפסוק וכוין פתיחן ליה, ולמאמר שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הכותל מה

מהיכן יצא למקצת פוסקים שכתבו שהיחיד לא יאמר ברכת כהנים, ושאינו כן ע"פ הדין נ

טעם למה אין נפילת אפיים כי אם במקום ספר תורה נד

השגה על פרי חדש בעניין חלב שחלבו גוי נח

השגה על באר עשק שמקיל בגילוח הזקן פ

השגה על אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בעניין קריאת הח' שקורין האשכנזים כעין ה', וכתב הוא ז"ל שיפה עושין פב

דקדוק הקריאה בספר תורה, נכבדות מדובר בו על פי הדקדוק, מתחיל מעמוד פא

טעם למה אנו קוראים הכנסת אורחים בלשון הכנסה, בדרך מוסר ומשל נחמד צג

פירוש על ללומדיה לא נאמר צו

תירוץ על קושיית מגן אברהם באו"ח סי' ס' למה לא קבעו גם כן יום לשנה בזכירת מעשה מרים כמו שקבעו פרשת זכירה למחיית עמלק צח

* ראה הערה לעיל עמ' 25.

פרפראות בדין חזנים, מתחיל בעמוד קא

פרפרת בעסקי חלה, כפתור ופרח קד

עשו וארבע מאות אשר עמו 'דהיינו בית עשו לק"ש, יש להם אחיזה בשותי יין נסך. בהנה"ה קכ

פרפרת בעסקי כיבוד אב ואם קכד

המלמדים שעושים יומי דפגרא אי פגרא לא אגרא קכח

הפלא ופלא בעניין גידול בנים (ועיין בשיר שייסדתי לאומרו בשעה שנותנים ספר תורה לבית הכנסת, שהצגתיהו בסוף חיבור זה) קכט

עסקי לוויה בדרך נמרץ קלא

א' ב' ג' ד' - אמונה ברכה גזילה דלות קלז

הכרעה כדעת רש"י בפירוש אשר קידש ידיד קמא

ביאור על פירוש רש"י כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין בקידושין שאחר גיטין, ומוסר שעל הישובים גמול ידו הדה לסדר קידושין אפילו למאן דלא גרס ולא דייק קנ

מה שכתב הט"ז ביו"ד סי' קצ"ה שאותן הנזהרים שלא ליגע בסדינים שיש בהם טיפת דם שיבוש הוא, ובתשובת הרקנ"ט סי' תקפ"ו כתב שהוא נכון כדי שלא תשתכח תורת טהרה מישראל, מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי קנג

סמך לאיזו שמאים שעל הישובים מפיק ד"ך ועייל ס"ך קסז

פירוש הלציי על לא ראיתי צדיק נעזב קסח

טעם למה נקרא המנהיג פרנס ולא כלכל קפט

לפום ריהטא לפי חשבון היותר דק וקלוש אלף תתק"כ גרעיני שעורה שהם ג' אלפים תת"ם פרוטות יעלה לסך שישה זהובים ריינש י"ב צ"ל אחד פשוט ורביעית, על כל זה חקרתי בעיון שכלי הקלושה שהדין עם הפרישה שהם ה' לוט ורביעית כסף צרוף קעא

פירוש נחמד על א"ב אלוף בינה ג"ד גמול דלים קעה

בכדי הטריח מהרש"א להגיה בתוס' גיטין דף נט ע"ב ר"י בר יהודא שצ"ל ר"י הלוי קפד

נשמט טעם מחודש שמברכין החודש, והבאתיהו בשער לוי צאן אובדות קצג

איזו הגהות ליום כיפור קטן קצה

מה שכתב הב"ח שאין לבטל המנהג שהתלמידים מביאים מעות ראש חודש, אין חיוב כשהמלמדים סועדים על שולחן בעל הבית קצט

יישוב על עשה שבתך חול ר

טעות סופר בדברי ספר חסידים סי' תתשע"א, ופירוש על כפר לעמך ישראל אלו החיים, אשר פדית אלו המתים ריח

אכל פרשה ופרשה כתבתי שייכות לקריאת ההפטרה בפרשה פלונית ומה טעם יש בה, והפרשיות מתחילין מעמוד רלד

טעם לתענית בה"ב אחר פסח וסוכות ולא אחר שבועות רלז

טעם שמוכרין פרשיות (הנדרים) [הברכות]	רלט
טעם כללי לכמה שנויי מנהגים שאין להם מובן. בהגה"ה	רנ
טעם שאומרים חזק לאחר סיום ספר	רנד
טעם למה הנוהגים להתענות שובבי"ם ת"ת מתענים ביום חמישי ולא ביום שני. בהגה"ה	רנה
טעם למה אומרים תחנון במנחה חמישה עשר בשבט	רנז
פירוש על בלילה ההוא נדדה שנת המלך מלכו של עולם כביכול	רסט
הלצה על פתחיה זה מרדכי. בהגה"ה	רעד
טעם לכריכה מצה ומרור ביחד	רצט
טעם שאומרים תחנון במנחת ל"ג בעומר	שיז
באיזו סידורים סדרו בפרשת מסעי שלא לקרוא בשבת במנחה ובשני וחמישי כי אם תשעה פסוקים, ומהיכן יצא הטעות שהוא שלא אליבא דדינא	שלד
תימה בדברי של"ה שאוסר ריח בתענית ציבור	שלו
מעשה בט' באב שלא היה בשחרית כהן בבית הכנסת וקראו לוי ושני ישראלים, ובמנחה היה שם כהן ונפרד חבילת הקרואים דשחרית והיה פקפוק בין שני הישראלים איזה מהם יעלה	שמג
טעם שאומרים תחנון במנחת ט"ו באב	שמו
השגה על הדרת קודש שנכנס בדוחק גדול בפזמון מלאכי רחמים	שנז
השגה על אבן שועב בזכרנו ומי כמוך	שנט
טעם למה אין אומרים באהבה מקרא קודש בר"ה שחל בשבת	שס
נכבדות מדובר בהגהה	שסז
טעם נחמד שהמתענה יום ראשון דר"ה צריך להתענות גם ביום שני	שע
למה מנערים שולי הבגדים על הנהר בר"ה	שעב
השגה על הט"ז בעניין השלכת בני מעיים של הכפרות על הגג, שמתיר הרב לאחר שרשאי ליקחו משם, ואני אוסר בטוב טעם	שעט
השגה על הלבוש בנוסח כל נדרי, ודעתי כדעת התויו"ט ולאו מטעמיה	שפד

פרפראות שבהלכות יום כיפור וסוכות לא ציינתי, כי כתבתי בחלק שער לוי שלא העתקתי שם המנהגים הנוהגים ביום כיפור ובחג הסוכות, כי אין דרך להעתיק במפתחות כי אם ראשי פרקים, ובקריאת ראשי פרקים לחוד אין לסמוך על המפתח בימים טובים אלו כי הלכתא רבתי ליום כיפור בענייני תפילות ופיוטים, ולסוכות בדין סוכה וארבעה מינים. על כן אינני צריך גם כן להעתיק פירושי המאמרים והפסוקים שנמצאים שם.

תם ונשלם
שבח לאל בורא עולם

ספר

נוהג כצאן יוסף

דינים, מנהגים ופרפראות

מחוברים ומלוקטים

ע"י

מהור"ר יוסף יוזפא קאשמן סג"ל זצ"ל

מק"ק פרנקפורט

נדפס פעם אחת ויחידה ע"י המחבר בשנת תע"ח

ועתה נופה ותוקן מכל השיבושים שנפלו בהדפסה ראשונה.

תל-אביב תשכ"ט

צילום שער דפוס שני

הסכמות

אלו דברי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו,
ה"ה הגאון המפורסם מהור"ר יעקב הכהן
אב"ד ור"מ דק"ק פ"פ דמיין אי"ע

חזיתי איש מהיר במלאכתו מלאכת מחשבת חרוץ וחרות על הלוחות במטבע שטבעו חכמים בדפוס הוא **יוסף** המסביר התורני מהור"ר **יוזפא יוסף**, בן הזקן זה קנה חכמה החסיד מהור"ר **משה קאשמן** נר"ו, חתן הרב הגדול אב"ד דק"ק דייץ והמדינות. מכירו הייתי לשעבר חיכו כיין הטוב וקונדיטון. שכבר יצאו לו מוניטין במעשה רב סליחות שעשה סליחו"ת לקבל"ה מדעתיה עביד נקיט נפשיה כחד מן פרש"א מדרש לפרו"שין, ועתה יוס"ף שנית ידו לזכות את הרבים לברר וללבן מנהגים של מדינת אשכנז ובפרטות המנהג של עיר ואם בישראל כרכא דכולא ביה ק"ק פפ"ד, ואסף כל המנהגים, וטהר ידים יוסי"ף אומץ, וכמה יגיעות יגע אדם זה למצוא טוב טעם ודעת של המנהגים, גם הלך ללקט או"רות דינים מלוקטים מפוסקים ראשונים ואחרונים וספרי יראה. הכל לפי הזמן והעת לכל חפץ והכל לפי מנהג המדינה. ואף כי תמיד מלתי בפי ורגיל על לשוני שלא להש"כים ולר"וב לרבות כל בעלי חוב"ין לסמיכה, שלא יצא תקלה ח"ו באיזה דבר שלא כהלכה, אך באשר ספר הלז רובו ככולו כבר נגמר בבית הדפוס קודם בואי כאן ע"פ הסכמות הרב הגדול המופלא דין גבר בכולא כ"ש מהור"ר שמואל שאטן אשר נהירן ליה שבילי דמתא דא קהילתינו יצ"ו שכל ימיו נתגדל בה. גם יצא חוטר מגזע ישרים בני מדינת אשכנז קברניטא דספינתא ומנהיגין שלה נהרא נהרא ופשטא, וחזיתיה גברא רבה קא מסהיד עליה, השתא אמינא ודאי קושטא קאמר ולא יצא תקלה על ידו, אף גם הלום אחרי רואי ראיה אחת איזו דפים לדוגמא מצאתי ראיתי דברים ישרים ונכוחים, רוח חכמים ממנו נוחים. אך מדאגה בדבר שלא יבוא איש אשר לא עמל בו להשיג גבולו. לחדש הספר הנ"ל בדפוס ולעשות כמפעלו. ע"כ הנני גוזר ואומר בנחש דרבנן וחרם חמור. שלא ירים איש את ידו בהדפסת הספר הנ"ל תוך עשרה שנים מהיום בלתי רשות ורצון המחבר הנ"ל. והשומע לדברינו כבוד ה' עליו יזרח. ורוב שלום עד בלי ירח.

כ"ד הטרוד בעבודה. לתורה ולתעודה. יום שנכפל כי טוב ה' כסליו לסדר ולפרט **ויעקב תקע** אהלו. הק' **יעקב** בן א"א האלוף כ"ש מהר"ר **בנימן כץ** מפראג, חונה פה ק"ק פרנקפורט דמיין אי"ע.

הסכמת הרב המאור הגדול מהרשש"ך בעל ספר כוס ישועות
ה"ה אב"ד דק"ק דרמשטט ומרביץ תורה בבה"מ דק"ק פפ"ד

ראיתי מחברת הקדש תחת יד התורני כמהור"ר **יוזפא יוסף**, בן מהור"ר **משה קאשמן סג"ל**, חתן הרב הגדול אב"ד ור"מ דק"ק דייץ ה"ה כמהור"ר **יודא מילר** נר"ו, והוא מיוסד על מנהגי צאן קדשים הקדושים אשר בארץ אשכנז ובייחוד של עדת ישורון ק"ק פפ"ד יצ"ו עם טעמים לשבח על כל פרט ופרט, ובמקצת שראיתי ממנו מצאתי שמיוסד על אדני פז, ומסתמא שהחלק יעיד על הכל. בפרט כאשר אוקי גברא אחזקתיה דמקדם במאי דהסביר המסביר בר בסידורי הסליחות אשר יצא ממנו שלא נמצא בו פתלתול. בכן באתי להסכים על ידו להוציא לאורה בעט ברזל ועופרת. להיות למשמרת. לעיני כל ישראל. וגזירת נחש דלית בה אסותא על האי מאן דיסיג גבולו ליתנו שנית תחת מכבש הדפוס קודם עשר שנים אחר גמר הדפוס המחבר הנ"ל בלתי רשותו ורצונו, ומאן דיחיש לדברים אלא יחולו עליו כל הברכות.

יצא מתחת ידי יום ג' כ"א חשון תע"ח נאם **שמואל כהן שאטן** היושב בבה"מ שבק"ק פפ"ד ורובץ תחת משא דיושבי דרמשטט.

וזאת ליהודה ראש מדברנ"א דאומתא
מדינת מארק וקעלן גליל ריין וגליל ארנשברק
ה"ה הרב המושלם במעלות ומדות סיני ועוקר הרים מוהר"ר יודא מילר נר"ו

שלום לאהובי חתני וכו' כמהור"ר **יוזפא סג"ל** נר"ו. גי"ה הגיעני וחקרתי ודרשתי תוך תוך לגזרה שווה לטובה שכל מגמותך לתת לך הסכמה על חיבורך, עם שידעת שלא קראתי ממנו מרוב טרדות אשר לא נתנוני לבלוע רוקי כי אם עלה אחד בבד. הגם דאוקי גברא אחזקתיה שהטבת אשר דברת בבחרותך בחיבורך פירוש על סליחות שזיכית רבים בהם, וכל הספר נוהג כצאן יוסף על חזקת אותו דף שמצאתי בו טעם, צוף דבש אמרי נועם. גם מובטחני שלא יצא מתחת ידך דבר בלתי מתוקן ומקובל. אכן מה לי לעבור על לא תענה להעיד בדבר אשר לא ראיתי אפס קצהו. מי שראה החדו"ש יבא ויעיד, מצורף לזה מה לי להיות סני"ף לאריות המה הרבנים הגאונים כיהודא ועוד לקרא. בעוד באשר שהגאונים אב"ד דק"ק פ"פ ואב"ד דק"ק דרמשטט והמדינה המרביץ תורה בבה"מ שם יתנו עדיהם ויצדקו הדין על האמת, ודי לך בזה ובדברי אלו המעטים המחזיקים מרובה כי אין העת מסכים שאינני מופנה מכל הצדדים מחמת עסקי עם קדוש אשר אני שוכן בתוכם, וטרידנא על התורה ועל העבודה, להשיב על שאלות ששאלוני וקראוני מרחוק. וחיים ושלום לנו ולכל ישראל עד העולם.

כ"ד חמיך הקטן **יודא מילר** מבינגא.

הקדמת המחבר

הדור אתם ראו. בעקבי הצאן צאו. שאלו נא לדור ראשון. מכל פה אומה ולשון. אשר חכמים יגידו. אמרי קדוש לא יכחדו. בהיות מדינת אשכנז ארץ לא נושבה. ממשא מלך ושרים בלולה וחרבה. זאת העיר ק"ק פרנקפורט לעולם היתה גברת. צניף טהור על ראשה גולת הכותרת. ממנו יתד ממנו פינה. ה' בחכמה יסדה חלק לה בבינה. כבכורה בתאנה בראשיתה. ויש תקוה לאחריתה. שמה ישבו כסאות למשפט צדק. לגדור פרצות ולחזק כל בדק. והציגו בשער המטר"ה. אנשי מופת תופשי התורה. להעיר אוזן לשמוע בלמודים בסוד ישרים ועדה. ויבינו את העם דרכי ה' לתורה ולתעודה. ושאר היהודים היושבים בערי הפרזים. שה פזורה ישראל בני מדינת אשכנזים. יעלו הרים ירדו בקעות ובאו בשער הגבוה ונישא מגבעות. שטו העם ולקטו אורות. לפקוח עינים עיוורות. וכל יודעי דת דין. יושבי על מדין. הניצבים בערי הגבול ובמחוזות. כל הדבר הקשה הביאו לפני זקני העיר הזאת. אם יטעו בהלכה מתכבסת בתחומן[1], ואחיהם מסכימים על פיהם. ואשר להם הריב מי בעל דברים יגש אליהם. ורוזנים יחוקקו צדק חוקת עולם לדורותם. ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. ישובו יושבי בצל הקרי"ה. יחיו דגן ישבעו מפריה. שמש צדקה ויר"ח מנחה ממנה לא יאסף. כה יעשה אלוקים וכה יוסף.

הדור האחרון אחרי ה' ילכו גיבורי החיל אשר נגע יראת אלוקים בליבם. בכל עיר מבחור יבחרו להם אנשים חכמים וידועים לשבטיהם, יצא מושלם מקרבם. ואם לא תגיע ידם די ז"ה לבית אבות מראש צורים פחות הארץ וסגנים הקרובים, הנה אלה ממרחק יביאו לחמם. לוחם שערים לפי קרת, למען ילמדון חוקים ישרים ומצוות טובים ויתהלכו ברחבה הליכות עולם. ומנהג ק"ק פ"פ אשר עשו אבותיהם בידם. אחרי דרך מבוא העיר הזאת מלכיהם נהוגים בכבוד"ם. כי כל שרי המדינה סרים למשמעתם. וינהגו את הצאן אל פני גדרת הגונ"ה בכל מקומות ממשלתם. הלא המה ראשי אלפי ישראל הנקהלים לעמק הברכה במקהלות. גדולי חקרי לב קדמוניות יתבוננו שואלין ודורשין תחילות. קנצי למלין אלכה לי מן הגדולים כי המה ידעו דרך ה' משפט אלוהיהם. ואפן לראות במחצבת רהבים, הרבה המה קטני ארץ חכמים מחוכמים בעיניהם. מבלי מחי"ר בצע שוחד ירדו מחוקקים. מלמדי תינוקות גמולי חלב עוללים ויונקים. הן גור יגו"ר מעון אריות ומורה הוא לבני הכפרי"ם[2]. מלמד לטרוף טרף

1 ע"פ ב"ר צט, ח: "אם יטעו בהלכה תהא מתכבסת בתחומו".

2 גם בקיצור של"ה סוף מס' שבועות העיר על מלמדי התינוקות הקטנים בתורה ובכל זאת

לביתו לחם חוקו תלוי עליו כל שלטי גיבורים[3]. אמנם לא שקר מילי ודעת שפתי ברור. תבואת רשע לחטאת צפונה ועוון צרור. הלא אוזן מלין יבחן כבחון את הזהב וכצרוף כסף. כל השומע תצילנה אזניו, איש אל רעהו יתמהו, גם בעיני יפלא להפליא, הנני יוסף.

הדור הזה ומנהיגיו דור ודורשיו, יום יום ידרושון לכל חפציהם. וילאו למצוא טעם למנהגים חדשים של בני הכפרים אשר לא זכו בעיניהם. כי נמצאו בעמי מלמדים רועי בקר, למדו לשונם קצתם שוא ודבר שקר. והיה להם המור"ה למלקו"ת, התר אגודות מוטות עוז מסורת הברית. ואנח"ה למדינות עשה, ונחמו איש אל אחיו ביום אחרית. הראש האחד יפנה נגבה וימה. והראש השני צפונה וקדימה. ויבחרו להם חדשים לבקרים. עלובא היא מדינתא דאסיא פודגרים[4]. קלוניא[5] מתעביד קולא וחומרתא דמדינת פולין. תבל הוא מטריף ליה בטבל"א וקדשי שמים מתחללין. חוזרין חלילה כחליל בי טבחא לטבוח ישרי דרך. שמערבים המנהגים בלי שיעור וערך. והנה אחר שבקשו ממני מפורסמים שחילופי מנהגים מהם לא נעלם, ה"ה שאר בשרי כהר"ר דוד סג"ל ליפשטט וה"ה שאר בשרי כהר"ר הירץ ליין, וה"ה כהר"ר שמעון שוועלם. שלושה המה מטיבי צעד מנהיגים במדינת מאר"ק ופרנסים. שאהיה צולל בים הפוסקים במים מי אפסים. ולחקור אחרי מנהגי הק"ק פרנקפורט. להדפיסם שיהיה חוק עולם לישובי אשכנז בכלל ופרט. להיות שדא פירטא[6] לצוות את בתי בני ישראל קדושים. והכל בכתב להשכיל על פי הש"ס ופוסקים ומדרש פירושים. מאז כמה בשרי והייתי כוסף. ללקט באמרי"ם אחר הקוצרי"ם, ונופך משלי אני יוסף.

הדור בלבושו מהר"ם יפה[7]. שלא דיבר בלעגי שפה. לומר דין זה גזירה הוא מלפני וחקקתי חוקה. רק אצל שינוי מנהגים כתב כך הוא מנהג בפוזנא או בקראקא. שיש להדר הידור מצוה איך לעשותה לפי המנהג. ולזה צריכים יגיעת בשר והרבה להג. למצוא לשינוי מנהגים טעם. להוציא מליבן של צדוקים שלא להתרעם. וכתב בהקדמת ספר ויכוח מים חיים[8]. כי כמו שיש חילוק בין מנהג ארץ ישראל וירושלים. למנהגי זולתן מן המדינות אשר בחוצה לארץ. למיגדר מילתא שלא לפרוץ פרץ על פני פרץ. כך יש חילופי מנהגים בין בני אשכנז ובני פולין. בכל תפוצת ישראל

מורים הלכות לציבור.

3 כלומר, שהמלמדים שסובבו בכפרים למען פרנסתם נחשבו כת"ח ומורי הוראות בקרב בני הכפרים.

4 ויק"ר ה, ו (עלובה המדינה שרופאיה חולה במחלה).

5 נראה שכוונתו למדינת קולוניא (קעלן).

6 שטר צוואה.

7 בעל ספר הלבוש.

8 לרבי חיים אחי המהר"ל.

אלו הן הגולין. גולתא דדהבא, גולת עליות וגולת תחתיות, לחתות בו את האור ישר ואור חוזר. לנע"ר את הצאן קדושים אחר המדב"ר והמנהג הכשר. והנה כתב הרא"ש באורחות חיים סימן נ"ה, אל תעשה דבר שילעיגו הבריות, שדרכם לגלות הרעות ולהעלים הטובות[9]. וגם אני ידעתי כי יבחרו בהם תועבות. רבים מעמי הארץ חרופ"ם תבוא בליבם,.לומר איך יהיו מלכיהם מלכי רבנן נהוגים ונער קטן נוהג בם. וינהגם בכבדות. היינו בו"ר היינו דו"ת[10]. ודתיהם שונות, כי אין בפיהם נכונות. ולא דרכיהם דרכי, כי אין זה טענה. באשר מדברי הפלוסופי האלהי מהר"י קאנדיא ז"ל בפי מענה. אלו דברים כהררין התלויין בשערה. באומרו[11] אילו היה אחורי העולם מקום להעתיק משם ההרה היה גמול ידו הדה להפך בחררה. חריות של דקל, להעלות העולם על ההר ההוא על ידי גלגל וקורה. וידות האופנים במכונה לגלגל כמו מוכני[12]. כן אני הקטן ריש דוכני[13]. והפוסקים הראשונים והאחרונים הם הגלגלים. גלגל החוזר בעולי"ם. ויורדים לעומקא דדינא. תלי תלים של הלכות, הליכות עולם כמנהגו נוהג, והכל כמנהג המדינה. ובלבד שלא יהיה מעשה לסתור דברי הפוסקים שהם נחיתו לדינא. ועיין בתענית דף כ"ו עמ' ב' בגמרא, ובפסחים דף ק"ג, ור"ה דף ט"ו בתוספות[14]. נתנו מרועה בעלי אסופות. לשובב יעקב אליו וישראל לא יאסף. עצב עמהם לא יוסף.

הדור איישר [הגהה: הדור מלשון הפסוק הדורים איישר, ישעיה מ"ה[15], שהוא לשון עקמומית] והוא יישר אורחותיך. אורח חיים פן תפלס פולסי דנורא ואיום אלהיך. כי כמה מקומות. וישובים באשכנז במנהגים פרודות. כפרד אין הבין מוציא המנהג מאיזה מעיין הוא נובע. ואיזה מנהג יכשר אינן יודעים, ולאיזה דין הוא נוגע. מתוך כך עוברין בכל שעה על לא תתגודדו[16]. כל רואה בם יתנודדו. לכן את מותני כגיבור שנסתי. דברי פוסקים ראשונים ואחרונים אספתי וכנסתי. ואותן הדברים שתולין בשיקול הדעת לא אמרתי קבלו דעתי. בשכבר לפרש פסוק במיכה ג'[17] יגעתי. שאמר ראשיה בשוחד ישפוטו וכהניה במחיר יורו ונביאיה בכסף יקסומו. הלא שינוי לשון ערומים סוד יערימו. מה היה כוונת הנביא שאמר ראשיה כהניה נביאיה בשלוש לשונות. גם בקראו לקבלת הדמים בשוחד במחיר בכסף, ועסק המשפט ישפוטו יורו יקסומו דתיהם שונות. ואמרתי דבעסק המשפט יש שלושה מיני הטיות. שיתרחק מהם הדיין כאילו מונחת על צוארו חרב פיפיות.

9 עכ"ל.

10 ע"פ ב"ב סד, א. [ורומז לטענת הבריות שהבור מנהל את עניני הדת].

11 כנראה בספרו אילים. כך ידוע בשם ארכימדס: "תנו לי נקודת משען, ואזרים את העולם".

12 ראה יומא לז, א.

13 מלמד תינוקות, ראה ב"ב כא, א.

14 עמ' ב ד"ה וכי נהגו שבקינן להו.

15 פס' ב.

16 ראה אנצ' תלמודית ערך לא תתגודדו טור ריד ואילך האם יש איסור לא תתגודדו גם במנהגים. וע"ע בשו"ת נתיבות אדם (לרב מתתיהו דיטש שליט"א) סי' ד.

17 יא.

המין האחד, פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים[18]. או מתוך גאוה שבדעתו יעלה על במתי עב ברגלים. ועל זה אמרה התורה קודם ואלה המשפטים[19] לא תעלה במעלות. כי צריך לנהוג את צאן הקדשים ולנהלם עלות [הגה"ה: מלשון עלות ינהל, ישעיה מ', שהוא לשון קטנות, כלומר כמו שמנהיגים את הקטנים לאט]. כולן נקראים שוחד, שהוא חד[20] ואין שני לו. ולא לשמים גורלו. או להעניק תענוגות בני אדם ולהטיל מלאי לכיסו עושר מלך. נושא פנים לעשיר ומכביד עניים במנדה בלו והלך. מפיק ד"ך ועייל ס"ך[21]. כי היצר הרע רוח עועים עליו נסך. או לנקום נקמתו מאויביו. ולעשות רצון אוהביו. ואם שלוש אלה יעשה יתכן לקראו ראש, על דרך היו צריה לראש[22]. כי אפילו בפסקי בעל בתים[23] צריך לחקור ולדרוש. שתיעשה באמת ויושר. ולא להכביד לעני ולישא פנים לעושר[24].

המין השני, דיין שדן אפילו דין אמת לאמיתו. ואת הכל עשה בעיתו. מתוקן ומקובל וטוב ויפה. אלא שתובע חלקו בפה. שעליו הכתוב אומר ואיש תרומות יהרסנה[25], אם דיין דומה לכהן המחזיר בבית הגרנות. טובים ממנו עמי הארץ יושבי קרנות[26]. ולנתינה זו. יתכן להקרא מחיר, כאומר הרי זו חילופי זו. שנטל שכר בטלה[27]. ואינם בידו דרך שוחד או גזילה. וזה יורו, שמורה היתר על לקיחה זו דשלו הוא נוטל. בשביל שהוא מעסקיו מתבטל.

והמין השלישי, איש אשר כמוני. אם אעלה על רעיוני. להיות מורה פסק דין מדעתי. אם כי ת"ל הרבה בספרים בנותי ויגעתי. עם כל זה אין זה מן הראוי לעמוד במקום גדולים חקרי לב. כי אהיה עלוב ולא עולב. ועל זה המין אמר שלמה אוי לך ארץ שמלכך נער[28]. האי נער לאו דוקא רך בשנים, אלא אפילו זקן והוא איש בער. ומכל מדע מנוער. יתכן לקרותו נער. והוא הדין בהיפוכו, מי שהוא אברך אב בחכמה ורך בשנים יתכן לקרותו זקן, זה קנה חכמה[29]. ולא תכסהו בושת וכלימה. ועל אותן המנוערים אמר הנביא, ונביאיה בכסף יקסומו. כי מתוך ששמם נודע בשערים לא שערום אבותינו שלא קראו ושנו, חושבים כי ההוראה באה להם מצד הנבואה או חלום חלמו. אבל באמת בכסף, אלוה הבא בשביל כסף[30] תרקבא דדינרא. וליבם כמלוא נקב מחט סדקית וקשה כאבן וטינרא[31]. ועל זה הזהירה התורה, לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב[32]. ובסופה ואלה המשפטים ואת והב[33]. ותיבת יקסומו יהיה לשון כישוף או

18 ראה ר"ה יז, א.

19 שמות כ, כג.

20 כתובות קה, ב.

21 ראה על מליצה זו לקמן בספר פרק "ערך" סי' א בהערת המחבר.

22 איכה א, ה.

23 ראה לקמן בספר פרק "פרנס" סי' א.

24 לעשיר.

25 משלי כט, ד.

26 ראה כתובות קה, ב.

27 כתובות שם.

28 קהלת י, טז.

29 קידושין לב, ב.

30 סנהדרין ז, ב.

31 כמו סלע, ראה ישעיה ה, כח ורש"י.

ניחוש. הואיל ולא למד יש כאן בית מיחוש. או מלשון טול קיסם[34]. ואם היה יראת אלוקים בלבבו הוה קא מחסם[35]. ועם שמצינו בישעיה ג'[36] דדיין הגון נקרא קוסם. דיין כזה נקרא עליו איכה יועם זהב ישנה הכת"ם[37]. בכן לא באתי אלא לעורר מפי ספרים וסופרים ולהיות אס"ף המזכי"ר[38]. ולא כמזהיר, כי מקומי אני מכיר. כי זקנה אין כאן וחכמה אין כאן. ומסתכל אני בג' דברים לפני מי אני עתיד ליתן דין וחשבון ומאין ולאן[39]. כי רש ועושר[40] ישכב ולא יאסף. ויוסיף מכאוב אשר דעת יוסף.

הידור דכנסא[41], לכנוס את כל היהודים. שיהיו בני מדינת אשכנז במנהגיהם נצמדים. סידרתי בסוף הספר מפתחות קיצור פסקים וקראתי שמו **שערים המצויינים**. שמספרו **משה קאשמן לוי**, שהוא שם אדוני אבי התורני נר"ו יודיע אב לבנים. וחילקתים לשני חלקים, שער יוסף אחד שער לוי אחד, על שמי שאחזיק במעוזי. ועל שם השערים שבקפיטל מ"ח ביחזקאל בן בוזי. שער יוסף מדבר מפירושי פסוקים ומאמרים שהוספתי מדעתי. ושער לוי מדבר מקיצור פסקי הספר שמצאתי ממה שיגעתי. וכי גם אינו אלא שם לויי. ויהי רצון מלפני אבי שבשמים שיקראו בספרי זה והלואי. וההשמטות נכללו בחלק שער לוי ונקראו צאן אובדות. על שם הפסוק בירמיה נ'[42], מכל אלו תדע לנהוג בחול ושבתות ומועדות. ושם כלל הספר, על שם שכולו מנהגים ועל שמי יוסף. קראתי אותו נוהג כצאן **יוסף**.

הידור מצוה מהמהדרין מן המהדרין. נדיבי עמים פזר כסף מפזרין ומבדרין. יצילם ה' מכל נזק צער ופחד. ויושיבם לנצח ויגבהו המגביהים לשבת אחים גם יחד. הלא הם האלוף והקצין המפורסם, כרבי אליעזר בן חרסום, השתדלן הגדול כהר"ר בערמן סג"ל מהלברשטט, ואחיו הקצין השתדלן כהר"ר הירץ סג"ל מווינא. ה"ה בני אחי אבא אשר הם ת"ת בכספ"א שתים[43], יזכו לראות בבנין ציון וירושלים, וישאו ברכה מאת ה' אלוקי אבותיהם, בכל מעשה ידיהם, ורב חיסדא וחינא להקרב לגבי דהינא[44].

ונמטי אפריון ויסגו נכסיו כנכסי בר מריון. לה"ה מחותני הקצין המפורסם כבוד זנוויל

32 שמות כ, כ.

33 במדבר כא, יד, וראה קידושין ל, ב.

34 ב"ב טו, ב.

35 שבת קמז, א (מהסס).

36 ב.

37 איכה ד, א.

38 מלכים ב, יח, יח.

39 אבות פ"ג מ"א.

40 ועשיר.

41 מליצה ע"פ חולין מח, ב: הדורא דכנתא (בהברה אשכנזית, אע"פ שהת' דגושה).

42 פס' ו.

43 ע"פ טט בכתפי שתים (סנהדרין ד, ב), ור"ל שהם מחברים בחייהם תלמוד תורה עם עסק וכסף.

44 שבועות מז, ב.

שטערן, שהכניס אותי לביתו כל ימי משך הדפוס, והרי הוא אצלי כאילו הקריב לי דורון. מפתו אכלתי ויינו שתיתי. והנהגות טובות ומידות פרישות ממנו ראיתי. ובנו הכרוך אחריו ואוחז מעשה אביו בידו. וזהו שבחו והודו. ה"ה התורני. דמתני שפוני טמוני. ובמעלות ומידות לו עשר ידות, מחותני כהר"ר זיסקינד נר"ו, כפתחו של אולם ליבו. יברכהו השם בעושר מלך במסיבו. ומחותני ה"ה הקצין פ"ו[45] כהר"ר קאפל רופא מבינגא, אחיו של אדוני מו"ח נר"ו, שהשתדל בכל מאמצי כח לעזרני להביא הספר הזה לבית הדפוס, והיה לי למשיב נפש ולרוח ניחוח. מה יפיו ומה טובו. יברכהו השם עם כל בני ישראל עם קרובו. וירום קרנו כקרני ראמים. ויבלה בטוב ימיו ושנותיו בנעימים. והוא וכל ישראל יזכו לנחמה בכפליים. ולראות בבנין ציון וירושלים, כ"ע[46] השפל **יוסף**, הוא המסביר[47], נקרא יוזפא, בן החסיד התורני כמהור"ר משה קאשמן סג"ל מעסא, וחתנא דבי נשיאה ה"ה אדוני מו"ח הרב הגאון מהור"ר יודא מילר נרו יאיר ויופיע עד בלתי ארץ ורקיע.

* * *

זאת לדעת לכל מאן דבעא למידע, שכמה פעמים כתבתי בחיבורי איזו דברים בשם אאמ"ז מהרי"ה, והוא נוטריקון אדוני א"מ זקני מהור"ר יוזפא האן בספרו יוסיף אומץ, שעדיין לא נדפס[48], ונמצא בביבליטעק"י[49] של הגאון המפורסם נשיא דארץ ישראל ואב"ד דק"ק פראג ומדינת פיהם[50], אשר יש לו בהנובר[51].

ותדעו שהיה בקי בפוסקים והיה דיין מצויין בק"ק פ"פ דמיין, והריץ אגרותיו עם הגאון הגדול בית חדש ז"ל כמו שכתב הב"ח באבן העזר סי' קנ"ה ס"ק ז', זה לשונו, וכך העליתי בתשובה שכתבתי בשנת ש"ץ לבני ישיבה דק"ק פ"פ על ידי הרב הגדול והישיש בתוכם כמהור"ר יוזפא במהר"ר פנחס נערלינגן ז"ל, עכ"ל.

ומה שכיניתי לו בשם כינוי האן, כי כן מרגלא בפומי דאינשי בק"ק פ"פ לכנות האיש על

45 פרנס ומנהיג.

46 כה עתירת.

47 ע"פ בראשית מב, ו: ויוסף וכו' הוא המשביר לכל עם הארץ. וכוונתו לפירושו "המסביר" על הסליחות, ראה במבוא לספרנו.

48 היוסף אומץ נדפס לראשונה בשנת תפ"ג.

49 ספריה.

50 בוהמיה. והוא הגאון רבי דוד אופנהיים זצ"ל. ["נשיא דארץ ישראל" מפני רבנות ירושלים, ראה בשו"ת נשאל דוד, מכון חת"ס, תשמ"א, עמ' י', וכן שו"ת נשאל דוד ח"ב בתהילה לדוד עמ' נה-נו].

51 הספרייה היתה בעיר סמוכה להנובר העיר, בתוך מדינת הנובר, ראה שו"ת נשאל דוד ח"ב בתהילה לדוד עמ' לח. אחרי פטירתו נמכרו הספרים לספריית אוקספורד. כנראה כוונתו לכת"י א'

שם הבית, וביתו היה תרנגול אדום חקוק עליו. ושם משפחתו היה נערלינגן, ושם אביו היה מהור"ר פנחס המכונה זעליקמן נערלינגן כמו שכתבתי בחיבורי זה (דף י"ז ע"ג) [הל' זכירה אות ו']. וכל זה כתבתי להודיע מי הוא, ושיש לסמוך על הוראותיו אפילו להיתר.

גם צריכין אנו למודעי דבכל מקום שכתבתי עכו"ם או ע"ז לא היה דעתי כי אם על אותן אומות הדור הרע שהיה בימי נביאים, כאשר מצינו שהנביא הוכיחם כמה פעמים על עוון ע"ז, אבל האומות שבזמן הזה לאו עובדי עבודה זרה הם כמבואר בלבוש[52] סי' קנ"ו.

* * *

אברך את ה' על המוגמר, ומאחר שהנפטר מחברו אל יפטור אלא מתוך דבר הלכה[53], וכהיום הזה שנגמר בו הספר הוא פרשת ויצא, אכתוב מה שהוא מענין הפרשה ויהיה התעוררות לכוונת התפילה.

זה לשון רש"י נפתולי אלוקים[54] וגו', מנחם בן סרוק פרשו במחברת צמיד פתיל[55], חיבורים מאת המקום וכו'. ואני מפרשו לשון עיקש ופתלתול[56], נתעקשתי וכו'. גם יכולתי, הסכים על ידי. ואונקלוס תירגם לשון תפילה, כמו נפתולי אלוקים נפתלתי[57], עד כאן. והנה העולם אינם משגיחים בכמו נפתולי וכו' שכתב רש"י ז"ל בפירוש האונקלוס, דהלא לא מצינו בכל תנו"ך שנית. ומה גם אם היה כתוב אפילו מאה פעמים מה ראיה משם ומאי אולמי הני מהאי.

והנלע"ד ליישבו בהקדים ידיעה אחת והיא זו. כתב הבחיי בפרשת משפטים[58], והבאתיהו בפירושי המסביר[59] בפסוקים שקודם סליחה תבוא לפניך שביום הראשון. והיה אם צעוק יצעק שמוע אשמע, כל כמה שתהיה התפילה בהפצרה כך תהיה ההשגחה בקבלת אותה תפילה. וזהו הפירוש בפסוק שמעה תפילתי ה' וגו', בתהילים ל"ט[60], אומר שמעה שהוא שמיעה בעלמא אפילו מרחוק, רצוני אפילו לא תעלה התפילה לשמים. וכל זה מפני שאינה אלא תפילה ששרשו פלל, כמי שעושה פלילות עם קונו, ושואל ממנו בתורת חוב. אבל ושוועתי

של היוסף אומץ, ראה במבוא ליוסף אומץ מהד' מכון שלמה אומן (שעלבים תשע"ו) עמ' 21-22 ובהערה 78.

52 או"ח.

53 ברכות לא, א.

54 בראשית ל, ח.

55 במדבר יט, טו.

56 דברים לב, ה.

57 י"א שיש בזה ט"ס, ראה ברש"י מהד' מכון הרי פישל בשם יוסף דעת.

58 שמות כב, כב.

59 פירושו על הסליחות, ראה במבוא לספרנו.

60 יג.

שהוא יותר פנימי בתחנונים כרש, האזינה. פירוש, הטה אוזן לשמוע מקרוב. ואל דמעתי שהוא שופך ליבו לגמרי, אל תחרש כלל, עכ"ד.

וכעין זה אמרו חז"ל בברכות דף לב[61] שערי דמעה לא ננעלו. וגם אני אמרתי דמזה הטעם נקרא הקב"ה חנון כששומע תפילת ישראל. כתוב בתורה[62], ושמעתי כי חנון אני. שנוי בנביאים, חנון יחנך וגו', ישעיה ל'[63]. משולש בכתובים[64], דכתיב חנני ה' כי אליך אקרא, פירוש חנני כמו שמעני, ונתינת טעם מתיבת כי מוכיח עליו, וכן נקראת התפילה בלשון חנון כמו ואתחנן.

אף כאן, בפירוש מנחם בן סרוק מפרש רש"י אליביה שיתיישב במקרא חיבורים מאת המקום וכו', ובפירושו לשון עקש וגו' נתעקשתי וכו', וכן נמי בדברי תרגום אונקלוס שמפרשו לשון תפילה, כלומר כמו נפתולי אלוקים פירוש כמו שהתפללתי נפתלתי כך נתקבלה תפילתי, וק"ל.

61 עמ' ב.

62 שמות כב, כו.

63 שם יט.

64 תהילים פו, ג.

לשם יחוד קב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל

דיני הנהגת כל יום

א. כתב בסדר היום[1], תיכף כשניעור אדם משינתו יאמר **מודה אני לפניך מלך חי וקיים שהחזרת בי נשמתי בחמלה, רבה אמונתך**[2]. שפירושו, על ידי שאתה מחזיר לאדם נשמתו בכל בוקר והרי היא כאילו היא חדשה, שאתמול הייתה עייפה ויגעה ועכשיו חוזרת [חדשה] ורגועה כמו שכתבתי לקמן סי' י"ז בשם המדרש[3], על ידי זה רבה אמונתך, שהכל מאמינים שהתחיה לעתיד היא אמת (וזהו לדעתי שהזכיר בתפילת י"ח האמונה אצל התחיה במה שכתוב ונאמן אתה להחיות מתים).

ויכול לומר זה אפילו בלי נטילת ידים, שאין בו שם ומלכות[4], ותיבת מלך אינו שם עד שתסמך לתיבת העולם כדאיתא בזוהר ריש פרשת עקב[5].

ב. סדר זמן הקימה במה שאמרו ז"ל[6] מקומי עד שכבי קומי, משכבי עד קומי שכבי. שפירושו, משבועות שאומרים מגילת רות דכתיב בה שכבי עד הבוקר[7], עד תשעה באב שנאמר בו קומי רוני בלילה[8], שכבי. רוצה לומר אין צריך להשכים קודם אור הבוקר[9]. ומתשעה באב עד שבועות קומי. אזכרהו עוד בדינים הנוהגים בין תשעה באב לראש חודש אלול.

ג. כוונת אמרם[10] הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. ארבע לשונות אלו הביא בעל הלכות קטנות[11] סי' ג' שהם על דרך המוסר לשעבד הארבע יסודות לעבודת הבורא. ובזה מיושב והוסר תלונת הבית יוסף באו"ח סי' א' על מה שהקשה לשאול הני ארבע שנים הם[12], עיי"ש. ועיין בתיקונים דף קכ"ט עמ' ב'[13] מגודל המעלה וזכות למי שממליך הקב"ה על כל אבר ואבר. ועיין בספר חסידים סי' קנ"ה.

ד. יאמר בכל יום **אני עבד חתום למלכו של עולם בברית קודש שבבשרי** (אאמ"ז ז"ל בספר יוסיף אומץ[14]).

ה. יבדוק נקביו קודם התפילה[15], ויקנח ביד שמאל[16]. ידוע מה שאמרו חז"ל[17] הרוצה לקבל

1 בפרק סדר היום הקיצו משינתו.
2 עכ"ל. והו"ד במ"א סי' ד ס"ק כח ובמ"ב סי' א ס"ק ח.
3 איכ"ר ג, ח: "חדשים לבקרים רבה אמונתך, א"ר אלכסנדרי על שאתה מחדשנו בכל בוקר ובוקר אנו יודעין שאמונתך רבה לתחיית המתים".
4 כ"כ בסדר היום שם.
5 ראה ברעיא מהימנא דף רעא עמ' ב. וכ"כ תוס' ברכות מ, ב ד"ה אמר אביי, וכ"פ בשו"ע סי' ריד.
6 האחרונים קבלו לומר (ב"ח או"ח סי' רלח).
7 רות ג, יג.
8 איכה ב, יט.
9 כיון שהלילות קצרים (הב"ח שם).
10 אבות פ"ה מ"כ.
11 ח"ב.
12 "לכאורה נראה שאלו הדברים ארבעה שהם שנים, דקל כנשר היינו רץ כצבי ועז כנמר היינו גבור כארי, וא"כ יקשה על יהודה בן תימא למה כפל הענין במלות שונות זה פעמים" (שם).
13 תיקוני זוהר, ולפנינו הוא בדף קל, ב.
14 סי' שכב.
15 שו"ע סוף סי' ב.
16 שם סי' ג סע' י'.
17 ברכות יד, ב.

עליו עול מלכות שמים יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין. וכתוב בשל"ה שער האותיות אות קו"ף[18] דהיינו הוא שדקדקו בגמרא[19] לומר איזהו פושע ישראל בגופו קרקפתא דלא מנח תפילין. אמרו בגופו, אטו כל שאר פשיעה אינן בגופו, אלא ר"ל מפני שהצואה מונחת בתוך גופו דאסור להניח תפילין שצריכין גוף נקי[20], עכ"ד. ובספר חסידים סי' נ"ז ותתי"ח נפקא ליה דכתיב וכל קרבי את שם קדשו[21], אין נכון לעבוד עבודת השם בבטן מלא טינוף. וכ"כ סולת בלולה[22] בסי' ב'[23].

ו. כתוב בשו"ע[24] צריך ליזהר בנטילת ידים קודם התפילה (ורש"י ז"ל הביאו בספר ליקוטי הפרדס[25] מפסוק היכון לקראת אלוקיך ישראל[26]). וכתב בעל עמק הברכה[27] על מה שכתב בשו"ע דצריך ליזהר בנטילת ידים קודם התפילה, סובב הולך אפסקי הרא"ש בפרק הרואה[28], זה לשונו חייב אדם לנקות ידיו בשעת התפילה דכתיב ארחץ בנקיון כפי[29], מזה יש ללמוד דהוא הדין בתפילת מנחה וערבית אם עשה צרכיו ונטל ידיו מברך על נטילת ידים, אבל כל היום כשעושה צרכיו אינו מברך כי אם אשר יצר, דלא נתקנה על נטילת ידים כי אם לסעודה ולתפילה, עכ"ל, ורצונו לכל התפילות[30].

וכ"כ הרא"ש בארחות חיים סי' ל"ט, נטול ידך לתפילה ולאכילה, ובעת צאתך מצרכך ברך אשר יצר וכו'. ועל נטילת ידים לא תברך אם לא קינחת או שפשפת ותרצה להתפלל מיד אז תתפלל אשר יצר ועל נטילת ידים, עכ"ל. ובסי' ע"א כתב זה לשונו, אל תתפלל בלא נקיות כפים ובלא טהרה, כי תפילתך לא תהיה נשמעת, עכ"ל, ועיין סולת בלולה[31] סי' ג'. אלא דשאני תפילת שחרית אם הוא מתפלל תיכף אחר עמדו ממיטתו צריך לטול ידיו ולברך על נטילת ידים ואשר יצר אף אם לא עשה צרכיו, כאשר אכתוב ריש הלכות נטילת ידים באות נו"ן. אבל אם למד אחר עומדו ממיטתו, שכבר נטל ידיו קודם הלימוד, יסדר הברכות כולם עד הגומל חסדים טובים וברכת התורה, ואז כשאח"כ רוצה להתפלל נוטל ידיו בתחילה, ונוהג לענין ברכה כמו בשאר תפילות, דאם עשה צרכיו מברך על נטילת ידים ואשר יצר, דלא שאני תפלת שחרית משאר תפילות אלא לענין אם רוצה להתפלל מיד, דאז אפילו לא הסיך רגליו צריך לברך, דשינת הלילה גורם וידים עסקניות הם, והוי ליה כאילו שפשף או קינח,

18 קדושת האכילה, אות קצב.
19 ר"ה יז, א.
20 ז"ל השל"ה שם: "פשיעתו היתה עם גופו שהכניס לתוך גופו יותר מן הראוי. ומן הידוע, כי מילוי כרס גורם להרבות שינה, או מביא גם כן לידי הפחה, כנזכר בסמוך, ומתוך כך לא יוכל להניח תפילין".
21 תהילים קג, א.
22 בספר דברי חכמים ח"ב לרי"ל פחוביצר.
23 סוף ס"ק ד.
24 סי' ד סע' א ועוד.
25 עמ' ח אחרי ההקדמות.
26 עמוס ד, יב.
27 לר"א הורוביץ אבי בעל השל"ה, פרק דיני ברכות השחר סי' ח.
28 ברכות פ"ט סי' כג.
29 תהילים כו, ו.
30 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו שדין זה אינו מחוור וכו'.
31 בספר דברי חכמים ח"ב לרי"ל פחוביצר.

אבל כשכבר עמד ובירך ואח"כ נוטל ידיו פעם שנית משום נקיות לתפילה בזה לא שאני מכל התפילות. כן נ"ל המנהיג. ועיין טור או"ח סי' ז' ובספר חסידים סי' נ"ח, ומה שכתבתי בהלכות מנחה באות מ"ם[32].

ז. בספר יוסיף אומץ[33] זה לשונו, יראה שיהיו לו מלבושים מיוחדים לתפילה[34]. נ"ל המנהיג דהיינו הוא התפשטות המנהג שאפילו דלת עם הארץ שהולכים ברחוב היהודים בלתי מסורבל ומכורבל[35] לובשים סרבל כשהולכים לבית הכנסת. ואותן שהולכין כל היום מלובש בסרבל, יש להם סרבלים אחרים מתוקנים באופן אחר, כמו שול מאנטל[36] בק"ק פ"פ וק"ק הסמוכות לשם, וכמו הלעטניק והשויבן[37] אשר במדינת פולין, פיהם ומערהרין, כההיא דשבת דף יו"ד[38] רבא רמי פזמקי ומצלי וכו'. ובספר חסידים סי' נ"ז כתב, אוי להם לאותם שממתינים להתעטף משבת לשבת, ר"ל שאינם לובשים סרבל כלל[39]. לפיכך אפילו במקום שאין שם מנין צריך להיות מעוטף.

ח. וגדולה מזו ראיתי חסידים ואנשי מעשה שיש להם מנעלים מיוחדים לתפילה מונחים בפרוזדור שלפני בית הכנסת, ונועלים אותם בבואם לפתח בית הכנסת, כדי שלא ילכו לבית הכנסת במנעלים מלוכלכות. אבל זהו חומרא גדולה, לכן המנהג בקהילות קדושות שיש להם ברזל לפני פתח בית הכנסת שמנקין בו את המנעלים. זה לשון הרא"ש בארחות חיים סי' מ"ט, אל תאמר[40] לרוץ מהרה לבית התפילה, ושמור רגליך פן יהיו מטונפות, עכ"ל, ורצונו לומר אע"פ שמצוה לרוץ לבית הכנסת אפילו בשבת[41], לענין זה הוי מצוה הבאה בעבירה, וטוב יותר שיתעכב מבחוץ עד שינקה היטב מאשר ימהר וילך במנעלים מטונפים, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלהים[42].

ט. יאמר כל אחד ואחד לפי השגתו[43], לשם יחוד קב"ה ושכינתיה אלך לבית הכנסת (יוסיף אומץ[44]). והוא הדין לכל מצוה שעושה יאמר כן, ליקבה"ו אעשה מצוה פלונית[45]. ובואו ונחזיק טובה למהר"ם עפשטיין סג"ל ז"ל[46] אשר טוב עשה בעמי הארץ שאיזן וחקר ותיקן בסדר תפילה שלו[47] ליקבה"ו אצל כל מצוה ומצוה, בלשון הקודש ובלשון אשכנז, למען דעת

32 סי' ב. ועיי"ש שמצא בתשובת רדב"ז שחולק על הנאמר כאן.
33 סי' ג.
34 ועיי"ש שהאריך בזה.
35 בגדים עליונים, כעין מעילים.
36 מעיל לבית הכנסת.
37 סוגי מעילים.
38 עמ' א.
39 ראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו, שכוונת הס"ח על עטיפת הטלית.
40 לפנינו שם: "אל תאחר", והמשמעות הפוכה.
41 ברכות ו, ב.
42 קהלת ד, יז.
43 "לפי השגתו", היינו ש"מי שאינו מבין לשון זה יאמר לפחות, אני הולך לבית הכנסת כדי לקיים מצוות בוראי וקוני" (יוסף אומץ שם)
44 סי' ה, בנוסח מעט שונה.
45 על אמירת "לשם יחוד" וההשגות ע"ז ראה לקמן עמ' ל סי' ב (בהוספה שמובאת בסוגריים) ובהערות שם.
46 מח"ס קיצור השל"ה.
47 סידור תפילה "דרך ישרה" (דפו"ר פפד"מ תנז,

כל עמי הארץ שלא יעשו כמצוות אנשים מלומדה, רק יקבע בדעתו ויצייר בשכלו לשם מי עושה מצוה זאת. וכולי האי ואולי, כי הוא צורך גדול להעמיד אחד אצל קצתם להזכירם ולעוררם תמיד בהשגחת אמירה זו גופא, שלא יאמרוה בלי מחשבה או במחשבות זרות המפגלים את התפילה. ועיין מזה באריכות בזוהר פנחס[48] גודל שכר מי שמשגיח בזה, והתיקון שעושה בזה למעלה, והעונש והפגם למי שאינו נזהר. ועיין בסולת בלולה[49] סי' רל"א ס"ק ג'.

י. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[50], ילך במרוצה לבית הכנסת[51] תיכף אחר שקרא השמש. ומפסיקין אפילו בדברי תורה, דזמן תורה לחוד וזמן תפלה לחוד[52]. וכן כל מי ומי הדר במקום שאין שם מנין יתפלל עכ"פ בשעה שהציבור מתפללין[53], דאז תפילתו רצויה ביותר.

יא. כתב רדב"ז בתשובה[54] סי' רל"ה, במקום צורך רפואה דוקא מותר לאדם זקן או חלש, שאינם יכולים לעמוד על נפשם עד עת יציאת הציבור מבית הכנסת ורוצים להתפלל עם הקהל ברוב עם, לשתות מים וצוק"ר, כמו הקאפ"ע, ט"ע או שאקלא"ד, ולשאר כל אדם אסור[55]. וקודם אור היום מותר לכל אדם לשתות, דהא עדיין לא הגיע זמן תפילה ולא שייך לומר ואותי השלכת אחר גיוך[56].

[תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו: ופסק הגאון מהרי"ך[57] אב"ד דק"ק פ"פ, דוקא בלא צוקר, ואין לשתות שאקלא"ד דמסעד סעיד ויש בו משום ואותי השלכת אחרי גיוך].

יב. בשיר אדון עולם לא יאמר ומנוסי אלא ומנוס לי (רבי אליהו בחור[58]). והוא על פי הדקדוק, ולא אאריך בטעמו כי אין כל אדם מבין בחכמה ההיא.

יג. כתב הרא"ש בתשובה כלל ד'[59], המשכים ללמוד קודם עלות השחר יברך על נטילת ידים ואשר יצר ואלוקי נשמה וכל סדר הברכות, חוץ מאשר נתן לשכוי בינה. וכן הוא בשו"ע[60], וכ"כ אבודרהם[61] בשם מחזור ויטרי[62]. אבל כבר הוכיח של"ה[63] דאפילו קודם אור היום יכול

דפוס שני פ"פ דאודר תס"ג).
48 דף ריט-רכ.
49 בספר דברי חכמים ח"ב לרי"ל פחוביצר.
50 סי' ו.
51 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
52 שבת י', א.
53 ברכות ח, א.
54 ח"ד.
55 מלבד מים לחוד שלכל אדם מותר לרוב הפוסקים. וע"ע בהרחבה בשו"ת יביע אומר ח"ד או"ח סי' יא-יב לגבי תה וקפה לפני התפילה.
56 מלכים א, יד, ט. וראה ברכות י', ב.
57 מה"ר יעקב כהן, בעל שו"ת שב יעקב. ועיי"ש ח"א סי' ח.
58 בספר הבחור מאמר ד עיקר ג.
59 סי' א.
60 סי' מז סע' יג.
61 סוף פרק סדר ק"ש שלפני המיטה.
62 תחילת סי' מו.
63 מסכת חולין, פרק דרך חיים תוכחת מוסר, סי' ריח ורמח.

לברכו, דסדר הברכות הוא מונה, כמו שאמרו[64] לענין הבדלה ביקנה"ז דאינו מדלג בין יום השביעי לששת ימי המעשה דסדר הבדלות הוא מונה. ועוד, הא אפילו לא שמע קול תרנגול כלל ואפילו חרש יכול לברכה, שמברך על צורך העולם. ולפי זה אין צריך למה שכתב בעל הלכה ברורה באו"ח סי' מ"ז ס"ק ד', על מה שנהג האר"י ז"ל לברכה אחר חצות לילה, כתב הוא ונראה דהיינו כששמע קול תרנגול, דכבר מוכח אף אם לא שמע רשאי לברך. אא"כ נחלק דכשמברך קודם עלות השחר בזמן שבני אדם שוכבים אינו יכול לברך על צורך העולם, כי לא שמעו גם הם וצריך אז שישמע הוא, וכשמברך ביום יכול לברך אע"פ שלא שמע הוא, דהא זמן קימה לכל ואם לא שמע הוא שמעו אחרים ושפיר מברך על צורך העולם, ולפי זה הייתי חוכך לומר כי החרש והמסגר בחוש השמע אינו רשאי לברך קודם עלות השחר[65]. נ"ל המנהיג.

יד. סדר הברכות על נטילת ידים, אשר יצר, ולא יסיים רופא חולי[66] אלא רופא כל בשר (יוסיף אומץ[67]), וכך הוא גירסת האלפס פרק הרואה[68], וכ"כ הרמב"ם בפרק ז' מהלכות תפילה[69] והובא בשו"ע, וכן הוא בהלכות גדולות פרק הרואה ובמטה משה סי' ל"ה, וסיים שם וכן מורי ז"ל[70] לא היה מסיים רופא חולי. וזה לשון רש"י בברכות דף ס' עמ' ב', רופא כל בשר כנגד היציאה שהיא רפואה לכל הגוף. דקשה לרש"י כיון שאין אומרים רופא חולי מה צריך לרפואה, ותירץ שהיא רפואה לכל הגוף אפילו לבריא אולם[71], שאם יסתם אחד מהם אי אפשר להתקיים.

ואומר אלקי נשמה וכו' פסקי הרא"ש[72], וכן נוהגין באשכנז לסומכה לברכת אשר יצר, ושלא להפסיק ביניהם בברכת התורה. אע"פ שאומרים כמה פסוקים קודם פרשת התמיד כמו ומותר האדם וגו' בעת ההיא אביא אתכם וכו', כבר כתב הבית יוסף באו"ח סי' מ"ו בשם מהר"י[73] דאין לחוש אם אומרים פסוקים קודם ברכת התורה כיון שאינו אומר אותם דרך לימוד אלא דרך בקשה וריצוי, וכן נוהגין באשכנז, עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בהלכות ימי הסליחות[74].

טו. ואומר אשר נתן וכו', שלא עשני ישמעאל[75]. וכתב בעל עמק הברכה[76] דאינו אומר שעשני יהודי, וההג"ה שכתב הרמ"א[77] לומר שעשני יהודי בדותא היא, ועיין בדרכי משה[78].

64 חולין כו, ב.
65 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
66 כיש נוסחאות, ראה ראבי"ה ברכות סי' קמו ורא"ש ברכות פרק ט סי' כב.
67 סי' רכ.
68 ברכות דף מד, א בדפי הרי"ף.
69 ה"ה.
70 המהרש"ל.
71 ע"פ תהילים עג, ד.
72 ברכות פ"ט סי' כג.
73 שו"ת מהרי"ל סי' קנ.
74 סי' ג, לקמן עמ' שנב.
75 מסתבר ששינה נוסח "גוי" מאימת הצנזורה.
76 דיני ברכות השחר סי' ט. וראה לבנו בשל"ה מסכת חולין פרק דרך חיים תוכחת מוסר סי' רלא-רלב.
77 סי' מו סע' ד, בנוסחים ראשונים.
78 שם ס"ק ג.

והב"ח באו"ח סי' מ"ו כתב הטעם[79] דאיך יברך שעשני, והיה נוח לו שלא נברא[80]. ואומר אני המנהיג דאי משום הא לא איריא, דאם כן איך מברכות הנשים שעשני כרצונו, עם דאצל הנשים נוח יותר שלא נבראו, כי מגרעות נתן לבית[81] זו אשה בערך האיש, דהא אנן מברכין שלא עשני אשה, אלא ודאי דאין כאן בית מיחוש.

אלא נ"ל טעם אחר שאין מברכין שעשני יהודי, דהא בשמונה ימים הראשונים לא היה יהודי[82] ואיך יאמר שעשני. וכעין זה כתב רמ"א או"ח סי' מ"ו[83] דגר אינו מברך שלא עשני גוי דהא באמת עשאוהו גוי, הוא הדין הכא נמי. וא"ת, לפי זה גם הישראל לא יברך אפילו שלא עשני ישמעאל, דהא באמת מתחילה בשמונה ימים הראשונים היה והרי עשאוהו, דפירושו של שלא עשני מתחילה שאעמוד בגיותי דהא ציווני על המילה.

שלא עשני עבד. שלא עשני אשה. מלביש ערומים. פוקח עיוורים. מתיר אסורים. זוקף כפופים. רוקע הארץ על המים. אשר הכין מצעדי גבר[84].

טז. שעשה לי כל צרכי, כמו שאומרים רוקע הארץ ולא רקעת, אשר הכין ולא אשר הכנת, כך אין לנו לומר שעשית. וכן נוסח ברכת המצוות קידשנו במצוותיו וציוונו, ולא קידשתנו וציוויתנו.

והטעם שאנו משמשים בברכות בשתי לשונות, שתחילת הברכה ברוך אתה לנוכח וסופה נסתר, כי הקב"ה רואה ואינו נראה. וזהו ברוך אתה לנוכח מצד שהוא רואה, ואח"כ אשר קדשנו בלשון נסתר מצד שאינו נראה, נ"ל המנהיג[85]. ועיין מה שכתבתי בהלכות מעריב באות מ"ם[86].

אוזר ישראל בגבורה. עוטר ישראל בתפארה.

[תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו: וכ"כ מהר"ע ומהר"א מווילנא[87] שכן מצאו בסידורים ישנים ולא מצאו בו טעם, ואני כתבתי טעם לשבח].

יז. הנותן ליעף כח. ומה שאנו אומרים הנותן ולא אשר נתן כמו אשר נתן לשכוי בינה שהוא

79 בשם יש מפרשים, עיי"ש.
80 עירובין יג, ב.
81 ע"פ מלכים א, ו, ו.
82 בכשרות גמורה, ולא ניכר השונות מהם (ראה חינוך בשרשי המצוה במצוות מילה). וע"ע תוס' חגיגה ג, א ד"ה תחילה לגרים.
83 סע' ד.
84 לקמן בסוף סימן יז כתב על הסדר כאן. [יש מספר שיטות בספרי הפוסקים והמנהגים בסדר הברכות, וראה בשו"ע סי' מו סע' א, לקט יושר או"ח עמ' ח-ט (דפו"ר עמ' 7), מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ט-י וביוסף אומץ סי' רכא, ובהערות הרבות שם].
85 וכעי"ז כתב כבר הרשב"א בפירושי ההגדות על ברכות מ, ב. וע"ע בבית אלוקים למבי"ט שער התפילה פרק ה ובנפש החיים שער ב פרק ג.
86 סי' ד.
87 סידור "דרך שיח השדה", שנערך ע"י ר' עזריאל ובנו ר' אליה מווילנא, מגדולי המדקדקים בדורם. דפו"ר פפד"מ תסד.

לשון הפסוק באיוב ל"ח[88], אלא ר"ל הנותן בכל יום ויום, והוא ע"פ המדרש[89] חדשים לבקרים רבה אמונתך[90], בשר ודם מפקיד פקדון ביד חברו מחזירה לו בלוי ומקולקל, אבל האדם מפקיד נשמתו בכל ערב ביד הקב"ה והיא עייפה ומחזירה לו חדשה ורגועה, ועיין בטור או"ח סי' מ"ו.

המעביר שינה. ויהי רצון בוא"ו[91], שעדיין הוא באמצע הברכה ואין הברכה חותמת עד הגומל חסדים טובים לעמו ישראל. והמהר"ם מרוטנבור"ק היה אומר כאן תפילת הדרך כשהיה רוצה לצאת לדרך[92], עיין מה שכתבתי בס"ד בהלכות תפילת הדרך באות ד'[93].

ומה שהעתקתי כאן סדר הברכות לפי שמצינו באיזו סידורים שינוי נוסחאות, זוקף כפופים קודם מתיר אסורים, שעשה לי כל צרכי קודם אשר הכין מצעדי גבר (עיין הלכה ברורה סי' מ"ו סע' א') ופוקח עיוורים קודם מלביש ערומים. ונפקא מיניה שיש ברכות שברכות אחרות נכללים בתוכן, עד שאם הקדים המאוחר אינו רשאי לברך הברכה האחרת[94], שכבר נכללת בתוך ברכה זו, ואי מברך הוי ברכה לבטלה, ואין לנו אלא הסדר שסדרתי פה. ואומר יהי רצון שתצילני מעזי פנים וכו'.

יח. ומה שאין אומרים באשכנז לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, נ"ל המנהיג ליישב בטוב טעם ממה שכתב בשיבולי לקט[95], זה לשונו, תני בסדר אליהו רבה[96], העטופים ברעב בראש כל חוצות[97], אין רעב אלא מדברי תורה שנאמר לא רעב ללחם[98] וגו', ועל אותו הדור הוא אומר לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, עכ"ל. לפיכך דוקא בני פלוניה[99] ואותן הנגררים אחרי מנהגיהם שכבר ברכו ברכת התורה אחר ברכת אשר יצר שפיר יכולים לומר רעב לדברי תורה. אבל אנחנו האשכנזים שאין אומרים ברכת התורה עד קודם פרשת התמיד וסמוך לו[100] לא שייך לומר רעב לדברי תורה[101]. ובית יוסף באו"ח סי' מ"ו כתב דרבינו שלמה לא היה אומרה[102], עיין שם הטעם, ואומר ריבון כל העולמים וכו'.

יט. בני אברהם אוהבך זרע יצחק יחידו, פירוש יחידו של אברהם שנזכר. ולא יחידך, שלא מצינו בשום מקום שיצחק נקרא יחידו של הקב"ה. ודלא כהר"ר בנימין שהביא הבית יוסף באו"ח סי' מ"ו[103], דהוא דחוק, דאם כן למה לא אמר הקב"ה בפרשת עקידה את בנך את יחידי.

88 פס' לו.
89 איכ"ר ג, ח.
90 איכה ג, כג.
91 שו"ע סי' מו סע' א.
92 שו"ע סי' קי סע' ו.
93 לקמן עמ' צא סי' יא.
94 ראה שו"ע סי' מו סע' ה.
95 ענין תפילה סי' ו.
96 סוף פרשה כא (מהד' מאיר א"ש פרשה יט).
97 איכה ב, יט.
98 עמוס ח, יא.
99 פולין.
100 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' י הערה 13.
101 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
102 כמובא גם בשיבולי הלקט שם.
103 משיבולי הלקט סי' ו: "וה"ר בנימין כתב שאין לשנות, ופירש יחידך בשמך שקראת לו, אבל אברהם ויעקב לא היו יחידים בשם אחד".

ולטעם השני שכתב שם על שנתייחד לקרבן, כל שכן דבציווי זה עצמו שבשבילו נקרא יחיד הוה ליה למימר את יחידי שאני מייחדו לקרבן. ויש גורסים זרע יצחק ידידך, וזה נמי אינו נכון, עיין מה שכתבתי בהלכות מילה[104] שהכרעתי שם כדעת רש"י בשבת דף קל"ג ודלא כר"ת.

כ. ואומרים לפיכך שמע ישראל וגו'. וכתב הטור באו"ח סי' מ"ו, זה לשונו, ור"י החסיד היה רגיל לומר אחריו בשכמל"ו , והיה מכוין בו לצאת ידי חובת קריאת שמע וכו', ואמר שהיה יוצא בזה כדאיתא בברכות[105] שמע וגו' זו היא קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא, עכ"ל.

ואומר אני המנהיג, אע"פ דמוכח בגמרא דמדאורייתא אינו חייב לקרות כי אם פסוק ראשון[106], וכ"כ הרשב"א[107] והרמ"ה[108] ובית יוסף[109] ובעל ספר החינוך בפרשת ואתחנן[110], עם כל זה נ"ל לומר כדעת מהרש"ל בתשובה סי' ס"ד דצריך לקרות פרשה ראשונה[111], ואפשר דרבי יהודה הנשיא היה קורא גם כן פרשה ראשונה, וכן ר"י החסיד. ומה שכתב ור"י החסיד היה רגיל לומר אחריו בשכמל"ו בא לאשמעינן דקבע פסוק זה תוך פרשה ראשונה אע"פ שמשה רבינו ע"ה לא קבעהו[112], ולעולם קרא כל הפרשה. ומה דאמרינן בברכות שמע וכו' זו היא קריית שמע של ר"י הנשיא, ר"ל פרשת שמע.

כא. ואפילו אנחנו האשכנזים שאין אומרים ברכת התורה עד קודם פרשת התמיד[113] יכולין לצאת בזה ידי חובת קריאת שמע, דכבר פסק הרא"ש בריש פרק ב' דברכות[114] אע"פ שלא קראה בברכותיה[115] יצא, וכן אמרינן בירושלמי[116] זאת אומרת ברכות אינן מעכבות. ואפילו לדברי הבית יוסף באו"ח סוף סימן ס' דלא יצא[117], היינו לענין שלא יחוייב לקרות שנית לא יצא, רצוני דבמה שקורא פרשה ראשונה קודם אתה הוא מועיל דאם יעבור זמן קריאת שמע קודם שיגיע לקריאת שמע יוצא בקריאה ראשונה ידי קריאת שמע בזמנה, אבל ידי קריאת שמע עם ברכותיה לא יצא. ולפי זה יש לומר דהבית יוסף שפיר פסק כהירושלמי, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, דמה שכתב בירושלמי ברכות אינן מעכבות כלומר אינן מעכבות ידי חובת קריאת שמע ויוצאין בלא ברכה, אבל עכ"פ ידי ברכות לא יצא, וכן כתב

104 סי' ט.
105 יג, ב.
106 האריך בכל זה בשו"ת שאגת אריה סי' ב. וראה בסיכום היטב לכל השיטות בספר אוצרות הברכה - מצות קריאת שמע (ב"ב תשס"ב) עמ' רל-רלג.
107 שו"ת הרשב"א ח"א סי' שכ.
108 ל"מ.
109 סי' מו וסי' סג.
110 מצוה תכ.
111 "כשאני מגיע לק"ש דר"י הנשיא שהיא אחר 'לפיכך' אני נוהג לומר כל הפרשה ראשונה עד ובשעריך, וכן כתב רבי יונה בחידושי ברכות שזו היא ק"ש של ר"י הנשיא".
112 ראה ברמב"ם הל' ק"ש פ"א ה"ד.
113 ראה לעיל סי' יח.
114 סי' א.
115 ברכות ק"ש (ולא ברכות התורה).
116 ברכות שם.
117 עיי"ש ובטור הנידון הזה בראשונים.

הבית יוסף, אלא שכל אחד תפס בחד בבא ויגיד עליו רעו.

כב. ואומרים אתה הוא עד שלא נברא וכו', ולא עד שלא בראת כגרסת הספרדיים שאינו נכון, כי נוסח שלנו נתייסד ע"פ הירושלמי: טור ובית יוסף סוף סי' מ"ו.

באתה הוא ה' אלוקינו אומרים עשה עמנו חסד בעבור שמך הגדול, ואין אומרים הגיבור והנורא כדעת הטור[118], עיין מה שכתבתי בברכת אהבה רבה[119].

כג. זה לשון ילקוט תהילים רמז תשכ"ט[120], תני דבי אליהו מעשה בכהן אחד שהיה ירא שמים בסתר והיו לו עשרה בנים מאשה אחת וכו' ובכל יום היה מתפלל ומשתטח ומלחך עפר בלשונו שלא יבוא אחד מהם לידי עבירה ולידי דבר מכוער וכו', ולא נכנס הכהן לעולמו עד שראה כהנים גדולים ופרחי כהונה מבניו ומבני בניו עד חמישים שנה וכו', עכ"ל. לפיכך יכוין כשאומר אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל שיהא דעתו על בניו וישפוך ליבו על זה, ותמיד תהיה תפילת האב והאם שגורה בפיהם להתפלל על זרעם שיהיו לומדי תורה וצדיקים ובעלי מידות טובות[121].

זהו לדעתי כוונת אומרם[122] למה רוב בניהם של תלמידי חכמים עמי ארצות, מפני שאין מברכין בתורה תחילה, ולכאורה יקשה הא כל מידותיו יתברך מידה כנגד מידה, ומה זה העונש על זה החטא[123]. ולפי מה שכתבתי אתי שפיר, ור"ל שלא ברכו בתורה שלא היתה כוונתם על הבנים והוי אצל הבנים כאילו לא ברכו. ועיין מה שכתבתי באהבה רבה[124] ובא לציון[125].

כד. כתב בלבוש מלכות סי' מ"ז[126] דשתי ברכות אלו, לעסוק ואשר בחר בנו, אחת היא ברכה אחרונה מלימוד של אתמול ואחת היא ברכה ראשונה מלימוד של היום. וסיים דאשר בחר בנו היא ברכה ראשונה, מפני שהיא ברכה ראשונה כשעולה לקרות בתורה. ואין לומר בהיפוך דלעסוק היא ברכה ראשונה ואשר בחר בנו היא ברכה אחרונה, דאם כן יפלא שתהיה ברכה זו אחרונה והיא אצל קריאת ספר תורה ראשונה.

הנני יוס"ף להפליא הפלא ופלא, חדא דנ"ל דאשתמיט מיניה דברי הרשב"א[127] שאין מברכין ברכה אחרונה על ברכת מצוות כי אם בציבור. ועוד, דלדבריו דברכת אשר בחר בנו אינה יכולה להיות ברכה אחרונה להיותה ברכה ראשונה לענין קריאת ספר תורה, ושעל כן אשר בחר בנו הוי ברכה ראשונה גם לענין זה, ולפי זה ברכת לעסוק הוי ברכה אחרונה, קשה לי

118 סי' מו.
119 לקמן דין ק"ש וברכותיה סי' ו.
120 מתנא דבי אליהו פרק כח.
121 עד כאן מהשל"ה, שער האותיות אות דל"ת, דרך ארץ סי' כז. והו"ד גם במ"ב סי' מז ס"ק י.
122 נדרים פא, א.
123 וראה לקמן סי' כה.
124 לקמן דין ק"ש וברכותיה סי' ד.
125 לקמן הלכות תחנון סי' ט.
126 סע' ו.
127 ראה בחידושיו ברכות יא, ב.

טפי, וכי היכן מצינו נוסח ברכה אחרונה שמיוסד בה אשר קדשנו במצוותיו וציוונו וכו'.

כה. על כן אומר אני עם שכבר אמרתי פירוש על הגמרא[128] מפני מה רוב בנים של תלמידי חכמים עמי הארץ, מפני שאין מברכין בתורה תחילה, דלכאורה יקשה דאינו מידה במידה[129]. ואמרתי דאע"פ שמצוות לאו ליהנות נתנו[130] מצוות לימוד ליהנות ניתן, שצריך אדם לשמוח שמחה של מצוה וליהנות מדברי תורה שהוא לומד[131], ויחשוב בלבבו מה מאד בחר לו יה ישראל לסגולתו ליתן להם תורת אמת ולהצילם מדת כוזבת, כמו שכתבתי לקמן[132] בובא לציון בשם ראשית חכמה. ושעל כן נשתנה ברכה זו מכל שאר ברכות, שלא מצינו בשום ברכה הן ברכת המצוות או ברכת הנהנין שמתפללין שיערב לו המצוה או האכילה כמו שאנו מתפללין הכא והערב נא.

וזהו מפני מה רוב בנים של תלמידי חכמים עם הארץ, הא אדרבה משורש תלמיד חכם שצריך להיות נוקם ונוטר כנחש[133] יצא שפ"ע[134], רב תבואות[135] מרא דחיטא[136], וכל בריה מוליד במינו. אלא מפני שאין מברכין בתורה תחילה דמגלין אדעתייהו שאינם נהנים בדברי תורה א"כ למה לו בנים תלמידי חכמים, וזה הוי שפיר מידה כנגד מידה.

ולפי זה יהיו שתי ברכות אלו שתיהם ברכות ראשונות, האחת דהיינו לעסוק היא ברכת המצוה כמו להתעטף, להניח, להדליק. ואשר בחר בנו היא ברכת הנהנין[137], שמהנה במה שבחר בנו מכל העמים וכו'. ואל תקשה לך א"כ שהיא ברכת הנהנין למה אינו מברך ברכה אחרונה כמו שאר הנאות שמברכין עליהן ברכה אחרונה, דיש לומר כיון דכתיב והגית בו יומם ולילה[138] הוי ליה כאילו אכל כל היום כולו דאינו מברך ברכת המזון עד שרוצה להפסיק מאכילתו, והכא לא שייך הפסק[139].

כו. ואם נפשך לומר, אם כן דלא שייך הפסק בלימוד תורה לא יברך כי אם בפעם ראשון כשמתחיל ללמוד וסגי ליה לכל ימיו, דהא והגית בו יומם ולילה[140] כתיב, שהחיוב עליו בכל עת. לא כן, הא לא דמיא אלא למי שמפסיק באכילתו בשינת קבע, דאז כשעומד משינתו ורוצה לאכול אח"כ צריך לחזור ולברך ברכה ראשונה, דדוקא בשינת ארעי כתבו באו"ח

128 נדרים פא, א.
129 ראה לעיל סי' כג.
130 עירובין לא, א.
131 ראה בהקדמת ספר אגלי טל.
132 עמ' מז סי' ט.
133 שבת סג, א.
134 ע"ד ישעיהו יד, כט.
135 משלי יד, ד.
136 ברכות סד, א.
137 וכ"כ לקמן עמ' קעט סי' ו. וראה בקהילות יעקב ברכות סי' כב שגם דן בחידוש שברכה"ת כברכת הנהנין. [וראה בברכות כא, א "מה לברכת המזון שכן נהנה", שמשמע שבתורה לא נחשב הנאה, ואפ"ל שהכוונה אינה הנאת הגוף. וראה בשו"ת אבנ"ז או"ח סי' ס' מש"כ בזה].
138 יהושע א, ח.
139 ויל"ע שהרי גם בברכות הנהנין האוכל ורוצה לישון מברך קודם ברכת המזון.
140 שם.

סי' קע"ח[141] דלא הוי הפסק, הוא הדין הכא נמי. ואע"פ דלענין הנאה אינו כן, דאם אכל כל הלילה ורוצה לאכול עוד בבוקר אין צריך לחזור ולברך, הכא שאני כיון דמצד אחד אית ביה נמי מצוה ואין לו ברירה. דבשלמא התם לגבי אכילה אי בעא לא אכיל, לפיכך לא חמיר כל כך, ואם לא ישן אין צריך לברך פעם שניה, שאין הלילה מפסיק לענין זה, אבל הכא לא סגי דלא ילמוד, לפיכך צריך לברך אפילו אם למד כל הלילה דהא המצוה מוטלת עליו בכל יום.

וכעין זה כתב הלבוש הטעם באו"ח סי' ז'[142] למי ששכח לברך ברכת אשר יצר והסיך רגליו פעם שניה שצריך לברך ב' פעמים אשר יצר[143], עיי"ש.

כז. ובעל מגן אברהם כתב על מה שכתב בשו"ע או"ח סי' מ"ז[144] אף עם למד בלילה הלילה הולך אחר היום שעבר ואין צריך לחזור ולברך כל זמן שלא ישן, הבין הוא שאין צריך לברך אפילו כשהאיר היום, ונכנס בדוחק גדול להקשות והניחו בצ"ע[145], עיי"ש ס"ק י"ב[146] וריש סי' תצ"ד. גם אאמ"ז מהר"י האן ז"ל נראה כמסתפק לענין זה, שכתב בספר יוסיף אומץ סי' י"א[147], מי שלמד כל הלילה לא יברך ברכת התורה אלא יאזין לקול הש"צ ויענה אמן. דנראה ממנו דספוקי מספקא ליה אי הפירוש בשו"ע דלא יברך כלל, או דוקא בלילה אינו מברך, לפיכך רוצה לצאת ידי ספק.

אבל לא מחשבותי מחשבותיהם ולא דרכיהם דרכי. דצריכין אנו לדקדק במה שסיים בשו"ע כל זמן שלא ישן, ר"ל אפילו בלילה דרוב בני אדם שוכבין דהוה אמינא הולכין אחר דעות רוב בני אדם ואם כן בטלה דעתו אצל כל אדם וצריך לברך ברכת התורה בזמן שכיבה דהוי כיום אחר, לכך דייק כל זמן שלא ישן אפילו אחרים ישנים אין צריך לברך. אבל לעולם כשמאיר היום צריך לברך[148], דהא לפי ההוה אמינא היה צריך לברך אפילו בתחילת הלילה, נ"ל המנהיג פשוט.

כח. נוסח ברכת התורה והערב בוא"ו, כגירסת רש"י ז"ל בברכות דף י"א[149] דגרס רבי יוחנן הוי מסיים, משמע דהוי ברכה אחת[150]. וכן פסקו ר"ת[151] והרא"ש והרי"ף[152] בסוף פרק קמא דברכות[153], וכן הוא בשו"ע[154]. ואפילו להרמב"ם בפרק ז' מהלכות תפילה[155] ורשב"א[156] בשם

141 סע' ז.
142 סע' ג.
143 כמבואר בשו"ע שם סע' ד, ועיי"ש במ"ב ס"ק ו שהרבה אחרונים חולקים וסוברים רק פעם אחת.
144 סע' יב.
145 אך נראה לו עיקר שכן יברך ביום.
146 ועיי"ש במ"ב ס"ק כח מחלוקת האחרונים בזה.
147 צ"ל: תתקו.
148 וכ"כ במקור חיים ובהגהות רעק"א על השו"ע שם שבבוקר צריך ברכה.
149 עמ' ב. "ורבי יוחנן מסיים בה הכי".
150 כ"כ הב"י בסי' מז בדעת רש"י.
151 ברכות מו, א ד"ה כל.
152 ה, ב. ולפנינו כתוב שם"הערב".
153 רא"ש סי' יג.
154 ורמ"א, סי' מז סע' ו.
155 ה"י.
156 ברכות יא, ב ד"ה ורבי יוחנן.

המאור[157] ואבודרהם[158] שסוברים שהיא ברכה בפני עצמה לא הפסיד במה שאמר והערב נא בוא"ו כמו שכתב הבית יוסף בסי' מ"ז, אבל אם יאמר הער"ב בלי וא"ו משמע שהיא ברכה בפני עצמה והרי אית ביה פלוגתא בין הפוסקים, לפיכך כשאומר והערב יוצא אליבא דכולי עלמא.

כט. וכן משמע מלשון ט"ז שם[159] שכתב, והר"י[160] ז"ל כתב לומר אמן קודם והערב. אף דלכאורה יש לומר דהט"ז לא נחית לדינא לענין והערב בוא"ו אלא לענין ענית אמן, ואפשר דהיה אומר הערב בלי וא"ו. נ"ל המנהיג בהיפוך זה, דדוקא נחית לדינא לענין והערב לאמרו בוא"ו, דאם לא כן לכתוב והאר"י ז"ל היה אומר הערב בלי וא"ו וממילא ידענא שהיה עונה אמן, לפי מה שכתב הבית יוסף דאם אומרים הערב בלי וא"ו אין כאן שום פקפוק דהוי ברכה בפני עצמה. אלא ודאי אשמעינן רבותא טפי, אע"פ שאמר והערב בוא"ו אפילו הכי ענה אמן, כנ"ל פשוט.

ל. ואין נוהגין באשכנז לומר פסוקי יברכך ואלו דברים אחר ברכת התורה[161]. ונ"ל המנהיג הטעם, דבשלמא בני פלוניה[162] והנגררים אחר מנהגיהם שאומרים ברכת התורה תיכף אחר ברכת אשר יצר[163], דלדידהו מפסיקים הרבה בין הברכה לפרשת התמיד שהיא במקום לימוד ליושבי קרנות כמו שכתבתי לקמן סי' ל"ב, לפיכך צריך שיסמכו אליה יברכך שהוא מקרא, ואלו דברים שהוא משנה דפאה, ואלו דברים השני שהוא ברייתא ירושלמי. אבל האשכנזים שסומכים לברכת התורה לומר אחר כך פרשת התמיד ומשנה איזהו מקומן ובריית דרבי ישמעאל אין צריכים לזה.

לא. ואומרים ונשלמה פרים שפתותינו[164] וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות[165], ופרשת התמיד, דאיתא במדרש[166] בזמן שאין בית המקדש קיים מה תהא עליהם וכו', והכי איתא בתענית דף כ"ז[167] ומגילה דף ל"א[168], ועיין מה שכתב הבית יוסף באו"ח סי' א'[169].

ויזהר לומר פרשת התמיד וכל הקרבנות דוקא בבית הכנסת אם יש בית הכנסת בעירו, אפילו אם לא יהיה מנין, ממאמר דרבי כרוספדאי[170], האי מאן דמדכר בפומיה בבתי כנסיות ובתי מדרשות ענייא דקורבנא ותקרובתא ויכוין בהו, ברית כרותה דאינון מלאכיא דמדכרין

157 שם ד"ה מאי מברך.
158 פרק ברכות השחר.
159 ס"ק ד.
160 מהר"י לוריא (האר"י).
161 ראה שו"ע סי' מז סע' ט.
162 פולין.
163 ראה לעיל סי' יח.
164 הושע יד, ג.
165 מלאכי ג, ד.
166 ילק"ש פרשת לך לך רמז עז.
167 עמ' ב.
168 עמ' ב.
169 ד"ה ופרשת הקרבנות.
170 זוהר, מדרש הנעלם, פרשת וירא דף ק עמוד א.

חובא דבני נשא לאבאשה לון לא יכלין למיעבד ליה בישא אלא טבא[171], דבתי כנסיות נחשבין למקדש מעט[172].

ואומרים פסוק ושחט אותו על ירך המזבח צפונה לפני ה'[173] ע"פ המדרש ויקרא רבה פרשה ב'[174], מעידני עלי את השמים ואת הארץ, בין גוי בין ישראל בין איש בין אשה בין עבד בין אמה שקורין את המקרא צפונה לפני ה', זוכר הקב"ה עקדת יצחק שנאמר צפונה לפני ה', ופירש יפה תואר דיצחק נקרא צפון, שהוא צפון ועפרו צבור לפני ה'[175]. ובמדרש[176] גופא מפרש דקאי על האבות, דכתיב בהם דודי צפנתי לך[177].

ואומר אחד מפרשיות הזי"ו ל"ך, דהיינו ביום א' אומר האזינו, ביום ב' זכור, וכו', כמו שאעתיק לך בפרשת האזינו סי' א'[178] כפי אשר סדרו בעל שיורי כנה"ג סי' תכ"ח בשם הרי"ף והרא"ש, ולא כתוס', עיי"ש.

ואומר[179] השיר שהיו הלווים אומרים בבית המקדש, זכור אזכרהו עוד באות זיין הלכות זכירה[180].

לב. זה לשון טור או"ח סי' נ', וקבעו לשנות משנת איזהו מקומן ובברייתא דרבי ישמעאל משום דאמר רב ספרא בקידושין דף ל'[181], לעולם ישלש אדם שנותיו וכו', שנאמר ושננתם[182], אל תקרי ושננתם אלא ושלשתם. ועיין ביו"ד סי' רמ"ו[183], והוא כפי סדר רב עמרם שהביאו התוספות בקידושין דף ל' בד"ה לא נצרכה אלא ליומי. ואגב ריהטא ארשום לך בכתב אמת ישוב נכון למאמר זה, דמאי דוחקיה דרב ספרא לאל תקרי זה. אלא נ"ל דדייק מדכתיב ושננתם בשני נונין דהרי ושננתם הוא לשון שניות, ומצינו בגמרא בתיבת (על לבבך) [בכל לבבך[184]] בשני יצריך[185] וייצר בשני יודין שתי יצירות. הוא הדין הכא נמי אילו כתיב ושניתם היה סגי, ויהיה לשון שניות, עכשיו דכתיב ושננתם בשתי נונין פירושו על כרחך לחזק הענין שיהיה השניות בתכלית היותר גדול. והוא אילו היה כתיב ושניתם היינו אומרים תחלק אותו פעם אחד ויהיו שני חלקים, עכשיו דכתיב ושננתם משמע שיהיה ענין השניות יותר גדול, והוא שנחלק אותו ב' פעמים ויהיו החלקים שלושה. זהו כוונת אמרם אל תקרי ושננתם אלא באופן שיהיה ושלשתם. דהיינו באמת תקרי ושננתם, ובתנאי שתהיו החלוקות שתים וממילא יהיו החלקים ג'.

171 עכ"ל.
172 מגילה כט, א.
173 ויקרא א, יא.
174 סי' יא.
175 ירושלמי תענית ב, א, ומדרשים.
176 ויק"ר שם.
177 שה"ש ז, יד.
178 לקמן עמ' שנ.
179 לפני התפילה, ראה לקמן עמ' נז סי' יא, וראה בספר שירת שמואל (על שיר של יום) עמ' כט-לג.
180 סי' ה.
181 עמ' א.
182 דברים ו, ז.
183 סע' ד.
184 דברים ו, ה.
185 ברכות נד, א.

לג. ויאמר עשרת הדברות דבפרשת יתרו, דבזה זוכר מעמד הר סיני וזוכר יציאת מצרים, ומקיים בזה שתי זכירות שאכתוב בהלכות זכירה[186]. זה לשון הרא"ש באורחות חיים סי' כ"ו, מי שאינו מאמין אשר הוצאתיך מארץ מצרים גם באנכי ה' אלוקיך אינו מאמין, ואין זה יחוד שלם, כי זהו סגולת ישראל על כל העמים וזה יסוד כל התורה כולה, עכ"ל. (ובזה מתורץ חקירת העולם למה כתב אשר הוצאתיך מארץ מצרים ולא כתב אשר בראתי את העולם[187]).

ואומרים פרשת העקידה, כדי להזכיר זכות אבות לפני הקב"ה, וגם להכניע יצרו לעבודת השם יתברך כמו שמסר יצחק נפשו[188].

לד. ופרשת המן אינו קורא עד אחר התפילה כמו שכתב הרקנט בספר טעמי המצוות[189] בשם הזוהר[190], ועיין בספר חסידים סימן תשנ"ב. והטעם שאומרים פרשת המן כתב הבית יוסף[191] כדי שיאמין שכל מזונותיו באין לו בהשגחה. ובספר הישר לר"ת[192] איתא שהאומר פרשת המן בכל יום שמו"ת מובטח לו שלא יחסרו מזונותיו[193].

ואח"כ אומרים סדר הקורבנות עם שאר סדרי מעמדות כמו שהוא מסודר בסידורים שלנו. ואומרים יהי רצון אחר כל הקרבנות חוץ מאשם דאינו בא נדבה ושמא אינו חייב אשם. ועיין מה שכתב השפתי כהן ביו"ד סי' ה' סעיף ב'[194].

לה. בשבת אין אומרים יהי רצון אחר פרשת הקרבנות, חוץ מפרשת התמיד שדוחה את השבת, כמו שמצינו במוספין שדוחה את השבת. אומר יהי רצון וכו' שתעלנו וכו' ושם נעשה וכו'.

לו. בבקשות שאומרים אחר סדר מעמדות[195], וכן בשם אלוקי ישראל שאחר ע"ב פסוקים[196], לא יחתום בשם בא"י שומע תפילה, אלא ברוך שומע תפילה (יוסיף אומץ[197]). ומקור דין

186 סי' א.

187 ראה בראב"ע שמות כ, א ובתחילת ספר הכוזרי, וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

188 כ"כ בט"ז סי' א ס"ק ד.

189 דף לז, א.

190 פנחס רכו, א. שם מדובר לגבי תפילה על המזון שלא יבקש לפני תפילתו, וכתב במקו"ח (סי' א סע' ה) שפרשת המן אפשר לומר לפני התפילה, אבל לא תחינה ובקשה ממש על מזונו, עיי"ש.

191 סי' א.

192 אינו לפנינו. ונמצא דבר זה בהגהות על ספר יש נוחלין (לאבי השל"ה) עמ' פב, והו"ד גם במקו"ח סי' א סע' ה.

193 וראה בתשב"ץ קטן סי' רנו בשם הירושלמי, שכל האומר פרשת המן בכל יום מובטח הוא שלא יתמעטו מזונותיו.

194 ס"ק ז.

195 מנהג אמירת פסוקי מעמדות בכל בוקר, לפני או אחרי התפילה, מוזכר באורחות חיים (דיני תחינות ומזמורים שלאחר י"ח, סע' ה), וגם בא"ר סי' א אות ו ובעוד פוסקים. וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קכג עמ' קכז ולר"י קירכום עמ' רעא בהגהות. וע"ע "ירושתנו" ספר חמישי תשע"א, מאמר הרב סטל, עמ' ריא-ריג.

196 ראה הפסוקים והבקשה בסידור ר"ש סופר עמ' 948-955.

197 סי' ריג.

זה נובע ממעיין פסקי הרא"ש במסכת בכורות[198] זה לשונו, מיום שנחתם התלמוד אין רשות לאדם לתקן ולהוסיף ברכה חדשה אף לגאונים לית להו רשות, ועיין במהרש"ל[199] סי' סד.

הלכות ציצית

א. הטלת ציצית בטלית[1]. ראשון עושה ז' כריכות, ואומר על כריכה ראשונה לך ה' הגדולה. ב'. והגבורה. ג'. והתפארת. ד'. והנצח. ה'. וההוד. ו'. כי כל בשמים. ז'. ובארץ, וגומר הפסוק[2] לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש[3]. מאחר שהוא מוכרח למנות שלא יטעה, על כן מוטב שימנה באופן זה שנקראו גם כן ספירות ויהיה עשייתו בקדושה.

ואחר שקשר שתי קשירות אחר שכרך ז' כריכות, כורך ח' כריכות ומכוון ז' וח' מספרם י"ה.

וקושר שתי קשירות, וכורך י"א כריכות, ויכוין ז' וח' וי"א כ"ז כמספר שם הוי"ה.

אחר כך קושר שתי קשירות, וכורך י"ג כריכות שמספרן אח"ד, על שם הוי"ה אחד.

ובשל"ה[4] נתן סימן כי ט"ל אורו"ת טלי"ך[5], שכל הכריכות מספרם ט"ל, ואחר שנתקנו כתיקונם נעשו אורו"ת שמספרו תרי"ג על שם וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'[6]. ויהיה תיבת טליך פירושו כאילו נכתב טליתך.

ב. כתב אמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[7], הטלית יותר טוב שיהא מצמר משיהא של משי שהוא ספק ברכה[8], עכ"ד. דממה נפשך איך יעשה הציצית, יעשה משל צמר לא הוי ממין כנף[9]. ואם עושה אותן משל משי דהוי מין כנף יש בו איסור אחר[10], דכתיב לא תלבש שעטנז[11] וסמיך ליה גדילים תעשה לך, דוקא דבר שיוכל לבא לידי שעטנז תעשה ציצית ושאינו יוכל לבא לידי שעטנז וכו', ועיין בתשובת רדב"ז[12] סי' קצ"ט.

וטלית ששתיו צמר וערבו משי או בהיפוך, לדעת מהר"ם מרוטנבורג[13] אין לו תקנה.

198 בכורות פ"ח ס"ח, ובהלכות פדיון בכור שם ס"א, וכן נמצא בר"ש קידושין פ"א סי' מא. וראה אנצ' תלמודית ערך ברכות על "ברכות שלאחר התלמוד", וכן מש"כ ביוסף אומץ עמ' תיט ובהערה 25 שם.

199 שו"ת מהרש"ל.

1 ראה על הסדר כאן (ז, ח, יא, יג) בשו"ע סי' יא סע' יד ומ"ב שם ס"ק ע, וכן יוסף אומץ סי' רלג.

2 יתכן מצד "כל פסוקא דלא פסקיה משה רבינו אנן לא פסקינן ליה" (מגילה כב, א).

3 דה"י א, כט, יא.

4 מסכת חולין פרק נר מצוה סי' יט, בשם המהרש"ל ביש"ש יבמות סי' ג'.

5 ישעיה כו, יט.

6 במדבר טו, לט.

7 סי' רכו.

8 שם כתב מצד ספק חיוב מדאורייתא, עיי"ש.

9 וראה בשו"ע סי' ט סע' ב שציצית של צמר פוטרת בכל מיני בגדים.

10 ראה בשו"ע שם שציצית של מין אחר פוטרת במינה

11 דברים כב, יא.

12 ח"ד.

13 הגהות מיימוניות (ציצית פ"ג ה"א בדפוס קושטא) בשמו, וראה גם בא"ר סי' ט אות ג.

ג. כשלובש טלית קטן יהא מונח על ראשו[14] עד שיסיים הברכה[15], ואח"כ מכניס בו ראשו, כדי שתהא הברכה עובר לעשייתו.

ועטיפת טלית גדול צריך להיות על הראש ולא על הכתפיים כי צריך להיות כעטיפת הישמעאלים[16], דבר שמואל סי' ק"ב[17].

ד. נוסח ברכת טלית גדול הוא להתעטף בציצית, (בשו"א) [בפת"ח] הבי"ת[18], מהרז"ך[19] בספר בנין שלמה שער השוא חדר ה' חלון ז', והשיג על הלבוש[20], וטעמו ונימוקו עימו.

ה. כתב בתשובת רדב"ז[21] סימן רמ"א[22], צריך להתעטף תחילה בציצית ואח"כ יניח תפילין[23], ואם הוא מלובש טלית קטן אין קפידא אם יניח תפילין קודם ואח"כ יתעטף בטלית גדול, עיין שם[24].

ועכ"פ צריך כל אדם שיהא מעוטף בטלית גדול אפילו אם הוא מלובש טלית קטן, ורבים נכשלים בזה. ועיין בזוהר שלח לך[25] מפליג בעונש שאינו מעוטף ושכר המעוטף.

ו. בלכתך בדרך ואין לך חוטי ציצית שאם יפסוק חוט ויפסול שתוכל להטיל ציצה אחרת, מוטב שלא תבדוק הציציות[26], ותעמידם בחזקת בדוק[27] משתבדקם, שאם תמצאם פסולים הוי מעוות שלא תוכל לתקן[28]. לפיכך אם בעל נפש אתה לא תלך בדרך בלי חוטי ציצית בכיסך[29].

14 שו"ע סי' ח סע' ג.
15 בשו"ע סי' ח סע' ג כתב "ויעמוד מעוטף לפחות כדי הילוך ד' אמות".
16 ראה שו"ע שם סע' ב ונו"כ שם.
17 צ"ל סי' קכג.
18 [ט"ס כאן, וצ"ל "בפתח", כמבואר כאן שחולק על הלבוש, וכמפורש בבנין שלמה שמובא כאן, וכן הוא בספריו האחרים של הרז"ה: יסוד הניקוד (אמסטרדם ת"ץ) שער השוא יסוד ל דף יז, א, וכן בספר שער התפילה (אמסטרדם תקכ"ו) סי' שיז (הערת הרב זאב דינר שליט"א, מו"ל מנהגי מהרי"ץ הלוי דינר)]. וכ"כ הב"ח סי' ח ועוד רבים מהאחרונים, ראה פסקי תשובות שם אות טו ובהערות הרבות, וכן במאמר "ניקוד הבי"ת בברכת להתעטף בציצית", הרב יחיאל גולדהבר, בית אהרן וישראל צ"א עמ' קה ואילך.
19 כוונתו למדקדק רבי זלמן הכהן הענא, רז"ה.
20 סי' ח סע' א, שכתב לומר הבית בשו"א, והאריך שם בזה, וכ"כ המ"ב שם ס"ק י.
21 ח"ד.
22 לפנינו סי' רמד.
23 וכ"כ בשו"ע סי' כה סע' א.
24 לא מפורש כ"כ שם.
25 דף קעד, ב.
26 ראה בשע"ת סי' ח סע' ט שהביא תשובת בית יעקב סי' פד בנידון זה שסובר כך, וחלק עליו.
27 ראה בשו"ע סי' ח סע' ט ובמ"ב שם ס"ק כב לגבי חזקה בציצית והצורך בכל זאת בבדיקה למנוע ברכה לבטלה.
28 קהלת א, טו.
29 ראה יוסף אומץ סי' רמח.

הלכות תפילין

א. צריך להניח תפילין בבית ולכסותם וללכת בהם לבית הכנסת, רדב"ז[1] סי' ל"ו. ודבריו מבוארים בזוהר ואתחנן[2], זה לשונו, אמר רבי שמעון בשעתא דבר נש אקדים בצפרא ואנח תפילין ברישא ובדרוע ואתעטף בעיטופא דמצוה ואתי לנפקי מתרע ביתיה וארע במזוזה רשימא דשמא קדישא בתרע דביתיה, ארבע מלאכין קדישין מזדווגין עימיה ונפקין עימיה מתרע דביתיה ואוזפיה ליה לבי כנישתא (תיבת[3] ואוזפיה לשון לויה. כמו שהוא בלשון הקודש שהלואת מעות ולויה שניהם משורש אחד, כן הוא בלשון תרגום. והטעם שהכל הוא כמו תורת הלואה, על דרך דידל ידלוניה דספד יספדוניה[4]), ומכריזין קמיה הבו יקרא [לדיוקנא דמלכא קדישא, הבו יקרא לבריה דמלכא, לפרצופא יקרא[5]] דמלכא, רוחא קודשא [שריא עליה[6]] מכרזת ואומרת ישראל אשר בך אתפאר[7], וההוא רוחא קדישא סלקא לעילא ואסהיד עליה קמיה מלכא קדישא וכו', עד כד נפיק מתרעא דביתיה ולא תפילין ברישיה ולא ציצית בלבושיה ואומר אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך, קב"ה אומר אן הוא מוראי, הא סהיד סהדותא דשקרא, עכ"ל. רצונו דתפילין נקראים מורא דכתיב ויראו ממך[8], ותניא רבי אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש[9] (ושם[10] נאמר דרך כלל, בכל מקום שאין הזוהר מתנגד דברי הפוסקים אזלינן בתריה).

וגדולה מזה פסק מהר"ם מלובלין בתשובה סי' ל"ד, חברא שעשו קנס ביניהם למי שלא יקום בהשכמה לילך לבית הכנסת, וטען אחד שבימות החורף אי אפשר לו לבוא קודם תהילים לפי שהוא יוצא מביתו מוכתר בתפילין ועדיין הוא לילה, אין כאן לא נדר ולא קנס. ופסק זה מסכים עם כתבי האר"י ז"ל[11], הובא בסולת בלולה[12] סי' כ"ד[13], שיותר טוב לילך לבית הכנסת מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין מלהשכים קודם זמן ציצית ותפילין ולהיות מעשרה ראשונים.

וכתב בכנסת הגדולה[14], ובמבואות המטונפות שאין יכול ללבוש טלית ותפילין בביתו, וכן במקומות שדרים בין הנוצרים, יניחם בפרוזדור שלפני בית הכנסת[15]. ובתשובות רדב"ז סי' נ"ט[16] משמע דאף אם הולך דרך מבואות המטונפות יכול להניחם בביתו ויכסם בכובע. עכ"פ בכל דרכך דעהו[17].

1 שו"ת רדב"ז ח"ד.
2 דף רסה עמ' א.
3 הערת המחבר.
4 מו"ק כח, ב.
5 הושלם ע"פ הזוהר שם.
6 כנ"ל.
7 ישעיהו מט, ג.
8 דברים כח, י.
9 ברכות ו, א.
10 בשו"ת הרדב"ז.
11 שער הכוונות, עניני בית הכנסת. וכן פע"ח שער הקרבנות פ"ב. והובא במ"א שם ס"ק ג.
12 ספר דברי חכמים לרב פוחוביצר, ח"ב.
13 בהקדמה לסי' כה.
14 תחילת הל' תפילין, הגהת הטור סי' כה.
15 וכ"כ המ"א שם ס"ק ה לגבי מי שדר בין הגויים.
16 צ"ל סי' לו, והוא המוזכר לעיל.
17 משלי ג, ו.

ב. מקום הנחתן בשל ראש מהתחלת עיקרי השיער[18], הוא דהתיתורא יתחיל שם ולא המעברתא, ודלא כט"ז[19], בית יעקב סי' קל"א. והמניחים בין עיניהם ממש אינם יוצאים. ובהדיא מצינו בפוסקים[20] מקום שמוח התינוק רופס, ואולי אין להם מוח. ואין הנחה זו להקב"ה לריח ניחוח, רק כשושנה בין החוח. וראוי להניח כובעו למעלה כדי שלא יכביד על התפילין.

ג. והנחתי סימן להנחה זו, הסיר המצנפת והרים העטרה (יחזקאל כ"א[21]), רצוני יסיר המצנפת מבין עיניו כדי שיוכל להרים התפילין שנקראו עטרה כנוסח עוטר ישראל בתפארה, שהטור[22] מעיד שאביו הרא"ש ז"ל נהג להניח תפילין קודם אותה ברכה, על שם פארך חבוש עליך[23], א"כ כמו שסמך הוא ז"ל על תיבת בתפארה ככה סמכתי על תיבת עוטר, ועוד דרהיטת הלשון הוא מוכתר בתפילין[24].

ד. על של יד יברך קודם שקשרם יפה[25], תשובת בית יעקב סי' פ"ח. והטעם הוא כדי שיהיה עובר לעשייתן, דהא בקשירה תליא מילתא דכתיב וקשרתם. ונ"ל המנהיג הטעם שאין קושרין קשר של ראש בכל יום[26] דכתיב והיו לטוטפות, בהוייתן יהו[27]. וצריך לברך קודם שמהדקן על הראש[28].

ה. אין להפסיק אפילו בעניות אמן יהא שמיה רבה בין תפלה של יד לשל ראש[29], ואם בדיעבד הפסיק אין צריך לחזור ולברך[30], דבר שמואל סי' קמ"ב. משמע הא בדבר הרשות אפילו בדיעבד צריך לחזור ולברך[31]. וכן משמע מהלכות קטנות[32] סי' נ"ז דפסק אפילו רמיזא בעין ובאצבע ובהיסח הדעת לבד צריך לברך שתים על של ראש.

ו. יעשה סביב הזרוע שבע כריכות אחר שהניח של ראש[33]. ויאמר בכריכה ראשונה לך ה' הגדולה, בכריכה שניה והגבורה וגו' כמו שכתבתי בהלכות ציצית סי' א'[34], ומסיים לך ה'

18 שו"ע סי' כז סע' ט.
19 שם ס"ק י'. הבין הבית יעקב בלשון הט"ז שרק המעברתא צ"ל מהתחלת עיקרי השיער. אמנם שם גם כתב הט"ז שכל התפילין צריכים להיות במקום השיער, ומשמע שגם התיתורא, וכ"כ בא"ר ובפמ"ג שם ס"ק י שאין מחלוקת בין הט"ז לבית יעקב.
20 שו"ע שם.
21 פס' לא.
22 סי' כה.
23 יחזקאל כד, יז.
24 כן לשון הרמב"ם הל' יסוה"ת פ"ה הי"א ושו"ע סי' כה סע' ב.
25 שו"ע סי' כה סע' ח.
26 ראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
27 מגילה ט, א. [לגבי "והיו הדברים האלה"].
28 רמ"א שם.
29 שו"ע סי' כה סע' י'.
30 וכ"כ הט"ז שם ס"ק ח, אך הרבה אחרונים סוברים שחוזר ומברך, עיי"ש במ"ב ס"ק לו ושעה"צ ס"ק מ (והעיר על זה בספר לשון חכמים לרב ברוך יהודה בראנדייס דף מז, ב).
31 שו"ע ורמ"א שם סע' ט.
32 ח"א.
33 שו"ע סי' כה סע' יא, ועיי"ש במ"ב ס"ק לח שאין המנהג אצלנו כן. וביוסף אומץ סי' רסד ורסו נקט שיכרוך פעם אחת לפני תש"ר, עיי"ש.
34 לעיל עמ' כז.

הממלכה והמתנשא לכל לראש. ואומר[35] **ומחכמתך אל עליון תאציל עלי, ומבינתך תבינני, ובחסדיך תגדיל עלי** (זהו לשון נופל על לשון כי הגדולה שבספירות נקרא חסד, ואומר הכא שהקב"ה יגדיל חסדו עלינו), **ובגבורתך תצמית אויבי וקמי, ושמן הטוב תריק על שבעה קני המנורה להשפיע טובך לבריותיך, פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון.**

אח"כ יעשה ג' כריכות סביב האמה דהיינו האצבע האמצעי. בכריכה ראשונה אומר **וארשתיך לי לעולם**, בכריכה שניה אומר **וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים**, בכריכה שלישית אומר **וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'.**

ז. מי[36] שנתהפך לו הרצועה שסביב הראש ורצועה של סיבוב ראשון שמהדק בה הקציצה בזרוע צריך להתענות[37], כנסת הגדולה[38] בשם הרא"ש[39] ורבינו ירוחם[40].

הלכות פסוקי דזמרא

א. כתב בלבוש[1] שפירוש פסוקי דזמרא מלשון לא תזמור[2], ר"ל שכורתין בזה כל המקטרגים העומדים באויר לחטוף את תפילות ישראל[3]. ובספר שירי יהודה[4] האריך יותר.

ב. יאמר קודם ברוך שאמר **הריני מזמן את פי להודות ולהלל ולשבח את בוראי לשם יחוד קודשא ברוך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל**[5].

[**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** והנה בעל חוות יאיר תשובה ר"י דף קצ"ט[6] הפריז על מידה זו ובא בכמה טענות שלא לאומרו[7], ואחת מהן שאינם מבינים עד היכן פירוש הדברים מגיעים. ולפי דבריו אין ראוי לרוב העולם להתפלל שום תפילה. ובאמת כתבתי בדין תפילת י"ח (סי' ה') שראוי לכל אדם שיבין מה שהוא מתפלל. עם כל זה חלילה לנו לוותר לומר מוטב שלא יתפלל כלל משיתפלל בלי הבנה. אלא מצוה מן המובחר הוא שיבין מה שהוא מתפלל, ואותן שאינם מבינים עכ"פ לא סגי דלא יתפללו, ועל זה נאמר ודילוגו עלי אהבה[8], הוא הדין

35 ע"פ ספר שערי ציון לרב נתן הנובר, המובא בכמה מקומות בספרנו.
36 דברי חכמים ח"ב, סולת בלולה סי' כז אות ה.
37 ע"פ מו"ק כה, א: "יומא חד אתהפיכא ליה רצועה דתפילין ויתיב עלה ארבעין תעניתא". וראה מ"ב סי' כז ס"ק לח.
38 יתכן שכוונתו לשירי כנה"ג סי' כז הגב"י אות ה.
39 הלכות קטנות, הל' תפילין סי' יב.
40 נתיב יט ח"ה, דף קע עמודה ד.
1 סי' א סע' ט.
2 ויקרא כה, ד.
3 וראה יוסף אומץ סי' ריא, רעו ותתרו.
4 לר' יהודה ליב ב"ר משה (זליחובר), נדפס באמסטרדם תנז.
5 ראה על "לשם יחוד" וכו' לעיל עמ' יג סי' ט.
6 עמ' ב, בדפו"ר פפד"מ תנט. בדפוס לבוב תרנו הוא בעמ' קיא.
7 היו מגדולי ישראל שלא הסכימו לאמירת "לשם יחוד", ראה שו"ת נו"ב מהדו"ק יו"ד סי' צג, וראה מה שצויין בספר פסקי תשובות סי' ה סע' ג ובהערות שם.
8 ראה שה"ש רבה פרשה ב על "הביאני אל בית היין" (שה"ש ב, ד).

הכא נמי. וכי תימא שאני תפילה דעכ"פ הלומדים מבינים מקצתן, אבל לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה הוא מהנסתרות עד כי רובם אינם מבינים, כאשר העיד הרב ז"ל על עצמו שהוא עצמו אינו מבינו. עם כל זה בדבר כזה שהוא לעורר הכוונה, שלא יהיה ידו הדה במצות אנשים מלומדה, טוב לאומרו. וכבר יסד הגאון בעל קנה חכמה[9] תחינה אחת המיוסדת על אדני פז שיקבל הקב"ה את תפילתנו אף אם אין אנו מבינים שום נסתרות שבתוכן, שיש בכל תפילה כמה צירופי שמות. והגאון ז"ל[10] שכתב שאינו מבין, ענוותו תרבני[11] להיות רב ומבין מדעתי כמו שכתבתי בהג"ה. הגה"ה: ולפענ"ד פירושו פשוט. דמי שעושה מצוה כתיקונה מעורר זיווג העליון. וכשעושה עבירה ח"ו או אפילו כשעושה מצוה כמצוות אנשים מלומדה בלתי מתכוין אדרבה גורם פירוד רחמנא למשרית[12]. ואין לפקפק].

יזהר כל יחיד להתחיל ברוך שאמר קודם שמתחיל הש"ץ, כדי שיסיים הוא קודם שמסיים הש"ץ ויוכל לענות אמן אחר ברכתו, מהרמ"י בלבוש התכלת סי' נ"א[13]. ובעל באר היטב והלכה ברורה שכתבוהו בשם מגן אברהם[14] אשתמיט מהם שכתבו מהרמ"י[15].

ג. כתב בספר הגן[16] בשם אור זרוע[17] ובמעגלי צדק[18] ובמטה משה[19] שנראה להשמש בגרמייזא אדם אחד שכבר מת, ואותו אדם היה קל בחייו, והיה לו כתר של עשבים בראשו. ושאל לו השמש, מה זכית שהגעת לכבוד הזה. ואמר להשמש שזכותו גדול מפני שהיה אומר הברכות והפסוקי דזימרא בקול נעים. והחי ייתן אל ליבו. וכ"כ הטור באו"ח סי' נ"א, זה לשונו, צריך לומר ברוך שאמר בניגון ובנעימה וכו'.

ד. ולכך מה מאד מנהג מפואר בק"ק פ"פ והנגררים אחר מנהגיהם ששני חזנים אומרים פסוקי דזימרא בדילוג פסוק אחר פסוק[20] כעין שאומרים תהילים[21]. ובאו"ח סי' נ"א כתב שכל השירות עתידות להתבטל חוץ ממזמור לתודה[22], לפיכך צריך לאומרה בניגון. [**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו (לתקן הנוסח הנדפס):** בפ"פ אומרים מזמור לתודה ומן ויברך דוד עד

9 הרב פוחוביצר, בספרו דברי חכמים ח"ב עמ' קמט.
10 בעל החוות יאיר.
11 תהילים יח, לו.
12 יתכן מלשון מחנה ולשרות (השכינה, "קב"ה ושכינתיה"). או כמו "רחמנא ליצלן", רחמנא יסלח, כמו שרי ליה רחמנא.
13 סע' ב. ולא מפורש שם להזהר בזה.
14 שם ס"ק ב. לא מפורש במ"א והספרים שציין כאן כלבוש.
15 אמנם דרכם של הנו"כ לכתוב בשם קודמיהם, כמו המ"א, גם דברים שהובאו בו מקודמיו.
16 ליום שני.
17 ח"ב הל' שבת סי' מב.
18 מחזור מעגלי צדק, דף ג, א בדפוסים ישנים, דף קפו במהדורה החדשה (מכון הררי קדם, ירושלים תש"ס).
19 סי' מו.
20 ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' ט, ובהערה 3 שם ציין מקורות רבים למנהג זה, כבר ממנהגי מהרי"ל ואח"כ מספר החיים לר"ח אחי המהר"ל ובמקור חיים. בדברי קהילות עמ' 377 כתב שהתבטל המנהג מחמת טורח הציבור וביטול הזמן.
21 לפני התפילה, ראה לקמן עמ' נז סי' יא ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' ג הערה 1.
22 ויק"ר ט.

ישתבח אומרים שני חזנים בדילוג פסוק אחר פסוק ומנעימים נעים זמירות ישראל. ושם נדפס באופן אחר בטעות[23]].

ה. זה לשון המדרש[24], אמר רבי יהושע, פעם אחד הייתי מהלך בדרך, מצאתי לאליהו ז"ל ועימו ארבעת אלפים גמלים טעונים. אמרתי לו מה אלו טעונים, אמר לי אף וחימה לעשות נקמה במי שמספר בין קדוש לברוך, בין ברכה לברכה, בין פרק לפרק בפסוקי דזימרא, בין אמן יהא שמיה רבה ליתברך, בין גאולה לתפילה, ולא עוד אלא שאין תפילתו נשמעת שנאמר ולא אותי קראת יעקב[25], עכ"ל.

ו. ונ"ל המנהיג דהדיוק הוא מסוף הפסוק, ולא אותי קראת יעקב, ולמה באמת, כי יגעת בי ישראל, כלומר שהפסקת בשיחה בטילה, על דרך כל הדברים יגעים[26], וק"ל.

וכד הוינא טליא שמעתי הלצה[27] מהמנוח החסיד מהור"ר בענדיט הזקן ז"ל מק"ק הלברשטט, בפסוק ה' ילחם לכם ואתם תחרישון[28], כי בעת צאתם למלחמה הכריזו מי האיש הירא מעבירות שבידו אפילו אם הפסיק בפסוקי דזמרא וכדומה יחזור מעורכי מלחמה[29]. זהו כוונת הפסוק, ה' ילחם לכם, ואימתי, כשאתם תחרישון ולא תדברו בדיבור של הפסק[30].

ז. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[31] דאסור להריח ריח טוב במקום שאסור להפסיק. ואם יריח ממה נפשך, או נהנה בלא ברכה או מפסיק במקום שאסור להפסיק, וכ"כ בשל"ה[32], עיין שם.

ח. באו"ח סי' נא[33] כתב שצריך לכוון בפסוק פותח את ידך[34], ואם לא כיוון צריך לחזור ולאומרו. לפיכך צריך שתדע מהו הכוונה, מאחר שהחמירו בו יותר מבתפילת י"ח[35].

עיקר הכוונה היא[36] שתחשוב דראשי תיבות של פותח את ידך גימטריא צ"א כמספר הוי"ה

23 כל', מתקן הנוסח שלא כל פסוקי דזמרא אלא רק חלקן.

24 מובא באו"ז ח"א סי' קב בשם מדרש ויק"ר, ובסידור הרוקח עמ' רמ בשם הירושלמי, ובשיבולי הלקט סי' ח בשם דרך ארץ זוטא. וראה ב"י סי' נו וקכא. וכל זה אינו לפנינו, וראה בהערות המהדירים שם.

25 ישעיה מג, כב. באו"ז שם הוא מובא על ענין הכוונה: "על כל מי שאינו מכוין בתפלתו עליו הכתוב אומר לא אותי קראת יעקב".

26 קהלת א, ח.

27 מליצה.

28 שמות יד, יד.

29 דברים כ, ח "מי האיש הירא ורך הלבב", ובמשנה סוטה מד, א דעת ר"י הגלילי ש"זהו המתירא מן העבירות שבידו", ובראשונים (מנהיג הל' תפילה סי' ד, ועוד) הביאו דברי הירושלמי (ואינם לפנינו) "המספר בין ישתבח ליוצר אור עבירה היא בידו וחוזר עליה ממערכי המלחמה".

30 וכן נמצאת מליצה זו בספר חידת שמשון, עמוד העבודה, דף ז עמ' ב, ועוד.

31 ראה שם סי' תמב ותקצח ובהגהות הר"ח אולמא.

32 מסכת שבועות פרק נר מצוה סי' טו.

33 סע' ז.

34 תהילים קמה, טז.

35 שהכוונה מעכבת בה רק בברכת אבות. [אמנם מה שלא חוזרים, מפני שהוא ברכה, ואינו כפסוק "פותח" וכו' שאין בעיה בחזרה].

36 מבאר ע"פ הקבלה, ובספרים אחרים מבואר הכוונה ע"פ הפשט, ראה למשל לבוש שם סע' ח.

ואדני, ותחשוב שהשפע[37] יורדת מבין שניהם בשילוב כזה יאהדונהי, ותחשוב שהשפע יוצא מבין שני יודין, וזהו שכתב בזוהר[38] קרי ביה פותח את יודי"ך. וסופי תיבות חת"ך. (ומזה שאמרו בזוהר קרי בי את יודיך יצא לי המנהיג טעמא דמחוור למה דמצינו בסידורים שלנו שני יודי"ן לסימן השם, כזה יי, כי המקובלים קורין לתפארת ת"ת, דהיינו האות הראשון והאחרון, להקל על הקורא מפני שהיא תיבה גדולה. הוא הדין הכא נמי, כשתכתוב הוי"ה ואדנ"י בשילוב תמצא ראשיתה ואחריתה יו"ד, ושימשו בו לסימן שני שמות אלו).

ט. ויצא לנו מזה גם כן מוסר נאה, דמצינו באו"ח סימן ה', זה לשונו, ובהזכירו השם יכוין פירוש קריאתו בא"ד שהוא לשון אדנות, כלומר הקב"ה הוא אדון הכל. ויכוין פירוש כתיבתו הוי"ה על שם היה הוה ויהיה[39] ועל שם שהיוה את הכל. ולזה הונחו ב' יודין, הראשונה היא היא הראשונה מהוי"ה, והאחרונה היא האחרונה משם של אדנות, נ"ל המנהיג. ועכ"פ יכוון פירוש הפסוק[40].

י. העולם טועים בתיבת הודו על ארץ ושמים[41] שקורים הד' בשור"ק שנקרא אצלנו מלאפו"ם, ויהיה פירושו אם כן לשון הודאה, ואינו כן אלא הוא לשון הוד והדר, ופירושו הוד שלו, לפיכך צריך לקרות הד' בחול"ם. כן משמע מלשון אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ סימן רמ"ט ותקצ"ה[42], והוא פשוט אצל בעלי מקרא.

יא. ויברך דוד צריך לומר מעומד[43], עד וצבא השמים לך משתחוים[44].

בק"ק קראקא בבית הכנסת החדשה שבנה מהר"ם איסרלס[45] ז"ל היתה קלפי[46] אחת קבוע בחומה במקום שהיה עומד שם הגאון הנ"ל ז"ל[47], ששם היה נותן צדקה בשעה שהיה אומר ויברך דוד[48]. והוא ע"פ כתבי האר"י ז"ל[49].

37 המקובלים בארו בפסוק זה ענין קבלת השפע, ראה מקו"ח על השו"ע שם.

38 תיקוני זוהר, הקדמה דף ז עמוד ב.

39 עכ"ל.

40 "פותח את ידך", כוונתו הפשטית. כ"כ בסולת בלולה (ראה לקמן סי' יח ובהערה) סי' נא.

41 תהילים קמח, יג.

42 בדפוסים הם סי' רעט ותרפח (בכתה"י השונים יש מיספורים שונים לסימני הספר) .

43 רמ"א סי' נא סע' ז.

44 כ"ה גם במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' כ. במ"א שם ס"ק ט ובמקו"ח הביאו דברי הכוונות שיעמוד עד "אתה הוא ה' האלוקים", ועד בכלל, ואז יישב. וע"ע במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' ט והערה 4.

45 בית כנסת הרמ"א.

46 כעין קופת צדקה.

47 אמנם בד"כ קופות הצדקה נקבעו בכניסה לבית הכנסת, ע"מ לתת צדקה מיד בכניסה, וראה בספר מנהגי ישראל (שפרבר) ח"ז עמ' כה-לג.

48 וראה בנו"כ על הרמ"א שם שציינו ע"פ האר"י את המקום המדוייק, בשעת אמירת "ואתה מושל בכל".

49 שער הכוונות, דרוש תפילת השחר. וראה במאמר "מנהג נתינת צדקה בויברך דוד", אור ישראל (מונסי) טז עמ' קלז ואילך. [אמנם הרמ"א לא ראה כתבי האר"י, והכוונה שגם הוא כיוון מדעתו לכתוב שם].

יב. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ סי' רנ"א[50] בשם ספר חרדים[51] שאחת מעשר סגולות שמכפרין עוונותיו של אדם בלי סיגוף ועינוי הוא מי שקורא ויושע בשמחה ובניגון כמו שאמרוהו ישראל בשמחה בשעת קריעת ים סוף, ולכן מנהגי לאומרו בניגון הטעם כקורא בתורה, עכ"ל. וכך הביאו של"ה[52], וסיים דאיתא במדרש[53] ויסע משה את ישראל מים סוף[54], שהסיעם מעוונותיהם, שכל מי שנעשה לו נס ואומר שירה מוחלין לו כל עוונותיו. וכתב רשב"י[55] שזהו שכתוב ויאמרו לאמור[56] שציוונו לומר אותה בכל יום בשמחה רבה כמו שאמרו באותה שעה שיצאנו ממצרים, ואז ימחל עוונותיהם כמו שמחל אז להם, עכ"ל. וכן הוא בהגדה, בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא עצמו יצא ממצרים. ועיין זוהר בשלח[57] שהאריך.

יג. המוהל וסנדק שמנגנים וכרות ושירת הים, זה אומר פסוק וזה אומר פסוק[58]. ולפעמים שפוסקין באמצע פסוק, לא יפה עושין, דקיי"ל כל פסוק דלא פסקיה משה אנו לא פסקינן ליה[59].

ובפ"פ אין נוהגין, עיין בהל' מילה[60]. [**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** ומה שכתבתי "ובפ"פ אין נוהגין" רצוני להפסיק באמצע הפסוק, אבל וכרות מנגנים כמנהג בכל העולם[61]].

יד. צריך שישהה בין במים לאדירים[62], וטעם התיבה מוכיח שיש טפחא תחת במים, שאינו סמוך לאדירים (עיין מה שכתב רש"י בפרשת נצבים[63] בד"ה הכתובה בספר התורה הזה), ואדירים קאי על המצרים[64] כדאיתא במנחות דף נ"ג[65], ועיין מה שכתב רש"י שם[66].

טו. כתב הבית יוסף באו"ח סי' נ"א בשם אורחות חיים[67], יזהר לומר מי כמוך נאדר וגו', הכ"ף דגושה, דאל"כ הוא מחרף, כאילו היה אומר ח"ו ה' מיכה, ומיכה הוא שגנב השם ועשה את

50 בדפוסים בסי' רפא.
51 פרק עג.
52 מסכת יומא פרק דרך חיים תוכחת מוסר סי' קצט.
53 שוחר טוב פי"ח.
54 שמות טו, כב.
55 זוהר ח"ב דף נד עמ' ב.
56 שמות שם פס' א.
57 שם.
58 והוא "מנהג פשוט בכל תפוצות ישראל" (מקו"ח סי' נא סע' ט). וראה על מנהג זה בהרחבה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רמ עמ' סה ובהערה 27.
59 מגילה כב, א. וראה מקו"ח שם על בעיה זו במנהג, וכתב שחצי הפסוק שלא אומר בקול רם יאמר בלחש, וראה פסקי תשובות סי' נא סע' יט בהרחבה.
60 לקמן עמ' קמ סי' ה.
61 ראה מנהגי ורמיזא שם עמ' סו בהגהות בעל החוו"י ובהערה 29 שם.
62 שמות טו, י.
63 דברים כט, כ.
64 בפרשני המקרא נחלקו בזה, הספורנו ועוד בארו על המצריים, וכגמ' לקמן, והרשב"ם ועוד בארו שהמים הם אדירים.
65 עמ' א: "מאדירים אלו המצרים, דכתיב צללו כעופרת במים אדירים".
66 ד"ה יבוא אדיר.
67 הל' מאה ברכות סי' כו.

העגל, שנאמר[68] ועבר בים צרה. ואין להקשות מפסוק כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך[69], שהכף רפוי, דזה לא נאמר על הים[70]. וכן ידמו כאבן[71] צריך לקרות הכף דגושה, שלא ישמע על פיך ידמוך אבן[72].

טז. זה לשון מהר"ע ובנו מהר"א מווילנא בסידור שלהם[73], ובקצת ספרים נדפס[74] ובתורתך כתוב לאמור שמע ישראל וכו', אכן בסידורים ישנים אינו, ונפל טעות ממה שאומרים כן במוסף של ר"ה, עכ"ל. אבל לא מן השם הוא זה, ואין כח בידינו לשנות ממטבע שטבעו חז"ל[75]. ומה שכתבו ובסידורים ישנים אינו, נהרא נהרא ופשטיה[76]. וקרוב אני לומר כי ספרים החדשים היה למסדריהם כח לתקן מה שהיה מעוות בישנים כמו שיש למהר"ע ובנו מהר"א כח להגיה הספרים החדשים, ועליהם להביא ראיה שנפל טעות, דילמא הראשונים טעו והאחרונים הגיהו.

יז. (ט"ו[77]) [י"ג] שבחים שבישתבח דהיינו שיר ושבחה הלל וזמרה עוז וממשלה נצח גדולה וגבורה תהילה ותפארת קדושה ומלכות יאמר בנשימה אחת שלא לקצץ בנטיעות ח"ו. ועיין זוהר ריש תרומה[78] שהאריך[79].

יח. באו"ח סי' נ"ב[80], מי ששהה לבוא לבית הכנסת ומצא ציבור בסוף פסוקי דזמרא אומר ברוך שאמר ואח"כ תהילה לדוד , הללו את ה' מן השמים, הללו אל בקדשו, ברוך ה' לעולם אמן ואמן[81], ישתבח, יוצר, קריאת שמע עם ברכותיה. ואם יש שהות יותר יאמר הודו לה'

68 זכריה י', יא.
69 תהילים לה, י'.
70 ואין להזכיר עליו מיכה (שם).
71 שמות טו, טז.
72 עכ"ל האו"ח.
73 סידור "דרך שיח השדה", שנערך ע"י ר' עזריאל ובנו ר' אליה מווילנא, מגדולי המדקדקים בדורם. דפו"ר פפד"מ תסד.
74 לאחר הפסוקים שלפני ישתבח אחרי שירת הים: "והיה ה' למלך על" וכו'.
75 וכן נמצא במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' כא, ועיי"ש בהערה 7. וראה סידור מה"ר שבתי סופר ובהערה במילואים שם, ומש"כ החת"ס בתורת משה פרשת ואתחנן עה"פ "שמע ישראל".
76 ראה חולין יח, ב ונז, א.
77 טור סוף סי' נא: "ט"ו לשונות של שבח", והוא עם "ברכות והודאות". וכאן מנה י"ג שבחות, וכ"ה בזוהר שציין לו. וראה במ"א, בה"ט ומ"ב תחילת סי' נג, בכה"ח שם ס"ק ב, וברב פעלים ח"ב סוד ישרים סי' י', ועוד. וע"ע פסקי תשובות תחילת סי' נג ובהערה 7.
78 דף קלב, א.
79 ז"ל: "ואצטריך לאכללא לה בתליסר מכילן דרחמי עלאי דמנהון אתברכת, ואינון תליסר בוסמין עלאין כמה דאת אמר (שיר ד) נרד וכרכום קנה וקנמון וגו', והכא אינון, שיר, ושבחה, הלל, וזמרה, עוז, וממשלה, נצח, גדולה, וגבורה, תהלה ותפארת, קדושה, הא תריסר, ולבתר לחברא לה בהדייהו ולומר ומלכות והוו תליסר בגין דאיהי מתברכא מנייהו. ועל דא איצטריך בשעתא דאתכלילת ביניייהו לשוואה ליבא ורעותא בהאי, ולא לישתעי כלל דלא לפסוק בינייהו. ואי פסיק בינייהו, מתחות גדפי כרובייא נפיק חד שלהובא וקארי בחילא ואמר פלניא די פסיק גאותא דקודשא בריך הוא ישתצי ויתפסק דלא יחמי גאותא דמלכא קדישא, כמה דאת אמר ובל יראה גאות יי' בגין דאלין תליסר אינון גאות השם".
80 וראה גם יוסף אומץ סי' רפד-רפה.
81 לא התפרש בשו"ע דבר זה, וראה ערוה"ש שם תחילת סע' ז. על אמירת פס' אלו ראה מט"מ עמוד

קראו בשמו עד והוא רחום הראשון, ויתחיל מוהוא רחום השני שביהי כבוד. ואם אין שהות לומר אפילו כסדר הראשון ידלג גם מזמור הללו את ה' מן השמים. ואם גם לזה אין שהות לא יאמר כי אם ברוך שאמר ותהילה לדוד, ברוך ה' לעולם[82], וישתבח. ואם גם לזה אין שהות יתחיל תיכף ברכת יוצר אור ומתפלל עם הציבור, ואח"כ אומרים פסוקי דזמרא בלי ברכה לפניהם ולאחריהם. ומ"מ יאמר[83] את כל הברכות שקודם ברוך שאמר.

ועל כן הזהיר המגיד[84] לבית יוסף לבוא לבית הכנסת בבוקר השכם כדי שיתפלל כסדר ולא בדילוג. כי הגם דאליבא דדינא הוא כמו שכתבתי, מצד הקבלה כפי מה שמצינו בספר תולעת יעקב[85] אינו כן, שכתב וזה לשונו, מי שאמר הזמירות וברוך שאמר אחר ישתבח מהפך סדר העולם, והיה נעלם זה מקצת פוסקים ולהכי כתבו לאומרם אחר כך, עכ"ל. וחכם צבי בתשובה סי' ל"ו השיגו שאין לנו לעשות אלא אליבא דדינא.

והנה יש לצדד דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. דהלא הפוסקים כתבו דאם אין לו שהות כלל מתחיל יוצר אור, ואחר כך כשגמר תפילתו אומר פסוקי דזימרא, ואז אין אומרים ברוך שאמר וישתבח כלל אלא אומר פסוקי דזימרא בלי ברכה לפניהן ולאחריהן. וגם התולעת יעקב אינו אומר דמהפך הצינורות אלא אם כן אומר ברוך שאמר ופסוקי דזימרא אחר ישתבח. דהיינו דיש מקום לטעות כיון שהש"ץ מתחיל בקול רם מישתבח א"כ יטעו להתחיל ישתבח כל עוד שלא אמרו ברוך שאמר ופסוקי דזימרא, בזה בודאי מהפכין הצינורות לומר ברכה אחרונה קודם ראשונה, אבל בלאו הכי אין לחוש[86].

יט. תקנת רגמ"ה[87] שבכל מקום שיש שם מנין בעיר יכולין לכוף זה את זה להתאסף בזמן התפילה[88] שלא לבטל קדיש וברכו וקדושה.

עוד כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[89] שגם זה הוא מתקנת רגמ"ה[90] לתקן נרות להדליקן בבית הכנסת, עכ"ל. וצריך לעשותן משעוה ולא של חלב[91]. כיון דנוגעים בהם

העבודה סי' נד.

82 ראה בהערה הקודמת.

83 אחרי התפילה (מ"ב שם).

84 מגיד מישרים, פרשת בהר ד"ה הסדר.

85 לרבי מאיר אבן גבאי, בפרק "סוד תהילה לדוד", ד"ה "מכאן יתבאר שמי שנכנס" וכו'.

86 אמנם הבנת האחרונים הפשוטה בדברי התולעת יעקב שדבריו על היפוך הסדר הם מצד עצם אמירת פסוד"ז אחרי התפילה, ולא מצד הברכה ברוך שאמר, שזה אסור מדינא לומר בברכה אחרי התפילה.

87 אינו בקבצי תקנות רגמ"ה שלפנינו, וראה מקו"ח סי' נה סוף סע' ב ד"ה בהגה ובאנצ' תלמודית כרך יז בנספח לערך חדר"ג, ושם בתקנה טו.

88 רמ"א סי' נה סע' כב.

89 סי' שכז.

90 שם כתב "כמדומה", ועיי"ש בהערה שאינו בקבצי תקנות רגמ"ה שלפנינו.

91 כ"כ ביוסף אומץ סי' תקצז, ובמקו"ח סי' קנא סע' ט כתב שדוקא משעוה ולא משמן משום קוטרא ושחרותא דכותלי.

להדליקן אין נכון להתפלל אח"כ בלי נטילה כמש"כ בהלכות נטילת ידים סי' ז[92] בשם ספר חסידים סי' נ"ח, עיי"ש. ועיין מה שכתב באר הגולה ביו"ד סוף סי' של"ד[93].

הלכות קדיש וברכו

א. זה לשון מגן אברהם[1], אין להקל לישב באמירת הקדיש[2], דכתיב גבי עגלון מלך מואב קום[3] כי דבר ה' אליך, יש לנו ללמוד קל וחומר, ומה הוא שהיה נכרי קם לדבר השם כמו שכתוב ויקם מעל הכסא[4], קל וחומר אנחנו.

ב. כשהחזן מתחיל יתגדל אומרים הקהל[5] ועתה יגדל וכו' זכור רחמיך וגו'. **כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור**[6]. והספרדים נוהגים לענות אמן אחר שמיה רבא כי שם סיים[7] שבח אחד מהשבחים שבקדיש, וכן ראיתי אדוני מו"ח נר"ו נוהג, ועיין בספר יוסיף אומץ[8] בשם ספר החרדים[9].

והטעם שאומרים ועתה יגדל מצינו בתיקונים[10] זה לשונו, כח הם כ"ח אותיות שבפסוק בראשית ברא אלוקים[11], ובגלותא אסתלק ההוא כח מנייהו, ואיתמר וילכו בלא כח לפני רודף[12]. ובגין דא אומרים בקדיש ועתה יגדל נא כח ה', וזהו העונה איש"ר בכל כוחו[13], עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בפירושי המסביר לסליחות בפירוש הקדיש[14].

ג. אבל במקום שאין מפסיקין, כמו בין ישתבח ליוצר אור והקדיש שאחר יראו עיננו[15], אין עונין ועתה יגדל דהוי הפסק. של"ה[16], וכן הוא בכתבי האר"י ז"ל[17]. ועיין מה שכתב הב"ח באו"ח סי' נ"ו.

[הגה"ה: וכבר כתבתי בהלכות תפילין סי' א' בשם תשובת רדב"ז[18] דבכל מקום שדברי הזוהר אינם מתנגדים לדברי הפוסקים יש לנו להחזיק בו בכל מאמצי כח].

92 לקמן עמ' קנז, וראה גם לעיל עמ' יב סי' ו.
93 מנה שם חלק מתקנות רגמ"ה.
1 סי' נו ס"ק ד.
2 רמ"א שם סע' א.
3 לא כתוב קום, ועיי"ש במ"א מה שכתב בזה.
4 שופטים ג, כ.
5 רמ"א סי' נו סע' א, והוא כבר במחזור ויטרי לומר ועתה יגדל וזכור.
6 שמות יז, טז.
7 אצ"ל סיום.
8 סי' כד-כה.
9 פי"ב סי' כא.
10 תיקוני זוהר, הקדמה, יג, א.
11 בראשית א, א.
12 איכה א, ו.
13 שבת קיט, ב.
14 בקדיש שבתחילת הסליחות.
15 שלפני מעריב, וצריך לסמוך גאולה לתפילה.
16 מסכת תמיד, פרק נר מצוה סי' סג.
17 שער הכוונות סוף דרוש הקדיש. שם התנגד לאמירת "ועתה יגדל" (ולא רק במקום הפסק), ראה מ"א סי' נו ס"ק ז ובהרחבה בכה"ח שם ס"ק כח.
18 ח"ד סי' לו.

ד. זה לשון דרכי משה[19], כתב אור זרוע[20], שאומר דקודשא לנוח באתנחתא ואח"כ בריך הוא לעילא מכל ברכתא וכו'. אבל המפסיק אצל בריך הוא ואח"כ מתחיל לעילא טועה הוא, עכ"ל. וכתב סולת בלולה[21], ומטעם זה המנהג לומר עם החזן בריך הוא לעילא כדי שידע שלא יפסיק, עכ"ל. והט"ז[22] כתב וזה לשונו, אותן שאומרים רק בריך הוא לעילא זה ודאי חירוף הוא, דמשמע דהוא יתברך רק לעילא ולא לתתא ח"ו, אלא יש לומר להם לומר גם כן מכל ברכתא ושירתא וכו', עכ"ל. אכן המנהג היותר נכון הוא כמו שכתב של"ה[23], זה לשונו, מה שכתבתי שאסור להפסיק בין עלמיא ליתברך, טועים העולם וסוברים דבאמירת יתברך סגי, אלא שצריך לומר כל הנוסח של יתברך עד דאמירן בעלמא, וימתין עד שיסיים החזן אמן ויענה הוא אח"כ אמן, עכ"ל. וכן הוא המשמעות בבית יוסף סי' נ"ו. ולפי זה אתה הש"ץ אל תבהל את פיך לומר הקדיש במרוצה, כדי שיוכלו הקהל לסיים קודם שמסיים הש"ץ ויענו אמן ונמצא זוכה ומזכה, ועיין מה שכתב מג"א סי' נ"ו[24] ובלחם חמודות שם[25].

ה. זה לשון של"ה[26], צריך להפסיק בין אמן ליהא שמיה רבה, כי אמן קאי אשלמעלה ומן יש"ר מתחיל שבח חדש.

מברך[27] הב' קמוצה, ולא מבורך, כי מבורך הוא לשון הקודש, וכל הקדיש נתקן לאמרו בלשון תרגום.

לעלם בשב"א קמץ ופת"ח[28].

לעלמי בלא וא"ו[29], וכן הוא בדניאל[30], דצריך להיות כ"ח אותיות בשבח זה[31], עכ"ד.

[תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו: ויתרומם המ"ם בציר"י. מהרז"ך[32]]

ו. בלבוש התכלת סי' נ"ז[33] ובספר יש נוחלין[34] זה לשונו, מה שאומרים יתברך בשעה שהחזן אומר ברכו היינו דוקא בשעת אריכת משך הניגון, אבל לא בשעת אמירת חיתוך התיבות

19 סי' נו אות ג.
20 הל' שבת סי' מב.
21 סי' נו אות ז.
22 שם ס"ק ג.
23 מסכת תמיד, פרק נר מצוה סי' נח.
24 ס"ק ט.
25 ראה דברי חמודות על הרא"ש ברכות פ"ב ס"ק כג ופ"ג ס"ק סא.
26 מסכת תמיד, פרק נר מצוה סי' סב.
27 של"ה שם סי' נט.
28 "כי כן נקוד תיבת לעלם בתרגום של דניאל (ז, יח)" (השל"ה שם).
29 ל"מ בשל"ה על הכ"ח אותיות, רק במסכת תמיד פרק נר מצוה סי' נט כתב "לעלמי". ונמצא בסולת בלולה סי' נו אות ד.
30 ז, יח.
31 ראה לעיל סי' ב.
32 המדקדק רבי זלמן הכהן הענא, רז"ה. והוא בספרו בנין שלמה (בית הבנינים, חדר שביעי, דף עט-פ). ועיין בענין זה מש"כ בהרחבה במאמר "על שינוי ניקוד בתפילת הקדיש", קובץ אור ישראל (מונסי) מח (תשס"ז) עמ' קנה ואילך.
33 סע' ב.
34 אזהרת התפילה, בהגהה ד"ה והכלל של.

אע"פ שהוא מענינו (ר"ל כמו שהמוניים סוברים לומר על ברכו יתברך ועל ה', בשכמל"ו שהוא מענינו כאשר אומרים בשכמל"ו כשמברך ברכה ללא צורך), כי כל מה שנתקן לומר בעשרה אין תקנה לזה אא"כ הש"ץ אומר והשאר ישתוקו (עיין מה שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה[35]) ויכוונו למה שהוא אומר, עכ"ל. וכן הוא באו"ח סימן נ"ז[36], ועיין בס' קכ"ח סע' כ"ו[37] בדין נשיאת כפים.

ז. ואותן שאומרים את ה' אלוקיך תירא[38] בשעה שהש"ץ אומר את[39] וסוברים להראות בקיאות וחריפו"ת, מחרפי"ם ומגדפי"ם, כי את ה' אלוקיך תירא מרבה מורא רבך כמורא שמים[40], והוי כאילו אומר ח"ו דגם ברכו את ה' מרבה לברך זולתו, וזה אחד מי"ג עיקרי הדת, לו נאה לברך ואין לזולתו נאה לברך[41].

דין קריאת שמע וברכותיה

א. אין לשנות נוסחת היוצר, וראוי לומר עושים באימה רצון קוניהם[1], ולא קונם דיש דגרסי הכי[2] כדי שלא ישתמע רבים דרבים[3] (תשובות לחם רב[4] סי' א').

ואומרים ומברכים ומשבחים וכו', כולם במ"ם בסוף ולא בנו"ן (יוסיף אומץ[5]), וכן הוא אליבא דדקדוק. ותמהני על בעל תשובות צמח צדק[6] סי' קי"ט שהורה הלכה למעשה בספר תורה אחת שנמצאת מוטעת בפרשת מסעי, והיה כתוב ומגרשיהן במקום ומגרשיהם[7], שלא להוציא אחרת וכו' ועיי"ש, וכדין השיג עליו החכם צבי בתשובה סי' נ"ד.

ב. כתב האבודרהם[8], צריך לומר ובנעימה קדושה בחולם ולא במלאפום[9], עיין שם שנימוקו וטעמו עימו[10].

35 סי' ה.
36 סע' א.
37 ברמ"א.
38 דברים ו, יג.
39 "ברכו את ה' המבורך".
40 פסחים כב, ב.
41 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

1 כ"כ ברוב הסידורים הישנים, והאריך בזה בסידור הר"ש סופר (הקדמה כללית פ"ז בהגה) שכך נכון, ולא כ"טעות קצת בני עמנו המתחכמים ואומרים רצון קונם".
2 כ"ה בסידור קראקא של"ח, וכן נקט במעשה רב אות לד.
3 קונם היינו הקונה שלהם - הקונה יחיד והנקנים רבים. קוניהם היינו קונים שלהם - גם הקונה וגם הנקנה רבים, וזהו רבים דרבים.
4 לרבי אברהם די בוטון.
5 סי' רפז, ע"פ הטור והמהר"י ווייל. ועיי"ש בהערה על המנהגים השונים בזה.
6 תשובות צמח צדק (הקדמון), לרבי מנחם מענדל קרוכמאל, אמסטרדם תל"ה.
7 במדבר לה, ג.
8 פרק ברכות ק"ש.
9 שורוק.
10 "ובנעימה קדושה, פירוש ובנעימת קול קדושה וטהורה, וכו'. ויש יחידים קורים קדושה כולם כאחד וכו', והראשון נכון" (שם). וראה סידור מה"ר שבתי

ג. בחתימת יוצר המאורות יראה לסיים קודם הש"צ כדי שיוכל לענות אמן (יוסיף אומץ[11]), אבל בברכת אהבה רבה ימתין קודם חתימת הברכה כדי שלא יפסיק בין הברכה לקריאת שמע[12] וכן בערבית. ועיין מה שכתבתי לקמן[13] בדין עניית אמן אחר גאל ישראל דשחרית.

ד. תמה אני על בעל מגן אברהם[14] וסולת בלולה[15] ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ סי' רנ"ח[16] שכתבו צריך האדם לכוון בברכת אהבה רבה, כשאומר ובנו בחרת מכל עם ולשון יכוון זכירות מעמד הר סיני דכתיב יום אשר עמדת לפני ה' אלוקיך בחורב[17]. וקרבתנו לשמך הגדול, יכוון זכור את אשר לך עמלק[18], כי אין השם מלא עד שימחה שם של עמלק[19]. סלה באמת להודות לך, צריך לכוון שהפה והלשון נבראו כדי להודות ולהלל שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה ולא לדבר לשון הרע, ובזה יזכור מעשה מרים שנצטרעה ע"י סיפור לשון הרע. ובקריאת שמע יזכור יציאת מצרים.

עם שכן כתב האר"י ז"ל[20] והעתיקו בעל כתר יוסף בגליון סידור שלו[21], אומר אני אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש תשובה, דהלואי שנכוון בפירוש המילות ובמה שנוגע בעצם הברכה שנתקנה לקריאת שמע. ואילו היינו יוצאים בזכירה בלב בלבד החרשתי, הלא מצינו בילקוט בחוקותי[22], זה לשונו, זכור את יום השבת, יכול בליבך, כשהוא אומר שמור את יום השבת וגו', הרי שמירת הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור אלא להיות שונה בפיך. וכן הוא אומר זכור את אשר הקצפתם, יכול בליבך, כשהוא אומר אל תשכח הרי שכחת לב אמורה, הא מה אני מקיים וכו'. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה ה' אלוקיך למרים, יכול בליבך, כשהוא אומר בנגע צרעת לשמור מאד ולעשות הרי שמירת הלב אמורה, הא מה אני מקיים וכו'. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה לך עמלק, יכול בלב, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור, להיות שונה בפיך, עכ"ל, הרי שצריך להוציאו מן הפה[23]. א"כ למה לנו לזכור אותן ולהפסיק במחשבת חוץ שאינו מענין ברכת ק"ש.

סופר, הקדמה כללית, פ"א אות ד בהגה.

11 סי' טז.

12 ראה מ"ב סי' נט ס"ק כד וכה וכן סי' סא ס"ק טז. וראה לקמן בסי' ח שהחזן חוזר על ה' אלוקיכם אמת, כדי להשלים הרמ"ח. [אבל ביוסף אומץ כתב שם ש"בכל הברכות" צריך לענות אמן וכו', "ועל אמן דלפני ק"ש יש לדקדק ביותר כדי להשלים רמ"ח תיבות דק"ש". וכ"כ שם בסי' ז: "בציבור ממלאים בשלוש אותיות דאמן". והעיר ע"ז בספר שרשי מנהג אשכנז ח"ב עמ' 249].

13 עמ' מג סי' יג.

14 סי' ס ס"ק ב.

15 לר"י פוחוביצר (והוא ספר דברי חכמים), לפני סי' ס.

16 סי' רפט בדפוסים.

17 דברים ד, י.

18 דברים כה, יז.

19 ראה רש"י סוף בשלח.

20 שער הכוונות ענין כוונת היוצר, ופרי עץ חיים שער ק"ש פ"ג.

21 סידור כתר יוסף, ברלין ת"ס.

22 ילק"ש פרשת בחוקותי רמז תרעא.

23 במ"א הזכיר את דברי הילקוט שם, ומשמע ממנו שא"צ הזכרה מפורשת בפה אלא גם כוונת הלב

וחיוב זכירות אלו זכור אזכרם עוד באות זיי"ן בהלכות זכירה.

ה. אבל מה שכתב אאמ"ז שם[24] שצריך לכוון כשאומר ובנו בחרת מכל עם ולשון כאילו ניצול מכבשן האש שלפניו וניתן לו ממשלה וגדולה, כי אין אש אוכלת כדת השקר ואין גדולה כדת האמת, עכ"ל, נראה לי נכון, דזהו מעניינא דקריאת שמע שאומרים בו ה' אחד, ובברכה זו אנו אומרים מכל עם ולשון. וידוע שאנשי דור הפלגה היו הטועים בעבודה זרה קודם שטעה שום אדם[25] והאמינו ח"ו שאין ה' אחד, ומשם בלל ה' את שפת כל הארץ. והנה לעתיד שיהיה ה' אחד ושמו אחד תהיה שפה אחת, וזהו ובנו בחרת מכל עם ולשון דייקא, ואח"כ ה' אחד.

ו. כתב ר' הירץ טריוש בסידור שלו[26] שלא לומר כי בשם קדשך הגדול הגיבור והנורא[27], מטעם דאיה נוראותיו[28], והוי כאילו מסיים שבחא דמרא[29]. ואי לאו שיסדוהו אנשי כנסת הגדולה בברכת אבות לא אמרוהו[30], עכ"ל.

ומזה נ"ל שמהרפ"ך[31] בתשובה סי' ב', שהדפיסם בסוף ספר ליקוטי הפרדס[32] טרח בכדי[33], שנשאל מאחד שטעה בברכת יוצר אור בתיבת הגדול הגיבור והנורא עד שלא ידע אי קאי בראשון שביוצר אור דהיינו הגיבור והנורא קדוש הוא[34] או בשני שבאהבה רבה, דנחזי אנן אי אמר הגיבור.

ז. במדרש הנעלם זוהר חדש פרשת אחרי מות[35], וכל אינש דיקרא קריאת שמע כדקא יאות כל תיבה ותיבה משפיע בכל איבר דיליה, ואם לא יקרא קריאת שמע כדקא יאות ביממא ובלילא כל אבר ואבר דיליה יתמלין מן רוח רעה ומכל מלין מרעין בשין דעלמא.

ח. אמר ההוא ינוקא, תלת תיבין אינון חסרין מן קריאת שמע מן רמ"ח תיבין, ובמה אשתלים, אמר אנא שמענא מאבא דאשתלים עם ה' אלוקיכם אמת[36].

ונ"ל המנהיג דעלה[37] משבשתא זו שאין החזנים חוזרים ואומרים ה' אלוקיכם אמת, ממ"ש מהרא"ם[38] ח"א סי' א', ומהרלב"ח סי' ע"ג ומהר"ם אלשקר סי' ס"ו ובה"ג[39] סי' ל"ג שאין להכריח הקהל שלא היו נוהגים בחזרת שלוש תיבות האחרונות שיהיו מחזירים אותם. והנוהגים

באמירת אהבת עולם מועילה לזה, עיי"ש.
24 יוסף אומץ סי' רפט.
25 אמנם לפי חז"ל כבר בדור אנוש טעו, ראה בראשית ד, כו וברמב"ם תחילת הל' ע"ז.
26 סידור ר' הירץ ש"צ, מהד' ב"ב תשס"ד, עמ' קנ.
27 כל', להשמיט מילת "הגיבור".
28 יומא סט, ב. ועיי"ש גם על איה הגבורות.
29 ראה ברכות לג, ב. טענה זו אינה בסידור ר' הירץ שם.
30 כעי"ז במנהגי מהרי"ל עמ' רפא, ושנו"ס שם אות י'. וע"ע סידור מה"ר שבתי סופר עמ' 121 ו-653.
31 רבי פסח כהן.
32 לרש"י.
33 בחינם.
34 שם לכו"ע מזכירים "הגיבור והנורא", שהוא שבח שמלאכים משבחים מצד האמת, ולא תלוי בהסתר פנים שבעוה"ז.
35 דף עט עמ' א.
36 עכ"ל בזוהר חדש שם.
37 סיבה.
38 רבי אליהו מזרחי.
39 צ"ע לאיזה ספר כוונתו. [ואצ"ל כה"ג, והוא כנסת

להחזיר חוזרים ואומרים ה' אלוקיכם אמת, עכ"ד. מזה הם סוברים שאפילו החזן אינו מחוייב להחזיר. אבל לא מחשבותי מחשבותיהם, דהלשון אין להכריח הקהל לא משמע הכי, אלא ר"ל אין מכריחין שהקהל יחזרו[40], דהא כל עצמה של חזרה זו אינה אלא כדי להשלים רמ"ח תיבות (ומנין זה אינו מדאורייתא, דהא מדאורייתא אין חיוב כי אם פסוק ראשון כמו שכתבתי בהלכות הנהגת כל יום סימן כ'[41], ואפילו אם כל השלוש פרשיות היה חיוב קריאתם דאורייתא על כרחך החזרה אינו דאורייתא, דאי הקפידה התורה אמנין היתה משלמת השלוש תיבות באיזה שינוי לשון), לפי זה סגי לנו בלתי חזרה, ויוצאין בחזרת הש"צ. [הגה"ה: ולכאורה מצאתי לי עזר ממה שכתבו מקצת פוסקים[42] שהיחיד יאמר אל מלך נאמן. והיא לי לישועה שצריך להשלים הרמ"ח תיבות כיון שאין כאן מנין שיכול לסמוך על חזרת הש"ץ. ואין לומר שהיחיד יחזור לומר ה' אלוקיכם אמת, דכל דבר שנתקן לסמוך על הש"ץ אין היחיד רשאי לאומרה, כמו קדושה של תפילת י"ח. ואפילו הכי צריך תשלומין[43] כשמתפלל ביחיד כאשר נדפס בשערי ציון[44]. הוא הדין הכא נמי]. ולא יהא אלא כחזרת תפילת י"ח, שהתפילה עצמה אינה אלא דרבנן ומצינו שהש"צ חוזר ומוציא לאותן שאין בקיאין. ואפילו בברכת התורה פסק חכם צבי בשו"ת סי' כ"ב דאם כבר בירך הש"צ קודם לימודו חוזר ומברך פעם שנית עם שאר ברכות ומוציא שאינו בקי, כל שכן קריאת שמע דאינו מוסיף בברכה שהש"צ עכ"פ יחזיר להוציא את כל הקהל. ואפילו הכי הוי קולא יתירה שאין הקהל חוזרין, דבאמת לענין תפילת י"ח אין הבקיאין יוצאין וצריך כל אחד להתפלל, אלא סומכין על המנהג[45] לענין ק"ש.

ובעשרה מאמרות מאמר אם כל חי ח"א סי' י"ז כתב דהש"צ אינו אומר בלחש אמת, והיחיד אומר בלחש אמת, ואינו חוזר ואומר אמת, ונמצא רמ"ח תיבות. אבל אם אומר בלחש אמת וחוזר ואמר אמת הוי רמ"ט תיבות, עכ"ד. (פירוש, אם השלים היחיד את שמע קודם שמסיים החזן אומר אמת כדי שלא להפסיק בין ה' אלוקיכם לאמת. ואחר שהשלים גם החזן אין היחיד חוזר ואמר אמת אלא מתחיל ממקום שהפסיק. והש"צ אינו אומר בלחש אמת, דאם היה אומר בלחש אמת, ובחזרה לא סגי דלא יאמר אמת כי איך יאמר ה' אלוקיכם ויציב או ה' אלוקיכם ואמונה שאין לו חיבור, לפיכך אם יאמר גם בלחש נמצאו רמ"ט תיבות).

וזה לשון סדר היום[46], יותר טוב לשמוע מפי הש"צ שלוש תיבות אלו מלכוון בט"ו ווי"ן (שמן ויציב עד ויפה), ואם גמרו הציבור והש"צ קודם שגמר הוא יעמוד במקומו וישתוק וישמע

הגדולה סי' סא, ושם ציין לשו"ת מהרש"ך ח"ג סי' לא].

40 אבל בשו"ת הרא"ם שם משמע שהולך גם על חזרת החזן, והעיר ע"ז בספר שרשי מנהג אשכנז ח"ב עמ' 249].

41 לעיל עמ' כב.

42 ראה רמ"א סי' סא סע' ג.

43 לקדושה.

44 סידור שערי ציון, פראג תנ"ב, לרב נתן נטע הנובר. והוא בסוף הספר, אחרי תפילת הדרך, "בפרוע פרעות ישראל" וכו'.

45 המנהג שרק הש"ץ חוזר.

46 פרק כוונת ק"ש והיחוד.

לש"צ ואח"כ יגמור, ויועיל לו כיון שהוא עומד בתוך קריאת שמע והם הרמ"ח איברים, עכ"ל. הרי שסיים כיון שהוא עומד בתוך קריאת שמע, שרצונו בזה הא אם לא הגיע עדיין לקריאת שמע שאיחר לבא לבית הכנסת אינו יוצא בחזרת הש"ץ, והוא לפי שהוא עצמו יכול להשלימן באל מלך נאמן דהא עדיין לא התחיל, אבל כיון שהוא עומד בתוך קריאת שמע אין לו תקנה אחרת כי אם שיעמוד במקומו וישתוק וישמע לש"צ.

ועיין בתשובת נחלת שבעה ח"ב סי' כ"ו שיש לגעור בש"צ כשחוזר ה' אלוקיכם אמת שלא יחזור לומר גם כן אני כדעת הפליאה[47] והזוהר[48], דאנו אין לנו אלא דברי הבית יוסף באו"ח סי' ס"א ולבוש התכלת שם. ועיין בתשובת רדב"ז[49] סי' נ"ה.

ט. בענין קריאת החתי"ן וההי"ן שמהרי"ל[50] ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[51] כותבים שקריאתם שוה ונותנים טעם לדבריהם, אשיגם אי"ה בטוב טעם ודעת ובראיות ברורות באות ד' דקדוק[52].

י. יכוון בקריאת שמע מה שראוי לכוון. ואין מענייני כאן להעתיק הכוונות, ומה גם אין לי עסק בנסתרות. לכן יראה כל אחד לכוון ע"פ השגתו, אם בפירוש המילות ואם בשאר כוונות הראויות. ועיין בתשובות רדב"ז סי' כ[53] ובהלכה ברורה[54] סי' ס"ג ס"ק ה'.

יא. צריך לדקדק לכתחילה בחסרות ויתרות בקריאת שמע כמו בקריאת ספר תורה, כל שהענין משתנה בקריאתו דינו כקורא בתורה, בית יעקב[55] סי' ע"ה[56] וע"ו.

יב. יקרא קריאת שמע עם טעם הנגינה[57], דאיתא במדרש[58] שמצננין לו הגיהנום. ויפריד בין הדבקים. ויתיז הזי"ן של תזכרו שלא ישמע על פיך תשכרו, שמשמע דעובד על מנת לקבל פרס[59]. ושתי תיבות שראשונה מסיימת במ"ם והשניה מתחלת בא' יפריד ביניהם, כמו וזכרתם את, וקשרתם אותם[60]. ולא בקריאת שמע בלבד אלא הוא הדין בכל התפילות[61], כמו וכולם פותחים את פיהם דלא ישתמע מת כי המ"ם שבסוף התיבה נבלעת בא'[62] שבראש התיבה שלאחריה, להיות הא' קלה במבטא.

47 ח"א דף לא עמ' ב.

48 כמובא בב"י שמצויין לקמן, יש גירסאות שונות בדברי הזוהר בזה.

49 ח"ד.

50 ראה שו"ת מהרי"ל סי' ל ומנהגי מהרי"ל בליקוטים עמ' תרטז-תריז על בני הריינוס שמבטאים את האות ח' כאות ה'.

51 סי' כא.

52 לקמן עמ' פב סי' ה.

53 יתכן כוונתו למה שלפנינו בשו"ת הרדב"ז ח"ד סי' נה או ח"ה סי' נו.

54 לרבי פנחס אויערבך, תע"ז.

55 לרבי יעקב בן שמואל מצויזמיר, תנ"ו.

56 לפנינו אין שם סי' עה.

57 ראה שו"ע ורמ"א סי' סא סע' כד.

58 תיקוני זוהר, תקונא תליסר, דף כ"ז בסוף עמ' ב. ובגמ' ברכות טו, ב: "אמר רבי חמא ברבי חנינא, כל הקורא קריאת שמע ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם".

59 שו"ע סי' סא סע' יז.

60 שו"ע שם סע' כ-כא.

61 שו"ע שם סע' כב.

62 אצ"ל הא' נבלעת במ'.

יג. זה לשון השו"ע או"ח סי' ס"ו סע' ז, אין עונין אמן אחר גאל ישראל משום דהוי הפסק, ורמ"א כתב בשם יש אומרים דעונין אמן. וזה לשון הלכה ברורה[63], כתב מגן אברהם[64] ומדקדקים ממתינים לפני שירה חדשה או בצור ישראל עד שהחזן מסיים גאל ישראל ועונין אמן, עכ"ד, ולי לא נראה, דא"כ למה פליגי הפוסקים בעניית אמן אחר גאל ישראל, הלא בידינו לצאת ידי הכל. אלא ודאי דאין ראוי להפסיק בשירה חדשה או בצור ישראל, עכ"ל. הנה הרגיש בקושיה, וחור"ש על גבי המענ"ה, כי לא ענ"ה מליבו ומחשבתו איך לעשות. וכבר קדמוהו אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[65], זה לשונו, מפני הפלוגתא דעניית אמן בגאל ישראל יתחיל ב' או ג' תיבות בתפילת י"ח קודם שמתחיל הש"ץ, לאפוקי נפשיה מפלוגתא. ולא סגי בהתחלת ה' שפתי תפתח, דאינו מעיקר התפילה כמו שכתבתי בסימן שאחר זה, וא"כ אם אמר ה' שפתי תפתח עדיין לא התחיל התפילה ועודו עומד בספק. אבל לא יקדים יותר מדאי כי אסור להקדים תפילתו לתפלת ציבור[66].

יד. צריך ליזהר שלא להפסיק בין גאולה לתפילה, דהא אפילו לענות אמן אסרו כמו שכתבתי[67].

ופסוק ה' שפתי תפתח לא הוי הפסק, שכן תקנוהו חז"ל לאמרו קודם התפילה. וזה לשון טור או"ח סי' קי"א, ה' שפתי תפתח לא הוי הפסק, דאמר רבי יוחנן[68], בתחילה הוא אומר ה' שפתי תפתח, כיון דתקנוהו רבנן בתפילה כגאולה אריכתא דמיא. והבית יוסף מגיה שצריך לומר כתפילה אריכתא דמי. ומלשון הלבוש[69] משמע שמסכים עם הבית יוסף, שכתב בזה הלשון, לפי שאנו מתפללין שיפתח השם יתברך את שפתינו כדי שנוכל להגיד תהילותיו בכוונה, והרי שייך לתפילה והוי כתפילה אריכתא, עכ"ל.

[**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** נשמע מזה אבל פסוק כי שם ה' אקרא הוי הפסק, לכן אין אומרים אותו כי אם במוסף מנחה ונעילה ולא בשחרית ומעריב[70]]

63 לרבי פנחס אויערבך, תע"ז.

64 ס"ק יא.

65 סי' רצו.

66 ברכות כח, ב. עכ"ל היוסף אומץ, בשינוי מעט.

67 בסי' הקודם.

68 ברכות ד, ב.

69 שם סע' א.

70 ראה במ"א ובה"ט תחילת סי' קיא.

הלכות תפילת י"ח

א. כל הדברים שצריך האדם להזהר בהם בתפילת י"ח והפוסקים האריכו למעניתם בדיניהם, כללם בעל ספר חסידים בסי' י"ח עלה אחד[1] בבד[2], ואני הקטן באתי לפרטם בקוצר ולעורר בהם מתוך ספרים.

חמישה דברים מעכבים את התפילה אע"פ שהגיע זמנה. אלו הן, טהרת ידים, וכיסוי הערוה, וטהרת מקום התפילה, ודברים החופזים אותו, וכוונת הלב[3].

טהרת ידים פרשתי בדיני הנהגת כל יום סי' ו', עיי"ש[4].

ב. כיסוי הערוה כיצד, לאו דוקא כיסוי אלא אפילו ערוותו מכוסה אלא שאינו אזור אזור עור במתניו ומכח זה ליבו רואה את הערוה לא יתפלל לכתחילה[5].

ג. טהרת מקום התפילה כיצד, אם התפלל במקום טנופת לא יצא בתפילתו ויחזור ויתפלל[6].

ד. דברים החופזים אותו כיצד, הרי שהיה צריך לנקביו ומתפלל תפילתו תועבה, וחוזר ומתפלל אחר שעשה צרכיו[7]. וכבר כתבתי בדיני הנהגת כל יום סי' ה'[8] שצריך לבדוק נקביו קודם התפילה.

והוא הדין מי שחטפתו שינה של שחרית והוא עומד ממיטתו בשעה שכמעט יעבור זמן תפילה הוי מדברים החופזים[9]. לכן צריך כל אדם להזהר שיעמוד בזריזות, ויתפלל בשעה שהציבור מתפללין בקהילות קדושות. אפילו אותן הדרים בישובים שאין שם מנין יכולין לכוון את השעה שהציבור מתפללין[10]. והנה אציגם לפניך אי"ה אחר השלמת א"ב שלי[11] שתוכל לידע זמן התפילה מראשית השנה ועד אחרית שנה, כל חודש וחודש משתנה העת לפי אורך היום וקיצורו.

ה. כוונת הלב כיצד. זה לשון הראב"ע בפירושו לשיר השירים[12], לשון עבודה הוא לכבוש המחשבה הטרודה בעסקי העולם ולהביאה בשיעבוד הכוונה, עכ"ל. ובהדיא אמרו חז"ל[13], איזוהי עבודה שהיא בלב, הוי אומר זהו תפילה. ויהיה פירוש הגמרא לפי דברי הראב"ע

1 =עמוד אחד.
2 כל', שכלל הכל בקיצור במקום אחד (בבד - הכל יחד).
3 רמב"ם הל' תפלה פ"ד ה"א.
4 לעיל עמ' יב.
5 שו"ע סי' עד סע' א, ו לעיכובא, וסי' צא סע' ב.
6 שו"ע סי' פה סע' א ושם סי' צ סע' כו.
7 שו"ע סי' צב סע' א.
8 לעיל עמ' יא.
9 אע"פ שאינו ממש "חופזים" המעכבים את התפילה כלעיל.
10 שו"ע ורמ"א סי' צ סע' ט.
11 לקמן עמ' רלב.
12 אינו שם לפנינו [ואצ"ל רבינו עזרא, ראה עבודת הקודש לרבי מאיר בן גבאי חלק העבודה פ"ד בשם רבינו עזרא, והוא הפירוש לשיר השירים הנדפס ע"ש הרמב"ן, ראה כתבי הרמב"ן ח"ב עמ' תקכא-ב (הערת הרב אביני שליט"א)]. ונמצא בספר אבודרהם פרק דיני שמונה עשרה בשם הראב"י אב ב"ד.
13 תענית ב, א.

שהעתקתי באמרם איזוהי עבודה שהיא בלב, כאילו אמרו איזוהי מחשבה שהיא בלב. ואמרו הוי אומר זהו תפילה, הרצון בזה שתהא מחשבתו פנויה לחשוב מחשבות התפילה ולא מחשבות חוץ. וזה לשון יש נוחלין[14], מחוייב כל אדם להשליך מעליו טירדת מחשבתו כאשר ישליך מעליו משא כבד, ויצייר במחשבתו אילו היה עומד לפני מלך בשר ודם, יעויין שם.

ונ"ל המנהיג שלזה רמז הכתוב בדניאל[15], דכתיב וכוין פתיחן ליה (קבל) [נגד] ירושלים[16]. עם שהמקרא אינו יוצא מידי פשוטו, ופירושו חלון גגו[17] היה פתוח[18] וגו', יש בו גם כן דברים תוכניים, מדלא אמר וחלון פתוחין ליה, ומורה לנו המעשה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, והוא שיהא כוונתו פתוחה, שלא יהא מטומטם ומבולבל במחשבות חוץ.

ואומרו (כל קבל) [נגד] ירושלים יש בו גם כן משל ומליצה, והוא שיכוון את ליבו כנגד בית הקדשים, ושיגרום במחשבתו הרצויה וראויה להיות תפילתו עולה בית אל ששם מרכז האמצעי שכל התפילות עולות משם לריח ניחוח לה', ששם מקום כבודו ומכוון נגד בית המקדש שלמעלה[19].

ואשר למדו חז"ל מפסוק זה[20] שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הכותל, גם לזה המאמר יש לו תוך, שלא יהו מחשבות זרות חוצצים, שהם מסך מבדיל בין המתפלל לאבינו שבשמים. ואמרו בין הכותל, ר"ל השכינה שהיא שורה על כותל מערבי[21].

ואפילו אם אינו חושב מחשבות חוץ אלא שאינו מכוון בכוונות התפילה כפי השגתו אין תפילתו רצויה, אלא שמחשבת חוץ מפגלת התפילה ביותר.

והגאון בעל עוללות אפרים[22] בספר עמודי שש[23] ממשיל דבר זה לעבד שבא רבו אליו, והוא הולך מביתו לעשות צרכיו ברחובות קריה ומצוה לאשתו ובניו שיכבדוהו, בלתי ספק יעשן אף המלך עליו שלא כבדהו בעצמו. כך כשהקב"ה בא אל מקדש מעט היה אדם ראוי לכבדו בליבו ומוחו שהם כלי המחשבה שהוא הבעל הבית. אבל כאשר מחשבתו משוטט בחוצות וליבו בל עימו, הולך לטייל ברחובות להרהר בעסקיו, ושפתיו מרחשן, ורישיה מנפשיה כרע כההיא דירושלמי ברכות[24], הובא בתוס' דראש השנה דף ט"ז[25] בד"ה ועיון תפילה, א"ר מנא מחזיק אנא טיבא לרישא דכי מטי למודים הוה כרע מגרמיה, כל כעין זה הייטב בעיני ה'

14 פרק אזהרת התפילה, הגה אות ד. במהד' ורשא תרל"ג עמ' 20.
15 ו, יא.
16 ראה ברכות לא, א.
17 יתכן כוונתו לחלונות הגבוהים.
18 ראה ברכות שם.
19 שמות טו, יז ורש"י שם, ע"פ תנחומא ויקהל ז.
20 בברכות ה, ב למדו זאת מפסוק בישעיה לח, ב: "ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'".
21 שמו"ר ב, ב.
22 רבי שלמה אפרים מלונטשיץ, בעל הפירוש כלי יקר עה"ת.
23 פרק מוסר עמוד עבודה. מהד' ורשא תרל"ה דף סב-סג.
24 פ"ב ה"ד.
25 עמ' ב.

שמכבדו בבני ביתו הם האיברים. על כן אמרו תפילה בלא כוונה כגוף בלא נשמה[26], כי הגוף לבדו מכבדו בלא ידיעת נשמתו[27].

והרמב"ם[28] וסמ"ג[29] חושבים כוונת התפילה בין רמ"ח מצוות עשה דכתיב ולעבדו בכל לבבכם[30], וכ"כ אבודרהם, ויליף מדכתיב ועבדתם את ה' אלוקיכם[31], וכתיב ולעבדו בכל לבבכם[32], ודרשו חז"ל[33] איזוהי עבודה שהיא בלב וכו'.

ועיקר ושורש המביא לאדם לידי כוונה הוא שיבין מה שמתפלל. ומי שאינו בעל תורה יראה לעשות לו רב ולקנות לו חבר שילמדנו פירוש התפילה והמחזור והסליחות[34], כי אינו יכול לכוון ליבו אם אינו מבין מה שהוא מתפלל, כמו שכתבתי בהקדמה לחיבורי המסביר על סליחות מנהג אשכנז[35], ואין לך נאמן גדול שיעיד על זה יותר מחוש המחשבה. ובעל ווי העמודים[36] כשהיה אב"ד בק"ק פ"פ היה גוזר על חברות קדושות[37] שילמדו פירוש התפילות מכל השנה שיעור קבוע, עיין בספרו[38]. ואף[39] שאנן יתמי דיתמי אין לנו כוונה ראויה מפני טרדותינו, מ"מ לפחות צריך שיבין מה שהוא מדבר אם לא יהיה לו טירדה, על דרך כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו[40], דאונס רחמנא פטריה[41]. אבל כשאינו מבין מה שהוא מדבר אין לך מזיד גדול מזה, דברעות נפשיה לקטלא נפיק[42] ליתן חלק לסטרא אוחרא רחמנא ליצלן. ומכל שכן שלא ירד לפני התיבה כשאינו מבין מה שהוא מתפלל. וכל כי הני חזנא שלוחי דידן הם ולא שלוחי דרחמנא, מפני שאינם יכולים להתפלל בכוונה. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בסי' כ"ז[43] על אותן שמתנדבים לומר שבחות ותחינות יותר מהחיוב ואינם מבינים אותם קורא אני עליהם מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי[44], שהרבה פעמים יבואו לחירוף, כמו אם תקטול אלוק רשע[45], מי שאינו מבין מחרף ומגדף, שאינו יודע אי אלוק קאי לדלעיל או לדלרע וכן יש דברים הרבה, עכ"ל. וכתב הרא"ש באורחות חיים סי' ל"ו, ומה טוב לבקש סליחה על אומרך סלח לנו בלא כוונה, עכ"ל.

ומה טוב ומה נעים המנהג שראיתי נוהג בין הספרדים, שעמי הארץ שבתוכם מתפללים בלשון היספאני"א[46] שהיא עיקר לשונם כדי שיבינו מה שמתפללים (ועיין בשו"ת דבר שמואל

26 חובות הלבבות, שער ח, פ"ג, ההערה התשיעית.
27 עד כאן מהעמודי שש.
28 סהמ"צ עשין ה.
29 עשין סי' יט.
30 דברים יא, יג.
31 שמות כג, כה.
32 דברים יא, יג.
33 תענית ב, א.
34 ראה גם יוסף אומץ סי' כו ועמ' שלג סע' ב.
35 ראה במבוא לספר.
36 רבי שבתי שעפטיל הלוי, בן רבינו ישעיהו בעל השל"ה.
37 כמו חבורות, שהתאספו לצורך לימוד או לצורך מצוה מסויימת, ראה מה שהרחיב בשרשי מנהג אשכנז לרב"ש המבורגר שליט"א ח"ג עמ' 314-308.
38 עמוד העבודה, פרק עשירי.
39 מכאן ביוסף אומץ סי' כו, וציין לו לקמן בסמוך.
40 ב"ב פא, ב.
41 ב"ק כח, ב.
42 ע"פ סנהדרין ז, ב.
43 לפנינו בסי' כו.
44 ישעיהו א, יב.
45 תהילים קלט, יט.
46 ספרדית או לאדינו.

סימן שכ"א). אלא שלשון הקודש מקובל יותר, ודגלו עלי אהבה[47] כתיב, ודרשו חז"ל[48] ודילוגו עלי אהבה. עם כל זה אומר אני המנהיג דלשון הקודש חולין הוא אצל עמי הארץ, וכשמתפללים בלשון שמבינים הוי חולין שנעשו על טהרת הקודש[49]. ואי איישר חילי אתקניניה בלשון אשכנז שיתפללו בו הנשים ועמי הארץ שתש כח שכלם כנקיבה. ובספר חסידים סי' תשפ"ה כתב טוב לו לאדם שיתפלל בלשון שמבין בו משיתפלל בלשון הקודש ואינו מבין, עיי"ש שהאריך במוסר ומביאו מכמה פסוקים. ועיין בעשרה מאמרות מאמר אם כל חי ח"א סי' ל"א.

ו. שבעה דברים צריך המתפלל להיות נזהר בהם ולעשותם[50], ואלו הן. עמידה, נוכח המקדש, תיקון הגוף, השווית הקול, תיקון המלבושים, תיקון המקום והכריעה.

עמידה כיצד, אין מתפללים אלא מעומד. היה יושב בספינה או בקרון, אם יוכל לעמוד עומד, ואם לאו יושב ומתפלל. חולה מתפלל ואפילו יושב. והחלש מתוך שהוא צמא או רעב דינו כחולה. ואם אינו יכול לכוון עד שישתה ישתה, כמו שכתבתי בדיני הנהגת כל יום סי' י"א.

ז. נוכח המקדש כיצד. אנחנו בני חוצה ארץ שדרים במערבו של ארץ ישראל עומדים נגד מזרח כדי שנשתחווה נוכח המקדש. המשל בזה, כשיש שני חדרים זה לפנים מזה, חדר החיצון לצד מערב והפנימי לצד מזרח, אותה הכותל שהיא בחדר החיצון צד מזרח היא עצמה בחדר הפנימי צד מערב. אם כן אע"פ שבית קדשי הקדשים הוא בצד מערב, מה שאנו משתחווים למזרח הוי ההשתחויה שפיר לבית קדשי הקדשים.

היה יושב בספינה או על הקרון ואינו יכול לכוון את הרוחות יכוון את ליבו נוכח השכינה, שכל עצמו של עמידתנו לרוח מזרחית הוא שנכוון להשתחוות למקום שהשכינה שורה, כמו שכתבתי בריש סימן זה.

ח. תיקון הגוף כיצד, היה עומד בתפילה צריך לכוון את רגליו זה אצל זה, ולמדוהו בגמ'[51] מדכתיב ורגליהם רגל ישרה[52], התחיל בלשון רבים ורגליהם, וסיים רגל בלשון יחיד, אלא רצונו שיהיו שתי רגליו זה אצל זה כאילו הן אחת.

וכתב הבחיי פרשת קורח[53] בענין נפילת אפים שיש בו שלושה כוונות. האחת למורא השכינה, והשנית להראות צער והכנעה, והשלישית להראות אסירת חושיו וביטול הרגשותיו. וחשיב ואזיל עד השלישית להראות אסירת חושיו וביטול הרגשותיו וכו', וזה דוגמת מה שמסכים עם ליבו בכיוון רגליו בתפילה כאילו רגליו כבולים, אין חפצו תלוי בעצמו. והנה האומות מראים הכוונה הזאת בכיוון הידים בבקשת תחנונים, והם עצמם אינם יודעים למה

47 שה"ש ב, ד.
48 שה"ש רבה פרשה ב.
49 ע"פ חגיגה יט, ב.
50 ע"פ ספר חסידים הנ"ל בסי' א (ושם שמונה דברים, עם ההשתחוויה, ע"פ הרמב"ם הל' תפילה פרק ה).
51 ברכות י, ב.
52 יחזקאל א, ז.
53 במדבר טז, כב.

הורגלו בכך. והטעם בזה הוא להראות ביטול כח עצמו כאילו ידיו אסורות והוא מוסר אותו למי שמתחנן אליו. ולפי שתנועת הרגלים גדולה מתנועת הידים לקרב תועלתו ולדחות נזקו, לכך נהגנו בכיוון הרגלים ולא הידים, עכ"ל.

ובכלל תיקון הגוף הוא שייתן עיניו למטה כאילו הוא מביט לארץ ויהא ליבו פנוי למעלה כאילו הוא עומד בשמים[54]. זה לשון הזוהר ריש ואתחנן, תא חזי מאן דקאים בצלותא וכו' בעא למכסיה ענוי וכו', עיין שם שהאריך והחמיר מאוד בעונש שאינו סוגר עיניו בשעה שמתפלל תפילת י"ח. וכן משמע מדברי רבינו בחיי שלאהבת הקיצור השמטתיהו בהעתקת לשונו בריש סימן זה, יעויין שם בדברי הרב עצמו. אף שבספר תוצאות חיים[55] ובמטה משה[56] מתיר אם מתפלל מתוך הסידור שיהיו עיניו פתוחות כיון שהוא שח עינים לראות בספר, עם כל זה טוב יותר שיעצום עיניו[57].

ויניח ידיו על ליבו כפותים הימנית על השמאלית, ועומד כעבד לפני רבו ביראה ופחד, ולא יניח ידיו על חלציו[58]. ולא יעמוד דרך גאוה לשכב[59] על אצילי ידיו או להניח ידו על סנטרו אלא יעמוד זקוף כארז, ובפרט החזנים, וסמך לזה יפרח כארז בלבנון[60], סופי תיבות חזן.

זה לשון עשרה מאמרות מאמר אם כל חי ח"א סי' ל"ג, ומהני קראי דחנה[61] דגמרינן מנייהו[62] הלכתא גברוותא לתפילה יש לי ללמוד גם כן הלכתא רבתי שראוי לנוח בשעת התפילה, כדכתיב בה רק שפתיה נעות[63], מיעט התנועה לכל שאר הקומה. ולא נאמר כל עצמותי תאמרנה[64] אלא בזמירות והילולים לשבחו של מקום, כדסיים ה' מי כמוך. ולא הותרה שום תנועה בשאר התפילה זולת שנהגו קצת פרושים לקיים בעצמם מפני שמי ניחת הוא[65] בחתימת הברכות לבד ובניחותא, עכ"ל. ובתשובות שלו[66] סי קי"ג האריך יותר. ועיין מה שכתב מגן אברהם באו"ח סי' מ"ח[67], עם כל זה נכון לנהוג כדעת מהרמ"ע[68] שהעתקתי שלא לנוע בתפילה שמהרס הכוונה, ואין לך עדות גדול מנסיון[69], ודלא כרקנטי פרשת יתרו[70] והזוהר שם[71].

54 יבמות קה, ב, ושו"ע סי' צה סע' ב.
55 והוא קיצור הראשית חכמה, תחילת הספר, החלק השלישי מתיקוני בעל תשובה, סי' לו.
56 ל"מ, וראה בסי' קיז.
57 וראה מ"ב סי' צג ס"ק ב וסי' צה ס"ק ה.
58 שו"ע סי' צה סע' ג.
59 להשען.
60 תהילים צב, יג.
61 שמואל א פרק א.
62 בברכות תחילת פרק חמישי.
63 שם פס' יג.
64 תהילים לה, י.
65 מלאכי ב, ה.
66 שו"ת הרמ"ע מפאנו.
67 ס"ק ד, הביא שם הדעות שכן להתנועע. ועיי"ש במ"ב ס"ק ה ובסי' צה ס"ק ז.
68 מפאנו.
69 "כמו שכתב בשל"ה דף ר"נ (תמיד, נר מצוה ד"ה החמישי) בשם ספר דרך חיים (למהר"מ די לונזאנו דף סו) שהנסיון מוכיח שהעמידה בלי נענוע גורם לכווין הלב" (א"ר סי' מח).
70 ל"מ שם.
71 פרשת פנחס, דף ריח, ב (לגבי לימוד תורה), צויינו הזוהר והרקנטי בדרכי משה סי' מח אות א. וע"ע בנידון זה ביוסף אומץ סי' לה, ומה שהאריך בספר כרע רבץ (ירושלים תשנ"ו) עמ' תכ-תל.

תיקון המלבושים כבר בארתי בדיני הנהגת כל יום סי' ז"[72].

ט. תיקון המקום הוא שלא ילך בחדר כאילו הולך לטייל ומתפלל, אלא יעמוד ופניו לכותל, ולא יעמוד אחורי בית הכנסת, אלא גם בבית הכנסת יקבע מקום. אפילו בא למקום שאין מכירין אותו יכול לעמוד בבואו לבית הכנסת במקום שהוא רואה שאין עוברין לפניו[73], ואם הוא עומד סמוך לפתח במקום שנראה לו שאין שם מקום קבוע לשום אדם לא ידחהו שום אדם. וכבר אמר שלמה[74], טוב אמור לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב[75].

ובכלל תיקון המקום שלא יעמוד על גבי ספסל או שום מקום גבוה להתפלל, שאינו יכול לכוון כי ירא שמא יפול.

י. השווית הקול כיצד. לא יגביה קולו בתפילתו, ולמדוה מקרא דחנה דכתיב רק שפתיה נעות[76]. וכבר כתבתי בפירושי על סליחות[77] בסליחה המתחלת אך בך לדל[78], שיסד הפייט קול הקל יחליף קשה. רצונו, הקול קול יעקב[79] חסר ו"ו, הקל, רמז שיהא הקול בנחת[80], ורמזו ביש אם למסורת[81] הקל קול יעקב. וגמטריאו[82] סלם שהוא גם כן חסר וא"ו, כי תפילה כזאת היא סולם מוצב ארצה וראשה מגיע השמימה[83]. לא כאותן שמגביהים קולם עד מאד, עד שכמעט מבלבלים את שכניהם שמתפללים בהסגר העיניים על פי הזוהר שהעתקתי בסי' ח' ואין להם סידור שמתפללים מתוכו. ועיין או"ח סימן תקפ"ב[84], ופסקי התוס' סוף ר"ה[85].

וזוהר תרומה דף קל"ח עמ' ב' בקטנים שנדפסו באמשטרדם[86], זה לשונו, ואי ההוא צלותא משתמעית לאודנין דבני נשא לית מאן דציית לה לעילא. בגין דא בעא לאסתמרא דלא ישמעון להוא צלותא בני נשא. ויש מלאכים הממונים על זה ונקראו מארי דאודנין, והם חוטפים אותה תפילה וזורקין אותה במקום פסולי המוקדשין, עכ"ל. לפיכך צריך ליזהר להתפלל בלחש, וקולו לא ישמע כי אם לאוזניו של המתפלל, ועיין בספר חסידים סוף סי' תשס"ח.

יא. הכריעה כיצד, המתפלל צריך לכרוע חמש כריעות. באבות תחילה וסוף, ובהודאה תחילה וסוף, וכשגמר את התפילה כורע ומשתחווה ופוסע שלוש פסיעות כדאיתא ביומא דף נ"ג[87].

ואיתא בתשובות חוט השני סי' נ"ד שחובה על המתפלל כשם שפוסע לאחוריו ג' מילין, זכר

72 לעיל עמ' יג.
73 חשש שיפריעו לו בתפילתו, וגם שמא יכשילם במעבר לפניו בשעת תפילתו.
74 משלי כה, ז.
75 מצודת דוד שם: "יותר טוב לך לשבת במקום השפלים והאומר יאמר לך עלה הנה לשבת במקום הגדולים, משתגביה לשבת ויאמר לך השפל ורד לפני הנדיב ואל תשב במקומו".
76 שמואל א, א, יג.
77 המסביר, ראה במבוא לספרנו.
78 סליחה לערב ר"ה, סי' מג.
79 בראשית כז, כב.
80 קול מלשון קלות.
81 סוכה ו, ב וסנהדרין ד, א-ב.
82 של "קל".
83 בראשית כח, יב.
84 סע' ט.
85 סי' עב.
86 לפנינו הוא בזוהר ויקהל דף רב, א.
87 עמ' ב.

לג' מילין שנתרחקו ישראל מהר סיני בשעת מתן תורה, צריך גם כן לחזור לפניו זכר לאותן ג' מילין שחזרו ישראל ונתקרבו[88]. ואם אינו עושה כן נראה כאילו כופר בקריבת ישראל אל ההר בשעת מתן תורה, ח"ו, עכ"ד.

וישהה מעט קודם שיחזור לפניו, ואם אינו עושה כן הוי ככלב שב על קיאו, יומא דף נ"ג[89]. ומהרד"ך סי' כ"ז[90] כתב שאפילו החזן ימתין מעט ויעמוד על עומדו קודם שמתחיל חזרת י"ח[91].

יב. בברכת השנים צריך לומר ושבענו מטובך[92] ולא מטובה, כי כן אומרים בשבת ויו"ט[93] שבענו מטובך ושמחנו בישועתך (תשובות הרא"ש כלל ד'[94] ומטה משה[95] בשם מהרש"ל[96]). ובביאור מהר"ר הירץ טריוש[97] כתב, מטובך ר"ל מפתיחת ידך, שכן יש תיבות בברך עלינו[98] כסך התיבות שבפסוק פותח את ידיך[99] ופסוק יפתח ה' לך[100].

יג. כתב הבית יוסף ושלחן ערוך ודרכי משה[101] באורח חיים סי' קכ"א[102] והטור בסי' קכ"ז דאין היחיד אומר ברכת כהנים, וכ"כ אאמ"ז בספר יוסיף אומץ סי' רס"ד[103] ומהרלב"ח סי' ט'[104]. אבל מהרי"ל בהלכות תענית[105] ותשב"ץ[106] ורמ"א[107] ומהרמ"י בלבוש תכלת[108] ופסקי תוס'[109] ומנהגים[110] ומגן אברהם[111] ואליה זוטא[112] כולם עונים ואומרים פה אחד שהיחיד אומר אותו בכל תפילה הראויה לנשיאת כפים. [**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** ואינו מנהג פ"פ[113]].

ונ"ל המנהיג להכריע שהיחיד והציבור בתפילה בלחש יאמרו אותו. דאותן הפוסקים שלא

88 ראה שבת פח, ב.
89 עמ' ב.
90 בדפו"ר של שו"ת מהרד"ך. יש דפוסים שהוא שם בסי' כג.
91 וראה ברמ"א סי' קכג סע' ב.
92 וכ"כ בהרחבה בסידור ר"ש סופר עמ' 146 ובהקדמה כללית פ"ו סע' יא.
93 בברכה אמצעית של כל תפילות היום.
94 סי' כ.
95 עמוד העבודה, דיני תפילה סי' קלה.
96 שו"ת מהרש"ל סי' סד: "בברכת השנים אני אומר ושבענו מטובך לא מטובה, כי השביעה שמתברך המזון בבני מעיים אינו תלוי בגידול הארץ אלא בברכת ה', שישפיע השובע מאיתו, כדכתיב השם גבולך שלום חלב חיטים ישביעך, וגם ברכת טוב שייך בקב"ה דכתיב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב".
97 סידור ר' הירץ ש"צ, על ברכת השנים, מהד' ב"ב תשס"ד עמ' קצז.
98 ל' תיבות (שם).
99 תהילים קמה, טז (ז' תיבות).
100 דברים כח, יב (כ"ג תיבות).
101 הד"מ הוא בסי' קכז אות ג.
102 סע' ג.
103 בדפוסים הוא בסי' שב.
104 לפנינו בסי' טו.
105 עמ' רסו.
106 סי' רלט.
107 סי' קכא סע' ג, עיי"ש המנהג ודעת הרמ"א.
108 שם סע' ג.
109 סוטה סי' מא.
110 מנהגי ר"א טירנא עמ' ט.
111 שם ס"ק ג.
112 שם ס"ק ד.
113 כמבואר ביוסף אומץ שם.

לאמרו יצא להם דין זה ממה שכתוב במגילה דף כ"ג אין נושאין כפים בפחות מעשרה[114]. אבל אין זה ראיה, דלשון הגמרא אין נושאין כפיהם לא משמע הכי, דהוה ליה למימר אין אומרים ברכת כהנים בפחות מעשרה דהוי רבותא טפי, אלא דיש חילוק גדול בין נשיאת כפים ובין אמירת ברכת כהנים. וכעין הוכחה זו מצינו בתוס' דברכות דף י"א עמ' ב בד"ה ברכת כהנים, עיי"ש.

יד. בכל עת שראוי להוצאת ספר תורה אומרים שים שלום, דאית ביה תורת חיים וכו', הגהות מיימוני פרק ט"ו מהלכות תפילה[115]. ובזמנים שאינם ראויים להוצאת ספר תורה אומרים שלום רב, חוץ מתפילות מוספין ונעילה[116].

טו. אחר חתימת ברכת השלום אומר יהיו לרצון וכו' אע"פ שחוזר ואומרו באלוקי נצור[117], דלפעמים אירע שהחזן מתחיל חזרת י"ח קודם שסיים הציבור[118] תפילה בלחש, וכל עוד שלא אמר פסוק זה אינו רשאי לענות אמן[119].

טז. זה לשון הרוקח סי' שכ"ג, ר' שלמה היה מתפלל בתוך אלוקי נצור, מלכנו ואלוקינו וכו' יחד שמך בעולמך וכו'. וסיים שם באגדה דשמואל[120], כל הרגיל בארבע דברים הללו זוכה ומקבל פני שכינה, ואלו הן, עשה למען שמך, עשה למען ימינך, עשה למען משיח צדקך, עשה למענך ולא למעננו. למען יחלצון וגו'.

יז. בענין פריסת על שמע[121], שנוהגין אפילו היא"ר ציי"ט[122] לילך לפתח בית הכנסת לפרוס על שמע, לא ידעתי מאין יצא להם מנהג זה. דבשלמא במנחה שפיר עבדי, כמו שכתבתי באות ו' בהלכות מנחה[123], ושעל כן נקרא אותו קדיש קדיש שעל הפתח, אבל בשחרית מאי איכא למימר[124].

114 [שם לגבי ברכת כהנים ממש, וכאן הנידון לגבי אמירת הבקשה או"א הנאמרת ע"י ישראל כשאין ברכת כהנים, וצ"ע].

115 אות ז. ושם בפרק הבא "סדר תפילות", נוסח ברכת התפילה, אות א.

116 שיש בהם נשיאות כפים. וראה היטב ברמ"א סוף סי' קכז ובנו"כ, בלקט יושר או"ח עמ' מא ובהגהת הר"ח אולמא על היוסף אומץ סי' שב.

117 ראה בשו"ע סי' קכב סע' ב, וכן שם סע' א.

118 כולו.

119 ואם אמר "יהיו לרצון" מותר לענות אמן אע"פ שעדיין לא גמר כל תפילתו ואמר אלוהי נצור וכו', וראה מה שכתבו בזה בשו"ת יחו"ד ח"ה סי' י וכן במאמר באור תורה, כסלו תשנ"ג, סי' לה.

120 בטור סי' קכב: "והכי איתמר בהגדה, אמר שמואל" וכו'. וכ"ה במחז"ו סי' שסז, ספר המנהיג הל' תפילה סי' סג, ושאר המקורות. והעיר המהדיר בספר המנהיג: "מקור הדברים לא ידוע".

121 דין פורס על שמע, ראה שו"ע סי' סט. באשכנז הונהג באופן של אמירת קדיש וברכו ע"י האבלים בין תפילת הלחש לחזרת הש"ץ, וכונה "קדיש על הפתח" כמבואר כאן. וראה על מנהג זה במנהגי מהרי"ל עמ' תמט וביוסף אומץ סי' רצז-רצח, וראה מקור חיים סי' סט עמ' רצט מדוע נאמר דוקא על הפתח. וע"ע במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' יב בהגה ובהערה 14 וסי' כה בהגה ובהערות 2-3 ובדברי קהילות עמ' 33.

122 יום השנה.

123 לקמן עמ' קלג. שם באר כדי לא לעבור לפני המתפללים וכדי שלא לבלבלם.

124 [יתכן כוונתו ששם במנחה יש אנשים שנכנסים מאוחר לבית הכנסת והקדיש עבורם ויעמדו לידו, אבל בשחרית שהתפילה מתחילה כבר מפסוקי

ואפשר שסמכו על מה שכתב מהרמ"א באו"ח סי' ס"ט[125], ובלבד שלא יעמוד החזן השני במקום שעמד הראשון. מ"מ למה להם לעמוד אצל הפתח, יעמוד על עומדו והוי גם כן שלא במקום שעמד החזן.

ואולי יצא להם זה ממה שראו אבלים נוהגים לעמוד סמוך לפתח בית הכנסת כמנהג באיזו קהילות[126], אבל היא"ר צייי"ט למה לו לעמוד על הפתח בשחרית. ואם הוא מנהג פשוט שיתכן לעשותו, למה נתחלק ונשתנה שמו משם הקדיש שאומרים האבלים במנחה לקרותו פריסת שמע, ולא קראוהו גם כן קדיש על הפתח כמו הקדיש שאומרים במנחה, עיין בלבוש התכלת סי' קל"ג בשם תשובת מהר"ם מינץ[127].

יח. החזן יאמר גם כן קודם חזרת הש"ץ פסוק ה' שפתי תפתח[128], בלחש[129]. ונ"ל המנהיג דתפילה זו שייכה להש"צ ביותר, מפני שצריך להתפלל בקול רם וצריך פתיחת שפתים[130]. ולכן הוקבעה שהש"צ אומר אותו בתפילה אוחילה שבר"ה ויוכ"פ[131].

יט. בספר חסידים סי' תת"ו, זה לשונו, אל ימשוך[132] מי שהוא ש"ץ לומר לעומתם ברוך יאמרו, וכן ובדברי קדשך כתוב לאמור, אלא ימהר לאומרם, מפני שאם ימשוך הרי קודם שיגמור יאמרו הקהל ברוך כבוד ה' ממקומו, וכן ה' ימלוך לעולם וגו' (והרי[133] הם נגררים אחר דברי השליח ציבור, וזולתו אין להם שייכות לכאן). לכן יזהר כדי שיגמור לעומתם וכו' ואח"כ יאמרו הקהל ברוך וגו'. ואם הקהל ממתינים רשאי למשוך, עכ"ל.

כ. יזהר לומר ברוך הוא וברוך שמו בכל פעם ששומע הזכרת השם. ולא בתפלת י"ח לבד, אלא יהיה ההזכרה באיזו מקום שיהיה, דכתיב כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקינו[134] (יוסיף אומץ[135]). ועיין בתשובת דבר שמואל סי' רצ"ה ובשירי כנסת הגדולה[136] ובני חייא[137] שהאריכו.

ולא יעסוק בשום דבר בחזרת התפילה ואפילו בדברי תורה, תשובת מהרמ"ע[138] סי' ק"ב[139].

דזמרא אין כמעט אנשים שכ"כ מאחרים ונכנסים בעת שהציבור עומד בשמונה עשרה].

125 סע' א.

126 ראה ביוסף אומץ שם בסוף הסימן.

127 סי' פ.

128 תהילים נא, יז. כ"כ בשו"ע סי' קיא סע' ב וסי' קכג סע' ו.

129 כ"כ האחרונים, ראה מ"ב סי' קיא ס"ק י, וראה אשי ישראל פכ"ד הערה מח.

130 ובלבוש תחילת סי' קיא הבין שהוא בשביל הכוונה: "תקנוהו חכמים ז"ל לאומרו קודם התפילה, לפי שאנו מתפללין בו שיפתח השם יתברך שפתינו כדי שנוכל להגיד תהילותיו בכוונה". וראה ברכות לד, ב "אם שגורה תפילתי בפי", ומש"כ שם רש"י ד"ה אם שגורה.

131 במוסף, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קס וקפח ולר"י קירכום עמ' קיט וקסב.

132 בניגון.

133 הוספת הכותב כאן.

134 דברים לב, ג.

135 סי' רצו-2.

136 סי' קכד.

137 כנראה כוונתו לספר בני חיי לרבי חיים אלגזי, והוא שם על הטור סי' קכח.

138 מפאנו.

139 התשובה השמינית שם.

כא. טעם שמרקדים באומר קדוש איתא בילקוט[140] ישעיה ו' בשם התנחומא[141], וזה לשונו, ובשתים יעופף[142], מכאן תיקנו לעוף על רגליו בשעה שאומר קדוש[143], עכ"ל.

ואאמ"ז כתב[144] שלא ירים רגליו מן הארץ[145], רק ינוד את גופו כאילו הוא מרקד, עכ"ל. ומסכים עם מהרמ"י בלבוש התכלת סי' צ"ה[146] שאפילו בקק"ק יכוון את רגליו להיות כמלאכי השרת, עכ"ל, דנראה לי המנהיג לדייק, מה מלאכי השרת אין הם קפצים[147], אף באומרינו קדוש אין ראוי לקפוץ ממש[148]. וזה לשון של"ה בהלכות תפילה וקריאת ספר תורה[149], ואני קיבלתי שירים גופו ועקיביו למעלה בברוך וימלוך כמו בקדוש, עכ"ל, הרי דגם לדעתו אין רוקדים רקידא ממש.

כב. בצרור המור פרשת נשא, זה לשונו, טוב לומר בשעה שאומר הש"ץ ברכת כהנים[150] אל נא קרב תשועת מצפיך: פחודך[151] סר תוציאם ממאסר: פדה סועים פתח סומים ישעך מצפים: דלה יוקשים וקבץ נפוצים סמוך ה' מפלתינו. ויכוין בראשי תיבות בשם של כ"ב, כאשר אכתוב אי"ה בהלכות יו"ט[152] ביהי רצון לנשיאת כפים.

כג. כשהחזן אומר[153] יברכך ה' וירכין ראשו[154] לפניו. וכשהוא אומר וישמרך וירכינהו לצד ימין. וכשהוא אומר יאר ה' פניו אליך וירכין ראשו לפניו. ויחונך לשמאלו, ישא ה' פניו וירכין לפניו. אליך לצד ימין. וישם לך לצד שמאל. שלום לצד ימין. ויכוון שיגביר ימין על השמאל. זה לשון זוהר חדש פרשת נשא[155], ווי ליה למאן דאתי למפתי למאריה בליבא רחיקא ולא ברעותא שלימתא, כמו דאיתמר ויפתוהו בפיהם[156]. ודא הוא ש"צ דיסתכל בקדמיתא בסטרא דשמאלא דיליה בגין דיעורר סטרא דדינא בקדמיתא, ועל ידוי הוי פרודא ולא קשורא דיחודא, עכ"ל.

140 אינו לפנינו בילק"ש.
141 פרשת צו סי' יג.
142 ישעיה ו, ב.
143 ראה ברמ"א סי' קכה סע' א.
144 ביוסף אומץ סי' רצז-2.
145 וראה על הנידון האם הגבהת הגוף או קפיצה ממש במ"ב שם ס"ק ח ובספר כרע רבץ פ"ח אות ב עמ' תד-תה.
146 סע' א.
147 ראה פדר"א פרק מה, הו"ד גם בטור סי' תרו: "מלאכי השרת אין להם קפיצה". [כאן משמע שפירושו קפיצה למעלה, אבל ראה ברש"י יחזקאל א, ז שקפיצה היינו קפיצים, ארכובות לכוף את השוק, וראה בערוך ערך קפץ האחרון (הערת הרב אביני שליט"א)].
148 בא"ר סי' קכה אות ג כתב להיפך, שמדברי הלבוש (לא פירש היכן) יותר נראה לסמוך לקפוץ ממש.
149 מסכת תמיד, פרק נר מצוה סוף סי' עו.
150 ראה שו"ע ורמ"א סי' קכח סע' כו לגבי אמירת פסוקים בשעת ברכת כהנים.
151 שם: פחדך.
152 לקמן עמ' קטו סי' ט.
153 כשאין ברכת כהנים, והש"ץ אומר אלוקינו וכו' ופסוקי ברכת כהנים. וראה השיטות השונות בענין פניית הפנים של הש"ץ המבואר כאן בספר ואני אברכם לרב פאק פכ"ב עמ' צג.
154 מעט הרכנה ולא כריעה ממש, וראה בפסקי תשובות סי' קכז הערות 45-44.
155 דף פב, ב.
156 תהילים עח, לו.

הלכות תחנון

א. בב' וה' אומרים והוא רחום. וכתב הבית יוסף באו"ח סי' קל"ד בשם מהר"י אבוהב שכתב בשם הגאונים שתקנוהו לומר בקול רם[1] ומעומד. והכין קבלנו עלינו ועל בנינו לעולם, ופורץ גדר ישכנו נחש, עכ"ל.

ובסולת בלולה[2] כתב, ועל שבכל חלק מהג' (ר"ל שיסדוהו ג' זקנים, כמו שכתב הכל בו[3]) יש בו י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות, על כן הסמיכוהו לתפילת י"ח ולאומרו מעומד.

ב. ואחר נפילת אפים אומרים ה' אלוקי ישראל. הבט. זרים. חוסה. קולנו. ואנחנו לא נדע.

באל ארך אפים יכוין[4] ר"ח מי"ך[5] א"ל. ר"ח בגימטריא יצחק, מי"ך א"ל אותיות מיכאל שהוא כהן גדול שלמעלה מקריב נשמתן של צדיקים[6]. ומתוך כך מזכירין עקידת יצחק מפני שיום ב' וה' הם ימי דין, אשר על כן נוהגין להתענות כמו שכתב הטור[7], לפיכך צריכין אנו להזכיר זכות אבות שיגנו.

ג. זה לשון הרוקח[8], אין נופלין אלא לפני ספר תורה[9], וסימנך דכתיב במלחמת עי[10] ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה', עכ"ל.

ומהרמ"ע בעשרה מאמרות מאמר חיקור דין חלק א' פרק כ"ג כתב שנרמז במה דכתיב נפלה נא ביד ה' (שמואל ב' כ"ד[11]). ופירש בעל יד יהודה[12] דפסוק זה רומז על נפילת אפים שתהא במקום ספר תורה, וזהו יד ה' שכן מצינו יד שפירושו מקום כמו והנה מציב לו יד[13], עכ"ד.

ואפשר דלזה נהגינן[14] לומר קודם נפילת אפים[15] פסוק **ויאמר דוד אל גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה**[16]. ולפי זה אין אומרים פסוק זה[17] כי אם במקום שיש ספר תורה. ונ"ל המנהיג לתת טעם אחר דכתיב פסוק זה אצל גורן ארונה היבוסי[18] שלקחוהו ממנו ובנו עליו מזבח ה'. וכתיב גביה נפלה נא ביד ה', הוא הדין בכל שאר נפילת אפים צריך להיות דוקא במקום ספר תורה דוגמת דקדושת מזבח.

1 וברמ"א שם כתב שנוהגים לאומרו בלחש. וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
2 שם אות א.
3 סי' יח.
4 כ"כ בקיצור של"ה, מסכת חולין, בשם המקובלים.
5 עיי"ש שהתחיל מ"כרוב רחמיך". [רוב בגימט' ר"ח].
6 מנחות קי, א ותוד"ה ומיכאל.
7 סי' קלד.
8 הל' תפילה סי' שכד.
9 וכ"כ הרמ"א סי' קלא סע' ב.
10 יהושע ז, ו.
11 יד.
12 פירוש על העשרה מאמרות.
13 שמואל א, טו, יב.
14 ע"פ קיצור של"ה, וברוב הסידורים הישנים אינו (פסק"ת סי' קלא הערה 36).
15 וכיום נוהגים לאומרו בנפילת אפים.
16 שמואל ב, כד, יד.
17 צ"ע האם כוונתו רק לפסוק זה, או שאגב פסוק זה אין אומרים כל התחנון בלי ס"ת.
18 עיי"ש בפסוקים שאמירה זו של דוד לא היתה שם, רק בעקבות ואחרי מעשה זה היתה קניית הגורן [ולזה כוונתו כאן "אצל", סמוך במקרא].

ד. ונוהגין[19] לומר גם כן קודם רחום וחנון[20] פסוק **לדוד אליך ה' נפשי אשא**[21], ויכוין נפשי בגימטריא מ"ת, שימסור נפשו למיתה בשעת נפילת אפים, עיין זוהר במדבר עמוד רל"א[22].

ומהרמ"ע בעשרה מאמרות מאמר חיקור דין חלק א' פרק כ"ג כתב בפסוק אמותה הפעם[23] שאמר יעקב ליוסף היה גם כן בשעת נפילת אפים, וזהו אמותה הפעם שמסר עצמו למיתה, ומאמרו אחרי ראותי את פניך כי עודך חי סמך למה שכתבו האחרונים[24] דבעינן מקום שיש בו ספר תורה, וכתב בעל יד יהודה שהוא כעין ספר תורה, עכ"ד. אף שצריכין פירוש לפירושו, עם כל זה לא באתי לפרש אלא ליחות לדינא כמו שכתבתי בסימן שקודם זה, והרב בעשרה מאמרות מפרש והולך ע"פ התרגום וע"פ הקבלה.

ה. הרוקח כתב בסי' שכ"ד, ואביי ורבא מצלי אצלויי[25], מטין על שמאלם, אבל אנו מכוונין להטות על ימין וכו', עיין שם. ורבנו בחיי כתב בפרשת קורח[26] בשם רב האי גאון דמטין על שמאל. והרקנט[27] כתב ע"פ הקבלה ליפול על הימין. והלבוש עושה פשרה דמטין על שמאל אלא שיטה ראשו מעט לצד ימין, עיי"ש בסי' קל"א[28]. ורמ"א כתב שם[29] להטות בשחרית על צד ימין מפני כבוד התפילין, ובמנחה או כשאין תפילין (היינו בימי הסליחות בבוקר השכם[30]) יטה על צד שמאל. וכתב הט"ז[31], וכיון שאין כאן שום סברה ברורה אין לנו לשנות ממה שנהגו רוב העולם כפשרת רמ"א. והכי נהגינן[32].

ו. ואחר נפילת אפים אומרים[33] **אלוקי בך בטחתי**[34], **עם שאני מרצוני וחפצי מוסר לך נפשי, בטחתי בחסדיך אשר מעולם שאל תענישני כאיוולתי ואל אבוש לעולם, כי כוונתי לעשות רצונך ואין כוונתי לבגוד בך. יבושו הבוגדים ריקם**[35] **כי אני איני מהם.**

19 עיקר המנהג בארצות המזרח, וראה במ"א סי' קלא ס"ק ה שאין אומרים מזמור זה במדינות אלו, וכ"כ במקו"ח שם סע' א שנשתקע אמירת מזמור הנ"ל, וכ"כ בסידור ר"ש סופר הקדמה כללית עמ' 80 שאמירת המזמור נמצאת בסידורי ספרד. וכ"כ ביוסף אומץ סי' שיח שכ"כ בסידורי הספרדים. (אמנם בסידור השל"ה שער השמים נקט לומר מזמור זה. וכאן כתב לומר פסוק ראשון).

20 ראה על אמירתו במ"א שם, ומש"כ במאמר בישורון ז (תש"ס) עמ' תרנ-תרנג.

21 תהילים כה, א.

22 אצ"ל דף קכא או רמא.

23 בראשית מו, ל.

24 ראה בסימן הקודם.

25 ברכות לד, ב.

26 במדבר טז, כב.

27 במדבר שם פס' כא.

28 סע' א.

29 סי' קלא סע' א.

30 ראה לקמן בימי הסליחות סי' יג.

31 שם ס"ק ג.

32 וראה ע"ז בהרחבה בספר כרע רבץ פי"ב סי' ה.

33 סדר היום, פרק כוונת תחנונים.

34 תהילים כה, ב.

35 שם ג.

ז. נשאל למהר"ח בנבנשת"י בשיורי כנסת הגדולה סי' קל"א[36], כיון דחתן ואבל מחד טעמא אין נופלין על פניהם[37], למה בבא החתן לבית הכנסת אין אומרים תחנון, ובבא האבל לבית הכנסת נופלין על פניהם[38]. והשיב, דאיברא דאתקש אבל לחתן, אבל מ"מ יש שינוי ביניהם בטעם הדבר, מאחר שהטעם בחתן מפני שהוא שרוי בשמחה, וכיון שהוא מלך[39] אזלינן בתריה כל הקהל. אבל טעם האבל הוא שלא להגביר מדת הדין כמו שכתב הלבוש[40]. ולכן כשהאבל בבבית הכנסת עבדינן עיקר משאר הקהל, דכיון ששאר הקהל אינן אבלים אין כאן בית מיחוש. ועיין בתשובותיו מחלק או"ח סי' ר"ח[41].

ח. בק"ק פ"פ אין אומרים יהי רצון ואחינו שנוהגין באיזו מקומות לאמרן קודם הכנסת ספר תורה בשני וחמישי[42].

וכשמכריזין איזו דבר מכריזין קודם הכנסת ספר תורה, ובשאר ימות השבוע מכריזין בין אשרי ולמנצח[43].

ט. בספר יוסיף אומץ סי' נ"ה[44] בשם ראשית חכמה, ברוך הוא אלוקינו שבראנו לכבודו יאמר בכוונה שהוא כמו אדם שכפות להשליכו תוך כבשן אש וניצול וניתן לו ממשלה גדולה, עיין מה שכתבתי בדיני הנהגות כל היום בברכת התורה[45] ובברכת אהבה רבה[46].

י. עלינו לשבח היא תפילה מעולה במעלה יתירה, ובלבוש התכלת סי' קל"ג האריך לספר שבחה, יעויין שם.

ואין נוהגין בק"ק פ"פ לומר קדיש יתום אחר עלינו[47].

36 הגהות ב"י סי' ט"ו.
37 שו"ע סי' קלא סע' ד.
38 אבל בארחות חיים דיני הבדלה תחילת סי' לג מבואר שאין נפילת אפים גם במעמד האבל, וראה מה שהאריך בזה הגרע"י זצ"ל בחזון עובדיה אבלות ח"ג עמ' יג-יח.
39 פדר"א סוף פרק טז.
40 שם סע' ד.
41 ל"מ.
42 הנוסח נמצא בסדר רע"ג לאומרו בראש חודש, ובמחז"ו לאומרו במנחה בשבת, ובאבודרהם לאומרו בברכת החודש (וכן נוהגים הספרדים). וכאן נמצא מנהג האשכנזים לאומרו בכל שני וחמישי, וכן נמצא כבר בסידור לובלין תל"ח (הו"ד בסידור ר"ש סופר).
43 ראה על נוהג ההכרזה ביוסף אומץ סי' שי ובהערה שם. ובספר עמודי שש לבעל הכלי יקר, מהד' ורשא תרל"ה דף כג, א כתב שטוב היה לבטל דבר זה, עיי"ש. וראה עוד לקמן הל' משא ומתן סי' ד בנוסח ההיתר עיסקא.
44 לפנינו בסי' נז.
45 לעיל עמ' כ סי' כה.
46 לעיל עמ' מ סי' ה.
47 כ"כ ביוסף אומץ סי' נט, ועיי"ש במצויין בהערה 15. וע"ע ב"ירושתנו" ח"ג מאמר הרב שלמה חיים אומן שליט"א "קדיש לאחר עלינו לשבח למנהג אשכנז".

יא. ואחר שאמרו עלינו[48] אומרים שיר היחוד[49] ושיר מזמור לאסף שהוא מזמור פ"ג[50].

אבל שיר של יום אין אומרים אחר התפילה, אלא קודם התפילה אומרים תהילים מאותו יום לפי חלוקת כל הספר לכל שבוע[51]. ואחר שאמרו תהילים אומרים שיר של יום[52] וקדיש יתום, ועיין מה שכתבתי בהלכות שבת מענין זה[53].

* * *

עניין איסורים

א. ראיתי רבים וכן שלמים נזהרים שלא לאכול מאכלי בשר אצל מי ומי שאינן מכירים אותו בבירור שהוא מוחזק בחזקת שסכין שחיטתו בדוק בלתי פגום. בודאי כל המחמיר תע"ב[1], בפרט בחשש איסור דאורייתא. אבל מצאתי חשש איסור דרבנן שהוא חמור יותר לענין, דגבי סכין כל שוחט מרתת להיותו יושב במצודת המורה צדק אשר בכל מדינה ומדינה, דאפילו גבי עכו"ם מכשרינן לענין יין נסך מטעמא דמרתת[2], כל שכן גבי ישראל קדושים הם שיועיל טעם זה בצירוף החזקה שכל ישראל בחזקת כשרות[3], דהכא מרתת שמא יבוא המורה צדק לבדוק את סכינו.

אבל האיסור דרבנן שמצאתי, והוא שאינם נזהרים בחלב שחלבו גוי, אין שם משגיח שישגיח עליו. ואפילו רבים מעמי הארץ שמתייהדים ומתחסדים אינם נזהרים, מפני שאינם יודעים חומר האיסור, מכל שכן וקל וחומר בן בנו של קל וחומר שיש להזהר שלא לאכול בבתיהם מאכלי חלב. דלאו מילתא זוטרתא היא לגבי משה, הרי הוא רמ"א ביו"ד סי' קט"ו[4] בשם

48 כן מבואר בלבוש סי' קג לו שיר היחוד אחרי עלינו לשבח והקדיש שלאחריו. במקור חיים תחילת סי' קלב ובמנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' מ וסב ולר"י שמש עמ' ח וטו מבואר מנהג אחר, ששיר היחוד נאמר מיד לאחר ובא לציון, ועלינו לשבח הוא הדבר האחרון שנאמר בסיום התפילה. וכן לקמן הל' מילה סי' י הזכיר את המנהג לומר שיר היחוד קודם עלינו.

49 "מנהג חדש נתפשט באלו הארצות בימי, שנהגו לומר מיד אחר קדיש יתום שיר היחוד, וחלקוהו לשבעה חלקים כמספר ימי השבוע, ואיני יודע טעם נכון להתפשטות המנהג הזה, שאם כדי לספר בשבחו יתברך היה להם לאומרו קודם התפלה וכו'. ושמעתי בימי חורפי שאין לו טעם אלא שהנהיגו כן משום וכו'. אך כבר עמד מורינו ורבינו וגאונינו הגדול מוהר"ר שלמה לוריא ז"ל ובטל אותה בכל מקום שהיה שם אב"ד שלא יאמרוהו מטעם לא ניתן ליכתב, אבל לא השגיחו בו כל הקהילות כי נראה להם טעם חיצון הוא" (לבוש סי' קלג).וע"ע בסידור הר"ש סופר הקדמה פרטית סי' כג.

50 ראה על מנהג אמירתו בסידור הר"ש סופר ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ח וכן עמ' טז ובהערה 16.

51 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ו.

52 וכ"כ לעיל עמ' כג סי' לא לומר שיר של יום לפני התפילה.

53 לא ברור להיכן כוונתו שם.

1 תבוא עליו ברכה.

2 שו"ע יו"ד סי' קכט סע' א.

3 ראה אנצ' תלמודית ערך חזקת כשרות.

4 סע' א.

תשובת הרשב"א[5] סי' קמ"ג דחלב של עכו"ם אוסרת כלים שנתבשל בהם כשאר איסור וכו'. וכתב הש"ך שם ס"ק י"ד דחמור יותר מכלים שנתבשל בהם בישולי גויים, שיש כאן חשש מדאורייתא. וכתב באיסור והיתר כלל מ"ה[6] דאפילו לא נתבשל בכלי אלא שהיה כבוש שם מעת לעת אוסרת כלים. ועיין בתשובת מהר"ם מרוטנבורק[7] סי' רט"ו ורי"ו.

ותמהני עליהם שאין הצנועים מושכים את ידיהם מלאכול שם עד שנודע שבעל הבית מוחזק להזהר באיסור זה, וכל שכן שלא לאכול בבתיהם של אותן המוחזקים שאינם נזהרים מהעדר ידיעה או לקלות הדעת.

והנני יוסף להפליא הפלא ופלא על על בעל פרי חדש[8] שכתב וזה לשונו, הכלל העולה, בעיר שלא נמצא שם חלב טמא או שהוא ביותר יוקר מחלב טהור מותר לקנות מהגוי חלב שחלבו גוי בלא ראיית ישראל כלל. וכן המנהג באמשטרדם וכן אני נוהג, עכ"ל. ובעל לחם הפנים[9] קילקל להעתיק דבריו אלו כאילו אפסקא הלכתא כוותיה להתיר, עם שראה רבים קמים עליו להכות על קדקדו בדברים המתיישבים על לב בן דעת[10]. וגמרא ערוכה בע"ז לף ל"ט[11] מנגד לדין זה, דפריך שם היכי דמי, אי דליכא דבר טמא בעדרו פשיטא, אי דאיכא דבר טמא בעדרו אמאי. וכתב המרדכי[12], יש אומרים דאם ברור לנו דאין בהמה טמאה בעדרו מותר ליקח אצלו אפילו אין ישראל רואהו. וטעות הוא, דאם כן הוה ליה להקשות אי דליכא דבר טמא בעדרו למה לי ישראל יושב ישראל בעדרו ורואה. אלא הכי פירושו, אי דליכא דבר טמא בעדרו פשיטא דביושב בצד עדרו סגי, עכ"ל. בשערי דורא סי' פ"ב כתב בשם רש"י[13] באין ישראל רואה אפילו אין טמא בעדרו אסור, ופורץ גדר ישכנו נחש[14]. השתא מי ראה אלו יוצאים לקראתו, פוסקים שקדמוהו מחמירים, והאחרונים שראו פסקי ראשונים ופסקיו והשיגו עליו לקיים דברי ראשונים, ולא יצא מדעתו לבטלה מפני דעות הפוסקים ראשונים, אלא יעתיקו להלכה פסוקה באיסור גדול כזה, שרב הפרצה ופשטו ידיהם בו עד ממש נעשה להם כהיתר. ואולי הגאון בעל לחם הפנים לא העתיקוהו, אלא המסדר[15] סידר שלא כסדר הראוי, ולא נאה ולא יאה. ומעיד אני שראיתי נוהג באמשטרדם בשנת תע"ב שהדפסתי שם סליחות עם פירושי המסביר, היה החכם צבי[16] צדיק באמונתו יחיה שהיה אב"ד שם[17] משגיח

5 ח"א.
6 סע' ד.
7 דפוס פראג.
8 סי' קטו ס"ק ו.
9 להרב משה יקותיאל קויפמאן כ"ץ, תחילת סי' קטו.
10 וראה אנצ' תלמודית ערך חלב של גוי טור קעו-קעז.
11 עמ' ב.
12 ע"ז רמז תתכו.
13 בשו"ת חת"ס יו"ד סי' קז דן לאיזה דברי רש"י התכוון השע"ד, ועיי"ש מה שהציע. והוא מפורש גם בשו"ת רש"י סי' קנב ובסידור רש"י סי' תרז.
14 קהלת י, ח.
15 לדפוס.
16 רבי צבי הירש אשכנזי, נפטר תע"ח.
17 עד שבערך שנת תע"ד עזב את העיר.

בכל מאמצי כוחו ובכל תוקף ועוז להיות שומרים ממונים על החליבה, כאשר עוד היום בני אדם בינונים מתפרנסים בזה שהולכים לכפרים לקנות שם חלב שנחלב לראות עיניהם, ומוכרים אותם בשוקים וברחובות ליהודים כדי שלא יכשלו בחשש חלב טמא.

וכתב הראשית חכמה[18] וזה לשונו. זה לשון המדרש[19], כל עמל שבא לאדם לעוה"ב הוא בשביל פיהו, שלא היה נזהר וכו'. ולכן ראוי שיחמיר האדם על עצמו במאכל עצמו שלא יהיה בו צד איסור כלל, כמו שכתוב על יחזקאל שלא אכל מבהמה שהורה בה חכם[20] אפילו שהיא מותרת כיון שנפל בה ספק איסור, וכל שכן שלא יהא במאכל עצמו צד איסור כלל שראוי שיתרחק ממנו, ולכן יתרחק האדם מלאכול מה שהוא מחלוקת בין הפוסקים, שהרי אותו האוסר שויא לנפשיה חתיכה דאיסורא[21], והוא חמור יותר מבהמה שהורה בה חכם. והחסידים הראשונים היו פורשים מ"ט שערים משערי המותר שלא יבואו לשער האסור[22], ועל כן יזהר שלא לקנות דברים שיש בהם חשש איסור אלא מיהודי כשר המדקדק בו כראוי, עכ"ל.

ב. רבים אינם נזהרים בפירות יבשים שצריכין בדיקה תוך הפרי אם לא היה שם תולע בעודו לח. זה לשון של"ה[23], יזהר שלא יאכל מדברים שיש בהם חשש איסור, כגון פירות ישנים שיש לחוש שמא יש בהם נמלים קטנים, אם לא אחר החקירה ובדיקה גדולה, עכ"ל. והנה הקווטשן[24] שנתייבשו בתנור אם היה בהן תולעים בעודם לח נאסרו אפילו אותן שלא התליעו, מפני שנתייבשו עם המתולעים בתנור אחד[25], ותמהני שנוהגין היתר לאכלן. והיה ראוי שיאפנה ישראל כדי שיוכל לבדוק קודם אפייתן אם יש בהן תולעים, וזה אפשר להעשות בנקל.

וכן אינם נזהרים במילבן[26] שנמצאו בגבינה, ומדמין אותן לתולעים שנמצאין בתוכו. ולא דמי להדדי, דכל עצמם של אותן תולעים דמותרין משום דלא מקרי שרץ השורץ על הארץ, שנולדים מעצם הגבינה, משאין כן מילבן, מה לי אם נמצאים בגבינה או בפירות או במיני קטניות. לכן ראוי לכל אדם להזהיר את בני ביתו שישגיחו בזה. ועיין מה שכתבתי בהלכות שבועות סי' ד' ובפרשת קורח סי' ג'. ועיין בפרי חדש יו"ד סי' קט"ז[27] שכתב דלא זו דהוי איסור אלא שהיא סכנה גם כן.

18 שער הקדושה תחילת פרק טו.

19 על הפסוק "כל עמל האדם לפיהו" (קהלת ו, ז), והובא המדרש בשל"ה (שער האותיות אות הקו"ף, קדושת האכילה, א, סוף סי' קיא) ואינו לפנינו.

20 ראה חולין לז, ב.

21 ע"פ כתובות כב, א.

22 ראה חובות הלבבות שער ז פ"ה: "שנאמר על קצת החסידים, שהיו פורשים משבעים שערים משערי המותר, מיראתם שער אחד משערי האסור".

23 שער האותיות אות הקו"ף, קדושת האכילה, א, סי' קיא, קיג.

24 שזיפים.

25 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

26 תולעים.

27 ס"ק ט.

ג. ובקטניות ופולין שנמצא בהם תולעים רבים חושבים דדוקא אותן קטניות שמנוקבים הרבה אסורים אבל בנקב קטן אין קפידא. ואדרבה, בנקב גדול נוכל לראות שאין שם תולעים, ובנקב קטן יש קפידא יותר.

לכן ראוי ליזהר שלא להניח לברור קטנים דלאו בני סמכי נינהו. וחסידים הראשונים היו מדקדקין שלא לאכול קטניות אם לא בררו אותם בעצמם.

ד. כתב של"ה[28], לא יאכל אדם פת של עכו"ם ואפילו מן הפלטר אא"כ אי אפשר לו בפת של ישראל כלל. אבל פת של עכו"ם בעלי בתים לא יאכל כלל וכלל, אא"כ הוא שעת הדחק מאד[29].

ה. אין אוכלים עדשים ביום שאין אומרים בו תחנון בקדושת עצמו של יום. ולא משום חתונה ומילה, דאע"פ שאין אומרים בו תחנון אין בעצמו של יום שום קדושה (יוסיף אומץ[30]). וכ"כ מהרי"ל[31] שכן נוהגין בני אוסטרייך.

ונ"ל המנהיג דלא חידש בזה כלום, דהא ביום חתונה ומילה אע"פ שאין אומרים תחנון בבית הכנסת מ"מ כל אחד חוץ מסנדק ומוהל ואבי הבן אומרים אותו בבתיהם, כמו שכתבתי בהלכות מילה[32] בשם הט"ז[33].

שמעת מיהת מזה דבעל הברית ובעל החתונה דהיינו החתן והכלה ואבי ואם של חתן וכלה והשושבנים אין להם לאכול עדשים בו ביום, הואיל והוא להם יו"ט שאין אומרים תחנון, והוא מדרך המוסר ואל תיטוש תורת אמך[34].

הלכות אבלות

א. מי שמתו מוטל לפניו אינו רשאי להתפלל[1], דכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה[2], ועבודה היינו תפילה צריכה להיות בשמחה. וחז"ל אמרו, לא יתפלל מתוך עצבות אלא מתוך שמחה[3], והאונן הוא עצב לפיכך אסור להתפלל.

28 ל"מ.
29 וראה בשו"ע וברמ"א יו"ד סי' קיב פרטי הדינים בפת עכו"ם.
30 סי' תרצז. "ולפי דעתי הוא מנהג ותיקין, מפני שעדשים מורים על אבלות" (שם).
31 מנהגי מהרי"ל בליקוטים סי' יט.
32 סי' יב.
33 ראה בט"ז או"ח סי' קלא ס"ק ט, י שמשמע שלא יאמרו גם בבית (והעיר על זה בספר לשון חכמים לרב ברוך יהודה בראנדייס דף מז, ב).
34 משלי א, ח.
1 וככל המצוות, ראה שו"ע סי' שמא סע' א.
2 דברים כח, מז.
3 ברכות לא, א.

ואם עבר עליו זמן תפילה באנינות אין צריך להתפלל תפילה שאחריה שתים, הואיל דחכמים פטרוהו אין צריך תשלומין[4].

ב. ואינו מצטרף למנין עשרה ולא לזימון, פרח מטה אהרן ח"א סי' י"ט[5]. וכתב אע"ג דהישן מצטרף אף שגם הוא אינו יכול להתפלל, שאני ישן דעכ"פ בר חיובא הוא, לא כן האונן כמו שכתבתי בסי' א'.

ואין אומר קדיש על אביו או אמו כל זמן שהוא אונן אע"פ שיש מנין בלא הוא, שער אפרים[6] ס' צ"ט[7].

ג. ואסור לאכול בשר ולשתות יין, דאסור לגרום לעצמו שום שמחה, ויין ישמח לב[8], ואין שמחה בלא בשר[9], חוץ משבת ויו"ט[10].

ד. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[11] דאין לו ראיה שלא ליקח דבר מבית האבל כל שבעה, וטעות זה יצא ממה דאמרינן[12] השואל חלוקו לילך לבית האבל אינו רשאי ליטול ממנו כל שבעה.

ה. היושבים בליל מוצאי שבת שעה אחת להשלים אבלות דשבת טעות הוא בידם (יוסיף אומץ[13]). ואחר שהבדיל רשאי לילך לישן, דהא שבת בר פטורא הוא מדברים שבפרהסיא ואין צריך תשלומין. ומיהו אם עדיין אינו הולך לישון אינו רשאי לישב על הספסל כיון שהבדיל.

ו. הנר שדולק בבית שנפטר בו כל שבעה, וכן י"א חודשים אחר השבעה בבית הכנסת, לא נמצא בשום ספר (יוסיף אומץ[14]), משמע עכ"פ דאף לנוהגין אין מנהג יותר מי"א חודשים.

ז. זה לשון ספר חסידים סי' תת"ג, אחד ששמע שמת קרוב של אשתו שאם היתה יודעת היתה מתאבלת, ולא היה רוצה לשמש מיטתו. אמרו לו לא היית צריך, כי אין אבלות נוהג קודם שמיעה. ואם באים נוכרים להגיד אם סמוך ליו"ט הוא מבקשים מהם לא להגיד, כדי שלא יצטערו ביו"ט.

ח. עוד שם סי' תשנ"ט משמע שהאבלים צריכים להחליף מקומותיהם בבית הכנסת[15], ולעמוד סמוך לפתח, רחוק מארון הקודש. ובק"ק פ"פ נוהגים שאינם מחליפים כי אם עם שכניהם

4 וראה במ"ב סי' עא ס"ק ד חילוק בין היה אונן כל משך זמן התפילה שפטור מתשלומין, לבין אונן לאחר שכבר הגיע זמן תפילה שאז כבר התחייב בתפילה ויתפלל תשלומין.

5 וכ"כ במ"ב סי' נה ס"ק כד. [וכ"כ הברכי יוסף ביו"ד סי' שמ"א ס"ק י בשם גדולי הפוסקים דאונן אינו מצטרף לעשרה, וכן פוסק הפר"ח באו"ח סי' נ"ה סעי' ח' (שו"ת ציי"א ח"ה רמת רחל סי' מז)].

6 יו"ד.

7 וראה במ"ב סי' עא ס"ק ז ובאשי ישראל פט"ו הערה לה.

8 תהילים קד, טו.

9 פסחים קט, א.

10 שו"ע שם.

11 עמ' תיד סי' ח, ועיי"ש בהערות.

12 שו"ע סי' שמ סע' לה.

13 שם סי' ו, ועיי"ש בהערות.

14 עמ' תיג סי' ה.

15 ראה רמ"א סי' שצג סע' ב.

העומדים אצלם[16]. ונ"ל המנהיג כדי לקיים גם דברי ספר חסידים ראוי להחליף עם אותו שכן שהוא רחוק יותר מארון הקודש ולא עם הקרוב יותר לשם[17].

ט. כתב הש"כ ביו"ד סי' רס"ה ס"ק כ"ג על מה שכתב רמ"א שם בהגה"ה סעיף י"א, זה לשונו[18], נהגו המוהלים להתפלל ביום המילה, שנאמר רוממות אל בגרונם[19], עכ"ל. זה לשונו[20], ובתשובת מהר"ם מינץ סי' מ"ג כתב דהא ליתא וכו', ורצה להוכיח שאין המוהל יורד לפני התיבה במקום שיש אבל. ומגן אברהם באו"ח סי' נ"ג ס"ק כ"ד כתב דהיאר צייט נמי דוחה את המוהל. ובאמת אם האבל דוחה את המוהל מכל שכן שהיאר צייט דוחה אותו[21], דהא יש ליאר צייט קדימה קודם האבל. אלא שבק"ק פ"פ נהגו שהש"ץ מתפלל בכל[22] יום והאבל יורד לפני התיבה ללמנצח[23], וביום המילה המוהל יורד לפני התיבה כשמגיע ללמנצח[24]. ועיין מה שכתבתי בהלכות מילה סי' ט"ו.

י. בספר דבר שמואל סי' ש"א מערער על יתומים קטנים שלא הגיעו לחינוך שאומרים קדיש וברכו והקהל עונין אחריהן אמן, שלא כדין הם עושים[25].

וכל שכן שאין לנהוג כמו שנוהגין באיזו מקומות במי שלא הניח בן זכר הולכין בתולות קטנות לבית הכנסת לומר קדיש, שלא יפה מנהג זה, ובאמת אינו נוהג בק"ק פ"פ[26].

יא. ובסי' קפ"ג[27] מערער על מנהג האבלים המרבים באמירת הקדישים בכל מקום ובכל זמן מבלי קדימת שום קריאה, כאשר באמת ראיתי כמה פעמים שאחר גמר התפילה ולימוד שאומרים עליו קדיש דרבנן אומרים תיכף קדיש וברכו, בשביל איזו אנשים שבאו לבית הכנסת אחר תפילת שמונה עשרה ולא שמעו פריסת על שמע שלפני חזרת שמונה עשרה[28], אף שאותן אנשים לא הגיעו עדיין לברכת יוצר אור או שכבר עברו על ברכת יוצר אור. לא די שאותן אבלים אינם מזכים לאביהם או אמם שמתו, הלואי שלא יקלקלו מה שתיקנו בשאר קדישים.

16 משמע שא"צ בדוקא ארבע אמות, וראה שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' שסט ובנטעי גבריאל הל' אבלות ח"ב פי"ב סע' ט ובהערות.

17 ראה בשו"ת מהר"ם שיק שם שהסכים לזה לדינא, ומש"כ בנטעי גבריאל שם סע' י ובהערות שם.

18 של הרמ"א.

19 תהילים קמט, ו.

20 של הש"ך.

21 וכן מבואר הכל שכן במ"א שם.

22 אצ"ל כבכל.

23 ראה לקמן סוף סי' יד שהוא לתקנת הקהל.

24 דהיינו "דלא כמהר"ם מינץ והש"ך" (המצויין לקמן בהל' מילה). וראה מש"כ בזה המקור חיים תחילת סי' קלב.

25 וראה היטב מש"כ בזה המקור חיים סי' קלב עמ' קעה, שאע"פ שאינו ישר מ"מ אין לבטל שום מנהג.

26 ראה שו"ת חוות יאיר סי' רכב. וראה מקורות לענין זה בשו"ת ציץ אליעזר חי"ד סי' ז, ובמאמרו של הרב נריה גוטל שליט"א "קדיש יתומה - תגובה" (צוהר, גליון ח, עמ' 37-21).

27 בדבר שמואל.

28 ראה על "פריסת על שמע" זו, המכונה גם "קדיש על הפתח", לעיל עמ' נב סי' יז ולקמן עמ' קלג סי' ו, וכן ביוסף אומץ סי' רצז ובהערה שם.

יב. אם יש אחד שהוא מסופק אם אביו חי או לא, ויש אבלים בעיר, יכולים לעכב שלא יאמר קדיש[29], כי אין ספק מוציא מידי ודאי[30].

אבל אם אין שם אבלים רשאי לומר קדיש[31], וליכא למיחש דילמא אביו חי עדיין, דהא מה שאסרו לומר קדיש יתום למי שיש לו אב ואם[32] הוא שמא יקפידו ויאמר מקווה אתה על מיתתינו, עיין תשובת הרמ"א סי' קי"ח, וכיון דלא ידע היכן הוא אין כאן בית מיחוש. ואומר קדיש י"א חודש מיום שנולד הספק, כשאר אבל[33].

יג. בתשובת מהר"ם מינץ סי' פ'[34]. במקומות דנהיגי דתושב דוחה את האורח, מ"מ פעם ראשון יש רשות לאורח להתפלל ולומר קדיש יתום. וכן כל אחר שלושים יום יש לו להתפלל ולומר קדיש פעם אחד. ופירוש 'וכן כל אחר שלשים יום' על דרך משל שבא בראש חודש ניסן יש לו קדיש, ושוב אין לו קדיש עד לאחר שלושים יום מאותו יום דהיינו בראש חודש אייר, בין אם נשאר שם מזמן הראשון בין אם הלך וחזר.

יד. כל יום שיש בו הלל אסור לאבל לירד לפני התיבה[35] מפני שיש בו שמחה (תשובת מהרי"ל[36] בשם מהר"ש[37]). ואפילו חנוכה שאין בו מוסף אינו יורד לפני התיבה. אבל במנחה מותר[38], חוץ משבתות ויו"ט אפילו במנחה אסור[39]. אבל בשעת הדחק שאין שם היודע להתפלל אלא הוא, אדרבה מצוה קעביד, מהר"י ווייל[40] ומהר"י סגל סי' כ"ב.

וכתב בהגהת יש נוחלין[41], מה שאין כן בימים אחרים שאין אומרים בהם תחנון אין למנוע כלל החסד של אמת שעושה זה עם המתים, יותר ויותר מכל החסדים שבעולם שעושה עם החיים, ובפרט שמקיים מצות כבוד אב ואם שמחוייב בו יותר מבחייהן כמו שכתב זוהר בחוקתי[42] (ואעתיקהו בהלכות יא"ר ציי"ט[43]), ומי שאינו עושה כן גוזל אביו ואמו וחבר הוא לאיש משחית[44], עכ"ל.

29 שו"ת מהרי"ל סי' לו, וכ"כ הלבוש או"ח סי' קלב סע' א.

30 פסחים ט, א.

31 וכ"כ הא"ר סי' קלב אות ד, וראה מש"כ בזה בשו"ת מהר"י אסאד יו"ד סי' שסה.

32 ראה ברמ"א יו"ד סוף סי' שעו.

33 כ"כ בשו"ת מהרי"ל סי' כ ובמנהגי מהרי"ל עמ' תקצט-תר, וברמ"א יו"ד סוף סי' שעו.

34 עמ' שפד-שפה.

35 כלל, וראה בשו"ת מהרי"ל שם בהערה 1 האם יכול להתפלל עד ההלל או לפחות עד סוף תפילת לחש.

36 סי' כב.

37 שם לא כתב בשם מהר"ש, וגם ל"מ בספר מנהגי מהר"ש.

38 כן מבואר בשו"ת מהרי"ל שם שלא יעבור לפני התיבה בבוקר, וראה "ימי הלל והודאה" לרב פאק עמ' כז.

39 כ"כ בשו"ת מהרי"ל סי' לו לגבי שבת ויו"ט, וכ"כ הרמ"א יו"ד סוף סי' שעו, ולא הזכירו חנוכה ופורים.

40 חידושי דינין והלכות למהר"י ווייל סי' מז, עמ' 12.

41 בהגה להקדמת המחבר.

42 דף קטו, ב.

43 ל"מ שם, ומובא לקמן בהלכות תענית סי' ד.

44 משלי כח, כד.

מה שנוהגין בק"ק פ"פ שהאבל מתחיל מלמנצח[45] הוא לתקנת הקהל, כדי שלא ירדו העמי הארץ לפני התיבה[46].

טו. והא דתושב דוחה את האורח[47] דוקא בקדיש בבית הכנסת ולירד לפני התיבה, אבל בפריסת שמע (שחרית) וקדיש שעל הפתח (במנחה)[48] יד שניהם שוים בהם[49].

טז. שני תושבים או שני אורחים, אחד בן שבעה ואחד בן שלושים, בן שבעה דוחה את בן שלושים. ואם בשבוע שתוך השבעה יש יא"ר צייט בבית הכנסת, נדחה גם כן מפני בן שבעה. וכן בן שלושים דוחה את האבל שהוא לאחר שלושים. והבן שבעה אפילו אם הוא אורח דוחה את היא"ר צייט ואפילו הוא תושב. אבל היא"ר צייט אינו נדחה מפני הבן שלושים.

ויש ליא"ר צייט קדיש במוצאי שבת, דאז הבן שבעה מחוייב לילך מבית הכנסת לביתו. אפילו אם נשאר שם, כיון שהוא נגד הדין היא"ר צייט דוחה אותו. אבל אם הוא קטן דרשאי לילך לבית הכנסת אפילו בחול הואיל ואין לו דין שבעה לענין שיהיה מחוייב לישב בביתו, אין דינו בקדימה אלא כבן שלושים ואינו דוחה את היא"ר צייט אפילו בשבת שאפילו גדול רשאי לילך לבית הכנסת.

והא דלבני שבעה או שלושים יש קדימה היינו דוקא שבעה או שלושים לקבורה, אבל אם נוהגין שבעה או שלושים לשמועה רחוקה אין להם כי אם לפי מה שהם מיום הקבורה[50].

יז. זה הכלל בקדימה. תושב קודם לאורח. ובן שבעה אפילו אורח דוחה אפילו ליא"ר צייט ואפילו הוא תושב, וכל שכן שדוחה את בן שלושים. ויא"ר צייט יש לו קדיש אחד אצל בן שלושים, בין אורח בן תושב. ובן שלושים דוחה את שאר האבלים, וכל שכן שהיא"ר צייט דוחה את שאר האבלים. ודוקא אם שניהם תושבים או אורחים, אבל אם הבן שלושים אורח ושאר אבלים תושבים מחלקים בשווה[51].

יח. אם שני אבלים בני שבעה אחד אורח ואחד תושב אין להם דין קדימה זה על זה, דאין בבני שבעה קדימת תושב, ואומרים קדיש בסירוגין[52].

45 כמבואר גם לעיל סי' ט. ברמ"א יו"ד סוף סי' שעו כתב שרק מי שאינו יודע להתפלל כל התפילה יתחיל מ"למנצח".

46 ראה בשו"ת מהר"ם מינץ סוף סי' פו על המנהג בכמה קהילות שהאבלים לא היו עולים להיות ש"ץ, מחשש עמי ארצות שאינם יודעים להתפלל כתיקונה, עיי"ש.

47 מה שתלוי במנהגי הקהילות, כמבואר בשו"ת מהרי"ל סי' לו ובשו"ת מהר"ם מינץ סי' פ עמ' שפד.

48 ראה לעיל עמ' נב סי' יז ולקמן עמ' קלג סי' ו על שינוי השמות בין שחרית למנחה.

49 כמבואר בשו"ת מהר"ם מינץ שם עמ' שפה (שם כתוב "דפורסים על שמע בבוקר בקדיש בערב על פתח בית הכנסת", ואצ"ל "ובקדיש בערב", והם שני דברים, פריסה על שמע וקדיש שעל הפתח).

50 כל זה מבואר בשו"ת מהר"ם מינץ סי' פ עמ' שפו-שפז.

51 שם.

52 שם.

יט. אם אירע שיש כמה יא"ר צי"ט ביום אחד ואין בו כל כך קדישים, יטילו גורל ביניהם, מי שזכה בקדיש ראשון אומר ראשון, והשני אומר קדיש שני, וכן כולם, עד שאחד שלא זכה לקדיש יוכל להתפלל ערבית של סילוק אותו יום, ואין אבלים יכולים לטעון כבר עבר זמן יא"ר צי"ט, ועיין מה שכתבתי בסימן שאחר זה. ואותן שנשארו עדיין שלא זכו גם לזה מאי אית להו למעבד, הוי מעוות לא יוכל לתקון[53].

כ. יא"ר צי"ט שהוא בדרך ולא יכול לומר קדיש, אם בא לסילוק אותו יום למנין יכול לירד לפני התיבה ערבית ולומר קדיש[54]. ונ"ל המנהיג טעם לזה דאין אבלים מפסידין בזה, דהא לענין ערבית הדין אפילו התפללו תשעה ויש אחד שלא התפלל יכול לירד לפני התיבה (ולזה עצמו נ"ל הטעם משום דאין שם חזרת י"ח, ומאי איסור יש כאן. אי לענין הקדישים, להוי להקדיש שלאחר פסוקי ברוך ה' לעולם אמן ואמן ואחר תפילת י"ח שיש בו גם כן פסוקים כאילו קורא בתורה דמותר לומר קדיש אחריו כל אימת שירצה[55]). לפי זה אפילו התפלל היא"ר צי"ט ואמר הקדיש יכולים הם להתפלל אחר כך גם כן כל כך פעמים שיש שם בני אדם בני מצוה, אם כן יכולים האבלים להתפלל או קודם או אחר כך.

כא. ואם יש י"ב אחים בני יעקב וחושים בן דן יחיד לאביו ובאים להטיל גורל, יש להי"ב אחים י"ב חלקים בגורל, ואין חושים יכול לטעון הלא אתם מתפללים על אב אחד כמו אני ואם כן מה לכם אם יזכה ראובן או שמעון, הלא הכל הולך אל מקום אחד. ולמה אפסיד שיהיה זכויות שלי בטל ברוב אחים, דהא כל אחד מהאחים מחוייב בכבוד אביו או אמו כמו חושים[56].

כב. אם הטילו גורל ואירע ששנים מהם הטילו מספר אחד, אם מספרם גדול ממספר שאר המטילים הואיל וחוזר הגורל מחדש בין שנים אלו חוזר גם לכולם, אבל אם הם ממספר קטן מה לי אם הם שווים, אותו שהטיל מספר הגדול זכה בקדיש. מגן אברהם סי' קל"ב ס"ק ב' בשם מהר"ם מקרעטשין.

כג. שנים או שלושה שהטילו גורל, ולמחר בא עוד אחד, בטל הגורל, כמו בחו"מ סי' קע"ה[57] בשני אחים שבא להם אח שלישי בטלה החלוקה. ואם היה בעיר ולא בא איבד זכותו, דמדלא בא ודאי מחל להן שיהיה אחרון כמו שכתב בחו"מ סי' קע"ו סע' כ"ה. ובבבא בתרא דף פ"ט[58], איתא במתא איבעי ליה למיתי.

כד. שנים שהטילו גורל ויש כאן ג' קדישים, מטילים עוד על קדיש שלישי, תשובת צמח צדק סי' כ"ו. ולא כמו שכתב בעל מגן אברהם בסי' קל"ב ס"ק ב' דאותו שזכה ראשון אומר הקדיש

53 קהלת א, טו.

54 שו"ת מהר"ם מינץ שם עמ' שפז.

55 ראה מ"ב סי' נה ס"ק ב על הקדיש שלאחר אמירת פסוקים, והאם צריך עשרה בשעת הקדיש או גם בשעת הקריאה בפסוקים.

56 שו"ת מהר"ם מינץ שם עמ' שפח.

57 סע' ג.

58 צ"ל: דף קמה, ב.

השלישי, והביא ראיה[59] ממה דאיתא בסוכה דף נ"ה עמ' ב', מתניתין מני וכו', ומשני אפילו תימא רבנן אטו שתי משמרות לאו אפוסי בעא. ואדרבה משם מוכח בין לפי ההוה אמינא ובין לפי המסקנא שהדין עם צמח צדק (הלכה ברורה[60]).

כה. מי שנותן מס לקהילה אפילו אינו דר שם נקרא תושב[61].

כו. מלמד או משרת המושכר אצל בעל בית, אם יש להם אב או אם או אשה בעיר אחרת באופן שיש לצדד שדעתם לחזור דינם כאורח, אבל אם אין להם אחד מכל אלו אע"ג דלא קים לן בגווייהו אם דעתם לחזור אם לאו דינם כתושב[62].

כז. אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[63] קורא תגר על אבילות הקרובים[64] שצריך להיות דוקא פסולי עדים, ובחול דוקא ולא בשבת, ובפני אבלים דוקא מפני דרך שלום. רק מפני איבה אין בידינו למחות, ואפילו לאחר שלושים, עכ"ל. ולפי זה שלא בפני אבלים דלא שייך איבה יש למחות. ובק"ק פ"פ נוהגים שבשבת ראשון מעוטף בסרבל של חול.

הלכות ברכות

א. כבר כתבתי בהלכות פסוקי דזימרא בפסוק פותח את ידיך[1] שבכל ברכה צריך לכוין כל פעם שאומר השם, עיי"ש.

ב. כששותין יין או שום משקה מנהג באשכנז לעשות דרך ארץ, לומר איש אל אחיו חמרא וחיי לפומך[2] או לפום אוהבך או קרובך, ונקרא אצלם גזונדהייט[3]. ראוי לברך מקודם[4], דראוי להקדים כבוד שמיה לכבוד בשר ודם, עיין בספר חסידים סימן תתמ"ד[5]. אבל לענין עיטוש אינו כן, דכשמתעטש ושומע לחברו שאומר אסותא[6] בתחילה ישיב ברוך תהיה ואח"כ אומר לישועתך קיויתי ה'[7], רש"ל ב"ק דף ס"ד[8].

59 במ"א שם כתב בסתמא "עיין סוף סוכה".
60 סוף סי' קלב.
61 שו"ת מהר"ם מינץ שם עמ' שפח.
62 שם עמ' שפט.
63 סי' תקצה-תקצו.
64 ראה בשו"ע ורמ"א יו"ד סי' שעד סע' ו.
1 לעיל עמ' לא סי' ח-ט.
2 שבת סז, ב.
3 לבריאות, לחיים.
4 כ"כ בשיירי כנה"ג סוף סי' קעד בשם מה"ר אשתרוק, ראה בא"ר שם שהביא דבריו וכתב שאפשר לדחות זאת ע"פ הקדמת "ברוך תהיה" ל"לישועתך קיויתי".
5 וכמבואר בנדרים לב, ב ובזוהר ויחי דף רכז, ב, וראה בשו"ת יחו"ד ח"א סי' נא.
6 ראה ברכות נג, א, ורש"י ד"ה מרפא.
7 בראשית מט, יח. וראה בשל"ה (שער האותיות, אות ה"א, הלל, סי' ז) שהביא מהמדרש שצריך להודות אחר העיטוש שלא מת מזה, "ושמעתי כמה שאומרים בעיטושם לישועתך קויתי ה', ויפה הוא. והכוונה בזה ההילול לה', כשם שהושעתני עתה, כן אני מקוה לישועתך, כעין ברכת הגומל, שאומרים מי שגמלך טוב הוא יגמלך טוב סלה"
8 יש"ש ב"ק פ"ח סי' סד. וראה בשו"ת יחו"ד שם

ומילתא דמסתבר הוא משלוש טעמים. חדא, דיש חילוק גדול בין שואל ומשיב לענין קריאת שמע[9], לפיכך כשחבירו אמר לו אסותא צריך להשיב מפני הכבוד. אבל גבי דרך ארץ דשתיית יין אין שום אדם מכריחו לכך, דיכול לשתות בלא זה, דהא חבירו לא שאל בשלומו ראשון[10].

ועוד, בשלמא גבי עיטוש דאמירת לישועתך הוי תפילה, כמתפלל על עצמו שיזכה לישועה ולא ימות בעיטוש כמו שהיה עד יעקב[11], לפיכך יכול להתפלל זה אחר שהשיב לחבירו, אבל גבי שתיה דחייב לברך ובלא ברכה אינו רשאי לשתות, לפיכך אין לזלזל בברכה.

ועוד, מפני דלעולם התשובה מעולה מהשאלה, כאשר מצינו בספר חסידים סי' י"ח זה לשונו, שאלת שלום של חכמים, השואל אומר צפרא דמרי טב והמשיב אומר צפרא דמרי טב ואריך (וכאשר באמת אנו נוהגין, השואל אומר גוטי מארגן[12] והמשיב אומר גוט יאהר[13]). ובסי' נ"א כתב הספר חסידים זה לשונו, כל מה שנוכל למעט בשאלת שלום של רשע יש לנו למעט, אך כדי שלא יצטרך לכפול להם שלום כי כך דרך העולם המשיב כופל השלום וכו', עכ"ל. וכן הוא בגיטין דף ס"ב[14], עיין שם, ועיין פרפרת נאה בתשובת באר שבע סי' נ"ט.

ג. מי שנתבשר בשורה טובה שמחוייב לברך הטוב והמטיב, או שמועה לא טובה שצריך לומר דיין האמת, לא יברך עד שישמע מפי הרואה עצמו ומפי נאמן[15]. והא דאליעזר עבד אברהם אמר ברוך ה' אלוקי אדני אברהם[16] קודם שידע בבירור שהיא רבקה, אנבואת אברהם סמך, ספר חסידים סי' תתמ"א.

משמע מזה דשתי ברכות אלו צריך לומר בשם[17], ברוך אתה ה', ולא ברוך דיין אמת[18] סתם, מדמדמה אותו לברכת אליעזר.

ד. שני מיני גודגניות בצבע אע"פ שטעמן שוה או שאינן שווין בטעם אפילו צבען שווה, אם בירך על אחד מהם שהחיינו ולא היה בידו המין השני צריך לברך שהחיינו גם על השני אם בא לידו אחר כך, שם סי' תתמ"ח.

ה. על האגוז לא יברך עד שיפתחוהו תחילה שמא התליע מתוכו ונמצא בירך לבטלה, שם סי' תתמ"ט.

מה שדן בזה, והביא תשובת הרב אליקים גאטיניו בספר אגורה באהלך (דף י"ח ע"ד) שכתב בנידון המתעטש להקדים ולומר לישועתך קויתי ה', ואח"כ ישיב לברכת חבירו.

9 ברכות פ"ב מ"א.

10 וכ"כ חילוק זה בא"ר סוף סי' קעד.

11 פדר"א פרק נא.

12 בוקר טוב.

13 שנה טובה.

14 עמ' א: "ואין כופלין שלום לעובד כוכבים. רב חסדא מקדים ויהיב להו שלמא". וראה מהרש"א חידושי אגדות ברכות ו, ב ד"ה יקדים לו שלום.

15 וראה מ"ב סי' רכב ס"ק א.

16 בראשית כד, כז.

17 וכשו"ע תחילת סי' רכב. ועיי"ש בפסק"ת שלא על כל שמועה רעה נהגו לברך בשם ומלכות.

18 צ"ל: האמת.

ו. על יין חדש מברכין שהחיינו אף שכבר בירך על ענבים. תשובת רדב"ז[19] סי' נ"ג. ועיין מה שכתבתי בליל שני של ר"ה[20].

ז. מי ששכח לברך על פרי חדש שהחיינו בפעם הראשון אינו חייב לברך בפעם שני, הלכות קטנות[21] סי' ר"ל[22]. ויכול לתקן כמו שכתבתי בסימן שאחר זה, נ"ל המנהיג.

ח. מי שנסתפק אם בירך ברכת נהנין ייקח תינוק שמתחיל לדבר וקורא עימו מילה במילה[23], ונותן גם לתינוק לאכול[24]. הלכות קטנות[25] סי' רנ"ו.

ט. מי שנתחייב לברך אשר יצר, בין לגדולים בין לקטנים, ושכחו ולא בירך, וחזר אחר כך לפנות, מברך ב' פעמים אשר יצר, או"ח סי' ז' סע' ג'. וכתב מהרמ"י בלבוש מלכות סי' ז'[26] הטעם דלא דמי לברכת מזון דהתם אי בעא לא אכיל ואינו בא לידי ברכה זו, לפיכך אינו צריך לברך אלא פעם אחת, ואינו מברך עוד פעם לתשלום הראשון ששכח. הא לא דמיא אלא לתפילה, דאם שכח שחרית מתפלל מנחה שתים, דהתם הטעם דחוב זה מוטל עליו בלי ברירה, שהוא אינו מביא את עצמו לידי חיוב זה כמו ברכת מזון, הוא הדין הכא נמי גבי עשיית צרכיו דהוא עצמו אינו מביא עצמו לידי זה. דאף אם לא יאכל משבת לשבת הוא צריך לאותו דבר, לפיכך דינו כמו גבי תפילה.

לפי זה נ"ל המנהיג להגיה בדברי הלכות קטנות[27] סי' פ"ו חולה השותה אפיקטוויזין[28] המשלשל כמה פעמים ביום די לו בברכה אחת אחר שפסק מלשלשל[29], דתיבת חולה מיותר[30], דדוקא בריא ששותה אפיקטוויזין דינו הכי שלא יברך אלא פעם אחד, דהא אם היה רוצה לא היה שותהו ודינו כמו בברכת המזון, אבל חולה לא סגי לו דלא ישתה, שאם לא ישתה ימות, דינו כתפילה וצריך לברך על כל פעם. וכעין זה כתב המגן אברהם באו"ח סימן תר"ם[31] דמי ששתה כדי לשלשל חייב בסוכה, אע"פ דשאר חולה פטור, שאני חולה זה שהיה אפשר לו לשתות קודם החג, עיי"ש.

י. שכח לברך בורא נפשות רבות ונזכר אחר שעשה צרכיו, מברך תחילה אשר יצר ואח"כ בורא נפשות רבות, מהרש"ל[32] סי' צ"ז. דבורא נפשות רבות כיון דאדחי אדחי, ולמה לנו להקדימו

19 ח"ד.
20 לקמן עמ' שעג סי' כ.
21 ח"א.
22 "שלא נהגו לברך אלא בשעת אכילה, וכיון דאדחי אדחי" (שם). ומשמע מסברתו שאינו יכול כבר לברך, ולא רק לא חייב. וראה במ"א סי' רכה ס"ק ט ובמ"ב שם ס"ק יג.
23 עכ"ל.
24 "ונותן" וכו' הוספת הכותב. [ויתכן שמדובר על תינוק ממש "שמתחיל לדבר" ולא הגיע לחינוך ברכות, וא"כ יכול לברך גם בלי אכילה, בשביל ללומד, ראה שו"ע סי' רטו סע' ג].
25 ח"א.
26 סע' ג.
27 ח"א.
28 סם המשלשל (שם).
29 [צ"ע, ששם לא מדובר בנידון של תשלומין, אלא האם כשמשלשל יברך בכל פעם שנפנה או רק בגמר הענין].
30 כל', טעות.
31 ס"ק ד.
32 שו"ת מהרש"ל.

ולדחות אשר יצר ויהיו שניהם דחויים, נ"ל המנהיג[33]. ברכות הילדים עיין בהלכות שבת[34].

יא. כתב אמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[35], זה לשונו, צור משלו אכלנו יש לומר בין ביו"ט בין בשבת, קודם ברכת המזון, שנאמר בו שבענו אכלנו[36]. ואף האומרו בחול הרי זה משובח, כי הוא מסודר נגד ארבע ברכות בברכת המזון, עכ"ל.

והנה הניח ירושה לנכדו הקטן והשפל, והניח לי מקום להתגדר בו. והוא שאדקדק תחילה בדבריו שכתב כי הוא מסודר נגד ארבע ברכות בברכת המזון. אדרבה לפי זה אין לאומרו, דמה לנו לברך ב' פעמים. ואם תאמר הראשון אין בו ברכה, א"כ מה יועיל אם יאמרו אם לא יאמרו. ואי כדי שיעלה לו כאילו קורא בתורה, מה לי אם קורא שיר זה או שיר מן השירים אחרים.

לכך נ"ל שיסדו שיר זה מעין והתגדלתי והתקדשתי שאומרים במקום קדיש וברכו כשמתפללין בלא מנין[37], כך כשאוכל בפחות משלושה אומר זה במקום ברכת הזימון, מתחיל צור משלו אכלנו וכו' במקום ברוך שאכלנו משלו, ואגב גררא נסבי להני ברכות בהדיה. ובאמת אני המנהיג נוהג כשאני סועד בפחות משלושה אני אומר אותו אפילו בחול[38], וכשיש לי זימון איני מקפיד לאומרו אפילו בשבת. ומי שאומרו אפילו כשיש לו זימון לא הפסיד דאין בו ברכה. והמנהג שנוהגים לומר אותו דוקא בשבת הוא לפי שנדפס אצל זמירות דשבת, וסוברים דלהכי אין אומרים אותו כי אם בשבת, אבל האמת אינו כן. ומה שנדפס שם, דלא סגי שלא יודפס במקום מן המקומות, או שם או במקום אחר, וכיון שחיוב לאמרו כשסועד בפחות משלושה קודם ברכת המזון קבעוה בסוף הזמירות.

יב. כשהמברך סיים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו צריך לומר אמן.

שמעתי מהמופלא ומופלג בתורה וחסידות, ה"ה מהור"ר ליזר דייכש מק"ק אפט"א, דברכה רביעית של ברכת המזון מסיים תמיד אל יחסרנו, וצריך לענות אמן[39], כי מ"הרחמן הוא" ואילך לא מצינו בגמרא, כי לא מצינו רק ג' הטבות וג' גמולות[40]. וכן החכם צבי כשמגיע לאל יחסרנו מניח הכוס מתוך ידו[41].

יג. איזו דיוקים בברכת המזון עיין בבאר היטב הלכות ברכת המזון[42].

33 ועיי"ש בשו"ת מהרש"ל שכתב טעמים אחרים.
34 לקמן עמ' קנז סע' כג.
35 סי' תתטו.
36 "קודם ברכת המזון שנאמר" וכו' אינו לפנינו שם. וכתב שם "אחר כל הסעודות", ובסי' תרז כתב "אחר ברכת המזון", ועיי"ש בהערות.
37 ראה סידור עבודת ישראל עמ' 121-120.
38 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
39 וכ"כ הח"א כלל מז סע' א. וראה עליות אליהו (תולדות הגר"א) מעלות הסולם ס"ק כב, אבן האזל הל' ברכות פ"ב ה"ז ושו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' קכב.
40 טור סי' קפט.
41 כמבואר בעמודי השמים לבנו היעבץ (מהד' אשכול, ח"א עמ' תל), ומובא גם בשע"ת סוף סי' קצ. וראה בלקט יושר או"ח עמ' עד סי' לב, במקור חיים סי' קפג סע' ו, ח, וכן מה שציין הדעות השונות בפסק"ת סי' קפג סע' ד אות ט ובהערות שם.
42 סי' קפז ס"ק א.

בר מצוה

א. מי שאירע לו יום לידתו בשנת י"ג ללידתו שחל בשבת מותר להתפלל ערבית להוציא הציבור ידי חובתם בכניסת שבת. והא דרמ"א בהגה"ה או"ח סי' נ"ג סעיף יו"ד אוסר, היינו דוקא אם מתפללין בעוד היום גדול, אבל אם מתפללין ערבית אחר יציאת הכוכבים שפיר דמי, ט"ז[1] וכ"כ הב"ח. ועיין מה שכתב הש"ך בחו"מ סי' ל"ה סעיף א'[2] ובסמ"ע שם[3].

ומה שכתב רמ"א אפילו בתפילת ערבית[4], דמשמע לכאורה דתפילת שחרית לא מבעיא דאינו מתפלל אלא אפילו ערבית אינו מתפלל, וא"כ היה מוכח מזה דאפילו אחר צאת הכוכבים אינו מתפלל, שצריך להיות דוקא בן י"ג ויום אחד, והא ראיה שאפילו שחרית שהוא בעצמו של יום אינו רשאי להתפלל. נ"ל המנהיג דהכי פירושו של אפילו, אפילו ערבית דהקילו בה טפי כאשר אכתוב אי"ה באות מ"ם מעריב[5] אפילו הכי בעוד היום גדול לא יתפלל הואיל ולא עבר עליו מקצת יום, אבל כיון שעבר עליו מקצת יום אפילו שחרית רשאי להתפלל[6]. ואם תאמר אם כן הוה ליה למימר שרשאי להתפלל שחרית וממילא ידעינן דמתפלל ערבית, [יש לומר] דאילו כתב כן הוה אמינא דערבית רשאי להתפלל אפילו בעוד היום גדול דאם לא כן למה לא כתוב דאסור דילמא אתי למטעי ולהורות כן, אלא ודאי הפירוש הוא כמו שכתבתי.

ויוצא לנו מזה דאחר שתחשך רשאי להתפלל מעריב כמו שכתבתי בשם הב"ח.

וכל זה דוקא בשעת הדחק שאין שם אחר שיודע להתפלל אלא הוא, אבל כשיש שם אחר כבר צווחו קמאי דקמאי ובראשם הב"ח[7] מערער שאין לירד לפני התיבה קטן, אפילו אינו קטן ממש דהיינו קודם שנעשה בר מצוה אלא אפילו אם כבר הוא בר מצוה אין להניח קטנים בלתי נשואים לירד לפני התיבה[8].

ב. מי שנעשה בר מצוה באדר בשנת העיבור, אם השנה שנולד בו היה עיבור נעשה בר מצוה באותו אדר שנולד בו. ואם נולד בשנה פשוטה נעשה בר מצוה באדר הסמוך לניסן, לבוש התכלת סי' תרפ"ה[9] ומהר"ם מינץ סי' ט'[10] וסי' ג' והגהות מנהגים סי' מ"ד בדיני ארבע פרשיות ורמ"א באו"ח סי' נ"ג סעיף יו"ד וביו"ד סי' ת"ב סעיף י"ב לענין יא"ר צייט וש"כ ביו"ד סי'

1 ס"ק ו.
2 ס"ק א.
3 ס"ק ב.
4 [ז"ל שם: "ובמקומות שלא נהגו כן, אין לקטן לעבור לפני התיבה אפילו בתפלת ערבית, אפילו הגיע לכלל י"ג שנים ביום השבת אין להתפלל ערבית של שבת, דהרי עדיין אין לו י"ג שנה". ובפשטות "אפילו בתפילת ערבית" קאי על קטן ממש].
5 סי' א.
6 וראה במ"ב שם ס"ק ל על השו"ע שהקל בערבית.
7 הב"ח שם בתחילת הסימן עסק בענין "נתמלא זקנו" ולא בנשוי.
8 עיי"ש בשו"ע ורמ"א סע' ד-ח, ומ"ב ס"ק יח. וכל זה לגבי עדיפות נשוי, אבל ל"מ שלא ירד בר מצוה להיות ש"ץ באקראי, וראה שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' יט.
9 סע' א.
10 נראה שכוונתו לשו"ת מהר"י מינץ סי' ט, ואח"כ שו"ת מהר"ם מינץ סי' ג.

ר"כ ס"ק ט"ז[11] לענין נדרים, ולא כמגן אברהם באו"ח סי' נ"ה ס"ק יו"ד[12]. ועיין מה שכתבתי בהלכות תענית סי' ה'.

ג. מי שנולד ביום א' דראש חודש כסלו ובשנת י"ג נמצא חשון חסר, לא אמרינן הואיל ונולד ביום אחרון לחודש חשון גם עכשיו יעשה בר מצוה בכ"ט בו. אלא אינו נעשה בר מצוה עד ראש חודש כסלו הואיל ואותו יום שנולד בו אע"ג שנחשב לחשון והוי ל' בו העולם קורין אותו ראש חודש, הלכך אינו נעשה בר מצוה עד ראש חודש. ועיין מה שכתב רש"י נדרים דף ס' עמ' ב'[13], ועיין מה שכתב מ"א באו"ח סי' נ"ה ס"ק יו"ד[14], ועיין מה שכתבתי בהלכות תענית סי' ז'.

ד. אבי הבר מצוה מברך, בא"י אמ"ה שפטרני מעונשו של זה[15]. ואומר אותו אחר שבירך בנו ברכה אחרונה על הספר תורה[16], דהיינו ע"פ הדין היה ראוי שיברך אותו תיכף אחר שבירך ברכה ראשונה[17] כמו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו שמברך אותו אחר שמברך המוהל על המילה, עיין פרח מטה אהרן חלק ב' סי' ל"ב ואעתיקנו בהלכות מילה סי' ב', אלא שאינו רשאי להפסיק בקריאת הפרשה, רק אזניו יהיו אל הספר תורה, מברך אותו אחר ברכה אחרונה.

ונוהגין לעשות סעודה בו ביום, עיין מה שכתב סולת בלולה סי' רכ"ה[18] וספר דעת חכמה בשער הידיעה פרק יו"ד, דהא אפילו ביום המילה שאינו מכניסו אלא למצוה אחת והאב נושא עוון ופשע וחטאה של בנו עושה סעודה כמו שכתבתי בהלכות מילה[19], מכל שכן עתה שנתחייב בכל המצוות והאב מעביר עונש בנו מעליו שחייב לעשות סעודה והוי סעודת מצוה[20].

זה לשון מילי דאבות[21] בפרק ה' משנה כ"א דאבות, בן י"ג למצוות כי מזמן ההוא ואילך חייב בכל, הוא מכלל השיעורים שהן הלכה למשה מסיני, כך ביאר הרא"ש ז"ל בתשובותיו[22], ורמז לזה עם זו יצרתי לי[23], זו מספרו י"ג, ואז תהילתי יספרו, והיא מעלת המצוות, עכ"ל. והר"ע

11 ועיי"ש גם בס"ק טו ויז.

12 שם נקט שהנולד באדר א' בשנה מעוברת נעשה בר מצוה באדר ב' בשנה מעוברת, ועיי"ש במ"ב ס"ק מג שחלקו עליו האחרונים וסוברים שנעשה בר מצוה באדר א'.

13 ד"ה כי אצטריך.

14 וכן סי' תקסח ס"ק כ.

15 בשם ומלכות, ונחלקו דעות הפוסקים בכך, ראה ברמ"א סי' רכה סע' ב, וראה דעות הראשונים בלקט יושר או"ח עמ' פג ובהערה 310. [וע"ע ביוסף אומץ סי' תנב לומר בלי שם ומלכות, וכ"כ בלחמי תודה לבן ההפלאה דף תפט עמ' ב ודף קכט עמ' א. ובמקור חיים סי' רכה סע' ב כתב עם שם ומלכות (הערת הר"ז דינר שליט"א מב"ב)].

16 ראה מנהגי מהרי"ל עמ' תנג בשנו"ס אות ח, וכ"כ בפוסקים האחרונים שהאב מברך אחרי הברכה האחרונה של הבן, ראה בשערי אפרים שער ד סע' כה.

17 ראה בלקט יושר שם ובהערה 309.

18 סע' ב.

19 סי' יז.

20 ראה ביש"ש ב"ק פ"ז סי' לג. וראה מש"כ על הק"ו הנ"ל בשו"ת ציץ אליעזר חי"א סי' יז.

21 לר"י חיון.

22 כלל טז סי' א.

23 ישעיה מג, כא.

מברטנורא למדוהו מלוי בן יעקב[24], עיי"ש. ועיין מה שכתב התוס' יו"ט שם.

אבל מה שנכנס התוי"ט ז"ל בדוחק ברישׁ פרק ב' דזבים דמשמע שם במשנה[25] שמרבינן מאיש לאתויי קטן, וקשה ליה אדרבה איפכא מסתברא דאיש להוציא את הקטן אתי, ומתרץ דיש כאן איש איש דהוי מיעוט אחר מיעוט[26], אשתמיטיה מה שכתב רש"י בערכין דף ג' עמ' א' בד"ה איש איש[27] דהאי קרא בנכנס טמא למקדש כתיב ומחייב ליה כרת, ולהכי כתיב איש למעוטי קטן דלאו בר עונשין הוא וכו', עיי"ש, וכ"כ התוס' שם[28], ועיין מה שכתב הרמב"ם בפרק קמא מהלכות מטמאי משכב ומושב. אלא דלישנא דלאתויי הוקשה לו לתוי"ט, ובאמת לא קשיא מידי, דכיון דכרת נתמעט בקטן מאיש איש, בטומאה נתרבה ממילא, דמה דגילה לנו התורה במיעוט זה גילה ומה דלא גילה לא גילה לה[29].

ביקור חולים

א. כתב שבילי אמונה[1], בכניסתך לבית החולי המסוכן לבקרו תאמר **גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו, ימים יוצרו ולא אחד בהם[2]**: ותשב לפניו מיד כשתכנוס, אם יחזיר פניו וידבר עימך ירפא. ואמור לו **שלום על ישראל[3]**, עכ"ל.

ב. בפרק קמא דשבת דף י"ב[4], הנכנס לבקר החולה לא ישב לא על גבי מיטה ולא על גבי כסא, אלא מתעטף ויושב לפניו מפני שהשכינה למעלה מראשותיו. וזה לשון של"ה במסכת פסחים[5], יש ללמוד מזה הברייתא שאמרה מתעטף שצריך להתעטף כדרך שמתעטפין כשהולכין לבית הכנסת מפני כבוד השכינה השורה מראשותיו, עכ"ל. ואינו זז נמי ממשמעות לשון תפילה לעני כי יעטוף[6], שצריך המבקר להתפלל אל ה' שישלח לו רפואה, נ"ל המנהיג, עיין מה שכתבתי בסימן שאחר זה.

ג. זה לשון הרמב"ן בספר תורת האדם[7], אין מבקרין בג' שעות ראשונות של יום מפני שכל

24 "דכתיב איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם, וגבי שכם כתיב ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו, ולוי באותו פרק בן שלושה עשר שנה היה, וקרי ליה איש" (שם).

25 ברייתא בערכין ג, א.

26 שהוא לרבות.

27 אצלנו ד"ה מכרת. וראה מש"כ בהגהות "צאן נחלות" בסוף ספרנו.

28 ד"ה למיעוטי.

29 הקושיה כאן על התוי"ט אינה ברורה, עיי"ש בסוגיה ש"איש" בא למעט קטן, וכך הוא בענין של טומאת מת, אלא שיש שם ריבוי שיש טומאה לקטן והמיעוט הוא רק מכרת. ולגבי טומאת זיבה מבואר ש"איש איש" לרבות קטן, ומבאר התוי"ט שהיינו מפני המיעוט אחר מיעוט.

1 נתיב ד דף נד.

2 תהילים קלט, טז.

3 שם קכח, ו.

4 עמ' א.

5 פרק נר מצוה סי' עח.

6 תהילים קב, א.

7 מהד' כתבי הרמב"ן (מוה"ק) עמ' יז, ע"פ נדרים

חולה מקיל מעליו החולי בבוקר (עיין מה שכתב הראב"ע בתהילים ה'[8]) ולא יחוש לבקש עליו רחמים, ולא בג' אחרונות שמכביד עליו חוליו ויתייאש מלבקש עליו רחמים, עכ"ל. משמע דחיוב הוא לבקש רחמים. ורמ"א ביו"ד סי' של"ה[9] העתיק דברי רמב"ן הנ"ל, וסיים וכל שביקר ולא ביקש עליו רחמים לא קיים המצוה.

ד. מברכין את החולה בבית הכנסת לקרוא לו שם חדש, כי זהו אחד משלושה דברים המשנה מזלו של אדם[10], יו"ד סי' של"ה[11].

ולענין אי שרי לברכו בשבת נתחבטו בו קמאי דקמאי[12]. יש אוסרין משום דאין אנו מוחזקים כל כך שיהא תפילתנו מקובלת, ולמה נצעק בשבת בחינם. ויש מתירין, עיין באו"ח סי' רפ"ח[13] ובתשובות נחלת שבעה[14] שהאריך בזה. וכ"כ דרכי משה באו"ח סי' רפ"ח[15], זה לשונו, בקובץ אחד ישן שהיו בו ליקוטים ממהר"י ברין שחולה המסוכן שרי לברך בשבת, ומהר"י ברין והר"ן בפרק ג' דתענית[16] ומהר"י ווייל סי' קט"ו. ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[17] הכריע דמסוכן מותר ולא זולת זה, וכ"כ מ"א באו"ח סימן רפ"ח ס"ק י"ג[18].

ה. זה לשון של"ה בהלכות פסחים[19], אם גמילות חסדים בביקור חולים הוא גדול במאוד כשמבקרו בצרכי גופו ובריאותו, ק"ו אם מבקרו בצרכי נשמתו דהיינו לראות שהחולה יתוודה הטיב בשברון לב ובחרטה גמורה ובבקשת מחילה וסליחה מהשי"ת, וגם יצוה ענייניו שלא יהא נשאר חייב הוא וכן להיפך [הגה"ה: דכתיב ולא תבוא עליו השמש[20], שאם לא תיתן לו תבוא בגלגול עליו, ופירוש עליו בשבילו כדי להחזיר לו חובו (שפתי כהן על התורה[21])]. ולא כמו שעושין המוניים שממתינים בדברים ההם עם החולים עד דכדוכה של נפש, שאז החולה בלי דעת ואינו מהרהר בתשובה גמורה, כי מהות התשובה הוא החרטה ועזיבת החטא והוידוי על כל דבר וחרטה מעוונותיו ובקשת המחילה בלב נשבר ובבכיה, וצריך לזה ישוב הדעת. על כן זריזין מקדימין, כשמבחינין בו שהוא מסוכן יאמרו לו כי טוב להודות לה', ולהתפלל, שהוא הרופא הנאמן, בוידוי שאינו כי אם תפילה לפניו יתברך, כמו

מ, א. והובא גם בטור יו"ד סי' שלה.

8 כנראה הכוונה לתהילים פח, יד. וע"ע לראב"ע ישעיהו לח, יב.

9 סע' ד.

10 ר"ה טז, ב.

11 סע' י', ברמ"א.

12 ראה במאמר מקיף "מי שבירך לחולה בשבת", הרב"ש המבורגר שליט"א, קובץ חצי גיבורים ז'.

13 סע' י', ברמ"א.

14 סי' לט (ולא לגבי שבת).

15 אות ד.

16 דף ח, ב בדפי הרי"ף.

17 סי' תרלא.

18 לפנינו בס"ק יד.

19 מסכת פסחים פרק נר מצוה סי' עט.

20 דברים כד, טו.

21 על הפסוק הנ"ל, עמ' 124. והמשיך: "ולזה ראוי לומר לחולה קודם שימות אם יש לו לשום אדם חוב עליו או אם יש לו על שום אדם כדי שלא יתגלגלו".

שאנו עושים תמיד בכל יום בבית הכנסת, וכמו שמרו חז"ל[22] הרבה התוודו ולא מתו והרבה לא התוודו ומתו. ובכן ירפאהו ה' רפואה שלימה, עכ"ל.

ועיין ספר חסידים סי' תשי"ח ותשי"ט, ובספר דעת חכמה שער התשובה פרק י"ז[23].

גוסס

א. גוסס הרי הוא כחי לכל דבריו. אין שומטין את הכר מתחתיו, ואין סכין ואין מדיחין אותו ואין מזיזין בו אבר, משום דמקרב את מיתתו והוי שופך דמים. שבת דף קנ"א[1]. למה הדבר דומה, לנר המטפטף, שכיון שנוגע בו האדם מיד נכבה. מסכת שמחות[2] והרי"ף[3] והרמב"ם[4]. ועיין ספר חסידים סי' תשכ"ד דאם יש שריפה מותר.

ב. ברקנטי פרשת ויחי[5] כתב דבשעת מיתה יזהר שלא יצא שום אבר ממנו חוץ למיטה[6], והפליג על אותן שאינם נזהרים בזה, וכ"כ בספר הקנה[7].

ג. מצוה לעמוד על האדם בשעת יציאת נשמתו, כל בו[8]. וכתב הטעם דלא ימות בעגמת נפש, מפני שהנפש משתוממת בשעה שהיא יוצאת מן הגוף והוא יחידי. ורמ"א ביו"ד סי' של"ט[9] מביא סמך מן הקרא דכתיב ויחי עוד לנצח לא יראה השחת, כי יראה חכמים ימותו[10]. ועיין בספר חסידים סי' תשמ"ב.

ד. מנהג לשפוך כל המים שאובים שבשכונת המת, יו"ד סי' של"ט[11]. והטעם[12] שידעו הכל שיש בו מקרה מוות ולא יצטרך להודיע בפה ויהא מוציא דיבה, ועוד שמלאך המוות מטיל במים טיפת דם המוות. בתשב"ץ[13] כתב שראה באחד ששתה מהמים ומת.

ה. בש"כ על התורה[14], הובא בלחם הפנים סי' של"ט, למה סותמין עיני המת, כי כל עוד שיש לו ראות זה העולם אינו יכול לראות העולם הבא, וראיה מזוהר פרשת שלח[15].

22 מסכת שמחות, פ"א ה"ב.
23 בסופו.
1 עמ' א, עד כאן. המשך הדברים הוא שם עמ' ב'.
2 פ"א.
3 שבת דף סה.
4 הל' אבל פ"ד ה"ה.
5 סוף פרק מט.
6 "ואמרו קצת חכמי הקבלה כי צריך להזהר כל אדם בעת מותו שלא ישאר כלום מאיבריו חוץ למיטה" וכו'.
7 ל"מ. וע"ע ביוסף אומץ פרק הנהגת החולה עמ' תו סע' ו ובמצויין שם בהערות.
8 סוף סי' קיד.
9 סע' ד.
10 תהילים מט, י-יא.
11 סע' ה.
12 עיי"ש בנו"כ.
13 תשב"ץ קטן, סי' תמב.
14 שמות לג, כג ד"ה והסירותי את כפי.
15 דף קסו, ב, "פתח רב מתיבתא" וכו'.

ו. כשנושאין אותו ממיטתו להשכיבו על הארץ יראה שיהא מכוסה[16], דכל מה שגזרו בחי משום צניעות נוהג אף במת. ובשעת ההשכבה אומרים **אם תשכב לא תפחד ושכבת וערבה שנתך**[17].

גמילות חסדים

גמילות חסדים למתים גדול משל חיים, דזהו חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול[1], ועוד דזהו הוי נמי גמילות חסדים לחיים הם קרובי המת[2]. על כן ראיתי לייחד לזה בית בפני עצמו.

א. מה שמטהרין את המת הטעם שיהא יציאתו מן העולם כביאתו, עיין בספר חסידים סי' תק"ס[3].

ב. כשמטהרין את המת אין מהפכין את הדף שטיהרו עליו, מפני הסכנה[4].

ולאחר שטיהרו את המת לא יניחוהו במקום שטיהרוהו, אלא ישכיבהו כנגד פתח הבית מבפנים, מפני הסכנה[5], וכן נוהגים בק"ק פרנקפורט בבית הטהרה.

ג. כל דבר החוצץ לענין טבילה בנשים חוצץ בטהרת המת. לפיכך סורקין את שערות ראשו וזקנו, ואחר שניקו אותו מכל לכלוך ומלמולי זיעה שבבשרו שופכים עליו ט' קבים[6], ואומרים **וזרקתי עליכם מים טהורים**[7] וגו', ועיין מה שכתבתי בסי' ו'[8].

ד. מעשה[9] שעשו ארון למת, ונשאר מן העץ, אמר היהודי אקח אותה חתיכה ואתקן כינור, אמרו לו אל תיקח, ולא חשש ותיקן כלי שיר מאותה חתיכה וראה בחלום אותו המת שתיקנו לו הארון, ואמר לו אם יתקן כלי שיר מזה ינקום ממנו, ולא חשש ותיקן. אח"כ אמר אם לא ישבור הכינור יהיה מסוכן, ולא חשש וחלה. כשחלה מאד [אמר לבנו] לקח בנו אותו כלי שיר ושבר על הקבר של אותו שנראה לאביו, והניח השברים על הקבר ונתרפא אביו וכו', עכ"ל.

לכן ראוי לנהוג להסיק שיורי העץ תחת הכלי שמחממין בו מים לטהרת המת, ודוקא לזה המת שנעשה הארון לצרכו.

16 כ"כ ספר החיים לרבי שמעון מפרנקפורט, ועוד אחרונים, ראה נטעי גבריאל הל' אבלות ח"א סי' פה סע' א.

17 משלי ג, כד. וראה נט"ג שם סע' ה פסוקים אחרים שנהגו לומר.

1 רש"י בראשית כז, מט.

2 וראה ברמב"ם הל' אבל פי"ד ה"ז.

3 "כלעומת שבא כן ילך, כשנולד רוחצים אותו וכשמת רוחצים אותו" (שם).

4 צוואת ר"י החסיד סי' ו, רוקח סי' שטז.

5 צוואת ר"י החסיד סי' י'.

6 ראה נטעי גבריאל הל' אבלות ח"א פמ"ה סי' א.

7 יחזקאל לו, כה.

8 יתכן שכוונתו לסי' ז.

9 ספר חסידים סי' תשכז.

ה. בספר שולחן ארבע[10] לרבינו בחיי ז"ל, מנהג ספרדיים בעלי אכסניה שהשלחן שהאכילו עליו את העניים, בלכתם לבית עולמים עושין ממנו ארון ולוחות שנקברים בהם, כמו שכתוב והלך לפניך צדקך[11].

ו. קיבלתי מהמקובל החסיד מהור"ר וואלף לוי מק"ק פ"פ[12] שלא ישנה שום מקום ממנהג מקומו בענין לבישת המת[13], והוא ע"פ הקבלה, והמשנה המתים קובלים על המתעסקים ויש להם סכנה גדולה.

ז. בספר חסידים ס' תשל"ב, הרוחץ את המת לא יעזוב טינוף על בשרו. וכן המעיין בקבר המת ומשכיבו יזהר שלא יהא עפר על פניו, כי יש לו בושת מפני שאר הנפשות שיש להם תואר הגופים[14].

ח. עוד שם סי' תשל"ג, אדם שמתעטף בציצית ולא נתעטף במעיל גם כשמת לא יעטפוהו כי אם בטלית שהיה רגיל להתעטף. וכתיב לבושיה כתלג חיור[15], לכך בלבנים, עכ"ל. (ונוהגין לפסול הציצית[16], דכתיב במתים חפשי[17] מן המצוות[18]). והוא הדין בכל המלבושים מלבישים אותו כמו שהיה מלובש בחיים, אלא שלמעלה מתכריכיו לובשים אותו קיט"ל שהיה מלובש בראש השנה ויום כיפור בבית הכנסת[19], והכל כמנהג המדינה.

ט. עוד שם בסי' תש"ם, כשיש מת מוטל ובאו אורחים לא יתן להם שלום, ואם נתנו לו שלום לא ישיב להם שלום. ובסי' תשמ"א זה לשונו, מי שמוליך מת עימו ויהודי פוגעו לא יתן לו שלום ולא יענה לו שלום, וכן כשמת בעיר דכתיב כי תמצא איש לא תברכנו וכי יברכך איש לא תעננו[20].

י. וסיים שם, אם הוא בדרך וירא מן הנכרים שאם ידעו שהוא מוליך המת יהיה בסכנה או יזלזלו במת, ובא נכרי לשבת על הארון ואם ימנעו ממנו ירגיש הנכרי, וירא פן יזיקו או יחטאו לו ויזלזלו בו, אל ימנע מלשבת עליו, ואפילו הוא עצמו יכול לשבת עליו ולטייל עימהם כדי לטרדם מן הדעת שלא ירגישו.

10 אמצע שער א, ד"ה גמר מלאכול. וכעי"ז בפירושו עה"ת שמות כה, כג. וע"ע נטעי גבריאל שם פמ"ט הערה יב.

11 ישעיהו נח, ח.

12 [ראה עליו בסיני, כרך ס"ט מאמר רבי ראובן מרגליות עמ' שפ"ב ד"ה אמר לי הדיין המצויין, בשו"ת נשאל לדוד, מפתח שמות עמוד ר"ל באות ו', בנודע ביהודה, או"ח שאלה פ"ט, סי' ו' שמציין קושיית ש"ב הגאון מו"ה ר' ואלף לוי, ובאוצרות סופר קובץ י"ג ילקוט משה קבל, עמוד קט"ו (הערת ר' יעקב ליהמן)].

13 בתכריכים.

14 בספר חסידים מהד' הרב מרגליות: "כי הנפשות בתואר הגופים".

15 דניאל ז, ט.

16 רמ"א יו"ד סי' שנא סע' ב. וראה על שיטות הראשונים בזה בספר "כליל תכלת" (ירושלים תשנ"ו) לרב אליהו טבגר שליט"א במאמר "ציצית במתים" עמ' קצו-רג.

17 תהילים פח, ו.

18 שבת ל, א.

19 ראה על מנהג זה בנטעי גבריאל שם פמ"ז סע' א ובהערה א.

20 מלכים ב, ד, כט.

יא. עוד שם בסי' תשמ"ג, עיר שמתו בה ב' מתים מוציאין ראשון את שמת ראשון[21] פן לא יוכלו לעסוק בשניהם. ואם ביום השישי אין מאריכין בהספד הראשון, פן לא יוכלו לעסוק בקבורת השני מבעוד יום, עכ"ל. משמע מזה שמותר לעשות הספד בערב שבת אפילו אחר חצות[22], דאם לא כן מה לו לתלות הטעם פן לא יוכלו לעסוק בקבורת השני, הא יש שהות בחצות ואילך. נ"ל המנהיג.

יב. בסימן תש"ה שם, מעשה בתלמיד חכם צדיק שקברוהו אצל מי שאינו הגון. בא הצדיק לכל בני העיר בחלום, הרעותם לי שקברתוני אצל בית הכסא שריחו רע וקשה לי העשן. ושמו אבנים בין קבר הצדיק לקבר הרשע כמחיצה, ומשם והלאה לא בא להם בחלום, עכ"ל. ועיין שם סי' רכ"ג. יש לדייק ולהוכיח מכאן שאין צריך ו' טפחים הפסק בין קבר לקבר[23], דאם לא כן למה לא נח עד ששמו שם אבנים, לפי מאי דקיימא לן בריש מסכת בבא בתרא[24] דסתם אבנים הם פחות מבני ו' טפחים לענין מחיצה, וא"כ הפסקת ו' טפחים שנתנוהו לו מתחילת הקבורה כדין היה יותר מאותן אבנים, ולמה לא נח בתחילה, אלא שלא היה שם הפסק ואע"פ כן לא קפיד רק על מה שקברוהו אצל רשע. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[25] דבק"ק פ"פ אינם משגיחין בהפסקת שישה טפחים[26]. ואדוני מו"ח נר"ו מתעורר בתשובה בדין זה[27], והאריך למעניתו נכבדות מדובר בו, והעלה מצודתו גם כן דאין קפידא[28].

גילוח

א. בספר הגן[1] זה לשונו, כשלמדתי בשפייאר לפני הרב רבי ידידיה ז"ל מצאתי בבית המדרש שלו כתיבת ידו של הרב רבי זלמן בהרב רבי יהודא החסיד וזה לשונו, אמר לי אבי מורי החסיד שבימיו היה מעשה בעשיר בשפייאר שהיה מגלח זקנו במספריים[2]. והיה אבא מורי מוחה בו, ולא השגיח על דבריו. אמר העשיר, איסטניס אני ואיני יכול לסבול הזקן. אמר לו אבי מורי, ידוע תדע כי מרה תהיה באחריתך כי לאחר מותך יבואו השדים הדומין לפרות

21 שו"ע יו"ד סי' שנד.

22 שלא כאוסרים, ראה בפמ"ג סי' תקמז מ"ז ס"ק ד ובה"ל שם ד"ה שמותר. וע"ע בנטעי גבריאל שם פנ"ב סע' יד ובהערות. וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

23 ראה בשו"ע סי' שסב סע' ג-ד לגבי הפסק ו' טפחים בין הקברים כשסמוכים או אחד על השני, ועיין בספר דברי סופרים שם ס"ק י לר"נ יברוב שליט"א האם גם מהצד צריכים ו' טפחים.

24 במשנה.

25 דיני קבורת המת, עמ' תיא. ועיי"ש בהערות.

26 אמנם דעתו הוא שכן צריכים, וקורא לזה "מכשלה", עיי"ש.

27 ואינו בשו"ת ר"י מילר הנדפס (מכון ירושלים), שהוא חלק קטן מתשובותיו.

28 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

1 ליום רביעי.

2 בספר הגן שם כתב "שהוא כעין תער", ומשמע דוקא כך. יתכן שמדובר כאן על חומרא כשיטה

ויהיו דורסין על פאת זקניך, כי זה עונש של המשחיתים פאת זקנם, וכן רמוז בתורה במה שכתוב לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית[3], ראשי תיבות פרות. וכשנפטר אותו עשיר היו יושבים אצלו כל הגדולים שבשפייאר, ואבי מורי היה שם והיה כותב שם אחד וזרק על אותו עשיר המת, ותיכף קם על רגליו, וכל היושבים שם ברחו מפני הפחד. והתחיל אותו המת למרוט את ראשו ותולש בשערותיו. אמר לו אבי מורי מה לך, אמר לו אוי לי שלא שמעתי לך. אמר לו, הגידה נא מה נעשה לנשמתך. אמר לו, כשיצאה נשמתי בא שד אחד ודומה לפרה גדולה והביא כלי אחד מלא זפת וגפרית ומלח, וקיבל נשמתי והניחה לתוכו, ולא היתה יכולה לצאת משם, ובא מלאך אחד מב"ד של מעלה ונטל מאותו שד אותו הכלי עם נשמתי בתוכו והעלה אותו לפני ב"ד הגדול של יוצר נשמות, ואז יצאת בת קול מפי הב"ד ואמרה לי קרית ושנית. אמרתי קריתי ושניתי. מיד ציוה להביא חומש ואמר לי קרא בו, ומיד כשפתחתי הספר מצאתי כתוב ולא תשחית את פאת זקניך, ולא ידעתי מה להשיב, מיד שמעתי קול אחד שהיה מכריז תנו נשמתו של זה במדרגה התחתונה שבגיהנם. ובעוד שהיו נושאים נשמתי להביאה במדרגה התחתונה יצאה בת קול ואמר המתינו לזה, יהודא בני צריך ממנו שאלה אחת לשאול, ועתה הוא ביקש רחמים על נשמתו, לכן לא תרד נפשו שאולה, עכ"ל. וכן הוא בספר אור צדיקים[4] אלא שקיצר קצת.

ב. לא יגדל אדם שערות ראשו יותר מדאי, כי לא זו [בלבד] שהקליפות יש להם אחיזה בשערות הראש[5] אלא שגם ניוול הוא לו, ולא יגלח את זקנו. ובעל קנה חכמה[6] נתן סימן לזה[7], במקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך ובמקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר[8]. [**הגה"ה:** אבל האשה אדרבה אסורה לגלח, ממה שמצינו ביפת תואר וגלחה את ראשה[9] כדי שתינוול, הא שאר נשים אסורות, שמחוייבות להתקשט שלא יתגנו על בעליהן[10]. עיין מה שכתבתי בהלכות טבילה[11] סי' ב'].

לאסור פאות הזקן גם במספרים, וראה ביוסף אומץ דיני פאות עמ' תלב-תלג ובהערה 3.

3 ויקרא יט, כז.

4 סי' מב סע' ב.

5 כמבואר בכתבי האר"י ז"ל בכמה מקומות, ראה שער ההקדמות עמ' רסד, ועוד.

6 הרי"ל פוחוביצר.

7 בספרו דברי חכמים ח"ב, פרק איסור גילוח זקן ופיאות, עמ' שנג.

8 משנה ברכות פ"א מ"ד.

9 דברים כא, יב.

10 "וכן נהגו הנשים בזמן חכמינו ז"ל הקדמונים שלא להסתפר. וכמ"ש בעירובין (ק:) שמגדלת שער כלילית. וביבמות (מח) אמרינן גבי יפת תואר שנאמר בה וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה, דגילוח הראש היינו לנוולה. ובנזיר (כח:) לר"מ מצי למימר אי אפשי באשה מגולחת" (שו"ת יביע אומר ח"ד יו"ד סי' א אות ב, ועיי"ש עוד). [אבל היו מקומות שנהגו הנשים הנשואות לגלח כל שערן, ראה שו"ת מנחת יצחק ח"ז סי' ג, שו"ת משנה הלכות ח"ב סי' צה וח"ג סי' קמב, ועוד רבים].

11 לקמן עמ' פד. שם דן בעיקר מצד "לא יהיה כלי גבר על אשה". וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

וכתב בספר יין המשומר[12] דף ל"ז[13], האר"י ז"ל היה נוהג בענין פאת הראש שהיה מניח כל [רוחב] הצדעים שהוא מן האוזן עד שליש המצח שהוא מקום החלק שיש בראש משני צידי המוח ומפסיק בנתיים, וניכר באדם שאין שערותיו מסולסלים. אבל השערות האחרות שעל הראש היה מגלח. ובזקן לא היה מגלח כלל, לא בתער ולא במספרים, לא למעלה ולא למטה, ולא בשום מקום כלל ועיקר, זולתי השיער שעל השפה שמעכב האכילה היה חותך במספרים וכו', והביא שם הסוד שבזה הענין. ועיין ביו"ד סי קע"ח ורמב"ם פרק י"א[14] דעבודה זרה.

ג. שמעתי בשם גדול הדור[15] שהיה מקשה מה יתרון ליצר הרע שמסית לבני אדם שיגדלו זקנם כעין קמ"ץ[16]. דממה נפשך, אי קיים בזה המצוה כתיקונה מה הטעהו בהסיתו. ואם לא קיים בזה מאי שנא אם מניח כעין קמ"ץ ומגלח השערות הנשארים או אם מגלח הכל. ותירץ, דאיתא בגמ'[17] על הפסוק והתוית תי"ו[18], אמר הקב"ה לך והתוית על מצחן של צדיקים תיו של דיו ועל מצחן של רשעים תיו של דם. של צדיקים תחיה, ושל רשעים תמות[19]. לפי זה היצר הרע חפץ להוכיח שתי"ו של אותן אנשים הוא תמות, לכך מסיתן שינקדו קמץ מתחתיה, ואילו היה תי"ו תחיה היה ראוי להינקד חיר"ק. והלצה[20] זאת נחמד למראה מוסר.

ד. כתב (הטור) [הטורי זהב] ביו"ד סי' קפ"א[21], ולא מצינו היתר משום שלום מלכות[22], עכ"ד. ובאמת אף אם המצא ימצא היתר[23] לא ידעתי מאי שלום מלכות יש כאן, והלא מצינו כמה וכמה יהודים קרובים למלכות ועומדים בחצר המלך אף שזקניהם אינם מגולחים.

וקרוב אני לומר דבזה יש לגזור משום התחתנות[24], מצורף לאיסור חמור מדאורייתא. כי כשיבוא יהודי מוקף זקן לשכב עם בת נכר לא תשמע לו ולא תאבה אליו לשכב אצלו להיות עימו, אבל אותם שזקניהם מגולחים קרח מכאן ומכאן יכול להיות שבילדי נכרים יספיקו[25], שלפעמים אינם ניכרים שהם יהודים. או עוד בדרך אחר, כי יהודי המוקף זקן לא ירצה הנכרי לשתות עימו בכוס אחת כי ימאס בשערות זקנו, אבל כשהוא מגולח שותה עימו. וחז"ל גזרו על יינם משום התחתנות[26]. ועיין מה שכתב בספר חסידים סי' ר"א.

12 לרב נתן שפירא, נדפס ת"נ.
13 לפנינו דף לה עמודה ד.
14 ה"א, ובעיקר פי"ב.
15 כ"כ בספר אהבת יונתן לרבי יונתן אייבשיץ (קונטרס אלון בכות על איכה, ב, כב) שכך מסר אביו בשם "מוכיח מפורסם אחד" את המליצה הזאת. וראה בספר הדרת פנים זקן (לרב משה ווניער) עמ' קפב הערה 312.
16 זקן מחודד.
17 שבת נה, א.
18 יחזקאל ט, ד.
19 "ומאי שנא תיו, אמר רב: תיו תחיה, תיו תמות" (שבת שם).
20 מליצה.
21 ס"ק א.
22 להתיר גילוח הזקן. ועיי"ש שתלה זאת במחלוקת בין הרמב"ם לטור, ושלפי הרמב"ם לכא' מותר.
23 האחרונים נקטו שאין בזה היתר משום שלום מלכות, מפני שהוא מפורש בתורה, ראה שו"ת פנים מאירות ח"ב סי' עט ומנח"ח מצוה רנא.
24 ואז יהיה אסור בכל אופן ואפילו בסם. אמנם לא מצאנו שגזרו זאת.
25 ע"פ ישעיהו ב, ו.
26 שבת יז, ב.

ה. מה שעלה בדעת הבית יוסף[27] לפרש דברי הטור הנ"ל שהביא את דברי הרמב"ם[28], יצא ממנו קולא גדולה. אבל כבר השיג עליו הט"ז[29], ודבריו נכוחים למבין וישרים למביני דעה.

ו. האומנים[30] שמקיפים פאת ראש כל אדם ומשחיתים פאת זקניהם עוברים על חמש לאוין בכל רגע[31], עיין ביו"ד סי' קפ"א סעיף י"א.

ז. אע"פ שכל היתר שנהגו בו איסור משום קדש עצמך במותר לך ומשום פרישות לאו כל אדם ראוי ליטול את השם לעשות עצמו פרוש אם אינו תלמיד חכם ונזהר בכל האיסורין שכל אדם מוזהר עליהן, דמיחזי כיוהרא, בענין גילוח הזקן אינו כן. רשאי ומצוה לכל אדם מישראל להניח לגדל שערות זקנו בשפע ר"ב אפילו הוא עם הארץ, עיין באר עשק סי' ע'.

אבל במה דמיקל שם שרצה לחלוק בין יושבי א"י וחו"ל, זה לשונו, אך אי לא מסתפינא אמינא דאיכא לאפלוגי בדא בין יתבי ארעא קדישא ובין יתבי ארעא מסאבא, ולפי הנראה הוא דבחו"ל עדיף טפי וכו', עד כי אם יעשה עצמו בדוגמא עליונה ירדפו הקליפות אחריו, אבל בא"י שהיא ארץ לא מטומאה יש לו להדבק בקדושה, עכ"ד. לא שמיעא לי, כלומר לא סבירא לי. אע"פ שכתב שהיה חוקר מנהג מהרמ"ע הוא בעל עשרה מאמרות שהיה מגלח את עצמו כמנהג אטלי"א והיה מקובל גדול, אם קבלה היא נקבל, אם לדין יש תשובה, דהוי מצוה דאינה תלויה בארץ ונוהגת בכל מקום ובכל זמן[32].

אך בדבר זה היה נראה לי לסמוך עליו אי לא דמסתפינא, שראיתי רשעים קבוצים[33] מהמקבצים על הגבאות[34], שהיה אחד[35] שהמיר דת יהדות חלופי כספא בב' וג' מקומות[36]. ואח"כ כשנלאו מחזיקי ידיו מהנוצרים ליתן לו די ספוקו חזר ועירב את עצמו לגשת אל היהודים, והניח שערות זקנו לגדל כאילו הוא תלמיד חכם, ובאמת אינו לא יהודי ולא נוצרי, לאיש אשר אלה לו נ"ל דמצוה לגלח את זקנו ולפרסם את רשעתו בכל תפוצת ישראל כדי שלא יטעה את האנשים עוד, דזה האיש הוי משחית אצל כל אדם ובל תשחית זה עדיף, עם כל זה צריך להיות הדבר מפורסם. הנלע"ד כתבתי, והבוחר יבחר איזו דרך ישר לפני איש.

27 על הטור תחילת סי' קפא.

28 "שנראה שאילו לא היו יודעים טעם המצוות לא היינו מצווים לעשותן" (ב"י שם).

29 שם ס"ק א: "ח"ו שהטור יחשוב כן בדעת הרמב"ם".

30 מקצוע ספר.

31 אם עושים רק בפאות הזקן. ואם עושים שניהם, שבע לאווין.

32 וראה על זה בספר הדרת פנים זקן (לרב משה וניער) ח"ג טענה ומענה ה אות ב.

33 ע"ד קהלת ח, י'.

34 גבאי מכס עבור הגויים.

35 כנראה מהקבוצה הזאת של הגבאים הרשעים.

36 היו מקומות ששילמו למי שהמיר כסף, והיו שהמירו כמה פעמים בכמה מקומות בשביל לקבל שוב ושוב.

דיקדוק

א. ידקדק בקריאת האותיות, הן לחתכן בחיתוך הלשון, הן להפריש בין אות לאות.

החיתוך כיצד, לא יבליע שום אות. הן בתפילה, שידקדק שלא יושמט שום אות, כמי שמונה מעות[1]. והן בלימוד תורה, ממה שכתוב[2] מעשה בתלמיד אחד שהיה מגמגם[3] למעלה מרבי יהודה בן בתירא, אמר לו שיננא פתח פומך וכו'. הן בדברו עם בני אדם, שהוא מדרך המוסר[4] שיובנו דבריו ולא ידבר מבין חוטמו.

ההפרש בין אות לאות כיצד. אמרו בגמרא[5] והובא באו"ח סי' נ"ג[6] וקכ"ח[7] שצריך להפריש בין עיינין לאלפין. והיינו, הא' קורין כמו שאנו קורין אותה, והע' נקראת כעין זה (אנג), דהיינו שמע קורין אותו כזה (שמאנג), למען קורין אותו (למאנגן), ולא כזה ממש[8]. והספרדים קורין אותה כדינה.

ב. הב' שהיא מאותיות בג"ד כפ"ת שהם רפויים אחר אהו"י כמו ויהי בוקר[9] הב' רפוי, מפני שהתיבה שלפניה מסיימת ביו"ד. זולתי כשיש אחד מארבע מבטלים, והם דחיק, אתי מרחיק, מפיק, מפסיק, כידוע לחכמי דקדוק.

ונקראת כשהיא רפויה למנהג האשכנזים כעין ו'. ולספרדים שהם קורין כדין אליבא דדיקדוק קורין אותה כמו הב' הדגושה, אלא שאין קורין אותה בחטיפה כל כך לאות שאחריה[10]. והדגושה קורין האשכנזים והספרדים בשוה.

ג. והגימל כשהיא דגושה נקראת כפשוטו כמו שרגילין אנו לקרותה. וכשהיא רפויה נקראת מתוך הגרון קצת, ובזה קריאת האשכנזים והספרדים שוה. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[11] שהג' נקראת כעין גע בכתב נוצרים, ורצונו כמו שהנוצרים קורין לחי"ת שלנו, שאינם יכולין לדבר ח' וקורין אותה קצת רפויה[12].

ד. הד' כשהיא דגושה נקראת כמו שאנו קורין אותה האשכנזים והספרדיים בשוה, וכשהיא רפויה נקראת כעין ט'[13]. אותיות ט"ס שק"ץ נוזלי"ם לעולם דגושים וקריאתם שוה.

1 סמ"ק מצוה יא, דרכי משה סי' ה.
2 ברכות כב, א.
3 "כלומר שלא היה קורא התיבות בצחות אלא בגמגום" (תר"י שם).
4 דרך ארץ והטבה עם הזולת.
5 מגילה כד, ב.
6 סע' יב.
7 סע' לג.
8 היו שביטאו ע' גרונית באופן שנשמע כעין אנג (כאשכנזים בהולנד).
9 בראשית א, ה.
10 כ"כ גם הגר"א בפירושו לתיקונים שקריאת הספרדים בזה היא הנכונה. בספר שפת אמת (לרב בנציון הכהן, ירושלים תשמ"ז) "אות ב" עמ' כד עד לא האריך שהעיקר בזה דוקא כאשכנזים, עיי"ש.
11 סי' כח, ובלי הזכרת ענין הנוצרים וכו'.
12 ראה על זה בשפת אמת שם "אות ג" עמ' לא-לב.
13 נראה כוונתו שאצל הספרדים ד' רפה היא כעין ט'. וראה בשפת אמת שם תחילת "אות ד" סע' א על קריאת האות ד' רפויה או דגושה כעין האות ט'.

ה. בספר יוסיף אומץ סי' כ"ב[14] זה לשונו, קריאת הח' שאנחנו האשכנזים קוראין כעין ה'[15], נ"ל פשוט דהדין עימנו, ואעי"ד לי ג' עדים נאמנים.

חדא, דהמדקדקים חיברו הח' למוצאי אחה"ע והכ' במוצא גיכ"ק (רצונו, לפי זה אין קריאתם שוה). ואין לחלק דהיינו דוקא כ' דגושה אבל הרפויה היא גם כן מאהח"ע, שהרי ידוע שהדגשות והרפיון הם ממוצא אחד.

הב', שהרי הקליר שהיה תנא (כמו שכתב התוס' בפרק ב' דחגיגה[16] גבי רגלי החיות. והאבן שועב[17] כתב שהוא רבי אלעזר בן ערך. ובספר תניא[18] כתב שהוא רבי אליעזר ב"ר שמעון) וכמה פייטנים[19] חיברו כמה פעמים ה' וח' לחרוז. ואחד מהם אזכיר, בפיוט לפורים, ותשא ותבוא באלוה. ולא ידעה כי זאת עשתה יד אלוה, ויבער חנף בכל גבול לשלוח[20] וכו', עד סוף הבית של החרוזים חיתין. ולא מצינו בשום מקום שחיברו ח' וכ' לחרוז אחד. גם בסליחה דאליך נקרא יסד בחרוז אחד לסלוח ואלוה, וחתום בה גרשום בר יהודא, שהוא לדעתי רבינו גרשום מאור הגולה שחתם כן, ואחר שנקרא מאור הגולה ראוי לילך אחריו כאשר תקנותיו קבועות ותקועות כאילו ניתנו מסיני.

הג', שכתב הרא"ש בביאורו להלכות ספר תורה ברי"ף[21] על ההין חיתין שאלו דומין בקריאתם ובכתיבתם.

ונראה לי שבני פלוניה[22] שהם נתיישבו[23] אחר בני אשכנז כמפורסם בפוסקים, בדו ענין קריאת החיתין מליבם.

אחרי[24] כתבי זאת מצאתי עוד **רגל רביעי** ראיה לקריאתנו, ממה שעשו נוטריקון בשבת דף ק"ה[25] מה' דהמון חביב, ודומה לזה ממש בעירובין[26] בענין אמר למאן, חמר למשתי, עמר

וכ"כ בספר אוהל משה (לר' אהרן משה דיין בלבוב, זאלקווא תקכ"ה) אות ד', שהמתדקדקים הספרדים קוראים הד' רפה כעין טי"ת, והו"ד בספר שפת אמת עמוד מ"ח. ובספר לחם הביכורים (דף נ"ג עמוד ב') כתב: ובספר תורה אור הנדפס עם אצבע אור תורה להרב מנחם די לוזאנו ז"ל בברלין כתב שמבטא דל"ת רפה היא כעין טי"ת, עכ"ל. [וע"ע בקובץ נזר התורה סיון תשס"ז עמ' רלב הערה 17].

14 בדפוסים הוא בסי' כא. והובאו כאן כל ההערות משם.

15 בני אושטריך ופולין ביטאו את האות ח' כמו האות כ' רפויה, ולעומתם בני ריינוס שביטאו את האות ח' כמו האות ה'. ראה בשו"ת מהרי"ל סי' ל, מנהגי מהרי"ל עמ' תרטז-תריז, תרוה"ד סי' רלא ולקט יושר או"ח עמ' קנ (דפו"ר עמ' 70) ושסא (דפו"ר עמ' 159) וח"ב עמ' עו (דפו"ר עמ' 40). וע"ע בסידור רש"ס הקדמה כללית פ"ב סע' ד.

16 יג, א ד"ה ורגלי.

17 דרשות ר"י אבן שועיב פרשת שמיני.

18 ראה תניא רבתי סי' צו.

19 אחריו (יוסף אומץ).

20 כ"ה בפיוט וביוסף אומץ. בדפוס בט"ס: לשמוח.

21 הל' ס"ת סי' יב.

22 פולנייא (יוסף אומץ).

23 בגדולים (יוסף אומץ).

24 מכאן נמצא רק בכת"י אוקספורד-מיכל של היוסף אומץ, ראה במבוא ליוסף אומץ מהד' מכון שלמה אומן עמ' 22.

25 עמ' א.

26 נג, ב.

למלבש. וראיה חזקה ממה שכתוב במגילה[27] כשאתה מגיע לנפשנו חכתה[28] לא נמצאת מחרף ומגדף, עכ"ל[29].

והנני יוסף להזים את עדיו, ונעשין זוממין שהוזמו כולם כאחד.

הראשון, שכתב חיברו הח' למוצאי אחה"ע והכ' למוצא גיכ"ק, שבזה רוצה להוכיח שהח' אינה נקראת ככ"ף רפוי, האמת איתו ולאו מטעמיה. כי אדרבה הכ' רפויה אין אנו קורין כדינה כמו שכתבתי בסי' ו'.

והעד השני, שהרי הקליר יסד חיתי"ן והא"ין לחרוז, האמת כן הוא. ויש עוד פיוטים אחרים כמו ביום כיפור קטן, עיין שם, ובפיוטי יום כיפור יש כמה וכמה. אבל הא אינו ראיה, דאטו אם נאמר פיוטים ותחינות בלתי חרוזים לא יקובל תפילתנו ח"ו. ומי לנו גדול מאנשי כנסת הגדולה סדרו כל סדרי תפילתנו בלתי חרוזים. ואע"פ דכתב החכם מהור"ר שלמה די אוליווירה בספר שרשת גבלות[30] זה לשונו לא תחרוז בשור ובחמור. את השור תקשור בערי המישור, ואת החמור תשמור בהר המור[31], עכ"ל. רצונו, אין אתה יכול לעשות חרוז משור וחמור, אע"פ ששניהם מסיימין ברי"ש אינן דומין להדדי, כי ר' של שור נקשרת לחוטפה בקריאה אל השי"ן, ושל חמור למ"ם. דמשמע מזה שיש ממש בחרוז. היינו דוקא לבעלי השיר היוצאין בשיר[32] חרוזי לאהבת המליצה, אבל בתפילה אין החרוז מעכב[33], עיין מה שכתב הראב"ע בקהלת בפסוק אל תבהל את פיך[34]. וא"כ אותן המיוסדים על האי"ן וחיתי"ן הם בלתי חרוזיות.

והעד השלישי, שכתב הרא"ש על חיתי"ן האי"ן. הנה הטור כתב בשם הרא"ש עצמו[35] בחו"מ סי' כ"ה דבראיות מוכחות אנו יכולין להשיג אפילו על גאוני פוסקים, וכן הובא בשל"ה חלק תורה שבכתב פרשת שופטים[36].

ורגל רביעי שהביא ממה שמצינו בשבת דף ק"ה המון חביב. דוגמתו מצינו כמה פעמים, אבל אין זה ראיה אל הקריאה כי אם אל הדרוש, כי כן מצינו בכמה מקומות שאלפי"ן ועיינ"ין מתחלפין מפני שהם ממוצא אחד, ולענין הקריאה בודאי אינם מתחלפים, כדתניא במגילה דף כ"ד[37] אמר רב אסי חיפני ובישני לא ישא את כפיו, תניא נמי הכי אין מורידין לפני התיבה לא אנשי בית שאן ולא אנשי בית חיפה ולא אנשי טבעונין מפני שקורין לאלפ"ין עייני"ן ולעיינ"ין אלפ"ין. ועיין במיימוני הלכות תפילה פרק ט"ו[38] ובאו"ח סי' קכ"ח[39].

27 כד, ב.
28 תהילים לג, כ. לפנינו במגילה הביאו את הפסוק: "וחיכיתי לה'" (ישעיהו ח, יז).
29 של היוסף אומץ.
30 דף לח, ב.
31 מיוחס המשפט לראב"ע, וראה קובץ "סיני" כג עמ' קכה-קכו.
32 ע"פ שבת פ"ה מ"א.
33 ומ"מ ידוע שמייסדי הפיוטים כן הקפידו על חרוזים נאים, אע"פ שבתפילה אינו מעכב.
34 ה, א.
35 סנהדרין פ"ד סי' ו.
36 סי' ז.
37 עמ' ב.
38 ה"א.
39 סע' לג.

וראיה אמר למאן, היא ראיה לסתור, עיין עירובין דף נ"ג שקראוהו גלילאה שוטה, ופירש רש"י שקרא שלא בדקדוק[40].

וכן הראיה ממגילה דף כ"ד כשאתה מגיע לנפשנו חיכתה, היא גם כן ראיה לסתור, עיין מה שכתב התוס' שם[41], ועיין תשובת רדב"ז ח"א סי' מ"ג[42] וריט"צ ח"ה סי' ט"ו[43].

ובספר חסידים סי' י"ח שכתב אם יפלא בעיניך על אותן המגמגמין בלשון וקורין לח' ה"א איך מתפללים וכו' עיי"ש, דמשמע לכאורה דזה היה לו לישועה לאאמ"ז מהר"י האן ז"ל, אדרבה מזה מצאתי און לי, דהחסיד דקדק בלישניה באמרו אותן המגמגמין בלשון, דייקא קורא אותו גמגום, וחוקר למצוא היתר שמותרין להתפלל, וק"ל.

ומהרי"ל בליקוטיו[44] פסק כאאמ"ז מהר"י האן ז"ל, והביא ראיה דכתיב והדרך[45] ואמרו חז"ל[46] אל תקרי והדרך אלא וחדדך. פה קדוש יאמר דבר זה[47], דאם כן שבשביל זה נאמר שקריאתם שוה נאמר גם כן שהרי"ש והד' קריאתם שוה, שאל תקרי זו קאי גם כן על הרי"ש שבתיבת והדרך, וא"כ כשאתה מגיע לה' אחד לא נמצאת מחרף ומגדף[48]. אלא שאין להביא ראיה מאל תקרי, ואינו אלא דרך דרוש לענין מה שרוצה למילף מיניה. ועוד מאי אל תקרי, הא אף לפי מאי שאנו קורין וחדדך הרי הברתו נשמע כאילו אומר והדרך, כי קריאת הה' והח' שוים לדעתו, אלא האמת כמו שכתבתי. נ"ל המנהיג, וק"ל.

ו. הכ"ף כשהיא דגושה נקראת כעין קו"ף, בין לאשכנזים בין לספרדיים. וכשהיא רפויה קריאתה ממוצע בין קריאת הח' והגימ"ל רפויה שכתבתי בסי' ג'.

ז. הפ"א כשהיא דגושה נקראת בפה מלא, וקריאתה שוה לאשכנזים וספרדיים. והרפויה קורין האשכנזים כעין וא"ו, רק קצת יותר חזק. והספרדיים אינם מחלקין בין רפויה לדגושה, רק כהפרש הב' וכ' רפויין מדגושין לקריאתם, ובזה גם האשכנזים מצודקים[49]. ופ"א פשוטה תוכיח[50].

ח. התי"ו כשהיא דגושה קורין האשכנזים והספרדיים בשוה כמפורסם. והרפויה הספרדים קורין אותה כמו הדגושה, אלא שמאריכין בה יותר כמו שכתבתי בקריאתם בב' וכ"ף ופ"א.

40 "מדבר בשפה רפה, ולא פירש האות, ואינו ניכר אם עמר אם חמר אם אימר" (רש"י).
41 ד"ה כשאתה.
42 ל"מ שם.
43 ל"מ שם.
44 מנהגי מהרי"ל, ליקוטים, עמ' תריז.
45 תהילים מה, ה.
46 שבת סג, א.
47 ע"פ סנהדרין כג, א.
48 ע"פ ויק"ר יט, ב. ועיין ערובין יג, א ובראשונים.
49 [לעיל סי' ב ולקמן סי' ח מצדיק הכותב את קריאת הספרדים שהב' והת' הרפות והדגושות דומות מאד אצלם. וא"כ למה כאן כתב שהאשכנזים צודקים. ובשפת אמת הנ"ל עמ' כז-כח פירש שכוונת הכותב שאע"פ שהספרדים צודקים מ"מ גם לאשכנזים יש על מה לסמוך, וצ"ע (הערת הרב אהרן גבאי שליט"א)].
50 ראה בשפת אמת הנ"ל עמ' כז-כח וקיג.

ונפקא מינה לענין פירוש המילות, כי כשתקרא הרפויה בדגש השומע יחשוב שיש טעם מפסיק לפני אותה תיבה שאותיות בג"ד כפ"ת בראשיתה, כי המפסיק הוא אחד מארבע מבטלים כמו שכתבתי לעיל בריש הסימן[51]. ומכח זה ילמוד פירוש אחר, כי הפירוש נעשה ע"פ טעם הנגינה, ועל כן נקראו טעמים שנותנים טעם לחיבור המקראות[52] (עד שבני איטאליא וחכמי הנוצרים שהם מלומדים בלשון הקודש משבשים להטעים אפילו איגרת שלום) לפי זה בנקל יש מקום לטעות ח"ו בפירוש המקרא שיהא משתמע לפנים אחרים.

ט. מעשה היה בשני תלמידי חכמים, אחד היה מדקדק וחריף גדול בחכמת הדקדוק. ואחד לא היה לו שום ידיעה בחכמה זו. שלח להמדקדק שיודיענו מה הפרש יש בין קריאת שי"ן שמאל לסמ"ך ולתי"ו רפויה, והשיב לו וכסילים מתי תשכילו[53], רצונו שלא היה מבין דעת השואל אם שאל אותו לקנתר או כדי לידע גוף הקריאה.

והשיב לו בקיצור נמרץ שלושה דברים אלו, שבכל תיבה אות אחת מאלו שלושה ששאל עליהן. ובאמת לא תלה זה בדקדוק, כי כל תיבה הכתובה בשין שמאל שורשה בסמך, אלא שיש בזה דרוש או סוד למה כתבה התורה בשין, כמו שכתוב בגמרא דב"ב דף ט'[54] על פסוק הלא פרוש לרעב לחמך[55], וכן הרבה.

ובאמת קורין המדקדקים לשי"ן שמאל סי"ן, וקריאת התי"ו כבר כתבתי בסימן ח' שהספרדיים קורין הרפויה כמו הדגושה רק בשינוי קצת כמו הב', וכתבתי באות ב' שהדין עם הספרדיים אליבא דדקדוק.

י. ולענין הנקודות, עם שהספרדיים קורין אותן קריאה נכונה, אין לנו לקרות כי אם למנהגינו[56], לפי שהורגלו בני עמינו האשכנזים בקריאה זאת, ואם ירצה הקורא לקרותן כדין ישתמע לפנים אחרים, כי השומע יחשוב על קמ"ץ שהיא פת"ח[57] וישתנה פירוש התיבה לפי קריאת ההיא.

זה לשון רבינו בחיי בפרשת וירא[58]. ולפי הפשט בחכמת הניקודים הקמץ מעלה גדולה וראשון לשבעה תנועות[59]. (נ"ל המנהיג שהרבינו בחיי כתב זה ללשונם של יוונים, שבתחילה חיבר את ספרו בלשון יוון ונעתק מאותו לשון ללשון הקודש[60], וללשון יוון הם שבע תנועות

51 סי' ב.

52 טעם לפירוש המקרא (לקמן עמ' קנב).

53 תהילים צד, ח.

54 עמ' א.

55 ישעיהו נח, ז.

56 גם ביוסף אומץ סי' כ אע"פ שנקט שמנהג הספרדים בניקוד עדיף, בכל זאת לא כתב שראוי לאשכנזים לשנות. וראה שו"ת אורח משפט סי' יח-יט בענין האיסור בשינוי המבטא משום "אל תיטוש תורת אמך" שבכל המנהגים. וכאן משמע מטעם אחר, "ישתמע לפנים אחרים" וכו'.

57 כהברה הספרדית, ובהברה האשכנזית מבחינים ביניהם, שהקמץ כעין חולם, ראה יוסף אומץ סי' כ.

58 בראשית יח, ג. הוספות הכותב על דברי הרבינו בחיי נתונות כאן בתוך סוגריים.

59 כ"כ גם הכוזרי מאמר ב סי' פ, ועוד הרבה ראשונים, שיש שבע תנועות.

60 אבל ידוע שרבינו בחיי כתב ספרו בלשון הקודש.

רק קצת הן כפולות כמו שנודע בלשונם, אבל מספר הקולות בעצמן אינן אלא חמש תנועות גדולות[61] ותולדותיהן חמש תנועות קטנות, כי את זה לעומת זה עשה אלהים[62], עיין בספר שורש יהודה[63] שער הנקודות). אך כי מתוך שבעתם תבנה ותכונן התורה, והם הנקראים שבעה הברות או שבעה קולות, שעליהן אמר דוד במזמור כ"ט שבע קולות לפי שכל התורה מיוסדת עליהן. וזה פשט המאמר בשבע קולות נתנה התורה[64], ועליהן אמר שלמה חצבה עמודים שבעה[65], כי הם העמודים אשר כל הבית נכון עליהם.

וההפרש שבין קמ"ץ לפת"ח אינו אלא בנקודה, כי מעלת הקמץ אינה אלא בצורת הנקודה וכו'. ועל כן הנקודה משמשת לשבעה פנים: כשתשימה על האות מלמעלה יהיה חול"ם, באמצע יהיה שור"ק (הנקרא אצל האשכנזים מלאפום) מתחת חיר"ק. בצרפה לפת"ח יהיה קמ"ץ. לחיר"ק יהיה צר"י. לצר"י יהיה סגו"ל. לשב"א יהיה קבו"ץ (הנקרא אצל בני עמנו האשכנזים שור"ק) הרי שבעה. ועוד באותיות עצמן אם תתן נקודה באות ה' ישוב ח'. ואם בו' ישוב ז'. ואם בכ' ישוב ב'. בנ' ישוב ג'. בר' ישוב ד'. ולכך המוסיף נקודה או גורעה מחריב עולמות ומקצץ נטיעות התורה (כי אם יגרע נקודה מהד' יחרף בה' אחד, וכן באות ח' יחרף בנפשנו חכתה).

ואע"פ שנראה שהקמ"ץ והפת"ח הכל דבר אחד ותנועה אחת (לפי קריאת הספרדיים שהיא הקריאה הנכונה אליבא דדקדוק), אין הדבר כן, אלא יש הפרש ביניהן במבטא, שהרי תנועת הקמ"ץ גבוהה ועליונה ותנועת הפת"ח למטה ממנה (כמוחש אצל בעלי דקדוק, ולא אוכל להבינהו להמוניים במכתב כי אם בחוש הדיבור[66]), כי הקמ"ץ בתיבה יורה על מעלה גדולה ועל דבר שהוא עומד בפני עצמו, אינו נסמך לאחר, כענין ארון שהוא קמ"ץ (בלתי נסמך) ומצינו ארון הברית בפת"ח (נסמך) וכו'. כי הפת"ח נסמך לעולם למה שאחריו, לא כן הקמ"ץ עומד בפני עצמו. ומטעם זה כל אתנחתא סוף פסוק הוא בקמ"ץ, כי שם עומד לא יסמוך. ומטעם זה בניקוד זה השם לא תמצא פת"ח אלא קמ"ץ, כי המעלה העליונה הגדולה המורה עליונות ושהוא בלתי נסמך לאחר בדבר[67] הנברא (כי סומך ה' לכל הנופלים הוא אינו סמוך לשום נברא ח"ו), ומפני זה נכתב באלף דל"ת כשהוא חול בפת"ח וכו', וזהו ההפרש הגדול שיש בתורתינו בין קמ"ץ לפת"ח, כהפרש שיש בין אור לחושך ובין קודש לחול. וכן מצינו שהמחליף פת"ח בקמ"ץ לא ימלט מאחת משתים, או יהרוס הכוונה או יבוא לידי כפירה, כי את ה[נ'] אילו קמצתו היית מהפך כוונתו של אברהם והורס מחשבתו (במה שאמר

61 הקמץ והפתח מתאחדים, וכן הצירה והסגול.
62 קהלת ז, יד.
63 לרי"ל נייימראק (האנו תנ"ג), פרק א.
64 ראה שמו"ר כח, ו.
65 משלי ט, א.
66 המדובר כאן על ההברה הספרדית, שבה ההבדל בין הקמץ לפתח הוא דק וקשה לבארו (משא"כ ההברה האשכנזית בה החילוק בזה ברור מאד). וראה בשו"ת יביע אומר ח"ו או"ח סי' יא אות ד.
67 לפנינו ברבינו בחיי: כדבר.

להמלאכים אדני[68]), ואות ה"א של האל יעות משפט (באיוב[69]) אילו קמצתו יהיה כפירה[70]. מלבד מה שאמרו עוד חכמי הדקדוק וכו', עיין שם שהאריך.

יא. וכן בקריאת הטעמים ידקדק, שישתנה גם כן הפירוש לפי שינוי הטעמים כמו שכתבתי בהלכות שבת סי' ו'[71]. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[72] שיש לדקדק בנקודות יותר מהטעמים.

דרך ותפילת הדרך ודרך ארץ

א. כל המשקים כמו שיכר ויין שרף של מיני דגן או פירות (חוץ מיין שרף של יין) וקאוו"ע ושאקלא"ד, אף שמותרים לשתות משל עכו"ם ואין בהם משום בישול עכו"ם[1], מדרכי מוסר אם תרצה לשתותם אל תשתה בבית החנווני רק הביאו אל תוך ביתך. וכתב הסמ"ע בקונטרס שלו[2], הקובע לשתות בבית עכו"ם הרי הוא בכלל הריקים והפוחזים, ולא יכונה בשם רב וחבר ולא יהיה לו שום מינוי בקהילה, עכ"ל. ובאר עשק סי' ק"ה[3] ופרי חדש ביו"ד סי' קי"ד ס"ק א' שהקילו עד מאד היינו אליבא דדינא דמותר. עם כל זה קדש עצמך במותר לך[4], ולמה לנו להיות נמנים מן הריקים ופוחזים במקום שנוכל לעשות באופן אחר.

וזה לשון ט"ז שם[5] ס"ק ג' בשם רש"ל, האידנא שנעשה יין נסך בקצת מקומות בעו"ה היתר גמור מותר לשתות שם שיכר מן העכו"ם, רק שלא ישתה בביתו, עכ"ל. ומה שביאר הט"ז בדבריו יצא בו קצת קולא, ואנו אין לנו אלא דברי הסמ"ע שהעתקתי. אבל מה שכתב הפר"ח דאין בו משום בישולי גויים הדין עימו, כטעם ראשון של ש"ך שם[6] ס"ק א'.

ב. ובבית ישראל נמי הוקר רגלך מבית רעך[7], שלא ימאס בך[8].

ולא תהיה מלחך פינכי[9] בכל המשתאות, לא זו[10] בסעודת רשות דהוי אפילו איסור, דכתיב חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי[11], אלו העושים כל ימיהם כחגים[12], לפיכך יחס המועד

68 בראשית יח, ג. לפנינו ברבינו בחיי מפורש שמדבר על פסוק אחר: "אות ה של האף תספה" (בראשית יח, כג), וכוונתו שאם יש פתח תחת ההא הוא לשון תימה, ואם קמץ הוא לשון אמת.
69 ח, ג.
70 כנ"ל לגבי משמעות תימה.
71 לקמן עמ' רב. וכ"ה לעיל סי' ח.
72 סי' תקיב.
1 ראה על נידון זה באנצ' תלמודית ערך בשולי גויים טור תרסו-תרסז.
2 קונטרס הסמ"ע (כולל אזהרות בענינים שונים ובעיקר בריבית) בתחילתו, בענין המאכלים.
3 אצ"ל סי' קט, עיי"ש.
4 יבמות כ, א.
5 סי' קיד.
6 סי' קיד.
7 משלי כה, יז.
8 שם: פן ישבעך ושנאך.
9 פסחים מט, א.
10 בלבד.
11 ישעיהו א, יד.
12 שבת קנא, ב.

עליהם[13]. אבל לגבי שמחת יו"ט דכתיב ביה אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם[14], מלשון קרוא לה עם המלך[15], לשון הזמנה לסעודה, הם מקראי קודש דהוי סעודת מצוה, ואמר הקב"ה אלה הם מועדי ולא מועדיכם, ועיין מה שכתבתי בהלכות ר"ה סי' ט'[16], אלא אפילו לסעודת מצוה לא תהא רגיל אצל כל אדם.

שמעתי פירוש על פסוק בני ציון היקרים וגו' איכה נחשבו לנבלי חרש[17], דאיתא בגמרא[18] ת"ח הוא אצל עם הארץ בתחילה דומה עליו לכלי זהב, ישב עימו דומה עליו לכלי כסף, הלך עימו דומה עליו לכלי נחושת כו', עד אוכל עימו דומה עליו לכלי חרש, ואיתא בסנהדרין[19] מיקירי הדעת שבירושלים לא היו יושבין בסעודה אא"כ היו יודעין מי מסב עימהם. א"כ זה שאמר הכתוב בני ציון היקרים המסולאים בפז איכה היו לנבלי חרש, מאחר שבתחילה היו מסולאים והיו גם כן בני ציון היקרים שלא היו יושבין בסעודה וכו', א"כ איכה היו לנבלי חרש. והנה מדמשבח הגמרא שלא היו יושבין בסעודה אא"כ יודעין וכו' מסתמא בסעודת מצוה קאי[20], דאי בסעודת הרשות מה לי אם יודעין מי מסיב עימהם ומה יקרותם במה שהיו סועדים אפילו עם הדומים להם. ועיין מה שכתבתי בהלכות מילה סי' י"ז[21].

ג. ואפילו על איזו סעודה שמותר אתה לילך לשם לא תהא כרעבתנותא. לא כמו שנוהגים איזו אנשים פוחזים ופחותים קלי הדעת שכופין את בעל הסעודה ליתן כך וכך. עם דמדרך המוסר החיוב על בעל הסעודה שלא תהא עינו צרה באורחים ולא יהא כילי, אלא יתן כפי הזמן[22] וכפי האורחים[23], עם כל זה אין לנו לכפותו דאין אנו יודעים מטמונות של חבירו[24], ויש מתעשר ואין כל[25]. וגם אם אנו יודעין בבירור שהוא גברא דאומדנא, מה בכך אם הוא בהפקירא ניחא ליה ורוצה לנתק את מוסרת הדרך ארץ[26].

ומה טוב לתקן כמה בני אדם יזמינו, כאשר תיקנו בק"ק פ"פ תוך תקנותיהם לזמן למילה סך כך וכך ולחתונה סך כך וכך[27], כי לפעמים מוציאים יותר בסעודת החתונה מסך הנדן,

13 כעי"ז ראה בספורנו ויקרא כג, ב.
14 ויקרא כג, לו.
15 אסתר ה, יב.
16 שם אינו, וכוונתו להל' שבת סי' ב והל' יום א' וב' דפסח סי' ב.
17 איכה ד, ב.
18 סנהדרין נב, ב.
19 כג, א.
20 וראה בביאור הלכה סוף סי' קע שיתכן שמדובר רק בסעודת הרשות.
21 לקמן עמ' קמה.
22 [כל', כפי הרגילות ליתן בסעודות באותו דור. וראה בראשית יח, ח "ויאכלו" ומש"כ בב"ר ורש"י שם. או כפי ממונו של בעל הסעודה באותה שעה].
23 תלוי בכמות האורחים, וגם בחשיבותם.
24 ראה רש"י דברים כט, כח.
25 ע"פ משלי יג, ז.
26 [כל', עול הרגילות והמקובל בחברה שהתרגלו בני אדם להוציא הרבה ממון על הסעודות. או שמדרך ארץ ומוסר הוא לתת לאורחים ביד רחבה, כמש"כ לעיל "מדרך המוסר"].
27 מובא גם לקמן בהל' מילה סוף סי' יז. וראה בספר "למה תתראו" (הרב פרידמן, ב"ב תשכ"ו) עמ' לא מספר תקנות של ועד ארבע הארצות ועוד מקומות בענין זה. וראה מנהגי אמשטרדם (מכון ירושלים) עמ' קסג (15-20 איש מוזמנים).

והתורה חסה על ממונם של ישראל[28], ולפעמים יוצא מזה גם כן כמה רעות ח"ו[29]. ועיין מה שכתבתי הלכות סעודה[30] סי' ה'.

ד. ואפילו במה שנותן לך הבעל הבית ברעות נפשו וחפצו בה, לא תהיה כגרגרן לאכול ולשתות עד שתקיא.

ומכל שכן שלא תעבור על ואל כליך לא תתן[31], כמו שעושין מקצת אנשים ששמים אוכלין בפי אמתחתם או שולחין לבתיהם. כל העושה כן אין רוח חכמים נוחה הימנו[32].

ה. ובעסקי מקח וממכר דרך ארץ הוא המשותפים שמחלקים ונשאר קצת שאינו ראוי לחלוקה לא ידקדקו ולא יקנטרו זה עם זה. ובעל עוללות אפרים[33] כתב, מה שאומרים בכיסו בכוסו בכעסו[34] נרמז בקרא דכתיב כי יתן בכוס עינו[35], כתיב בכיס וקרינן בכוס, הרי בכיסו בכוסו. וכי יתן בכוסו עינו, כלומר כי תתן הע"ין בתיבת כוס הרי גם כן בכעסו. והרי לך ג' סימנים מובהקים להכיר בהם בני אדם אם מזגם טוב או רע.

בודאי בדבר שהוא שלא אליבא דדינא לא דיברו בו, אלא אפילו אם הוא דבר שהוא אליבא דדינא אלא שאין רוח חכמים נוחה ממנו נכלל בכלל זה. למשל, שנים שיורדים לדין, כל אחד סובר שהדין עימו ורוצים שהדיין יוכיח בין שניהם ויכריע ביניהם, הרי הם זכאים כשקיבלו עליהם את הדין[36]. אך אמנם יש בני אדם בזויים יורדים לדין אפילו יודעים שחמס בכפיהם רק כדי להטיל שבועה או קבלת חרם על שכנגדו. ומתוך שמתנגדו הוא איש ישר וכשר ונוח לו להפסיד משיקבל עליו לטותא דבי דינא אפילו באמת, ע"י כך מחזיק בידו דבר שאינו שלו או בגזל מוציא מחבירו עליו הר"עה[37]. כי לא זו שגוזל ממנו, אלא מה גם מזלזל את חבירו בדברי קינטורים, ובמומו פוסל[38]. וזולת הקטט די לו לאותו כשר בזיון וקצף לירד לדין עם גזלן כזה, או לפעמים יורד מפני כן לבא לכלל פשרה קודם שידע הדיין להיכן הדין נוטה[39]. על זה וכיוצא בזה נאמר ויראת מאלהיך, והרי נשאר רשע אף לאחר שקיבל עליו את הדין. ועיין בלבוש התכלת סי' קנ"ו ומ"א שם[40].

ו. כלל עולה, לעולם תהא דעתו של אדם מעורב עם הבריות[41]. ואהבת לרעך כמוך[42] זהו כל

28 חולין מט, ב.
29 כמו כניסה לחובות, וראה בה"ל תחילת סי' תקכט.
30 לקמן עמ' קס.
31 ע"פ דברים כג, כה (באכילת פועל).
32 ראה מה שכתבו בזה בשו"ת שבט הלוי ח"ד סי' רכה ובשו"ת אבני ישפה לרב פיינהנדלר ח"ב חו"מ סי' קכא.
33 עיי"ש כעין זה בח"ב סי' נה.
34 "אמר רבי אילעאי, בשלושה דברים אדם ניכר: בכוסו, ובכיסו, ובכעסו" (עירובין סה, ב).
35 משלי כג, לא.
36 אבות פ"א מ"ח.
37 במקום "עליו הראיה".
38 קידושין ע, א.
39 סנהדרין ו, ב.
40 ס"ק ב.
41 כתובות יז, א.
42 ויקרא יט, יח.

התורה כולה, ואידך פירושא[43]. ויהיה עסקך עם בני אדם באמונה. ואל תחשוש לזילותא של מזולזלים, שהם בלתי מיוחסים[44], ויחוס עצמם גרוע שבמשפחתם, ואתה ישר וכשר מצידך ומצד משפחתך. רק דום לה', והתחולל לו[45] שיפילם לפניך חללים חללים[46], ובתנאי שלא תמסור דין עליהם[47].

וגם לבי דינא חוששין לאטרוחי בכדי[48], לא כמו שעושין מקצת אנשים שאינם משלמים שום חוב עד שירדו תחילה לדין, וקצתם שמשלמים חושבים אותו לצדקה וכאילו נתנו לו במתנה. והיכן החזקה שהחזיקו חז"ל אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו[49], מדחציף כולי האי[50] וכו'. והרי הוא בכלל לווה רשע ולא ישלם[51]. בודאי אם אין ידו משגת אין לך אונס גדול מזה ורחמנא פטרוהו.

ז. כתב במדרש שמואל במשנה א' פרק ד' דאבות, זה לשונו בשם הר"י אברבנאל[52], איזהו מכובד המכבד את הבריות, ענין זה המאמר הוא הענוותנות, כי מי שמשפיל עצמו הוא מחשב שחבירו הוא יותר חשוב ממנו ומכבד אותו. וכבר אמרו במוסרי הפילוסופים[53] שחסיד אחד היה מכבד את כל הבריות, ושאלוהו על זה, ואמר שהיה עושה כן בשביל שלא היה רואה איש שלא היה לו יתרון עליו, אם חכם אם טיפש, אם גיבור אם חלש, אם עשיר אם עני, עכ"ל.

ח. ומהר"ם אלשקאר[54] כתב, איזהו מכובד [המכבד את הבריות], למי שראוי שיקרא בריה וחלף עליו הצלם האלהי אשר בעבורו נאמר ויברא אלהים את האדם[55] דהיינו האדם החשוב אשר הוא ראוי לכבוד. אמנם מי שנותן כבוד לכסילים בודאי יביא לעצמו קלון יותר, כמאמר שלמה ע"ה כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד[56], והוא האדם שיקח אבן ויצרור אותו בבגד ארגמן, לא די שאינו עושה כבוד לאבן אלא הוא מפסיד הבגד, שהוא נותן בו האבן ויתלכלך או יקרע, והנה זה דומה למי שנותן לכסיל כבוד, שלא די שהכסיל לא יקבל הכבוד אלא שיבזה למי שעושה לו הכבוד, וכמאמר חז"ל כל המחניף את הרשע סופו נופל בידו[57], עכ"ל. ומזה המין גם כן מה שאזכור בהלכות הכנסת אורחים סי' ב'.

ט. בלכתך בדרך אל תדקדק עם חבריך ההולכים עימך במעט הוצאה וצידה, ואין האדם ניכר בשום עסק כמו שהוא ניכר בנסיעה.

43 שבת לא, א.
44 ראה קידושין עא, ב.
45 תהילים לז, ז.
46 גיטין ז, א.
47 לשמים, ראה ר"ה טז, ב.
48 בחינם.
49 ב"מ ג, א.
50 שם פג, ב.
51 תהילים לז, כא.
52 בפירושו נחלת אבות על מסכת אבות.
53 ראה חוה"ל שער הכניעה פ"י.
54 מובא במדרש שמואל שם.
55 בראשית א, כז.
56 משלי כו, ח.
57 ראה סוטה מא, ב.

י. צוואת רבי אליעזר הגדול[58], אל תעבירו על המכס[59]. והוא עצה טובה, כי לא זו[60] שגוזל דדינא דמלכותא דינא[61], אלא גם יסתכן בעצמו, כי ירדפו המוכסים לא ידע עד היכן תכבד העבודה שיקנסוהו[62]. ועל זה וכיוצא בזה נאמר, יש מפזר ונוסף עוד[63].

יא. מה שנוהגין העולם שלא לומר תפילת הדרך עד שיהיו חוץ לעיר על השדה, אין לזה שורש ועיקר. ויצא להם דין זה ממה שכתב באו"ח סי' ק"י סעיף ז' שאומרים אותו אחר שהחזיק בדרך. ואין זה פירושו, אלא שיהיה מוחזק בודאי לילך. והא ראיה, דמהר"ם מרוטנבורק[64] היה אומר אותו בביתו קודם צאתו לדרך[65]. ומ"מ נראה טעם למה שמתפללין אותה חוץ לעיר הוא משום שאז יאמר אותו עם אחרים[66] וזכות דרבים עדיף. ואומר יהי רצון מלפניך יאו"א שתוליכנו לשלום וכו', וחותם בא"י שומע תפילה. ומ"מ מתפלל בביתו **יהי רצון מלפניך ה' או"א שתוציאנו**[67] **מן הכרך הזה לשלום**, ט"ז או"ח סי' ק"י ס"ק ז', ועיין תשובת באר שבע סי' מ"ה שהאריך.

ונ"ל המנהיג דבזה יוצא לכל הדעות שהביא בעל עמק הברכה[68], הובא בשל"ה מסכת חולין[69], יש אומרים שאין לאומרו בביתו , ויש אומרים שאין אומרים אותו כי אם בביתו, ולענ"ד אומרים בביתו התפילה שהעתקתי והובא באו"ח סי' ר"ל[70],ועל השדה אומרים תפילת הדרך שהובא בסי' ק"י, ועיין מה שכתב תשובת באר שבע סי' מ"ה.

יב. וצריך לאומרה בלשון רבים כדי לכלול עצמו עם תפילתם[71], כמו שאמרו חז"ל[72] כל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותה דבר הוא נענה תחילה[73].

ויזהר שיאמר אותה באופן שלא יהא טרוד, לפיכך אם העמידה מעכבתו וטורדתו יכול לאומרה כשהוא מהלך, ואם היה רוכב או יושב על העגלה אין צריך לירד, שירידתו ועלייתו טורדתו, וכ"כ הט"ז באו"ח סי' צ"ד[74], עיי"ש שהאריך.

יג. ויאמר יוהך **ישמרנו יוהך יצילנו יוהך יעזרנו**. וזהו השם היוצא מסופי תיבות של כי מלאכיו יצוה לך וגו'. ואומר הפסוק כי מלאכיו וגו'.

58 אינו לפנינו בצוואתו הנדפסת. ואולי כוונתו לצוואת רבינו הקדוש, ראה בגמ' פסחים קיב, ב.
59 ב"ק קיג, א.
60 בלבד.
61 נדרים כח, א.
62 "ואל תבריח עצמך מן המכס, דילמא משכחו לך ושקלי מנך כל דאית לך" (פסחים קיב, ב).
63 משלי יא, כד.
64 מובא בטור שם, ובשו"ע סע' ו.
65 ואחרונים רבים סברו שאין אומרים תפילת הדרך אלא בתוך הדרך, וראה מ"ב שם ס"ק כזו ס"ק כט (והעיר על זה בספר לשון חכמים לרב ברוך יהודה בראנדייס דף מז, ב).
66 בד"כ הלכו בדרכים מספר אנשים ביחד.
67 בשו"ע סי' רל סע' א: שתוציאני.
68 עיי"ש בסי' נ.
69 פרק נר מצוה סי' עא.
70 סע' א.
71 ברכות ל, א.
72 ב"ק צב, א.
73 אמנם כאן הוא מתפלל גם על עצמו.
74 עיי"ש בשו"ע סע' ד.

לישועתך קיויתי ה'. לישועתך ה' קויתי. ה' לישועתך קויתי. ה' קויתי לישועתך. קויתי לישועתך ה', קויתי ה' לישועתך. שלושים פעמים. ויהי בנסוע וגו' ששה פעמים. יברכך יאר וישא עשרה פעמים. המלאך הגואל וכו' חמישה פעמים[75].

ואומר שיר פגעים[76], ויכוין בפסוק כי מלאכיו וגו' כמו שכתבתי לעיל. ואומר ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלקים ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלקים זה ויקרא שם המקום ההוא מחנים, ויכוין רא"ם ראשי תיבות רפאל אוריאל מיכאל. ואומר בשם ה' אלהי ישראל מימיני מיכאל ומשמאלי גבריאל ומלפני אוריאל ומאחורי רפאל ועל ראשי שכינת אל[77]. ומזמרים אדיר איום ונורא[78] וכו'.

יד. ואין צריך לומר אותו כי אם פעם אחת ביום, אפילו אם ינוח בעיר באמצע היום ובתחילה היה דעתו לילך עוד יוצא במה שכבר התפלל. אבל אם הסיח דעתו, שהיה דעתו ללון בעיר ונמלך אחר כך ויצא לעבור חוצה לה או לשוב לביתו, צריך לחזור להתפלל אותה פעם אחרת[79].

הודאה

א. ארבעה צריכין להודות[1], וסימנך וכל החיי"ם יודוך סלה[2], ראשי תיבות חולה, יסורים (פירוש אסורים) ר"ל מי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא[3], ים, מדבר.

וחולה דוקא חולה שיש בו סכנה כגון מכה של חלל, רמ"א בשם הראב"ד או"ח סי' רי"ט סעיף ח'. והוא הדין אם ניצל מאיזו סכנה מברך גם כן, שם סעיף ט', אבל מברך בלא שם ומלכות מפני הפלוגתא.

ב. וצריך האדם שחייב בברכה זו להשתדל שיעלה לתורה כדי שיברך בעשרה[4].

נוסח הברכה בא"י אמ"ה הגומל חסדים טובים לחייבים[5] שגמלני כל טוב. והשומעים משיבים

75 מובא בעמק ברכה סי' נ, וכתב "והסימן לוי"ה".
76 תהילים צא, יושב בסתר עליון. ראה שבועות טו, ב.
77 עד לכאן נמצא בהרבה ספרים וסידורים מאוחרים. ההוספה "ומזמרים" וכו' מקורה כאן.
78 מהזמירות למוצ"ש, מובא במחז"ו סי' רח.
79 שו"ע סי' קי סע' ה.
1 ברכות נד, ב.
2 ברכת הודאה בשמונה עשרה.
3 בשו"ע תחילת סי' ריט "חבוש ויסורים", ויסורים הוא החולה. וראה אנצ' תלמודית ערך ברכות הודאה טור שטז ובהערות.
4 בשו"ע שם סע' ג, שנהגו לברך לאחר קריאת התורה לפי שיש שם עשרה. ובשו"ת חת"ס או"ח סי' נ"א כתב שיעלה לתורה, מפני שהעליה לתורה היא במקום זבח תודה.
5 כ"ה בלבוש שם סע' ב, וגם במנהגי מהרי"ל עמ' תנד "הגומל חסדים" כנוסח הגמ' ברכות שם. בשו"ע שם סע' ב: הגומל לחייבים טובות. וראה בהרחבה על הנוסחאות באנצ' תלמודית שם טור שיז ובילקו"י תפילה ח"ב נוסחאות הברכות סע' קנ.

מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה. ועיין תשובת באר שבע סי' כ"ט.

ג. וחבוש בבית האסורים שאמרו היינו דוקא שחבוש על עסקי נפשות, מגן אברהם באו"ח סי' רי"ט[6]. דין ברכה זו בנשים עיין הלכות יולדות[7] סימן ז'.

הכנסת אורחים

א. לשון הכנסה משמע למי שצריך הכנסה[1], כמו שאומרים בברכת המילה להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, מפני שאינו יכול לילך בעצמו, הכי נמי לאדם שמתבייש עד שהבושה אינה מניחו לכנוס בעצמו הכניסהו אתה.

ולשון אורחים משמע הולכי דרכים, מלשון וכאורח נטה ללון (ירמיה י"ד[2]), ובין עניים בין עשירים במשמע. זה לשון מדרש שמואל בפרק א' דאבות[3], יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך, יהי ביתך פתוח לרווחה לכל העולם, בין לעניים בין לעשירים, ולא יהיה בצמצום דוקא לעניים, שאם אין אתה מכניס לביתך כי אם עניים כשעני יאכל בביתך יתבייש, כי יודע שלא קראת אותו לאכול אלא מפני שהוא עני. אבל כשמכירים בך שאתה מכניס גם העשירים לא יתבייש העני, כי אומר שדרכך לעשות חסד עם הכל, ומכח זה יהיו עניים בני ביתך ממש שלא יתבוששו.

ב. אמנם יש מדרגות ומעלות בענין הכנסת אורחים. כי צריך אתה להבחין שלא ליתן כבוד לכסילים כמו שכתבתי בהלכות דרך ארץ סי' ח'[4], ורבנו הקדוש אמר אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ[5]. ורבה המכשלה הזאת תחת ידינו, שלפעמים הולכים עניים שאינם מהוגנים למקום שאין מכירין אותם, ומתלבשים שחורים ומתעטפים שחורים בחלוקא דרבנן, ולא ידעי מאי קאמרי רבנן, ומתוך שהם בני צורה ובעלי שמועות מכבדים אותם.

והמשלתי הדבר הזה, לחמור שמצא אריה מת מושלך על פני השדה והיה מפשיט את עורו ולבשו. ויהי כאשר באו החיות למלוך עליהם מלך חדש, כי מת מלכם הוא האריה, מצאו את החמור וחשבוהו לאריה. אמרו כולם, הראיתם אשר בחר בו ה', כי אין כמוהו ומשכמו ומעלה גבוה מכולכם. ואמרו הכל יחי אדוני המלך, והעלו לו מיסים מנדה בלו והלך[6]. ויהי היום בא האריה בן המלך שמת אל השועל. ויאמר לו לא אוכל להתעלם מלגלות לך הרעב שאני סובל

6 ס"ק א.
7 לקמן עמ' קכב.
1 ראה ספר החיים לאחי המהר"ל בספר פרנסה וכלכלה פ"ג.
2 ח.
3 משנה ה.
4 לעיל עמ' צ.
5 ב"ב ח, א.
6 מיסים, ראה עזרא ד, יג.

מתוך העוני והדוחק, והנה באתי אליך מפני שאתה יועץ וחכם חרשים, תן לי עצה הגונה מה לעשות. והשועל הרגיש שזה המלך החדש אינו אריה. ויען ויאמר לבן האריה המת, איעצך ואתה שמע לי. אעשה דבר מה שיהיה לתועלתך, ואם יקשה לך שום דבר אל תשאלני, כי הכל יגיע להנאתך ולטובתך. וילך השועל אל החמור מלך החיות ואמר לו אדוני המלך אם מלכי ישפר לך[7] שמע לעצתי. הלא כולנו יש למין כל אחד מאתנו תולדות, וכל שיש לו תולדות מת וכלה (כמבואר בבראשית רבה[8] בפסוק אלה תולדות שמים וארץ[9]), על כן נאה לעשות למלך כבוד לספדו, וכמקרה אשר יקרהו יקר"ך, על דרך דיספד יספדוניה דידל ידלוניה[10]. ויאות המלך לדברי השועל השואל כענין, וציוה להכניס את כל החיות. ואמר להם כבוד עשו לו במותו למלך שמת, לסופדו, והוא יקרא דחיי ודשכבי[11]. ויהי בתוך ההספד אמר השועל, כל אחד מאתנו יקונן קינה אחת לכבוד המלך שמת. ואמר לחמור שהוא יתחיל ראשון מפני כבודו שהוא מלך. ותפתח פי האתון לקונן קינה, ומדי דברו צעקו כולם הקול קול חמור והידים ידי אריה. פתח השועל ואמר פן אינו מזרע מלוכה, אפשר אמו היתה לביאה וזנתה עם חמור, נבדוק אותו. והלך השועל והפשיט את כותנתו ומצאוהו שהוא חמור. כן אנשים הללו שהם מלובשים בחלוקא דרבנן ואין אתם יודע עד מה, ומתוך כך הם גוזלים את העניים ההגונים, מצוה לפרסם אותם ברבים, כאשר אדוני אבי מורי נר"ו עשה הלכה למעשה באיש אחד בעל קרנים מידו לו[12] כתב אחד שבארץ תוגרמ"ה[13] יש קהילה שגזרו בו שמד שלא ללמוד, ושנתפשרו עם השררה ליתן להם שמונים אלף ר"ש טל"ר[14] באנק"א[15] לבטל הגזרה. והיה האיש ההוא חכם גדול ובעל צורה. והכתב היה כאילו מכתב אלוקים הוא, וכבר גבה בכתבו זה מכמה וכמה קצינים מפורסמים מה שגבה. ואדוני אבי מורי נר"ו חקר אותו בשבע חקירות ומצא כי אין דבריו כנים. לקח ממנו הכתב ובירר לו בראיות מוכחות שהכתב הוא כזב. ואחר כל הראיות הודה לדבריו.

כזה וכיוצא בזה נועלין דלת בפני בעלי צדקה, על דרך בואו ונחזיק טובה לרמאים[16]. כי אילו היה גובה שמונים אלפים כנ"ל היה מפסיד כמה וכמה עניים אשר המה מתביישים לתבוע חלקם בפה. וכן יש כמה וכמה עניים שאינם מהוגנים ודרים סביבות הקהילות הגדולות הולכין מידי יום ביומו אל הקהילה על המחיה ועל הקלקל"ה, ואינם רוצים להתפרנס ביגיע כפם וזיעת אפם, ויש להם מטמוניות. עתידים הנותנים ליתן עליהם את הדין, כי בזה שנותנים לרמאים כאלו שאינם ממשפחתם ואינם צריכין לזה גוזלים את עניים קרובים משאר בשרם אשר המה דרים רחוק מהקהילה ובאים אחת לאיזו שנים. ועיין מה שכתבתי בהלכות ותרנות סי' א'.

7 עצתי טובה לך, ראה דניאל ד, כד.
8 יב, ז.
9 בראשית ב, ד.
10 מו"ק כח, ב.
11 סנהדרין מו, ב.
12 ע"פ חבקוק ג, ד. והיינו שאת הכח (ה"קרניים") הוא עשה לעצמו, שהוא כתב בעצמו את המכתב.
13 טורקיה.
14 הוא המטבע הרגיל באשכנז.
15 דרך הבנק.
16 כתובות סח, א.

ותרנות

א. רבי אומר בריש פרק ב' דאבות, איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. פירש הר"ע מברטנורה, כשהוא כילי ביותר הוי תפארת לעושיה ואינו תפארת מן האדם על שאינם נהנים ממנו. ואם הוא מוותר יותר מדאי תפארת לו מן האדם שמפארים אותו ואינו תפארת לעושיה שמא יעני.

ובפרק נערה שנתפתתה[1] נתנו שיעור לדבר, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים[2], לא להתפאר בזה וליקח שם. מאחר שחובה היא עליך. כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' בכל מעשה ידיך אשר תעשה[3], זה לפנים משורת הדין[4]. וגלגל הוא החוזר בעולם[5], והרי הם המעות של צדקה אצל הקב"ה כהלואה, שאם תגיע ח"ו לכלל זה יזמין לך השם ב"ה נותני צדקה, דכתיב כי מכבדי אכבד[6].

ואם בעל הוצאה אתה ואינך יכול להרויח, הוי ממעט באותן הוצאות כדי שתוכל ליתן לתלמידי חכמים עניים. וזה לשון לב אבות[7], יהי ביתך פתוח לרווחה להכניס אורחים ולחמול על הכל, ובזה תהיה נדיב, אבל עם בני ביתך תהיה מסתפק בהכרחי כאילו הם עניים ואין להם יותר.

ב. חייב כל אדם בישראל ליהנות תלמידי חכמים מנכסיו ולהטיל מלאי לכיסו ולהחזיק ידי לומדי תורה, דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה[8] וגו', עיין ביו"ד סי' רמ"ו סע' א'. ומזה נתפשט המנהג בכל קהילות הקדושות שמחזיקים בחורי חמד, ויפה הם עושים, דלא זו שעוזרים לבני עניים שמהם תצא תורה[9] אלא גם את החכם עוזרים שירביץ תורה בישראל. עיין מה שכתב הרמב"ם בפרק ז' מהלכות דעות וסולת בלולה סי' קנ"ו.

וזה לשון בעל קנה חכמה בספר דעת חכמה[10] שער העבודה פרק ד'. הנה החיוב להחזיק ידי לומדי תורה הוא מן התורה, כמו שכתוב במדרש[11], אילו נאמר אשר לא ילמד לא היתה תקומה לשונאיהם של ישראל, אלא ארור אשר לא יקים[12]. אילו נאמר עץ חיים לעמלים בה לא היתה תקומה לשונאיהם של ישראל, אלא עץ חיים היא למחזיקים בה[13]. ומביא שם עוד ראיה מתוך הזוהר וטעם לדברי הזוהר על פי הקדמה מספר ראשית חכמה. וסוף דבריו,

1 כתובות נ, א.
2 ברכות ה, ב. מנחות קי, א.
3 דברים טו, י.
4 ב"מ ל, ב. ועיי"ש המקור בפסוק אחר: "אשר יעשון".
5 שבת קנא, ב.
6 שמואל א, ב, ל.
7 על אבות פ"א מ"ה, והו"ד גם במדרש שמואל שם.
8 משלי ג, יח.
9 נדרים פא, א.
10 ח"א של ספר דברי חכמים לרי"ל פוחוביצר.
11 ויק"ר כה, א.
12 דברים כז, כו.
13 משלי ג, יח.

וגודל שכרם הוא שמתברכים מן התורה, כמו שכתוב על הר גריזים ברוך אשר יקים את התורה[14], ופירושו אשר יקים ידי לומדיה. וזה לשון זוהר פרשת ויחי[15], מאן דסעיד למארי דאורייתא נטיל ברכאן מעילא ותתא, ולא עוד אלא דזכי לתרי פתורי, זכי לעותרא דמתברך בהאי עלמא, וזכי למהוי ליה חולקא בעלמא דאתי, ההוא דכתיב זבולון לחוף ימים ישכון[16], בעלמא הדין, לחוף אניות[17], בעלמא דאתי כמו שכתוב שם אניות יהלכון[18], דתמן הוא נגידו דעלמא דאתי. ובמדרש[19], זבולן לחוף ימים ישכון, קדם זבולון ליששכר לפי שיששכר עוסק בתורה וזבולון עוסק בפרקמטיא ובא ומאכילו, לפיכך קדמו הכתוב, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה ולא לעמלים בה. וכתבו המפרשים במה שכתוב שמח זבולון בצאתך[20] רוצה לומר אף שהיוצא לסחורה אין דרך לשמוח כי מי יודע אם יצליח, אבל אתה זבולון שמח אף בצאתך כי בודאי תצליח כי יששכר באוהליך וזכותו יעמוד לך. עוד כתבו במה שכתוב ונתת את השולחן נוכח המנורה[21] רמז שהמחזיקים ידי לומדי תורה יושבים בגן עדן נוכח התלמידי חכמים, כי השולחן היינו העושר והמנורה היינו התלמידי חכמים כמו שכתוב כי בצל החכמה בצל הכסף[22] (פירוש לדבריהם על דרך שאמרו בגמ'[23] הרוצה להעשיר יצפין להחכים ידרים, וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום). ועיין שם שהאריך מאד במי שסיפק בידו להחזיק ואינו מחזיק.

ג. אך אם תאמר אין הת"ח רשאי ליהנות מתורתו לעשות ממנה קרדום, זה לשון של"ה במסכת שבועות[24], והרמב"ם במסכת אבות[25] במשנה דרבי צדוק (פירוש, שהיה רבי צדוק אומר אל תעשה עטרה להתגדל בהם ולא קרדום וכו') הפריז מאד על המידה לדבר בגנות הנהנים מכח תורתם. ומ"מ יש בחינות חלוקות בזה, בודאי מי שלמד תורה על מנת שיהיה לו שם גדול ויהיה מכובד ויהנו אותו בני אדם, או מחזיק ישיבה כדי שיהיה לו הכנסה, אז עונשו גדול. אבל הלוקח והנהנה כדי שיוכל ללמוד ולא יתבטל להטריח אחר מזונותיו זה בודאי מותר, ופסוק מלא הוא[26] לתת מנת הכהנים והלויים למען יחזקו בתורת ה', עיין שם שהאריך.

וקרוב אני לומר שמוכח מן הגמרא[27] דלמדו מעץ חיים היא למחזיקים בה, ללומדיה לא נאמר וכו', דפשט דגמרא תמוה במה שכתוב ללומדיה לא נאמר דנראה כמיותר, אלא הכי פירושו עץ חיים למחזיקים, וללומדיה פשיטא, וללומדיה מתחילה על מנת כן לא נאמר. נ"ל המנהיג.

14 "ארור אשר לא יקים", ומבואר בסוטה פ"ז מ"ה שתחילה אמרו הכל בלשון ברכה.
15 דף רמב עמ' א.
16 בראשית מט, יג.
17 שם.
18 תהילים קד, כו.
19 תנחומא, ויחי סי' יא.
20 דברים לג, יח. ועיי"ש בכלי יקר ואוה"ח, וכעי"ז באלשיך.
21 שמות כו, לה.
22 קהלת ז, יב.
23 ב"ב כה, ב.
24 פרק נר מצוה סי' עב.
25 פ"ד מ"ה.
26 דה"י ב, לא, ד.
27 כוונתו למדרש, ראה בסימן הקודם.

ד. ובזה נ"ל המנהיג להציל את החכמים המכבדים את העשירים מפי עמי הארץ המתרעמים עליהם, עם שתרעומותם אינו חל מעיקרא דמצינו ברבי שהיה מכבד עשירים[28] אע"פ שהיה עשיר גדול ולא היה צריך להם. והטעם הוא על דרך שמח זבולון בצאתך וישששכר באהליך[29], הקדים זבולון לישששכר מפני שהוא היה מחזיק ידי ישששכר, והוא הגורם דבלא עזרתו לא היה יכול ללמוד, דאם אין קמח אין תורה[30]. נ"ל המנהיג.

זכירה

א. כתבו המקובלים[1], מצוות עשה על כל אדם להזכיר בפה ארבע זכירות, והיינו עמידת הר סיני, ומחיית עמלק, ומעשה מרים, זכרון יציאת מצרים.

וכבר זכרתי לעיל בהלכות קריאת שמע וברכותיה[2] שאין ראוי לכוון זכירות אלו בברכת אהבה רבה כדעת מגן אברהם בסימן ס"[3], דמהרס כוונת פשוטה של ברכה, וקרוב אני לומר שאין יוצאין בזה ידי חובת זכירה שצריך להיות דוקא בפה כמו שכתבתי בסי' ב' בשם הילקוט. על כן אציג הפסוקים לפניך בסי' ד'.

ב. במדרש ילקוט פרשת בחוקותי[4] כתב שצריך להזכיר גם כן את יום השבת דכתיב זכור את יום השבת לקדשו, ומעשה העגל דכתיב זכור את אשר הקצפת. זה לשונו שם, זכור את יום השבת לקדשו, יכול בליבך, כשהוא אומר שמור את יום השבת וגו' הרי שמירת הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור אלא להיות שונה בפיך. וכן הוא אומר זכור את אשר הקצפת, יכול בליבך, כשהוא אומר אל תשכח הרי שכחת לב אמורה וכו'. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה ה' אלוקיך למרים, יכול בליבך, כשהוא אומר השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות הרי שמירת הלב אמורה וכו'. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה לך עמלק, יכול בליבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור להיות שונה בפיך.

ג. בעל מגן אברהם מקשה בסימן ס' ס"ק ב', למה אנו קובעין שבת פרשת זכור לזכרון מחיית עמלק ולא קבעינן גם כן שבתות לשארי זכירות. ותירץ דלמעמד הר סיני יש לנו רגל בפני עצמו והיינו שבועות לזכרון המעמד ההוא, והוא הדין שבת יש לנו בכל שבוע, ומעשה מרים ומעשה עגל לא תיקנו מפני שהם גנותן של ישראל.

28 עירובין פו, א.
29 דברים לג, יח.
30 אבות ג, יז.
1 כוונות וכתבים, מובא במ"א שלקמן, ושם גם זכירת השבת, וראה אנצ' תלמודית תחילת ערך זכירות.
2 סי' ד.
3 ס"ק ב.
4 רמז תרעא.

ולי המנהיג נראה דבאמת גם בשביל אלו שתים נתקנו שני ימים יום לאחד יום לאחד, אבל לא תקנו שבת לאלו, דבשלמא מעמד הר סיני ושבת ומחיית עמלק הם טובתן של ישראל ושבחן אשר בחר בנו מכל העמים, לכך נתקן לכל אחד יום מיוחד לשבות בו ולנוח בו ולעשותו יום טוב. אבל אלו שניים שהם גנותן של ישראל קבעו שני ימים אלו בימות החול להתענות בהם, למעשה עגל קבעו שבעה עשר בתמוז, אשר בשביל זה הדעת בעל ליקוטי פרדס שאין מדלגין מעשה עגל בו ביום כאשר אכתוב במקומו אי"ה[5]. ומעשה מרים, ידוע כי מרים לא חטאה, דלא היה לה לקחת מוסר בשום אדם בדברה על משה, שלא הקדימה שום אדם שהוציא דיבה, כמו שאמרו חז"ל[6] למה נסמכה פרשת מרים לפרשת מרגלים לפי שלקתה על עסקי דיבה ורשעים הללו ראו ולא לקחו מוסר. א"כ דוקא הם חטאו שהיה להם לקחת מוסר ולכן מתו, ואותו יום באמת אנו מתענין כמבואר בשו"ע או"ח סי' תק"פ[7], והיינו י"ז אלול. ועיין בתשובת הרא"ש בסוף כלל י"ג[8].

ד. והא לך סידורם שתאמר אותם בכל יום.

זכור את יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך בחורב, פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך.

זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים, אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך, ואתה עיף ויגע ולא ירא אלוהים. והיה בהניח ה' אלוהיך לך מכל אויבך מסביב בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה לרשתך, תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח. (ומח[9] שמו וזכרו וזכרו, ונמח זכרו מלהזכירו[10]).

זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלוקיך במדבר למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד בואכם עד המקום הזה.

והנה יציאת מצרים ושבת אין צורך לאמרם, ששניהם נזכרים בעשרת הדברות שחייב אדם לומר כמו שכתבתי בהלכות הנהגת אדם בבוקר סי' ל"ג[11], ושם נאמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים וזכור את יום השבת, וזכרון אחד עולה לכאן ולכאן.

ונ"ל המנהי"ג שטוב ויפה לומר אחר זכירות אלו. **יהי רצון מלפניך יאו"א שבזכות אלו זכירות יעלה זכרוננו לטובה, ואל תזכור לנו עוונות ראשונים, אמן.** ויסדתי תחינה זאת ע"פ המדרש בברכות פרק אין עומדין[12] והובא בילקוט ישעיה סי' מ"ט[13], אמר לפניו רבש"ע הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך שמא לא תשכח לי מעשה עגל, אמר ליה גם אלה תשכחנה, אמר לו רבש"ע הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך שמא תשכח לי מעשה הר

5 עמ' שלב.
6 ראה רש"י במדבר יג, ב.
7 סע' א וב.
8 סי' כא.
9 בשל"ה: ימח.
10 של"ה, פרשת כי תצא דרך חיים תוכחת מוסר סי' מג.
11 לעיל עמ' כו.
12 לב, ב.
13 רמז תע.

סיני. אמר לו ואנכי לא אשכחך, עד כאן. הוא הדין הכא נמי הואיל ואנו אומרים זכירות אלו של מעמד הר סיני ושל מעשה עגל, תועיל תפילה זאת שישכח מעשה עגל ומרגלים, ויזכור מעמד הר סיני.

ה. וראוי גם כן לזכור את יום השבת בשיר של יום. כיצד כשיאמר בכל יום, השיר שהיו הלוים אומרים בבית המקדש. היום יום ראשון בשבת שבו היו הלווים אומרים, לדוד מזמור לה' הארץ וגו', מזמור כ"ד. היום יום שני בשבת שבו היו הלווים אומרים, שיר מזמור, מזמור מ"ח. היום יום שלישי בשבת שבו היו הלווים אומרים, מזמור לאסף אלוקים ניצב בעדת אל וגו', מזמור פ"ב. היום יום רביעי בשבת שבו היו הלווים אומרים, אל נקמות וגו', מזמור צ"ד. היום יום חמישי בשבת שבו היו הלווים אומרים, למנצח על הגיתית וגו', מזמור פ"א. היום יום שישי בשבת שבו היו הלווים אומרים, ה' מלך וגו', מזמור צ"ג. היום יום שבת קודש שבו היו הלווים אומרים, מזמור שיר ליום השבת, מזמור צ"ב.

ו. ויזכור גם כן את יום השבת במעשה. רצוני כשיכתוב איגרת שלום לא די במה שיכתוב היום כך וכך לחודש, רק היום יום כך וכך לשבת, כך וכך לחודש שנת פלונית.

כתב אמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[14] שפעם אחת כתב כתב לאביו מהור"ר פנחס נערלינגן ושכח לכתוב זמן תוך הכתב, והשיב לו אביו מחוסר זמן הוא, פיגול הוא לא ירצה. ועיין מה שכתבתי בסי' יו"ד.

ז. בלימודו יזכור האזכרות, ולא יאמר אדושם אלא יזכירם בפירוש (יוסיף אומץ[15]), כי בלימוד לא הוי מזכיר שם שמים לבטלה, דאינו לבטלה אלא כשמזכירו במילי בעלמא. ועוד, דזכירת השם בא"ד הוא בזמן החורבן במקום הוי"ה שבזמן המקדש, ועל זה אמר הנביא היכל ה' המה[16], היכל גימטריאו ס"ה כשם של א"ד, והוי היכל לשם הוי"ה כביכול[17], כמו שעושין נרתיק לכלי שלא יקולקל, כך לא יתחלל שמו וגו'. על כן אין אנו צריכין משמרת למשמרת עכ"פ תוך הלימוד, אבל במילי דעלמא כל הנזהר תבוא עליו ברכה. ועיין באו"ח סי' קנ"ו ובלבוש התכלת שם.

ח. זה לשון של"ה במסכת שבועות[18], מה מאד גדולה עבירה זו בעיני, האומר פשט הכתוב בספר או אשר שמע ואינו מזכיר שם אומרו או כותבו, דהוי גונב נפשות[19].

ט. כל אלה הזכירות הם בעשה טוב, ויש עוד בסור מרע ובלאו דלא תזכירו[20]. והוא שלא יכתוב שמות של נוצרים כמו יואנס ביו"ד ה"א בראש, דהא אפילו מי ששמו יהודה או יהושע,

14 סי' שעא.
15 סי' שמט.
16 ירמיה ז, ד.
17 נמצא הענין בכמה מקומות בשל"ה, ראה בשל"ה תולדות אדם בית ה' סי' עט, ועוד.
18 פרק נר מצוה, אות עא.
19 "ולא יגזול דעת האומרו, כי גזילה זו, יותר גזילה מגזילת ממון, כי נפש הוא חובל. רצוני לומר, הנשמה, כי נשמות של ישראל והתורה הן אחת" (שם).
20 שמות כג, יג.

יש אומרים דאין אדם רשאי לכתוב אליו ואינו רשאי לחתום את עצמו כן, אלא יודא יושע[21]. וכן מה שרגילין לקרוא יהאנס טרויבן[22] לא יקרא עוד כן, אלא תמוז טרויבן שזמן בישולן בתמוז (יוסיף אומץ[23]). ורצונו אפילו יהאנס טרויבן גם כן אסור לומר והוא בלאו דלא תזכירו. ועיין מה שכתבתי בפרשת קורח[24] סי' ג'.

י. וכתב עוד שם[25], הנוצרים מונים יצירת העולם ר"ב שנים קודם למנינינו האמיתי, כי חידוש אמונתם היה קודם לחורבן בית שני, ושית אלפי שני הוי עלמא[26], ורצונם שיבוא חידוש אמונתם בתרי אלפי בתראי לימות המשיח, ולכן מונים ר"ב שנים מוקדם כדי שיסיימו ד' אלפים לבריאת העולם קודם לחורבן הבית, וחשיב ואזיל, עיין שם שהאריך. ורצונו שרצון הנוצרים שיש"ו הוא המשיח והוא ציוה תורה חדשה.

זמר

א. בגמרא דסוטה[1], זימרא מנא לן דאסור וכו', כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ בין דיני תשעה באב[2], אסור לבני עשירים ללמוד לנגן בכלי זמר אפילו בשאר ימות השנה דהוי ליצנות, עכ"ד. ואפשר דמזה נתפשט שקורין באשכנז למנגנים בכלי זמר ליצנים[3]. ומשמע מדבריו דבני עניים מותרין ללמוד לנגן בכלי זמר להחיות נפשם, וחי בהם כתיב[4], וכל המחמיר תבוא עליו ברכה.

ב. בהלכות קטנות[5] סי' ק"ט, משום איבה דוקא יש להתיר לנגן בבית עכו"ם ביום אדיהן, ובפרט מי שאומנות שלו לנגן, ואם אין שם איבה אסור. ודומה לזה עיין בעטרת זהב[6] סי קמ"ח ותשובת שער אפרים סי' כ"ד ומגן אברהם סי' קנ"ו.

21 ביוסף אומץ שם כתב שיש נזהרין בזה.
22 ענבים קטנים אדומים שנגמר גידולם קרוב ליום חגם, ראה יוסף אומץ שלקמן.
23 עמ' שמט.
24 לקמן עמ' של.
25 עמ' שכב.
26 סנהדרין צז, א.

1 מח, א.
2 תתצ, עיי"ש, ועיי"ש גם סי' תתפט.
3 וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ז הערה 46.
4 ויקרא יח, ה.
5 ח"א.
6 לבוש עטרת זהב, על שו"ע יו"ד.

הלכות חזנים

א. באו"ח סי' נ"ג האריכו למעניתם הפוסקים ראשונים ואחרונים. וזה לשון זוהר ויקרא[1], רבי יצחק אמר, אם הכהן המשיח יחטא[2] דא כהן דלתתא דאתתקן לעבודה ואשתכח ביה חטאה, לאשמת העם היא. ווי לאינון דסמכי ליה. כגוונא דא ש"ץ דאשתכח ביה חטאה, בגין דעמא לא אשתכחו זכאין לגבי קב"ה, ווי לאינון דסמיכין עליה.

ב. ובספר חסידים סי' תשנ"ח, כל העוזרים לשאינם הגונים שיתפללו הקב"ה מונע את הטוב מאת הקהל, ומעלה על כל המסייעים כאילו גזלו הטוב מן הקהל, ועתידים ליתן עליהם את הדין, וכתיב והמה עזרו לרעה[3] וכו', וכתיב על הרועים (הם הפרנסים, עיין ביחזקאל ל"ד) חרה אפי[4]. לכך אם יש איש רע מעללים ובעל מחלוקת וגורם מריבות ויודע להרים קול בנעימות ורוצה להתפלל להוציא רבים ידי חובתן[5] וכו', עד לפי שאין קטגור נעשה סנגור[6] וכתיב ומליציך פשעו בי[7], עיין שם שהאריך ומביא ראיה מפנחס.

וזה לשונו בסי' תשס"ח, מי שקולו נעים ואין הקב"ה נהנה מקולו ראוי לו שלא בא לעולם. ואם הקב"ה נהנה, עליו נאמר השמיעני את קולך כי קולך ערב ומראך נאוה[8], וכתיב ונעים זמירות ישראל[9], וכתיב קולי אל ה' אקרא[10]. ויזהר מי שיש לו קול נעים שלא יזמר ניגונים נוכרים כי עבירה היא. ולכך נברא קולו נעים לשבח בוראו ולא לעבירה. ואדם יפה ישמור נפשו מניאוף כי לא לכך נברא, עכ"ל. מסוף דבריו של החסיד שמזהיר מניאוף, וכתב סתם ואדם יפה ישמור וכו', ולא נקט חזן דביה קאי, אלא להזהיר כל העולם, אלא שהחזן מוזהר יותר שלא יהיה בכלל ומליצך פשעו בי[11]. ועיין בזוהר ויחי[12].

ג. ובפסוק השמיעני את קולך[13] שהביא החסיד, וזה לשון האלשיך[14], הראיני את מראיך, ר"ל תחילה תתקן מעשיך ויהיה צלם אלוקים על פניך כמו שהיה קודם שחטאת (ר"ל שיעשה תשובה, כמבואר באו"ח סי נ"ג), ואח"כ השמיעני את קולך בתפילה ובתחנונים, כי קולך ערב לפני כאשר מראה נאוה. ועיין מה שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה סי' ב'[15].

ד. וזה לשון בעל עוללות אפרים בספר עמודי שש[16], קורא אני תגר על החזנים המאריכים

1 דף יז עמ' ב.
2 ויקרא ד, ג.
3 זכריה א, טו.
4 שם י, ג.
5 "אם יד הצדיקים תקיפה לא יתנוהו להתפלל" (שם).
6 ר"ה כו, א.
7 ישעיה מג, כז.
8 שה"ש ב, יד.
9 שמואל ב, כג, א.
10 תהילים ג, ה.
11 ישעיה מג, כז.
12 דף רמט עמ' ב.
13 שה"ש ב, יד.
14 בפירושו שם.
15 לקמן עמ' קעז.
16 עמוד העבודה (פרק ז) מהד' ורשא תרל"ה עמ' כב.

בניגונים והמה מודים בדבר שבזמן שמאריכים בניגון אין להם כוונה כלל, ורובם מתכוונים שימצאו חן בעיני הבריות[17] לומר כמה הוא איש חיל יודע נגן, ובשעת הניגון אינו חש אפילו לחתוך אותיות, וע"י זה העם ינשאוהו בכסף וזהב ומתנות. וכ"כ בעל ווי העמודים[18], וסיים, ואין ספק כי אריכות בקולות הוא אריכות הגלות, ואשרי הדור אשר אין מקבלים עליהם שום חזן אא"כ יש בו כל המידות מה שמנה בפרק קמא דחולין[19]. וסוף דברי מהרש"ל שם[20], ועכ"פ אין למנות שום חזן אם לא שידע ויבין ענייני התפילה, ומצוה גוררת מצוה[21] אם יודע מה שמדבר יתעורר לבבו ויוריד דמעות, וזה מעלה גדולה, עכ"ל. וכ"כ האלשיך בדניאל פסוק ואתנה את פני אל ה' אלוקים לבקש[22] וכו'. ועיין מה שכתבתי בהלכות תפילת י"ח[23].

ה. זה לשון בעל סולת בלולה בסי' נ"ג[24], לא יקבלו שום חזן אא"כ ידוע וברור להם ע"י בדיקות שהוא בקי ויודע לחבר פירוש התפילות[25] עכ"פ בארבעה ספרים אלה, והוא בסידור התפילה ומחזור וסליחה וחיבור הפסוקים בחומש, כי אם החזן אינו מבין מה שהוא מדבר אי אפשר לו שיכוין בתפילתו, כי הלא בעוונותינו לא נשאר לנו בגלותינו רק התפילה שהיא במקום העבודה בבית התעודה, ואיך נרים ראש ונישא פנים בתפילות אלו החזנים, הוגים ושוגים ושואגים ופותים כיונים, ונותנים בקולם, ואינם יודעים בין ימינם ושמאלם. הן הן מאריכי הגלות[26] ומחריבי העולם. וכל כי הני חזנא שלוחי דידן הם ולא שלוחי דרחמנא. גם יהיה להם תנאי מפורש בעת קבלת החזן שיהיה בקי בקריאת הטעמים בעל פה, ובקל יוכל להזהר בזה שילמוד בכל יום מימי השבוע טעם פרשה אחת מסדרה השבוע, כי הוא עוון פלילי אם קורא אחד לפניו הטעמים מתוך החומש[27].

ובתשובת משאת בנימין סי' ו' לאחר שביאר חילוק שבין טעם העליון וטעם התחתון בעשרת הדברות, זה לשונו, ובאמת שהארכתי במקום שהיה לקצר, מפני הקנאה, כי קנא קנאתי לשמו יתברך בארצות הללו בדור הזה שרובא דרובא מחזנים אינם יודעים בקריאת התורה בין ימין ושמאל, ופרשת עשרת הדברות קוראין בסדר יתרו ובסדר ואתחנן בשבת שלהן כמו שקוראין ביום מתן תורה. ואלמלי היו קוראין כל הפרשה בטעם אחד דהיינו בטעם התחתון לבדו שהוא עיקר או אפילו בטעם העליון לבדו היו יוצאין ידי קריאה לטעם האחד, אבל הן

17 ראה ביוסף אומץ פרק ההתפארות עמ' תכא ובהגהת הר"ח אולמא שם "וכן היה מעשה בפורטוגל" וכו'.
18 עמוד העבודה פרק י'.
19 כד, ב.
20 ז"ל הווי העמודים שם: "והגאון מהרש"ל בים של שלמה (חולין סימן מט) האריך לדבר מעניני החזנים. ועל כל פנים, אין למנות חזן אם לא שידע ויבין עניני התפילה, ומצוה גוררת מצוה, אם יודע האדם מה שמדבר על ידי זה יתעורר הלב ויוריד דמעות, וזהו מעלה גדולה לתפילה כשבוכה בעת שמתפלל".
21 אבות פ"ד מ"ב.
22 ט, ג.
23 לעיל עמ' מד סי' ה.
24 אות טו.
25 שם בסו"ב: פירוש המילות.
26 ראה בסי' הקודם.
27 עכ"ל בסו"ב שם.

מערבבין את הפסוקים ומקלקלין את הנקודות שלא כדין, שהרי אין אוחזין לא בטעם העליון ולא בתחתון, רק מטפסין ועולין מטפסין ויורדין פעם בעליון פעם בתחתון כמשוגעין, שהרי הן מערבין כל הפסוקים, הן החמישה הפסוקים דאנכי ולא יהיה לך, הן הארבע פסוקים דזכור את יום השבת, הן הארבעה פסוקים דלא תרצח, וזה לא לפי הטעם התחתון (שכתבתי בפרשת יתרו[28]) ולא לפי הטעם העליון (שכתבתי בחג השבועות[29]). ולא זו בלבד אלא אין קורין בשבת אפילו פסוק אחד בתורה בנקודותיה ובטעמיה ע"פ הדקדוק, ואינם יודעים כלל בין טוב לרע, מפני שהקהילות בוחרים וחפצים באותן החזנים היודעים להאריך בקול נעים ובניגון יפה התפילות והקדישים, ומידי חודש בחדשו ומידי שבת בשבתו הניגונים מתרבים והולכים חדשים לבקרים אשר לא שערום אבותינו הקדושים ולא אבו לשמוע לקולם, כי מקול ילדי הנוכרים המה לקחו ולמדו הרבה מהניגונים המנגנים בבתי תפלותיהם, וכמה הפליג והזהיר על זה בעל ספר חסידים סי' רל"ח. ועם כל זה לית מאן דחש ליה, אלא כל המנגן יותר הרי זה משובח בעיניהם ואע"פ שמעולם לא למד ולא ידע דין אחד לא בתפילה ולא בקריאה. ומתוך זה החזנים אינם מקפידים מאומה בדיני התפילה, ואינם נותנין לב לסדר הקריאה תחילה בינם לבין עצמם שתהא שגורה בפיהם, והאריך שם. וסוף דבריו, ולא עוד אלא עליהם אני אומר עבירה גוררת עבירה, שמתוך שאינם יודעין לקרות ואינם מסדרין תחילה מעמידין אצלם בשעת הקריאה אדם אחד הקורא לפני הש"ץ מתוך החומש בנקודותיו ובטעמיו בקול רם והחזן קורא אחריו, וזהו איסור גדול, וכתב שם כמה טעמים, עיי"ש.

ועיין מה שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה סי' ד'[30] ובהלכות שבת סי' ו'[31] ובפרשת יתרו סי' א'[32] ובהלכות שבועות סי' ג'[33].

חלה

א. שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש. כתב הש"כ ביו"ד סי' שכ"ד ס"ק ב' סמך דתיבת חלה גימטריאו מ"ג[1], והה"א שבסוף רומז על חומש, עכ"ד. ובעל עשרה מאמרות מאמר חיקור דין ח"ב פרק ג' כתב, כשתחשוב השיעור הזה לחומשים תמצא רי"ו חומשים, ושיעור חלה אחד מכ"ד כמבואר במשנה דחלה[2], וחלק כ"ד מרי"ו הוא ט', וכשתיטול ט' מרי"ו נשאר או"ר, על שם מצות ה' בר"ה מאירת עינים[3], עכ"ד. והוא ר"ז לא אניס ליה, ואין ענינינו כאן מענינים אלו,

28 לקמן עמ' רס.
29 לקמן עמ' שכה.
30 לקמן עמ' קעח.
31 לקמן עמ' רב.
32 לקמן עמ' רנט.
33 לקמן עמ' שכו.

1 ראה אנצ' תלמודית ערך חלה הערה 858.
2 פ"ב מ"ז.
3 תהילים יט, ט.

רק לירד לעומקא דדינא. וכבר שיערו האחרונים דשיעור חלה הוא שני ליטראות וחצי קמח[4]. אכן נ"ל המנהיג דהכל לפי שהוא קמח[5], דכל עצמו של השיעור הוא מ"ג ביצים וחומש[6], אלא ששיערו אותו במשקל לפי שלאו כל אדם בקי במדידת הביצים. א"כ כששיערו שיעור חלה במשקל שיהיה שני ליטראות וחצי, שיגיע לשיעור מ"ג בצים וחומש, עדיין אין אנו יודעין השיעור. כי כור חיטין כבד יותר מכור דגן. וא"כ בשלמא אם נמדוד הקמח שיעור אחד לשניהם. אבל אם שוקלין אותו ונתנו בו שיעור שני ליטראות וחצי, נתנו דבריהם לשיעורים, דאם נתנו שיעור זה לקמח דגן וממנו נתמלא מ"ג ביצים וחומש א"כ לקמח חיטין יגיע יותר לפי שיעור המשקל, דהא במה שהם במדה שוה אינם שוים במשקל, שהדגן קל ממנו. או דילמא אפכא שנתנו שיעור זה לקמח חיטין, ויגיע פחות מזה לקמח דגן. על כן מספיקא ראוי להחמיר בחיטין ליקח קצת יותר. כנ"ל המנהיג. ועיין מה שכתבתי בהלכות פדיון הבן[7] סי' ד'.

ב. ראיתי להזהיר את הדרים בישובים ובכפרים, שראיתי בחכם ומורה הוראה בישוב אחד שהיה נוהג לקנות בצק מאופה נוצרי ולוקחים ממנו חלה. ובתשובת משאת בנימין סוף סי' א' כתב דלאו שפיר עביד ויש לבטל המנהג, עיי"ש. ודלא כדרישה ביו"ד סי' ש"ל דצידד להקל. האמנם הדרישה עצמו כתב כן אליבא דנוהגים על מה סמכו, ומ"מ כתב נראה דאסור. ואיני יודע מה הועילו אלו העושים כן באיסור. אי כדי שיהיה הבצק יותר טובה שנילושה מאופה הבקי במלאכה זו, יקנה הקמח מהאופה ויגלגלה. דזהו מותר, דעדיין אינו חייב בחלה, דהמפריש חלתו קמח אינו חלה, עיין בקידושין דף מ"ו[8] והרמב"ם בפרק ח' מהלכות ביכורים[9].

ג. אבל נחתום העושה עיסה לעשותה שאור לחלקה חייבת בחלה וכו', יו"ד סי' שכ"ו סעיף ב'. וכתב בתשובת משאת בנימין סימן א', המנהג בקצת מקומות שנחתום ישראל עושה עיסה גדולה ובאות הנשים ולוקחות ממנו כל אחת כדי שיעור חלה, וכל אחת נוטלת חלה מעיסה שלקחה מהנחתום דשפיר עבדי הכי וכו', עיין שם מילתא בטעמא. וכן כתב הט"ז ביו"ד סי' שכ"ו ס"ק ב', ודלא כב"ח שם. ובלאו טעמייהו דתשובת משאת בנימין וט"ז שהם האריכו למעניתם, נמצא הטעם בשו"ע יו"ד סי' שכ"ו סעיף ב' שאם לא תמכר יעשנה פת.

4 ל"מ. בכמה ספרים כתוב ג' ליטראות, ראה אבודרהם הל' הפרשת חלה וכן באחרונים (ערוך השולחן או"ח סי' תנו סע' א, יו"ד סי' קח סע' י וסי' שכד סע' ג), ויש שינויים בזמנים ובמדינות במידת הליטרין.

5 כבר הראשונים כתבו שאין לקבוע השיעור במשקל הקמח, כי יש קמח קל ויש קמח כבד, ראה אנצ"ת שם הערה 872.

6 שיעור נפח.

7 לקמן עמ' קעא.

8 עמ' ב.

9 ה"א.

טהרת המת

כתבתי בהלכות גמילות חסדים.[1]

טומאת כהן

א. כהן שישן ומת בשכונת אותו אוהל, מקיצין אותו משינתו[1], כי כשם שאנו מצווים על כהן קטן לשמור אותו שלא יטומא[2] כך אנו מוזהרים להזהיר את הגדול בעת שהוא ישן[3], שאינו יודע כשהוא ישן כמו שהקטן אינו יודע כשהוא ער. ואין בזה משום מוציא דיבה הוא כסיל[4], דמוטב שיקרא כסיל כל ימיו ואל יהי רשע שעה אחת[5] לעבור אלאו דלפני עיור לא תתן מכשול, ולא יהא אלא כמצוות הוכח תוכיח שמחוייב להזהיר למי שאינו יודע. ועיין מה שכתבתי בסי' ג'.

ב. כשהכהן הוא בבית שהוא בנוי בארבע רוחות וחצר באמצע, וכהן בבית בצד שהוא בנוי למזרח, ורחוב העיר עוברת לפני הבית במערב, ומת בשכונת האוהל, כיצד יעשה. אם ילך מן הבית הרי נשאר עומד בחצר, דאינו רשאי לכנוס מן החצר לאותו הצד שבמערב כדי לילך דרך הרחוב לבית אחר. נותנים קרשים מפתח הבית במזרח לפתח הבית שבמערב, ומחובר האוהל להיות אחד, ואז הולך תחת האוהל ההוא מעבר אל עבר לתוך הרחוב[6].

ואין מגלין לו עד שנתנו האוהל על החצר[7], דאם יגלו לו לא הועילו בתקנתם, דהלא אם יכנס לחצר קודם עשיית האוהל אינו רשאי לבא תחת האוהל. וגם אסור לעשות אוהל על ראשו במקום שהוא עומד שם, דהשתא אם הוא ישן חייבים אנו להקיצו כמו שכתבתי בסי' א' מכל שכן שאסור לנו לגרום לו טומאה בידים, דהא יפה כח השב ואל תעשה מכח הקום ועשה, אם כן כשיגלו לו תיכף מוכרח להשאר בחצר.

1 לעיל עמ' עה.

1 רמ"א יו"ד סי' שעב סוף סע' א, ע"פ שו"ת מהרי"ל סי' סה. וראה אנצ"ת ערך ישן הערה 11-10.

2 ראה רש"י תחילת פרשת אמור, ושו"ע ורמ"א יו"ד סי' שעג סע' א האם גם חובה להפרישם. ועיי"ש בש"ך ובט"ז לגבי קטן יישן, ומשמע שגדול יישן ודאי צריכים להקיצו שייצא.

3 למרות שאינו בר חיובא, וראה המצויין בהליכות שלמה לגרשז"א זצ"ל (מועדים ח"ב פ"ט עמ' קסז והערה 114) ואנצ"ת ערך ישן.

4 משלי י, יח. וראה פסחים ג, ב ושו"ע יו"ד סי' תב סע' יב.

5 משנה עדויות פ"ה מ"ו.

6 כל', הכהן כבר נטמא בבית, ולצאת לחצר ולהכנס שוב לבית הטמא אסור. אבל ע"י הקרשים נמצא הכל מחובר, ונמצא הכהן נשאר בטומאתו הקודמת ואינו מיטמא מחדש. והו"ד בפתחי תשובה סי' שעב ס"ק ג.

7 וכך לא יצא עדיין לחצר. אבל אם יגלו לו את הטומאה הרי יצא מהר לחצר, עוד לפני שבנו את החיבור, ואז כבר אי אפשר לעשות את העצה הנ"ל, כמו שמבאר.

ג. מחוייב לצאת מתוך האוהל שהגוסס שם. ואין חילוק בין מת לגוסס, (דרוב גוססין למיתה[8]), אלא שאצל הגוסס אין אנו מחוייבים להקיצו, וגם כשיוודע לו שגוסס בשכונה והוא ערום מותר להמתין עד שיתלבש. אבל במת אינו כן, אלא מחוייב לצאת ערום, יו"ד סי' שע"ב[9]. וחוות יאיר סי' צ"ו[10] חולק[11], דגדול כבוד הבריות[12]. ונ"ל המנהיג לסמוך עליו עכ"פ דמותר להמתין שם עד שילביש הבתי שוקיים, דאין לך בזיון גדול מזה, ועת לעשות לה' הפרו תורתך[13], ובכל דרכיך דעהו[14].

טבילת אדם

א. הנשים, מספק אם מברכין קודם הטבילה שתהא הברכה עובר לעשייתן, או אח"כ משום דעדיין אינה נטהרת ומוטב להזכיר את השם בטהרה[1], מצריכינן ב' טבילות[2]. ומברכות בין שתיהן דיוצאין ממה נפשך[3]. ואם בטבילה שניה מסופקת אם יצאו קצת משערותיה שלא באו תוך המים אינה צריכה טבילה שלישית, חוות יאיר סי' קפ"א[4].

ולי המנהיג נראה לחלוק על טעם ההוא, ולאו אגופא דדינא, אלא דהלכתא כוותיה ולאו מטעמיה, דמילתא דמספקא ליה אי שרי להזכיר את השם קודם הטבילה פשיטא לי דשרי. וכבר נתפשט המנהג שמתפללין בימי ליבונן, עיין באו"ח סוף סי' פ"ח[5]. ועוד, לטעמיה דמסופק אי שרי להזכיר את השם קודם טהרתה למה לא אצרכה טבילה שלישית במסופקת.

אלא נ"ל דהיינו טעמא שצריכה לזהר לברך בטהרה יתירה אחר טבילה ראשונה אע""פ דמותרת להתפלל בימי ליבונה, לפי דבתחילה מיד כשרחצה אחר שבעה ימי ראייתה[6] טהורה

8 קידושין עא, ב.
9 סע' א ברמ"א, ע"פ תרוה"ד סי' רפה.
10 מתחיל כבר בסי' צה.
11 שם דן ומעיר בדבר, ולא ברור שחולק.
12 ברכות יט, ב.
13 תהילים קיט, קכו.
14 משלי ג, ו.

1 ראה שו"ע ורמ"א יו"ד סי' ר.

2 והוא ע"פ השל"ה שער האותיות אות הקו"ף, קדושת הזווג סי' שפ: "בברכת הטבילה יש מחלוקת, אם האשה תברך קודם הטבילה או לאחר שתעלה מהטבילה. וראיתי לחסיד מאנשי מעשה, שהנהיג את אשתו כך: לאחר שתטבול כל גופה פעם אחת, תעשה הברכה, ולאחר שתברך תטבול פעם שנית, ובזה תעשה קדושה יתירה, ותהיה יוצאת גם כן לשני הדעות". והו"ד בהרבה אחרונים.

3 ואע"פ שכבר יצא יד"ח בטבילה הראשונה והטבילה השניה אינה מטהרת, וראה מש"כ לבאר הדבר בחקרי לב ח"ב יו"ד הל' טבילה סי' לא ובספר בדי השלחן (לרב שרגא פייוול כהן) על יו"ד שם בביאורים בד"ה שלאחר הטבילה.

4 בחקרי לב שם החמיר בזה לטבול שוב טבילה שניה מספק, וראה בבדי השלחן שם ובנטעי גבריאל הל' נדה ח"ג פכ"ז סע' ח ובהערה שם.

5 ברמ"א שם, וראה יוסף אומץ הל' נדה בדיונו על היולדות.

6 נראה שכוונתו שבעה ימים לפי המנהג שרווח באושטריך שמחכה שבעה ימים לפני שמתחילה

היא לענין קריאת שמע דאורייתא[7] כמו שכתב המגן אברהם סי' פ"ח בברכת המזון וקידוש[8]. אלא השתא דמגלה דעתה בטבילה זו שעדיין אינה נטהרת לא תזלזל בברכה זו לאומרה קודם טבילה. ואפשר שזהו דעת החוות יאיר עצמו דכתב ומוטב להזכיר את השם בטהרה[9], ולא כתב ואסור להזכיר את השם שלא בטהרה. אלא ודאי מותר, אך צריכה לקדש את עצמה במותר במקום שאפשר לתקן, ומיהו כשמסופקת בטבילה שניה אין צריך טבילה שלישית, דכיון שעדיין עסוקה באותו דבר הוי שפיר עובר לעשייתה[10], ואין לפקפק.

ב. כבר כתבתי בהלכות גילוח סי' ב' בהגה"ה דאשה אסורה בגילוח[11]. אל יקשה לך דט"ז כתב ביו"ד סימן קפ"א ס"ק ב' דנשים לפי שלא שייך בהן השחתת זקן כל שאינו בהשחתת זקן אינו בהקפת פאת ראש, עכ"ד, עיי"ש. וכן משמע בדברי השו"ע שם[12]. דתסברא דבסימן קפ"ב סעיף ה' חשב לתגלחת האשה בכלל דלא תלבש אשה כלי גבר[13]. אלא נ"ל המנהיג דיש לחלק דבמקום מצוה מצוה לגלח. והוא מה שכתב בספר יין המשומר[14] דף ל"ה[15], זה לשונו, אשה בזמן נידתה[16] אותן השערות שנתגדלו באותה זמן מחוייבת לגלח, דהיינו שתקבץ כל שערותיה ביחד בתוך ידיה ותחתוך מעט בסופם, ובכל המקומות שהשערות מצויים[17], כדי לטהר עצמה לבעלה. אף שבשאר ימות השנה אסורה לספר את עצמה, כמו שכתב שם דף ל"ז דהוי בלאו דלא תלבש אשה כלי גבר[18], הכא לטהר עצמה לבעלה מותר.

לספור שבעה נקיים, ראה בתרוה"ד סי' רמה ובשו"ע ורמ"א סי' קצו סע' יא, וע"ע בלקט יושר יו"ד עמ' מ ומא ובהערות שם. [ביוסף אומץ שם כתוב "כל זמן שמתבוססת בדמיה", ומשמע שרק זמן זה ולא כל הימים עד ימי ליבונה. וראה בפסקי תשובות סי' פח בהערה אחרונה בשם הגר"מ הלברשטאם זצ"ל ובספר נטעי גבריאל הל' נדה פמ"ב סע' ג].

7 נראה ט"ס כאן, שהרי נשים פטורות מק"ש, אפילו מדרבנן.

8 הו"ד גם בספרנו לקמן הל' נדה סי' ד, ו. [שם במ"א נראה שמתיר ומחייב גם בימי ראייתה, וכש"כ לכאן בברכת הטבילה שהיא בימי ליבון שמותרת לגמרי].

9 לפנינו בחוו"י שם אין לשון זאת, ועכ"פ כך אפשר לבאר בדעתו.

10 לטבילה הראשונה [וצ"ע הכוונה כאן, שהרי אחר הטבילה עצמה כבר אין עוד מעשה מצוה, ואינו דומה לברכת הלולב לפני הנענוע שהוא "שיירי מצוה", או ברכת נט"י שהוא לפני הניגוב. ויתכן לסמוך על שיטת האו"ז שאפשר לברך גם אחרי המצוה בסמוך לה, ראה בחידושי הריטב"א פסחים ז, ב שתוכ"ד].

11 עיי"ש הטעם מפני שצריכות להתקשט לבעליהן, ומשמע שדוקא נשואות.

12 סע' ו, ע"פ המבואר בקידושין לה, ב.

13 ע"פ הרמב"ם הל' ע"ז יב, י: "שתגלח ראשה כאיש" (ואולי שם הכוונה דוקא בצורה כמו איש). [ואפ"ל בישוב הקושיה שאיסור "כלי גבר" בתיקונים שאינם מלבוש הוא איסור דרבנן, ראה אנצ' תלמודית בערך "לא ילבש" טור יח-יט. ועוד, שאיסור "כלי גבר" תלוי במנהג המקום. ועוד, שהקפת פאות הראש הוא לאו דוקא כל הראש, וכגון שרק השווה צדעיו לאחורי אזנו ולפדחתו].

14 לרבי נתן שפירא.

15 עמ' ב, מאמר "לא תשחית פאת זקנך".

16 לפני טבילתה.

17 "וכן צריכה לחתוך מעט מכל שערות גופה בכל המקומות שהשערות מגדלים, קודם טהרתה לבעלה" (שם).

18 ל"מ שם. שם בעמ' לה הנ"ל כתב שאסור לאשה לספר שערות ראשה (גם קודם טבילתה, מלבד מעט השערות הנ"ל שצריכה לספר), ולא כתב הטעם.

וז"ל הזוהר פרשת פנחס[19], אשכחנא בספרא דחנוך, בשעתא שהולכת לטהר תחתוך הציפורנים כידוע והשערות כנ"ל, ולכרכא לון דא בדא ודא בדא. ולא ייזיל בתרה ההיא סטרא אחרא בישא לאבאשה לה, ויתפרש מינה בכל סטרין. ומה תעביד מההיא שערא וטופרין, לבתר דתכרוך להון כחדא, אצטרך למנחא לון באתרא דלא עברין תמן בני נשא בגו חורין תתאין דחצרא ותגנוז לון תמן, עכ"ל. ובשפתי כהן[20] פרשת בהעלותך[21] זה לשונו, ולאחר הטבילה תשרוף השערות, לא קודם, שעדיין לא יצאתה מרשותא דסטרא אוחרא, עכ"ל.

ואפשר דמזה הטעם סמכו ביו"ד הלכות גילוח והלכות הלבשת גבר והלכות נדה לומר אע"פ שאסרתי לה לאשה תגלחת, בטהרתה מנידתה שרי. ועיין מסכת מכות דף כ', אבל בתער לעולם אסור.

ג. כתב בסמ"ג דף ל"ז, אסור לאשה לעמוד בימי טומאתה אלא יש לה להטביל מיד, וכן ראיתי מגיסי ר' שמואל שהיה מנהיג את בתו לטבול [אף בחורף] בזמנה אף שאין בעלה בעיר, עכ"ל. אכן משום מעשה שהיה שאשה אחת טבלה בזמנה בלא בעלה בעיר וכפאתה שד רחמנא ליצלן[22], למה לנו להחמיר במקום סכנה דחמירא מאיסורא. ובפרט שיש לנו לתלות באשלי רברבי ה"ה רבינו תם שהביא הטור דעתו ביו"ד סי' קצ"ז דטבילה בזמנה לאו מצוה[23] אלא כשבעלה בעיר, וכמו שכתב התוס' בנדה דף ל' עמ' א'[24] וביומא דף ח' עמ' א'[25]. ומיהושע דמצינו שנענש על שביטל את ישראל מפריה ורביה לילה אחת[26], דמשמע דוקא אם בעלה בעיר הוי טבילה בזמנה מצוה שלא לבטל פריה ורביה, אבל בלאו הכי לא.

ומיהו[27] אם בעלה בעיר מחוייבת לטבול בזמנה. זה לשון הבית יוסף ביו"ד סי' קצ"ז, ומ"מ נראה שאם בעלה בעיר מצוה לטבול בזמנה שהרי מצינו ביהושע וכו' (כמו שכתבתי לעיל בסימן זה), ואם היא מתאחרת מלטבול כדי לצער את בעלה עבירה היא בידה, עכ"ל. וכתב בזוהר[28] בענין סודות ההוא סבא שהאשה העושה כן גורמת כמה רעות בעולם, בר אי איהו לא חייש ולא אשגח לדין, עכ"ל. ועיין בתשובת מהרש"ל[29].

וזה לשון של"ה[30], מטעם שכשבעלה בעיר הוי טבילת מצוה התרתי לאשה לטבול בליל שבת

19 זוהר רעיא מהימנא פרשת פנחס דף רמח עמ' ב.
20 לרבי מרדכי הכהן מצפת.
21 עמ' 40 במהד' ורשא.
22 ראה על סכנה זו בשו"ת שבות יעקב ח"ג סי' עז. ומוזכרת הסכנה גם בסימן הבא.
23 ראה באנצ' תלמודית ערך טבילה טור תיד-תטו על מחלוקת התנאים והפוסקים בזה.
24 ד"ה ושמע מינה.
25 ד"ה דכולי עלמא.
26 עירובין סג, ב.
27 פיסקה זו ע"פ השל"ה שלקמן סי' שעח.
28 משפטים דף קיא, א.
29 סי' נט.
30 שער האותיות, אות הקו"ף קדושת הזווג סי' שעט.

שחל ט׳ באב בו[31] מאחר שרוב פוסקים פסקו להתיר[32]. אף שרמ״א בהגה״ה[33] כתב לחומרא[34], מ״מ מצוה שאני. ובהיותי תופס ישיבה בק״ק פ״פ מצאתי מנהגים ישנים[35] וכתוב שם כדברי שאשה תטבול בליל שבת כשחל ט״ב בשבת, והנאני, עכ״ל. ועיין מה שכתבתי בהלכות ט׳ באב בפרשת ואתחנן בהגה״ה שניה[36].

ד. לענין טבילת ליל שבת בטבילה שלא בזמנה, שלא היה בעלה בעיר ובא בערב שבת, או יולדת שעברה על זמן טבילה מפני שלא היה בה כח, דיש מחלוקת בין הפוסקים.

מהר״י ווייל בפסקיו סי׳ מ״ח ורמ״א בהגה״ה סי׳ קצ״ז[37] מקילין, והב״ח[38] חולק בכל מכל כל ואוסר עד קצה אחרון. אכן בתרומת הדשן סי׳ רנ״ה ממצע בין המחמירים והמקילים, דאם בעלה בעיר מותר ובלאו הכי אסור. ועיין שם בט״ז יו״ד סימן קצ״ז ס״ק ה׳.

ומספיקא נכון הוא דבאופן זה טובלת בערב שבת ביום[39], ולא חיישינן בזה לסרך בתה[40] שגם נפשה יודעת מאוד דהוי אונס שלא היה בעלה בעיר ואין לך אונס גדול מסכנה שכתבתי בסי׳ ג׳. וכן מצינו בהדיא בנדה דף ס״ז[41] תקנתא דרב יהודה בפומבדיתא ורב אחא בר יעקב בפפונא ורבא במחוזא, וביו״ד סי׳ קצ״ז[42] כתב גם כן דהיכא דאיכא אונס יכולה לטבול ביום אם הוא לאחר זמן שהיתה ראויה לטבול[43].

ה. צריכה האשה שתהא צנועה בליל טבילתה. וכן נהגו הנשים להסתיר ליל טבילתן שלא לילך במהומה שלא ירגישו בה בני אדם, ומי שאינה עושה כן נאמר עליה ארור שוכב עם בהמה[44].

ויש לנשים ליזהר כשהולכת מן הטבילה שתפגע בה חברתה, שלא יפגע בה תחילה דבר טמא כמו כלב וכל הדומה לכלב, ואם פגעו בה אחד מאלו אם היא יראת שמים תחזור ותטבול. רמ״א ביו״ד סי׳ קצ״ח סעיף מ״ח בשם שערי דורא וכל בו ורוקח.

ו. בפרק ערבי פסחים דף קי״א[45], האי מאן דפגע באתתא בעידנא דסלקה מטבילת מצוה, אי איהו קדים ומשמש אחדא ליה לדידיה רוח זונית, אי איהי קדמא ומשמשה אחדא לה לדידה

31 ראה במ״א סי׳ תקנד ס״ק כ ובמ״ב שם ס״ק מ. וראה בהרחבה על נידון זה בספר כל המתאבל עליה (ירושלים תשע״ג) לרב פאק עמ׳ רחצ-רצט.

32 תשמיש המיטה.

33 או״ח סי׳ תקנד סע׳ יט.

34 לאסור תשמיש המיטה.

35 ל״מ בספרי המנהגים הקדמונים.

36 והוא לפנינו בפרשת דברים סי׳ א.

37 סע׳ ב.

38 שם.

39 וראה בהערות הר״י מילר ״צאן הנחלות״ בסוף ספרנו.

40 ראה נדה סז, ב, ומובא גם לקמן.

41 עמ׳ ב.

42 סע׳ ד.

43 וגם מה שלא תטבול בליל שבת הוא בחינת אונס, מספק בפוסקים האם מותר.

44 דברים כז, כא.

45 עמ׳ א.

רוח זנונית, מאי תקנתיה, לימא הכי **שופך בוז על נדיבים ויתעם בתוהו לא דרך**[46]. והש"כ ביו"ד סי' קצ"ח ס"ק ס"א הביא ראיה דצריך גם כן לומר **ומזיח אפקים רפה**[47]. ועיין מה שכתב התוס' בפרק ערבי פסחים דף ק"י[48] בד"ה האי מאן דפגע.

ז. אי שרי להטיל חמין למקוה כדי לחממו, תלא במנהג, רמ"א ביו"ד סי' ר"א סעיף ע"ה. והיינו דוקא בטהרת אשה לבעלה תלא במנהג, אבל באיש שטובל לטהרת פרישות בערב שבת ואפילו בערבי רגלים שחייב אדם לטהר עצמו ברגל[49] יוצא ואינו תלוי במנהג. ומי שטובל עצמו לשם תשובה מסברא בימות החמה שרי להטיל חמין, דאדרבה צער הוא לו בזמן שדרך בני אדם למיקר בנהרות, ובימות הגשמים אם הטיל בו חמין עלתה לו טבילה לטהרה ולא לתשובה, נ"ל המנהיג.

ח. ביו"ד סי' ר"א סעיף א' יורד לחשבון בתשבורת דאמה על אמה ברום ג' אמות[50] הם מ"ד אלף וקי"ח אצבעות. והבית יוסף כתב שם שהם מ"א אלף ותע"ב אצבעות, וכ"כ בתשובת דרכי נועם סי' כ"ה. ואלו ואלו דברי אלוקים חיים, דבבית יוסף איירי באמה שחוקות שהיא יתירה חצי אצבע, ובשו"ע מיירי באמה עוצבות. ואין חושבין לכולי עוצבות[51] כדעת השו"ע, עיין בש"כ סי' ר"א ס"ק ו'.

ובתשובת מהר"י ווייל במקוה שהיה באשר"ש לעב"ן[52] כתב דאורך ב' מנעלים מאדם בינוני היינו אמה, עיין שם סימן ע"ה. והיינו אמה בראבענד"ש[53], כמו שמודדין חורשי עצים בזמן הזה.

והרמב"ם בפרק י'[54] דין ט' מהלכות ספר תורה נותן שיעור לרוחב אצבע שהוא רוחב שבע שעורות בינונים זו בצד זו בדוחק, והן באורך שתי שעורות בריוח. ועיין במי"ט ח"ב סוף סי' ע"ד[55].

ט. אסטניס שנוהג לטבול ולטהר בט' קבין, שיעור ט' קבין המה שבעה מידות למידת פרנקפורט, והם למידת קלוניא שמונה מידות וחצי בקרוב, דמדת פ"פ גדולה על של קלוניא חומש מלבר. ועיין בספר יוסיף אומץ[56].

46 תהילים קז, מ.
47 איוב יב, כא, וגם מתחיל שם שופך בוז על נדיבים.
48 עמ' א.
49 ר"ה טז, ב.
50 שיעור מקוה, ראה פסחים קט, ב.
51 "אנן חשבינן לכולי עוצבות" (ש"ך, וכן צ"ל כאן).
52 לפנינו: באשכרלעב"ן (עיר מדרום למיידבורק, הערת המהדיר שם).
53 אמה בראבענד"ש או פראבערנט אמה היא אמה הנהוגה במדינת בראבאנט (69.5 ס"מ). בראבאנט היתה דוכסית, היום בבלגיה באיזור בריסל ואטוורפן, כ 400 ק"מ מערבית לפרנקפורט [הערת הרב יוסי פראגר].
54 צ"ל פרק ט.
55 צ"ע למה כוונתו.
56 סי' תתקפח. שם כתב שתשעה קבין הם שש מידות פחות רביעית במידת פ"פ בקירוב, ולא כמש"כ כאן שבע מידות פ"פ [ויתכן ט"ס כאן, או שהיו בפ"פ שתי מידות, ראה בתשובה אחרונה שבשו"ת חוט השני שהיו בורמיזא מידה שנקראה "אלט מוס", כלומר מידה ישנה, ו"עכט מאאס" כלומר מידה אמיתית].

טבילת כלים

א. נוהגין העולם לטבול דוקא כלים דאוכלין ושותין בהם[1].

כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[2], כלים גלוזיהר"ט אין לברך בטבילתן מספק. הנטמויל, היינו הריחיים שטוחנין בהם בשמים או קאפע, אע"פ שמחופה בעץ צריכה טבילה[3]. וכן שטופל אייזרן[4], וברזא של נחושת שקורין בלשון אשכנז קראהנן שזבים המשקים מתוך החבית דרך בו (והוא הדין פומפא או היבר), ומחט שתופרין בה מולייתא, רוצה לומר שתופרין בה בשר שממלאין אותו בביצים וקמח, ומשפך של נחושת או שהוא של עץ אלא שהקנה של נחושת, ומקדח שעושין בו נקב בתוך החביות להוציא היין דרך שם, וגרזן של קצבים שחוצבין בו בשר, כולן צריכין טבילה. זה הכלל כל שיש בו ממיני מתכות אפילו אינה אלא מכשירי אוכל נפש צריך טבילה.

יארצייט

א. המנהג הוא להתענות יום שמת בו אביו או אמו מדי שנה בשנה[1], כי אותו יום הורע מזלו[2]. מעשה[3] ברב סעדיה בן יוסף החכם באחד שהלך למדינת הים עם עבדו, והוליך עימו ממון גדול, ואשתו היתה מעוברת. לימים מת האדון והניח כל הממון והלך העבד והחזיק בנכסיו כי אמר אני בן המת. כשגדל הבן שהולידה ושמע שמת אביו הלך לתבוע נכסיו שהחזיק בהם העבד ונתחתן בגדולי הדור, והיה ירא הבן לפתוח פיו פן יהרגוהו, ונתאכסן בבית רב סעדיה והניח לפניו לאכול ולא אכל עד ששם לפניו אלו הדברים. נתן לו עצה לדבר אל המלך, וכן עשה. שלח המלך אל רב סעדיה לדון דין זה. ציוה רב סעדיה להקיז דם זה בספל אחד ודם זה בספל אחר, ולקח עצם לעומת עצם של אבי הבן והניחו בספל העבד ולא נבלע הדם. ולקח

1 בספר "טבילת כלים" לר"צ כהן שליט"א פ"א הערה א העיר שלא ברור מה כוונתו כאן למעט, עיי"ש. [ויתכן שבא למעט כלי אוצר, שלא נהגו העולם לטובלם, ולא כשיטת האיסור והיתר כלל נח שחייב טבילה, ראה גם גליון רע"א על השו"ע יו"ד תחילת סי' קכ (הערת חכ"א שליט"א)].

2 עמ' תלה-תלו במהד' החדשה.

3 ראה על טבילת מטחנת קפה וכדומה בספר "טבילת כלים" לר"צ כהן שליט"א פי"א סי' צח ובהערות שם.

4 שמתקנים בהם המצות, ראה ביוסף אומץ שם.

1 רמ"א יו"ד סי' שעו סע' ד וסי' תב סע' יב.

2 שו"ת מהר"י מינץ סי' ט, וכ"כ הלבוש או"ח סי' תרפה סע' א ויו"ד סי' תב סע' יב. והב"ח שם כ"כ בשם מהר"י ברין. טעמים נוספים לתענית היורצייט ראה באנצ' תלמודית ערך יום שמת בו אביו או אמו טור קנז.

3 ספר חסידים סי' רלב.

העצם ושם אותה בספל הבן, ונבלע הדם בעצם, כי הגוף אחד, ולקח רב סעדיה הממון ונתנו לבן המת. לכך ראוי לבן שיתעצב אל ליבו ביום מיתת אביו או אמו בכל שנה. וכן אמר איוב[4] כי לא סגר דלתי בטני, ולא אמר בטן אמו, שהכל כגוף אחד וכו', לכן יש להתענות ביום שמת אביו או אמו, עכ"ל.

דיני קדיש של יא"ר צייט כבר כתבתי בהלכות אבלות סי' ט"ז י"ז י"ח י"ט. דיני התענית בו ביום ואיך לנהוג בו אכתוב לקמן אי"ה בהלכות תענית סי' ג'.

יום טוב

א. בק"ק פ"פ אומרים מערבות[1] אפילו ביו"ט שחל להיות בשבת. ודינא דמסתבר הוא, דלמה נחוש יותר לשמא יטה[2] מאשר חוששין בהגדה של פסח אם חל בשבת[3].

ואם חל יו"ט בערב שבת אין אומרים במה מדליקין[4]. אבל כשחל בשבת, וערב שבת לא היה יו"ט, אומרים במה מדליקין[5].

וזהו פשר דבר בין המחולקים, דיש אומרים דגוזרין יו"ט שחל להיות בשבת אטו שבת שאחר יו"ט, עיין במנהגים דרבי אייזיק טירנא[6], וכ"כ במחזור ויטרי[7]. ומהרי"ל[8] כתב שאומרים אותו בכל שבת אפילו כשחל אחר יו"ט, מידי דהוי אטופס הבדלה כשחל יו"ט אחר שבת אומרים בין יום השביעי לששת ימי המעשה, דסדר הבדלה הוא מונה. הוא הדין הכא נמי סדר המעשרות הוא מונה, ועוד לא יהא אלא כקורא בתורה. אבל במנהג פ"פ כנ"ל נחה שקטה כל הארץ.

ב. ראוי לעורר מה נשתנה יום טוב משבת שאין אומרים במעריב ברכת מעין שבע[9].

ונ"ל המנהיג דהכל סובב הולך אקוטב חידושי שחידשתי בפסוקים ברוך ה' לעולם אמן ואמן בהלכות מעריב סי' ה' וברכה מעין שבע דשבת בהלכות שבת סי' י"ט, דפסוקי ברוך ה'

4 ג, י.

1 פיוטים שהיו נאמרים בברכות ק"ש במעריב.

2 היו שחששו לומר פיוטים במעריב של שבת ויו"ט מחשש שמא יטה, וראה מ"ב סי' רעה ס"ק יז והליכות שלמה לגרשז"א הל' פסח פ"ט דבר הלכה אות סז. וע"ע במנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' מו ובהערה 1.

3 כ"פ בשו"ע סי' רעה סע' ט, וראה על מחלוקת הראשונים בזה באנצ' תלמודית ערך הגדה טור קצג.

4 שו"ע סי' ער סע' ב. והטעם כתב הטור: "ונוהגין באשכנז שלא לאומרו ביו"ט שחל להיות בערב שבת מפני שאין יכולין לומר עישרתם".

5 ולא כרמ"א שם ע"פ מנהגי מהרי"ל הל' סוכה שכתב לא לומר גם כשיו"ט חל בשבת.

6 עמ' מד.

7 סוף סי' קנו.

8 מנהגי מהרי"ל עמ' קפז. [ושם מחלק בין חל יו"ט בשבת לחל בערב שבת, וצ"ע].

9 כמבואר בשבת כד, ב. וראה בחידושי הר"ן שם שסכנת המזיקין שייכת רק בליל שבת ולא בליל יו"ט, ע"פ המבואר בפסחים קיב, ב. וע"ע טעמים נוספים בגמ' מתיבתא בילקוט ביאורים ובקובץ זכור לאברהם

לעולם אמן ואמן הם במקום חזרת י"ח, כיון דתפילת מעריב רשות[10] והאידנא קיבלוה עליהם לחובה[11], לא קיבלוה להחזירה כי אם באופן זה, וכן בשבת הוי ברכה מעין שבע במקום חזרה, והוי דומיא דהביננו שחותם בברכה אחת וכולל כל תפילת י"ח[12].

לפי זה כיון דהקלו בתפילה זו, אומר אני בשלמא בשבת דכל תפילה ותפילה נשתנה כל אחת מחברתה, במעריב אתה קדשת, בשחרית ישמח משה, במוסף תכנת שבת, במנחה אתה אחד, לא הוי תפילה אחת תשלומין של אחרת, לפיכך צריכין לומר עכ"פ ברכה מעין שבע להיות במקום חזרת י"ח. מה שאין כן ביו"ט שהתפילות שווין, שבכל אחת אומר אתה בחרתנו, אין צריך לזה, וסומכין לצאת לידי חזרה זו עם תפילות מוספין, דהיה אפשר לומר פרשת המוספין בלי תפילת עמידה, כמו שאומרים פרשת התמיד זולת תפילה אצלה[13], לכן סומכין על תפילת מוסף הנוספת.

ואין להקשות, הא תינח ביו"ט בימות החול, יו"ט שחל להיות בשבת שכל התפילות שווין מאי איכא למימר. דיש לומר כמו שתיקנו לחזור ויכולו בכל שבת גזירה משום יו"ט שחל להיות בשבת כמו שכתב התוס' בפרק ערבי פסחים דף ק"ו[14], כך תיקנו לומר ברכה מעין ז' ביו"ט שחל להיות שבת אטו שאר שבתות השנה, וק"ל.

ג. מה שקובעין במוספין ומפני חטאינו גלינו מארצנו וכו' ואין אנו יכולין לעלות ולראות וכו', הוא על שם הפסוק[15] תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. ועיין מה שכתבתי בהלכות ט' באב[16].

ד. מנהג אשכנזים (לאפוקי ספרדים שבק"ק אמשטרדם[17]) שאין הכהנים נושאים כפיהם אלא בימים טובים שהם ימי שמחה, וטוב לב הוא יברך[18], כי צריך שיהיה המברך בשמחה[19].

ומטעם הזה האבל אינו נושא כפיו[20]. ויוצא מבית הכנסת כשהכהנים נוטלין ידיהם לעלות לדוכן, שלא יהא בבית הכנסת כשהש"צ קורא כהנים ולא יעבור בעשה דכה תברכו[21].

ה. באו"ח סי' קכ"ח[22], כשאין לוי בבית הכנסת נוטלין הבכורים ידי הכהנים, ואם אין שם בכור

תש"ד עמ' תא.

10 ברכות כז, ב.

11 רמב"ם הל' תפילה פ"א ה"ו.

12 כל חלק הבקשות בברכה אחת.

13 אומרים פסוקי פרשת התמיד בבוקר, חוץ משחרית עצמה שהיא כנגד התמיד.

14 עמ' א, ד"ה זוכרהו על היין.

15 תהילים קלז, ו.

16 לקמן עמ' רמט סי' ז.

17 שנושאים כפים כל יום.

18 כעין משלי כב, ט: וטוב עין הוא יבורך.

19 רמ"א סי' קכח סע' מד.

20 ראה שו"ע ורמ"א שם סע' מג.

21 במדבר ו, כג. וראה בשו"ע שם סע' ב, ד ורמ"א שם סע' מד.

22 סע' ו, לגבי הלווים, ושם בב"ח לגבי הבכורים, וכ"כ המ"ב שם ס"ק כב.

מוטב שיטול הכהן את עצמו משיטלנו ישראל. והגאון המפורסם מהור"ר דוד אופנהיים נר"ו אב"ד דק"ק פראג בספרו נשאל דוד חלק או"ח[23] מצדד אצדודי הפוך בה והפוך בה, אם לוי תלמיד חכם מחוייב ליטול ידי כהן עם הארץ[24].

ו. בק"ק פ"פ עולין לדוכן אפילו כשחל יו"ט בשבת[25], ועולין לדוכן בשחרית ומוסף[26].

הש"ץ אומר אלוקינו ואלוקי אבותינו ברכנו וכו', בלחש, וכשמגיע לכהנים קורא בקול רם[27]. ואם אין שם אלא כהן אחד אינו קורא[28]. ובשעה שהש"צ קורא כהנים עונה הקהל עם קדושך כאמור[29], והש"צ והכהנים אומרים אותו גם כן[30].

ז. ומיד כשהש"צ מסיים ברכת הודאה אומרים הכהנים **יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתהא הברכה הזאת שציויתנו לברך את עמך ישראל ברכה שלמה ולא יהיה בה מכשול ועוון מעתה ועד עולם**[31]. והכהנים עומדים ופניהם אל ההיכל עד שקורא הש"צ[32] כהנים, אז מחזירין פניהם כלפי העם[33] כמו שמצינו בברכות דעל הר גריזים.

וכתב בספר חרדים[34] שישראל שפניהם נגד פני הכהנים המברכים ומכוונים לברכתם מקיימין בזה מצוות עשה דכה תברכו[35]. לכן[36] יש ליזהר מאד בזה, מלבד שיכוון בזה לקבל הברכות בסבר פנים יפות. והפונים עצמם לשיחה בטילה אין זה כי אם מתלוצצים בברכה, ולכן כבד עליהם פשעם, מלבד שאין הברכה חלה עליהם, עכ"ל.

23 ל"מ בתשובות הנדפסות [וראה בבאר היטב סי' קכח ס"ק ח].

24 ראה על נידון זה במ"א שם ס"ק ז וא"ר ס"ק י'. וראה גם בשו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' כב ובספר ואני אברכם לרב פאק עמ' נז. וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

25 ראה מ"א שם ס"ק ע, ט"ז ס"ק לח ומ"ב ס"ק קסה.

26 כמנהג אשכנז המובא במקור חיים שם סע' מד, מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' מח והערה 6, ולא כרמ"א שם שברכת כהנים רק בתפילת מוסף.

27 רמ"א סי' קכח סע' י', וראה בשו"ע סי' קכז סע' ב.

28 שו"ע שם סע' י'.

29 ראה הערה הבאה מי אומר, ובדברי קהילות עמ' 162 כתב שיאמרו הציבור "עם קדושך" בלחש, לכבוד הכהנים, אבל לא יאמרו מילת "כאמור", מפני שלא אמרו או"א וכו' שעליו מוסב. [ומש"כ בלבוש סי' קכח סע' י שיאמרו גם "כאמור", הוא לשיטתו שיאמרו הציבור גם או"א וכו'. וראה בספר הנהגה ברורה (לרב אליהו וולף, בולטימור תשע"א) עמ' ק].

30 הרמ"א שם כתב שהש"ץ אומר עם קדושך, ובארו הנו"כ שם שכוונתו להוציא ממנהג שהכהנים או העם גם אומרים, ראה שם בבה"ט ובמ"ב ס"ק לו. ועיי"ש בלבוש סע' י שכתב המנהג לגבי העם. ובדברי קהילות עמ' 162 כתב "ובטעות אומרים המלות האלה גם הכהנים, כי למה להם להתפאר ללא תועלת ולהפסיק בזה בין קריאת חזן לברכתם", ומשמע עכ"פ שכך היו שנהגו בפפד"מ. וראה פסקי תשובות שם הערה 161.

31 שו"ע שם סע' ט, ועיי"ש בהוספה בסוגריים.

32 כמבואר בסימן הקודם.

33 ובשעת הברכה כבר פניהם כלפי העם, וראה שו"ע שם סע' יא ומ"ב ס"ק מ, וראה בספר ואני אברכם עמ' עז-עט.

34 מצוות עשה פרק ד סי' יח.

35 במדבר ו, כג. עכ"ל החרדים. וראה מש"כ בבירור מצוה זו בדבר אברהם ח"א סי' לא, והרחיבו בזה בספרים ואני אברכם לרב פאק פרק סח ובית מתתיהו לרב גבאי (ירושלים תשע"ז) ח"ב סי' כד.

36 מכאן ע"פ יוסף אומץ סי' תתיב.

עוד שם[37], שהכהנים ישאו כף הימין גבוה יותר מהשמאל[38], עכ"ל. והוא כדי להגביר הרחמים על הדין.

ח. בהלכות תפילת י"ח סי' כ"ג כתבתי איך יתנהג החזן בהטיית הראש בשעה שאומר ברכת כהנים. והוא הדין הכהנים יתנהגו הכי[39].

ט. ואומרים[40] רבש"ע[41] בשעה שמנגנים[42] וישמרך ויחונך.

אבל בשעה שמנגנים שלום, אומרים[43] **יהי** רצון מלפניך ה' אלוקי ואלוקי אבותי שתעשה למען קדושת חסדיך וגודל רחמיך הפשוטים ולמען טהרת שמך הגדול הגיבור והנורא בן עשרים ושתים אותיות היוצאים מפסוקים של ברכת כהנים האמורה מפי אהרן ובניו עם קדושיך שתהיה קרוב לי בקוראי לך, ותשמע תפילתי ונאקתי תמיד כשם ששמעת **אנקת** יעקב תמימך הנקרא איש **תם**, ותתן לי ולכל נפשות ביתי מזונותינו ופרנסתינו בריוח ולא בצמצום, בהיתר ולא באיסור, בנחת ולא בצער, מתחת ידך הרחבה, כשם שנתת **פיסת** לחם לאכול ובגד ללבוש ליעקב אבינו הנקרא איש תם. ותתננו לאהבה לחן ולחסד בעיניך ובעיני כל רואינו. ויהיו דברי נשמעים לעבודתך כשם שנתת את יוסף צדיקיך בשעה שהלבישו אביו כתונת **פסים** לחן ולחסד ולרחמים בעיניך בעיני כל רואיו. ותעשה עמי נפלאות **וניסים** ולטובה אות. ותצליחני בדרכי. ותן בליבי בינה להבין ולהשכיל ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך וסודותיה, ותצילני משגיאות, ותטהר רעיוני וליבי לעבודתך, ותאריך ימי אשתי ובני ובנותי ברוב עוז ושלום, אמן סלה[44].

ויכוון שיסיים התחינה עם שמסיימים הכהנים לנגן שלום, כדי שיענה אמן על התחינה והברכה כאחד[45], לכן אל ימהרו הכהנים בנגנם תיבת שלום.

ואחר שגמרו הדוכן אומרים הכהנים[46], **רבש"ע** עשינו מה שגזרת עלינו, עשה עימנו כמו שהבטחתנו השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש[47].

37 חרדים מצוות עשה פרק ה סי' עא.

38 ע"פ הזוהר יתרו דף סז, ראה בהערה ביוסף אומץ שם.

39 וראה שו"ע סי' קכח סע' מה לגבי הכיוונים של הכהנים.

40 הישראל, וראה רמ"א סי' קכח סע' מה.

41 ראה על תפילת הרבש"ע בשו"ע סי' קל ומ"ב שם ס"ק א.

42 הכהנים, ראה על הניגון רמ"א סי' קכח סע' מה ובספר ואני אברכם עמ' קלט.

43 הישראל. וראה על המנהג שנמצא בכמה ספרים לומר בברכה השלישית את תפילת יהי רצון במקום תפילת רבש"ע מה שכתב בספר ואני אברכם (הרב פאק) עמ' רפ, ומה שהאריך בספר הנהגה ברורה (הרב אליהו וולף, בולטימור תשע"א) שהמנהג הפשוט באשכנז ובפפד"מ היה לומר רבש"ע גם בפסוק השלישי.

44 עכ"ל.

45 כעין המבואר בברכות נה, ב לגבי רבש"ע.

46 שו"ע סי' קכח סע' טו, וראה בספר ואני אברכם עמ' פד-פו.

47 דברים כו, טו.

י. כל דבר שהוא טוב יותר כשנעשה קודם יו"ט משנעשה ביו"ט עצמו צריך לעשותו מערב יו"ט[48].

לפיכך לכתחילה צריך ליזהר לעשות פרימזל[49] מערב יום טוב, שטובים יותר כשהם יבשים, שיורי כנסת הגדולה סי' תצ"ה[50]. והוא הדין בשחיטת עוף[51], שטוב יותר אם לן לינת לילה אחת בנוצתו, ועיין מה שכתבתי בסי' י"ג.

יא. כתב מהר"ם מלובלין סי' י"ז, זה לשונו, חלב שנחלב בשבת וחלו ב' ימים של שבועות להיות אחריו, מן הדין אין לאוסרו ביו"ט שני[52], עכ"ל, קשה, מאי רבותא, דהא בהדיא מצינו דאפילו בשאר יו"ט מותר. דזה לשון מהרא"י[53] באו"ח סי' תק"ה[54] סעי' ה' בהגה"ה בדין ביצה שנולדה ביו"ט, ואם יו"ט ביום א' ב' ונולדה בשבת שלפניהם מותר ביום ב' של גלויות. עיי"ש בשם מהרי"ל[55], וכ"כ הב"י שם. והט"ז בסי' תק"ה ס"ק ד' למד ממה שכתב שם בפנים[56] לענין חלב שנחלבה ביו"ט ראשון דמותרת ביו"ט ב', דכל שכן אם נחלב בשבת שלפני יו"ט דמותר ביו"ט שני של גלויות. ועוד כל שכן דאפילו ביצה מותרת בזה וכו', עיי"ש. א"כ מה בא מהר"ם לאשמעינן.

על כן נ"ל המנהיג להגיהה בדברי מהר"ם[57], וצריך לומר אין לאוסרו ביו"ט ראשון. ואשמעינן אע"פ דבשאר יו"ט שחל אחר שבת מה שנחלב בשבת אסור לאכלו למחרתו ביו"ט ראשון, אבל בשבועות שנוהגין בכל מקום לאכול מאכלי חלב ביום ראשון כמבואר באו"ח סי' תצ"ד[58], ואכתוב הטעם אי"ה במשנת שבועות[59], שרי באופן זה.

ועיין מה שכתבתי לעיל סי' י' דצריך לשחוט העופות קודם יו"ט מפני דמשובח יותר, היינו דוקא לכתחילה, אבל בדיעבד ששכח לשחטו קודם יו"ט או נזדמנו לו אורחים והוא צריך יותר, מותר לשחוט. ומותר לבדוק הסכין אפילו[60] לאחר השחיטה, מ"א סי' תצ"ח ס"ק ב', עיי"ש, ודלא כלבוש[61] שנסתפק.

יב. אסור להעמיד חלב ביו"ט דהוי בורר[62], תשובת הריב"ש סי' ע"ט[63]. ועיין בתשובת באר

48 ראה רמ"א סי' תצה סע' א.
49 מובא מאכל זה גם במ"א סי' קסח ס"ק כח, והיינו הלאקשן (אטריות, והם גם הורימזל"ש או ורימזל"ך) כמש"כ השל"ה שער האותיות קדושת האכילה.
50 הגהות ב"י אות ו. וכ"כ המ"ב שם ס"ק ח.
51 ראה מ"ב סי' תצח ס"ק מט.
52 ראה מנהגי מהרי"ל עמ' קסב.
53 בד"כ בספרים: מהרמא"י, והוא הרמ"א.
54 צ"ל תקי"ג.
55 מנהגי מהרי"ל עמ' קעז.
56 הרמ"א.
57 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו שא"א לומר כך, וכן בתשובת מהר"ם שם לא משמע כן.
58 סע' ג, ברמ"א.
59 סי' ד.
60 מילה זו ט"ס ואינה במ"א, מפני שבדיקה לפני השחיטה נאסרה.
61 שם סע' א.
62 וכ"פ הרמ"א סי' תקי סע' ה.
63 צ"ל קכא.

שבע סי' מ"ח שמכה על קודקוד מורה אחד, ומורא יעלה על ראשו בדברים הדברים, אלה הדברים קשים שכתב עליו, על שהתיר לעשות קייאדה[64] דהיינו צווארך ביו"ט, והביא שם כמה פוסקים שאסרו ושאין הלכה כירושלמי, עיי"ש.

יג. השוחט ביו"ט אסור למרוט נוצה שבצואר העוף לעשות מקום לסכין, או"ח סי' תצ"ח סע' י"ג, וכתב הלכה ברורה שם ס"ק י"ט, הטעם דלא הותר אלא שחיטה וכל שלאחר שחיטה. אבל כל מה שקודם שחיטה היה יכול לעשות מאתמול[65], עכ"ד. ותדע שכך הוא דהא לא התירו לשחוט אא"כ היה לו עפר תחוח מוכן מבעוד יום[66], נ"ל המנהיג. ומה שכתב שם סעיף י"ב, השוחט בהמה אינו רשאי לתלוש את הצמר לעשות מקום לסכין, וסיים אלא מפנהו בידו ומושכו אילך ואילך ואם נתלש נתלש, ולא הורה כן בעוף שרשאי לפנהו ביד ואם נתלש נתלש[67], סובב הולך אפסקי רמ"א ביו"ד סי' כ"ג סעיף ו' בהגה"ה, שיש ליזהר שלא למרוט הנוצות[68] דחיישינן לנקיבת הושט. לפיכך ביו"ט דאיסור חל איסור למה לן להקל כל כך. אבל בבהמה דקה כתב ביו"ד סי' כ"ד סעיף ח' בהג"ה שיש ליזהר בכבשים שיש להם צמר מסובך בצואריהם לתלוש צמר המסובך לכתחילה, ועיין בי"ד סי' ש"ח סעיף ג' דאפילו בבכור אם בא לשחטו מותר לתלוש את הצמר, לפיכך גם ביו"ט מותר. אכן אין לנו להקל בכל וכל לתלשו, מפני דאפשר לו באופן אחר לפנותו בידו כמו שכתבתי, נ"ל המנהיג. ועין בספר חסידים סי' תתל"ד.

יד. אסור לשקול בשר אפילו שלא על מנת למכור אלא לידע כמה יבשל, או"ח סי' ת"ק[69]. ואסור ליקח בשר בידו אחת ומשקולות בידו שניה לשער זה כנגד זה, ב"ח שם. אבל לשער החתיכה לבדו שרי כדאיתא בשו"ע שם.

וכלי שיש בה שנתות ונותן מעט מים בתוכו ואח"כ מניח הבשר בתוכה, וכשמגיע המים עד השנתות יודע כמה משקלו של הבשר, אסור לעשות כן ביו"ט, מגן אברהם שם[70] בשם הגמרא[71].

טו. ניקור הבשר ביו"ט מה שרוצה לבשל לצורך אותו יום מותר אפילו נשחט קודם יו"ט, או"ח סימן ת"ק[72].

וכתב מגן אברהם שם[73] דאם נשחט קודם יו"ט ובא לנקרו ביו"ט צריך לעשותו ע"י שינוי, שהיה אפשר לו לעשותו מערב יו"ט. וכ"כ רמ"א, אלא שרמ"א סתם דבריו, ומשמע מדבריו

64 גבינה.

65 וכ"כ המ"ב שם ס"ק סו.

66 שו"ע שם סע' יד.

67 עיי"ש במ"ב ס"ק סז שההיתר הוא גם בעוף, וכ"כ בביאור הלכה ד"ה לעשות שכן דעת רוה"פ למרות שיש חולקים. וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

68 אם יכול לשחוט בלא זה (רמ"א שם).

69 סע' ב.

70 ס"ק ח.

71 ביצה כח, א ורש"י ד"ה במים.

72 סע' ו.

73 ס"ק יב-יג.

שצריך לשנות בכל ענין אפילו נשחט בו ביום. ועיין בתרומת הדשן סי' פ"ד שכתב בשם הגהות מיימוניות[74] שכתב בשם ראבי"ה[75] דמותר אפילו נשחט מערב יו"ט. אבל הט"ז מכריע בדבריו כבעל מגן אברהם, עיי"ש ס"ק ד', וכן עיקר, ועיין בים של שלמה[76].

טז. ואם הבשר הוא ביום שלישי לשחיטתו, ואם ישהה עד אחר יו"ט יהיה אסור לאכלו כי אם צלי, אסור לנקרו ולהדיחו ע"י הערמה שיאמר אוכל ממנה כזית, כמו שכתב בתרומת הדשן סי' פ"ד דכשנשחט בערב יום טוב הוה ליה לנקרו מערב יו"ט, הוא הדין הכא נמי הוי ליה להדיחו מערב יו"ט[77]. וכן מצאתי בר"נ[78] גבי מליחה ביו"ט, שכתב שהוא מרעי לנפשיה דהוה ליה לנקרו מערב יו"ט. אבל אם ניקרו מערב יו"ט מותר להדיחו ביו"ט, מ"א סי' ת"ק ס"ק י"ג. ועיין פני משה סי' ב' ופרי חדש או"ח שם ס"ק ה' ובשו"ת נחלת שבעה סי' נ"ה[79] ובית הלל סי' ט'.

יז. אם שכח לערב עירובי תבשילין ממלאה אשה קדירה בשר כדי לאכלו ביו"ט ערב שבת אע"פ שאינה צריכה אלא חתיכה אחת, ביצה דף יז[80].

וכתב בעל העיטור[81], הובא בטור או"ח סי' תק"ג ועיין שם בב"י, דדוקא קודם אכילה, כדמשמע בתוס' שם[82].

יח. תנו רבנן בשבת דף קי"ח[83], קערות שאכלו בהן ערבית מדיחין לאכול בהן שחרית, שחרית מדיחין לאכול בהן בצהרים, בצהרים מדיחין לאכול בהן במנחה, מן המנחה ולמעלה שוב אינו מדיח. עד כאן הגמרא.

ובאו"ח סי' שכ"ג שמעתיק שם דין זה כתב באופן אחר, זה לשון הטור שם, מדיחין כלים בשבת לצורך היום, כגון שנשאר לו עדיין סעודה לאכול, אבל לאחר סעודה שלישית אין מדיחין.

משמע אליבא דגמרא לכאורה דפסקינן כרבי חידקא דחשיב שם ג' הדחות לד' סעודות[84]. ובטור סיים, אבל לאחר סעודה שלישית אין מדיחין. ועל כן צריכין אנו לדחוק ולומר דמן הסתם הלכה כרבנן דאין חיוב כי אם ג' סעודות, ועליה קאי דברי הטור שם. ומה שכתוב בגמרא בצהרים מדיחין לאכול בהן במנחה, איירי במי שרוצה לאכול עוד סעודה אחת, שרי להדיח אפילו לאחר סעודה ג', דבזה יש לנו לסמוך עכ"פ ארבי חידקא אע"פ שאין הלכה כוותיה[85].

74 הל' יו"ט פ"ב אות ב.
75 ח"ג סי' תשל.
76 ביצה פ"א סי' לב.
77 ועיין תרוה"ד סי' פ.
78 ל"מ.
79 אצ"ל סי' נו.
80 עמ' א.
81 הל' יו"ט, דף קמז טור ד.
82 צ"ע להיכן כוונתו.
83 עמ' א.
84 וכ"כ שם המאירי שלדעת רבי חידקא היא שנויה, ואין הלכה כמותו.
85 וכ"כ בקרבן נתנאל על הרא"ש שבת פרק טז אות ש. וראה במ"ב סי' שכג ס"ק כח. וראה בהערות הר"י

לפי זה ביו"ט דאין לסעודתו שיעור או קצבה[86] רשאי להדיח בכל אופן אפילו לאחר שבירך ברכת המזון, נ"ל המנהיג. וראיה לסברתי זו ממה שכתב הט"ז באו"ח סי' תקי"ח[87], על מה שאסר רש"ל[88] לטלטל סכין ביו"ט אחר שכבר אכל, כתב הוא ז"ל דאפילו לאחר שכבר אכל מקרי אוכל נפש, דהא יכול לאכול עוד כמה פעמים.

יט. בשער אפרים סי' ל"ו אוסר להכות ולנגן בכלי זמר בחולו של מועד. ובשו"ת שבות יעקב[89] סי' כ"ה מתיר לקשור נימא בכלי שיר בחולו של מועד. ולי המנהיג נראה לעשות פשר דבר ביניהם, דאם צריך שאין לו מה יאכל ביו"ט אחרון של יו"ט[90] שרי, ובלאו הכי אסור. ועיין במהר"ם טראני ח"ב דף קס"ט[91].

כ. ירידים דשכיחי אסור בחול המועד, שו"ת בית יעקב סימן מ"ם.

וז"ל אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[92], במהרי"ק שורש ק"ח שהשיב למה"ר שמעון דיריד נקרא דבר האבד[93], נראה דמהר"ש היה אב"ד בק"ק פ"פ, וכן משמע שם בשורש כ"א[94]. ומהר"י בן לב ח"ד[95] סי' ס"א אוסר אפילו לפתוח החנות.

כא. הרגיל וזהיר בקציצת ציפורניו בכל ערב שבת, כתב בעל נחלת שבעה בשו"ת סי' נ"ז דמותר לקוצצן אפילו כשחול המועד חל בערב שבת[96], ועיין מה שכתבתי בהלכות שבת סי' ה'.

ולי המנהיג נראה דאף דמדינא יש להתיר, ודמיא למי שרגיל להתענות בערב ראש חודש כל השנה[97] שצריך להתענות אפילו ערב ראש חודש אייר[98], שאני הכא דכיון שרואין אותו קוצץ בציפורניו הוי כאומר שרגיל בכך בכל ערב שבת, דמחזי כיוהרא ואסור[99]. וכיון שאסרוהו בפרהסיא, אסור אפילו בחדרי חדרים[100]. אבל בתענית ערב ראש חודש אין בו צד יוהרא, דמי יודע שהוא מתענה. ועיין בתשובת בית יעקב בסי' מ"ם דאוסר[101].

מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

86 אע"פ שצריך לאכול שתי סעודות ביו"ט (וי"א בדעת הרמב"ם ועוד ראשונים שלוש סעודות), מ"מ מצד שמחת יו"ט נוהגים להרבות באכילה ובשתיה כל היום, יותר מאשר שבת.

87 ס"ק ב.

88 יש"ש ביצה פ"א סי' לד.

89 ח"א.

90 כל', יו"ט אחרון של המועד (ז' של פסח, ח' של סוכות). [ויל"ע מדוע לא די שאין לו מה לאכול בחול המועד, שגם בו יש מצוות שמחה. ואפ"ל שהכוונה אפילו כך, וראה שש"כ ח"ב פס"ח הערה עח].

91 יתכן שכוונתו לשו"ת המבי"ט ח"ג סי' קמט.

92 סי' תתלד.

93 ראה בשו"ע סי' תקלט סע' ה.

94 ע"כ מהיוסף אומץ.

95 לפנינו ח"ג.

96 ראה רמ"א סי' תקלב סע' א שהמנהג להחמיר ולא ליטול ציפורניים בחוה"מ.

97 מנהג תענית ערב ר"ח, יוכ"פ קטן, ראה ביוסף אומץ סי' תקג ובהערה שם.

98 נחלקו בכך הב"ח והמ"א, ראה אנצ' תלמודית ערך יוכ"פ קטן טור קמה.

99 צ"ע, שהרי הוא דין בשו"ע סי' רס סע' א שמצוה לגלח הציפורניים בע"ש, ולמה יש בזה חשש יוהרא.

100 ראה לגבי דבר שאסור משום יוהרא האם אסור אפילו בצינעה מה שצויין באנצ' תלמודית סוף ערך גאוה ובקובץ ויען שמואל ח"ה עמ' שלא.

101 לא ברור שם שמדבר על נטילת הציפורניים בנידון דידן, עיי"ש.

אבל אשה הטובלת בחול המועד חותכת ציפורניה בלא שינוי, ט"ז יו"ד סי' קצ"ח[102] ותוס' מו"ק דף יוד[103], ועיין במ"א סי' תקל"ב[104], ובלקט הקמח הלכות יין נסך[105] בעסק גילוח הזקן בחול המועד, ועיין מה שכתבתי בהלכות נט"י סי' ז'.

יין נסך

א. נסך עם הכולל בגימטריא סמא"ל.

זה לשון סולת בלולה[1] סימן קע"ח ס"ק ג', אלקים בריבוע כזה. א. אל. אלה. אלהי. אלהים. עולה ב' מאות כמנין יין נסך [הגה"ה: נמצא נסך ואלקים בריבוע הם ביחד ארבע מאות, היא הקליפה דכתיב בעשו וארבע מאות איש עימו[2]. וזהו בית עשו לק"ש[3], שיש להם אחיזה ביין נסך. נ"ל המנהיג]. ששם היה כל זמן הגלות אחיזה להחיצונים (ר"ל בעוון חוה שסחטה ענבים[4] ויעש באושים, כמו שכתב שם לעיל מיניה), אבל לעתיד כח אלהים עצמו יתהפך לעסי"ס, שעולה גם כן כמנין הזה. וזהו שאמר יואל[5] יטפו ההרים עסיס. ובספר יין המשומר[6] האריך בענין זה, עיין שם.

ובספר דרך עץ החיים[7] לרח"ו ז"ל, זה לשונו, פעם אחת שתיתי עם מומר אחד שהיה ממיר דת יהדות לדת ישמעאלית, ועשה תשובה ועדיין לא השלים תשובתו, והראו לי במצחי ששתיתי יין נסך. וסיפרתי לאדוני מ"ו האר"י ז"ל, ואמר לי שעם כל זה צריך אני להתענות ע"ג תעניתות. וסיים בספר יין המשומר[8], ומה השותה עם מי שעשה תשובה אלא שלא גמר תשובתו, ובפרט שהמרתו היה לדת ישמעאלים שיש אומרים שאינם מנסכים[9], כך, אותן שמקילין בסתם יינם במזיד על אחת כמה וכמה[10].

ב. בפרקי דרבי אליעזר פרק מ"ז זה לשונו, רבי אליעזר המודעי אומר, עמד פנחס והחרים על ישראל בג' מאות שופרות, בסוד שם המפורש ובכתב על הלוחות ובחרם ב"ד העליון ובחרם ב"ד התחתון, שלא ישתה אדם מישראל מסתם יינם כי אם מרפס רגלם, שנאמר[11] וצאני מרמס

102 ס"ק כא.
103 נראה שכוונתו לדף יח, א ד"ה ובגנוסטרי.
104 ס"ק א.
105 דף ל, ב.
1 בספר דברי חכמים לרי"ל פוחוביצר, עמ' רפ.
2 בראשית לב, ז.
3 עובדיה א, יח.
4 ראה ברכות מ, א שי"א אילן שאכל ממנו אדם הראשון היה גפן. ובמדרש ב"ר יט, ה: סחטה ענבים ונתנה לו.
5 ד, יח.
6 לרבי נתן שפירא, שנת ת"כ. דף לב ועוד.
7 סוף שער היחודים.
8 דף לג.
9 אין נאסר בגזירת חז"ל הנ"ל, מפני שאינם עובדי ע"ז, ראה רמב"ם הל' מאכ"א יא, ז.
10 על המחאה במשך הדורות כנגד המקילים באיסור סתם יינם, ראה סקירה מקפת ב"נועם" כרכים יג-יד מאמרי הורוויץ, וכן בספרים "יינם" ו"היין בימי הביניים" (ח' סולוביצ'יק).
11 יחזקאל לד, יט.

רגליכם תרעינה ומרפש רגליכם תשתינה, עכ"ל.

וזה לשון סולת בלולה סי' קע"ח ס"ק ג'[12]. לפי הנשמע שבכמה אוקלימין נתפרצו רבים מבני עמינו ונוהגים היתר לשתות סתם יינם, וכבר נתעוררו על זה גאוני ארץ שהיו לפנינו בתוקף גזירתם ובחרמות ושמתות, והמה גאוני בני ארץ ישראל ובתוכם הגאון בעל בית יוסף ורבי משה אלשיך וגאוני רבני סאלוניק וקושטנדינה ווינציאה,

והגאון הגדול מוהר"ל מפראג אשר צווח מר בקול גדול ברוב ספריו[13] על גודל החטא הזה, ומה שיצא מפיהם ומפי כתבם באו בדפוס בספר יין המשומר, עכ"ל. ועיין בספר לקט הקמח[14]. ובזוהר פרשת שמיני[15] האריך מאד בשכר הנזהר מזה, ועונש מי שאינו נזהר, וסיים לא יהא ליה חולקא בעלמא דאתי, עיי"ש.

ג. ביו"ד ס' קכ"ג סעיף כ"ד, זה לשונו, אגוא"ה ארדיינטי של עכו"ם אסור בהנאה כיין עצמו, ופירש רמ"א שם בהגה"ה דהיינו יין שרוף שעושין מיין נסך אע"פ שאינו רק זיעה מן הנסך הרי הוא כאיסור עצמו, עכ"ל.

והאידנא פרוץ מרובה על העומד בדבר זה, שאפילו איזו מן המחמירים בסתם יינם אינם נזהרים ביי"ש מסתם יינם מחסרון ידיעתם. לכן ראוי להזהיר אותן אנשים, למען דעת כל עמי הארץ.

ד. ביו"ד ס' קכ"ג סעיף י"א בהגה"ה, בשם הארוך כלל כ"ב והמהרלב"ח סי' מ"א, זה לשונו, יין צימוקים פירוש שנתן מים על ענבים (רוזיינן בלשון אשכנז) הרי זה כיין ומתנסך.

יולדות

א. באו"ח סי' ש"ל[1] ובשבת דף קכ"ט[2] משמע שהצינה קשה לחיה אפילו בתקופת תמוז, על כן ראוי ליזהר, דהא אפילו כל ישראל חולים הם אצל הצינה[3]. וליולדות התירו להחם אפילו בשבת, מכל שכן שיש ליזהר בימות חול מלמנוע מלהחם כמו שעושין בני כפרים כי חיות הנה[4] ועליהן נאמר שומר פתאים ה'[5].

ב. זה לשון ספר חסידים סי' תתנ"ה, אשה הרה וכבר הגיע חודש התשיעי להריונה, בערב שבת עם חשיכה יטמין מים חמים כדי שאם תלד בליל שבת או בשבת הרי המים חמין מזומנים ולא יחללו שבת, עכ"ל. אבל אם נשכח או שלא היה נזהר מותר לחמם בשבת אפילו לכתחילה, דהא התירו להדליק לה נר אפילו היא סומא ואינה צריכה לנר, עיין באו"ח סי' ש"ל[6], מכל שכן

12 עמ' רעה-רעו.
13 כגון נר מצוה על חנוכה ח"ב.
14 יו"ד, דף כט ואילך.
15 דף לט-מ.
1 סע' ו.
2 עמ' א.
3 במקומות הקרים, ראה שו"ע סי' רעו סע' ה.
4 שמות א, יט.
5 תהילים קטז, ו. וראה שבת קכט, ב.
6 סע' א.

להחם לה מים שהוי דבר השווה לכל נפש היולדות.

ג. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[7], חיה צריכה שימור, ובסוף ימי לידתה כשהולכת חוץ לחדר יחידית תיקח סכין בידה[8].

ד. לענין חלה והדלקה נוהגין שבעלי היולדות[9] מפרישין חלה ומדליקין במקום נשותיהם, לפי שאסור להם להזכיר את השם ולברך[10]. ולא כמו שנוהגין איזו אנשים שמניחים נשותיהם להדליק ולהפריש חלה תכף בעמידתן מן המיטה ויכולין לילך על משענתן, לא יפה הם עושים, דבקושי התירו באו"ח סי' פ"ח שהיולדות יתפללו אחר ארבע שבועות כשהולכות לבית הכנסת[11] בעוד שרואות דם, עיי"ש במגן אברהם[12].

לכן טוב וישר שהנשים ירחצו בחמין בלילה שקודם ערב שבת שלאחר ד' שבועות ללידתן, כדי שיוכלון להפריש חלה ולהדליק באותו ערב שבת. ולא ירחצו בליל שבת עצמו, דבלאו הכי אין להקל בזה.

ה. זה לשון ספר חסידים סי' ת"ס, נכרים שקוראים לבניהם בשם אביהם אין בכך כלום, והיהודים מקפידים על כך, ויש מקומות שאין קורין אחר שמות החיים אלא אחר שכבר מתו, עכ"ל. וכן נוהגין.

ומעשה היה באחד שלא היה לו כי אם בת יחידה ולא היה לו בן, ובתו ילדה בן בחייו. ציוה לה לקרוא את בנה על שמו והוא יאמר קדיש אחריו כשימות, וכן עשתה. באופן זה אין לאסור, דכל עצמו של המנהג הוא משום איבה כדי שלא יאמר שמצפים על מיתתו, כמו דקיימא לן בקדיש[13], וכיון שהוא עצמו אינו מקפיד אין בכך כלום. נ"ל המנהיג.

ו. בספר חסידים סי' תתש"ם, זה ספר תולדות אדם[14], מכאן רמז כשמשימין הנער בעריסה וקורין לו שם משימין ספר של תורת כהנים מראשותיו, עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בהלכות לימוד[15].

ז. כתב סולת בלולה[16] סי' ריט"ז[17], זה לשונו, כשיולדת הולכת לבית הכנסת בעלה חייב לקרוא בתורה[18], ואינו מברך הגומל[19] אבל עושה לה מי שבירך[20], עיי"ש.

7 עמ' תמד.
8 שם כתב שכך ראה נוהגות הנשים לדקדק.
9 עד ארבע שבועות, ראה לקמן הל' שבת סי' י', ושם הזכיר גם את המנהג שרק בשבת הראשונה הבעל מדליק, ראה מ"א סי' רסג ס"ק ג.
10 ראה היטב מש"כ בזה ביוסף אומץ דיני נדה וערוה עמ' תכט-תל ובהערות שם.
11 ראה גם לקמן הל' קריאת ס"ת סי' ט מנהג זה.
12 ס"ק ג.
13 רמ"א יו"ד סי' שעו סע' ד.
14 בראשית ה, א.
15 תחילת סי' ב.
16 בספר דברי חכמים לר"י פוחוביצר, ח"ב.
17 ס"ק ה.
18 ראה לקמן הל' קריאת ס"ת סי' ט.
19 היו מקומות שהנשים לא היו מברכות, אלא הבעל במקומן, וראה מ"א סי' ריט בהקדמה ובס"ק ד ובמ"ב שם ס"ק ג וס"ק יז. וע"ע שו"ת מטה לוי לרב מרדכי הורוויץ ח"ב או"ח סי' ח.
20 ראה לקמן הל' קריאת ס"ת סי' טו-טז.

כלאים

א. זה לשון הזוהר קדושים, כתיב דרשה צמר ופשתים[1], מהו דרשה, דבעיא דרישה על צמר ופשתים, מאן דמחבר לון כחדא וכו'. תו דרשה צמר ופשתים למעבד נוקמה במאן דמחבר להון כחדא, עכ"ל.

וכתב בעל פני יהושע בתשובה[2] שאין נכון לקנות חוטי קנבוס מבלתי מוחזקים בחזקת כשרות. והנסיון בשריפה, ששורפין אותו לראות אם נעשה גחלים ואינו נכבה תיכף, אינו סימן מובהק, כי כבר ניסו בעלי נסיון אנשי מעשה שגם איזו מין בפשתן שעושה כן. וכל שכן בגדי קנבוס ראוי לקנות ממוחזקים בחזקת כשרות, כי אפילו אם היה הנסיון הנ"ל מובהק יש לחוש שמא בערבו או שתיו נארגו גם חוטי פשתן שהם יותר בזול.

ב. יש ליזהר בכובעים שלנו שבתוכן נעשים בגדי פשתן[3], ונתפשט להם המנהג ממה דמצינו בנדה דף ס"א[4] והלכתא כמר זוטרא דאמר מדאורייתא עד שיהיו שוע טוי ונוז, אבל כבר כתב בעל באר הגולה ביו"ד סי' ש' ס"ק ב' דאסור, עיין שם ובט"ז שם ס"ק א' והרמב"ם בפרק י' מהלכות כלאים[5].

ג. כפתורים היוצאים מכפתור נוצרים יש לבודקם, כי אורגין אותם ואחר כך תופרין אותם למטה כמה תכיפות בחוטי פשתן, שומר נפשו ירחק מהם, אא"כ יתן לבעל המלאכה ההוא חוטי קנבוס שיחברם בהם.

ד. צריכין אנו למודעי דיש בגדים שנעשה בהן באריגים חוטי פשתן מהצדדים, דהיינו בכל צד חוט אחד של פשתן עובר מקצה הבגד עד קצהו לארכו של הבגד, וצריכין בדיקה. אף שבבגדים שקורין בלשון אשכנז טוך[6] או לאקין אינו בנמצא, מצוי הוא בשאר בגדים שקורים שטאפטן.

ה. אין נכון ללבוש מצנפת של צמר על גבי מצנפת של פשתן לתוחבם יחד במחט, דהוי שתי תכיפות. דכך הוא הנהוג לתוחבה מעבר אל עבר וחוזר ומהפך התחיבה מעבר השני אל עבר הראשון, דבלאו הכי אינו מחובר יפה. תשובת חוות יאיר סי' קמ"ג.

ו. מותר לתפור ניירות תוך מלבושי צמר, ואין בו משום חשש כלאים אף שהנייר נעשה מבגדי פשתן. באר עשק סי' י"ב.

1 משלי לא, יג.
2 תשובה ח.
3 ראה יוסף אומץ עמ' תכז סי' ג.
4 עמ' ב.
5 הל' ב-ד.
6 = בד.

כבוד אב ואם

אף שאין מנהגנו בחיבור זה לכתוב דבר שהוא חוץ לדין הנמצא בפוסקים ושו"ת, ולפעמים איזו חידוש מעצמי, ואין ממנהגנו לדרוש גימטריאות דבר שאינו שווה לכל נפש כמוני קט הערך ושפל ברך, עם כל זה הואיל וזוטר היא מה שחידשתי בזה אציגה לפניך.

כבד בגימטריא כ"ו כמספר השם הוי"ה ב"ה. והניקוד של תיבת כבד שהוא פת"ח ציר"י עולה גם כן כ"ו[1], כי מצוות כבוד אב ואם ומצות כבוד המקום כביכול שקולים, דג' שותפים יש באדם[2]. וכאשר תצרף מספר האותיות ומספר הניקוד עולה נ"ב כמו בן, להורות שהבן מוזהר יותר מבת שרשות אחרים עליה[3].

לימוד

א. במדרש שוחר טוב[1], רב פנחס בשם רב חלקיה אמר, הקובע עיתים לתורה מפר תורה, דכתיב עת לעשות לה' הפרו תורתך[2]. מקשה בעל של"ה[3], הלא שאלה ראשונה[4] תהיה לעתיד קבעת עיתים לתורה[5], בלשון זה עצמו. אלא לא קשיא, אדם שהוא פנוי מעסקי הזמן ואינו טרוד במחייתו מחוייב ללמוד יומם ולילה בלי ביטול רגע כממריה, רק בזמן התפילה והאכילה ומעט שינה, ואדם כזה אם הוא קובע הוא מפר תורה. אבל מי שהוא טרוד במחייתו (כמו[6] בדורות הללו במדינת אשכנז בעו"ה אפילו מי שנפשו חשקה בתורה ואינו משופע בנכסים רק יש לו מאתים זוז אינו יכול להיות נושא ונותן בהם כי אם בטורח גדול, וקשה עליו כקריעת ים סוף[7] לרדוף אחר המחיה והכלכלה, ואין מנהל לו ואין מחזיק בידו) יפה תורה עם דרך ארץ[8], עכ"פ יקבע עיתים ויקבל שכרו משמים כאילו יהגה יומם ולילה, כי מן השמים עכבוהו שלא ניתן לו לחמו בשופי ובשפע והיה יכול לעסוק בהתמדה. ואמרו עיתים לשון רבים, בכל עת שהוא פנוי, לא עת אחד לבד[9].

1 פתח הוא כמו ו', וצירי כמו שני י', סה"כ ייו - 26.
2 קידושין ל, ב.
3 קידושין שם.
1 מדרש שמואל פרשה א סי' א (מדרש שמואל נקרא גם "שוחר טוב" מפני שנדפס באותו כרך עם מדרש תהילים). וכ"ה בירושלמי ברכות פ"ט ה"ה.
2 תהילים קיט, קכו.
3 מסכת שבועות פרק נר מצוה סי' כא.
4 בשל"ה שם: "המעלה הראשונה", ועיין בגמ' שבת שלקמן ששאלה זו היא השאלה השניה.
5 ראה שבת לא, א.
6 הערת הכותב.
7 פסחים קיח, א.
8 אבות פ"ב מ"ב.
9 עכ"ל השל"ה, מעט בשינוי. וע"ע נפה"ח מהד' חדשה עמ' תיט סע' ט ומאמרי הראי"ה עמ' 198-199.

ויהי רצון לפני אבינו שבשמים ליתן לכל גוויה וגוויה מאותן החפצים וחושקים ללמוד תורה די מחסורם אשר יחסר להם[10], כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם[11].

ב. מצוה על כל אב שילמד את בנו תורה, דכתיב ולמדתם אותם את בניכם[12]. וסדר הלימוד יהיה בזה האופן[13]:

בתחילה ילמוד תורה שבכתב, ויתחיל בתורת כהנים. זה לשון ספר חסידים סי' תתש"ם, וכשמגיע ללמוד שהוא בן חמש מתחילין לו בספר ויקרא, אדם כי יקריב מכם[14], בכם חלקתי ולא באומות. קרבן, שבהבל פיהם של תינוקות של בית רבן העולם מתקיים[15] כמו בזכות הקרבנות, עכ"ל. ובספר של"ה[16] נותן סימן, תשב"ר גר"ם[17], נוטריקון תינוקות של בית רבן גזירות רעות מבטלין, עכ"ד. וילמוד הכ"ד ספרים (שהם בכלל תורה שבכתב), וילמדם כסדר בזה אחר זה.

ואח"כ כשיראה שהנער מחונך עד שידע פירוש המילות עם הפעולה והחיבור דהיינו ביאור הפסוק[18], וגם חלק גדול מחכמת הדקדוק טוב ללמוד בנערותו, שאז הם לזכרון בין עיניו תמיד כמאן דמנח בקופסא[19].

ואח"כ משניות כולם מן שתא סדרי משנה שיהיו שגורים בפיו, ואח"כ התלמוד באורך ורוחב בפלפולא חריפתא כל דקדוק קטן בדברי רש"י ותוס', והכל לשם שמים לירד לעומקה של הלכה.

ואחר שמילא כרסו מש"ס ילמוד פוסקים גם כן, על הסדר או"ח, יו"ד, חו"מ, אהע"ז (ושו"ת שמביאים אותו לחריפות וחידוד ובקיאות שיוכל לצדד אצדודי להיכן הדין נוטה אף בדבר זר וחדש שלא הביאו הפוסקים, בהדמות מילתא למילתא באיסור והיתר, טמא וטהור, חייב וזכאי. ולפעמים איזו דין בחלק זה נוגע בדין שבחלק אחר, אסור בטמא וחייב, או התר בטהור וזכאי, או בהיפוך, ומחמת בקיאותו מוסיף משלו נופך, ספיר גזרתו. ויהלום אמרתו. אמר"ה יאה. ולו להורות נאה, יורה יורה ידין ידין) ויהיה בקי בכל חדרי תורה (ובסוף ימי השבוע יראה ללמוד עם הנער מדרש כדי שידע וישכיל ליישב דבר דבור על אופניו, ויראה החילוק שבין הדברים הקבועים בש"ס ובין דברי המדרש שנדרשו אח"כ אחר שסגרו את הש"ס, לבל יוסיף ואל ידח ממנו נדח, ויהיה בלול, ולחכמ' עלול, ואל יחסר המזג). עיין בשל"ה מסכת שבועות[20] שהביא כעין זה, אלא שהוספתי קצת.

10 ע"פ ברכות כט, ב.
11 דברים ח, ג.
12 דברים יא, יט.
13 כאמור בהמשך הדברים, עיקרו מהשל"ה מסכת שבועות פרק נר מצוה סי' כג.
14 ויקרא א, ב.
15 שבת קיט, ב.
16 מסכת שבועות, פרק תורה אור סי' רכב.
17 משלי כה, טו.
18 מוזכר החיבור גם ביוסף אומץ עמ' שלא, שלג ושנה-שנו. וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' קעב הערה 14.
19 ע"פ מגילה ז, ב.
20 מסכת שבועות פרק נר מצוה סי' כג.

וזה לשון הדרישה ביו"ד סי' רמ"ו[21], יש בעלי בתים נוהגים ללמוד בכל יום גפ"ת ולא שאר פוסקים (מאחרונים ושו"ת), וראייתם מתנא דבי אליהו[22] כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא. אבל לי נראה שצריך לעסוק בדברי פוסקים כגון אלפסי ומרדכי והרא"ש ודומיהם, ואינם יוצאים כלל בלימוד גפ"ת לחוד, דההיא דתנא דבי אליהו כל השונה הלכות פירש רש"י[23] הלכות פסוקות, עכ"ל. מסכים עם הגמרא דבבא מציעא דף ל"ג, העסוקים במקרא מידה ואינה מידה וכו', עד בגמרא אין לך מידה גדולה מזו. פירש רש"י, דבזה ידע וישכיל דברים הסותרים ליישבן אליבא דאמת. לפי זה אחרון אחרון חביב, דשם ישכיל יותר שהפשט ערוך מאתמול, וטוב לו יותר בנקל לירד לעומקה של הלכה, ועיין מה שכתב הרא"ש שם[24].

ג. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[25], זה לשונו, נתמעטו התלמידים, מכל שכן בזמנינו מקרוב מאה שנים שנתחדשו חידודי שקרים בחילוקים, עכ"ל.

וזה לשון מהרש"א בחידושי אגדות ב"מ דף פ"ה[26] על ההיא מימרא דרבי זירא כי סליק לארץ ישראל יתיב מאה תעניתא דלשכח תלמודא דבבלאה וכו'. כתב שם, הא ודאי דגם בני ארץ ישראל הוו מקשין ומפרקין אהדדי, כדאמרינן לעיל ברבי יוחנן דאמר על ריש לקיש דהוי מקשה לי כ"ד קושיות ומפרקינן ליה כ"ד פירוקי, עיי"ש דף פ"ד[27], אלא דהיינו שהיו מעיינין ומתקנין כל דבר על בוריו, והשמועה יוצאה לאור ע"י פלפולם וכו'. משא"כ בני בבל דאפשר שהיו מפלפלים דוגמת חילוקים שבדור הזה, אשר כל מי שיודע לכוין על צד היותר בפלפול של הבל הרי זה משובח, וכל אחד מכוין לדחות דברי חברו כדקרי להו מחבלים[28] שאין נוחין זה את זה בהלכה, וע"י כן לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא כדקרי להו נמי התם במחשכים הושיבני[29], והוא שאמר דלא נטרדיה כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת ואינו מגיע לתכליתו המבוקש, עכ"ל. הנך רואה בעיניך שהגאון ז"ל שהיה בקי בכל חדרי תורה, שלא הניח אחריו בכל הש"ס שלא פרשוהו כפתור ופרח הלכות ואגדות, מה גם חיבר ספר קט הכמות ורב האיכות על פירוש רש"י על התורה[30], אשר יאמר כי הוא זה חריף גדול וחילק ידע, אעפ"כ לימד דעת את העם להרחיק מזה. ואינו דרך ישר לפני איש מלחמה במלחמתה של תורה, ואין זה התכלית המבוקש.

21 אות ב.
22 מגילה כח, א ונדה עג, א.
23 בנדה שם פירש רש"י: "הלכות - משנה וברייתא הלכה למשה מסיני". ומשמע דברים פסוקים, ולא שקלא וטריא ופלפול. וראה בשו"ת יהודה יעלה או"ח סי' א.
24 אות ל.
25 עמ' שלט.
26 עמ' א.
27 עמ' א.
28 סנהדרין כד, א "חובלים".
29 איכה ג, ו.
30 כוונתו כנראה ללקט מדברי המהרש"א על פירוש רש"י לתורה שהוכן על ידי ר' צבי הירש הכהן, י"ל בהענא שנת תע"ז.

וזה לשון של"ה במסכת שבועות[31], והנה שמעתי דיבת קצת מחכמי הדור האומרים באם לא עוד החילוק מה גבר מגוברין, כי אז יקומו הרבה לתפוס ישיבה. על הדברים האלה ראוי לקרוע להיות ממעט בכבוד שמים כדי להרבות כבודו, ועוד מי יתן כל עם ה' נביאים[32] כי אז יתרבה הדעות. והנה יש כת משוגעים האומרים החילוק מחדד. האומר כן ראוי לנזיפה. חדא, אף אם היה כן וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה, קל וחומר חטא גדול ונורא כזה. ועוד, כשנעשה מחודד מה עושה בחידודו, הלא אין חידודו אלא שמבלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת. ועוד, איך נעשו ר"ת ור"י וכל בעלי תוספות מחודדים, רק ע"י לימוד תורת אמת ובקיאות מסכתות והתמדה וכו', עיין שם שהאריך, וסוף דבריו[33], ובפרק קמא דעירובין דף י"ג תנא תלמיד אחד היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ בק"ן טעמים. וזה לשון התוס', תימה מה חריפותא הוא לטהר את השרץ שהתורה טמאוהו בהדיא, ואומר ר"ת כו', עיי"ש, הרי שהוקשה לתוס' דמה מעלה יש בפילפול שאינו של אמת, ודי בהערה זו, עכ"ל.

והגאון הגדול המפורסם מהור"ר דוד אופנהיים נר"ו האריך מאד בחיבורו הגדול נשאל דוד, והמה בכתובים[34].

ד. וזה לשון זרע בירך[35], הובא בספר דעת חכמה[36] שער העבודה פרק ה'[37]. ומאמר זה תוכחה לדרשנים שקרנים אשר מקרוב באו, ובאים לשנות העניינים ובחרו לעצמם דרך לא סלולה, לא דרכו בו הראשונים ולא שערום אבותינו, רק מסך בקרבם רוח עועים מעשה תעתועים מעשה חידודים, חידודים בחריפות של הבל. ומהבלים הזמן ומחפשים בחיפוש נרות דוקא אחר איזו מדרש או מאמר שמסדר זה אחר זה עניינים והם רחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, ומעולם לא נתכוין בעל המאמר ולא עלתה על דעתו שיהא להם קשר וחיבור, והמה מייגעים עצמם עד שמעלים הבל וקושרין נימא בנימא מדחי אל דחי עד מאה דחיות, ותולים בשערה ומהפכים הקערה על פיה, כי דור תהפוכות המה, וגונבים דעת הבריות בשקרים הללו. ובעינינו ראינו כי מעת שבא לימוד המבולבל הזה במדינתנו בא ערבוביא וחשיכה גדולה לעולם, וצרות צרורות, הוה על הוה שבר על שבר, ונשפך דמם כמים ואין קובר, וכמה אלפי אלפים נפשות שנהרגו עד שנשארו מעט מהרבה. אין זה כי אם שע"י לימוד הזה נתנו כח לאיש תהפוכות לשון שקר, ועשה בהם רקיע להרוג עימה אוכלוסין וכו', עכ"ל בקוצר.

היינו דוקא לאותן שלומדים כדי להראות חריפותם, ותולים עצמם בחוט השערה בהבלי שוא, ולבסוף כעבות העגלה חטאה. על זה אמרו[38] המקש"ה עצמו לדעת יהא בנידוי, משא"כ

31 פרק נר מצוה סי' כה-כו.
32 במדבר יא, כט.
33 סי' לב.
34 ול"מ גם בכרכים של "נשאל דוד" הנדפסים עד הנה.
35 לרבי ברכיה ברך, נדפס קראקא תו ומהד' תנינא אמשטרדם תכב.
36 ח"א של ספר דברי חכמים לרי"ל פוחביצר.
37 דף מג.
38 נדה יג, ב. וכאן בהשאלה.

אותן שכוונתם לשם שמים לירד לעומק הלכה וליחות לדינא, על הדין ועל האמת ועל השלום עומד העולם[39].

ה. קודם לימוד מסכת חולין ויבמות גזרו תענית, דבלימוד מסכת חולין מראין בעצמן סימני שחיטה, וביבמות הוזכר שם עניני מיתה, ונותנין המשל על עצמם כדי להסביר לתלמידים. יוסיף אומץ[40].

ו. עוד שם[41], כשלמדתי עם תלמידי עשרים וארבע הייתי קורא עמהם בניגון רות, אבל ש"ס ופוסקים איני יודע לנגן אם לא דרך פלפול[42].

ובספר חסידים סי' ש"ב, זה לשונו, לא תסיג גבול רעך[43], לא יאמר ניגון של תורה לנביאים וכתובים וכן בהיפוך, שהניגון הלכה למשה מסיני, שנא' והאלוקים יעננו בקול[44].

ז. בשל"ה מסכת שבועות[45], זה לשונו, ולא יזכר ולא יפקד שם בין הזמנים, ויעקר מן העולם, עכ"ל.

ונ"ל המנהיג לפסוק הלכה למעשה שמלמד המבטל שלא למד עם התלמידים בין הזמנים יכולים לנכות לו משכירות שלו כפי חשבון הימים שביטל[46], כפי מה שמצאתי כתוב בספר השורשים לרד"ק שורש פגר, זה לשונו, אשר פגרו מלכת אחרי דוד[47], פירוש נחלשו והיו יגעים ולא יכלו ללכת, ויהיה פגרו החיריק במקום שורק לפי הדקדוק, או יהיה בנין פעל וכו', ופירוש פגרו עצמם כלומר הראו עצמם חלשים וכו', ודומה לו בדברי רז"ל (שבת דף קכ"ט[48]) יומא דמפגרי ביה רבנן אמרי האידנא יומא דשפמי, כלומר היום שהיו נחלשים התלמידים ויגעים מן הגירסא ולא היו יכולין לבא לבית המדרש היו קורין אותו על דרך משל יומא דשפמי, כלומר יום ביטול, כמו המגלח השפם שהוא בטל, שאינו נוטל שכר על תיקון השפם לבד כי אם על תיקון הראש או הזקן, עכ"ל. ועיין בערוך ערך פגר שכתב כעין זה, אלא שהאריך יותר בטוב טעם.

לכך נ"ל המנהיג, אע"פ שהיו אומרים אותו דרך משל האידנא יומא דשפמי, רצונם נמי על המליצה שאינם נוטלים שכר של אותו יום, ואינו זז נמי ממשמעות לשון הגמרא דבבא מציעא דף ס"ט[49] אי פגרא לא אגרא, הוא הלשון והוא הדין. ודי בהערה זו.

ח. רבת המכשלה שלומדים לבניהם לשונות זרים ואין למדין אותם פירוש של תפילתנו הקדושה[50], עתידין ליתן את הדין.

39 אבות סוף פרק א.
40 עמ' שלד.
41 עמ' שלא.
42 עכ"ל.
43 דברים יט, יד.
44 שמות יט, יט.
45 פרק נר מצוה סי' כח.
46 לכאורה תלוי ברגילות באותו מקום לגבי בין הזמנים ובאומדנא בהסכם הממון ביניהם.
47 שמואל א, ל, כא.
48 עמ' ב.
49 עמ' ב.
50 ראה בענין לימוד פירוש התפילה ביוסף אומץ סי' כג ועמ' שלג.

ט. לימוד הלילה יותר רצוי משל יום, שנאמר קומי רוני בלילה[51] ואוקמוה חז"ל[52] על רינה של תורה. ועוד אמרו חז"ל[53], לא אברי לילה אלא לגירסא, ואמרו עוד[54] כל בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה אינו חרב שנאמר ולא אמר איה אלוה עושי נותן זמירות בלילה[55]. לבוש התכלת סי' רל"ח. עיין מה שכתבתי אי"ה בהלכות ט"ו באב[56].

י. ואגב שביארתי לך סדר הלימוד אסדר לפניך סדר גידול בנים עד בואו לכלל לימוד.

אמר שלמה ע"ה, חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה[57]. באופן כשיבוא לכלל השגה יוצרף הבחירה עם ההרגל ויבחר בטוב. או יאמר על דרך שלילה, כמו שמח בחור בילדותיך[58] שאמר אחריו ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, אף כאן חנוך לנער על פי דרכו של נער רע ומר ואחריתה דרכי מות, ודע לך כי גם כי יזקין לא יסור ממנו שהוא מבקש לימודו, וההרגל נעשה טבע בהמיי אצלו וקשה להפרישו מדרך זה, ויצא לתרבות רעה ח"ו.

אשר על כן כל אב ישר וכשר הרוצה להדריך את בניו בדרכי השם ידאוג תמיד איך יעשה ואיך ינהוג בזה, כי לאו כל הדעות שוות. יש בן כסיל שצריך לייסר אותו דוקא בשוט"ים, כמו שאמר שלמה ושבט לגו כסילים[59], ואם האב חושך שבטו מלייסרו מפני אהבתו אותו אדרבה שונא בנו הוא[60]. ויש בן חכם ומבין, ותחת גערה בו מהכות כסיל מאה[61], וצריך האב להשכיל להדריכו כפי מזגו, אם הוא כסוס כפרד אין הבין, במתג ורסן עדיו[62].

וכל זה בנערותו. משל לאילן[63] אם הוא עדיין רך יכול להמשיך ענפיו לכל צד שירצה, וברבות עיתים עד כי יזקין בארץ גזעו אי אפשר לו להמשיכו ולהטותו לשום צד מן הצדדים. כן הדבר הזה, ימשוך ענפי הילד שהם מעשיו, אם שרשו עומד במקום טומאה לילך בשרירות ליבו יראה להנטותו שיהא נופו נוטה למקום טהרה, ואם הוא מושכל ידבר עמו תחנונים. הכל לפי מזג הילד, והגדול לפי גודלו והקטן לפי קוטנו.

ולזה יש טורח גדול, וצריך להתפלל אל ה' שייתן לו לב מבין[64] איך ידריכהו, ושיברא להילד לב טהור[65], כמו שכתבתי בהלכות הנהגת כל יום סי' כ"ג[66], ועיין שם שהעתקתי ממדרש ילקוט מעשה שהיה בעסק זה.

51 איכה ב, יט.
52 ויק"ר יט, א.
53 עירובין סה, א.
54 שם יח, ב.
55 איוב לה, י.
56 לקמן דף רנג.
57 משלי כב, ו.
58 קהלת יא, ט.
59 משלי כו, ג.
60 משלי יג, כד.
61 שם יז, י.
62 תהילים לב, ט.
63 משל זה נמצא מדרש משלי (בובר) עה"פ חנוך לנער על פי דרכו וכו'. וכ"כ בפירוש רבינו יונה על אבות א, יד, ובעוד ספרים.
64 ראה מלכים א, ג, ט.
65 תהילים נא, יב.
66 לעיל עמ' כב.

וכיון שהוא מגודל בדרכי השם אין לך שמחה גדולה מזו, והוא שאמר שלמה אם חכם בני ישמח ליבי גם אני[67], כי זה כל האדם ישר וזה פריו.

יא. מהות המוסר וההדרכה, כשהתינוק יכול לדבר ידריכהו בברכות הנהנין ובברכות המצוות כמו על נטילת ידים וברכות טלית קטן, משעה שיודע ליזהר בנקיות. ובעסקי הנקיות עצמה ידריכהו לקנח יפה בשעה שהוא מפנה, ומזה ההרגל יוטבע אצלו, והוא שורש גדול להנכנסים להיכל ה', שהנקיות מביאה לידי פרישות[68]. וילמדהו תורה ציוה לנו משה וגו'.

וכשהוא בן חמש שנים יוליכהו לבית הספר, וסדר הלימוד כתבתי לעיל סי' ב'. וביום ראשון שמוליכהו לבית הספר יזהר שלא יראה התינוק פני ישמעאל או כלב או חזיר ושום דבר טמא, שזהו עיקר גדול שהראיה בדבר פוגם, ויכול ליזהר בזה יום אחד. וכתב של"ה[69], שלא יעשו מורא לתינוק בדבר טמא, לומר חתול או כלב ייקח אותו, דיש חשש היזק להתינוק, עכ"ל.

והאם מוזהרת יותר בהדרכת התינוק כי היא עקרת הבית ותמיד עינה בו[70], עיין מה שכתבתי בהלכות מילה[71]. ובהלכות תענית סימן י"א[72] אכתוב איך יתנהג אם מכה המהלכת שקורין בלאטרן או ראבליס[73] בעיר, עיי"ש.

יב. במו"ק דף י"ז[74], אמתא דבי רבי חזיתא להוא גברא דהוי מחי לבנו גדול, אמרה ליהוי ההוא גברא בשמתא דקעבר על לפני עיור לא תתן מכשול. וכן איתא ביו"ד סי' ר"מ סעיף כ', וסי' של"ד סעיף מ"ג חשיב כ"ד דברים אם עושה אותם האדם מנדין אותו וחשיב לזה[75] בהדייהו, וכ"כ בספר חסידים סי' מ"ג והרמב"ם בפרק ו' מהלכות תלמוד תורה. וכתב העטרת זקנים סימן ר"מ סעיף כ', שמכשיל לבנו, שמא מתוך כעסו ורוגזו יחזור ויכהו, עכ"ד. וסימנך והכהו גם בהיפוכו והכהו. ובספר חסידים סי' תקס"ה[76] כתב שהאזהרה איש אביו ואמו תראו[77] האב והאם הם בכלל תראו, שלא יכעיסו את הבן כל כך שלא יוכל להתאפק עד שימרוד בהן, עכ"ל, ונ"ל המנהיג דמזה הקרא מוכח דוקא כשהוא איש, אבל מ"מ אפילו בבנו קטן יכלכל דבריו במשפט.

67 משלי כג, טו.

68 ע"ז כ, ב.

69 של"ה, שער האותיות אות דל"ת, דרך ארץ סי' לב.

70 אע"פ שמהדין י"א שהאם פטורה ממצוות חינוך, ראה אנצ' תלמודית ערך חנוך טור קסה-קסו. [של"ה שם סי' כו: "והנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האב, ויותר מהם, מטעם שהם פנויות ומצויות יותר בבית. ממה נפשך, אם האב תלמיד חכם, אז הוא טרוד מאד בגירסא, לא יוכל לעיין בכל עת ובכל שעה על מעשה הנער, ואם הוא טרוד במשא ומתן ובהליכת דרכים, אז על הרוב אין האיש בביתו". ובשערי הלכה ומנהג (יו"ד עמ' 129-128) כתב גם מפני שנעשית פעולתן בחינוך בלשון רכה, ומתוך רגש של קירוב, אהבה וחיבה וכו', עיי"ש].

71 סי' יד, לקמן עמ' קמד.

72 לקמן עמ' רלא.

73 אבעבועות שחורות.

74 עמ' א.

75 המכשיל חבירו.

76 לפנינו בסי' תקסו.

77 ויקרא יט, ג.

יג. לעולם ירגיל אדם את בניו שיהיו מן המיימינים ולא מן המשמאילים. רצונו[78], שיעשו כל צרכם ביד ימינם, כי מידה מגונה היא לשמש ביד שמאל[79].

לויה

אמרו חז"ל[1] על פסוק ידינו לא שפכה[2] את הדם הזה[3] וגו', וכי תעלה על דעתך שזקני העם שופכי דם הם, אלא שלא ראינוהו ופטרנוהו בלא לויה. ואין צורך להאריך במצוה זו, כי ישראל קדושים הם ונזהרים בה מאד מאד.

מנחה

א. זמנו ע"פ הגמרא דיומא דף כ"ח[1] משש שעות ומחצה, דעיקר זמן שחיטת תמיד של בין הערביים מתחיל מאותה שעה[2], לפיכך אם התפלל מנחה באותו זמן יצא בדיעבד[3]. ולכתחילה לא יתפלל כי אם מתשע שעות ומחצה, עד שעה ורביעית קודם הלילה[4]. כן משמע ממה שכתב הרמב"ם משנה א' פרק קמא דברכות[5] דבאותה שעה מתחיל זמן מעריב, וכיון שמתחיל זמן מעריב עבר זמן מנחה.

ואותן שעות חושבין לשעות זמניות, בין שהוא בימי תמוז בין בימי טבת חושבין היום לי"ב שעות, ויהיה בתמוז השעות גדולות ובטבת קצרות, הרמב"ם שם משנה ב'[6]. ועיין בתשובת רמ"ע סי' יו"ד.

78 אצ"ל רצוני.

79 כאן מקור ראשוני להנהגה זו, וראה מש"כ בשבחה וטעמה בספר "הליכות חיים" (לאדמו"ר מצאנז זצ"ל בעל הדברי יציב) עמ' קכח-קכט והערה ד. וראה בתולדות יעקב (על הגרי"י קניבסקי זצ"ל) עמ' שב שאין בכך צורך וכו', ובפסקי תשובות סי' כז הערה 119 בשם חכמי המדע שנגד זה. וראה עוד בספרים המאספים: לב חכם לימינו (הרב שורץ) עמ' 9, 26, דיני איטר (הרב נחמנסון) עמ' 117 ובן איש ימיני (הרב גולדברג) עמ' קלז בהערה.

1 סוטה מה, ב.

2 קרי שפכו.

3 דברים כא, ז.

1 עמ' ב.

2 צ"ע מש"כ "דעיקר זמן" וכו', ראה ברמב"ם הל' תפילה פ"ג ה"ב.

3 כן משמע מלשון הרמב"ם שם שמנחה גדולה היא בדיעבד. וראה במ"ב סי' רלד ס"ק א שנחלקו בזה.

4 כן משמע מלשון הרמב"ם שם ה"ד, שלכתחילה זמנה עד פלג המנחה, לחשוש לשיטת רבי יהודה (ועיי"ש בפירוש באר יהודה על ה"ב). אבל בשאר ראשונים ופוסקים לא משמע כן.

5 ל"מ שם, וכנראה כוונתו לפ"ד מ"א, עיי"ש.

6 שם במ"ה: "ודע שכל השעות שנזכרו בכל המשנה אינן אלא שעות זמניות. ופירוש זמניות הן השעות אשר שתים עשרה מהן ביום, וכן בלילה".

ב. כבר כתבתי בהלכות הנהגות האדם בבוקר סי' ו' שצריך ליטול ידיו לתפילה, ואינו מברך על נטילת ידים כי אם עשה את צרכיו ורוצה להתפלל, שנוטל ידיו ומברך על נטילת ידים ואשר יצר, וכתבתיהו שם בשם הרא"ש, עיין שם. אבל מצאתי אח"כ שבתשובת רדב"ז[7] סי' רצ"ג חולק על זה, וכתב דאין מברכים על נטילת ידים כי אם בעומדו ממיטתו בבוקר השכם וכשרוצה לסעוד, עיין שם דטעמו ונימוקו עימו, וכן עיקר, ועיין ספר חסידים סי' נ"ח.

ג. אומר פרשת התמיד כמו בשחרית, ואמר אח"כ יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתהא אמירה זו חשוב ומקובל ומרוצה לפניך כאילו הקרבנו קרבן התמיד של בין הערביים במועדו, אבודרהם[8] בשם הרבינו יונה[9] וב"י סי' רל"ד. ונ"ל המנהיג לפרש תיבת במועדו בזמנו דהיינו זמן שבית המקדש קיים. ולא תפרש במועדו בזמנו ביום דהיינו זמן שחיטתו, דאם כן מאי כאילו הקרבנו וכו', דמשמע שקרא פרשה זו שלא בזמנו ולכך מתפלל שיחשב לו כאילו הקריבו בזמנו, כי מה טובו ומה יפה כוחו יותר מההקרבה עצמה שנפסל בחוץ לזמנו. ולפי זה נ"ל דאם עבר זמן מנחה שמתפלל ערבית שתים לא יאמר יהי רצון זה, אלא אם רוצה קורא אותו כקורא בתורה. וכתב באו"ח סימן רל"ד[10] שיאמר אותו קודם אשרי, אבל מהרמ"ע בתשובה סי' י"ד[11] בשם הזוהר כתב דאין לומר אלא אחרי אשרי, וכ"כ הט"ז או"ח סי' רל"ד[12] להלכה.

ד. כתב מ"א סי' רל"ד[13], וכן איתא בתשובת מהרמ"ע סי' י"ד, וטוב לומר פיטום הקטורת. וזה לשון אמ"ז ז"ל בספר יוסיף אומץ[14], פיטום הקטורת יאמר אחר תפילת מנחה כשיש זמן, אבל אם מתפלל מנחה ומעריב כאחד עם הקהל שאין לו פנאי לאמר בין מנחה למעריב יאמרו קודם מנחה, עכ"ל.

ובעל עשרה מאמרות[15] מאמר אם כל חי ח"ב סימן י"ט כתב שראוי לומר גם כן שירן של לווים, שכן היו אומרים אותם בעת הקרבת תמיד של בין הערביים[16].

ובתשובה סימן י"ד כתב[17] דיש לומר פיטום הקטורת אחר אשרי.

ה. אין מתחילין אשרי עד שיש עשרה בבית הכנסת, או"ח סי' רל"ד[18], וכ"כ בעל יוסיף אומץ[19].

7 ח"ד.
8 פרק תפילת המנחה.
9 באיגרת התשובה. וז"ל: "וכתב הרב רבינו יונה באגרת תשובה שמצוה לומר בערב קודם אשרי פרשת את קרבני לחמי כמו שאומר אותה בבוקר במקום שני התמידין שהיו קרבין בכל יום בבוקר ובערב כדי שתחשב הזכירה כמעשה, וכן הוא אומר ונשלמה פרים שפתינו. וכן נוהגין במקצת מקומות".
10 רמ"א שם סע' א.
11 ד"ה ולפי דרכנו.
12 ס"ק ב. ועיי"ש במ"ב ס"ק ז שאין המנהג כן.
13 ס"ק ב.
14 סי' תק.
15 רמ"ע מפאנו.
16 ראה בסוף ספרנו בהערות "צאן הנחלות" לר"י מילר זצ"ל. וע"ע בענין שיר של יום במנחה מה שהאריך בספר שירת שמואל (ב"ב תשס"ג) פרק ד.
17 הרמ"ע.
18 בהגהת הרמ"א.
19 סי' תצה.

וכתב בעל מגן אברהם[20] דאם התחילו אשרי קודם שהיה מנין בבית הכנסת יאמרו מזמור אחד קודם שיאמרו קדיש. ולי המנהיג נראה דאם הלכה כמ"א, ודלא כט"ז בסי' נ"ה[21] שכתב זה לשונו, אבל אם אירע שלא באו מנין עד אחר אשרי ודאי בשביל זה לא יחסר הקדיש, עכ"ל, דמשמע שאין צריך לומר מזמור ואעפ"כ אומרים קדיש, יש לומר דוקא אשרי עוד פעם[22], ודלא כמ"א שכתב מזמור אחד דמשמע איזו שירצה, כי מה לנו לילך חוץ מגדר פסקי רמ"א אשר מימיו אנו שותים בים הפוסקים שכתב שאין לומר אשרי אלא כשיש מנין בבית הכנסת כדי לומר קדיש אחריו.

לפי זה יש לנו לנהוג גם כן כשאומרים תהילים[23] בלא מנין.

ו. לענין קדיש שעל הפתח נוהגין העולם לקרותו פריסת שמע כמו בשחרית. ויצא מזה קלקול לדמהו עם פריסת שמע שחרית לענין מה שכתבתי בהלכות תפילת י"ח סי' י"ז, עיין שם, ולא נכון הוא. ועוד, בשלמא בשחרית שהיו נוהגין לומר עם הקדיש יוצר אור[24] ושמע, ואפילו בזמן הזה שאין אומרים כי אם ברכו[25] שפיר מקרי פריסת שמע כלומר פרוסה של שמע, אבל במנחה שאין אומרים כי אם קדיש לבד למה נקרא פריסת שמע.

והעיקר שנקרא קדיש שעל הפתח משום דבשעה שאומרים אותו קדיש כל הקהל מתפללים י"ח, לפיכך אומר אותו על הפתח דבזה נתקנו שני דברים, האחד שאותן אנשים שנכנסו אשר בשבילם נתקן הקדיש יעמדו אצלו לשמוע, ולא יעברו לפני המתפללים דהוי איסור גמור. ועוד, דבזה שאומרו על הפתח אינו מבלבל המתפללים, ועיין מה שכתבתי בהלכות תפילת י"ח סי' ט'[26].

ז. כתב בספר חסידים סי' תת"ט, מי שעכב ולא התפלל מנחה וקרוב שעוברת השעה מוטב שלא יאמר תהילה לדוד ויתפלל י"ח כדי שלא תעבור השעה[27], ואח"כ יאמר תהילה לדוד, עכ"ל. ונ"ל שהוא הדין פרשת התמיד יכול לומר אח"כ כקורא בתורה. ועיין מה שכתבתי לעיל בסי' ג'.

ח. עוד שם, ואם עיכבו הציבור תפילת מנחה עד שבקרוב השעה עוברת, לא יתפלל הש"ץ בלחש אלא יאמר בקול רם קדושה וכל התפילה, ושאר הקהל יאמר בלחש כל מה שהוא אומר וגם קדושה והכל[28] (מה שהש"ץ אומר), עכ"ד. ואחר התפילה יאמר החזן אלהי נצור בלחש.

ט. יאמר עלינו גם אחר תפלת מנחה, יוסיף אומץ[29] בשם תולעת יעקב[30].

20 שם ס"ק א.
21 ס"ק ג.
22 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
23 בבוקר לפני התפילה (ראה על מנהג זה לעיל בהל' תחנון סי' יא), והיה מצוי שעדיין לא הגיעו עשרה.
24 שו"ע סי' סט סע' א.
25 רמ"א שם.
26 נראה שכוונתו לסי' י שם.
27 ראה מ"ב סי' רלד ס"ק ו.
28 רמ"א סי' קכד סע' ב.
29 סי' תרעד.
30 לפנינו לא נמצא, ועיי"ש ביוסף אומץ הערה 2.

מעריב

א. כבר כתבתי בהלכות מנחה סי' א שזמנו שעה ורביעית קודם הלילה, עיין שם. והיינו דוקא בשעת הדחק[1], שמתפללין מנחה בעשרה, ואם ימתינו מהתפלל מעריב עד צאת הכוכבים שמא לא יזדמנו עשרה. אפילו במקום שיש מנין בריוח, שמא לא יתקבצו יחד, לפיכך טוב יותר שיתפללו בהדי מנחה כדי להתפלל בעשרה[2]. אבל מצוה מן המובחר להתפלל מעריב עם צאת הכוכבים כדאיתא באו"ח סימן רל"ה[3].

ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל כתב בספר יוסיף אומץ[4] טעם שמתפללין מעריב בקיץ הרבה קודם הזמן מפני שאמרו חז"ל ערבית רשות[5], והאידנא קבעוה חובה[6], ומפני הדחק צ"ל דקיבלו עליהם לחובה בעוד היום גדול דהוי טירחא יתירה לקבץ מנין בלילה, ולאכול קודם נמי אי אפשר כי יבוא לידי שכחה, ומטעם דהלואי ששיתפלל אדם כל היום[7], עכ"ד. ומג"א כתב בסימן רל"ה ס"ק ב' דאסור לאכול בין מנחה למעריב עד שיקרא קריאת שמע של ערבית, עיי"ש. וטעם הנ"ל אינו מתיישב כי אם על תפילת ערבית שהיא רשות, אבל קריאת שמע שהיא דאורייתא לא סגי דלא יקראה בזמנו, לפיכך קורין עוד פעם קריאת שמע בזמנו בלי ברכה לפניה ולאחריה כדאיתא באו"ח סי' רל"ה[8]. ועיין מה שכתב הט"ז שם ס"ק ב', ועיין בתשובת הרשב"א סי' מ"ז וס"ט.

ב. זה לשון של"ה במסכת פסחים[9], בחוצה לארץ במדינת פולין ופיהם ומערהין וכל המלכות ובאשכנז שנוהגים להתפלל ערבית הן עוד היום גדול, מ"מ חדשים מקרוב באו ויש חברותה קדושה המתחברים להתפלל ערבית בשעתו, כמו שראיתי נוהג בעיר ואם בישראל בפראג, אשרי מי שמתחבר להם, כי חביבה מצוה בשעתה[10], עכ"ל. ועיין בתרומת הדשן סי' א'.

ג. המתפללין מעריב בזמנו אומרים[11] שיר המעלות הנה ברכו את ה' כל עובדי ה' העומדים בבית ה' בלילות. שאו ידיכם קודש וברכו את ה'. יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ.

ה' צבאות עימנו משגב לנו אלהי יעקב סלה, ג' פעמים. ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך, ג' פעמים. ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראינו , ג' פעמים.

הושיעה את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם. מי יתן מציון ישועת ישראל,

1 מפני ש"עביד כמר עביד" הוא רק כשאין תרתי דסתרי, לפחות באותו יום. וראה בשו"ע ורמ"א סי' רלג סע' א.
2 ראה מ"ב שם ס"ק יא ויג.
3 סע' א.
4 סי' תקג.
5 ברכות כז, ב.
6 רי"ף ברכות יט, א בדפיו, ורמב"ם הל' תפילה פ"א ה"ו.
7 ברכות כא, א.
8 סע' א.
9 פרק נר מצוה סי' סד.
10 פסחים סח, ב.
11 מקורו בשלטי גיבורים תחילת ברכות, וראה א"ר

בשוב ה׳ שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל. בשלום יחדיו אשכבה ואישן, כי אתה ה׳ לבדד לבטח תושיבני. יומם יצוה ה׳ חסדו ובלילה שירה עימי, תפילה לאל חיי. ותשועת צדיקים מה׳ מעוזם בעת צרה, ויעזרם ה׳ ויפלטם, יפלטם מרשעים ויושיעם כי חסו בו.

ואומרים חצי קדיש ומתחילין והוא רחום.

ד. כשמתחיל החזן והוא רחום יאמרו השומעים כי אל רחום ה׳ אלוקינו לא ירפנו ולא ישחיתנו ולא ישכח את ברית אבותינו אשר נשבע להם[12], יוסיף אומץ[13]. ושמעתי מהגאון המפורסם מהור״ר דוד אופנהיים נר״ו אב״ד דק״ק פראג, כשלמדתי בישיבה שלו שיש בה סמיכה בק״ק נ״ש[14], שכשהחזן היה מתחיל והוא רחום היה אומר כי אל מלך חנון ורחום אתה. ולי המנהיג נראה דזה טוב יותר, כי מצינו שכשחזן אומר ברוך אתה ה׳ עונה הקהל ברוך הוא וברוך שמו. וטעם לזה עצמו נראה לי כדי שישתמע נוכח ונסתר בהדדי, כמו שכתבתי בהלכות הנהגת האדם בבוקר סי׳ ט״ז[15] בברכה שעשה לי כל צרכי ולא שעשית, עיי״ש. א״כ הוא הדין הכא נמי כשהחזן אומר והוא רחום בלשון נסתר שפיר שהשומעים יאמרו כי אל מלך חנון ורחום אתה לנוכח.

ה. כתב הרמב״ם בפרק ט׳[16] מהלכות תפילה, הובא בטור או״ח סי׳ רל״ז, אין ש״צ חוזר התפילה בתפילת ערבית. וכ״כ הרשב״א בתשובה[17] סי׳ קפ״ג. וכתב מהרמ״י[18] ובעל עולת תמיד[19] הטעם מפני דמדינא אינו חובה אלא רשות[20] אין צריכים להוציא את שאינן בקיאים[21], עכ״ד. הטעם הזה אינו מתיישב על ליבי, דהא אע״פ שאינו חובה האידנא קיבלוה עליהם חובה[22]. אא״כ נאמר שבאופן זה קיבלוה[23], וזה דחוק, דא״כ למה סתמו בגמרא ולא אמרו כן בפירוש[24]. הגם דלא באתי לחלוק על מקור הדין, דזה פשוט שאין חוזרין.

והנראה לי המנהיג שברוך ה׳ לעולם אמן ואמן היא במקום חזרה, לפי שבימים הראשונים שהיו בתי כנסיות שלהם על השדות היו אומרים ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן במקום י״ח[25] כמו שכתב הטור סימן רל״ז. ונ״ל דאעפ״כ חזרו והתפללו י״ח בבתיהם, והוא מאחר שהיו

סי׳ רלז אות ד ומחצה״ש שם אות א.
12 ע״פ הפסוק בדברים ד, לא.
13 סי׳ יא.
14 העיר ניקלשבורג.
15 לעיל עמ׳ כא.
16 ה״ט.
17 ח״א.
18 לבוש תחילת סי׳ רלז.
19 תחילת סי׳ רלז.
20 ברכות כז, ב.
21 כ״כ הרמב״ם שם.
22 ראה לעיל סי׳ א. וראה מש״כ ליישב הב״ח והא״ר בסי׳ רלז. ובמאירי ברכות כא, א הביא י״א שאכן יש חזרת הש״ץ האידנא שקיבלוה לערבית כחובה.
23 כעין מש״כ היוסף אומץ שמובא לעיל סי׳ א לגבי זמן התפילה.
24 שאין חזרת הש״ץ במעריב. אמנם כן משמע מטעם התקנה של ברכת מעין שבע בליל שבת, ראה ברמב״ם שם הי״א והי״ב.
25 וראה ברמ״א סי׳ רלו סע׳ ב שלכן נתפשט המנהג לעמוד באמירת פסוקים אלו מפני שנתקן כנגד שמו״ע.

בתי כנסיות שלהם על השדות והיו יראים לצאת למעריב, לא ידעו איך לעשות, אם יתפללו התפילה בהדי מנחה כדי להתפלל בעשרה אע"פ שאינו עדיין זמן מעריב, או אם יתפללו בזמנו אע"פ שלא יזדמן להם מנין. לכן עשו לצאת ידי שניהם, אמרו ברוך ה' לעולם וגו' בהדי מנחה כדי לצאת ידי תפילה בעשרה, שיש בהם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות ופותחת בברוך וחותמת בברכה אחת כמו הביננו. ואעפ"כ לא סמכו לצאת בזה אלא ידי תפילה בעשרה (כעין זה כתבתי בהנהגת כל היום[26] לענין ק"ש דשחרית), ובשעת צאת הכוכבים חזרו והתפללו דהיינו ק"ש וברכותיה וסמכו גאולה לתפילה. וכיון שאמרו ברוך ה' לעולם וכו' בתפילה ראשונה, כשקיבלוה עליהם לחובה קיבלו עליהם שתהיה ברוך ה' לעולם וגו' במקום חזרה, אע"פ שהיא קודם התפילה. ועיין מה שכתבתי בהלכות יו"ט סי' ב'[27] ובהלכות שבת סי' י"ט[28], ותרוה צמאך.

ו. לענין הפסקה בין ועל כל מעשיו[29] לתפילת י"ח, כתב הב"י באו"ח סי' ס"ט בשם המנהיג[30] ובסי' רל"ו בשם רב עמרם[31] שהש"ץ רשאי להפסיק[32] בין ברכה זו לתפילת י"ח. ואנו אין נוהגין כן כי אם במעריב של ראש חודש ובליל השאלה לענין הכרזה, כמו שכתב הרשב"א בתשובה[33] סי' רצ"ג, הובא באו"ח סי' רל"ו[34]. עיין מה שכתבתי בהלכות ר"ח סי' ה'[35] ובפרשת וישלח סימן א'[36].

ז. אחר תפילת ערבית (כאשר מתפללים אותו בזמנו) אומרים מזמור כ"ד ח' כ"ט (יוסיף אומץ[37]). וראיתי נוהגים בישוב אחד דאפילו כשמתפללים מעריב בהדי מנחה אומרים אותן אחר מעריב.

ומוסיפים בליל א' נגהי ב' מזמור כ"ה, ב' נגהי ג' מזמור ל"ב, ג' נגהי ד' מזמור ל"ח, ד' נגהי ה' מזמור נ"א, ה' נגהי ו' מזמור פ"ו. וכן היה נוהג החסיד מהור"ר יודא סג"ל ז"ל וחברא קדישא דיליה שנסעו לירושלים תוב"ב[38]. אכן בימים שאין אומרים בהם תחינות אין אומרים המזמור רביעי שמוסיפים בכל לילה. ועיין מה שכתבתי בפרשת בא לענין חמישה עשר בשבט[39].

26 לעיל עמ' יח, סי' כ וכא.
27 לעיל עמ' קיב.
28 לקמן עמ' רי.
29 סוף ברוך ה' לעולם, ראה בסי' הקודם.
30 דיני תפילה סי' כז.
31 בסידורו.
32 באמירת ברכו.
33 ח"א.
34 שו"ע שם סע' ב.
35 לקמן עמ' קצו.
36 לקמן עמ' רמא.
37 ראה שם סי' שיז (ונראה שם שהוא אחרי תפילת שחרית, וגם מונה שם מזמורים אחרים, וצ"ע).
38 מוזכר גם לקמן הל' שבת סי' כו, ועיי"ש בהערה.
39 לקמן עמ' רנז סי' ב.

משא ומתן

א. אמרו חז"ל בב"ב דף פ"ט[1] על פסוק לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה[2], שפירושו הכי, לא יהיה לך שום ממון, ולמה משום שהוא בכיסך אבן ואבן וגו'. אבל אבן שלימה וצדק, יהיה לך, כלומר כשיהיה לך אבן שלימה וצדק תשא ברכה מאת ה' שיהיה לך הון עתיק[3], וכן לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה[4] וגו', עיין שם.

ונ"ל המנהיג לתת סמך לזה מן האלפ"א בית"א[5] א' ב' ג' ד', ראשי תיבות אמונה ברכה[6], גזילה דלות. וזהו מוסר גדול.

ב. זה לשון סולת בלולה[7] סי' קנ"ו. כשנתן לו השם יתברך איזו ריוח אז יתן הודיה לשמו יתברך, דכתיב וזכרת את ה' אלוהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל[8], וכשמשפיע לו הקב"ה עושר מרובה אזי לא ירום לבבו, אדרבה יהיה נכנע, ויאמר מה אני כי הבאתני עד הלום. ויפחוד לו מאד, אולי מנכה לו הקב"ה מזכויותיו בעוה"ז, או אולי מנסה אותו השם יתברך לראות כיצד יתנהג עם המעות. על כן החכם עיניו בראשו יתנהג עם המעות הרבה צדקה וגמילות חסדים כפי הברכה אשר ברכו ה' (ועיין משל נאה שהבאתי בהלכות הכנסת אורחים[9]), ולהיות עניו ביותר. וכבר הזהירנו התורה על זה, דכתיב[10] כי ה' אלוהיך מביאך אל ארץ טובה וגו', ואכלת ושבעת וגו', ורם לבבך ושכחת וגו'. ויזהר להפריש מעשרות דכתיב עשר תעשר[11] וגו'. דיני מקח וממכר והפרשת מעשר עיין באו"ח סי' קנ"ו ובספר חסידים סי' שצ"ה ושצ"ז.

ג. זה לשון ספר חסידים סי' תק"ל. יש שהם עניים בעבור שאבותיהם עשו עוולה וירשו הבנים אותו הממון ונגזר על אותו הממון כליה, וכתיב בניו ירצו דלים[12], וכתיב אל יהי חונן ליתומיו[13], וכתיב ינקש נושה לכל אשר לו[14]. וכל זמן שיש מאותו ממון לא יצליחו, כדי שיתקיים הגזירה. ויש שיהיו עניים מפני שקיבלו ריבית, או שהיה בעירם עושים עוולה ולא מיחו, או שהיו מסייעים לעוולה, או שמחים בדבר, כולן לבסוף יכלו, עד כאן.

ראיתי להציג לפניך שטר עיסקא שתיקן אדוני מ"ו הגאון המפורסם מהור"ר אברהם ברודא ז"ל[15].

1 עמ' א.
2 דברים כה, יג.
3 הון עתק (משלי ח, יח).
4 דברים שם יד.
5 כעין שבת קד, א שגם דרשו סמיכות האותיות.
6 איש אמונות רב ברכות (משלי כח, כ).
7 דברי חכמים ח"ב דף ל.
8 דברים ח, יח.
9 סי' ב, לעיל עמ' צג, בענין נתינה לעניים מהוגנים.
10 דברים ח, פס' ז, י, יד.
11 שם יד, כב.
12 איוב כ, י.
13 תהילים קט, יב.
14 שם יא.
15 זהו נוסח הית"ע מהראשונים שנמצאים בידינו, שאינו מפורסם ולא זכה לדיון בספרי הפוסקים.

ד. וזו נוסחה. הן אמת שהלויתי סך כך וכך לפלוני בתורת עיסקא, דהיינו תילתא באגר ותרי תילתא בהפסד ח"ו, ולו תרי תלתא באגר ותלתא בהפסד ח"ו[16]. באופן שלא יתעסק במעות שלי כי אם פה ק"ק פלונית ודוקא במו"מ פלוני[17]. וכשיהיו לו עדים נאמנים וכשרים ויהיו מחברי עיר ויודעי תורה שלא היה לו שום משא ומתן במעות שלו חוץ לקהילה הנ"ל ושהיה לו הפסד במעות שלו ח"ו, אזי מחוייב אני לקבל שני חלקים הפסד כנ"ל. וכשיהיה ריוח ברצון השם ב"ה אזי מגיע לי שליש ריוח. ועל אותו שליש ריוח התפשרתי עימו באם שיהיה ריוח שייתן לי סך כך וכך למאה לשנה. וליתר בטחון נתן לי ח"כ[18] על סך הנ"ל, ודא ודא אחת היא. ובדבר הרווחים אם ישבע בין אשרי ובא לציון בבית הכנסת[19] ביום הכניסה[20] שלא היו לו רווחים במעות שלי אזי אין אני מבקש כלום מן הרווחים. ולראיה חתמתי שמי פלוני בן פלוני המלוה[21]. עד כאן נוסחה.

ומה שמבואר בתוכה דוקא במשא ומתן פלוני ובמקום פלוני, נ"ל המנהיג שהוא כדי שיהיה קרוב לשכר ורחוק מהפסד, כי אולי אינו מבין יותר מאותו משא ומתן, ואם יתעסק בעסק אחר יפסיד. וכן במקום אחר יש אחריות[22]. ואם כן המלוה שמלוה לו המעות ואינו מתנה כנ"ל בודאי סומך על הרווחים שיבואו לו, בלתי נמנע שחבירו לא ישבע לו שהפסיד, משני טעמים, חדא, שאינו רוצה לפרסם הפסדו, שמפסיד אמונתו בזה, שלא יתנו לו יותר בהקפה, שחוששים דכליא קרנא. ועוד, שהוא מתבייש להשבע[23]. והרי הם הרווחים אצל המלוה כריבית, דאין ספק שסמך על הרווחים אף אם יפסיד כיון שלא התנה, ואין אדם מניח את מעותיו על קרן הצבי, אבל אם התנה אין כאן בית מיחוש[24].

16 בב"מ סח, ב לגבי רב עיליש מבואר שבמקום שכר טירחה אפשר לעשות פלגא באגר ואז תרי תילתי בהפסד, או תרי תילתי באגר ואז פלגא בהפסד. וכאן צירף שני האופנים, שבהפסד וברווח יד המלווה על התחתונה, וראה רמב"ם הל' שלוחין פ"ו ה' ג-ד. ברוב נוסחאות הית"ע כתבו שכר טירחה ולא השתמשו בעצה של פלגא באגר וכו'.

17 "מותר ליתן עיסקא למחצית שכר ולהתנות שלא להתעסק אלא בדבר פלוני, ואם ישנה שיהיה כל האחריות על המקבל" (שו"ע יו"ד סי' קעז סע' ה). וראה לקמן מה שבאר הטעם בהתנאה זו.

18 חילוף כתב. ואצ"ל "ת"כ", והיינו תקיעת כף.

19 ראה כעי"ז לעיל הל' תחנון סי' ח. גם בדברי חכמים (פוחוביצר) שער התשובה פט"ז מובא להשבע בין אשרי ולמנצח.

20 שני או חמישי, שנכנסים לבית הכנסת לקריאה בתורה, ראה מגילה ב, א ורמב"ם הל' מגילה פ"א ה"ו.

21 בהרבה נוסחי הית"ע הנוסח הוא של מקבל העיסקא והוא החתום ע"ז, ראה בספר תורת ריבית (לרבנים הרשלר והיישריק) סוף פרק טז בנוסחי ההית"ע השונים.

22 דהיינו שאם ישנה האחריות עליו, ראה לעיל לשון השו"ע.

23 וכן מפני חומרת השבועה, ראה רמב"ם סוף הל' שבועות ושו"ע או"ח סי' קנו להזהר מלהשבע אפילו באמת.

24 שאז מחמת התנאי צריך לשלם לו אם שינה.

מילה

א. בליל שבת שקודם המילה נכנסים אצל היולדות אחר הסעודה וטועמין שם מידי[1], והוי סעודת מצוה. יו"ד סי' רס"ה סע' י"ב[2] בשם תרומת הדשן סי' רס"ט. וכתב הטעם דאז הכל מצויין בבתיהם ואז ישוע הבן (שמוזכר בגמרא דסנהדרין). וכתב הט"ז שם ס"ק י"ג שראה סמך לזה ממדרש רבות פרשת אמור פרשה כ"ז[3], רבי לוי אמר משל למלך שגזר ואמר כל אכסנאין שיש כאן לא יראו פני עד שיראו פני המטרונא תחילה, כך אמר הקב"ה לא תביאו לפני קרבן עד שתעבור עליו שבת, שאין שבעה ימים בלא שבת ואין מילה בלא שבת, עכ"ל.

ובדרישה[4] הביא מתשובת מהר"ם[5], מה שנוהגין בשבת לבקר אצל התינוק הנולד שהוא אבל על תורתו ששכח כדאיתא בפרק המפלת, עכ"ל.

וטעם למה קורין לסעודה זו זכר עיין בספר נחלת בנימין[6] מצוה ב'[7], עיין שם. ומנהג פ"פ שאין מזמינים לזכר[8], אלא מכריזים בבית הכנסת אחר קדיש של במה מדליקין כל העולם יבואו על הזכר אצל פלוני[9].

ב. אבי הבן מברך להכניסו בבריתו של אברהם אבינו בין מילה לפריעה דהוי שפיר עובר לעשייתו, דמל ולא פרע כאלו לא מל[10].

ואם נולד תאומים מברך ברכה אחת לשניהם, דהיינו בין מילה לפריעה דראשון מברך להכניסם בבריתו של אברהם אבינו, פרח מטה אהרן ח"ב סי ל"ב, שחולק על הדרכי נועם סי' כ"ז דכתב שחייב לברך ב' פעמים, עיין מה שכתב הט"ז ביו"ד סי' רס"ה ס"ק א' וש"כ שם.

1 כ"ה בתרוה"ד סי' רסט ש"נכנסין לשם לטעום", והביאו הרמ"א סי' רסה סע' יב. בשו"ת מהרי"ק סי' קעח כתב שנהגו אצלם רק לשתות יין ולאכול פירות בסעודה זו, וכן משמע במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רלח, וביוסף אומץ סי' תתרכד כתב ששותין שם יין. בשו"ת חוות יאיר סי' ע כתב: "שאין אוכלין שם בקבע, רק אלו נכנסין ואלו יוצאין, ושותין מעט מזעיר, וכמה לא יטעמו דבר". וע"ע ערוה"ש יו"ד סי' רסה סע' לז מש"כ על לשון הרמ"א, והוסיף "ובאמת אין המנהג בסעודה, רק בטעימת פירות".

2 בהגהת הרמ"א.

3 סי' י'.

4 סי' רסד אות ב.

5 "תשובת מה"ר מנחם בסי' קב", וכנראה כוונתו לפסקי רבי מנחם ריקאנטי סי' תקצג, והולך על דבריו שם לעיל בענין ברכת שהחיינו, ודבריו כאן לקוחים מהמהרש"ל (ראה בהגהות והערות שבטור מהד' מכון ירושלים את נד).

6 אמסטרדם תמ"ב.

7 דף ח, ב סי' יח- יט.

8 שו"ת חוות יאיר סימן ע: "אין מזמינין בו בני אדם". יתכן שהטעם כדי שלא להכשיל מי שלא יבוא לסעודת מצוה, ראה לקמן סי' יז.

9 וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רלח בהגה, ובהערה 4 שם, וכן באוצר הברית פרק ג הערה יז.

10 שבת פי"ט מ"ו.

ואם אין אביו שם מברך הסנדק, ראב"ד[11] והגהות מיימוניות[12] בשם סמ"ק[13].

ג. העומדים אצל המוהל כשמגיע לאקב"ו יאמרו הם בתחילה (אבל לא בקול רם) על המילה, כדי שישמע המוהל ולא יטעה לומר על השחיטה, דלא זו דהוי ברכה לבטלה אלא גם הוא סכנה לתינוק הנימול[14].

ד. צריכים כל העם להיות עומד בשעת המילה דכתיב ויעמוד העם בברית[15], טור יו"ד סי' רס"ה[16], חוץ מהסנדק שצריך לישב.

ה. מה שנוהגין במדינת אשכנז שהמוהל והסנדק מנגנים וכרות (אינו[17]) מנהג פ"פ, עיין מה שכתבתי בהלכות פסוקי דזמרא[18].

ו. אבי הבן שהוא מוהל אינו יוצא בברכת על המילה בלבד, אלא יברך גם כן ברכת להכניסו, הלכות קטנות[19] סי' מ"ט. ומברכו עם ברכת המילה קודם שיחתוך, רשב"ם[20]. ועיין מה שכתב הט"ז ביו"ד סי' רס"ה ס"ק א'. אע"פ שכתבתי לעיל[21] בשם פרח מטה אהרן שמברך בין מילה לפריעה, שאני הכא כיון דהוא עוסק בעצמו לא יכוון בברכתו. או לאידך גיסא אם יברך אחר החיתוך חיישינן שמא מתוך שהוא מכוון בברכה יקלקל בפריעה. וא"ת ימתין מלפרוע עד אחר הברכה, זה נמי אינו עולה יפה, דשמא בין כך יקרוש הדם ולא ימצא עור של פריעה ומצער לתינוק[22]. ועוד, כיון דבלאו הכי מברך על המילה מסמיך נמי ברכת להכניסו אליה, נ"ל המנהיג.

ז. עושין כסא לאליהו ז"ל שהוא מלאך הברית. ויאמר בפה מלא זה הכסא של אליהו זכור לטוב[23], ואם אין אומרים כן אינו בא לשם[24].

11 הל' מילה פ"ג ה"א.
12 ל"מ.
13 מצוה קנז בהגהות ר"פ אות א.
14 חשש זה נמצא בספר פחד יצחק (למפורנטי) ערך מוהל, והעיד על מעשים שקרו בזה. ובכמה ספרים דנו מזה האם ראוי ששוחט גם ימול, ראה עיקרי הד"ט יו"ד סי' כח סע' ה, זכר דוד (מודינה) מאמר ראשון פרק ע, זוכר הברית (גרינוולד) עמ' לו, ליקוטי יוסף (ריינרמאן) עמ' יט, ישיב יצחק (שכטר) יו"ד ח"א עמ' צז-צח, ועוד.
15 מלכים ב פרק כג, ג.
16 אינו לפנינו, והוא ברמ"א שם סע' א.
17 ט"ס, כמש"כ בסוף ספרנו בשער הלוי בהל' פסוקי דזמרא.
18 לעיל עמ' לב סי' יג, וראה שם בהערה מהצאן אובדות.
19 ח"א.
20 ראה בתוס' שבת קלז, ב ד"ה אבי הבן, בשם רבינו שמואל, שאבי הבן יברך לפני המילה (ובשו"ע סי' רסה סע' א כתב כשיטת הרא"ש לברך בין המילה לפריעה). ובט"ז שם כתב שאם האב עצמו מל יברך גם להכניסו לפני המילה.
21 סי' ב.
22 ע"כ מבואר גם בט"ז שם.
23 שו"ע סי' רסה סע' יא.
24 כמבואר בזוהר לך לך, דף צג עמוד א: "ועל דא תנינן דבעי בר נש לתקנא כרסייא אחרא ליקרא דיליה, וייתי דא כרסייא דאליהו, ואי לאו לא שרי תמן".

וכשמביאין התינוק אומרים ברוך הבא בשם ה'[25].

ח. ברכת אשר קידש ידיד וכו' צריך לומר על הכוס, ומברך תחילה בורא פרי הגפן.

ובמקום שאין שם יין מברכים אשר קידש בלא כוס, נ"ל המנהיג[26]. ומצאת און לי ממה שכתב הבית יוסף[27] בשם המרדכי[28] טעם שמברכין על הכוס שאין אומרים שירה כי אם על היין[29], אם כן [לאו[30]] ביין תליא מילתא[31], ועיין מה שכתב הט"ז ביו"ד סי' רס"ה ס"ק יו"ד.

ט. אחר שפרע עומד הסנדק ופניו לצפון ונושא התינוק על זרועותיו, והמוהל עומד כנגדו ופניו לדרום ומברך אשר קידש ידיד מבטן[32] וכו'.

וכתב רש"י בשבת דף קל"ז[33], אשר קידש ידיד מבטן זה יצחק. ורבינו תם[34] פירש דקאי על אברהם דכתיב מה לידידי בביתי[35]. ולי המנהיג נראה להכריע כדעת רש"י דכתיב את בריתי אקי"ם את יצחק[36], ראשי תיבות אשר קידש ידיד מבטן (בעל הטורים פרשת לך לך[37]). ואברהם לא היה מקודש מבטן, דהרי כשהיה בן ג' הכיר את בוראו[38] ולא קודם לכן, ולא מל עד שהיה בן צ"ט כדי להיות מצווה ועושה (ועיין מה שכתבתי בהלכות הנהגת אדם בבוקר[39] סי' י"ט), וחוק בשארו שם זה יעקב, דכתיב ויעמידה ליעקב לחוק[40]. וזה גם כן מענין ברכה

25 "נהגו בספרד ובצרפת כשמכניסין את הילד לבית המילה אומר המוהל בקול רם ברוך הבא, והעם עונין בשם ה', ברוך הנימול לשמונה כך מצאתי. אב"ן" (ספר המנהיג הל' מילה). וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' עא ולר"י קירכום עמ' פד שאומרים המוהל והציבור רק "ברוך הבא".

26 וכ"כ בספרי הפוסקים המאוחרים על ברית מילה, כגון בכורת הברית (בפתח אליהו אות יח ובסי' רסה ס"ק טו) ובזוכר הברית (סי' כג סע' ח).

27 סי' רסה.

28 יומא סי' תשכז.

29 ברכות לו, א.

30 נראה שכצ"ל, כמבואר לעיל שמברכים בלא כוס, וראה בט"ז שמציין לקמן.

31 אמנם ראה במרדכי שם בשם רבי יעקב ב"ר שמשון שאין אומרים שירה אלא על היין ולכן ביוכ"פ לא יברך כלל אשר קידש. ושם הביא דברי ר"ת שחולק, וכתב "דלא מיבעי דבלאו כוס עבדינן ליה, דלא עדיפא מברכת המזון דבעינן כוס ועבדינן נמי בלא כוס", וע"ע אנצ' תלמודית ערך ברית מילה טור רנז-רנח. [גם בקידוש י"א שהיין מפני "שירה על היין", ראה שם ערך כוס של ברכה הערה 16, והיא לעיכובא בברכה. ומ"מ יתכן שבברית מילה אינה מעכבת מפני שהיא רק תקנת הגאונים וכמנהג ישראל, ואכמ"ל].

32 כן נמצא גם במנהגי ורמיזא לר"י קירכום ולר"י שמש שם שהסנדק מחזיק את הבן והמוהל מברך. בשו"ע שם סע' א כתב: "ואבי הבן או המוהל או אחד מהעם מברך", ועיי"ש בש"ך ס"ק ד האם לקיים את המנהג שהמוהל מברך או עדיף אחד מהעם שיותר בקי וכו'. [לגבי הכיוונים, במנהגי ורמיזא לר"י שמש כתב שהמוהל המברך פונה לכיוון מזרח, והסנדק עם התינוק עומד לצידו, וכ"ה בעוד ספרים שפונה למזרח, ראה בפסקים ותשובות (ירושלים תשע"ז) סי' רסה הערה 56].

33 עמ' ב.

34 שם בתוד"ה ידיד.

35 ירמיהו יא, טו.

36 בראשית יז, כא.

37 בסופה.

38 ב"ר צה, ג. וראה שם עוד דעות, וברמב"ם וראב"ד תחילת הל' ע"ז.

39 לעיל עמ' יז.

40 תהילים קה, י.

זו כמו שמסיים הפסוק לישראל ברית עולם, וצאצאיו חתם באות ברית קודש, רוצה לומר צאצאיו של אברהם. ולדיוקא קא אתי, דוקא צאצאיו דהיינו בניו חתם באות ברית קודש תיכף ביום השמיני, אבל הוא עצמו המתין עד שהיה בן צ"ט שנים להיות מצווה ועושה. דבשלמא כל שאר מצוות עשה תיכף כשהכיר את בוראו דילמא הלכה דגדול שאינו מצוה[41], ולא יבצר ממנו כל אשר יזם גם אחר הציווי ויוצא ידי פלוגתא[42], אבל מילה אי אפשר להיעשות יותר מפעם אחד באדם אחד[43]. כן נ"ל המנהיג לפרש נוסח הברכה.

י. כשמגיע לואומר לך בדמייך חיי כופל הפסוק, ובכל פעם נותן מהיין באצבעו בפי התינוק. וכתב הב"י ביו"ד סימן רס"ה שעושה צורת שדי באצבעותיו[44]. פירוש, בתחילה מושיט ג' אצבעות נפרדות זו מזו דהוי כעין ש"ן, ואח"כ כופף אצבע אחד שיהיה כעין ד', והטיפה שמושיט באצבעו ונתנו בפי התינוק הוי כעין יו"ד[45].

ומזה הטעם נ"ל המנהיג שנוהגים למול את התינוק קודם עלינו[46], ושיר היחוד אומרים קודם המילה[47], אע"פ שבשאר הימים אומרים שיר היחוד[48] קודם[49] עלינו, הכא שאני כיון שמיוסד בתוכו[50] לתקן עולם במלכות שדי, ויש לו שייכות אל המילה כמו שכתוב ביחזקאל[51] שבזכות המילה ישדד המערכות ויצאו אסירנו מבור אין בו מים[52].

יא. בקהלת רבה[53] בפסוק עת ללדת[54], זה לשונו, היה אבוי דינוקא משקי לון חמר עתיק, ואמר שתן מן הדין חמרא טבא וכו', וענו בתריה כשם שהכנסתו לברית כן תכניסהו לתורה ולחופה, עיין שם דרבי שמעון בן חלפתא וחבריו התפללו כן ונתרפא הילד. ומנהג שלנו

41 נראה שכוונתו להו"א של רב יוסף בקידושין לא, א שגדול שאינו מצווה ועושה מהמצווה ועושה.

42 האפשרויות בסברא האם גדול המצווה ועושה או אינו מצווה ועושה.

43 והטפת דם במהול היא מדרבנן.

44 "ושמעתי שעושה צורת שדי באצבעותיו בעת שנותן מן היין בפי התינוק".

45 ובספרים אחרים כתוב שהאגודל הוא בדמות האות יוד, או אפשרויות אחרות, ראה אוצר הברית (ירושלים תשנ"ג) פ"ג הערה צד ובפסקים ותשובות (ירושלים תשע"ז) סי' רסה הערה 86.

46 מנהגי מהרי"ל עמ' תעט, ומנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' עב-עג. "כתוב בהגהות מנהגים שמלין קודם עלינו לשבח, וכן המנהג" (ש"ך יו"ד שם ס"ק כד). [מנהג פשוט באשכנז להיות זריזין מקדימין ומלים בבוקר בבית הכנסת אחרי תפילת שחרית ו"תכף בסיום כל התפילה" (מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' סט)].

47 "וביום שיש בו מילה מקדימין לומר השיר היחוד מיד אחר סדר הקדושה לומר עליו קדיש יתום, ולהניח עלינו לשבח אחר שמלו התינוק" (לבוש או"ח סי' קלג סע' א).

48 לעיל הל' תחנון סי' יא הוזכר אמירת שיר היחוד בכל יום בסוף התפילה. ומבואר שם שהוא נאמר לאחר עלינו לשבח, ועיי"ש בהערה.

49 וסמוך.

50 של עלינו לשבח.

51 טז, ו. וראה רש"י שמות יב, ו. וראה פדר"א פרק כח.

52 ע"פ זכריה ט, יא. וראה ברש"י שמות שם. ורש"י בשבת קלז, ב באר שהכוונה להוצאה מבור הגיהנום. [בלבוש שם כתב טעם אחר למילה לפני עלינו, כדי לכלול גם התינוק במה שאומרים שלא עשנו כגויי הארצות וכו']

53 ג, ג.

54 קהלת ג, ב.

בכשם שנכנס לברית מיוסד על מדרש זה, א"כ היה ראוי לומר **כשם שהכנסתיהו לברית כן תכניסהו וכו'** כנוסח המדרש[55], דאז קאי התפלה גם כן על אבי הילד שיזכה להכניסו בעצמו לתורה ולחופה ולמעשים טובים.

ומזה יצדק אצלי מה שכתבתי לעיל[56] בשם הלכות קטנות דאם האב עצמו מל את בנו אינו יוצא בברכת על המילה בלבד, אלא צריך לברך גם להכניסו וכו' כי ההכנסה היא מצוה בפני עצמה, נ"ל המנהיג.

יב. אין אומרים תחנון ביום המילה באותו בית הכנסת שמלין בו את התינוק[57], וכל הקהל חוץ מאבי הבן והסנדק והמוהל אומרים אותו בבתיהם[58]. אבל למנצח יענך ה' ביום צרה אומרים בבית הכנסת[59], דהרי צרה הוא לתינוק כדאמרינן בגמרא[60] שאין מברכין שהשמחה במעונו משום דאיכא צערא לינוקא.

יג. נוהגין להדר אחר מצוה זו להיות סנדק. ויפה כח הסנדק מכח המוהל לענין חיוב לקרותו לספר תורה, עיין מה שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה סי' ט'. והטעם הוא דסנדק הוי כמזבח מקטר קטורת[61], דמטעם זה אין נותנין שתי סנדקאות לאדם אחד דכתיב ישימו קטורה באפך וגו' ברך ה' חילו[62], וכל אחד רוצה להיות מתברך, ועיין במהרי"ל[63]. ועוד, דסנדק מוציא הוצאות[64], מה שאין המוהל מוציא על פי הרוב. זה לשון מילי דאבות פרק ב' דאבות, מצוה שהוצאתה גדולה תקרא חמורה, וההיפך בהיפך. וזהו אומרם ז"ל בסוף חולין[65] על שילוח הקן, ומה מצוה קלה שהיא כאיסר וכו', וידיעת ההפכים אחת, ואם תקרא קלה למיעוט ההוצאה יתחייב שתקרא חמורה לגודל ההוצאה. עוד אמרו בפרק התכלת[66], אמר רב נתן אין לך כל מצוה קלה שבתורה שמתן שכרה בעוה"ז ובעוה"ב, אבל איני יודע כמה, צא ולמד ממצות ציצית וכו'. הנה נקראת מצות ציצית קלה למיעוט הוצאתה. וכן אמרו בפרק קמא דע"ז[67], מצוה קטנה[68] יש לי וסוכה שמה, ואמאי קרי לה קטנה דלית בה חסרון כיס, עכ"ל.

55 וכ"ה ברי"ף סוף פרק י"ט בשבת, וכ"כ בשו"ע סי' רסה סע' א, ובמנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' פד. ולא כנוסח בגמרא לפנינו שבת סוף פרק יט: "כשם שנכנס לברית כן יכנס" וכו', וכ"ה מנהג אשכנז הרגיל, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' עא. ועיי"ש בש"ך, ט"ז וביאור הגר"א. וע"ע ביוסף אומץ סי' שכו ובהערות.

56 סי' ו.

57 דוקא באותו בית הכנסת, ראה רמ"א או"ח סי' קלא סע' ד. וראה בלקט יושר או"ח עמ' לד והערה 96 ועמ' נא והערה 6.

58 ראה על חידוש זה לעיל הל' איסורין סי' ה ובהערות שם.

59 מנהגי מהרי"ל עמ' תפא, וראה בש"ך יו"ד שם ס"ק כד מחלוקת בזה.

60 כתובות ח, א.

61 בכמה מדרשים מבואר שהמילה היא כקטורת, ראה ב"ר מז, ז ועוד.

62 דברים לג, י - יא.

63 מנהגי מהרי"ל עמ' תעו, כל הענין.

64 לקנות מצוה זו ולתת מתנה לברית, ראה בש"ך יו"ד סי' רמט ס"ק ג.

65 משנה אחרונה.

66 מנחות מד, א.

67 ג, א.

68 צ"ל קלה.

ועיין מה שכתבתי בהלכות סוכות בדין אתרוג[69].

יד. מהרי"ל כשהיה סנדק הביא הוא עצמו התינוק לבית הכנסת[70] ולא הניח אשתו להביאו[71]. אבל כתב בשם מהר"ם[72] דמי שרוצה לזכות גם את אשתו שתזכה קצת במצוה להביאו הרשות בידו[73], וכן נוהגין בפ"פ ובכל תפוצות ישראל.

ונ"ל המנהיג שיש לאם הילד[74] יותר שייכות משיש לאב[75], מדמדמין הכנסה זו להכנסתו לתורה ולחופה ולמעשים טובים, ואילו אצל תלמוד תורה אמו מביאתו לבית הספר[76], ועל קוטב זה אמר שלמה ואל תיטוש תורת אמך[77]. וכן במעשים טובים האם מחוייבת יותר להדריך את התינוק בדרך הישר, כי אם יהיה בן מביש ובן כסיל היא תוגת אמו[78], ועל כן נאמר אצל שלמה אשר יסרתו אמו, משלי פרק ל"א[79], הוא הדין הכא נמי.

טו. כבר כתבתי בהלכות אבלות[80] שהמוהל יורד לפני התיבה ללמנצח[81] ושהוא דוחה את האבלים, דלא כמהר"ם מינץ סי' מ"ג וש"כ יו"ד סי' רס"ה (וכן נוהגים בפ"פ). ונ"ל סמך לזה כיון דיענך ה' ביום צרה קאי על התינוק הנימול[82], אשר מטעם זה אמרו בגמרא דאין מברכין שהשמחה במעונו בבית המילה משום דאיכא צערא לינוקא כמו שכתבתי לעיל[83], א"כ דוקא המוהל שהוא המצערו ראוי לאומרו ולהתפלל עליו.

טז. מה שנוהגין במדינת אשכנז באיזו ישובים לעשות מי שבירך לתינוק הנימול[84] תיכף אחר שאמרו עלינו[85], אינו מנהג פ"פ[86].

69 סי' ד.

70 הסנדק שמלים על ברכיו הוא גם זה שמביא את התינוק מהנשים לברית (ולא כמנהג בזמננו שהם שני כיבודים), ראה במנהגי מהרי"ל עמ' תעו-תעז ועמ' תפז-תפח, ומנהגי וורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' ע ובהערה 82 שם.

71 לתוך בית הכנסת. ראה מנהגי מהרי"ל עמ' תפז, ושם מפורש שמדובר כשלא היתה אשתו עימו.

72 תשב"ץ קטן סי' שצז.

73 שם בתשב"ץ קטן מתנגד שאשה תהיה סנדק ממש, ובמהרי"ל הביא בשם מהר"ם שאשה גם לא תכנס עם התינוק לתוך בית הכנסת.

74 יתכן שכוונתו כאן כשהאב של התינוק הוא עצמו סנדק, ואשתו אם הילד תביא את התינוק.

75 אמנם רק האב מצווה ללמד בנו תורה, וכן החובה מדרבנן לחנכו היא רק באב. וגם מצוות מילה היא רק על האב.

76 ראה ברכות יז, א.

77 משלי א, ח.

78 משלי י, א.

79 פס' א.

80 סי' ט.

81 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' סז ובהערה 50 שם.

82 ראה מנהגי מהרי"ל עמ' תפא.

83 סי' יב.

84 נמצאת תפילה כזו בלשון ארמית על רפואת התינוק בגאונים, ראה בכלבו סי' עג ומנהגי מהרי"ל עמ' תעח ובהערה 3.

85 היום המנהג הנפוץ שאומרים מי שבירך לפני "עלינו", ראה למשל פסקים ותשובות (תשע"ז) סי' רסה אות יא. (ויתכן שכאן מדובר ב"עלינו לשבח" של סדר התפילה, ראה לעיל סי' י, ולא רצו לעכבו משום מנהג חדש של "מי שבירך". ובזמננו שאומרים "עלינו לשבח" רק מצד סדר הברית מילה, אפשר לומר מי שבירך לפניו).

86 גם במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום לא כתבו לעשות מי שבירך במילה.

יז. הסעודה שעושין ביום המילה היא סעודת מצוה, דכתיב כורתי בריתי עלי זבח[87]. ועוד, דאמרו חז"ל כל מצוה שקיבלו עליהם בשמחה וכו', עיין שבת דף ק"ל[88]. וזה לשון פרקי דרבי אליעזר פרק כ"ט, כשהיה יצחק בן שמונת ימים הגישו למילה, שנאמר וימול אברהם את יצחק בנו[89], והגישו למנחה על גבי המזבח ועשה שמחה ומשתה. מכאן אמרו חכמים חייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו יום שזכה למול את בנו כאברהם אבינו, דכתיב ויעש אברהם משתה[90] וכו', עכ"ל.

וכל מי שאינו אוכל בסעודת מילה כשהזמין אותו בעל ברית הרי הוא כמנודה לשמים, תוס' פסחים דף קי"ד[91]. וקאי על ארבעה כמנודין לשמים, שם קי"ג[92]. וכתב בספר צדיק תמים[93] דנכון לצוות על השמש שלא לקרוא אותו בתוך הקרואים אם אין דעתו לילך לשם, כדי שלא יהא ח"ו כמנודה לשמים. אבל אינו החיוב לבזות את עצמו אם הוא תלמיד חכם לילך על סעודה שיש שם פוחזים וריקים, תוס' פסחים דף קי"ד[94]. ועיין מה שכתבתי בהלכות דרך ארץ סי' ב', ושם[95] כתבתי גם כן תיקון קהל פ"פ יצ"ו בענין ההזמנה למילה ולנישואין שלא יזמין כל אחד כמה אנשים שירצה, והכל למצב ומעמד אנשים בינונים.

נישואין

א. זה לשון ספר חסידים סי' שפ"ח[1], כתיב ואעבור עליך ואראך והנה עיתך עת דודים[2], אדם שרוצה לקחת אשה ורוצים ליתנה לו צריך לעבור שם לראותה וגם היא תראה אותו, שאם לא ישרה בעיניו לא יקחנה. ואם יקחנה בלא ראות שמא ישנאנה ויקווה ויתאווה למיתתה, וכתיב אל תחרוש על רעיך רעה[3]. ואין להביא ראיה מיצחק אבינו שלא ראה את רבקה, כי לא היה לו לצאת לחוץ מארץ ישראל[4]. והוא הנכון. [הגה"ה: ואני המנהיג מצאתי און לו ממה שכתב הרא"ש בפסקיו בפרק האיש מקדש[5], האיש מקדש בו ובשלוחו וכן האשה מתקדשת בה ובשלוחה[6], אבל אם אפשר לו לקדש בעצמו אסור לו לקדש ע"י שליח[7] אא"כ מכירה, ובאשה

87 תהילים נ, ה.
88 עמ' א, וברש"י שם כתב "שעושין משתה".
89 בראשית כא, ד.
90 שם ח.
91 עמ' א ד"ה ואין מיסב.
92 עמ' ב.
93 לרבי יהודה ליפשיץ, פיורדא תנט, בסוף פרק טז.
94 הנ"ל.
95 סי' ג.
1 לפנינו בסי' שפט.
2 יחזקאל טז, ח.
3 משלי ג, כט. וראה יבמות לז, ב וגיטין צ, א שנדרש על אשתו של אדם.
4 עכ"ל הס"ח. בפענח רזא פרשת חיי שרה יישב "שלא קידשה עד שבאת אצלו", וראה תוס' כתובות ז, ב ד"ה שנאמר. וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
5 כוונתו לקיצור פסקי הרא"ש שם.
6 משנה קידושין פ"ב מ"א.
7 קידושין מא, א. התנאי "אם אפשר" הוא ע"פ רש"י

אין בה איסור ומ"מ מצוה היא ע"י עצמה, עכ"ל. ויצא לו זה ממה שכתוב בגמרא[8] מצוה בו יותר מבשלוחו וכן מצוה בה יותר מבשלוחה, כדרב יהודה אמר רב דאמר אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה. הרי דאין דנין אפשר משאי אפשר[9].

אבל מה שכתב שם, והנה 'עתך עת דודם' בגימטריא[10] ה'עומדת על פירקה', כלומר אז יעשו לה נישואין, כי כשהאיש לוקח קטנה שאינה ראויה לביאה ולהריון כאילו הוא בא עליה בזנות, עכ"ד, זה לשון תוס' קידושין דף מ"א[11] בד"ה אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה, ועכשיו שאנו נוהגין לקדש בנותינו אפילו קטנות היינו משום שבכל יום ויום הגלות מתגבר עלינו, ואם יש סיפק ביד אדם עכשיו לתת לבתו נדוניה שמא לאחר זמן לא יהיה סיפק בידו ותשב בתו עגונה לעולם, עכ"ל.

במשנה סוף פרק בתרא דתענית דף כ"ו[12], בחור שא נא עינך וראה מה אתה בורר, אל תתן עיניך בממון, תן עיניך במשפחה וכו'. ובסוף המסכת[13] מפרש שכל אחת אומרת לפי מה שהיא. אם היא יפיפיה אומרת תנו עיניכם ביופי. מיוחסות אומרות תנו עיניכם במשפחה. מכוערות אומרות קחו מקחכם לשם שמים, ובלבד שתעטרונו בזהובים[14], עיי"ש. והנה כמו שיש בנשים ג' מעלות, יחוס משפחה, יופי, עושר, כן יש באנשים יחוס משפחה, יחוס עצמו, עושר. והנה מהר"ם אלשיך כתב בשמואל א' י"ח[15] שדוד אמר הנקלה בעיניכם התחתן במלך ואנכי איש רש ונקלה, ושאול אמר לו בשתים תתחתן בי היום[16]. רצון הפסוק, דוד הקטין את עצמו שהוא איש רש וגם נקלה, אם מצד משפחתו אם מצד עצמו. ושאול ידע שהוא ממשפחות יהודה והוא עצמו מושלם בכל מעלות ומידות, וגם אם אמת היה הדבר שהיה איש רש. השיבו בשתים תתחתן בי[17], דדיינו מצד יחוס משפחה ויחוס עצמך. ואף שאתה רש ואין לך כל, אין אני נותן עיני בממון, עכ"ד. מזה יראה כל אדם ויקח מוסר לילך בדרך ההוא. אבל לא מצינו כי אם אחד בעיר ושנים במשפחה שמשגיח על זה, רק אדרבה מרחיקים את עצמם ממי שהוא מיוחס מצד עצמו שהוא בקי וחריף, באומרם שאינו יודע טיב מקח וממכר ומתייראים פן יכלה קרנא[18]. הלא דוד שלא היה לו מאומה נתרומם קרנו למעלה למעלה וירם קרן משיחו.

שם ד"ה בהא איסורא. וכ"כ הטור והשו"ע אה"ע תחילת סי' לה.

8 קידושין שם.

9 סוכה נ, ב.

10 בהבדל אחד, והוא "עם הכולל", ראה בהערות מקור חסד על הס"ח שם. וראה על הגימטריא הזאת בהערה בס"ח דפוס מק"נ סי' תתשמג.

11 עמ' א.

12 עמ' ב.

13 לא, א.

14 תוקן המשפט לפי הגמרא, ובנדפס שובש.

15 פס' כג.

16 שם פס' כא.

17 שם פס' כא.

18 של הנדוניה.

ב. שבת שקודם החתונה מרבים בשמחה לכבוד החתן, כי שבעת ימי המשתה מתחילין בשבת[19] עד שבת שאחר החופה[20].

וקורין לשבת שקודם החופה שבן עלץ, כלומר הבן דהיינו החתן שמח, על שם הכתוב[21] יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם[22]. ולזה נוהגים החזנים לנגן השכיבנו בליל אותה שבת, עד חתימת ברכת ופרוס[23].

ועיין מה שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה[24] דבאותו שבת הוא חיוב לקרותו לספר תורה, וקודם לכל החיובים חוץ מבר מצוה שיש לו עירנות בקהילה[25].

ומזמרים לו אחד יחיד[26] כל ד' חרוזות, ולא כמקצת חזנים שאינם מנגנים כי אם א' או ב' חרוזות, כי שיר זה הוא שבח גדול ועדות על עיקרי דת.

ומנהג פ"פ הוא שהקרובים הולכים לבית החתן ולבית הכלה בליל שבת אחר הסעודה וטועמין שם מידי כמו בשבת שלפני מילה[27].

ג. הלילה שלפני דלפני יום החופה עושין העשירים סעודה[28], וקורין אותה מאניזה מאהל[29]. אבל הבינונים אינם רשאים לעשות סעודה זו, לפי תיקון שלהם למעמד ומצב הקהילה[30].

והלילה שלפני החופה עושים סעודה, ונקראת סבלונות[31]. ונוהגין שהחתן והכלה אין אוכלין ואין שותין עד אחר ששלחו סבלונות זה לזו וזו לזה. ושמעתי מפה קדוש ה"ה הגאון מהור"ר יעקב הכהן אב"ד דק"ק פ"פ[32], כשהיה מיסב בסעודת חתונת אחי בק"ק קובלענץ[33], דנראה לו

19 משבת השפינהולץ, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' ח-ט ובהערות 49 ו-51.

20 אמירה מחודשת, וראה בנספח בסוף ספרנו.

21 תהילים קמט, ה.

22 באשכנז השבת שלפני החתונה נקראה בשם "שפינהולץ", והתלבטו רבים להבינה, ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' רנג-רנד ובהרחבה בהערה 81 שם.

23 וכן נמצא במנהגי ורמיזא שם עמ' ד ובהערה 29 שם.

24 לקמן עמ' קפ סי' ט.

25 עיי"ש בהערה על מושג זה.

26 גם בשו"ת נשאל דוד לרבי דוד אופנהיים (ירושלים תשמ"ב, תוספת לנספחים סי' ב על מנהגי פרנקפורט, סי' ז) כתב: "וכל החזנים והמשוררים מחוייבים לנגן אחד יחיד". וראה על שיר זה, שהיה נהוג לזמרו כזמר לחתן בשעת עלייתו לתורה, ועל מחברו רבי אביגדור קרא, מש"כ בהרחבה רבה בספר שרשי מנהג אשכנז לרב"ש המבורגר שליט"א ח"ג עמ' 373-408.

27 כ"ה במנהגי מהרי"ל עמ' רמג, וראה על מנהג סעודה זו במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ד-ו.

28 מנהג זה מובא במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רכט, ועיי"ש בהערות.

29 "מאה"ל" = סעודה. לא ברורה משמעות המילה "מאניז"ה", וראה במנהגי ורמיזא שם בהערה 2 שהרחיב על האפשרויות השונות לביאור הדבר.

30 וכ"כ לעיל סוף הל' מילה: "למצב ומעמד אנשים בינוניים". כל', הגדרת מצב "בינוני" משתנה לפי המצב הכלכלי בקהילה הזאת כעת.

31 ראה באריכות על מנהג הסבלונות וסעודת הסבלונות במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רל ובהערות שם, ביחוד הערה 34.

32 רבי יעקב פופרש כ"ץ, בעל שו"ת ושב יעקב.

33 רבי יעקב היה רב תחילה בעיר קובלענץ, ואח"כ בפפד"מ.

שהמנהג היותר נכון שלא לאכול אבל לשתות[34] שפיר דמי. ונתן סמך לדבריו שהוא גילוי דעת שאינו שולח הסבלונות לשם קידושין, ע"פ מה שכתב הרשב"ם בפרק ערבי פסחים דף קי"ז עמ' ב' במשנה בד"ה בין שלישי לרביעי לא ישתה, זה לשונו, מצאתי בגמ' ירושלמי[35], למה לא ישתה כדי שלא ישתכר וכו', ופריך והלא כבר משוכר וכו', ומשני יין שבתוך המזון אינו משכר[36]. וקיימא לן קידושי שיכור אינם קידושין[37]. לפי זה מגלה דעתו שאינו שולח הסבלונות לשם קידושין כיון דשותה בלא אכילה ואינו חושש לשכרות, דפח"ח. והגם דמסיק שם[38] דהוא הדין יין שלפני המזון אינו משכר ואם רצה לשתות בין א' וב' ישתה, וכן הוא בפסקי הרא"ש שם סי' ל"ב[39] ובאו"ח סי' תע"ג[40] וכן מסקנת הב"י שם בשם הרב ר' יונתן[41], אלא דבספר כל בו[42] מתנגד לכל הדעות וכתב דיין שלפני המזון משכר[43]. ולפי זה היה שרי להו לחתן וכלה לשתות, ואדרבה מצוה קעבדי, אלא דהמנהג הוא שלא לאכול ולא לשתות, ואינו אלא משום צניעות בעלמא (כאשר באמת הכלה יוצאת בהנומא בו ביום[44]), וכן עמא דבר, והיודע נסתרות יודע טעם כל דבר.

ד. ואחר שאכלו קצת שולח החתן סבלונות להכלה ע"י אב"ד[45], שהולך מסורבל[46] כמו שהולכין לבית הכנסת. ונושא הסבלונות ששולח החתן להכלה תחילה, ואח"כ חוזר ונושא סבלונות מן הכלה אל החתן. ונוהגין להכות בכלי זמר כשמביא הסבלונות[47] ומדליקין מדורות[48], והכל כדי לשמוח החתן והכלה. ואם אין שם אב"ד שולחים ע"י מסדר הקידושין, דהוא מסתמא החשוב שבמסובים כמו שכתבתי לקמן בסי' י"א.

ואין מאחרין יותר מדאי לשלוח הסבלונות, דעיקר השמחה באה בשביל החתן והכלה, א"כ למה נצער אותם לאכול ולשתות והם יושבים ורואים[49].

ה. במקור ברוך[50] סי' א' כתב שראוי לבטל המנהג שקצת נוהגים להפסיק כדי להביא החתן לבית הכנסת[51] בין ברוך שאמר ליוצר אור[52], ואין כח מנהג זה יפה לילך אחריו, עיין בלקט הקמח הלכות תפילה[53].

34 יין.
35 פסחים פ"י ה"ו.
36 עכ"ל.
37 ראה שו"ע אה"ע סי' מד סע' ג.
38 ברשב"ם.
39 ל"מ.
40 סע' ג.
41 מלוניל, בפירושו למשנה.
42 סי' נ.
43 וכן נקט בספר המנהגות (לר"א מלוניל) דף כח עמ' א, וכ"כ בשו"ע סי' תעג סע' ג שראוי להזהר בזה.
44 כתובות פ"ב מ"א.
45 מנהגי ורמיזא שם עמ' יב ויח.
46 עם בגד הסרבל (הבגד העליון, ראה ביוסף אומץ ע"פ המפתח).
47 מנהגי ורמיזא שם עמ' יז והערה 35.
48 מנהגי ורמיזא שם הערה 37.
49 ולא אוכלים, כמבואר בסי' הקודם.
50 לרבי ברוך קלעי.
51 בשבת שלפני הנישואין, שהיו מלווים את החתן מביתו לבית הכנסת בשירות וזמירות.
52 ראה על מנהג זה ביוסף אומץ סי' רפג ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רלה עמ' נב-נג ומה שהרחיב המהדיר בהערה 27.
53 הביא שם דברי המקור ברוך.

ו. כתב בעל הלכות קטנות[54] סי' כ"ב שהחתן יברך תחילה על הטלית ואח"כ יפרוש טליתו על הכלה[55]. ועיין בשיורי כנסת הגדולה סי' ה'.

ז. כתב מהרי"ל[56], נוהגין להושיב הכלה אצל החתן בחצר בית הכנסת וזורקים עליהם חיטין[57]. ואומרים השם גבולך שלום חלב חיטים ישביעך[58], כי חלב חטים ישביעך בגימטריא חתן וכלה.

ח. נוהגים החתן והכלה להתענות ביום חופתם[59], כי יום כיפורים הוא להם[60]. וזה לשון דעת חכמה[61] שער התשובה פרק ג', כי באותו יום ימחלו לו עוונותיו[62], וזה לא יעלה על הדעת דיהיה איזו מחילה בלי חרטה ועזיבת חטא על העבר, לכן צריך הוא באותו יום לפשפש במעשיו ולהתחרט עליהם שלא ישוב עוד לאותן חטאים, עכ"ל. והימים הראשונים יפלו, לבל ישוב עוד לכסלה לעשות מעשה נערות.

(ובק"ק פ"פ נוהגים ללבוש ראשו מעוטף כדרך שהאבלים מעוטפים[63], ומנהג כשר וישר הוא, באשר שחושבים אותו דומה למלך[64] באכילה ושתיה וכל מיני שמחות פן ירום לבבו וישכח את בוראו ח"ו, ומתוך שהוא מעוטף יזכור יום המיתה[65]. ואפשר דלהכי נהיגי גם בישובים ללבוש שחורים[66], שהוא גם כן דרך אבלות[67]), והתענית יפה גם כן לכוף ולהשתעבד את יצרו. ועוד, מפני חשש שלא ישתכרו ויבואו לידי ספק קידושין[68]. ולטעם זה ראוי להם להתענות אפילו בראש חודש וביומי דניסן[69] עד זמן מנחה גדולה[70], ואין איסור בזה דהא בק"ק ווירמייזא מתענין בראש חודש סיון[71], אלא שאין נוהגין כן. ועיין מה שכתבתי בהלכות ראש חודש[72].

54 ח"א.
55 וכ"כ בשו"ת שבות יעקב ח"ב סי' כג, וראה ב"ישורון" ח"ד עמ' תרמו ואילך.
56 מנהגי מהרי"ל עמ' תסד. ועיי"ש הערה 3.
57 עכ"ל.
58 תהילים קמז, יד. במנהגי מהרי"ל שם כתב שאומרים ג' פעמים "פרו ורבו".
59 רמ"א אה"ע סא, א.
60 כ"כ הטעם בשו"ת מהר"ם מינץ סי' קט בטעם הראשון, וראה טעמים נוספים באנצ' תלמודית ערך חתן וכלה טור שכ.
61 בדברי חכמים ח"ב.
62 יבמות סג, ב. וראה באנצ' תלמודית שם הערה 60.
63 וכן במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' עו, ולר"י שמש סי' רלא עמ' כא והערה 7 וראה ע"פ המפתח שם ערך בגדי חתן.
64 פדר"א פרק טז.
65 ראה גם מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' כג הערה 12.
66 החתנים. וראה שבת קיד, א שחתנים דוקא בלבוש לבן, וכן נמצא בכמה ספרים שהחתן לובש בגד לבן, ראה המצויין בספר הנישואין כהלכתם לרב בנימין אדלר (ירושלים תשמ"ה) פי"ב סע' כט-לב ובהערות, או קיטל שהוא בגד לבן של מתים, ראה מטה משה (עמוד גמילות חסדים, בהכנסת כלה, פ"א סי' ב): "מלבישין אותו הקיטל בשעת כניסת חופה". (ונהגו גם הכלות ללבוש בגד לבן כעין זה, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' כג הערה 12).
67 ראה תוס' ב"ק נט, ב ד"ה הוה.
68 שו"ת מהר"ם מינץ שם בטעם השני.
69 ראה ברמ"א סי' תקעג לחלק בין ימים שאסור מהדין להתענות כמו ר"ח לבין ימים שרק מפני המנהג כמו ימי ניסן, וראה אנצ' תלמודית שם טור שכב ובהערות.
70 רמ"א או"ח סי' תקסב, ב שאין חובה להשלים אם החופה ביום.
71 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' צט ובהערות הרבות.
72 לקמן עמ' קצט סי' יד.

ט. לענין הנדוניא זה לשון של"ה במסכת פסחים[73], אותן הנוהגים אותן לרמות החתן בכל מה שיוכלו לרמות אותו בענין נדונייתו, וגם לכופו שילך לחופה אף שלא נתנו לו הנדוניא שהבטיחוהו משלם, איני יודע מנין להם דין זה. ותנן בפרק בתרא דכתובות[74], הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל תשב עד שתלבין ראשה, אדמון אומר יכולה היא שתאמר אילו פסקתי אני לעצמי אשב עד שילבין ראשי, עכשיו שאבא פסק מה אני יכולה לעשות, או כנוס או פטור. אמר רבן גמליאל, רואה אני את דברי אדמון. ואף לדברי אדמון אין אנו יכולין לכפותו להכניסה וכו', עיין שם שהאריך[75].

י. החתן מתפלל מנחה קודם שיכנס לחופה, וקובע עננו[76] בשומע תפילה[77]. ומתוודה ומתחרט ותוהה על הראשונות בלב שלם, ויבקש מהקב"ה שימחול לו[78], וה' הטוב יכפר בעד[79].

יא. על המדינה יאמר, יסדר קידושין מאן דסביר וגמיר, ולא כמו שנוהגין שמניחים לסדר קידושין מי שאינו יודע בטיב קידושין[80]. אטו מילתא זוטרתי היא מה שאמרו חז"ל כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עימהם[81]. ואף שפירש רש"י[82] בקידושין שאחר גיטין, דקשה לרש"י למה נקט התנא גיטין קודם קידושין, לכך מתרץ בקידושין שאחר גיטין, דאית ביה חשש אשת איש דילמא לא נעשה הגט כדינו, דמשמע אבל שארי קידושין אין בו שום ידיעה וכל אדם בקי בזה. עכ"פ אין לנו להקל להרבות ספק ממזרים בישראל בדבר שאפשר לקיימו על צד היותר נכון. עם דלאו כל ישראל דינא גמירי, ויש ישובים שאין לומדים דרך יום כה ודרך יום כה, לוקחים מי שהוא עם הארץ גמור. ועל המורים והמנהיגים מוטל

73 פרק נר מצוה סי' עא.

74 קח, ב.

75 "והנה הם סברי מצוה עבדי, כדי שלא לבייש בת ישראל. אבל לא נראה הגון בעיני, כי אם בדבר מועט, ומה שתלוי בשקול הדעת שבשעת הקנין, כל כי האי גמר בלביה החתן. אבל זהו מצוה רבה לילך ולרדוף ולהשתדל לו כל מה דאפשר, ובודאי אפשר לדבר עמו דברים טובים ולרצות אותו ולומר לו, אל תתן עיניך בממון, ואז יהיה אלקים עמך, וכיוצא בזה דברים הנכנסים בלב" (שם). והרמ"א אה"ע תחילת סי' ב כתב: "ומי שפסקו לו ממון הרבה לשדוכין וחזרו בהם, לא יעגן כלתו משום זה ולא יתקוטט בעבור נכסי אשתו" וכו', עיי"ש.

76 ראה לעיל סי' ח על התענית ביום החופה.

77 רמ"א סי' תקסב סע' ב.

78 "וצריכין החתן והכלה להתקדש עצמן במאד מאד בהכנסם לחופה. ראשית דבר נודע מה שאמרו רבותינו ז"ל הקדוש ברוך הוא מוחל להם עוונותם. על כן יעשו תשובה ביום קודם החופה, כי נהגו בכל ישראל שמתענין, ויתעוררו מאד בתשובה ויפשפשו במעשיהם מיום הולדם עד היום הזה, ויתוודו ויבקשו מחילה וסליחה וכפרה מהשם יתברך, ויהיו מודים ועוזבים ויתחרטו חרטה גמורה בשברון לב, ויעשו הסכמה חזקה מהיום והלאה לעבוד את ה' באמת ובתמים, ולהיותם קדושים וטהורים. ולא כנוהגין בקצת מקומות, שהחתן והכלה יושבין ביחד ומשחקין ב'קארטין' וכיוצא בזה" (של"ה שער האותיות, אות ק', קדושת הזווג אות שצ).

79 דה"י ב, ל, יח.

80 בט"ז אה"ע סי' מט נקט שבקידושין א"צ דוקא למדן גדול, עיי"ש. וראה באוצמ"ה קידושין טור קנג-קנד ובספר הנישואין כהלכתם תחילת פי"ב ובהערות. וע"ע במנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' לד הערה 75.

81 קידושין ו, א.

82 צ"ל מהרש"א, בחידושי אגדות קידושין יג, א.

להשגיח ולחקור על זה, ולקנוס לפי צורך הזמן והמקום למגדר מילתא, כדי שלא יהיו העם פרוצים בזה.

וראיה ממה שאמרו בפרק קמא דחולין[83], תלמיד חכם צריך שילמוד ברכת חתנים, הרי שתי חומרות, חדא, אע"פ שהוא תלמיד חכם צריך ללמוד כדי שיהא רגיל בו. ועוד, דדוקא תלמיד חכם די לו כשילמוד ברכת חתנים, אבל שאר כל העם אף אם ילמדו ברכת חתנים עד שהוא שגור בפיהם אפילו הכי אסורים לסדר קידושין, מפני שאינם בקיאין בהן ובשמותיהן בקנין סודר ובטופסא דשטרא.

ובחידושים של מרדכי ארוך[84] כתב וזה לשונו, הכי אמר רב שלום גאון[85], מקום שאין בקי לברך ברכת אירוסין או נישואין אלא החתן לבד חתן מברך לעצמו, אבל אם יש אחר לברך אל יברך החתן משום דמחזי כיוהרא, כן מצא רש"י בתשובות הגאונים, עכ"ל. הרי נשמע בסוף דבריו דהחתן לא יברך משום דמחזי כיוהרא, ואעפ"כ התיר לחתן שיברך במקום שאין שם בקי, ודי בהערה זו.

יב. בספר חסידים סי' שצ"ג, הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו[86], לכך אומר שהשמחה במעונו, ולכך אומר פסוק שיש בו רמז השם בשמים ובארץ, כגון ישמחו השמים ותגל הארץ[87] ראשי תיבות שם של הוי"ה, כשיש גילה בארץ ברעדה אז שמחה בשמים לפניו. כל המברך שהשמחה במעונו צריך לחקור אם קיימו וגילה ברעדה, אם רעדה במקום גילה. אבל אם לוקח אדם אשה שאינה הגונה, או היא לוקחת איש שאינו הגון, או שניהם אינם הגונים, או אין תרבות שם וניבול פה ביניהם, או נשים יושבות בין האנשים שהרהורים שם, לא יתכן לברך שהשמחה במעונו. ועל אלה וכיוצא בהם נאמר לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז[88]. וכתיב כי כל שולחנות מלאו קיא צואה בלי מקום[89]. ולא אבוא שמוע[90], אבוא בגימטריא עשרה, אומרת השכינה לא אבו שמוע דברי תורה. ולשמחה מה זו עושה[91], וכתיב מה זו עושה, בין תלמידי חכמים ובין לצים. כל מצוה הבאה עבירה על ידה מוטב שלא יעשה המצוה, כמו מצוה לשמוח החתן. ואם יש שם פריצים שיודע שבלא פריצות לא יהיה, או אינו יכול להיות בלי הרהור וכו', אל יהיה שם, עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בהלכות מילה סי י"ז.

יג. בעל של"ה[92] ודעת חכמה[93] שער התשובה פרק י"ח מזהירין ביותר על המנהג הרע שהחתן שוכב אצל הכלה איזו לילות קודם שבועל בעילת מצוה[94], ואי אפשר שלא יבא לידי קרי כי

83 ט, א.
84 כתובות רמז קלא.
85 נדפס מכאן בקובץ תשובות רב שר שלום גאון סי' קטו, ולא נמצא במקום אחר.
86 דה"י א, טז, כז.
87 תהילים צו, יא.
88 ירמיה טו, יז.
89 ישעיה כח, ח.
90 שם יב.
91 קהלת ב, ב.
92 שער האותיות אות ק, קדושה.
93 בספר דברי חכמים ח"ב.
94 כ"כ גם ביוסף אומץ סוף פרק הכנסת כלה, וראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רלד הערה 16 שהרחיב

מסתמא שניהם שוכבים ערומים והוא מתאווה וחושק בה ויצרו תקפו ואינו בועל אותה, על כן ראוי לבטל המנהג הזה. ואם יהיו הנישואין בשבת[95] אזי לא ישכב החתן כלל עד הלילה שרוצה לבעול אותה, עכ"ל. ופני יהושע[96] חלק אה"ע סי' ג' כתב אפילו באלמון שנשא אלמנה.

יד. בענין שהנשים יכסו שערותיהן כשהן נשואות. לא זו שערות של ראש עצמן, אלא אפילו אסור להן לילך בפאה נכרית, עיין בתשובת באר שבע סי' י"ח שמפלפל פלפול עצום ורב מרוב עביו ורוב הקיפו של ים הגמרא ומצולות הפוסקים להוכיח שטעות גמור הוא מה שכתב בעל שלטי הגיבורים הגה"ה בגליון בנזיר פרק מי שאמר[97] גבי ותנא קמא אמר לך אפשר בפאה נכרית, וכן באלפס פרק במה אשה[98] במתניתין יוצאה בפאת נכרית, רוצה להתיר לנשואה להתקשט בפאה נכרית מגולה[99]. והוא ז"ל דחה לדבריו בראיות ברורות, דלא אמרו שיוצאה בפאה נכרית אא"כ הם מכוסין תחת השבכה.

טו. זה לשון ספר חסידים סי' קס"ח, אל תערבב בנים עם בנות פן יחטיאו. תשמח בתולה במחול לבדה, אבל בחורים וזקנים ביחד[100]. וכן ילדים וילדות משחקים ברחובותיה[101], ילדים לבד וילדות לבד. וכן בסוף תהילים[102], בחורים וגם בתולות, ולא אמר בחורים עם בתולות כמו שאמר זקנים עם נערים. גם לרבות נשים לבד, עכ"ל. הרי לך מוסר נחמד, לא כמו שנוהגים בכפרים להושיב בסעודת נישואין דוקא סירוגין סירוגין[103], ועיין מה שכתבתי בסי' י"ב.

בענין זה.

95 כל' בערב שבת, כמנהג הנפוץ באשכנז בחלק מהתקופות, ראה בהרחבה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רכט הערה 1.

96 שו"ת פנ"י.

97 כח, ב.

98 שבת כט, א בדפי הרי"ף, שלט"ג אות א.

99 וכ"פ הרמ"א או"ח סי' עה סע' ב כשלט"ג.

100 ירמיה לא, יב.

101 זכריה ח, ה.

102 קמח, יב.

103 קבוצות קטנות, גברים, נשים, וגברים וכו' בסמוך, ראה ר"ה כו, ב, כך שלמעשה הם יושבים בסמיכות בתערובת גברים ונשים. וראה מנהגי ורמיזא סי' רל הערה 37.

נדה

א. אשה האוכלת עם בעלה כשהיא טהורה בקערה אחת, כשהיא טמאה יאכל כל אחד בקערה בפני עצמו. אבל אם דרכם תמיד לאכול כל אחד בקערה בפני עצמו, אז צריכה כשהיא נדה לעשות הפסק בין קערה שלה לקערה שלו כדי שיהא לה ולו היכר שהיא נדה, ולא יטעו לאכול הוא מקערה שלה. יו"ד סי' קצ"ה[1].

וכתב הב"ח[2] דמה שחותכין חתיכות בקערה אחת, הוא נוטל חתיכה והיא נוטלת חתיכה, מקרי אכילה מקערה אחת ואסור. וכתב הט"ז[3] על זה, אבל מ"מ משמע דכשמשימין החתיכות בקערה כדרך שמשימין בקדירה, וכל אחד נוטל מן הקערה ומשים לפניו על כלי מיוחד ואוכל משם, אין בזה איסור כיון דאין האכילה מיד בלקיחתו מן הקערה אלא משתמשין בכלי אחר בינתיים, עכ"ל, וכן עיקר, דאם לא כן אפילו כשמבושל בקדירה אחת יהיה בו איסור.

ב. אסורה להציע לו סדינים על מיטתו, שהוא דרך חיבה, וסחור סחור אמרינן לנזירא[4]. אבל כרים וכסתות שהוא מלאכה מותרת להציע לו, יו"ד סי' קצ"ה סעיף י"א. ודמיון לזה באה"ע סי' פ' סעיף ח', באם שהכניסה לו שלוש שפחות או ממון הרבה שיכול לקנות שלוש שפחות, אינה מצעת לו את המיטה, אבל פורסת לו את הסדין, דדוקא הצעת כרים וכסתות הוי מלאכה שאינה צריכה מפני השפחות שיש לה, אבל פריסת סדין מחוייבת כדי לחבב את עצמה אצל בעלה, וכל מה שגורם חיבה אסור לנדה לעשותו. אבל שלא בפני בעלה הכל שרי[5].

ג. אשה נדה יכולה לשכב אסדיני בעלה, ויזהרו מסדינים ששכב עליהם איש אחר (ב"ח[6]), אבל הוא לא ישכב ולא ישב על מיטתה מפני ההרהור[7].

ותמהני על הט"ז שכתב ביו"ד סי' קצ"ה ס"ק ו', שאותן הנזהרים שלא ליגע בסדינים שיש בהם טיפת דם טעות הוא בידם ושיבוש הוא. עיין בתשובת רקנטי[8] סי' תקפ"ו דמחמיר בזה[9] כדי שלא ישתכח תורת טהרה מישראל. אכן יש ליישב דברי הט"ז גם כן שמסכים עם תשובת הרקנטי דאסור, והיינו דוקא באשתו, אבל באשה אחרת אין קפידא, דאם לא כן לא תמצא מורה שיוכל להורות במראות הכתמים. נ"ל המנהיג. ובספר חסידים ס' קע"ה מביא מעשה בחסיד אחד שלא היה ישן במיטה וכו', עיי"ש.

1 הגהת הרמ"א סע' ג.
2 שם ד"ה עוד מצאתי, ע"פ המהרש"ל.
3 שם ס"ק ב.
4 שבת יג, א.
5 שו"ע שם סע' יא.
6 יו"ד סי' קצה ד"ה מצאתי בהגהות סמ"ק ישן מה"ר פרץ.
7 שו"ע שם סע' ה.
8 בספר פסקי רקנטי.
9 "טוב הוא להזהר אפילו בזמן הזה ממשכבה

ד. המנהג שאין הולכת לבית הכנסת בימי ראייתה ולא להתפלל או להזכיר את השם[10]. ופסק המג"א באו"ח סי' פ"ח[11] דברכת המזון וקידוש שהם דאורייתא תשמע מאחרים, ואי ליכא אחר תברך ברכת המזון ותקדש בעצמה בלחש. ואסורה ליגע בספר[12]. ועיין מה שכתבתי בסי' ו'.

ה. בימי ליבונה. זה לשון מהרש"ל ז"ל[13], רבים שוגים ומקילים בימי ליבונה ושותין בכלי אחד, שטות ואיסור גמור עושין, וגם שאלתי את פי מהר"ם אם יש לזה שום צד היתר, והשיב אין נדנוד ושום היתר להסתפק בו. ואנשים האוכלים עם נשותיהם בימי ליבונה שלא ירגישו בני הבית שיבוש הוא לעבור על דברי חכמים, ונתקבצו כל הקהילות ונתנו חרם על זה, דברי הר"ה[14], עכ"ל. ומצאתי קבלה מה"ר שלום[15] שהוא הדין שלא תביא הקערה עם המאכל על השולחן בפניו, עכ"ל מהרש"ל.

ו. לענין הליכה לבית הכנסת בימי ליבונה ולהתפלל לא גרעי מבעלי קרי שקורין בתורה וקורין קריית שמע ומתפללין בלא רחיצת תשעה קבין, דבטלו טבילות בעלי קרין. אע"פ דהיא חייבת לטבול היינו לטהר עצמה לבעלה, אבל לענין ק"ש ותפילה מאי שנא נדה בימי ליבונה מאי שנא בעל קרי. ואפילו נדה בימי ראייתה שכתבתי בסי' ד' דאסור לילך לבית הכנסת ולהתפלל, כתב רמ"א באו"ח סי' פ"ח דבימים הנוראים מותרת לילך לבית הכנסת כי הוא להם עצבון גדול שהכל מתאספים לבית הכנסת והם יעמדו חוץ. וכתב במעגלי צדק[16] דמיום ראשון של סליחות ואילך מקרי ימים הנוראים לענין זה. וכתב המגן אברהם[17] דהוא הדין כשמשיאה בנה או בתה או שהיא עצמה הולכת לבית הכנסת אחר ארבע שבועות ללידתה[18] מותרת לילך לבית הכנסת אע"פ שהיא נדה.

נטילת ידים שחרית ולסעודה ולתפילה ולאשר יצר

א. איתא בלבוש התכלת סי' קנ"ח סעיף ב', להזהר בנטילת ידים, שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי ובא לידי עניות ונעקר מן עולם[1] (ובתנא דבי אליהו דף נ"ה[2], כאילו בא על אשת איש).

ומושבה של נדה" (שם).
10 רמ"א או"ח סי' פח.
11 ס"ק ב.
12 רמ"א שם.
13 בהגהותיו לטור, מובא גם בב"ח תחילת סי' קצה.
14 בב"ח שם: הר"ח.
15 מנהגי מהר"ש סי' שיח.
16 ח"ב בסוף הסליחות ליום ראשון, מובא גם במ"א שלקמן.
17 שם ס"ק ג.
18 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב תחילת סי' רפח ובהערה 10.
1 סוטה ד, ב ושבת סב, ב.
2 ל"מ, וראה סוטה שם.

ואע"פ ששיעורם ברביעית מים, והוא שיעור ביצה ומחצה, יוסיף לטול בשפע, דאמר רב חסדא אנא משאי מלא חפנאי מיא ויהבו לי מלא חפנאי טיבותא[3], אבל בפחות מרביעית לא יצא. וזה לשון של"ה[4], וכל צדיק יאחז דרכו של רב חסדא. אבל לא יעשה על מנת להתעשר ח"ו, דהוה ליה על מנת לקבל פרס, אלא מאחר דחזינן שהוא מצוה רבה שהרי זכה רב חסדא בזכות זה לעושר בעולם הזה ומסתמא גם קרן היה קיים לעולם הבא, על כן יעשה הידור מצוה לכבוד השם יתברך. ומנהג טוב הוא שירגיל האדם את עצמו לשפוך רביעית על כל יד ויד, כי אז הוא מסולק מכמה חששות שהם בהלכות נטילה, משא"כ כשנוטל ידיו מרביעית מצומצם ב' או ג' פעמים אז צריך ליזהר שלא יגע ביד ומהרבה עניינים הנזכרים בהלכות נטילת ידים, עכ"ל.

נטילה לתפילה ולאשר יצר כבר כתבתי בהלכות הנהגת אדם בבוקר סי' ד' ובהלכות מנחה סימן ב'. וזה לשון ספר חסידים סימן נ"ח, ארחץ בנקיון כפי[5], זה המתפלל, צריך לנקות ידיו במים ומברך על נטילת ידים [הגה"ה: מה שכתב ומברך על נטילת ידים קאי על נטילה[6] ולא על נטילה לתפילה, עיין מה שכתבתי הלכות ברכות סי' ט' והלכות מנחה סי' ב']. על שם הכלי שנקרא אנטל בלשון חכמים[7], או על שצריך להגביה ידיו אחר הנטילה מלשון וינטלם וינשאם[8]. וכשם שצריך ליטול ידיו לתפילה כך צריך לטול ידיו לאכול לחם, אבל לא לפרוס[9]. וצריך לנגבם יפה, וכל האוכל בלא ניגוב כאילו אוכל לחם טמא, ואסור לזלזל בנטילת ידים אלא נוטל בהרבה מים יפה, וכל מי שהוא זהיר מיד נשכר שהוא מתעשר בזה כרב חסדא וכו', כמו שכתבתי לעיל בסימן זה. ובין לקטנים ובין לגדולים מברך נטילת ידים ואשר יצר (היינו דוקא כשמפנה ורוצה לאכול כמו שכתבתי בהגהה[10]).

ב. כל המצוות כולן אין מברך עליהן אלא עובר לעשייתן[11], אבל לגבי נטילת ידים דאפשר שידיו אינן נקיות קודם נטילה מברך אחר הנטילה, קודם הניגוב[12], דשמא הניגוב עושה מצוה, דהא הלפלוף עדיין על ידיו קודם הניגוב, והמים עצמם ששפך על ידיו טמאים, וכמו שאמרו כל האוכל בלי ניגוב ידים כאילו אוכל לחם טמא[13]. ואם כן כשמברך קודם הניגוב הוי שפיר עובר לעשייתן. ואם שכח לברך עד אחר הניגוב, מברך אחר כך[14].

ג. נטילת ידים לסעודה ושל שחרית אין נוטלין אלא מן הכלי.

3 שבת סב, ב.
4 שער האותיות, אות ק, קדושת האכילה, בהגה.
5 תהילים כו, ו
6 לאכילה או בבוקר בקומו.
7 ב"ב נח, ב.
8 ישעיה סג, ט. וע"ע ברא"ש ברכות פ"ט סי' כג ובמעדני יו"ט שם.
9 י"ג: לפירות.
10 לעיל.
11 סוכה לט, א.
12 ראה תוס' שם ד"ה עובר לעשייתן. וראה שו"ע ורמ"א סי' קנח סע' יא.
13 סוטה ד, ב.
14 רמ"א שם. ועיי"ש במ"ב ס"ק מד דעות האחרונים

ואם יש נקב בכלי, אם נעשה כן בתחילה אינו פסול לנטילה, אא"כ הנקב הוא גדול כל כך שכשמעמידין אותו תוך כלי אחר שיש בו משקים נכנסין המשקים דרך הנקב[15]. אבל אם נשבר ונתבקע כתב הב"ח באו"ח סי' קנ"ט אפילו נקב כל שהוא פוסל את הכלי[16]. וכתב הט"ז[17] שאין מועיל סתימת הנקב בסמרטוטין.

ד. וצריך שיהיה כח גברא בנטילה. לפיכך חבית שיש בו ברזא והסירו וקיבל המים הוי כח גברא, דמכח הסרת הברזא הם מקלחין. וצריך להחזירו ולהסירו בין שפיכה לשפיכה, דאם לא כן יחשב לשפיכה אחת, או"ח סי' קנ"ט סע' ח'[18]. וזה לשון של"ה[19], וכן ינהגו הנוטלים מהכיור שיש בו תרנגול[20] של נחושת שיש להחזירו ולהסירו בכל שפיכה ושפיכה.

ה. זה לשון ספר חסידים סימן נ"ח, והבא מלהסך רגליו או מלהשתין ורוצה לאכול נוטל שני פעמים. ואינו פוטר עצמו בנטילה אחת, כי ברכת אשר יצר מפסקת והיא היסח הדעת[21], עכ"ל. וכתבו האחרונים ואמ"ז ז"ל בספר יוסיף אומץ[22] דבין שני הנטילות יגע במקום מכוסה, דאל"כ יביא עצמו לידי ספק ברכה בנטילה שניה דאית בה פלוגתא בין הפוסקים.

ו. עוד שם[23], והמנקה ידיו בצרור או בקיסם מברך על נקיות ידים. ולאכילה אינו רשאי לנקות כי אם במים[24], עכ"ל. ונ"ל המנהיג הטעם, בשלמא לתפילה ולאשר יצר לא סגי דלא יתפלל ולא יפנה (עיין מה שכתבתי בהלכות ברכות סימן ח'), לפיכך באם אין לו מים אל יעבור בשביל זה זמן תפילה ואל ישהה נקביו. אבל לענין אכילה אינו כן, אפשר שיתענה עד שיזדמן לו מים[25].

נטילת ידים שבתוך הסעודה, עיין בהלכות סעודה סי' ג'.

ז. עוד שם[26], כל החוצץ בטבילה חוצץ בנטילה, ונכון שיהיו לו סובין מוכנים בכלי שאם יגע בחלב או דם או שאר איסור יעביר מיד בסובין כל הלפלוף[27], שאם יגע בשום מאכל או כלי פן ידבק בו ויאכל. ואל יגדל אדם ציפורניו פן יכנס הטיט בהם, ואמרו חז"ל (בפרק ט' משנה ד' דמקוואות, והובא באו"ח סימן קס"א[28]) הטיט והבצק שתחת הציפורן או כנגד הבשר חוצץ בנטילה. ועוד, שמא יכנס לתוכה חלב או דבר איסור ויהיה נכשל. ומעשה שראה אחד בחלום

בזה האם מעכב.

15 שו"ע סי' קנט סע' א.

16 עיי"ש בב"ח שחילק בין ניקב לבין נשבר ונתבקע, ועיי"ש במ"ב ס"ק יא.

17 שם ס"ק א.

18 לפנינו סע' ט.

19 המשך המובא לעיל סי' א.

20 ברז.

21 ראה בשו"ע ונו"כ סי' קסה סע' א.

22 עיי"ש בסי' פג.

23 בספר חסידים.

24 שתקנו נטילה בכלי, וראה במ"ב סי' קסג ס"ק א בשם הישי"ש.

25 ועוד, שנטילת ידים לאוכל קשורה להל' טומאה וטהרה ולכן דוקא במים.

26 בספר חסידים.

27 י"ג: הלכלוך.

28 סע' א.

צדיק שנפטר ופניו ירוקות, אמר לו משום שהיו ציפורניו גדולים וחלב נכנס בתוכם והייתי אוכל דבר מה[29] בלי ניקור ציפורניים וכו', לפיכך טוב לטול ציפורניו בכל ערב שבת, והאוכל וידיו מלוכלכות בתבשיל וכו', עכ"ל.

זה לשון של"ה[30]. אף שכתב רמ"א (באו"ח סי' קס"א[31]) שלא נהגו העולם לנקר הציפורניים קודם הנטילה אל תשגיח בזה כשהציפורניים גדולים, ולכן ראוי לכל אדם שינהוג כל ימיו ליטול ציפורניו כל ערב שבת (ועיין מה שכתבתי בהלכות שבת סי' ה'), ואז מצות כבוד שבת יהיה גוררת מצוה שנית שכל ימי השבוע יהיה מיעוטא דמיעוטא ובודאי אינו חוצץ. וצריך להזהיר את ההמונים ששופכין בנטילת ידים המים מן הצד וראשי האצבעות נשארו בלא נטילה, והרי הוא כאילו לא נטלם, עכ"ל. עיין מה שכתבתי בהלכות יו"ט סי' י"ח.

סעודה

א. באו"ח סימן קנ"ז, כשיגיע שעה רביעית יאכל סעודתו, ואם הוא תלמיד חכם ועוסק בלימודו ימתין עד שעה שישית, ולא יאחר יותר דהוי כזורק אבן לחמת אם לא טעים מידי צפרא[1].

כתב סולת בלולה[2] קצת דברים בהנהגת תלמידי האר"י ז"ל. יאכל בעיתו קודם שירעב ויחלשו אבריו ויחלה ח"ו, וכתיב ושריך בעת יאכלו[3], וישים אכילתו ביום קלה מבלילה. ואם יחלש ליבו על מיעוט אכילתו טוב שיאכל ב' פעמים ביום מעט בכל פעם, ואל ימלא כרסו בפעם אחת. והרוצה לקום בהתמדה בחצות ישים עיקר אכילתו בבוקר, ובלילה יאכל פירות ולא מאכלים גסים (שמביאים לידי שינה). צריך להחשיב הדבר כפי רוחנייתו ולא לפי גשמייתו. ויכסה השולחן בצניעות תמיד מפני רוח קדושה השורה עליו כנזכר בזוהר. צריך שיתנהג לאכול באיכות המזון ע"פ התורה שנאמר בין הערביים תאכלו בשר ובבוקר תשבעו לחם[4], הרי אמר בשר לאכול בערב ולא לשבוע, אך הלחם יאכל בבוקר כדי לשבוע, עכ"ל. ועיין מה שכתבתי אי"ה בהלכות שבת סי' ל"ד בענין זמן אכילה, ועיין מה שכתבתי בהלכות ערב פסח סי' ו' בדין שתיה בתוך הסעודה[5].

ב. עיין שם[6] בין סימן קנ"ו לקנ"ז האריך מאד ע"פ הזוהר[7] מעלת הבעלי בתים שעניים מסובים על שולחנם. והביא שם דברי זוהר תרומה[8] מעלת הדוברים דברי תורה על השולחן, כי זה

29 י"ג: חם.
30 המשך המובא לעיל סי' א, ד.
31 סע' א.
1 עכ"ל.
2 בספר דברי חכמים ח"ב, לרי"ל פוחוביצר. סי' קנז אות ב.
3 קהלת י, יז.
4 שמות טז, יב.
5 צ"ע להיכן כוונתו.
6 בסולת בלולה.
7 יתרו דף קנד עמ' א ודף קנה עמ' ב.
8 דף קנג עמ' ב.

השולחן אשר לפני ה'[9], וכמו ששנינו במשנה דאבות[10], ועונש מי שעינו צרה בעניים שלא להאכילם על שולחנו ושאינם מדברים דברי תורה. ומצא תיקון לזה באופן שיתוקנו שניהם בבת אחד, שיחזיק בחור מבני העניים להיות מאוכלי שולחנו וידבר עמו דברי תורה, או אם הבעל הבית אינו יודע לקרות ספר ישמע מפה הבחור[11]. ובני ישובים ששוכרים מלמדים ואוכלים על שולחנם יוצאים.

ג. בין בשר לדגים חובה לטול ידיו משום דקשה לצרעת, ושמא נדבק מן הדגים בידים ויודבק אח"כ בבשר, וחמירא סכנתא מאיסורא[12]. ועיין לקמן בהלכות סכנה. ובתשובת באר שבע סי' ל"ה מחמיר מאד בענין דגים ובשר שנצלו בתנור ונפרדים זה מזה, הורה שם ע"פ ראיות ברורות דהדגים אסורות. ואל תדון בזה מדקאמר הדגים אסורות ואינו אוסר הבשר דדוקא כשאוכל בתחילה בשר ואח"כ דגים צריך נטילה דשמא ידבק מבשר לדגים אבל איפכא לא, דאף אם ידבק מדגים לבשר מה בכך, הלא אפילו אם נצלו בתנור אחד הבשר מותר דזה אינו, דדוקא לענין איסור והיתר הדגים אסורים שמא יאכלם עם חמאה, והבשר מותר דאין לגזור שמא יאכלנו עם החמאה, אבל לענין סכנתא מה לי אם ידבק הבשר בדגים או איפכא, הלא בשניהם תמצא שניהם יחד, נ"ל המנהיג.

לפי זה אין להקל לנהוג כמו שכתב הב"ח[13] באו"ח סי' קע"ג בשם הרמב"ם , וזה לשונו, ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כל כך משום דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמרא שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות, עכ"ל. אדרבה אני אומר דנשתנו הטבעיות לגריעותא, כי הטבע הולך וחסר, והב"ח עצמו סיים וגם הכל לפי הארצות. ולמה לנו להקל במה שנוכל לזהר. ועיין בט"ז יו"ד סי' קט"ז.

ד. יש להמתין ששה שעות אחר אכילת בשר שלא לאכול מאכלי חלב, הרמב"ם בפרק ט' מהלכות מאכלות אסורות[14], ועיין חולין דף ק"ה[15]. וכתב הט"ז ביו"ד סי' פ"ט[16] הטעם שהבשר מוציא שומן ומושך טעם עד זמן ארוך. והרמב"ם[17] כתב משום בשר דבין השינים, דמקרי בשר עד שש שעות ואח"כ אינו אלא פרש בעלמא דאין בו טעם בשר עוד. א"כ גם לטעמו של הרמב"ם משמע נמי משום שהבשר מוציא שומן ומושך טעם, דאל"כ מה לי אם המתין שש שעות, ינקרו מבין השיניים תכף ויאכל מאכלי חלב אח"כ, אלא משום בשר שבין השיניים והיינו שאותו בשר משך טעם ונשאר הטעם שעה בפיו. ואפשר דמזה נתפשט שנוהגים קולא

9 יחזקאל מא, כב.
10 אבות פ"ג מ"ג.
11 ע"כ מהדברי חכמים.
12 חולין י', א.
13 כ"כ בשמו המ"א שם ס"ק א. ואינו לפנינו בב"ח, וצ"ל ב"ש, היינו תשובות באר שבע, סי' לה. וראה ב"הגהות והערות" בשו"ע השלם (מכון ירושלים) על המ"א שם אות ב.
14 הכ"ח. "שיהיה ביניהן כדי שיעור סעודה אחרת, והוא כמו שש שעות".
15 עמ' א.
16 ס"ק ד.
17 שם.

שלא להמתין רק שעה אחת[18], והוא שחושבין שהבשר אינו מושך טעם כי אם שעה אחת, הלכך כל עודו בין השיניים בשש שעות הראשונות עדיין יש בו כח הבשר ויכול למשוך טעם לשעה אחת. לפיכך מי שמנקרו תיכף מבין השיניים אין צריך להמתין כי אם שעה אחת לסברא זו.

אבל תא חזי מה שכתב בזוהר סוף משפטים[19], תו אשכחן דכל מאן דאכיל כחדא או בשעתא חדא או בסעודתא חדא, ארבעין יומין אתחזיא גדיא מקלסא (גדי שניצלה בעורו לקטרג למעלה לפני מידת הדין. והאי גדי היינו סמא"ל שמראה עצמו בצורת גדי, מפני שהתורה נקט דוקא גדי דכתיב לא תבשל גדי[20]) בקלפוי לגבי אינון דלעילא וסייעתא מסאבא מתקרבין בהדיה, וגרים לאתערא דינין דלא קדישין, ואי אוליד בר באנון יומין אוזפין ליה נשמתא מסטרא אחרא וכו'. וכתב מצרף לחכמה דף כ"ז עמ' א' דגם הזוהר מודה, שלא אסר רק בסעודה חדא ובשעתא חדא. ולי המנהיג נראה כיון דרוב הפוסקים ובראשם הרמב"ם ז"ל מחמירין להמתין ששה שעות יש ליישב דברי הזוהר דדוקא עד שעה אחת אוזפין ליה נשמתא מסטרא אוחרא, ותו לא, אבל איסור מיהו איכא. ותדע שכן הוא דהא אמר מר עוקבא בחולין דף ק"ה[21] אנא לגבי אבא כחלא בר חמרא בהא מילתא, דאילו אבא אילו אכל בשר האידנא לא אכל גבינה עד למחר כי השתא, ואילו אנא בהא סעודתא הוא דלא אכילנא, לסעודתא אחרינא אכילנא. והנה בין סעודה לסעודה עכ"פ שש שעות ואפילו הכי קורא עצמו חלא בר חמרא, ואיך נבוא להקל יותר. ואף דלדברי התוס' שם[22] משמע לסעודתא אחריתא אכילנא, ואפילו בלא שהיית רגע אחת אלא כדי לברך ברכת המזון ולסלק השולחן שרי לאלתר, על כרחך אין הפירוש כמשמעו[23], דא"כ קשה מהא דאגרא חמוה דרבי אבא שם דף ק"ד[24]. אלא אפשר לתרץ דברי התוס' שפסקו כן דוקא כשאכל גבינה בתחילה ואח"כ בשר, ובגבינה חדשה שאינה עדיין קשה, דשם סגי בברכת המזון וסילוק שלחן לבד, עיין מה שכתבתי אי"ה בהלכות שבועות סי' ד'. ואל תקשה דדברי מר עוקבא איירי בבשר בתחילה ואח"כ גבינה, כהאי גוונא מקשה הרא"ש[25] על קושיה בגמרא שם דף ק"ד דפריך בגמ' על רב יצחק בריה דרב משרשיא אקלע לבי רב אשי, איתיה ליה בשרא, אכיל ולא משא ידיה, אמרי ליה והא תני אגרא חמוה דרבי אבא עוף וגבינה נאכלין באפקורן (דרך הפקר שאינו נזהר בהן), עוף וגבינה אין, בשר וגבינה לא וכו', מקשה הרא"ש מאי מקשה, דהוא אכל גבינה ובשר ודיוקא דאגרא דאסור היינו בשר וגבינה, ותירץ האי דנקט בשר וגבינה לא דק, אלא גבינה ובשר, עכ"ל, הוא הדין הכא נמי

18 רמ"א יו"ד סי' פט סע' א. וראה גם יוסף אומץ סי' קלו-קלז.
19 דף קכה עמ' א.
20 שמות לד, כו.
21 עמ' א.
22 ד"ה לסעודתא.
23 אמנם הדרכי משה סי' פט אות ה הבין בתוס' כפשוטו, בין בשר לחלב, עיי"ש היטב.
24 עמ' ב.
25 חולין פ"ח סי' ה.

דמר עוקבא לא דק. ואעפ"כ לפשטא דגמרא קודם שבאנו לפירוש תוס' דלדעתייהו צריך לומר דלא דק, אבל בלאו הכי צריך לומר דדק הדק היטב, צריכין לפרש לסעודתא אחריתא שש שעות, וקורא עצמו בזה חלא בר חמרא.

בהא נחתינן ובהא סלקינן דמי שאכל בשר לא יאכל גבינה עד שש.

ובשר אחר גבינה יש להחמיר כמו כן[26] כדברי הרא"ש שהעתקתי, וכ"כ סולת בלולה[27].

ה. כבר כתבתי בהלכות דרך ארץ[28] שלא לנהוג באכילה כרעבתנותא, ולא נשנית כאן אלא משום דבר שנתחדש בו. אמרו חז"ל, מניחין פאה בקערה, ובזה נצחה ההיא אשה את רבי יהושע בן חנניה, בעירובין דף נ"ג עמ' ב', עיין שם, הרי שהוא מדרך מוסר.

וזה לשון ספר החינוך מצוה רנ"ב[29], רוב חטאת בני אדם נעשו בסיבת ריבוי אכילה והשתיה, כמו שכתוב וישמן ויבעט, וכן שמנת עבית כשית, ויטוש אלוה[30] וגו'. וכן אמרו ז"ל, מי גרם לך שתבעטי בי, כרשינין שהאכלתיך[31]. ודרך כלל אמרו[32], מלי כריסא זני בישא. כלומר מלאי הכרס יביאו בני אדם לעשות חטאים רעים. והענין הוא לפי שהמזונות הם עיסת החומר, והתבוננות במושכל וביראת אלהים ובמצותיו היקרות הוא עיסת הנפש, והנפש והחומר הפכים גמורים, ועל כן בהתגבר עיסת החומר תחלש קצת עיסת הנפש. ומזה השורש היו מן החכמים ז"ל שלא היו נהנים ממזונות רק למה שצריך להחיות נפשם לבד, וכמו שכתוב צדיק אוכל לשובע נפשו[33]. ועל כן תמנענו תורתינו השלימה לטובתינו מהרבות באכילה ושתיה יותר מדאי, פן יתגבר החומר על הנפש הרבה, עד שיחליאה ויאבד אותה לגמרי, עכ"ל.

ו. זה לשון ספר חסידים סי' ק"ב, השולחן איתקש למזבח, על כן מכסים הסכין בשעת ברכת המזון[34], דכתיב לא תניף עליהם ברזל[35], עכ"ל.

סגולה

א. סגולה אמיתית בדוק ומנוסה כתב בספר יוסיף אומץ[1], מי שנטבע במים ואין יודע מקומו יקח קערה של עץ ויזרוק על פני המים ויניחה צפה מאליה עד המקום שתנוח שם מעצמה, שם יהא הנטבע. ועל ידי סגולה זו מצאו בנהר לין[2] מאיר חתנו של טעבלין רוט הסמוך לבידיגהא"ף.

26 ראה שו"ע ורמ"א יו"ד סי' פט סע' ב.
27 סי' קעג אות ב (לגבי גבינה קשה).
28 לעיל עמ' פח סי' ג.
29 בחלק מהדפוסים הוא בסי' רמח.
30 דברים לב, טו.
31 ברכות לב, א.
32 שם.
33 משלי יג, כה.
34 שו"ע סי' קפ סע' ה.
35 דברים כז, ה.
1 עמ' תמה.
2 ציון זה נמצא רק בכת"י א.

ב. בליקוטי מהרי"ל[3], כל הרפואות והלחשים שבכל התלמוד אסור לנסות אותם, משום דאין אדם יכול לעמוד על עיקרם. ואם לא יעלו בידם ילעגו על דברי חכמים, מלבד הא דאיתא בממסכת שבת דף ס"ד[4] מי שיש לו עצם בגרונו מביא מאותו המין (עצם) ויניח לו על קודקדו ויאמר הכי ג' פעמים[5] **חד חד נחית בלע נחית בלע חד חד**[6]. והלחש הזה בדוק ומנוסה הוא, לכן אותו לבד התירו ולא שום אחד יותר.

סכנה

א. זה לשון עטרת זהב[1] סימן קט"ז סעיף א'. כתיב השמר לך ושמור נפשך מאד[2], וכתיב ונשמרתם מאד לנפשותיכם[3]. שיש במשמעות אלו הלשונות שצריך האדם לשמור את נפשו שלא יביא את עצמו לידי סכנה וכו'. ומסיים הוא בדברי השו"ע יו"ד סימן הנ"ל[4], ואפילו יאמר אדם הריני מסכן את עצמי ומה לאחרים עלי אם אני איני מקפיד בכך, אין מניחין אותו, אלא מכין אותו מכות מרדות כמו בכל שאר איסורין[5] (דכיון[6] שהוא נזהר בפסוק השמר לך וגו', והשמר פן ואל אינו אלא לא תעשה[7], לוקין אותו כמו בכל הלאוין שבתורה[8]).

והאריכו הפוסקים כל אחד לפי דעתו, ואני אין לי אלא הנהוג בזמן הזה.

ב. כבר כתבתי בהלכות סעודה סימן ג' דצריך ליטול ידיו בין בשר ודגים מפני הסכנה, דקשה לצרעת, ועיין בפסחים דף ע"ו ובטור יו"ד סי' קט"ז בשם אביו הרא"ש ז"ל.

וצריך לזהר מזיעת אדם שהוא סם המוות, חוץ מזיעת הפנים. על כן צריך לזהר שלא ליתן מעות בתוך פיו, שמא יש עליו זיעת אדם או ליחה של מוכה שחין.

סכינים שאינם מכופלים תוך הקתא אע"פ שהם תחובים תוך הנדן לא ישאנה בשקי מלבושיו, שמא יפול וינקוב הנדן ויתחוב סכין בגופו ויסתכן.

3 מנהגי מהרי"ל עמ' תרכא-תרכב.
4 עמ' א.
5 לפנינו שם לא כתב ג' פעמים.
6 לפנינו שם מעט שונה סדר המילים.
1 לבוש יו"ד.
2 דברים ד, ט.
3 שם ד, טו.
4 הוא בשו"ע סי' תכז סע' י, ע"פ הרמב"ם הל' רוצח פי"א ה"ה.
5 עכ"ל הלבוש.
6 הערת הכותב.
7 סוטה ה, א, ועוד רבים.
8 ברמב"ם ובשו"ע ובלבוש שם מבואר שעבר על איסור דאורייתא, אבל לא לוקה אלא מכת מרדות מדרבנן. ועיי"ש מה שציינו הרבה במפתח פרנקל לגבי השאלה האם דאורייתא או דרבנן, וכן בספר "לרעך כמוך" (לרב אריאב שליט"א) ח"ד הערות ג, יד, ובגליון "מסביב לשלחן" גליון 195 עמ' 3.

אין לשתות מים בשעת התקופה[9]. והוא הדין מאותן מים שהיו בבית בשעה שמת אדם בשכונה, ומכל שכן באותו בית שהמת שם[10].

הקדמונים נהגו שלא להקיז דם בעיתים ידועים, עיין מה שכתבתי בסי' ד'. ואנו אין נוהגין להזהר בזה, ואמרו בגמרא[11] הנח להם, כיון דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'[12]. אכן עדיין אנו נזהרים שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט[13], עיין מה שכתבתי בהלכות שבועות[14] סי' ב'.

דבר בעיר פזר רגליך[15]. ודוקא בתחילת הדבר[16], כי בסופו תסתכן שלא יניחוך בני עיר אחרת לבא לשם, ובני עירך גם הם לא יקבלוך עוד, ותשאר בשדה[17].

ובעל פרי חדש ביו"ד סי' קט"ז האריך מאד בכמה וכמה סכנות שאין נוהגין בזמן הזה, ונעתקים מירושלמי תרומות דף מ"א ומ"ה ומ"ח, ואין צורך להעתיקן.

ולא דברים המביאים לידי סכנה בלבד אסרו, אלא אפילו דברים שאין בהם משום סכנה אלא שנפשו של אדם קצה מהן אסרוהו[18], וסמכוהו[19] אלאו דלא תשקצו את נפשותיכם[20]. דהיינו שלא יאכל בידים מזוהמות ועל גבי כלים מלוכלכים. אע"פ שדעתו יפה ואינו אסטניס, אומרים בטלה דעתו אצל כל אדם בלאו דבל תשקצו[21], ומכין אותו מכת מרדות.

ג. ומכלל עשה של ואהבת לרעך כמוך[22] הוא שתציל גם את חבירך מסכנות, כדאיתא בחו"מ סי' תכ"ו[23] הרואה את חבירו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו (והוא[24] שאין לך סכנה בהצלתו[25]) או שמע רשעים או מוסרים טומנים רשת לרגלו ללכדהו במלשינות מחוייב להצילו ולגלות את אוזן חבירו שישמור את עצמו מן המוסרים (וטוב[26] יותר לדבר על

9 רמ"א יו"ד סי' קטז סע' ה.
10 המנהג לשפוך את כל המים השאובים שבשכונת המת מובא בתשב"ץ קטן סי' תמז, ארחות חיים הלכות אבל אות יא עמ' 576, כלבו סי' קיד עמ' פו ולקט יושר יו"ד עמ' קפז סי' עד. וכ"כ בשו"ע סי' שלט סע' ה.
11 שבת קכט, ב.
12 תהילים קטז, ו.
13 עיי"ש בגמ' שהוא אטו ערב יו"ט של שבועות.
14 צ"ל הל' חודש סיון.
15 רמ"א יו"ד סי' קטז, ה. בב"ק ס, ב: כנס רגליך.
16 רמ"א שם, ע"פ שו"ת מהרי"ל סי' מא: "והא דאמרינן פרק הכונס כנוס רגלך ויליף מקראי טובא, שמעתי מפי מה"ר שלום שי' דלאחר שהתחיל ונתחזק ואיתיהיב ליה רשותא למסגי להדיא יש לכנוס רגליו, ואמרינן נמי כל הדרכים בחזקת סכנה, אבל מתחילה טוב הוא לברוח".
17 כמבואר בהערה הקודמת בשו"ת מהרי"ל כתוב טעם אחר לחילוק בין התחלה לבסוף.
18 מכות טז, ב.
19 נחלקו הראשונים האם הוא איסור מדאורייתא, ראה אנצ' תלמודית ערך בל תשקצו עמ' שלח-שלט.
20 ויקרא כ, כה.
21 הפר"ח יו"ד סי' פד ס"ק ג וסי' קטז ס"ק יא חילק בין דבר שרוב בני האדם נמאסים ממנו שמותר למי שלא נמאס, לבין דבר שכל העולם נמאסים ממנו שאמרינן בטלה דעתו.
22 ויקרא יט, יח.
23 במעט שינוי לשון.
24 הערת הכותב.
25 ודנו הפוסקים מה הדין בספק סכנה למציל, ראה לאור ההלכה לגרש"י זוין זצ"ל תחילת מאמר המלחמה.
26 הערת הכותב.

לב המוסר לפייסו בשבילו שיוסר טינא מליבו ולא תצטרך להלשין את המוסר) באם שתוכל להציל את חבירך באופן אחר. ואם אינו מצילו הרי עובר על לאו דלא תעמוד על דם רעך[27]. וכל המציל נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא[28].

ד. מצות השם לעשות מעקה לגגו, ואם אינו עושה עובר בעשה דועשית מעקה[29] ואלאו דלא תשים דמים בביתך[30]. ולא הגג בלבד, אלא כל מה שהוא מסוכן ואית ביה חששא שמא יפול ח"ו אחד לשם, דהרי גילה לנו התורה טעם המצוה כי יפול הנופל ממנו.

הפרי חדש ביו"ד סי' קט"ז[31] כתב באיזו ימים מחודשי הנוצרים לחמה אין להקיז דם, וחשיב ואזיל מן ינוארי עד דיצעמבר, וכתב חילוקי דעות בזה. והנה לפי השכל אין בזה עסק אליבא דדינא, ואפשר שכתב זה ע"פ חכמי טבע שבחנו בטבע החמה שבימים אלו אין להקיז דם. ואין לי עסק בחכמת הפלסופי[32], עיין מה שכתבתי בהלכות תענית סימן ט'[33].

עונה

א. זה לשון זוהר קדושים[1], רבי אבא פתח, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ[2], תא חזי, בזימנא דאשתכח בר נש בזיווגא חדא דכר ונוקבא ואתכוין לקדשא[3] כדקא יאות כדין הוא שלים ואקרי אחד בלא פגימו. בגין כך בעא בר נש למחדי לאיתתיה בההוא שעתא, לזמנא לה ברעותא חדא [עימיה], ויכוונון תרווייהו כחד, כדין אתעבידו חד גופא אשתכח דאינהו חד נפשא וחד גופא ואקרי בר נש אחד וכו'.

וכ"כ באו"ח סי' ר"מ סע' יו"ד, שאם היה לו כעס עימה אסור לשמש עימה עד שיפייסנה. והתיר שם לדבר עימה עד שיפייסנה, אע"פ שבלאו הכי אסור לדבר בשעת תשמיש כדאיתא שם סעיף ט'. וכתב שם, ואם סיפר עימה ושימש עליו נאמר מגיד לאדם מה שחו[4], אפילו שיחה קלה שבין אדם לאשתו מגידין לו בשעת הדין[5]. וסיים בלבוש התכלת[6], על זה קיבלו חז"ל מפי מלאכי השרת, המספר עם אשתו בשעת תשמיש הוויין ליה בנים חרשים[7]. ודוקא שלא מענייני תשמיש וכדי שלא יתן דעתו באחרת, אבל מענייני תשמיש יכול לספר עימה

27 ויקרא יט, טז.
28 משנה סנהדרין סוף פרק ד.
29 דברים כב, ח.
30 שם.
31 ל"מ שם.
32 צ"ע כוונתו. ויתכן לחכמת הפילוסופיה והמחקר המחשבתי, ומתחיל כאן אמירה חדשה, או שחוזר למש"כ "והנה לפי השכל".
33 לא ברור להיכן כוונתו לציין.
1 דף פא.
2 שמואל ב, ז, כג.
3 לפנינו שם: לאיתקדשא.
4 עמוס ד, יג.
5 חגיגה ה, ב.
6 סע' ט.
7 נדרים כ, ב.

וכו'. ונ"ל המנהיג לתת סמך לדברים אלו ממה שמצינו בכתובות דף י"ג[8], ראוה מדברת עם אחר, ובגמרא שם, מאי מדברת, זעירי אמר נסתרה, רב אסי אמר נבעלה. הנה הסכים רב אסי שהוציא לבעילה זו שאינה ראויה בלשון דיבור. ואע"פ כן לפייסה בדיבורים ומה שהוא מענייני תשמיש מותר, כי מצינו שהוציאו בעילה ראויה גם כן בלשון דיבור כמו מה נעשה לאחותנו ביום שידובר בה[9].

ב. שכבת זרע הוא כח הגוף ומאור העינים, וכל זמן שתצא ביותר הגוף כלה וחייו אובדים. וכל השטוף בבעילה זיקנה קופצת עליו (כמו שמצינו בברזילי הגלעדי[10]). אמרו חכמי הרופאים, אחד מאלף מת משאר חלאים והאלף מרוב תשמיש, עיין רמב"ם בפרק ד' מהלכות דעות[11] ממה שאמר שלמה אל תתן לנשים חילך[12].

לפיכך נתנו חכמים שיעור לכל אחד ואחד לפי מחייתו[13], ולתלמידי חכמים משבת לשבת[14], ואסמכוהו[15] אקרא דכתיב כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי[16] כלומר שמסרסים את עצמם בתשמיש[17]. וישמרו מלשון ואביו שמר את הדבר[18] , ופירוש ישמרו את שבתותי ממתינים עד השבת[19]. ודבר זה נרמז גם כן בתורה דכתיב ושמרו בני ישראל את השבת[20], אמר בתחילה ושמרו לשון המתנה, ואח"כ בני ישראל את השבת, ראשי תיבות ביאה[21]. והוא הדין שמשמשים בליל טבילה אפילו בימות החול, ובלילי ראשי חודשים וימים טובים, ובלילה שלפני היום שהוא יוצא לדרך[22].

ג. זה לשון רכב אליהו בפירושו על מסכת אבות[23], יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שהתשמיש הנקרא דרך ארץ יהיה עם תורה, דהיינו שיקדש את עצמו בדברי תורה תחילה כדי שיהא הלימוד בקדושה ובטהרה לעורר זיווג העליון הרוחני, עכ"ל.

ד. לא ישמש מיטתו לאור הנר, דאמרו בגמרא[24] המשמש מיטתו לאור הנר הויין ליה בנים נכפין.

ובכתבי האר"י ז"ל[25], אפילו אם היתה כבר מעוברת, ואם לא בא עליהם הנכפי בקטנותן יבא

8 עמ' א.
9 שיר השירים ח, ח.
10 שבת קנב, א.
11 הי"ט.
12 משלי לא, ג.
13 כתובות סא, ב.
14 שם סב, ב.
15 זוהר קדושים דף פב, א.
16 ישעיה נו, ד.
17 "מאן סריסים, אלין אינון חברייא דמסרסן גרמייהו כל שאר יומין בגין למלעי באורייתא, ואינון מחכאן משבת לשבת" (שם).
18 בראשית לז, יא.
19 עד כאן מהזוהר שם.
20 שמות לא, טז.
21 ראה בעל הטורים שם.
22 שו"ע או"ח סי' רמ סע' א ומ"א שם ס"ק ג.
23 פ"ב מ"ב.
24 פסחים קיב, ב.
25 שער המצוות פרשת בראשית.

עליהם בזקנותם ורוב הקטנים שמתו נכפי הוא מעון זה, ואיש אחד נתגלגל בשעיר עיזים על עוון זה, עכ"ל.

וזה לשון סדר היום[26], והישן בכילה אם היריעות עבות ומחשיכות אפילו אין מחשיכות לגמרי שרי, ואם אין כילה אע"פ שפי הנר מהופך לצד אחר ואינו מאיר כל כך או שהוא בתוך עששית אסור. ואם הלבנה מאירה עליהם אסור, אבל אם מאירה לבית ולא עליהם אין חשש כל כך. ואם הם תחת אויר השמים אפילו אם הם בצל הלבנה אסור. ואור הכוכבים לא מקרי אור לדבר זה, ואפשר דאם מאירין היטב יש להמנע, עכ"ל.

ה. זה לשון הט"ז באו"ח סי' ג'[27], מאחר דקיימא לן[28] דיש היתר אפילו לעשות צרכיו בין מזרח למערב במקום שיש מחיצות כל שכן תשמיש דמותר במקום שיש מחיצות, דלא כהרמב"ם[29] (שהעתיקו השו"ע או"ח סי' ג', סעיף ו', וסי' ר"מ סעיף י"ז), וע"כ לא הזכירו הטור. ומה שאמר אבא בנימין (ברכות דף ה'[30] ובתוס' שם[31]) כל ימי הייתי מצטער על מיטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום, הוא זהירות בעלמא. ולכן מי שאי אפשר לו להשיב מיטתו בין צפון לדרום אין עליו איסור כשעושהו בין מזרח למערב. מצורף לזה מה שכתב הזוהר[32] הפירוש מה שכתוב הנותן מיטתו בין צפון לדרום היינו ראשה למזרח ומרגלותיה למערב, א"כ ממה נפשך אין איסור בדבר, עכ"ל. וכ"כ במקור חיים[33], ומביא כמה מאמרים מזוהר ומתיקונים אשר מבוארים שם ע"י זה. והענין הוא בזמן שאשתו עימו, ומצוות עונה הוא מן התורה כמו מצוות תפילין כי צריך שלא יסיח דעתו מהם[34], כן בענין הזה, ומה גם שהתכלית הוא זה והוא כדי שתהיה נמצאת שם השכינה כי היא במערב[35], והוא שאמרו חז"ל איש ואשה זכו שכינה ביניהם[36], ואז משתתפין אביו ואמו והקב"ה[37] כדין בני אדם המשתתפין כל אחד נותן חלקו לתוך כיס אחד, עכ"ל. וכ"כ מהרמ"ע[38].

ו. בשל"ה באות קוף, קדושה[39], מביא תפילה אחת בשם הרמב"ן שראוי לאומרה קודם הזיווג, וזו נוסחה.

יהי רצון מלפניך צור כל העולמים צדיק בכל הדורות, למען שמך הגדול היוצא מפסוק ה' זכרנו יברך, שתתן לי זרע חדש זרע קודש רצוי והגון טוב ויפה מתוקן ומקובל וראוי לחיות

26 פרק סדר הנהגת הלילה.
27 ס"ק ה.
28 שו"ע שם סע' ה וט"ז ס"ק ג.
29 הל' בית הבחירה פ"ז ה"ט.
30 עמ' ב.
31 ד"ה כל.
32 פרשת במדבר דף קיח, ב.
33 לרבי חיים הכהן (מארם צובה, תלמיד המהרח"ו), על השו"ע סי' ג אות ו.
34 מנחות לו, ב.
35 ב"ב כה, א.
36 סוטה יז, א.
37 קידושין ל, ב.
38 ראה שו"ת רמ"ע מפאנו סי' ג.
39 פרק קדושת הזיווג, סי' תיח.

ולהתקיים בלי עוון ואשמה, ותברכני בשמך ותברך את ביתי בזכרך. ואדע כי שלום אהלי ותמשוך משך זרעי וכל מעייני ממקור ישראל. וטהר גופי וקדש נפשי ומחשבותי ושכלי ודעתי ויתר הרגשתי, ואתחזק ואתאמץ ואתלבש ברוחך הטובה הזכה והנדיבה בכוונת תחינתי כדי שאשלים רצונך, ותשלים זרעי ויבנה ויחיה ויצטייר ויעשה באמת ויושר ויומשך ויותך (לשון התכה שייך אצל הזרע, כדכתיב באיוב יו"ד[40] כחלב תתיכני, ועיין מה שכתב רש"י בנדה דף כ"ה עמ' א'[41]), ויעמוד במקום הצלחתו ותכונן כל הנאותיו כדי להשלימו ולקיימו ולהעמידו בטעם בחן ובחסד בכח בבריאות באומץ בחוזק בתוקף ובגבורה. ותרחם עליו בהעשותו בהתרקעו בהתמתחו בהתלבשו (על דרך הכתוב עור ובשר תלבישני, איוב יו"ד[42]) והיצגתו על בוריו על מכונו בהוייתו ובבריאותו ביצירתו ובעשייתו בנפשו ברוחו בנשמתו בקרביו וביצוריו. ולא יהא בו ולא באחד מאבריו לא נזק ולא חסרון לא פגע ולא מקרה לא חולי ולא מדווה לא כאב ולא צער לא נגע ולא מחלה לא חולי ולא רפיון, ולא יחסר כל טוב כל ימי חייו. ותברכני אני וביתי וזרעי בכל דבר המשלים דעתנו ושכלנו והרגשתינו לעשות כל מעשינו לרצונך. ותברכני ברכות שמים מעל, ברכות תהום רובצת תחת. ומברכותיך יבורך בית עבדך לעולם, אמן נצח סלה.

ז. עוד שם, וככה תאמרו אתה ואשתך בהתעוררות לב ובטהרת נשמה לאחר תיקון המעשים בליל טבילה, וראוי ליתן צדקה מקודם. **בשם** ה' עטיפא בקטפא אזדמנית, שארי[43] לא תיעול ולא תנפיק, לא דידך ולא בעדבך תוב תוב ימא ארגישת. גלגלוי ליך קראן, בחקלא[44] קדישא אחידנא, בקדושא דמלכא אתעטפנא. ובסולת בלולה[45] סי' ר"מ ס"ק ט"ו[46] מפרשו ע"פ הקבלה, עיין שם.

ערך

א. זה לשון מהרי"ל בהלכות עשרת ימי תשובה[1], וכן יזהר כל אדם שלא לגזול אפילו אבק גזל שנראה בעיניו שאין בו שום גזילה, על דרך בעלי בתים שגובין מיסים ועולים דיניהם[2], שאומר אחד חבירי יתן יותר ממני, ולא נראה בעיניו דגזל הוא, והלא אבק גזל מתקרי, וטוב להרחיק ממנה, הלא עבירה גדולה היא. לכן יסד הפייט בתפילת נעילה ביום הכיפורים באתה הבדלת, וזה לשונו, תציל[3] מעושק ידינו, והוא לשון עשוק וגזול, עכ"ל.

40 פרק י פס' י.
41 ד"ה כחלב.
42 פרק י פס' יא.
43 שם: שארי שארי.
44 שם: בחלקא.
45 הוא דברי חכמים (לרי"ל פוחוביצר) ח"ב.
46 לפנינו בס"ק יג.
1 עמ' שי.
2 לפנינו: ביניהם.
3 לפנינו: מציל. ולפנינו בתפילה: למען נחדל.

ורמ"א כתב בחושן משפט סי' ל"ד סעיף י"ט[4] בדין מוכס שהוא פסול לעדות, דהיינו הגובים מס[5] לתת כך וכך לפי ממונם, לפי אומד דעתם. ורוב מוכסים הללו נושאים פנים למקצתן ומקילין עליהם, ומכבידים למקצתם יותר מן הראוי, [הגה"ה: ואני המנהיג נתתי סמך לזה על דרך הלצה[6], מפיק ד"ך[7] ועייל ס"ך[8]]. ואמרו חז"ל עליהם שהם גזלנים ופסולים לעדות ולשבועה, לכן שמאי העיר (מלשון שומא) שמטילין מס על בני העיר לפי אומד הדעת צריכים להזהר שלא יחניפו לאחד ויכבידו על האחר שלא יפסלו לעדות ולשבועה, עכ"ד.

ובתשובה שלו סי' ע"ג האריך בשם מהרי"ק שורש א' שאין כח לטובי העיר לתקן דבר כי אם ע"פ הדין והמשפט, ולא לילך בחזקה עם היחידים, ואין לרבים כח לגזול היחיד. הרי שתקנתם קלקלתם כי לא יועיל תקנה מה שהוא נגד הדין. ועיין מה שכתבתי בהקדמה[9].

ב. ועוד ראיה והוכחה גדולה ממה שמצינו בבבא בתרא דף מ"ג עמ' א', בני העיר שנגנב להם ספר תורה אין דנין בדייני אותה עיר. ואעפ"כ כתב הרא"ש בתשובה כלל י"ג סי' י"ט[10] דבמקום שנהגו לדון ענייני המס בדייני העיר דנין אותם שם כמנהגם, וכ"כ הרשב"א בתשובה[11] סי' תר"פ. לפי זה על כרחך צריכין לחלק דדוקא גבי ספר תורה דאפשר להם לצדד היתר לדונו שלא אליבא דדינא מפני שהוא גנב, על כן מפני חשש זה פסלינן הנוגעים בדבר. מה שאין כן בעסק מיסים דמסתמא לכתחילה אין ממנין כי אם יראי חטא שיודעים לדין על פי הדין ולא יקלו להחניף את העשירים ולהכביד על הבינונים, אין כאן מיחוש. הרי שאסור לדון בעניני מיסים כי אם על פי הדין. ועיין בתשובת הריב"ש סי' תע"ז.

ג. ועוד כיון דנהיגי להשביע השמאים שלא להעריך לשום אדם מתוך השנאה יותר ממה שיש לו לפי אומדן דעתיהם, או פחות ממה שיש לו מפני האהבה או הקורבה[12], נמצא כשמכבידים על האחד ונושאים פנים על השני עוברים על השבועה, וגם גורמים לאותן שמכבידים עליהם להשבע שבועת חינם.

והתיקון היותר נכון לאיים על כל אחד ואחד שהוא עצמו יאמר באמת מה ערכו, ואם לא יגיד יחרים האב"ד על כך, ואפשר דמתוך כך יוברר האמת בלי משפט מעוקל. ואם אחר האיום נמצא ע"פ ההרגש שיש אחד שלא הודה על האמת, יחקרו הדבר היטב ויקנסוהו על זה. ולזה צריכין להיות חכמים ובקיאים הממונים לכך, שלא יהיו נלקים הנערכים בממונם והמעריכים בנפשם[13].

4 לפנינו בסע' יד.
5 שם: מכס.
6 מליצה.
7 עני.
8 עשיר בעל ממון. ונראה שרומז למילה "מוכס".
9 לספרנו, ד"ה הדור איישר.
10 אצ"ל סי' כ.
11 ח"א.
12 ראה על שבועת השמאים בקובץ על יד (תשכ"ו) עמ' 483 (הערת ר' יעקב ליהמן). וראה לקמן ערך פרנס סי' ב.
13 ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רפב-רפג מנהג ממונים ומנהג גובאים.

וסמך לזה ע"פ הלצה[14], הכל מעריכין לאתויי מופלא[15], רוצה לומר, להביא למנייה זו מופלא ומופלג במלאכה זו, אכן הכל בדת וביושר. ועיין מה שכתבתי בהלכות פרנסים סי' ב'.

ד. זה לשון ספר חסידים סי' רי"א, אם ראית מלך ושלטון שלוקח הרבה מס מהקהל לפי שהיה להקהל לרחם על העניים ליתן להם צורכם, כדי שלא ילכו בעולם לקבץ, שלא ירחקו מנשותיהם ומזרעם או מחלוקת ביניהם או ביטול תפילות, וכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך מרוב כל ועבדת את אויביך[16], עכ"ל. והוא הדין לרחם על העניים שלא ליקח מהם מס, כי יש מתעשר[17] לעיני הבריות כדי שיעמוד באמונתו ויתנו לו סחורות בהקפה ובאמונתו יחיה את אשתו ובניו, ואין כל בביתו רק לחם צר ומים לחץ, מדמה בעיני הבריות כמלך על כל בני שחץ.

ה. עוד שם סי' רע"ח הנותנים מס באמת וביושר נוחלים חלק[18] של אותן שאינם נותנים באמת ביושר, ואלו נוטלים חלק חבריהם בגיהנום. ואם גזרו חרם לתת כך וכך מן הליטרא ויש שאינם נותנים באמת אלא מעט, ויש נותנין באמת וביושר, הרי גוזלים חבריהם הטובים שנותנים יותר, לפיכך יורשים חלקם בגיהנם והנותנים ביושר יורשים חלקם בגן עדן. וראשים שיש בידם למחות ומחפאים[19] מלעשות תקנה שלא יתנו הרשעים מס בשקר, אע"פ שנותנים הראשים ביושר, גם הם ירשו גיהנום.

ו. עוד שם סי' רצ"ג, רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה[20], למה הוצרך זה לכתוב בתורה, אלא לומר לך אם המלך מטיל מס על העיר בני העיר יתנו ותלמידי חכמים שעוסקים בתורה לא יתנו עימם דבר, כי לא בעבורם הוטל על העיר אלא בעוון עמי הארץ[21], ותורת אלוקים משמרתם[22]. הנה פרעה לכהני עבודת אלילים עשה טובה, וכל שכן עבדי ה' שיהיו ישראל מספיקים כל צרכיהם, שנאמר לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם[23], אלא עשיתי תקנה לכל צרכיהם, עכ"ל. פירוש לדבריו, שהקב"ה שלח שלוחים שישגיחו שלא יהיו זרע צדיקים מבקשי לחם, ושלוחא הוא דעיוות.

והנה באמת לא ראיתי צדיק נעזב[24], מלשון עזוב תעזוב עימו[25]. וזרעו מבקש לחם אינו מוסב על תיבת לא שבראש הפסוק, אלא באמת מבקש לחם. אין זה כי אם המתפרצים לומדים פירוש זה, ואינו דרך ישר לפני איש, כי למחיה שלחו אלהים, עיין בהלכות צדקה[26].

14 מליצה.
15 ערכין ב, א. "לאתויי מופלא סמוך לאיש".
16 דברים כח, מז.
17 ע"פ משלי יג, ז: יש מתעשר ואין כל.
18 בגן עדן (שם).
19 לפנינו: ומתרפים.
20 בראשית מז, כו. וראה בתורה שלמה שם אות נט, סה.
21 ראה ב"ב י, א במעשה של רבי והעיר, וערק כובס פקע כלילא.
22 לא צריכי נטירותא, ב"ב שם.
23 תהילים לז, כה.
24 צדיק שעוזרים לו.
25 שמות כג, ה.
26 סי' א.

פרנס

א. זה לשון בעל קנה חכמה בספר דעת חכמה[1] שער העבודה פרק י"א[2]. נבאר קצת הנהגות ממינוי דיינים, והוא מצוות עשה כמו שכתוב שופטים ושוטרים תתן לך[3]. וחיוב מצוה זו היא על כל פרנסי וראשי מנהיגי קהילות המקבלים עליהם רבנים לקהילתם, וכן המבוררים מבני הקהילה להמנות פרנסים ודיינים וגבאים ושארי התמנות, עכ"ל.

עוד שם[4], המנהג ברוב תפוצות ישראל לעשות פרנסים ומנהיגים שיהיו דנין לפי הענין ולפי התיקונים, והם נקראים פסקי בעלי בתים. ובחושן משפט סי' ח'[5], זה לשונו, עיירות שאין בהם חכמים הראויים להיות דיינים וכדי שלא ילכו לפני דייני מצריים התירו שיהא ביניהם ב"ד של ישראל אע"ג דלא גמיר דינא, עכ"ל החושן משפט. אמנם נשתרבב מזה דור אחר דור שאף היכא דאיכא דגמירי בדינא ממנים למנהיגים אותן דלא גמירי, ודנין לפי אוות נפשם, לא לפי דין ולא על פי התיקונים, פעמים מפני הכבוד ופעמים מפני האהבה וקורבה, ופעמים מפני היראה. ועבירה גוררת עבירה, שדבר זה גורם מחלוקת בישראל, כי כל אחד רוצה להיות פרנס להשתרר על חבירו ולא שחבירו ישתרר עליו. ומצאתי כתוב בשם חכם אחד שקרא תגר על פסקי בעלי בתים, וזה לשונו, ובעיני הם גרועים מדיניהם של מצריים, כי לדיניהם יש סדר, ובפסקי בעלי בתים אין סדר, כי לפעמים לדין אחד לזה מזכה ולזה מחייב, במתכוין להזיק ופעמים שלא במתכוין, עכ"ל. על כן מהראוי הוא שגדולי הדור יפקחו בזה ויעשו תיקונים שמנהיגים לא יסורו מדין תורה, או במקום שצריך לעשות סייג לתורה יתנהגו לפי התיקון ולא לדון בלי טעם באוות נפשם, ומכל שכן וחלילה לעבור על דברי תורה, עכ"ל[6].

ואומר אני המנהיג, הכי קרא שמו פרנס מלשון פרנסה וכלכלה, שיכלכל דבריו במשפט, ולא נקרא כלכל שלא יתחלף בין כלכל וקלקל. כי אם יקרא כן יתכן לקרותו בלי מ"ם בראשו, כזה כלכל, במשקל פרנס ולא מכלכל. ואם כן הכפי"ן שניהם דגושים, דבשלמא ומי מכלכל את יום בואו[7] יכלכל דבריו במשפט[8] בשניהם כ"ף הראשון רפי מפני השוא נע שלפניה, אבל כלכל בלי אות לפניה צריך להיות דג"ש, אם כן בקל יוכל להתחלף עם קלקל שהכף דגושה נקראת אצלנו כעין קוף, עיין מה שכתבתי הלכות דקדוק סי' ו'.

ב. עוד שם שער התשובה פרק כ"ג[9]. ראוי ונכון לחכמי הדור לפקח בדבר השבועות שנשבעים בכל שנה ממני הפרנסים והדיינים והגבאים ושאר התמנות שיהיו מעשיהם לשם שמים

1 דברי חכמים ח"ב, לרב פוחוביצר.
2 עמ' שכב.
3 דברים טז, יח.
4 עמ' שכח.
5 סע' א ברמ"א.
6 הדברי חכמים.
7 מלאכי ג, ב.
8 תהילים קיב, ה.
9 עמ' רכו.

לברור ההגונים והמובחרים מבני הקהילה, שהם ביותר ראויין לזה, ועינים רואות שעל פי הרוב ממנים אוהביהם וקרוביהם אף שיש ביותר מובחרים מהם. וכן מה שנשבעים השמאים (המעריכים) להעריך בני הקהילה בדבר נתינת המס[10], ושיהיה הכל נכון לפי התיקונים, ולא יכבידו על האחד ויקילו על האחר, ונראה לעינים שלפעמים נושאים פנים לאוהבים ולמי שידם תקיפה אשר לא די שנכשלים בעון גזל אלא גם שעל ידי זה נכשלים ונענשים על השבועה. ועל חכמי הדור מוטל לתקן הדברים האלה שלא יהיו נענשים הנשבעים ואותן שהן באים בכוחם, רחמנא ליצלן, כאשר עינינו רואות שכל דור ודור מתקלקל יותר בעו"ה ואין עסק השבועה חמור בעיניהם, עכ"ל.

פדיון הבן

א. זה לשון ספר החינוך פרשת בא[1]. רצה השם יתברך לזכותנו לעשות מצוה בראשית פריו, למען דעת כי הכל שלו ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו השם יתברך בחסדיו. ויבין זה בראותו כי אחר שיגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחות בעולמו, והגיע זמן שעשה פרי וחביב עליו ראשית פריו כבבת עינו מיד נתנו להקב"ה ומתרוקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו. ועוד לזכור הנס הגדול שעשה לנו השם יתברך בבכורי מצרים שהרגם והצילנו מידם, עכ"ל. וכל זה מדבר בבכור בהמה, כל שכן בבכור אדם זה עצם מעצמו ובשר מבשרו, ואינו יודע אם יהיו לו עוד בנים יותר, שהוא מראה בעצמו שהכל ברא לכבודו, ומה' שאלו ואין לו חלק החלטי בו. ולמעלתה נכפלה בתורה, דכתיבה בפרשת קורח שנית.

ב. וזה לשון ספר חסידים סי' של"ד. מעשה בבחור אחד שהיה נטוי למות, צעק תפדוני תפדוני, אמרו לחכם מה הוא אומר, אמר להם החכם שמא הוא בכור, אמר הבחור כן, אמר להם החכם שיפדוהו ויחיה, נתנו לכהן חמישה סלעים וחיה כ"ה שנים אחר כך. ושיעור ה' סלעים יבואר בסי' ד'.

ג. כיצד נוהגין, ביום ל"א ללידתו עושין סעודה[2] ומזמנין עכ"פ עשרה לאותה סעודה כדי לפרסומי מילתא שבנו פדוי. ואם מזמין יותר טוב יותר לענין פרסום.

ולאחר ברכת המוציא[3] מייתי האב את בנו הבכור לפני הכהן. וכהן שואל לאם הילד הבכור אם זה הוא פטר רחם שלה שלא היה לה ולד מקודם, וכיון שהאם משיבה שהוא בכור[4], שואל

10 ראה על שבועה זו לקמן "ערך" סי' ג.
1 מצוה יח.
2 רמ"א סי' שה סע' י'. וכן לשאר הסימן כאן ראה שם.
3 נהגו להתחיל את הסעודה לפני הפדיון, ראה בט"ז שם ס"ק י' ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רמו.
4 השאלה לאם נמצאת בראשונים, תניא רבתי סי' צח ואורח"ח הל' פדיון, וראה בהרחבה באוצר פדיון הבן לרב ויסברג פי"ח סע' ח ובהערה יט. במנהגי ורמיזא שם וביוסף אומץ עמ' תלז לא נזכר, ויתכן ששאלו את האם בשקט.

הכהן את אבי הילד במאי בעית טפי בבנך בכורך או חמש סלעים דמחייבת לפדות בהן, והאב אומר בבני בכורי והילך ה' סלעים לפדיונו. ובהדי שנותן לו המעות מברך אקב"ו על פדיון הבן ושהחיינו (פסקי מהרש"א[5] ערבי פסחים סי' ל"ט ופסקי תוס' שם סימן שכ"ח[6]), דהיינו בתוך המעשה שמושיט ידו ליתנם לכהן ולא אחר כך כדי שתהא הברכה עובר לעשייתו.

ואם יין בעיר מברך הכהן על היין מיד אחר הפדיון.

ד. שיעור חמש סלעים שהם דמי פדיונו של בכור נתחבטו בו קמאי דקמאי.

בעל דברי נב"א כתב בחידושי דינים סי' פ"ח שהם שלושים רייכש"טאלר[7]. ובעל תוס' יו"ט בספרו מעדני מלך דף רס"ח עמ' א' האריך דבעינן ג' רייכש"טאלר, וכתב דאף לדברי רמ"א אינו עכשיו פחות משני רייכש"טאלר, עיין שם דחשיב ואזיל.

והט"ז[8] כתב, וזה לשונו, שמעתי שיש בחידושי מהר"ם מירזבורק שיעור פדיון חמישה לוט ורביעית לוט, עכ"ל. אכן אינו דומה שמיעה לראיה, אני המנהיג חיפשתי בנימוקי מהר"ם מירזבור"ק שהם נדפסים בסוף תשובות מהר"י ווייל, ולא זכר שם שום דין מפדיון בכור[9].

ורמ"א ביו"ד סימן ש"ה סעיף א' בהגה"ה, זה לשונו, ויש אומרים שה' סלעים הם בערך ב' זהובים ריינש שהם ב' זהובים פולנש, עכ"ל. וכתב בתשובת חוות יאיר סי' א' דרצונו כל אחד מזהובי ריינש הם ב' זהובים פולנש, עכ"ל. ואל תתמה, דבאמת כל זהוב ריינש הוא ד' זהובים פולנש, דלפנים היתה זאת במדינת פולין שזהוב היה גדול יותר על אחד אחד, ועודו נוהג בדאנציג שזהוב אחד הוא חצי זהוב ריינש, וכן הוא במדינת קליווא.

ולי המנהיג נראה שיש חילוק גדול בדמי הפדיון, כי עם שנדע מתוך הש"ס דעירובין דף פ"ב עמ' ב', כתובות דף ס"ד עמ' ב', קידושין דף י"ב עמ' א', דשש מעה כסף הם דינר אחד, והדינר הוא קצ"ב פרוטות, אם כן ק"כ מעה כסף הם ג' אלפים תת"ם פרוטות. וכבר פסק רמ"א ביו"ד סי' רצ"ד סעיף ו' שמעה כסף הוא משקל ט"ז גרעיני שעורה. וכן משמע מדברי רש"ל[10], הובא בפרישה יו"ד סימן ש"ה[11], זה לשונו, צריך לתת לכהן כסף צרוף מזוקק משקל אלף ט' מאות ועשרים שעורים, עכ"ל, ולפי זה מגיע לכל פרוטה חצי שעורה, ואם כן חמש סלעים שהם ק"כ מעה כסף שבכל מעה ט"ז גרעיני שעורה הם אלף תתק"כ גרעיני שעורה. עדין אין אנו יודעים כמה משקל אותן גרעיני שעורה. אף על פי שכתב שם בפרישה[12] ואני שקלתי פעמיים בשני זמנים ובשני מיני שעורים לעולם היה בהם ה' לוט וקונוינט, אדרבה היא הנותנת, מפני ששקל פעמיים בשני זמנים ובשני מיני שעורים א"כ הרגיש דלא כל השעורים

5 צ"ל הרא"ש.
6 לפנינו סי' שלה.
7 רייכ"ש טאלי"ר (ש"ך סי' שה ס"ק א).
8 שם ס"ק א.
9 ראה יש"ש קידושין פ"א סי' נד בשמו, וע"ע בהערה על הט"ז שבשו"ע מהד' מכון ירושלים בהגהות והערות אות ג.
10 בביאורו לטור, וביש"ש קידושין פ"א סי' נד.
11 דרישה שם אות ג.
12 כנ"ל בדרישה שם.

שווים. ואני אומר דגם לאו כל המקומות שווים, אע"פ שכתב ששקל שני מיני שעורים אפשר שהיה שוקל שני מיני שעורים ממקום אחד, שיש שעורים הגדלים בימות החמה ויש בימות הגשמים, ואותן שני מינים שקל. ויש ארץ שמגדלת תבואות ופירות שמנים וכבדים, ויש ארץ שמגדלת היפוכן, עיין מה שכתבתי בהג"ה.[הגה"ה: וכן מצינו בפרשת שלח לך בתרגום ירושלמי השמנה היא אם רזה[13] השמנין אינון פרין או עצין, מלשון עצה כמלא פי גמל[14], ואמר רבי יהודה בשבת דף ע"ו[15] דהיינו תבן של מיני קטנית, וכן פירש הברטנורא פרק בתרא דאהלות[16]. וזהו דבר הנראה לעינים שיש במיני זרעונים אע"פ שהם שוים בארכן ועביין, האחד כבד יותר מחבירו, והוא שהאחד כולו קמח והאחד כולו תבן וסובין, ומי איכא קל מסובין. וכן במדרש רבה שם, אם פירותיה קלין או שמנין. נקט קלין היפוך השמנין, שהשמנין כבדים יותר. וגם יונתן[17] שפירש אין פתרנין פירושו הכי, בשרי כחש משמן[18] תרגום ובשרי פתרין. ועיין מה שכתב התוס' יו"ט במשנה ו' פרק ו' דפאה ומה שכתבתי בהלכות חלה[19]. אם כן שמא בשאר מדינות שוקלים או פחות או יותר, ואין שיעורו של הפרישה מובהק לכל המדינות. וגם לו יהי כדבריו יעלה יותר על שני זהובים ריינש, כי ה' לוט ורביעית כסף צרוף לחשבון שט"ז לוט מהם נמכרים בעד תשעה עשר זהובים ריינש לפחות יהיו החמישה לוט ורביעית, ששה[20] זהובים ריינ"ש י"ב צ"ל אחד פשוט ורביעית. אלא דנ"ל לתרץ דברי הפרישה ע"פ מה שכתב הסמ"ע בחו"מ סי' פ"א[21] שהקשה על מה שכתב רמ"א ביו"ד סי' ש"ה[22] שחמש סלעים הם שני זהובים ריינש, אם כן לא תגיע לפרוטה כי אם אחד מצ"ו שבקיסר גראשן, עיי"ש חשבונו שם. זה לשונו שם, קצת קשה דשמינית מפענימג יחשב ממון לקידושין ולדיינים, ואפשר לומר שבימיהם היו הפירות והקנינים בזול, ובעד פרוטה היו קונים הרבה פירות, ולכך היה הפרוטה חשוב ממון. ולפי זה בזמנינו דאין יכולים לקנות בפרוטה כי אם מעט מזעיר אין קידושי אשה סגי בפרוטה ולא בפדיון הבן בה"ס[23], עכ"ל. והנה להצילו מהשגת ש"כ ביו"ד סימן ש"ה[24] צריכין לפרש דברי סמ"ע דהכי פירושו, מאחר שגזירת הכתוב הוא לזכות את הכהן שיוכל לקנות בדמי פדיון הבכור יותר ממה שהאשה יכולה לקנות בעד כסף קידושיה על אחת ג' אלפים תת"מ חלקים, שכסף קידושי אשה היא שוה פרוטה ודמי פדיון הוא חמש סלעים שהם ג' אלפים תת"ם פרוטות, אם כן כמו שאין הפרוטה בקידושי אשה דבר חשוב לקנות בעדו דבר מה כך אין בחמש סלעים של כהן לחשבון זה לקנות ג' אלפים ותת"מ חלקים שיהיה כל חלק ממנו דבר חשוב ואיך יצאנו ידי פדיון. ומתרץ שבימיהם היו

13 במדבר יג, כ.
14 משנה שבת פ"ז מ"ד.
15 עמ' א.
16 משנה ב.
17 במדבר שם.
18 תהילים קט, כד.
19 סי' א.
20 זה לפי מעות פ"פ, כמבואר בסוף הסימן כאן.
21 צ"ל סי' פח, ס"ק ב.
22 סע' א.
23 בשני זהובים (סמ"ע שם).
24 ס"ק א.

הפירות וכו', בזול וכו', לפי זה יש ליישב בדברי הפרישה כעין זה, דבמקום שהשעורים שמנים וכבדים הם יותר ביוקר לפי שעושים בהם סחורה להולכים למדינות אחרות ולהביאם אל בית האוצר, או שהמיעוט מהם עושים קמח כמו שעושים הרבה מאותן שעורים ששקלם הגאון ז"ל בב' זמנים ובב' מינים שעורים. ולפי זה אין לנו לשער כי אם לפי משקל ההוא שיהיה ה' לוט ורביעית כסף צרוף, ואין לנו לשער מה ששוקלין אלף תתק"ך שעורים שהם ג' אלפים תת"ם פרוטות, שבכל פרוטה חצי שעורה. דאם כן נתת דבריך לשיעורים, שהכל הולך לפי מזגת וטבעת הארץ ההיא השמנה או רזה.

בהא נחתינן ובהא סלקינן שיש לנו ליתן דמי פדיון ה' לוט ורביעית כסף צרוף משקל קלוניא, והוא לפי מעות פ"פ ששה זהובים י"ב צ"ל אחד פשוט ורביעית. נ"ל המנהיג.

ה. כתב בעל ספר החינוך[25] שאחר פדיון מברך הכהן **ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קידש עובר במעי אמו, ולארבעים יום חלק אבריו רמ"ח אברים, ואח"כ נפח בו נשמה כדכתיב ויפח באפיו נשמת רוח חיים[26]. עור ובשר הלבישו ובעצמות וגידים סככו, כדכתיב עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תסוככני[27]. וציוה לו מאכל ומשתה דבש וחלב להתענג בו. וזימן לו שני מלאכי השרת לשמרו בתוך מעי אמו, כדכתיב חיים וחסד עשית עמדי[28]. אמו אומרת זה בני בכורי שבו פתח הקב"ה דלתי בטני. אביו אומר זה בני בכורי הוא ואני מוזהר לפדותו שנאמר וכל בכור אדם בבניך תפדה[29]. יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שכשם שזיכית את אביו לפדותו כן תזכהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים. ברוך אתה ה' מקדש בכורי ישראל לפדיונם.**

ונוטל הכהן את הכסף ומוליכן בידו על ראש הבן ואומר זה תחת זה. זה חילוף זה. זה מחול על זה. ויכנס[30] **זה הבן לחיים, לתורה ולירא שמים. יהי רצון שכשם שנכנס לפדיון כן יכנס לתורה ולחופה ולמעשים טובים, ונאמר אמן.**

ונותן הכהן את ידיו על ראש הבן ומברכו כזה, **ישימך אלהים כאפרים ומנשה יברכך וגו'. ה' ישמרך וגו'. כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך. ה' ישמרך מכל רע ישמור את נפשך.**

ואחר[31] שקיבל הכהן את החמש סלעים רשאי ליתן[32] מתנה להתינוק או לאמו, והוא מדרך ארץ.

25 מצוה שצב. ברכה זו נמצאת כבר בגאונים, ראה בתשוה"ג שערי תשובה סי' מז תשובת רב האי גאון, ולא כולם נהגו בה, ראה באוצר פדיון הבן לרב ויסברג פי"ח סע' כג-כד ובהערות הארוכות שם.

26 בראשית ב, ז.

27 איוב י, יא.

28 שם יב.

29 שמות יג, יג.

30 שם: יצא זה לכהן, ויכנס וכו'.

31 מכאן דברי ספרנו.

32 אותם, או משהו אחר להכרת הטוב, וכמשמע כאן מהנימוק "דרך ארץ". וביוסף אומץ עמ' תלז כתב "ליתנו", את דמי הפדיון.

ו. אם אירע יום ל"א להיות בשבת או ביו"ט ממתינים עד שיעבור השבת והיו"ט, עיין בתשובת הריב"ש סימן קנ"ז[33]. אבל בחול המועד פודין[34].

ז. אין מברכים שהשמחה במעונו[35], עיין עטרת זהב[36] סימן ש"ה סעיף יו"ד כתב הטעם[37] דלפעמים איכא צערא לינוקא שלא חזר עדיין לבריאותו[38] מן המילה, עכ"ל. ואע"פ שהוא בריא, לא פלוג.

צדקה

א. בגיטין דף ז'[1] דרש רב עוירא אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמין יעשה מהם צדקה, וכל שכן כשהן מרובים וכו', עיין שם. וכתב על זה בספר רב פנינים[2], זה לשונו, כי מה שהקב"ה נותן לאדם אחד עשירות יקרהו כדינא דגמרא[3] על הכותב נכסיו לאחד מבניו לא עשאו אלא אפוטרופוס (עיין בחו"מ סי' רמ"ו סעיף ד' וסי' רפ"א סעיף א'), דאומדן דעת הוא שאינו מניח את יתר בניו ריקם. כן הדבר הזה, כי היתכן ייתן ה' ית"ש נכסים רבים לאיש אחד או שנים ומניח כמה עניים בנים לה' ריקם. אין ספק כי לא מינוהו מן השמים אלא אפוטרופוס, שאת ענייו ירחם ויתפרנסו על ידו. נמצא העשיר כסילון ומשפך בינו ית"ש ובין עניי עמו, להריק להם ברכה על כלים ריקים של עניים על ידו. ולכך אם יקפץ ידו מליתן או ייתן בפחות מהראוי הוא כמשפך ששופכים בעליונו שהוא רחב ויריק היין מפיו הצר למטה בכלי, שאם יסתום פיו התחתון בענבה או צרור שיבוא לתוכו אז אינו שופך מלמעלה כי נסתם פיו מלמטה ואינו מריק. כך העשיר אם אינו מריק לכלים ריקים הם העניים אז מן השמים לא יריקו לו, אך אם יפתח את ידו שהוא הנקב התחתון גם מלמעלה ירחיבו לו הצינור המריק על המשפך בשפע נמרץ. ולכן אם רואה שמזונותיו מצומצמין יעשה מהם צדקה, עכ"ל. וכן פירש רכב אליהו[4] בפירושו למסכת אבות[5], תן לו משלו, רוצה לומר מה שאתה נותן לעני הוא חלק שלו ואתה אפוטרופסו[6], עכ"ל.

33 לפנינו בסי' קנו.
34 ראה בשו"ע וברמ"א סי' שה סע' יא.
35 רמ"א סע' י. ועיין תרוה"ד סי' רסח שנחלקו בזה מנהג ריינוס ומנהג אושטריך.
36 הוא הלבוש על יו"ד.
37 ע"פ תרוה"ד שם.
38 "לא חזר כל כך לבריאותו מן המילה" (שם).

1 עמ' א.
2 הוא פירוש האלשיך על ספר משלי. משלי יח, טו.
3 ב"ב קלא, ב.
4 לרבי יוסף כץ (נדפס קראקא שצ"ח).
5 פ"ג מ"ז.
6 ולא כפירוש הרגיל שהכוונה "משלו" ו"שלו" לקב"ה.

ב. לענין חלוקת הצדקה ידוע מפי רבותינו בעלי גמרא שהקרוב קרוב קודם[7], כמו שכתבתי לקמן סי' ד'. אמרתי בזה פרפרת נאה בימי חורפי במה שאמרו בשבת דף ק"ד[8] ובמנחות דף כ"ט[9], אתו דרדקי לבי מדרשא ואמרי מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כוותייהו, א"ב אלוף בינה ג"ד גמול דלים. דקשה מאי רבותא בהני נוטריקון, וזיל קרי בי רב הוא דג"ד הוא גמול דלים. אלא ר"ל דהמנהג בין מקצת אנשים להרחיק את המקורבים בזרוע לומר שהיו קרובים ונתרחקו עד דור רביעי[10], לזה אמר ג' ד' גמול דלים, רצה לומר אפילו שלישי ברביעי תגמול דלים עימו[11]. אבל שערוריה גדולה בין הבריות דאפילו שני בשני אם הם עשירים מתביישים מפני קרובים עניים. גם לפעמים עושים צדקה לרחוקים מפני הגאוה, שיודע בו שיפרסם הדבר ויהיה לו לכבוד ולתפארת, ועניים הקרובים שאינם מפרסמים מפני שחושבים אותו לחוב[12] נסוגו אחור[13].

ג. ונ"ל המנהיג לפרש גם א"ב אלוף בינה כדי לקשרו עם ג"ד גמול דלים, רצונו שידע וישכיל מי הוא הראוי יותר לקבלו, על דרך אשרי משכיל אל דל[14]. ובכלל זה הוא שאם העני מתבייש מליטול יתנהו לו על דרך הלואה[15], דכתיב מלוה ה' חונן דל[16]. והעושה שותפות עימו עדיף מהלואה[17], והטעם עיין בש"ך יו"ד סי' רמ"ט ס"ק ז'[18].

ד. מה שכתבתי בסי' ב' שהקרוב קרוב קודם, סידרן הוא כך. פרנסת עצמו קודם לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו. ואח"כ יקדים פרנסת אביו ואמו אם הם עניים, והם קודמים לפרנסת בניו. ואח"כ בניו, והם קודמים לאחיו. ואחיו קודמים לשאר קרובים. וקרובים קודמין לשכניו, ושכניו לאנשי עירו, ואנשי עירו לעניי עיר אחרת, טור ביו"ד סי' רנ"א. ואשה קודמת לאיש, דזה דרכו לחזור וזו אין דרכה לחזור, כתובות דף ס"ז[19]. והא דתנן בסוף הוריות דאיש קודם לאשה, תרצו הש"ך[20] ובאר הגולה[21] ביו"ד סי' רנ"א ובאר שבע [הוריות] דף י"ג[22] היינו דוקא להצילם בטובעם בנהר.

7 ב"מ עא, א. וראה שו"ע יו"ד סי' רנא סע' ג, וביאור הגר"א שם שציין לספרי ותנא דבי אליהו.

8 עמ' א.

9 ב, ע"י"ש.

10 ראה סנהדרין כח, א לגבי עדות קרובים שלישי בשני.

11 על דרגת הקורבה לקדימה בצדקה ראה משפט וצדקה לרב בלוי פ"ג סע' ז והערה יט ושו"ת משנה הלכות ח"ז סי' קנו.

12 חושבים שהקרוב חייב להם טובה זו, ולכן אינם מכירים טובה ומשבחים.

13 העשירים מלעזור.

14 תהילים מא, ב.

15 ואח"כ אולי יאמר לו שהוא מתנה, ראה ירושלמי פאה ח, ח ושקלים ה, ד, על הפסוק הנ"ל "אשרי משכיל אל דל".

16 משלי יט, יז.

17 ראה רמב"ם הל' מתנו"ע פ"י ה"ז.

18 מפני שאינו מתבייש, שהרי שניהם נהנים.

19 סוף עמ' א.

20 ס"ק יא.

21 אות יא.

22 עמ' א ד"ה האיש קודם, הו"ד גם בש"ך שם.

ה. זה לשון רכב אליהו בפירושו למסכת אבות[23], הלווה ואינו משלם נקרא רשע[24], ולפעמים אין אדם רוצה ליטול וליהנות מן הצדקה ולווה מהרבה בני אדם, ואח"כ אינו משלם מאומה שאין לו במה לשלם, בזה יצא שכרו בהפסדו [הגה"ה: לפי שהאדם מוזהר מן התורה ללוותו דכתיב אם כסף תלוה את עמי את העני עימך[25], א"כ כיון שהמלוה אינו רשאי למנוע מלהלוותו כדאיתא בחו"מ סי' צ"ז[26] אם העני מכוון לכך מתחילה נמצא אתה נועל דלת בפני לווים]. ומי שחייב לחבירו לא יקנה ספרים ולא יתן צדקה ולא נרות לבית הכנסת, כי השם יתברך שונא גזל בעולה[27], עכ"ל. (וכ"כ בספר חסידים[28], העתקתיהו לעיל בהלכות לימוד[29], וכן משמע בתוס' ביצה דף ט"ו[30] בד"ה לוו עלי). אבל שאר כל אדם מחוייב בכולם.

ו. הצדקה היותר רצויה היא הנתונה בסבר פנים יפות[31], שלא תדבר אל העני דברי קינתורים. ונ"ל המנהיג לתת סמך לזה ממה שמצינו בב"ר פרשה ח'[32], חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו[33]. חסד אמר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אמר אל יברא שכולו שקרים, צדק אמר יברא שהוא עושה צדקות, שלום אמר אל יברא שכולו קטטה. מה עשה הקב"ה, נטל אמת והשליכו לארץ, ההוא דכתיב ותשלך אמת ארצה[34], ע"כ המדרש. זה לשון של"ה במסכת פסחים[35], וקשה למה הוצרך השם יתברך להשליך אמת ארצה, הלא מידותיו של הקב"ה שהוא מטה כלפי חסד כשזכיות ועוונות שוות[36], וגם בכאן היו שקולים, חסד וצדקה אמרו יברא, ואמת ושלום אמרו אל יברא. הענין הוא דלבריאת האדם היה בהכרח להיות בו איזו זכות, והמתנגדים השיבו שאינו זכות (דהמה מצוות הבאים בעבירה), כי חסד אמר יברא בזכות החסד, ואמת אמר אל יברא שהחסד של בני אדם אינו חסד של אמת רק לתשלום גמול, וא"כ מה זכות יש בחסד שלו. צדק אמר יברא בזכות הצדקה, ושלום אמר אל יברא כי עיקר הצדקה היא להיות נתנה בסבר פנים יפות בשלום ואהבה, ולא בעו"ה כנהוג הרבה פעמים שנותנין הצדקה בריבות וקטטות וע"י כפיות בית דין, עכ"ל לענייננו. והנני יוס"ף המנהיג משלי, שלום אמר אל יברא שכולו קטטה עם העני א"כ יוצא שכרו בהפסדו[37].

23 פ"ב מ"ט.
24 תהילים לז, כא.
25 שמות כב, כד.
26 סע' א.
27 ישעיהו סא, ח.
28 סי' שצז.
29 ל"מ.
30 עמ' ב.
31 רמב"ם הל' מתנו"ע פ"י ה"ד.
32 סי' ה.
33 תהילים פה, יא.
34 דניאל ח, יב.
35 פרק נר מצוה, סי' עד.
36 ר"ה יז, א.
37 כמבואר ברמב"ם הל' מתנו"ע שם.

קריאת ספר תורה

א. בשכבר ידענו כי מצוות עשה על כל אדם מישראל לכתוב לו ספר תורה, ואפילו הניחו לו אבותיו ספר תורה מצוה לכתוב משלו כדאיתא בסנהדרין דף כ"א[1] וביו"ד סי' ע"ר[2]. וזה לשון בעל ספר החינוך מצוה תרי"ג, לפי שידוע בבני אדם שהם עושים כל דבריהם לפי ההכנה הנמצאת להם, ועל כן ציוונו ברוך הוא להיות לכל אחד ואחד מבני ישראל ספר תורה מוכן אצלו שיוכל לקרות בו תמיד ולא יצטרך ללכת אחריו לבית חביריו, למען ילמד ליראה את ה' וידע וישכיל במצוותיו היקרות והחמודות מזהב ומפז רב, ונצטוינו להשתדל בזה כל אחד ואחד מבני ישראל, עכ"ל לענייניו.

עם כל זה מצאתי אני המנהיג קולא יתירה, דאם יש חברא[3] שכותבים ספר תורה אחת לכל החברא יוצאים הבינונים והעניים שביניהם בזה, היכא דלא אפשר בענין אחר, מדפתחה התורה בלשון רבים ועתה כתבו לכם[4] וסיימה בלשון יחיד את השירה הזאת[5]. אשר גם הרמב"ם הרגיש בקושיה זו[6], שכתב בפרק ז' מהלכות סת"ם[7] זה לשונו, ועתה כתבו לכם את השירה, כלומר כתבו לכם תורה שיש בה שירה זו וכו', וכך העתיקו בעל ספר החינוך. ליבי אומר לי שבא הכתוב ללמדנו שרבים המשתתפים לכתוב ספר תורה אחת יוצאים[8]. אבל אם מת אחד מבני החברא במקום שנהגו שהבן יורש למלא את מקום אביו בחברא זו[9], אינו יוצא בזה, דלא עדיף מספר תורה שירש מאביו שאינו יוצא בה ידי חובת כתיבה כמו שכתבתי בריש סימן זה.

ב. מנהג ק"ק פ"פ[10] בלילה שלפני נתינתה[11] לבית הכנסת מתאספים עשרה לומדים לביתו של הבעל בית שהספר תורה שייכה לו, ולומדים כל הלילה באותו חדר שהספר תורה בתוכו. ועם הנץ החמה שולח הבעל הבית להפרנסים ושאר קצינים אוהביו וקרוביו, ומכבד אותם שישאו

1 עמ' ב.
2 סע' א.
3 ראה על החברות השונות לדבר מצוה בשרשי מנהג אשכנז ח"ג עמ' 314-308.
4 דברים לא, יט. [ברוח חיים (יו"ד סי' ע"ר אות ו) תמה ע"ז, שהרי כתוב "לכם", לכל אחד ואחד, עיי"ש].
5 יתכן שכוונתו להמשך הפסוק: "ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם" (ולפ"ז אינו דומה לרמב"ם שלקמן, וצ"ע, וראה ברוח חיים שם שגם תמה ע"ז).
6 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
7 ה"א.
8 בהרבה מספרי האחרונים דנו בענין כתיבת ס"ת בשותפות ונחלקו האם יוצאים יד"ח המצוה בזה, ראה סיכום הענין באנצ' תלמודית ערך כתיבת ספר תורה טור תמט-תנא, וכן בשו"ת אג"מ יו"ד ח"א סי' קסג, שו"ת דברי יציב יו"ד סי' קע, תשובה כת"י מהגרע"י זצ"ל שנדפסה בקובץ אור זלמן ונר מנחם (ניסן תשע"א) ושו"ת דברי שלום יו"ד סי' קיא.
9 ראה על הדעות השונות לגבי ירושה במצוות מש"כ בשדי חמד אסופת דינים מערכת חזקה במצוות סי' א וסי' ז-ח ובאנצ' תלמודית ערך חזקת מצוות סי' ג.
10 על כל סימן זה ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' שטו, שהוא "מנהג כותב ס"ת ומכניסו לבית הכנסת".
11 של הספר תורה.

כל אחד כלונס של עץ אחד המתוקן לכך, וקובעין פרוכת בראש הכלונסאות. והאב"ד נושא הספר תורה, והולך תחת אותו האוהל. ואחר שנשא האב"ד לאורך איזו בתים, קורא השמש איש אחר למי שיצוה עליו הבעל הבית שיקחנה מיד האב"ד. ואותו האיש נושא אותה גם כן באופן הנ"ל, ואח"כ קורא השמש עוד איש אחר, וכן בסדר הזה עד שמגיעים אל ההיכל.

והולכים אנשים לבית הכנסת ומוציאין כל הספר תורה שבהיכל ויוצאין לקראת ספר תורה עד פתח בית הכנסת[12]. אח"כ חוזרים לאחוריהם ומכניסים הספר תורה להיכל, וספר תורה זו שנותנים לבית הכנסת באחרונה, כדי שאם יגיעו לסוף תפילת שחרית שמוציאין ספר תורה יפגעו בזה תחילה, מפני שקורין בה בו ביום.

והחזנים הולכין ומנגנים שירות ותשבחות כל זמן שנושאין הספר תורה מן בית בעל הבית עד ההיכל. ואין להם שירות קבועות אלא כל מה שירצו, ובתנאי שתהא מענין נתינת הספר תורה לבית הכנסת. וכבר יסד הגאון מהור"ר דוד לידא בעל שרביט הזהב ומגדול דוד שיר אחד, וגם אני המנהיג יסדתי שירה חדשה ותמצאנה בסוף הספר[13].

ג. בו ביום שנותנים ספר תורה לבית הכנסת האב"ד הוא חיוב לקרותו לספר תורה, ואחר שבירך ברכה אחרונה[14] דורש ברבים[15].

ד. בענין הקריאה של החזן כבר כתבתי בהלכות דקדוק ובהלכות חזנות סי' ה'. וזה לשון זוהר ויקהל בקטנים שנדפסו באמשטרדם דף ר"ו עמ' א', כד סליק ספר תורה לתיבה[16] כדין בעא כל עמא לסדר גרמייהו [לתתא] באימתא בדחילו ורתת וזיע (כולא לתתא[17]), ולכוונא לבייהו כמה דהשתא קיימין על טורא דסיני לקבלא אורייתא, ואסור למקרי מאורייתא בר חד בלחודוי, וכולהו שתקין בגין דישמעון מילין מפומיה כאילו קבילו לה ההוא שעתא מטורא דסיני וכו', ואי תרין משתכחין בספר תורה גריעותא דרזא דמהימנותא איהו וגריעותא דיקרא דאורייתא, עכ"ל. ומזה מוכח גם כן שחיוב על הש"צ שיהיה בקי בטעמים שלא יצטרך שיהיה אחר קורא לפניו, כמו שכתוב ואי תרין משתכחין וכו'.

ומזה הטעם הזהירו בסי' קל"ט[18] באו"ח שצריך הקורא לסדר הפרשה פעמיים ושלוש בינו לבין עצמו. והוא סיומא דזוהר שם, מן דסליק למקרי באורייתא יסדר אלין מלין בקדמיתא בביתא, ואי לאו לא יקרא באורייתא, (מנא לן) מההוא דיבור, דקודם דהשמיע אורייתא לעמא קדישא

12 ראה מש"כ על המנהג להוציא ס"ת לקראת הס"ת החדש ועל ההקפדה שלא לצאת עם הס"ת מחוץ לבית הכנסת ב"אליבא דהלכתא" (אהבת שלום) כא עמ' יז.

13 ראה במנהגי ורמיזא שם הערה 3 על השירים הנ"ל.

14 משמע שהיו מברכים תמיד על קריאת הס"ת ביום הכנסתה, וכשיטת שו"ת גינת ורדים (או"ח כלל א סימן מט) שאפשר לברך על כל קריאה, אא"כ נעמיד הדברים כאן דוקא בשני וחמישי או בשבת.

15 ראה במנהגי ורמיזא שם הערה 25.

16 בזוהר: לתמן, וכאן פירשו.

17 אין מילים אלו לפנינו בזוהר.

18 סע' א, ב.

כתיב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ולבתר ויאמר לאדם[19], עכ"ל, ועיין בילקוט איוב רמז תתקי"ו. ועיין מה שכתב בשו"ת באר שבע סי' מ"ז ומה שכתבתי בהלכות פורים סי' ה'.

ה. ואל ישיאך ליבך לומר שאפילו העולה לתורה לא יקרא עם הש"צ, כי אדרבה כיון שהוא מברך ברכת התורה חייב לקרות עם הש"צ[20]. עם כל זה יקרא בלחש[21], דתרי קלי לא משתמעי[22]. ועיין מה שכתב הבית יוסף או"ח סי' קמ"א וכנסת הגדולה שם. ודברי הזוהר שהם סתומים דהיה משמע לכאורה שאפילו העולה לספר תורה לא יקרא עם הש"ץ[23], התם מיירי בזמן הראשונים שהש"צ לא היה מקריא אלא העולה לספר תורה היה קורא פרשה שלו[24], ומיום שנתרבו עמי הארץ תקנו שהש"צ יקרא לכל העולים כדי שלא יתביישו עמי הארץ שנקראים לעלות לספר תורה[25].

וראיתי נוהג חכם אחד שהיה דר בישוב כשקראו אותו לעלות לתורה והיה הש"צ מאותן שאינם בקיאים, היה קורא החכם פרשה שלו בעצמו. ולא חשש שלא יתבייש הש"צ, כי אם יקרא יתבייש יותר. וכל עצמו של התיקון שיקרא הש"צ הוא מפני העם הארץ העולה לתורה, ואם הוא בהיפוך אדרבה תקנתו קלקלתו[26]. ועיין מה שכתב הרא"ם בתשובה חלק ב' סי' י"ב.

ו. כבר כתבתי בהלכות הנהגת אדם בבוקר[27] דברכת אשר בחר בנו היא ברכת הנהנין[28], והשגתי שם על הלבוש שכתב שהיא ברכה אחרונה מלימוד של אתמול[29], עיין שם נכבדות מדובר בו. ונפקא מיניה לדינא דעל כרחך קריאת ספר תורה חובת היום הוא ולא חובת גברא, דאילו היה חובת גברא היה כל אחד מחוייב לעלות לספר תורה בכל יום שמוציאין ספר תורה, והמנהג אינו כן אלא ביום שני וחמישי ובשבת במנחה קורין ג', ובראש חודש להראות שמעלתו יתירה על אלו הימים קורין אחד יותר, וימים טובים שהם יותר במעלה מראש חודש קורין עוד אחד יותר. ביום כיפור שמעלתו יתירה על שאר יו"ט קורין עוד אחד יותר, בשבת שאין למעלה ממנו קורין עוד אחד. והם מוציאין כל הקהל כמו שכתבתי לקמן בסי' יו"ד[30], ואם היה ברכת אשר בחר בנו ברכת המצוה כמו שכתב הלבוש לא סגי דלא יחוייב כל אחד לקיים המצוה לעלות לספר תורה כל פעם שמוציאין אותה. אבל לפי מה שכתבתי שהוא

19 איוב כח, כז-כח.
20 שו"ע סי' קמא סע' ב.
21 שם.
22 ר"ה כז, א.
23 ראה בב"י שם מה שדן בדברי הזוה"ק הנ"ל, ומכח זה הכריע שהעולה יקרא בלחש. ויש שלמדו מהזוהר של יקרא העולה כלל, עיי"ש בב"י בדרך הראשונה שלו, ובשם המהר"י אבוהב, ובפסק"ת שם אות ב.
24 וקמ"ל הזוהר שלא יקרא אחר עימו, וכגון שרוצה אחר לסייעו וכדומה.
25 ראה על תקנה זו בתוס' מגילה כא, ב ד"ה תנא, ובעוד מקומות. וראה במ"ב שם ס"ק ח. וראה יוסף אומץ סי' תקיא והערה 39.
26 ולא אמרינן "לא פלוג" בתקנה זו, כדי שלא לבייש.
27 לעיל עמ' יט, סי' כד-כה.
28 עיי"ש מקורות לחידוש זה.
29 אצ"ל ברכה ראשונה מלימוד של היום, עיי"ש.
30 יתכן שכוונתו לסי' יג.

ברכת הנהנין אותן שקוראין דוקא מברכים שהם נהנין, והנשארים שאינם נהנין אינם מברכים.

לפיכך צריך העולה לתורה לקרות בלחש עם הש"צ כמו שכתבתי בסי' ה'.

ז. כתב אמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסף אומץ[31], זה לשונו, יראה שיעלה כל חודש עכ"פ פעם אחד ממנין הקרואים, עכ"ל. משמע לדבריו שאינו יוצא במה שעולה להוספות ומפטיר.

ח. אין קורין שני אחים ואב ובנו זה אחר זה, חששא משום עינא בישא. שו"ע[32] או"ח סי' קמ"א[33] בשם מהרי"ל[34]. אבל כשאחד עולה ששי והשני עולה שביעי הואיל ואין קוראים לשביעי בשמו, וכן מפטיר הואיל ואין קורין אותו בשמו[35], אין קפידא[36], עיין אמונת שמואל סי' מ"ז[37].

וראיתי בק"ק אחת שהיו קורין ד' אחים זה אחר זה, וחכם עירם לא מיחה. אמרתי, למאן דלא קפיד לית חששא[38].

ט. החיובים לעלות לספר תורה ומי נדחה ומי שיש לו דין קדימה[39].

אבי הילד בשבת שקודם המילה והמוהל והסנדק. ואם המילה בשבת אפילו הם מבית הכנסת אחרת. ומי שאשתו יולדת הולכת לבית הכנסת אחר ארבע שבועות ללידה דעולה לתורה, שהוא במקום קרבן שהיה נוהג בזמן המקדש[40], כמו שכתבתי בהלכות יולדת סי' ד'[41] (ולפי זה אם מת הילד תוך שלושים ללידתו דאז היולדת הולכת לבית הכנסת ביום שני או חמישי[42], הוי בעלה חיוב באותו יום, דהא היא מחוסר קרבן). ויא"ר צי"ט. החתן בשבת שקודם החתונה אפילו תהיה החתונה בעיר אחרת. ואף אם לא תהיה החתונה באותה שבוע, אלא שדעתו ליסע מאותה העיר לעיר שתהיה שם החתונה. ודוקא בחור שמזמרין עליו אחד יחיד[43], אבל אלמון לא. ונער שנעשה בר מצוה באותו שבת אף שאין לו עירנות[44] באותה

31 סי' תקו.
32 ורמ"א.
33 סע' ו.
34 מנהגי מהרי"ל עמ' תנג.
35 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רלה הערה 62.
36 וכ"כ המ"ב שם ס"ק כא.
37 שם: "לפי מנהג אשכנז שקורין סתם לשביעי ואין פורטין בשמו וכו' ודמי למפטיר שבמדינות פולין". וכ"כ לקמן הל' יוכ"פ סי' כ שאין קורין למפטיר בשמו.
38 פסחים קי, ב, לגבי זוגות. וכן בערוה"ש שם סוף סע' ח נקט לקולא: "ומאן דלא קפיד יכול לעשות כמו שירצה". אבל במ"ב שם ס"ק יט כתב שאסור אפילו אומרים שאין מקפידים על עין הרע, וכ"כ רוב אחרונים, ראה פסק"ת שם הערה 15.
39 ראה בענין זה מה שמפורט במ"א סי' רפב ס"ק יח ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' לה. והאריך בזה בביאור הלכה סי' קלו.
40 כ"כ גם לקמן סי' טז שהוא במקום קרבן. ומקורו בלבוש סוף סי' רפב, והובא במ"א שם. וראה באנצ' תלמודית ערך יולדת סוף פרק ז ובמנהגי ורמיזא לר"י קירכום סי' רפח הערה 39.
41 וסי' ז.
42 וכ"כ לקמן שהולך לבית הכנסת בימות החול.
43 ראה על זמר זה לעיל הל' נישואין סי' ב ובהערה שם.
44 ראה על חזקת עירונות באנצ' תלמודית ערך חזקת ישוב.
45 התבאר לעיל.

קהילה (אלא שאם יש לו עירנות דוחה לכל החיובים חוץ מהחתן ביום חתונתו). והחתן בשבת שאחר החתונה.

הסנדק דוחה לאבי הבן והמוהל. ואבי הבן והמוהל הם שווין. אם יש אבי הילד הנימול ואיש שאשתו הולכת לבית הכנסת אחר ארבע שבועות[45], ושניהם כהנים או לוים, אם איש של היולדת היה יולדת בת הוא קודם, דעדיין לא עלה. אבל אם ילדה בן אבי הילד הנימול קודם, דהא איש של היולדת ההולכת לבית הכנסת כבר עלה ביום המילה (ולפי זה אפילו אם ילדה בת ומתה הבת קודם שלושים יום אבי הילד הנימול קודם, דהא כיון שהולך לבית הכנסת בימות החול[46] שלא כסדר שאר בעליי היולדות יכול לעלות ביום הכניסה[47] הבא אחר כך). אבל אם ילדה בת ובעלה הולך לבית הכנסת בשבת כסדר בעלי היולדות בעל היולדות קודם, דאבי הילד הנימול יכול לעלות לתורה בשבת שהולכת אשתו לבית הכנסת והוי ליה תשלומין. (משא"כ בעל היולדת בת אין לו תשלומין כל עיקר). ולפי זה אם יהיה באותו שבת מילה בעל היולדת קודם אפילו ילדה בן, דהא לא עלה ביום המילה שהיה נדחה מפני בעל היולדת בת.

יא"ר צייי"ט ומילה בשבת, ושניהם כהנים או לויים, יא"ר צייי"ט קודם, דהא אבי הבן יוכל לעלות לתורה ביום השבת שאשתו הולכת לבית הכנסת, דהא כיון שלא עלה בשבת של מילה יש לו דין קדימה כאיש של יולדת בת. (וכל אלו דברים נאמרים דוקא כשיש שם יותר משני חיובים וכולם כהנים או לוים, אבל כשאין שם אלא שני חיובים יוכל לעלות שניהם, דהא לפי ק"ק פ"פ אין מוסיפין על ז' גברי כי אם כסך החיובים. אם יש חיוב אחד מוסיפין אחד, אם יש ב' מוסיפין ב', וכן עד מאה ויותר. לפי זה יוכל לעלות אחד לכהן או לוי והשני לאחרון, אבל יותר משני כהנים או לוים אינם יכולים לעלות אפילו כשמוסיפין כמה הוספות. והא שכתבתי דין קדימה בשני כהנים או לוים הוא לענין קדימה במוקדם ומאוחר, דהיינו שהמוקדם עולה תוך ז' קרואים שהוא מצוה מן המובחר כדמוכח במה שכתבתי בסי' ז'[48], אבל לא לענין דחיה לגמרי). זה הכלל היא"ר צייי"ט אין לו דין קדימה אלא אחת, שהוא קודם לאבי הבן בשבת שיש בו מילה וכל שכן בשבת שלפני מילה.

ובר מצוה אם אין לו עירנות[49] הוא קודם לחתן בשבת שלפני חתונתו. ואם יש לו עירנות דוחה אפילו חתן ביום חתונתו. ואין שום אדם יכול לקנות נדר[50] ויכולו (עיין מה שכתבתי בפרשת בראשית[51]) או המלאך הגואל, ששניהם מגיעים ללוי, בזמן שיש שם לוי חיוב, כדי להפקיע מידי חיובו. אבל פרשיות אחרות שאינם מגיעים ללוי יוכל לקנות, דהא יכול לעלות לפניו או לאחריו אם יש שם חיובים הרבה.

46 התבאר לעיל.
47 שני או חמישי.
48 יתכן שכוונתו לסי' ו או סי' ח.
49 ראה לעיל על עירנות.
50 ראה על ביטוי זה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' לה הערה 19.
51 לקמן עמ' רלד סי' ב. ושם מבואר שבד"כ הוא קריאת הישראל.

וכל אלו הקדימות דוקא אם כולם הם במדרגה אחת, אבל אם אחד מהם הוא תלמיד חכם, בפרט באתרא דנהיגי שחכם עירם הוא חיוב באותו שבת[52], אע"פ דמדינא החיובים צריכים לעלות בז' ראשונים, התלמיד חכם קודם[53], כמו ששנינו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ[54]. ואם יש חיובים כסך הקרואים נדחה אחד מהם מפני החכם, ועולה ראשון בין ההוספות.

ולפי מנהג ק"ק פ"פ מי שנוסע לדור בבית אחר[55] הוי חיוב בשבת ראשון. ובענין חיוב השושבנים יש להן שייכות כסנדק ומוהל. ואע"פ שכתבתי לעיל שהסנדק קודם לאבי הבן היינו דוקא כשהמילה בימות החול, לפי שאבי הבן היה חיוב בשבת שקודם המילה וכבר יצא בקריאה זו, אבל כשהמילה בשבת אבי הבן קודם[56]. וכן לענין השושבנים החתן קודם להם, אלא שיפה כח החתן מכח אבי הבן שאפילו בימות החול הוא קודם (להחתן), [שהחתן] דומה למלך[57].

י. בבאר עשק סי' פ"ב[58] מקיים שאין לפקפק דאסור להוסיף על ז' גברי בשבת[59], וכ"כ הרשב"ץ[60] משום דהוי ברכה שאינה צריכה. וכן ראוי לנהוג[61], אא"כ יש חיובים דאז מוסיפין כסך החיובים כמו שכתבתי לעיל[62].

ובתשובת משאת בנימין[63] כתב דאם יש חתונה מקילין להוסיף[64] כמו בשמחת תורה[65], כי שמחת חתן הוא גם כן מן התורה[66]. אבל בפ"פ נוהגין שאין מוסיפין בחתונה אא"כ עשו שבעת ימי משתה.

זה לשון זוהר ויקהל בקטנים שנדפסו באמשטרדם דף ר"ו עמ' א', בהאי יומא בעא לסלקא ז' גוברין דאינון רזין דאורייתא לקבל שבעה קלין וכו', בראש חודש דאתווסף חד על תלתא

52 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' לה עמ' לט שציין שבתות שונות בשנה שנהגו שהרב עולה בהם לתורה.

53 וכ"כ בספר תורת חיים (סופר) סי' קלו, ראה בפסקי תשובות שם הערה 26.

54 הוריות יג, א.

55 ראה על חיוב זה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' לה עמ' לט והערה 21.

56 בספר לשון חכמים (לרב יהודה בראנדייס) עמ' לב, א השיג על חילוק וטעם זה, והציע טעם אחר ("לכך נ"ל דהטעם הוא דאבי הבן יש לו תשלומין דיכול לעלות לתורה בשבת שהולכות אשתו לבית הכנסת, וכמו שכתב הוא עצמו טעם זה לאיש יולדת בת קודם לאבי הבן דיש לו תשלומין").

57 פדר"א סוף פרק טז.

58 דף צה עמ' א למטה.

59 עיי"ש שכתב שמותר הדבר.

60 שו"ת תשב"ץ ח"ב סי' ע.

61 ראה על המנהג הפשוט שלא להוסיף עליות בשבת רגילה בשו"ע וברמ"א סי' רפב סע' א ובנו"כ שם, ומש"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' לה עמ' לט בהגהות ובהערה 23.

62 בסימן הקודם.

63 ל"מ.

64 ראה על הוספת עליות בשבת החתונה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רלה עמ' נד ובהערה 36.

65 שנהגו בשמחת תורה להרבות בקרואים, וכ"כ לקמן בהל' שמחת תורה עמ' רצט סי' ו, ועיי"ש בהערה.

66 ראה אנצ' תלמודית ערך חתן וכלה טור שלא-שלב.

וכו', עיי"ש. רצונו שכל אחד יש לו עילוי במדרגה אחת יותר על חבירו. בימות החול ג', כנגד כהן לוי ישראל וכנגד תורה נביאים וכתובים. ראש חודש שיש בו מעלה יתירה מוסיפין אחד וכו', כמו שכתבתי לעיל בסי' ו'. נמצא שאותן ז' שקוראים בשבת כבר יש בו עילוי על כל העולים ואין אנו צריכין לעילוי יותר.

אבל בעיר שכולה כהנים ולוים, ואין יכולים לעלות מאנשי העיר כי אם אחד, ושאר הקרואים הם מבני עיר אחרת מלמדים ומשרתים, מוסיפין אחד לקרותו[67] אחרון[68] לכבוד הבעלי בתים.

יא. כתב הברטנורא בפרק ה' משנה ח' דגיטין, זה לשונו ואם אין שם כהן נתפרדה החבילה. ולא יקרא לוי שני, אלא כפי חשיבותו. ואית דאמרי לא יקרא לוי בתורה כלל, וכן המנהג, עכ"ל. הוסיף על דברי רש"י בכתובות דף כ"ה[69] וגיטין דף נ"ט עמ ב' שלא הכריע שם הדין עם מי, ולא מצינו גם כן שום הכרעה בשום פוסק מפוסקים אחרונים שעדיין היו מחולקים בדבר. ואפשר שגם על דעת הר"ב לא עלה להכריע, מדלא כתב וכן הלכה כדרכו בכל מקום, אלא כתב וכן המנהג, ואפשר דבמקומו היה המנהג כך ובמקומות אחרים המנהג שהלוי עולה אע"פ שאין שם כהן, אלא דאין לו קדימה מצד הלויה אלא מצד חכמתו באם הוא תלמיד חכם[70], דבהא אפילו ממזר קודם לכהן גדול כדאיתא בהוריות דף י"ג[71], יש לזה גם כן קדימה. וכן פסק מהר"ם מרוטנבורק, הובא בכל בו סי' כ', בהא דרבי יהושע בן לוי בירושלמי סוף פרק אין עומדין[72], דאמר מימי לא ברכתי לפני כהן ולא בירך ישראל לפני, דמצד גדולתו קאמר ולא מצד לויה אעפ"י דריב"ל היה לוי, עיין בטור או"ח סי' ר"א. והא ודאי כשיש כהן לא מפרש כן מהר"ם בדברי ריב"ל, דמאי רבותיה שלא בירך ישראל לפניו. דאם נאמר שיוכל למחול על גדולתו, על לויה אינו יכול למחול, אלא ודאי באין שם כהן דנתפרדה החבילה קאמר דלא ברך ישראל לפניו.

ולפי זה תימה על בעל באר שבע בהוריות דף י"ג, שהקשה על מהר"ם מרוטנבורק, וזה לשונו, וקשה לי, כיון שאין לו דין קדימה לענין ברכה[73] למה יהיה לו דין קדימה לענין צדקה להחיותו טפי מלענין ברכה ושאר דברים שבקדושה, דהא אדרבה עיקר קרא דבעת ההיא הבדיל ה', את שבט לוי לשאת את ארון[74] וגו' דיליף מיניה[75] דלוי קודם לישראל איירי לענין דברים שבקדושה, וצריך לי עיון, עכ"ל. דיש לחלק דקרא בעת ההיא הבדיל וגו' איירי כשיש שם כהן, דהא מייתי האי קרא על המשנה כהן קודם ללוי לוי לישראל וכו' דבחדא מחתא מחתינהו אימתי לוי קודם ישראל כשכהן קודם ללוי, ומהר"ם מרוטנבורק איירי באין שם כהן.

67 אחד מהכהנים, מבני העיר.
68 רמ"א סי' קלה סע' י'.
69 עמ' ב.
70 ואז עולה לראשון. וראה ברמ"א סי' קלה סע' ו שיכול הלוי לעלות ראשון, אבל אין לו קדימה, וכאן מבאר שאם הוא ת"ח יש לו גם קדימה.
71 עמ' א.
72 ברכות פ"ה ה"ד.
73 כשאין כהן, והלוי לא גדול מהישראל.
74 דברים י', ח.
75 בהוריות שם.

ועל קוטב זה יש לפרש דברי ריב"ל מימי לא ברכתי לפני כהן (אלא הכהן בירך לפני. ומכח זה) ולא בירך ישראל לפני, דכשכהן קודם ללוי לוי קודם לישראל, וק"ל, אלא מצד גדולתו לא הקדימו ישראל אפילו אין שם כהן כמו שכתבתי לעיל.

ולפי מה שפרשתי דברי מהר"ם מרוטנבורק להצילו מקושיית הבאר שבע נ"ל שבכדי[76] הטריח מהרש"א להגיהה בתוס' דהניזקין[77], דרש"י שם הביא בשם רבי יצחק בר יהודה פירוש על נתפרדה החבילה נפסק הקשר, איבד הלוי את (זכותו) [כבודו] בשביל חבילתו הנפרדת ואינו קורא כלל. ובשם רבי יצחק הלוי כתב שאין סדר לדבר להקדים הלוי לישראל ומי שירצה יקדים, עכ"ל. והתוס' שם כתבו, הר"ר יצחק בר יהודא מפרש דקורא הלוי במקום הראוי לו עכ"ד. וקשה ליה למהרש"א דהתוס' הביאו בשם ר"י בר יהודא ההיפך ממה שהביא רש"י בשמו, ולכך הגיהה בתוספות שצ"ל ר"י הלוי[78]. ולכאורה היה לו לישועה שהתוס' בכתובות הביאו כמו רש"י דהכא בשם ר"י הלוי. אלא דקשיא לי דהתוספות בעצמם שינו את לשונם בדברי ר"י בכתובות מהניזקין. אלא צריך לומר דאין צורך להגיהה בדברי התוספות, ואי משום שלפי רהיטת הלשון הביאו התוספות בדברי ר"י בר יהודא ההיפוך ממה שהביא רש"י בשמו, צריך לפרש הכי, איבד הלוי את כבודו דייקא, שהיה כבודו לקרות קודם לישראל ועכשיו שנתפרדה החבילה איבד את כבודו, שאין חיוב לקרותו מוקדם אלא קורא אח"כ. עוד איבד הלוי דייקא מצד שהוא לוי אם הוא עם הארץ, אבל אם הוא תלמיד חכם לא איבד את זכותו דהוא קודם לישראל[79].

וכן באמת הביא התוס' בשמו דקורא הלוי במקום הראוי לו, דאם הוא תלמיד חכם עולה מוקדם, ואם הוא עם הארץ או אפילו תלמיד חכם ויש אחד גדול ממנו אין לו דין קדימה. אלא שקדימתו הוא אם הוא שקול בחכמה עם הישראל.

וכן משמע לכאורה בדברי רש"י שכתב וכן סידר רב עמרם, ואילו באו"ח סי' קל"ה סעיף ד' הביא בשם רב עמרם המנהג הפשוט שאפילו כהן עם הארץ קודם לקרות לפני חכם גדול ישראל, עכ"ל, ואילו מלוי שתק, ולא כתב בדין קדימה ואיחור לישראל תלמיד חכם. אלא דאצל הלוי אינו הכרח, דדוקא אם יש שם כהן הלוי אפילו הוא עם הארץ יש לו קדימה לפני ישראל תלמיד חכם. אבל כשאין שם כהן דוקא אם הלוי ת"ח מוקדם, ואם לאו הישראל מוקדם. ובדברי ר"י הלוי הביא רש"י דמי שירצה יקדים היינו הואיל דבטלה דין קדימתו מצד לויה בטלה נמי מצד חכמתו, אבל עכ"פ קורא כמו הישראל. והתוס' בכתובות שהביאו דברי

76 בחינם.

77 גיטין שם ד"ה נתפרדה.

78 וכ"כ שם מהר"ם, מהר"ם שיף, גליון הש"ס לרעק"א (בשם שו"ת מהר"י לבית הלוי) והגהות מלוא הרועים.

79 וכעי"ז כתב בחידושי הר"ב אנגל, שא"צ להגיה בדברי התוס' ופירש כך, ראה בהערה באוצמ"ה על התוס' שם.

ר"י הלוי נמי משמע הכי שיקרא ישראל גדול לפני לוי. רצונו אע"פ שהלוי גם כן גדול הואיל ונתפרדה חבילתו לענין לויה נתפרדה נמי לענין חכמה. וכן משמע מדברי מהר"א ווישניץ[80] בירושלמי סוף פרק אין עומדין בתוס' שחיבר בד"ה מימי לא ברכתי, שהקושיה והתירוץ שם מדבר בשווין בחכמה או אינן שווין.

הרי דאין לדחות ללוי מכל וכל במקום שאין שם כהן, ודלא כברטנורא, כן נ"ל המנהיג.

וזה לשון דרשות מהרי"ל בהלכות קריאת ספר תורה[81], נשאל למהר"י סג"ל במקום שאין כהן ויש לוי אם קורין לוי במקום כהן. והשיב אם הלוי מופלג מישראל שבעיר קורין לוי במקום כהן, ואם לאו נתפרדה החבילה. ומה שאמרו חז"ל היכא דאין כהן לא קורין ללוי, היינו דלא יקרא בתורה הלוי לשני כדינו, אבל בראשון במקום כהן רשאי לקרות, עכ"ל. וממה שכתבתי תנוח דעתי במה שסתם רמ"א דבריו באו"ח סי' קל"ה סעיף ו', דאיתא שם אם אין כהן בבית הכנסת קורא ישראל במקום כהן ולא יעלה אחריו לוי. וכתב רמ"א שם בהג"ה, אבל ראשון יכול לעלות. ולא כתב י"א דיכול לעלות וי"א דאינו רשאי ומנהג כסברא ראשונה, כדרכו בכל מקום להעתיק כל הדעות המוחלקות ולהכריע ביניהם. אלא האמת הוא דאין בו פלוגתא באופן שנפרש דברי ר"י בר יהודה ור"י הלוי כמו שכתבתי, וק"ל.

הנה כל אלו הלויים ריב"ל ור"י הלוי ומהרי"ל צדדו לפסוק דלא כברטנורא, ואני הקטן נלוה אליהם לפרש דבריהם כנ"ל.

יב. בתשובת מהר"מ מינ"ץ סי' ו' כתב[82] דלא ישר עושים לקרוא דרך קנאה ותרעומות, אע"פ שקנה סגן[83] אין לו דין ודברים לומר הלא קניתי הסגן בעד מעותי ואוכל לעשות עם שלי מה שארצה. וכן הוא בספר חסידים[84].

יג. בעל שירי יהודה[85] מערער על שרגילים ההמוניים שלא לענות אמן אחר ברכת עבודה ואחר ברכת ופרוס, מתוך מהירתם לענות מודים ופסוק ושמרו[86]. שכח לערער על אותם אנשים העולים לתורה שאין אומרים ברוך ה' המבורך לעולם ועד בקול רם, ושהקהל צריך לענות אמן[87], וכן אחר ברכת הזימון, שהם ברכות מעולות במעלה יתירה עד שאין יחיד אומר אותן. והוא הלכה פסוקה בב"י באו"ח סי' קל"ט[88] בשם ר"י מברצלוני[89] שהביא בשם רבי

80 מה"ר אליהו מפולדא, שלידתו בוישניצה.
81 מנהגי מהרי"ל עמ' תנ.
82 בעמ' כא ד"ה ועוד הסגן.
83 בעל הסגן הוא מי שמחליט מי יהיו הקרואים לתורה, ראה מנהגי ורמיזא סי' יז הערה 3 ומ"ב סי' קמא ס"ק טז. וראה על קניית הסגן לקמן בספרנו הל' שמיני עצרת סי' ד.
84 ל"מ.
85 לר' יהודה ליב ב"ר משה (זליחובר), נדפס באמסטרדם תנז.
86 וכ"כ לזרז במקור חיים סי' קכד סוף סע' ו.
87 ראה על אמן זו במ"ב סי' נז ס"ק ד, ובשו"ת יביע אומר ח"ח או"ח תחילת סי' טו. ב ב.
88 בטור שם, ובשו"ע סע' ז.
89 הו"ד בתר"י על הרי"ף ברכות דף לו, ב.

סעדיה[90]. וכ"כ בספר חסידים סי' רנ"ד, וכתב שם אם אמרו בלחש גוזל את המצוות, לכך יאמר הקהל בקול רם (וכן הקורא בתורה יחזור ויאמר בקול רם כשכלה הברכה מפה הקהל) ועונין הקהל אחריו אמן[91]. וכאשר נבין פירוש המילות של תיבת ברכו נדע שהקהל צריכים גם כן לברך, וכיון שברכו צריך הקורא גם כן לברך, כמו בברכת הזימון שאותן שנים המזמנים עם המברך עונין נברך שאכלנו משלו ואח"כ אומר המברך ברוך שאכלנו משלו. הוא הדין הכא נמי כדי שלא להוציא את עצמו מן הכלל לומר אליהם ברכו והוא אינו מברך.

ולפי זה הוא הדין כשאומר החזן גדלו והקהל עונין לך ה' הגדולה וגו' הנופל על לשון גדלו, וכשאומר ונרוממה עונין הקהל רוממו ה' אלהינו[92] וגו', צריך החזן לאמרו גם כן, וכן משמע לשון איתי ולשון יחדיו שבפסוק גדלו. נ"ל המנהיג.

יד. יש ליזהר לקרות ולשמוע הפרשה בכתב ולא בעל פה, ומי שאין לו חומש טוב לשמוע על פה משלא ישמע כלל ויפנה מחשבתו לדבר אחר. רדב"ז[93] קל"ה וחוות יאיר קע"ה[94].

טו. בספר דעת חכמה שער התשובה פרק כ"ג[95], זה לשונו, מנהג גרוע מה שעושין מי שבירך בבית הכנסת ואומרים בעבור שנדר, ואף אם הם מהנודרים ומשלמים אינו מעשה כשרים כמו שכתוב במשנה (א' דנדרים) כנדרי רשעים נדר, דדרכם של רשעים לנדור, כנדרי כשרים לא אמר כלום, דאין דרכם של כשרים לנדור (וכן פרשו רש"י והר"ן בנדרים דף ט'[96] והברטנורא שם משנה א'). וכן איתא ביו"ד סימן ר"ג, כל הנודר אפילו מקיימו נקרא רשע (והם דברי שמואל בנדרים דף כ"ב[97]) ונקרא חוטא, עכ"ל. וכן הוא בנדרים דף ע"ז[98].

והתיקון הוא בק"ק פ"פ שלא יעשה שום מי שבירך[99] כי אם לחולה או יולדת בשבת שהולכת לבית הכנסת[100], והוא מנהג ישר וכשר[101].

טז. אבל עושים מי שבירך אחד להעולה לספר תורה, בעבור שעלה לכבוד המקום ולכבוד התורה וכו'.

ולמי שבירך ברכת הגומל, וכן מי שאשתו הולכת לבית הכנסת בשבת ראשון אחר ארבע שבועות ללידתה, דהוי עלייתו לתורה במקום קרבן[102] כמו שכתבתי בהלכות

90 סידור רס"ג עמ' שנט.
91 עכ"ל. וראה על אמן זו לעיל.
92 המנהג שכשאומר גדלו משיבים לך הגדולה, וכשאומר ונרוממה אומרים רוממו, מובא בסידור שער השמים לשל"ה, ועוד. וכן משמע בסידור הר"ש סופר עמ' 206 ועמ' 360.
93 שו"ת רדב"ז ח"ד.
94 הרדב"ז והחו"י עסקו בענין קריאה, מפני הדין שדברים שבכתב א"א רשאי לומר בע"פ. וכאן הוסיף גם לגבי השמיעה.
95 דף לה.
96 עמ' א.
97 עמ' א.
98 עמ' ב.
99 בעבור שנדר, אלא רק בעבור שעלה, כמבואר בסימן הבא.
100 ראה לעיל תחילת סי' ט.
101 ראה יוסף אומץ סי' תתקפד ובהערות שם, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' יז הערה 8.
102 ראה לעיל תחילת סי' ט.

יולדת[103], עושין לו עוד מי שבירך[104], בעבור שנדר איזו שעוה למאור לבית הכנסת דהוי תמורת קרבן.

יז. קדיש על ספר תורה. כשמוציאין ב' אומרים קדיש על הראשונה[105], חוץ מיום שאין בו מפטיר כמו חול המועד פסח וראש חודש טבת שחלו בימות החול שאומרים קדיש על השניה. וכשמוציאין ג' אומרים קדיש על השניה[106]. וזה הכלל, כל יום שיש בו מפטיר אומרים הקדיש אחר שקרא אותו שעלה קודם המפטיר.

יח. כתב מהר"ם מטראני[107] ח"א סי' ק"ט, כשמוציאין ב' ספרי תורה אין מעלין קטן למפטיר[108].

יט. יש ליזהר שהמפטירין לא יעשו הפסק בברכה ראשונה של הפטרה, לפי שהיא כולה ברכה אחת, פותחת בשם ומלכות וחותמת בא"י הבוחר בתורה ובמשה עבדו וכו', ולפיכך אין שם ומלכות בשניה כמו שכתב הרמב"ם[109] (ריט"צ[110] סימן ע"ג).

כ. שאלה מספר חסידים סי' תשס"ד, אנוש מזער נשאר[111], אומללו מרום עם [הארץ[112]], אין קורא בצדק ולא תורה ולא שכרה. כי גברו ידי עוברי עבירה, ובקשו להם כבוד ושררה, לגלול ספר תורה. וקשרו קשר ורצו להרבות בכבודם ונתוועדו יחד י"ב מהם לגלול ספר תורה כל אחד חודש אחד בשנה וליתן כל אחד זקוק כדי שיעלו י"ב זקוקים לצדקה לשנה. וכל זה לא עשו אלא כדי למצוא להם טענה וערעור לומר אנו נותנים יותר ממך, ולא נתכוונו אלא לבושתנו ולהרבות כבודם, וברוך המקום שנתן לאל ידי להעבירם על דעתם. אך במקצת עשיתי כדעתם למען רבות הצדקה כי יראתי פן יפגענו עוון שאמנע מלהרבות צדקה, כי אמרתי שמא הדין עמהם אחרי שכל כך רוצים ליתן ולכפול על מה שהיו נותנים. ושמתי ליבי לשלוח אצל רבותי מהר"ב ומהר"א ומהר"י לשמוע מהם, יורוני על דבר זה ועל פיהם אדון ואעשה ככל אשר יצוו עלי. ואם תאמרו הדין עמהם מאחר שכל כך רוצים ליתן ולכפול על מה שהיו נותנים, אע"פ שאינם ראויים לכך כי יש מהם אינם יודעים אפילו פסוק בתורה, ויותר איני רוצה לספר בגנותם. אך מה שנראה בעיניכם אעשה, אך דעו לכם כי לא לכבודי אני עושה, כי אם היו עומדים עלי להפסיד ממוני או למעט כבודי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהיה בדעתי לדום ולהתחולל לה', כמעשה דגניבא פרק קמא דגיטין (דף ז) כי כן נוהגים לעשות פעמים רבות. אך קנא קנאתי לבזיון התורה.

ולא זו בלבד אך על הנולד אני דואג, שאם יתחילו חמישה או ששה לגלול. לשנה הבאה

103 סי' ז.

104 ראה במאמר "מי שבירך לחולה בשבת", הרב"ש המבורגר, בקובץ חצי גיבורים ז'.

105 ראה במ"ב סי' קמז ס"ק כז.

106 ראה לקמן הל' חנוכה סוף סי' ו "ואומרים קדיש על השניה" ובהערה שם. וראה במ"ב שם.

107 שו"ת המבי"ט.

108 בב"י סי' רפב כתב שלא נהגו כך, וראה מה שציין באשי ישראל פל"ח הערה קמד.

109 הל' תפילה פי"ב הט"ו.

110 שו"ת מהרי"ט צהלון.

111 ישעיה כד, ו.

112 שם ד.

אלו יאמרו אנו רוצים לגלול עד שתהא רציחה ביניהם. ועל כן שימו לבבכם בדבר הזה, ואשר תאמרו אעשה. ודעו כי אם תתנו דעתכם אני יכול לגלול בע"כ באותה צדקה שהורגלתי ליתן, ואף בפחות אם הייתי רוצה אך חלילה לי לפחות.

ועליכם החיים והשלום, בחשק אפרים ברבי מאיר.

כא. תשובה שם סי' תשס"ה. כיון שיש לעניים ריוח אע"פ שאינם מתכוונים לשם שמים אל ימנע מלגלול ספר תורה, שהרי גוזל עניים. וזה שגלל עד הנה כיון שדעתו לשם שמים אם יתן אותו כסף שהיה נותן כשהיה גולל ספר תורה לעניים, כיון שברצון היה גולל ובעבור העניים נמנע, הרי מעלה עליו כאילו הוא נותן צדקה מה שהגוללים נותנים לצדקה. ומה שאמרת שמא אחרים יעשו מחלוקת ויבא לידי רעה, אז כשיראו העולם שזה הצדיק נמנע מלגלול למען רבות הצדקה גם אחרים ימנעו. ואם יבואו לידי מחלוקת אזי יעשו החכמים לפי מה שיראו אם הם נותנים י"ב זקוקים ואחרים עשרים זקוקים. אבל אם אחד נותן זקוק ואחד אומר אתן זקוק ועשרה פשוטים, אין שומעין לו בדבר מועט, עכ"ל.

ודבר זה העתקתי מפני שהמכשלה הזאת תחת ידינו על הישובים, בפרט בימים טובים שכל אחד רוצה לעשות מצוות חבילות, חבל על דעבדי"ן, ולא משתכחין עבדין לשם שמים, רק לשם יוהרא.

כב. זה לשון שיח השדה[113], בשעה שגוללל הספר תורה יאמר יהי רצון מלפניך ה' או"א שיתגוללו רחמיך על מידותיך ותתנהג עם בניך במידת טובך ותכנס להם לפנים משורת הדין[114]. ועיין מה שכתבתי בסליחות ליום שביעי בסוף סליחה המתחלת אלהים בישראל בפירושי המסביר שם[115]. ובספר עבודת הבורא[116] כתב שיש לומר בשעה שכורך המפה לך ה' הגדולה[117] וגו'. ועיין מה שכתבתי בהלכות ציצית סימן א' ובהלכות תפילין סימן ו'.

כג. באו"ח סי' קל"ט סעיף ג', סומא אינו קורא לפי שאסור לקרות אפילו אות אחת שלא מן הכתב. ובתשובת משאת בנימין[118] האריך להוכיח דהאידנא אין קפידא כיון שהחזן קורא. ובאגודה[119] התיר דוקא אם הוא כהן ואין שם כהן אלא הוא, וכן הוא בלבוש התכלת סי' קל"ט[120]. וב"ח סי' קמ"א כתב, וכבר נהגו לקרות סומא לספר תורה בפני גדולי עולם ולא מיחו

113 לרבי אליעזר בן שמואל, דף ג, א. מובא בשמו בדברי חכמים סי' קמז.

114 ע"פ ברכות ז, א.

115 דף לג, ב.

116 ספר עבודת בורא, לרבי שמעון עקיבא בן יוסף (ול"מ שם כך, אלא רק בשער יחוד השם שער ג', מובא היה"ר הנ"ל משיח השדה). מובא בשמו בדברי חכמים שם.

117 וכ"כ הנהגה זו בכמה ספרים, ראה בסידור האר"י קול יעקב ועוד.

118 סי' סב.

119 ב"ק פרק ח סי' קד.

120 צ"ל סי' קמא סע' ג.

כי סמכו על מהר"י מולין שפסק כך (הוא מהרי"ל[121] שהובא לשונו באו"ח סי' קל"ט[122]), ומיהו דוקא בסומא תלמיד חכם אבל בסומא עם הארץ אין לקרותו כיון דבלאו הכי אילולי המנהג לא היו קורין אותו, עכ"ל. וכ"כ מג"א בסימן קל"ט[123], ועיין בכנסת הגדולה או"ח סי' קל"ה.

כד. טעות גמור במה שנוהגים לומר בשעת הכנסת ספר תורה להיכל ביו"ט ובימות החול מזמור כ"ט, דלא נתקן לומר זה להכנסת ספר תורה כי אם בשבת בשחרית, דיש בו שבעה קולות כנגד שבעה קרואים, אבל ביו"ט וחול נכון לומר מזמור כ"ד דכתיב ביה שאו שערים ראשיכם וגו'[124].

קידוש הלבנה

א. בספר אור חדש[1], מעשה באחד שפגעו עכו"ם בלילה ורצה להרגו, וביקש שיניחנו לעשות מצוה אחת קודם מותו, והלבנה הייתה בחידושה וקידשה בכוונה גדולה, ונעשה לו נס כשדילג ג' פעמים כמנהג נשאו הרוח וניצול ממנו.

וזהו[2] פירוש הנוסח כשם שאני רוקד כנגדך וכו' כך לא יוכלון אויבי וכו'.

ב. אין מברכין על הלבנה כשיש מסך מבדיל בינינו ובינה, אם לא שהמסך דק וקלוש שעובר ממנו אור הלבנה עד שהוא מכיר דברים שהם ניכרים לאור הלבנה. והוא הדין לענין העבים, אם הוא עב אינו מברך, ואם הוא דק וקלוש מברך. ואם התחיל לברך וכיסהו הענן גומר הברכה, רדב"ז ח"א סי' קנ"ד[3].

והסומא אע"פ שאין לך מסך מבדיל יותר מזה חייב בברכת הלבנה[4], רש"ל בתשובה סי' ע"ז. ועיין מה שכתבתי בהלכות הנהגת האדם בכל יום[5] בדין ברכת אשר נתן לשכוי בינה וכו'.

ג. בעל עשרה מאמרות בתשובה סי' ע"ח והרדב"ז ח"א[6] סי' קל"ג כתבו כמה טעמים למה אין

121 מנהגי מהרי"ל עמ' תנב.
122 רמ"א שם סע' ג.
123 ס"ק ד.
124 כ"כ הב"ח בסי' רפד שמה שנהגו העולם הוא מנהג בורות, עיי"ש. וע"ע בסידור ר"ש סופר בהקדמה הפרטית סי' כה ובסידור עמ' 211, וכן במ"ב סי' קמט ס"ק ח ובסידור אזור אליהו.

1 לרב חיים בוכנר (אמשטרדם תל"א), בענין ברכת קידוש השם דף נ, ב. והו"ד בקיצור גם בא"ר וא"ז סי' תרב. וראה ביוסף אומץ סי' תעו, ובנספח שם (מהד' מכון שלמה אומן) מגיסי הרב יהושע האיתן זצ"ל.
2 הערת המחבר.
3 לפנינו בסי' שמא.
4 וכ"כ בלקט יושר או"ח עמ' קנא. אמנם יש שחלקו, מפני שלדעתם ברכת הלבנה היא ברכת הראיה, וראה במ"ב סי' תכו ס"ק ב ובביאור הלכה שם ד"ה ונהנין.
5 לעיל עמ' יד ס' יג.
6 לפנינו בח"ד.

מברכין את הלבנה בלילי שבת. ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[7] כתב, כשהשעה עוברת מקדשין הלבנה בליל שבת. ומה[8] שנוהגין שאין מקדשין הלבנה כשיש בר מינן בעיר עד לאחר הקבורה, משום שברכת הלבנה צריך לברכה בשמחה כמו שכתבתי בסי' ו'. והיכן דהשעה עוברת אין קפידא.

ד. עוד כתב אאמ"ז ז"ל[9], אסור להסתכל בלבנה היינו הבטה בהבנת הלב[10] (לצייר[11] בעין שכלו גוונים או תמונות בלבנה ח"ו), אבל ראיה כפשוטה מותר, כדמשמע מלשון הסתכלות בלב כמה פעמים בכמה דוכתי[12]. ובשל"ה[13] כתב דלא יסתכל בלבנה כי אם פעם ראשון כשמתחיל לקדש.

ה. עד מתי מקדשין החודש[14], עד חצי כ"ט י"ב תשצ"ג[15]. והא דאמרו בסנהדרין דף מ"ב[16] עד ט"ז לחודש, ולא עד בכלל. וכן משמע מלשון הט"ז[17] שכתב, מהרי"ל[18] לא היה מקדש החודש כשיו"ט חל במוצאי שבת, כמו שבועות. דייק באומרו כמו שבועות, כי פסח וסוכות גם בלא יו"ט הא כבר עבר זמן קידוש החודש, דע"פ הרוב ט"ו לחודש הוא ט"ז למולד. נ"ל המנהיג. אחר כותבי מצאתי לבעל כנסת הגדולה בתשובה אחת שהביא באו"ח סימן תכ"ו דייק כעין זה, והנאני הדבר שכיוונתי לדעת הגדול. האמנם שנדון דידיה מדבר ממוצאי תעניות, עם כל זה הוי נידון זה בהדמות מילתא למילתא.

ו. אין מקדשין החודש אלא מתוך שמחה, עיין מה שכתבתי בסי' ג' ובהלכות ט"ב[19]. לפיכך אם אפשר יקדש במוצאי שבת כשהוא מבושם ובגדיו נאים. ודוקא אם ליל מוצאי שבת הוא קודם יו"ד לחודש אז ממתינים עד מוצאי שבת, אבל אם הוא אח"כ אין ממתינים, שמא יהיו איזו לילות מעונן ולא יראו הלבנה ויעבור הזמן, רמ"א בהגהת או"ח סי' תכ"ו[20].

ואדוני מו"ח נר"ו כתב בשו"ת שלו[21] והמה בכתובים דזמן קידוש הלבנה מתחיל מיד כשעברו

7 סי' תסח.
8 יוסף אומץ סי' תע.
9 שם סי' תעד.
10 לשון היוסף אומץ שם: שמביט בה מעומק לבבו.
11 ביאור הכותב כאן. אמנם אפשר לפרש כוונת היוסף אומץ בפשטות, שמחלק בין ראיה בעלמא להסתכלות והבטה יותר ממושכים וממוקדים.
12 עיי"ש בהערה 55 שצויינו מספר ענינים ומקורות לחילוק זה.
13 שער אותיות אות ק קדושה אות לח.
14 נמצא בכמה ספרים לשון "קידוש החודש", והיינו מפני שהלבנה נקראת חודש, וראה בספר קידוש לבנה לרב טננבוים עמ' יז.
15 רמ"א סי' תכו סע' ג, ע"פ שו"ת מהרי"ל סי' יט.
16 מא, ב.
17 שם ס"ק א.
18 מנהגי מהרי"ל עמ' קסג.
19 לקמן עמ' שמד סע' טו.
20 סע' ב, ע"פ תרוה"ד סי' לה.
21 נמצא בקיצור בשו"ת רבי יהודה מילר סי' קיא ד"ה ועי"ז חדשתי, וגם שם ציין לתשובה שהאריך בה. וראה היטב בתשובה של ר"י מילר שנדפסה בקובץ עץ חיים (בובוב), ניסן תשע"ז, עמ' כ-לב שנקט לקדש כבר מהלילה הראשון.

ה' פעמים[22] מעת לעת מן המולד[23], והאריך בראיות מוכחות[24].

ועיין מה שכתב מהרמ"ע מאמר אם כל חי ח"א סי' י"ט[25] שהאריך שם בפרפרת נאה בענין קידוש החודש, ומדמה אותו[26] לנישואין באותן חודשים שהמועדות קבועין בתוכן, ובשאר החודשים שאין מועד יחשבו למזבח כפרה על שמיעט את הירח[27], עיי"ש בשם תשובת הגאונים, והוציא מזה שאין לקדשו קודם כלות ז' ימים מעת לעת מיום המולד. ודוגמא זו שמהרמ"ע ז"ל דימהו לנישואין נמצא גם כן במדרש רבנו בחיי פרשת וישב[28], זה לשונו, ונוהגין לומר דוד מלך ישראל חי וקיים, שמלכותו נמשל ללבנה, ועתידה להתחדש כמותה וכנסת ישראל תחזור להדבק בבעלה שהוא הקב"ה דוגמת הלבנה שמתחדשת עם החמה, שנאמר שמש ומגן יתן ה'[29], ולכן עושין שמחות ורוקדין בקידוש החודש דוגמת שמחת נישואין, עכ"ל. ועיין באו"ח סימן תכ"ו[30] שהעתיק רמ"א קצתו.

ז. מה שהפליא בעל הלכה ברורה בסי' תכ"ו ס"ק א' על מה שכתב הט"ז, מהרי"ל[31] לא היה מקדש החודש כשיו"ט חל במוצאי שבת כמו שבועות, דאמר כמו שיש תחומין למטה כך יש תחומין למעלה ואין להקביל פני שכינה[32]. אמנם העיד על רבו מובהק[33] שקידש ובירך ביו"ט[34], וכן עיקר, לכך לא הביאו רמ"א, עכ"ל ט"ז. ותמה בעל הלכה ברורה, הלא רמ"א הביאו בהגה"ה[35]. כתב אדוני מו"ח נר"ו בגליון, זה לשונו, הפלאה זו איני יודע מה היא, כי וכן עיקר שכתב הט"ז קאי אדעת מהרי"ל, ולכך לא הביאו רמ"א רצונו לומר מנהג רבו מפני שאין הלכה כן. וכבר נדפס בשמי וזכרי בשו"ת שבות יעקב[36] סי' י"ב[37], כי גם הוא מתמיה על הט"ז, והשגתיו על מנת להציל הט"ז מהשגתו. ושם רצה להתנצל בתשובתו, והצלה דחוקה היא, לא שמיה הצלה, עכ"ל.

22 מוזכר בלבוש סוף סי' תכו ו' או ה' ימים, עיי"ש. בשאר הספרים הנידון הוא האם מחכים ג' או ז' ימים. [בשו"ת ר"י מילר שם מבואר שמדינא די בג' ימים: "ולקדש הלבנה אחר ג' ימים מהמולד, או לכל היותר אחר ה' ימים". וראה מש"כ הר"י מילר בהערות "צאן הנחלות" בסוף ספרנו].

23 ראה בענין "מן המולד" במ"ב סי' תכו ס"ק ושעה"צ ס"ק יט.

24 ביוסף אומץ סי' תסז כתב: "הזמן לקידושה הוא מסוף שבעת ימים", ועיי"ש בהערת המהדיר לגבי זמן קידוש לבנה הנהוג באשכנז.

25 וגם בשו"ת הרמ"ע סי' עח.

26 עיי"ש בפירוש יד יהודה (נדפס בפפד"מ לפני ספרנו) אות ט.

27 ראה חולין ס, ב.

28 בראשית לח, ל.

29 תהילים פד, יב.

30 סע' ב.

31 מנהגי מהרי"ל עמ' קסג.

32 ביו"ט חוץ לתחום (שם).

33 מהר"ש (שם).

34 ביו"ט מוצ"ש (שם).

35 שם סע' ב.

36 ח"א. וע"ע שם ח"ג סי' לא.

37 "מתלמידי הוותיק הרב המופל' מוהר"ר יודא (מילר) אב"ד דמדינת דייטץ".

ח. קבלה[38] מרבי יהודה חסיד בעל ספר חסידים לומר קודם ברכת הלבנה[39] **קול דודי הנה זה בא, מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, דומה דודי לצבי או לעופר האילים, הנה זה עומד אחר כתלינו, משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים**[40].

ובשל"ה[41] כתב שראוי לומר גם כן מזמור קכ"א וקמ"ח וק"ן[42], וכבר נדפס עלה אחד בבד בנוסח זה.

ט. הרואה חמה בתקופתה, והיינו כל כ"ח שנה בתקופת ניסן ביום רביעי, בבוקר אחר יציאה מבית הכנסת[43], מתאספין כל העם ומברכין[44] ברוך עושה מעשה בראשית.

וכתב הב"ח באו"ח סי' רכ"ט דאין לבטל הזמן[45]. ומג"א[46] כתב דאם לא ברך עד אחר ג' שעות על היום לא יברך, שכבר עברה ממקום הזה, עכ"ד[47]. לפי זה כיון שהיא מצוה עוברת צריך כל אדם ליזהר להשגיח על זה, בפרט במצוה הבאה פעם אחת לכ"ח שנה. ולא לחינם ציוה מהר"י מולין (בדרשותיו[48]) להכריז בלילה לפני אותו יום.

ומה שכתב מג"א שכבר עברה ממקום הזה, רצונו שכל כ"ח שנה באה לאותו מקום שנתלה שם בשעת בריאת עולם. ולכן שמשו בלשון תקופה באומרם הרואה חמה בתקופתה (עיין במס' ברכות דף נ"ט) שהוא לשון היקף. ומהר"יל[49] כתב דלכך נקרא מחזור שחוזר חלילה, כלומר כל י"ט שנה נקרא מחזור קטן להיקף מאור הקטן, וכל כ"ח שנה נקרא מחזור גדול להקיף מאור הגדול. ויהיה המחזור הראשון מהיום בשנת התפ"ט, אשרי המחכה ויגיע לימים אלה. צא וחשוב מבריאת העולם עד שנת תפ"ח באלף הששי שאנו עומדים בו, תמצא שכלו קצ"ו מחזורים גדולים שבכל מחזור כ"ח שנה, ומתחיל הקצ"ז מתפ"ט.

י. כתב אדוני מו"ח נר"ו בשו"ת שלו[50], לפי מה שכתב של"ה[51] הטעם שאין הנשים מקדשין

38 מהמטה משה סי' תקמא, והו"ד במ"א סי' תכו ס"ק י'.

39 במט"מ שם ובשל"ה שלקמן לא נכתב "קודם ברכת הלבנה", והיא ההערת הכותב כאן. ובזמננו נהגו לאומרו אחרי ברכת הלבנה.

40 שה"ש ב, ח-ט.

41 של"ה מסכת פסחים פרק נר מצוה סי' ו.

42 בשל"ה שם: "ונכון לומר מזמור הללויה הללו אל בקדשו (תהילים קנ)", ולא הזכיר שאר מזמורים. ובמ"א שם כתב גם את תהילים קכא. וכאן כתב גם את תהילים קמח, והוא ע"פ דברי האריז"ל, לומר קודם ברכת הלבנה פסוקים ראשונים מפרק זה, ראה בספר קידוש לבנה לרב טננבוים עמ' קסט.

43 כ"כ ביוסף אומץ סי' שעח: "כל הקהל הולכים תיכף אחר יציאתם מבית הכנסת", ועיי"ש בהערה 35.

44 מש"כ בנדפס כאן נוסח ברכת הקשת, העיר ע"ז חותנו ר"י מילר ב"צאן הנחלות" שהוא ט"ס.

45 להתייחס לטועים, עיי"ש.

46 שם ס"ק ה.

47 וראה מ"ב שם ס"ק ח על מחלוקת האחרונים בזה. וע"ע בשו"ת יחוה דעת ח"ד סי' יח אות ב.

48 מנהגי מהרי"ל עמ' תרכט.

49 שם.

50 שו"ת ר"י מילר, ח"א, סי' קיא וקכג (הובא גם לעיל סי' ו).

51 של"ה, שער האותיות, אות ק' סי' לט.

החודש[52] לפי שהן גרמו ליקוי הלבנה, וכתב על זה בעל הלכה ברורה בסי' תכ"ו, זה לשונו, ובסנהדרין דף מ"ב[53] אמרינן, האי נשי דידן נמי מברכין, משמע קצת דמברכין, עכ"ל, כתב אדוני מו"ח נר"ו, אדרבה מכאן יצא המנהג לנשים שאין מברכות על הלבנה, הואיל דאמרינן שהם עתידין להתחדש כמותה, דקאי על ליקוי הלבנה, ולכן אמרינן בש"ס דאי לא מברכין רק אשר במאמרו ברא שחקים[54] נשים נמי יכולין לברך, ולמה אין נוהגין לברך, אלא ודאי משום שצריכין לומר גם כן שעתידין להתחדש כמותה. והאריך בכתביו. וסיים, לפי זה קידוש החמה דנהגי לברך כל תחילת מחזור גדול נשים ראויות וחייבות לברך[55]. והרצה הדברים לפני הגאון חכם צבי, והודה לדבריו והסכים עימו.

ראש חודש

א. כתב מהרמ"י בלבוש החור סי' תכ"א, נוהגין להכריז[1] ראש חודש בשבת שקודם ראש חודש כדי לפרסם שהוא ראש חודש[2] (שצריך[3] פרסום, דהשתא אין השלוחים יוצאים כמו שהיה בזמן שהיו מקדשים ע"פ הראיה). [**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** ולי המנהיג נראה טעם אחר, משום דראש חודש אין בו איסור מלאכה לפיכך אינו מפורסם כל כך, לכך צריך לפרסמו. ולדעתי זהו טעם מספיק נמי למה שאין נוהגין להכריז ראש חודש תשרי, מפני שיש בו איסור מלאכה וכל אדם נזהר לזכור יום הזכרון. עם שיש בו טעם אחר כמו שכתבתי בפרשת נצבים וילך כדי לערבב השטן שלא ידע מתי ראש השנה, עם כל זה טעם זה אינו נמנע]. ואומרים בתחילה מי שעשה ניסים וכו' הוא יגאל אותנו בקרוב. וטעם לזה משום שמצוות ראש חודש היא המצוה ראשונה שנצטוינו עליה בצאתנו ממצרים, ולכן אנו מתפללים שיוסיף ידו שנית לגאלנו מגלות החל הזה כמו שגאלנו משם[4]. ויש אומרים הטעם משום דבזמן המקדש היו מקדשין ע"פ הראיה, לכן אנו מתפללין שיגאלנו ונחזור ונקדשו ע"פ הראיה. וזה אינו טעמא דמחוור, דהא ימים רבים אחר החורבן עדיין קדשו החודש ע"פ הראיה, עכ"ד.

ואחר שאמרו מי שעשה ניסים מכריז החזן[5], ראש חודש פלוני יהיה[6] ביום פלוני (וביום

52 ראה ע"ז במ"א ובמ"ב תחילת סי' תכו, וכבר האריכו רבים האם נחשב מ"ע שהז"ג, ראה בספר קידוש לבנה לרב טננבוים עמ' יח-כב.

53 עמ' א.

54 בשו"ת ר"י מילר שם: "דלא מברכין רק עד פעולתו אמת". שם בסנהדרין הולך על הנהגת ארץ ישראל: "במערבא מברכי ברוך מחדש חדשים".

55 ושם משמע שרק יכולות לברך.

1 בלבוש: לברך.

2 טעמים נוספים ראה בספר ברכת החודש לר"צ כהן (ב"ב תשע"ה) עמ' מד-מו.

3 הערת הכותב.

4 וראה בסמ"ק מצוה א'.

5 ולא נזכר שהציבור חוזר על כך, וכן לא נמצא ברוב ספרי המנהגים, וראה בספר ברכת החודש הנ"ל פ"ו הערה ב בהרחבה.

6 ברוב הנוסחים לא כתוב "יהיה", וראה בהרחבה בספר ברכת החודש הנ"ל פ"ו הערה ו.

פלוני) הבא עלינו לטובה[7]. ואם חל ראש חודש בשבת ויום א' אומר, ראש חודש פלוני יהיה בשבת קודש ולמחרתו ביום ראשון[8].

ואומרים יחדשהו הקב"ה לששון ולשמחה וכו'.

ובאותן שבתות שמברכים החודש אין עושין מי שבירך של הקהל[9], ואין מזכירין נשמות[10].

ב. בספר חסידים סי' צ"ז, מעשה בחכם אחד שציוה לבנו שלא יעברו עליו שלושים יום בלי תענית, עכ"ל.

וזה לשון בעל קנה חכמה בספר דעת חכמה[11] שער התשובה פרק ג', ענין תענית דערב ראש חודש כי ראש חודש הוא זמן כפרה, וזה לא יעלה על הדעת שיכופר לאדם איזו חטא והוא עדיין מחזיק בטומאתו ואינו עוזב את חטאיו עזיבה גמורה, ולכן מתענה יום לפניו לפשפש במעשיו ולהתחרט עליהם לעזוב אותם עזיבה גמורה, ואז ראש חודש זמן כפרה, עכ"ל.

ג. וסדר אותו התענית אם משלימין אותו[12], הכל הולך אחר זמן המולד, דהמולד ממעט ע"י צאת הכוכבים וצאת הכוכבים ממעט ע"י המולד, דאיזו מהן שיהיה מוקדם לחבירו מביא זמן אכילה ושאסור לו להתענות יותר[13]. לפיכך אם אירע שהמולד קודם צאת הכוכבים צריך להתנות בקבלת התענית[14] שלא יתענה אלא עד זמן המולד. והוא שיהיה עכ"פ זמן מנחה, דקודם זמן מנחה אסור לו לאכול כמו שיבואר עוד בהלכות תענית[15]. אכן כשעושין יום כיפור קטן, דאז מוציאין ספר תורה וקורין ויחל[16], צריך להתענות עד צאת הכוכבים (ועיין מה שכתבתי בפרשת וירא סי' ב') אע"פ שהמולד יהיה קודם צאת הכוכבים.

7 במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' מב בהגהת בעל החוו"י ובמנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' סט-ע מבואר שרק אם חל בשבת אמרו "הבא עלינו לטובה". וכאן שהזכיר כך רק ביום חול ולא בשבת נראה שט"ס הוא.

8 ראה בספר ברכת החודש הנ"ל פ"ו סע' ד ובהערה על הטעמים מדוע דוקא באם חל ראש חודש בשבת וראשון אומרים "ולמחרתו". ושם הביא גם את המנהג לומר תמיד "ולמחרתו". [במנהגי ורמיזא שם ושם כתבו לומר שבת וראשון, ולא בנוסח של "ולמחרתו"].

9 [יתכן שהטעם הוא כדי שלא להאריך בבקשות, כעין מה שאמרו (ברכות כא) לענין תפילת י"ח "גברא בר חיובא הוא, ורבנן הוא דלא אטרחוהו משום כבוד שבת", על כן אומרים בכל שבת או זה או זה (הערת הרב ז"י דינר)]. וראה במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' ע ובהגה ה, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' מג, שכל פעם שלא הזכירו נשמות גם לא אמרו מי שברך של הקהל.

10 ראה מ"א סי' רפד ס"ק ד.

11 דברי חכמים ח"ב, לר"י פוחוביצר.

12 נחלקו המנהגים האם צריך להשלים תענית ערב ר"ח, ראה במ"ב סי' תיז ס"ק ד. וראה ביוסף אומץ סי' תתקן ותתרסז.

13 מפני האיסור להתענות בר"ח. לגבי האיסור להתענות כבר מזמן המולד ראה בשו"ת הרמ"ע מפאנו סי' עט, מ"א סי' תיז ס"ק ג ומש"כ באנצ' תלמודית ערך יוכ"פ קטן טור קמד.

14 תענית ערב ר"ח צריכה קבלת תענית לפניה, ראה בבה"ל סי' תקסב סע' ב ד"ה שרגיל.

15 ל"מ.

16 והתענית בכנופיא, כמבואר לקמן.

סדר יום כיפור קטן כבר נודע ומפורסם, לכן אין צריך להעתיקו. אם חל ראש חודש ביום א' מתענין ביום ה' שלפניו[17], דכיון דאדחי אדחי ואין קובעין תענית לכתחילה על ערב שבת, שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה, עיין בספר חסידים סי' ק"ן. והב"ח כתב הטעם באו"ח סי' תרפ"ו כדי שלא יצום בהכנסת שבת, דמקצת ערב שבת כשבת. והא דקיימא לן בסוף בכל מערבין[18] הלכה מתענה ומשלים, היינו בשעה שזמנו הקבוע לו בערב שבת, אבל בלאו הכי לא, וכ"כ הרוקח בסי' ל"ו. ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[19] כתב שהכל לפי מה שהוא אדם, דאם יכול להתענג באכילה אחר התענית מתענה בערב שבת, אבל אותן אנשים שאינם יכולים לאכול אחר התענית מתענין ביום ה', עכ"ד. [הגה"ה: לפי זה אין צורך למה שכתב הב"ח על מה שאמרו בעירובין סוף פרק בכל מערבין[20] הני בר בי רב דיתבי בתענית במעלי דשבתא מהו לאשלומי, כתב הוא ז"ל באו"ח סי' תרפ"ו ס"ק ד' דאיכא למימר דאין הכי נמי לא שפיר עבדי, אלא כיון שנהגו כך בעא מהו לאשלומי. משום דקשה ליה מה שכתב הרב המגיד בפרק ה' מהלכות תענית[21] דאין קובעין תענית בערב שבת, דיש לומר דלא קשיא מידי, דהכל הולך אחר טבעי בני אדם. ואדרבא בטור סי' רמ"ט רוצה להוכיח מבעיא זו דמצוה להתענות בערב שבת, אלא הענין הוא כמו שכתבתי] (לפי זה נ"ל המנהיג דאם חל ראש חודש ביום א' אין עושין יום כיפור קטן[22], דאל"כ למה תלה התענית בטבעי בני אדם. הלא לא סגי ליה דלא יתענה באותו יום שעושין יום כיפור קטן כיון שקבעוהו להתענות בכנופיא ולהוציא ספר תורה. ובלאו הכי נ"ל דאם מתענין ערב ראש חודש שלא בזמנו אין עושין יום כיפור קטן, לפי מה שאנו אומרים[23] יום זה יהי משקל כל חטאתי, בטל במיעוטו כדמות ירח, ועדיין הירח לא נתמעטה כל צרכה).

ואם חל ראש חודש ביום שבת מתענה כל אחד בערב שבת שהוא ערב ראש חודש עצמו, ואין דוחין התענית מזמנו הקבוע[24].

ד. בסליחות ליום כיפור קטן רוב הדפוסים משובשים, דכתיב 'בטל במיעוטו' בפת"ח הבי"ת וטי"ת דגושה, שהוא ציווי מבנין פקד הדגש. וצריך לומר **בטל** הבית קמוצה, לפי המשך הענין שם.

עוד שם, 'חוטא עוונותי'. צריך לומר **חוטי** עוונותי, ועל דרך הגמרא דסוכה דף נ"ב[25] וסנהדרין דף צ"ט[26], יצר הרע בתחילה דומה לחוט של בוכיא וכו', וזהו שסיים הפייט 'עם

17 שו"ת מהר"י וויל סי' קצג, וראה יוסף אומץ סי' תתצח והערה 9.
18 עירובין מ, ב עד מא, ב.
19 סי' תתצח-תתק.
20 מ, ב.
21 ה"ה.
22 היינו מתענים אבל בלי מנהגי יוכ"פ קטן של קריאה בספר תורה וכו'.
23 בסליחות ליוכ"פ קטן.
24 מטה משה סי' תשנז ויוסף אומץ סי' תתצח, וראה בספר ראש חודש לרב טננבוים פ"ג סע' לד ובהרחבה בהערה שם.
25 עמ' א.
26 עמ' ב.

דוק רשע׳ הוא סיומא דגמרא הנ״ל, ולבסוף כעבותות העגלה, ויהיה דוק מלשון דייק ונפיץ בחולין דף נ״א[27].

ובסליחה אלוקי בשר עמך, וסליחה משאת כפי, שקורין הפסוקים שלבסוף כל חרוז וחרוז פסקא פסקא, איזו תיבות ששייכים למעלה קורין למטה וכן בהיפוך, כדי שתהיה הסליחה חרוזית, והוא שיבוש גדול, עיין מה שכתבתי בהלכות דקדוק[28].

עוד אומרים בסליחה משאת כפי, **׳אשר ערכתי זה כמה[29] ימים׳**. ונוסח זה שייך לאומרה דוקא ביום כיפור במנחה, דקאי על עשרת ימי תשובה שהם ימי צום ותענית, אבל ביום כיפור קטן הנוסחא היותר נכונה היא **׳אשר ערכתי היום בנעימים׳**. וצריך להודיע זה לסקל המסילה.

ה. בתשובת הרשב״א[30] סי׳ רצ״ג מה שנוהגין שהחזן[31] מכריז במעריב של ראש חודש בין קדיש ותפילת י״ח **ראש חודש** אין בו משום הפסקה[32] (עיין מה שכתבתי בהלכות מעריב[33]).

וטעם הכרוז הוא כדי לפרסם שהוא ראש חודש, כמו שכתבתי בסי׳ א׳ וכמו שכתבתי לקמן סי׳ ו׳ דמטעם זה אנו קובעין פרשת המוסף[34] אחר פרשת התמיד. ועוד, משום דאם שכח יעלה ויבוא בתפילת מעריב של ראש חודש אינו חוזר לראש[35] משום שאין מקדשין החדש בלילה. א״כ אין כל העולם משימים על לב להיות נזהר לזכור שלא ישכח לומר יעלה ויבוא, לכן צריך להזכירם יותר משאר הימים שקובעין בהם יעלה ויבוא.

והמנהג[36] להכריז במעריב ליל ראשון **יעלה ויבוא** ובמעריב ליל שני מכריזין ראש חודש[37], כדי שיהיה היכר אם הוא יום ראשון של ראש חודש, או יום שני, או אם אינו כי אם יום אחד.

ו. מה שנוהגין לקבוע מוסף של ראש חודש[38] אחר פרשת התמיד, מה שאין עושין כן בשום יו״ט, דבשלמא מוסף דשבת שאין קורין אותו בתורה מפני שאין בו כי אם שני פסוקים קובעין אותו אחר פרשת התמיד[39], מה שאין כן ביו״ט שקורין אותו בתורה אין אנו צריכין לזה. אם כן בראש חודש שקורין אותו גם כן בתורה למה אנו קובעין אותו אחר פרשת התמיד. שאני

27 עמ׳ ב.
28 סי׳ ה, על חוסר ההכרח בחרוזים.
29 י״ג: עשרה.
30 ח״א.
31 במנהגי מהרי״ל עמ׳ ה הביא מנהג מגנצא ששמש העיר מכריז.
32 וכ״פ בשו״ע סי׳ רלו סע׳ ב. וראה במט״מ סי׳ תקיט שמהרש״ל החמיר בזה, וראה במנהגי מהרי״ל עמ׳ ה שמקובל בעיניו מנהג יש מקומות שהנערים קורין, כדי שלא יהא השמש צריך להפסיק בקריאה בין גאולה לתפילה, וכ״כ במנהגי ורמיזא לר״י שמש עמ׳ סו ולר״י קירכום עמ׳ ע שהנערים הקטנים היו מכריזים.
33 סי׳ ו.
34 של ראש חודש, באמירת הקרבנות לפני התפילה.
35 שו״ע סי׳ תכב סע׳ א.
36 כמבואר במנהגי מהרי״ל שם.
37 במנהגי מהרי״ל שם כתב שיש מקומות שנוהגים להכריז בשני הלילות ״יעלה ויבוא״, ובמנהגי ורמיזא שם מבואר שהכריזו בשני הלילות ״ראש חודש״.
38 באמירת הקרבנות לפני התפילה. וכן נהגו באשכנז, ראה בשו״ע ורמ״א סי׳ מח סע׳ א ובסי׳ תכא.
39 ראה לקמן בספרנו הל׳ שבת סי׳ ל.

ראש חודש, כיון דקביעת המועדים בעיבור החודש תליא מילתא, לפיכך צריך לפרסם אם הוא מעובר אם לאו, דאם לא כן יש לחשוש דילמא יקבע המועדים או יום אחד מוקדם או מאוחר[40].

ז. בספר יוסיף אומץ[41]. כל אחד יאמר, יאמר נא ישראל, יאמרו נא בית אהרן, יאמרו נא יראי ה', בלחש. וכ"כ מגן אברהם בסי' תכ"ב[42].

עוד בספר יוסיף אומץ[43], אין אומרים ולכפרת פשע כי אם בחודש אדר[44], ולא כל אותה שנה[45].

ח. יוצר של שבת ראש חודש, אלהינו אלהים אמת. אופן לך אלים. זולת אמונתיך. במוסף קובעין אלוהיכם (ואם יש מילה באותו שבת אומרים אופן ואלוהיכם של מילה־והשאר של ראש חודש. זה הכלל, לעולם אומרים אלוהיכם מאותו מאורע שאומרים אופן).

ומוציאין ב' ספרי תורה, וקורין בראשונה סדר היום ובשניה וביום השבת ובראשי חדשיכם. אע"ג דבשאר שבתות השנה אין אנו קורין וביום השבת, היינו מפני שאין בו ג' פסוקים כמו שכתבתי לעיל סי' ו', ואזכרהו עוד בהלכות שבת[46], וכיון שהיום הוא ראש חודש ובלאו הכי אנו קורין סמוך לו קורין מוסף זה בהדי מוסף דראש חודש[47]. ומפטירים השמים כסאי, ישעיה ס"ו, שהוא מדבר מענינא דראש חודש.

ט. ענין הפטרה של שבת ראש חודש או מחר חודש אימתי נדחין מפני הפטרה אחרת, יבואר אי"ה כל דברי שבת בשבתו, דהיינו בד' פרשיות וראש חודש אב שיבוא אי"ה בפרשת מסעי, וראש חודש אלול שיבוא אי"ה בפרשת ראה.

י. בתשובת רמ"א סי' קל"ב שאלה ה', וזה לשונו, עוד שאלת על מה שנוהגין שבשבת כשממשיכים בסעודה עד מוצאי שבת מברכים רצה, ובראש חודש (וחנוכה ופורים) כשממשיכים בסעודה אין נוהגין לברך יעלה ויבוא (או על הניסים). לא שמעתי מנהג בזה[48], ואדרבה הרא"ש כתב בתשובה[49] לענין שבת שאם ממשיך סעודתו עד מוצאי שבת אין לברך רצה, ואנו נוהגין לברכו הואיל ומצינו מהר"ם[50] שכתב לענין על הניסים בפורים שאם ממשיך סעודתו עד מוצאי פורים מברכים על הניסים. וכן המנהג פשוט בעירנו שבליל פורים קובעין

40 כעי"ז כתב מחצה"ש על המ"א סוף סי' מח. וע"ע בספר ראש חודש הנ"ל עמ' ר-רב.
41 סי' תרפז.
42 ס"ק ח. ועיי"ש במ"ב ס"ק כ.
43 סי' תרצא.
44 אדר שני, עיי"ש בהערות.
45 אבל י"א שההוספה בכל השנה, עיי"ש בהערות.
46 סי' ל.
47 כ"כ לבאר תוס' מגילה כג, א ד"ה כיון.
48 או "כזה". בשו"ע סי' קפח סע' י פסק שתמיד הולכים אחר התחלת הסעודה לענין ההזכרה, לגבי שבת, ראש חודש, פורים וחנוכה.
49 כלל כב סי' ו.
50 מובא בהגהות מיימוני הלכות מגילה ב, יד.

סעודת פורים סמוך לערב וממשיכים בסעודה הרבה בלילה[51] ולבסוף מברכין על הניסים[52] וכו'. ואם ראית בראש חודש וחנוכה שלא לברכו איכא למימר דלא חשיבי סעודתייהו כל כך להיות נקרא קביעות לילך אחר תחילת הסעודה כמו באלו, וסברא נכונה היא, עכ"ל. וכן[53] משמע בלבוש החור סי' תכ"ד, והוא אזיל לשיטתיה בלבוש התכלת סי' ז' סעיף ג', ועיין מה שכתבתי לקמן סי' י"א.

לפי זה היה משמע לכאורה כשנמשכה סעודה ג' של שבת מחר חודש תוך הלילה[54], עכ"פ יש לסמוך על הרא"ש שהבאתי בשם רמ"א שאין לברך רצה, דכבר נכנס ראש חודש. ואם יברך רצה מורה שעדיין הוא שבת, א"כ איך יברך יעלה ויבוא, וראש חודש לא הוקבע להיות בשבת. ואין סברא גם כן לדחות יעלה ויבוא מפני רצה. דאפילו בשאר שבתות השנה אי ממשיך סעודתו תוך הלילה אין מברכין רצה לדעת הרא"ש, כל שכן דאין לדחות יעלה ויבוא מפניו, וכן הורה של"ה[55]. וב"ח[56] פסק איפכא[57]. אכן הט"ז[58] חלק על הרא"ש ועל המו"ח[59] ופסק שיברך שניהם, עיי"ש בסי' קפ"ח, וכ"כ בעל הלכה ברורה[60], וסיים דאין בזה משום שני דברים הסותרים[61].

ומצאתי כתב ידו של אדוני מו"ח נר"ו על גליון פוסק[62] אחד, שראה ברבו בעל עבודת הגרשוני כשלמד בישיבתו בק"ק מיץ בשנת תמ"א[63], שחל ראש חודש חשון ביום א', והורה הלכה למעשה במסיבה לברך שניהם[64].

ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל כתב בספר יוסיף אומץ[65] דירא שמים יתפלל מעריב קודם שיברך ברכת המזון ומוציא נפשו מפלוגתא.

יא. עוד כתב בספר יוסיף אומץ[66] שנראה אליו בחלום שלא יאמר כי אל מלך וכו' ביעלה ויבוא שבברכת המזון, רק כי אל חנון וכו'.

יב. זה לשון פרקי רבי אליעזר פרק מ"ה, דן אהרן דין בינו לבין עצמו, אמר אם אני אומר להם תנו לי כסף וזהב מיד הם מביאים, אלא הריני אומר להם תני נזמי נשיכם בניכם ובנותיכם ומיד הדבר בטל וכו'. שמעו הנשים ולא רצו וכו', ונתן להם הקב"ה שכרם בעולם הזה שהן

51 רמ"א סי' תרצה סע' ב.
52 ראה בשו"ע וברמ"א שם סע' ג.
53 לא ברור במשפט זה להיכן כוונתו לציין וכנראה ט"ס כאן.
54 והיינו שהמשיך לאכול (כזית פת) גם משחשכה.
55 ראה ביוסף אומץ סי' תרעט ובמצויין שם.
56 סוף סי' קפח.
57 לומר רק רצה.
58 שם ס"ק ז.
59 מורו חמיו, הוא הב"ח.
60 אות ד.
61 כמו יקנה"ז, שמזכירים ביחד קדושת יו"ט והבדלת שבת, עיי"ש בט"ז.
62 כמו 'פסק'.
63 ט"ס, וצ"ל תמ"ו.
64 מעשה זה והפסק מובא בשו"ת ר"י מילר (מכון ירושלים) סי' קיט.
65 סי' תרעט ותרצה.
66 סי' תרפה.

משמרות ראש חודש יותר מן האנשים, עכ"ל. וכן הוא בירושלמי פרק קמא דתענית[67].

יג. איתא בפסיקתא[68] הובא בטור או"ח סי' תי"ט, כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד ראש השנה, חוץ ממה שמוציא בשבתות ויו"ט וחול המועד וראש חודש ומה שהתינוקות מוליכין לבית רבן, אם מוסיף מוסיפין לו ואם פוחת פוחתין לו.

וסיים הב"ח[69], ומהך פסיקתא איכא סמך לתינוקות שמוליכין לבית רבן בכל ראש חודש, וקורין אותו מעות ראש חודש[70], אין לבטלו, אחד המרבה וא' הממעיט ובלבד[71] וכו', עכ"ל.

ונ"ל המנהיג לדייק מלשון לבית רבן היינו המלמדים בביתם וסועדים ברשות עצמן, כדי שיוכלו גם כן להרבות בסעודה כמו שכתב שם בסי' תי"ט. ולהכי כלילנהו הפסיקתא בכלל כל מזונותיו של אדם קצובין וכו'. לפי זה המלמדים שסועדים על שולחן בעלי בתים די להם שמרבים בסעודה עם בעל הבית, וטוב לו עימך[72], עימך במאכל עימך במשתה[73].

יד. אין מתענין בראש חודש. ואם אירע תענית חלום בראש חודש צריך למיתב תענית לתעניתו, עיין באו"ח סי' תי"ח[74] ותק"פ[75]. ומה שכתב הבית יוסף סי' תקע"ט[76] דבווירמייזא מתענין בראש חודש סיון הגזירה שהיתה, כתב בעל עשרה מאמרות בתשובה[77] דלא ילפינן מינייהו בעלמא.

שבת

א. כתיב והכינו את אשר יביאו[1], ואמרו בשבת דף קי"ז[2] שישכים בערב שבת להכין צורכי שבת. והיינו דוקא במצוה מן המובחר, ולא למעט שאר ימים מהכנה כשנזדמן לו חלק יפה, דגם הלל מודה בזה, אלא שבזה חולק עם בית שמאי דאם מצא אחרת נאה הימנה היה אוכלה מטעם דברוך ה' יום יום, עיין בביצה דף ט"ז[3]. ועוד ראיה מרבא דמלח שיבוטא[4], ואין מנהג למלוח מה שמבשלין באותו יום. ואפשר דבאתריה דרבא לא היו דגים מצויים וקנה אותם מתי שנזדמנו לו.

67 ה"ו.
68 פסיקתא דרב כהנא פרשת ולקחתם לכם סי' ז. וכעי"ז בביצה טז, א, בלעדי הפירוט של ר"ח וחוה"מ.
69 על הטור שם.
70 מתנה לכבוד המלמד, ולא כב"י שם שהבין בפסיקתא שהכוונה לשכר המלמדים.
71 ברכות ה, ב.
72 דברים טו, טז, לגבי עבד עברי.
73 קידושין טו, א.
74 סע' ה.
75 סע' א.
76 ע"פ הרוקח סי' ריב.
77 שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' עט.
1 שמות טז, ה.
2 עמ' ב.
3 עמ' א.
4 שבת שם.

וכתב בספר חסידים סי' קמ"ט שאפילו יש לו מאה עבדים יכין הוא עצמו קצת מצורכי שבת. וכן הוא בשו"ע[5], אלא שבעל ספר חסידים מביא שם משל נאה על דרך מוסר. והנה בכמה קהילות נוהגים הבעלי בתים אנשי מעשה שהם עצמם קונים דגים, אפילו הם קצינים ונכבדים שאינו לפי כבודם בשאר הימים.

ולענין אי שרי לעשות תקנה שלא יקנה כל אחד דגים כי אם כל אחד בשבת ידוע, שלא תתייקר השער, בתשובת צמח צדק סי' כ"ח מתיר, וכן נוהגין בכמה קהילות קדושות.

ב. באו"ח סי' רמ"ב מיישב הגמרא[6] דעשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות היינו דוקא מי שהשעה דחוקה לו ביותר. וזה לא מתיישב לדעתי, דהרי בהדיא אמרו לוו עלי ואני פורע[7].

ונ"ל המנהיג ליישבו ע"פ מה דאיתא בתנחומא[8], הובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ח[9], שאל גוי אחד לרבי עקיבא בציפורי, למה אתם עושים מועדות, לא כן כתיב חודשיכם ומועדיכם שנאה נפשי[10]. אמר לו רבי עקיבא, אילו נאמר חודשי ומועדי כדקאמרת, אלא אמר חודשיכם ומועדיכם, אלו מועדות שעשה ירבעם, שנאמר ויעש ירבעם חג בחודש השמיני[11] (כלומר[12] אלו העושים כל ימיהם כחגים ועושים סעודת מרעים[13] אפילו בימות החול), אבל מועדים אלו אינם בטלים שנאמר אלא הם מועדי[14] (עיין מה שכתבתי בהלכות דרך ארץ[15]). הוא הדין הכא נמי, עשה שבתך חול וכו', אבל שבת לה' עשה קודש ולוו עליו והוא פורע. ומוסר זה נמצא בשו"ע עצמו בסי' רמ"ב במה שסיים על כן יצמצם אדם בשאר הימים כדי שיכבד את יום השבת [**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** ודין הוא ממה שכתבתי בהלכות ותרנות אות א'[16] בשם ספר לב אבות, יהי ביתך פתוח לרווחה להכניס אורחים ולחמול על הכל ובזה תהיה נדיב, אבל עם בני ביתך תהיה מסתפק בהכרחי כאילו הם עניים ואין להם יותר, עכ"ל, כל שכן שבת גברא הוא[17]], אלא שאין תחילת דבריו מתיישבים היטב כמו שכתבתי. והשו"ע העתיק ישוב זה מתוספות דפסחים דף קי"ג[18] וביצה ט"ו[19], וכ"כ הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת[20].

5 סי' רנ סע' א.
6 שבת קיח, א.
7 ביצה טו, ב. ובהגהות אשרי תחילת פ"ב בביצה תירץ ששם הוא כשיש לו משכונות כדי ללוות, הו"ד במ"ב סי' רמב ס"ק ג.
8 פנחס סי' יז.
9 לפנינו בסי' שפח.
10 ישעיה א, יד.
11 מלכים א, יב, לב.
12 הסבר הכותב, והוא ע"פ דרשת ר"י אבן שועיב, מובאת לקמן בספרנו הל' פסח סי' ב עמ' שד.
13 יתכן שדוקא כשהוא בשחוק וקלות ראש, ראה בספר החיים לאחי המהר"ל, פרק פרנסה וכלכלה פ"ג.
14 ויקרא כג, ב.
15 סי' ב, לעיל עמ' ע.
16 לעיל עמ' עה.
17 ראה ברכות מז, ב: "ושבת גברא הוא", בתמיה. וכאן נראה שהובא כמליצה, לומר שאם עבור אורחים ראוי לנהוג בנדיבות כש"כ עבור השבת. וראה גם לקמן סי' לו: "לכבוד שבת גברא הוא, ואילו בא" וכו'.
18 עמ' א, ד"ה עשה.
19 עמ' ב, ד"ה לוו.
20 ה"ז.

אכן התוס'[21] כתבו דמי שאינו יכול לשלם לא יסמוך על הנס, וכמו שכתבתי בהלכות צדקה[22].

ג. בדרכי משה סי' רמ"ב[23] וסי' תר"ב[24] כתב דמדינא אין צריך לאפות לחמים בשבת, אלא שהיא מתקנת עזרא שתהא אשה משכמת ואופה בערב שבת[25], עיי"ש שהאריך. וכן מצינו באיתתיה דרב הונא שהיתה מסקת התנור בכל ערב שבת כדי שיהיו סבורין שאפתה פת לשבת, שלא היתה יכולה מפני הדוחק[26].

ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסף אומץ סי' תפ"ח[27], זה לשונו, בימי חורפי היה המנהג פשוט לעשות חלות שבת פשוטין ומדוקרין על גביהם בדקירות הרבה בסכין. ושמעתי הטעם מפני שלעיתים היו רגילין לתת בהן שומן, וכדי דלא אתו למטעי לאכול הנותר מהם אחר השבת עם מאכלי חלב עבדי בהו הכירא, והיינו כעין תורא שאמרו בפסחים דף ל"ו. והן עתה אשתנו למעליותא, עושין אותם ארוכים ועבים עד שהם נחמדים למראה ולמאכל, ומה רב טוב שכרם ואין בהם שום פקפוק, עכ"ל שם.

ובסי' תקי"ט זה לשונו, העוגות ללילי שבת שכתבתי למעלה שהוא ממנהג אשכנזים הוא מנהג יפה, שניכר כבוד שבת לקטן וגדול. ושמעתי שמימים קדמונים נתגלגל זכות ע"י עוגה זו, שתינוק אחד נשבה והשבאים הוליכוהו למקום יהודים, ויהי בליל שבת במלון שהיה בו התינוק עם שוביו, בכה התינוק בכיה גדולה ומרה אחר אכילתו מפני שביקש לימודו חלקו מעוגה הנ"ל, ולא יכלו השבאים להשקיטו עד כי הוליכוהו אצל היהודים שמה להבין בקשתו, וע"י כך נתגלגל שפדאוהו, עכ"ל.

ובסי' תק"כ[28] זה לשונו, ויש מחלקים במקום עוגה הנ"ל עושין מולייתא שקורין פשטיד"א, והוא זכר למן שמכוסה מלמעלה ומלמטה. וכן הוא במהרי"ל[29] שרוב מנהג אשכנז אחריו. ואעפ"י שרמ"א כתב בהגהות שו"ע וזה לשונו לא ראיתי לחוש לזה, היינו באתריה שהוא בארץ פולין, עכ"ל.

ועיין מה שכתב אליה זוטא[30] מענין לחמים אלו בערב שבת.

ד. תענית בערב שבת כבר כתבתי בהלכות ראש חודש סי' ג'[31], ואזכרהו עוד בהלכות תענית סי' ז'[32].

ה. בעל באר היטב בסי' רפ"ה[33] כתב בשם כתבי האר"י ז"ל[34] דיש לקוץ הציפורניים קודם

21 תוס' ביצה שם.
22 סי' ה, לעיל עמ' קעו.
23 אות א.
24 לפנינו בסי' תרג.
25 ראה ב"ק פב, א.
26 תענית כד, ב (באשתו של רבי חנינא).
27 בדפוסים בסי' תקעג.
28 בדפוסים בסי' תריג.
29 מנהגי מהרי"ל עמ' רד.
30 סי' רמב אות ו.
31 לעיל עמ' קצד.
32 סי' ט, לקמן עמ' רכט.
33 ס"ק א, וכן במ"א שם ס"ק א.
34 כ"כ השל"ה, שבת, תורה אור סוד נטילת

קריאת שמו"ת. וכבר כתבתי תועלת קציצתן בהלכות נטילת ידים סי' ז'[35], ולקמן סי' י"ט אעתיק מעשה שהיה מספר חסידים, עיין שם. ואין לקוץ ציפורני ידיו ורגליו ביום אחד מפני הסכנה, צוואת רבי יהודה חסיד[36]. עוד שם, אין לקוץ הציפורניים בראש חודש, וכן אין מגלחין בראש חודש[37].

ו. ואחר חצות קורא שמו"ת[38]. דהיינו קורא מראש הסדרא עד הפתוחה או סתומה[39], ואחר כך חוזר לראש וקורא עד מקום שפסק. וקורא אותו עם הטעמים[40], שהם הלכה למשה מסיני[41] (ונקראים טעמים מפני שנותנים טעם לפירוש המקרא, כמו שכתבתי בהלכות דקדוק[42]. ויגיע לו גם כן תועלת מזה אם הוא ש"ץ שידע לקרות בלי קורא לפניו מתוך החומש, שהוא עוון פלילי כמו שכתבתי בהלכות חזנים סי' ה'). וקורא התרגום עד מקום שקרא הפסוק[43], בלי נגינת טעמים.

ואח"כ חוזר וקורא המקרא מן אותו מקום שפסק עד פתוחה או סתומה, וכן כל הסדרא.

ואח"כ קורא הפטרה של אותה סדרא[44] (ואם הוא ערב שבת ראש חודש או ארבע פרשיות או איזו שבת שיהיה שקורין למפטיר בספר תורה אחרת, אינו צריך לקרות פרשת המפטיר או הפטרה שקורין בבית הכנסת, אלא ההפטרה השייכה לסדרא).

ואח"כ אומר[45] שיר של יום, כדי שיהא בלול בתורה נביאים וכתובים. אח"כ יאמר משנה ראשונה דשבת. ואח"כ יאמר, א"ר הונא בריה דרב יודא אמר רב אמי, לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור שמו"ת ואפילו עטרות ודיבון, שכל המשלים פרשיותיו עם הציבור שמו"ת מאריכין לו ימיו ושנותיו, ברכות דף ח'[46]. ואח"כ אומר משנה ראשונה של ספר

ציפורנים, בהגה"ה.

35 לעיל עמ' קנו.

36 אינו לפנינו, ובמ"א בהקדמה לסי' רס הביאו בשם המגיד מישרים משלי טו, ו.

37 סי' מה בצוואה, הו"ד במ"א ומ"ב סי' רס.

38 שנים מקרא ואחד תרגום. זמן קריאתה בערב שבת אחר חצות מובא בשל"ה מסכת שבת פרק נר מצוה סי' יב, והו"ד במ"א סי' רפה ס"ק ה, וראה ביוסף אומץ סי' תקלג, ומש"כ במ"ב סי' רפה ס"ק ח ובספר שמו"ת השלחן הגדול (לרב עוזיאל בוכריס, בית שמש תשס"ה) עמ' 83-82.

39 כ"כ השל"ה שם סי' טז לקרוא שמו"ת לפי פרשה פתוחה או סתומה.

40 כ"כ בסוף ספר היראה לרבינו יונה, לקט יושר או"ח עמ' קטז ושו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תקכט שיש מעלה לקרוא המקרא עם הטעמים, וכ"כ המ"ב שם סוף ס"ק ב.

41 ראה על השיטות בזה באנצ' תלמודית ערך טעמים (טעמי המקרא) טור תקצט ובהערה 43.

42 סי' ח.

43 כ"כ השל"ה שם סי' יג לקרוא פעמיים מקרא ורק אח"כ התרגום.

44 נהגו להוסיף גם את מקרא ההפטרה, ראה תרומת הדשן פו"כ סי' קא ולקט יושר או"ח עמ' קטז.

45 האמירות כאן אחרי השמו"ת מקורן במקובלים, ראה של"ה מס' שבת פרק תורה אור סי' פז ע"פ הרמ"ק, מ"א סי' רפה ס"ק יא, יוסף אומץ סי' תקסא ובקיצור של"ה הל' שבת.

46 עמ' ב.

יצירה[47], **והיא זו, עשר ספירות בלימה מספר עשר אצבעות, חמש כנגד חמש, וברית יחד**[48] **מכוונת באמצע כמילת**[49] **לשון ומילת מעור.**

ואח"כ ילמוד קצת מהזוהר של הסדרא של אותה שבוע. ומי שאין לו זוהר יאמר מאמר זה מפרשת יתרו[50] שהוא מענייני דשבת. **זכור** את יום השבת לקדשו. ר"י פתח ואמר, כתיב ויברך אלוהים את יום השביעי, וכתיב ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו, כיון דלא משכחת ביה מזונא מה ברכתא ביה. אלא הכי תני כל ברכאן דלעילא ותתא ביומא שביעאה תליין. ותניא אמאי לא אשתכח מנא ביומא שביעאה, משום דההוא יומא מתברכין מיניה כל שית יומין עילאין, וכל חד וחד ביומיה מההוא ברכאן דמתברכאן ביומא שביעאה. ובגין כך מאן דאיהו בדרגא דמהימנותא בעא לסדרא פתורא בלילא דשבתא, בגין דיתברך פתוריה כל אינון שית יומין, דהא בההוא זמנא אזדמן ברכאן לאתברכא אכל שית יומי דשבתא. וברכאי לא אשתכח על פתורא ריקנא. ועל כך בעא לסדרא פתורא בלילא דשבתא בנהמא ומזונא. רבי יצחק אמר, אפילו ביומא דשבתא נמי. עד כאן.

ומי שהוא בקי בטעמים בעל פה יקרא שמו"ת מתוך הספר תורה[51]. וראיתי רבים וכן שלמים נוהגים אפילו אינם בקיאים לקרוא בנגינה בעל פה מעמידים אחד המקריא לפניהם מתוך החומש והם קורין בספר תורה. וכן מנהג האר"י ז"ל, שכן כתב בשו"ע שלו בהלכות תוספת שבת סי' ט"ז, תיכף אחר תפילת שחרית היה קורא בספר תורה כשרה, מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין, והיה קורא פרשה של אותה שבוע שנים מקרא, והיה שם תלמיד אחד שהיה קורא תרגום פעם אחד, והוא ז"ל היה שומע אותו. ואחר שהשלים חזר וקורא פסוק האחרון בלי תרגום, עכ"ל.

ולי המנהיג נראה שיקרא אחר השלמת שמו"ת פסוק אחד מהסדרא שלאחריה[52], ובזה מתקן נמי שאינו עומד על הפרק.

ז. ואח"כ יאמר שיר השירים[53] בעמידה פניו למזרח ובכוונה רצויה, ולא יפסיק באמצע. ותמה אני על המסדר תיקון שבת שפסקוהו פסקא פסקא והניח משניות דשבת ביניהם, איך יאמר אח"כ בזכות פסוקיו, תיבותיו, אותיותיו, נקודותיו, טעמיו, שמותיו, וצרופיו וכו', והוא פירד הצרופים ח"ו.

47 נדפס גם באוצר מדרשים (אייזנשטיין) עמוד 239.

48 י"ג: יחיד.

49 י"ג: במילת.

50 דף פח, א.

51 שו"ת רדב"ז ח"ג סי' תקכט שיש הידור לקרוא שמו"ת מתוך ספר תורה, והו"ד במ"א תחילת סי' רפה.

52 וכ"כ במקו"ח סי' רפה סוף סע' א: "ראיתי נוהגין שקוראין בשמו"ת גם פסוק ראשון בסדרא הבאה".

53 ראה על מנהג זה בתיקוני שבת למהדורותיהם השונות, יוסף אומץ סי' תקץ וחמדת ימים ענין שבת פ"ה.

ח. לענין הטמנה, לכתחילה לא יטמין בדבר המוסיף הבל. ואם טמן, המאכל מותר[54]. ואם בעל נפש אתה הזהר שלא תאכל ממנו.

ומה שבני ישובים נוהגים להטמין באפר כירה, ושמש נוצרי מבעיר אש על גבי הקדירות, אסור ממה נפשך. דאי תחשבהו כאילו נוצרי עשאו הוה ליה בישולי גויים. ואם תחשבוהו שאתה צויתיו ועומד על גביו, לא זו דהוי בישולי גויים אלא הוי נמי כמבשל הוא עצמו בשבת. ועיין מה שכתבתי בסימן שאחר זה.

והטמנה היותר ראויה היא להטמין בתנור שקבוע בכותל כעין כוכין דמסכת בבא בתרא[55], כמו שנוהגין בפ"פ. או בתנורים ששופתין בהן ממעלה למטה והאסכלה בין האש והקדירה.

ט. כתב רמ"א באו"ח סי' רנ"ג סע' א' בהג"ה, המאכל שרוצה לאכול בסעודה ראשונה של ליל שבת יזהר לנתקו קודם שבת מן האש כדי שיוכל ישראל להסירו משם, ואם לא נתקו מן האש ומצאו על גבי האש בשבת יש להסירו משם על ידי נוצרי, ואם אין שם נוצרי מותר לישראל להסירו משם. ויזהר שיקחהו משם בנחת ולא ינענע הגחלים, ואז אף אם ינענען קצת דבר שאינו מתכוין שרי, עכ"ל. (וכן הוא במרדכי ריש פרק ג' דשבת[56] ובהגהות מיימוניות פרק ז'[57]). וכ"כ רמ"א בתשובה סי' ק"ב שמותר לפתוח התנור בליל שבת והנוצרי חוזר וסותם אם המאכל כבר נתבשל כמאכל בן דרוסאי, אבל אסור לומר לו לטוחו בטיט, עיין שם שהאריך. זה לשון מהרי"ל בהלכות שבת[58], פעם אחת הטמינו בתנור לצורך שבת וכבתה האש, וקראו לנוצרי בליל שבת והוציא הקדירות והדליק האש והטמין שנית. והורצה אזני מהר"י סגל והתיר החמין לאותו שבת, והזהיר מלעשות עוד דאיסורא קא עביד. והן הן הדברים שכתבתי בסימן שקודם זו שנוהגין כעין זה בני ישובים. והב"ח[59] מחמיר בכל ענין.

י. כבר כתבתי בהלכות יולדות סי' ד'[60] שבעלה של היולדת מדליק ומברך בשבת ראשון[61]. [הגה"ה: ומגן אברהם[62] כתב שגם אשתו סומא צריך להדליק עבורה, מפני שאינה נהנית מן האור אינה רשאית לברך[63]. והאידנא דאין נוהגין כן אפשר שסמכו על מה שכתבתי בהלכות הנהגת כל יום בדין ברכת אשר נתן לשכוי בינה[64] ובהלכות קריאת ספר תורה[65], עיי"ש].

54 ראה שו"ע ורמ"א סי' רנז סע' א.
55 פ"ו מ"ח.
56 רמז רצט.
57 מהל' שבת אות כ.
58 מנהגי מהרי"ל עמ' רטו.
59 סי' רנג.
60 לעיל עמ' קכב.
61 לא הוזכר שם מפורש, והוא במ"א סי' רסג ס"ק ו בשם הגהות מנהגי ר"א טירנא מנהגי ע"ש אות כו, מטה משה סי' תכג ושל"ה מס' שבת פרק נר מצוה ד"ה כשאשה.
62 סי' רסג ס"ק ט.
63 שם כתב: "נ"ל דסומא ג"כ תברך דהא נהנה ג"כ ממאורות". וראה בהרחבה בשש"כ פמ"ג הערה נג.
64 לעיל עמ' כ סי' יג.
65 לעיל עמ' קפח סי' כג.

האמנם לי המנהיג נראה שידליק ויפריש חלה עבורה בכל השבתות עד שהולכת לבית הכנסת, עיין בהלכות יולדות סי' ד'[66].

והוא הדין כשאשה יורדת לטהרה בליל שבת ידליק הבעל עבורה[67], דהא דיש נוהגות שהולכות לבתיהן בין חפיפה לטבילה ומדליקין[68] גורם שממהרות ואינן עושין החפיפה כראוי ח"ו. וכתב אליה זוטא[69] בשם זקנו מהר"ש[70] שפירא ז"ל שהנהיג את הנשים להדליק בבית הטבילה. ובאמת זהו מנהג ישר וכשר, עם כל זה גם הבעל צריך להדליק בביתו כדי שיהיו נרות של מצוה על השולחן[71]. ובישובים שחופפין בבתיהן יכולות להדליק בבתיהן קודם טבילתן, והוי שפיר כתיקון מהרש"ש ז"ל הנ"ל, ואז אין הבעל צריך להדליק[72].

יא. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל[73], כשהאיש מדליק שיודע להתנות שאינו מקבל עליו השבת עד אחר הדלקה אין צריך להקיף את ידיו ע"פ הנרות ולברך אחר הדלקה, וביו"ט אף אשה אינה צריכה, עכ"ל. וכעין זה כתב מהר"י ווייל בדינין והלכות שבסוף התשובה[74] סי' כ"ט. והב"ח באורח חיים סי' רס"ג כתב הטעם דעכשיו כל הנשים מקבלות עליהן השבת בהדלקות הנרות ואין להתיר להם, מיהו באנשים[75] וכו', עיי"ש. והב"י[76] כתב אפילו לא התנה בפה אלא בדעתו סגי, וכ"כ בהגה שו"ע[77].

יב. כתב באגודה[78] שאם אין הנרות ארוכות שדולקות עד הלילה הוי ברכה לבטלה[79], עכ"ל. ופירש הב"ח סי' רס"ג כיון דמשום שצריך לאכול סעודת ליל שבת במקום הנר וכו' א"כ אם אינן דולקות עד שגמר סעודתו הוי ברכה לבטלה, עכ"ד. וכיון שאינו רשאי להפסיק מסעודתו עד שהוא לילה ממש כמו שכתבתי בסי' כ"ז בשם ספר חסידים, צריך לעשות הפתילות ארוכות שלא יכבו עד אותו זמן.

[תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו: בילקוט שופטים רמז מ"ב, והיא מתבוננת ועושה פתילות עבות כדי שתהא אורן מרובה בבית המקדש. והוא הדין בשבת].

66 שם.
67 זאת אחת מארבע אפשרויות המוזכרות באליה זוטא שלקמן.
68 גם זאת אחת מארבע אפשרויות המוזכרות באליה זוטא שלקמן.
69 סי' רסג ס"ק ז.
70 שם: מהרא"ש, והוא רבי אהרן שמעון.
71 באליה זוטא שם גם העיר ע"ז: "ולכאורה אינו נכון, דדוקא על שולחנו בעינן. אך מצאתי סמך מתשובות מהרי"ל סימן נג שמתיר להדליק אפילו בבית הכנסת בליל טבילה, עיי"ש, ומכל שכן בבית הטבילה שיש צורך לנר סמוך לחשיכה". וראה במ"א שם ס"ק טו ובמחצה"ש.
72 וע"ע מ"ב שם ס"ק כא.
73 יוסף אומץ סי' תקפה.
74 אצ"ל: התשובות.
75 "שמדליקים בעצמן וכו' אין בהם מנהג ואין קבלת שבת תלוי בהדלקה, ומכל מקום טוב להם להתנות שלא יקבלו שבת עד שיתפלל ערבית וכו'".
76 שם.
77 רמ"א שם סע' י'.
78 מסכת שבת פ"ב סי' מה.
79 "ואם לא יעשו כן הוי ברכה לבטלה, דשרגא בטיהרא מאי מהניא" (שם).

יג. כתב מהרי"ל[80] אשה ששכחה להדליק פעם אחת מדלקת כל ימיה שלוש נרות. וכתב הב"ח באו"ח סי' רס"ג הטעם שבזה תהא נזהרת מאד שלא תשכח עוד, שאם תשכח עוד צריכה להוסיף עדיין על אותן שלוש נרות כסך הפעמים ששכחה, וכן נוהגות הנשים. וכתב הרב בהגהות שו"ע[81] ואע"פ שתקנו שתי נרות כנגד זכור ושמור[82] אפילו הכי אין בהוספתן הפסד הכוונה, כי יכולין להוסיף על דבר המכוון נגד דבר אחר[83] ובלבד שלא יפחות, כמו שכתב הרא"ש[84] ומרדכי[85] במסכת ראש השנה ריש פרק יו"ט, עכ"ל[86].

לפי זה נ"ל המנהיג שראוי לנהוג להדליק שבעה נרות נגד שבעה ימי השבוע כמו שכתב האר"י ז"ל[87]. ומ"מ אין האשה מחוייבת להדליק כל השבעה, רק היא מדלקת שנים כנגד זכור ושמור, או עוד ההוספות לפי אותן פעמים ששכחה להדליק, והנשארים בלתי מודלקים עד שבעה מניחה לבני ביתה שידליקום. ונ"ל דזהו כוונת המנהיג הראשון שבספרדיים שהנהיגם לעשות פמוטות בני שבעה פיות, ובימי חורפי תמהתי על זה, כי הורגלתי בפמוטות בני זוגות, או שש או שמונה או עשר או יותר. אין זה כי אם שהנהיגם אחר שו"ע מהאר"י ז"ל בזה המנהג. ומ"מ מי שרוצה להדליק יותר הרי זה משובח כדי להרבות כבוד שבת.

זה לשון ספר חסידים סי' תתשמ"ז, זאת התשובה השיב רבינו משולם ז"ל לקראי אחד על שאינם מדליקין נרות בלילי שבתות בבתיהם מפני הפסוק דלא תבערו[88]. והשיב, כתיב ויברך אלהים את יום השביעי[89], אין אנו יודעים במה ברכו, אלא ממה שאנו רואים בקללות שקילל איוב שקללו בחשיכה, שנאמר הלילה ההוא יקחהו אופל[90] וגו', יקו לאור ואין[91] וגו', מכלל שהברכה שבירך הקב"ה להשבת היא אורה שהיא שלום הבית, עכ"ל. לפי זה כל כמה שמוסיף נרות מוסיף ברכה ושלום. **[תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** ואיתא בילקוט זכריה רמז תק"ע, ושבעה נרותיה עליה[92], היא זכות שבת שישראל משמרים]

יד. כתב האגור בסי' תרס"א, נשאל גדול הדור מהרי"ל[93] על שיש בקצת קהילות באשכנז

80 מנהגי מהרי"ל עמ' רא.
81 שם סע' א.
82 ראה שבת לג, ב.
83 ראה על נידון זה מה שציינו בטור המאור בהערה על הב"ח שם, ומש"כ בלקט יושר עמ' רב ובהערה שם.
84 סי' ג.
85 סי' תשכ.
86 הב"ח.
87 לקמן כתוב שו"ע מהאר"י. ושם משמע להדליק שתי נרות, וצ"ע. המ"א סי' רסג ס"ק ב כתב להדליק שבע נרות, ע"פ השל"ה מסכת שבת פרק תורה אור סי' צג: "וראיתי מדקדקים מדליקין על פי הסוד שבע נרות, ונכון הוא, כי אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות (במדבר ח, ב)". וע"ע כה"ח סי' רסג ס"ק ט ובבא"ח שנה שניה, פרשת נח, א.
88 שמות לה, ג. ושם בראב"ע: "והגאון רב סעדיה חיבר ספר נכבד תשובות על החולקים על קדמונינו על נר שבת".
89 בראשית ב, ג.
90 איוב ג, ו.
91 שם ט.
92 זכריה ד, ב.
93 שו"ת מהרי"ל החדשות סי' לח סע' א.

שעושין עירובי חצרות בפת ותולין אותו בבית הכנסת ומניחים אותו שם כל השנה, איך יוצאים בו, הא לא הוי מקום פיתא ולא מקום לינה. והשיב, כי רבים גדולים ערערו על זה. ובסוף מצאו בתשובת מהר"ם שיישב המנהג. אבל לא נודע להרב הנזכר הטעם, עכ"ל. לפי זה המהדרין מן המהדרין צריכין לערב בכל ערב שבת[94], הואיל ורבים ערערו על המנהג. ובאמת מהרי"ל עצמו לא היה סומך על העירוב שמניחין בערב פסח. זה לשונו בדרשותיו הלכות עירובי חצרות[95], שאלו לפני מהר"י סג"ל מתי שאוכל ריפתא דעירוב. והשיב, מנהגי להניח עירובי חצרות ושיתופי מבואות בכל ערב שבת, ובליל שבת ובשחרית אני מניחו ללחם משנה תחת הפת שאני בוצע עליו (וכן הוא בפרק כיצד מברכין[96], רב אמי ורב אסי כי הוה מקלע להו פיתא דעירובא וכו'), ואמר דגם בליל שבת יכולין לאכול וכו', עיי"ש. וכן היה נוהג מהרש"ל ז"ל לערב בכל ערב שבת[97], וכתב של"ה[98] דאין לברך (אלא אומר בדין יהא שרא וכו' לחוד), אם לא שיעשה מוסכם בליבו שלא יהיו זוכים העולם[99] בעירוב שעושין הקהל (כי אם לצאת בו עד אחר פסח), ואז כשהוא שוכח לעשות עירוב לא יטלטל. ולולי זה אני חוכך לברכה לבטלה, על כן יעשה המצוה ולא יברך כי הברכות אינן מעכבות[100]. [הגה"ה: "ולי המנהיג נראה איפכא, שיעשה מוסכם בליבו שהוא עצמו אינו חפץ לצאת בעירוב שעושין בערב פסח כי אם עד אחר הפסח. ואז יוכל לערב בכל ערב שבת ולברך עליה. אבל במה שעושה מוסכם שהעולם לא יהיו זוכים לא הועיל כלום, כי הם עצמם מסכימים לזכות בו ונתנו קמח לזה בשביל כך, ואיך הוא יכול לאסור את של חבירו על חבירו]. והב"י בסי' שצ"ה אף שפקפק קצת לערב בכל ערב שבת, סוף דבריו שם דאם אינו מתיירא שמא ישכח טוב יותר לערב בכל ערב שבת[101]. וכתב של"ה[102] דאם מערב בכל ערב שבת צריך לזכות הפת ע"י אחר, לא ע"י בנו הקטן אפילו אינו סמוך על שלחן אביו, ולא ע"י בנו גדול כשהוא סומך על שלחן אביו, ולא ע"י אשתו, וכשמזכין בו צריך להגביהו טפח. ועיין בפסקי מהר"י ווייל סי' ג'. וכן ראיתי אדוני

94 בביתם, שהמערב לעצמו אין טעם לשים בבית הכנסת. והטעם שיערב בכל ערב שבת ראה במנהגי מהרי"ל והשל"ה שמובאים לקמן, שמא יאבד ושלא תשתכח תורת עירוב מישראל (וצ"ע כאן מהו "לפי זה", לקשר ענין המקום לענין הזמן).

95 מנהגי מהרי"ל עמ' רכח.

96 ברכות לט, ב.

97 כ"כ תלמידו במטה משה, עמוד העבודה, הל' שבת.

98 מס' שבת פרק נר מצוה סי' כ.

99 בשל"ה דפו"ר ודפוס אמ"ד: "זוכה עולם". יתכן שמכאן הגיע הנוסח שכאן: "יהיו זוכים העולם". נוסחה זו גרמה לכותב להעיר כאן מה שכתב בהגה"ה. [בשל"ה בדפוסים מאוחרים: "יהיה זוכה לעולם", ונכון].

100 עכ"ל השל"ה.

101 זה לשונו: "ועכשיו נוהגים לערב משנה לשנה ולא חיישינן שמא יתעפש לפי שעושין אותה מצה מצויירת ותלויה באויר דאינה עשויה להתעפש, והכי עדיף טפי מלערב בכל ערב שבת דאיכא למיחש שמא ישכחו איזה ע"ש מלערב ויבואו לטלטל באיסור", ומבואר שטעמו משום חשש שכחה. ויל"ע מהו "אינו חושש לשכחה".

102 שם.

א"מ נר"ו נוהג לערב עירובי חצרות בכל ערב שבת. אחר כותבי מצאתי סמך במכילתא[103], זה לשונה, והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו[104], מכאן שמערב אדם מערב שבת לשבת[105], תני מערב שבת ולא תני מערב פסח.

טו. מי שבא לבית הכנסת ומצא ציבור שכבר קיבלו שבת[106], יתפלל מנחה בפרוזדור שלא לערב חול בקודש. ודוקא כשבא אחר שהתחילו להתפלל מעריב[107].

טז. זה לשון בעל קנה חכמה[108] בספרו דעת חכמים שער השבת פרק ט', שבת נקרא כלה[109] כי השכינה שורה על האדם בשבת יותר מבימות החול, והשכינה נקראת כלה (כמו שכתוב בזוהר[110] על לא מאסתים ולא געלתים לכלתם[111], חסר ו', לשון כלה, שהשכינה כביכול עימם בצרה[112]). ולכן מקבלים השבת בשמחה גדולה ושירות נאים ותשבחות ורננים, ובכמה קהילות מנגנים בכלי זמרים ונבלים וכינורים[113], והוא ע"פ מה שאמרו רבותינו ז"ל אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה[114], כמו שכתוב בדוד והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח אלוהים[115], עכ"ל.

ומנהג ק"ק פ"פ שאין מקבלים שבת כל עיקר[116], רק קדמונים הקימו חברא קדישא שהיו מקבלים שבת[117], ועודם נוהגים שאחד מבני החברא מתפלל[118] מנחה בבית הכנסת הישנה, ואח"כ עומד החזן על הבימה[119] ומקבל שבת, ואח"כ יורד החזן לפני התיבה ומתפלל מנחה לכל הקהל[120]. ובבית הכנסת החדשה מתפללים מנחה באותו פעם שמתפללין בבית הכנסת

103 מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח, מסכתא דויסע פרשה ב.
104 שמות טז, ה.
105 עכ"ל.
106 מבעוד יום, וכמנהג הנפוץ באשכנז.
107 שו"ע סי' רסג סע' טו.
108 רבי יהודה ליב פוחוביצר.
109 ב"ק לב, ב.
110 פרשת בחוקותי דף קטו, ב.
111 ויקרא כו, מד.
112 תהילים צא, טו. וראה תענית טז, א.
113 בענין זה של כלי שיר בקבלת שבת ראה בספר יפה ללב ח"ב סימן רס"ב סק"ב שהביא מנהג אשכנז, הו"ד בשו"ת ציץ אליעזר חי"ד סי' לד ד"ה והאזהרה אמורה, וראה מש"כ עליו שם. ובספר אלה דברי הברית (המבורג תקע"ט) נאספו מאמרים ומכתבים בענין כלי זמר בבית הכנסת, ושם בעמ' יז כתבו דייני בית הדין של פראג: "והמנגנים בקהילתינו בכלי זמרים בקבלת שבת, המנהג פה שמחוייבים המזמרים להסיר ולסלק מידם כלי זמר חצי שעה קודם ברכו", וראה שו"ת מלמד להועיל ח"א סי' טז.
114 שבת ל, ב.
115 מלכים ב, ג, טו.
116 ראה היטב ביוסף אומץ סי' תקפח-תקפט ובהערות שם, על כניסתו של המנהג חלקית ובשלבים גם לפפד"מ.
117 מגן אברהם סי' קלב ס"ק ב: "חברה של קבלת שבת".
118 כשליח ציבור.
119 באשכנז מקום החזן בקבלת שבת היה דוקא בבימה ולא בעמוד, וראה במאמר הרב יחיאל גולדהבר, קובץ בית אהרן וישראל, גליון סו (אב-אלול תשנ"ו) עמ' צח-ק, על מנהג זה וטעמיו השונים.
120 וצ"ע לכא' עם הנפסק בשו"ע סי' רסג סע' טו שאין תפילה של חול אחרי קבלת שבת, ואפ"ל שלגבי חזרת הש"ץ הקלו.

הישנה פעם שנית, ואין מקבלים שבת כלל כאשר הוא יסוד מנהגם. וגם בק"ק ווירמייזא אין מקבלין שבת[121].

[**תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו:** א"כ באתרא דנהיגי שמקבלים שבת אין לבטל, ולא יהא אלא כחברא קדישא זו. ועיין מה שכתבתי במנחה ליום כיפור[122] טעם למה אין אומרים אשרי ובא לציון עד בתפילת נעילה, מפני דבלאו הכי מפסיקין בין תפילת מוסף למנחה בקריאת ספר תורה, אבל בנעילה אין שום הפסק וכו', עיי"ש. יראה לי נמי טעם שאין אומרים והוא רחום במעריב של שבת[123], עם דטעם אחר אית ביה משום דכתיב בהו אף וחמה[124], אית ביה נמי משום דתחילת תיקונו כדי להפסיק באמירת פסוקים בין מנחה למעריב[125], ובשבת שמקבלים שבת אין צריך[126]].

יז. בספר חסידים סי' רס"ב[127], מי שלא הוכן מאכלו בערב שבת ורוצים לומר ברכו[128], לא יעכב שליח צבור להמתין עד שיתקנו, כי מוטב שיאכל לחם יבש ואל יעכב. ואם עדיין שהות ביום ויש שעה גדולה (כמו בימות החמה) יעכב, עכ"ל. אבל אין מנהג להמתין כי אם על עקורי[129] הקהילה שעוסקים בעסקי הקהל, ועל מי שיש לו לבשל סעודת מצוה דגדול כבוד הבריות[130].

ונ"ל המנהיג לפי מנהג זה שכתבתי לעיל[131] שאין המנהג לקבל שבת, ולפי מה שכתב ספר חסידים דאין להמתין עם ברכו, דאין השבת חל כי אם אחר שהתחילו לומר ברכו[132], לכן צריך שלא יעכב יותר מדאי מלומר ברכו[133], כדי שלא יחשבו שעדיין אינו שבת ואתו לחלל שבת, דאם לא כן מה לי אם מעכב מלומר ברכו, הא אדרבה כל כמה שממתין יותר יותר עדיף, שמתפלל מעריב בזמנו. לפיכך אותן האומרים דבאמירת מזמור שיר ליום השבת תליא מילתא אין באמירתם ממש[134]. ולפי זה קדיש שעל מזמור שיר ליום השבת אינו שייך ליא"ר צייי"ט של שבת, וכ"כ הפוסקים[135].

121 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' כט בהגה ובהערה 2 שם, ובמנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' מט, ריד ורסב בהגהות.

122 לקמן עמ' שצה סי' כ.

123 כמבואר בטור סי' רסז שכך מנהג אשכנז, ושבספרד נהגו לאומרו גם בשבת.

124 תהילים עח, לח: והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו.

125 שהיו צמודים באשכנז, מפני תפילת מעריב המוקדמת.

126 ועיין טעמים נוספים למניעת אמירת והוא רחום בשבת, בטור שם ובמה שציין בשו"ת יחו"ד ח"ה סי' מה.

127 הו"ד במ"א סי' רסג ס"ק ל ובמ"ב שם ס"ק סד.

128 והוא מחייב את כל בני העיר, כמבואר בשו"ע סי' רסג סע' יב.

129 אצ"ל עיקרי.

130 ברכות יט, ב.

131 סי' טז.

132 ראה שו"ע סי' רסא סע' ד, וסי' רסג סע' י.

133 עיכוב בחורף שאסור, וגם אפ"ל שעיכוב יותר מדאי אסור גם בימות החמה שיש שעה גדולה, מפני שאז מתקרבים לשקיעה.

134 ראה שו"ע ונו"כ שם.

135 מגן אברהם סי' קלב ס"ק ב: "וקדיש שאומרים בערב שבת אחר מזמור שיר ליום השבת הוא לאבלים, אם לא שהיא"צ הוא בחברה של קבלת שבת, והכל לפי המנהג". ובביאור הלכה סי' קלב בקונטרס מאמר קדישין כתב: "וקדיש של מזמור שיר ליום השבת,

יח. בספר דעת חכמים בשער השבת פרק ט', זה לשונו, צריך לשמור את הנשמה יתירה שלא תסתלק ממנו ע"י חילול שבת, על כן כתבו בה לשון שמירה, ושמרו בני ישראל את השבת[136], את שבתותי תשמורו[137]. ולכן אומרים ושמרו אחר ברכת ופרוס, כי אז באה נשמה יתירה[138] אל האדם כמו שכתבו בשם האר"י ז"ל[139], וצריך לשומרה שלא תסתלק ממנו, עכ"ד. דהוקשה לו מה ענין פסוקים אלו שיפסיקו בין הברכה לתפילה[140], אלא מטעם שכתבתי, נ"ל המנהיג, ועיין מה שכתבתי בסי' ל'.

יט. כבר העתקתי לעיל בהלכות נטילת ידים סי' ז'[141] מעשה מספר חסידים סי' נ"ח שבא לאחד בחלום צדיק שנפטר ופניו ירוקות, אמר לו משום שהיו ציפורניו גדולים ונכנס חלב בתוכם וכו', והייתי מדבר בין ויכולו לברכת מגן אבות וקדיש, עכ"ל. לפיכך טוב לשמוע מפי החזן הברכה, אבל ויכולו ומגן אבות יאמר עם החזן[142]. ויזהר שלא לחתום בברוך עם החזן, דזהו במקום חזרת התפילה[143], ועל כן אין אומרים ברוך ה' לעולם אמן ואמן בשבת, כמו שכתבתי בהלכות מעריב סי' ה'[144] והלכות יו"ט סי' ב'[145], עיין שם כפתור ופרח.

כ. בספר חסידים סי' תתפ"א ותתפ"ב, יהא כל אדם נזהר שיהיה לו סדר התפילה[146] כרוך על הסדר, שלא יצטרך לחפש אחריו וימנעו מלכוון. לא כמו שעושין המדפיסים בדור הזה להדפיס תפילת שבת ויו"ט בלי ג' ראשונות וג' אחרונות, וצריך לחפש אחריהם, וכן אמר רבי אלעזר שאחר אין כאלהינו מראים מקום לחפשו אחר במה מדליקין. ואני המנהיג נהגתי כשהדפסתי סליחות עם פירושי המסביר העמדתי טוב ה' לכל ואתה קדוש בסליחות של כל יום ויום. ומצינו בתורה[147] שהנשיאים כולם הקריבו בשוה, ואעפ"כ כפלה התורה לכתוב אצל נשיא כל שבט, והיתה יכולה לכתוב נשיא פלוני הקריב כמשפט הראשון וכמעשהו. ועיין מה

אם חל היא"צ שלו ביום ו' בודאי אין לו חלק בהם, ואם חל היא"צ בשבת משמע מא"ר דשייך להיא"צ, אך עתה נשתרבב המנהג שאין ליא"צ רק הקדיש של עלינו [פמ"ג], ובכנסת יחזקאל משמע שיטילו גורל האבלים והיא"צ". וע"ע בפסקי תשובות סי' רסז הערה 24.

136 שמות לא, טז.

137 שם יג.

138 ראה ביצה טז, א.

139 פרי עץ חיים, שער השבת פ"ו, וכן בשער הכוונות, שבת, הו"ד בכה"ח סי' רסא ס"ק כח. "כתב בש"צ בשם מהר"י סרוק בשם מהרח"ו כשאומר ופרוס כו' צריך לקום לקבל תוספת נשמה יתירה מבחינת הלילה" (שע"ת סי' רסז אות ב).

140 בטור סי' רסז כתב הטעם שאינו הפסק: "והוא ג"כ מעין גאולה, שאם ישמרו ישראל ב' שבתות מיד נגאלין". וע"ע בפרישה שם אות ב.

141 לעיל עמ' קנו.

142 מגן אבות נאמר ע"י הציבור והש"ץ ביחד, וכמשמע מהרמ"א סי' רסח סע' ח, ועיי"ש במ"ב ס"ק כב.

143 כמשמעות הרמב"ם הל' תפילה פ"ט ה"י, וראה מה שציין בפסקי תשובות סי' רסח אות יא.

144 לעיל עמ' קלו.

145 לעיל עמ' קיב.

146 סידור.

147 סוף פרשת נשא.

שכתבתי בר"ח ניסן סי' ב'[148]. וכן בפרשת אליעזר[149] כתבה התורה סיפור דבריו אף שכבר כתבה המאורע.

[הגה"ה: ואומר אני המנהיג דיש לחוש עוד מתוך שהוא מתפלל ג' ראשונות בתפילת החול שמא יטעה אגב סירכא להתפלל אתה חונן וכל הסדר, ואיתא בפוסקים[150] מי שנזדמן לו כן ידאג כל אותו שבוע].

כא. עוד שם סי' קנ"ד, מצוה לשנות ארבעים מלאכות חסר אחת[151] כדי שלא ישכח איזו מלאכה אסורה. כמו שיש לדרוש במעשה מועדים [לפני המועדים][152] כך בענין שבת לפניו, כדי למהר בצורכי שבת[153]. אחר התפילה תיקנו וקבעו לומר במה מדליקין בבית הכנסת, כלומר קיימתי מה שבזאת המשנה[154].

כב. קידוש בבית הכנסת כתב מג"א בסי' רס"ט[155] בשם גדולי פוסקים שאין לבטלו[156], כי הרבה גאונים יסדוהו. ומהרי"ל[157] היה נוהג לקנות יין לקידוש ולהבדלה בבית הכנסת[158].

והקדיש שאחר במה מדליקין שנוהגים בישובים לאמרו אחר הקידוש, נ"ל המנהיג שנתפשט מנהג זה ממה שנוהגים בקהילות גדולות וכן הוא בפ"פ שאותו ש"ץ היורד לפני התיבה אינו מקדש[159], אלא סגן הש"ץ אומר במה מדליקין אחר שאמרו הקהל או קודם לכן, ובעוד שהקהל אומרים במה מדליקין מקדש. והטעם לדעתי כדי למהר בצרכי שבת כמו שכתבתי בסימן שקודם זה בשם ספר חסידים[160]. וסברו בני הישובים שהיו בקהילות שהקדיש מוסב על הקידוש, ואינו כן, כי מה ענין הקדיש אצל הקידוש. ואם היה כן היה מן הצורך לומר גם כן קדיש במעריב של יו"ט[161] אחר הקידוש, ואין המנהג כן באמת. וכבר כתבתי לעיל בהלכות נפילת אפים[162] שאין אומרים קדיש יתום אחר עלינו לשבח בפ"פ.

כג. בענין ברכת הילדים כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[163], וזה לשונו, ברכות הילדים לשבת ואחר התפילה ודאי ראוי להמשיך השפע, ובשתי ידיו ולא ביד אחד, ויש לומר יברכך, עכ"ל. ובמקום אחר כתב[164], זה לשונו, בידו של אדם ט"ו תיבות כנגד התיבות

148 לקמן עמ' רפא.
149 פרשת חיי שרה.
150 השל"ה מס' שבת פרק נר מצוה סי' לג, וראה יוסף אומץ סי' תתשיד בהגהת הר"ח אולמא.
151 משנה פרק שביעי בשבת.
152 פסחים ו, א.
153 להיות זריז וזהיר בקיומם.
154 עכ"ל הספר חסידים.
155 ס"ק ג.
156 ולא כשו"ע שם: "אבל יותר טוב להנהיג שלא לקדש בבהכ"נ, וכן מנהג ארץ ישראל".
157 מנהגי מהרי"ל עמ' תלט.
158 במ"א שם: "במדינתינו נוהגין לקנותו בדמים המצוה מי שיתן היין לבהכ"נ".
159 אע"פ שהמנהג הפשוט היה שהש"ץ אמר את הקידוש, ראה כבר ברשב"ם פסחים ק, ב ד"ה שקידשו.
160 נר' שהבין שהמילים "למהר בצורכי שבת" שבס"ח הולכות על לאחריהן, בענין במה מדליקין.
161 שאין אומרים אז במה מדליקין.
162 לעיל עמ' נו סי' י.
163 סי' ע.
164 שם באותו סימן.

שבברכת כהנים, לזה סמך שיש לברך ברכת כהנים בשתי ידיו. וראיה ממשה רבינו ע"ה דכתיב כי סמך ידיו עליו[165], עכ"ל.

אבל לפי עניות דעתי נ"ל המנהיג איפכא. ובתחילה אסתיר ראיותיו שהם ראיות לסתור, ואח"כ אביא ראיות לדברי.

מה שכתב בתחילה מדיש בידיו של אדם ט"ו תיבות כנגד התיבות שבברכת כהנים לכן ראוי לברך בשתי ידיו[166], ארשום לך בכתב אמת מה שכתב מהר"ש מפראג[167] בספרו שפע טל בהקדמה בן מאה שנה[168], זה לשונו, ט"ו תיבות שבברכת כהנים, י"ד מהם כנגד י"ד אברי אצבעות. כיצד, בגודל שני אברים, כנגד יברכך ה'. באצבע ג' אברים, כנגדם וישמרך יאר ה'. באמה ג' אברים, כנגדם פניו אליך ויחונך. בקמיצה ג' אברים, כנגדם ישא ה' פניו. בזרת ג' אברים, כנגדם אליך וישם לך. ותיבת שלום שהוא העיקר, כי אם אין שלום אין כלום[169] ח"ו, הוא שורה על כף היד. לכן נקרא נשיאת כפים ולא נשיאות ידים, עכ"ל. הרי לך שכל אלו ט"ו תיבות הם בכל יד ויד, א"כ אינו ראיה לברך בשתי ידיו.

ומה שכתב עוד, וראיה ממשה רבינו ע"ה דכתיב ויסמוך את ידיו עליו[170], מנא לן להביא ראיה ממה שעשה משה, דילמא נביא ראיה ממה שציווהו השם דכתיב וסמכת ידך עליו[171], ידו אחת. ולכאורה סמך לזה ממה שכתב התנחומא בפרשת פנחס[172], טוב עין הוא יבורך[173], זה משה, ויסמוך את ידיו עליו. משל למלך שאמר לבן ביתו תן לפלוני סאה של חיטין. והלך ונתן לו סאתיים. וכך אמר לו הקב"ה, וסמכת את ידך עליו, ידו אחת כתיב, וכתיב ויסמוך את ידיו עליו, עכ"ל, הרי שכינה למשה טוב עין על שברכו בשתי ידיו, משמע דאין זה חיוב. וא"ת דילמא חיוב הוא דליכא׳ אסורא נמי מיהא ליכא, צא ולמד מיעקב אבינו ששיכל את ידיו לשות ימינו על ראש אפרים[174]. ואם היה מותר לברך בשתי ידים למה היה לו לשכל, הוה ליה לברכם בזה אחר זה ולכל אחד בשתי ידיו ויוצא ידי חובתו טפי, אלא ודאי שמצא בו חשש. וא"ת אם כן למה עשאו משה, יש לומר כיון שציווהו השם לברך בידו אחת כאשר הוא היותר נכון, נתן לו משה שתי ברכות. אחת לצוואת השם ב"ה ואחת בנדבה מעצמו. א"כ חשבינן הברכה שבשתי ידים לשתי ברכות, ועל כן נקרא טוב עין דבברכת השם היה סגי ליה.

165 דברים לד, ט.

166 ביוסף אומץ שם לפנינו הביא מהראשית חכמה שיש ביד (משמע אחת) ט"ו אברים, ולא הביא זאת כראיה לענין ברכה ביד אחת או בשתי ידים.

167 רבי שבתי שעפטיל הלוי הורוביץ, בן בעל השל"ה, מח"ס ווי העמודים.

168 כך שם ההקדמה שם.

169 ספרא תחילת בחוקותי.

170 במדבר כז, כג.

171 שם יח.

172 לפנינו הוא במדרש במדבר רבה פרשת פנחס כא, טו. ובתנחומא הוא בפרשת וזאת הברכה סוף סי׳ א.

173 משלי כב, ט.

174 בראשית מח, יד.

אחר כותבי כל זה שמעתי בשם מהור"ר חיים מוכיח מק"ק טארני שצריך לברך ביד אחת כמו שעשה יעקב, שיכל את ידו. ויאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, וברכת כהנים. ויכוין שם של אהי"ה הוי"ה ואדנ"י, שסך כולם קי"ב והוא שם של יב"ק, רמז ויעבור את מעבר יב"ק[175]. וביד אחד דוקא, משום דמרומז גם כן שם זה בראשי תיבות של אצבעות, דהיינו גודל אצבע אמה קמיצה זרת בגימטריא יב"ק, וביד זה משפיע שפע מלמטה למטה. ובצאתו לדרך יברך בשתי ידיו, לרמז שתי פעמים שם של יב"ק בעשר אצבעות בגימטריא רכ"ד, רמז ושם דרך[176], עכ"ד. והנאני שכוונתי לדעת הגדול.

[הגה"ה: אבל מה שכתב דראוי לומר גם כן ברכת כהנים, הוא נכון לפי מה ששמעתי מאדוני אבי מורי נר"ו שהקשה בקרא שאמר יעקב[177], בך יברך ישראל לאמור ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. דלפי רהיטת הלשון לא סיפא רישא ולא רישא סיפא, דהוה ליה למימר בך יברך ישראל לאמור ישימך אלהים כיוסף, או בבניך יברך ישראל לאמור ישמך אלהים כאפרים וכמנשה. ועוד מאי וכמנשה, מה היה המקרא חסר באם שהיה תולה למנשה בכ"ף של אפרים. והוה ליה לכתוב כאפרים ומנשה. אלא לרמוז בזה שצריך לברך גם כן בברכת כהנים, כי יברכך יאר ישא מספרם תשע"ד, וכן יברך ישראל עם הכולל מספרו כמו כן. וכן כאפרים וכמנשה עם צירוף שתי תיבות מספרו תשע"ד. דברי פי חכם חן].

כד. כתב מגן אברהם[178], כשמקדש בביתו יראה שיקדש קודם הלילה, כי בתחילת ליל שבת הוא מזל מאדים וסמא"ל מושל עליו, ובסוף יום ו' מזל צדק ומלאכו צדקיאל. והם[179] ב' מלאכים המלווים לו לאדם כשיוצא מבית הכנסת ליל שבת[180], אחד רע ואחד טוב. לכן יקדש בצדק, או ימתין עד שיעבור ממשלת מאדים ויקדש. ובעל עשרת מאמרות בשו"ת[181] כתב שאם אינו תאב לאכול יכול להמתין. ולי המנהיג נראה טוב יותר אם אינו תאב ימתין מלאכול, אבל יקדש[182] ויברך המוציא וימתין אחר שאכל פרוסת המוציא.

וכתב בדרשות מהרי"ל[183], אמר מהר"ש[184] שראה מאביו מהור"ר יצחק ז"ל כאשר היה מקדש בליל שבת היה תולה עיניו ומסתכל בנרות הדולקין על גבי השולחן[185]. ואמר טעמא למנהגא דהדין כך שכל המברך ברכת המזון גם הוא צריך שיתן עיניו בכוסו שיוכל לכוין. ואמר מהר"ש ז"ל שבשכל טוב[186] כתב הטעם משום דפסיעה גסה נוטל אחד מחמש מאות ממאור עיניו של

175 בראשית לב, כג.
176 תהילים נ, כג.
177 בראשית מח, כ.
178 סי' רעא ס"ק א, ע"פ שו"ת מהרי"ל סי' קנב וספר תיקוני שבת.
179 צדקיאל וסמאל.
180 ראה שבת קיט, ב.
181 שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' ב.
182 ראה שו"ע סי' רעא סע' א.
183 מנהגי מהרי"ל עמ' רב.
184 מנהגי מהר"ש סי' יג.
185 ראה ברמ"א סי' רעא סע' י.
186 לא נמצא שם מפורש, וראה פרשת ויגש ליד אות נז.

אדם[187], וב' פעמים נר עולה ת"ק, והמסתכל בשתי נרות של שבת יהיה לו לרפואה. עוד כתב דבאיש רמ"ח אברים ובאשה רנ"ב, והיינו ת"ק, בגימטריא ב' פעמים נר כנגד היסוד איש ואשה.

כה. אמר יוסף, הלכתא רבתי לשבת[188], ואין צורך להעתיקם, כאשר המנהג בכל תפוצות ישראל לשנות משניות מסכת שבת שהם כ"ד פרקים, ומשלשין אותם לג' חלקים, בכל סעודה ח' פרקים[189]. ומי שאינו משגיח בהם ח"ו מכל שכן שלא ישגיח בחיבורי זה.

כו. בספר חסידים סי' תתשמ"ז, זה לשונו, כל מה שאמר איוב בקללה יש לומר בהיפוך גבי שבת לברכה. באיוב[190] כתיב אל תבוא רננה בו, מכאן שיש לו לאדם לרנן בשבת בשירות ותשבחות[191]. ואפשר מזה סמכו לומר זמירות בשבת בכל סעודה[192].

ולא ידעתי מהיכן נתפשט המנהג שאין מזמרין אותם משבת הגדול עד שבת בראשית[193]. ובאמת ראיתי אדוני מ"ו חמי נר"ו נוהג שמזמר אותן בכל שבתות השנה, הן בימות החמה הן בימות הגשמים.

ואדוני א"מ נר"ו נוהג לזמר זמירות גם בסעודה שלישית, והיינו האדרת והאמונה, אדיר הוא ולא ינום בחור הוא ולא יישן, הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, וכן כל הא"ב בפסקא ראשונה אומר ולא ינום, בשניה ולא יישן, ומסיים הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. וכן נהג מהור"ר יודא חסיד סג"ל ז"ל שנסע עם חברא קדישא דיליה לירושלים תוב"ב[194].

ולענין צור משלו אכלנו, עיין מה שכתבתי בהלכות ברכות[195] בס"ד.

כז. בספר חסידים סי' רס"ט, מי שאכל מבעוד יום גדול בערב שבת, כגון תיכף שיצאו מבית הכנסת (כדין) ולא נראו שלושה כוכבים, כיון שמבעוד יום גמר סעודתו יאכל לאחר צאת הכוכבים כדי שיעור שיברך ברכת המזון כדי לקיים מצוות שלוש סעודות בשבת וכו', עיין שם שהאריך[196]. ועיין מה שכתבתי לעיל בס"ד בסי' י"ב.

187 ברכות מג, ב.

188 ע"פ שבת יב, א.

189 מוזכר בספרים רבים, וראה יוסף אומץ סי' תקצ ותרלז. וראה על מנהג זה בהרחבה בספר הנהגות קבליות בשבת, משה חלמיש, עמ' 364-361.

190 ג, ז.

191 עכ"ל.

192 מקורות נוספים בחז"ל ראה בפסקי תשובות סי' רפט תחילת אות ט.

193 ראה גם מנהגי אמסטרדם (מכון ירושלים) עמ' כז: "בליל שבת שרים זמירות משבת בראשית עד שבת הגדול", ועיי"ש בהערה 5. וראה בספר שירי הלויים (נדפס בספר שירת שמואל לרב מאנטל) עמ' רג.

194 נזכר גם לעיל הל' מעריב סי' ז. ראה עליו ועל חבורתו באנצ' לתולדות גדולי ישראל (מרגליות) ח"ב עמ' 631, ומש"כ בהרחבה מאיר בניהו, "ספונות" ספר שלישי ורביעי, במאמרו: "ה'חבורה קדושה' של רבי יהודה חסיד".

195 סי' יא, לעיל עמ' סט.

196 והרבה ראשונים כתבו בסתמא שאפשר לסעוד מבעו"י, ולא הזכירו כלל צורך לסעוד שוב בלילה, ראה ברכות כז, ב שאומר קידוש מבעו"י (וראה רמב"ם הל' שבת כט, יא), והפשט שאז גם סועד, וראה תוס' פסחים צט, ב ד"ה עד שתחשך, תרוה"ד סי' א, שו"ע סי' רסז סע' ב ומ"ב שם ס"ק ה, ו. וראה פסקי תשובות סי' רעא אות ה והערה 56.

כח. כתב המרדכי בפרק כל כתבי[197] זה לשונו, ומה שנוהגים שכל ימות השבוע מתעוררים בבוקר לבית הכנסת להתפלל או ללמוד, ובשבת ישנים יותר בשחרית, הטעם שבכל ימי השבוע כתיב בתמיד של שחר בבוקר בבוקר[198], ובשל שבת נאמר וביום השבת[199] ולשון זה משמע בעיצומו של יום[200], כך פירש רב האי גאון[201], עכ"ד. ועיין באו"ח סי' רפ"א[202].

אכן בקהילות גדולות יש למהדרין מן המהדרין חברות קדושות שמתפללין בבוקר השכם תפילת שחרית[203], ואין אומרים קרוב"ץ, ומוציאין ספר תורה וקורין שבעה קרואים. ואין מתפללין מוסף, עד שמתפללים כל הקהל, [אז] הולכים גם כן [הם] לבית הכנסת, כי בשעה שהתפללו וגמרו תפילת שחרית לא היה עדיין זמן מוסף[204]. והלומדים שביניהם עומדים בבית הכנסת ולומדים בספר בשעה שהציבור מתפללין שחרית, ובשעה שאומרים קרוב"ץ אומרים עמהם, לפי שאין אומרים קרוב"ץ אצל ההשכמה[205].

כט. כתב ים של שלמה[206], כל משמיע קול שאינו מכוין לשמחה כגון שמש המקשקש לבית הכנסת וכיוצא בזה מותר, עכ"ל. ורמ"א כתב באו"ח סי' של"ח[207], אסור לשמש להכות על הדלת לקרוא לבית הכנסת ע"י הכלי המיוחד לכך, אלא מכה בידו על הדלת, עכ"ל. וכן כתבו האגור[208] ובית יוסף בשם פסקי תוס' דעירובין[209].

ובק"ק פ"פ נוהגים דבשבת בשחרית מקשקש השמש בידו[210], ובמנחה ובמעריב קורא, ואפשר הטעם משום דבני אדם ישנים בשחרית ובקריאה בעלמא אינם מתעוררים.

197 שבת רמז שצח. וראה גם מנהגי מהרי"ל עמ' רכא בשם מהר"ש.

198 צ"ל "בבוקר" אחד, ראה במדבר כח, ד, וכ"ה בכת"י, ראה במרדכי השלם (מכון ירושלים).

199 במדבר כח, ט.

200 במרדכי: ולשון זה משמע איחור.

201 שמע ר"י ב"ר יהודה בעיר רומי מפי רב האי גאון (שם).

202 בהגהת הרמ"א.

203 ולא נהגו כמרדכי והרמ"א, אלא כטור שם ש"משכימין לבית הכנסת", וביוסף אומץ סי' תרכב כתב שאם "רצונו הוא תענוגו" מותר להשכים, וראה פסקי תשובות שם הערות 14-11. וע"ע גם ב"צאן נחלות" בסוף ספרנו בהערתו על הל' יו"ט סי' י"ח, שגם הביא מנהג חברות אלו.

204 צ"ע כוונתו, מאיזה דין לא הגיע הזמן. וראה שו"ע תחילת סי' רפו, ובביאור הלכה שם בתחילת הסימן. [ויתכן לומר טעם נוסף למנהגם, כדי להתפלל ברוב עם, וראה מ"ב סי' צ ס"ק כח ע"פ תשובת יד אליהו סי' מב]. וע"ע בספר מנהגי הקהילות, הרב גולדהבר, ח"א עמ' ר-רז.

205 מנהג נפוץ באשכנז, שבמנין ההשכמה המקדים את המנין הרגיל של הציבור כולו, ולאו דוקא מנין ותיקין, מקצרים את התפילה בכך שאין אומרים את הפיוטים (הערת הרב"ש המבורגר שליט"א). וראה לדוגמא בקובץ עץ חיים (בובוב) ח"ו עמ' רמג סע' ה.

206 ביצה פ"ה סי' ו, ע"פ הגהות אשרי שם סוף סי' ב.

207 סע' א.

208 סי' תקיח, ע"פ שו"ת מהרי"ל החדשות סי' לח אות ד.

209 סי' ריג.

210 ואילו בורמיזא נהגו גם בשחרית של שבת שהשמש רק קורא, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' א והערה 1 וסי' לג הערה 1, ומנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' נד.

ל. בשחרית של שבת[211] קובעין פרשת המוסף אחר פרשת התמיד, מה שאין עושין כן בשאר ימים שיש בהם מוסף (חוץ מראש חודש מטעם שכתבתי בהלכות ראש חודש[212]). והטעם בשבת הוא מפני דבשבת אין קורין פרשת המוספין בספר תורה מפני שאין בו כי אם שני פסוקים, לפיכך קורין אותו אחר פרשת התמיד. אע"פ שקורין אותו תוך תפילת מוסף, כיון דתפילה תקנו להתפללה בלחש לא איכא פרסומי כולי האי.

ולפי מה שכתבתי בסי' י"ח שהוצרכתי לתת טעם (בשם ספר דעת חכמים) למה אנו אומרים ושמרו אחר ברכת ופרוס, דנ"ל דקשה ליה שהוא ללא צורך כיון שאנו קובעין אותו בישמח משה, לפיכך צריכין גם כן טעם לפסוקי מוספין, והיינו כמו שכתבתי.

לא. כתב רמ"א באו"ח סי' רפ"א בהגה"ה, זה לשונו, ובכל דבר אם לא אמרו אין מחזירין אותו, מלבד אם לא אמר לאל אשר שבת וכו' מחזירין אותו עכ"ל. וכתב מגן אברהם[213] על זה, היינו שיאמר אל אדון[214] אחר התפילה, מה שאין כן בשאר הזמירות שאינן אלא רשות, עכ"ד. ונ"ל המנהיג פירוש לדבריו, לפי מה שכתב הרקנט[215] וצרור המור[216] באל אדון כל הא"ב בני ארבע אותיות (פירוש, שיש בכל חרוז ארבע תיבות כמו גודלו וטובו מלא עולם, וכן דעת ותבונה סובבים אותו, וכן כל האלפא ביתא), חוץ מא"ב ש"ת. א"ב הם בני ה' תיבות, וש"ת הם בני ששה תיבות. א"ב ביחד הם יו"ד תיבות כנגד עשר ספירות, ש"ת ביחד הם י"ב תיבות כנגד שם בן ארבע, י"ב גבולי אלכסון י"ב שמות של הוי"ה, וי"ח (אותיות) הנותרים כל אחד ד' תיבות (כמו שכתבתי לעיל. י"ח פעמים ד' עולה ע"ב, כנגד ע"ב שמות, עכ"ל. א"כ שכל אלו השמות רמוזים בתפילה זו צריך לאומרו אחר התפילה עכ"פ.

ולי המנהיג נראה להוסיף דיפה כח השבת בתפילה זו מכח החול, דבימות החול אין אומרים כי אם פעם אחת א"ב, והיינו אל ברוך גדול דעה וכו' עד רוממי שדי תמיד וכו'. ובשבת קבעו לומר אל אדון המיוסד ע"פ א"ב, ושני החרוזים ראשונים וב' חרוזים אחרונים יש בהם גם כן כ"ב תיבות כמנין אותיות הא"ב. וא"כ אם שכחוהו בשבת הרי זלזל בכבוד השבת.

ויש ענין גדול בא"ב, דאיתא במדרש[217], רבי אליעזר הקליר כשרצה לייסד הפיוטים עלה לרקיע ע"י צירופי שמות ושאל למיכאל היאך המלאכים משוררים והיאך שירתם מיוסדות. והשיב לו שהם מיוסדות ע"פ א"ב, הנהיג הוא גם כן לעשות כל שבחיו בא"ב. ורמז זה בברכת יוצר אור, אל ברוך גדול דעה וכו' עד רוממי שדי תמיד. ואח"כ ייסד מספרים כבוד אל, אותיות מיכאל (כי היו"ד בשם זה אינה אלא מפני החיריק, שהוא חיריק גדול כידוע לבעלי דקדוק),

211 באמירת הקרבנות לפני התפילה.
212 סי' ו.
213 שם ס"ק ג.
214 נראה שט"ס היתה לפניו, ובאמת המ"א מדבר על הרמ"א לגבי לאל אשר שבת.
215 ל"מ.
216 דברים פרשת וזאת הברכה.
217 אין המדרש לפניו, ומובא בשמו בסידור ר' הירץ ש"צ עמ' קמא.

והורה בזה שמיכאל גלוהו סוד זה[218]. ועיין זוהר ויקהל, בחדשים שנדפסו באמשטרדם דף ר"ה עמ' ב'.

לפי זה נ"ל להגיהה בדברי רמ"א, שצריך לומר חוץ אם לא אמר אל אדון ולאל אשר שבת מחזירין אותו.

אבל עם כל זה לא נראה לי המנהיג לפסוק כוותיה שיהיה חוזר לראש[219], דהא אינו מעיקר הברכה כיון דלא אמרינן אותו בימות החול לא הוי אלא קרוב"ץ, ואטו מי ששכח לומר קרוב"ץ מחזירין אותו, הא יכול לאומרו אחר סיום התפילה ולמה לן להחזירו ויברך ברכת יוצר אור עוד פעם לבטלה. ואם תאמר מחזירין אותו שכתב רוצה לומר מחזירין אותו מאותו דבר ששכח, דאם כן לא הוה ליה לסתום אלא לפרש, אלא ודאי מחזירין אותו לראש קאמר, וזה אינו נכון מטעם שכתבתי. לכן נ"ל לפסוק כמגן אברהם דאומרו אחר התפילה.

אכן מה שכתב בעל מגן אברהם משא"כ בשאר הזמירות שאינו אלא רשות, לא ידענא מאי אידון ביה, בשלמא אי פסק כרמ"א דמחזירין אותו שפיר שייך לומר בשביל דבר שבחובה מחזירין אותו ולא בשביל רשות, אבל כיון שיאמר אחר התפילה למה לא יאמר לאל אשר שבת[220] גם כן והוא עדות על בריאת העולם. לכך נ"ל דגם לאל אשר שבת חייב לומר אחר התפילה אם שכחו.

לב. כל דיני קריאת ספר תורה כבר כתבתי בהלכות דקדוק והלכות חזנות והלכות קריאת ספר תורה, עיין שם.

לג. נוהגין בק"ק פ"פ להזכיר נשמות בכל שבת, חוץ מן השבתות שאילו היה חול לא היו אומרים תחנון, ושבתות שלפני ראש חודש כמו שכתבתי בהלכות ראש חודש סי' א'[221]. ושבתות שיש בהם יוצר גם כן אין מזכירין נשמות חוץ מהפסקות שבין ד' פרשיות דאע"ג דאית בהן קרוב"ץ מזכירין נשמות[222].

וטעם שמזכירין נשמות נ"ל ע"פ מה שכתב בספר חסידים סי' תתשע"א, כפר לעמך ישראל אשר פדית ה'[223], אמרו ראויה כפרה זו שתכפר גם על יוצאי מצרים, כלומר על כל המתים מעת שיצאו ממצרים. ואיך יכול המעשה לכפר על מי שלא עשאה בחייו, והלא חטאת שמתו בעליה אזלה[224], [שאין כפרה לאחר מיתה] כי בחבלי מיתת אדם נתכפרו לו עוונותיו וכו',

218 פירושי סידור התפילה לרוקח עמ' רעד: "ויש אומרים שמיכאל תיקן זה השבח, והעד מ'ספרים כ'בוד א'ל ראשי תיבו' בא-ל שלם זהו מיכאל, ואין לחוש אם אין שם י', כי לפעמים נכתב כך".

219 נראה שהבין שהמ"א שהו"ד לעיל פירש רק את דברי האו"ז, אבל דברי הרמ"א עדיין פירושם שחוזרים ממש. וצ"ע.

220 המ"א לפי שיטתו לעיל בתחילת הסימן דיבר על אל אדון ולא על לאל אשר שבת, ועיי"ש בהערה שהוא טעות לכא'.

221 וכ"כ לקמן בפרשת בראשית סי' ב.

222 ראה לקמן פרשת תרומה סי' ב.

223 דברים כא, ח.

224 משנה תמורה פ"ד מ"א.

ומכאן תקנו שנודרין צדקה שייטב לאותן שכבר מתו. ומצינו שהמתים מתפללין על החיים, שנאמר ותעל שכבת הטל[225] פלפול[226] שכבת שוכבי קבר. וכן מועיל למתים שהחיים מתפללים עליהם או צדקה שנותנים עבורם וכו', עד מה לי תפילה מה לי צדקה, עכ"ל.

הנה במה שכתב פלפול שכיבת שוכבי קבר אין לו חיבור כל עיקר לשלפניו ולשלאחריו. והמפרש מהר"ד גרי"ן הו"ט[227] עמד ולא ענה דבר באותו סימן. ולי המנהיג נראה להגיהה שתיבת פלפול צריך לומר פלול, מלשון ויעמוד פנחס ויפלל[228]. דקשה ליה להחסיד ז"ל מאי ותעל שכבת הטל דמשמע שיוצא מן הארץ, ובמקום אחר אומר וברדת הטל[229], כמו שהקשו ביומא דף ע"ה[230] ותרצו מה שתרצו. והחסיד ז"ל אחז דרכו בדרך אחר, לפי שמדבר שהמתים צריכים כפרה נופל עליו לשון טל, כדאיתא בבראשית רבה פרשה ל"ט[231], אמר לו הקב"ה מה הטל הזה פורח אף עוונותיך פורחין. ועוד מדבר כאן שהמתים מתפללים בעד החיים, נופל עליו גם כן לשון טל, הוא שייסד הפייט במוסף יום ראשון של פסח בגשתי צקוני יעל כשכבת טל. ובמכילתא[232] איתא, רבי אליעזר המודעי אומר ותעל שכבת הטל, והרי בא הכתוב ללמדך שעלתה תפילתן של אבותינו שהיו שוכבים בעפר [כטל] על פני הארץ, והיינו מעין הפירוש שכתבתי בדברי החסיד. וכל עליית המתים ע"י טל, כדכתיב בישעיה כ"ו[233] הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך.

ומה שהתחיל החסיד, אמרו ראויה וכו', גמרא ערוכה בסוטה דף מ"ו[234] הוריות דף ו'[235] וכריתות דף כ"ו[236]. וכמדומה לי שהגאון בעל תוס' יו"ט במה שכתב פרק ו' משנה ז' דכריתות אשתמיטתיה דברי ספר חסידים[237]. ועיין מה שכתב בעל באר שבע סוף מסכת הוריות.

אחר כותבי מצאתי שכתב מהר"י ווייל בתשובה סי' קצ"א, ומה שנהגו להזכיר נשמות משום כפר לעמך ישראל אשר פדית[238], לעמך ישראל אלו החיים, אשר פדית אלו המתים[239], עכ"ל. והנאני שכוונתי לפרש דברי ספר חסידים כדעת הגדול. ופרשתי מדברי מהר"י ווייל (שהוא נמצא קצתו בספרי סוף שופטים[240]) במה שכתב אשר פדית אלו המתים, הוא על שם הפסוק[241] בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה' וגו'.

225 שמות טז, יד.
226 כאמור לקמן הגירסה הנכונה "פילול".
227 ר' דוד גרינהוט, מהדיר ספר חסידים שנת תע"ג.
228 תהילים קו, ל.
229 במדבר יא, ט.
230 עמ' ב.
231 סי' ח.
232 מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח - מסכתא דויסע פרשה ג.
233 יט.
234 עמ' א. ושם אין דרשה זו.
235 עמ' א.
236 עמ' א.
237 לא ברורה כוונתו כאן.
238 דברים כא, ח.
239 דרשת הספרי שם.
240 שם.
241 תהילים לא, ו.

לד. כתב מגן אברהם באו"ח סי' רס"ט[242] בשם מהרי"ל[243], זה לשונו, ומותר לקטנים להאכילן בשבת בשחרית לפני הקידוש, דהא יש אומרים אפילו גדול מותר כמו שכתב הראב"ד[244], ואסור לענות הקטנים, עכ"ל.

וזה לשון אמ"ז מהרר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[245]. הקדימה סעודת שבת היא מצוה, ולא לצער הקטנים שיאחרו לאכול מבימות החול, דהרי צער בעלי חיים אסור מכל שכן צער בני אדם, עכ"ל. (ועכ"פ אותן הנוהגין ומותר להם לשתות קודם שהולכין לבית הכנסת כמו שכתבתי בהלכות הנהגת כל יום סי' י"א, אין להם לשתות קאפ"ע שאקלא"ד או ט"ע מבית הקאוואנ"י[246] אע"פ שמותר בימות החול אם מביאו לביתו כמו שכתבתי בהלכות דרך ארץ סי' א', בשבת אסור[247]).

ולענין זמן אכילה בשבת, זה לשון הירושלמי סוף פרק ג' דתעניות[248] (הביאום הרי"ף[249] והרא"ש[250] בפרק קמא דשבת וטור או"ח סי' רפ"ח), רבי חמא ורבי אבהו בשם רבי יוסי בר חנינא, אסור להתענות בשבת עד שש שעות, אמר רבייוסי בר בון, מתניתין היא, קודם חצות לא ישלימו, עד כאן צפרא הוא, לאחר חצות ישלימו, כבר עבר רוב היום בקדושה, עכ"ל. וכ"כ רש"י בש"ס דילן תענית דף כ"ה[251], זה לשונו, חצות זמן אכילה הוא, מחצות ואילך חל התענית כיון שלא סעדו בשעת סעודה, עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בהלכות תענית סי' ג' (בהדיא אמרו חז"ל[252], מכאן ואילך כזורק אבן לחמת), וכיון דזה אקרי תענית אסור בשבת, דהא אפילו תענית חלום יש אוסרים בשבת[253] כמו שכתב הטו"ר באו"ח סי תקס"ח בשם רב עמרם ורבינו קלונימוס[254] ושכן כתב האבי העזרי[255]. ואפילו אותן שמתירין אוסרין בשאר תעניות בשבת, עיין באו"ח סי' רפ"ח, לפיכך שומר נפשו ירחק מהם. ומגן אברהם כתב בסי' קנ"ו[256] דאפשר אותן שממתינים יותר חושבים מעת קימתם מן המיטה[257].

והטור באו"ח סי' רפ"ח מיישב פלוגתא רב ושמואל שבת דף קי"ט[258] דפליגי בלהקדים או לאחר, וכתב דלא פליגי, דהכל לפי מה שהוא אדם, דיש מתענג בקדימה ויש באיחור.

242 ס"ק א.
243 שם אינו בשמו.
244 בהשגה על הרמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"י.
245 סי' תרלו.
246 הקפה.
247 מחמת איסור הוצאה, ויתכן גם שהגוי מכין במיוחד עבורו.
248 הי"א.
249 ה, א בדפיו.
250 סי' כד.
251 עמ' ב.
252 שבת י', א.
253 בזמן הזה, שאין אנו בקיאין בפתרון החלומות לידע איהו רע ואיזהו טוב (טור שם).
254 קהלת שלמה עמ' כא סי' יז.
255 ראבי"ה סי' תתס.
256 סי' קנז ס"ק א.
257 ועיי"ש בפסק"ת סע' א על שיטות החולקים על זה וסוברים שהוא משעה שהאיר היום.
258 עמ' א.

לה. טור או"ח סי' של"ח כתב שמותר לומר לנכרי לנגן בכלי שיר[259], וכ"כ מהרי"ל[260] אעתיקהו בהלכות תחומין[261] אי"ה, אבל בליקוטי מהר"י ווייל סי' ז' כתב דהיינו דוקא בחתונות.

והרדב"ז חלק א'[262] סי' קל"ב כתב, וזה לשונו, אבל באלו ארצות אסרו דבר זה וכו'. ומיהו אם בא הנכרי וניגן מעצמו אין מונעים ממנו. ומדינא מותר לומר לנכרי בערב שבת שיבוא לנגן למחר, דהא הישראל עצמו אינו אסור לנגן אלא משום גזירה וכו', ואם יש לחוש לרמאות ראוי לעשות גדר גם לזה, עכ"ל.

לו. בשל"ה[263] אוסר לקרות בשבת בדברי הימים שיש בהם סיפור המאורעות בעסקי מלחמות ושערי' מכל מיני סחורות, עיין שם שהאריך, דראוי דוקא לעסוק בספר מלחמות ה', להיות נושא ונותן במלחמתה של תורה[264]. והאידנא רבים מעמי הארץ אחר שמילאו בטנם שוכבים על מיטות שן וסרוחים על עריסותם, ואין בהם חפץ לקרות בתורת ה', עם שכבר נתפשטו כמה וכמה ספרי מוסר בלשון אשכנז, גם ספר צאנה וראנה הכולל כמה וכמה מדרשים נחמדים וכמה דרושים מתוך הש"ס. ואע"פ שבכל ימות השבוע גם כן אינם קורים קצתם מתוך הטרדא, והיה כאשר טרו"ד ופרק עולו[265], ואפילו בשבת שאין שם טרדא והרי הוא כאילו כל מלאכתו עשויה[266] אפילו הכי התורה מושלכת אחר גוו.

ואומרים דמצוה קא עבדי, כי שבת נוטריקון שינה בשבת תענוג[267]. ולא ידעי דלשון שינה משתמע לתרי אפי, משמע שינה כמשמעו שהוא לשון תנומה, ומשמע נמי לשון משנה, והרי יכול לכלכל דבריו במשפט לקיים שניהם.

והתורה חוגרת שק ומבקשת עלבונה מאותן אנשים.

ודוקא לתלמידי חכמים שעוסקים בתורה בכל ימות השבוע מצוה אצלם להתענג בשבת לקיים חציו לה', דהרי הם יודעים לשם מה ומי מתענגים, לכבוד שבת גברא הוא[268]. ואילו בא אליהם איש נכבד כמה היו מטריחים לכבדו, מכל שכן שנכון לעשות כן לכבוד שבת. ובתנאי שיאכלו לשובע נפשם ורוחם ונשמתם היתרה, ויקבעו גם כן לעסוק בתורה. אמרו בזוהר[269], כשהנשמה יתירה חוזרת למקורה שואלין אותה מה חידוש היה בבית המדרש[270].

259 בחתונה.
260 מנהגי מהרי"ל עמ' רל-רלא, לגבי חתונה.
261 סי' א.
262 לפנינו בח"ד.
263 מסכת שבת פרק נר מצוה סי' סג.
264 ע"פ חגיגה יד, א: "במלחמתה של תורה".
265 מעין בראשית כז, מ.
266 מכילתא יתרו, וכתבו בשו"ע סי' שו סע' ח.
267 של"ה, מסכת שבת פרק נר מצוה סי' נג.
268 ראה ברכות מז, ב.
269 ח"ג דף קעג, ב.
270 של"ה שם: "חייב אדם לראות בכל שבת ושבת לחדש חידושי התורה, כמו שכתוב בזוהר שבמוצאי שבת בחזרת נשמה יתירה למקומה, שואל אותה הקב"ה מה חידוש היה מחדש בתורה".

אמנם דבר הצריך עיון שמצטער בו שאינו יכול לפי שעה לירד לעומק הדבר ההוא אסור בשבת[271].

ושבח אני את הקהילות הגדולות שיש להם חברות קדושות שאפילו עמי הארץ שבתוכם נזהרים שלא יכשלו בעוון זה אלא קובעים עיתים מידי יום ביומו. מה גם ספרדיים יש להם בתי מדרשים, בקצתם לומדים מקרא ובקצתם פוסקים, והולך כל אדם לאותו בית המדרש שנפשו והשגתו חשקה בו.

[הגה"ה: ולא כתבתי כל זה אלא לאיש אשר כמוני, ולאיזו אנשים חשובים יותר ויותר ממני אלא שדרים בישובים ואין להם ספרים שהם מעוררים בדבר זה].

לז. גם יש איזו אנשים שאינם נזהרים לאכול סעודה שלישית, מפני שאינם תאבים לאכול להיות שבעים עדיין מסעודת שחרית. וכבר אמרו חכמי מוסר, מי שמבטל אחד משלוש סעודות בשבת ענג מתהפך לנגע[272], והם נגעי בני אדם רחמנא ליצלן.

וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[273], מקדם היה המנהג לעשות סעודה שלישית קודם מנחה, ובימי קיץ מתפללין מנחה כשמקשקש ד'[274]. ואח"כ נתבטל, ורע ומר עלי המעשה מכמה מכשולות שבאים ע"י זה. וכ"כ מהרי"ל בהלכות ערב פסח[275].

לח. מה שאומרים ברכי נפשי עיין בפרשת בראשית, ופרקי אבות בפרשת שמיני.

לט. אם נמשכה סעודה שלישית תוך הלילה, עיין שכתבתיהו בהלכות ראש חודש[276].

כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ סי' נ"ו[277], חד ממילתא דגרמין בישא לגרמייהו הוא מי שמדליק נר במוצאי שבת קודם שגמרו הציבור סדר קדושה דובא לציון[278]. ונ"ל דקדיש שלאחריו גם הוא בכלל, עכ"ל. וכן הוא בזוהר ויקהל[279]. ודלא כאו"ח סי' רצ"ט[280], ועיין מה שכתבתי בהלכות חנוכה[281] ופורים[282].

271 וראה מה שהאריך בזה במקורות רבים בשו"ת יביע אומר ח"ב או"ח סי' יח.

272 זוהר פרשת עקב דף רעג, א. צרור המור פרשת בראשית: "ואם האדם אינו זהיר בג' סעודות ואינו מקיים וקראת לשבת עונג נהפך מענג לנגע, כי אותיות של זה כאותיות של זה, כי מי שאינו רוצה להתענג ולהתעדן בגן עדן של מעלה ראוי שיהיה מנוגע בנגעי אדם ובנגעי בתים מאותו נגע תחתון של נגעי בני אדם".

273 סי' תרעא.

274 צ"ל שבע, עיי"ש ביוסף אומץ.

275 להקדים מנחה, עיי"ש ביוסף אומץ "וגם מוכח כן מדברי מהרי"ל שהיה מנהג בארץ אשכנז". [ל"מ שם בהל' ערב פסח, וצ"ל הל' שבת עמ' רו-רז].

276 סי' י'.

277 לפנינו בסי' נח.

278 הקדמת הזוהר דף יד, ב. וכ"כ גם בזוהר פרשת פנחס דף רמו.

279 ל"מ.

280 סע' י'.

281 סי' י'.

282 סי' ג.

מ. במוצאי שבת נוהגים לומר[283] אנא משבענא וכו' וכן משביע אני עליכם וכו', לא יפה הם עושים[284], אלא צריכין לומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שמלאך פלוני יעשה כך וכך, ולא יזכור המלאך בפיו אלא יחשבהו[285].

זה לשון ספר חסידים סי' ר"ה, מי שעוסק בהשבעות של מלאכים או שדים או בלחישת כשפים לא יהיה סופו טוב וכו', ואין טוב לאדם אלא יתפלל להקב"ה בכל צרכיו, ורחום וחנון הוא וניחם על הרעה, עכ"ל. ובסי' תתשע"ב כתב, אין המזיקין מתגרין אלא במי שמתגרה בהם כו'.

ובשו"ע של האר"י ז"ל[286] כתב, המשתמש בשמות הקדושים או בהשבעות עונשו גדול. וסיים שם, כשהאדם מזכיר שם (של מלאך) חושבים שקוראים אותם ובאים כששומעין השם, וכשבאים ורואים שקראוהו לבטלה בא נזק אל הקורא אותם. ולכך צריכין ליזהר מלהזכיר שם בפיו. אבל אם הוא שם איזו מלאך ששמו כשם אדם, כגון מיכאל רפאל גבריאל, מותר.

מא. שיבוש גדול בתיקוני שבת שלנו שבקצת כתב[287] פורה שר של שכחה[288]. ויצא להם זה מפני שאומרים אח"כ פסוק פורה דרכתי לבדי[289]. וקצתם כתיב בהו פותה שר של שכחה. והנה בין פותה לפוטה נתחלף להם, שצ"ל פוטה, שמספרו מאה, והוא שמו של שר של שכחה[290]. ומזה אמרו[291] אינו דומה מי ששונה פרקו מאה פעמים וכו' (וכן הוא הנוסחא בשו"ע של האר"י ז"ל). ואין לזכרו בפה אלא יחשוב בליבו (מטעם שכתבתי בסימן הקודם), וכן השם ארמימ"ס, שמתמעט והולך עד מ"ס מספרו מאה.

מה טוב לזמר אח"כ פסוקי זכרונות שכתבתי בהלכות זכירה[292].

283 ראה על מנהג זה בסדר רע"ג, הל' רי"ץ גיאות הל' הבדלה, מחז"ו סי' קנ ובטור סי' רצט. בסימן הבא מבואר שנמצא הדבר גם בתיקוני שבת.

284 ראה ירושתנו ח"ה עמ' שמא.

285 בליבו, כמבואר בסימן הבא.

286 פרק קריאה בחכמת הקבלה, דף יז.

287 בנוסח ההשבעה, ראה בסימן הקודם.

288 "פורה" נמצא בעיקר בספרי האחרונים, כמו פרי עץ חיים וחמדת ימים, ראה תרביץ, תשמ"א, עמ' 278-279.

289 ישעיה סג, ג.

290 בטור סי' רצט במהדורות שנדפס נוסח ההשבעה כתוב פותח או פותה. וראה על הגירסאות השונות פורה, פותח, פותה ופוטה בתורת חיים סנהדרין צט, ב ד"ה נפש עמל, ובפסקי תשובות סי' רצט הערה 170.

291 חגיגה ט, ב.

292 סי' ד.

תחומין

א. בפרק כיצד משתתפין תנן[1] אין מתירין עירוב תחומין לסמוך עליו רק לילך לדבר מצוה כגון לבית האבל או לבית המשתה[2]. וכן אמר רב יוסף בפרק בכל מערבין דף ל"א[3].

וזה לשון דרשות מהרי"ל[4], דלא ראה בשום פוסק שמותר לערב תחומין לילך לבית הכנסת כדי להתפלל בעשרה, רק בסמ"ג[5] ובספר אגודה[6]. אמר לו הר"ר איקא, ולא יהא פחות מבית המשתה, אמר לו הרב, להתפלל בעשרה אינה מצוה כל כך[7] שיהא חשוב לילך בשבילו חוץ לתחום על ידי עירוב, אבל בבית המשתה מצוה היא. ודוקא סעודת נישואין ולא סעודת הרשות. והראיה דבנישואין התירו החכמים שבותם באמירה לגוי בשבת לנגן בכלי שיר, כדאיתא במרדכי[8] וכן באו"ח סוף הלכות שבת[9], ולבית הכנסת לא התירו שבות, כדאיתא בתוס' פרק הדר[10] דלא התירו להביא בשבת ספר תורה לקרוא בה או חומש להפטרה דרך כרמלית, אע"ג דאינה רק שבות מדבריהם, דמן התורה מותר לטלטל דרך כרמלית, עכ"ל.

ועכשיו נתפשט המנהג שהולכים לטייל בשבת על ידי עירוב[11], וגם העירוב אינו נעשה כדין כמו שכתבתי בסימנים ב', ג', ד'.

ב. העירוב צריך להיות שיעור כל כך סעודות לכל אדם כסך הסעודות שעדיין עליו חובה לאכול, דהיינו אם הולך בבוקר קודם סעודת שחרית[12] צריך להיות מזון ב' סעודות לכל אחד ואחד[13]. ובזה אינם נזהרים בזמן הזה, שמערבין בבצל אחד או כזית אחת קדה למאה בני אדם, ולא ידעתי מאין להם דין זה. הלא מצינו בעירובין דף כ"ט[14] תבלין לאו בני אכילה נינהו.

1 משנה עירובין פ"ח מ"א. פב, א.
2 וכ"ה בשו"ע סי' תטו סע' א.
3 עמ' א.
4 מנהגי מהרי"ל עמ' רל-רלא.
5 שם לפנינו: סמ"ק (סי' רפב).
6 ראה בהערה 4 במנהגי מהרי"ל שם מהד' מכון ירושלים.
7 "דיכול לכוון תפילתו בביתו, דלא אשכחן אשר הצריכו חכמים להתפלל בעשרה" (מנהגי מהרי"ל שם. ועיי"ש בעמ' רסא שברוב השנה אנשים רגילים להתפלל ביחיד). יש סיעת אחרונים שסוברת שתפילה בציבור היא מעלה והידור ולא חובה גמורה, ראה בפסק"ת סי' צ אות ח ובהערה 85, וכמבואר שם רוב השיטות חולקות על זה. גם לגבי עירוב תחומין המ"א סי' תטו ס"ק ב נקט שמותר עבור תפילה במנין, וכ"כ המ"ב שם ס"ק ד.
8 ביצה סי' תרצו.
9 סי' שלח.
10 עירובין סח, א ד"ה לשבות.
11 והוא ע"פ הרמ"א סי' תטו סע' א: "או שרוצה לילך לטייל ביום טוב או שבת בפרדס שיש בו שמחה, בזה מקרי דבר מצוה".
12 צ"ע מה שמתנה כאן את "ב' סעודות" במספר הסעודות שנשאר לו לאכול, ובפשטות הטעם שונה, וכמש"כ התויו"ט עירובין פ"ז מ"ח: "מזון שתי סעודות, כתב הר"ר יונתן כיון דדבר חשוב הוא סגי להו בהכי, ע"כ. ונ"ל דמזון ב' סעודות להכי הוי דבר חשוב שכן עיקרי סעודות שבת שתים הן".
13 שו"ע סי' תט סע' ז ומ"ב ס"ק לו.
14 עמ' א.

פירש רש"י, וסבירא ליה לרב יוסף דאין מערבין בהן[15]. ושם נאמר, מעשה שהיה בערדיסקא שבא אחד לפני רבי מאיר ואמר לו ערבתי בבצלים לטבעין (שם מקום), והושיבו רבי מאיר בד' אמות שלו[16]. ושם דף ל"ד עמ' ב' משמע דאין יוצאין בקדה[17].

ג. גם צריך לידע בשעה שהולך באיזו מקום עירובו מונח, כי שמא אכלוהו כלב או עכבר, עיין בעירובין דף ל"ד[18] ובאו"ח סימן שצ"ד[19] ות"ט[20].

ומהרי"ל[21] ציוה להקדוש מהור"ר יוזבל מהערלישהיים שהיה רוצה לילך לווירמייזא, שאותו כפר לא היה רק תחום אחד אם היו הולכין דרך ישרה, אך שנתרבה הדרך שצריכים לסבב מפני הרים וגבעות, ואעפ"כ הוא פחות מב' תחומין. ונמדד ע"י מהרי"ל, והיה כפר אשר שמו נייהויזן בתוך תחום דהערלשהיים, וציוה להניח עירובו באותו כפר. והיה לוקח שם פת מאופה נוצרי שהיה דר שם כדי שלא יחשדוהו בכשפים[22], ועשה העירוב פעם אחד על כמה שבתות שיוכל הפת להתקיים, וציוה אליו הרב שבכל שבת כשיגיע שם ילך לבית האופה ויראה שעדיין עירובו קיים אולי נאבד או נתקלקל (שעלה בו עיפוש עד שאינו ראוי לאכילת אדם) ואז יהיה אסור לילך להלאה, עכ"ל. שמעת מיניה תרתי, שמע מינה דצריך להניח עירובו בתחום הראשון, שאם יצמצם להניחו בסוף התחום שמא יתגלגל ויהא מונח בתחילת תחום השני ולא יעלה לו לעירוב, שאינו רשאי לילך עד עירובו כדאיתא באו"ח סי' ת"ט סעיף ה', ועיין מה שכתב הט"ז שם.

ד. ושמעת מיניה שצריך לראות אם עירובו עדיין קיים, דאילו נאבד או נתקלקל לא הוי עירוב. ואפילו הניחו בקופסא כאותו מעשה שכתבתי בסי' ג' דלא חיישינן שמא נאבד, אעפ"כ צריך לראות שמא נתקלקל. וכן הוא במשנה דעירובין דף ל"ד[23], והובא באו"ח סי' שצ"ד[24] וסי ת"ט[25].

ה. והמכשלה הזאת תחת ידינו, איזו אנשים סומכין על העירוב שעירב חבירו שלא מדעתו[26] ואינם יוצאים בזה, דדוקא אשתו של אדם מערבת שלא מדעתו[27] אבל אדם אחר לא. ומעשה[28]

15 וראה בשו"ע סי' שפו סע' ה מחלוקת לגבי תבלין, ובשו"ת חת"ס או"ח סי' צג שנהגו בפפד"מ לערב בשק גדול של פלפלין (תבלין) שהיה מונח בין פפד"מ לאופי באך.

16 ועיי"ש בגמ' שחילקה בין גוף הבצלים לבין עלי הבצלים.

17 שם בגמ' הנידון רק האם קדה ירק או אילן הוא, ולא לגבי עירובין.

18 נראה שכוונתו לדף לה, א.

19 סע' א.

20 סע' ו. ועיי"ש שחזקת כשרות מועילה בספק עירובין.

21 מנהגי מהרי"ל עמ' רלא.

22 כנמצא בכמה מקומות בחז"ל חשש זה, ראה פסחים ח, ב ועוד.

23 לה, א.

24 סע' א.

25 סע' ו.

26 כשמערב משל השני, ואפילו אם מערב משל עצמו אינו יכול לערב מדין "זכין" כיון שלעיתים חוב הוא לו שרוצה לילך לכיוון אחר.

27 שו"ע סי' שסז. והיינו שמערבת אפילו משלו ואפילו בעל כרחו.

28 עירובין פ, א.

בכלתו של רב אושעיא שהלכה לבית המרחץ, ערבה לה חמותה[29], ובא מעשה לפני רבי חייא ואסר. ופרש רש"י[30] דהאי עובדא בתחומין. ואף דלדברי התוס'[31] דבחצרות איירי, חצירות וכל שכן לתחומין, עיין בעירובין דף פ'. וכן הוא בפסקי התוס' דעירובין סי' קנ"ח[32]. ובפסקי הרא"ש בפרק חלון סימן י"ד, זה לשונו אין מערבין עירובי תחומין אלא לדעת, אבל עירובי חצרות אפילו שלא לדעת, עכ"ל. וכן הוא במשנה שם דף פ"א[33], אין מערבין לו לאדם אלא מדעתו, אמר רבי יהודה במה דברים אמורים, בעירובי תחומין, ואסיק שם בגמרא אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כרבי יהודה, וכן העתיקו הרי"ף[34] והרמב"ם בפרק ו' מהלכות עירובין[35]. ועיין באו"ח סי' שס"ו שהביא שם דינים אלו בעירובי חצרות, ובעירובי תחומין לא כתב כלל[36]. ואפשר שהעתיק מתוס' דעירובין דף פ' שהעתקתי לעיל, שמפרשים דהאי מעשה מכלתו של רב אושעיא בחצירות איירי, ובאמת כל שכן לתחומין.

ו. במהרי"ל הלכות עירובי חצרות[37], זה לשונו, אסור לצאת בשבת מחוץ לספינה הבאה לספר משחשיכה בליל שבת. ואם גויים דחפוהו חוצה מותר, [הגה"ה: וכן היא משנה שלימה בפרק מי שהוציאוהו[38], דבמשנה ראשונה שם איתא, פעם אחת לא נכנסתי[39] לנמל עד שחשיכה, אמרו לו לרבן גמליאל מה אנו לירד, אמר להם מותרים וכו', ומפרש שם בגמ' דף מ"ב[40] דספינה נטלתו מתחילת ד' ומניחו בסוף ד' והוי ליה כאילו דחפוהו גוים. משמע דאם דחפוהו גוים לכו"ע שרי, וכדתנן בריש מתניתין שם מי שהוציאוהו נכריים וכו'. וכ"כ הבית יוסף באו"ח סי' ת"ד]. אך לא יאמר אליהם שיהדפוהו.

ואם שני קצוות העיר נמשכין לתוך המים, כגון העיר מגנצ"א שמגדל העליון מן המכס עומד בנהר רינו"ס, וכן מגדל התחתון, והעיר בנויה לאורכה ביניהן כעין קשת, אז מותר לילך מתוך הספינה בעצמו כשבאתה אל הספר תוך הקשת, דהוא חשוב כמו תוך העיר. וכן איתא בהדיא בגמרא פרק מי שהוציאוהו[41], עכ"ל.

ואם יצא פעם אחד משחשיכה קנה שביתתו באותו מקום, ואינו רשאי לילך משם כי אם אלפיים אמה, מגן אברהם סי' ת"ד[42]. הני מילי כשלא קנה שביתתו בספינה קודם שבת, אבל אם קנה שביתתו כבר כתב רמ"א באו"ח סי' רמ"ח[43] דרשאי לילך אחר הקידוש אל הבית, ורשאי לילך בשבת באותה ספינה למקום שירצה, וכ"כ הר"ן בפרק קמא דשבת[44]. וכתב רמ"א

29 משל חמותה, ולא זיכתה לה (גמ' שם).
30 ד"ה שהלכה.
31 ד"ה מעשה בכלתו.
32 לפנינו סי' קנט.
33 עמ' ב.
34 עירובין כו, ב בדפי הרי"ף.
35 הלכה ה.
36 וראה בשו"ע סי' תיד.
37 עמ' רלב.
38 כ"כ במנהגי מהרי"ל שם.
39 לפנינו: נכנסו.
40 עמ' ב.
41 לא ברור להיכן כוונתו.
42 ס"ק ג.
43 סע' ג.
44 שבת ז, ב בדפי הרי"ף ד"ה לפיכך נוהגין.

בהגהת או"ח סימן ת"ד דאם יצא מפני הגשמים שירדו עליו או שהחמה זורחת עליו או שצריך לנקביו הוי ליה כל העיר כד' אמותיו, וכיון דעל על.

ז. כתב רמ"א בהגהת או"ח סי' רמ"ח[45], ספינה שבהמות מושכות בה בשפת הנהר מותר לעבור בה, ולא דמי לקרון שאסור. וכתב הט"ז[46] הטעם דבקרון חיישינן שמא ירד וילך באיסור, וזה אינו שייך הכא. ומ"א[47] כתב דבקרון חיישינן שמא יחתוך זמורה, אבל הכא שהספינה הולכת ברחוק מהבהמות לא חיישינן.

ח. איתא באו"ח סימן של"ט[48], ספינה שהיא קשורה כמנהג הספינות העומדות בנמל אע"פ שהיא שטה על פני המים מותר ליכנס בה.

וכתב מהר"ם אלשקר סימן קכ"ח[49], דוקא שקשר ראשו אחד בספינה וראשו אחד ביבשה. ובעבודת הגרשוני סי' קכ"ג מתיר לעבור בגשר פורחת לצורך חולה אפילו אין בו סכנה או אצל השר, רק שיהא קצת קניית שביתה. ובשו"ת חוות יאיר מתיר לילך למנין על גשר פורחת. ובספינות קטנות אם אין מנין בלא הוא שקיל וטרי, וסוף דבריו שאינו מתיר בשום ענין, עיין שם סי' קי"ב[50].

תענית

א. בפרק ערבי פסחים דף קי"ט[1] מביא התוס'[2] בשם הירושלמי[3] דכשרוצה להתענות למחר וישן אסור לאכול, אבל מתנמנם מותר, עד כאן. ומביאו בשו"ע[4], ומחלק דהיינו בתענית ציבור אסור בכל ענין, אבל בתענית יחיד אם התנה בקבלת התענית שרוצה לאכול קודם אור היום הכל תלוי בתנאי[5]. ודוקא לאכול, אבל לשתות מותר אפילו לא התנה משום שאדם רגיל לשתות בלילה[6].

ב. בספר חסידים סי' תרי"ז, אמר רבי יהודה אין היחיד מסגף עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות. אבל אדם שיצרו מתגבר עליו יסגף עצמו להכניע יצרו. והמלמד וסופר ופועלים אסורים לסגף, שימעטו מלאכתם. וכשאדם מתענה ישמור את עצמו שלא יהיה כעסן בו ביום, כי כשהוא רעב הוא כעסן. ואם יכעוס מוטב לו שלא יתענה, ויהא שבע וטוב לב לבריות

45 סע' ב.
46 ס"ק ד.
47 ס"ק ט.
48 סע' ז.
49 לפנינו בסי' קח.
50 לפנינו בסי' קטו.

1 עמ' ב.
2 ד"ה אמר.
3 תענית פ"א ה"ד.
4 סי' תקסד.
5 שם לא חילק בין תענית ציבור ליחיד.
6 רמ"א שם.

שלא יתקוטטו[7]. וכתיב הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרוף רשע, לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם (ישעיה נ"ח[8]), עכ"ל.

ג. עוד שם סי' תרי"ח משמע שאין להתענות מי שהוא עוסק באיזו מצוה שיהיה, כי אם תענית [ציבור] ויאר צייט ותענית חלום. מכאן אזהרה למלמדים שכתבתי בסי' ב' בשמו. וכן אמרו בגמרא[9] האי בר בי רב דיתיב בתעניתא לישדי לכלבא שרותא.

ד. תענית החתן ביום חתונתו ותענית ערב ראש חודש כתבתי במקומם[10]. ובהלכות יאר צייט[11] נדרתי לכתוב דין תענית של אותו יום בהלכות תענית, לכן באתי לשלם את נדרי.

זה לשון דעת חכמה[12] שער התשובה פרק ג'.

ענין תענית יום שמת בו אביו או אמו כדי שהבן יפשפש במעשיו באותו יום, וע"י זה יזכה את אביו ואת אמו שיעלום למדרגה היותר עליונה בגן עדן, כמו שכתוב בכתבי האר"י ז"ל[13] שהקדיש שאומרים היתומים כל י"ב חודש הוא להעלות אותם מגיהנום לגן עדן, וביום שמת בו אביו או אמו הוא להעלותם ע"י הקדיש בגן עדן עצמו ממדריגה למדריגה. ואיתא בזוהר בחוקתי בסופו[14] שפעולה זו (דהיינו להעלותו למדריגה היותר עליונה) אינו נעשה כי אם ע"י מעשה הבן אם הוא זכאי. ולכן צריך הבן באותו יום להרבות במצוות ובמעשים טובים בכל מה דאפשר, ולפשפש במעשיו הקדומים מה שפגם וחטא עד כה, וע"י זה מקיים מצות כיבוד אב ואם. ואיתא שם בזוהר שהבן מחוייב לכבד את אביו ואת אמו אחרי מותם יותר מבחייהם[15] (וכ"כ הגהת יש נוחלין[16]), ופשפוש מעשים אי אפשר בלי תענית (כמו שכתבתי בהלכות ראש חודש סימן ב', עיין שם), לכן מתענין באותו יום, ומנהג אבותינו תורה היא[17].

והנה מה שכתוב בספרים הקדמונים (הוא שכתבתי בהלכות יאר צייט[18]) שתענית יאר צייט הוא על דאיתרע מזלו של הבן באותו יום הוא גם כן מכוון לדברינו, כי באותו יום מזכירין עוונותיו של הבן אם להעלות אביו ואמו למדריגה היותר עליונה או להשפילו כמו שכתב בזוהר שם, זה לשונו, דאי ההוא ברא אזיל באורח תקלא ודאי מבזי לאבוי וקלנא הוא ואיהו ודאי עביד קלנא, ואי ההוא ברא אזל באורח מישור ותקין עובדוי ודאי דא אוקיר לאבוי, אוקיר ליה בהאי עלמא גבי בני נשא, אוקיר ליה בההוא עלמא גבי קב"ה וקב"ה חייס עליה

7 יתקוטט (שם).
8 ד.
9 תענית יא, ב.
10 לעיל הל' נישואין סי' ח, ולעיל הל' ראש חודש סי' ב-ג.
11 לעיל עמ' פח.
12 ספר דברי חכמים לרי"ל פוחוביצר, ח"א.
13 שער הכוונות, דרוש הקדיש דף טו, ב. וראה כה"ח סי' תקסח ס"ק עה.
14 דף קטו, ב.
15 "בתר דמית אי תימא הא פטור מניה הוא לאו הכי, דאף על גב דמית אתחייב ביקריה יתיר" (שם).
16 בהקדמת המחבר ובהגה שם, מובא לעיל הל' אבלות סי' יד.
17 תוס' מנחות כ, ב ד"ה נפסל.
18 לעיל עמ' פז-פח.

ואותיב ליה בכורסייא דיקרא[19] וכו'. ולכן איתרע מזליה באותו יום, כי בודקין אותו ומזכירין עוונותיו, והוא דומה למהלך תחת קיר נטוי[20] וכו'.

וע"פ זה נראה לי יאר צייט שחל להיות בשבת שיתענה בערב שבת [הגה"ה: כבר כתבתי בהלכות ראש חודש[21] דאין קובעין הנדחה משבת בערב שבת] או יום חמישי שלפניו, ויפשפש במעשיו, ויועיל לו לאביו אותו פשפוש וחרטה של אותו יום ביום השבת להעלותו למדריגה היותר עליונה. ולא כמו שכתב בשו"ע סי' תקס"ח ביום שמת בו אביו או אמו וחל בשבת שיתענה ביום ראשון למחרתו, כי מה יועיל לו אותו תענית לפשפוש מעשים אחר גמר דין אביו, אם להעלותו או להורידו (דהא אינו מעלה או מוריד), ולכן יתענה קודם שבת, עכ"ל[22].

אבל האידנא אין נוהגים להתענות כלל יאר צייט שחל בשבת לא לפניו ולא לאחריו[23].

ה. איתא בתשובת מהרי"ל סימן ל"א[24] וקי"ב[25], כשאירע יאר צייט באדר והשנה מעוברת אח"כ יתענה באדר שני[26]. ובאו"ח סי' תקס"ח[27] הביא בשם מהרי"ל ומהר"י מינץ[28] דיתענה בראשון, והוא גם כן בתשובה הנ"ל, וראייתו מפטירת משה רבינו ע"ה דנהוג עלמא להתענות באדר ראשון ופטירתו סמוך לניסן כדמוכח סוף פרק קמא דקידושין[29]. וכתב[30] בשם תרוה"ד סימן רצ"ה[31] דאם משה מת בשנת העיבור באדר ראשון ועליה קאי הוכחה דגמרא להתענות בראשון מאי רבותא שיתענה בראשון. ונ"ל המנהיג מה שסיים שם בשו"ע[32] וכן המנהג להתענות בראשון דקאי אם מת בשנה פשוטה[33].

ומה שסיים שם בשם פסקי מהרי"ו[34] שכתב בשם מהר"י מולי"ן (היינו מהרי"ל) דיש מחמירין להתענות בשניהם[35], נ"ל משום דקשה ליה פסקיו בתשובות אפסקיו שהביא השו"ע[36], דבתשובה פסק שיתענה באדר שני[37], ובשו"ע הביא משמו דצריך להתענות בראשון. אלא דמהרי"ל היה שקיל וטרי בפסק זה, והורה מספק שיתענה בשניהם. ויש לי ראיה לפסק זה שיתענה בשניהם ממה שכתב בספר חסידים סי' תשי"ב זה לשונו, לאחד היה מת אביו באדר הראשון והיה מתענה

19 דיקריה (שם).
20 ראה ר"ה טז, ב.
21 סי' ג, לעיל עמ' קצה.
22 של הדעת חכמה.
23 ראה בשו"ע וברמ"א סי' תקסח סע' ט, וע"ע באנצ' תלמודית ערך יום שמת בו אביו או אמו טור קנח.
24 סע' ג.
25 בשו"ת מהרי"ל מכון ירושלים הור בסי' קד-קה סע' ג.
26 וכ"כ לקמן ש"בתשובה פסק שיתענה באדר שני". ויתכן שכוונתו לשואל שם שנקט אדר ב', אבל מהרי"ל ענה אדר א'.
27 רמ"א שם סע' ז.
28 סי' ט.
29 לח, א.
30 לא ברור למי כוונתו "וכתב".
31 לפנינו בסי' רצד. ואין שם לפנינו הדברים שכותב כאן.
32 בהגהת הרמ"א.
33 או באדר א' בשנה מעוברת.
34 דינים והלכות סי' ה.
35 "שמעתי שהורה מהר"י מולין לצום בשתיהן" (מהרי"ו שם), ואינו לפנינו בכתבי המהרי"ל.
36 בהגהת הרמ"א.
37 צ"ע, וראה בהערה לעיל.

באותו יום שמת אביו ו[בשנה פשוטה היה מתענה[38]]בשבט [ואדר[39]] מספק, עכ"ל, ר"ל בשנה פשוטה היה מתענה כן, שהיה שקיל וטרי אם אדר ראשון נידון כשבט או כאדר. וכן נמי בנדון דידן, אם מת בשנת פשוטה באדר כשיש שנת עיבור מספקא לן אי אדר ראשון נידון כשבט והשני הוא אדר, או אם הראשון הוא אדר והשני נידון כניסן, לכן ראוי להתענות בשניהם, וק"ל.

ו. ולענין קדיש בודאי אם אין שם אבלים יאמר קדיש בשניהם, אף על פי שאביו או אמו אחד מהם עודם בחיים[40] חייבים למחול על זה כיון שהוא חייב מספק. אבל אם יש שם אבל[41] ויזדמן שיכלו ימי אבלו באדר השני מאלו החודשים, דהיינו לנדון בספר חסידים באדר בשנה פשוטה ולנדון דמהרי"ל באדר שני, יכול לדחותו[42] לחודש השני. ואם ח"ו יארע אחר כך אבל אחר שאינו מבני הקהילה[43] (דמבני הקהילה אי אפשר שיהיה שם שלא היה גם כן באדר ראשון. אא"כ יהיה תוך שלושים, ואז יש לבן שלושים קדימה) אינו יכול לדחותו, דהא עכ"פ צריך לומר קדיש בחודש אחד מהחודשים. ומזה הטעם כתבתי בהלכות בר מצוה סי' ב'[44] מילתא דפסיקא בדין בר מצוה לענין זה, דלענין בר מצוה דומה לנדון הקדיש שיכול האבל לדחותו בראשון מאותן החודשים, כן הוא לענין בר מצוה מפני שהוא קודם לכל החיובים כמו שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה[45]. לפיכך אם נולד ספק כזה אע"פ שאין שם חיוב אחר יכולים לדחותו לחודש שאחריו, דכל אחד רוצה להיות משבע קרואים.

ז. כתב מגן אברהם באורח חיים סי' תקס"ח[46], ואם מת בראש חודש כסליו (דהיינו ביום ראשון של ראש חודש, דעדיין לחשון נחשב) ואח"כ אירע דחשון רק כ"ט יום, יהא היאר צייט בכ"ט חשון, כי תמיד אנו הולכים אחר שם החודש, וכן אם מת ביום ראשון דראש חודש טבת, עיין שם[47], וכתב שם טעם דבנדרים[48] חשיב יום ל' לחודש העבר.

ולי המנהיג נראה דאף אם היינו מסופקים עדיין ולא היה לנו הכרע אם יום למד הוא מחודש העבר אי לא, לא הפסיד במה שמתענה בכ"ט לחדש העבר, ממה שכתבתי בסימן ד' בשם דעת חכמה דאם חל יאר צייט בשבת שמתענה ביום ה' שלפניו. ונ"ל דהוא הדין בראש חודש.

אלא דטעמא דידי לא מסתפק למי שרגיל להתענות ערב ראש חודש בכל חודש מחודשי השנה, שהרי התענית אינו מספיק לשני תעניות, כמו שכתבו הפוסקים[49] במי שהתענה תענית

38 הושלם ע"פ ספר חסידים שם.

39 כנ"ל.

40 הרמ"א בסי' שעו סע' ד כתב: "ונהגו לומר קדיש על האם אף על פי שהאב חי עדיין, אינו בידו למחות לבנו שלא יאמר קדיש על אמו".

41 ובד"כ יא"צ קודם בקדיש ודוחה לאבל תוך שנתו, ראה בה"ל סי' קלב.

42 את הקדיש ביאר צייט.

43 ראה בבה"ל שם על קדימויות תושב לאורח.

44 לעיל עמ' נח.

45 סי' ט, לעיל עמ' קפא.

46 ס"ק כ. וע"ע שם במ"ב ס"ק מב.

47 שם חילק שאם השנה הראשונה היה חודש מלא יתענה ביום ל' שהוא ראש חודש וכן יעשה לשנים הבאות.

48 ס, ב.

49 מ"א סי' רפח ס"ק ג, ועיי"ש במ"ב ס"ק ח.

חלום בשבת שצריך ליתב תענית לתעניתו[50], ואירע שביום א' שלאחריו הוא י"ז בתמוז, אין התענית עולה לכאן ולכאן. א"כ הוא הדין הכא נמי[51], ולפי זה צריכין לטעמיה דמגן אברהם שיום ל' נחשב לחודש העבר. עיין מה שכתבתי בהלכות בר מצוה סי' ג'.

ח. כתב האגודה[52], מתענין יום המיתה ולא יום הקבורה[53]. וראיה ממה שאמרו חז"ל בשבועות דף כ"[54] יום שמת אביו וכו', ודבריו מוסכמים אליבא דכל הפוסקים[55].

אבל מה שהביא ראיה מתענית גדליה שמתענין יום המיתה[56], אינו ראיה לכאן, דהא אדרבה מצינו שכתב הרד"ק בירמיה מ"א[57], וכ"כ הבית יוסף[58] שאביאהו ביום ראשון דראש השנה[59], שגדליה נהרג ביום שני דראש השנה[60]. והא ודאי שלא נקבר עד ג' תשרי, דהא ראש השנה כיומא אריכתא דמי[61] ואין קוברין ביום השני[62]. ולפי זה היה הראיה לסתור. אלא שאין להביא ראיה מהתם, דלא רצו לקבוע תענית בראש השנה עצמו, ועיין מה שכתבתי בהלכות יום ראשון של ר"ה[63].

ט. כתב הב"ח באו"ח סי' רמ"ט[64] לענין יאר צייט, אם מתחילה התענה בערב שבת לא ישלים[65], ואם מתחילה התענה בחול והשלים ואח"כ אירע בערב שבת ישלים, ואם השלים בערב שבת בפעם ראשון ישלים כל ימיו. וחתנו בט"ז[66] חולק עליו דלא מקרי דרך נדר אא"כ דעתו שינהג כן לעולם, על כן המיקל לא הפסיד ובפרט מי שמצטער. ובשו"ת נחלת שבעה סי' נ"ח פסק כט"ז, עיי"ש. אבל בימות החול לעולם צריך להשלים,ואפילו אירע פעם ראשון בערב שבת ולא השלים שהקילו לא הקילו אלא כשחזר וחל בערב שבת.

י. תענית בה"ב אזכיר אי"ה בפרשת חיי שרה. ותעניות שבימי הסליחות אזכרם אי"ה בפרשת האזינו, וגם שם אזכיר תענית גדליה. עשרה בטבת אזכיר אי"ה בפרשת ויגש. תענית אסתר בפרשת תצוה. י"ז בתמוז בפרשת פנחס. ט' באב בפרשת ואתחנן.

50 ברכות לא, ב.
51 אא"כ נחלק בין זה לנידוננו בתענית יא"צ ביוכ"פ קטן, ששניהם לא חובה גמורה. וראה אנצ' תלמודית ערך יום שמת בו אביו או אמו הערה 190.
52 שבועות פ"ג סי' ט.
53 וכ"כ בשו"ת מהרי"ל סי' ז, מנהגי מהרי"ל להל' שמחות, שו"ת מהר"י וייל סי' קכא, שו"ת תרומת הדשן סי' רצג ושו"ת מהר"י מינץ סי' ט.
54 עמ' א.
55 שו"ע או"ח סי' תקסח סע' ח ורמ"א יו"ד סי' תב סע' יב.
56 שם באגודה לא משמע שהביא ראיה מגדליה, עיי"ש.
57 פס' א.
58 סוף סי' תקמט, ע"פ רבינו ירוחם.
59 לקמן עמ' רע סי' טו.
60 לא מפורש שם שדוקא ביום השני של ר"ה. [בר"ה יח, ב מבואר "זה שלושה בתשרי, שבו נהרג גדליה בן אחיקם", וכ"כ הרמב"ם הלק' תעניות פ"ה ה"ב].
61 ראה ברמב"ם הל' יו"ט פ"א הכ"ד.
62 עיי"ש ברמב"ם בהכ"ד ובהכ"ג, וכן בהגמ"י אות ע. וראה בשו"ע וברמ"א סי' תקכו סע' א, ד.
63 לקמן עמ' שע סי' טו.
64 בסופו, ד"ה והמתענין יאר צייט.
65 ו"יזהר שיקבל עליו שלא ישלים, דיור צייט הוא כמו נדר".
66 שם ס"ק ג.

יא. זה לשון דעת חכמה[67] שער תשובה פרק ג'. ענין התעניות שגוזרין הציבור על כל צרה שלא תבוא[68] כמו שכתוב בגמרא[69] אמר אביי בתעניתא מצפרא עד פלגא דיומא מעייני במילי דמתא, ומפלגא דיומא, רביעא דיומא קרו ומפטרי, ורביעא דיומא בעא רחמי שנאמר[70] ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום ורביעית (היום) מתוודים ומשתחוים, ואיפוך אנא, לא סלקא דעתך דכתיב ואלי יאספו כל חרד[71], עכ"ל[72].

והאלשיך פירש פסוק[73] וכי תבואו מלחמה בארצכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלוקיכם ונושעתם מאויביכם, דקאי על כל מיני צרות דראוי לגזור תענית עליהם כחומר התעניות שמתריעין בהם שהוזכרו באו"ח סי' תקע"ו, וכ"כ הרמב"ם בפירוש המשניות בפרק ג' דתעניות[74] והובא במיימוני הלכות תענית[75].

וגוזרין תענית על החולאים, דהיינו אם הוא סובב הולך ח"ו בין אנשים הרבה. והוא הדין כשהאבעבועות פורחים בתינוקות ומתים על ידי זה יש לגזור תענית. וכתב של"ה[76] דכל אחד יבריח בניו מהעיר בעת הזאת[77], ואם לא עשו כן עתידים ליתן עליהם את הדין.

וגם כשהחכם נפטר אפילו מת מתוך זקנה בחולי טבעית בלא חולי מהלכת יש לגזור תענית. זה לשון קול בוכים[78], בשעת פטירת הצדיק מתעוררים כל מעשיו שעשה בזה עולם וכל התורה שעסק בה[79], עכ"ד, וזה[80] לא יתכן כי אם ע"י תענית. ובאותו יום יתקבצו לבית הכנסת, והגדול שביניהם דורש דברי כיבושים ומעורר ליבות בני אדם לבכות ולהתאבל על פטירת הצדיק. בילע המוות לנצח[81].

יב. תעניות הנוהגים מפני פטירת צדיקים בכל שנה, והם המוזכרים באו"ח סימן תק"ף, אינם נוהגים בזמן הזה[82]. ועיין מה שכתבתי בהלכות זכירה[83] סימן ג' דאחד מהם והיינו י"ז אלול ראוי להתענות.

יג. אף על פי דקיימא לן המתענה תענית חלום בראש חודש צריך למיתב תענית לתעניתו[84], בראש חודש ניסן וראש חודש אב יש חילוק, כמו שכתבתי בהלכות ראש חודש סי' יו"ד[85].

***

67 מספר דברי חכמים, וראה לעיל סי' ד.
68 משנה תענית פ"ג מ"ח.
69 תענית יב, ב - יג, א.
70 נחמיה ט, ג.
71 עזרא ט, ד.
72 הגמ' והדעת חכמה.
73 במדבר י, ט.
74 מ"ב.
75 פ"א ה"א.
76 שער האותיות אות דל"ת, דרך ארץ, סי' יד.
77 ע"פ הרמ"א יו"ד סי' קטז סע' ה.
78 לרבי אברהם גלנטי, איכה פ"ה פס' ב.
79 "וכל היחודים שייחד בתורתו ובמעשיו כולם חוזרים ומתחדשים" (שם, ועיי"ש על ההילולא שבאותו יום).
80 יתכן שכוונתו "וזה" לרושם וקבלת אותה התעוררות התורה וכו' אצל בני אדם.
81 ישעיה כה, ח.
82 וראה לחמיו הר"י מילר ב"צאן הנחלות" בסוף ספרנו שכתב שראוי להתענות בהם. וכ"כ בא"ר שם ס"ק א.
83 לעיל עמ' צח.
84 ראה מ"ב סי' רפח ס"ק ט.
85 צ"ל: סי' יד, לעיל עמ' קצט.

זמן הליכה לבית הכנסת

זמן הליכה לבית הכנסת לעיתים מזומנים. ובאשר דלאו כל העיתים שוות, רצוני אם אכתוב לפי סדר החודשים בדרך כלל, בחודש תשרי בשעה פלונית, חשון בשעה פלונית, לא יספיק לכל שנה ושנה, כי בשנות המעוברות הימים ארוכים יותר בתחילת ימות הגשמים מאשר הם בשנות פשוטות. לכן אסדרם ואציגם לפניך ע"פ סדר התקופות[1].

והא לך סדרן.

שחרית בחול

תשרי בתחילת התקופה, כשמקשקש הזוג ששה.

י"ד ימים אחר כך, בחצי שעה בין קשקוש ו' לז'.

ד' שבועות אחר התקופה, כשמקשקש שבעה. וכן נוהגין עד ד' שבועות קודם תקופת ניסן[2], כי לעולם אין הולכין יותר מאוחר מקשקוש ז' אפילו בזמן שהימים הם יותר קצרים. כי אדרבה אם הימים קצרים יותר בנקל עוברין זמן קריאת שמע, כי מחשבינן תמיד השעות זמניות, א"כ בסוף תקופת תשרי ותחילת תקופת טבת הם שעות קטנות מאד, כמו שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה ריש מסכת ברכות, העתקתיו בהלכות מנחה[3], עיין שם.

טבת בתחילת התקופה עד ח' שבועות אח"כ, הולכין לבית הכנסת כשמקשקש שבעה.

ח' שבועות אח"כ, מחצי שעה בין ו' לז'.

יו"ד שבועות אח"כ, כשמקשקש ששה.

ניסן בתחילת התקופה, בחצי שעה בין ה' לו'.

י"ד ימים אח"כ, כשמקשקש חמישה[4]. ולעולם אין הולכין יותר מוקדם מחמישה אויע"ר[5], כי אם נכביד את הבריות ביותר מדאי יתרשלו, ובשביל כך לא יהיה מנין במקומות שיש שם מנין מצומצם[6]. על כן מזמן הנ"ל עד ח' שבועות אחר תקופת תמוז הולכין כשמקשקש חמישה.

תמוז מתחילת התקופה עד ח' שבועות אח"כ, הולכין כשמקשקש חמישה.

1 על זמני היום וזמן קריאת שמע בשחרית בפפד"מ, ראה גם בשו"ת חת"ס ליקוטים בקובץ תשובות סי' יח, בשם רבו הר"נ אדלר זצ"ל.

2 היינו ח' שבועות אחר תחילת תקופת טבת, כמבואר לקמן.

3 לעיל עמ' קלא, סי' א.

4 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ה שהשמש היה דופק לבית הכנסת בר"ח אייר עד ר"ח תמוז חצי שעה קודם השעה החמישית.

5 שעות.

6 עוד ענין הוא השכמת התפילה מוקדם מדי לפני זמן טלית ותפילין וק"ש, ראה ביוסף אומץ סי' רו וריט.

מנחה בחול

תשרי בתחילת התקופה, כשמקשקש הזוג חמישה.

י"ד ימים אחר כך, בחצי שעה בין קשקוש ד' לה'.

ד' שבועות אחר התקופה, כשמקשקש ארבעה.

ו' שבועות אחר התקופה, בחצי שעה שבין ג' לד'.

טבת מתחילת התקופה עד ד' שבועות אח"כ, כשמקשקש שלושה.

ד' שבועות אח"כ, בחצי שעה בין שלוש וארבעה.

ו' שבועות אח"כ, כשמקשקש ארבעה.

ח' שבועות אח"כ, בחצי שעה בין ד' לה'.

יו"ד שבועות אח"כ, כשמקשקש ה'.

ניסן מתחילת התקופה, בחצי שעה בין ה' לו'.

י"ד ימים אח"כ, כשמקשקש ששה.

ד' שבועות אח"כ, בחצי שעה בין ו' לז'.

ו' שבועות אח"כ, כשמקשקש שבעה, וכן נוהגין עד ד' שבועות אחר תקופת תמוז.

תמוז מתחילת התקופה עד ד' שבועות אח"כ, כשמקשקש שבעה.

ד' שבועות אח"כ, בחצי שעה בין ו' לז'.

ו' שבועות אח"כ, כשמקשקש ששה.

ח' שבועות אח"כ, בחצי שעה בין ה' לו'.

יו"ד שבועות אח"כ עד י"ד ימים שאחר תקופת תשרי, כשמקשקש ה'.

שחרית בשבת

שבת לעולם הולכין בשחרית כשמקשקש שבעה[7]. בימות החמה אין הולכין יותר מוקדם, מטעם שכתבתי בהלכות שבת[8]. ובימות הגשמים אין הולכין מאוחר, שכבר כתבתי לעיל שבנקל יכול לעבור זמן קריאת שמע כשהימים קצרים.

מנחה בשבת

במנחה בשבת לעולם הולכין שעה אחת יותר מוקדם מבימות החול, והכל לפי אורך הימים וקיצורן לפי אשר כתבתי לך בסדר ימות החול.

***

7 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' עד בהגה ובהערה 11. 8 לעיל עמ' רטו, סי' כח.

הלכות חילוק הפרשיות

בראשית

א. חילוק הפרשיות. בשבת במנחה שלפניו וביום ב' וה' קורא הכהן עד יום אחד, לוי עד יום שני, ישראל עד יום שלישי.

ב. בשבת בשחרית אומרים קרוב"ץ, יוצר אל נשא. אופן לבעל התפארת. והחיות ישוררו. זולת אחשבה לדעת. הכהן קורא עד יום שלישי, לוי עד יום חמישי, ישראל עד אלהים לעשות. פרשה זו נמכרת מפני ויכולו, והוא עדות כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש, ועיין מה שכתבתי בפרשת תולדות[1]. רביעי עד לעבדה ולשמרה. חמישי עד כתנות עור וילבישם. ששי עד כי לקח אותו אלוהים. שביעי עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא וירא ה'.

ומפטירין בישעיה מ"ב, כה אמר האל ה', שמדבר מעין הפרשה, דהיינו אחדות השם ב"ה ושברא עולמו.

ואין מזכירין נשמות, חדא מפני שאומרים בו יוצר, ועוד מפני שמברכין החודש. ואין אומרים מי שבירך לקהל, עיין מה שכתבתי בהלכות שבת[2].

במוסף אומרים אלוהיכם ישכיל עבדו בקדושה.

ג. במנחה קורין בפרשת נח. חילוק פרשיותיו תמצא במקומו. ואין אומרים צו"ץ[3], שאילו היה בחול לא היו אומרים תחנון באלו הימים עד אחר ר"ח חשון.

ומתחילין לומר ברכי נפשי וט"ו שיר המעלות. והטעם שמתחילין בשבת זה עיין בלבוש החור סימן תרס"ט[4]. ובק"ק פ"פ אין אומרים קדיש יתום אחריו[5]. ונ"ל המנהיג הטעם מפני שאנו

1 סי' ב. 2 לעיל עמ' ריז סי' לג.

3 צדקתך, וצדקתך, צדקתך.

4 "והטעם שמתחילין אותו בשבת זה, משום שכל אותו המזמור מדבר בענין מעשה בראשית לכך מתחילין אותו בשבת של פרשת בראשית, וקורין אותו משם ואילך בכל השבתות במנחה, כדי לזכור עניין מעשה בראשית באפוקי יומא דשבת שהוא זכר למעשה בראשית. ונ"ל שמה שקורין הט"ו שיר המעלות עמו, הוא גם כן מהאי טעמא, שהרי אמרם דוד כשכרה השיתין וקפו תהומות ובעי למשטפי עלמא לחזור אותו לתוהו ובוהו ח"ו כדאיתא במדרש, וע"י אלו הט"ו שיר המעלות חזר התהום לאחוריו ונעשה קיום למעשה בראשית, לכך אומרים אותו גם כן עם מזמור של ברכי נפשי".

5 ולא כפרקי אבות שאמרו קדיש יתום אחריהם, ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' צב. בהרבה ספרים מובא קדיש גם אחרי ברכי נפשי, ראה למשל שו"ת שאלת יעבץ ח"ב סי' נז ובסידור יעב"ץ. [משמע כאן שאמרו ברכי נפשי וכו' בפפד"מ, כמנהג ברמ"א סי' רצב סע' ב וסי' תל סע' א, ע"פ המבואר במנהגי מהרא"ק, מהרי"ל, ר"א טירנא ולקט יושר. אבל במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום לא נמצא, וכן במקו"ח שם כתב "אין אומרים פה (ורמיזא) כלל", וכ"כ בדברי קהילות עמ' 364 שלא אמרו בפפד"מ, וצ"ע].

אומרים אותו בלשון בקשה. כעין זה כתב בספר חסידים סי' ר"ן, והעתקתיהו בפרשת חיי שרה[6].

ומצאתי עוד סמך לזה ממה שכתב התוס' במגילה דף כ"א[7], שכתבו בד"ה ואין מפטירין בנביא, על גמרא דשבת דף קי"ד[8] בנהרדעא פסקי סדרא דכתובי במנחא בשבתא, כתבו התוס' ופסקי היינו הפטרה, ומקומות יש שנוהגין לעשות כן, עכ"ל. וכעין זה מצאתי בתשובת רמ"א סימן ל"ה שכתב שהיו נוהגין להפטיר בכתבי הקודש במנחה בשבת, עכ"ל. וכיון שהוציאוהו בלשון הפטרה[9] לא שייך לומר קדיש אח"כ, דלא מצינו שאומרים קדיש אחר הפטרה.

נח

א. בשבת במנחת פרשת בראשית קורא הכהן עד ושלישים תעשה. לוי עד זכר ונקבה יהיו (ולא כמו שכתב מהר"י סוטאן[1] שהכהן מסיים ושלושים אמה קומתה והלוי ונשי בניך אתך). ישראל עד כן עשה.

ב. בשבת בשחרית. כהן עד כן עשה. לוי ויסגור בעדו. ג' יבשה הארץ. ד' ורבו בה. ה' אשר על הארץ. ו' אחר המבול. ז' עד סוף הפרשה. מפטיר חוזר וקורא מן ויקח אברם. ומפטירין בישעיה נ"ד רוני עקרה, עד ולקדוש ישראל כי פארך, משום דכתיב ביה כי מי נח זאת לי. חוץ אם הוא ראש חודש, עיין בהלכות ראש חודש[2].

ג. במנחה קורין בפרשת לך לך, ועיין שם.

לך לך

א. בשבת במנחת פרשת נח ובב' וה' קורא הכהן עד משפחות האדמה. לוי עד ונסוע הנגבה. ישראל עד בגללך.

ב. בשבת בשחרית קורא הכהן עד בגללך. לוי עד ויקרא שם אברם בשם ה'. ג' עד מזבח לה'. ד' מעשר מכל. ה' ויחשבה לו צדקה. ו' עד ומלכים ממך יצאו. ז' עד סוף הפרשה. ומפטיר חוזר וקורא מן ואברהם בן צ"ט שנה. ומפטירין בישעיה סי' מ"ם, למה תאמר יעקב, דכתיב ביה[1] מי העיר ממזרח, שדרשו חז"ל[2] דקאי על אברהם כשהרג את המלכים.

ג. במנחה קורין בפרשת וירא.

6 סי' ג.
7 עמ' א.
8 צ"ל קטז, ב.
9 אמנם יתכן שכוונת הגמ' ותוס' לאמירת כעין הפטרה אחרי הקריאה בתורה, ולא כברכי נפשי שאחרי התפילה.

1 בעל תיקון יששכר, רבי יששכר סוסאן.
2 סי' ח, ט.
1 מא, ב.
2 תענית כא, א.

וירא

א. בשבת במנחת פרשת לך לך ובב' וה' הכהן קורא עד כאשר דברת. לוי עד ויאכלו. ישראל עד ולשרה בן.

ב. בשבת בשחרית הכהן קורא עד ולשרה בן. לוי עד ואברהם שב למקומו. ג' עד ותחי נפשי. ד' עד כאשר ציוה אותו אלהים. ה' עד אשה מארץ מצרים. ו' עד ימים רבים. ז' עד סוף הפרשה. ומפטיר חוזר מן ויהי אחר הדברים האלה. ומפטירין ואשה אחת במלכים ב' סי' ד', משום דכתיב בה כעת חיה את חובקת בן, שהוא מעין הפרשה.

במי שבירך של הקהל קובעים "וכל מי שירצה להתענות שני חמישי ושני". לא שתלה זה בפרשה זו, אלא לפי שנוהגין באשכנז להתענות בה"ב[1] באופן שיסיים התענית האחרון ביום ב' קודם ראש חודש כסלו. ויזדמן זה בכל פעם כשמתחילין להתענות ביום ב' שאחר פרשת וירא. גם מטעם שכתב מהר"י וויי"ל[2] דין י"ד, זה לשונו, הנהגתי שאין להתחיל להתענות בה"ב במרחשון עד י"ז ימים במרחשון דהוי רביעה ראשונה[3], והכי איתא בספר אבי"ה[4], וכן ראיתי ממהרי"ל ז"ל[5], עכ"ל. נמי בא תענית שני קדמאה ביום ב' שאחר פרשה זו, צא וחשוב לכל הקביעויות.

ובדרשות מהרי"ל הלכות תענית[6] זה לשונו, גם אותן שלא שמעו שקיבלו הציבור עליהם התענית בה"ב יכולים להכניס עצמם להתענות עמהם, עכ"ל. משמע הא אותן ששמעו מחוייבים להתענות, כמו שכתב המרדכי[7] הובא במגן אברהם סי' תקס"ג.

ובשו"ע או"ח סי' תקס"ב[8], זה לשונו, תענית שגוזרים על הציבור אין כל יחיד צריך לקבלו בתפילת המנחה, אלא ש"ץ מכריז התענית והרי הוא מקובל, עכ"ל. וכתב הט"ז[9] על זה, זה לשונו, וכן מנהגינו בתענית בה"ב אחר פסח וסוכות, שמי שעונה אמן אחר מי שבירך שאומר החזן על התענית הוי קבלה, עכ"ל. ולא כמו שכתב הלבוש באו"ח סי' תקס"ג[10] דלא הוי קבלה. ואפשר שהלבוש סמך על מה שכתב בספר חסידים[11], הובא בט"ז סימן תקס"ב[12], וכבר השיג עליו שם.

ג. שבת במנחה קורין בפרשת חיי שרה. הכהן קורא עד לבני חת. לוי עד לפני עם הארץ. ישראל עד עובר לסוחר.

1 ראה עליה בפרשה הבאה.
2 בחידושי דינים והלכות.
3 וראה ש"ך יו"ד סי' רכ ס"ק לא שקיי"ל רביעה ראשונה ז' במרחשון, וא"כ אין מתחילין בה"ב עד לאחר ז' במרחשון, ולא כמהרי"ו.
4 הל' תעניות סי' תתסג.
5 מנהגי מהרי"ל הל' שבת בראשית עמ' ת.
6 מנהגי מהרי"ל עמ' רסו.
7 תענית רמז תרכד.
8 סע' יב.
9 שם ס"ק טז.
10 צ"ל תקסב, והוא בסע' יב, עיי"ש.
11 ל"מ שם (וכנראה ראשי תיבות "ס"ח" בט"ז הכוונה "סע' ח", כמו שפתחו בשו"ע השלם מה' מכון ירושלים).
12 שם.

חיי שרה

א. ביום ב' באותה שבוע הוא שני קדמאה מתעניות בה"ב. והפוסקים כותבים טעם לתעניות אלו.

חדא, שהעיתים משתנות מקור לחום ומחום לקור, ומכח זה הוא מסוכן לכמה חלאים המתרגשות לבא בעולם, ולכן גוזרים תענית[1].

ועוד, אחר סוכות מתענים על התבואות שיגדלו לברכה, ואחר פסח מתענים שלא ירקבו ולא יתליעו[2].

ולי המנהיג נראה טעמא דמסתבר יותר. עם שמצאתי מקצת פוסקים שכתבו הטעם מפני שבימים אלו שמחים ביותר, ויש להם לגזור תענית אולי חטאו ברבות הטובה[3], כמו שעשה איוב אחר שעשה סעודות גזר תעניות כי אמר אולי חטאו בניי[4]. וקשה לי על זה, אם כן למה לא גזרו גם אחר שבועות שיתענו[5].

לכן נ"ל הטעם משום דבמועדות אלו איכא חול המועד, והואיל והותר מלאכה בדבר האבד רבים מתפרצים לעשות מלאכה האסורה גם כן, כמו שאנו רואים באמת באיזו אנשים, אם להעלם ידיעת קדושת היום מפני שהותרה המלאכה במקצת, ואם לקלות הדעת. ואחד מאלו שאין להם חלק לעוה"ב הוא המבזה את המועדות[6], לכן גוזרין תענית לתשובה. אבל שאר יו"ט שאין בהם חול המועד מי ימלא ליבו לעשות מלאכה ח"ו, והעושה בהם מלאכה אין גוזרין עליו תענית כי היכא דלא תהוי ליה כפרה, והלעיטהו לרשע וימות[7].

ובספר דעת חכמה[8] שער תשובה פרק ט' נותן טעם בשם כתבי האר"י ז"ל ע"פ הקבלה, עיי"ש. וכתב שיש לקרות מסכת קדשים[9] באותן התעניות[10].

ב. קובעין סליחות באלו התעניות בברכת סלח לנו בחזרת שמונה עשרה[11] (עיין מה שכתבתי בהקדמה לפירושי על סליחות). וסדר הסליחות, בשני קדמאי תבוא לפניך, ישראל עמך, אין מי יקרא, פזמון ישראל נושא, חטאנו אדון בינה.

1 הגהות מנהגי ר"א טירנא עמ' ע אות מז, ומטה משה סי' תשמז.
2 ספר חסידים סי' רכז.
3 ראה קידושין פא, א "סקבא דשתא ריגלא", ותוד"ה סקבא.
4 איוב א, ה.
5 המ"א סי' תצב ס"ק א כתב שביום אחד אין חוששין לריבוי שמחה שיגרום לחטא. וע"ע אור ישראל (מונסי) מא, תשס"ו, עמ' קנח-קנט.
6 פסחים קיח, א.
7 ב"ק סט, א.
8 דברי חכמים לרב פוחוביצר, ח"ב.
9 שם: סדר קדשים.
10 כדי שישב כאילו הקריב קרבן (שם).
11 ראה המחלוקת בזה בשו"ע סי' תקסו סע' ד. וע"ע שו"ע ורמ"א סי' סו סע' א.

הש"ץ קובע ענינו בין גאולה לרפואה, ברכה בפני עצמה[12].

וקורין בשחרית פרשה של השבוע[13], וסימנתיהו בפרשת וירא. והטעם שאין קורין ויחל לפי שתענית זה אינו חובה כשאר תענית ציבור, עיין בשו"ת עבודת הגרשוני סימן נ"ז[14].

ג. במנחה קורין ויחל. זה לשון ספר חסידים סימן ר"נ, כשקורין ויחל בתענית שותק החזן, והקהל אומרים שוב מחרון אפך וגו' . וגם ה' ה' אל רחום וחנון וגו', עד ונקה[15] (וגם וסלחת לעוונינו[16] וגו'), כי הקהל אומר אותו כעין תפילה ומתכוונין ליבם בלשון בקשה, והחזן הקורא אינו רשאי לקרות בלשון בקשה, עכ"ל[17]. (נשמע מזה שהיחיד אינו אומר י"ג מידות, ועיין מה שכתבתי בהלכות ימי סליחות[18] סי' ט').

ומפטירין דרשו. והטעם שמפטירין במנחה עיין בתוס' מגילה דף כ"א[19], משום דכתיב בה שמרו משפט ועשו צדקה, ואגרא דתעניתא צדקתא[20]. ובשחרית עדיין לא התענה, דאע"פ שהוא מוכן להתענות אינו יודע שמא יאחזנו בולמוס ומשלימין התענית.

ד. ביום חמישי אומרים סליחות אך בך מקוה ישראל וכו', אם עווינו רבו להגדיל, איה כל נפלאותיך, פזמון רועה ישראל, חטאנו גדול עווני. ונוהגים בשחרית ובמנחה לענין קריאה והפטרה כמו ביום ב'.

ה. שבת חיי שרה בכהן קורא עד עובר לסוחר. לוי עד וישבע לו על הדבר הזה. ג' עד וישתחו לה'. ד' עד אשר הוכיח ה' לבן אדוני. ה' עד וישתחו ארצה לה'. ו' עד וינחם יצחק אחרי אמו. ז' גומר. והמפטיר חוזר וקורא מן אלה הם בני ישמעאל וגו'. ומפטירין והמלך [דוד] זקן בא בימים, תחילת מלכים, עד יחי אדוני המלך דוד לעולם. והוא מעין הפרשה דכתיב בה גם כן ואברהם זקן בא בימים.

ו. במנחה קורין פרשת תולדות. הכהן קורא עד לדרוש את ה'. לוי עד בלדת אותם. ישראל עד חוקותי ותורותי.

12 שו"ע סי' תקסו סע' א.
13 אבל לקמן פרשת תזריע ומצורע סי' ג מבואר שיש מנהגים חלוקים בזה, ובפפד"מ נהגו לקרוא ויחל.
14 שמשמע שם הטעם מפני שתדיר קודם. וע"ע לקמן פרשת תזריע ומצורע סי' ג.
15 תיבות אלו אינם בס"ח לפנינו.
16 הוספת הכותב.
17 וראה מ"ב סי' תקסו ס"ק ג.
18 לקמן עמ' שנה.
19 עמ' א ד"ה הקורא.
20 ברכות ו, ב.

תולדות

א. ביום ב' באותה שבוע מתענין שני תניינא. ואומרים סליחות אליך נשואות עינינו. אין כמידת בשר. אזון תחן. פזמון ה' ה'.

בספר חסידים סי' ר"נ, זה לשונו, ואומר אזכרה אלהים ואהמיה ועונין י"ג מידות (ר"ל אחר כל חרוז וחרוז עונה החרוז הראשון), ובאחרונה הוא אומר תמכתי יתידותי בשלוש עשרה תיבות. ולא יתכן לומר אותו פיוט אא"כ בכה המתפלל או שבוכים העם, כדי שלא יהא דובר שקרים ולא יכון לנגד עיניו יתברך[1]. ואיך יאמר יהי רצון [מלפניך] שומע קול בכיות שתשים דמעותינו בנאדך להיות, ולא יתכן להיות אא"כ הוא בוכה[2], עכ"ל. ואומרים חטאנו אל נא רפא נא.

ולענין הקריאה בשחרית ובמנחה עיין בשני קדמאה שקורין פרשת השבוע, וציינתי לך במנחת שבת חיי שרה.

ב. שבת תולדות בשחרית, הכהן קורא עד חוקותי ותורותי. לוי עד ויברכהו ה'. ג' עד ופרינו בארץ. ד' עד אתה עתה ברוך ה'. ה' עד ויברכהו. ששי פרשה זו נמכרת מפני שיש בה ברכת יצחק ליעקב, א"כ ירצה כל אדם להיות זוכה באותה ברכה ויבואו לידי קטטה, וכל נתיבותיה שלום[3], ועיין מה שכתבתי אי"ה בפרשת בחוקותי בהגה"ה. ואותו שזוכה לקרות אותה פרשה קורא עד ברוך יהיה. ז' גומר. והמפטיר חוזר וקורא מן וישמע יעקב.

ומפטירין ריש מלאכי, דכתיב בה הלא אח עשו ליעקב נאם ה' ואוהב את יעקב ואת ועשו שנאתי, שהוא מעין הפרשה ורבקה אוהבת את יעקב. אע"פ דכתיב ויאהב יצחק את עשו, טעמ"ו בצד"ו, כי צייד בפיו[4].

ג. במנחה קורין בפרשת ויצא, ואציבה לך ציונים ריש פרשת ויצא.

ויצא

א. במנחת שבת פרשת תולדות ובב' וה', קורא הכהן עד עולים ויורדים בו. לוי עד שער השמים. ישראל עד עשר אעשרנו לך.

ב. שבת בשחרית הכהן קורא עד עשר אעשרנו לך. לוי עד ויפת מראה. שלישי עד ותקרא את שמו אשר. ד' עד ויברכני ה' בגללך. ה' עד אשר אמר אלהים אליך עשה. ו' עד ויוכח אמש. ז'

1 תהילים קא, ז.
2 ראה מש"כ בזה בהליכות שלמה הל' תפילה פט"ו דבר הלכה אות א.
3 משלי ג, יז.
4 וכדברי חז"ל שהיה מרמהו.

עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן וישכם לבן.

כתב בלבוש החור סי' תרס"ט שההפטרה של סדר זו הוא ויברח יעקב[1], והפטרת וישלח הוא ועמי תלואים[2], עיין שם. והנה באמת במקומות שמחלקים שתי פרשיות אלו מהושע לאמרם לשתי הפטרות משתי שבתות אלו, היה הדין עם הלבוש להקדים המאוחר ולאחר המוקדם. דכד נעיין ביה שפיר נראה דכתיב בויברח יעקב "ובאשה שמר", שהוא מלשון ואביו שמר את הדבר[3], כלומר המתין עד שתהא ראויה לביאה, או ששמר את הצאן בעד האשה, שהוא מעין פרשת ויצא. ובעמי תלואים כתיב וישר אל המלאך ויוכל, שהוא על שם הכתוב כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל[4] הכתוב בוישלח. א"כ למה לנו ליתן את של זה בזה ושל זה בזה. ואפשר דיצא משבשתא זו[5] מפני ששני הפטרות אלו הם סמוכים בקרא (הושע י"ב וי"ג[6]), ועמי תלואים מוקדם במקרא, לפיכך שמו המוקדם במקרא לפרשת ויצא המוקדמת, והמאוחר לפרשת וישלח המאוחרת. והמנהג בק"ק פ"פ שמפטירין בויצא מן ועמי תלואים עד סוף הנביא, דהיינו שתי הפטרות אלו ביחד, שמספר מכל מה שאירע ליעקב[7]. ועיין מה שכתבתי בפרשת וישלח[8].

ג. במנחה קורין וישלח. כהן קורא עד למצוא חן בעיניך. לוי עד לפליטה. ישראל עד לא יספר מרוב.

וישלח

א. בב' וה' קורין כמו במנחה שבת פרשת ויצא, וציינתיהו שם.

ב. שבת בשחרית, קורא הכהן עד לא יספר מרוב. לוי עד ויברך אותו שם. ישראל עד אשר חנן אלהים את עבדך. ד' עד אל אלהי ישראל. ה' עד מחלציך יצאו. ו' עד ואלה אלופיהם. ז' גומר. המפטיר חוזר וקורא ואלה שמות וגו'. ומפטירין חזון עובדיה, מתחילת עובדיה, שהוא מעין הפרשה, דכתיב ביה איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו.

ג. במנחה קורין בפרשת וישב. כהן קורא עד כתונת פסים. לוי עד לאלומתי. ישראל עד ואביו שמר את הדבר.

1 הושע יב, יג.

2 הושע יא, ז. שם כתב שהפטרת וישלח הוא חזון עובדיה, וכן המנהג הפשוט באשכנז בויצא ויברח יעקב ובוישלח חזון עובדיה, וראה מ"ב סי' תכח ס"ק כב.

3 בראשית לז, יא.

4 שם לב, כט.

5 יש שיטה לקרוא בויצא ועמי תלואים ובוישלח ויברח יעקב. וראה גם אנצ' תלמודית ערך הפטרה בסוף הכרך טור תשג.

6 יא, יב.

7 וכן נהגו באמסטרדם, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' קצה ובהערה שם.

8 שמפטירין בוישלח חזון עובדיה.

שאלה [גשמים]

א. הוא זמן שאנו מתחילין לשאול ותן טל ומטר בברכת השנים. ולעולם חל בחודש כסליו. ומתחילין בתפילת ערבית של יום נ"ט מתקופת תשרי, ששייכה השאלה ליום שישים (דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר[1], עיין באיגרת ששלח השבת להראב"ע[2], הובא בסוף שו"ע של האר"י ז"ל[3]. ולענין תפילה אמר דוד במזמור נ"ה, ערב ובוקר וצהרים. הקדים תפילת ערבית ואח"כ מנחה, עיין מה שכתב רש"י שם, ומה שכתבתי בחיבורי פירוש על סליחות ביום ראשון בפסוקים שקודם אנשי אמנה עברו), וכל השבתות והמועדים מתחילין בערבית שקודם היום הכתוב בתורה, וזה פשוט וא"צ פנים.

והשאלה תחול לעולם ד' ימים מימי השבוע אחר תקופת תשרי. וסימנך וא"ד יעלה מן הארץ[4], הרצון בזה אם תיפול התקופה ביום א' תהיה השאלה ביום ד', כי ל"ח שבועות הם נ"ו ימים. א"כ כשחל התקופה ביום א' יכלו נ"ו ימים בשבת השמיני שאחר התקופה, וצריכים אנו להמתין עוד ארבעה ימים עד שתמלא ששים יום מהתקופה, ותהיה השאלה ביום ד'. ובמהרי"ל[5] נתן עוד סימן שלעולם תהיה השאלה בכ"ב נוועמבר לחודש הנוצרים המונים לחמה, וסימנך ב"ך יברך ישראל[6].

ונוהגים שהש"ץ מכריז בין קדיש שאחר יראו עינינו ותפילת י"ח **שאלה**[7], ואין בזה משום הפסק, עיין מה שכתבתי בהלכות ראש חודש סי' ה' ובהלכות מעריב סימן ז'[8].

ב. אם שכח לומר טל ומטר בימות הגשמים, אפילו אם שאל טל אלא שלא שאל מטר מחזירין אותו, כיון שהעולם צריך לו עכשיו[9]. אבל אם שאל מטר ולא שאל טל אין מחזירין אותו[10], שהטל אינו נעצר כדאיתא ריש מסכת תענית[11]. ואם שכח מלהזכיר מטר ונזכר קודם שמגיע לשומע תפילה, אין מחזירין אותו, ומזכירו בשומע תפילה[12]. ואם הוא תענית שקובעין גם ענינו בשומע תפילה יאמר השאלה שהיא תדיר קודם ענינו[13]. ולא דמי למשיב הרוח שאינו

1 בראשית א, ה.
2 אני שבת עטרת דת יקרים וכו'.
3 ובעוד ספרים רבים.
4 בראשית ב, ו.
5 מנהגי מהרי"ל עמ' תא.
6 בראשית מח, כ.
7 כך נהגו באשכנז להכריז במילה "שאלה" (ולא "ותן טל ומטר"), ונהגו בחלק מהקהילות שהש"צ הוא המכריז זאת ולא הגבאי, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רלו-רלז. וראה בהרחבה על כל זה במאמר הרב"ש המבורגר שליט"א, "הכרזת שאלת גשמים באשכנז", אור ישראל (מונסי, ו) עמ' צה ואילך.
8 סי' ו.
9 שו"ע סי' קיז סע' ד.
10 שם.
11 ג, א.
12 שם סע' ה.
13 רמ"א שם, ועיי"ש במ"ב ס"ק יז הטעם מפני ששאלה חמורה מעננו, שאם לא אמרה מחזירין אותו, משא"כ עננו, וכאן כתב טעם מפני "תדיר".

רשאי להזכיר בשומע תפילה, שאני משיב הרוח דהוא שבח ואין אומרים אותו דרך שאלה ובקשה אין לו שייכות בברכות אמצעיות, אבל טל ומטר הוא בקשה, יכול לקבוע בשומע תפילה אם שכחו לומר במקומו.

ג. ואם טעה ושאל טל ומטר בימות החמה אע"פ שהוא אומר לברכה מחזירין אותו[14], כיוון שהיא קללה לרוב העולם. ואפילו אם תהיה ברכה למדינה אחת, הוי כיחידים שצריכים למטר.

וכתב הב"ח באו"ח סי' קי"ז סעיף ה' על מה שכתב הרא"ש בתשובה כלל ד' דין יו"ד, אם צריכים למטר אע"פ דבשבת אסור בתענית מותר לומר י"ג מידות ופסוקים של מטר. כתב הוא, זה לשונו, קיבלתי דיש ליזהר שלא לשאול גשמים כלל שלא בזמן שתקנו חכמים אפילו בשומע תפילה, אלא מרצין לפניו יתברך בתעניות ובסליחות ובי"ג מידות ואומרים פסוקים ומזמורים של מטר, אבל אין שואלים ותן טל ומטר (ר"ל בימות החמה שאפילו מדינה אחת צריכה הואיל והוא קללה לשאר מדינות הוי כיחידים שצריכים למטר). זכר לדבר עובדא דרבא פרק ג' דתענית דף כ"ד[15], דבעא רחמי דליתי מטרא בתקופת תמוז וכו', אתא אבוה ואתחזי ליה בחלמא ואמר ליה מי איכא דמטרח קמיה שמיא כולי האי וכו'. והתם לא קאמר גמרא דהיה שואל בברכת השנים, אלא סתמא קאמר בעי רחמי דליתי מטרא. ומסתמא בשומע תפילה היה שואל מטר, ומש"ה[16] רתחי עליה מן שמיא וכו'. וכיון דחזינן דאיכא סכנתא אף לחכמי תלמוד בדאטרח שלא לצורך אפילו בשומע תפילה, כל שכן דאיכא סכנתא לדידן אף בדאטרח לצורך. ושמעתי ששני גדולי הדור עשו מעשה כשהיה עצירת גשמים בימות החמה לשאול בציבור ותן טל ומטר בשומע תפילה, ונאסף כל אחד לעמו באותה שנה, ותלו הדבר בדאטרחו קמיה שמיא, עכ"ל. ועיין מה שכתב הט"ז שם[17].

לפי זה כל שכן בברכת השנים שהוא חמור טפי דהוי אסורא וסכנתא. לפיכך צריך ליזהר שלא יטעה לאומרו בימות החמה מתוך הרגל דבר, והיינו מי שאינו מכוין בתפילתו, אלא בפיו ובשפתיו כבדוהו וליבו רחק ממנו ותהי יראתם אותו מצות אנשים מלומדה[18]. לפיכך אם טעה טוב שיסכים בדעתו לבטל תפילה זו כאילו לא התפללה, ויחזור ויתפלל תפילת חובה, וינצל מסכנתא ששאל גשמים בתפילה ראשונה.

14 שו"ע סי' קיז סע' ג.
15 עמ' ב.
16 ומשום הכי. לפנינו: ואפ"ה (ואפילו הכי).
17 ס"ק ב.
18 ישעיהו כט, יג.

וישב

א. בב' וה' קורין כאשר ציינתי לך בפרשת וישלח סי' ג'.

ב. שבת בשחרית הכהן קורא עד שמר את הדבר. לוי עד להשיבו אל אביו. ישראל עד שר הטבחים. ד' עד ויקרא את שמו זרח. ה' עד ויפה מראה. ו' עד ה' מצליח. ז' עד סוף הסדר. והמפטיר חוזר וקורא מן ויהי ביום השלישי.

ומפטירין בעמוס ה', כה אמר ה' על שלושה פשעי ישראל וכו' על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים, שפרשתי[1] בחטאנו אלה אזכרה שיסד הפייט שם בעד נעלים נתנוהו, דיליף ליה מפסוק זה שמפרש **נעלים** מלשון מנעל[2], אף דמדרשי חז"ל לא פרשוהו הכי[3], ועיין בפרקי דרבי אליעזר[4].

ג. במנחה קורין בפרשת מקץ. כהן עד ויקץ פרעה. לוי עד והנה חלום. ישראל עד ויבוא אל פרעה.

כ"ד כסליו

א. בב"ח או"ח סי' תרפ"ו סעיף ג', אחר שביאר אי שרי להתענות בלפניהם ולאחריהם דפורים, זה לשונו, וכן נראה להורות לאסור בלפניו דחנוכה, דאף הרא"ש[1] ורבינו (היינו הטור[2]) שכתבו דלא עדיף לפניהם ולאחריהם דחנוכה ופורים משאר יומי דמגילת תענית, וכיון ששאר הימים בטלו עיקרן ומותר להתענות בהן אע"ג דחנוכה ופורים לא בטלו עיקרן לפניהם ולאחריהם מיהא מותר, עכ"ל, והכי מסתברא, אינו אלא לתת טעם למנהג שמתענין בי"ג (אדר) שלא נמצא בתלמוד. וכיון דבמסקנא הסכימו לפירוש רבינו תם[3] (דטעם שמתענין בי"ג אדר) דזמן קהילה לכל היא, דתקנת חכמים היא להתענות בי"ג אף קודם שבטלה מגילת תענית, א"כ אין צורך להך סברא דלא עדיף וכו' (השייך גם אלפניו ולאחריו דחנוכה), והדברים כפשטן בתלמוד דלא בטלו כל עיקר אפילו בלפניה. אלא שהרז"ה[4] כתב דלפניה דחנוכה אע"פ שאסור

1 בפירושו על הסליחות, סליחות לערב ר"ה, דף נא, ב.
2 ז"ל בפירוש שם: "ובעד נעלים נתנוהו - כן ת"י בפרשת וישב, ולא מצאתי סמך לזה בקרא, אך בשל"ה בפרשת וישב מ"כ רמז מקרא על מכרם בכסף וכו'".
3 ראה שם בתרגום ובפרשנים שפרשוהו מלשון נעילה, או שהפסוק לא מדבר על יוסף.
4 פרק לח, עיי"ש שעבור הכסף שקבלו מהמכירה קנו נעלים. וכ"ה גם במספר מדרשים פחות ידועים שבארו כפשוטו על יוסף והמכירה בעבור נעלים, כגון מדרש עשרה הרוגי מלכות (אוצר מדרשים, אייזנשטיין, עמ' 444), ועוד.

1 מגילה פ"א סי' ח. וע"ע תוס' תענית יח, א ד"ה רב אמר.
2 סי' תרפו.
3 רא"ש מגילה שם סי' א.
4 מגילה דף ד, א בדפי הרי"ף.

להתענות מותר בהספד, עיי"ש. והכי נקטינן לאסור תענית בלפניו דחנוכה ומותר בהספד, אבל בלאחריו הכל שרי. ודלא כמו שכתב[5] השו"ע, בחנוכה ופורים מותרים להתענות לפניהם ואחריהם, ודו"ק, עכ"ל.

ואני המנהיג אחר העיון מצאתי בשו"ת דבר שמואל[6] שהורה גם כן להתיר, אלא שמתחילה אין גוזרין תענית, עיין שם. ולא ידעתי מה תחילה ודיעבד יש כאן.

והנה ממה שראיתי, רבים וכן שלמים נוהגים להתענות ערב ראש חודש טבת בכ"ד כסלו[7], והט"ז כתב באו"ח סי' תקס"ו[8] דערב ראש חודש דין תענית ציבור יש לו, נ"ל דהב"ח ושו"ע מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. דבאמת אם גוזרין תענית על כל הקהל, דהיינו שעושין יום כיפור קטן[9], אוושא מילתא ומקרי תענית ציבור.

ולזה נכנס הב"ח בטעם השני של הטור בתענית י"ג אדר, והיינו לפי ר"ת דזמן קהילה לכל הוא, דלא שייך לומר אצל כ"ד כסלו, ולא נכנס בטעם הראשון דלא עדיף וכו' דאז היה אותו טעם שייך גם לכ"ד כסלו, ובאמת רצה הב"ח לאסור לקבוע תענית בכ"ד כסלו. ומה שכתב השו"ע דמותרין להתענות לפניהם ולאחריהם היינו היחידים, דלענין זה לא אוושא מילתא ולא מקרי תענית ציבור. [הגה"ה: ולפי זה אי אקלע יא"ר צייט בכ"ד כסלו מחוייב להתענות בו ביום. נ"ל המנהיג].

ולפי זה אפשר דלזה כיון בשו"ת דבר שמואל שצידד להתיר להתענות, היינו ליחידים. והא דסיים אלא דמתחילה אין גוזרין תענית, היינו לקהל לעשות יום כיפור קטן (אלא דלשון מתחילה עדיין אינו מדוייק).

וראיה לדברי דיש חילוק בין תענית יחיד דמותר בו ביום לתענית ציבור דאסור, ממה שכתב אאמ"ז ז"ל בספר יוסיף אומץ[10], זה לשונו, המתענה בכ"ד כסליו יכול לאכול כדי שביעה קודם הדלקה[11], עכ"ל. שמעת מיניה תרתי, שמע מינה דרשאי להתענות, ושמע מינה שאין עושים יום כיפור קטן, דאם מותר לעשות יום כיפור קטן היה מחוייב להשלים כמו שכתבתי בהלכות ראש חודש סי' ג'.

5 בנדפס כאן ט"ס: עכ"ל וכתב אח"כ ז"ל.
6 למהר"ש אבוהב, סי' שלט.
7 כ"כ מנהג זה בלקט יושר יו"ד עמ' צא, יוסף אומץ סי' תתרסז ומ"א סי' תרפו ס"ק א.
8 ס"ק ה.
9 ראה לעיל בהל' ראש חודש סי' ג, דהיינו שמתענים בכנופיא וקוראים בס"ת.
10 סי' תתרסז.
11 קודם שתשקע החמה / צאת הכוכבים (שם ובהערה על פי כתה"י).

חנוכ"ה

א. נוטריקון ח' נרות והלכה כבית הלל[1], פלוגתת בית שמאי ובית הלל בשבת דף כ"א עמ' ב'.

ועוד נוטריקון חנו כ"ה[2], שחנו מנסיעתם למלחמה, מלשון ויסעו ויחנו, ולא מלשון שביתה ממלאכה, ולכך מותרים במלאכה. אבל נשים נוהגות שלא לעשות מלאכה בעוד הנרות דולקות[3], להורות שהם אסורים להשתמש לאורן[4], כלומר שמשום כך הם מונעות ממלאכה כדי שיהא הכירא שלא ישתמשו לאור נר חנוכה[5]. ובספר חסידים סי' קכ"א כתב דהעושה בו מלאכה אינו רואה סימן ברכה.

ב. מצוה מן המובחר להדליק בשמן זית כדאיתא בפרק במה מדליקין[6] ובמגילת אנטיוכס[7], ועיין בספר חסידים סי' ער"ב לענין נר שבת (והוא הדין בנר חנוכה). וכ"כ אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[8], ומחמיר מאד שלא להדליק בנרות של שעוה[9], וכן כתב מהר"ל בספר נר מצוה[10].

ומניחים את הנרות בשמאל הפתח דרך כניסתו, שיכנס בין שתי מצוות, מזוזה בימין ונר משמאל[11]. וסימנך מפרשה שעל פי הרוב נקראת בשבת חנוכה, ויהי מקץ שנתי"ם, נוטריקון שמאל נר תדליק ימין מזוזה.

וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל[12], ומי שיש לו חלון שהולך לרחוב ידליק בחלון. ולי המנהיג נראה דהיינו דוקא במקום שהיהודים יש להם רחוב בפני עצמן[13].

ומדליק משמאל המנורה תחילה ופונה בהדלקתו אל הימין, שכל פינות שאתה פונה וכו', לפיכך ידליק בליל ראשון בקצה בצד ימין כדי שלמחר יוסיף נר אחד לקצה הימין שהיא שביעית מן השמאל, דבזה יפה מברך בליל שני על ההוספה ופונה והולך משם אל הימין, וכן כל הלילות[14].

ג. כתב מהרז"ך בספרו בנין שלמה בית השואחדר חמישי חלון ו', זה לשונו, כתב של"ה[15], זה לשון אבי מורי זלה"ה בעמק הברכה סי' ע"א, כתב בתשובת מהרש"ל[16] נוסח ברכת להדליק נר

1 אבודרהם הל' חנוכה.
2 ר"ן שבת תחילת פרק ב.
3 שו"ע סי' תרע סע' א.
4 מ"ב שם ס"ק ד, ושעה"צ ס"ק ז.
5 עד כאן מהלבוש סי' תרע סע' א.
6 שבת כג, א, מטעם ש"צליל נהוריה טפי".
7 לפנינו שם אין דבר זה.
8 סי' תתרעב.
9 שם לפנינו כתב רק "מצוה בשמן זית", וצ"ע.
10 ספר נר מצוה, ד"ה האחד מה שרוב עולם נוהגין לעשות נר.
11 שבת כב, א.
12 יוסף אומץ סי' תתרסט, ועיי"ש בהערות.
13 שאין פרסומי ניסא כלפי הגויים, וראה בפסקי תשובות סי' תרעא אות ו ובהערות 27-28.
14 שו"ע סי' תרעו סע' ה.
15 מסכת תמיד פרק נר מצוה סי' ז.
16 סי' פה.

שלחנוכה[17] מלה אחת[18], ולאו של חנוכה שתי מילות[19], והטעם כתוב בפנים[20], עכ"ל מהרש"ל. אמר הכותב (והוא בעל עמק הברכה), כגון דא צריך ודאי פנים ולפני ולפנים, מאי טעמא ב' מילות בדיבור אחד נאמרו, ואנחנו לא זכינו לכנוס לפני ולפנים במקום שהוא מורה עליו המורה צדק דהיינו ים של שלמה שחיבר מהרש"ל כי לא בא בדפוס, עכ"ל עמק ברכה. וסיים של"ה, ורבים טעו ורצו לערער על דברי פה קדוש אבי מורי זלה"ה לאמור כי אין כוונת רש"ל על ב' תיבות של חנוכה שיאמרם תיבה אחת, רק כוונתו על תיבת חנוכה שיאמרו תיבה אחת, לאפוקי שלא יחלוק לומר חנו כה על שם שחנו בכ"ה בכסלו. עינים להם ולא יראו, אבל אני זכיתי, עיני ראו ספר הגדול ים של שלמה, הא לך העתקה אות באות, להדליק נר שלחנוכה, פירוש תיבה אחת, ולא של חנוכה, קבלתי. וטעם נראה דבשלמא נר של שבת שהוא נר לצורך שלום בית ולעצמו, רק שם שבת עליו, נקרא של שבת. אבל הכא הנר אינו כשאר נרות, ואינו עשוי להאיר לעצמו (דאסור ליהנות לאורו) אלא לפרסומי ניסא, משום הכי מברכין שלחנוכה, כלומר שאינו עשוי אלא לחנוכה ולא לזולתו, עכ"ל לשון מהרש"ל ועכ"ל של"ה. ודלו לי החספא ואשכחנא מרגניתא תותיה[21], ולפי דבריו נכון לקרות שֶׁלַּחנוכה[22], עיין שם שהאריך בראיות ברורות ע"פ הדיקדוק, ומפני שאינם שווים לכל נפש לא העתקתים.

ד. ותיכף אחר שסיים הברכות אומר הנרות הללו וכו', מעוז צור שכבר נדפס בסדר ברכת המזון[23]. ובקיצור של"ה[24] מביא עוד חשוף זרוע קדשך[25] וכו'.

ואני המנהיג יסדתי גם כן שיר אחד, ושמי בקרבו, יוס"ף הו"א המסבי"ר והמנהי"ג.

יֵאָתָיו חַשְׁמַנִּים | וַיֵּתֵא רָאשֵׁי עָם
סָעֲדוּ מַשְׁמַנִּים | פֶּה וְחֵיק אוֹכֵל יִטְעָם
הִנֵּה לֹא זָעַם | וָתִיק בְּרַעַשׁ וּבְרַעַם
אַלּוּפֵינוּ מְסוּבָּלִים | כַּאֲשֶׁר בָּאוּ חוֹבְלִים |
לָאֶחָד קָרָאתִי נוֹעָם

יְדְמוּ יוֹשְׁבֵי אִי | רְאוֹתָם בְּשָׁלוֹם בֹּאִי
וְאֶלְעָזָר וּבָנָיו | הִצִּילָנוּ מִפָּנָיו | בְּעָזְרַת אֵל רוֹאִי

הֲרוּגֵי בַגְרִיס | מִבְּנֵי חַשְׁמוֹנָאִי
סְגַן הַמֶּלֶךְ וְסָרִיס | בֶּהָלוֹת יוֹם מְשׁוֹאִי

מְצוּלַת יָוָן | נָמַר שָׁקַד
הִנֵּה יְחַבֵּל אָוֶן | יוֹצְרֵנוּ פָּקַד
גְּבוֹרַת הַנַּעֲקַד | כְּמוֹ עֵגֶל תִּרְקַד
לְהַדְלִיק שֶׁמֶן זַיִת | בְּכָל בַּיִת וּבַיִת | לַנֵּר
תָּמִיד תּוּקָד

17 כנוסח בהרבה ראשונים לומר "של", ובשו"ע סי' תרעו כתב לומר "נר חנוכה", ועיי"ש במ"ב ס"ק א. וע"ע אנצ' תלמודית ערך חנכה הערה 422.
18 כדעת הרמב"ם הל' חנוכה פ"ג ה"ד והלקט יושר עמ' שמא-שמב.
19 כדעת מנהגי מהרא"ק סי' עא, מנהגי מהרי"ל עמ' תד ומנהגי ר"א טירנא עמ' קמב.
20 כוונתו לפנים ספרו יש"ש, כמבואר לקמן.
21 ע"פ מכות כא, ב.
22 סגול פתח, וכ"כ בלקט יושר שם. וראה במקו"ח תחילת סי' תרעו.
23 ונמצא כבר בלקט יושר עמ' עב ושדמ.
24 הל' חנוכה.
25 וראה יוסף אומץ סוף סי' תתרעד ובהערה 39.

א. **יאתיו חשמנים** תהילים ס"ח[26], פירושו חשובים. והוצאתיהו בלשון זה על שם חשמונאי ובניו שעל ידם נעשה הנס. ומה שהוצאתיהו בלשון עתיד קאי על בני זמנינו יוצאי יריכם של בני חשמונאי.

ויתא ראשי עם דברים ל"ג[27]. והבאתיו לפירוש לראש החרוז, מאי חשמנים ראשי עם.

סעדו משמנים על שם הכתוב אכלו משמנים, נחמיה ח'[28].

וחיך אוכל יטעם פסוק הוא איוב י"ב[29].

הנה לא זעם על שם הכתוב לא זעם ה', במדבר כ"ג[30].

ותיק כינוי להקב"ה כמו שיסד הפייט בהאדרת והאמונה.

ברעש וברעם ישעיה כ"ט[31].

אלופינו מסובלים תהילים קמ"ד[32], רצוני כאן לשון סבלנות שהוא היפך הכעס.

לאחד קראתי נועם פירוש קראתי לה' אחד, ויהי נועם ה' אלוקינו עלי[33]. והוא לשון הפסוק זכריה י"א[34]. וראש הפסוק שם ולאחד קראתי חובלים, לכן יסדתי כאן גם כן כאשר באו חובלים.

ב. **הרוגי בגריס** היינו שר משנהו של מלך אנטיוכס, עיין במגילת אנטיוכס ובספר יוסיפון.

מבני חשמונאי לא שבגריס היה מבני חשמונאי, כי אם ההרוגים.

סגן המלך מוסב על בגריס כמו שכתבתי לעיל.

בהלות יום משואי על שם יום שואה ומשואה, צפניה א'[35], פירושו לשון חורבן.

ידמו יושבי אי פסוק הוא ישעיה כ"ג[36], ורצוני הכא על עכו"ם שבזמנינו.

בשלום באי פסוק הוא מלכים א' כ"ב[37].

אלעזר ובניו וכו', עיין במגילת אנטיוכס ובספר בן גוריון.

אל רואי לשון הפסוק בראשית כט[38].

ג. **מצולת יון** על שם הכתוב טבעתי ביון מצולה, תהילים ס"ט[39]. ורצוני על מלכות יון. ולכך יסדתי.

26 פס' לב.
27 פס' כא.
28 פס' י.
29 פס' יא.
30 פס' ח.
31 פס' ו.
32 פס' יד.
33 "כהני חשמונאי ובניו היו הולכים למלחמה ואמרו ז' פעמים ויהי נועם וב' פעמים אורך ימים אשביעהו ונצחו" (תשב"ץ קטן סי' רנח).
34 פס' ז.
35 פס' טו.
36 פס' ב.
37 פס' כז.
38 פס' לב, עיי"ש. וראה שם טז, יג.
39 פס' ג.

נמר שוקד שהוא לשון הפסוק ירמיה ה'[40], מפני שבחלומו של דניאל ראה נמר[41], ודרשו חז"ל[42] שהוא מלכות יון, עיין שם קפיטל ז' מה שכתב רש"י שם[43]. תיבת שקד כי שקד על דברו לעשותו[44].

הנה יחבל און פסוק הוא תהילים ז'[45]. ורצוני כאן, מלך יון רצה לחבל את ישראל באון ובמרמה.

גבורת הנעקד איזהו גיבור הכובש את יצרו[46], אף הוא כבש את יצרו לעשות רצון יוצרו. או משום שיצחק הוא מצד הגבורה פחד יצחק[47].

כמו עגל תרקד להדליק וכו' הוא לשון הפסוק וירקידם כמו עגל, תהילים כ"ט[48], רצוני תעשהו בזריזות[49]. ויהלום גם כן עם מנהגנו שאנו מרקידים התינוקות על נרות חנוכה אחר השיעור חצי שעה להדלקה[50], והוא כדי שלא ישנו ויראו גם כן זכר הנס ההוא[51].

ה. בין השמשות של חנוכה לא יאכל[52] אפילו בסעודת מצוה[53] (אם לא התחיל קודם זמן מנחה[54]).

גם לא ילמד בין השמשות עד שהדליק[55], אפילו אם יש לו שיעור קבוע לאותו זמן[56], דאנן אין התורה אומנתינו[57], ואנו מבטלין כמה פעמים תלמוד תורה ללא צורך. לפיכך לא יעבור זמן הדלקה, כי חביבה מצוה בשעתה[58]. ובפרט מצוה שאינה באה כי אם פעם אחת בשנה, והוזהרנו מלעבור עליה מלאו דלא תסור[59].

ו. סדר התפילות של אותן הימים כשאר ימות השנה, אלא שאין אומרים תחנון. וגומרים הלל בכל יום, דדמי לחול המועד של סוכות. התם טעמא מאי, דחלוק בקרבנותיו[60], הכא נמי כל יום

40 פס' ו.
41 דניאל ז, ו.
42 ויק"ר יג, ה.
43 בפס' ו.
44 ירמיה א, יב, ועוד.
45 פס' טו.
46 אבות פ"ד מ"א.
47 בראשית לא, מב.
48 פס' ו.
49 ובשמחת מצוה.
50 אבל לפני כן לא רקדו לאור הנרות, מפני האיסור להשתמש לאורה, ראה בלקט יושר הל' חנוכה עמ' שמה סי' כה.
51 וכעי"ז י"א שהוא טעם מנהג הסביבון או השחוק, ראה פסק"ת סי' תרע הערה 26 ו"אור ישראל" (מונסי) טבת תשנ"ט עמ' נג.
52 מ"ב סי' תרעב ס"ק י', ועיי"ש בשעה"צ לגבי חצי שעה קודם השקיעה.
53 כן משמע מסתימת הפוסקים שלא חילקו בזה.
54 במ"ב שם נקט שאפילו אם התחיל פוסק.
55 מ"ב שם.
56 במקו"ח סי' תרעב כתב: "מגיד שיעור לחבורה או בני חבורה שלומדין יחד מתחילין".
57 כרשב"י וחבריו (שבת יא, א), אבל נמצא בדרגה פחותה מזה, כמבואר ברא"ש ב"ב פ"א סי' כו.
58 פסחים קה, ב.
59 דברים יז, יא. וראה פסחים כג, א.
60 ערכין י', ב.

חלוק בנרותיו[61]. דהא לדברי בית שמאי (שבת דף כ"א) דאמרי פוחת והולך יהיב טעמא דאתקש לפרי החג. אע"ג דאנן פסקינן כבית הלל, עכ"פ נראה שיש לו יחוס עם פרי החג[62]. נ"ל המנהיג.

ואחר שגמרו ההלל אומרים חצי קדיש מפני שאין בו מוסף, דביום שיש בו מוסף אין אומרים אחר ובא לציון כי אם חצי קדיש, ואנן קדיש שלם בעינן על תפילת שמונה עשרה דיוצר, לפיכך אומרים קדיש שלם אחר הלל. אבל בימים שאין בהם מוסף אומרים קדיש שלם אחר ובא לציון, וסגי קדיש זה גם על תפלת שמונה עשרה דשחרית[63].

וקורין בספר תורה שלושה אנשים בחנוכת הנשיאים[64].

ביום א' קורא הכהן מן ויהי ביום כלות משה[65], עד לפני המשכן. לוי עד לחנוכת המזבח[66]. ישראל עד נחשון בן עמינדב.

ביום ב' קורא הכהן מן ביום השני, עד מלאה קטורת שביום השני. לוי עד נתנאל בן צוער. ישראל ביום השלישי כולו[67].

ביום ג' קורא הכהן מן ביום השלישי עד מלאה קטורת. לוי עד אליאב בן חלון. ישראל עד אליצור בן שדיאור.

ביום ד' קורא הכהן וביום הרביעי, עד מלאה קטורת. לוי עד אליצור בן שדיאור. ישראל וביום החמישי כולו.

ביום ה' קורא הכהן מן ביום החמישי, עד מלאה קטורת. לוי עד שלומיאל בן צורישדי. ישראל וביום השישי כולו.

ביום ו' אומרים קדיש שלם אחר הלל כשאר ראש חודש. ומוציאין שני ספרי תורה, בראשונה קורא הכהן בתחילת פרשת התמיד עד רביעית ההין. לוי עד סוף מוסף של שבת. שלישי ובראשי חדשיכם. רביעי קורא בספר תורה שניה וביום השישי עד אליסף בן דעואל, ואומרים קדיש אחר ספר תורה שניה. זה הכלל, לעולם אומרים קדיש אחר שקראו מנין הקרואים של אותו יום, חוץ אם עושין הוספות בשבת לא נכלל בכלל זה לומר קדיש אחר שקרא השביעי אלא אחר שגמר הסדרא.

61 מחז"ו סי' רלח, שיבולי הלקט סי' קעג. וראה בספר "ימי הלל והודאה" לרב פאק, פרק מא הערה 23.

62 גם לב"ה, אלא שסברת "מעלין בקודש" גוברת לומר "מוסיף והולך". [ומ"מ נראה שכדי לומר סברת "חלוק בנרותיו" אין הכרח שיהיה קשר ממש לפרי החג].

63 לבוש בסי' תרפג.

64 שו"ע סי' תרפד סע' א.

65 רמ"א שם.

66 כשיטת השו"ע שם שרק ישראל קורא "ביום הראשון", ולא כרמ"א שם שלוי וישראל קורין קריאה זו. וכן נהגו בורמיזא, אבל בחלוקה פנימית אחרת של הפסוקים בין הכהן ללוי, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רמג ובהערה 6 ולר"י קירכום עמ' רה ובהערה 2. וע"ע על השיטות השונות בספר ימי הלל והודאה לרב פאק עמ' שמו-שמח ובהערה 15.

67 כרמ"א שם שישראל קורא את היום שלמחרת, וראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש שם ובהערה 7.

ומתפללין מוסף וקובעין על הניסים בהודאה, משום שהוא יום שנתחייב בארבע תפילות, כדאיתא בפרק במה מדליקין דף כ"ד, ועיין באו"ח סי' תרע"ח[68].

ביום ז' אם הוא ראש חודש מתפללין וקורא בספר תורה הראשון כאתמול. ובספר תורה שניה קורין וביום השביעי עד אלישמע בן עמיהוד. ואם אינו ראש חודש מתפללין כשאר חנוכה, ומוציאין ספר תורה אחת וקורין ג' גברי. כהן קורא מן ביום השביעי עד מלאה קטורת. לוי עד אלישמע בן עמיהוד. ישראל עד אחיעזר בן עמישדי[69].

ביום ח' הכהן קורא ביום השמיני עד בן גדעוני, לוי עד אחיעזר בן עמישדי[70]. שלישי עד כן עשה את המנורה שבריש פרשת בהעלותך[71].

שבת חנוכה אומרים יוצר אודך כי אנפת, מאורה שני זיתים [הגה"ה: צריך אני להודיע לבני עמינו מה שכתב בחוות יאיר סי' רל"ח[72] דבק"ק ווירמייש"א מתחילין שני זיתים מחרוז שלישי. ושאל הרב פי זקן אחד מהיכן נשתרבב להם המנהג, והשיב שאחר שריפת הקהילה לא מצאו כי אם סידור אחד, והיו שתי חרוזות הראשונות נשרף ממנו. ואמרו מה שהיה בידם, ומאותו זמן והלאה הוקבע למנהג, עיין שם. וזהו טעם כללי לכמה שינוי מנהגים שאין להם מובן], זולת אין צור חלף[73]. ומוציאין ב' ספרי תורה, קורין בראשונה ז' גברי בסדר השייך לאותו שבת, והמפטיר קורא בשניה נשיא של אותו יום. ומפטירין רני ושמחי בזכריה שמדבר במנורה מעין חנוכה. במוסף אומרים אלהיכם יבא משיחו[74]. ואם הם שתי שבתות בחנוכה נוהגים בראשון כמו שכתבתי לך כאן.

ואם הוא ראש חודש גם כן אומרים יוצר כנ"ל, אלא שמוסיפין לומר אופן לך אלים. ומוציאין ג' ספרי תורה, בראשונה קורין ששה גברי בסדר השייך לאותו שבת, ובשניה קורא השביעי מוסף דשבת וראש חודש[75], דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם[76]. ואומרים קדיש אחר ספר תורה

68 אצ"ל סי' תרפב (סע' ב).

69 שהוא היום העשירי [וצ"ע, ויתכן ט"ס וצ"ל "עד גמליאל בן פדהצור", והיינו היום השמיני, כימים הקודמים שישראל קרא את היום הבא].

70 דהיינו כהן קורא ימים שמיני ותשיעי, ולוי יום עשירי. וכעי"ז במחזור מעגלי צדק, שכהן קורא את היום השמיני, ולוי ימים תשיעי ועשירי. לשתי השיטות ישראל קורא ימים אחד עשרה ושתים עשרה (וע"ע שיטה אחרת במנהגי ורמיזא שם, ובהערה 17 שם העיר שהיו בקהילות אשכנז מנהגים חלוקים בחלוקת הקריאה ביום השמיני של חנוכה).

71 כשו"ע ורמ"א שם סע' א שכתבו להתחיל גם פרשת בהעלותך, אבל באשכנז היו מנהגים חלוקים בזה, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רמד והערות 15-16.

72 וכ"כ החוו"י גם בספרו מקור חיים סי' קלא סע' א.

73 מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רג.

74 ראה שם סי' נד והערה 2.

75 כל', מתחילים מ"וביום השבת" וממשיכים עד ראש חודש, כמבואר בטוש"ע סי' תרפד. וראה על המנהגים השונים בזה בספר ימי הלל והודאה לרב פאק עמ' שסג-שסד.

76 כל', לכן קודם לקריאת חנוכה. וראה תוס' שבת כג, ב ד"ה הדר.

שניה[77] שבה כלו השבעה קרואים, והרי הוא נכלל בכלל שציינתיו לך ביום ראשון. ובשלישי קורא המפטיר נשיא של אותו יום. ומפטירין רני ושמחי שהוא הפטרה דחנוכה, דלעולם מפטירין במאי דסיים בספר תורה. ואומרים אלקיכם דשבת ראש חודש.

ז. בשבת שני דחנוכה שהיא חנוכת המזבח אמרים יוצר אודך כי עניתני. ואין אומרים לא מאורה ולא זולת[78].

ומוציאין ב' ספרי תורה, בראשונה קורין ז' גברי בסדר השייך לאותו שבת. והמפטיר קורא בשניה מן הנשיא של יום שמיני, עד כן עשה את המנורה שבפרשת בהעלותך. ומפטירין ויעש חירום המדבר במנורה שעשה שלמה, והיא הפטרת ויקהל. ואומרים אלהיכם כמו בשבת ראשון.

ח. ואם יש מילה בשבת ראש חודש וחנוכה, כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[79] שראה נוהג בק"ק פ"פ בשנת שס"ו שהיו אומרים יוצר דחנוכה. אופן דר"ח. מאורה דחנוכה[80]. זולת דמילה. אלהיכם דר"ח, עכ"ל. וזה הכלל, לעולם אומרים אלהיכם ממה שאומרים האופן, ועיין מה שכתבתי בפרשת משפטים[81].

ט. זמן הדלקת נר חנוכה בערב שבת קודם שמדליק נר שבת[82]. וכתב מהרי"ל בדרשותיו[83] הטעם דאילו מדליק של שבת ברישא לא מצי לאדלוקי דחנוכה מאחר שקיבל שבת. ולפי מה שכתבתי בהלכות שבת[84] בשם הב"ח ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל דכשהאיש מדליק יכול להתנות, א"כ יכול נמי להדליק של שבת תחילה. ואדרבה טוב יותר להדליק של שבת תחילה, חדא דהוא תדיר. ועוד כל כמה דיכול לאחר בהדלקת נר חנוכה טפי עדיף, דהא אם לא היה השבת גורם לא היה עדיין זמן הדלקת נר חנוכה שזמנו בתחילת הלילה[85].

לפי זה אפילו אם האשה מדלקת ובני ביתה שכחו להדליק נר חנוכה עד אחר שהדליקה נר שבת, יכולים עדיין להדליק, כדעת הלבוש[86] ודלא כהט"ז[87], דהא בתנאי תליא מילתא, ואע"פ שהדלקתה היא קבלת שבת שלה לא הוי קבלת שבת של בני ביתה.

י. ובמוצאי שבת מדליקין נר חנוכה קודם הבדלה, כדי לאחר אפוקי יומא. וכ"כ האבודרהם[88] ומהרי"ל בדרשותיו[89] ורמ"א והלבוש באו"ח סי' תרפ"א.

77 רק אחריו, ולא אחר הס"ת הראשון והשלישי, כמבואר במנהגי מהרי"ל עמ' תח ובמנהגי ר"א טירנא עמ' קמז. וראה לעיל הל' קריאת התורה סי' יז.
78 ראה מנהגי מהרי"ל עמ' תט ומנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' רז והערות 3-2.
79 סי' תתרפא.
80 "מאורה דחנוכה" אינו שם ביוסף אומץ לפנינו.
81 סי' ב.
82 שו"ע סי' תרעט.
83 מנהגי מהרי"ל עמ' תו.
84 סי' יא.
85 ומ"מ כל האחרונים הסכימו לדעת השו"ע להקדים לכתחילה נר חנוכה, ראה בספר ימי הלל והודאה עמ' רלד-רלז.
86 סי' תרעט סע' א.
87 שם ס"ק א.
88 סדר הדלקת נר חנוכה.
89 מנהגי מהרי"ל עמ' תו.

ועוד נ"ל ראיה ממה שמצינו בירושלמי דבמה מדליקין[90], זה לשונו במוצאי שבת אין מבדילין בנר של חנוכה[91], שאין נהנין לאורו, ואין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו[92], משמע דבשעת הבדלה כבר הדליק[93]. ואין לומר דקאי על נר שכבה מאתמול[94], דהא קיימא לן[95] כבתה [אין] זקוק לה ומותר להשתמש לאורה אחר שכבתה[96]. ועיין מה שכתבתי בהלכות שבת[97] ובהלכות פורים[98].

יא. בקהילות הולכים עניים לדפוק על פתחי נדיבים. כתב מגן אברהם[99] דאין למחות בידם, וכן ראיתי נוהג. ונ"ל המנהיג דהוי קצת דומה לפורים כיון שנעשה גם כן נס בו ביום.

יב. בכל הקהילות גזרו שלא לשחוק שום שחוק בכל השנה, חוץ מחנוכה ופורים שהותר להם[100]. והיינו כנגד יצר הרע, דמוטב שיאכלו בשר תמותות שחוטות[101].

וכתבתי מנהג זה לכאן כדי להודיע במי שגנב בתוך המשחקין דין גניבה יש לו לכל הלכותיו. זה לשון ספר חסידים סי' ת', אחד שחק עם חבירו בקוביא. ואותו שהפסיד גנב לחבירו חתיכה של עץ (היינו שקורין בלשון אשכנז טיקטאק או פר קעהרניס) ששוחקין בהן, כגון צחקת השקאקי ודומיהן, היינו שקורין בלשון אשכנז שאך שאוו"ל) עד שחזר והרויח (הוא) מה שכבר הרויח (שכנגדו) ממנו, ושאל אם יש לו עוון. אמר ליה, בתר גנבא גנוב וטעמא טעים[102]. ועוד יאוש עשית כשהרויח ממך, ולא יכולת להרויח כי אם דרך גניבה. אבל הגוזל אחר הגזלן עביד אינש דינא לנפשיה[103], עכ"ל.

90 אינו בירושלמי לפנינו, ומובא בראשונים בשם הירושלמי, ראה ברוקח סי' שנו וראבי"ה ברכות סי' קמא.
91 שו"ע סי' תרפא סע' א.
92 ברכות נא, ב.
93 הוכחה זו כתבוה בשיירי כנה"ג הגב"י סי' תרפא ובפר"ח ובית מאיר שם. וראה בענין הוכחה זו ואפשרויות דחייתה בספר ימי הלל והודאה פל"ג הערה 4.
94 כל', שכוונת הירושלמי בנר שדלק בע"ש וכבה בע"ש, ואסור במוצ"ש להדליקו מחדש עבור ההבדלה.
95 שבת כא, ב.
96 שו"ע סי' תרעב סע' ב. [ושם מדובר שכבתה לאחר זמנה, וא"כ לכא' אפשר להעמיד את הירושלמי בכבתה בתוך זמנה].
97 סי' לט, עמ' רכא.
98 סי' ג, עמ' רסז.
99 בהקדמה לסי' תרע. ושם: הנערים העניים.
100 ראה על הגזירה והזמנים המיוחדים שהותרו במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רלח-רלט בהגהה, ומה שציין שם בהערה 14. וראה יוסף אומץ סי' תתקז-תתקח.
101 ראה קידושין כב, א לגבי אשת יפת תואר.
102 ברכות ה, א.
103 ב"ק כז, ב.

מקץ

א. בשבת במנחה וב׳ וה׳ אם אין בו חנוכה, ציינתי חילוק הפרשיות ב[מנחת] פרשת וישב.

ב. בשבת בשחרית הכהן קורא עד ויבוא אל פרעה. לוי עד הראה את פרעה. ג׳ עד רוח אלהים בו. ד׳ עד בארץ עניי. ה׳ עד האלהים אני ירא. ו׳ עד אלהים יחנך בני. ז׳ עד סוף הסדר. והמפטיר חוזר וקורא מן ויאמר להם יוסף. ומפטירין במלכים א׳ סי ג׳ וייקץ שלמה והנה חלום, והוא מעין הפרשה שמדבר בחלום.

ג. במנחה קורין בפרשת ויגש. הכהן קורא עד ואביו אהבו. לוי עד את דברי אדוני. ישראל עד קשורה בנפשו.

ויגש

א. בב׳ וה׳ קורין כמו שציינתי לך ב[מנחת] פרשת מקץ.

ב. בשבת בשחרית הכהן קורא עד קשורה בנפשו. לוי עד לפליטה גדולה. ג׳ עד ותחי רוח יעקב אביהם. ד׳ עד הביא אותו מצרימה. ה׳ עד הבאה מצרימה שבעים. ו׳ עד ויצא מלפני פרעה. ז׳ עד סוף הסדר. והמפטיר חוזר וקורא מן ויאמרו החייתנו. ומפטירין ביחזקאל ל״ז קח לך עץ אחד, והוא מעין הפרשה ששם מחלק שבטי יה ליהודא ויוסף בענין הגאולה, וכן בפרשה זו היו הם העיקר בכל מעשה ירידתם לגלות מצרים, וישמחנו כימות עיניתנו.

ג. במנחה קורין בפרשת ויחי. כהן קורא עד ראש המיטה. לוי עד ויברך אותי. ישראל עד ואברכם.

עשרה בטבת

א. אומרים סליחות. אדברה וירווח לי. אבן הראשה. אום קרואה חבצלת השרון. פזמון אבותי כי בטחו. חטאנו אריד בשיחי.

ואם מילה בו ביום אומרים זכור ברית אברהם בין זכור ברית אבות וזכור ברית ראשונים. ואז אין אומרים תחנון, דלא יהא אלא כעשרה בטבת בערב שבת שאין אומרים תחנון במנחה אע״פ שקורין ויחל. ואם תאמר, שאני ערב שבת במנחה שהוא שווה לכל ישראל, והכא אין השמחה כי אם לבעלי הברית. מזה אין לדחות, דהא באמת אותן שאינם בעלי ברית מחוייבים לאמרו בבתיהם[1] ולא הפסידו בזה, ועיין בשיבולי הלקט[2] ובאו״ח סי קל״א. [הגה״ה: ונ״ל

1 ל״מ בשאר פוסקים. 2 הל׳ מילה סי׳ ה.

המנהיג לדייק מלשון השו"ע או"ח סי' קל"א[3], זה לשונו, אם חלה מילה ביום התענית אין נופלין על פניהם. חלה דייקא, כיון שחל להיות בו ביום ואי אפשר לדחות. אבל אם יש חתונה בתענית ציבור אומרים תחנון, דהוה ליה להקדים או לאחר ולא לקבוע על אותו יום דוקא[4]. אבל עשרה בטבת בלא מילה אפילו חל באחד מימי אגד"ו, לא זו שנופלין על פניהם אלא אפילו אומרים אל ארך אפים ושומר ישראל.

וקורין וייחל, אפילו חל בב' או ה'.

ב. במנחה קורין ויחל. ומפטירין דרשו אפילו כשחל בערב שבת, אלא שאם חל בערב שבת אין אומרים תחנון במנחה. וטעם שמפטירין במנחה כתבתי בפרשת חיי שרה בשני קדמאה[5], עיין שם.

ויחי

א. בב' וה', אם אין בהם עשרה בטבת קורין כאשר הצבתי לך ציונים במנחת פרשת ויגש.

ב. בשבת בשחרית הכהן קורא עד ואברכם. פרשה שניה נמכרת (עיין מה שכתבתי בפרשת תולדות[1] ומה שאכתוב אי"ה בפרשת בחוקותי[2]), ולוי קורא אותה עד בקרב הארץ. ג' עד בחרבי ובקשתי. ד' פרשה זו נמכרת, וקורא לישועתך קיויתי ה', ובה מסיים הפרשה. ה' עד נזיר אחיו. ו' עד להחיות עם רב. ז' עד סוף הפרשה.

ומיד שסיים הש"צ אומרים הקהל בקול רם[3] חזק[4], ואח"כ קורא החזן[5] גם כן חזק[6], תשובת מהר"ם מינץ סי' פ"ה[7].

(ונ"ל המנהיג הטעם[8] מפני שעומד בסוף הספר, וזה קשה לשכחה, ומצינו דכתיב גבי יהושע רק חזק ואמץ מאד לשמור[9] וגו', כתיב לשמור אצל חזק, ומצינו לשון שמירה אצל האזהרה

3 סע' ה.
4 אבל בשיירי כנסת הגדולה, הגהות ב"י אות כ (הו"ד בא"ר סי' קלא אות יג ומ"ב ס"ק כז) כתב שחתן דינו כמילה.
5 סי' ג.
1 סי' ב.
2 סי' א ובהגה שם.
3 לקמן בפרשת פקודי: צועקים.
4 רק מילה זו, וכ"ה במנהגים דבי מהר"ם עמ' 12. אבל בדברי קהילות עמ' 89 כתב: "חזק ונתחזק" (הערת הר"ז דינר שליט"א מב"ב), וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' קצז ובהערות שם.
5 לא מוזכר שהעולה אומר, ויש שחששו בכך להפסק, וראה בשו"ת שבט הלוי ח"ז סי' רב, שו"ת משנה הלכות ח"ז סי' כב, שו"ת רבבות אפרים ח"ב סי' צח וח"ד סי' פה, ובספר שומר אמת עה"ת עמ' קסד.
6 אבל בדברי קהילות שם כתב: "אומרים ביחד" הש"ץ והקהל (הערת הר"ז דינר שליט"א מב"ב), וראה מנהגי ורמיזא שם. בשו"ת מהר"ם מינץ שם כתב רק "עונים הקהל".
7 עמ' תיג-תיד, ועיי"ש בהערה 30.
8 וכעי"ז שם בשו"ת מהר"ם מינץ, ועיי"ש טעם נוסף.
9 יהושע א, ז.

שלא ישכח, דכתיב השמר לך פן תשכח[10], כלומר השמר מלשכחו, וכן נמי לשון חזק).

מפטיר חוזר וקורא מן וירא יוסף לאפרים וכו'. ומפטירין ויקרבו ימי דוד למות, שהוא מעין הפרשה ויקרבו ימי ישראל למות.

ג. במנחה קורין בפרשת שמות. הכהן קורא עד ותמלא הארץ אותם. לוי עד מפני בני ישראל. ישראל עד ותחיין את הילדים, הראשון.

שמות

א. ביום ב' באותה שבוע נוהגים החברות של גומלי חסדים[1] להתענות[2] אפילו הוא שנת פשוטה[3]. והוא להם תענית ציבור, אומרים סליחות וקורין ויחל במנחה. ובשחרית אחר יציאה מבית הכנסת הולכין על בית עלמין, והמגיד של החברא או האב"ד מבקש מחילה משוכני עפר בעד כל בני החברא, אולי לא נעשה ההתעסקות כראוי לפי כבודם, ואח"כ דורש דברי כיבושים. ובבוקר קורין פרשת השבוע כפי אשר ציינתי לך במנחה שבת פרשת ויחי. ועיין מה שכתבתי בין פרשת וירא לחיי שרה בתענית שני קדמאה בעסק קריאת ספר תורה בשם שו"ת עבודת הגרשוני.

וזה לשון לבוש החור סימן תרפ"ה[4], יש מקומות שנוהגים בשנת העיבור לקבוע תענית בכל יום ה' מפרשיות שובבי"ם ת"ת, והם שמות וארא בא בשלח יתרו משפטים תרומה תצוה (בנוטריקון). וכתב שם הטעם, כי ראו קדמונים שהנשים המעוברות היו עלולים להפיל עובריהם בשנים המעוברות. ותקנו להתענות אלו ח' תעניות כנגד כל ב', וה' של חודש העיבור משום הנשים המעוברות שלא יפילו. ונ"ל שלפי זה הטעם אתי שפיר מה שהתחילו להתענות בפרשת שמות, משום שאותה פרשה מדברת מפריה ורביה של ישראל, דכתיב ובני ישראל פרו וישרצו[5] וגו', לכך מתפללין שגם עכשיו יפרו וישרצו ולא יפילו. [הגה"ה: ונ"ל המנהיג דמזה הטעם קבעו אלו תעניות ביום ה', דמצד הדין היה להם לקבוע ביום ב', כפי שמתחילין להתענות ב"ה ולא ה"ב, ועוד דזריזין מקדימין. אלא משום שנאמר

10 דברים ו, יב.

1 החברה קדישא, בעיקר בטהרת המת, ראה לקמן פרשת פרה, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' רמט ובהערות שם.

2 כעין התענית הידועה היום בתאריך ז' באדר, ובזמנם כל חבורה במקום כלשהו קבעה תאריך מסויים בשנה. וראה שמעתין 32 מאמר "ז' באדר במקורות". [בקובץ עץ חיים (בובוב) ח"ה עמ' כד מובאת דרשת רעק"א "בפרשת שמות אצל החברה קדישא"].

3 שאין תעניות שובבי"ם, ראה לקמן.

4 סע' א.

5 שמות א, ז.

בבריאת יום ה' ברכה לדגים, פרו ורבו ומלאו את המים[6], וכל הפריות ורביות נקראים על שמו, דכתיב וידגו לרוב[7] וכו', שהוא מזה השורש גם כן מפני שהדגים פרים ורבים ביותר. ועיין מה שכתב בספר תולדות יצחק בפסוק ובני ישראל פרו[8] וגו', נכבדות מדובר בו].

ואפשר שמטעם זה לא נהגו לקרות בבוקר פרשת התענית שהוא ויחל אלא פרשת השבוע, כדי לקרות אותה פרשה שבתחילת שמות ביום התענית הראשון, וכיון שהתחילו כן נהגו כך בכל אלו התעניות. ועוד טעם אחר מפני שהשנה ארוכה שיש יותר מחצי שנה בין בה"ב דאייר לבה"ב דחשון שהם ימי תענית וכפרה לישראל, לכך מתענה ח' ימים כנגד החודש העיבור שהם ארבע שבועות, בכל שבוע ב' ימים, דהיינו ב' וה'. וכדי לא להכביד על הציבור חילקום, ואין מתענין כי אם פעם אחת בשבוע, עכ"ל.

ובשל"ה[9] זה לשונו, החמה והלבנה שווים נבראו, ואלולי מיעוט הירח לא היה בעולם שום עיבור שהיה מהלכם שווה. ועתה שנפרדו צריך לעשות שבעה עיבורים במחזור (קטן, והם גו"ח וא"ד ז"ט) כדי להשוות י"ב חדשי שנת הלבנה שיהיו שס"ה יום כנגד שנת החמה (צא וחשוב), כדי שיבוא פסח באביב וסוכות בזמן האסיף, נמצאו העיבורים שבאו מכח הקטרוג הם גרמו שנתהוה הקטרוג שלמטה המביא לידי חטא. לכן שנת העיבור ראוי יותר לתשובה. ובו עושים תעניות שובבי"ם ת"ת, עכ"ל. והאר"י ז"ל בפירוש התורה[10] כתב שימים אלו מסוגלים לתקן עוון קרי יותר מכל השנה לאותן שמתענים בהם, לכן מתחילין מפרשת שמות שאז התחיל השעבוד שנתקן הקרי דאדם הראשון, עיין שם.

ב. בשבת שמות בשחרית קורא הכהן עד ותחיין את הילדים הראשון. לוי עד משיתיהו. ג' עד וידע אלהים. ד' עד לדור דור. ה' עד את האותות. ששי עד ויקדו וישתחוו. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן וישב משה. מפטירין הבאים ישרש יעקב, ישעיה כ"ז, שמדבר מעין הבאים מצרים.

ג. במנחה קורין בפרשת וארא. הכהן קורא עד את בריתי. לוי עד ומעבודה קשה. ג' עד מארץ מצרים.

6 בראשית א, כב.
7 שם מח, טז.
8 שמות א, ז. [יתכן שכוונתו לתולדות יצחק לר"י קארו, על בראשית א, כו].
9 פרשת שמות, שובבי"ם ת"ת אות א.
10 שער רוה"ק, תיקון כ"ז.

וארא

א. בב' וה' קורין ומחלקין הפרשיות כאשר ציינתי לך במנחת שבת פרשת שמות.

ב. בשבת בשחרית קורא הכהן עד מארץ מצרים. לוי עד בארץ מצרים. ג' עד בדברם אל פרעה. ד' עד כי אין כה' אלהינו. ה' עד בקרב הארץ. ו' עד ספר שמי בכל הארץ . ז' עד סוף הסדר. והמפטיר חוזר וקורא מן ויצא משה. ומפטירין ביחזקאל כ"ח, כה אמר ה' בקבצי את בית ישראל, שמדבר גם כן מנבואה על פרעה מלך מצרים.

ג. במנחה קורין בפרשת בא. הכהן קורא עד ויעבדוני. לוי עד ויצא מעם פרעה. ישראל עד מאת פני פרעה.

בא

א. בב' וה' קורין ומחלקין הפרשיות כאשר ציינתי לך במנחת שבת פרשת וארא.

ב. **חמישה עשר** בשבט אומרים תחנון במנחה שלפניו[1] ובמנחה של אותו היום עצמו[2], אבל לא בשחרית.

ונראה לי המנהיג טעם לזה שאומרים אותו בליל כניסתו מה שלא מצינו בשאר ימים שאין אומרים בהם תחנון, דכל עצמו של הכנסת קדושת היום במנחה דערבי שבתות ויו"ט ור"ח וחנוכה ופורים הוא כדי להוסיף מחול על הקודש[3], ולא גזרו זה אלא לחומרא בעלמא לשבות מאותו זמן ממלאכה. אבל היכא דיכול לאתויי לידי קולא לא גזרו, דלא מקרי הוספה מחול על הקודש, אלא אדרבה מגרעת הוא. דהכא יכול לאתויי לידי קולא, שאמרו חז"ל ריש פרק קמא דראש השנה, חמישה עשר בשבט ראש השנה לאילנות. ומסיק בגמרא דף יו"ד[4], למאי הלכתא לענין ערלה, עיין שם (ובדף י"ד[5] אמרו לענין מעשר. אמנם מעשר זה אינו נוהג בחו"ל, אבל ערלה נוהג בזמן הזה), ועיין מה שכתבו התוס' והרא"ש שם. א"כ אם לא יאמר

1 בט"ר בשבט נהגו שלא לומר תחנון, עיין במנהגי מהרי"ל עמ' תיב (והביא שם שיש שכן אומרים, וראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום), במנהגי ר"א טירנא עמ' קנ, ובשו"ע קלא סע' ו. אך לגבי אמירת תחנון בערב ט"ר בשבט יש מנהגים חלוקים, עיין בהגהות-מנהגים טירנא עמ' קנא אות מב, לקט יושר או"ח עמ' שמז ובמ"ב סי' קלא ס"ק לב.

2 וכן משמע במנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג עמ' 4: "אין אומרים תחינה בט"ו בשבט בבוקר".

3 טעם אי אמירת תחנון במנחה בערבי שבתות ומועדים, ראה בשו"ע, מ"ב ובה"ל תחילת סי' רסז. ועיי"ש בפסקי תשובות שהביא בהרחבה את ענין התחלת קדושת השבת. וע"ע באבודרהם תחילת פרק מעריב של שבת.

4 עמ' א.

5 עמ' א.

תחנון באותה לילה, יחשוב העולם שעכשיו נכנס ר"ה ואתו לאכול ערלה, דבאמת מן התורה אין קדושת היום חל עד צאת הכוכבים. והואיל שאומרים תחנון במנחה שלפניו גזרו נמי לומר תחנון במנחה של אותו יום עצמו אטו מנחה דשלפניו, דשם מנחה חד הוא ואתו לאחלופי.

ואם תאמר א"כ למה אין אומרים צו"ץ בשבת מחר חודש מפני ראש חודש הנכנס, נגזור נמי שמא יאמרו אזיל קדושת שבת מדחל ראש חודש לענין שאין אומרים צו"ץ. יש לומר דהתם ליכא למטעי. חדא, דהא לא אמרו יעלה ויבוא במנחה. ועוד דשאר שבתות השנה מוכיחים דלא אזלא קדושת השבת עד הלילה. אבל הכא דאפילו ביום ט"ו עצמו אין אומרים יעלה ויבוא, ואין שם היכרות שהוא חמישה עשר אלא במניעת אמירת תחנון לבד. ועוד, דאין ראש השנה זה כי אם אחת בשנה שנאמר יגיד עליו ריעו (ועיין מה שכתבתי בהלכות ר"ח[6] בדין סעודה שלישית בשבת מחר חודש שנמשכת תוך הלילה).

לפיכך אומרים תחנון בשתי תפילות מנחות, של יום שלפניו ושל אותו יום עצמו. אבל בלילה שאומרים מזמורים אחר מעריב בזמנו, וכתבתי בהלכות מעריב[7] דבימים שאין אומרים תחנון אין אומרים מזמור רביעי, גם במעריב בזמנו של כניסת חמישה עשר אין אומרים אותו, דהא כבר נכנס קדושת ראש השנה לאילנות דאורייתא. ועיין מה שכתבתי בפרשת אמור בדין ל"ג בעומר ובפרשת ואתחנן בדין חמישה עשר באב.

ג. בשבת בשחרית קורא הכהן עד מאת פני פרעה. לוי עד במושבותם. ג' עד ובעיני כל העם. ד' עד תאכלו מצות. ה' עד כן עשו. ו' עד צבאותם. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן והיה כי יביאך. ומפטירין בירמיה מ"ו הדבר אשר דבר ה' וגו' להכות את ארץ מצרים, שהוא דוגמת הפרשה.

ד. במנחה קורין בפרשת ובשלח. הכהן קורא עד לפני העם. לוי עד ויעשו כן. ג' עד ביד רמה.

בשלח

א. בב' וה' קורין ומחלקין הפרשיות כאשר ציינתי לך במנחת שבת פרשת בא.

ב. בשבת בשחרית קורא הכהן עד ביד רמה. לוי עד ואתם תחרישון. פרשה ג' נמכרת מפני ויסע ויבוא ויט שמהם יוצאי ע"ב שמות[1], ועיין מה שכתבתי בפרשת תולדות[2]. וקורא עד נלחם להם במצרים. ד' עד כי אני ה' רופאך. ה' עד נראה בענן. ו' עד עשירית האיפה הוא. ז' עד סוף הסדר. והמפטיר חוזר וקורא מן ויאמר ה' אל משה. ומפטירין שירת דבורה בשופטים ה'

1 ראה רש"י סוכה מה, א ד"ה אני והו.
2 סי' ב.
6 סי' י.
7 סי' ז, לעיל עמ' קלו.

שיש בה נפילת סיסרא מעין נפילת פרעה, ובאבוד רשעים רינה[3]. ועוד שהיא שירה ראשונה של נביאים. אע"ג דשירת יהושע מוקדמת יותר, שם לא נאמר אז ישיר אלא אז ידבר[4], אבל כאן נאמר ותשר דבורה.

ג. ונוהגין לאכול חיטין בשבת שירה[5], ושמעתי סמך לזה בשל"ח נוטריקון **בשבת שירה לאכול חיטין**[6].

ולא באתי להודיע הכא המנהג אלא להזהיר העם הנוהגים ליתן חיטין לפני העופות, דאסור מפני שאין מזונותן עליך, עיין שבת דף ק"א[7] ומה שכתב הבית יוסף באו"ח סי' שכ"ד. וזה לשון מג"א שם[8], יש נוהגין לתת חיטין בשבת שירה לפני העופות, ואינו נכון, עכ"ל, עיי"ש[9].

ד. במנחה קורין בפרשת יתרו. הכהן קורא עד מחרב פרעה. לוי עד ויצילם ה'. ג' עד לפני האלהים.

יתרו

א. הכהן קורא עד לפני האלהים. לוי עד יבוא בשלום. ג' עד אל ארצו. ד' עד אל בני ישראל. ה' עד יעננו בקול. ו' פרשה זו נמכרת (עיין מה שכתבתי בפרשת תולדות[1]), וקורא עד אשר לרעך.

וסדר קריאת טעמי העשרת הדברות שהוא עוון גדול לבלול שני הטעמים טעם העליון והטעם התחתון יחד, כמו שכתבתי בהלכות חזנות[2] בשם תשובת משאת בנימין וכמו שאכתוב עוד אי"ה בהלכות שבועות[3]. בשבת זה קורין אותו בטעם התחתון כאשר ארשום לפניך כאן (ובשבועות בציבור קורין אותו בטעם העליון כמו שאכתוב אי"ה במקומו), והיחיד לעולם קורא אותו בטעם התחתון, וטעם לזה עיין בהלכות שבועות[4].

ז' קורא עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ויאמר ה' אל משה. ומפטירין בשנת מות המלך עוזיהו[5], שהוא מעין הפרשה דכתוב שם ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא, וכאן

3 משלי יא, י.
4 יהושע י, יב. ועיי"ש ברד"ק שחז"ל מונים אותה כ"שירת יהושע" בתוך מנין עשר השירות, אע"פ שלא נתברר מהי השירה.
5 ב"ח או"ח סי' רח: "המנהג שאוכלין בשבת שירה חיטין שלמים מבושלין".
6 מובא המנהג והנוטריקון בעוללות אפרים לבעל הכלי יקר, ח"ג מאמר שעז, עיי"ש בטעמו.
7 קנה, ב.
8 ס"ק ז.
9 וראה לוח דבר בעיתו שבת פרשת בשלח על המסכימים והמתנגדים למנהג זה וטעמיהם.
1 סי' ב.
2 סי' ה.
3 סי' ג.
4 סי' ג. ועיי"ש בהערה מש"כ בספרים שמנהג פפד"מ תמיד לקרוא בציבור בטעם העליון.
5 ישעיהו ו, א.

כתיב וכל העם רואים את הקולות, שהוא גם כן ראיה רוחניות, כי אצל הקול הגשמי אינו שייך ראיה אלא שמיעה[6].

ב. והא לך הדברות עם טעם התחתון, כאשר סדרו בעל אור תורה ובעל תשובת משאת בנימין סי' ו'[7].

אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: (סוף פסוק). לֹא יִהְיֶה-לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פָּנָי: (סוף פסוק). לֹא תַעֲשֶׂה-לְךָ פֶסֶל וְכָל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתָּחַת וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ: (סוף פסוק). לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תָעָבְדֵם כִּי אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא פֹּקֵד עֲוֹן אָבֹת עַל-בָּנִים עַל-שִׁלֵּשִׁים וְעַל-רִבֵּעִים לְשֹׂנְאָי: (סוף פסוק). וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים לְאֹהֲבַי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָי: (סוף פסוק). לֹא תִשָּׂא אֶת-שֵׁם-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא כִּי לֹא יְנַקֶּה יְהוָה אֵת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לַשָּׁוְא: (סוף פסוק). זָכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: (סוף פסוק). שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל-מְלַאכְתֶּךָ: (סוף פסוק). וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ-וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ: (סוף פסוק). כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל-כֵּן בֵּרַךְ יְהוָה אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ: (סוף פסוק). כַּבֵּד אֶת-אָבִיךָ וְאֶת-אִמֶּךָ לְמַעַן יַאֲרִכוּן יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: (סוף פסוק). לֹא תִרְצָח לֹא תִנְאָף לֹא תִגְנֹב לֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר: (סוף פסוק). לֹא תַחְמֹד בֵּית רֵעֶךָ לֹא תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרוֹ וַחֲמֹרוֹ וְכֹל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ: (סוף פסוק).

מה שציינתי בסוף כל פסוק **סוף פסוק**, ולא הסתפקתי בשתי נקודות כדרך המקראות בכל מקום, הוא ליתר עוז. כי סופי פסוקים ישתנו לפי שינוי הטעמים, כאשר באמת לפי טעם העליון שאנו קורים בחג השבועות נתפסקו הפסוקים באופן אחר, כאשר ארשום לך שם ואודיעך שם הטעם וסיבה לזה, לכן לא סמכתי על הנקודות לבד.

והא לך טעם הקמוצין והפתוחין הדגושין והרפוין שנשתנו כאן לפי טעם התחתון מאשר הם לפי טעם העליון ע"פ הדקדוק[8].

על פני לטעם התחתון הנו"ן קמוצה לפי שהוא סוף פסוק שהוא טעם מפסיק, ולטעם העליון צריכה להיות פתוחה. ובחומשים שלנו היו"ד מנוקדת בפתח, הוא לפי שהיה רוצה

6 וראה מש"כ בהערה לקמן על חג שבועות סי' ג.

7 וע"ע במאמר הרב מרדכי ברויאר, "חלוקת עשרת הדיברות לפסוקים ולדיברות" (נדפס בתוך: עשרת הדיברות בראי הדורות, הוצאת מאגנס, ירושלים תשמ"ו). לפי הרב ברויאר וכתר בר-אילן יש אתנחתא אחרי "הוצאתיך מארץ מצרים".

8 וראה יוסף אומץ סי' תקיג-תקיד שהתבארו שם מספר דברים מהמבואר גם כאן.

לנקד הנו"ן בשתי נקודות. שהאחת תקרא אל טעם העליון והאחת אל טעם התחתון. ולפי שהנו"ן אינה רחבה כל כך לנקד תחתיה שתי תנועות שמו האחד תחת היו"ד.

לא תעשה לפי טעם התחתון צריך להיות במקף. **פסל** בשתי פשטות. כי כל תיבה משני סגולין או צירי וסגול או שני פתחין צריך שיהיה הטעם בתנועה ראשונה מהם. והפשטא דינא שהיא באה מלרע, א"כ הם שני הפכים בנושא אחד, לפיכך נתנו בתיבה כזו שתי פשטות. כן בכל תיבות שהם כעין זה, כמו גפן. ארץ. כסף. וכמו תחת. אחת. ולכן גם בתיבת **בארץ מתחת** אע"פ שהאל"ף והתי"ו הם קמוצים, היינו מפני שהם טעם מפסיקים (טפחא ואתנחתא) שיבוא בהם הקמץ תמורת הפתח והסגול. והטעם הוא מלעיל, פירוש בתנועה שהיא קודם תנועה אחרונה.

פוקד וגו' עד **לשונאי**, הטעם העליון והתחתון שוה, לכן לא בא שינוי בין שניהם בנקודות אלא שבטעם התחתון הוא סוף פסוק ולטעם העליון אינו סוף פסוק, עיין בתשובת משאת בנימין סי' ו'. **ולשומרי מצוותי** הוא סוף פסוק, לטעם התחתון ולטעם העליון.

לא תשא עד **לשוא** השני. הטעם העליון והטעם התחתון שוה בהן, הן בטעם התיבות הן בסוף פסוק.

וזה אין צריך לפנים, כי אם ישתוו לענין הפסוק שיהיה לשניהם סוף פסוק בתיבת לשוא מאיזו טעם ישתנו הטעמים או הנקודות, הא כל עצמם של חילוקי הטעמים אשר על כן כינוהו לשון חז"ל בלשון פסקי טעמים שממנו נדע הטעם באיזו מקום פוסקין ובאיזו מקום מתחילין לענין החיבור שלענינו ישתנה מובן הדבר ההוא.

מן זכור ואילך עד **ויקדשהו**. לפי טעם התחתון הם ד' פסוקים כאשר הצגתים לפניך בזה הסדר. א' זכור. ב' ששת ימים. ג' ויום השביעי. ד' כי ששת ימים. ולטעם העליון הם פסוק אחד. **כבד** תחילת הפסוק וסופו שווה לכל הטעמים, לפיכך גם טעמם שוה כמו שכתבתי בפסוק לא תשא.

לא תרצח התי"ו רפויה כדינה אחר אותיות אהו"י. ובטעם העליון שיש טפחא תחת התיבה לא, שהוא טעם מבטל או מלך, מפסיק להיותה נקראת דגושה. רצוני שטעמים אלו שנקראו מלכים הם מפסיקים הענין כאילו התיבה שלאחריו הוא ענין בפני עצמו. א"כ נתבטל מזה דין אותיות אהו"י. והצדי"ק בפתח[9]. דהיינו הפתח שתחת החי"ת מוסבת תחת הצדי"ק, אלא שאין משמשין שניהם בכתר אחד בזמן אחד רק כשזה קם זה נופל. כי לטעם העליון דתיבת תרצח היא סוף פסוק תשתנה הפתח לקמץ כדין פתח שבסוף פסוק בכל מקום. אבל לטעם התחתון שאינו סוף פסוק תשאר הפתח במקומה. והעולם טועים וחושבים שהפתח מוסבת תחת החי"ת. ואעפי"כ אין קורין תרצאח (צ' קמוצה, א' פתוחה) שכן קבלו איש מפי איש עד

9 אבל בתנ"ך ברויאר ומפעל הכתר של בר-אילן תרצָח גם בטעם התחתון.

מרע"ה שקיבל מסיני מילתא בטעמא ע"פ הדקדוק. אבל האמת הוא ששמוהו תחת החי"ת מפני שהצדי"ק אינה בת יכיל לשים תחתיה שתי תנועות, וכמו שכתבתי בתיבת על פני. וראיה לדברי, שמצינו כמו שהתי"ו של תרצח תנאף ותגנוב שהם נדפסים בתי"וין דגשות ורפי"ן עליהם, ובזה על כרחך אין אנו קורין שניהם בבת אחת, אלא לפי טעם התחתון נקראות רפויות ולטעם העליון נקראות דגושות מפני הטעמים המפסיקים כמו שכתבתי לעיל. הוא הדין הכא נמי. ואי איישר חילי אתקן להדפיס בתחילת החומשים העשרת הדברות בטעם אחד, ובתוך החומש במקומה רק בטעם אחד. או לפחות נוכל להשים הפתח תחת הצדי"ק והקמץ תחת החי"ת באופן שלא נוכל לטעות, כי לא מצינו קמץ גנובה כמו שמצינו בפתח שהיא גנובה בסופי תיבות באותיות הח"ע במקום שוא נח כידוע לבעלי דקדוק.

לא תענה. לא תחמוד בשניהם התי"וין רפויות (לכל הטעמים) שטעמם בשניהם שוה ואין בהם טעם מפסיק. **עד שקר** הוא סוף פסוק, דהיינו לטעם התחתון הוי ראשית הפסוק לא תרצח וסופו עד שקר. ולטעם העליון כל אחד מאלו לאוין עד לא תחמוד הראשון הם פסוקים בפני עצמן. ועכ"פ בשניהם הוי עד שקר סוף פסוק, לכן הוא בקמץ לשניהם, כמו שאכתוב אי"ה ביום ראשון של שבועות.

מן **לא תחמוד** הראשון עד **לרעך** הוא פסוק אחד לעולם, וטעם אחד לשניהם. וחומשים שלנו אינם מדוייקים במקום זה, שיש סוף פסוק באמצע.

ג. במנחה בשבת קורין בפרשת משפטים. הכהן קורא עד ועבדו לעולם. לוי עד אין כסף. ישראל עד ורפוא ירפא.

משפטים

א. בשבת בשחרית קורא הכהן עד ורפוא ירפא. לוי עד שנים ישלם. ג' עד כי חנון אני. ד' עד תעזוב עימו. ה' עד בחלב אמו. ו' עד מקרבך. ז' עד סוף הסדר. והמפטיר חוזר וקורא מן וישכון כבוד ה'. ומפטירין בירמיה ל"ד, הדבר אשר היה אל ירמיה וגו' לקרוא להם דרור לשלח איש את עבדו, שהוא מעין הפרשה.

ב. במנחה קורין בפרשת תרומה. הכהן קורא עד ועצי שיטים. לוי עד וכן תעשו. ישראל עד אתן אליך.

פרשת שקלים

א. בשבת שלפני ראש חודש אדר הסמוך לניסן או בראש חודש עצמו, כמו שנינו ריש מסכת שקלים באחד באדר משמיעין על השקלים, וכדי להשמיע בכנופיא ברוב עם העמידוהו על

שבת, לפיכך לא סגי דלא יהיה בשבת שלפני ראש חודש, דאם ימתין עד שבת שאחר ראש חודש כבר עבר הזמן ששנינו שם, דצריך שלא יהיה מאוחר מראש חודש. ואם הוא שבת שלפני ראש חודש שחל באמצע השבוע, עושים פרשת שקלים, ואומרים קרו"בץ. יוצר, אל מתנשא. זולת, אתה אהבת עמך (ואם מילה בו ביום אומרים זולת דמילה). קדושתא, אז מאז זמות. אל נא לעולם תוערץ. עד אשא ראש. עד במאזני צדק. אלה אזכרה. אז ראית.

ומוציאין שני ספרי תורה. בראשון קורין ז' בפרשה של השבוע, והמפטיר קורא בפרשת כי תשא עד לכפר על נפשותיכם השני. ומפטירין במלכים ב' י"א, בן שבע שנים יהואש במלכו, שמדבר מענין השקלים.

ואין מזכירין נשמות. למוסף אומרים קרוב"ץ בסוף כל ברכה וברכה, והוא מיוסד ראשי הפסוקים על פסוק אשכול הכופר דודי לי בכרמי עין גדי. (ואם מילה בו ביום אומרים אלהיכם בקדושה).

ב. אם גם ראש חודש בו ביום אומרים קרוב"ץ ככתוב לעיל, ומוסיפין לומר אופן לך אלים, שהוא משל שבת ראש חודש. ואם גם מילה בו ביום אומרים זולת דמילה. והשאר כולה משקלים. ומוסף דשקלים. ואלהיכם דראש חודש אפילו אם יש מילה בו ביום, דזהו הכלל שלעולם אומרים אלהיכם מעין האופן כמו שכתבתי בהלכות שבת ראש חודש וחנוכה[1]. והשביעי קורא בספר תורה שניה במוספי דשבת וראש חודש שהם תדיר (ואומרים קדיש על ספר תורה שניה, עיין מה שכתבתי בהלכות שבת ר"ח וחנוכה[2]). והמפטיר קורא בספר תורה שלישית פרשת שקלים. ומפטירין בשקלים דבה סיים.

תרומה

א. בב' וה' קורין כמו שציינתי לך במנחת שבת פרשת משפטים, אם אין ראש חודש בו ביום.

ב. בשבת בשחרית אם הוא הפסקה אומרים קרוב"ץ אור זרוע. הכהן קורא עד אתן אליך. לוי עד לפני תמיד. ג' עד מראה בהר. ד' עד תחשים מלמעלה. ה' עד הראית בהר. ו' עד כן יעשו. ז' עד סוף הפרשה.

והמפטיר קורא מן כל עמודי החצר. ומפטירין וה' נתן חכמה לשלמה, במלכים א' ה', שמדבר בבנין שלמה שהוא מעין הפרשה שמדבר במלאכת המשכן. ומזכירין נשמות אפילו אם הפסקה בו ביום, עיין מה שכתבתי בהלכות שבת[1].

1 לעיל תחילת עמ' רנ. וראה מש"כ בזה בשו"ת רבי ידידיה טיאה ווייל סי' נ.
2 שם.
1 סי' לג.

ג. במנחה קורין בואתה תצוה. הכהן קורא עד ואת השש. לוי עד בני ישראל. ישראל עד לזכרון.

פורים קטן

א. היינו י"ד[1] אדר ראשון, אין אומרים תחנון, ואפילו אל ארך אפים אין אומרים, וכל שכן למנצח[2].

ואם הוא ביום ה'[3] קורין בפרשה של אותה שבוע, דכיון שאין קורין את המגילה נמי אין קורין ויבוא עמלק, דכל עצמו של קריאת ויבוא עמלק בפורים הוא כדי לסמוך מעשה עמלק למעשה המן שהיה מבני בניו.

ואוכלין ושותין ושמחין בשמחה של מצוה[4], ושוי לכריסך[5], כל איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהינו אשר נתן לו.

פרשת זכור

א. כבר כתבתי בהלכות זכירה בסימן ב' והבאתי מן המדרש שצריך לזכור מעשה עמלק בפה. ומי שאינו נזהר עובר בלאו ועשה, דכתיב זכור מצוות עשה לזכרו בפה, לא תשכח מצוות לא תעשה שיזהר מלשכחו בלב. חיברם הרמב"ם והרי"ף והרמב"ן והסמ"ג ובעל ספר החינוך בין העשין והלאוין. לפיכך לפי שחמור מצוותו כל כך יזהר כל אדם אפילו אותן הדרים על הישובים לילך למנין בערב שבת קודש פרשת זכור[1], ואם אי אפשר לו יזהר עכ"פ לקרות הפרשה בנגינת הטעמים[2].

בשבת זה אומרים יוצר. זכור את אשר עשה. זולת אתה מלא רחמים (ואם מילה בו ביום אומרים זולת של מילה). קדושתא. אזכיר סלה. אל נא. ומח שמו וזכרו.

ומוציאין ב' ספרי תורה, בראשונה קורין ז' גברי בפרשה של אותו שבוע. והמפטיר קורא זכור את אשר עשה לך עמלק. ומפטירין מעשה אגג דשמואל.

1 או ט"ו, ראה שו"ע תחילת סי' תרצז, וכן בהערה לקמן על יום חמישי (ויתכן שכתב כאן כך מפני הסיפא על אכילה ושתיה, עיי"ש במ"ב ס"ק ד).
2 ראה מנהגי מהרי"ל עמ' תיט-תכ שהאריך בכל זה.
3 ר"ח אדר א' חל רק בימים בדה"ז (רמ"א תכח, ב), וממילא פורים קטן יחול רק בימים אגד"ו. וכוונתו כאן לשושן פורים קטן, שיכול לצאת בשני או בחמישי.
4 רמ"א סי' תרצז.
5 ב"מ נב, א.
1 שו"ע סי' תרפה סע' ז.
2 רמ"א שם.

תענית אסתר

א. בי"ג באדר הסמוך לניסן. ואם חל בשבת מקדימין ליום הכניסה, משני טעמים. חדא, דהא מחר פורים ואי אפשר להתענות בו כגדליה וי"ז בתמוז וט' באב שנדחים ליום א'. ועוד, דהא כתב באו"ח סימן תרפ"ו[1] בשם מסכת סופרים[2] דיש מתענין ג' ימים זכר לתענית אסתר, א"כ שפיר אנו מתענין ביום ה' שהוא ראשון מאותן ג' ימים. ועוד, דלא יעבור כתיב[3].

ואם יש מילה בו ביום[4], כתב הרמ"א סימן תרפ"ו[5] דיכולין לאכול על המילה, ואותן האוכלים מתענין ביום ו'. וט"ז[6] כתב דאין לסמוך על זה, אלא יאכלו בלילה. ולי המנהיג נראה לחלק, דאבי התינוק והסנדק והמוהל מותרין לאכול דהוי להם כיו"ט. ולענין תענית אין מפסידין גם כן, דהא יום ו' יותר סמוך לפורים, אלא שמתחילה אין קובעין תענית בערב שבת[7], הכא דאי אפשר בענין אחר רשאים להתענות בערב שבת. אבל שאר כל העם יתענו. ועיין מה שכתב הב"ח באו"ח סימן תרפ"ו.

ב. אומרים סליחות, אתה האל עושה פלא. אדם בקום עלינו. פזמון, במתי מספר. חטאנו, פניך האר. ולענין מילה בו ביום עיין מה שכתבתי בהלכות עשרה בטבת[8].

ג. במנחה מתפללין וקורין בתורה כמו בשאר תענית ציבור, ועיין מה שכתבתי בפרשת וירא בדין שני קדמאה. ונותנין מחצית השקל אותן שהם מבן עשרים שנה ומעלה[9].

שיעור מחצית השקל נוהגין בפ"פ ליתן ל"ד פשיטים[10], ששתים עשרה מהם הם אחד קיסר גראשן, וסימנך והד"ל לא ימעיט[11]. ואותן מעות נגבים ע"י גבאי הצדקה שיש לו שני קלפים[12], אחד למעות פורים ואחד למחצית השקל. מעות פורים מחוייב לחלק דוקא בפורים, שיהיו עניים קונים בעד המעות סעודת פורים, (עיין בע"ז דף י"ח דמשמע שם מעות שהוגבו לסעודת פורים לא ישתמשו בהן להוציאם למצוה אחרת). דדוקא אם הכין לעצמו מעות פורים יכול לחלקם לעניים מפני שיכול למלאות חסרון הוצאת הסעודה מכיסו, אבל מה שרבים נדרו לזה אינו יכול להוציאו למצוה אחרת, דאף אם יזדמנו אחרים שינדרו עוד לא ימלא החסרון בזה, דאפשר דבלאו הכי היו נודרים והיה שם יותר, אא"כ שרוצה הוא לשלם מביתו. ומעות פורים אין לו שיעור, אלא שעכ"פ צריך ליתן לפחות ג' מטבעות ממטבע הקטנה שבאותן מקום[13].

1 בטור, ובשו"ע שם סע' ג.
2 פכ"א ה"א.
3 לגבי פורים עצמו, שלא יעבור ליום מאוחר יותר.
4 כשתענית אסתר הוקדמה לחמישי.
5 סע' ב.
6 שם ס"ק ב.
7 ראה שו"ע סי' רמט סע' ג ונו"כ שם.
8 סי' א, לעיל עמ' רנג.
9 רמ"א סי' תרצד סע' א.
10 [פשיטים - כינוי יהודי למטבע פפנינג]. ראה מנהגי מהרי"ל עמ' תכב ויוסף אומץ סי' תתרפז, ובהערות שם.
11 שמות ל, טו.
12 מלשון קלפי, כעין קופה וקערה. על מנהג זה ראה יוסף אומץ שם ובהערה 10 שם.
13 רמ"א שם.

וכל המוסיף מוסיפין לו מן השמים.

ובהגהות מנהגים[14] איתא שאפילו אשה מעוברת תתן מעות פורים בעד העובר. וסמך לדבר, זה יתנו כל העוב"ר[15].

ד. אם חל י"ג בשבת אין אומרים צו"ץ, דזה הכלל כל שבת שאם היה אותו יום בימות החול אין אומרים תחנון גם בשבת אין אומרים צו"ץ.

פורים

א. כתב בלבוש החור סי' תרצ"ב[1] דברכת האל הרב את ריבנו אינה ברכה אחרונה על מקרא מגילה, דאם כן לא היתה פותחת בברוך, כמו ברכת ישתבח שהיא ברכה אחרונה דפסוקי דזמרא ויהללוך שהיא ברכה אחרונה דהלל. וזו שפותחת בברוך צריך לומר שהיא ברכה על הנס[2], עכ"ל. ואשתמטתיה מה שכתב התוס' בפרק ערבי פסחים דף ק"ד עמ' ב' בד"ה כל הברכות, דמשמע שם שהיא ברכה אחרונה, עיין שם[3]. ועוד מה יאמר בברכת אשר נתן לנו תורת אמת שאחר קריאת ספר תורה שמודה הרב עצמו שהיא ברכה אחרונה כמו שכתב בלבוש מלכות[4] סי' מ"ז[5], והלא גם היא מתחלת בברוך. אלא דאין להביא ראיה מישתבח ויהללוך, דכל אחת נתקנה ומיוסדת לפי נוסחה, ואין הכרח אם תתחיל בברוך אם לאו.

ונפקא מיניה אם היא ברכה אחרונה, למי שהוא במקום שלא יזדמן לו לא מגילה (ולא חומש), באופן שאינו יכול לקרוא את המגילה. אם נאמר שהיא ברכה אחרונה אינו רשאי לברך, דהיאך יברך ברכה אחרונה כל זמן שלא קיים המעשה שהברכה מיוסדת עליו, אבל אם הוא ברכת הנס יכול לברכה בכל אופן[6]. נ"ל המנהיג.

ב. קורין את המגילה בערבית תיכף אחר תפילת י"ח. ואחר שקרא את המגילה יברך ברכת האל[7] הרב את ריבנו, ואומרים ואתה קדוש ועלינו.

14 למנהגי ר"א טירנא, הל' פורים אות מט.

15 שמות ל, יג.

1 סע' א.

2 כ"כ בחידושי הריטב"א מגילה כא, ב: "שברכה זו אינה על המגילה אלא ברכה של שבח על הנס", וכ"כ הר"ן שם יב, א בדפי הרי"ף.

3 צ"ע כוונתו בהוכחה משם, וראה בספר אהלך באמיתך לגר"ב שטרן זצ"ל עמ' שצג.

4 בחלק לבוש תכלת.

5 סע' ו.

6 כך משמע מלשון הלבוש שם: "שנתקנה על הנס בלא קריאת המגילה", וכ"כ בשו"ת קול גדול סי' מח. ומדברי שאר הפוסקים לא נראה כן, ראה בספר אהלך באמיתך שם.

7 כדעת מנהגי מהרי"ל עמ' תכג ותכו לומר "האל", אבל ביוסף אומץ סי' תתרצו נקט כסוברים נוסח הברכה בלי תיבה זו.

ג. ומה שקורין את המגילה קודם הבדלה[8] הוא משום אפוקי יומא[9], כמו בחנוכה לענין הדלקה שמדליקין קודם הבדלה[10]. ואין לומר שאני חנוכה דהתם מדליקין אחר ויהי נועם ואתה קדוש[11] והכא קורין את המגילה קודם ויהי נועם[12], דשאני חנוכה לענין זה דהתם לענין הדלקת נר יש בו חומרא דאסור להדליק נר קודם קדושה דובא לציון[13] כמו שכתבתי בסוף הלכות שבת[14] ובהלכות חנוכה[15], אבל גבי פורים דקריאת מגילה גופא אינו אסור אלא משום גזירה שמא יטלטל[16], וכיון שהבדיל בתפילת י"ח שרי לטלטל[17].

לפיכך זריזין מקדימין לקרות תיכף אחר תפילת י"ח, שאומרים חצי קדיש כדעת הלבוש בסי' תרצ"ג[18] . ונ"ל המנהיג הטעם מפני שיש לזה יחס עם הימים שמוציאין ספר תורה ואין בהם מוסף שאין אומרין קודם הוצאת ספר תורה רק חצי קדיש, וכבר כתבתי הטעם ביום ראשון של חנוכה[19], עיי"ש, והוא הדין הכא נמי.

ואח"כ אומרים ברכה האל הרב את ריבנו. ויהי נועם. ואתה קדוש. קדיש שלם. ויתן לך . ומבדילין. קדיש יתום. עלינו. ועיין דבר שמואל סי' קכ"ח.

ד. בלילה אומרים אחר ברכה אחרונה של מגילה, אשר הניא, שושנת יעקב[20].

ה. כבר כתבתי בהלכות קריאת ספר תורה[21] שאסור להקרות לפני החזן, רק החזן יהיה בקי בטעמים בעל פה. והוא הדין לענין מקרא מגילה מוכח מתשובת באר שבע סי' מ"ז דמצוה מן המובחר שיהיה החזן בקי[22], כדי שלא יצטרך לשום אדם שיקריא לפניו, כדי שיהיו אזני כל העם אל הקורא, אבל תרי קלי לא משתמעי[23].

8 רמ"א סי' תרצג סע' א.
9 "אפוקי יומא מאחרינן ליה, כי היכי דלא ליהוי עלן כטונא" (פסחים קה, ב).
10 שו"ע סי' תרפא סע' ב.
11 מנהגי מהרי"ל עמ' תד ותו.
12 שו"ע ורמ"א סי' תרצג סע' א ומ"ב שם ס"ק ב.
13 ראה מ"ב סי' רצט ס"ק מ.
14 לעיל עמ' רכא סי' לט.
15 לעיל עמ' רנא סי' י.
16 מגילה ד, ב.
17 כך משמע במ"א סוף סי' רצט שאיסורים דרבנן אינם אסורים אפילו מחומרא לפני ויהי נועם וכו'.
18 סע' א. שם חלק על המובא במנהגי ר"א טירנא לומר קדיש שלם.
19 לעיל עמ' רמט סי' ו.
20 רמ"א סי' תרצב סע' א.
21 לעיל עמ' קעח סי' ד.
22 ז"ל בשאלה: "ואין הש"ץ בקי בנגינת טעמי הקריאה בעל פה לקרות המגילה מתוך מגילה שאין כתובים בה טעמי הקריאה, ואין מי שיודע לקרות המגילה בנגינת טעמי הקריאה להעמיד מי שמקרא לש"ץ מלה במלה". משמע מסדר דבריו שמועילה הקריאה, אבל עדיף שהש"ץ יהיה בקי.
23 ר"ה כז, א. ועיי"ש שבמגילת אסתר מפני חביבותה מועיל אפילו עשרה קורין. ובשעה"צ סי' תרצ ס"ק ד דן האם הוא לכתחילה או רק בדיעבד. ומ"מ מסתבר כמש"כ כאן שעכ"פ באופן זה פחות מהודר מבחינת "אזני העם אל הקורא".

והמהדרין מן המהדרין עומדין על הבימה[24] בצד החזן כדי שישמעו היטב[25].

ו. כתב האבודרהם[26], לזכר מחה תמחה את זכר עמלק[27] נוהגים שהתינוקות מציירים צורת המן או כותבים שמו על עצים ואבנים, ומכים עליו כדי לקיים תמחה וגו'. וכתב הבית יוסף באו"ח סי' תר"ץ[28] דאין לבטל המנהג. שמעתי סמך לזה[29] דכתיב והיה אם בן[30], **סופי תיבות** המן, וכתיב בתריה הכות הרשע.

וצריך הש"צ להמתין בשעת ההכאה כדי שישמעו הקהל מה שהוא קורא[31]. והמדקדקים קוראים פסוק אחד או שנים בשעת ההכאה, כדי שאם יקרא הש"צ ואינם שומעים יוצאים במה שקראו הם, ב"ח או"ח סי' תר"ץ ושו"ת הלכות קטנות[32]. ונ"ל המנהיג שצריך לכוון בשעה שמברך הש"צ לצאת בברכה זו גם לקריאת אלו פסוקים, דאל"כ אינם יוצאים במה שהם קוראים[33]. ראיה לזה ממה שמצינו שהקהל קורים פסוקים דגאולה[34], כמו איש יהודי, ומרדכי יצא, ליהודים היתה אורה, עשרת בני המן[35], כי מרדכי היהודי, והחזן חוזר וקורא אותם אחר כך[36], ואינו קורא עם הקהל דשמא לא ישמעו אותו מפני שהם עצמם קוראים. וכי תימא אדרבה מכאן משמע דאין צריך לכוין בברכת החזן לצאת בו, דאילו צריך לכוין היה די להם בכוונתם לצאת כשהם קוראים, ואין צריך לשמוע עוד מפי הש"צ. דיש לומר באמת אותן הקוראים אין צריכים לשמוע שנית, ולא נתקן לחזור ולקרותן אלא לאותן שאינם בקיאים.

ולפי זה נ"ל להפוך בדברי אלו הפוך בה והפוך בה, במה שכתב הב"ח[37] שיקראו איזו פסוקים מפני שאולי לא ישמעו מחמת ההכאה, דאינו מן הצורך, דאע"פ שהם יוצאים בזה איך יוצאים אותן שאינם בקיאים, אלא ודאי צ"ל שגם החזן ימתין עד אחר ההכאה. א"כ מה הועילו בקריאתם, הלא גם הם יכולים לצאת במה שהחזן קורא אחר כך.

24 יתכן כוונתו "ליד הבימה" (ונמצא "על" במובן ליד, ראה רש"י נחמיה ג, ב, ועוד).

25 וכ"כ השל"ה (מסכת מגילה פרק נר מצוה): "ילך ויעמוד אצל החזן כשקורא המגילה". ובמקור חיים תחילת סי' תרצ: "מנהג ק"ק ורמיזא שהיו הרב וגדולי העיר הולכים עם הש"ץ על המגדל ויושבים סביב, וכל אחד קורא ממגילה כשרה שלפניו".

26 הל' פורים, ע"פ ספר המנהיג הל' מגילה סי' יח.

27 דברים כה, יט.

28 ע"פ הארחות חיים הל' פורים אות מא.

29 מקורו מהמטה משה סי' תתרו והלבוש סי' תרצ סע' יז.

30 דברים כה, ב.

31 הש"ץ ישתוק מלקרות עד גמר ההכאות (מקור חיים סי' תרץ סע' יז).

32 ל"מ, והוא במ"א שם ס"ק יט.

33 מחדש כאן שצריך כוונה מפורשת בשעת הברכה שיוצא גם בקריאה שלו, מפני שמסתמא הכוונה הרגילה בשעת הברכה היא לצאת יד"ח כל המצוה בשמיעה מקריאת הש"ץ. וצ"ע בסברת חומרא זו.

34 רמ"א סי' תרצ סע' יז.

35 יתכן שכאן מקור ראשון למנהג שכל אחד מהציבור אומר לעצמו את עשרת בני המן, ונמצא גם בדברי קהילות עמ' 420. וראה מש"כ על מנהג זה בחיי אדם סי' קנה סע' כב ומש"כ הגרצפ"פ זצ"ל בשו"ת הר צבי ח"א סי' נז ובמקראי קודש פורים עמ' צח. וע"ע במאמר "השתתפות הציבור בקריאת התורה ובקריאת המגילות", אור ישראל (מונסי) ניסן תשס"א, עמ' קפד-קצג.

36 רמ"א שם ובסי' תרצ סע' ד.

37 הו"ד לעיל.

ז. כתב מהרי"ל[38], כשמגיע הקורא לבלילה ההוא נדדה[39] ירים קולו יותר מאשר הרימו בשאר המגילה, דשם מתחלת הגאולה[40]. ובהיותי בבחרותי בפראג שלמדתי שם בישיבת הגאון המפורסם מהור"ר אברהם ברודא זצ"ל[41] בשנת ת"ס, תס"א, תס"ב, ותס"ג, שמעתי מר' יודא חזן בפנחס שול[42] שהיה קורא בקול רם המלך שבפסוק זה בניגון שמנגנים בר"ה ויוכ"פ המלך שבנשמת[43]. ובינותי בספרים למצוא טעם לזה, כי לא דבר ריק הוא, ואם אולי קיבל כן מפי רבותיו בלי טעם עכ"פ המניח[44] הראשון היה לו טעם. ולא נתקררה דעתי עד שיגעתי ומצאתי סמך לזה שהוא מנהג ישר וכשר, ממה שכתב בילקוט מגילת אסתר רמז תתרנ"ז[45], זה לשונו, נדדה שנת המלך, אמר ר' תנחומא נדדה שנת מלכו של עולם.

[הגה"ה: אמר המנהיג. אעפ"י שהדברים עתיקין ורחוקין מן השכל, כי הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל[46], אלא לשבר את האוזן, כמו צור ילדך תשי[47], כביכול תשש כח של מעלה[48].

וההכרח שהכריח בעל המאמר לדרוש זה הוא מדכתיב בלילה ההוא, בלשון נקבה תסובב גבר, רצוני בלילה לשון נקבה[49] וההוא לשון זכר. והוה ליה למימר בלילה ההיא. והנה ליל שימורים הוא לה'[50], קשה נמי האי קושיה. ומתרצו רש"י בפרשת בא[51], אותה לילה היה מאיר כיום. אף כאן בשביל נדנוד שנתו של מלך נמשל ליום. וזה לא יתכן שבשביל אדם אחד ישים חושך לאור, לקרות הלילה בשביל זה בכינוי הזכר המיוחס ליום, אלא על כרחך צ"ל דהמלך קאי על מלכו של עולם].

ח. בשחרית הולכין לבית הכנסת קצת קודם אור היום כדי שיסיימו תהילים של אותו יום[52] עם הנץ החמה ויתפללו. והוא אחד מן חמש ההשכמות שהם רמוזים בוישכם אברהם[53]:

38 מנהגי מהרי"ל עמ' תכט.
39 אסתר ו, א.
40 עיין מגילה יט, א: ומאן דאמר מבלילה ההוא, תוקפו של נס.
41 הגאון הנודע רבי אברהם ברוידא זצ"ל (ת"י-תע"ז). מח"ס אשל אברהם, רבה של פראג, מיץ ופפד"מ. בשנים תנ"ג-תס"ח היה ראש ישיבה גדולה בפראג. וראה שם הגדולים בערכו, וראה במבוא לספרנו.
42 בית כנסת. ראה על בית הכנסת הזה בספר מאורי גליציה (וונדר) ח"ב עמ' 116.
43 אבל תחילת הפסוק "נדדה שנת המלך" בניגון של שמחה, ראה דברי קהילות עמ' 420 ו"ירושתנו" ח"ב עמ' תנו-תנז.
44 אצ"ל המנהיג.
45 וכן במגילה טו, ב.
46 תהילים קכא, ד.
47 דברים לב, יח.
48 ויק"ר כג, יב, ועוד.
49 בפשטות לילה הוא זכר, וכתב המלבי"ם (ישעיהו כא, יא): "ה"א הנקבה הנצמד אל לילה שהוא זכר, היא מסיבת חלישת כח הלילה שהוא רק העדר האור". וראה מש"כ בזה התורה תמימה שמות לא הערה כט.
50 שמות יב, מב.
51 אינו לפנינו.
52 ראה לעיל עמ' נז סי' יא ובהערה שם.
53 בראשית יט, כז "וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'". וראה ברכות כו, ב ש"אין עמידה אלא תפילה", והיא תקנת תפילת שחרית.

האל"ף היא הסוף מן הושענא (רבה), הבי"ת היא הסוף מן תשעה באב, הרי"ש היא הסוף מן יום כיפור, הה"א היא הסוף מן ראש השנה, המ"ם היא הסוף מן פורים[54].

ומנהג פ"פ לקשקש על הדלתות[55] אפילו כשמשכימין, חוץ מר"ה ויוכ"פ[56], דבשלמא בשאר ההשכמות צריך לעורר הבריות שיעמדו ממיטתן. ואפילו בהושענא רבה שכל אחד מתעורר ליום הדין, אעפ"כ כיון שיש אנשים שוכבים אחר שסיימו ללמוד צריכין לעוררן יותר כיון שלא ישנו אלא מעט. אבל בר"ה ויוכ"פ אין שום אדם אשר בשם ישראל יכונה שלא יתעורר את עצמו.

ט. אומרים קרוב"ץ בתפילת י"ח המיוסד על פסוק ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים ותשא חן חסד לפניו מכל הבתולות וייתן כתר מלכות בראשה וימליכה תחת ושתי[57]. וסופי חרוזות מיוסדים על אדני הפסוק ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן והעיר שושן צהלה ושמחה[58]. ומוציאין ספר תורה וקורין ג' גברי בויבוא עמלק שבסוף פרשת בשלח, לכל אחד ג' פסוקים. ואע"פ דאין פוחתין מעשרה פסוקים[59], תירץ הבית יוסף באו"ח סי' תרצ"ג היכא דמפסקא עניינא שאני, וכ"כ התוס' במגילה דף כ"א עמ' ב'[60], וכ"כ הרא"ש שם[61].

ואח"כ קורין את המגילה כאתמול, אלא שאין מברכין שהחיינו[62]. ואין אומרים אשר הניא[63], אלא תיכף אחר ברכת האל הרב את ריבנו אומרים שושנת יעקב[64]. ובלבוש[65] כתב הטעם מפני שכבר אמר פיוטים בתפילת י"ח.

ואין אומרים תחנון, ואפילו אל ארך אפים אין אומרים כשחל ביום חמישי. ואחר קריאת המגילה מתפללים אשרי ובא לציון, קדיש שלם, עלינו, שיר היחוד, שיר מזמור לאסף, קדיש יתום.

54 כ"ה הפירוט והרמז במט"מ סי' תתקנח. וראה בשו"ת שיח יצחק סי' שעז בטעם להשכמה בימים אלו דוקא.

55 ראה על מנהג הדפיקות להקצת הקהל לבא לבית הכנסת, במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' א והערה 1.

56 כ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' קלו וקנה.

57 אסתר ב , יז.

58 שם ח, טו.

59 מגילה כא, ב.

60 ד"ה אין.

61 מגילה פ"ג סי' ב.

62 כך היה המנהג הפשוט באשכנז המערבית, כשו"ע סי' תרצב סע' א, ולא נהגו כרמ"א שם שכתב שנוהגים בכל מדינות אלו לומר שהחיינו גם ביום, וראה המקורות לכך במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' ריח הערה 8 ובהרחבה בספר "שרשי מנהג אשכנז" ח"א עמ' 341-356.

63 רמ"א סי' תרצב סע' א.

64 כ"כ במקור חיים על הרמ"א שם שבורמיזא ביום מתחילים לומר "שושנת יעקב", וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רס. ועיי"ש בהערה 34 לגבי הדעות והמנהגים השונים האם מתחילים ביום ב"שושנת יעקב" (אע"פ שהוא חלק מגוף הפיוט של "אשר הניא" שלא נאמר כולו ביום, כמוכח מתחילת השורות לפי הא"ב), או שמתחילים ביום ב"להודיע שכל קוויך" שהוא הוספה על הפיוט.

65 סי' תרצג סע' ד.

י. מילה בפורים, מלין את התינוק קודם קריאת המגילה[66]. חדא, דמצוה דאורייתא קודם למצוה דרבנן[67]. ועוד, דכתיב ביה ליהודים היתה אורה[68], לפיכך מזכין את התינוק שיהיה גם כן בכלל אותן היהודים[69].

יא. תמהני על הרא"ש[70], הביאו הטור באו"ח סי' תרצ"ו לענין אבל שרשאי לילך לבית הכנסת לשמוע מקרא מגילה, פסק כמהר"ם מרוטנבורק דשרי, ובתשובות הרא"ש כלל כ"ז דין ב' משמע דדוקא מצות עשה שבגופו כמו ציצית ותפילין או למול את בנו חייב (מפני שהם מצוות דאורייתא), אבל לענין לשמוע ברכת מילה וברכת חתנים אינו רשאי לילך מביתו, דמשמע התם כל שכן לשמוע מקרא מגילה דיכול גם כן לשמוע בביתו (ועוד, דמילה דאורייתא, ומקרא מגילה מדברי קבלה) דאינו רשאי לילך בשבילה לבית הכנסת. לפיכך הואיל והלכה רופפת בידינו לא ילך מביתו, אלא ישמע מקרא מגילה בביתו[71], אע"פ דאבלות אחר ג' ימים דרבנן[72] הואיל ומקרא מגילה גם כן אינו דאורייתא, ומכל שכן היכא דיכול לקיים שתיהם כמו הכא אין לזלזל באבלות. וכן משמע מדברי הרוקח[73], זה לשונו, פורים שחל להיות במוצאי שבת ואירע שום אבל קודם פורים והאבל יושב בבית הכנסת בשבת במנחה כשיהיה שם לא יצא אלא ישב שם וישמע כל התפילה והמגילה, ולמחרת לא יצא מפתח ביתו אלא קורים לו המתפללים עימו או קורא בעצמו. וכן אם יום פורים באמצע השבוע אמרינן במועד קטן[74] אבל אינו יוצא מפתח ביתו, עכ"ל. וכן נ"ל המנהיג להורות להלכה פסוקה וקבועה.

66 והוא כדעת מנהגי מהרא"ק סי' פג, מנהגי מהרי"ל הל' פורים סי' יא ומנהגי ר"א טירנא עמ' קסא שמלין קודם המגילה, וכ"פ הרמ"א סי' תרצג סע' ד. אבל במנהגי מהר"ש סי' תנד ותרוה"ד סי' רסו נקטו למול כרגיל לאחר סיום התפילה. גם בדורות מאוחרים נחלקו המנהגים: ביוסף אומץ סי' תתרצח ובהגהות מה"ר הירץ על מנהגי מהרי"ל שם כתבו שהמנהג בפפד"מ למול בסיום התפילה, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רסג ולר"י קירכום עמ' רכ כתבו למול לפני המגילה. וראה בהרחבה על השיטות השונות בספר ימי משתה ושמחה לר"י פאק, ירושלים תשס"ו, עמ' מג-מד.

67 בשו"ת שאגת אריה סי' ב הביא דברי הפר"ח שמצוה דאורייתא קודמת למצוה מדרבנן, וחלק עליו, עיי"ש הוכחותיו.

68 אסתר ח, טז. ומש"כ שם "ששון" נדרש במגילה טז, ב שהוא ברית מילה.

69 סמך זה במנהגי מהרי"ל שם מחתנו הח"ר קאפמן. [כתב בשו"ת דברי יציב או"ח סי' רצו: "וצ"ב לשונו דאם לא מל אותו לא היה בכלל יהודי, דפשיטא שגם קודם המילה יש לו דין ישראל גמור לחלל עליו את השבת וכיו"ב". וראה ביאור הדבר בספר משנת יעקב לגר"י רוזנטל זצ"ל הל' מילה פ"ג ה"ב וספר זמנים ח"ב עמ' רפה].

70 מו"ק פ"ג סי' פה.

71 נחלקו בזה השיטות, ראה במנהגי מהרי"ל עמ' תלא-תלב ושו"ע ורמ"א סי' תרצו סע' ד. וראה בספר "ימי משתה ושמחה" פרק כט סי' ב בהרחבה.

72 לחלק מהשיטות אבלות יום ראשון מדאורייתא, ראה אנצ' תלמודית ערך אבלות פרק א, אבל תוקפו של אבלות שלושה ימים, כשלושה ימים לבכי, ראה ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה.

73 סי' רמ.

74 כג, א.

ולכאורה נ"ל להביא ראיה ממה שכתב התוס' במו"ק דף כ"א עמ' ב'[75] דרשאים לילך לבית הכנסת בט' באב, ועל כרחך הטעם מפני שכל העם אבלים באותה שעה. א"כ הגע בעצמך, בפורים שכל העם שמחים, ועיקר השמחה בבית הכנסת, שמדליקים אבוקות גדולות, ובפרט בזמן הזה שמדליקים פולוור[76] לשם שמחה, אסור לו לילך לבית הכנסת. ומה שכתב בהגהת שו"ע[77] או"ח סי' תרצ"ו בשם התוס' מו"ק דרשאי לילך בפורים, הוא טעות סופרים, ובין פורים לט' באב נתחלף לו להמעתיק.

יב. משלוח מנות דוקא שתי מתנות[78] לאיש אחד. ויהיו המנות מין ממיני תבשילין או ממיני מרקחת, ויהיו לפחות שוה פרוטה, כן כתב[79] בעל תרומת הדשן בסי' קי"א בשם הרמב"ם[80].

האבל שולח לאחרים, דחייב בכל המצוות, וזו היא מצוה מדברי קבלה. ואין שולחין לו תוך י"ב חודש, אא"כ אין שום בעה"ב אחר עימו באותו עיר כי אם האבל יכול לשלוח לו כדי לצאת יד"ח משלוח מנות[81].

ונשים חייבות גם כן במצות משלוח מנות. ואשה משלחת לאשה ואיש לאיש, ולא איש לאשה שלא יבוא לידי ספק קידושין[82].

יג. ומתנות לאביונים. לשון הרמב"ם[83], טוב לאדם להרבות במתנות לאביונים ממשלוח מנות איש לרעהו, שאין שום[84] שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות, שכל מי שמשמח לב האומללים האלה דומה לשכינה, שנאמר להחיות לב נדכאים[85]. ובשל"ה[86] כתב דצריך להפריש מתנות אלו מכיסו ולא ממעות מעשר, אא"כ הפריש תחלה מכיסו כפי מסת ידו ואינו מספיק לכל העניים הבאים אליו רשאי ליתן אח"כ ממעות מעשר, עכ"ד. וכתב האו"ח סי' תרצ"ד[87] ובבא מציעא דף ע"ח[88], אם גבו מעות לחלק לעניים בפורים והיה הרבה יותר מצרכי עניים שבעיר אין הגזבר רשאי להפריש מהם לפי ראות עיניו לצורך פורים ליתן המותר לקלפי[89] של צדקה, אלא יתנם כולו לעניים שבעיר לצורך פורים כדי שישתו וישמחו בריוח, הואיל ונדבוהו העם לצורך פורים.

75 ד"ה מכאן.
76 אבק שרפה, ראה מ"א סי' תרסט ס"ק א.
77 סוגריים לציון מקורות הרמ"א, ולא ברור מי הכותבם.
78 אצ"ל: מנות.
79 לתת מיני אוכל ולא בגדים וכלים. על שיעור שוה פרוטה ראה בספר ימי משתה ושמחה לרב פאק עמ' רפב.
80 הל' מגילה פ"ב הט"ו.
81 שו"ע ורמ"א סי' תרצו סע' ו.
82 רמ"א סוף סי' תרצה.
83 הל' מגילה פ"ב הי"ז.
84 אצ"ל: שם.
85 ישעיהו נז, טו.
86 מסכת מגילה פרק נר מצוה סי' ד.
87 סע' ב.
88 עמ' ב.
89 אצ"ל: לקופה.

ודוקא הגבאי לא ישנוהו כמו שכתבתי בהלכות תענית אסתר[90], אבל העני רשאי לעשות בו מה שירצה.

יד. בענין סעודת פורים, קודם שישב לאכול ילמד תחילה, דכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה[91], ודרשו בו[92] אורה זו תורה. על כן בתחילה ילמד תורה ואח"כ שמחה. דרכי משה או"ח סי' תרצ"ה ס"ק ב'[93] בשם מהר"י ברין.

ולענין הסעודה, זה לשון של"ה[94], וכל מי שמקדים ומזרז ביותר לעשות הסעודה בהשכמה הוא משובח בעיני, וכ"כ מהר"ר איסרלן (בעל תרומת הדשן בפסקיו[95]) שהוא ורבותיו נהגו בכל השנים עיקר הסעודה שחרית[96]. [הגה"ה: רצונם במה שכתב בכל השנים, אפילו אינו חל בערב שבת, דאי חל בערב שבת פשיטא שצריך לסעדו בשחרית ממש כדי שיכנס לשבת בתיאבון[97]]. וטעם דמסתבר הוא, דהא סעודה זו היא נגד סעודת אסתר שעשתה על המלך, ובודאי היתה הסעודה בעת שדרכן של מלכים לאכול. ובסעודה זו נתלה המן, ונתנו הקדמונים[98] סימן, וישבות המן ממחרת[99], כלומר המן נתלה במחרתו של פסח וכו'. וסימנא מילתא היא, שאמר ממחרת נתלה, שמע מינה שסעודת אסתר היתה במחרת. על כן ירא שמים ישמח בשמחה של מצוה, ויתחיל סעודתו במחרת בזמן הסעודה, וישב בשמחה ובטוב לבב עם רעיו ואוהביו, ועניים יהיו בני ביתו, וייגל בשמחת מצוה כנ"ל כל היום, ולהגיע זמן מנחה ומעריב יתפללם בכוונה, עכ"ל. ומצינו בתרומת הדשן כמו כן, הביאו של"ה והעתקתיהו, והביאו הב"י באו"ח סי' תרצ"ה, ודלא כשו"ע[100] שפסק שם שצריך להיות אחר מנחה. אמנם יש לומר דאלו ואלו דברי אלהים חיים, שצריך להתחיל קודם מנחה, ולהתענג ולפנק עד אחר תפילת מנחה ומעריב. אכן שומר נפשו ירחק שלא ישתכר קודם זמן מנחה ותחילת הלילה שהוא זמן מעריב, כדי שלא יבטל מהתפלל מנחה ומעריב. והואיל ומצוה להתחיל קודם תפילת מנחה, ראוי שיתחיל קודם זמן מנחה, דכשהגיע זמן מנחה אסור לו לישב בסעודה עד שיתפלל[101].

וקודם התפילות יאכל וישתה קמעא קמעא, וידבר דברי תורה כי זה השלחן אשר לפני ה'[102]. ואחר התפילות יאכל וישתה כפי אוות נפשו, אבל לא לאוות גופו. והנחתי סימן לזה,

90 לעיל עמ' רסה סי' ג.
91 אסתר ח, ט.
92 מגילה טז, ב.
93 לפנינו ס"ק ג.
94 מסכת מגילה פרק נר מצוה סי' ט.
95 שו"ת תרוה"ד סי' קי.
96 ועיי"ש שהמנהג הפשוט היה להתחיל אחרי מנחה ולהמשיך לתוך הלילה.
97 רמ"א סי' תרצה סע' ב ויוסף אומץ סי' תתשד.
98 ספר המנהיג הלכות מגילה עמ' רמד, ועוד.
99 יהושע ה, יב.
100 הגהת הרמ"א שם סע' ב.
101 שו"ע סי' רלב סע' ב.
102 יחזקאל מא, כב.

והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד[103], רצוני ראשית הסעודה תהי מצער ותחי נפשך, ואחריתה וגו'. [הגה"ה: ושמעתי הלצה[104] על פסוק זה שנוגע גם כן בענינא דהאי יומא. ע"פ מה שאמרו[105] פתחיה זה מרדכי, הרצון בזה, והיה ראשית התיבה של פתחיה דהיינו **פתח**, מצער, שתחלקהו לחצאים. חציה של **פ**, **מ**. חציה של **ת**, **ר**. חציה **ש ח**, **ד**. הרי **מרד**. ואחרית התיבה ישגה. דהיינו יה מן פתחיה תכפול. כפל של **י**, **כ**. כפל של **ה**, **י**. הרי **כי**. הרי **מרדכי**].

טו. ויראו שלא יתבטל התמיד בבית הכנסת, דהיינו בישובים שיש בהם מנין עשרה בצמצום ילכו הכל לבית הכנסת, ובקהילות[106] אם רוצה להשאר בביתו[107] יתפלל עכ"פ בשעה שהציבור מתפללין[108].

וא"צ לברך ברכת המזון קודם התפילה, כמו שכתב התוספות בפסחים דף ק"ב[109] וחולין דף פ"ז[110] והרא"ש שם, וכ"כ רמ"א באו"ח סי קע"ח[111]. אכן יניח מקצת חברים להסיב בשלחן[112], וכ"כ הכלבו בהלכות פסח[113].

טז. ואם משכה סעודתו עד תוך הלילה[114], כתב הרא"ש[115] שאין אומרים על הניסים, אבל הגהת מיימוני כתב בפרק ב' מהלכות מגילה[116] בשם מהר"ם שצריך לברך על הניסים, כדאשכחן רב צלי של שבת במוצאי שבת[117]. וכ"כ הב"י באו"ח סי' תרצ"ה בשם הר"י מקורביל[118]. וזה לשון מהרא"ט[119] במנהגים של פורים[120], ונ"ל באלו המדינות שעושין עיקר סעודת פורים אחר מנחה הוי כמו ג' סעודות[121] דשבת שמזכירין של שבת גם אם משכה סעודה שלישית טפי, והכי נמי לענין על הניסים הואיל והתחיל ביום ולא התפלל ערבית, עכ"ל.

103 איוב ח, ז.
104 מליצה.
105 שקלים ה, א.
106 בערים, שיש בהם ציבור גדול.
107 היו שהקלו להתפלל ביחידות תפילת מעריב במוצאי פורים, ראה מנהגי ר"א טירנא עמ' קס ובלקט יושר או"ח עמ' שס והערה 244 שם. כאן משמע להקל גם בתפילת מנחה, שהיא לשיטתו אחרי הסעודה או לפחות אחרי תחילתה. ביוסף אומץ סי' תתשא כתב להתפלל בציבור, עיי"ש.
108 ברכות ז, ב - ח, א.
109 ד"ה ועקרו.
110 ד"ה ומישתא.
111 סע' ב.
112 וכ"כ ביוסף אומץ סי' תתשא.
113 ל"מ.
114 כמנהג הפשוט באשכנז, ראה רמ"א סי' תרצה סע' ב, ועוד.
115 שו"ת הרא"ש כלל כב סי' ו. שם הוא גם לגבי שבת.
116 הי"ד.
117 בברכות כז עמ' א ועמ' ב מבואר שרב התפלל של שבת בע"ש, ובהמשך שם: "רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת", וצ"ע איך גרס ההגמ". והט"ז סי' קפח ס"ק ז גרס: "דאשכחן רב צלי של שבת בע"ש", ועיי"ש במור וקציעה ומש"כ בשו"ת יחו"ד ח"ג סי' נה בהערה.
118 שהביא דבריו האורחות חיים הל' פורים סי' לה.
119 מה"ר איזיק טירנא.
120 עמ' קס.
121 שם: סעודה שלישית.

מה שכתב שעושין סעודת פורים אחר מנחה אינו אלא שפת יתר, דאם התחיל ביום מה לי אם התחיל קודם מנחה או לאחר מנחה. ובאמת הדין הוא להתחיל קודם מנחה, כמו שכתבתי בסימן שקודם זה[122]. ולענין על הניסים מברכינן אפילו משכה סעודתו הרבה תוך הלילה[123], כמו שכתבתי בשם הגהת מיימוני, וכ"כ רמ"א בתשובה סי' קל"ב[124] והעתקתיהו בהלכות שבת סי' ל"ט[125].

אבל אם התפלל מעריב אינו מברך על הניסים[126]. וא"צ לברך קודם מעריב כדי שיברך על הניסים, דהמשך הסעודה הוי טפי מצוה כדי שיצא בסעודה זו לי"ד וט"ו, שגם בט"ו צריך לשמוח[127]. ולהתפלל מעריב אחר זמנו אינו נכון בכל השנה כמו שכתבתי בהלכות מעריב[128], וכל שכן בפורים דיש לחוש לשכרות[129].

יז. כתב רמ"א באו"ח סי' תרצ"ו[130] דמותר ללבוש בגדי אשה לאיש ושל איש לאשה בפורים[131], וכן מותר ללבוש כלאים דרבנן. והט"ז ביו"ד סי' קפ"ב[132] חולק עליו, וזה לשונו, ומו"ח ז"ל כתב[133] שיש לאסור את זה, והביא ראיה ממה שכתב ר"א ממיץ[134] שאסור לעשות כן מפני שמחת חתן או כלה, והשומר לאסור תבוא עליו ברכה כי יש הרבה מכשולות ח"ו מזה כשהולכין ביחד בלי היכר איש או אשה, עכ"ל. והב"ח שם האריך יותר. ואע"פ שכשמחליפין זה עם זה בבגדיהם יש להם היכר, אע"פ כן אחרים אינם מכירים אותם. וכ"כ של"ה[135] שהוראת רמ"א בזה אינה משנת חסידים בלבד[136], ושומר נפשו ירחק מהם.

ט"ו אדר

א. הסמוך לניסן נוהגין כמו בפורים[1] אלא שאין קורין מגילה ואין מוציאין ספר תורה כי אם כשחל ביום ב' דאז קורין פרשה של אותו שבוע, ואין שולחין מנות, והכל כמו שכתבתי בפורים קטן.

122 סי' יד.
123 וראה יוסף אומץ סי' תרעט.
124 אות ה.
125 שם ציין להל' ראש חודש (סי' י).
126 כ"כ המ"א סי' תרצה ס"ק ט, וכמבואר מלשון שו"ת מהרי"ל סי' נו סע' ו ומנהגי מהרי"ל עמ' תל, ועוד. אבל במקו"ח סי' קפח כתב שאפילו לאחר מעריב יאמר עה"נ, עיי"ש.
127 רמ"א סי' תרצה סע' ב.
128 עיי"ש בסי' א.
129 כ"כ במקו"ח סי' קפח שעדיף להתפלל מעריב בתוך הסעודה מחמת שכרות.
130 סע' ח.
131 שהמנהג לקולא, אע"פ שנחלקו הדעות בזה (שם).
132 ס"ק ד.
133 ב"ח יו"ד סי' קפב.
134 יראים סי' שפה-שפו.
135 מסכת מגילה פרק נר מצוה אות יז.
136 לא רק חומרא אלא חשש איסור, ולכן כל שומר נפשו ירחק.
1 לשמחה, וראה לעיל סוף סי' טז.

תצוה

א. שבת תצוה בשחרית קורא הכהן עד לזכרון. לוי עד לפני ה' תמיד. ג' עד לו ולזרעו אחריו. ד' עד אשה לה' הוא. ה' עד כל הנוגע במזבח יקדש. ו' עד אני ה' אלהיהם. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ובהעלות אהרן.

ומפטירין ביחזקאל מ"ג, אתה בן אדם הגד את בני ישראל את הבית וגו', שהוא מדבר בחינוך המזבח וז' ימי המילואים שהוא מעין חתימת הפרשה.

ב. במנחה קורין בפרשת כי תשא. הכהן עד תרומה לה'. לוי עד על נפשותיכם. ישראל עד לדורותם.

ג. **הפסקה שניה** אומרים יוצר אורות מאופל. ומזכירין נשמות אע"פ שבשאר שבתות השנה שיש בו קרוב"ץ אין מזכירין נשמות, עיין מה שכתבתי בהלכות שבת[1]. ובשנים שאין בהם כי אם הפסקה אחת כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[2] שאומרים אותו בשבת שלפני שבת הגדול, וכן נוהגין בפ"פ, זכור אזכרהו עוד בפרשת ויקרא אי"ה.

כי תשא

א. הכהן קורא עד לדורותם. לוי עד צויתיך יעשו. ג' עד לעשות לעמו. ומעשה עגל אין קורין בקול רם[1] אלא כמו שקורין התוכחות[2]. ד' עד על פני האדמה. ה' עד ונחלתנו. ו' עד בחלב אמו. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ויכל משה.

ומפטירין במלכים, ויד ה' היתה אל אליהו, ששם מדבר איך שהוכיח אותם אליהו על שעבדו את הבעל, דוגמת הוכחת משה לישראל על מעשה העגל.

ב. במנחה בשבת קורין בפרשת ויקהל. הכהן קורא עד ביום השבת. לוי עד אשר צוה ה'. ישראל עד מלפני משה.

פרשת פרה

א. אומרים קרוב"ץ אום אשר בך דבוקה, זולת אשרי כל חוסי בך. קדושתא אצולת אומן. אל נא. לטהר טמאים (כדי לשלם פרה שפתינו).

וקורין ז' גברי בספר תורה ראשונה בפרשה של אותו שבוע. והמפטיר קורא בפרשת פרה

1 סי' לג.
2 סי' תרצז.

1 פר"ח סי' תכח סע' ז.
2 ראה כסף משנה תפילה יג, י.

ריש פרשת חקת. ומפטירין כה אמר ה' וגו' וזרקתי עליכם מים טהורים וגו'. ואין מזכירין נשמות.

באותו שבת נוהגים החברות הקדושות של גומלי חסדים למתים[1] לעשות סעודת מצוה, דשבת זה מדבר מעסקי טהרה.

ויקהל

א. בשבת שחרית קורא הכהן עד מלפני משה. לוי עד נדבה לה'. ג' עד והותר. ד' עד מלמעלה. ה' עד זהב טהור. ו' עד מעשה רוקח. ז' עד סוף הפרשה. המפטיר חוזר וקורא מן ומסך שער החצר. ומפטיר במלכים, ויעש חירום, שמדבר בחזרת כל מה שנעשה בבנין בית המקדש, דוגמת חזרת מלאכת המשכן שבפרשה זו.

ב. במנחה קורין בפרשת פקודי. הכהן קורא עד ובשש. לוי עד ככר לאדן. ישראל עד כאשר צוה ה' את משה.

פקודי

א. בשבת שחרית קורא הכהן עד את משה. לוי עד סוף מעשה חושן. ג' עד כן עשו. ד' עד ויברך אותם משה. ה' עד כן עשה. ו' עד סוף מעשה קטורת. ז' עד סוף הפרשה. וצועקים[1] חזק, עין מה שכתבתי בפרשת ויחי. המפטיר חוזר וקורא מן ויכס הענן. ומפטירין ותשלם כל המלאכה[2], שהוא מעין השלמת מלאכת המשכן שבסדר זה.

ב. במנחה קורין כאשר ארשום לך בב' וה' לפרשת ויקרא.

1 החברה קדישא, בעיקר בטהרת המת, וראה לעיל פרשת שמות תחילת סי' א.

1 בפרשת ויחי: אומרים בקול רם.

2 כ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש שהפטרת ויקהל "ויעש חירום", והפטרת פקודי "ותשלם". וראה מנהגים שונים ב"ירושתנו" ח"ב עמ' קפא-קפב.

ויקהל ופקודי

א. באורח חיים סימן קל"ה[1], זה לשונו, ואם ביטלו בשבת התמיד ולא קראו הפרשה יקרא בשבת הבאה שתי פרשיות. וכ"כ האגודה[2] בשם אור זרוע[3]. וכתב[4] הר"מ מינץ בתשובה סימן פ"ה[5] דהיינו דוקא כשהשבת שביטלו בו התמיד לא היו בו שתי פרשיות מחוברות, אבל אם היו פרשיות מחוברות אין קורין לשבת הבאה כי אם שתי פרשיות לבד[6]. וכל שכן אם השבת שבוטל בו התמיד היו פרשיותיו ויקהל ופקודי, משום שאין קורין מספר לספר, עכ"ד. וכתב בעל כנסת הגדולה[7], וזה לשונו, והוא הדין אם בטלו התמיד בשבת שאין פרשיותיו מחוברות ולשבת הבאה הפרשיות מחוברות שאין לקרוא הפרשה של שבוע שעברה[8], עכ"ל.

והנה במה שכתב מהר"ם מינץ וכל שכן אם השבת שבוטל בו התמיד היו פרשיותיו ויקהל ופקודי וכו', אין בו פקפוק, ולא היה צריך לתלות דבר זה בויקהל פקודי, אלא אפילו ויחי אפילו הוא לבדו נשכח או נתבטל לסיבה מה אינו רשאי לקרותו בשבת פרשת שמות מטעם שאין קורין מספר לספר.

אבל מה שתלה בפרשיות מחוברות אפילו בלא ויקהל פקודי (אלא שהוציא ויקהל במכל שכן), הורה אדוני מו"ח הגאון נר"ו[9] הלכה למעשה בהיותו יושב באהל של תורה בקליווא בבית מדרש של הקצינים יורשי הקצין הר"ר אליהו עמריך ז"ל[10], בשנת תס"ב שבאו הצרפתים בשבת ראש חודש אייר כשהיו רוצים לקרות הפרשיות תזריע ומצורע ומרוב פחד ביטלו התמיד, ובשבת שאחריה היה אחרי וקדושים גם כן מחוברים, הורה שיקראו ד' פרשיות, תזריע מצורע אחרי וקדושים[11], והאריך שם בתשובה בחבילות כתביו כפתור ופרח[12].

1 רמ"א שם סע' ב.
2 מגילה סי' ל.
3 ח"ב הל' שבת סי' מה. "שלא לדלג פרשה אחת מן התורה, לפי כי מימות משה רבינו נתקן לקרות התורה בפרשיותיה ולהשלימה בכל שנה ושנה כדי להשמיעה לעם מצוות וחוקים. ואין לך לומר כיון שעבר זמן קריאתה הלכה לה אותה פרשה, לפי כי אין קבע בפרשיות לקרות פרשה זו בשבת זו וזו בשבת זו אלא כי כן נסדרו הפרשיות". וע"ע על הסברא והגדר בזה במאמר הרב נחום נריה שליט"א, אורייתא יז (תשנ"ג), עמ' עד-פ.
4 מכאן מביא ע"פ הלשון בכנה"ג שמובא לקמן.
5 עמ' תיב-תיג.
6 בשו"ת מהר"ם מינץ שם מבואר שלא משלימים כלל, וא"א להשלים רק פרשה אחת מפני שלא משלימים חצי תשלומין. בכנה"ג מהד' מכון הכתב תיקנו הלשון: "כי אם פרשת השבוע לבד", וכן הציע בשו"ת דברי שלום (לרב מזרחי) ח"א סי' צא.
7 הגהות טור, או"ח סי' רפב אות ז.
8 וכ"כ בעטרת זקנים ובהגהות חכמת שלמה על הרמ"א שם בסי' קלה.
9 הג"ר יהודה מילר זצ"ל.
10 ראה במבוא לשו"ת ר"י מילר (מכון ירושלים) עמ' 19 והערה 11.
11 והוא כשיטת ההגהות מנהגי ר"א טירנא הל' שבת אות מא שחלק על מהר"ם מינץ, ולקמן מחדש שהוא גם דעת האור זרוע. וע"ע במ"ב סי' קלה ס"ק ז.
12 ואינו לפנינו בשו"ת הנדפס.

ואני המנהיג אומר לפי קלשות דעתי שאין זה צריך פנים ולפני ולפנים, דמצינו בפסקי מהר"י ווייל סימן ס"ו, זה לשונו, בק"ק ערפורט היו הקהל בחרם של הגלחות בשבת פרשת נשא שלא קראו הסדרא, ובשבת פרשת בהעלותך ציויתי לקרות נשא ובהעלותך. וכן יש בידי תשובה איך שאירע מעשה בקלוניא שביטל אחד את התמיד בשבת פרשת אמור, ובשבת פרשת בהר הורה רבי אליעזר בר שמשון[13] לקרות אמור ובהר, והאריך בראיות, והתשובה באור זרוע בהלכות שבת (והיא היא שהביאה האגודה, שגם הוא הביאה בשם אור זרוע כמו שכתבתי לעיל, אלא שהמהר"י ווייל העתיק לשונו קצת יותר). ולפי מה שכתב מהר"י ווייל בשם רבי אליעזר בר שמשון שהורה בפרשת בהר לקרות אמור ובהר, על כרחך מעשה שהיה כך היה שהיו באותה שנה בהר ובחוקותי מחוברים, דאל"כ איך הורה לקרות אמור ובהר ולא חשש להנכנסין בשבת זו[14] שאינם יודעים שביטלו את התמיד בשבת אמור, ויחשבו שהלכה זו הוקבעה לדורות שלעולם אמור ובהר מחוברים (ונפקא מיניה נפקותא גדולה, דדוקא בהר ובחוקותי יש להם שייכות זה עם זה אבל לא אמור ובהר כמו שאכתוב לקמן). אלא ודאי בהר ובחוקותי מחוברים היו, והורה רבי אליעזר בר שמשון לקרות אמור בהר ובחוקותי, דבזה אין לחשוש להנכנסין שהכל יודעים שאין ג' פרשיות מחוברים. ומאחר שבאנו לזה קשה למה נקט הורה לקרות אמור ובהר, ולא נקט שהורה לקרות אמור ובהר ובחוקותי. אלא ודאי דהאמת אינו כמו שהעולם חושבין דבהר ובחוקותי, והוא הדין שאר שתי פרשיות, ויקהל פקודי, תזריע מצורע, אחרי קדושים, חוקת בלק, מטות ומסעי, ונצבים וילך, עיקר קביעותן הם שתי פרשיות, אלא שבשנות הפשוטות לפי מעט השבתות חיברו אחד אל אחד והיו לאחדים. אלא אדרבה, תחילת קביעותן הם פרשה אחת[15], אלא שבשנות העיבור לפי רוב השבתות חילקום לשנים שנים (דבאמת במחזור קטן לא נמצאו כי אם ז' עיבורים וי"ב פשוטים[16], א"כ בודאי עיקר הקביעות ע"פ הרוב). והואיל וכן נכון לקרות בהר בחוקותי כשהם מחוברים על שמו של בהר לבד, שכל פרשה נקראת על שם תחילתה. א"כ אפילו אם תזריע ומצורע כשהם מחוברים נתבטל קריאתם ובשבת הבאה הוקבע לקרות אחרי וקדושים, שפיר אנו יכולים לקרות ארבעתן כמו שהורה אדוני מו"ח נר"ו, דארבע שהן שתים הן.

ולכאורה נ"ל עוד ראיה אף שאינה חזקה כל כך ממה שהניחו[17] סימן **ב"ג המלך פת**[18] **וילך**, שפירושו אם יום ראשון של ר"ה הוא ביום ב' או ביום ג' מחלקין נצבים וילך שלא לקרותם יחד. והנה ידוע שיום ראשון של ר"ה אינו חל בימי אד"ו. ונשארו ד' ימים שיוכל לחול, דהיינו

13 כ"ה בפסקי מהר"י ווייל שם, אבל באו"ז שם כתב ר"א בר שמעון, וראה בספר המבוא לראבי"ה (אופטוביצר) עמ' 315.

14 גזירת הנכנסין ראה מגילה כא, ב, ועוד (לגבי ענינים אחרים, וכאן חידוש לגבי קריאה של פרשה שלמה).

15 ראה בנספח בסוף ספרנו.

16 שנים גו"ח אדז"ט, ראה לעיל פרשת שמות סי' א.

17 מחז"ו סי' שנ, טור ושו"ע סי' תכח סע' ד.

18 מלשון פתות אותה פיתים (שם).

בגז"ה. למה אמרו ב"ג המלך פת וילך, ולא אמרו ז"ה המלך צרוף וילך. דאף אם נניח שסימן זה יותר מובהק לפי שהוא פסוק בדניאל פת בג המלך[19], לאו כל אדם בקי בדניאל, ואחד בעיר ושנים במשפחה שקורא אותו, להיותו לשון ארמי ואין כל אדם בקי בלשון זה, וא"כ אדרבה הסימן עצמו צריך סימן כי ב"ג אינו תיבה שיש לו חיבור או משמעות, אבל תיבת זה יש לו פירוש, והוה ליה למימר זה המלך צרוף וילך. אלא שהמניח הראשון סבר פן יחשוב העולם שנצבים וילך הם שתי פרשיות, אלא אם זה המלך צריך לצרפם. והאמת אינו כן, אלא עיקר קביעותם הם פרשה אחת, וב"ג המלך אנו מפרידים אותם, וק"ל. נ"ל המנהיג, ואם שגיתי איתי תלין משוגתי.

ב. בשבת ויקהל ופקודי הכהן קורא עד מלפני משה. לוי עד והותר. ג' עד זהב טהור. ד' עד כאשר צוה ה' את משה, שמסיים שם הכהן כשפקודי נפרד (כי לעולם יש לקרות מנין חצי הקרואים בכל סדרה[20]. וכתב הט"ז באו"ח סימן רפ"ב[21] דאע"פ שמוסיפין לקרות יותר מז', קורין לרביעי באופן הנ"ל. דלא אמרו מנין חצי הקרואים בכל סדרא אלא מה שהוא חיוב מן הדין, אבל אותם שאינם ממנין השבעה אינם נחשבים לענין זה, עיי"ש). ה' עד כן עשו. ו' עד כן עשה. ז' עד סוף הפרשה. (ובמקומות שקורין אחרון[22], קורא השביעי עד סוף מעשה הקטורת והאחרון עד סוף הפרשה). ולענין חזק כתבתי הטעם בפרשת ויחי. והמפטיר חוזר וקורא מן ויכס הענן.

ומפטירים ותשלם כל המלאכה ששייך לסדר זה כמו שכתבתי לעיל בפרשת פקודי. וזה הכלל, לעולם מפטירין מעין פרשה שסיים בה, ועיין מה שכתבתי בפרשת אחרי קדושים ונצבים וילך.

פרשת החודש

א. לעולם שבת שלפני ראש חודש ניסן או בראש חודש עצמו. אומרים קרוב"ץ אות זה החודש. זולת אל עושה פלאות (ואם יש מילה בו ביום אומרים זולת של מילה). קדושתא אחדת עת דודים. אל נא. ראשון הוא לכם. ומוצאין שני ספרי תורה, בראשונה קורין ז' גברי בפרשה של אותו שבוע, ובשני קורא המפטיר החודש הזה לכם בפרשת בא. ומפטירין כה אמר ה' בחודש הראשון ביחזקאל. ואין מזכירין נשמות.

ב. ואם גם ראש חודש בו ביום, אומרים פיוט כנ"ל, ואין משנין כי אם שמוסיפין לומר אופן לך אלים.

19 דניאל א, ה.
20 לבוש סי' רפב סע' ד.
21 סוף ס"ק א.
22 ראה לעיל הל' קריאה בתורה סי' י.

ומוציאין ג' ספרי תורה, בראשונה קורין ששה גברי בפרשה של אותו שבוע, והשביעי קורא בשניה במוספים של שבת וראש חודש. ואומרים קדיש על השניה (כמו שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה[1], ושבת חנוכה וראש חודש, ושקלים וראש חודש). והמפטיר קורא בשלישית החודש הזה לכם. ומפטירין של פרשת החודש דבה סיים. ואין מזכירין נשמות.

ואמרים אלהיכם דשבת ראש חודש אפילו אם יש בו מילה, דלעולם אומרים אלהיכם מאותו מאורע שאומרים האופן בשבילו. במוסף אומרים פיוט המיוסד ע"פ ראשון לציון הנה הנם ולירושלים מבשר אתן[2].

ראש חודש ניסן

א. החודש הזה לכם ראש חודשים[1], כאשר יום ראשון של חודש הוא ראש לחודשו, כן כל חודש ניסן הוא ראש לכל החדשים. לפיכך אין אומרים בו תחנון ולא צידוק הדין, ואין מתענין בו כי אם תענית חלום[2] (וישב תענית לתעניתו אחר שכלה החודש[3]) ובכורות מתענין בערב פסח.

לפי שימים אלו כולם יוצאים בקדושה, כי מראש חודש עד י"ג בו ועד בכלל הקריבו הנשיאים כל אחד ביומו כמו שאכתוב לקמן, ובי"ד בו הקריבו הפסח, ומט"ו ואילך הם שבעת ימי הרגל, והואיל ויצאו רובם בקדושה נהגינן קדושה גם לימים הנותרים.

ב. כתב של"ה[4], מנהג טוב לקרות מראש חודש ניסן בכל יום ויום נשיא השייך לאותו יום, כי כל נשיא ונשיא היו לו סודות גדולות (ולא לחינם כתבה התורה סדר קרבנותיהן במעשה דכל יום, מה שהיה מספיק אחד מהם ולכתוב וביום פלוני הקריב פלוני נשיא פלוני, קרבנו כמשפט הראשון ומעשהו. כיון שלא היו חלוקים בקרבנותיהם, עיין מה שכתבתי בהלכות שבת[5]), וביום י"ג ניסן יקרא זאת חנוכת המזבח ותחילת פרשת בהעלותך עד כן עשה את המנורה, והוא נגד שבט לוי, עכ"ל.

ואחר שקרא הנשיא של אותו יום יאמר, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתאיר היום בחסדך הגדול על נשמתין קדישין דמתחדשין כצפרים ומצפצפין בשבחין ומצלאין על עמא קדישא ישראל. רבש"ע תכניס ותעייל הנך ציפרא קדישא לאתר קדישא דאתמר עלייהו עין לא ראתה אלהים זולתיך. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שבאם אני עבדך

1 סי' יז.
2 ישעיהו מא, כז.
1 שמות יב, ב.
2 שו"ע ורמ"א סי' תכט סע' ב.
3 המ"א שם ס"ק ו כתב שא"צ לשבת תענית לתעניתו אחר התענית בחודש ניסן, וכ"פ המ"ב שם ס"ק יא.
4 מסכת פסחים פרק נר מצוה סי' ח-ט.
5 סי' כ.

משבט פלוני (וצריך לפרוט בפה שם אותו שבט של אותו נשיא שקרא) שקראתי בתורתך פרשה של הנשיא היום, אזי יאירו נא עלי כל נצוצין קדישין וכל האורות קדושות הכלולות בקדושת זה השבט להבין ולהשכיל בתורתיך וביראתיך לעשות רצונך כל ימי חיי אני וזרעי וזרע זרעי מעתה ועד עולם אמן סלה, עכ"ל השל"ה[6].

ג. בענין טחינת החיטין למצות יזהר שיטחנום עכ"פ שתי שבועות קודם הפסח, וינקר הריחיים היטב ויחצוב האבן סביבותיו. והכיסים שעל הריחיים והגיגית ששופכים בה התבואה יקנח היטב וישים מפות בתוכן, שאינם נשמרים מן החימוץ, שטוחנין בהם שעורים שרויים שקורין מאלץ בלשון אשכנז שעושין מהן שיכר. ואחר הטחינה צריך לשמרו מן העכברים.

ויקרא

א. במנחת שבת פרשת פקודי ובב' וה' הכהן קורא עד לכפר עליו. לוי עד ריח ניחוח לה'. ישראל עד ריח ניחוח לה' שאחר זה.

בשבת בשחרית קורא הכהן עד מקום שקרא הישראל בב' וה'. לוי עד מנחה היא. ג' עד אשה לה' הראשון. ד' עד וכל דם לא תאכלו. ה' עד ונסלח לו הראשון. ו' עד ונסלח לו הרביעי. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן או מכל. ומפטירין בישעיה מ"ג, עם זו יצרתי לי, שהיא מדברת בתוכחה לישראל שאם ישמעו לא יצטרכו לקרבנות הכתובים בפרשה זו, והיינו דכתיב שם הנה שמוע מזבח טוב.

ב. שבת פנוי שבין פרשת החודש ושבת הגדול, והיינו בשנים שאין בהם כי אם הפסקה אחת, אומרים קרוב"ץ.

בק"ק פ"פ מתחיל אורות מאופל כמו שכתבתי בהלכות הפסקה שניה[1]. והטעם מפני שכל השבתות מן ראש חודש אדר עד אחר פסח אומרים בהם קרוב"ץ, לא יגרע שבת זה, וכיון שנשאר פיוט זה של הפסקה שניה שלא אמרוהו אומרים אותו בשבת זה. ולא יהא אלא כיוכ"פ שחל להיות בשבת דכיון שאין אומרים אבינו מלכנו ביוכ"פ עצמו מפני שהוא שבת כמו שאכתוב במקומו אי"ה[2], אומרים אותו בערב יוכ"פ, מה שאין אומרים בשאר ערבי יוכ"פ[3], הוא הדין הכא נמי.

ג. בשבת במנחה וב' וה' קורין בפרשת צו. הכהן קורא עד אצל המזבח. לוי עד לא תכבה. ישראל עד יקדש.

1 פרשת תצוה סי' ג.
2 יוכ"פ סי' טז.
3 רמ"א סי' תרד סי' ב.
6 אינו בשל"ה לפנינו. ומקורו בספר יסוד יוסף סי' פג ובספר תלמידו קב הישר סי' פח.

צו

א. על הרוב יבוא שבת הגדול בפרשה זו, והיינו בשנים פשוטות. ובעל עוללות אפרים[1] נתן סימן לזה, גדו"ל המצוו"ה ועושה.

ולפי שבשנות העיבור אינו חל בפרשת צו לא אחליט לכתוב דינים הנוהגים בו בפרשה זו, רק אח"כ אייחד לו פרק בפני עצמו.

ב. בשבת בשחרית פרשה זו קורא הכהן עד אשר יגע בהם יקדש. לוי עד איש כאחיו. ג' עד במדבר סיני. ד' עד כאשר צוה ה' את משה השני. ה' עד את משה הרביעי. ו' עד את משה החמישי. ז' עד סוף הפרשה.

ומפטירין בירמיה סימן ז', לא דברתי את אבותיכם וגו' על דברי עולה וזבח, שמשמעו גם כן כי שמוע מזבח טוב הכתוב בהפטרה לפרשת ויקרא, אלא שהקדימו עם זו יצרתי לי שבישעיה שקודם לירמיה לויקרא הקודם לצו.

ג. במנחה בשבת קורין בפרשת שמיני. הכהן קורא עד וירא אליכם כבוד ה'. לוי עד כאשר צוה ה' את משה. ישראל עד ויעשה כמשפט.

שבת הגדול

א. נוהגין בערב שבת זה לאפות חלות עני מקמח שנטחן לעשות ממנו מצות, כי מהרש"ל היה דורש[1], כל אחד יאפה חלה או תבשיל אחד מקמח הנטחן לפסח, כי שמא היה שם חשש חמץ ויתלה אותו בההוא שנטל ממנו קודם החג (והוא נוגע במה שכתב הטור באו"ח סימן תנ"ח דקודם זמן איסורו יש לנו מקום להקל ולבטלו[2]). והרא"ש[3] כתב שנוהגים בערב שבת הגדול לעשות חלת עני מכל הקהל ומחלקים אותם לעניים, ומיום שזלזלו בה נשתלחה מארה בתבואה.

ב. בשבת בשחרית אומרים: קרוב"ץ, אתי מלבנון כלה. זולת, אומרת אני מעשה למלך (ואם יש מילה בו ביום אומרים זולת של מילה). קדושתא, אוני פטרי רחמתים. אז תשע מכות. אל נא. אז רוב ניסים. אדיר דר מתוחים, שיש בו דיני הגעלה ואפיית מצות וביעור חמץ וסדר הגדה של פסח. ובכן כי אין לפניך לילה.

1 ח"ב מאמר לא.

1 מטה משה דיני פסח סי' תקמג: "ושמעתי ממורי ז"ל שהיה דורש" וכו'. של"ה מסכת פסחים פרק נר מצוה אות יד: "ושמעתי בשם הגאון מהרש"ל שהיה דורש" וכו'.

2 "ואני ראיתי בברצלונא מהמדקדקין שהיו אופין כל מה שצריכים למועד מקודם המועד, שאם יתערב עימו משהו מחמץ שיתבטל קודם איסורו".

3 רבי אשר מלוניל, ספר המנהגות דף כג.

ונוהגים הרבנים אשר בכל עיר ועיר מדינה ומדינה לדרוש קודם שמוציאין ספר תורה[4] לייסר את העם ולהודיעם דיני הגעלה, ואפיית מצה שמורה וערוכ"ה בכל מכל כל, אנשים ונשים [וטף למה בא ליתן עונש למביאיהם[5], ולא יהיה גמול ידו הדה[6] במצו"ת אנשים מלומדה[7] עד שידע להתעסק], וחומר איסור חמץ שהוא בכרת, והחכם יושב דורש ומזהיר, כי על כל אלה יביא אלהים במשפט[8].

ג. בענין הפטרה רבו הדעות. יש אומרים שמפטירין וערבה בסוף מלאכי. ויש אומרים דוקא כשחל בערב פסח, משום דכתיב בה הביאו את כל המעשר אל בית האוצר[9] וגו', דהיינו ביעור המעשר בשנה הרביעית דשמיטה[10], וזמן הביעור לא היה כי אם בערב פסח, כמו שכתב רש"י בפרשת כי תבוא בפסוק כי תכלה לעשר[11]. והרא"ש[12] כתב טעמא אחרינא[13] שהיו נוהגים לעשות חלת עני מקמח של מצות, ומיום שזלזלו בה נשתלחה מארה בתבואה רחמנא ליצלן כמו שכתבתי בסי' א', ובהפטרה זו כתיב והריקותי לכם ברכה[14]. וכן נוהגין בפ"פ[15].

ואמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[16] כתב שאפילו כשחל ערב פסח בשבת אין אומרים אותה[17], כי[18] מה לנו לביעור מעשר דאינו נוהג בחו"ל, עכ"ל, ואנו אין לנו אלא מנהגא.

4 גם ביוסף אומץ סי' תרכה כתוב שהדרשה היתה "אחר תפילת יוצר", וכן במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' פ. ברש"י (ברכות כח, ב ד"ה לא על) משמע שזמן הדרשה הוא אחרי תפילת שחרית וקריאה בתורה, לפני מוסף. וראה בלקט יושר או"ח עמ' ערה (דפו"ר עמ' 122) על דרשה "לאחר קריאת ספר תורה כשנחזור למקומה", וע"ע בקובץ המעין, ניסן תשס"ו, עמ' 43-47.

5 מליצה, להיפך מהקהל, ראה חגיגה ג, א. וראה לקמן עמ' ריג "אפיית המצות" סי' ב ויוסף אומץ סוף סי' תשו, וראה בשו"ע סי' תס ושם במ"ב ובה"ל על התקלות ההלכתיות שיתכנו בשיתוף הקטנים בהכנת המצות.

6 ע"פ ישעיהו יא, ח (והיינו יושיט ידו).

7 ישעיהו כט, יג.

8 וכן לקמן בסוף סי' ה כתב: "עיקר התיקון שדורשים בשבת הגדול הוא להזהיר את העם כיצד יתנהגו בצרכי פסח וביטול החמץ שהוא בכרת", והכוונה להוציא מאלו שנהגו לדרוש בשבת הגדול בעיקר בעניני פלפול או דרוש, וראה מנהגי מהרי"ל עמ' ט ומ"ב סי' תכט ס"ק ב.

9 מלאכי ג, י.

10 וכן בשנת השמיטה.

11 דברים כו, יב. אבל הרמב"ם (מעשר שני יא, ז) נקט שזמן הביעור ערב יו"ט האחרון, וראה דברי קהילות עמ' 455.

12 רבי אשר מלוניל, ראה לעיל סי' א.

13 בספר המנהגות לפנינו לא נמצא נימוק זה בענין ההפטרה.

14 מלאכי שם.

15 פפד"מ. המנהג הפשוט באשכנז היה לקרוא 'וערבה', בכל שבת שלפני הפסח (בגלל שמוזכרת בה הגאולה), או לפחות אם חל בערב פסח (בגלל ביעור מעשרות שכתוב בה, וזמנו בערב פסח בשנים ד' ו-ז' לשמיטה), ראה בספר הפרדס סי' שנג, אור זרוע שם תשובת ה"ר מנחם המכירי, מנהגי מהרא"ק סי' פ והגה שם, מנהגי מהרי"ל עמ' תיז והגה שם, מנהגי ר"א טירנא עמ' לג ומטה משה סי' תקמב בשם רבו המהרש"ל שלכן נקראת שבת הגדול. וע"ע בקובץ מוריה, ניסן תשע"ד, עמ' רכו-רכט.

16 סי' תרצח.

17 שם מעיד שכך המנהג אצלם בפפד"מ. וכ"כ גם במנהגי וורמיזא לר"י קירכום עמ' רכט ולר"י שמש סי' עב ובהגה שם, ועיי"ש בהערות המהדיר 10-11. מנהג זה מובא כבר באור זרוע ח"ב סי' שנג שהיו שנהגו כך ולא רצו להפטיר ב'וערבה' בגלל שמסתיימת ב"יום ה' הגדול והנורא".

18 טעם זה אינו נמצא ביוסף אומץ בכת"י ובנדפס.

ד. ערב פסח שחל בשבת בודקין את החמץ אור לי"ג, ושורפים אותו בערב שבת בשעה שישית כשאר כל השנים כדי שלא תשתכח תורת שריפת חמץ בשישית, ובשבת מבטלו בליבו[19]. ולענין תענית בכורים עיין מה שכתבתי בערב פסח שחל בימות החול[20].

ואותו ערב שבת אין מבשלין דייסא וכיוצא בה, ואין עושין פת הצנומא בקערה, או"ח סי' תמ"ד[21]. ומהרי"ו סי' קצ"ג[22] כתב שאין לתקן פרימזל[23]. ואאמ"ז מהרר"י האן ז"ל כתב[24] שאין לעשות קוגל או וועק שאלט[25] (מסכים[26] עם מה שכתב מהרי"ו סי' קצ"ג[27] שאין לפרר מצה ברייב אייזן[28]. שאע"פ שבפסח מותר, התם ליכא למגזר משום דבר אחר, דהכל יודעים שאין עושין דייסא ממיני קמח בפסח עצמו, אבל בערב פסח איכא למגזר שמא הרואה יחשוב שהוא דייסא מקמח עצמו ויורה היתר), אבל שאר שאלט מותר. ואם עבר ועשה מאחת מאלה שאסור לעשותן ונדבק קצת ממנו בקדירה, כתב המגן אברהם באו"ח סי' תמ"ד[29] שטוב להדיחו אפילו בשבת כדי להעביר החמץ.

ה. בשבת ערב פסח כתב בעל כנסת הגדולה באו"ח סימן תמ"ד, טוב להזהיר לחזן שלא ינגן שלא יאריך בתפילה ושלא יאמרו אותה בנחת שמא יבוא עת איסור חמץ (וכ"כ בספר חסידים סי' שי"ד), וכל שכן כשיש שמחה בקהל כמו מילה וכדומה לזה, שאי אפשר שלא יאריכו קצת הן בניגון הן בתורה, ראוי להתחיל ולהתפלל תיכף אחר שעלה עמוד השחר, כי היכי דלא ליתי ליגע באיסור חמץ, עכ"ל.

ומה שכתב שם עוד, זה לשונו, ולענין הדרשה שנוהגים מרביצי תורה לדרוש בשבת הגדול, טוב לדרוש אותה אחר תפילת מנחה ולא בשחרית[30], ומנהגי לדרוש בשבת שלפני שבת הגדול[31], עכ"ל, נ"ל המנהיג שהמנהג שהנהיג הוא לדרוש בשבת שלפני שבת הגדול הוא יותר נכון, כי עיקר התיקון שדורשים בשבת הגדול הוא להזהיר את העם כיצד יתנהגו בצרכי פסח וביטול החמץ שהוא בכרת, כמו שכתבתי לעיל סי' ב', ומה הועילו חכמים בתקנתם אם דורשין אחר מעשה[32].

19 שו"ע ורמ"א סי' תמד סע' א-ב.
20 לקמן עמ' רצא סי' ט.
21 סע' ג.
22 שו"ת מהר"י ווייל מהד' מכון ירושלים עמ' רעו.
23 שם: ורומזיל (אטריות).
24 יוסף אומץ סי' תשכט.
25 וועק = לחם, לחמניה. שאלט = חמין, צ'ולנט.
26 לא התבאר מיהו המסכים, וביוסף אומץ לפנינו ל"מ.
27 שו"ת מהר"י ווייל עמ' רעו.
28 = מגרדת. וראה ברמ"א סי' תעא סע' ב.
29 ס"ק ה.
30 בד"כ דרשו בשחרית, ראה לעיל סי' ב.
31 וכ"כ בא"ר סי' תל אות ב, חק יעקב שם ס"ק ב ומנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' פ, וכ"כ במ"ב שם ס"ק ב. וראה מש"כ בערוה"ש שם סע' ה.
32 וכעי"ז כתב במנהגי מהרי"ל עמ' נג לומר אדיר דר מתוחים בשבת הקודמת, "דאם ימתינו עד שבת הגדול דהוא ערב פסח מה צורך בו, וכל הנעשה נעשה".

ו. סעודה שלישית בשבת זה עושים בפירות ומיני תרגימא, או"ח סי' תמ"ד[33]. והתוס' בפרק ערבי פסחים דף ק"א[34] בד"ה טעימו מידי כתבו דוקא בסעודה שלישית יוצאין במיני תרגימה ולא בסעודת שחרית וערבית[35]. והפירות צריכים להיות משבע מינים[36], ויקבע של שבת בברכה אחרונה. ואם אין לו פירות משבע מינים יקח שאר פירות או דגים שנתבשלו בקדירה של פסח.

ובזוהר פרשת אמור[37] איתא שיעשה סעודה ג' בלימוד לפי השגתו. וכתב של"ה[38] דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, דמיני תרגימא רצונו לומר גם כן לתרגם דברי תורה וסודותיה מענינא של יום.

ז. במנחת שבת הגדול אפילו אינו[39] חל בערב פסח אומרים עבדים היינו עד לכפר על כל עוונותינו, תשובת מהרש"ל סי' פ"ו[40].

הגעלת כלים

א. אל יסמוך אדם על אנשי ביתו, אלא יהא עומד על גביהם. וקודם שיגעילם יבדקם היטב בבדקים וסדקאות שמא יש בהם חמץ[1]. והמנהג הוא להחמיר להגעיל כל הכלים אפילו כלי שתיה שתשמישם בצונן[2].

מ"מ צריך לדקדק כשמגעילים ביורה כל מיני כלים להגעיל בתחילה כלים שתשמישן בצונן, אח"כ כלים שתשמישן בחמין אלא שהם כלי שני כמו קערות והדולבקי, אחר כך הכפות אע"פ

33 ברמ"א.
34 עמ' א.
35 "שהם עיקר כבוד שבת" (תוס' שם).
36 לחומרא, והוא ע"פ שיבולי הלקט סי' צג: "ואחי השני מורי ר' יהודה בר בנימין זצ"ל מקפיד במיני פירות של שבעת המינין", הו"ד בב"י סי' רצא.
37 דף צה עמ' א.
38 של"ה מסכת פסחים פרק נר מצוה אות כ.
39 נראה שט"ס, ראה בהערה הבאה דברי מהרש"ל, וכן במנהגי מהרא"ק סי' פט בהגה ומנהגי ר"א טירנא עמ' לג מפורש: "אפילו אם חל בי"ד". [לא פורש האם ההוה-אמינא בגלל סברת הגר"א במעשה רב והיעב"ץ במור וקציעה ע"פ הדרשה "יכול מבעו"י" וכו', ראה בה"ל סי' תל, או אולי בגלל החומרות שנמצאות ברמ"א סי' תעא סע' ב לא לעשות דברים של פסח בערב פסח, כמו אכילת מרור וחרוסת, כדי שיהיה יותר "לתיאבון" בלילה. וראה סידור בית יעקב ליעב"ץ (דף רלו, ב על "יכול מבעוד יום") שכתב שבערב פסח ודאי עדיף לא לקרוא את ההגדה מפני הפסד החביבות, עיי"ש].
40 לפנינו בשו"ת מהרש"ל הוא בסי' פח (בדפוס ישן של המהרש"ל לא מצוינים סימנים פז פח, והכל נמשך אחר סימן פו, ואחריו סימן פט): "שיחזור האגדה מקודם, וכן נהגו לאומרה במנחה של שבת הגדול אפילו חל פסח ביום א', והוא משום חיזור". וכ"כ הרמ"א סי' תל סע' א, "וכן מנהג פשוט במדינת אשכנז" (מו"ק שם). וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' פא הערה 14.
1 שו"ע סי' תנא סע' ג ורמ"א שם סע' ה.
2 רמ"א שם סע' ו.

שגם הם כלי שני לפעמים מגיסין בהם בקדירות, ואחר כך הקדירות עצמם שתשמישן בחמי חמין והם כלי ראשון. זה הכלל, כל מה שהוא בולע יותר מגעילין באחרונה, שאם תגעילהו בראשונה הרי הכלי השני שמבליע פחות ממנו יבליע מה שהפליט החמור ממנו[3].

ויורה קטנה מכניסין בתוך יורה גדולה[4]. וכל אשר יבוא באש תעבירו באש[5].

אפיית המצות

א. אפיית המצות כתב הטור סוף סימן תנ"ח, ואני ראיתי בברצלונה מהמדקדקין שהמה אופין כל מה שצריכין למועד מקודם המועד, שאם יתערב עימו משהו חמץ יתבטל קודם זמן איסורו, עכ"ל. ומנהג יפה הוא, עיין מה שכתבתי בשבת הגדול סי' א'.

ב. ושמרתם את המצות[1], שלא יניחו העיסה בלי עסק בו אפילו רגע אחת, ואם הניחוהו בלי עסק שיעור מיל הוי חמץ גמור, והוא רביעית שעה וחלק כ' מן השעה. וכתב בהגהות מיימוניות[2] בשם רא"ם[3], שיעור זה הוא בבית שאין בו אש, אבל אם יש בו אש או חמימות משאר דבר לפי יתרון החמימות ממהר להחמיץ, וצריך לתת לב לפי הענין, עכ"ל.

וזה לשון מהרי"ל[4], מה שרגילין העולם לשפשף ידיהם על גבי המצות אחר שתיקנם קודם אפייתם ואמרים לא יהיו מונחים פנויים, אין בו ממש, דאין זה מתעסק, אדרבה מחמת השפשוף יתחממו יותר ויתחמצו, עכ"ל.

ולא יתעסקו בו תינוקות, עיין מה שכתבתי בשבת הגדול סי' ב' הפלגה גדולה.

ג. כתב הטור באו"ח סי' תנ"ז, מפני שצריך לדקדק בשיעור עיסה שלא להרבות בו מפני חשש חימוץ, לכן טוב לקרב העיסות יחד בשעת הפרשת חלה, דשמא יש שלא היה בו שיעור, עכ"ל. וכתב בשל"ה[5] דמזה נתפשט מנהג הנשים כשלוקחות חלה מעיסת המצוה כופלין העיסה לשנים ולוקחין חלה משתי הקצוות, ולא שפיר עבדי, משום דמתחמם העיסה בשפשוף זה שמשפשפין העיסה בידיהם כשמחברין אותה מקצה אל קצה סביב המגלגלת, וראוי למחות לנהוג בשעת הפרשת חלה שיהא אחד עומד על גבי העיסה בקצהו השני לעסוק בו במגלגלת שלא יניח פנוי, עכ"ל. ובזמן הזה במקצת ישובים שתים רעות עושין, שלשין עיסות גדולות שקרובים להתחמץ ומקרבים הקצוות יחד.

3 כ"כ בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רסד ולקט יושר עמ' קפ (דפו"ר עמ' 82), ולא חילקו בזמן ההגעלה, וראה שו"ע סי' תנב סע' א וספר הגעלת כלים (בני ברק תשמ"א) לרב צבי כהן עמ' רעג.

4 מ"ב סי' תנא ס"ק פז.

5 שו"ע סי' תנא סע' ד.

1 שמות יב, יז.

2 הל' חמץ ומצה פרק ה אות ס.

3 ספר יראים סי' נב.

4 מנהגי מהרי"ל עמ' סו-סז.

5 של"ה מסכת פסחים פרק נר מצוה אות כה.

ערב פסח

א. ערב פסח שהוא בימות החול, הלילה שלפניו בודקין את החמץ. כתב רבינו ירוחם[1] והר"ן בריש פסחים בשם הראב"ד ז"ל[2] דמשום הכי נקט אור (כלומר אור לי"ד בודקין את החמץ), לומר שבתחילת הלילה שיש בו אור עדיין ראוי לבדוק כדי שלא יתרשל או שלא ישכח, וכיון דאותה שעה קושטא הוא שיש בה אור תנא אור משום לישנא מעליא, ולא תנא בתחילת ליל י"ד בודקין את החמץ. ואם לא מפני טעם זה, משום לישנא מעליא לא היה התנא שם חושך לאור. ומכאן אתה למד שהביעור צריך להקדימו עם אור היום כדי שלא יתרשל, עכ"ל.

ב. כתב מהרי"ל[3] ראוי ליטול ידים קודם בדיקת חמץ. וכ"כ אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסף אומץ[4]. ומהרש"ל[5] כתב דדוקא כשהן אינן נקיות, אבל כשהן נקיות הוה ליה מגסי הרוח. מ"מ אפשר לומר טעם אחר, מאחר דבדיקת החמץ באה לטהרת הרגל והיא מצוה חשובה על כן ראוי להחמיר בה ולעשותה בנקיון, עכ"ל. ובתשובה[6] סי' פ"ו מסיק, מ"מ על ידי היסך ושפשוף טפי עדיף, עכ"ל, רוצה לומר דלא נראה מגסי הרוח.

ויש לחלק דדוקא כשהוא נוטל ידיו לבדיקה הוה ליה מגסי רוח, אבל כיון שצריך לברך על ביעור חמץ נראה כנוטל ידיו לברך בנקיות. וא"ת הא אמרו חז"ל[7] הנוטל ידיו לאכול פירות הוה ליה מגסי הרוח, והתם נמי לא סגי דלא יברך, וי"ל דלא דמי, בשלמא גבי פירות אי בעא לא אכיל ואינו מביא עצמו לידי חיוב ברכה, וכיון שזה תלה בבחירה ודאי הוי מגסי הרוח, אבל הכא לא סגי דלא יבדוק, וכיוון שבודק צריך לברך, ושפיר יכול ליטול ידיו לברך בנקיות[8], נ"ל המנהיג.

ג. כתב הטור באו"ח סי' תל"ג בשם אביו הרא"ש, נוהגים באשכנז לבדוק בנר של שעוה ולא של חלב, כי ירא שמא יטיף על כלים. ולא בשל שומן שירא שמא יטיף על כלי חלב, ולא בשל שמן שירא שמא יטיף על הבגדים, עכ"ל. כלומר, ומתוך שהוא ירא לא יתן דעתו לבדוק יפה.

ומהרי"ו כתב[9], בנר של שעוה יחידי (ורוצה לומר, שלא יבדוק לאור האבוקה, כמו שכתב הטור[10]). וכתב בעל כנסת הגדולה באו"ח סי' תל"ג פירוש על דברי מהרי"ו, זה לשונו, נראה פירוש דבריו שלא יחבר שתי נרות כאחד (דהיינו אבוקה), אבל בשתי נרות נפרדות כגון שזה נוטל אחת וזה נוטל אחת אין בכך כלום. ואדוני אמ"ז מהר"י האן ז"ל כתב[11] דבלאו הכי לא

1 רבינו ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב ה חלק א דף לח טור ב.
2 והוא בהשגת הראב"ד על בעה"מ שם.
3 מנהגי מהרי"ל עמ' לו.
4 סי' תשיא, שכך עושים "המדקדקים".
5 שו"ת מהרש"ל סי' פו.
6 שו"ת מהרש"ל.
7 חולין קו, א.
8 חילוק בין ברכת המצוות שחובה גמורה לבין ברכת הנהנין שבחירית, וראה לגבי עריבות במצוות בר"ה כט, א ורש"י שם.
9 שו"ת מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רסו.
10 שם.
11 יוסף אומץ סי' תשיג.

סגי, שהבודק צריך להיות נר בידו וילך עימו עוד אחד ובידו נר דולק כדי שאם יכבה הנר בתוחבו בחורין וסדקין ידליקו מהאחרת, משא"כ באם אין לו כי אם נר אחת אינו בודק שפיר שמתיירא שמא יכבה.

ד. כתב הכל בו[12], נהגו בקצת מקומות שמניחין פתיתין של חמץ באיזו מקומות כדי שאם יבדוק ימצאם, שאם לא ימצא כלום הוי ברכה לבטלה[13]. ומהרי"ו בשו"ת סי' קצ"ג[14] כתב טעם בשם מהר"י ז"ל[15] שאם לא ימצא כלום חיישינן שמא ישכח הביטול, ומתוך שהוא רואה נזכר. ובספר תמים דעים סי' כ"ח[16] כתב דמעשה נשים הוא ואין במנהג זה שורש.

ה. כתב מהרי"ו בשו"ת סי' קצ"ג[17], נשים ועמי הארץ יבטלו החמץ (כלומר יאמרו כל חמירא) בלשון אשכנז. וכתב בעל כנסת הגדולה[18] דלאו דוקא לשון אשכנז אלא בלשון שמבינים[19], אלא דבאתריה דמהרי"ו היו מדברים לשון אשכנז. ונ"ל המנהיג דתחילת התייסדות הנוסח בלשון תרגום נעשה במקום שעמי הארץ מדברים בלשון ארמי. והטעם, שאם לא יבינו הביטול אינו נתבטל[20], דצריך להיות הביטול בלב. וכבר כתבתי בהלכות תפילת י"ח[21] דאי איישר חילי אתקן שעמי הארץ ונשים יתפללו כל התפילות בלשון שמבינים.

ו. ואחר שביטל את החמץ נוהגים לאכול, אבל קודם לכן אסור לאכול שמא ימשך סעודתו ויבוא לידי שכחה[22].

וכתב אאמ"ז מהר"י האן בספרו יוסיף אומץ[23], זה לשונו, ראוי ונכון לאכול עד פסח דוקא בבית החורף שאוכלין שם בפסח עצמו, דאז ודאי נזהרין יותר לבער החמץ, משאוכלין זה בזוית זה וזה בזוית זה דיש לחוש לבוא לידי תקלה, עכ"ל. ואחר שאכלו ינערו הפתיתות הנשארים למקום שאין רגלי בני אדם מצויין שם, ובתנאי שיוציאם מרשותו.

ז. בענין אכילת חמץ בערב פסח, זה לשון של"ה[24], ראה ראיתי ברוב המון עם שאינם נזהרים ואוכלים לאחר ד' שעות על היום. ועבירה גוררת עבירה, שנמשכין בשריפת חמץ ובא שש קודם שנשרף. ואז שתים רעות עושין, אינם מקיימין מצות שריפת חמץ, וגם הביטול שמבטלין אינו ביטול כי הוא לאחר זמן איסורו[25] ואז אין החמץ ברשותן, כי כבר נהגו שלא לבטל עד אחר שנשרף[26]. ורע עלי המעשה לנהוג קולא בדבר כזה, ובפרט במצוה שאינה באה לאדם

12 סי' מח.
13 ועיי"ש שדן האם הברכה על החיפוש והביעור אם ימצא, או רק על הביעור בפועל.
14 עמ' רסז.
15 מהרי"ל, בשו"ת מהרי"ל החדשות סי' מח ומנהגי מהרי"ל עמ' מ.
16 לפנינו סי' כט (ונמצא בשו"ת הראב"ד סי' פד).
17 עמ' רסח.
18 סי' תלד בהגה"ט.
19 וכ"כ הרמ"א סי' תלד סע' ב.
20 ראה מ"ב שם ס"ק ט.
21 סוף סי' ה.
22 שו"ע סי' תלא סע' ב.
23 סי' תש.
24 מסכת פסחים, פרק נר מצוה אות יח.
25 כבר בשעה השישית, מדרבנן.
26 רמ"א סי' תלד סע' ב.

כי אם פעם אחת בשנה. על כן בני יצ"ו הזהרו בנפשותיכם להשכים בבוקר בבוקר, וזריזין מקדימין למצוה, ומכם יראו העולם וכן יעשו ותהיו זוכים ומזכים את הרבים, עכ"ל.

בערב פסח אין אומרים מזמור לתודה ולא למנצח[27]. ואין מקיזין דם, עיין מה שכתבתי בהלכות ערב שבועות[28].

ח. זה לשון הטור[29], נוהגים הבכורות להתענות. נ"ל המנהיג לדייק מזה שמורה לנו בזה חידוש הדין דגם בכור נקיבה ראוי להתענות[30], אע"פ שאין בה קדושת בכורה ולא משפט הבכורה לענין ירושה. וליכא למימר דאם כן היה משמע דוקא נקבות ולא זכרים מדלא נקט בכורים (בריבוי זכרים), דיש לומר דנקט נקבות וכל שכן זכרים.

ונוהגים[31] שתינוקות קטנים שלא הגיעו עדיין לחינוך אביהם מתענים עליהם[32]. ואם גם אביהם בכורים אמהם צריכין להתענות[33]. ואם אמהם בכורות בזה יש להקל שיוצאים גם הילדים באותו תענית, דהא יש מקילין דאין הנקיבות מתענות[34]. לפיכך אין גוזרין שיתענו עוד יום אחד אחר כלות חודש ניסן לתשלום התענית בעד התינוקות, ועיין מה שכתבתי בערב יוכ"פ[35].

וראיה לדברי שאין תענית זה תולה במי שיש לו קדושת בכורה, דאם כן גם בכורי כהנים ולווים לא היו חייבים להתענות, ומנהגינו דהכל מתענים.

אחר כותבי זה מצאתי בתשובת מהר"י סג"ל[36] סי' י"ד, זה לשונו, ועל תענית שמתענין הבכורות בערב פסח מה דינו בבכור בן לוי, אי נמי בבכור פטר רחם שאינו בכור מאב, ונקיבה שהיא בכורה, וגדול הבית בבית שאין בו בכור[37]. הכהנים והלווים פטרו בני ישראל במדבר מפדיונם[38], ויליף בגמרא[39] ק"ו שבעצמם לא יתנו (לענין פדיון), ומי נפיש קדושתייהו שבחטא העגל נלקחה קדושת הבכורות וניתנה לבני לוי שלא חטאו משום הכי לא יתענו[40], כל

27 רמ"א סי' תכט סע' ב.
28 לקמן עמ' שכד.
29 סי' תכט.
30 צ"ע, שהרי בלשון חז"ל בכורות משמש לזכרים.
31 מכאן מבאר שאין חובה גמורה לנקבות.
32 מנהגי מהר"ש סי' כ סע' ג, הו"ד גם במנהגי מהרי"ל עמ' נא.
33 כ"כ הרמ"א סי' תע סע' ב, שכך נוהגים. ולא כמנהגי מהרי"ל שם שאב בכור תעניתו עולה גם לבנו בכור וא"צ שהאם תתענה עבור בנה. וכן מבואר במנהגי מהר"ש סי' קסח סע' ב, וראה מ"ב שם ס"ק ט.
34 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' נ ששאר פוסקים חולקים על האגודה (ראה לקמן) ופוטרים נקבות מלהתענות, וכ"כ הרמ"א סי' תע סע' א שלא נהגו נשים להתענות.
35 לקמן עמ' שעח סי' ג.
36 שו"ת מהרי"ל.
37 ע"כ השאלה.
38 במדבר פרק ג.
39 בכורות ד, א.
40 לשון תמיה (הערת המהדיר שם).

שכן דצריכין טפי להתענות בכוריהם שלא נוכו עם המצריים ועדיין לא הוקדשו אז. ובכורות נקבות כתב אגודה[41] שצריכין להתענות, וראיה מבתיה בת פרעה[42], עכ"ל.

ט. ואם חל ערב פסח בשבת מתענין ביום ה' שלפניו[43] (עיין מה שכתבתי בהלכות ראש חודש[44]). וכתב מהרי"ל[45] דאז רשאי לאכול בין השמשות קודם בדיקת חמץ, דשמא יסתכן ואינו יכול לבדוק ועובר על תקנתא דרבנן. וסיים וכ"כ ר' יחיאל[46] (אחיו של הטור[47]). ואעפ"י שסיים דבריו ואמר לא סמיכנא אנפשיה, אך אי מצטער ליה ימצא אחר הבודק בשבילו או יטעום טעימא בעלמא, עכ"ל ר' יחיאל, וסיים מהרי"ל אעפ"כ ראוי לעשות כן, דאשכחן דגם הראב"ן[48] בתענית דימים הנוראים היה אוכל לעולם אחר שיצאו מבית הכנסת, עכ"ל מהרי"ל. ובכל זאת לא יקבע סעודתו באותה שעה, שמא ימשך סעודתו ויבטל זמן בדיקת חמץ כמו שכתבתי לעיל, אלא יאכל פירות ומרקחת.

י. אם יש מילה בערב פסח ואבי הבן או בנו[49] בכור שצריך להתענות, מעשה כזה אירע בווירמיישא, ופסק בעל חוט השני[50], הובא בתשובה שאלה כ"ה, שהורה הלכה למעשה שלווה תעניתו ופורע ביום אחר, או מתירין לו התענית בפתח של חרטה שאם היה יודע שיזדמן לו מילה באותו יום לא היה מתענה בערב פסח, עיי"ש שהאריך בראיות ושקיל וטרי, הפוך בה והפוך בה. וסיים, ואי לאו דמסתפינא דלא לימרו שרי לן תרבא[51] הוה אמינא דכל הסמוכים[52] שרין, אבל ודאי בעלי ברית (והם אבי הבן והסנדק והמוהל) שרו לאכול ביום המילה באחד מן הדרכים דכתיבנא[53], עכ"ל.

יא. בענין מכירת החדר[54], אף שבזמן הזה אין המנהג בין הסוחרים ליתן שטרות במקח וממכר כאשר השל"ה[55] מחמיר, אלא שנוהגין כמו שכתב הטור בחו"מ סי' ר"א בשם הרא"ש שכתב

41 פסחים סי' צא.

42 "וראיה ממדרש (שמו"ר יח, ג) דבת פרעה אהני לה זכות משה רבינו, אלמא דגם הן היו באותו הנס" (מנהגי מהרי"ל עמ' נ).

43 שו"ע ורמ"א סי' תע סע' ב.

44 לעיל עמ' קצד סי' ג.

45 מנהגי מהרי"ל עמ' נ-נא. ועיי"ש סידור הדברים, וכבר העיר שם המהדיר שכאן הדברים נמצאים בשיבוש.

46 שם מובא רבי יחיאל [והוא בתוס' במרדכי ערבי פסחים (תוס' ר"פ), על דף קז, ב] שהיה מתיר לאכול מיני תרגימא בתענית בכורות.

47 להערה הקודמת, שמובא כבר בתוס', א"כ הוא רבי יחיאל מפאריש מבעלי התוספות ולא בנו של הרא"ש.

48 ראבי"ה ח"ג סי' תתנח, שכך שמע מעידים על זקנו הראב"ן.

49 כמובא לעיל סי' ח המנהג שהאב מתענה על בנו הבכור כשהוא קטן.

50 הגאון רבי יאיר חיים בכרך, מח"ס שו"ת חוות יאיר ומקור חיים. וראה מקו"ח סוף סי' תע.

51 ראה שבת קלו, ב ויבמות לז, א.

52 המסובים (חוט השני, שם).

53 וראה מ"ב סי' תע ס"ק י ושעה"צ שם ס"ק טז.

54 ראה מ"ב סי' תמח ס"ק יב "וכתבו האחרונים" וכו'.

55 מסכת פסחים פרק נר מצוה אות טז.

בפרק איזהו נשך[56] (וכ"כ הרי"ף שם[57]) שנותן הלוקח פשוט[58] אחד להמוכר ובזה נגמר המקח, עיי"ש[59]. וכתב עוד בשם (ר"ע) [ר"ח] דתקיעת כף קונה. ושתי אלו נוהג ג"כ בין הנוצרים. וכיון שאם אין היהודי רוצה לקיים המקח יכול הנוצרי לזכות בדין ערכאות שלהם, די לנו בקניה זו. אבל מה שכתב בהגהות מיימוני בפ"א[60] ופ"ז[61] מהלכות מכירה שמסירת המפתח קונה[62], אפשר דבאתריה דהרמב"ם[63] היה המנהג בין הסוחרים לקנותו בכך, אבל בזמן הזה אין זה מנהג אפילו בשני יהודים. וכיון שאינו נוהג אינו מועיל לבד בלי נתינת פשוט.

והאי תקיעת כף שכתבתי כתב הסמ"ע[64] דאינו תקיעת כף ממש שהוא כעין שבועה[65], אלא כך הוא המנהג, כשהמוכר גמר בליבו למכור והלוקח לקנות מכים כף אל כף וזהו גמר המקח.

ומה שכתב הב"ח שם[66] דג' קניינים אלו[67] אינם נוהגים בזמן הזה[68] היינו דוקא כששניהם יהודים.

ומכל שכן דאין צריך לכתוב שטרות[69], וזהו קולא גדולה שאין אדם רשאי להקל יותר.

ובזמן הזה רבים מתפרצים פרוץ מרובה על העומד שמוכרים החדר מלא תבואות ויין שרף או שכר שעורים השוה אלף ר"ט[70] בעד דמים מועטים[71], דמן הדין הוי מקח טעות ונשאר החמץ ברשות ישראל. ועוד עושין תחבולות ועורמות לגרום שלא יהיה הגוי יכול ליכנס לחדר וליקח כל אימת שירצה. והא בהא תליא, משום שמוכרים בזול יראים שירצה הנוצרי לקיים המקח. וזה איסור גמור[72] כמבואר בהגהת רמ"א או"ח סימן תל"ז[73] ותמ"ח[74]. על כן ראוי

56 ב"מ פרק חמישי סי' עב.
57 ל"מ.
58 מטבע שהיה בזמנם.
59 מדין קנין סיטומתא (מנהג הסוחרים), עיין ב"מ עד, א. מנהג הסוחרים מועיל גם במכירת חמץ, וראה מ"ב סי' תמח ס"ק יט "כתבו האחרונים" וכו', ושם בשעה"צ ס"ק נב ובה"ל סוף ד"ה בדבר מועט.
60 אות ג.
61 אות ה.
62 מדין סיטומתא, ראה ב"י חו"מ סי' רא ורמ"א שם סע' ב. וראה מ"ב או"ח סי' תמח ס"ק יט.
63 כוונתו להגמ"י.
64 חו"מ סי' רא ס"ק ה.
65 שו"ע יו"ד סי' רלט סע' ב.
66 חו"מ סי' רא.
67 מסירת מפתח, נתינת פשוט, תקיעת כף.
68 בקרקעות, עיי"ש בב"ח.
69 ראה תחילת הסימן כאן.
70 רובל טהאלער.
71 בשו"ע סי' תמח סע' ג כתב שאפשר גם "בדבר מועט", ובבה"ל שם כתב שהמנהג למכור במקח הסמוך לשויו של חמץ.
72 משנה ברורה סי' תמח ס"ק יב: "וצריך למסור לו המפתח מחדר שמונח בו החמץ כדי שיוכל לכנוס בשעה שירצה וליטול את חמצו שנמכר או ניתן לו, או שעכ"פ יאמר לו הישראל בכל עת שתרצה תוכל ליקח המפתח מחדרך וליכנס בו ליטול את חמצך. ואיסור גמור הוא להניח שום חותם או מסגר על החדר או על החמץ כדי שלא יוכל הנכרי ליטול את החמץ, דמוכח מזה דכל המכירה לא היה רק הערמה בעלמא. ואם עשה כן מתחילה בשעה שמכר אפילו בדיעבד אסור החמץ דלא סמכה דעתיה דעכו"ם".
73 יתכן כוונתו לסי' תלו סע' ג.
74 שו"ע שם סע' ג.

למוכרו דרך מקח וממכר קרוב לשויו, וליקח ממנו פשוט[75] ולמסור לו המפתח[76], ומסירת מפתח לבד אינו מועיל.

יב. לשלם פרים שפתינו ראוי לכל מי שיראת אלוהים בלבבו לומר בערב פסח אחר תפילת מנחה סדר הקרבת קרבן פסח. ובסדר היום[77] נמצא מועתק בקיצור[78], וזה לשונו[79], קרבן פסח מביא מן הכבשים או מן העיזים זכר בן שנה, ושוחטו בעזרה בכל מקום, אחר חצות י"ד דוקא, ואחר שחיטת תמיד של בין הערביים ואחר הטבת הנרות של בן הערביים [הגה"ה: כדתנו רבנן אין לך דבר קודם לתמיד של שחר אלא קטורת בלבד, שנאמר[80] בבוקר בבוקר. ואין לך דבר שמתעכב אחר התמיד של בין הערביים אלא קטורת ונרות ופסח וכו'. כך היא הנוסחא בפסחים דף נ"ט[81]. ובסידורי מעמדות שלנו שהעתיקו שם ברייתא זו וסדרו פסח קודם לנרות הוא ט"ס. ובתוס' שם[82] שכתבו דלא גרסינן ונרות היינו משום דלא חשיב אלא מידי דהקטרה, ואין אנו צריכים הכא לחשוב ההקטרות אלא סדר המערכה, אבל מודי מיהת שהטבת הנרות מתעכב אחר התמיד של בין הערביים וכדמשמע שם בד"ה קטורת ונרות], ואין זורקין דם הפסח עד שישחטו התמיד ויזרקו את דמו, וממרסים בדם הפסח כדי שלא יקרוש עד שיזרקו דם התמיד, ואחר כך זורקין דם הפסח. ואין שוחטין את הפסח על החמץ. וזורק דם הפסח זריקה אחת כנגד היסוד, כיצד עושין, שחט השוחט וקיבל הכהן האחד שבראש השורה ונותן לחבירו וחבירו לחבירו. והכהן הקרוב אצל המזבח זרקו זריקה אחת כנגד היסוד, וחוזר הכלי ריקן לחבירו וחבירו לחבירו, מקבל כלי המלא תחילה ואח"כ מחזיר הריקן. והיו שורות של בזיכי כסף ושורות של בזיכי זהב, ולא היו לבזיכין שוליים שמא יניחום ויקריש הדם. אח"כ תולין את הפסח ומפשיטין אותו כולו וקורעין אותו וממחין את קרביו עד שיצא הפרשה. ומוציא את האימורין, והם החלב שעל הקרב ויותרת הכבד ושתי הכליות והחלב שעליהן והאליה לעומת העצה ונותנם בכלי שרת ומולחם ומקטירם הכהן על גבי המזבח כל אחד לבדו. והשחיטה והזריקה ומיחוי קרביו והקטר חלביו דוחין את השבת, ושאר עניניו אינם דוחים את השבת (כדאיתא בפסחים דף נ"ט[83]), וכן אין מוליכין אותם לבית כשחל בשבת, אלא כת הראשונה מתעכבת עם פסחיהן בהר הבית, וכת השניה יושבת לה בחיל, והשלישית במקומה עומדת. חשיכה יצאו וצלו את פסחיהן. דבשלוש כיתות הפסח נשחט, ואין כת פחות משלושים אנשים (ר"ל כל כת היא עשר אנשים, כדאיתא בפסחים דף ס"ד[84] אצל פסח מעובין.

75 לקנין.
76 אחרת אינו דרך מכירה, כמבואר במ"ב לעיל.
77 בפרק סדר הנהגת ערב פסח.
78 סדר ק"פ הקצר של סדה"י מובא גם בשל"ה פסחים פרק נר מצוה סי' לה.
79 המוסגר בסוגריים הן הערות הכותב כאן.
80 שמות ל, ז.
81 עמ' א. וכ"כ הרמב"ם הל' ק"פ פ"א ה"ד שהפסח אחרי הקטורת והנרות.
82 ד"ה אין לך.
83 צ"ל: סה עמ' ב.
84 עמ' ב.

והא דגרס הכא ואין כת פחות משלושים אנשים מוסב אשלמעלה דבשלוש כיתות הפסח נשחט, ואותן שלוש כיתות נעשין כת אחת עד שיהיה בין הכל שלושים אנשים. כן נ"ל המנהיג כדי שלא יקשה מגמרא הנ"ל על בעל סדר היום[85]). נכנסה כת ראשונה, נתמלא העזרה נועלין אותה. ובעוד שהם שוחטין ומקריבין הלוים קוראין את ההלל, אם גומרין אותו קודם שיקריבו כולם שונין אותו. ואם שנו (פירוש, ועדיין לא הקריבו כולם) ישלשו. ועל כל קריאה תוקעין שלוש תקיעות, תקיעה תרועה תקיעה. גמרו להקריב פתחו העזרה. יצאה כת אחת נכנסה כת שניה, נועלין דלתות העזרה, גמרו פותחין. יצאה כת שניה נכנסת כת שלישית. ומעשה כולן שוין. ואחר שיצאו כולן רוחצין העזרה ואפילו בשבת, מפני לכלוך הדם שהיה בה, וכיצד היתה הרחיצה, אמת המים היתה עוברת בעזרה והיה לה מקום לצאת ממנה. וכשרוצין להדיח את הרצפה סותמין מקום יציאתה, והיא מתמלאת על כל גדותיה מפה ומפה עד שהמים עולין וצפין מכאן ומכאן, ומקבץ אליה כל דם וכל לכלוך שהיה בעזרה. ואחר כך פותחין מקום יציאתה, והכל יוצא עד שנשאר הרצפה מנוקה ומשופה, וזהו כבוד הבית (האי כבוד תרתי משמע, לשון כבוד[86] במטאטא ולשון כבוד שהוא היפוך הבזיון, והכל הולך אל מקום אחד, כי המקום בלתי מנוקה הוא מבוזה), ואם הפסח נמצא טריפה לא עלתה עד שמביא אחר.

זהו הענין בקיצור. וצריך אדם הירא וחרד על דבר ה' לקרוא אותו בזמנו שתעלה קריאתו במקום הקרבה, וידאג דאגה על חורבן הבית, ויתחנן לפני בורא עולם שיבנה אותו במהרה בימינו, עכ"ל.

ואם יש מנין עשרה אומרים אח"כ רבי חנניא בן עקשיא וקדיש על ישראל ועל רבנן, נ"ל המנהיג.

יג. כתבו התוס' בפרק ערבי פסחים דף קט"ז עמ' א' בד"ה צריך לסמוכיה בשם תשובת הגאונים, כי טוב לעשות חרוסת בפירות שנדמה לכנסת ישראל בשיר השירים, תחת התפוח עוררתיך[87], כפלח הרימון[88], התאנה חנטה[89], אמרתי אעלה בתמר[90], אל גינת אגוז[91], ושקדים על ששקד הקב"ה על הקץ [הגה"ה: נ"ל המנהיג לפרש על דרך נמרץ מה שכתוב ששקד הקב"ה על הקץ, ר"ל שנגזר עליהם להיות בגלות מצרים ארבע מאות שנה, דכתיב[92] ועינו אותם ארבע מאות שנה, ולא היו שם כי אם רד"ו, נשאר ק"ץ[93]]. וסיים שם עוד, בשעת אכילה מקלשין אותו ביין או חומץ, עכ"ל. ומצאתי סמך לעשיית חרוסת[94] "ובחרוש"ת ע"ץ[95]

85 עיי"ש בגמ' שמחמת הספק צריך למעשה ג' כיתות שבכל כת שלושים בני אדם.
86 כמו כיבוד.
87 שה"ש ח, ה.
88 שם ד, ג.
89 שם ב, יג.
90 שם ז, ט.
91 שם ו, יא.
92 בראשית טו, יג.
93 כ"כ בכמה מפרשים לבאר את האמור בהגדה שהקב"ה "חישב את הקץ", ראה בשיבולי הלקט על ההגדה (נדפס בתניא רבתי סי' מח ועוד, ראה במבוא להגדה של פסח תורת חיים, מוסד הרב קוק), ועוד.
94 מובא גם בהגהות למנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' פו, עיי"ש ובהערות המהדיר.
95 שמות לא, ה.

ובחרוש"ת אב"ן[96]", נוטריקון עסיק[97] צימרנד[98] אפיל[99] ביר[100] נוס[101].

ויראה שיהיה הכל מתוקן לסעודה[102], השולחן ערוך, והקערה מסודרת עם ג' מצות כסדר הנחתן, ישראל מלמטה ועליו הלוי ועליו הכהן[103]. ויהיה מפה בין כל אחת ואחת[104], כדי כשיבוא לקחת אחת מהן לא יעבור על המצות עליונות, דהא מחוייב לבצוע ולחצות האמצעית בעוד שהעליונה מונחת עליה[105]. ויהיו גם כן מכוסות מלמעלה, וישים על הכיסוי[106] האיפוך[107] וחומץ או מי מלח והזרוע וביצה ומרור. ויהיה אותו שצריך ראשון לפניו ממש כדי שלא יצטרך לעבור על מה שצריך באחרונה[108], שאם יניח לפניו המרור ואחריו האיפוך איפכא מסתברא כי תמצא כשלוקח האיפוך עובר על המרור.

וזה לשון סדר היום דף ס"ד[109], וישים בה ביצה וזרוע כבש או איל, ואלו זכר ב' ענינים פסח וחגיגה, ויותר טוב שיהיה מבושל ולא צלוי[110], שלא ידמה כלל (רצונו שלא ידמה כולו, שלא יהיה כאוכל קדשים בחוץ) אלא זכר בעלמא, עכ"ל.

יד. עניני עירובי חצרות[111] כבר כתבתי בהלכות שבת[112]. ובאתי להעתיק כאן נוסח הברכה מאחר שאין שם מקומו, דיש פנים שלא יברך בכל ערב שבת כמו שכתבתי שם בשם של"ה. ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מצות עירוב. בדין יהא שרי לנא לאפוקי ולטלטולי ולעיולי מבית לבית ומחצר לחצר ומבית לבור ומבור לבית ומעלית לתחתית ומתחתית לעלית ומזוית לזוית ומרשות לרשות, משבת זו לשבת אחרת, לנא ולכל ישראל הדרים בעיר הזאת.

נוהגין שהחשוב שבקהל מברך אותו קודם שמתחילין ברכו, ונותן להחזן להיות זוכה ומזכה לכל הקהל[113].

96 שמות לה, לג.
97 =חומץ.
98 =קינמון.
99 =תפוח.
100 =אגס. וראה מנהגי ורמיזא שם הערה 20 על נתינתו בחרוסת.
101 =אגוז.
102 שו"ע סי' תעב סע' א.
103 וכ"כ המקו"ח סוף סי' תעה: ומנהגנו לקרותם כהן לוי וישראל. והוא ע"פ האריז"ל, ראה נטעי גבריאל פסח ח"ב פרק סו סע' ג ובהערות.
104 ראה על מנהג זה בנטעי גבריאל שם פרק סז סע' ב ובהערות שם.
105 יש שכתבו טעמים אחרים למנהג ההפרדה בין המצות, ראה במאמר "הנחת מפה בין מצה למצה בקערת ליל הסדר", אור ישראל (מונסי) טו, עמ' פב ואילך.
106 סידור הדברים על גבי המצות, והוא ע"פ האריז"ל, ראה נטעי גבריאל שם פרק סו סע' ג ובהערות שם. ובמנהגי מהרי"ל עמ' צה ורמ"א סי' תעג סע' ד כתבו שהמצות היו ליד שאר הדברים.
107 הוא הכרפס (סלרי), ראה לקמן בפרק ליל ראשון של פסח סי' ב.
108 רמ"א סי' תעג סע' ד. וראה מנהגי מהרי"ל עמ' צה.
109 בפרק סידור הקערה של ליל פסח.
110 ראה שו"ע ורמ"א סי' תעג סוף סע' ד.
111 שנהגו לעשות בערב פסח, ראה מנהגי מהרי"ל עמ' עא-עב ורמ"א סי' שסח סע' ה וסי' שצד סע' ב.
112 עמ' קנה סע' יד.
113 וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' עד ולר"י קירכום עמ' רלא, וכן בדברי קהילות עמ' 427.

ליל ראשון של פסח

א. ליל ראשון של פסח אומרים במעריב ליל שימורים אותו אל חצה, פסח אכלו פחוזים, אזכרה שנות עולמים. ואומרים אתה בחרתנו. ואם הוא שבת אומרים באהבה מקרא קודש. ונ"ל המנהיג טעם לזה דכתיב מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים[1], וכתיב וקראת לשבת עונג[2], לפיכך ראוי לומר אהבה בעת עונג. ועיין מה שכתבתי בהלכות ר"ה[3].

ב. וכשיבוא מבית הכנסת[4] ימהר יחיש מעשהו כדי שלא ישנו התינוקות וישאלו[5], ובלבד שיהיה לילה ודאי[6] שנאמר בערב תאכלו מצות[7].

ילביש את הסר גאות[8], מפני שמראה עצמו כבן חורין בהיסבה פן ירום לבבו וישכח את השם עושהו ח"ו, ומתוך לבישה זו זוכר יום המיתה[9]. ועל כן נקרא סר גאות, שהגאוה סרה ממנו. לא כמו שהעולם משבשים לקרותו סרגנו"ס[10], עד שהבחור[11] בספר התשבי[12] רוצה להתנצל שבלשון ישמעאל קורין לכתונת סרגו"ס, א"כ למה אין אנו קורין לסתם כתונת סרגו"ס, ומה לנו ללשון ישמעאל (ובדרך הלצה[13] נ"ל המנהיג שמה שקורין אותו קיט"ל הוא גם כן לשון קטלא).

וישטוף הכוסות[14], וייתן כוס לפני כל אחד ואחד המחזיק רביעית הלוג.

1 שיר השירים ז, ז.
2 ישעיהו נח, יג.
3 סי' ב.
4 נהגו באשכנז להתפלל גם בליל הסדר מבעו"י, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' עז ולר"י קירכום עמ' רלא-רלב.
5 שו"ע סי' תעב סע' א.
6 שם.
7 שמות יב, יח. כ"כ פסוק זה כמקור לדין בספר האגודה פסחים סי' סו והט"ז סי' תרלט ס"ק יב, אבל תוס' (פסחים צט, ב ד"ה עד) למדו זאת מהפסוק בפסח "ואכלו את הבשר בלילה הזה" (שם פס' ח), ומצה ומרור הוקשו שם לפסח.
8 הוא הקיטל, כמבואר לקמן, וראה על בגד זה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קלו הערה 1. היו שנהגו גם בליל הסדר ללבוש קיטל, ראה יוסף אומץ סי' תשמו (מכת"י) ומקור חיים תחילת סי' תעב, וכן משמע מהדיון של הנו"כ על השו"ע (מ"א, ט"ז, ח"י, ועוד) תחילת סי' תעב לגבי דין אבל בלבישת קיטל, וראה גם מ"ב שם ס"ק יג. וע"ע מנהגי מהרי"ץ הלוי דינר ח"א עמ' קלב.
9 כ"כ טעם זה בהגהות מיימוניות הל' שבת פ"ל אות ב בשם מהר"ם, ושם הוא על כל יו"ט. וראה מ"א וט"ז תחילת סי' תעב. [יש שכתבו טעמים מיוחדים לקיטל בליל הסדר, כגון שהוא בגד מיוחד לבני חורין, שהרי עבדים אינם לובשים בגד לבן מחשש לכלוך, וכגון שהוא זכר לבגד שהיו אוכלים קרבן פסח, ראה בהקדמת הנצי"ב להגדה, ועוד].
10 המילה מובאת בספרי ראשונים ואחרונים במספר צורות כתיב דומות: שרגנשא, שרגינישא, שריגניזא, סרגניש, סרגניז, שרגנז, ועוד.
11 רבי אליהו, מכונה הבחור.
12 ערך סרגנס.
13 כל', דרך מליצה.
14 מובא גם במנהגי ר"א טירנא עמ' מה, לקט יושר עמ' קצד (דפו"ר עמ' 87) ומנהגי ורמיזא לר"י שמש בהגה תחילת סי' עז.

והא לך הסדר.

קדש. אם ידיו נקיות מקדש בלי נטילת ידים[15], ואומר הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות כוס ראשון של ארבע כוסות[16], לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם, בשם כל ישראל. אח"כ אומר יק"ז[17]. ואם הוא ליל שבת מתחילים ויהי ערב ויהי בוקר[18] יום הששי, ויכולו השמים וגו'.

ואם הוא מוצאי שבת מקדש יקנה"ז[19]. אע"פ שהבדלה מוסב ליום שעבר, והיה ראוי לפי זה לעשות יהנק"ז, הבדלה קודם לקידוש, אעפ"כ כדי לאחר אפוקי יומא מאחרין ליה[20] (עיין מה שכתבתי בהלכות שבת חנוכה[21]). וזמן באחרונה, שאין עיקר תיקונו על הכוס, דזמן אומר אותו אפילו בשוק[22], ויום כיפור יוכיח שאומרו בבית הכנסת בלי כוס[23] (וברכה זו היא נעשה על כל צורכי יו"ט. לפיכך אין מברכין זמן על ביעור חמץ, כיון שלצורך המועד הוא מבערו סומך על זמן דקידוש[24], וכן בעשיית האגד בלולב[25]. ומזה נראה לי לאמת הבנין אשר בנה אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[26] דלא ידע מהיכן סמכו הנשים לברך זמן על הדלקת נר ביו"ט ושאינן סומכין על זמן דקידוש). ועל הבשמים א"צ לברך, דעונג ושמחת יו"ט עומד במקום בשמים[27].

ורחץ. ואין מברכין על נטילת ידים[28].

כרפס. לוקחין איפוך[29] שקורין פיטרזיל[30] או פעלד שלאטן[31], ומטבילין אותו בחומץ או מי

15 רמ"א סי' תעג סע' א. וראה לעיל עמ' רפח סי' ב על נט"י לפני קיום מצוות.
16 ומצוות קידוש.
17 יין, קידוש, זמן.
18 י"א שיאמר מילים אלו בלחש, ויתחיל בקול רם רק מ"יום הששי", ראה לבוש סי' רעא סע' י, מקו"ח שם סע' י וערוה"ש שם סע' כה. הרמ"א שם סע' י כתב שמתחילין "יום הששי", וע"ע בשש"כ פמ"ז סע' ל ובהערות שם.
19 יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן.
20 פסחים קה, ב, וכ"כ בטעם יקנה"ז רשב"ם פסחים קב, ב ד"ה רב אמר, וקג, א ד"ה והלכתא כרבא.
21 עמ' רנא סי' י.
22 סוכה מז, ב. וטעם זה כתבו הרשב"ם פסחים שם ד"ה ה"ג משל דרבי יהושע.
23 שו"ע סי' תריט סע' א.
24 ראה בה"ט סי' תלב סע' א.
25 ראה סוכה מו, א.
26 סי' תשצח, ועיי"ש בהערה.
27 ראה רשב"ם ותוס' פסחים סוף עמ' קב, ב.
28 שו"ע סי' תעג סע' ו.
29 =סלרי. כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' צא וצה-צז שנהגו לקחת איפוך לכרפס.
30 =פטרוזיליה (סלרי ההרים, והוא גם נקרא כרפס הנהרות, ראה בהגדה עם עיוני הגדה לרב חיים בניש שליט"א עמ' נב). וראה על הספק והדעות בלקיחת הפטרוזיליה לכרפס בשו"ת מהרי"ל סי' נח סע' א, במנהגי מהרי"ל עמ' צז, בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רעח, במנהגי ר"א טירנא עמ' מז, יוסף אומץ סי' תשמו ותשמט ובמ"א סי' תעג ס"ק ד. [בכל מקורות אלו מבואר שהמנהג הפשוט באשכנז היה לקחת איפוך (סתם, והוא הסלרי), ודנו על פטרוזיליה (סלרי ההרים)].
31 =חסה (שלאטן היא החסה, ראה שו"ת חכ"צ סי' קיט ועוד) שדה (שמות באנגלית: Corn salad, mâche, lamb's lettuce. שם רשמי: Valerianella locusta). ואינה ממשפחת החסה, אע"פ שבשמה כאן ובאנגלית נמצא גם שם החסה (וכעין תפו"א ותפו"ע

מלח. ולוקחין פחות מכזית[32] כדי שלא יבוא לידי חיוב ברכה אחרונה, שצריך לכוון לצאת בברכת בורא פרי האדמה גם על אכילת מרור, כי הברכה שמברך על אכילת מרור היא ברכת המצוה ולא ברכת הנהנין.

יחץ. אח"כ בוצע המצה האמצעית לשנים, ומניח החצי תחת ההיסבה[33], והחצי חוזר ומניח בין השלימות.

מגיד. אח"כ אומר כהא לחמא עניא[34] [הגה"ה: יותר נכון לומר הא כלחמא עניא[35], כי אינו דומה לדומה ממש ומי נתלה במי]. והוציאו בלשון מגיד מפני שכל הפיוטים האלו נקראו הגדה. ואחר שאמר כהא לחמא עניא ממלאין את הכוסות[36], ואומרים מה נשתנה.

וקודם שאומר מה נשתנה אומר, הנני מוכן ומזומן לקיים המצוה לספר ביציאת מצרים לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספרו יוסיף אומץ[37] שבעל הבית אל יאמר מה נשתנה אלא בני ביתו[38], והוא משיב עבדים היינו וכו', והם אומרים עימו. ואחר שסיים בא"י גאל ישראל אומר[39], הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות כוס שני של ארבע כוסות לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל.

רחצה. נוטלין הידים ומברכים על נטילת ידים.

ואומר הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות אכילת מצה לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל. ואין זה הפסק בין נטילה לברכת המוציא, כמו שאין ברכת על אכילת מצה הפסק בין ברכת המוציא לאכילה, כיון שהוא מענין המצוה עצמה שהוא עוסק בה[40].

בעברית). [ועכ"פ אינה מרה, וכמבואר בפסחים קטו, א: "רב אחא בריה דרבא מהדר אשאר ירקות לאפוקי נפשיה מפלוגתא", וראה שו"ע סי' תעג סע' ד ומ"ב שם ס"ק כ ושו"ע סי' תעה סע' ב ומ"ב ס"ק כה. וכתב באליהו זוטא סי' תעג ס"ק ו שהחסה "בספרי רפואה ימצא ממנה שבעה מינים", וכתב ע"ז במשמרת שלום לר"ש מקוידינוב סי' לה שבודאי יש בהם כמה מינים שאינם מרים כלל אפילו בסופן ואין יוצאים בהם יד"ח מרור].

32 שו"ע סי' תעג סע' ו.

33 כ"כ ביוסף אומץ סי' תשן וסי' תשסט להטמין תחת ההסיבה, דהיינו תחת כרית ההסבה, ועיי"ש בהערות. בטור ושו"ע סי' תעג סע' ו כתבו לשים תחת המפה, וכ"כ מנהגי מהרי"ל עמ' קב.

34 הנוסח ברוב הראשונים "הא לחמא עניא", וראה מש"כ על זה בלקט יושר עמ' קצט-ר (דפו"ר עמ' 89) ובהערות שם.

35 ראה בהערה בלקט יושר שם.

36 שו"ע סי' תעג סע' ז, שמוזגין אחר הא לחמא וקודם מה נשתנה. וי"א למזוג עוד קודם הא לחמא, ראה רמב"ם בסדר ההגדה והלכות סדר ההגדה לריטב"א מהד' מוה"ק עמ' יא.

37 סי' תשנד.

38 רמ"א סי' תעג סע' ז. במנהגי מהרי"ל עמ' קה כתב שמהרי"ל אמר מה נשתנה בניגון יפה לשבח לאדון הכל, ומשמע שגם בעה"ב אומר למרות שכבר נשאל מבנו או מהאחר, וכן משמע בלקט יושר או"ח עמ' קפז (דפו"ר עמ' 84).

39 מבואר שאין בכך הפסק בין ההגדה לכוס, וראה נטעי גבריאל פפ"ח סע' יא ובהערה שם.

40 נחלקו בספרי האחרונים האם אפשר לומר לשם יחוד בין הנטילה להמוציא, ובספר זכרון יהודה למהר"ם אש (מהד' חדשה, סי' קלב) כתוב שהיה אומר לפני נט"י, וראה נטעי גבריאל פסח ח"ב פרק

מוציא. אח"כ בוצע מצה העליונה ואינו אוכל עד שנוטל.

מצה. היינו החצי שבין השלמות שמברך עליה על אכילת מצה, ובוצע פרוסה מאותה העליונה שבירך עליה המוציא ופרוסה מהאמצעית[41], ואוכלם ביחד, וכן נותן לכל המסובין[42].

מרור. אח"כ לוקח העשב שבראש החזרת עם קצת מן הקלח. וקודם שמברך על אכילת מרור אומר, הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות אכילת מרור לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל. ומברך על אכילת מרור, וטובל אותן בחרוסת להעביר הארס, ומנערו כדי שלא ימתיקו בפיו[43]. ואוכל כזית, בלי היסבה, כי הם שני הפכים, המרור מורה על גלות וימררו את חייהם[44] והיסבה על החירות.

כורך. אח"כ נוטל המצה התחתונה ונותן לכל אחד פרוסה ממנו[45], ונוטל כל אחד עימו כזית חזרת[46], ואומר כן עשה הלל[47] וכו'. וטעם לזה שאומר כן עשה הלל בזמן שבית המקדש קיים, דבפסוק על מצות ומרורים[48] נרמז דתשעה באב חל באותו יום שחל ראשון של פסח, ע"פ הסימן א"ת ב"ש[49] וכו'. (ולזה מקוננים הספרדיים בליל תשעה באב[50] ששואלין מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות וכו' הלילה הזה כולו מרור[51]), ויהיה פירוש על מצות ומרורים על פסח ותשעה באב. ולפי זה נ"ל דדוקא בזמן שבית המקדש קיים היה אוכל מצה ומרור ביחד[52], שהמרור נכנע ונתמתק ממצה, אבל בזמן החורבן שהיה בהצותם על ה' אזיל מצה ונשאר כולו מרור. לכן בזמן גאולת מצרים ויאפו את הבצק[53], התחיל אותה הכנעה של מרור תחת המצה.

פט סע' ו ובהערות שם, ובספר מקראי קודש לרב הררי, פסח פ"ז הערה ו. [על חשיבות ה"לשם יחוד" ראה בספרנו לעיל דיני הנהגת כל יום סי' ט].

41 ראה שו"ע סי' תעה ויוסף אומץ סי' תשסד.

42 נותן לכולם, ומשמע מהמצות שלו, ולקמן לגבי כורך ש"נותן לכל אחד פרוסה ממנו". והוא ע"פ המבואר ברמ"א סי' תעה סע' ז שנהגו לעשות ג' מצות גדולות מאד, עיי"ש.

43 שו"ע סי' תעה סע' א.

44 שמות א, יד.

45 "פרוסה" כזית, כבסמוך שלוקח שיעור כזית מהמרור. וראה בהערה לעיל על חלוקת הכזית מצה ממצת בעה"ב הגדולה מאד.

46 אבל במקו"ח על השו"ע סי' תעה סע' א נקט שהוא רק לחומרא לקחת כזית, וראה מ"ב שם ס"ק טז.

47 שו"ע סי' תעה סע' א. ועיי"ש בבה"ל ד"ה אומר. [ולא מוזכר כאן גם האמירה "זכר למקדש כהלל", וראה הגדה עם עיוני הגדה לרב חיים בניש שליט"א עמ' רב].

48 במדבר ט, יא.

49 אבודרהם, סימני המועדים: "סימן לכל מועדי השנה א"ת ב"ש ג"ר ד"ק ה"ץ ו"ף. פירוש יום ראשון של פסח יהי ט' באב והסימן א"ת. ויום שני של פסח יהיה שבועות והסימן ב"ש. ויום שלישי של פסח יהיה ראש השנה והסימן ג"ר. יום רביעי של פסח יהיה יום קנין תורה והוא שמחת תורה והסימן ד"ק. ויום חמישי של פסח יהיה צום כפור והסימן ה"ץ. ויום ו' של פסח יהיה פורים שעבר באותה שנה והסימן ו"ף".

50 בקינה המתחילה "אליכם עדה קדושה אשאל מכם שאלות מה נשתנה".

51 לפנינו בקינה זו: "עתה הלילה הזה שבענו בוז ומרורים".

52 ע"פ ההלכה הוא בשביל שמרור דרבנן לא יבטל מצה דאורייתא, ראה פסחים קטו, א ותוד"ה אלא.

53 שמות יב, לט.

ומטעם זה, לזכור את חורבן ירושלים ביום שמחתנו זה, נהגו במקצת קהילות[54] לאכול ביצים בלילה זו זכר לחורבן, כדי שתהא גילה ברעדה[55], נ"ל המנהיג.

שולחן עורך. אח"כ אוכלין ושותין כל אחד כיד ה' הטובה עליו. ויראה שלא ימלא בטנו, רק יאכל לשובע נפשו (עיין מה שכתבתי בסעודת שחרית של מחר[56]), וישאיר מקום פנוי כדי שיוכל לאכול.

צפון. היינו האפיקומן. וקודם אכילתו אומר, הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות אכילת אפיקומן לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל. ואוכל ממנו כזית בהיסבה.

ואח"כ מוזגין לו כוס שלישי, ואומר, הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות ברכת המזון לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל. ויראה שיהיה לו זימון[57].

ברך. ומברך ברכת המזון על אותו כוס. ואחר שגמר ברכת המזון קודם שמברך על הכוס אומר, הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות כוס שלישי של ארבע כוסות לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל. ומברך בפה"ג, ושותה רביעית בהיסבה.

הלל. ואח"כ אומר הלל, דהיינו בתחילה מוזגין לו כוס רביעי ואח"כ מתחיל ההלל במקום שפסק קודם האכילה דהיינו מן לא לנו. וגם הלל הגדול ונשמת, וחותם בברכת ישתבח[58], אבל בברכת ההלל אינו חותם, תוס' פסחים דף קי"ח[59]. ונ"ל המנהיג דברכה אחרונה של נשמת כוללת גם ההלל והלל הגדול[60], מידי דהוה אשבת שאנו אומרים בפסוקי דזמרא הלל הגדול[61] ואנו סומכים על ברכה אחרונה שבישתבח כמו בימות חול, ולא אמרינן שצריך ברכה אחרונה פרטית להלל הגדול, הוא הדין הכא נמי, וברכה [אחרונה[62]] של הלל מוסב גם על הלל הגדול ועל נשמת[63], נ"ל המנהיג. ועיין בתשובת מהרמ"א סי' ל"ה.

54 רמ"א סי' תעב סע' ב.
55 ברכות ל, ב.
56 לקמן עמ' שג סע' ב.
57 שו"ע סי' תעט. ועיי"ש בנו"כ שדנו האם הכוונה רק בשביל ההלל, או גם לברכת המזון, כמבואר כאן. וע"ע הערה 5 בטור המאור שם.
58 ולא כשו"ע סי' תפ שחותם בברכת ההלל, ועיי"ש במ"ב ס"ק ה שהביא מנהג זה לחתום בישתבח.
59 עמ' א, ד"ה רבי יוחנן, כשיטת רבינו חיים הכהן שם. וכ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' קכא, מנהגי ר"א טירנא עמ' נג, שו"ת מהר"י ווייל סי' קצג עמ' רפה, לקט יושר או"ח עמ' ריא (דפו"ר עמ' 95) ויוסף אומץ סי' תשצ. וע"ע על השיטות השונות בכך מש"כ ברא"ש פסחים פ"י סי' לב, טור סי' תפ (וב'הגהות והערות' בטור מכון ירושלים, אות א-ג) וסי' תפו, ב"י שם בשם ר' מאיר עראמה, שו"ע סי' תפ ומ"ב שם ס"ק ה.
60 כ"כ רשב"ם פסחים שם לגבי הלל הגדול.
61 מנהג קדמון, ראה מקורותיו באנצ' תלמודית ערך הלל הגדול טור תכח והערה 61. המנהג באשכנז היה לאומרו ממש בתוך פסוקי דזימרא, אחרי ברוך שאמר, ראה שם טור תלב, וא"כ מובן יותר מש"כ כאן שנפטר בברכת ישתבח.
62 בדפוס "ראשונה", וט"ס הוא.
63 אצ"ל כמשפט לעיל: וברכה אחרונה של נשמת מוסב גם על הלל והלל הגדול.

ואמרים בלילה הראשון[64] ויהי בחצי הלילה אז רוב ניסים, כי לו נאה.

ואומר הנני מוכן ומזומן לקיים מצות כוס רביעי של ארבע כוסות לשם יחוד הקב"ה ושכינתיה ע"י ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל. ושותה כוס רביעי בהיסבה, ומברך ברכה אחרונה.

נרצה. ואח"כ רצה אלוהים את מעשיך[65].

ג. ולא ישתה עוד אחר שבירך ברכה אחרונה, שלא יעבור על בל תוסיף[66], כי אם מים[67], דזה אינו בבל תוסיף שאין יוצאין בו ידי חובת ארבע כוסות.

ואם בעל נפש אתה אל תשמש מיטתך בלילה ראשונה[68], כי אם בליל טבילת מצוה ואחר מעשה תפרוש מיד[69].

ד. אין לבטל המנהג שנערים גונבים האפיקומן כדי ליקח איזו חפץ מאביהם שיחזרו להם האפיקומן, כי מתוך כך הנערים ינערו משינתם ויספרו ביציאת מצרים והבן חכם שואל, וימלא ה' כל משאלותיו לטובה[70].

64 הפיוטים נאמרו לפני הכוס הרביעית. כן מבואר במחזור ויטרי (מהדורת אוצר הפוסקים, תשס"ד) ח"ב עמ' תנז לברך על הכוס הרביעית אחר הפיוטים, וכן כתב בתשב"ץ קטן סי' צט שכך נהג מהר"ם כדי שלא יהא צמא קודם שישכב, וכן הוא גם במנהגי ר"א חילדיק עמ' רכט ולקט יושר עמ' ריב (דפו"ר עמ' 95). במנהגי ר"א טירנא עמ' נד ובשו"ת מהרש"ל סי' פח מבואר שתחילה מברך ושותה כוס רביעית ורק אחר ברכה אחרונה יאמר את הפיוטים, וכ"כ בהגהות למנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' פז. הב"ח בסי' תפ נקט כמהרש"ל, ושם המ"א ס"ק א, הא"ר אות ב והח"י ס"ק ה העידו שבהגדות שבזמנם הפיוטים נכתבו לפני כוס רביעית ושכך נוהגים.

65 ע"פ קהלת ט, ז.

66 מליצה, והיינו כדי שלא יראה כמוסיף על הכוסות.

67 שו"ע סי' תפא סע' א, ועיי"ש במ"ב ס"ק א בטעם הדין.

68 מ"א סי' רמ ס"ק ג בשם הכתבים.

69 כעי"ז לקמן עמ' שסב סע' ד לגבי ר"ה.

70 מנהג "גניבת האפיקומן" מובא כבר בהגדת שיח יצחק (לרבי יצחק חיות, אב"ד פראג, בעל אפי רברבי), פראג שמז, שכתב בסוף הפן הששי: "גם שילקחו ויגנבו האפיקומן וחוזרין וחוטפין מהן". במקור חיים סי' תעז סע' א כתב: "מנהג שהתינוקות גונבין האפיקומן הוא לחבב המצוה, ומ"מ יש פנים למחות ולבטל המנהג". וראה בחק יעקב סי' תעב ס"ק א. [וע"ע מה שכתב בהליכות שלמה לגרשז"א הל' פסח עמ' רס, ומה שציינו בענין זה הרבה מקורות במאמרים במוריה ניסן תשע"ו עמ' שח ובצהר תשנח עמ' קצו ואילך].

יום א׳ וב׳ דפסח

א. בשחרית יום א׳ אומרים פסוקי דזמרא של שבת, והחזן מתחיל הגיבור[1]. ונ״ל המנהיג טעם לזה מפני שפסח הוא כנגד אברהם[2], וכשרצה להקריב את בנו היה גיבור לכבוש את יצרו ורחמי האב על בנו לעשות רצון אביו שבשמים, והאל ברחמיו וברוב חסדיו יזכור לנו זכות עקדתו[3].

ואומרים קרוב״ץ יוצר אור ישע מאושרים, המיוסד על ראשי פסוקי שיר השירים. ובתוכם מנגנים צאנה וראנה. הנך יפה. שיניך. וקורא בקול רם כמגדל דוד. אופן ראשו כתם פז, שהוא הפסוק דשיר השירים דסיים בו בקרוב״ץ דיוצר אור. ואומרים והחיות ישוררו. זולת אהבוך. וקודם חתימת ברכת גאל ישראל מנגנים ברח דודי עד שתחפץ וכו׳. ועולין לדוכן[4]. וקורין הלל שלם, וקדיש.

ומוציאין ב׳ ספרי תורה. ובשעת הוצאת ספר תורה אומרים[5], ה׳ ה׳ אל רחום וחנון, ארך אפים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים, נושא עוון ופשע וחטאה, ונקה. ריבונו של עולם, מלא משאלותי לטובה והפק רצוני ותן שאלתי. וזכה לי (פלוני בן פלונית) ואשתי ובני ובנותי וכל בני ביתי לעשות רצונך בלבב שלם. ומלטנו מן יצר הרע. ותן חלקנו בתורתך. וזכנו כדי שתשרה שכינתך עלינו. והופע עלינו רוח חכמה ובינה. ויתקיים בנו מקרא שכתוב, ונחה עליו רוח ה׳ רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה׳. ובכן יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתזכנו לעשות מעשים טובים בעיניך וללכת בדרכים[6] ישרים לפניך וקדשנו בקדושתך כדי שנזכה לחיים טובים וארוכים לחיי[7] העולם הבא. ותשמרנו ממעשים רעים ומשעות רעות המתרגשות לבוא לעולם. והבוטח בה׳ חסד יסובבנו אמן. ואח״כ יאמר ג׳ פעמים, ואני תפילתי לך ה׳ עת רצון אלהים ברב חסדך ענני באמת ישעך.

בראשונה קורים חמישה גברי מן משכו וקחו לכם צאן בפרשת בא. והכהן קורא עד כן עשו. לוי וברכתם גם אותי. שלשי וינצלו את מצרים. ד׳ עד לדורותם. ה׳ עד על צבאותם (ובשבת קורא הכהן עד ולבניך עד עולם. לוי עד כן עשו. ג׳ וברכתם גם אותי. ד׳ וינצלו את מצרים. ה׳

1 בנשמת. מנהג אשכנז שבפסח מתחיל החזן בהגיבור, בשבועות האל בתעצומות ובסוכות הגדול. ראה כל בו סי׳ לז, תשב״ץ קטן סי׳ רמה מנהגי מהרי״ל עמ׳ קמא, קס ושעט, ומנהגי ורמיזא לר״י שמש ולר״י קירכום בתפילות החגים.

2 כן נמצא בראשונים, ראה אבודרהם סדר ראש חודש, ועוד.

3 ובראשונים נמצא טעם אחר: ״בפסח מתחיל הגיבור לנצח לפי שהקב״ה נראה כגיבור על הים״ (כל בו ותשב״ץ קטן שם).

4 גם בשחרית של יו״ט, וכ״כ לעיל עמ׳ קיד סי׳ ו, וראה מנהגי ורמיזא לר״י שמש סי׳ מח הערה 6.

5 וראה לקמן הל׳ ר״ה סי׳ ט.

6 אצ״ל בדרכי.

7 אצ״ל ולחיי.

עד לדורותם. ו׳ יעשו אותו. ז׳ על צבאותם) וקריאת פרשה זו היא מן הסימן המונח על שמונה ימי פסח, משך תורא קדש כספא פסל במדברא שלח בוכרא[8].

והמפטיר קורא בספר תורה שניה ובחודש בפרשת פנחס שהוא קרבן מוסף של אותו יום, ואמרו חז״ל, אמר לו הקב״ה לאברהם, בזמן שאין בית המקדש קיים יהיו ישראל קורין בסדר קורבנות ומעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני על גבי המזבח ואני מוחל להם על כל עוונותיהם. ומפטירין ביהושע ג׳, עשה לך חרבות צורים, שמדבר בענינו של יום לעשות הפסח.

למוסף פוסקין מלומר משיב הרוח (דלא כרשב״א סי׳ רל״ד[9] שכתב שאין פוסקין עד אחר שבירך החזן הטל דהיינו במנחה[10]). ואומרים קרוב״ץ בדעתו אביעה חידות. והכהנים עולין לדוכן. ואומרים אין כאלהינו. קדיש יתום. שיר היחוד ושיר הכבוד. ושיר של יום מימי השבוע[11], ואין אומרים בפ״פ שום מזמור מענינו של מאורע אותו יום חוץ מה שהוא שייך לכל יום ויום מימות השבוע[12]. קדיש יתום. יגדל[13].

ב. ואח״כ הולכין לבתיהם ואוכלין ושותים ושמחים.

זה לשון האבן שועב בפרשת צו[14], אמרו במדרש[15], הינהק פרא עלי דשא[16], כלום נקרא[17] מלכות ישמעאל הנקרא פרא[18] מתוך השובע וכו׳. אם יגעה שור על בלילו[19], אם יגעה אדום הנקרא שור דכתיב סבבוני פרים רבים[20]. וכתיב פרות הבשן[21], [העושקות דלים] מתוך השפע מן הטוב. הא אם היה להם שיעבוד כמוני היו מטיחין דברים כלפי מעלה, דכתיב והיה כי ירעב והתקצף וקילל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה[22].

8 מגילה לא, א.
9 שם לא מתייחס לזה, ונראה כוונתו לרא״ש תענית פ״א סי׳ ב בשם רע״ג.
10 כ״כ הרמ״א סי׳ קיד סע׳ ג. וראה על מנהג אשכנז בזה במנהגי ורמיזא לר״י שמש עמ׳ צ הערה 3 ומנהגי ורמיזא לר״י קירכום עמ׳ רלד-רלה בהגה.
11 ראה במנהגי ורמיזא לר״י שמש עמ׳ טז הערה 16 שאמירת שש״י בציבור לא היתה נהוגה תמיד באשכנז. [כאן מבואר שאמרוהו בסוף התפילה, וראה לעיל עמ׳ כה סי׳ לא ועמ׳ מז סי׳ יא שאמרוהו לפני התפילה. ונראה ששם הוא בימות החול, וכאן בשבתות ויו״ט שבהם אמרו תהילים ושש״י לאחר התפילה, עי׳ דברי קהילות סוף עמ׳ 9 וסוף עמ׳ 23 ועמ׳ 76 חי״ב ועמ׳ 171 חי״ח, וע״ע מנהגי ורמיזא לר״י שמש סי׳ לז הערה 7].
12 ראה על המנהגים בזה, האם לומר את השיר הקבוע, או לומר גם / רק את השיר המיוחד, בספר אשי ישראל (ירושלים תש״ס) כו, טז ובהערה שם, וכן בספר שירת שמואל (ב״ב תשס״ג) פרק עא.
13 אחר תפילת מוסף, וראה במנהגי ורמיזא לר״י שמש סי׳ נז בהגהות ובהערות על זמנים אחרים שנהגו לאומרו.
14 לפנינו הוא בדרשה הבאה, ליום א׳ של פסח.
15 אינו לפנינו.
16 איוב ו, ה.
17 לפנינו: יקרא מנגד.
18 ״פרא אדם״ (בראשית טז, יב).
19 איוב שם.
20 תהילים כב, יג.
21 עמוס ד, א.
22 ישעיהו ח, כא.

ויש לידע לכל משכיל כי זכרון חסדו של הקב"ה שעשה עם אבותינו ועימנו היא עבודה שלימה, שאנו זוכרין חסדיו ומשבחין לפניו בקול ובנעימה ולשיר לפניו בשיר ומזמורים, למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים, ולא נהיה כפויי טובה, כי בזוכרנו חסדו ונפלאותיו נעבוד אותו יותר בזריזות, ונעשה המצוות שקבע בנו שהם לזכרון יותר בזריזות ובדקדוק.

ודבר ידוע שהעבודה השלימה היא עבודת הנפש עם עבודת הגוף להתענג במאכל ובמשתה, כמו שכתוב בתורה במצוות המועדים[23] וזבחת שלמים ואכלת שם[24]. ועבודת הנפש, להודות ולשבח ולזכור ניסיו, ואז תהיה העבודה שלימה, וכמו שאמרו[25] כתוב אחד אומר עצרת לה' אלוהיך[26] וכתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם[27], חלקהו, חציו לה', תזכור הניסים, ובעשותינו המצוות מתענגת הנפש תענוג גדול. ובאותה שעה אפילו הדברים הגופניים שהם מאכל ומשתה והתענוגים האחרים כולם חוזרים רוחניים, והם עבודת השם. ואם ח"ו אינו כן, אלא שהאדם מתכוין להנאת גופו ואינו עובד לשם יתעלה העבודה הראויה, אינן מועדים ומקראי קודש. ועל זה אמרו[28], אלא הם מועדי[29] (עיין מה שכתבתי בהלכות דרך ארץ סי' ב' דזה שייך אפילו בשאר ימות השנה בימות החול, מכ"ש ביום הקדוש קודש הקדשים. וענין זכירת הניסים שהביא האבן שועיב שייך נמי אצל ר"ה, דבכולם אנו אומרים זכר ליציאת מצרים, ושייך נמי לומר בו אלה הם מועדי), בזמן שאתם עושין המצוות ומקדשין המועדות באסיפת העם בבתי כנסיות דהיינו מקראי קודש דכתיב על מקראיה[30], ומהללים ומשבחים לשם ועוסקין בתורה, אלה הם מועדי, ואם לאו אינם מועדי אלא מועדיכם, וכמו שהשיב רבי עקיבא לאותו מין[31] (העתקתיהו[32] בהלכות שבת סי' ב'). עלה בידינו מכל זה שאנחנו בית ישראל חייבים להודות לשם ולזכור חסדיו, ובלבד[33] בימים המקודשים, עכ"ל.

ג. מה שנוהג העולם שלא לאכול חזרת באותו יום[34], נ"ל המנהיג שהוא מנהג שטות[35], דהכא לא שייך לומר כדי שיאכל מרור לתיאבון, דהא אדרבה אם אינו תאב מרגיש מרירותו ביותר. אא"כ נאמר שאם יאכל חזרת וילמד[36] בכך כיון דדש דש[37] ואינו מרגיש מרירותו.

23 צ"ל במצוות הקרבן בהר עיבל כשנכנסו לא"י.
24 דברים כז, ז.
25 פסחים סח, ב.
26 דברים טז, ח.
27 במדבר כט, לה.
28 תנחומא פנחס סי' יז.
29 ויקרא כג, ב.
30 ישעיהו ד, ה.
31 "וכמו שהשיב ר' עקיבא לאותו מין שאמר לו מה אתם עושים עתה מועדים והלא כתיב חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי. חדשיכם ומועדיכם כתיב, בזמן שאתם מכוונים להנאת גופכם בלבד הם שנואים, אבל אם הם לעבודתי אינן שנואים ואינן עלי לטורח אלא אהובים וחביבים" (המשך דרשת ר"י אבן שועיב שם).
32 מהתנחומא.
33 כל', וביחוד.
34 הובא המנהג ברמ"א סי' תעא סע' ב, על ערב פסח ועל ערב יו"ט שני.
35 כדעת הב"י שם: "ואין טעם למנהג ההוא".
36 מלשון הרגל.
37 ע"פ גיטין נו, ב.

ד. במנחה מתפללין אשרי ובא לציון. אתה בחרתנו.

ואין אוכלין שום מאכל אפילו פירות, כדי שיאכל חרוסת לתיאבון[38], אבל שתיה אינו אסור כי אם יין[39] כדי שישתה ארבע כוסות לתיאבון, אבל מים או מי דבש מותר לשתות, ובלבד שלא ישתה עד שישתכר[40].

ה. במעריב מתפללים כאתמול, ואמרים מעריבים, ליל שימורים, אור ישראל, ליל שימורים הפליא אומן, ליל שימורים אדיר ונאור, אור יום הינף.

ואחר הקדיש שאחר תפילת י״ח מתחיל החזן, ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציונו על ספירת העומר. ואומר אותו בקול רם כדי שיענה הקהל אמן. ויכוונו שלא לצאת בעניית אמן, ויחזרו כל הקהל ויברכו (הרשב״א[41] סי׳ תנ״ח), והטעם דכתיב וספרתם לכם[42], לכם לעצמכם[43].

ואומרים היום כך וכך לעומר[44] ולא בעומר[45] (שם סי׳ תנ״ז). [הגה״ה: ביום[46] ז׳ אומר היום שבעה ימים לעומר שהם שבוע אחד. ולא יאמר שבוע אחת[47] כי שבוע הוא לשון זכר[48]. והא דכתיב מלא שבוע זאת[49], פרשו רש״י שבוע של זאת של לאה[50]]. ולא יאמר שהיום[51] אלא היום (של״ה[52], וטעמו ונימוקו עימו, עיי״ש).

אם שכח לספור תחילת הלילה שהוא מצוה מן המובחר הולך וסופר כל הלילה[53], דכשם שקצירת העומר כשר כל הלילה דהא אין מקריבין אותו אלא ביום דכתיב וביום הניפכם את

38 הובא המנהג ברמ״א שם, ודחאו: ״ואין לחוש למנהג ההוא״, וטעמו מפני שאין מצוה לאכול חרוסת, ועיי״ש בביאור הגר״א. כאן משמע שמ״מ נהגו להמנע מזמן מנחה ואילך.

39 ראה בשו״ע שם סע׳ א דין יין בערב פסח.

40 מהמי דבש.

41 שו״ת הרשב״א חלק א.

42 ויקרא כג, טו.

43 מנחות סה, ב שתהא ספירה לכל אחד. וראה מ״ב סי׳ תפט ס״ק ה שנהגו גם לגבי הברכה לברך כל אחד לחוד.

44 כ״ה במטה משה סי׳ תרסז ויוסף אומץ סי׳ תתל. וראה בט״ז סי׳ תפט ס״ק ג וחק יעקב ס״ק ט על הנוסח לעומר או בעומר.

45 כ״ה במנהגי ר״א טירנא עמ׳ נט לומר ״בעומר״, וכ״ה בשו״ע סי׳ תפט סע׳ א, בסוגריים. [בשו״ת מהרש״ל סי׳ סד כתב שאין לומר כלל מילה זו, וכן מבואר במנהגי מהרא״ק סי׳ קכא, מנהגי ר״א חילדיק עמ׳ רל, מנהגי מהרי״ל עמ׳ קנא ולקט יושר עמ׳ ריז. במנהגי ורמיזא לר״י קירכום עמ׳ רלח נימק שהרי כבר אמר בברכה על ספירת העומר, ואפ״ל שגם מבלעדי הברכה מעשה הספירה אינו מחייב הזכרת ״לעומר״].

46 הוספת הכותב בגליון.

47 במנהגי ר״א חילדיק עמ׳ רל נמצא ״שבוע אחת״, ובמנהגי מהרי״ל עמ׳ קנא ושאר ספרים כתוב ״שבוע אחד״.

48 כ״כ בהגהות מנהגי ר״א טירנא שם אות יז.

49 בראשית כט, כז.

50 עיי״ש ברש״י שפרשו על שבעה ימים של ימי המשתה.

51 כמנהגי מהרי״ל שם, ועיי״ש בהערת המהדיר רשימת ראשונים שכתבו כן.

52 מסכת פסחים, פרק נר מצוה אות נט-ס.

53 שו״ע סי׳ תפט סע׳ א.

העומר[54], כך ספירת העומר כשר כל הלילה. וצריך לספור מעומד[55], דכתיב מהחל חרמש בקמה[56], אל תקרי בקמה אלא בקומה[57], ר"ל שיהא הספירה מעומד. וסופר הימים והשבועות כמבואר בהגה"ה[58].

ואין מברכין זמן על הספירה, רק סומך על זמן דקידוש היום, כמו שכתבתי בליל ראשון בקידוש היום[59].

ו. סדר הגדת ליל שני כאתמול, אלא שבמקום ויהי בחצי הלילה ואז רוב ניסים אומרים ואמרתם זבח פסח, אומץ גבורותיך וכו'. והנשים והטף שלא היו בבית הכנסת סופרין בבתיהם.

ז. בשחרית מתפללין כאתמול, ואומרים קרוב"ץ אפיק רנן. אופן גן נעול. זולת אודך כי עניתני. בגאולה מנגנים ברח דודי. קדושתא אסירים אשר בכושר שעשעת. אל נא. אומץ גבורותיך. ובכן ולך תעלה קדושה. בעשר מכות פתרוסים הפרכת. ועולין לדוכן. וגומרין את ההלל.

ומוציאין ב' ספרי תורה, בראשונה קורין חמישה גברי בפרשת אמור שור או כשב. וקורא הכהן עד בכל מושבותיכם הראשון. לוי עד בכל מושבותיכם השני. ג' עד לעני ולגר תעזוב אותם אני ה' אלהיכם. ד' עד שבתכם. ה' עד אל בני ישראל. ומפטיר קורא בשניה כאתמול. מפטירין במלכים ב' כ"ג בפסח דיאשיהו, מוישלח המלך עד ואחריו לא קם כמוהו. מוסף כאתמול אלא שאין אומרים קרוב"ץ.

ואח"כ לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך, ושולחין מנות לאין נכון.

ח. במוצאי יו"ט קובעין הבדלה בברכת חונן הדעת ויעלה ויבוא בעבודה.

ואין מבדילין כי אם על הכוס. ועל הבשמים אין צריך לברך, חדא דאין נשמה יתרה אלא בשבת[60]. ועוד, גזירה שמא יקטום הדס ביו"ט להריח בו[61]. וגם על הנר אין מברכין כי אם במוצאי שבת שנברא בו כדאיתא במדרש[62], ועיין באו"ח סי' תצ"א.

54 ויקרא כג, יב.
55 שו"ע שם.
56 דברים טז, ט.
57 ראה רא"ש פסחים פ"י סי' מא.
58 כנראה כוונתו להגהתו, מובא לעיל בסוגריים מרובעות.
59 לעיל עמ' רצז, שכל צרכי יו"ט נסמכים על ברכת הזמן בקידוש. ומבואר שספירת העומר נסמכת על חג פסח, וכ"כ בתניא רבתי סי' נ. אבל במנהגי מהרא"ק סי' קכא הגה ב כתב: "שאין מברכין שהחיינו על הספירה משום דעדיין לא הוי גמר מצוה, והוי כמו מכשירי מצוה כי הוא בשביל שבועות" (הו"ד גם במנהגי מהרי"ל עמ' קנא ובמנהגי ר"א טירנא עמ' נט), וכעי"ז בשו"ת רדב"ז ח"ד סי' רנו ובלבוש תחילת סי' תפט. וע"ע טעם נוסף בבעל המאור סוף פסחים.
60 כ"כ תוס' פסחים קב, ב ד"ה רב, ולא כרשב"ם שם ד"ה ושמואל שנקט נשמה יתרה גם ביו"ט.
61 כשחל יו"ט במוצ"ש, ראה תוס' ביצה לג, ב ד"ה כי.
62 ב"ר יא, א, וכ"ה בפסחים נג, ב.

חול המועד

א. זה לשון אמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[1], ע"פ הקבלה[2] אסור להניח תפילין, ומאחר שאין לנו עסק בנסתרות[3] לכן לא נהגינן הכי[4]. אבל מ"מ נ"ל שאין לברך עליהן, דבזה יוצא ידי ספק, אם יש חיוב להניח יניחו בלא ברכה והברכות אינן מעכבות, ואם אסור להניחן נחשבין לרצועות בעלמא כמו שכתבו הפוסקים[5] על הנחת ב' זוגי תפלין דרש"י ודר"ת, וכן מצאתי[6], עכ"ל.

וכעין זה כתב הט"ז באו"ח סימן ל"א[7], זה לשונו, מי שמניחן בלא ברכה בחול המועד שפיר עביד, כיון דקיימא לן בכל דוכתא ברכות אינן מעכבות, והזוהר מפליג מאד בעונש הנחתן בחול המועד, והרא"ש[8] עצמו כתב במסקנתו והמברך לא הפסיד, שמע מינה שאין חיוב לברך. והוא לא ראה ספר הזוהר. וכן פסק בהגהת מיימוני[9] בשם סמ"ק[10] דיש להניחן בלא ברכה כי אין עובר על בל תוסיף, עכ"ל. כלומר דלא תימא כיון שלא יברך א"כ אין חיוב בהנחתן, אבל בבל תוסיף מיהא ליכא.וכן משמע נמי מלשון מגן אברהם סימן כ"ט[11] דאפילו בשבת כשמניחם שלא לשם מצוה אין איסור להניחם אלא משום שמא יצא בהם לרשות הרבים, עכ"ל.

והרשב"א בתשובה[12] סימן תר"ץ ותשובת הרמב"ן[13] סימן רל"ז והרדב"ז חלק א'[14] סימן ח' ובשלטי הגיבורים בהלכות ציצית[15] ובנימין זאב סי' קצ"ו ותשובת מהרמ"ע מפאנו סימן ק"ח כולם כותבים שלא להניח תפילין כלל בחול המועד. ואנו אין לנו אלא כדברי הט"ז שמניחן בלא ברכה.

וכתב בעל תרומת הדשן בפסקים וכתבים סימן ק"ז, אע"פ שמניחן בלא ברכה אסור להסיח בין תפילה לתפילה[16].

1 סי' תתלב. ועיי"ש בהערות.
2 זוהר חדש לשה"ש, הובא בב"י סוף סי' לא.
3 חגיגה יג, א.
4 וכ"פ הרמ"א סי' לא סע' ב שבמדינותינו נוהגים להניח תפילין בחוה"מ.
5 שו"ע סי' לד סע' ב.
6 במהרי"ל בהל' חוה"מ (יוסף אומץ שם ע"פ כת"י), עמ' קצז.
7 ס"ק ב.
8 הלכות קטנות לרא"ש (מנחות), הלכות תפילין סי' טז.
9 הל' תפילין פ"ד ה"י אות ט.
10 מצוה קנג. ועיי"ש בהגה"מ בשם הטור.
11 ס"ק א.
12 ח"א.
13 תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן.
14 לפנינו הוא בח"ד.
15 הוא בשלט"ג על הרי"ף הלכות קטנות הל' תפילין, דף ח, ב אות א-ב.
16 כל', בין תש"י לתש"ר. וטעמו כדי שתהיה הויה אחת לשניהם, ראה מ"ב סי' כה ס"ק כח.

ב. ולענין חליצתן כתבו הט"ז באו"ח סימן כ"ה[17] ול"א[18] ומג"א בסימן ל"א[19] שיש לחלצן קודם הלל והש"צ אחר הלל, וכ"כ מהרמ"ע מפאנו בתשובה סימן ק"ח.

ג. אין אומרים מזמור לתודה בחולו של מועד של פסח, עיין מה שכתבתי בהלכות ערב פסח[20].

ואומרים הלל בדילוג, דבשלמא גבי סוכות דכל יום יש בו קדושה בפני עצמו דחלוק בקרבנותיו לכך גומרין את ההלל בכל יום, כמו שכתבתי בהלכות חנוכה[21], משא"כ בחול המועד של פסח, לפיכך אין גומרין בו את ההלל כל שבעה[22], לומר שאין קדושתו כקדושת יו"ט ראשון[23].

ועוד טעם שני במדרש[24], לפי שנטבעו המצרים בים בשביעי של פסח לכך אין גומרין את ההלל ביום שביעי של פסח, דכתיב בנפול אויבך אל תשמח[25], אמר הקב"ה מעשה ידי טבעו בים וכו'. ולפיכך אין גומרין אותו בחול המועד, שלא יאמרו חול המועד עדיף מיו"ט עצמו[26], ועוד כיון דיום שביעי וחול המועד שוים לענין תפילת מוסף.

ומוציאין שני ספרי תורה וקורין.

ביום ראשון דחול המועד בראשונה ג' גברי בפרשת בא מן קדש לי כל בכור. הכהן קורא עד אביב. לוי עד ימימה. ישראל עד סוף הפרשה (ואין אומרים קדיש על ספר תורה ראשונה, כאשר כתבתי בראש חודש וחנוכה בימות חול[27]). ובשניה קורא הרביעי והקרבתם בפרשת פנחס.

ביום שני קורין בראשונה ג' גברי בפרשת משפטים אם כסף תלוה. הכהן עד כי חנון אני. לוי עד תעזוב עימו. ישראל עד בחלב אמו. והרביעי בשניה כאתמול.

ביום שלישי קורין בראשונה ג' גברי בפרשת כי תשא פסול לך. הכהן עד ונחלתנו. לוי עד לא תעשה לך. ישראל עד בחלב אמו. הרביעי בשניה כאתמול.

ביום רביעי קורין בראשונה ג' גברי בפרשת בהעלותך בפסח שני. הכהן עד בני לוי עד יצוה ה' לכם. ישראל עד ולאזרח הארץ. רביעי בשניה כאתמול.

17 ל"מ.
18 ס"ק ב.
19 ס"ק לא.
20 סי' ז.
21 סי' ו.
22 טעם זה בערכין י', ב.
23 או מפני שבפסח כל הימים הם המשך של היו"ט הראשון, ואינם מצריכים ברכה בפנ"ע כמו חג סוכות שכל יום הוא כיו"ט חדש, ראה תוס' תענית כח, ב ד"ה ויו"ט הראשון של פסח וכן לקמן בספרנו הל' סוכות סי' כ.
24 פסיקתא דרב כהנא הוצ' מקיצי נרדמים סי' כט פסקא אחריתי דסוכות (ואיננה בשאר פסיקתות), ילק"ש אמור רמז תרנד, שבלי הלקט השלם סי' קעד בשם מדרש הרנינו, והובא בב"י תצ [הערה 228 באנצ' תלמודית ערך הלל].
25 משלי כד, יז.
26 ט"ז סי' תצ ס"ק ג.
27 הל' חנוכה סי' ו.

שבת חול המועד (אינו חל כי אם ביום ראשון או שלישי דחול המועד) ערבית שחרית ומנחה מתפללין כדרכן בשאר שבתות השנה, אלא שקובעין יעלה ויבוא בעבודה. ואומרים קרוב"ץ בשחרית. יוצר אהוביך. אופן דודי. זולת אלה וכאלה. גאולה ברח דודי. חצי הלל. קדיש.

וקורין שיר השירים בלי ברכה, רמ"א באו"ח סי' ת"צ[28], וכ"כ בתשובה סימן ל"ה[29].

ומוציאין ב' ספרי תורה. וקורין בראשונה ז' גברי בכי תשא, ראה אתה אומר אלי (שיש בו פסול לך שהוא מן הסימן שמסרתי לך ביום ראשון של פסח, **פסל** במדברא. ואם חל יום ראשון דחול המועד בשבת נתהפך הסימן כזה **משך תורא פסל קדש בכספא במדברא שלח בוכרא**, כדי שיקרא בשבת חול המועד זה שאנו קורין גם כן בשבת חול המועד של סוכות[30]). הכהן קורא עד האדמה. לוי עד ארחם. ג' עד יראו. ד' עד ההר ההוא. ה' עד עושה עימך. ו' עד לא תעשה לך. ז' עד בחלב אמו. ומפטיר קורא בשניה והקרבתם כשאר ימי חול המועד דפסח.

ומפטירין ביחזקאל ל"ו[31], מן היתה עלי יד ה' עד סוף הענין שמדבר בתחיית המתים, כי תחיית המתים העתידה תהיה בניסן כמו שאמרו חז"ל[32] בניסן עתידין לגאול[33] (עיין מה שאכתוב אי"ה בחול המועד דסוכות[34]). ואין חותמין בברכת הפטרה[35] רק מקדש השבת, ולא וישראל והזמנים, דהא אם לא היה שבת לא היו מפטירין[36] (ועיין מה שאכתוב אי"ה בשבת חול המועד של סוכות[37]).

שביעי ואחרון של פסח

א. שביעי של פסח אומרים מעריב אורי וישעי. אודה חסדו הפליא.

ב. בשחרית אומרים יוצר ויושע שושני פרח (ואם שביעי של פסח בשבת הואיל ואז לא היה שבת חול המועד וצריך לומר שיר השירים בשביעי של פסח, אומרים יוצר אהוביך השייך לשיר השירים והוקבע לשבת חול המועד).

28 סע' ט.

29 וכ"כ לקמן בהל' שבועות וסוכות לגבי קהלת ורות, שקורין בלי ברכה. למעשה היו באשכנז מנהגים חלוקים בזה, ראה ביוסף אומץ סי' תמז ותתמא ובהערות שם, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' סא ובהערה 4 שם.

30 שו"ע סי' תצ סע' ה.

31 לפנינו פרק לז.

32 ר"ה יא, א.

33 כ"כ הטור סי' תצ בשם רב האי גאון.

34 סי' כ.

35 עוסק כאן רק לגבי החתימה, ולא דן בכל הנוסח האם מזכירים של פסח באמצעו [וראה במאמרו של הרי"מ פלס שליט"א: "ברכת ההפטרה בשבת ר"ח ובשבת חוה"מ", קובץ זכור לאברהם (חולון) תש"ן עמ' שו ואילך וביחוד עמ' שיז-שיח].

36 רמ"א סי' תצ סע' ט.

37 שם, שלגבי סוכות נקט שאומרים מקדש השבת וישראל והזמנים, עיי"ש טעמו.

ואין אומרים אופן. ומהרי"ל[1] כתב סמך ויסר את אופן מרכבותיו[2]. ובעל תשובת חוות יאיר סימן רכ"ה כתב אע"פ שהסמך הוא דק וקלוש המנהג נתפשט ולא לחינם נתפשט, עיין שם נכבדות מדובר בו.

זולת אי פתרוס. קדושתא אותותיך[3]. שבטי יה. ואין אומרים אל נא[4] מפני שמעשה ידיו טבעו בים וכו', כמו שכתבתי לעיל ביום ראשון של חול המועד[5], ופייט זה נמי הוא כעין שירה. ובכן ויושע ה' ביום ההוא [הגה"ה: ונוהגים לומר אותו בשמחה, בניגון נחמד, בחצוצרות וקול שופר כמו שעושים אנשי מלחמה בנוסעם[6], זכר לנסוע המחנה ישראל, כי ה' נלחם להם במצרים, ויסעו בני ישראל בתוך הים ביבשה]. אילי הצדק ידועים. (ואם הוא בשבת אומרים אצולים וכו' השייך ליום אחרון. ואמרים ביום אחרון אילי הצדק). ואומרים ובכן ולך תעלה קדושה וכו'. חסדי ה' וכו' (ואם הוא שבת אומרים הסילוק של יום אחרון).

והכהנים עולין לדוכן. וקורין הלל בדילוג (ואם הוא שבת קורין שיר השירים[7]). ומוציאין שני ספרי תורה. בראשונה קורין חמישה גברי בריש פרשת בשלח. הכהן קורא עד לפני העם. לוי עד ויעשו כן. ג' עד ביד רמה. ד' עד ואתם תחרישון. ה' עד רופאך. (ואם הוא שבת מחלקין אותו לז' פרשיות, ה' נלחם להם במצרים. ו' ובמשה עבדו. ז' עד רופאך). ובשני קורא המפטיר מה שקראו אתמול בספר תורה שניה.

ומפטירין וידבר דוד בשמואל כ"ב, שהיא גם כן שירה. ואין אומרים ותשר דבורה השייך לפרשת בשלח, כי אותה שירה אנו מפטירין בלאו הכי בפרשת בשלח. אבל שירה זאת שהיא הפטרת האזינו, ועל פי הרוב חוץ מב"ג המלך[8] שבת שובה בפרשת האזינו, לפיכך מפטירין אותה בשביעי של פסח.

ג. ליל אחרון אומרים מעריב אמונת אומן.

ד. יום שמיני מתפללין כאתמול, ואומרים יוצר אתה הארת (ואם הוא שבת אומרים אהוביך השייך לשבת חול המועד, עיין מה שכתבתי ביום שביעי של פסח[9]). ואין אומרים אופן, מטעם שכתבתי ביום אתמול. זולת כאתמול. קדושתא אימת נוראותיך[10]. ואין אומרים אל נא, כמו

1 מנהגי מהרי"ל עמ' קנ.
2 שמות יד, כה.
3 ובשמיני של חג ראה לקמן שאמרו אימת נוראותיך, וכן מנהג רוב הקהילות באשכנז. אמנם במנהגי מהרי"ל עמ' קמח מבואר להיפך, וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' צד, צו, ועיי"ש בהערה 6.
4 אבל במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום מבואר שאמרו "אל נא".
5 סי' ג.
6 יתכן כוונתו במנגינה בקצב כמו מארש צבאי, שמנגנים בו בד"כ חצוצרות וקול שופר.
7 רמ"א סי' תצ סע' ט.
8 ראה שו"ע סי' תכח סע' ד, ולעיל בספרנו פרשת ויקהל פקודי סוף סי' א.
9 סי' ג.
10 ראה לעיל סי' א על קדושתא אותותיך ובהערה שם.

שכתבתי ביום אתמול. ובכן ויושע ה' ביום ההוא אצולים וכו' בניגון אילי הצדק. ואם הוא יום ראשון בשבת מחליפים לומר במקומו השירה מיום אתמול כמו שכתבתי שם, וכן הסילוק חסדי ה' וכו'.

עולין לדוכן. וקורין הלל בדילוג. ומוציאין ב' ספרי תורה. בראשונה קורין כל הבכור. הכהן עד תשפכנו כמים. לוי עד כל ימי חייך. ג' עד לא תעשה מלאכה. ד' עד את החוקים האלה. ה' עד סוף הסדר. (ואם הוא שבת מתחילין עשר תעשר. הכהן עד אשר תעשה. לוי עד כל הבכור. ומשם ואילך מתחיל השלישי לקרות. וחולקין הפרשיות כמו שמחלקין אם חל באמצע השבוע). ומפטירין בישעיה יו"ד עוד היום בנוב לעמוד, דמיירי בנס של סנחריב שהיה בפסח, כמו שכתב הפייט ביום שני של פסח[11] עוד היום בנוב לעמוד עד געה עונת פסח.

והחשוב[12] שבקהל אוחז חומש או שום ספר בידו[13], ומברך לכל אחד ואחד בזה הלשון.

מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את ר' פלוני בן פלוני, אותו ואת אשתו ואת זרעו ואת ביתו ואת כל אשר לו, בעבור שייתן מתנת יד לכבוד המקום לכבוד התורה ולכבוד הרגל, בשכר זה המקום ישמרהו וכו' ויזכהו לעלות לרגל עם כל ישראל אחיו ונאמר אמן. ואם מברך לתינוק[14] אומר בעבור שאביו ייתן מתנת יד עבורו וכו'. ואחר שבירך לכל יחיד בפרט לוקח הספר תורה בזרוע הימין ואומר, מי שבירך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה עם כל קהילות הקודש וישובים וסביבות של כל עיר ועיר, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם, מי שייתן נדבת ליבו הן איש או אשה ללומדי תורה ולעניי ירושלים עיר הקודש, בשכר זה הקב"ה יזכם לראות בבנינה ולשמוח בתיקונה, וישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה, ויזכם לבנין בית המקדש בעגלא ובזמן קריב, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן. (וכן נוהגין בכל פעם שקורין בספר תורה שלש פעמים בשנה וגו' איש במתנת ידו וגו', והיינו בשמיני עצרת ויום ב' דשבועות). ואותו שבירך מתנת יד מנגן אשרי ויהללו בניגון אשרי העם יודעי תרועה. [הגה"ה: ובק"ק פ"פ המנהג שהחכם המברך כנ"ל הוא חיוב לכבדהו בהוצאה והכנסה וגלילה וקורין אותו לתורה[15]].

11 בליל הסדר, המתחיל "ואמרתם זבח פסח".
12 מכאן הוא מנהג "מתנת יד" ברגלים, וראה עליו בפירוט ביוסף אומץ סי' תתמג ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' נח ובהערות הרבות שם.
13 וסיבב איתו ליד כל אחד מאנשי הקהילה, ראה מנהגי ורמיזא שם הערה 1, ולא לקחו ס"ת, ראה עלי תמר יומא פ"ז שהרחיב בזה.
14 ראה על מנהג מתנת יד לקטנים, במנהגי ורמיזא שם הערה 11.
15 וכ"כ לקמן הל' שמיני עצרת סי' ב.

אסרו חג

א. אסרו חג אין אומרים למנצח[1]. ומצוה להרבות בסעודה[2]. ונפילת אפיים אין אומרים עד אחר ראש חודש אייר כמו שכתבתי בריש הלכות חודש ניסן[3], עיי"ש.

ב. דיני תספורת ונישואין בספירה אכתוב אי"ה בל"ג בעומר.

שמיני

א. הכהן קורא עד ויעשה כמשפט. לוי עד וירא כבוד ה', אל כל העם. ג' עד אשר דיבר ה' אליהם ביד משה. ד' עד כאשר ציוה ה'. ה' עד וייטב בעיניו. ו' עד וטמא עד הערב וטהר. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן כי אני ה' המעלה וכו'.

ומפטירין בשמואל ויוסף עוד דוד, והיא שייכה לפרשה זו מפני שיש בה ענין פרץ עוזה שקרב יותר מדאי אל ארון אלהים ונענש עליו, שהוא דומה למיתת נדב אביהו שהקריבו אש זרה לפני האלהים ונענשו.

ב. במנחה קורין בפרשת תזריע. כהן עד ימי טהרה. לוי עד וטהרה. ישראל עד שבעת ימים שנית.

ואם הוא בשנה פשוטה מתחילין לומר פרקי אבות באותו שבת. ומנהג ק"ק פ"פ שבפעם ראשון אומרים בכל שבת פרק אחד, כדי שיגמר בשבת שקודם שבועות[1]. ומשבת ראשון שאחר שבועות אומרים בכל שבת שני פרקים, כדי שיגמר עוד ב' פעמים בשבת שקודם שבעה עשר בתמוז. ואם שבועות ביום ו' וביום ז' דאז אין כאן כי אם ה' שבתות בין שבועות לי"ז בתמוז[2], אומרים בפעם שלישי כל שבת שלושה פרקים[3]. ואחר י"ז בתמוז אין אומרים עוד פרקי אבות[4].

1 כמנהג אשכנז ולא כמנהג פולין, ראה רמ"א סי' קלא סע' א, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' צא ובהערה 1.
2 רמ"א סי' תכט סע' ב.
3 סי' א.
1 כך נהגו ברוב קהילות אשכנז שבפעם הראשונה אומרים רק פרק אחד, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש פרק צב ובהערה 3.
2 בשבת שבועות לא אמרו פרקי אבות, ראה יוסף אומץ סי' תתנז ובהערה 73, וראה מה שציין במנהגי ורמיזא שם בהערה 5.
3 כך מבואר המנהג ביוסף אומץ סי' תתנז.
4 וברמ"א כתב לומר בכל הקייץ פרקי אבות, ראה סי' רצב סע' ב וסי' תקנג סע' ב, והוא ע"פ מנהגי ר"א טירנא עמ' כז-כח. וראה יוסף אומץ שם הערה 76.

ובמדרש שמואל למהר"ש די אוזידה כתב בראשיתו הטעם שאומרים אותן באלו הימים, כי בהיות הימים האלה ימי דין, כי באלו הימים מתו תלמידי רבי עקיבא[5], מורה היות זמן שמידת הדין מתוחה בעולם, ולכן כל אדם יהא ירא וחרד להכניס דברי המוסרים והתוכחות האלו בליבו. ואף גם זאת כי האדם נכנע קצת באלו הימים שנוהג בהם מנהג אבלות, שנהגו העולם שלא להסתפר וגם שלא לישא אשה (כמו שאכתוב אי"ה בהלכות ל"ג בעומר), ובהיות לב האדם נכנע קצת ישמע ויתנהג ע"פ מידות הללו שנשנו (במשניות) מסכתא זאת בימים הללו יותר מכל ימות השנה. והלואי בהכנת הזמן יכנע מעט מזעיר לבבו הערל, שהרי דוד המלך ע"ה אף אם הכניעו לא הגיע למדרגה ומצאת את לבבו[6] וגו', ואמרו חז"ל[7] ליבו לא נאמר אלא לבבו להודיע כי אפילו יצרו הרע היה נאמן לפניו. אמנם דוד המלך ע"ה אמר נחלתי עדותיך[8] וגו', כלומר עדותיך הם לי לנחלה לעולם מפני כי ששון ליבי המה, הלא הוא הלב האחת שהוא היצר הטוב. אמנם הלב האחר שהוא היצה"ר הטיתי אותו על כרחו שלא בטובתו לעשות חוקך. וזה שאמר[9] נטיתי ליבי וגו'. ועם עוצם השתדלותי להטותו לחוקך לא הועיל לי שיהיה רץ לפני לדבר מצוה, רק לעולם נשאר לאחור ולא לפנים, וזה שאמר הכתוב לעולם עקב, מלשון ואתה תשופנו עקב[10], עכ"ל. וטעם זה מספיק גם כן מה שאנו חוזרים ואומרים אותם עד שבעה עשר בתמוז, מפני שהוא יום פורענות וראוי להקדים התעוררות הלב לעשות הסכמה בליבו לבל יוסיף לדאבה עוד, נ"ל המנהיג.

וכתב שם עוד ד' טעמים כפתור ופרח, קצתם מקרב אל הטבע וקצתם אל המוסר וקצתם אל השכל, עיין שם.

וכתב בעל תיקון ישששכר[11] דף ל"ב עמ' א' דכשחל יום ראשון של פסח בשבת, דאחרון שלנו הוא לבני ארץ ישראל אסרו חג[12] (כמו שאכתוב אי"ה בפרשת אחרי מות), קורין בני ארץ ישראל בשבת השביעי שהוא לנו הששי, והיינו בשבת שקודם שבועות, פרק א' ממסכת דרך ארץ זוטא (הנדפס בש"ס דילן בסוף סדר נזיקין), שדבריו מעין פרקי אבות[13]. א"כ כשחל אחרון של פסח בשבת ראוי לנו[14] לקרות בו אותו פרק כדי שלא יחסר המזג.

5 יבמות סב, ב.
6 נחמיה ט, ח.
7 ראה ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה וסוטה פ"ה ה"ה.
8 תהילים קיט, קיא.
9 שם קיב.
10 בראשית ג, טו.
11 ע"פ "מצאתי כתוב במנהגות המוסתרעבים יצ"ו תושבי צפת שבגליל העליון".
12 בשבת, ומתחילים לומר בו פרקי אבות.
13 וראה זה השלחן לר"ש דבליצקי שליט"א ח"א סי' רצב סע' ב.
14 בני חו"ל.

תזריע

א. בשבת בשחרית קורא הכהן עד שבעת ימים שנית. לוי עד טהור הוא. ג' עד וטיהרו הכהן. ד' עד צרבת המכוה היא. ה' עד פרח בעור טהור הוא. ו' עד שבעת ימים שנית. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ואם תראה עוד.

ומפטירין במלכים ואיש בא מבעל שלישה, שיש בה צרעת נעמן והוא מעין הפרשה המדברת בטהרת מצורעים.

ב. במנחה ובב' וה' קורין בפרשת מצורע. הכהן קורא עד מים חיים. לוי עד וטהר. ישראל עד לפני ה'.

מצורע

א. הכהן קורא עד תנופה לפני ה'. לוי עד וכיפר עליו הכהן וטהר. ג' עד בטהרתו. ד' עד וכיפר על הבית וטהר. ה' עד לפני ה' מזובו. ו' עד ואחר תטהר. ז' עד סוף הפרשה.

והמפטיר חוזר וקורא מן והזרתם. ומפטירין וארבע אנשים שהוא מעין הסדרא.

תזריע ומצורע

א. כשהם מחוברים, בשנות פשוטות שע"פ הרוב הוא שבת ראשון שאחר ראש חודש אייר אומרים זולת אזכרך דודי (וזה הכלל, לעולם בשבת ראשון שאחר ראש חודש אייר אומרים אזכרך דודי. ובשבת שניה אלהים אל דמי. בשלישי אתה אלהים. ובפרשת בהר אומרים אחרי נמכר, והוא מחליף הסדר, כמו שפרשת פסול מחליף סדר הסימן משך תורא וכו' כשחל ראשון דחול המועד בשבת כמו שכתבתי במקומו[1]. כן הוא לענין זולת דפרשת בהר, שאם הוא שבת שני או שלישי נתמצע באמצע הזולתות ואומרים הנשארים בשבתות שאחר כך). ולענין קריאת שני פרשיות מה שיש לפקפק בו כתבתי בעזה"י בפרשת ויקהל פקודי[2].

לענין חילוק הפרשיות. הכהן קורא עד שבעת ימים שנית. לוי עד פרח בעור טהור הוא. ג' עד והסגירו שבעת ימים שנית. ד' עד וכיפר עליו הכהן וטהר שבפרשת מצורע (עיין מה שכתבתי מזה בפרשת ויקהל פקודי שצריך לקרות לרביעי בפרשה שניה). ה' עד בטהרתו. ו'

1 הל' חוה"מ פסח סי' ג. 2 סי' א.

עד מזובו. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן והזרתם. ומפטירין וארבעה אנשים, השייך למצורע, כי לעולם קורין במה שסיים, עיין מה שכתבתי בפרשת ויקהל ופקודי[3].

ב. במנחה בשבת וב' וה' קורין בפרשת אחרי. הכהן קורא עד ובעד ביתו. לוי עד אשר לו. ישראל עד קהל ישראל.

ג. תענית בה"ב כתבתי בין פרשת וירא לחיי שרה[4]. ולענין ויחל בשחרית כתבתי שם[5] שאין לקרוא כי אם פרשה השייך לאותה שבוע, והיינו לדעת היש אומרים שבתשובת עבודת הגרשוני סי' נ"ז. ואף שנוהגים בפ"פ לקרות ויחל[6], היינו לפי משמעות לשון של עבודת הגרשוני דכתב יש אומרים[7], משמע דיש אומרים איפכא. והנה לפי מה שכתבתי שם בטעמו ונמוקו[8] דוקא פ"פ וכעין קהילה זו דאין ספק שיש מנין שמתענין יכולין לקרא ויחל, אבל בישובים דמספקא להו אם יזדמנו עשרה שמתענין יקראו פרשה של השבוע.

אחרי

א. לענין קריאת הפרשה שאין מחברין אותה עם קדושים, זה לשון מהר"י מטראני[1] סי' ד', כשחל יום ראשון של פסח בשבת, שבני ארץ ישראל קורין באסרו חג שלהם שהוא לנו אחרון דפסח פרשת אחרי מות, א"כ שבת ערב ראש חודש אייר שבני ארץ ישראל קורין קדושים היה לנו לחבר אחרי וקדושים כדי שלא להיות חלוקים מבני ארץ ישראל בכל השבתות עד פרשת מטות ומסעי. הטעם שצריך להיות שבת אחד בין קללות שבתורת כהנים לעצרת, ולכן נתנו חז"ל סימן מנו ועצרו[2]. מנו היינו קריאת פרשת במדבר, לשון מנין לפי שיש בה מספר בני ישראל, ואח"כ עצרו, עושין עצרת. ולבני ארץ ישראל צריך להיות שתי שבתות הפסק וכו', עיין שם, וכיון דאדחי מן אחרי וקדושים אדחי עד מטות ומסעי, מידי דהוה אהושענא רבה דלא קבעינן ליה ביום ראשון של סוכות מפני שלפעמים חל בשבת, והקשו בגמרא[3] היו להן לקובעו בשני שאינו חל בשבת, ותרצו כיון דמפקת ליה מראשון אוקמוהו אשביעי שהוא אחרון מאותן ימים, הכא נמי כיון דמפקת ליה מראשון דהיינו אחרי וקדושים אוקמוהו אבתרייתא דהיינו מטות ומסעי.

3 סי' ב.
4 פרשת חיי שרה סי' א-ד.
5 סי' ב.
6 כשיטת השו"ע והרמ"א סי' תצב וסי' תקסו סע' ב. וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' צו.
7 "יש אומרים שאין לשנות, כי תדיר קודם. אף על פי שאין אנו נוהגין כן" וכו'.
8 עיי"ש טעמו שלפי שאינו חובה, ובהערה שם.

1 שו"ת מהרי"ט ח"ב.
2 ראה שו"ע סי' תכח סע' ד.
3 סוכה מג, ב.

לענין חילוק הפרשיות, הכהן קורא עד כל קהל ישראל. לוי עד ובעד העם. ג׳ עד כאשר צוה ה׳ את משה. ד׳ עד לדורותם. ה׳ עד וחי בהם אני ה׳. ו׳ עד ולא תחלל את שם אלהיך אני ה׳. ז׳ קורא עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ולא תקיא. ומפטירין הלא כבני כושיים, עיין מה שכתבתי בפרשת אחרי וקדושים מחוברים.

ב. במנחה וב׳ וה׳ קורין בפרשת קדושים. הכהן קורא עד אני ה׳ אלהיכם. לוי תעזוב אותם אני ה׳ אלהיכם. ישראל ויראת מאלהיך אני ה׳.

קדושים

א. בקביעות בש״ז וגכ״ז וזח״ג מעוברת[1] פרשת קדושים היא שבת ראשון שאחר ראש חודש אייר. וכבר כתבתי בפרשת תזריע ומצורע מדיני הזולתות.

לענין קריאת ספר תורה. הכהן קורא עד ויראת מאלהיך אני ה׳. לוי עד מחטאתו אשר חטא. ג׳ עד ויראת מאלהיך אני ה׳. ד׳ עד ועשיתם אותם אני ה׳. ה׳ עד כי אני ה׳ אלהיכם. ו׳ עד לשבת בה. ז׳ עד סוף הפרשה.

והמפטיר חוזר וקורא מן והבדלתם. ומפטירין התשפוט, עיין מה שכתבתי בפרשת אחרי וקדושים מחוברים.

ב. במנחה ובב׳ וה׳ קוריו בפרשת אמור. הכהן קורא עד והיו קודש. לוי עד שמן משחת אלוהיו עליו אני ה׳. ישראל עד כי אני ה׳ מקדשו.

אחרי קדושים

א. בענין הזולתות כבר כתבתי בהלכות תזריע ומצורע.

לענין חילוק הפרשיות. הכהן קורא עד כל קהל ישראל. לוי עד כאשר ציוה ה׳ את משה. ג׳ עד ולא תחלל את שם אלהיך אני ה׳. ד׳ עד ויראת מאלהיך אני ה׳ שבפרשת קדושים, שצריך הד׳ לקרות תוך פרשה השניה כמו שכתבתי בפרשת ויקהל ופקודי. ה׳ עד ויראת מאלהיך אני ה׳. ו׳ עד כי אני ה׳ אלהיכם. ז׳ עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן והבדלתם.

ולענין הפטרה זה לשון אאמ״ז מהר״י האן בספר יוסיף אומץ סימן תשי״ג[1], הפטרת אחרי היא הלא כבני כושיים, והפטרת קדושים התשפוט. וכשהן מחוברים מפטירין הלא כבני, ולא

1 ראה על סדר השנים האלו באבודרהם סדר העיבור המולדות והשנים, ובלבוש סי׳ תכח סע׳ ח.

1 לפנינו בסי׳ תתמט.

כהפטרות שארי פרשיות שהן מחוברים דמפטירין לעולם בהפטרת הפרשה דסליק מיניה. כן המנהג פה (ק"ק פ"פ) ע"פ מרדכי[2] ומהרי"ל[3] ומנהגים[4], וכן הוא במטה משה[5], ולא כלבוש[6] שרוצה לשבש הספרים, עכ"ל. וכבר השיג המג"א בסימן תכ"ח[7] על הלבוש, והתנצל נגד טענותיו מילתא בטעמא[8], עיי"ש.

ב. במנחה קורין בפרשת אמור, עיין במנחה פרשת קדושים.

אמור

א. הכהן קורא עד כי אני ה' מקדשו. לוי עד אני ה' מקדשם. ג' עד אני ה'. ד' עד אני ה' אלהיכם. ה' עד שבתכם. ו' עד בני ישראל. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ומכה בהמה.

ומפטירין ביחזקאל מעסקי כהונה, והכהנים והלוים בני צדוק, שהוא מעין הפרשה.

ב. במנחה קורין בפרשת בהר. הכהן קורא עד ואספת את תבואתה. לוי עד כל תבואתה לאכול. ישראל עד איש אל אחוזתו.

ל"ג בעומר

א. אין אומרים תחנון בשחרית[1], אבל במנחה שלפניו ושל אותו יום אומרים אותו[2]. ונ"ל המנהיג הטעם מפני שבכל הימים שיש בהם קדושה שגזרו להוסיף מחול על הקודש הוא לחומרא, לעשות סייג וגדר שלא ליגע בקדושת עיצומו של יום, אבל היכא דאתי לידי קולא לא גזרו. והכא יכול לאתויי לידי קולא, דהא חיוב מצות הספירה היא בלילה, כמו שכתוב במנחות[3] ובאו"ח סימן תפ"ט[4] וכ"כ רש"י בנימוקי החומש בפסוק וספרתם לכם[5]. ואם לא יאמר

2 תחילת רמז תתלא.
3 מנהגי מהרי"ל עמ' תיז.
4 מנהגי ר"א טירנא עמ' כד.
5 סי' תנד.
6 סי' תכח סע' ח וסי' תצג סע' ב.
7 ס"ק י'.
8 אינו לפנינו שם.

1 כמנהג רוב הקהילות, אבל בורמיזא אמרו גם בשחרית, ראה לר"י שמש ולר"י קירכום.
2 וכן משמע במנהגי מהרי"ל עמ' קנו שכתב "בשחרית אין אומרים תחינה", אבל ברמ"א סי' קלא סע' ו וסי' תצג סע' ב משמע שבכל התפילות של ל"ג בעומר אין אומרים. לגבי מנחה שלפני כן ראה במנהגי ר"א טירנא עמ' קסז שיש בזה מנהגים חלוקים, ובלבוש סי' תצג סע' ד כתב שאין אומרים.
3 סו, א. ועיי"ש בתוס' ד"ה זכר למקדש האם גם ספירת יום מועילה.
4 סע' א וסע' ז.
5 ויקרא כג, טו.

תחנון במנחה שלפניו יחשוב שעתה מתחיל קדושת היום, ואתי לספור הספירה באותה שעה. וכיון שאומרים אותו במנחה שלפניו. אומרים אותו גם כן במנחה של אותו יום, גזירה אטו מנחה שלפניו, דשם מנחה חד הוא. ועיין מה שכתבתי בחמישה עשר בשבט[6].

ב. נוהגין בכל המקומות שלא לישא אשה בין פסח לעצרת[7], והטעם שלא להרבות בשמחה מפני שבאותו זמן מתו תלמידי רבי עקיבא ומתאבלין עליהם. ודוקא הנישואין שהוא עיקר השמחה, אבל לארוס (הוא שקורין באשכנז קנס ליגן[8]) שפיר דמי שמא יקדמנו אחר[9]. אבל בל"ג עושין אפילו נישואין, מטעם שאכתוב לקמן בדיני תספורת.

ג. ונוהגין גם כן שלא להסתפר באותו זמן. ויש מסתפרים מל"ג בעומר ואילך דאז פסקו מלמות. ולפי דברי האבן שועב בדרשותיו ליום ראשון של פסח, זה לשונו, שמעתי שיש במדרש[10] שמתו מפסח עד פרוס העצרת, והוא ט"ו יום קודם העצרת, כאומרם עד פרוס הפסח פרוס החג שהם ט"ו יום בניסן ובתשרי. וכשתסיר ט"ו יום ממ"ט נשארו ל"ד. והנה הם ל"ג שלמים, ומגלחים ביום ל"ד בבוקר כי מקצת היום ככולו, עכ"ל. משמע שאסור להסתפר עד יום ל"ד. וכ"כ באו"ח סימן תצ"ג[11]. והר"ש הלוי בתשובה חלק או"ח סי' ו' האריך לפלפל בדברי אבן שועב, וסוף דבריו, והמחמיר על עצמו שלא להסתפר כלל עד העצרת תבוא עליו ברכה, עכ"ל. אבל כבר נתפשט מנהג ע"פ דעת מהרי"ל[12], וכ"כ הדרכי משה או"ח סי' תצ"ג[13] להסתפר ביום ל"ג בעומר, עיין שם מילתא בטעמא.

וכתב מהר"י ווייל בפסקיו סי' נ"[14], זה לשונו, ל"ג בעומר ביום א' התרתי לספר בערב שבת שלפניו. וראיה שהתיר מהר"ם[15] לאבל שאירע יום שלושים בשבת לרחוץ ביום ו', דליכא אלא מנהג בעלמא מה שנהגו שלא לרחוץ תוך שלושים, והכא נמי אע"ג דל"ג בעומר ביום א' מ"מ הכא ליכא אפילו מנהג אלא מקצת בני אדם מחמירים (והוא דעת מהרי"ל[16]). ושמעתי שמה"ר חזקיה ז"ל ווישנוילז מתיר גם כן, עכ"ל. וכ"כ רמ"א באו"ח סימן תצ"ג[17], וכן עמא דבר. אבל

6 פרשת בא סי' ב.

7 בשו"ע סי' תצג סע' א כתב עד ל"ג בעומר, אבל בט"ז שם ס"ק ב כתב "המנהג בכל המקומות שאין עושין נשואין אלא ביום ל"ג בעומר, לא לפניו ולא לאחריו עד עצרת". וראה מה שהרחיב ע"ז בנטעי גבריאל הל' פסח ח"ג פמ"ח סע' ז ובהערות שם.

8 השמת הקנס, כלומר הסכם השידוכין (ולא אירוסין בלשון התורה וחז"ל שהם הקידושין), ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב סי' רכז ובהערה 1.

9 שו"ע שם.

10 יבמות סב, ב לפי גירסה בחלק מהראשונים, ראה ספר המנהיג הל' אירוסין ונישואין עמ' תקלח ובמאמר ל"ג בעומר בספר המועדים בהלכה.

11 סע' ב.

12 מנהגי מהרי"ל עמ' קנו-קנז.

13 סע' ב.

14 לפנינו בסי' נא.

15 הגמ"י הל' אבל פ"י ה"ו.

16 מנהגי מהרי"ל שם.

17 סע' ב.

אין מקילין יותר להסתפר בערב לפני ל"ג בעומר[18] אע"פ שכבר בירך וספר ספירת יום ל"ג[19], עיין ביו"ד סימן שצ"ה סעיף א' בדין שבעה שצריכין עכ"פ מקצת היום.

ד. כבר כתבתי בהלכות ראש חודש[20] שאין להסתפר בשום ראש חודש, שכתב בעל ספר חסידים[21] שהוא סכנה. ובעל כנסת הגדולה בחלק או"ח סי' תצ"ג[22] הורה הלכה למעשה להתיר, ועיין בתשובה שלו[23] שהתיר להסתפר בראש חודש אייר. ונ"ל המנהיג דאינו משנת חסידים, ולמה לנו להקל בדבר שהוא סכנה וחשש איסור, וכ"כ הבית יוסף[24] שאסור. וכל עצמו של ההיתר תספורת ביום ל"ג אינו משום מעלת העצם היום ההוא, אלא לסימנא בעלמא שלא מתו באותן הימים שאין אומרים בהם תחנון, ואם תחשוב הימים שבין פסח לעצרת שאומרים בהם תחנון לא תמצא כי אם ל"ב, לכן נהגו בו מעלה[25], א"כ אין לנו להקל יותר.

ה. בעל ברית מותר להסתפר אפילו באמצע הספירה ביום המילה[26]. ובעל כנסת הגדולה בתשובה התיר הלכה למעשה במילה שחל בשבת שיסתפר בערב שבת[27].

בהר

א. אומרים זולת אחרי נמכר שהוא מעין הפרשה, עיין מה שכתבתי בפרשת תזריע ומצורע.

הכהן קורא עד אחוזתו. לוי עד לבטח. ג' עד גאולה תתנו לארץ. ד' עד ושב לאחוזתו. ה' עד להיות לכם לאלהים. ו' עד בפרך ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן כי לי בני ישראל עבדים.

ומפטירין בירמיה הנה חנמאל בן שלום, שמדבר מענין קניני שדות שהוא מעין הפרשה.

ב. במנחה קורין בפרשת בחוקותי. הכהן קורא עד לבטח בארצכם. לוי עד בריתי אתכם. ישראל עד קוממיות.

18 ראה אליהו זוטא סי' תצג אות ו ומ"ב שם ס"ק יא.
19 שסמך על השיטות שבין השמשות או אפילו ביום סמוך לשקיעה מותר כבר לספור, ראה תוס' מנחות סו, א ד"ה זכר למקדש ושו"ע סי' תפט סע' ב-ד. וע"ע מקור חיים סי' תצג תחילת סע' ב.
20 ל"מ.
21 צוואת ר"י החסיד סי' מח.
22 הגהות ב"י אות ה.
23 ציין שם, ואינה לפנינו.
24 סי' תצג.
25 כל זה ע"פ מנהגי מהרי"ל עמ' קנו-קנז.
26 רמ"א סי' תצג סע' ב.
27 ציין לה בכנה"ג סי' תצג הגהות ב"י אות ו, ואינה לפנינו. וראה מ"ב סי' תצג ס"ק יג, ע"פ הפמ"ג שם א"א ס"ק ד.

בחוקותי

א. הכהן קורא עד בריתי אתכם. לוי עד מפני חדש תוציאו.

ישראל קורין אותו מי שירצה[1]. ונוהגין כמו שכתב מהרי"ל[2] דדוקא השמש ששוכרין אותו לכך אין קפידא[3]. אבל אין קורין לתלמיד חכם בפרשה זו (כאשר כתב בעל כנסת הגדולה באו"ח סימן תכ"ח[4] שכן המנהג בקושטנדינא).

אבל מה שכתב מהרי"ל בדרשותיו בהלכות קריאת ספר תורה[5], זה לשונו, בתוכחות דבסדר בחוקותי קרא ש"צ יעמוד מי שירצה, וגער בו מהר"י סג"ל לקרוא אחד מיוחד כלשאר הפרשיות, דדוקא לתוכחת משנה תורה קורין מי שירצה משום דאינהו נאמרו בלשון יחיד, עכ"ל, [אין נוהגין כן], אלא מנהגינו לקרות מי שירצה אפילו בפרשת בחוקותי, כדעת פוסקים אחרונים[6].

ומה שדחק בעל צמח צדק בסי' נ"ו שראוי לקרות שלושה קודם התוכחה כדי שיעלה החכם קודם המי שירצה, ואף אם יתחיל מי שירצה בתוכחה עצמה. ומיישב שם גמרא דפרק בני העיר[7] שהוא נגד סברתו, כבר השיג עליו המגן אברהם[8] שמוטב שהרב ימחול על כבודו ויעלה לרביעי באותו שבת, או יעלה שלישי ויחזור ויתחיל הרביעי העולה מי שירצה ג' פסוקים למפרע, עכ"ד.

[הגה"ה: בעל עץ חיים[9] פירוש על המשניות מתרעם במסכת מגילה[10] על ששוהין לפעמים כמו רביעית שעה[11] שאין אחד רוצה לעלות ומבזין התורה, עיין שם שהאריך[12]. וכבר כתבתי בפרשת תולדות[13] דמה שנוהגין למכור הפרשיות שיש בהן ברכות הוא מפני השלום, שכל אחד ירצה לעלות באותה פרשה ויבואו לידי קטטה, וכל נתיבותיה שלום[14]. והוא הדין הכא נמי אין קורין אותו בשמו, שיחשוב שמכוין לבזהו. אבל אין בזה עילוי או מגרעת ח"ו, וכל התורה ישרה, אין בה עיקש ונפתול. ולפי מנהג בני קושטנדינא שכתבתי בפנים החכם עולה לתוכחה, ואל תקוץ בתוכחתו[15], עיין בספר חסידים סי' תשס"ו].

1 האם הכוונה לומר "יעמוד מי שירצה", ראה מש"כ במנהגי מהרי"ל עמ' תנד והערה 7 ומנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' צז הערה 1.

2 מנהגי מהרי"ל עמ' תנד-תנה. ועיי"ש היטב בהערה 9.

3 קורין מי שירצה, אבל רק השמש עולה, וכ"כ לקמן בפרשת כי תבוא. שם במנהגי מהרי"ל כתב שאם לא מצאו אף אחד שרצה לעלות לתורה עלה השמש.

4 הגהות ב"י, תחילת הסימן.

5 שם.

6 רמ"א סי' תכח סע' ו. ועיי"ש במנהגי מהרי"ל בשנו"ס, שכן נתפשט המנהג ברוב הישובים והמדינות.

7 מגילה לא, ב.

8 ס"ק ח.

9 מהר"י חגיז, בעל שו"ת הלכות קטנות.

10 משנה אחרונה במסכת.

11 שם: כמו שמינית שעה.

12 "ותמהני מעם קדוש אוהבי התורה כמותם שיאמרו דבר כזה, ויהיו נראים כמי שקץ בתוכחות חלילה, ומנהג כזה מצוה לבטלו ואין בו משום ואל תיטוש תורת אמך" (שם). וע"ע מנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' רנא הגה ה.

13 סי' ב.

14 משלי ג, יז.

15 משלי ג, יא.

והעולה מי שירצה קורא עד ביד משה. ד' עד והיה לו. ה' עד אחוזתו. ו' עד קודש קדשים הוא לה'. ז' עד סוף הספר. ואומרים חזק והחזן חוזר ואומרו, עיין מה שכתבתי בפרשת ויחי. והמפטיר חוזר וקורא מן וכל מעשר בקר וצאן. ומפטירין בירמיה ה' עוזי ומעוזי, שיש בה תוכחות מעין תוכחות פרשה זו.

ב. במנחה קורין בפרשת במדבר. הכהן קורא עד לבית אבותיו הוא. לוי עד ראשי אלפי ישראל המה. ג' עד ויפקדם במדבר סיני.

בהר ובחוקותי

א. בהר ובחוקותי מחוברים. הזולת של פרשת בהר, עיין שם. הכהן קורא עד לבטח. לוי עד ושב לאחוזתו. ג' עד להיות לכם לאלהים. ד' עד מפני חדש תוציאו (עיין מה שכתבתי ברביעי בפרשת ויקהל ופקודי). ה' קורין אותו מי שרוצה (עיין מה שכתבתי בפרשת בחוקותי), וקורא עד ביד משה. ו' עד והיה לו. ז' עד סוף הספר. ואומרים חזק והחזן חוזר ואומרו, והטעם כתבתי בפרשת ויחי. והמפטיר חוזר וקורא מן וכל מעשר בקר וצאן. ומפטירין בירמיה ה' עוזי ומעוזי, מטעם שכתבתי בפרשת בחוקותי. ולעולם מפטירין במה שסיים, חוץ מאחרי וקדושים, עיין מה שכתבתי שם ובפרשת נצבים וילך.

במדבר

א. הוא שבת לפני שבועות. אומרים אהבה אותך כל היום קוינו. זולת אלהים באזנינו שמענו.

הכהן קורא עד במדבר סיני. לוי עד כן עשו. ג' עד בית אבותיו. ד' עד לי יהיו אני ה'. ה' עד שנים ועשרים אלף. ו' עד כאשר ציוה ה' את משה. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן וידבר ה'. ומפטירין בהושע, והיה מספר בני ישראל, שהוא מעין הפרשה שנמנו בה ישראל למשפחותם לבית אבותם.

אחר אשרי מנגנין אב הרחמים[1]. במוסף מנגנים קדושתא וקדיש שאחר שמונה עשרה, להפריש בינו ובין שבת שלפני ט' באב.

ב. במנחה קורין בפרשת נשא. הכהן קורא עד לעבוד ולמשא. לוי עד ביד איתמר בן אהרן הכהן הראשון. ישראל עד ע"פ ה' ביד משה.

1 ראה על מנהגי "השבת השחורה" שנהגו בה מפני הגזירות שהיו מה שכתבו ביוסף אומץ סי' תתמז (ע"פ כת"י ב'), מקור חיים סוף סי' תצב, מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' צח ומנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' רנג.

סיון

א. **ראש חודש** סיון עד ח' בו ועד בכלל אין אומרים תחנון ולא צידוק הדין[1]. ואין מתענין אפילו יא"ר ציי"ט[2]. אבל תענית חלום מתענין, ואין צריך למיתב תענית לתעניתו[3] דלא חמיר כל כך.

ב. ערב שבועות אין אומרים למנצח[4], ואין מקיזין דם משום דנפק ביה זיקא דשמיה טבוח, שבת דף פ"ח[5] וקכ"ט[6], וגזרו חז"ל בכל ערב יו"ט משום ערב יו"ט דשבועות[7], ועיין מה שכתב הראב"ן סי' שע"א. שרעפפן או קעפא זעצן, מהרי"ו בסי' קצ"ג אוסר[8] ומהרי"ל[9] מתיר, לכן יש לחוש לאיסורא אם לא כשהוא צורך גדול. ודוקא בשאר ערב יו"ט דכל עצמם אינם אלא גזירה, אבל בערב שבועות יש לנו לסמוך[10] על מה שכתב מהרי"ו דאסור בכל ענין דחמיר סכנתא.

שבועות

א. ליל ראשון דשבועות אומרים מעריב וירד אביר יעקב. טוביה למרום עלה.

ולא יקדש בביתו עד שתחשך[1], דכתיב שבע שבתות תמימות תהיינה[2]. ואדוני אמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[3] כתב דטוב יותר לקדש תיכף כדי למהר ללמוד[4], עכ"ל, ובכל דרכיך דעהו[5].

ונוהגין אנשי מעשה וחברות בקהילות קדושות[6] שלא לישן כל אותה לילה, רק מתאספים יחד ואומרים כפי הסדר הנדפס בתיקונים באימה וביראה[7], וזיל קרי המעשה הגדול והנורא

1 רמ"א סי' תצד סע' ג (המנהג הנפוץ עד י"ב בו הוא מנהג מאוחר ושל בני ספרד, ראה א"ר שם אות יד).
2 ראה רמ"א סי' תקסח סע' ט.
3 כדין המתענה תענית חלום בשבת, ראה בשו"ע סי' רפח סע' ד.
4 מנהגי מהרי"ל עמ' קנט.
5 לגבי כפיית הר כגיגית.
6 עמ' ב.
7 רמ"א סי' תסח סע' י'. וי"א שהורגלו רבים בזה ושומר פתאים ה', ראה הגהות מנהגי ר"א טירנא סוכות אות רטז. וראה בהרחבה בשו"ת צי"א חי"ב סי' טו.
8 הוא בחידושי דינין והלכות למהר"י ווייל סי' יט: "פרק אין מעמידין סיבורי ומוניני סכנתא, מכאן נראה דאסור להקיז שקורין שרעפפן בערב יו"ט דהא חזינן הכא דאית ביה סכנתא".
9 הגהות מנהגי ר"א טירנא הל' סוכות אות רטז.
10 לחשוש לאיסור.
1 כשיטת רבי יעקב פולק, ראה בשל"ה תחילת הל' שבועות וביוסף אומץ שלקמן.
2 ויקרא כג, טו.
3 סי' תתנ.
4 עיי"ש שהאריך, ובהערות שם.
5 משלי ג, ו.
6 ראה בפרק "חברות לימוד" בספר 'שרשי מנהג אשכנז' לרב"ש המבורגר ח"ג עמ' 314-308.
7 על מנהג אמירת התיקון בליל שבועות, מקורותיו ונוסחו, ראה במאמרו המקיף של הרב"ש המבורגר, "תיקון ליל שבועות", בספרו 'שרשי מנהג אשכנז' ח"ג עמ' 364-268.

שנדפס שם. ומי שלא ישן כלל אותה הלילה יאמר התחינה המיוסדת להצלה מכרת[8], כי במעשה זה עושה כתר[9] לראש השכינה, ואגוני מגינה ואצולי מצלה[10].

ב. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[11], יותר נכון להשלים התורה בקריאת שנים מקרא ואחד תרגום בשבועות מאשר קורהו בשמחת תורה.

ג. ביום א' דשבועות מתפללין פסוקי דזמרא של שבת. והחזן מתחיל האל בתעצומות עוזך[12]. ונ"ל המנהיג טעם לזה, כי אל לישנא דקשה הוא, ואצל מתן תורה כתיב ותגד לבני ישראל[13] דברים הקשים כגידים[14]. ואע"פ דכתיב חסד אל כל היום[15] היינו נמי מפני שהוא לישנא דקשה צריכין לחסד להמתיק הדין. וזה הולם נמי שיו"ט זה הוא כנגד יצחק[16] שהוא מצד הפחד[17], כמו שכתבתי[18] לענין פסח שהוא נגד אברהם.

ואומרים קרוב"ץ אדון אמנני, ומנגנים ואהיה שכונה. אצלו מיוחדת. אמון עמוסה. ואהיה ועודה (והם ראשי פסוקים הנכתבים במעלות התורה משלי ח', עיין פירושם בריש בראשית רבה) בניגון צאנה וראנה שמנגנים בפסח. אופן ועתה בנים. זולת אנכי שמעת[19]. קדושתא ארץ מטה. אל נא. ובכן ה' קנני וגו' אלפים שנה וכו' ובכן וירד משה וגו' אתו מצוות וחוקים וכו'. אלה העדות. ועולין לדוכן. וגומרים הלל, והיא שירה על נתינת התורה. ומוציאין ב' ספרי תורה, בראשונה קורין חמישה גברי בפרשת יתרו מן בחודש השלישי.

ואחר פסוק ראשון אומרים אקדמות[20], דלא כט"ז[21] והלכה ברורה באו"ח סי' תצ"ד דמסקי שיקרא אקדמות קודם שיברך כמו מרשות בשמחת תורה. זה לשון שו"ת נחלת יעקב[22] סי' מ"ח, בטור או"ח סי' ק"מ (ירושלמי[23]) הקורא בתורה ונשתתק וכו', וכתב מהרי"ק[24] והמרדכי[25] שרבינו יואל פירש טעם הירושלמי משום דנשתתק וכו', ומכאן יש לפסוק דאדם העומד לקרוא בתורה ובירך ברכה שלפניה וקרא מקצת פסוקים ופסק ודיבר דברי תורה או דברי חול, צריך לחזור ולברך ברכה ראשונה אם רוצה לחזור ולקרוא יותר. ורבינו אפרים חולק עליו וכתב אפילו הסיח דעתו אין צריך לחזור (ולקרוא יותר) [ולברך] וכו'. וכתב מהרמ"י בלבוש התכלת סי' ק"מ[26], וזה לשונו, העולה לקרות בתורה וברך ברכה לפניה וקרא מקצת

8 נדפסה בסוף התיקון.
9 להיפך מהכרת.
10 סוטה כא, א.
11 סי' תתנג.
12 מנהגי מהרי"ל עמ' קס, ועמ' קמא ובהערה שם.
13 שמות יט, ג.
14 מכילתא שם.
15 תהילים נב, ג.
16 טור סי' תיז בשם אחיו רבי יהודה.
17 "ופחד יצחק" (בראשית לא, מב).
18 לעיל עמ' שכ.
19 י"ג: שמעתי, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קד הערה 5.
20 מנהגי מהרי"ל עמ' קס-קסא.
21 ס"ק א.
22 לרב יעקב היילפרון, פאדובה שפב.
23 ברכות פ"ה ה"ג.
24 ל"מ.
25 מגילה רמז תתלב.
26 סע' ב.

פסוקים ופסק ודיבר בין בדברי תורה בין בדברי חול לא הוי הפסקה ואין צריך לחזור ולברך, דהא קיי"ל[27] שעל ברכה זו יכול לסמוך כל היום וכו'. הא לקמן שמפסיקין בדברי תורה וגם בדברי חול. וא"ת כי זה אינו דומה לנידון דידן, דהא זה אינו מדבר אלא אם נקרא הפסק בענין אם צריך לחזור ולברך, אבל לענין הפסקה ודאי לא מפסיקינן לכתחילה, ולעולם כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר, א"כ איך פסקו רבינו אפרים והלבוש שלא נקרא הפסק ואין צריך לחזור ולברך, והלא אין הפסק גדול מזה ממי שיעשה דבר שלא כדין לפסוק במקום שאינו רשאי להפסיק, אלא ודאי לעולם אימא לך הקורא בתורה הוא עצמו יכול לפסוק (דכל[28] עוד שמפסיק הקורא עצמו אין דיבור נעלם משמיעת השומעים, דהא אינו קורא באותה שעה) וכיון שנפתח הספר תורה אסור לספר אפילו בדברי תורה היינו באותן השומעים מפי הקורא. תדע שכן הוא, שהרי בלשון בית יוסף[29] כתב, מכאן יש לפסוק דאדם העומד וקרא ופסק וכו', ואי אינו רשאי להפסיק הוה ליה למימר לאדם שקרא ופסק שלא כדין אין צריך לברך וכו'. וראיה עוד לדברי ממה שכתב הלבוש בסי' קמ"ו סע' ב', וזה לשונו, וכשנפתח הספר תורה אסור לספר אפילו בין גברא לגברא דכתיב וכפתחו עמדו כל העם[30] משמע מיד שפתחו עמדו וכו'. ובסוף הסעיף[31] כתב, ולא דמי ליציאה מבית הכנסת דשרי בין גברא לגברא[32], דשאני סיפור דברים כשיתחיל לדבר בין גברא לגברא יבוא למשוך בדברים וימשוך אח"כ בשעת הקריאה ויבלבל כל השומעים וגם הוא לא יצא ידי שמיעת הקריאה מפי הש"צ, וגם הוא ידלג ולא יחזור ויקרא (מה שלא שמע בשעת הדיבור ההוא), אבל היוצא ודאי דעתו לחזור ולקרוא בפני עצמו וגם אינו מבלבל אחרים ביציאתו, עכ"ל הלבוש. הא לך כי כל אלה ראוי לחלק בין הקורא להשומעים ככל אשר יש לחלק בין היוצא לספר בדברים, כי כל זמן שהקורא מדבר דברי תורה אינו מונע שלא ישמע אח"כ כל הקריאה מפי הש"צ, וגם הדובר דברי תורה דעתו לחזור ולגמור עם הש"צ מה שנשאר עוד לקרא וכו', ולפי דעתי הדבר ברור. ובהא גם כן סמיכנא לדבר דבר נגד המלעיגים, והיום הסירותי את חרפת מצרים[33] המצירים ודוברים עתק על מנהג אשכנזים הנוהגים לומר שבח אקדמות מילין ביום חג השבועות ומפסיקין בין הברכות, רק שקורין פסוק ראשון בחודש השלישי וגו', עכ"ל לענייננו.

ובשו"ת שער אפרים[34] סי' יו"ד בא ברוב דברים, ואין מענייננו כאן להעתיקם כולם, אך באמצע דבריו זה לשונו, הנה אמת הדבר שלפום ריהטא נראה שהדין נוטה דאם רוב הקהל או אפילו רוב פרנסי ק"ק והמה טובי העיר מסכימים לבטל המנהג שיוכלו לבטל אפילו מדבר

27 שו"ע סי' מז סע' י'.
28 הערת מחבר ספרנו.
29 על הטור שם סי' קמ.
30 נחמיה ח, ה.
31 סע' ג שם.
32 שו"ע שם סע' א.
33 ע"פ יהושע ה, ט.
34 לרב אפרים הכהן, זולצבך תמט.

איסור להיתר (עיין[35] מה שכתב מגן אברהם באו"ח סי' תצ"ג[36]) ומכל שכן מהיתר לאיסור כמו בנידון דידן שהדין פשוט שאסור להפסיק בקריאת התורה, ודבר זה מבואר בגמ' ופוסקים בכמה ראיות אמיתיות, והביא שם ד' ראיות, וכתב אח"כ, ונראה לענ"ד ליתן טעם לשבח כי בודאי שלא בחינם קבעו הפיוט של אקדמות דוקא אחר פסוק ראשון ולא אחר פסוק שני או שלישי, ולא קודם פסוק ראשון אחר הברכה, לפי שקודם פסוק ראשון פשיטא דהוי הפסק קודם התחלת המצוה, כמו סח בין ברכת המוציא לאכילה שצריך לחזור ולברך[37]. ואחר פסוק שלישי כבר גמר המצוה וצריך לברך ברכה אחרונה, וכמו שכתב ב"י בשם מהר"י אבוהב באו"ח סי' ק"ם, דדוקא כשקרא ג' פסוקים ואח"כ סח הוי הפסק לפי שהוא אחר גמר המעשה. גם אחר שקרא שני פסוקים לא רצו לתקן לומר הפיוט אקדמות, שהרי כתב מהרי"ק שורש קע"ח[38] בשם קצת גאונים בסדר חוקת התורה[39] שאם קרא האחד אף שני פסוקים שיצא ידי קריאה וא"צ לחזור ולברך. לכן תקנו דוקא אחר פסוק ראשון, דהוי התחלת המצוה ואמצע המצוה, ואליבא דכו"ע אם שח לא הוי הפסק. ואף לכתחילה מותר להפסיק מפני כבוד השם יתברך והתורה, וכמו שכתב בלבוש החור סי' תצ"ד[40], עיי"ש, ולא גרע מהא דשואל מפני הכבוד, והאריך שם עוד, עיין שם. בין למר ובין למר[41] נדחים דברי הט"ז.

הכהן קורא עד אל בני ישראל. לוי עד יעלו בהר. ג' עד יעננו בקול. ד' עד לרעך. וקורא בעשרת הדברות הטעם העליון כאשר ארשום לפניך. החמישי גומר הפרשה. והמפטיר קורא בשניה במוסף של אותו יום.

ומפטירין במרכבה דיחזקאל שהוא מענין וכל העם רואים את הקולות[42], עיין מה שכתבתי בהפטרת לפרשת יתרו[43]. ואין הקטן[44] מפטיר הפטרה זו.

והא לך עשרת הדברות עם טעם העליון.

אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פָּנָי לֹא תַעֲשֶׂה־לְךָ פֶסֶל ו וְכָל־תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם

35 הערת מחבר ספרנו.
36 ס"ק ו.
37 שו"ע סי' קסז סע' ו.
38 יש דפוסים שהוא בשורש קעז.
39 צ"ל בספר חוקת התורה, וראה שם הגדולים מערכת ספרים בערכו.
40 סע' א: "ואומרים אקדמות אחר פסוק ראשון, שהוא שבח על בחירת השם יתברך בישראל ונתן לנו את התורה".
41 הנחלת יעקב והשער אפרים.
42 שמות כ, טו.
43 לעיל עמ' רס. כעי"ז כתב בלבוש שם: "מפטירין במרכבה דיחזקאל משום שבאותו היום באותו המעמד הנבחר השיגו כולם למעלת הנבואה, וכולם קטניהם וגדוליהם שמעו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה ובלי הפסק, שכולם השיגו באותו מעמד מעשה מרכבה בכל מה שהשיג יחזקאל בענין, שנאמר וכל העם רואים את הקולות, שרמז כולו למעשה מרכבה, לכך מפטירין ג"כ במעשה מרכבה שהוא מעין המאורע". וברש"י מגילה לא, א כתב: "במרכבה דיחזקאל, על שם שנגלה בסיני ברבוא רבבות אלפי שנאן".
44 בשנים, ויתכן גם במעלה, ראה מ"ב שם ס"ק ד.

ו מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתָּחַת וַאֲשֶׁר בַּמָּיִם ו מִתַּחַת לָאָרֶץ לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תָעָבְדֵם כִּי אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא פֹּקֵד עֲוֹן אָבֹת עַל־בָּנִים עַל־שִׁלֵּשִׁים וְעַל־רִבֵּעִים לְשֹׂנְאָי וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים לְאֹהֲבַי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָי: לֹא תִשָּׂא אֶת־שֵׁם־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא כִּי לֹא יְנַקֶּה יְהוָה אֵת אֲשֶׁר־יִשָּׂא אֶת־שְׁמוֹ לַשָּׁוְא: זָכוֹר אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל־מְלַאכְתֶּךָ וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת ו לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל־מְלָאכָה אַתָּה ו וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ כִּי שֵׁשֶׁת־יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל־כֵּן בֵּרַךְ יְהוָה אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ: כַּבֵּד אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־אִמֶּךָ לְמַעַן יַאֲרִכוּן יָמֶיךָ עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: לֹא תִרְצָח: לֹא תִנְאָף: לֹא תִגְנֹב: לֹא־תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר: לֹא תַחְמֹד בֵּית רֵעֶךָ לֹא־תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרוֹ וַחֲמֹרוֹ וְכֹל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ:

בתשובת משאת בנימין סי' ו' נתן טעם לחילוק בין הטעם העליון לתחתון[45]. בשבת יתרו שאין הסדרא מענינא דיומא אלא מסדר שסדרו קדמונינו ז"ל לקרוא כל שבת ושבת כפי המסודר באותו שבת. וכאשר אנו מפסיקין בפרשיות וסדרות כל אחת ואחת לפי הסדר שסדרו קדמונינו, ככה יש לנו להפסיק הפסוקים כאשר פסקו מרע"ה כל פסוק ופסוק בפני עצמו. אבל בשבועות שאנו קורין בו עשרת הדברות לפי שהם מענינא דיומא, יש לנו להפסיקן לפי הדיברות, דהתחלת הדיבור יהיה ראש הפסוק וסופו סופו.

וכאשר תראה ותשכיל החילוק בהעתקת הדיברות שהעתקתי בפרשת יתרו[46] מאשר העתקתים כאן תבין תמצית הדבר, בהיותם הפסוקים שסדרתי לך כאן אינם על סדר הפסוקים שסדרתי לך בפרשת יתרו, עיין עליו, כי אין חילוק יש כזה שנאמר שהפסקת הפסוק יהיה הפסקת הענין, כי מצינו רוב פסוקי התורה מסיימים באמצע הענין. וכבר כתבתי לך בפרשת יתרו[47] כי כפי השתנות פסיקת הפסוקים ישתנו הנקודות והטעמים, עיין שם טעם כל דבר לפי הטעם התחתון, ותבין ההיפוך בטעם העליון, ודי בזה למבין, ועיין מה שכתבתי בהלכות חזנים[48].

ד. במוסף אומרים פיוט מתחיל אתה הנחלת[49], ופורט בו כל התרי"ג המצוות. ועולין לדוכן וגומר סדר התפילה כמו בפסח. והולכין לבתיהם ואוכלין ושותין ושמחין בשמחה של מצוה, עמ"ש ביום ראשון של פסח[50].

45 וגם בביאור הלכה סי' תצד הרחיב בזה. [בדברי קהילות עמ' 113-112 כתב שמנהג פפד"מ לקרוא תמיד (יתרו, ואתחנן, שבועות) בציבור בטעם העליון. וכן מבואר ביוסף אומץ סי' תקיד (ע"פ הכת"י) שאין המנהג כחזקוני (שמות כ, יד) לקרוא בטעם העליון רק בשבועות. וע"ע בנספח ליוסף אומץ עמ' תקכח].

46 לעיל עמ' רס.

47 לעיל עמ' רס-רסא.

48 סי' ה.

49 נמצא במנהגי מהרא"ק, מהרי"ל, ר"א טירנא, ועוד.

50 סי' ב.

ויש נוהגין לאכול מאכלי חלב. זה לשון ספר תורת חיים בב"מ דף פ"ו[51] בד"ה דקמא קמא דמטיה אייתי לקמייהו, מדלא כתיב ויקח חמאה וחלב ויתן לפניהם ובן הבקר אשר עשה, דהא קמא קמא דתיקן אייתי לקמייהו, ומסתמא חמאה וחלב מוכנים היו לו בביתו, משמע דנתכוין להאכילם חמאה ובן הבקר ביחד, דשמא מאכל ערב הוא, וכערביים נדמו לו[52]. וכן איתא במדרש דמלאכי השרת אכלו בשר בחלב, והכי איתא בתהילים רבה[53], בג' מקומות נתווכחו המלאכים עם הקב"ה, בשעה שבא לברוא את האדם אמרו לפניו כו', ובשעה שעשו את העגל שמחו מלאכי השרת אמרו עכשיו תחזור התורה אלינו אמרו לפניו כו', אמר להן הקב"ה כולהו זמנין קטגורתין עליהן, ואתון בשעתון דאתיתו לגבי אברהם מי לא קא אכילתו בשר בחלב דכתיב ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה[54] כו', מיד הלכו להם בפחי נפש. ואפשר דמהאי טעמא נוהגין לאכול מאכלי חלב ביום מתן תורה ואח"כ אוכלין בשר, כדי שיהיו המלאכים רואין שאנחנו נזהרין יפה במצוות בשר בחלב לאכול חלב תחילה ואח"כ בשר ע"י קינוח והדחה ושאר אזהרות. וע"י כך אין להם מקום לקטרג עלינו ביום מתן תורה, דחיישינן שמא יקטרגו עתה כמו שעשו בשעת מתן תורה[55].

ובחולין דף פ"ג[56] בד"ה וערב עצרת, זה לשונו[57], משמע דהיו מרבין לאכול בשר בעצרת, ומכאן נראה תשובה למנהגינו שנוהגין לאכול מאכלי חלב[58] בחג השבועות כמו שכתב בשו"ע (או"ח סימן תצ"ד[59]) ובמנהגים דמהרא"ט[60], דאם כן אמאי צריך להודיעו[61] בערב עצרת כיון דעיקר סעודה עושין מתבשילי חלב ויש שאין אוכלין בשר כלל, ותנא בארץ ישראל שאין עושין יו"ט כי אם יום אחד בלבד. ודוחק לומר שצריך להודיעו משום ליל עצרת לחוד. ועוד דמסתמא הוי טעמא דערב עצרת דומיא דשאר פרקים, דטעמא דידהו לאו משום הלילות לחודא כו'. וסוף דבריו, מיהו כיון דמתניתין דהכא לא משמע כן, וכן משמע קצת מהא דאיתא בפסחים[62] רב יוסף עבדי ליה עגלא תלתא ביומא דעצרת, אמר אי לאו האי יומא כמה יוסף איכא בשוקא, לכך אין לחוש למנהג שלנו. ועוד דלכל הטעמים צריך נמי למיכל בשרא

51 עמ' ב.
52 קידושין לב, ב.
53 מדרש תהילים שוח"ט (בובר) ח, ב.
54 בראשית יח, ח.
55 "דמהאי טעמא אין מקיזין דם במעלי יומי טבא משום מעלי יומא טבא דעצרת, דחיישינן דילמא אכתי נפק ההוא זיקא דשמיה טבוח וכו', הכא נמי חיישינן דאכתי יקטרגו עלינו, וכשרואין שאנחנו נזהרין במצוה זו שעברו עליה חוששין לקטרג, פן ישיב להן הקב"ה כבראשונה אתם אכלתם בשר בחלב והרי תינוק שלהם נזהר יותר מכם" (שם).
56 עמ' א.
57 של התורת חיים.
58 רק מאכלי חלב.
59 רמ"א שם סע' ג. שם מבואר שהיו אוכלים גם מאכלי בשר.
60 הגהות מנהגי ר"א טירנא אות מט.
61 המוכר לקונה, עיי"ש במשנה ובגמ' בחולין.
62 סח, ב.

בתר הכי, ולפי דברי הזוהר (משפטים[63]) שהביא ב"י בטור או"ח סי' קע"ג אסור לאכול אפילו בשרא בתר חלבא, לכך עדיף טפי למנוע המנהג, עכ"ל. אבל כבר הוכחתי בהלכות סעודה סימן ד'[64] דאם לא אכל גבינה קשה שרי למיכל בשרא בתר חלבא, ובלבד שיברך ברכה המזון בתר שאכל חלב ויטול ידיו ויברך המוציא כשרוצה לאכול בשר אחר כך, וכן ראוי לנהוג.

והנה כבר כתבתי בהלכות מאכלות אסורות סימן ב' מחומר איסור המילבן[65]. ובאשר שבחג שבועות הוא עת חום, ומתוך שאוכלין מאכלי חלב מבשלין אורז ודוחן או שאר מילי דמידגן וענבים יבשים, על כן ראיתי להעתיק לכאן מה שכתב הט"ז ביו"ד סי' פ"ד ס"ק ט"ז[66], זה לשונו, מעשה בחג השבועות שעשו הנשים כמעט של כל העיר לחמים ופלאדן[67] עם ראזינקוס[68], ואשה אחת בדקה רוזייני שלה ונמצאו בהן מילבן, וכולם קנו ממקום אחד והלכו ומצאו גם אצל המוכר. נראה בעיני שאותן שלקחו קודם שנודע שיש בהן מילבן מותרין, והאריך שם בראיות עיין שם, אבל אותן שקנו אח"כ בודאי תבשילן אסור.

[תוספת מ"צאן אובדות" בסוף ספרנו: והש"כ כתב בספר נקודות הכסף[69] דלא טוב הורה, דגם אותן שלקחו קודם שנודע שיש שם מילבן אסורים, כיון דדרכן להתליע אם כן ספק הרגיל הוא ולאו שמיה ספק. וכן מוכח להדיא מדברי האיסור והיתר הארוך[70] ומהר"ם מלובלין[71] שהבאתי בש"כ ס"ק כ"ח[72]. ומהרשב"א[73] אין ראיה כלל וכו'].

ה. בליל ב' אומרים מעריב אל אלהים ה' דיבר וכו'.

ואם הוא שבת אומרים בין קונה שמים וארץ למגן אבות החרוז יום שבת זכור השמיע בסיני. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[74], פיוט זה הוא פיוט ארוך, ותקנו רד"ק ובנו רי"ק[75]. ומהרי"ל[76] כתב שאומרים אותו במגנצא הואיל והמחבר היה דר שם[77], ותמה שהמה היו צרפתים. שמעת מיניה תרתי. שמע מינה לדעתא דמהרי"ל שפיוט חדש אפילו אם אין אומרים אותו בכל מקום חיוב לאומרו במקום שהמחבר דר שם. ושמע מינה לדעתיה דיוסיף אומץ דאומרים אותו אפילו שלא במגנצא, דהא באמת היו המחברים צרפתים. וכן נוהגים בפ"פ לאמרו.

63 דף קכה, א.
64 לעיל עמ' קנח-קנט.
65 עובש, עם תולעים.
66 לפנינו בס"ק יז.
67 מאפה בצק ממולא גבינה, ראה ע"פ המפתח בספר מנהגי מהרי"ל.
68 צימוקים.
69 על הט"ז שם.
70 ראה בשו"ע השלם (מכון ירושלים) בהגהות והערות אות עד.
71 בתשובה סי' כז.
72 לפנינו בס"ק כט.
73 בתורת הבית הארוך, הו"ד בט"ז שם.
74 סי' תתנו.
75 יוסף אומץ שם מבואר שכתבו רבי יוסף קמחי, אבי הרד"ק.
76 מנהגי מהריל עמ' קפו.
77 במנהגי מהרי"ל ויוסף אומץ שם מבואר שהטעם הוא מפני קבורת הר"י קמחי במגנצא.

[הגה"ה: מכאן ראיה למה שכתבתי בהלכות יו"ט[78] שאומרים מעריב אפילו בשבת ולא חיישינן שמא יטה, דהא חרוז זה נתקן לשבת לחוד].

ו. ביום ב' אומרים יוצר איילת אהבים, אופן ועתה בנים כאתמול, זולת אנכי גדול וכו'. קדושתא אורח חיים, אל נא, ובכן ה' קנני וגו', שעשוע יום יום וכו', ובכן וירד משה וגו', אלוף מסובל וכו', ובכן ולך תעלה קדושה וכו', וכל העם רואים וכו'.

ועולין לדוכן. וקורין הלל שלם. וקורין רות בלי ברכה, כמו שכתבתי בשבת חול המועד של פסח[79].

ומוציאין ב' ספרי תורה. בראשונה קורין כמו באחרון של פסח, עיי"ש, ובשניה כאתמול. ומפטירין בחבקוק שהוא גם כן מעשה מרכבה, לפיכך אין הקטן רשאי להפטיר באותו יום[80]. עושין מתנת יד, לכל יחיד בפרט ולכל הקהל, כמו שכתבתי בהלכות יום אחרון של פסח[81], עיי"ש. במוסף אומרים פיוט מתחיל אזהר"ת[82], בגימטריא תרי"ג.

ז. אסרו חג אין אומרים למנצח[83], ונוהגין להרבות בסעודה[84].

נשא

א. הכהן קורא עד ע"פ ה' ביד משה. לוי עד אשר ציוה ה' את משה. ג' פרשה זו נמכרת, הטעם כתבתי בפרשת תולדות, וקורא עד ואני אברכם. ד' עד נחשון בן עמינדב. ה' עד שלומיאל בן צורישדי. ו' עד אחיעזר בן עמישדי. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן כל הבקר.

ומפטירין בשופטים י"ג, ויהי איש אחד מצרעה, שמדבר בנזירות שמשון, מעין הפרשה.

ב. במנחה קורא הכהן עד כן עשה את המנורה. לוי עד את כל עדת בני ישראל. ישראל עד והיו לי הלוויים.

בהעלותך

א. הכהן קורא עד והיו לי הלוים. לוי עד במשמרתם. ג' עד ולאזרח הארץ. ד' עד אני ה' אלהיכם. ה' עד בנסעם מן המחנה. ו' עד הוא וזקני ישראל. ז' עד סוף הפרשה.

78 י' א (לעיל עמ' פח).
79 סי' ג, ועיי"ש בהערה המחלוקת בזה.
80 ראה לעיל סי' ג.
81 סי' ד.
82 אזהרת ראשית וכו'.
83 ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' צא ובהערה 1, וראה ברמ"א סי' קלא סע' א ובנו"כ שם.
84 רמ"א סי' תכט סע' ב, ע"פ רש"י סוכה מה, ב.

והמפטיר חוזר וקורא מן ויאמר ה' אל משה. ומפטירין בנרות דזכריה שהוא מעין הפרשה, דמטעם זה מפטירין אותו גם כן בשבת חנוכה כמו שכתבתי במקומו[1].

ב. בשבת במנחה וב' וה' קורא הכהן עד בני ישראל המה. לוי עד יהושע. ישראל עד ביכורי ענבים.

שלח

א. הכהן קורא עד ביכורי ענבים. לוי עד טובה הארץ מאד מאד. ג' עד דרך ים סוף. ד' עד ריח ניחוח לה'. ה' עד ולגר הגר אתכם. ו' עד לכל העם בשגגה. ז' עד סוף הפרשה.

והמפטיר חוזר וקורא פרשת ציצית. ומפטירין במרגלים דיהושע, שהוא מעין הפרשה.

ב. במנחה וב' וה' קורא הכהן עד קהל ה'. לוי עד שמעו נא בני לוי. ישראל עד השתרר.

קרח

א. קורא הכהן עד השתרר. לוי עד אל כל העדה. ג עד אהל מועד. ד עד והמגפה נעצרה. ה' עד ויקחו איש מטהו. ו' עד בתוך בני ישראל. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ואמרת אליהם.

ומפטירין ויאמר שמואל אל העם, דכתיב ביה הני ענו בי את שור מי לקחתי, דומיא שאמר משה בפרשה זו לא חמור אחד מהם נשאתי.

ב. במנחה וב' וה' קורא הכהן עד שריפת הפרה. לוי עד חטאת היא. ישראל עד אל כלי.

ג. כבר כתבתי בהלכות זכירה[1] מה שקורין יוהנס טרויבן אינו נכון ולא יקרא כן, כי אם תמוז טרויבן, עיין שם.

ובהלכות איסורים[2] כתבתי מדיני תולעים. ויש לעורר בימים אלו בגודגניות שמותלעין מתוכן שלא לאכול מאותו מין. ואע"פ שכתב הט"ז ביו"ד סי' פ"ה[3] דאותן פירות שיוכל להסיר התולעים מתוכן מותר לאכלן, דהיה משמע מיניה לפום ריהטא דהיינו בתפוחים ואגסים שיוכל להסיר התולעים מתוכן מותר לאכול אותה פרי עצמו שנמצא בה התולע אחר הסירו ממנה, ובגודגניות מפני קטנותן שאי אפשר לכוין לחתוך חתיכה ממנו שיהיה הנשאר מותר, ובפרט לפי מה דקיימא לן שצריך לחתוך ממנו כעובי אצבע[4] שלא שייך לומר אצל הגודגניות,

1 הל' חנוכה סוף סי' ו.

1 סי' ט.

2 סי' ב-ג.

3 לפנינו בסי' פד, ס"ק י'.

4 שהוא שיעור נטילת מקום, בכמה דינים והלכות.

א"כ כל גודגן וגודגן שנמצא בו תולע בודאי אסור ושאינן מותלעים מיהא מותרים. מ"מ מדברי הט"ז בעצמו דכתב שם[5] בקמח שנמצא בו מילבן דמן הדין היה שרי לעשות מהם יין שרף, ואפילו הכי אסור, דאם נתיר לעשות מהם יין שרף יבואו גם לאכלם. מכל שכן הכא דיש טרחא לפתוח כל גודגן וגודגן בפני עצמו, דאם נתיר לאכלם אחר הפתיחה יש לחוש שיבוא לאכלם גם בלתי מפותחים, נ"ל המנהיג.

חוקת

א. קורא הכהן עד אל כלי. לוי עד וירא כבוד ה' אליהם. ג' עד ויקדש בם. ד' עד ויט ישראל מעליו. ה' עד נחש הנחשת וחי. ו' עד פני הישימון. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ויאמר ה' אל משה.

ומפטירין בשופטים, ויפתח הגלעדי, שיש בה מעין הפרשה שעשה מלחמה עם בני עמון.

ב. במנחה קורא הכהן עד בעת ההיא. לוי עד דברי בלק. ישראל עד כי ברוך הוא.

בלק

א. הכהן קורא עד כי ברוך הוא. לוי עד אתו תעשה. ג' עד אותו אדבר. ד' עד אשמור לדבר. ה' עד אותו אעשה. ו' עד אותו אדבר. השביעי גומר. והמפטיר חוזר וקורא מן וירא פנחס.

ומפטירין במיכה והיה שארית יעקב, שיש בה עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב וגו'.

ב. במנחה קורין בפרשת פנחס. הכהן קורא עד את בריתי שלום. לוי עד בית אב במדין הוא. ישראל עד מארץ מצרים.

חוקת ובלק

א. כשהם מחוברים הכהן קורא עד אל כלי. לוי עד ויקדש בם. ג' עד הישימון. ד' עד כי ברוך הוא. (עיין מה שכתבתי ברביעי לפרשת ויקהל ופקודי). ה' עד אותו אדבר. ו' עד אותו אעשה. ז' עד סוף הפרשה. קריאת המפטיר וההפטרה כמו בפרשת בלק.

ב. במנחה כמו שכתבתי בפרשת בלק.

5 שם ס"ק ט.

שבעה עשר בתמוז

א. אומרים סליחות בברכת סלח לנו. ואלו הן. אתאנו לך. אפפונו מצוקות. אדאג מחטאתי פזמון שעה נאסר. חטאנו אודה עלי פשעי. ואומרים אל ארך אפים אפילו אינו חל ביום ה'.

ולענין קריאת ספר תורה, זה לשון ליקוטי הפרדס[1], ויום תענית של י"ז בתמוז אין מדלגין ויחל משה כשאר כל התעניות, אלא קורין כל מעשה העגל, לפי שבו ביום נשתברו הלוחות וכו'. עין מה שכתבתי בהלכות זכירה[2]. אבל כבר נתפשט המנהג לקראו בדילוג כמו בשאר התעניות.

ובמנחה נוהגים כמו שכתבתי בעשרה טבת[3]. וטעם שמפטירין במנחה שהביאו התוס' במגילה דף כ"א, כבר העתקתי בתענית שני שאחר סוכות, עיין בין פרשת וירא לחיי שרה[4].

ב. נוהגין שלא להסתפר ושלא לישא אישה בין י"ז בתמוז לט' באב. אבל שידוכין מותר, שמא יקדמנו אחר כמו שכתבתי בהלכות ל"ג בעומר[5]. אבל לעשות ריקודין אסור[6].

ויש שאין אוכלין בשר ואין שותין יין מי"ז בתמוז[7]. וכתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[8], מי שאינו שותה יין בין המיצרים עבירה היא בידו למנוע מלברך ברכת מזון על היין, ואי לא מסתפינא הוה אמינא דשרי עד ערב ט' באב קודם מנחה. ומ"מ יזמן על שכר, דלמאן דאינו שותה יין[9] הוי כחמר מדינה, עכ"ל. ולפי זה אותן שאין שותין יין כל ימי השבוע יש להם לברך ברכת המזון על שכר. ובתוס' פרק ערבי פסחים דף ק"ו עמ' ב'[10] משמע דאם קבע סעודתו על שכר מברכין עליו ברכת המזון אפילו אינו חמר מדינה.

ג. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[11], לברך שהחיינו אי לאו דמהרי"ל[12] אוסר יש להתירו. ועכ"פ אין אבילות[13], עכ"ל. רוצה לומר, אין אבילות קודם ראש חודש אב.

1 דף ל, א.
2 סי' ג.
3 סי' ב.
4 חיי שרה סי' ג.
5 סי' ב.
6 ראה "כל המתאבל עליה" (הרב פאק, ירושלים תשע"ג) עמ' יא-יג.
7 שו"ע סי' תקנא סע' ט.
8 סי' תתס.
9 כל', בתקופה זו שלא שותים יין.
10 סוף ד"ה מקדש אריפתא.
11 סי' תתסא.
12 שם ביוסף אומץ כתב זאת על ספר חסידים (סי' תתמ).
13 שם ביוסף אומץ מדובר בשבת.

פנחס

א. בכל הקביעות סדר זה אחר י"ז בתמוז (חוץ מהש"ג והח"א מעוברת, דאז מטות ומסעי נפרדים ואז נקראת פרשה זו קודם י"ז בתמוז, מפני דבלאו הכי יש לנו ג' שבתות בין המיצרים. אבל בשאר השנים דפרשה זו אחר י"ז בתמוז) אומרים זולת אל אל חי ארנן.

הכהן קורא עד היוצאים מארץ מצרים. לוי עד שבע מאות ושלושים.

[כתב בעל נחלת יעקב[1], חיבור על המסורת, דמפרשה זו ואילך קורין יששכר בחד שין, מפני דבפרשת ויגש מצינו בני יששכר תולע ופוה ויוב[2] וגו', ובפרשה זו מצינו בפקודת בני ישראל שחשיב בין בני יששכר לישוב משפחת הישובי[3] (עיין מה שפירש רש"י מנימוקי החומש פרשה זו), שנטל שין מיששכר ונתנוהו ליוב[4], עכ"ד. עם דטעמו כלשד השמן אינו מסכים עם מה שכתב הראב"ע והחזקוני בפרשת ויצא[5], דבכל התורה אינו נקרא בשני שיני"ן כי אם בפעם הראשון במקום לידתו[6], וטעמם בצידם[7]].

ג' עד לפני ה'. ד' עד ביד משה. ה' עד סוף מוסף של ר"ח. ו' עד סוף מוסף של יוכ"פ. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ביום השמיני עצרת.

ומפטירין אם הוא קודם י"ז בתמוז ויד ה' היתה אל אליהו, כי פנחס זה אליהו, והכא כתיב קנא קנאתי והתם כתיב קנא קנאתי. ואם הוא אחר י"ז בתמוז מפטירין דברי ירמיהו, שהוא חד מילתא דסימן דש"ח דברי שמעו חזון שהם נקראים בין המיצרים.

ב. במנחה בשבת וב' וה' קורין בפרשת מטות. הכהן עד וה' יסלח לה הראשון. לוי עד וה' יסלח לה השני. ישראל עד בנעוריה בית אביה.

1 לרבי יעקב קופל זאסלבר, דף כא, "ענין קריאת שם יששכר בתורה".
2 בראשית מו, יג.
3 במדבר כו, כד.
4 והיינו שאביו יששכר נתן שין משמו לבנו יוב וקראוהו ישוב, עיי"ש הטעם.
5 בראשית ל, יח. שם רק החזקוני, והראב"ע (הארוך) בשמות א, ג.
6 וכן נהגו באשכנז, ראה מקו"ח סי' קמא סע' ח ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' קצז הערה 29.
7 וע"ע על קריאת שם יששכר בשו"ת בית אפרים אה"ע סי' קיב, וכן במאמר הר"ד יצחקי שליט"א "בענין קריאת שם יששכר בתורה" (צפונות י"ז עמ' נט ואילך) ומאמר הרב שמעיה שליט"א "בענין קריאה בתורה שם יששכר" (בית אהרן וישראל נ"ח עמ' סח ואילך).

מטות

א. כשנקרא לבד והיינו בהש"ג והח"א מעוברת, אומרים זולת אל אל חי ארנן.

הכהן קורא עד בנעוריה בית אביה. לוי עד ירדן יריחו. ג' עד המחנה. ד' עד כאשר ציוה ה' את משה. ה' עד לפני ה'. ו' עד מזרחה. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ויתן משה.

ומפטירין דברי ירמיה, שהוא הראשון שבין המיצרים לפי סימן דש"ח.

ב. במנחה קורין בפרשת מסעי. הכהן קורא עד לעיני כל מצרים. לוי עד בקצה המדבר. ישראל עד ויחנו על ים סוף[1]. והנה כמה סידורים משובשים שנמצא בהן שישראל מסיים ושבעים תמרים ויחנו שם[2], נגד הגמרא דמגילה דף כ"א[3] דאין פוחתין בספר תורה פחות מיו"ד פסוקים, ועיין מה שכתבתי מזה בהלכות פורים[4].

ואפשר דטעות זה עלה בידם ממה שכתב בצרור המור[5], זה לשונו, אין פוסקין במ"ב מסעות מפני שהם כנגד שם של מ"ב[6]. אבל אין זה ראיה לכאן, בשלמא כשרוצה לקרוא כולן אין פוסקין בהן (ועיין מה שכתבתי בפרשת מסעי[7]), אבל בב' וה' ובשבת במנחה שאין קורין כולם אין קפידא.

מסעי

א. בהש"ג והח"א מעוברת דאז הוא נפרד ממטות, אומרים זולת אריות הדיחו.

הכהן קורא עד ויחנו שם[1] (ותמהני על זה, דהיה לנו לקרות לכהן עד בערבות מואב במקום

1 קראו עשרה פסוקים, וכ"כ ביוסף אומץ סי' תקטז, מקור חיים תחילת סי' קלז, ומנהגי ורמיזא לר"י שמש בהגה על סי' קיח וח"ב עמ' ריב-ריג בהגה.

2 ביוסף אומץ שם כתב שכך הוא ברוב הסדרים והתפילות (במקו"ח שם: בקצת דפוסים), וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' ריב ולר"י קירכום עמ' רצא, וע"ע דברי קהילות עמ' 104.

3 עמ' ב.

4 סי' ט.

5 תחילת פרשת מסעי. והו"ד גם במ"א סי' תכח ס"ק ח.

6 "ואחר שאלו המסעות הם במספר במשקל. רומזים לשם של שנים וארבעים בסוד ה' בם. אין להפסיק החזן בקריאת הפרשה. אלא שיקראם כולם עם אדם אחד. בענין שיהיה המשכן אחד" (שם). יתכן שאלו שהפסיקו שם נקטו שמפני סיפור הדברים "ובאילים שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים" לא נחשב ממש הפסק בתוך מ"ב המסעות, וגם הוא כעין הפסקה שהתורה עצמה הפסיקה בזה, וצ"ע (וראה מש"כ בזה בדברי קהילות עמ' 101).

7 שלמעשה לא נהגו כצרור המור בזה.

1 באמצע המסעות, וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום שם. [וע"ע בשאלה האם נהגו בזה כצרור המור שאין מפסיקין במ"ב מסעות מש"כ בקובץ אור ישראל (מונסי) גליונות כה, כו, לה, לו, לז (במאמרים ובתגובות)]. ואינו כמנחה בשבת מטות, ששם צריכים עשרה פסוקים. ומה שלא המשיכו יותר, ראה דברי קהילות עמ' 101.

שפוסקין בקריאת הלוי, לפי מה שכתב בצרור המור דאין פוסקין במ"ב מסעות, כמו שכתבתי בפרשת מטות, וצ"ע[2]). לוי עד בערבות מואב. ג' עד מזרחה. ד' עד בארץ כנען. ה' עד ללוים. ו' עד בתוך בני ישראל. ז' עד סוף הפרשה. המפטיר חוזר וקורא מן ותהיינה. ומפטירין שמעו.

ב. במנחה קורין בפרשת דברים. כהן עד אליהם. לוי עד נהר פרת. ישראל עד כאשר דיבר לכם.

ראש חודש אב

א. כשחל להיות בשבת מפטירין שמעו[1] ולא השמים כסאי, ולא דחי השמים כסאי סימן דש"ח דתלתא פורעניות. ולא דמי לראש חודש אלול שחל להיות בשבת פרשת ראה שדוחין עניה סוערה ואומרים השמים כסאי כמו שכתבתי במקומו[2], ועיין שם הטעם, ומה שכתב הרמ"א באו"ח סי' תכ"ה[3] ובלבוש החור שם[4] וסי' תקמ"ט ותקפ"א. ואדוני מו"ח נר"ו מעורר בתשובה על זה[5], הפוך בה, וביטל את המעוררין הם היש אומרים שהביא רמ"א באו"ח סי' תכ"ה[6], וקצר המצע להעתיק התשובה כי אין מלאכתי להעתיק טעמי הדברים כי אם מה שהוא בקצרה, ומה שהוא בארוכה כותב אני תמצית הדין ההוא.

ומה שכתב מחותני הרב מהור"ר ישעיה בעל באר היטב[7] בסי' תכ"ה ס"ק ג', זה לשונו, משנה שאינה צריכה דלעולם אין ר"ח אב בשבת, הוא טעות סופרים, וצריך לומר אין ערב ר"ח אב בשבת, או אין ר"ח אב ביום א' כמו שכתב המג"א שם. ועיין בתשובת מהר"י סג"ל סי' י"ז בשם האגודה והסמ"ג והמרדכי.

ב. כתב השל"ה[8] על מה שאמרו משנכנס אב ממעטין בשמחה[9], אב נוטריקון אדום בבל, והם שתי חורבנות, עכ"ד. ולזה נוהגין שלא לאכול בשר ולשתות יין מראש חודש עד אחר התענית, כי מצינו לשון שמחה בשניהם. אצל היין קרא כתיב ויין ישמח[10], ואצל הבשר אמרו חז"ל אין

2 ואפ"ל שנקטו שהפסקה בפסוק זה אינה נחשבת הפסקה גמורה במ"ב מסעות, כשיטה שהובאה בסימן הקודם, עיי"ש ובהערה.

1 כן משמע במנהגי מהרי"ל עמ' תטז-תיז שהעיקר להפטיר שמעו. וכ"כ ביוסף אומץ סי' תתע ודברי קהילות עמ' 89.

2 לקמן עמ' שמז.

3 סע' א. מביא שם את שתי הדעות, השמים כסאי או שמעי, ובמקום שאין מנהג יקראו השמים כסאי.

4 סע' ב.

5 שו"ת ר"י מילר סי' י'.

6 לומר השמים כסאי בר"ח אב שחל בשבת.

7 ספר באר היטב לרבי ישעיה קדם לבאר היטב שלפנינו, וראה מאמר בקובץ "זכור לאברהם" תשנ"ב עמ' קיב ואילך מאמר "מהדורות באר היטב לשו"ע" על ספרי הבאר היטב השונים. [וכן לקמן עמ' שעו ציין הכותב שהוא מחותנו].

8 מסכת תענית, פרק תורה אור סי' קלד.

9 תענית כט, א.

10 תהילים קד, טו.

שמחה בלא בשר[11], עיין מה שכתבתי בערב ט' באב[12]. (אבל לחולה או ליולדת אפילו אין בהם סכנה אין מחמירין כי אם מיום א' שאחר שבת חזון[13]. ואם יש בהן סכנה אוכל בשר אפי בט' באב עצמו).

ונוהגין שאין כובסין בגדי פשתן ואין נותנים כלים לאומן[14], אפילו מלבושי חתן וכלה שיהיה יום חתונתם תיכף אחר ט' באב, דהא אפשר לעשותם קודם ראש חודש.

ג. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ, מי שקונה עץ מראש חודש אב עד אחר התענית קונסין אותו[15], שהוא דבר הגורם שמחה[16]. וכן נוהגין.

מטות ומסעי

א. כשהם מחוברים אומרים זולת אריות הדיחו. הכהן קורא עד ירדן ירזחו. לוי עד לפני ה'. ג' עד מזרחה. ד' עד בערבות מואב. ה' עד מזרחה. ו' עד ללוים. ז' גומר. והמפטיר חוזר וקורא מן פסוק ותהיינה. ומפטירין שמעו, אפילו אם הוא ראש חודש כמו שכתבתי לעיל[1].

ב. במנחה קורין כמו שכתבתי לעיל בפרשת מסעי.

דברים

א. תשעה באב שחל להיות בשבת דברים שבצנעה נוהג. אבל אם אירע ליל טבילת מצוה בליל שבת הורה השל"ה[1] הלכה למעשה להתיר, וכן נכון, הואיל ונתבטל אבילות זה לענין שבת נתבטל נמי לענין טבילת מצוה.

אכן מה שכתב של"ה[2] דריח אסור בד' צומות, וכתב ואין להקשות מתשמיש המטה דשרי, דזהו דוקא בלילה כי עדיין לא התחיל להתענות עד שיעלה עמוד השחר וכו', עכ"ד. דמשמע לכאורה מדבריו מדתלה תשמיש המיטה בתענית לומר שבד' צומות מותר בתשמיש המטה כיון דתענית עדיין אינו חל, הוא הדין איסור תשמיש המטה בט"ב הוא משום שהתענית

11 פסחים קט, א.
12 סי' א.
13 מ"א סי' תקנד ס"ק ט שנוהגות היולדות להמנע מבשר ין מז' אב, וכ"כ המ"ב סי' תקנא ס"ק סא.
14 ראה שו"ע ורמ"א סי' תקנא סע' ג.
15 ע"כ תורף דבריו.
16 אולי כוונתו ששמחה היא שמכינין עצים לחורף (עלי תמר, פסחים פ"ד). שם ביוסף אומץ כתב שלא נודע לו הטעם.

1 הל' ר"ח אב סי' א.
1 שער האותיות, אות הקו"ף, קדושת הזווג, סי' שעט. הו"ד גם לעיל עמ' פה, הל' טבילת אדם סוף סי' ג.
2 מסכת תענית, פרק נר מצוה, סי' ח.

מתחיל מבעוד יום בערב ט"ב. ולפי זה קשה לי טובא מט"ב שחל להיות בשבת שאין בו תענית ואפילו הכי תשמיש המטה אסור. אלא ודאי באבילות תליא מילתא[3], ודוקא בט"ב אסור בתשמיש המטה משום אבילות. לפיכך אסור אפילו בשבת, כמו בשאר אבלים דדבר שבצניעות נוהג בהם. ובד' צומות שאין שם אבילות מותר. ולפי זה דלא תליא בתענית אמרינן נמי ריחא מותר בד' צומות כמו תשמיש המטה, כדסליק אדעתיה דשל"ה מעיקרא שדומין זה לזה אי לאו דבתענית תליא מילתא, וסברה זו דחויה.

ובאו"ח סי' תקס"ז[4] הורה הטור ורמ"א דמותר ללעוס קינמון בכל התעניות חוץ מיום כיפור, ואע"פ שאין הלכה כן[5] ריחא מיהא מותר בד' צומות. ובעל לקט הקמח בחלק או"ח הלכות תענית[6] מיקל עד קצה אחרון אפילו לשאוף טובא"ק[7] דרך החוטם בכל התעניות[8] חוץ מיום הכיפורים.

ב. בשבת שחרית אומרים אהבה וזולת כמו בשבת שלפני שבועות.

הכהן קורא עד כאשר דיבר לכם[9]. לוי עד ואל תחת. ג' עד ינחילנה את ישראל. ד' עד ימים רבים. ה' עד כיום הזה. ו' עד היום הזה. ז' גומר, והמפטיר חוזר וקורא מן עד אשר יניח. ומפטירין חזון, ונוהגין שהחשוב שבקהל אומר הפטרה זו[10], בניגון איכה[11], חוץ מדברי ניחומים שבו מנגן כשאר הפטרות[12].

ומנגנים אב הרחמים אחר אשרי קודם יהללו[13].

ג. במנחה ובב' וה' קורא הכהן עד והלבנון. לוי עד כולכם היום. ג' עד לפניכם היום.

ד. אם חל ט"ב ביום שבת או ביום א' אין אומרים צו"ץ[14]. סעודה שלישית סועדים אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואינו מחסר כלום[15].

3 וגם לשל"ה נראה שם בדבריו שאיסור רחיצה בחמין, ריח ותשמיש המיטה אינם ממש מחמת איסורי התענית, אלא הנהגה מצד מניעת התענוג.

4 סע' ג.

5 עיי"ש במ"א ס"ק ח.

6 עיי"ש שהביא דברי שיורי כנה"ג סי' תקסז שהאריך בזה (ומחמיר בזה).

7 טבק.

8 ראה מ"ב סי' תקנה ס"ק ח, ומה שהאריך בשו"ת יביע אומר ח"א סי' לג.

9 ומתחיל אח"כ איכה אשא וכו', וראה לקט יושר או"ח עמ' רמז.

10 ראה מקו"ח סי' תקנא סוף סע' י', וכן מ"א סי' רפב ס"ק יד ומ"ב שם ס"ק לא.

11 בניגון רחמנות, כדי לעורר הבכי (מנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' רסו). וע"ע מ"א שם ומ"ב שם ס"ק כז.

12 כ"כ במחזור מעגלי צדק ובעוד ספרים.

13 כ"כ במנהגי ורמיזא לר"י קירכום.

14 צדקתך, וצדקתך, צדקתך.

15 תענית כט, ב.

ערב ט' באב וט' באב

א. בסעודה שמפסיקים בה יש כמה וכמה אנשים בעלי מעלות ומידות תרומיות שנוהגין לאכול כמה מיני תבשילין אפוי ומבושל. אבל לא יפה הם עושים[1], אע"פ שאינם אוכלים בשר ואין שותים יין, מ"מ אין להרבות בתבשילין דא"כ אין כאן לא אבילות ולא צער ולא זכר לחורבן אלא דרך תענוג ויו"ט.

אמרינן בבבא בתרא[2], כשחרב הבית בשניה רבו פרושים בישראל שלא לאכול בשר ולשתות יין. נטפל להם רבי יהושע בן חנניה וכו', אמרו נאכל בשר שהיו מקריבין אותו על גבי מזבח ועכשיו בטל, נשתה יין וכו'. אמר להם, אם כן לא נאכל לחם וכו', אמרו לו אפשר בפירות וכו'. לכך נוהגין להפסיק על מיני פירות[3]. ונ"ל המנהיג דטעם התפשטות המנהג להפסיק על גודגניות[4], בזמן שאינם מותלעים עדיין, מפני שמצינו בעירובין דף כ"ט[5] דגודגניות מקררין, וטוב לאכול דברים המקררין מפני שאסור לשמש המיטה. ואוכלין ביצים קשים שהוא מאכל אבלים, הגהות מיימוניות הלכות תענית פרק ה'[6].

זמן סעודת המפסקת אחר מנחה, כרמ"א באו"ח סי' תקנ"ב[7], ודלא כליקוטי הפרדס[8].

ב. מי שקיבל עליו להתענות בכל ב' או ה', ואירע ערב ט"ב ביום ב' או תענית חלום או יא"ר צי"ט, מתענה עד אחר תפילת מנחה ואוכל סעודת מפסקת.

ובתשובת תרומת הדשן סי' ער"ה בשם אור זרוע[9] ובמטה משה[10] בשם הגאונים[11] לא התירו כי אם תבשיל אחד של עדשים בלא שומן[12].

ג. ליל ט' באב שחל בראשון בשבת ראוי לכל אדם להזהיר את בני ביתו שיברכו ברכת המבדיל, דע"פ הרוב הבתולות ובפרט המשרתות אינן מתפללין שיוכלון לקבוע הבדלה בחונן הדעת, ומדליקין נרות בלי הבדלה.

ושאר כל אדם יברך בורא מאורי האש קודם שקוראין איכה[13]. ואין מברכין על הבשמים. וגם במוצאי ט' באב שמבדילין על הכוס אם חל ביום ראשון אין מברכין לא על הנר ולא על

1 נראה שכוונתו לסעודה הקבועה לפני הסעודה המפסקת ממש, ראה בשו"ע ורמ"א סי' תקנב סע' ט, שאחרת הוא אסור מדינא כמבואר בשו"ע שם סע' א.
2 ס, ב.
3 אבל יש שכתבו שלא ראוי לאכול מיני פירות להנאה, ראה בספר "כל המתאבל עליה" לרב פאק פכ"ג עמ' רמה.
4 דובדבנים.
5 צ"ל כח, א.
6 אות ל ואות צ.
7 סע' ט.
8 לרש"י, דף ל, א - ל, ב.
9 ח"ב סי' תטו.
10 סי' תשיז.
11 ראה תרוה"ד שם שכתב בשם רב שרירא גאון ובשם הגאונים.
12 נמצא רק במט"מ שם ולא בתרוה"ד.
13 ט"ז תחילת סי' תקנו.

הבשמים, עיין או"ח סי' תקנ"ו ויו"ד סי' רס"ה[14], ומה שכתב הש"כ שם בס"ק י"ב.

ד. אם ט' באב בחול נוהגין בליל ט' באב לחלוץ מנעלים קודם ברכו, ובמוצאי שבת לאחר ברכו, חוץ מן הש"ץ שלעולם חולץ קודם ברכו אלא שאומר תחילה ברכת המבדיל. מנהגים[15] בשם מהרא"ק[16].

ה. תפילת ליל ט' באב. מתפללין מעריב כדרכו, ומבדילין בחונן הדעת אם הוא מוצאי שבת. ואחר תפילת י"ח אומרים קדיש יהא שלמא כאבלים[17], והטעם שאין אומרים תתקבל דכתיב שתם תפילתי[18].

והחזן קורא איכה, בלי ברכה, בניגון הטעמים בקול בכי. ובכל ספר וספר[19] ירים קולו קצת יותר[20], כי בזה מעורר ליבות בני אדם שיתאוננו ויקוננו על חורבן בית המקדש תוב"ב, ויהיה זוכה ומזכה.

ואח"כ אומר איכה חמישית פעם שנית בזה האופן, אחר האתנחתא אומר אוי, ואחרי סוף פסוק אומר אוי מה היה לנו. כזה. זכור ה' מה היה לנו. אוי. הביטה וראה את חרפתנו. אוי מה היה לנו, וכן עד סוף הספר. וכשמגיע לפסוק השיבנו אומר הקהל תחילה, והש"צ חוזר ואומר. ואומר פסוק כי אם מאוס מאסתנו וגו'. ואח"כ אומר הקהל השיבנו, והחזן חוזר ואומר, כמו שעשו אחר מגילת איכה גופא[21], שזהו מאותן שאין מסיימין בהן מפני שהם דברי תוכחה, וסימנם יתק"ק ישעיה[22] תרי עשר[23] קינות[24] קהלת[25].

ואח"כ אומר בקול בכי ומפגין ביולל"ה[26]. על אלה אני בוכיה וכו'. תסתר לאלם. בליל זה יבכיון. עד אנא בכיה בציון. אז בחטאינו. תרחם ציון. ואומרים פסוקים של נחמה[27], ומסיים ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה. ואח"כ אומרים ואתה קדוש. ואם הוא מוצאי שבת

14 סע' ד.
15 מנהגי ר"א טירנא, מכון ירושלים מהד' תשל"ט עמ' פ.
16 מנהגי מהרא"ק, סי' קלה הגה א.
17 הרמ"א סי' תקנט סע' ד כתב שקדיש לאחר איכה אין אומרים תתקבל. ועיין השיטות השונות לגבי הקדיש לאחר התפילה ולגבי הקדיש אחרי איכה בספר "כל המתאבל עליה" עמ' תט-תי. במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום כתבו על הקדיש כאן לאומרו עם תתקבל, ועיי"ש בהערות.
18 איכה ג, ח.
19 כל', בכל פרק ופרק.
20 רמ"א סי' תקנט סע' א. ומבואר כאן שכולל גם שני הפרקים האחרונים, ולא כמנהגי מהרי"ל שכתב לגבי פרקים אלו להנמיך קולו, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קכג הערה 24.
21 רמ"א שם. משמע שגם באיכה הסדר היה קהל ואח"כ חזן, ולא כמנהגי ורמיזא שם שחילק בזה בין איכה לאמירה אחריו, עיי"ש הערות 26 ו-28.
22 הפטרת שבת ר"ח.
23 הפטרת שבת הגדול.
24 איכה בט"ב.
25 בסוכות. וראה תוס' ברכות לא, א ד"ה שכן.
26 ע"פ ר"ה יט, א ותענית יח, א: הפגינו בלילה. ובאר רש"י שהוא מלשון צעקה.
27 רמ"א סי' תקנט סע' ה.

אומרים גם ויתן לך, אבל אין אומרים ויהי נועם[28]. ואומרים קדיש שלם בלי תתקבל מטעם שכתבתי לעיל.

ו. דין נטילת ידים בט' באב עיין בהלכות יו"כ[29].

ז. בשחרית אין אומרים תהילים[30], ואין מברכין על ציצית ואין מניחין תפילין[31], ואפילו הש"צ אינו מתעטף[32]. ומתפללין כדרכו בשאר ימות השנה. אומרים קרוב"ץ אאביך ביום מלך. והש"צ אומר ענינו קודם ברכת רפאנו.

ואין אומרים סליחות ולא תחנון, ולא אל ארך אפים אא"כ חל ביום ה'[33]. והטעם שאין אומרים תחנון משום דאקרי מועד[34].

ומוציאין ספר תורה, וקורין בפרשת ואתחנן כי תוליד בנים. הכהן קורא עד ובכל נפשך[35], לוי עד מלבדו, ישראל עד כל הימים. וקורין בלי נגינת טעם[36], ואין עושין מי שבירך[37]. אומרים חצי קדיש[38]. ושאני קדיש זה מכל הקדישים שבכל השנה שאין אומרים אותם על המפטיר, משום דבשאר ימות השנה המפטיר אינו ממנין הקרואים, אבל הכא המפטיר הוא ממנין הקרואים. והטעם שאין קורין עוד רביעי למפטיר כדי שלא יתעלה למעלת ראש חודש, עיין מה שכתבתי בהלכות קריאת ספר תורה[39] בשם הזוהר. מפטירין בירמיה אסוף אסיפם, עד הנה ימים באים, ומסיים במגן דוד. והמנהג העולים לספר תורה קודם שמברכים ברכת התורה מברכים בלחש ברוך דיין האמת[40], על שמועה רעה שקורין בספר תורה ונתקיים ביום זה. וגוללים הספר תורה כשאר ימות השנה בישיבה על הספסל[41]. ואומרים יהללו[42], ומכניסין הספר תורה להיכל.

28 בשו"ע ורמ"א סי' תקנט סע' ב מבואר שלא אומרים ויהי נועם ולא ויתן לך, וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום, וצ"ע.

29 סי' טו, לקמן עמ' שצ.

30 כמנהג הקבוע לפני שחרית, ראה לעיל עמ' מז ובהערה שם.

31 שו"ע סי' תקנה סע' א.

32 מנהגי מהרא"ק סי' קלז הגה ב.

33 רמ"א סי' תקנט סע' ד. רוב האחרונים נקטו בדעתו שאפילו אם חל בחמישי, וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קכד-קכה, ובדברי קהילות עמ' 94 כתב מנהג פפד"מ כמבואר כאן. במנהגי מהרי"ל הל' ט"ב סע' כג כתב לומר תמיד אפילו לא חל בחמישי, וראה בהערה 17 במנהגי ורמיזא שם.

34 שו"ע סי' תקנט סע' ד.

35 כדעת מנהגי ר"א טירנא, ולא כמנהגי מהרי"ל שקורא עד "אשר נשבע להם".

36 כ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קכה, ועיי"ש בהערה 21.

37 שם ובהערה 22.

38 לפני ההפטרה, וראה על השיטות בזה בספר "כל המתאבל עליה" עמ' תעז-תעח.

39 סי' י', עמ' קלח.

40 כ"כ במ"א סי' תקנט ס"ק ה שנוהגים ע"פ מסכת סופרים, וכ"כ בהגהות למנהגי ורמיזא לר"י קירכום. ולא כדרכי משה שם אות י שאין נוהגין כן, וכן במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום לא נזכר.

41 ראה בטור סי' תקנט ובכלבו סי' נב שיש שהיו משנים מקום הגלילה בתשעה באב, ויש שגללו במקומו כדי לא למעט בכבודו.

42 וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י קירכום, ולא כמקצת ראשונים שכתבו לא לומר יהללו ביום זה, ראה שבה"ל סי' רסט ותניא רבתי סי' ס.

ואומרים קינות וציונים[43], ויושבים על הקרקע כל זמן שאומרים קינות. וקורין אותו בבכיה, לא כמקצת אנשים ריקים שמרימים קולם בשמחה בכל מיני זמר, יסכר פיהם והס שלא להזכיר. ובמקצת מקומות שמחים בבית הכנסת ומכים זה לזה[44], קורא אני עליהם ותהי עוונותם על עצמותם[45], וכמעט שכל התפילות שהם מתפללים תועבה. כי חודש ושבת קרוא מקרא[46], ומפני חטאינו גלינו מארצנו וכו' עד מפני היד שנשתלחה במקדשך, הרי שמערבין שמחת שבת ויו"ט במקצת קינה לקיים תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרכי ואם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי[47], מכל שכן ביום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה[48], שנוטל כבוד מבית חיינו והיה למרמס כחומר וטיט חוצות[49], שאין ראוי לאדם שיעלה שום מחשבה של שמחה ברעיונו, ולא יזכר ולא יפקד שום שחוק וקלות ראש, רק קינה מבעיא ליה.

ואין נותנין שלום זה לזה עד שישלימו הקינות[50], רק ישבו כמי שמתו מוטל לפניו. ובשעה שאומרים קינות אסור לדבר דבר או לצאת חוץ לבית הכנסת[51], כדי שלא יסיח דעתו מן האבל.

ח. מילה בט"ב מלין את התינוק אחר שאמרו קינות ולא קודם לכן[52], משום שמילה צריך לעשותה בשמחה דכתיב שש אנכי על אמרתך[53], אבל אחר שגמרו הקינות כבר אמרו פסוקי נחמה. ומברכין על הכוס, ונותנין לתינוקות לשתות[54].

ואם חל ט"ב בשבת ונדחה ליום א', ומילה ביום א', כתבו הפוסקים[55] אין בעלי הברית דהיינו הסנדק והמוהל ואבי הבן צריכים להשלים, אלא מתפללין מנחה גדולה ואוכלין, אבל האחרונים[56] חלקו על דין זה ומחוייבים להשלים, וכן עיקר.

ט. ואין אומרים שיר היחוד[57] מפני שצריך לאמרו בשמחה. ואינו דומה למילה דכתיב וביום השמיני[58] וכתיב בעצם היום נימול אברהם[59], בעיצומו של יום[60], דזריזין מקדימין למצוה ואי

43 פיוטים המתחילים ב"ציון".
44 וכ"כ תוכחה כנגד זה ביוסף אומץ סי' תתפו, א"ר סי' תקנט אות יז, מקור חיים שם תחילת הסימן בשם ספר החיים ומ"ב שם ס"ק כב.
45 יחזקאל לב, כז.
46 ישעיה א, יג.
47 תהילים קלז, ו.
48 ישעיה לז, ג.
49 ישעיה י, ו.
50 בשו"ע סי' תקנד סע' כ מוזכר שלא לומר שלום כל ת"ב.
51 שו"ע סי' תקנט סע' ה.
52 שו"ע ורמ"א סי' תקנט סע' ז.
53 תהילים קיט, קסב.
54 רמ"א יו"ד סי' רסה סע' ד.
55 שו"ע סי' תקנט סע' ט.
56 מ"א שם ס"ק יא ומנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קכח. וראה המצויין בספר "כל המתאבל עליה" עמ' תקעט ובפסקי תשובות סי' תקנט הערה 70.
57 היו רגילים לאומרו בכל יום, ראה לעיל הל' תחנון סי' יא.
58 ויקרא יב, ג.
59 בראשית יז, כו.
60 י"א שהכוונה בגבורת השמש בחציו של יום, ראה ילק"ש לך לך רמז פ, ויתכן שכוונתו כאן שזמן מנחה גדולה וכש"כ קטנה הוא לאחר חצות היום.

אפשר לדחותו עד המנחה, אבל שיר היחוד אפשר לדחותו ולאומרו במנחה[61]. ושיר של יום נמי אין אומרים[62], מפני שנראה כקורא בתורה, ואסור ללמוד בו ביום חוץ מדברים רעים שבירמיה ואיוב[63].

ואחרי שגמרו הקינות ופסוקי דנחמה אומרים אשרי ובא לציון, ומדלגים ואני זאת בריתי ומתחילין ואתה קדוש[64]. ואומרים קדיש שלם בלי תתקבל מטעם שכתבתי לעיל[65].

י. ואח"כ הולכים לבית הקברות[66]. ואיכא פלוגתא בתענית דף ט"ז[67], חד אמר לומר הרי אנו חשובים כמתים, וחד אמר כדי שהמתים יבקשו עלינו רחמים. ומסיק מאי בינייהו, איכא בינייהו קברי נוצרים[68], עיין שם ברש"י והתוס'. וקיי"ל כמאן דאמר הרי אנו חשובין כמתים[69], לפיכך במקום שאין שם קברי ישראל[70] הולכין על קברי נוצרים[71].

ואין הולכין בכנופיא, אפילו במקום שיש חבורת של קברנים ויש להם קנס קצוב למי שאינו הולך[72] אפילו הכי יכולים לילך אחד אחד, דאם הולכין בכנופיא מחזי כאילו הולכין לטיול[73].

ואם אפשר לילך בחליצת מנעלים טוב יותר, דהוי כעין אבילות. ואיתא באיכה רבתי גם הצדיקים בקבר מתאבלין על חורבן בית המקדש וירושלים[74]. ואם אי אפשר לו לילך בחליצת מנעלים, כגון שהוא דר בין הנוצרים[75] או שהולך דרך מבואות המטונפות[76], יחליף עכ"פ של ימין לשמאל ושל שמאל לימין[77]. ולפחות בבואו על בית הקברות יחלצם, וכן כשחוזר אח"כ לביתו יחלצם.

61 ראה לקמן סי' יב.
62 כנ"ל. וראה בספר שירת שמואל (ב"ב תשס"ג) עמ' קיח בהשוואה לאבל שאומר שיר של יום בשחרית.
63 שו"ע סי' תקנד סע' א, ב. ועיי"ש בסע' ד.
64 שו"ע סי' תקנט סע' ב ומ"ב שם ס"ק ו.
65 לעיל סי' ה.
66 תוס' תענית טז, א ד"ה יוצאין, רמ"א סי' תקנט סע' י.
67 עמ' א.
68 קברי נוכרים (שם).
69 ראה שו"ע ורמ"א סי' תקעט סע' ג.
70 והיינו שחוששין לכתחילה לדעה כדי שיבקשו עלינו רחמים.
71 מ"ב שם ס"ק מא.
72 כנראה בד"כ היו הולכים כל בני החבורה ביחד לבית הקברות.
73 כ"כ להזהיר השל"ה מסכת תענית פרק נר מצוה סי' יא: "ונראה בעיני, שלא לילך בכנופיא גדולה, כי אין זה אלא טיול, וגם מביא לידי שיחת חולין ומסיחין דעתן מהאבילות, רק ילך יחידי או חד עמיה, שלא יפסיקו מלדברי מענין החורבן ולהתעורר לאבילות". וכ"כ במקו"ח סוף סי' תקנט.
74 אינו לפנינו באיכ"ר, והובא בשמו במנהגי מהרא"ק סי' קלח הגה ח ובמנהגי מהרי"ל עמ' רמז.
75 ראה רמ"א סי' תקנד סע' יז.
76 ראה בשו"ע שם שכל הילוך בדרך מתיר נעילת הסנדל. וע"ע מנהגי מהרי"ל עמ' שכג-שכד.
77 כמבואר בשל"ה שם סי' ה: "כשיש טיט ורפש, והולך לבית הכנסת או לאיזה דבר הכרחי, שמותר לנעול מנעליו, נראה בעיני, אז יהפוך, ויחליף מנעל ימין לרגל שמאל ומנעל שמאל לרגל ימין, כי יש לזה קצת דמיון לחליצת מנעל. ומאחר שניצל בזה מטיט ורפש, טוב לעשות כן".

וישב על הארץ ויקרא מגילת קינות, לקיים אבל יחיד עשי לך[78]. ואפשר דלכך אין חוזרין וקורין אותם בבית הכנסת בשחרית[79] כמו שקורין מגילת אסתר, כדי שיקראם ביחידות.

יא. קטן או חולה או יולדת שאכלו בט' באב קובעין נחם בבונה ירושלים שבברכת המזון[80].

יב. במנחה חולצין מנעלים[81], ומתעטפין בטלית ומניחין תפילין, ואומרים תהילים השייך לאותו יום, ושיר היחוד[82], ושיר של יום מימי השבוע, ושיר מזמור לאסף. ואין אומרים על נהרות בבל[83], שכבר כתבתי[84] דרך כלל דמנהג ק"ק פ"פ שלא לומר מזמור מעין המאורע כי אם שיר של יום מימי בשבוע. ושיר מזמור לאסף אומרים בכל יום, אפילו בשבת ויו"ט[85].

ומתפללין כשאר כל התעניות, אלא שקובעין נחם בבונה ירושלים. ואין אומרים תחנון, דאקרי מועד.

ונוהגין שאותן שעלו שחרית עולין גם במנחה[86], לפי שלא נעשה להם מי שבירך בשחרית[87].

מעשה שהיה בעיר אחת שלא היה שם כהן בשחרית וקראוני ללוי במקום כהן[88], וקראו אחרי שני ישראלים. ולמנחה היה שם כהן, וקראו כהן ואותי ללוי, ולמפטיר פקפקו שני הישראלים שעלו שחרית, שכל אחד היה רוצה לעלות. והורתי בתחילה שימכרו מפטיר ומי מהם שייתן יותר יעלה. אכן מפני שמנהג אותו מקום שלא למכור מפטיר במנחה ט' באב, מפני המנהג שבכל תפוצות ישראל שהעולה שחרית עולה גם במנחה, לא היו רוצים לשנות המנהג. והורתי להם דמי שהפטיר שחרית יפטיר גם במנחה[89]. חדא, דשם מפטיר חד הוא. ועוד כיון דאדחי ישראל הראשון ממקומו שהיה עולה בשחרית שני, ובמנחה אי אפשר לקרותו שני במקום שיש כהן, נסתחפה שדהו ואדחי נמי מן המפטיר. הגם דעם שמנהגם בכל עת שלא למכור המפטיר במנחה דט' באב, זיל בתר טעמא, משום שאותו שהפטיר שחרית מפטיר גם במנחה, א"כ הכא שבטל הטעם דהרי יש כאן שנים שלכל אחד יש לו טענה שעלה

78 ירמיהו ו, כו.

79 כן מבואר בשל"ה שם סי' א שטוב שכל יחיד יקרא שוב ביום לבדו, והוסיף: "וסימנו אבל יחיד עשה לך". וכן מבואר במ"א ושאר נו"כ תחילת סי' תקנט.

80 רמ"א סי' תקנז סע' א. וכ"כ ביוסף אומץ סי' תתפד.

81 למי שבא לבית הכנסת דרך רחובות הגויים או מקומות המטונפים, ראה לעיל סי' י.

82 במקו"ח סי' תקנד סע' ד ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קכז כתבו לומר שיר היחוד ותהילים לאחר תפילת מנחה.

83 תהילים פרק קלז. היו מקומות שנהגו לאומרו כשיר של יום בת"ב, וראה מחזור ויטרי סי' תקכז. וראה בספר שירת שמואל (עמ' רא, מספר שירי הלווים) שציין לומר פרקים מח, עד, עט.

84 עמ' שג סי' א, וכן לקמן עמ' שסט סי' יג ועמ' תו סי' יג.

85 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' מה ובהערה 13.

86 כ"כ במקו"ח סי' תקנט סע' ג ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קכז.

87 ראה לעיל סי' ז.

88 ראה לעיל הל' קריאה בס"ת סי' יא.

89 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.

שחרית, בטל גם המנהג. על כל זה הפרזתי על מדותי ובטלתי רצוני מפני רצונם שלא לבטל מנהגם שכתבתי, וציוויתי שהחזן יעשה מי שבירך גם לאותו ישראל שלא עלה במנחה כדי שלא יפסיד ומפני השלום.

יג. אבל תוך שבעה ימי אבלו הולך לבית הכנסת ערבית ושחרית עד אחר גמר הקינות[90], דהא שאר כל העם נוהגין אבלות, ועיין מה שכתבתי בהלכות פורים[91].

יד. אין עושין מלאכה בט' באב[92], וכל העושה מלאכה בט' באב אינו רואה סימן ברכה באותה מלאכה[93]. תשובת הרשב"א[94] סי' תקכ"א. ומותר לשחוט מפלג המנחה ואילך[95], שם סי' ש"ו.

טו. כבר כתבתי בהלכות קידוש הלבנה[96] שאין מקדשין הלבנה אלא כשהוא מבושם, ושעל כן אין מקדשין אותה בזמן שיש בר מינן בעיר[97] (אא"כ השעה עוברת), דקידוש הלבנה הוי לדידן קבלת פני שכינה, ואין מקבלין את השכינה אלא מתוך שמחה. וכתבו כל הפוסקים שאין מקדשים הלבנה במוצאי ט"ב, אלא בלילה שלאחריו[98]. ואף דבעל כנסת הגדולה[99] כתב באו"ח סי' תכ"ו שהורה הלכה למעשה לקדשה דוקא בליל ט"ב[100], עיי"ש מילתא בטעמא, אין נוהגין כן בק"ק פ"פ אלא ממתינים עד הלילה שלאחריה[101].

טז. הבדלה במוצאי ט"ב כתבתי לעיל בסי' ג', עיין שם. ואין אוכלין בשר ואין שותין יין במוצאי ט"ב אפילו אם הוא נדחה[102]. ואאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[103] הביא ראיה דאסור להחמיר אחר ט"ב בבשר ויין, שכשם שעושין זכר לחורבן קודם ט"ב כך יעשה דבר זכר לנחמה קודם שבת נחמו, עיין שם בשם הכל בו[104]. ורצונו במה שכתב אחר ט"ב דוקא, אבל במוצאי ט"ב עצמו מסכים עם הפוסקים דאסור אפילו אם הוא נדחה, ואם אינו נדחה אסור ביו"ד אב עד חצות[105], דעד חצות שרף המקדש, שיבנה במהרה בימינו אמן.

90 שו"ע סי' תקנט סע' ו.
91 לעיל עמ' רעב סי' יא.
92 שו"ע סי' תקנד סע' כב.
93 שו"ע סי' תקנד סע' כד.
94 ח"א.
95 בשו"ע סי' תקנט סע' י התיר מחצות. וראה ברמ"א סי' תקנד סע' כב. ועיי"ש ברשב"א שהזכיר חצות או ערב.
96 לעיל עמ' קצ סי' ו.
97 שם סי' ג.
98 ראה רמ"א סי' תכו סע' ב. וביוסף אומץ סי' תעא כתב שלא ברור לו האם אפשר לקדש הלבנה במוצאי ת"ב, מפני "דמדינא היה ראוי לנהוג אבלות גם בעשירי". וכ"כ במקו"ח סי' תקנט.
99 בהגהות ב"י.
100 במוצאי ת"ב. וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' רעג.
101 ובמנהגי מהרי"ל עמ' רמד מבואר שקידש במוצ"ש נחמו. וע"ע בספר קידוש לבנה לרב טננבוים (ירושלים תשנ"ה) עמ' קלב-קלד.
102 שו"ע ורמ"א סי' תקנח.
103 סי' תתצג.
104 סי' סב.
105 רמ"א שם.

ואתחנן

א. אומרים קרוב"ץ. יוצר ארוממך אלהי. אופן שאו מנחה. זולת אמת משל היה.

הכהן קורא עד כולכם היום. לוי עד כל הימים. ג' עד אשדות הפסגה. ד' עד סוף הדיברות (וקורין אותן בטעם התחתון). ה' עד ודבש. ו' עד כאשר ציונו. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן וידעת.

ומפטירין נחמו, דאיתא במדרש[1] לפי שחטאו כפליים דכתיב חטא חטאה[2] לפיכך ניחמה בכפליים נחמו נחמו[3]. הלכך אחר שעבר ט"ב שהיה בשביל חטא חטאה, מפטירין נחמו נחמו דכתיב ביה כפליים בכל חטאתיה. וכל הנחמות כמו כן בכפל לשון. אנכי אנכי הוא מנחמכם[4]. עברו עברו בשערים[5]. התעוררי התעוררי[6]. עורי עורי לבשי עוזך[7]. סולו סולו המסילה[8]. עיין אבן שועב[9] פרשה זו.

אין מזכירין נשמות כמו שכתבתי הכלל בהלכות שבת[10]. בקדושה דמוסף אומרים אלהיכם יוסיף ידו.

ב. במנחה קורין בפרשת עקב. הכהן עד גדול ונורא. לוי עד יחיה האדם. ישראל עד אשר נתן לך.

חמישה עשר באב

א. אמרו חז"ל בסוף פרק בתרא דתענית, אמר רשב"ג לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכיום הכיפורים וכו', עד ובנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים. ומה הן אומרות, בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך וכו', עיין שם. וכתב האבן שועב סוף פרשת ואתחנן, המשנה הזאת היא האחרונה שבמסכת תענית, לאחר שדיבר כל הצרות שלא יבואו על הציבור מעוצר הגשמים ושאר מיני פורעניות הבאים לעולם, וציוו לנו חז"ל להתענות בהם וכו', ואח"כ הזכיר באותה מסכתא התעניות שהם מדברי קבלה, והם צום הרביעי והחמישי והשביעי והעשירי, ושהם באים על הצרות, וסידר לנו כל אותה סדר עד ט' באב, סיים במשנה זו כדרך

1 איכ"ר א, נז. ילק"ש ישעיה רמז תמה.
2 איכה א, ח.
3 ישעיהו מ, א.
4 שם נא, יב.
5 שם סב, י.
6 שם נא, יז.
7 שם נב, א.
8 שם סב, י.
9 דרשות ר"י אבן שועיב.
10 לעיל עמ' קסב סי' לג.

כל הנביאים שהוכיחו לנו וסיימו בדברי נחמה וכו', עיי"ש שהאריך במוסר. וסוף דבריו, מה שבחרו אלו הזמנים יותר מהאחרים כבר הוזכר בבבא בתרא בפרק יש נוחלין[1] על זה סיבות רבות, ואחד מהם שכלו בו בט"ו באב מתי מדבר כמו שמוזכר באיכה רבתי בענין הכרוז, עכ"ל. ואלו הם דברי איכה רבתי[2], כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הכרוז יוצא כל ערב ט' באב ומכריז ואומר צאו הכל לחפור, והיה כל אחד מישראל יוצא לחפור לו קבר. בערב היה כל אחד לן בקברו. למחר הכרוז יוצא ומכריז ואומר הבדלו החיים מתוך המתים וכו', מי שהיה בו ממש היה עומד ויוצא ומי שעתיד למות היה תולעת יוצא ממנו מטבורו ונכנס לתוך פיו ומת והיו קוברין אותו, עיין בנימוקי רש"י פרשת שלח לך בפסוק וימותו מוצאי דיבת הארץ רעה במגפה[3]) וכן כל שנה ושנה. לסוף ארבעים שנה היה גם כן הכרוז יוצא ומכריז הכל צאו לחפור כו', ועמדו כולן. וכן כל לילה עד ט"ו באב. וכיון שראו שנראית הלבנה מלאה ידעו בבירור שכבר עבר עליהם ט' באב, מה שנסתפקו קודם לכן שמא טעו בחשבון, וידעו שבטלה הגזירה וקבעו אותו יום ועשאוהו יו"ט.

ושמעתי בשם הגאון מהור"ר משה ראפין, דיין מצויין בק"ק פ"פ, דמזה הטעם אומרים תחנון במנחה[4] כיון דתליא במילוי הלבנה, וזה אינו נראה עד בערב שהלבנה זורחת, דפח"ח. ומה שאומרים תחנון במנחה של אותו יום עצמו, גזירה אטו מנחה דשלפניו, דשם מנחה חד הוא כמו שכתבתי בט"ו בשבט[5]. ולענין מעריב עיין מה שכתבתי בט"ו בשבט.

ב. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[6] על מה שאמרו חז"ל[7] דלא מוסיף אחר ט"ו באב יסיף לא נאמר אלא לגלילות ארץ ישראל דשם הלילות ארוכות אחר חמשה עשר באב יותר מח' שעות, משא"כ בגלילות הללו, מ"מ המחמיר תבוא עליו ברכה, עכ"ל. ונ"ל המנהיג דראוי לכל אדם שהוא יודע ספר להחמיר על עצמו לקום עכ"פ בשעה עשירית בלילה, בין בימות החמה בין בימות הגשמים. זה לשון ויקרא רבה[8], מה עשתה בת פרעה, נטלה סדין וקבעה בו כל מיני כוכבים ומזלות ופירשה אותו למעלה ממיטתו של שלמה, וכל זמן שהיה רוצה לעמוד היה רואה הכוכבים ומזלות והיה ישן עד ארבע שעות, ובאותו יום נתקרב תמיד של שחר בארבע שעות. ועוד שם בסגנון אחר, עיין שם, וסיים שם והיתה אמו מוכיחתו. ועיין במדרש ילקוט ירמיה ל"ב[9] ומשלי ל"א[10]. ומהרש"א בחידושי אגדות ב"ב דף קכ"א מפרש, זה לשונו, והיה ישן עד ארבע שעות ביום, והן הן הארבע שעות שנתוספת הלילה על היום

1 קכא, א.
2 פתיחתא סי' לג, בשינוי לשון.
3 במדבר יד, לז.
4 שלפניו. ולקמן מבואר שגם במנחה של ט"ו באב עצמו אמרו. בלקט יושר עמ' רנו מבואר שלא אמרו תחנון במנחה שלפניו ושבו ביום, ועיי"ש בהערה על המנהגים החלוקים בזה.
5 לעיל עמ' רנז סי' ב.
6 סי' תתצה.
7 ב"ב קכא, ב.
8 צ"ל במדבר רבה, י, ד.
9 רמז שכ.
10 רמז תתקסד.

מתקופת טבת בלילות ארוכין יותר מן המיצוע בתקופת תשרי שלילה והיום שוין וכו', והיה לו לשלמה ללמוד באותן ארבע שעות, שהיה לו להשלים ולמלאות מה שיחסר לו מהיום, ולא היה לו לישן, ועל זה יסרתו אמו, עכ"ד, ועיין ביו"ד סוף סימן רמ"ו[11].

ובספר רב פנינים[12] סי' כ"ו פסוק י"ד מפרש הדלת תיסוב על צירה ועצל על מיטתו, מדקדק מאי קא משמע לן קרא, אי שהעצל יכול לישון אפילו כשפותחין ונועלין הדלת למה תלה הדבר דוקא בדלת. ועוד, מאי והעצל על מיטתו, ולא כתב והעצל שוכב. אלא הפירוש הוא כמו שהדלת הולכת אנה ואנה בפתיחה וסגירה ואעפ"כ אינה מזיזה ממקומה רק תיסוב, פירוש מסובבת על הציר, כן העצל כשמקיצין אותו סובב על משכבו שמהפך לשכוב על הצד אחר. ותיבת תיסוב מוסב גם על העצל. ועיין באבות דרבי נתן[13] דף ו' עמ' ד' שדורש גם כן מקרא זה למוסר שישכים לעמוד בבקר השכם.

עקב

א. הכהן קורא עד אשר נתן לך. לוי עד כאשר דיבר ה' לך. ג' ובזרועך הנטויה. ד עד לתת להם. ה' עד ככוכבי השמים לרוב . ו' עד אחרית השנה. ז' עד סוף הפרשה, והמפטיר חוזר וקורא מן כי אם שמור תשמרון. ומפטירין ותאמר ציון, שהוא מז' דנחמתא.

ב. במנחה קורין בפרשת ראה. הכהן עד וישבתם בה. לוי עד ובאת שמה. ישראל עד וישבתם בטח.

ראה

א. הכהן קורא עד וישבתם בטח. לוי עד בעיני ה' אלהיך שבפעם ראשון. ג' עד בעיני ה' אלהיך שבפעם שני. ד' עד בחלב אמו. ה' עד אשר תעשה הראשון. ו' עד אשר תעשה השני. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן חג הסוכות. ומפטירין עניה סוערה שהיא משבעה דנחמתא.

אבל אם חל ראש חודש אלול להיות בו ביום מפטירין השמים כסאי. רמ"א או"ח סימן תכ"ה[1]. אע"פ שעדיין לא כלו ז' הפטרות של נחמה, שאני השמים כסאי שיש בה גם כן מנחמות ירושלים, והוי ליה השמים כסאי שנקראת בכל שבת ראש חודש (שחל ג' פעמים בשנה) תדיר,

11 הרמ"א שם סע' כג כתב ענין זה.
12 לאלשיך, על ספר משלי.
13 נוסחה א פכ"א והוספה ב פ"ט.
1 סע' א.

ותדיר קודם. ועוד, שיש לה לעניה סוערה שהיא הפטרת אותו היום תשלומין בפרשת כי תצא, שאומרים רני עקרה וגם עניה סוערה (מידי דהוה בפרשת נח שאומרים אותן ביחד), לבוש החור סי' תקפ"א[2]. וכ"כ אאמ"ז מהר"י האן ז"ל[3], וכן נוהגין בפ"פ.

אבל אם חל ראש חודש אלול ביום א' אין הפטרת מחר חודש דוחה לז' דנחמתא, לפי שאין בה שום נחמה, רמ"א באו"ח סי' תכ"ה[4]. ועיין מה שכתבתי בהלכות ראש חודש אב[5].

ב. מנהג לתקוע בשופר מראש חודש ערב ובוקר[6] אחר התפילה, רמ"א באו"ח סי' תקפ"א[7]. ולפי הטעם שכתב הלבוש שם[8] (קצרה היריעה מהכיל ההעתק) משמע שיש להתחיל מיום ראשון של ראש חודש, וכ"כ אאמ"ז מהר"י האן בספר יוסיף אומץ[9].

שופטים

א. בשבת במנחת פרשת ראה ובב' וה', קורא הכהן עד תעשה לך. לוי עד אשר יורוך. ישראל עד ולא יזידון עוד.

ב. בשבת הכהן קורא עד ולא יזידון עוד. לוי עד בקרב ישראל. ג' עד הוא ובניו כל הימים. ד' עד תמים תהיה עם ה' אלהיך. ה' עד וטוב לך. ו' עד בראש העם. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן וענו ואמרו. ומפטירין אנכי אנכי הוא מנחמכם, שהוא מז' דנחמתא.

ג. במנחה ובב' וה' הכהן קורא עד אשר עיניתה. לוי עד משפט הבכורה. ישראל עד ישמעו ויראו.

כי תצא

א. הכהן קורא עד ישמעו ויראו. לוי עד והארכת ימים. ג' עד כל ימיך לעולם. ג' עד אשר דברת בפיך. ה' עד נותן לך נחלה. ו' עד לפני ה' אלהיך. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן זכור.

2 סע' א.
3 יוסף אומץ סי' תתקיט.
4 סע' ב. אבל ביוסף אומץ שם כתב שמפטירין מחר חודש, ועיי"ש בהערות שכן מנהג פפד"מ, וכ"כ מנהג פפד"מ בדברי קהילות עמ' 120 (וא"כ נראה שהדברים כאן הם דעת הכותב, ול"ד מנהג פפד"מ).
5 סי' א.
6 שם כתב הרמ"א: "לתקוע אחר התפלה שחרית, ויש מקומות שתוקעין ג"כ ערבית". באשכנז נהגו לתקוע גם בערבית, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' קל ובהערה 4.
7 סע' א.
8 סע' א.
9 סי' תתקכ.

ומפטירין רני עקרה שהוא מז' דנחמתא, ואם היה ראש חודש אלול בשבת קורין גם עניה סוערה כמו בפרשת נח, עיין מה שכתבתי בפרשת ראה[1].

ב. במנחה ובב' וה' קורא הכהן עד לתת לנו. לוי עד אשר בקרבך. ישראל עד חלב ודבש.

כי תבוא

א. הכהן קורא עד חלב ודבש הראשון. לוי עד חלב ודבש השני. ג' עד כאשר דיבר. ד' עד אשר אנכי מצוך היום. ה' עד ומשארתך. ו' אין קורין אותו בשמו, רק מי שירצה, והשמש שהוא מושכר לכך עולה, עיין מה שכתבתי בפרשת בחוקותי[1]. וקורין עד בחרב. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן ותבואו אל המקום הזה. ומפטירין קומי אורי.

ב. במנחה ובב' וה' קורין בפרשת נצבים. הכהן קורא עד כורת עמך היום. לוי עד עמנו היום. ישראל עד התורה הזאת.

נצבים

א. (ב"ג המלך פ"ת וילך , עיין מה שכתבתי בפרשת ויקהל ופקודי). הכהן קורא עד כורת עמך היום. לוי עד עמנו היום. ג' עד התורה הזאת. ד' עד למען חייך. ה' עד ובכל נפשך. ו' עד לעשותו. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן והגדתי לכם היום. ומפטירין שוש אשיש.

ב. במנחה קורא הכהן עד כאשר דבר ה'. לוי עד ולא יעזבך. ישראל עד זקני ישראל[1].

וילך

א. הכהן קורא עד כאשר דיבר ה'. לוי עד ולא יעזבך. ג' עד זקני ישראל[1]. ד' עד לרשתה. ה' עד בבני ישראל. ו' עד תומם. ז' עד תומ"ם. והמפטיר חוזר וקורא מן הקהילו אלי. ומפטירין שובה ישראל, כי לעולם אם וילך נפרד מנצבים נקרא בשבת שבין כסא לעשור.

ב. במנחה קורין בפרשת האזינו. הכהן קורא עד הבו גודל לאלהינו, לוי עד ויכוננך. ישראל עד ואין עמו אל נכר.

1 סי' א.

1 סי' א.

1 למרות שאין שם עשרה פסוקים. במ"א סי' קלח ס"ק ב כתב לסיים "באזניהם" (וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' רצב), ובדברי קהילות עמ' 123 עד "לרשתה".

1 כ"כ ביוסף אומץ סי' תקיז, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' רטז.

נצבים וילך

א. כשהם מחוברים. הכהן קורא עד התורה הזאת. לוי עד למען חייך. ג' עד לעשותו. ד' עד לא יעזבך, עיין מה שכתבתי ברביעי לפרשת ויקהל ופקודי. ה' עד לרשתה. ו' עד לעד בבני ישראל. ז' עד סוף הפרשה. והמפטיר חוזר וקורא מן הקילו אלי. ומפטירין שוש אשיש.

אע"פ דבכל שבתות השנה כשקורין ב' סדרות מפטירין בשניה. וא"כ היה לנו להפטיר שובה ישראל שציינתי לעיל בפרשת וילך, דזה הכלל שייך עד פרשת פנחס, דמבראשית עד פנחס מפטירין דוקא השייך לאותה פרשה כמו שזכרתי בכל פרשה ופרשה מה ענין הפטרה אצל הפרשה. אבל מפנחס ואילך נתקן לקרות תלתא דפורענות, שבעה דנחמתא, תלתא דתיובתא. ואין שום הפטרה מהם יש לה יחוס אצל הפרשה. והנה שוש אשיש היא האחרונה משבעה דנחמתא. וכיון שנצבים וילך מחוברים ועדיין לא נשלמו שבעה דנחמתא משלימין אותה בפרשת וילך. ותלתא דתיובתא, שהם דרשו. שובה. ואמר סולו. נקראים בצום גדליה, שבת שובה, ושחרית דיום הכיפורים.

אין מברכין החודש, כדי לערבב השטן שלא ידע אימתי ראש השנה[1], עיין מה שכתבתי בהלכות ראש חודש סי' א'[2].

ב. בשבת במנחה וב' וה' קורין בפרשת האזינו, והצבתי לך ציונים במנחת שבת פרשת וילך.

האזינו

א. בשבת בשחרית מחלקין לפי סימן הזי"ו ל"ך. והא לך סידורם כדעת הרי"ף[1] והרא"ש[2], דפסק בעל כנסת הגדולה בסי' תכ"ח[3] כוותייהו. א. האזינו. ב. זכור. ג. ירכיבהו. ד. וירא. ה. לו חכמו. ו. כי אשא, ולא כדעת התוס' בר"ה דף ל"א[4] [הגה"ה: ובסידורים שלנו בסדר מעמדות סדרו שלא ע"פ הדין]. שביעי קורא מן ויבוא משה עד סוף הפרשה (וכתב בעל כנסת הגדולה[5], אם עושין הוספות באותו שבת מחלקין מן ויבוא משה ולא בהזי"ו לך). והמפטיר חוזר וקורא מן וידבר.

1 כ"כ במנהגי מהרא"ק סי' א הגה א, ובלבוש סי' תכא סע' א. טעמים נוספים למנהג זה ראה באנצ' תלמודית ערך ברכת החודש טור תנג.

2 בהוספה ע"פ הצאן אובדות. וע"ע בהל' ראש השנה סי' ב וסי' יד.

1 מגילה יב, א בדפי הרי"ף.

2 מגילה פ"ג ה"ב.

3 שיירי כנסת הגדולה, הגהות בית יוסף שם אות ד.

4 עמ' א, שמתחילים ששי מ"כי ידין".

5 שם.

ולענין הפטרה כיון דמילתא דלא פסיקא היא שפרשה זו נקראת קודם יום כיפור, כי בב"ג המלך[6] קורין אותה בין יום כיפור לסוכות, לפיכך ארשום לך כאן הפטרה של הפרשה שהיא וידבר דוד, עיין מה שכתבתי בשביעי של פסח[7], והפטרת שובה אציג לפניך בשבת שובה בדרך כלל.

ימי הסליחות

א. בענייני תשובה יש לעורר, כמו שיש בדברים הארסיים פועלי הרעות גובה להם ויראה להם, שמבהילים אנשים בנשיכתם, נחש נושך וממית. על כל זה גבוהים עליהם[1], המה הרופאים מניפים ידם על המכה, ולוחשים על לחישת שרף שירפא מארסיותו וחי. אף כן יש באדם ארס הנחש הקדמוני, הוא השטן, הוא היצר הרע[2]. וגבוה מעל גבוה (שומר ישראל הרופא הנאמן) עליהם[3], להחיות נפש כל חי ולהצילו מארס הנחש בהנפת ידו הפתוחה לקבל שבים, ושב ורפא לו.

והנה כמו שיש לחולי הגוף עיתים ידועים בשנה שעושין בהם רפואות, והם תחילת ימי החמה כנודע לחכמי הרופאים (וכמו שכתב מהר"ש אוזידה בהקדמה למדרש שמואל[4] טעם לאמירת פרקי אבות אחר פסח), כך יש חודש אלול ועשרת ימי התשובה לחולי הנפש עלול. על כן דרשו את ה' בהמצאו, קראוהו בהיותו קרוב[5].

ב. לעולם משכימין לסליחות ביום ראשון בשבת שלפני ראש השנה[6], מפני שנוהגים להתענות עשרה ימים עם יוכ"פ[7], ויש מר"ה עד יוכ"פ ארבעה ימים שאין מתענין בהם, דהיינו שני ימים של ר"ה ושבת שובה וערב יוכ"פ. לכך נוהגין להקדים לסליחות קודם ר"ה עכ"פ ארבעה ימים, להשלים אותן ארבעה ימים החסרים ממנין עשרה. לפיכך אם חל יום ראשון דר"ה ביום ב', או ביום ג', דאז חסרים מאותן ארבעה ימים אף אם נתחיל ביום א' שלפניו, על כן מתחילין ביום א' שלפני פניו.

ובבחרותי אמינא טעם לשבח, וכבר הדפסתיהו אני המסביר בפירושי על סליחות מנהג אשכנז[8], דמצינו גבי מתן תורה היו נכונים לשלושת ימים[9], דדוגמת הקב"ה וישראל כדוגמת

6 ראה שו"ע סי' תכח סע' ד.
7 סי' ב.
1 ע"פ קהלת ה, ז.
2 ב"ב טז, א.
3 ע"פ קהלת שם.
4 מהד' הרב בצרי, עמ' 35.
5 ישעיהו נה, ו.

6 כ"כ במנהגי מהרא"ק סי' א, מנהגי מהרי"ל עמ' רסב ומנהגי ר"א טירנא עמ' פז. וכ"פ הרמ"א סי' תקפא סע' א.
7 רמ"א שם סע' ב.
8 דף א, אחרי הקדיש.
9 שמות יט, טו.

חתן וכלה. ויום מתן תורה הוא יום חתונתם[10], כדכתיב והוא כחתן יוצא מחופתו[11], מאי כתיב בתריה תורת ה' תמימה, וכמוזכר כמה פעמים בשיר השירים. וקיימא לן[12] בתולה נשאת ליום הרביעי כדי שיהא טורח בסעודה ג' ימים. וכשאדם חוטא שכינה מסתלקת ממנו, והוי לנו דין גרושה. ובימים אלו שכל ישראל חוזרים בתשובה חוזר ומקרב אותנו אליו כאדם המחזיר גרושתו, וצריך הכנה ג' ימים לתעוד"ה חתום תורה בלמודי[13], לתקן את אשר עיוות. וא"כ כשחל ר"ה ביום ב', או ביום ג' אין שם ג' ימים קודם ר"ה, צריכים להקדים. ובאמת אם היה אד"ו ראש שהיה יכול להיות יום ראשון ברביעי בשבת לא היינו צריכים להקדים ליום א' שלפני פניו.

ובעל עטרת זקנים[14] כתב בשם זכרון משה[15], זה לשונו, הטעם שעומדים עכ"פ בכל פעם ד' ימים לפני ר"ה, משום דאיתא במדרש[16], בכל הקרבנות נאמר והקרבתם, ובר"ה נאמר ועשיתם[17], שיעשה אדם עצמו קרבן בר"ה. והלכך צריך ד' ימים לביקור מפני המומין, וע"י התענית יפשפש ויבקר דומיא דקרבן[18], עכ"ל.

ואף דלכל אלו הטעמים אין אנו צריכים יותר מד' ימים לכל היותר, לא סגי דלא נתחיל ביום א', לנוסחא דפזמון ראשון המתחיל במוצאי מנוחה קדמנוך תחילה[19].

והטעם שמשכימין באשמורת הבוקר, דאיתא בפרקי דרבי אליעזר[20] שהקב"ה שט בלילה בח"י אלף עולמות, ובשלוש שעות אחרונות שט בעולם הזה, והרי הוא קרוב לנו בכל קראנו אליו[21].

ג. נכון לברך כל הברכות על הסדר עם ברכת התורה קודם שאומרים סליחות שיש בהם כמה פסוקים.

ומי שמאחר לבא לבית הכנסת יכול לאומרם בלא ברכת התורה, כיון שאין אומרים אותם כי אם בדרך ריצוי ובקשה, עיין מה שכתבתי בהנהגת אדם בבוקר סי' י"ד[22].

ד. זה לשון הירושלמי[23], אע"פ ששלחנו לכם סדר התפילות אל תשנו ממנהג אבותיכם.

10 משנה סוף תענית.
11 תהילים יט, ו.
12 תחילת כתובות.
13 ישעיה ח, טז.
14 סי' תקפא ס"ק א.
15 ליקוטי דינים אות ה.
16 כעי"ז בויק"ר כט, יב.
17 במדבר כט, ב.
18 הו"ד גם בא"ר שם ס"ק ח ובמ"ב שם ס"ק ו.
19 מתחילים תמיד במוצ"ש מפני הפיוט הנ"ל, שתחילה קדמנוך במוצ"ש. ויתכן כוונתו כעין המבואר בלקט יושר או"ח עמ' רסח טעם להתחלת הסליחות תמיד במוצ"ש, עיי"ש, ועפ"ז נקבע גם לשון הפיוט. [יש שכתבו טעם אחר, כדי שיהיה יום קבוע להתחלה ולא יטעו האנשים, ראה פרישה שם ס"ק ג].
20 גמ' בע"ז ג, ב.
21 כ"כ במנהגי ר"א טירנא עמ' פז, והו"ד בנו"כ תחילת סי' תקפא.
22 ע"פ המהרי"ל, וראה רמ"א סי' מו סע' ט ומ"ב שם ס"ק כז. וע"ע במ"א סי' תקנד ס"ק ו.
23 עירובין פ"ג ה"ט.

ובכתבי האר"י ז"ל[24], המנהגים שנוהגים בשרשי התפילה אין לשנות ממנהג מקומו[25], כי י"ב שערים בשמים נגד י"ב שבטים, ותפילות של כל אחד ואחד עולה בדרך שער אחד, והם השערים הנזכרים ביחזקאל מ"ח[26]. ובודאי שלא היו השערים ודרכיהם שווים, כי כל אחד משונה מחבירו, ולכן גם התפילות משונות. ולכן כל אחד ראוי להחזיק בתפילה שלו, כי מי יודע אם הוא מאותו שבט ואין תפילתו עולה אלא דרך אותו שער. אך מה שהוא דינים מפורשים בתלמוד שוה לכל, עכ"ל. ואף שבתשובת שער אפרים שאלה י"ג פסק אם האשכנז התפלל תפילת ספרדיים או בהיפוך יוצאים, היינו דוקא בדיעבד, אבל בתחילה אסור. ועיין מה שכתב הרדב"ז ח"א שאלה ל"ו[27].

לפי זה אותן מקומות שיש להם סליחות בפני עצמם, כמו במדינת קלוניא שיש להם סליחות שהיו אומרים בעיר קלוניא קודם הגירוש, אע"פ שבשאר דברים יש להם מנהג פ"פ, אין להם לשנות סדר הסליחות.

ה. בספר חסידים סי' רנ"ו, כשאומרים סליחות בהשכמה היה אחד מן הקהל לאחר שמסיימים היה יוצא מבית הכנסת, וכשאומר ברכות ושבחות (ר"ל הפסוקים שבין הסליחות) לא היה אומר. אמר לו זקן אחד, מה דעתך שהסליחות אתה אומר ובשבחות אינך חושש. אמר, לפי שזה בכל יום. אמר לו, מסיר אזנו משמוע תורה גם תפילתו תועבה[28] (ר"ל כיון שהפסוקים הם דברי תורה ואינו חושש להם מפני שהם בכל יום, א"כ גם התפילה שמתפללים בכל יום הוי תועבה[29]). כי השבחות ברוח הקודש נאמרו, והסליחות תיקנו חכמים ונביאים.

ושמעו החכמים[30] שהיו סביביו, אמרו הקרוב"ץ במשך[31] והפסוקים היו ממהרים. אמר להם (הזקן) הפסוקים הם יסוד הקרוב"ץ שמהם נתייסדו (כמו שכתבתי בפירושי המסביר, בסליחה תבוא לפניך, ביום ראשון, עיי"ש), כשם שאתם מנגנים את הקרוב"ץ במשך כך תעשו הפסוקים, שלא יהיו הפיוטים עיקר ואשר הוא ברוח הקודש טפל. לא שימהרו הפסוקים כאשר קצים בו ולטורח עליהם, וכתיב ואל תקוץ בתוכחתו[32], עכ"ל.

ו. בכל סליחה מתחילין אלהינו ואלהי אבותינו, חוץ מסליחה המתחלת ה' או אלהים[33], כמו אלהים בישראל גדול נודעת. וכמו ה' אלהי צדיק אתה רב סליחות. ה' אלהי רבת צררוני מנעורי, ודומיהם.

24 בשער הכוונות ענין נוסח התפילה דף ג, הו"ד במ"א הקדמה לסי' סח. וראה יוסף אומץ סי' מד.
25 וראה מנהגי מהרי"ל עמ' שלט-שמ במעשה שמביא שם.
26 פס' לא-לד.
27 ל"מ שם.
28 משלי כח, ט.
29 "פירשו ז"ל, אם יסיר איש אזנו משמוע תורה, על שכבר שמע ענין זה פעם אחת, אומר לו הקדוש ברוך הוא גם אני אעשה כן עימך, כי התפלה שאתה מתפלל לפני שחרית היא אשר התפללת ערבית ומנחה, ולמה איני קץ בשמעי מה שכבר שמעתי" (האלשיך שם).
30 לפנינו: ושמע החכם.
31 בהמשכת ניגון ומתינות.
32 משלי ג, יא.
33 מנהגי מהרא"ק סי' ד בהגה, ומ"א סי' תקפא ס"ק יז.

ז. נוהגין שיתפלל מי שיש לו בנים וירא שמים, שכיון שהוא מטופל בבנים הוא שופך ליבו ומפיל תחנוניו בכוונה יתרה. לפיכך ידקדקו לחזור אחר ש"צ היותר הגון והיותר גדול בתורה ובמעשים טובים, ויהיה עכ"פ בן שלושים שנה[34] שנתמלא זקנו[35], כדאיתא בתענית[36].

ומה שכתב המרדכי סוף פרק קמא דחולין[37], אם היה כאן עם הארץ זקן וקולו נעים והעם חפצים בו, ובן י"ג שנה המבין מה שהוא מתפלל, הקטן קודם[38], עכ"ל. היינו דוקא בשאר ימות השנה, אבל בימים אלו שיש בהם חומרא יתירה כחומרי תעניות ומעמדות השנויים במסכת תענית דף ט"ז לאו כל אדם ראוי ליטול את השם, אלא הזקן קודם, ואם אינו יודע פירוש התפילה ילך אצל חכם וילמדנו, כי ביותר נקל יכול ללמוד פיוטי ימים הנוראים לבד מאשר יוכל ללמוד פיוטי כל השנה. ועיין בשו"ת מהרשד"ם באו"ח סי' ל"ב[39].

ונוהגין[40] מי שמתפלל סליחות מתפלל כל אותו יום, רמ"א באו"ח סי תקפ"א[41]. ומהרמ"י בלבוש החור שם[42] רוצה להוכיח מדאמר כל אותו יום דוקא שחרית ומנחה שמתפללים ביום[43]. וכן נ"ל המנהיג מסברא, כי לדעתי עיקר התקנה דמי שמתפלל סליחות מתפלל כל אותו יום[44] הוא מפני שאותו שמתפלל סליחות יש לו להתענות באותו יום[45], וכיוון שהוא מתענה טוב יותר שיתפלל הוא משיתפלל אחר, כי תפילתו יותר רצויה ומקובלת. ומאחר שתעניות אלו אין משלימין, כי מצינו שהראב"ן לא השלים אלו התעניות[46] כמו שכתב מהרי"ל[47] והעתקתיו לעיל בהלכות ערב פסח[48], לא שייך האי טעם אצל תפילת מעריב שאינו מתענה עדיין. ואם נאמר שאותו שרוצה לומר סליחות למחר יתפלל מעריב, כיון דבתפילת מעריב מתחיל יום שלאחריו, אפשר שאותו הרוצה להתפלל מחר לא התענה היום. ולפי זה היה הדין עם הלבוש ולאו מטעמיה. אבל כבר נהגו שמי שרוצה להתפלל סליחות למחר מתפלל מעריב שלפני אותו יום[49].

34 רמ"א סי' תקפא סע' א. בלבוש שם סע' א כתב בן ל' שנה שדעתו מיושבת (ועיי"ש בא"ר שלפחות יהיה בן כ"ה שנה), ובמ"ב ס"ק יב שכתב שאז ראוי לעבודה וכן ליבו נשבר, ועיי"ש בשעה"צ.

35 ראה שו"ע ורמ"א סי' נג סע' ח שלזה די מגיל כ' או י"ח שנים.

36 דף טז, ב.

37 רמז תקצז.

38 שם במרדכי הנידון לגבי ש"ץ ע"ה שקולו ערב מול ת"ח שאין קולו ערב, ולא הוזכרו השנים. וע"ע במ"ב סי' תקפא ס"ק יג.

39 אצ"ל סי' לג.

40 יש מקומות נוהגין (שם).

41 סע' א.

42 סע' א.

43 וכ"כ עוד אחרונים, עיי"ש במ"ב ס"ק יד. אבל יש שהבינו "כל היום" כולל ערבית שאחריו, עיי"ש במ"א ס"ק ז ובהגהות החת"ס שם, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קלג ולר"י קירכום עמ' צא והערה 37.

44 הלבוש ועוד כתבו הטעם מפני שהמתחיל במצוה אומרים לו גמור.

45 מבואר ענין מיוחד בתענית לש"ץ של סליחות, וכן משמע במקו"ח על הרמ"א שם סע' ב בהיתר לאכול כשיש ברית מילה "ואפילו זה שהתפלל בציבור".

46 וכ"פ הרמ"א סי' תקפא ס"ק ב. וראה יוסף אומץ סי' תתקנ.

47 מנהגי מהרי"ל עמ' נא.

48 סי' ט.

49 כ"כ הא"ר שם ס"ק יז, וראה במ"ב שם ס"ק יד.

ח. ויראה מי שמתפלל שיהא מרוצה לכל הקהל[50], שכן משמע מלשון המרדכי הנ"ל שכתב והעם חפצים בו לרבותא, כלומר אע"פ שחפצים בו, אעפ"כ הקטן שמבין מה שהוא מתפלל קודם. ורמ"א כתב באו"ח סימן נ"ג סעיף כ"ב דכל המתפלל בחזקה ובאלימות אין עונין אמן אחר ברכותיו, וכ"כ בלבוש החור סימן תקפ"א.

וצריך להוציא כל אדם בתפילתו. ואם היה לו שונא ומכוון שלא להוציאו, גם אוהביו אינם יוצאים, דהואיל דאדחי נדחה ואינו נראה. עיין מה שכתבתי בסליחות עם פירושי המסביר מה שכתבתי קודם סליחות של ערב ר"ה.

ט. כבר הוכחתי לעיל בתענית שני קדמאה שהצגתי בין פרשת וירא לחיי שרה[51] שאין היחיד אומר שלוש עשרה מידות. והאחרונים כתבו שאם אמרו בניגון הטעמים לא הפסיד, דהוי כקורא בתורה, או"ח סימן תקס"ה[52] ושל"ה[53] ויוסיף אומץ[54].

י. היורד לפני התיבה לסליחות מתעטף בטלית, ואינו מברך כיון דאית ביה פלוגתא קיימא לן ספק ברכות להקל[55]. לפיכך יקח טלית שאולה[56], דפטור אליבא דכו"ע. ולא יאמר סליחות בלתי מעוטף, דאיתא בר"ה דף י"ח[57] ויעבור ה' על פניו ויקרא, מלמד שנתעטף הקב"ה כש"צ והראה למשה סדר התפילה, אמר לו כל זמן שישראל חוטאין לפני יעשו כסדר הזה ואני מוחל להם, שמע מינה שצריך עיטוף בשעה שאומר י"ג מידות. ובחיבורי פירוש על סליחות בריש החיבור אחר לוח ההשמטות כתבתי דין זה, וכתבתי שם[58] שדעת ר' יוחנן שם בגמרא דפירוש הפסוק הכי הוא, ויעבור ה' הטלית[59] על פניו, ויקרא ה' ה' וגו'.

יא. מתחילין אדון עולם בניגון[60]. ואומרים לך ה' הצדקה. ואין אומרים פתיחה[61] כי אם מערב ר"ה ואילך[62]. והיכן דנהגו לאמרו אפילו ביום ראשון[63], איך נפתח פה וכו', כיון דנהגו נהגו, כמו שכתבתי לעיל סימן ד'.

אחר שאמרו י"ג מידות פעם ראשון אומרים חצי קדיש[64]. ואם אין שם מנין אומר קדיש אחר

50 רמ"א שם סע' א.
51 לעיל עמ' קעח סי' ג.
52 סע' ה.
53 של"ה, מסכת חולין, הגה פרק דרך חיים תוכחת מוסר.
54 סי' תתקנא.
55 לבוש סי' תקפא סע' א.
56 ראה שו"ע סי' יד סע' ג, ובט"ז שם ס"ק ד.
57 יז, ב.
58 ל"מ לפנינו.
59 אצ"ל עם הטלית. ובמהרש"א שם כתב: "כאילו הקדוש ברוך הוא מתעטף כש"ץ, והיינו ויעבור וגו' כש"ץ המעביר טליתו על פניו".
60 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קלד בהגהת החוו"י ובהערה 16 שם.
61 סליחה שנקראת "פתיחה".
62 ראה מנהגי ורמיזא שם עמ' קלד וקלו ובהערה 17.
63 של סליחות, עיי"ש בהערה. וא"כ יוצא שאמרו "פתיחה" ביום א' של סליחות, ערב ר"ה, ועשי"ת.
64 רק אחר אמירת כל הפסוקים בהתחלה והי"ג מידות, ולא כמנהג שאר הארצות לומר בהתחלה אשרי ואחריו קדיש, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קלד-קלה ובהערה 15.

שיאמר י"ג מידות בפעם שני או שלישי או רביעי, מתי שיהיה שם מנין[65].

ואומרים הסליחות ופזמונים וחטאנו של יום ביומו. וחטאנו "אדון משפט בקרבך" הקבוע לאומרו ביום שביעי, דהיינו ביום ראשון בשבת שהוא יום שלפני ערב ר"ה כשיום ראשון של ר"ה ביום ג', כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[66] דלאו דוקא שביעי, אלא בכל השנים אומרים אותו ביום שלפני ערב ר"ה[67], כי מה שאנו קורין "אדון משפט בְּקִרְבָּךְ" הוא טעות ואין לו חיבור, אלא צ"ל "אדון משפט בְּקָרְבָךְ", כלומר כשאתה מקרב המשפט וכו'[68]. על כן יש לאמרו ביום שקודם ערב ר"ה, עכ"ד. ודברים אלו נכנסין באזני המבינים שרשי הפיוט ויסודן. וראוי לומר חטאנו השייך לאותו יום, ואח"כ "אדון משפט בקרבך" וכו'.

יב. בספר חסידים סימן תתשנ"ו[69] דלכך אמר הכתוב[70] שומע תפילה ולא תפילות, דקאי על מלאך מזלו של אדם[71] שמתפלל שישמע הקב"ה תפילתו של אדם. וזהו עדיך כל בשר[72] אחר שהתפלל אותו מלאך, עכ"ל. ולפי זה אין צריך לדחקו של הדרת קודש[73] בפזמון מלאכי רחמים, שאנו אומרים שם חלו נא פני אל.

יג. בפסוקים שגיאות מי יבין מנסתרות נקינו שאנו אומרים אחר הוידוי, עיין מה שכתבתי ביום ראשון של ר"ה[74] בדין אמירת אבינו מלכנו ותראה לפרש פסוק זה.

ובכל יום ויום אומרים הזכרונות, זכור לנו ברית אבות וכו', זכור לנו ברית ראשונים וכו'. וכשיש מילה קובעים בין שני זכרונות אלו, זכור ברית אברהם ועקידת יצחק וכו' הנמצא בערב ר"ה[75].

ואומרים וידוי ג' פעמים[76], ובתוכם קובעים וידוי אחת ע"פ אלפ"א בית"א. אשמנו. בושנו. גלה. דבה[77]. הוחבל. ונפרע. זבול. חרב. טירתינו. יופי אדמתנו. כחינו. לעינינו. ממושך. נתנו. סבלנו. עבדים. פורק. צרות. קראנוך. רחקת. שבנו. תעינו, שהם כ"ב אותיות האלפ"א בית"א. ואחר י"א הראשונים אומרים ועדיין לא שבנו מתעותינו וכו', וכן אחר י"א האחרונים, והאל הטוב יכפר בעד.

65 ראה מ"ב סי' תקפא ס"ק ד.

66 סי' תתקמט, ע"פ כת"י ב' (שם כתב לגבי הניקוד של בקרבך, וכאן הוסיף ענין האמירה האם ביום השביעי דוקא).

67 כ"כ הגאון בעל החוו"י במקו"ח סי' קלו ובהגהותיו למנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קלו, ועיי"ש בהערה 37.

68 בפירוש הסליחות לכותב נדפס כאפשרות הראשונה כאן בניקוד "בקרבך", אבל בגליון שם מתוקן בכתב יד שנוסחאות אחרות גורסות כאפשרות השניה כאן בניקוד המילה.

69 סי' תתשנז במהד' הרב מרגליות.

70 תהילים סה, ג.

71 ראה רש"י שבת נג, ב ד"ה מזליה.

72 תהילים שם.

73 מחזור הדרת קודש, ונציה שנ"ט.

74 סי' ח.

75 וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קמ.

76 רמ"א סי' תרב ומ"ב שם ס"ק ו, וכ"ה במנהגי ר"א טירנא ובכל מנהגי אשכנז (ודעת האר"י והגר"א שרק פעם אחת).

77 או דווה.

ואומרים אל רחום. תחנון בנפילת אפים על צד שמאל[78], עיין מה שכתבתי בהלכות תחנון[79]. מחי ומסי. מכניסי רחמים. מרן דבשמיא וכו' כבר שביא, מרן דבשמיא וכו' כעבדא. שומר ישראל. ואנחנו לא נדע. קדיש שלם.

יד. בכל ימי הסליחות מתפללין כמו בכל השנה. והוא הדין אם יש מילה אין אומרים תחנון, אבל תחנון שאומרים אחר הסליחות קודם אור היום אין מבטלין, דאין מלין בלילה, דכתיב ביום השמיני ימול[80], וכתיב בעצם היום הזה נמול אברהם[81] וגו'. ואם נמשכו באמירת הסליחות עד שהאיר היום[82] קודם שהגיעו לתחנון, אם אבי הבן או הסנדק בבית הכנסת אין אומרים אותו[83].

טו. אבל אינו יוצא מפתח ביתו תוך שבעה כדי לכנוס לבית הכנסת לשמוע סליחות. במה דברים אמורים, בשאר ימי הסליחות, אבל בערב ר"ה, שמרבין לומר סליחות ותחנונים, ועוד שהוא כמו יו"ט[84], מותר לילך לבית הכנסת[85].

ערב ראש השנה

א. מרבים בסליחות. וקודם הפסוקים שקודם כל סליחה אומרים פסוק אל תבוא במשפט עמנו כי לא יצדק לפניך כל חי, וכן בימים שבין ר"ה ויוכ"פ. ואומרים פתיחה, ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים. והסליחות כל מקום לפי מנהגו. ופזמון שופט כל הארץ אומרים בפתיחת ארון הקודש. חטאנו אלה אזכרה, המדבר בעשרה הרוגי המלכות. ואח"כ אומרים נקום נקמת דם עבדיך השפוך ככתוב הרנינו וגו'.

זכור לנו ברית אבות. זכור ברית אברהם ועקידת יצחק בפתיחת ארון הקודש, וסיים בכל חרוז והשב שבות אהלי יעקב וגו', ואחר שסיים כל החרוזות חוזר הקהל לומר חרוז הראשון כמו בשאר פזמונים. וסוגרין הארון הקודש ואומרים זכור לנו ברית ראשונים, ואומרים על הסדר כמו בשאר ימי סליחות, אלא שקודם הוידוי אומר ובכן יהי רצון וכו' אנא וכו'. וקודם מכניסי רחמים אומרים תפילה[1] וכו'.

78 מפני שאין לו תפילין, ראה רמ"א סי' קלא סע' א.
79 סי' ה.
80 ויקרא יב, ג.
81 בראשית יז, כו.
82 נראה שכוונתו לנץ החמה ולא לעלות השחר, וראה מה שדן בזה במקראי קודש לגרצפ"פ זצ"ל, ראש השנה, סי' ב.
83 ראה על נידון זה בהליכות שלמה (ר"ה) פ"א סע' ה ובהערות, וכן בספר דיני סליחות (לרב מרצ'נט) פי"ד סע' ג ובהערות.
84 יתכן שכוונתו לערב יוכ"פ, ראה במנהגי ורמיזא בהערה הבאה ובמ"ב סי' תקפא ס"ק ח. או שט"ס הוא וכוונתו שהוא תענית, וראה מחצה"ש שם ס"ק ה.
85 רמ"א סי' תקפא סע' א. וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' צב ולר"י שמש עמ' קפב.
1 תפילה תקח. וכסדר הזה גם במנהגי ורמיזא.

ב. נוהגין להתענות בערב ר"ה. ואיתא בתנחומא פרשת אמור[2], משל למדינה שחייבת מס למלך ולא נתנו לו, בא עליהם בחיל גדול לגבותו. כשנתקרב אליה כעשרה פרסאות יצאו כל גדולי מדינה לקראתו ואמרו אין לנו מה ליתן לך, הניח להם שליש. כיון שנתקרב יותר יצאו בינוני המדינה לקראתו וכו', הניח להם שליש השני. כיון שנתקרב יותר יצאו כל בני המדינה לקראתו, הניח להם הכל. כך המלך זה הקב"ה, בני המדינה אלו ישראל שמסגלין עוונות כל השנה. ערב ר"ה הגדולים מתענין, ומוותר להם שליש עוונותיהם. בעשרת ימי תשובה הבינוניים מתענין, מוותר להם עוד שליש. ביוה"כ הכל מתענין (כלומר אפילו הרשעים, כמו שיסד הפייט בתחינה תא שמע, ענוייהון ותעניתהון לפושעהון עמהון מסירא, סריחא חלבנה בהדי בוסמנין אמירה, ועיין מה שכתבתי שם[3]), מוותר להם הכל.

ונוהגין לאכול מעט באשמורת קודם שיאיר היום[4], כדי שלא יהא נחשב לתענית גמור, משום שהם[5] מתענים בערב יום חגאם, ובחוקותיהם לא תלכו כתיב[6]. לפיכך אין צריך להתנות בקבלת התענית[7], מה שמחוייב בשאר תעניות כמו שכתבתי בהלכות תענית[8], עיין שם.

ג. **מילה בערב ר"ה** אוכלין ושותין כל הקרואים[9], דאינו תענית גמור. והוא הדין חולה אפילו אין בו סכנה אלא שחש בעיניו אין צריך להתענות[10].

ד. ערב ר"ה כשהאיר היום אין אומרים תחנון ולא יענך ביום צרה, כמו בכל ערבי יו"ט. ומנהג לילך על בית עלמין אחר יציאה מבית הכנסת, ומחלקין שם מעות לעניים[11].

במנחה מתפללין כדרכו. ואין משלימין התענית[12]. ונוהגין לטבול בערב ר"ה[13] כדי שיתפלל תפילת ר"ה בטהרה, ואין מברכין על טבילה זו שאינה מצוה אלא מנהגא בעלמא. אין מקיזין דם בערב ר"ה, עיין מה שכתבתי בערב שבועות[14].

2 סי' כב.
3 בפירושו לסליחות. מוזכרת הסליחה גם לקמן הל' יוכ"פ סי' ג.
4 רמ"א סי' תקפא סע' ב.
5 הגויים.
6 ויקרא יח, ג.
7 שרוצה לאכול אם קם משנתו.
8 סי' א.
9 רמ"א שם, ומ"ב ס"ק יט.
10 שם.
11 רמ"א שם סע' ד.
12 רמ"א שם סע' ב.
13 רמ"א שם סע' ד.
14 לעיל עמ' רלו, סיון סי' ב.

ראש השנה

א. בראש השנה אין אומרים מערבות[1], והטעם מבואר בלבוש החור סימן תקפ"ב[2]. ואומרים אחר ברכת ופרוס תקעו בחודש שופר[3] וגו'.

בתפילת י"ח תקנו לומר זכרנו לחיים בברכת אבות, מפני שבאלו הימים עד אחר יוכ"פ דן את כל העולם מי יחיה ומי ימות, וצריכין אנו להתפלל על החיים. זה לשון אבן שועב בפרשת ואתחנן, אמרו שלא ישאל אדם צרכיו בהם (רצונו בג' ראשונות) כמו שיכול לבקש באמצעיות ואפילו צרכי רבים. ובקושי התירו להוסיף זכרנו ומי כמוך, מפני שהוא יום הדין. ואם לא אמרו אינו חוזר, כמו שכתב במסכת סופרים[4] (ועיין בתשובת הרשב"א[5] סימן ל"ה). [הגה"ה: והטעם שאין מחזירין אותו אם שכח זכרנו ומי כמוך כיון שלא הוזכר בתלמוד לא הוי משנה ממטבע שטבעו חז"ל, ודי לו אם שכחם שיכוין לצאת בחזרת הש"ץ], ולכן היו מוחין הראשונים שלא לומר פיוטים שאומרים במגן ומחיה, אלא שכבר נהגו. ואפילו במקום שנהגו צריך שיסיים כל המטבע ולא יחסר דבר, ויאמר עד מלך עוזר ומושיע ומגן (רצונו ועד בכלל). ולכן היה מורי ז"ל (הוא הרשב"א) מוחה בתפילת ר"ה ועשרת ימי תשובה כשמפסיקין למען שמו באהבה ואומר זכרנו וכו', כי כל המילות יש להם ענין, ויותר בענין ג' מילות אלו, כי יש מלך שאינו יכול לעזור, והוא הקב"ה עוזר. והמלכים אם יעזרו אינם יכולין להגן בעדם ממלך אחר גדול, והוא מגן לכל החוסים בו, עכ"ל.

וכך עלה בתחילה בדעת של"ה[6] דאסור לאומרו כלל, משום שאין שואלין צרכיו בשלוש ראשונות. אלא שדחק ליישב מפני דקאי על חיים נצחיים שרי לאמרו. אכן כבר כתב הב"ח באו"ח סי' ס"ח שאין לנו לבטל הפיוטים שיסדו התנאים והגאונים. ובסי' תקפ"ב העתיק[7] בשם מהר"א מפראג דבזכרנו עם מלך עוזר ומושיע ומגן יש בהם ט"ו תיבות כנגד ט"ו תיבות שבפסוק ועוד בה עשיריה[8], עיין שם, נקט זכרנו עם מלך עוזר וכו', משמע דאומרים אותו קודם מלך עוזר. וכן משמע מלשון בעל כנסת הגדולה[9] שכתב דאין חוזרין לומר מלך עוזר

1 ראה מנהגי מהרי"ל עמ' רפב, וראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' קלה שאומרים מערבות, ועיי"ש בהערה 1 שהרחיב במנהגים השונים בזה.

2 סע' א.

3 תהילים פא, ד, ועיי"ש בלבוש.

4 המנהג של זכרנו נמצא במסכת סופרים פי"ט ה"ו, ראה רמב"ן וריטב"א ר"ה לב, א ור"ן על הרי"ף שם ח, ב. שם נזכר ש"בקושי התירו", ויש ראשונים שלמדו משם שאין חוזרין, ראה רבינו ירוחם (תא"ו נתיב ו חלק ג דף נ טור ב) והגהות מיימוניות (הל' תפילה פ"ב אות כ). "וכן כתבו במסכת סופרים שאין מחזירין בי' ימי תשובה על זכרנו ומי כמוך כי בקושי התירו לאומרו בג' ברכות ראשונות" (רבנו ירוחם שם).

5 ח"א.

6 ראה שם מסכת ר"ה פרק תורה אור סי' צ.

7 הב"ח.

8 ישעיה ו, יג.

9 סי' תקפב.

וכו', מאחר שכבר אמר מלך חפץ בחיים ואין אומרים בה שתי מלכויות, עכ"ל. אף דלא קיימא לן כוותיה אלא חוזרין ואומרים מלך עוזר וכו', משמע מיהת דאומרים זכרנו כשמגיע ללמען שמו באהבה, וכן נוהגין.

ב. באתה בחרתנו אין אומרים מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון, ואין אומרים באהבה מקרא קודש אפילו חל בשבת[10], לבוש החור סי' תקפ"ב[11]. ונ"ל המנהיג טעם לזה שכבר כתבתי בהלכות פסח דטעם שאומרים באהבה ביו"ט שחל בשבת משום שמצינו אהבה בתענוגים[12], וקראת לשבת עונג[13] כתיב, וטעם זה לא יתכן בר"ה, שצריך שלא יאכל כל שבעו כמו שכתב אגודה סוף ר"ה[14], וא"כ אין זה תענוג גמור. והטעם שכתב הלבוש שם הוא דחוק ואתי מרחוק.

ואין מזכירין של ראש חודש. חדא, כדי לערבב השטן שלא ידע מתי ראש חודש כמו שכתבתי בפרשת נצבים[15], ועוד דזכרון אחד עולה לכאן ולכאן כיון שאינו אומר את יום ראש השנה הזה והוא גם כן כדי לערבב השטן. הוציאוהו בלשון זכרון שיזכור בדעתו שהוא ראש השנה עולה גם כן לזכרון ראש חודש, וכולן נזכרי"ם בזכיר"ה אחת.

ואמרים יעלה ויבוא. אלוקינו ואלוקי אבותינו מלוך על כל העולם כולו וכו'. ואם הוא שבת, כשמגיע לבכל משלה אומרים אלוקינו ואלוקי אבותינו רצה במנוחתינו קדשנו במצוותיך וכו', והנחילנו ה' אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך וכו'. אע"פ שכתבתי לעיל[16] דאין אומרים באהבה בר"ה היינו דוקא באתה בחרתנו שהוא בא בשביל ר"ה, אבל רצה במנוחתנו היה אומר בשבת אפילו אינו ר"ה, לפיכך באהבה האמור בו קאי אשבת שקיבלו אותה במרה קודם מתן תורה בלי כפיית הר כגיגית[17], מאהבה ולא מיראה.

וחותם כי אתה אלהים אמת ודברך אמת וקיים לעד, ותקנו לומר זה[18] ע"פ המדרש[19], ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים[20], כשברא הקב"ה את מידת הרחמים אמר לפניו רבש"ע למה בראתני, שהרי אפשר שתדין העולם במידת הדין וכו', אמר הקב"ה לא אדין את העולם זולתך, עכ"ל. לכן אנו מבקשים מהשי"ת שיקיים אותו דבר ומודים אותו על כך.

וחותמין בא"י מלך על כל הארץ מקדש (השבת ו) ישראל ויום הזכרון. וקובעין וכתוב לחיים טובים בהודאה ובספר חיים בברכת השלום. ואומרים קדיש, וכופלין לעילא ולעילא מר"ה עד אחר יוכ"פ[21]. אם הוא שבת אומרים ויכולו, ובמגן אבות אומרים המלך הקדוש שאין

10 וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קמו.
11 סע' ח.
12 שיר השירים ז, ז.
13 ישעיהו נח, יג.
14 סי' כא. וראה שו"ע סי' תקצז סע' א.
15 לעיל עמ' שנ סי' א.
16 בתחילת הסימן כאן.
17 שבת פח, א.
18 כ"כ בהגהות מנהגי ר"א טירנא עמ' צג אות קט.
19 עיי"ש בהערת המהדיר.
20 בראשית ב, ד.
21 כ"ה "ולעילא" גם במנהגי מהרי"ל עמ' קמט בהגה. י"א לעילא לעילא וי"א לעילא ולעילא, ראה מ"ב סי' תקפב ס"ק טז ופסקי תשובות שם.

כמוהו. וחותם בשבת לבד, שהרי לא בא בשביל יו"ט, עיין מה שכתבתי בהלכות יו"ט[22].

והש"צ מקדש על הכוס[23], ומברכין שהחיינו. לאחר סיום התפילה אומר כל אחד לחבירו לשנה טובה תכתב[24].

ג. התפוח שאוכלין בדבש בליל ר"ה[25], היה מהרי"ל[26] דורש הטעם.

כתוב בתורה, שם שם לו חק ומשפט[27], וסמך ליה וימתקו המים, רמז ביום המשפט יאכל מתוקים.

שנוי בנביאים, דכתיב בשמואל א' כ"ה[28] ויהי בעשרת הימים וימות נבל. ואותן עשרת הימים היו עשרת ימי תשובה כמו שדרשו רז"ל[29]. וסמיך ליה שהביאה אביגיל למנחה נבלי יין וצימוקים.

ומשולש בכתובים, דכתיב תהילים י"ט[30] משפטי ה' אמת צדקו יחדיו וסמיך ליה ומתוקים מדבש וגו', כתב המתיקות אצל המשפט. אי נמי מהכא דכתיב תקעו בחדש שופר[31] וסמיך ליה ויאכילהו מצור חיטה ומצור דבש אשביעך[32]. תהילים פ"א, עכ"ל. הרצון בזה שהקב"ה ימתיק הדין.

כתב אאמ"ז מהר"י האן בספר יוסיף אומץ[33], בתחילה יקח דבש ויברך שהכל נהיה בדברו[34], ותחדש[35] עלינו שנה טובה ומתוקה, ובורא פרי העץ ואכל התפוח, עכ"ל. אבל מהרי"ל[36] היה מברך בורא פרי העץ על התפוח ולא שהכל. ואמר דאיכא דעות אם הדבש עיקר או התפוח, והסכים בדעתו שהתפוח הוא העיקר משום שבכל מקום שהזכירו רבותינו לטיבול זה תפסו בלשונם נוטלים התפוח וטובלים בדבש, ולא משתמיט שום אחר מהם לומר אוכלים דבש עם תפוח, משמע שהתפוח הוא עיקר, דוגמת טיבול דמרור בחרוסת דפסח דגם כן המרור עיקר, על כן לא צריך כי אם בורא פרי העץ על התפוח ולא שהכל אדבש, עכ"ל. ונ"ל דברי מהרי"ל עיקר מנימוק הטעם המתוק.

ד. ונוהגין לאכול רובי"א, וכשאוכלין אומרים ירבו זכויותינו[37]. ואוכלין ראש של איל לסימנא מילתא, נהיה לראש ולא לזנב, וזכר לאילו של יצחק. ואוכלין בשר שומן וכל מינים מתוקים לסימן טוב לכל השנה לאכול מעדנים ולשתות ממתקים, ולא יהיו מזונותיו מרורים כזית[38] וקשין

22 סי' ב.
23 קידוש בית הכנסת נהג גם ביו"ט, ראה בשו"ע סי' תפט סע' ט ועוד, וראה לעיל עמ' קנז סי' כב.
24 רמ"א סי' תקפב סע' ט.
25 רמ"א סי' תקפג סע' א.
26 מנהגי מהרי"ל עמ' רעו-רעז.
27 שמות טו, כה.
28 פס' לח.
29 ר"ה יח, א.
30 פס' י.
31 תהילים פא, ד.
32 שם פס' יז.
33 סי' תתקסד ותתקסה.
34 ואוכל הדבש.
35 ביוסף אומץ שם: תתחדש.
36 מנהגי מהרי"ל עמ' רעו.
37 שו"ע סי' תקפג סע' א.
38 ע"ד עירובין יח, ב, במי שמקבל מבשר ודם.

כקריעת ים סוף[39]. מיהו לא יאכלו כל שבעם כדי שלא יקילו ראשם, אגודה סוף מסכת ר"ה[40].

ואם בעל נפש אתה לא תישן עם אשתך במיטה אחת, חוץ אם הוא ליל טבילת מצוה, ואז תפרוש מיד אחר מעשה ותטבול בשחרית[41].

ה. כתב אמ"ז מהר"י האן ז"ל שבברכת המזון יאמר הרחמן הוא יחדש עלינו את השנה הזאת לטובה ולברכה[42].

ו. בשחרית משכימין לילך לבית הכנסת[43], כמו שכתבתי בהלכות פורים[44]. מסדרין הברכות. ומנגן בברכת על נטילת ידים[45] בניגון ברכת אל ההודאות דימים הנוראים.

ואומרים פסוקי דזמרא דשבת. ומתחילין המלך יושב[46], לא היושב[47], כי היושב משמע הרגיל לישב, אבל יושב פירושו יושב עכשיו. על כסא רם ונשא[48], היינו כסא דין שהוא מנושא יותר מכסא רחמים, על דרך ויגבה ה' צבאות במשפט[49].

ואומרים בפי ישרים תתרומם ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל, כדי להזכיר זכות יצחק ורבקה[50].

ואומרים קרוב"ץ מלך אזור בגבורה. אופן כבודו איהל. (ומנהג ק"ק פ"פ שאין אומרים והחיות ישוררו[51]. ונ"ל המנהיג הטעם שאין אומרים שירה עד שישראל אמרו תחילה[52], ובר"ה אין אומרים שירה מפני שהוא יום הדין, דמטעם זה אין אומרים הלל[53]. אבל גבי אופנים כתיב ברעש גדול, שהוא לשון הפסוק דיחזקאל[54], ובר"ה דוקא צריך לומר ברעש גדול מפני אימת הדין).

39 פסחים קיח, א.
40 ראה לעיל תחילת סי' ב.
41 מ"ב סי' תקפא ס"ק כו.
42 יוסף אומץ סי' תתקסו.
43 כ"ה במנהגי ורמיזא תחילת סי' קלו.
44 סי' ח.
45 בכל יום היה הש"צ מסדר את ברכות השחר בבית הכנסת בקול רם, החל מברכת ענט"י, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ט ובהערות. גם בדברי קהילות עמ' 159 הזכיר ניגון זה בברכת ענט"י בר"ה. ברכת ענט"י בניגון מיוחד היה גם בכל שבת, ראה שם תחילת סי' לג.
46 לבוש סי' תקפד סע' א.
47 בתשב"ץ קטן סי' רמה, מנהגי מהרי"ל עמ' רפ ומנהגי ר"א טירנא עמ' צד כתוב לומר "היושב".
48 ישעיהו ה, טז.
49 ישעיהו ו, א.
50 וראה הגהות חוו"י על מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קמט.
51 וכ"כ המנהג במנהגי מהרי"ל עמ' רפא, שו"ת מהרי"ל החדשות סי' סא ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קנ (ועיי"ש בהערה 24). ולא כתוס' ערכין י, ב ד"ה אמרו, שכתב ואין לדלג והחיות ישוררו בר"ה, וכ"כ בכמה מהספרים להשוות והחיות ישוררו לו האופנים.
52 חולין צא, ב. וראה בשו"ת חוו"י סי' רכה ובערל"נ ר"ה לד, ב מש"כ בזה.
53 ר"ה לב, ב.
54 יחזקאל ג, יג.

ואין אומרים זולת. והטעם כתוב בספר חסידים סי' רנ"ח לפי דבששת ימי בראשית תמצא ו' פעמים אמת, רמז בסופי תיבות (כמו ברא אלהים את, ודומיהם), ובר"ה אומר זה היום תחילת מעשיך, הואיל ותחילת מעשיו הוא צריכים לומר ששה פעמים אמת שכתוב בתחילת מעשיו, ואילו היינו אומרים זולת היו מחסרים פעמים אמת. (כי אמת ויציב המתוקן לומר כשאומרים זולת אין בו ששה פעמים אמת). ועוד, דצריך לומר כסאו נכון ומלכותו ואמונתו לעד קיימת, דבראש השנה וביום הכיפורים יושב על כסא דין וכו', עיי"ש שהאריך. ובלבוש החור כתב גם כן שני טעמים, עיי"ש סי' תקפ"ד[55].

ז. תפילת י"ח מתפללין כמו אתמול במעריב. בחזרת י"ח פותחין הארון הקודש תיכף כשמתחיל, וכשמגיע לקדושה נועלין. אומרים קרוב"ץ את חיל, והם שתי תיבות, פירוש בא פחד, והוא מלשון אתא בוקר[56].

בשופר אפתנו. לפי מה שכתב הט"ז באו"ח סוף סי' קכ"ז[57] צריך לומר בשופר אפייסנו[58].

ואומרים ימלוך ואתה קדוש. תעיר ותריע. אדרת ממלכה. מלך ממלט מרעה. מלך זכור אחוז קרן. אאפיד כולו בניגון (ואם הוא שבת מדלגין מן תעיר ותריע עד ואשלש קדושה בקודש, ואומרים במקומו שמו מפארים עד קיים שבועה לאחרונים שביום שני), ואומרים ובכן נמליכך וכו' אדירי איומה. ובכן דיין אמת אתה. לאל עורך דין. ובכן לך תעלה קדושה. מלך במשפט יעמיד ארץ. לדור ודור בפתיחת ארון הקודש. והכהנים[59] בעלייתם לדוכן נועלין אותו.

ח. ואומרים אבינו מלכנו. זה לשון לבוש החור סי' תקפ"ד, אומרים אבינו מלכנו חטאנו לפניך שהוא נתייסד מפי רבי עקיבא[60] כנגד ברכות אמצעיות שבתפילת י"ח שאין אומרים בר"ה ומשלימין אותן בהן וכו'. לפיכך אם הוא שבת אין אומרים אותו, דהא אפילו אם לא היה ר"ה או יוכ"פ לא היו מתפללים גם כן האמצעיות שבתפילת חול, לפיכך אין צריך השלמה, עכ"ד.

מהרי"ל[61] היה אומר באבינו מלכנו סלח ומחל לכל עוונותינו[62] ולא אמר מחל וסלח, ע"פ המדרש ילקוט תהילים י"ט[63], אמר רבי אחא, הכותיים[64] הללו יודעים לסבב את הפתחים, בתחילה הם אומרים יש לכם מעט מים. משששתה הוא אומר יש לכם בצל אחד, נותנין לו. אומר להם בצל בלא פת לוקח הלב. כך הצדיקים יודעים לרצות את בוראם, שנאמר שפתי

55 סע' א.
56 ישעיהו כא, יב.
57 סוף ס"ק ד, שאין לומר ומתפתה בתחנונים.
58 וראה ע"ז בלקט יושר או"ח עמ' רצז "יפה דקדקו" וכו', ובהערה 332 שם.
59 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' רפג שהכהנים סוגרים.
60 תענית כה, ב.
61 מנהגי מהרי"ל עמ' רצד.
62 וסליחה קטנה ממחילה (מהרי"ל שם).
63 ילק"ש תהילים רמז תרעז.
64 שם: הכושיים.

צדיק ידעון רצון[65], אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע שגיאות מי יבין[66]. שביקא לך. ומנסתרות נקני. שביקא לך. גם מזדים חשוך עבדך וכו', עיי"ש. כך סליחה קטן ממחילה (עיין מה שכתבתי בפירושי המסביר על מחילה לחטאים וסליחה לפושעים שבאל מלך יושב). אבל היה אומר אבינו מלכנו כתבנו בספר מחילה וסליחה[67], ואמר שכך שמו של הספר.

ט. בשעת הוצאת הספר תורה אומרים ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עוון ופשע וחטאה ונקה. ואומרים[68] רבש"ע מלא משאלותי לטובה והפק רצוני ותן שאלתי ומחול על כל עוונותי ועל כל עוונות אנשי ביתי מחילה בחסד מחילה ברחמים. וטהרני מחטאי ומעווני ומפשעי. וזכרני בזכרון טוב לפניך, ופקדני בפקודת ישועה ורחמים, וזכרני לחיים ארוכים ולחיים טובים ולשלום ופרנסה טובה וכלכלה ולחם לאכול ובגד ללבוש ועושר וכבוד ואריכות ימים בתורתך ובמצוותיך, ושכל ובינה להבין ולהשכיל עמקי סודותיך, והפק רפואה לכל מכאובינו, ותברך כל מעשה ידינו, וגזור עלינו גזירות טובות ישועות ונחמות, ובטל מעלינו כל גזירות קשות ורעות, ותן בלב מלכות ויועציו עלינו לטובה, אמן כן יהי רצון. יהי לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי. ואומרים ג' פעמים, ואני תפילתי לך ה' עת רצון אלהים ברוב חסדך ענני באמת ישעך.

בספר תורה קורין בפרשת וירא, וה' פקד את שרה. הכהן קורא עד כאשר ציוה אותו אלהים. לוי עד יקרא לך זרע. ג' עד באשר הוא שם. ד' עד אשה מארץ מצרים. ה' עד ימים רבים. (ואם הוא שבת הכהן קורא עד ציוה אותו אלהים. לוי עד היגמל את יצחק. ג' עד יקרא לך זרע. ד' עד באשר הוא שם. ה' עד מארץ מצרים. ו' עד ויכרתו שניהם ברית. ז' עד ימים רבים). המפטיר קורא בשניה ובחודש השביעי. ומפטירין ויהי איש אחד מן הרמתיים. וטעם שקורין פרשה זו ושמפטירין הפטרה זו דקיי"ל בראש השנה נפקדו שרה וחנה וכל האמהות[69].

י. מילה בראש השנה מלין את התינוק קודם התקיעות[70]. וסמך לזה זכור ברית אברהם ועקידת יצחק, כי התקיעות הם בשופר של איל זכר לאילו של יצחק[71]. (ואם הוא שבת שאין תוקעין מלין אחרי שאמרו יקום פורקן ואשרי קודם יהללו, וכן הוא במנהגי מהרא"ק[72] בשם אור זרוע[73]).

יא. התוקע עומד וכל הקהל יושבים[74].

65 משלי י', לב.
66 תהילים יט, יג.
67 ובלקט יושר או"ח עמ' רצד לומר בספר סליחה ומחילה.
68 ראה לעיל יום א' דפסח סי' א.
69 ר"ה יא, א (שרה, רחל וחנה).
70 שו"ע סי' תקפד סע' ד. וראה יוסף אומץ סי' תתקע ובהערות.
71 ר"ה טז, א.
72 סי' יח סע' ב.
73 ח"ב סי' ערה.
74 כמנהג הפשוט ע"פ ר"ה טז, א, וראה מנהגי ורמיזא

דברים שאין אדם רשאי להפסיק בהם בדבור הם **הסכת ושמע**[75]. הלל. ספר תורה, כלומר בשעה שקורין בתורה. ברכת כהנים. תפילין בין הנחת תפילין של יד לשל ראש. וידוי. שופר. מגילה. עומר (בשם רבינו סעדיה גאון[76]), שצריך לכוין בהם ושלא להפסיק. וצריך לכוון לצאת בברכת שופר גם לתקיעות דסדרים שבתפילת מוסף, ואם שח בינתיים אין צריך לחזור ולברך[77].

נוהגים שהחשוב שבקהל[78] קורא לפני התוקע סדר התקיעות מילה במילה על כל קול וקול שתוקעין.

כתב מהרי"ל[79], טעם שמאריכין בתקיעה אחרונה דכתיב במשוך היובל המה יעלו בהר[80], ודרשו חז"ל[81] שהוא סימן לסילוק השכינה. אף כאן הוא סימן לסלוק התקיעות, וידעו הקהל שיאמרו אשרי העם יודעי תרועה[82]. והקורא לפני התוקע[83] חוזר ואומר אשרי העם[84] וגו'. ואומר אשרי יושבי וגו' פסוק ראשון באותו ניגון, וגם יהללו. והוא עצמו[85] מכניס ספר תורה להיכל כמו שכתבתי ביום אחרון של פסח לענין מתנת יד, עיין שם[86].

יב. בישובים שמעמידים נערים מגולחי תער כל זקן גדוע להתפלל בימים הנוראים, אין זה תפילה, אלא ראיתי תפלה (ירמיה כ"ג[87]). וכן לענין תקיעת שופר קורא אני עליהם שהם מריעי"ן ולא תוקעין. דממה נפשך, אם הוא יודע ספר ומגלח בתער נקרא פושע ואיך יבוא הוא לבלבל את השטן[88] והשטן מרקד בפניו ממש. ואם הוא עם הארץ פשיטא דאין יוצאין בו, דכתיב אשרי העם יודעי תרועה[89].

מ"מ אם אי אפשר בענין אחר, כגון שאין שם מי שיכול לתקוע כי אם הוא, טוב שיתקע הוא משלא יתקעו כלל ח"ו, שהרי אמרו חז"ל[90] כל שנה שאין תוקעין בתחילתה מריעין לה בסופה, מאי טעמא, דלא איערבב שטן. וכתב האבן שועב[91], וזה לשונו, ומה שאמרו ז"ל מריעין לה, פירוש ע"י הצרות בר מינן, עכ"ל. לפירושו מריעין הוא לשון תרועה, שכך היה מנהג קדמונים על כל צרה שלא תבוא היו יוצאין ברחובות של עיר והיו מריעין תרועה כדאיתא

לר"י שמש עמ' קנה הערה 13.
75 ע"פ דברים כז, ט.
76 הגהות מנהגי ר"א טירנא הל' ר"ה אות קכ בשם רב סעדיה גאון, וראה ברכי יוסף סי' תקצב ס"ק ב.
77 שו"ע ורמ"א סי' תקצב סע' ג.
78 ראה נטעי גבריאל פנ"א סע' ח-ט וההערות שם.
79 הל' שופר סי' יג.
80 שמות יט, יג.
81 מכילתא שם.
82 עכ"ל.
83 ולא הש"ץ, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קלז הערה 19.
84 תחילה הציבור אמרו "אשרי העם יודעי תרועה" ואח"כ המקריא, וראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קלז סוף הערה 19, ולא כמנהג האחר שהמקריא אומר תחילה ואח"כ הציבור.
85 המקריא.
86 עמ' רכח, סוף סי' ד.
87 יג.
88 ר"ה טז, ב.
89 תהילים פט, טז.
90 ר"ה טז, ב.
91 דרשה לר"ה, ד"ה וענין התקיעות.

בסדר תענית[92]. ולי המנהיג נראה דאינו זז נמי ממשמעות לשון רעה. ונפקא מיניה בעיתים הללו שאין המנהג להריע על כל צרה שלא תבוא. ויפה הולם עם מה שדרשו חז"ל[93] מראשית השנה[94] חסר א', כל שנה שרשה בתחילתה מטיבין לה בסופה. והאבן שועב עצמו[95] מפרש שרשה בתחילתה שתוקעין ומתפללין בתרועה, כמו רש דכתיב תחנונים ידבר רש[96]. א"כ מריעין היפוכו של מטיבין, ומכלל דבר שנתהוה לסיבת איזו מעשה נשמע היפוכו בביטול המעשה ההוא כמו שכתבתי. וזהו שיסד הפייט[97] מלך ממלט מרעה ליודעי תרועה.

יג. במוסף מי שיורד לפני התיבה אינו מתחיל תיכף, אלא שוהה קצת ומעורר את עצמו לכוון. ואומר התחינה הנדפסת בהדרת קודש[98], ומנגן קדיש בניגון הקבוע, באימה ורתת. ומתפללין מוסף ומלכויות זכרונות ושופרות בקומה כפופה ולא זקופה[99].

והש"צ חוזר התפילה. ומתחיל ברוך אתה בניגון הקבוע. ואומרים קרוב"ץ אופד מאז. ימלוך. ואתה קדוש. אל אמונה. אם לא למענו יעש. אומץ אדירי כל חפץ. מלך עליון. ובכן לך תעלה קדושה. ונתנה תוקף וכו'. בראש השנה יכתבון. ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה. אח"כ אומר הקהל, כי כשמך וכו' עד קראת בשמך, והחזן חוזר ואומרו. והחזן אומר עשה למען שמך וכו', והקדושה והחיות אשר הנה מרובעות, וכל הקדושה עד המלך המשפט. ואומרים האוחז בפתיחת ארון הקודש, ואומרים המלך המשפט והאוחז בנשימה אחת[100] דישתמע מי הוא המלך המשפט האוחז וכו'. והקהל עונין על כל חרוז וחרוז וכל מאמינים שהוא[101] וכו', חוץ באות למ"ד ופ"א ותי"ו אומרים וכל מאמינים שלבדו הוא, וכל מאמינים שפתוחה ידו, וכל מאמינים שתמים פעלו, כי תיבת שהוא אין לו שייכות וחיבור לאותן הפסוקים[102].

כשהש"ץ אומר השוה ומשוה קטן וגדול עונין הקהל וכל מאמינים שהוא שופט צדק,

92 תענית טו, א-ב.
93 ר"ה טז, ב.
94 דברים יא, יב.
95 דרשה לר"ה שם.
96 משלי יח, כג.
97 תחילת הפיוט "אאפיד" וכו'.
98 מחזור הדרת קודש, שנת שנ"ט. לפני "המלך" נדפסו שם תפילות לש"ץ לימים נוראים (וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קלו עמ' קמט ובהערות 17-18), אחד מהם הוא "הנני העני ממעש" הידוע היום. וראה מנהגי ורמיזא שם עמ' קנז הערה 2 ומנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קיג-קיד. וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
99 שו"ע סי' תקפב סע' ד.
100 כ"כ במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קיח, ועיי"ש בהערה 60.
101 כך היתה צורת האמירה הפשוטה של הפיוט, שהקהל ענו רק "וכל מאמינים" (ולא כזמננו שאומרים הציבור גם את ההמשך), וראה בבית אהרן וישראל, קט (תשס"ד) עמ' קלג-קלה, וכן בשמעתין 107-108 עמ' 188.
102 במחזורים המצויים נכתב "שהוא" גם באותיות ל, פ, ת. וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קיח ולר"י שמש עמ' קנט: "שהוא תמים פעלו". וראה בסידור השל"ה שער השמים שכתב שיש קצת שהגיהו לא לומר הוא ב"פתוחה ידו" וב"תמים פעלו", וכתב שלא להגיה איזה דבר בפיוטים, כי לא דבר ריק הוא וכו', עיי"ש.

ומסיים התם ומתמם עם תמימים, וכל מאמינים שתמים פעלו, ואח"כ חוזר הש"צ ואומרו כמו כן. ואומר תושגב לבדך וכו', ככתוב וכו'. ובכן תן, עד סוף מעשה המוספין.

ופותחין הארון, והחזן מנגן עלינו בפתיחת ארון הקודש[103]. [הגה"ה: טעם שמנגנים עלינו, מה שאין כן בכל השנה כולה, מבואר בלבוש התכלת סי' קל"ב[104]]. כשמגיע לשלא שם חלקנו בהם[105] סוגרים הארון[106], ובואנחנו חוזרין ופותחין. הקהל כורעים ומשתחווים ואומרים מן ואנחנו עד הקב"ה[107], ואח"כ כורע ומשתחווה החזן, ומנגן ואנחנו עד בגבהי מרומים[108]. [הגה"ה: מה שכתבתי בהלכות יוכ"פ[109] בשם אמ"ז מהר"י האן ז"ל דכשכורע צריך לכסות פניו בקיט"ל שלא יראה כמשתחוה לרצפת אבנים, היינו בסדר עבודה שנופלין על פניהם אבל בעלינו שאין נופלין על פניהם רק משתחוים אין צריך לזה, עין מה שכתב מגן אברהם באו"ח סי' קל"א[110]]. ונוהגין שמעמידים הש"צ כשרוצה לקום כדי שלא יפריד רגליו[111], ואין אנו צריכים לדברי רמ"א באו"ח סי' תרכ"א[112] דכתב שהש"צ לא יכרע כלל ושיש למחות בידם, דדעתו של רמ"א כדי שלא יפריד רגליו זה מזה, וכ"כ הריב"ש סי' תי"ב, כי תיקון זה יותר מעולה מאשר לא יכרע כלל, ועיין מה שכתב מגן אברהם באו"ח סי' קל"א[113]. כשמגיע הש"צ לבגבהי מרומים אומר אתה הראית ושאר הפסוקים שייסדם הרוקח[114] לאומרם, שהם טוב לבטל גזירות רעות. וכל עוד שאומר פסוקים אלו אומרים הקהל הוא אלהינו אין עוד אחר[115] וכו', עד מתחת אין עוד, ואח"כ חוזר הש"צ ואומר אותו גם כן.

ומנגן או"א היה עם פיפיות. מהרי"ל[116] היה אומר הורם מה יאמרו, הבינם מה ידברו, ולא שיאמרו, שידברו. והיה אומר עיני עמך בך תלויות, ולא בם, כי רבים[117] רוצים לדחוק לפרש

103 פתיחת ארוה"ק בעלינו נמצאת בלבוש תחילת סי' קלג.

104 סי' קלג סע' א. שם דן על פתיחת הארון מדוע דוקא בר"ה ויוכ"פ, ויתכן הטעם הנ"ל גם לענין הניגון.

105 צ"ל: כהם.

106 ראה בנספח בסוף ספרנו.

107 כ"כ גם במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קיט ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קנט שאומרים עד שם, ועיי"ש בהערה 20 שיטה נוספת שאומרים רק עד "לפני מלך".

108 כ"כ גם במנהגי ורמיזא שם, ויש נוהגים שהש"צ אומר יחד עם הציבור.

109 סי' יט, עמ' שצג.

110 ס"ק כב. אבל באשכנז נהגו ליפול על הפנים גם בר"ה בעלינו, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קנט ובהערה 18.

111 כ"כ במנהגי ורמיזא שם.

112 סע' ד.

113 ס"ק כב.

114 "קבלה בשם הר"א מוורמיש"א, כשיאמר הקהל הוא אלהינו יאמר החזן אלו הפסוקים" וכו' (הגהות מיימוניות סדר תפילות נוסח הברכות האמצעיות אות ג). והובאה קבלת הרוקח גם במנהגי מהרי"ל עמ' רצו-רצז ובסידור ר' הירץ ש"ץ עמ' נה. וראה בהגהות במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קנט, ובירושתנו ח"ז עמ' שפח.

115 י"ג: אין אחר/ ואין אחר/ ולא עוד אחר/ ואין עוד אחר, ועוד אופנים דומים, ראה מנהגי מהרי"ל עמ' רצו ובהערות שם ובשאר ספרי המנהגים והסידורים. וראה מנהגי ורמיזא שם הערה 28.

116 מנהגי מהרי"ל עמ' רצז.

117 כ"כ בפירושי סידור התפילה לרוקח עמ' שצו, ועוד.

בם בחזנים, מה לנו לכל זה במקום שיש לפקפק וליתי לידי חירוף ח"ו. והיה אומר גשים מול ארון באימה. ופותחים הארון ומנגן אוחילה.

ואומרים על כן נקווה לך, עד תמלוך בכבוד. ואומרים אנסיכה (ואם הוא שבת מחליפין הפיוט של מלכויות זכרונות ושופרות של יום שני לראשון ושל ראשון לשני). ואומר פסוקי מלכויות. או"א מלוך על כל העולם כולו וכו', וחותם מלך על כל הארץ מקדש (השבת ו) ישראל ויום הזכרון.

ותוקעין תשר"ת[118] מעומד, מפני שתקיעות אלו הם דאורייתא וילפינן מקרא שצריכין להיות מעומד שנאמר יום תרועה יהיה לכם[119], וילפינן האי לכם מלכם האמור בעומר דכתיב וספרתם לכם[120], וספירה צריכה להיות מעומד דכתיב מהחל חרמש בקמה[121] ודרשו חז"ל[122] אל תקרי בקמה אלא בקומה. [הגה"ה: בדרשותיו של מהרי"ל[123] איתא שהוא ז"ל היה תוקע הסדרים שבתפילת מוסף אע"פ שהוא עצמו היה ש"צ, מפני שהיה בטוח בעצמו שלא יטעה, עכ"ד. ולי המנהיג נראה דלאו כל אדם ראוי ליטול את השם. זה לשון התוי"ט במשנה ד' פרק ה' דברכות. דאיתא שם במשנה, העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכהנים אמן מפני הטירוף, ואם אין שם כהן אלא הוא לא ישא את כפיו, ואם הבטחתו שהוא נושא את כפיו וחוזר לתפילתו רשאי, עד כאן המשנה. כתב הוא זה לשונו, כתבו הגהת מיימוני[124] הטעם כדי שלא תתבטל נשיאת כפים, אבל אם יש שם כהן אחר שישא את כפיו לא ישא ש"צ את כפיו ואפילו אם הבטחתו. והנה בספרי ספר לחם חמודות בפרקין[125] סע' נב כתבתי דמשום שהראו לי במדרש סוף פרשת כי תבוא[126] דלמדונו רבותינו שעונה אמן באם הבטחתו וכו', לכן חזרתי לומר דמתניתין לרבותא נקט דהפסק גדול כמו נשיאת כפים רשאי באם הבטחתו וכל שכן לעניית אמן.

עתה שבתי וראיתי שאין למדין הלכה ממדרש רבות, שהרי ברבות פרשת בראשית סוף פרשה ח' מייתי למתניתין דסוף פרק ו' דיבמות, דריב"ן אמר שעל שניהם הוא אומר פרו ורבו, וקאמר עלה רבי ירמיה ורב יצחק בר מריון בשם רבי חנינא דהלכה כוותיה, ואנן לא קיי"ל הכי. וכן בירושלמי פרק ב' דפאה הלכה ו'[127], רבי זעירא בשם שמואל אין למדין מן ההלכות ולא מן ההגדות ולא מן התוספתות, אלא מן הגמרא, עכ"ל. לפי זה דוקא במקום דוחק שאין

118 במוסף תקעו רק תשר"ת למלכויות, תש"ת לזכרונות ותר"ת לשופרות, ראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קס הערה 33. ומנהג זה הוא לא כרמ"א סי' תקצב סע' א שנהגו לתקוע תשר"ת לכל סדר.

119 במדבר כט, א.

120 ויקרא כג, טו.

121 דברים טז, ט.

122 ראה רא"ש פסחים פ"י סי' מא.

123 מנהגי מהרי"ל הל' שופר עמ' רצב סי' יב.

124 הלכות תפילה ונשיאת כפים פט"ו ה"י אות ו.

125 ברכות פ"ה ברא"ש סי' יז.

126 דברים רבה פרשה ז סי' א.

127 בדפוסים הוא ה"ד.

שם מי שיודע להתפלל או לתקוע כי אם הוא סומכין על מה שעשה מהרי"ל, אבל היכא דאפשר שאחד יתפלל ואחר יתקע אין לסמוך על דין זה].

ואומרים היום הרת עולם, והש"צ חוזר ואומרו אחר כך[128]. ובשבת אין השליח ציבור חוזר ואומרו[129]. בארשת דמלכויות אומרים מאזין ומקשיב לקול תרועתינו, וסימנך ותרועת מלך בו[130].

והש"צ אומר אתה זוכר וכו'. זכר תחילת כל מעש (אם הוא בימות החול, אבל אם הוא שבת אומר הפיוט השייך למחר כמו שכתבתי בפיוט דמלכויות), ומסיים פסוקי דזכרונות. וחותם כי זכר[131] כל הנשכחות וכו'. ואם מילה בו ביום, כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[132] בשם אביו שכתב בשם חמיו מוה"ר זעליקמן ריינבך שקובעין חרוז ראשון של זכור ברית אברהם ועקידת יצחק (שהוא בסליחות של ערב ר"ה) קודם שמסיים כי זכר כל הנשכחות וכו', עכ"ל. ולא זכר שכן כתב במרדכי הגדול ואור זרוע[133], ושכן נהג מהרי"ל[134] וכן הוא מנהג פ"פ. ומסיים בא"י זוכר הברית, ותוקעין תש"ת. ולענין היום הרת עולם וארשת, אם הוא שבת כבר כתבתי במלכויות, ואומרים מאזין ומקשיב לקול תקיעתנו.

ואומרים אתה נגלית, עד עליהם הופעת. אשא דעי בצדק (אם הוא בימות החול. ואם הוא שבת מחליפין לומר פיוט של יום שני כמו שכתבתי במלכויות), ומסיים פסוקי שופרות. או"א תקע בשופר וכו', ותוקעין תר"ת, ואומרים היום הרת עולם וארשת, עיין מה שכתבתי בשל זכרונות.

ואומרים רצה. ואומרים ותערב לפניך וכו', וחותם בא"י שאותך לבדך ביראה נעבוד[135]. והכהנים עולין לדוכן. ואח"כ אומר החזן שים שלום, בספר חיים עד לחיים טובים ולשלום. ואומר ונאמר כי בי ירבו ימיך וכו', לחיים טובים תכתבנו, והקהל עונין אמן. ומנגן[136] ז' "היום" בפתיחת הארון הקודש. ואומר כהיום הזה תביאנו וכו', ומסיים בא"י עושה השלום[137]. קדיש.

אין כאלהינו. שיר היחוד. ושיר הכבוד. ושיר מזמור לאסף. אבל שיר של יום מימות החול אומרים קודם התפילה אחר תהילים. ושיר של יום שנוהגים בכל הישובים לאמרם מעין המאורע, כבר כתבתי[138] שאינו מנהג פ"פ.

128 וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קכ, שהציבור אומרים ואח"כ הש"ץ.

129 ברמ"א סי' תקצב סע' א כתב שבשבת אומרים היום הרת עולם ולא ארשת שפתינו, אבל באשכנז נהגו לומר גם ארשת, ראה מקו"ח שם ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קס בהגהות. ועיי"ש בהערה 34 שמש"כ כאן שהש"צ אינו חוזר הכוונה על "ארשת"].

130 במדבר כג, כא.

131 זוכר, ובמנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קכ הגה יט כתב זכור כל הנשכחות.

132 סי' תתקע.

133 ראה במנהגי מהרי"ל שהובא בשמם, ומש"כ בהערות שם.

134 מנהגי מהרי"ל, סדר תפילות של ר"ה סי' ט.

135 גם בשאר ספרים ובמנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קכא מובא ותערב [במנהגי ורמיזא לר"י שמש לא מובא, אבל כך הוא שם גם בשאר חגים].

136 רק החזן, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש שם והערה 46.

137 כך הנוסח של החתימה בימים נוראים, ולא כחתימה הרגילה של הברכה "המברך את עמו ישראל בשלום".

138 לעיל עמ' שב, יום א' וב' דפסח סי' א.

ואח"כ יקיים חציו לכם באכילה ושתיה[139], וצדיק אוכל לשובע נפשו[140], עיין מה שכתבתי ביום ראשון של פסח[141] בשם אבן שועב.

יד. בקידוש היום של שחרית ראוי לומר וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חודשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיה לכם לזכרון לפני אלהיכם אני ה' אלהיכם[142]. וצריך לאומרו דוקא בנגינת הטעמים, דהוי כקורא בתורה, אבל בלא נגינת הטעמים מחזי כאילו מזכיר ראש חודש ואסור להזכיר כדי לערבב את השטן כמו שכתבתי בפרשת נצבים וילך[143].

טו. תענית חלום בראש השנה מפקפקים בו הפוסקים אי שרי להתענות או לאו[144], ומסקנא דשרי להתענות. ומי שמתענה ביום ראשון צריך להתענות כל ימיו שני ימים, ואם מתענה ביום שני צריך להתענות כל ימיו יום שני, ועיין בתשובת מהר"י סג"ל סי' קס"ח שהוכיחו מלשון המיימוני[145]. ונ"ל המנהיג טעם לזה. דכשמתענה ביום ראשון של ר"ה צריך למיתב תענית לתעניתו. ומצינו שכתב הרד"ק בירמיה מ"א[146], וכ"כ הבית יוסף באו"ח סי' תקמ"ט בשם רבינו ירוחם[147], שגדליה נהרג ביום שני דר"ה[148], ונדחה תעניתו לימות החול שלא רצו לקבוע תענית ביום טוב. ואומר אני המנהיג דדוקא בציבור לא רצו לקבוע תענית, דאוושא מלתא טובא כמו שכתבתי בכ"ד כסלו[149], אבל היחידי רשאי. וכיון דבלאו הכי צריך למיתב תענית לתענית של יום ראשון, משלם אותו תענית ביום שני, ושאני יו"ט זה משאר יו"ט, דבשאר יו"ט אינו יכול למיתב תענית לתעניתו של יום העבר, אבל הכא כיון דבלאו הכי היה היחיד רשאי להתענות יכול לשלמו באותו יום עצמו. אבל אי אתרמי תענית חלום ביום שני א"צ למיטב תענית לתענית, דהא אפילו לכתחילה היה מותר לו ליחיד להתענות ביום שני. ואין לומר דלעולם צריך למיתב תענית לתעניתו ביום שני גם כן אלא דתענית דצום גדליה שמתענה בלאו הכי עולה לו גם כן לתשלום התענית ההוא, דהא באו"ח סי' תקצ"ז[150] כתב בשם תרוה"ד[151] דמי שמתענה תענית חלום בשבת ט"ז תמוז אין התענית של יום א' שהוא י"ז

139 ביצה טו, ב.
140 משלי יג, כה.
141 לעיל עמ' שג סי' ב.
142 במדבר י, י. בספרים אחרים כתבו לומר את הפסוק "תקעו בחודש שופר" וכו', וראה נט"ג הל' ר"ה פס"ז סע' ד ובהערות.
143 לעיל עמ' שנ.
144 ראה תרוה"ד סי' רעח מה שהאריך בזה, ושו"ע ורמ"א סי' תקצז סע' ג. ועיין תשב"ץ סי' קל"ז ובתפ"ז למהר"ם מרוטנבורג ח"ב (פ) תקע"ב בהערה.
145 הגהות מיימוני, הל' שופר פ"א אות א.
146 פס' א. שם כתב שנהרג בר"ה, ולא פירש באיזה יום מר"ה.
147 תולדות אדם וחוה, נתיב יח חלק ב דף קסד טור א. גם שם לא פירש באיזה יום.
148 אבל בגמ' ר"ה יח, ב (ועיי"ש במהרש"א) ובסדר עולם רבה פכ"ד מבואר שמת בג' בתשרי, וכ"כ הרמב"ם הל' תעניות פ"ה. וע"ע ברש"ש על השו"ע סי' תקמט.
149 לעיל עמ' רמג.
150 סע' ג שם, דן לבי ר"ה.
151 ל"מ.

בתמוז עולה לתשלום התענית ההוא[152] וצריך להתענות גם ביום ב' ח"י תמוז, אלא העיקר הוא כמו שכתבתי. ועין מה שכתבתי בסימן שאחר זה.

טז. איתא בירושלמי[153], חד בר נש דדמיך בריש שתא ודיינין יתיה מזליה ניים[154] וכו', עיין שם. לפיכך נוהגין שלא לישן בר"ה[155], דמזל שלו ישן ואינו יכול ללמוד סניגור בשבילו. ועוד, דכשישן נשמתו עולה למעלה ופן ואולי יתחייב בדין ויתעכב שם. אבל כשיש סנגור אע"פ דבלאו עלייתה יכול להפקיד עליו, הסנגור עזרו לדבר בעדו.

לפיכך צריך ללמוד אחר שאכל ושתה, מכל שכן אותן המתענים בר"ה מחוייבים ללמוד כל היום, ומי שאין לו השגה יאמר תהילים, הואיל ואינו מקיים חציו לכם יהיה כולו לה', עיין בפסקי מהר"י ווייל דין נ"ד ונ"ה[156], והעתיקו הלבוש בסי' תקצ"ז[157].

יז. ראש השנה אינו כשאר יו"ט של גלויות שעושין ב' ימים מספק אי היום קודש מחר חול או איפכא, אלא הוי כיומא אריכתא (דגם בארץ ישראל עושין ב' ימים). והיינו לחומרא לאסור את הנולד בראשון ביום שני[158], אבל לקולא לענין אם חל ראש השנה ביום ה' וביום ו' דאז עושין עירוב תבשילין בערב ראש השנה דבזה אוסר הרשב"א בתשובה סי' תרפ"ה[159] לבשל ביום ראשון לצורך שבת כמו בימים טובים של גלויות[160], דלא אמרי כיומא אריכתא דמיא היכא דאתי לידי קולא[161].

יח. מה שאומרים מקצת אנשים שאין לאכול אגוזים בר"ה דמטעם דאגוז בגימטריא חטא[162], אין בו ממש[163], כי מה לנו ולגימטריאו[164]. ולדבריהם היה שרי לאכול האזיל נוסן[165] שנקראים בלשון הקדש לוזים. אבל הטעם הוא שלא להרבות כיחה וניעה עד שאינו יכול להתפלל[166], ולפי זה אפילו לוזים וכל דבר המרבה כיחה וניעה אסור[167].

יט. במנחה מתפללין אשרי ובא לציון ותפילת יו"ט כמו בשחרית. ואומרים אבינו מלכנו (ואם הוא שבת אין אומרים אבינו מלכנו כמו שכתבתי לעיל[168], ואין אומרים צו"צ).

152 ראה במ"ב סי' רפח ס"ק ח שהביא מחלוקת האחרונים בזה.
153 ירושלמי דר"ה (ד"מ, סי' תקפג אות ב). ואינו לפנינו.
154 מט"מ סי' תתכא. בדרכי משה שם: האי מאן דדמיך בריש שתא דמיך מזליה.
155 רמ"א שם סע' ב. וראה סקירה מקיפה על מנהג זה בקובץ עץ חיים (בובוב) כ"ח, אלול תשע"ז.
156 לפנינו הוא בחידושי דינין והלכות למהר"י ווייל סי' נו.
157 סע' ב.
158 שו"ע סי' תקיג סע' ה וסי' תר סע' א.
159 ח"א. שם לגבי יו"ט שני של גלויות, וע"ע בח"ג סי' רעד.
160 ראה שו"ע סי' תקכז סע' יג.
161 מנהגי מהרי"ל עמ' רעח אות י.
162 כ"כ ברמ"א סי' תקפג סע' ב.
163 ואינו חולק על הרמ"א אלא רק על הטעם שמביא.
164 יש אחרונים שהעירו שהגימטריא עם הכולל, וכן העירו שהגימטריא גם טוב או חי.
165 = אגוזי מלך.
166 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' רפז. וראה יוסף אומץ סי' תתקעו שזהו הטעם העיקרי.
167 הנפק"מ לגבי לוזים הביא המ"א שם ס"ק ד.
168 עמ' שסג סע' ח.

והולכים[169] אל הנהר[170] ונוערים שולי בגדים להסיר הקליפות[171], ובשעה שמנער אומר[172], מי אל כמוך נושא עוון ועובר על פשע לשארית נחלתו, לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא. ישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו, ותשליך במצולות ים כל חטאתינו[173]. וכל חטאת עמך בית ישראל תשליך במקום אשר לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם. תתן אמת ליעקב חסד לאברהם, אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם[174].

ומהרי"ל[175] היה נותן טעם לדבר ע"פ המדרש[176]. זה לשון המדרש, זכר לעקידה שעבר אברהם אבינו ע"ה בנהר עד צווארו, ואמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש[177], והוא השטן שעשה עצמו כמו נהר לעכב אותו מן העקידה.

ולי המנהיג נראה שנוערין שולי בגדים דמצינו שהקליפות המתהווים מעבירות מכונים בשם בגדים, כמו שמצינו בזכריה ג' אצל יהושע הכהן הגדול. ולדעתי לכך נקראו בגדים מלשון בגד בוגדים[178], ונקראו גם כן מעיל מלשון מעילה. וראיה לדברי שהפועל ממנו לא תמצא בלשון בגידה או מעילה אלא בלשון לבישה, דבאמת לבישת הבגדים אין בו בגידה או מעילה, אלא לפי מעשה האדם מתהווה לאותו אדם מלבוש רוחני, אם טוב אם רע. כמו שמצינו אצל יהושע הכהן הגדול, אחר שאמר אליו המלאך הדובר בו ראה העברתי מעליך עוונך[179], נאמר והלבש אותך מחלצות, פירש רש"י חליפות בגדים נאים, כלומר זכויות, לפי שדימה העוון לבגדים צואים דימה הזכויות למחלצות בגדים נאים ולבנים[180]. אף כאן מנערים את שולי הבגדים להסיר מעליו עוונו, ויראה שיהיו בגדיו לבנים בלי חטא. ואפשר לומר דמטעם זה לובשים בימים הנוראים הקיט"ל, דהוי שפיר בגדיו לבנים. עם דטעמא אית ביה להסיר הגאות ולזכור יום המיתה כמו שכתבתי בליל ראשון דפסח[181], וכתבתי שם דלדעתי לכך נקרא קיט"ל מלשון קטלא.

ואם יום א' דראש השנה בשבת מנערין ביום שני[182].

169 אחרי מנחה, וראה ביוסף אומץ סי' תתקעה הערה 53.

170 ראה ביוסף אומץ שם שבפפד"מ כמעט התבטל מנהג זה, מחמת החיילים.

171 א"ר סי' תקצו סע' ג, ע"פ קיצור השל"ה הל' ר"ה: "מה שנוהגין לנער בכנפי בגדיהם, הוא לנער הקליפות מעלינו שנאחזים בנו ע"י עוונותינו". וכעי"ז מובא מנהג הניעור וטעמו בספר חמדת ימים ובעוד ספרים מהאחרונים. וראה בעמק ברכה דיני ר"ה, ושם בהגהה המתחילה "ראוי לבטל מן האנשים".

172 פס' במיכה ז, יח-יט.

173 כ"כ הרמ"א סי' תקפג סע' ב. בפסוק: כל חטאותם.

174 הפסוקים הם ממיכה ז, יח-כ, מלבד "וכל חטאות" וכו' היא בקשה ע"פ ירמיה ג, טז. הבקשה מובאת בעמק ברכה דיני ר"ה בדיבורו על מנהג התשליך, וע"ע בספר סדר תשליך ומנהגיו, לרב אביגדור ברגר, עמ' יח-יט ובהערה טז.

175 מנהגי מהרי"ל עמ' רעז-רעח.

176 תנחומא וירא סי' כב, ילק"ש פרשת וירא סי' צט.

177 תהילים סט, ב.

178 ישעיהו כד, טז.

179 זכריה ג, ד.

180 עכ"ל.

181 תחילת סי' ב.

182 ראה מ"ב סי' תקפג ס"ק ח.

כ. במעריב ליל שני מתפללין כאתמול.

ואם הוא מוצאי שבת אומרים ותודיענו. אע"פ דכתיב ביה מועד וחגיגת הרגל, מ"מ כי היכא דאמרינן במוצאי יו"ט בחול בהבדלה בין יום השביעי לששת ימי המעשה, דסדר הבדלות הוא מונה[183], הכא נמי סדר התיקון הוא אומר. ומקדשין יקנה"ז.

וצריך פרי חדש, כיון דכיומא אריכתא דמיא אית ביה פלוגתא. לחד דעה אין צריך לברך[184] מפני שעדיין הוא אותו יום שכבר עבר. ולחד דעה כיון דדוקא לחומרא הוי כיומא אריכתא ולא לקולא[185] צריך לברך, לכך נוטל פרי חדש דיוצא לכל הדעות[186].

כא. יום שני דראש השנה מתפללין כאתמול, אלא שחלוק בקרוב"ץ. יוצר מלך אמון. אופן כאתמול. זולת כתבתי הטעם ביום ראשון[187] למה אין אומרים. קדושתא אתיתי לחננך בניגון, עד צרופה אמרתך וכו'. ימלוך, ואתה קדוש, שמו מפארים. אדר והוד. אתן לפועלי צדק בניגון אאפיד (ואם הוא יום א' מדלגים מן שמו מפארים עד קיים שבועה לאחרונים, ואומרים במקומו מן תעיר ותריע עד ואשלש קדושה בקדוש, שדלגוהו אתמול), ואומרים אדון אם מעשים אין בנו וכו'. הן לא יאמין וגו'. שבתי וראה. ובכן ויהי בישורון מלך, מלך עליון, בפתיחת ארון הקודש. ובכן נמליכך וכו'. כל שנאני שחק. ובכן ולך תעלה קדושה וכו', וסוגרין הארון ואומרים אשר מי יעשה וכו'. וגומר התפילה, ועולין לדוכן. ואומרים אבינו מלכנו כאתמול, עיין מה שכתבתי שם.

בשעת הוצאת ספר תורה אומרים רבש"ע שכתבתיהו ביום ראשון[188]. ומוציאין ב' ספרי תורה, בראשונה קורין חמישה גברי בפרשת וירא ממקום שפסק ביום ראשון, שמדבר מעקידת יצחק כדי לזכור זכות עקידתו. הכהן קורא עד האלקים, לוי עד וילכו שניהם יחדיו השני. ג' עד בהר ה' יראה. ד' עד באר שבע, ה' עד מעכה. [הגה"ה: ויש סמך ע"פ הלצה[189] מה שאנו קורין ויהי אחרי דברים אלה ויגד לאברהם וגו', שאינו מענין העקידה ולא מענין היום, לפי שמסיים מעכ"ה, נוטריקון מלך על כל הארץ[190]].

והמפטיר קורא בשניה כאתמול. ומפטירין כה אמר ה' צבאות מצא חן במדבר[191], משום דכתיב ביה זכור אזכרנו עוד, וחובת היום הוא להזכיר פסוקים של זכרונות[192]. ועם התקיעות נוהגין כאתמול, אלא שאין מברכין שהחיינו.

183 חולין כו, ב.
184 זמן.
185 ראה לעיל סי' יז.
186 ראה שו"ע ורמ"א סי' תר סע' ב ובנו"כ.
187 לעיל סי' ו.
188 לעיל סי' ט.
189 מליצה.
190 וכ"כ בהגה במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קכו.
191 ירמיהו לא.
192 כ"כ בכלבו סי' סד ומט"מ סי' תתכד, וע"ע בהגה למנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קכז.

כב. מוסף כאתמול, אלא שאין מנגנים הקדיש ולא ברוך אתה בתחילת ברכת אבות[193]. ונ"ל המנהיג טעם לזה, כי כל עצמם של אותן הניגונים נטבעו במטבע אמיתית לעורר ליבות בני אדם שהוא יום הדין, כשליח ב"ד המזמין את בעל הדין לב"ד, וכל זה בתלת שעה קמייתא דאז יושב הקב"ה ודן את כל העולם[194]. לפי זה בשלמא ביום ראשון עדיין לא נגמר הדין, כי יו"ט ראשון הוא דרבנן מפני מעשה שהיה שלא באו השלוחים עד יום שלושים לאלול במנחה, ונהגו ממנחה ואילך קודש, ויום של אחריו קבעוהו יו"ט של ר"ה[195], ומיום שני ואילך מנו המועדות. וגזרו כן על כל השנים שיהיו שני יו"ט של ר"ה. ומאותו זמן והלאה קובעין המועדים מיום א', ויום שני הוא דאורייתא כמו שכתב בלבוש החור סימן ת"ר סעיף א[196]. ועיקר הדין ביום שני, לפיכך עדיין אימת הדין עלינו. ודוקא בתלת שעה קמייתא. ונ"ל המנהיג דלכך מרבין ביום שני בפיוטי שחרית מה שלא הרבו בפיוטי שחרית דיום ראשון, מפני שעיקר הדין בשעת שחרית שהוא בתלת שעה קמייתא. אבל במוסף כבר עברו תלת שעה קמייתא, דזמן מוסף מתחיל אחר רביעית היום, ואנו מראים אותנו שמחים וסמוכים ובטוחים שיצאנו זכאי, אין צורך לניגונים אלו. ובאמת מקצרים גם כן בפיוטי מוסף דיום שני יותר מפיוטי מוסף דראשון, היפוך מפיוטי דשחרית.

ואין אומרים קרוב"ץ עד אחר חתימת מחיה מתים. ואז מתחילין ובכן ולך תעלה קדושה וכו', ונתנה תוקף וכל סדר קדושה עד אנסיכה כמו אתמול, ואז מתחילין אהללה. (ואם חל ביום ראשון בשבת אומרים אנסיכה וכל סדר מלכויות וזכרונות ושופרות השייך ליום ראשון דר"ה). ולענין מילה עיין מה שכתבתי ביום ראשון[197].

כג. מותר לישן ביום שני דראש השנה, דהא כבר נגמר דינו[198]. תענית חלום כתבתי ביום ראשון[199].

במנחה מתפללים כמו אתמול במנחה, אלא שאם הוא ערב שבת אין אומרים אבינו מלכנו[200].

כד. במעריב מתפללין כמו מעריב של מוצאי רגלים, אלא שקובעין זכרנו באבות ומי כמוך בגבורות. ובחתימה דקדושה חותמין המלך הקדוש, ובברכת המשפט המלך המשפט. וכתוב בברכת הודאה. בספר חיים בסוף ברכת השלום.

שכח זכרנו ומי כמוך כתבתיו בליל ראשון של ר"ה[201]. טעה בהאל הקדוש חוזר לראש. טעה

193 כ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קסד, ועיי"ש בהערה 3.

194 ראה שו"ע סי' תקצא סע' ח ובנו"כ שם.

195 ר"ה ל, ב. וע"ע בהרחבה בספר המועדים בהלכה מאמר "ארבע תקופות בר"ה".

196 עיי"ש שאנחנו מונים מיום ראשון, ואצלנו ודאי יום א' מהתורה והוא עיקר הדין ויום ב' מדרבנן. והעיר ע"ז בנטעי גבריאל ר"ה עמ' תמג.

197 לעיל סי' י.

198 מסתבר שכוונתו לאחר ג' שעות או לאחר חצות, ראה בסימן הקודם שכתב שעיקר הדין ביום שני. ויש שנקטו שאין חילוק, ראה בכה"ח סי' תקפג ס"ק לו ובפסקי תשובות סי' תקפג הערה 67.

199 לעיל סי' טו.

200 מ"א סי' תקפד ס"ק ג, ע"פ המעגלי צדק.

201 לעיל סי' א.

בהמלך המשפט, אם נזכר קודם שעקר רגליו חוזר לברכת השיבה. ואם תוך כדי דבור קודם שתחיל ברכת המינים נזכר אומר המלך המשפט, והוי כברכה אריכתא מלך אוהב צדקה ומשפט והמלך המשפט, ואין זה משום חותמין בשנים דשניהם ענין אחד הם. ואם לא נזכר עד שעקר רגליו חוזר לראש[202]. ואם טעה בוכתוב או בספר חיים אין מחזירין אותו, כמו בשלוש ראשונות.

ימי התשובה

א. אפילו מי שאינו נזהר מפת של גויים בשאר ימות השנה, נוהגין להזהר בו מר"ה עד אחר יוה"כ. וכתב מהרמ"י בלבוש החור סי' תר"ג הטעם כדי להעלות על לבבנו שאנו מובדלין מהם[1] ונעשה תשובה[2] וכו'. ונוהגין[3] להשליך ג' חתיכות עץ לתנור[4], כדי שיהא נראה שהוא הסיק התנור ואפה הלחם עצמו[5].

ב. אין[6] נותנין חרם ואין מכריזין איסור על שום אדם, חוץ מאיסור שחיטה למגדר מילתא, לפי שבימים אלו אנו תלויין בדין אין לעורר מידת הדין עלינו. אבל דנין אפילו תחילת הדין בין אדם לחבירו, דאדרבה אם יש דין למטה אין דין למעלה. ועוד, דהוי משפט לזה וצדקה לזה כדאיתא ריש סנהדרין[7]. ואם יצא אחד מהם חייב שבועה אין משביעין אותו עד אחר יוה"כ, דכיון שקיבל עליו את הדין אין התובע מפסיד בעיכוב שבועות עד אחר יוה"כ.

ג. צום גדליה הוא תענית מדברי קבלה, והוא המוזכר בזכריה[8] וצום השביעי, שהוא בחודש השביעי. לפיכך אם חל בשבת נדחה ליום א'.

דיני סליחות כתבתי בימים שקודם ר"ה. וקורין ויחל. דין תפילת שמונה עשרה כתבתי במוצאי ר"ה. דין אבינו מלכנו כתבתי ביום ראשון של ר"ה. אומרים שומר ישראל. ואל ארך אפים אפילו אינו חל בב' וה'.

202 שו"ע סי' תקפב סע' א. אבל הרמ"א בסי' קיח כתב שלא חוזרים על המלך המשפט אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט (והעיר על זה בספר לשון חכמים לרב ברוך יהודה בראנדייס דף מז, ב).

1 בקדושה ובטהרה (לבוש שם).

2 ובלבוש שם כתב עוד: "כדי להנהיג עצמו בטהרה באלו הימים, ולזכור שהם משונים למעליותא יותר משאר ימות השנה", ולפ"ז הוא לאו דוקא בענינים של הרחקה ביננו לגויים.

3 משמע שלכתחילה מותר כך, וי"א שהוא רק בשעת הדחק אבל לכתחילה יאפה היהודי, ראה בלבוש תחילת סי' תרג ומ"ב שם ס"ק א. וראה מנהגי ר"א טירנא הל' עשי"ת ובהגהות מנהגים שם אות קלו, ובמקור חיים סי' תרג שמנהגם להכשיר התנורים.

4 אע"פ שבלבוש שם ובשאר פוסקים כתבו להשליך קיסם אחד, היו שהחמירו להשליך ג' קיסמים כדי שיהיה יותר ניכר וכעין חזקה, ראה מועד לכל חי סי' טו סע' מד.

5 ופת ישראל יותר עדיפה מזה, ראה יוסף אומץ סי' תתקפא.

6 סימן זה הוא ע"פ המשך דברי הלבוש שם.

7 ו, ב. ועיי"ש בלבוש גם מפני השכנת שלום בין בעלי הדין.

8 ח, יט.

ד. מילה בצום גדליה אין אומרים והוא רחום שאומרים בב' וה' ולא רחום וחנון, עיין מה שכתבתי בעשרה בטבת. אבל אומרים אבינו מלכנו[9] ואל ארך אפים[10], וכן אומרים תחנון שאחר הסליחות[11].

מה שכתב מחותני בעל באר היטב[12] בסי' תקמ"ט ס"ק א' שנראה לו ממה שכתב הב"י[13] (וכ"כ רד"ק בירמיה מ"א[14], העתקתיהו ביום ראשון של ר"ה[15]) שגדליה נהרג ביום שני של ר"ה[16] ונדחה התענית ליום שלאחריו, שאם יש מילה בו ביום אין משלימין, כמו בט' באב שחל בשבת ונדחה ליום א'[17], כבר כתבו האחרונים[18] דגם ט' באב הנדחה צריכין להשלים. ואף לו יהי כדבריו דבט' באב הנדחה אין צריך להשלים, שאני הכא דתחילת קביעותו הוא על ג' תשרי ולא מקרי דחוי[19]. ומפני שאין הלכה כן בשתיהם אין צריך להאריך.

ה. במנחה קורין ויחל, ומפטירין דרשו ככל התעניות, ועיין מה שכתבתי בין פרשת וירא לחיי שרה בדין שני קדמאה.

שבת תשובה

א. שבת תשובה נקרא כן מפני שהוא בימי תשובה. או שבת שובה על שם ההפטרה, כמו שבת נחמו.

מתפללים כמו בכל שבתות השנה, אלא שבמגן אבות אומרים המלך הקדוש כמו שכתבתי בהלכות ר"ה[1].

ב. בשחרית אומרים קרוב"ץ אור עולם קראו. אופן כי אם שם אדיר. זולת אל אלהים נשוב.

ונוהגין בכל תפוצות ישראל במקום שיש להם אב"ד שדורש קודם שמוציאין ספר תורה[2].

9 דרכי משה והגהת הרמ"א סי' תרב אבל במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קל בהגה כתב שאין אומרים אבינו מלכנו, ועיי"ש בהערה 5, וע"ע במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קמט ובהגה שם ובהערה 1.

10 דרכי משה והגהת הרמ"א סי' תרב.

11 הרמ"א שם כתב שאין אומרים תחנון, וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום שם.

12 רבי ישעיה, ראה במבוא לספרנו.

13 סי' תקמט.

14 פס' א.

15 סי' טו.

16 עיי"ש לעיל בהל' ר"ה בהערה שלא מוזכר במקורות יום שני של ר"ה, ובפשטות משמע יום ראשון של ר"ה.

17 שו"ע סי' תקנט סע' ט.

18 ראה לעיל הל' ט"ב סי' ח, ובמצויין שם.

19 כ"כ הט"ז סי' תקמט, וראה בבה"ל שם ד"ה חייבים להתענות.

1 סוף סי' ב.

2 גם ביוסף אומץ סי' תרכה הביא המנהג לדרוש אחר שחרית, עיי"ש. וברש"י ברכות (כח, ב, ד"ה לא על) מבואר לדרוש לפני מוסף, וראה בלקט יושר או"ח עמ' ערה על דרשה "לאחר קריאת ספר תורה כשנחזור למקומה", וע"ע ב"המעין" ניסן תשס"ו עמ' 43-47.

ונ"ל המנהיג טעמא רבא, דאיתא במדרש[3] כיון שהחכם יושב ודורש באגדה מכפר עוונותיהם של ישראל. וזהו שיסד הפייט בסליחה[4] אני עבדיך[5] "וכבר בא חכם לדרוש במערב, ואתה רחום כפר על עוונם הרב[6]", עיין מה שכתבתי שם בפירושי המסביר[7], ושם בפנים כתבתי שאין אומרים חרוז זה בערב ר"ה כי אם בערב יוכ"פ[8].

וקורין הפרשה השייכת לאותו שבת, ומפטירין שובה ישראל, עד סוף הושע, ואח"כ אומרים תקעו שופר בציון[9] (אע"פ שאין מדלגין מנביא לנביא, בתרי עשר שאני[10]).

ג. אין אומרים צו"ץ[11], משום דכתיב בה משפטך תהום רבה ואין לעורר הדין (מהרי"ל[12], ודלא כרמ"א[13]).

ד. בערבית אין אומרים ויהי נועם, ואתה קדוש[14], חוץ אם חל יו"כ בשבת.

ערב יום כיפור

א. ערב יוכ"פ אין אומרים[1] וידוי כי אם פעם אחת[2], מפני שמתוודים גם כן במנחה, כמו שכתבתי אי"ה במקומו[3].

וקודם הוידוי אומרים אנא הבט. ואחר הוידוי מתחילין משיח צדקך, עד הרחמים והסליחות. (ואם הוא ערב שבת אומרים עד השתא בעגלא ובזמן קריב), ואומרים קדיש.

ב. עושים סדר כפרות תיכף אחר סיום הסליחות קודם שיאיר היום[4].

וכתב הרא"ש בפרק יום הכיפורים[5] בשם תשובות הגאונים[6] דלוקחין תרנגול משום דנקרא גבר, יבוא גבר ויכפר על גבר. ולדעתי טעם זה אינו מסתבר, דאם כן למה לוקחת האשה

3 מדרש משלי (בובר) פ"י פס' ג.
4 לערב ר"ה.
5 מחברה הוא רבי אפרים מבונא, נדפס גם בספר "פיוטי רבי אפרים ב"ר יעקב מבונא" (הברמן) עמ' 42.
6 או "ואתה תמחול לנו על כבודך הרב" (ברוב הנוסחאות של הפיוט).
7 שם הוא בסליחה נ"ג.
8 מפני שהדרשה הרי היא בשבת שובה, ואומרים "כבר בא חכם". אמנם במנהגי מהרי"ל בהקדמה מבואר שהיתה דרשת הרב גם לפני ר"ה, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קלב בהגה ובהערה שם.
9 יואל ב, א.
10 מגילה כד, א.
11 צדקתך, וצדקתך, צדקתך.
12 מנהגי מהרי"ל עמ' דש, ובהגהות ר' הירץ שם כתב שכן המנהג בפפד"מ.
13 סי' תרב.
14 שו"ע סי' רצה סע' א.
1 בסליחות.
2 ולא ג' פעמים כרגיל, ראה לעיל עמ' רס סי' יג.
3 לקמן סי' יב.
4 "קצת נוהגין לעשות כפרות תיכף אחר הסליחות" (מקו"ח סי' תרה). "וטוב לשחטו באשמורת אחר הסליחות כי אז הרחמים גוברים, ויש ששוחטין אותו אחר תפילת שחרית, ועיין א"ר" (מ"ב שם ס"ק ב). וראה אנצ' תלמודית ערך כפרות טור רכט-רל.
5 יומא פ"ח סי' כג.
6 תשוה"ג שערי תשובה סי' רצט.

תרנגולת[7]. והטעם הוא שלוקחין תרנגול משום שלא היה קרב במקדש, כדי שלא יראה כמקריב קדשים בחוץ, כמו שכתבתי בסליחות עם פירושי[8], וכ"כ הפוסקים[9]. ולפי זה מה שכתב הרא"ש עוד, ועוד יש במקומנו עשירים שעושים תמורה אילים ובעלי קרנים דמות אילו של יצחק, אינה משנת חסידים, כיון שהיו קרבים במקדש. אא"כ נפרש דאילים פירושו מלשון אייל וצבי ויחמור, כאייל תערוג, שהוא מין חיה, וחיה אינה קריבה במקדש. אלא דאם כן אינו דומה לאילו של יצחק[10].

אכן מה שהשיג בעל באר שבע בתשובה סי' נ"ג על הרא"ש במה שכתב עושים תמורה בתרנגולים, לולי שמסתפינא אמינא שלא ירד לסוף דעת הרא"ש בזה[11], דאין כוונתו תמורה ממש כעין תמורת קרבן, אלא מפני שנוסח סדר הכפרות הוא זה תמורתי נקט לשון תמורה, דכמו כן אנו קורים אותו כפרה על שם זה כפרתי.

ג. כבר כתבתי בפירוש הסליחות[12] דנוהגין ליקח לאשה המעוברת תרנגול ותרנגולת[13]. ויש מאחרונים[14] כתבו דראוי ליקח זכר ושתי נקבות מספק אם העובר זכר או נקבה. ולי המנהיג נראה מאחר שיש מהפוסקים מפקפקים על המנהג, ובתשובת הרשב"א[15] סי' שצ"ה מצדד בפנים לכאן ולכאן, יש לסמוך עליהם עכ"פ במקצת דאינה צריכה ליקח שתי נקבות, אלא אם העובר נקיבה יוצאת בתרנגולת של אימה, וכן נוהגין באשכנז.

ויותר מזה נוהגין, דשני זכרים מסבבים בתרנגול אחד, וכן שתי נקיבות בתרנגולת אחת[16]. ועין מה שכתבתי כעין דין זה בתענית הבכורים בערב פסח[17], אם האב והאם והתינוק שלושתם בכורים.

ד. בטור או"ח סי' תר"ה ובתשובת הגאונים שהובא שם ובהרא"ש פרק יום הכיפורים סי' כ"ג, דצריך לומר קודם שעשה סדר הכפרות נפש תחת נפש, ואח"כ אומר הזכר המסבב לעצמו בנוסח הזה, זה חליפתי זה תמורתי זה כפרתי, זה התרנגול ילך למיתה ואני אכנס ואלך לחיים טובים וארוכים ולשלום. ואומר בני אדם וכו', וכסדר הזה עושה ג' פעמים. וכשמסבב

7 כמש"כ הרמ"א סי' תרה, וראה אנצ' תלמודית ערך כפרות הערה 73. וכן תמה במור וקציעה שם.
8 דף קח, א.
9 פרישה סי' תרה, וכ"כ במור וקציעה שם.
10 שהוא כבש.
11 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
12 דף קח, א.
13 מנהגי מהרי"ל עמ' שיד: "אשה מעוברת תיקח שתי כפרות, והאחד בשביל העובר". וכ"כ המטה משה סי' תתלח, המ"א סי' תרה ס"ק ב ע"פ הלבוש ומ"ב שם ס"ק ג.
14 כ"כ הדרכי משה סי' תרה אות ב: "נוהגין ליקח למעוברת ב' תרנגולות ותרנגול אחד, מספק שמא תלד בן או בת". וכ"כ הב"ח שם ע"פ העתק ממרדכי קטן, והמ"א שם בשם האר"י. וראה מקו"ח שם.
15 ח"א.
16 המקו"ח סי' תרה כתב שכך המנהג, וחמיו לקח לכל אחד מבני ביתו עוף מיוחד. והמ"ב שם ס"ק ג כתב שדוקא אם אין ידם משגת. וראה על המחלוקת בזה באנצ' תלמודית ערך כפרות טור רכז.
17 סי' ח.

לאחר אומר הכל בלשון נוכח, לזכר חליפתך תמורתך כפרתך, ואתה תכנס ותלך וכו'. וכאשר מסבב לזכרים הרבה אומר, חליפתכם תמורתכם כפרתכם, ואתם תכנסו ותלכו וכו'. וכשמסבב לנקיבה אומר, זאת חליפתך תמורתך כפרתך, זאת התרנגולת תלך וכו' ואת תכנסי ותלכי וכו'. וכשמסבב לנקבות רבות אומר, זאת חליפתכן תמורתכן כפרתכן, זאת התרנגולת וכו' ואתן תכנסו וכו'. וכשמסבב לאשה מעוברת אומר אלו חליפתכן תמורתכן כפרתכן, אלו התרנגולות תלכו, ואתן תלכו לחיים טובים ארוכים ולשלום. ולעולם המסבב אומר זה חליפתי וכו'.

ה. כל הסדר כתבתי פירושו בפירושי הסליחות, עיין שם, נכבדות מדובר בו. אבל פסוק אם יש עליו מלאך מליץ אחד[18] נשנית כאן משום דבר שנתחדש בו, שסיים מצאתי כופר, כעין שמצינו בשקלים ונתנו איש כופר נפשו[19], ושם מסיים לכפר על נפשותיכם[20]. והתרנגול שמסבבין גם הוא לכפר על נפש המסבבו. וזה לשון הראב"ע בפרשת תרומה, ועשית כפורת[21], כדמות מכסה, ואמר יפת כי כמוהו לכפר עליו[22], [ולפי דעתי שמילת לכפר עליו] מגזרת כופר[23], והנה זה מפורש ונתנו איש כופר נפשו[24] ושם כתוב לכפר על נפשותיכם[25], עכ"ל. והוא כפתור ופרח.

ו. כתב בטור או"ח סי' תר"ה, סומכין יד על התרנגול[26], ותיכף לסמיכה שחיטה[27], וזורקין בני מעיהם על הגגות או בחצר מקום שהעופות יכולים לקחת משם. והרא"ש בסי' כ"ג בפרק יום הכיפורים מביא ראיה לזה מהא דאיתא בגמרא בחולין[28] רמי בר תמרי דהוא רמי בר דקולי איקלע במערבא במעלא יומא דכפורא, חזיא דקא שדו כבדא וכולייתא, אזיל שקלינהו משום דהאידנא התירא שכיחא טפי, עכ"ל. ואפשר דמזה יצא לו להט"ז[29] להורות הלכה למעשה דאחר יכול לטלו מן הגג, דאין דרך להשליך נבילות בגג. והטעם שכתב הט"ז שמשליכין בני מעיים על הגג משום רחמנות שירחמו עליו מן השמים[30], אינו טעמא דמסתבר. והעיקר כמו שכתב בלבוש החור סימן תר"ה שדרך התרנגול לילך אנה ואנה ומתפרנסים מהגזל, גם אוכלים שקצים ורמשים, לכן אין ליהנות מהם[31], עכ"ל. ולפי זה נ"ל דלא דמי להיא דרמי בר תמרי, דהתם כבדא וכולייתא דוקא, אבל בני מעים והאצטומכא[32] שהאוכלין בתוכן אסור[33],

18 איוב לג, כג.
19 שמות ל, יב.
20 שם טו.
21 שמות כה, יז.
22 ויקרא א, ד.
23 כל', לשיטת הראב"ע כופר הוא לכפרה, חילוף ותמורת העונש, ואילו כפורת היא מלשון כיסוי, ולא כיפת שסבר לקשרם זל"ז.
24 שמות ל, יב.
25 שם טו.
26 הט"ז שם ס"ק ג כתב שיש למנוע זאת, שנראה כמקדיש קדשים בחוץ.
27 ברכות מב, א.
28 צה, ב וקי, א. ועיין במחצית השקל סי' תרה שהם שני מעשים שונים, וכן העיר המגיה בתשב"ץ קטן סי' קכו.
29 שם ס"ק ד.
30 כ"כ בתשב"ץ קטן סי' קכו.
31 ביום הזה (שם).
32 כבד.
33 לא מדינא, אלא כמש"כ הלבוש שביום זה ראוי להחמיר לא לאכול זאת.

משום שמתפרנסים מהגזל ומשום שאוכלים שקצים ורמשים, כן נ"ל המנהיג.

ז. דרש מהרי"ל[34], הובא קצת ממנו באו"ח[35] סי' תר"ה, יש מקומות שנותנים הכפרות גופן לעניים, והוכשר מנהג ריינוס שנותנים מעות שווים, דבזה לא מתבייש העני מלקבל, אבל כשנותנים את התרנגול אומר העני זה השליך עוונותיו על התרנגול ונבזה אני בעיניו ששולחו אלי, עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בסימן שאחר זה.

ח. לאחר שיוצאין מבית הכנסת נוהגין לילך על הקברות[36] לחלק שם צדקה לעניים, וכתב המגן אברהם[37] באו"ח סי' תר"ה שנותנין שם פדיון הכפרות. ובתשובת מהר"י וויל סי' קצ"א וקצ"ב כתב דכתיב כפר לעמך ישראל[38] וכו', עיין מה שכתבתי בהלכות שבת סימן ל"ג שהעתקתיהו משם וכתבתי שם פירוש לדרוש זה. וסיים מהר"י וויל, ומשום הכי נודרין צדקה בעבורם, ועל כן נקרא כיפורים דמשמע תרי[39], לחיים ולמתים.

ט. הרבות סעודה ביום זה מצוה, לפיכך אין מתענין[40] כי אם תענית חלום[41], כיון דשוו חז"ל[42] אכילת יום זה למצוה כאילו התענה שני ימים, ואין מתענין יאר צייט[43], ותענית חלום שמתענין[44] אין משלימין[45], דאם ישלים צריך על כרחו להשאר בתענית עד מוצאי יוכ"פ, ונמצא מבטל אכילת ערב יוכ"פ דאורייתא[46]. ובעל לקט הקמח[47] שפער פיו לבלי חוק בדין זה ושופך בוז על נדיבים, שרי ליה מארי דאברהם.

י. יזהר שלא יאכל מאכלי חלב ולא תבלין וכל דבר המחמם, כדי שלא יראה קרי ח"ו. והעולם טועים במה שכתב השו"ע[48] באו"ח סימן תר"ח סעיף ד' בשם מהרי"ל[49] דבשחרית נוהגין לאכלן, וחושבין שמצוה לאכלן. ובאמת דעת מהרי"ל[50] ב"ח[51] לאסור אף בשחרית, דמרבים זרע.

והט"ז[52] אוסר לאכול שומים, שמרבים זרע. והנה לפי שמצאתי בספר חסידים[53] שכתב

34 מנהגי מהרי"ל עמ' שיד-שטו.
35 בהגהת הרמ"א שם.
36 רמ"א סי' תרה.
37 ס"ק ה.
38 דברים כא, ח.
39 עכ"ל.
40 רמ"א סי' תרד סע' א. ובשו"ת הלכות קטנות ח"א סי' כו התיר.
41 רמ"א שם כתב שאין מתענין אפילו תענית חלום, ובמ"א שם ס"ק א נקט כמנהגי מהרי"ל עמ' רסה ורסח שהתיר להתענות עד סעודה המפסקת.
42 יומא פא, ב.
43 ראה אנצ' תלמודית כרך כג טור קנט הערה 145.
44 כמו שכתב לעיל.
45 ראה בשו"ע סי' רמט סע' ד וסי' תקסב סע' ד שתענית חלום בד"כ משלימים, אבל כאן לפני הצום הקלו. וראה אנצ' תלמודית כרך כג טור קסב.
46 ראה ברמב"ם הל' שביתת העשור פ"א ה"ו, ובכסף משנה ולחם משנה שם.
47 סבר שאכילת ערב יוכ"פ הוא רק מנהג.
48 הגהת הרמ"א.
49 מנהגי מהרי"ל עמ' שיט.
50 שם, עיי"ש שמהר"ש חלק על המנהג, וסיים שטעם המנהג לא נתפרש.
51 אצ"ל: והב"ח (שם בסי' תרח) שנקט כמהרי"ל.
52 ס"ק ג.
53 סי' שצ.

איפכא שממעטים זרע, שאלתי את פי הרופאים לפרש לי שלא יתנגדו, ואמרו לי דשומין חיין ממעטין זרע, ומבושלים וצלויים מרבין זרע. ואעפ"כ נ"ל שלא יאכל בין חיין בין מבושלין, מפני ריח רע, והקרב נא לפחתך אם אכלת שומים הירצך או הישא פניך[54].

ביצים אסורים לאכלן בערב יוכ"פ[55], שמרבים זרע.

מהרי"ל[56] היה אוכל ערד עפיל[57], ונתנן במים שמקררים.

יא. נשים נוהגות ליטול חלה בערב יוכ"פ, ובסעודה המפסקת ובמוצאי יוכ"פ אוכלין אותן עוגות, כמו בימים טובים[58].

יב. צריך לטבול בערב יוכ"פ[59] קודם מנחה[60]. ואין מברכין על טבילה זו, כי אינה משום טהרה אלא משום תשובה כמו שכתב מהרי"ל[61].

ומתפללין מנחה, ומתוודין קודם סעודה המפסקת[62]. וסדר הוידוי קובעין קודם אלהי נצור. והחזן אינו חוזר ומתוודה בחזרת התפילה, דכל עצמה של הוידוי אינה אלא משום שמא ימות בתוך הסעודה[63], וכיון שהתוודה בתפילתו בלחש אין צריך להתוודות עוד.

וכל הקהל לוקים מלקות ארבעים[64] אחר תפילת מנחה. ונהגו[65] שהנלקה מוטה על פניו ראשו לצפון. ומלקין ברצועה כל דהו, דאינו רק לזכרון למלקות, שמתוך כך יתן אל ליבו לשוב מעבירות שבידו. על כן יאמר הנלקה וידוי בשעת המלקות. והלוקה[66] אומר ג' פעמים והוא רחום יכפר עוון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו, שבכל פעם י"ג תיבות, שהוא בין הכל ל"ט כמנין מלקות. ולוקחין דוקא רצועה של עגל, על שם ידע שור קונהו[67].

יג. סעודה מפסקת יעריך כל אדם שולחנו כשאר יו"ט, ומדליק נרות ואינו מברך אא"כ חל בערב שבת, מהרי"ל[68]. ורצונו, שאין אלו הנרות שהאשה מדלקת, אלא ידליק נרות בלא הן, דאל"כ למה לא יברך אפילו כשחל באמצע השבוע, הא האשה צריכה להדליק בכל ערב יוכ"פ אפילו חל באמצע השבוע. אלא אותן נרות ידליקו על השלחן, והאשה מדלקת אחר הסעודה

54 ע"פ מלאכי א, ח.
55 ט"ז שם.
56 מנהגי מהרי"ל עמ' שיט.
57 =קישואין.
58 ראה בענין העוגות בשבת ויו"ט ביוסף אומץ סי' תקסח, תקעג ותריב.
59 שו"ע סי' תרו סע' ד.
60 מנהגי מהרי"ל עמ' שטו, כדי שתפילת מנחה והוידוי יהיו בטהרה ובנקיות. בשו"ע שם כתב שיטבול מתי שירצה, ובמ"ב שם ס"ק יח כתב המנהג לפני מנחה.
61 שם, ובעמ' שטז הביא שיש מפרשים משום טהרה.
62 שו"ע סי' תרז סע' א.
63 יומא פז, ב "שמא תטרף דעתו בסעודה", רמב"ם הל' תשובה פ"ב ה"ז "שמא יחנק בסעודה".
64 שו"ע ורמ"א סי' תרז סע' ו.
65 מכאן הכל ע"פ הרמ"א שם.
66 כל', המלקה.
67 ישעיהו א, ג. ראה מכות כג, א.
68 מנהגי מהרי"ל עמ' שכ.

בחדר המיטות ששוכבים שם. ובזה שפיר אליבא דדינא כדי שלא יבוא לשמש ח"ו, דאסור לשמש לאור הנר. נ"ל המנהיג[69].

יום הכיפורים

א. יום הכפורים הנרות שמדליקין בבית הכנסת[1] אמר מהרי"ל[2] שידליקם מבעוד יום גדול, כדי להוסיף מחול על הקודש. וכן בזמן שהימים קצרים ימהרו הנשים להיות נכונות מבעוד יום גדול, כדי להוסיף מחול על הקודש, דגם הם חייבות כדילפינן[3] מן האזרח[4].

וכתב טעם הנרות שמדליקין משום שכתב המרדכי[5] מי שרוצה לידע אם יעלה לו שנתו יקח נר וידליק מן ר"ה עד יוכ"פ. והא דמדליקין ביוכ"פ משום דיום דין הוא להגמר, וכתיב נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן[6]. ואמר בשם חמיו מהור"ר אברהם ז"ל דלהכי לוקחין אנשים ונערים נרות ולא הנשים[7], משום דנר שקול כנגד אבריו של אדם לכפר עליהם, והם רמ"ח אברים ורוח ונשמה (ר"ל נר נוטריקון נשמה רוח) הרי ר"ן כמנין נ"ר, ר"ל שירחם הקב"ה על כולן. אבל הנשים יש להם אברים יתרות, כגון דלת ומפתח, לפיכך אין הנשים נוהגות בנרות הללו. [הגה"ה: וא"ת למה לא פסק כאן שגם האשה תדליק כי רנ"ב אברים שלה ורמ"ח אברים של האיש הם ת"ק, נגד שתי נרות שהוא והיא מדליקין כמו שכתבתי בהלכות שבת[8] בשמו[9]. דיש לומר דוקא בשבת שהוא שעת עונה מצרפים צירוף זה ולא ביוכ"פ] וכתב עוד דבאשרי[10] כתב טעמא[11] משום דכתיב באורים כבדו ה'[12], ר"ל בנרות, וכ"כ בארחות חיים[13] באורים כבדו ה' מתרגמינן בפנסין, עכ"ד. והא דמביא מתרגמינן בפנסין אינו מובן לי לראיה לדבריו, אא"כ נאמר פנסין גימטריאו נר.

ובאו"ח סי' תר"י[14] כתב שצריך לברך אהדלקת נרות אלו[15] (וכן נוהגים למכור מי שידליק ויזכה בברכה זו).

69 ובמהרי"ל שם ובעמ' שכא משמע שמדובר על הנרות שהאשה מדלקת, וראה בשו"ע וברמ"א סי' תר"י סע' ב ובשעה"צ שם ס"ק ה.
1 ראה שו"ע ורמ"א סי' תרי סע' ג, ד.
2 מנהגי מהרי"ל עמ' שכב.
3 סוכה כח, א.
4 ויקרא טז, כט.
5 יומא סי' תשכג.
6 משלי כ, כז.
7 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קנג הערה 47.
8 סי' כד.
9 של מהרי"ל.
10 רא"ש יומא פ"ח סי' ט.
11 אשר מדליקין הנרות ביוכ"פ (שם).
12 ישעיה כד, טו.
13 טור סי' תרי.
14 אינו לפנינו.
15 ראה בב"ח, פר"ח, מקור חיים ומ"ב סי' תרי שלא

ומגן אברהם כתב שם בשם ילקוט שופטים שצריך לעשות הפתילות עבות כדי שירבה אורן. ואני המנהיג ראיתי המדרש ולא נזכר שם יום כיפור[16]. זה לשון הילקוט שופטים[17] סימן ד', אשת לפידות, על שם ששתו עושה פתילות והיא מתבוננת ועושה פתילות עבות כדי שיהא אורן מרובה. והקב"ה בוחן ליבות וכליות אמר לה דבורה את נתכוונת להרבות אורי אף אני ארבה אורך ביהודא ובירושלים, עכ"ל. א"כ הוא הדין בכל הנרות שעושין לשם מצוה צריכין לעשות כן.

ב. וצריך להתעטף בציצית בעוד היום גדול[18], ויברך כל אחד בקול רם כדי שהשומעים יענו אמן. ויהיה מלובש בס"ר גאו"ת[19]. וחליצת מנעלים צריך להיות גם כן מבעוד יום. כי כל אלא חמישה עינויים צריכין בהן הוספה מחול על הקודש, עיין מה שכתב הט"ז באו"ח סימן תר"ח[20].

וכאשר עדיין יש שהות ביום שלא הגיע זמן להתחיל כל נדרי, יהא המשניות מסכת יומא פרק יום הכיפורים פתוח לפני כל אחד ואחד ללמוד מתוכו ומי שאינו יודע ספר יאמר מזמורי תהילים, כדי שלא יעמדו בטל ויבואו לידי שיחה בטילה ח"ו, דהוי מצוה הבאה בעבירה.

ג. מתחילין כל נדרי קצת קודם שתחשך[21], דאין התרת נדרים בלילה[22]. ושנים עומדים, אחד מימין הש"צ ואחד משמאלו, ושלושתן אומרים בישיבה של מעלה[23] וכו', דאיתא בגמרא ריש כריתות[24] ובבחיי פרשת כי תשא[25] וכן יסד הפייט בתחינה המתחלת תא שמע[26], כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית וכו', עיין מה שכתבתי בפירושי על תא שמע[27] ולעיל הלכות ערב ר"ה[28].

ד. תקנו לומר כל נדרי בלשון תרגום. הטעם דאמרינן בנדרים דף כ"ג[29] רב הונא בר חננא סבר למדרשיה בפרקא, אמר ליה רבא תנא סתומי קא מסתם וכו'. והקשו התוספות[30], אם כן היאך

יברכו על הנרות האלו.
16 וגם המ"א לא הזכיר דוקא יוכ"פ.
17 ילק"ש שופטים רמז מב.
18 מ"ב סי' תריט ס"ק ד.
19 הוא הקיטל, ראה לעיל עמ' רצו.
20 ס"ק א.
21 רמ"א סי' תריט סע' א.
22 כל' מפני שאז כבר יוכ"פ, וכדין שבת או חג (ראה שו"ע או"ח סי' שמא סע' א ויו"ד סי' רכח סע' ג), אבל בלילה של יום חול מתירים (ראה נדרים עז, א-ב). וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
23 בלבוש שם כתב שהשנים עומדים ליד הש"ץ בעיקר מצד אמירת "בישיבה של מעלה" וכו'. ועיי"ש בט"ז ס"ק א שגם בשביל כל נדרי, ובמקור חיים כתב שנהגו להתיר שני גדולים עם הרב, רמ"י ומנהגים, ודלא כמהרי"ל. ועיי"ש בשו"ע סע' ד.
24 ו, ב.
25 שמות ל, לד.
26 לרבי אפרים מבונא, ראה בספר פיוטי רבי אפרים בר' יעקב מבונא (הברמן) עמ' 67. נאמרת בסליחות אשכנז ביום שלפני ערב יוכ"פ.
27 בפירושו המסביר על הסליחות, דף צז, ב.
28 ס' ב.
29 עמ' ב.
30 ד"ה תנא סתומי.

אמרינן כל נדרי בכנופיא, והאמר דלא דרשינן בפרקא. ותרצו, היינו דוקא לשון שמבינים בו עמי הארץ דאתו לפרקא, שכל המדרשות[31] ללועזות לעז, ואתו לזלזולי בנדרים וכו', אבל כל נדרי שהוא כתרגומו אין כל העם מבינים, עכ"ל. וזה מנגד לדברי מהרמ"י בלבוש החור סימן תרי"ט[32] שכתב שתקנוהו בבבל בלשון שמדברים שם שיבינו הכל.

ומה שרצה מהרמ"י להגיהה שם דנדרנא שצריך להיות דאנדרנא, כבר קדמוני בן לוי ה"ה הגאון בעל תוי"ט בנדרים פרק ג' משנה א', זה לשונו, במנהגי מהרא"ט[33] ובלבוש החור[34] הגיהו בכל נדרי במקום דנדרנא שיאמר דאנדרנא, ואשתמיט להן שקדמו בעלי תוספות וכתבו בנדרים דף כ"ג[35] וזה לשונו, והא דאמר בכל נדרי דנדרנא דמשמע לשעבר. י"ל דנדרנא משמע שתי לשונות, כמו אמרי פי (בפרק קמא דברכות דף ט'[36]), הכי נמי דנדרא משמע להבא ומשמע לשעבר, עד כאן, עכ"ל התוי"ט. יפה תפס עליו בנוסח דנדרנא, ולית דין צריך בשש[37].

אבל מה שכתב התוי"ט עוד זה לשונו, ומה שהגיהה לבוש לומר על נפשאי וכן הכל לשון יחיד (רצונו ולא נפשנא[38] נדרנא ושבועתנא, מפני שתחילת כל נדרי הכל בלשון יחיד), ואמר שאם אמר בלשון רבים אפילו לעצמו אינו מועיל, לא ידעתי זו מנין לו, ואשכחן בהיפוך לענין עירוב תבשילין[39] שמערב על כל בני העיר, ואם יש פושע[40] מי לא הועיל לעצמו, עכ"ל (וכ"כ במלבושי יו"ט[41], ועיין מה שכתב אליה זוטא סימן תרי"ט ס"ק ז'[42]), נשמע מזה שרוצה לקיים הנוסחא שבמחזורים שלנו נדרנא ושבועתנא[43].

עם היות הדין עימו, וגם אני אחזיק במעוזי לקיים אותה נוסחא. אבל לאו מטעמיה, דבעל תוי"ט לא יפה התנצל מדאשכחן בהיפוך לענין עירוב תבשילין, חדא, דאם כן אף אם יאמר נדראי ושבועאי כהגהת בעל הלבוש לא הפסיד, אלא דקשה מנא ליה דאפילו לעצמו אינו מועיל. ועוד דא"כ למה אינו מתחיל בתחילה בלשון רבים.

לכך נ"ל המנהיג דודאי נדרנא ושבועתנא היא הנוסח היותר נכון, ממה שכתב התוספות שם בד"ה תנא סתומי קא מסתם, זה לשונו, וגם אין לומר להם מותרים אתם, עכ"ל. רצונם של בעלי תוספות אין לומר להם בלשון הקודש[44], דאזלי לטעמייהו פן יבינו עמי הארץ, אבל באמת בלשון תרגום מותר לאמרו, דהא אנו אומרים כלהון יהון שרן.

31 לפנינו: ועוד כשהיו דורשין.
32 סע' א.
33 מנהגי ר"א טירנא עמ' קט.
34 סי' תריט סע' א.
35 עמ' ב, ד"ה ואת דרשת ליה בפרקא.
36 עמ' ב.
37 ע"פ ברכות מ, א.
38 נפשתנא (לבוש שם).
39 ראה שו"ע סי' תקכז סע' ז.
40 שאפשר לו לערב ואינו מערב.
41 על הלבוש שם, ס"ק ב.
42 אצ"ל ס"ק ה.
43 עיי"ש במלבושי יו"ט שמשמע יותר לומר הכל בלשון יחיד, הואיל ואינו מועיל לזולתו.
44 שם משמע שאפילו בלשון שמבינים מ"מ לא יבארו להם הענין שפעלו בדיבורם.

לפי זה אומר אני שנוסח כל נדרי עד כלהון אחרטנא בהון ועד בכלל הם דברי השואל ומבקש התרה[45], ומשם ואילך הם דברי הדיינים, כלהון יהון שרן וכו'. ובכן יפה הם אומרים נדרנא ושבועתנא. ואם נפשך לומר א"כ למה אין אומרים נדרכון ושבועתכון, די"ל שכוללים עצמן עמהם. ואעפ"כ צריכים אלו שלושה, דהיינו אחד העומד בימין הש"צ ואחד משמאלו והש"צ עצמו, גם כן התרה. לפיכך יאמרו גם הקהל בלחש עם הש"צ. וממילא נדחו דברי מהרמ"י שם בתחילת הסימן שכתב אבל משום כל נדרי אין צריך ג'[46], כי באמת לפי מה שכתבתי צריך וצריך להיותם ב"ד להתיר הנדרים מעיקרא, ועיין ביו"ד סי' רי"א[47]. והשתא אתי שפיר שאומרים אותן ג' פעמים[48]. אבל במה שהגיהה במלת נפשנא שצריך לומר נפשאי, יפה הגיהה, שהוא בדברי השואל, שכל אחד צריך לומר בלשון יחיד כמו דנדרנא ודאשתבענא ודאחרימנא ודאסרנא. והמייסד אפשר שיסד הכל עד כולהון יהון שרן בלשון יחיד, והמעתיק לא הבינו, וחשב מפני שכולם מסיימין נא כתב גם כן נפשנא, ואינו נכון מטעם שכתבתי.

ה. וצריך לכוון לגמור ג' פעמים כל נדרי עם חשיכה, כדי שיאמר ברכו ויתפלל מעריב בזמנו.

ואחר שסיים כל נדרי ג' פעמים, יאמר הש"צ ונסלח בניגון, ואחר כך חוזרים הקהל ואומרים אותו. וטעמא רבה כתבו התוס'[49] בזה, דחיישינן שמא ידור לאחר מכאן ולא יזכור התנאי של ביטול דכל נדרי ויעבור על נדרו, הרי זה צריך כפרה וסליחה[50], וכ"כ מהרמ"י בלבוש החור סי' תרי"ט.

ואומר שהחיינו, לפי שאין מקדשין. וכתב מגן אברהם באו"ח סי' תרי"ט[51] שכל אחד יאמר בלחש עם הש"צ כי ע"פ הרוב אין הש"צ מכוון להוציא אחרים. ובעל באר היטב[52] כתב שיסיים קודם שמסיים הש"צ כדי שיענה אמן.

ומתפללים מעריב. ואומרים בשכמל"ו בקול רם[53], דאיתא בפרקי רבי אליעזר[54] ישראל ביוכ"פ כמלאכי השרת וכו', עיי"ש. ואחר ברכת ופרוס אומרים כי ביום הזה יכפר[55], ועיין מה שכתב בלבוש החור סי' תקפ"ב[56].

תפילת י"ח מתפללים כמו בר"ה, אלא שחותמין מלך מוחל וסולח לעוונותינו ומעביר

45 ובזה מיושב איך מתירים נדרים בכל נדרי בלי החרטה והבקשה של הנודר, ראה תוס' נדרים כג, ב ד"ה ואת דרשת.

46 נוקט שם שכל נדרי הוא על להבא ולא כהתרת נדרים.

47 ברמ"א סע' א.

48 כ"כ הרא"ש יומא פ"ח סי' כח ונדרים פ"ג סי' ד, שג' פעמים מובן לפי הצד שכל נדרי הוא מדין התרת נדרים.

49 נדרים כג, ב ד"ה ואת דרשת.

50 ע"פ נזיר כג, ב שגם מי שהתכוון לאכול בשר חזיר וכו'.

51 ס"ק ג.

52 ס"ק ג.

53 שו"ע סי' תריט סע' ב.

54 מהד' היגר פמ"ה.

55 ויקרא טז, ל.

56 סע' א.

אשמתינו בכל שנה ושנה מלך על כל הארץ מקדש (השבת ו)ישראל ויום הכיפורים. וכבר כתבתי בהלכות ר"ה[57] שאין אומרים באהבה אצל מקרא קודש בימים הנוראים, ועיי"ש הטעם.

ואחר חתימת ברכת השלום אומרים הוידוי. זה לשון האבן שועב בדרשותיו ליוכ"פ, מנהג חסידים ואנשי מעשה היה שהיו מעיינין במצוות עשה ולא תעשה כדי שיראו במה חטאו ויתוודו עליהם, ולכן תקנו אלו הווידויים באלפ"א בית"א, שפורט בהם עוונות שאדם חוטא בכל יום. ויש אומרים כי מאחר שאין אדם פורט כל עוונותיו ואולי עשה עוון והוא אינו פורט קצתם נעשה כמי שמבקש מחילה על קצת ומניח הקצת, ואינן נמחלין אותן שאינו פורט, שמוטב שיתוודה בכלל באונס וברצון בשוגג ובמזיד בגלוי ובסתר כמו שכתב הרמב"ם ז"ל[58]. אבל אחר שאומרים הפרט, על מצוות עשה ועל מצוות לא תעשה, את שגלויים לנו ואת שאינן גלויים לנו, אז נמחלין כולם כי הוא כולל הכל, ואין לשנות המנהג שתקנו הראשונים ז"ל. ועיקר הוידוי אבל אנחנו חטאנו[59], והוא תיקון ראשונים ז"ל כמו שכתוב ביומא[60] חזינן לשמואל דכי מטא ש"צ לאבל אנחנו חטאנו קם אכרעיה, הוה אמינא כי עיקר הוידוי כך הוא. ויש לומדין מכאן שאין חיוב לאדם להיות עומד על רגליו כל היום, מדקאמר שמואל קם כי מטא ש"צ לאבל אנחנו חטאנו, מכלל שיושב היה. ובתוספתא[61] אמרו כי שמואל היה זקן וחלש, אבל כל אדם שיכול לעמוד על רגליו מצוה גדולה הוא, וכמו שהוכיחו בהגדה פרקי דר"א[62] מה מלאכי השרת עומדים על רגליהם וכו', עכ"ל. [הגה"ה: בעל כנסת הגדולה באו"ח סי' תרי"ט[63] אוסר לעמוד על רגליו, מפני חשש שמא מתוך עמידה הקשה ללב יחלש ולא יוכל לכוין בתפילתו. ומהר"י ווייל בתשובה סי' קצ"א וקצ"ב[64] כתב בשם מהרי"ל[65], מי שעמד פעם אחד ודעתו לעשות כן כל ימיו צריך התרה. ואני המנהיג ראיתי ובנותי ומצאתי שסיים[66], קבלה הוא וכן הרגיש בעצמו כשאדם ניעור כל הלילה בלי שום שינה נעכר ונתעמעם קולו, על כן מי שיהיה ש"צ יזהר מלהקיץ כל הלילה. ונערים קטנים שמרבים אכילה גסה ואכילת פירות מרבים רוחות בגופם, נכון שלא ילינו בבית הכנסת[67] פן ח"ו יהיו מזלזלים בנפיחות, עכ"ל].

ואח"כ אם הוא שבת אומרים ויכולו וברכה מעין שבע, ואומרים במגן אבות המלך הקדוש, וחותם בשבת בלבד שאם לא היה שבת לא היה אומר אותו.

פותחין הארון, והש"צ מנגן יעלה תחנוינו, יעלה קולנו, יעלה עתירתנו, יעלה אנקתנו, בניגון מלך עליון.

57 סי' ב.
58 ל"מ.
59 רמב"ם הל' תשובה פ"ב ה"ח.
60 יומא פז, ב.
61 אצ"ל תוספות, ואינו לפנינו.
62 מהד' היגר פמ"ה.
63 הגהות הטור, דף תכ עמ' ב.
64 מהד' מכון ירושלים עמ' רנא.
65 ואינו לפנינו.
66 מנהגי מהרי"ל עמ' שלא.
67 ראה יוסף אומץ סי' תתקצט.

ואח"כ מתחיל הש"צ שומע תפילה בניגון. והקהל עונין אחריו יבוא כל בשר וכל הפסוקים בסדר זה, כסדר שאומרים תהילים. מה מאד מנהג יפה ומהודר הוא, כדי שלא ימהרו. ואומרים הפתיחה ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים וכל הסליחות הכל כסדר הזה, בדילוג פסוק אחר פסוק. ואעפ"כ אומר הש"צ בלחש פסוקים שאומרים הקהל, וכן הקהל יאמרו פסוקים של חזן בלחש. והפסוקים שאומרים בפ"פ בין סליחות דליל יוכ"פ ארשום לך למטה. ואין עושין פסקא בי"ג מידות ח"ו. ובכל סליחה וסליחה ג' חרוזות אחרונות אומרים הקהל בזה אחר זה והש"צ חוזר, כמו שכתבתי ביום ראשון של ר"ה אצל האוחז[68]. ואומרים פזמון דרכך אלהינו בפתיחת ארון הקודש, החזן אמרו והקהל חוזרים ואומרים אותו פסוק עצמו. וכן תעלה ארוכה גם כן בסדר הזה. חטאנו. אותך אדרוש מתחיל הש"צ בניגון עד הן שבאמצע החרוז השני, ואומרים הקהל הן וכו', והש"צ חוזר ואומרו. וכן כל אותן חרוזות כולם בשתי חרוזות כעין זה. ואומרים זכור לנו ברית אבות וכו' כנרשם למטה סימן ט'.

ו. הפסוקים שקודם סליחה סלח נא אשמות, הם לפי מנהג פ"פ שיש להם מחזור ישן נושן מקהל קלוניא ז"ל, והם אלו.

ז. אם עוונות תשמור יה ה' מי יעמוד. למען שמך ה' וסלחת לעוונינו כי רב הוא. למען שמך ה' תחיינו ובצדקתך תוציא מצרה נפשנו. למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך וענינו. למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא האלהים אין עוד. לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. וסלחת לעמך אשר חטאו לך ולכל פשעיהם אשר פשעו בך ונתתם לרחמים לפני שוביהם ורחמום. ואתה תשמע השמים מכון שבתך וסלחת ועשית. סלח נא לעוון העם הזה כגודל חסדך וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה. ושם נאמר ויאמר ה' סלחתי כדבריך. הטה אלהי אזניך ושמע, פקח עיניך וראה את שוממותינו והעיר אשר נקרא שמך עליה. כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנוינו לפניך כי על רחמיך הרבים. ה' שמעה ה' סלחה ה' הקשיבה ועשה אל תאחר, למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך. אלוהינו ואלוהי אבותינו סלח נא אשמות וכו'.

ח. קודם סליחה תומת צורם וחסדם אומרים אל תבוא במשפט עמנו כי לא יצדק לפניך כל חי. ידענו כי אין בנו מעשים. צדקה עשה עמנו למען שמך. ידענו כי חטאנו ואין מי יעמוד בעדנו, שמך הגדול יעמוד לנו בעת צרה. לך לבדך חטאנו והרע בעיניך עשינו. קרוב ה' לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע. שמעה ה' צדק הקשיבה רנותינו האזינו תפלותינו בלא שפתי מרמה. לה' הישועה וכו'. או"א תומת צורם וחסדם וכו' אשר החטאנו.

ט. אומרים זכור לנו ברית אבות וכל הפסוקים על סדר זה.

זכור לנו ברית אבות כאשר אמרת. וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את

68 סי' יג.

בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור. זכור לנו ברית ראשונים כאשר אמרת. וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לעיני הגויים להיות להם לאלהים אני ה'. עשה עמנו כמו שהבטחתנו, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם. קבץ נדחינו כמה שכתוב. אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך. השב שבותינו ורחמנו כמה שכתוב. ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה. רחם עלינו ואל תשחיתנו כמה שכתוב כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם. מחה פשעינו למענך כאשר אמרת אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכור. מחה פשעינו כעב וכענן כאשר אמרת מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך שובה אלי כי גאלתיך. זרוק עלינו מים טהורים וטהרנו כמה שכתוב, וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם. כפר חטאינו ביום הזה וטהרנו כמה שכתוב, כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. הלבן חטאינו כשלג וכצמר כמה שכתוב לכו נא ונווכחה יאמר ה' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו. אמרינו האזינו ה' בינה הגיגנו. יהיו לרצון אמרי פינו והגיון ליבנו לפניך ה' צורנו וגואלנו. כי לך ה' הוחלנו אתה תענה ה' אלהינו. למען שמך הגדול תמחול ותכפר לכל עונותינו. ככתוב בדברי קדשך למען שמך ה' וסלחת לעוונינו כי רב הוא.

י. אלהינו ואלהי אבותינו סלח לעוונותינו ביום הכיפורים הזה והעתר לנו בתפילתינו. שאנו עזי פנים, ואתה רחום וחנון. אנו קשה עורף, ואתה ארך אפים. אנו מלאי עוון, ואתה מלא רחמים. אנו ימינו כצל עובר, ואתה הוא ושנותיך לא יתמו. מחה והעבר פשעינו מנגד עיניך וכוף את יצרנו להשתעבד לך והכנע ערפנו לשוב אליך וחדש כליותינו לשמור פקודיך ותתלבש בצדקתיך. ותתכסה ברחמיך. ותתעטף בחנינותיך. ותתאזר בחסידותיך. ותבוא לפניך מידת טובך וענוותנותיך. ותעשה עמנו כמידת רחמנותיך וכרוב חסדיך. ומול את לבבנו לאהבה את שמך, ככתוב בתורתך ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך.

יא. אלהינו ואלהי אבותינו, סלח לנו מחל לנו כפר לנו. כי אנו עבדך ואתה אלהינו. אנו בניך ואתה אבינו. אנו עבדיך ואתה אדונינו. אנו צאנך ואתה רועינו. אנו כרמך ואתה שומרנו. אנו נחלתך ואתה חלקנו. אנו קוויך ואתה מושיענו. אנו פעולתיך ואתה יוצרנו. אנו סגולתיך ואתה קרובנו. אנו עמך ואתה מלכנו. אנו רעייתך ואתה דודנו. אנו מאמירך ואתה מאמירנו.

ומתחיל הוידוי, אנא תבוא לפניך וכו'. כשמגיע למה אנו, אומר בזה הנוסח, מה אנו. מה חיינו. מה ימינו. מה שנותינו. מה כוחנו. מה גבורתינו, ומה נאמר לפניך ה' אלהינו (ואלהי אבותינו) הלא כל הגיבורים וכו'.

בעל חטא אין אומרים ועל כולם כי אם אחר היו"ד ואחר התי"ו, וחייב כל אחד להתוודות

עם הש"צ בלחש. זה לשון אבן שועב[69], בזמן שבית המקדש היה קיים היו שם חמישה עבודות ועשר קידושים וחמישה טבילות ושני שעירין, ועתה בעוונותינו חרב בית מקדשנו. ונשארו לנו חמש תפילות ועשר וידויין (דהיינו בחמישה תפילות ובחמישה חזרות שאומר אותן עם הש"צ), עיי"ש שהאריך. ואומר שגיאות מי יבין וגו'. ופסוקי דמיכה דניאל ועזרא. אל רחום (אם אינו שבת. אבל אם הוא שבת מסיים הרחמים והסליחות[70], ואומר קדיש). ענינו. מי שענה. רחמנא דעני לעניי. אבינו מלכנו בפתיחת ארון הקודש.

ואומרים קדיש. עלינו לשבח. שיר היחוד מכל ימות השבוע[71]. שיר הכבוד. קדיש יתום.

ואומרים כל תהילים[72]. ואחר כל חלק כפי שהוא מחולק על ה' חלקים, אומרים יהי רצון ששייך לכל אחד.

יב. מי שהוא חלש ואינו יכול לעכב עד שיאמר תהילים, שמתיירא שמא מיעוט השינה יעכב כוונת התפילה של מחר, יאמר עכ"פ ארבע מזמורים הראשונים שיש בהם ש"ז תיבות ועם הארבע מזמורים הוי ש"י, והוא תיקון לקרי שבגימטריאו גם כן ש"י[73]. וילך לביתו לישן. כתב של"ה[74], לא יכסה רגליו כדי שלא יתחמם, עכ"ל.

יג. כתב בדרשותיו של מהרי"ל[75], מנהגא הוא ששוכרין גוי לשמור הנרות בליל כל נדרי בבית הכנסת[76], אז יזהר כל אדם שלא יאמר לגוי שום אמירה, כגון אם כבה הנר אל יאמר להקימו או אפילו לסלק השעוה שנטף ממנו וכל כהאי גוונא, דאמירה לגוי שבות, והרבה קלקולין אתו מזה[77]. וכי מאי אכפת לישראל מעתה הואיל ויצא ידי חובתו שהדליק לכבוד היום בראשונה, מה לו שוב לחוש בקלקול הנר. וכן היה מעשה שכבתה נר של מהרי"ל פעם אחת ביום הכיפורים ולא אמר להדליקו.

ואם ח"ו נופל הנר במקום סכנה, כיון דבעו"ה אנו כפויים תחתיהם ועומדים עלינו וכו' מותר גם לישראל לכבותו בידים אף ביוכ"פ דחל בשבת דחמיר טפי[78]. וגם אם הוא ספק או

69 דרשה ליוכ"פ.

70 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' של (ע"פ השנו"ס שם, שכך הוא בכל הכת"י) שאם הוא ליל שבת אין אומרים אל רחום שמך, וכ"כ במקו"ח סוף סי' תריט ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום. וראה מה שהאריך בזה הרב משה קוטקס שליט"א במאמר "ליל יוכ"פ שחל בשבת אם מקצרים בסליחות ומסיימים בהרחמים והסליחות", מוריה, אלול תשע"ד, עמ' רמ ואילך.

71 כמנהג הרגיל באשכנז, וראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קע והערה 3.

72 יוסף אומץ סי' תתר: "רובא דעלמא גומרים אותם ליל יוכ"פ". וכן מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קעא, ועיי"ש היטב בהערות 4-7.

73 ראה של"ה, מסכת יומא, פרק נר מצוה סי' כט.

74 שם סי' ל.

75 מנהגי מהרי"ל עמ' של. וכ"כ שם בהל' שבת עמ' ריד.

76 ראה מקו"ח סי' תרי "ראיתי בקהל" וכו'.

77 רמ"א סי' תרי סע' ד. וראה יוסף אומץ סי' תתרז ובהגהת הר"ח אולמא שם. וע"ע ברמ"א סי' רעו סע' ב שיטת בעל העיטור.

78 רמ"א סי' שלד סע' כו, ע"פ תרוה"ד סי' נח, וראה לקט יושר או"ח עמ' קלד-קלה.

אפילו ספק ספיקא אם ישרף הבירה מ"מ יצילנה, דאית ביה פיקוח נפש הואיל ורודפים על צווארינו בעו"ה. והוא הדין בכל שבתות השנה. וכן דרש נמי מהר"א כ"ץ ז"ל, עכ"ל.

יד. בשחרית משכימין, כמו שכתבתי בהלכות פורים[79], עיי"ש. וכתב בעל כנסת הגדולה באו"ח סי' תרי"ט[80] שלא ישכים יותר מדאי פן יחטפהו שינה בתפילה.

טו. כשאדם עומד ממיטתו מותר ליטול ידיו עד הפרק[81], דהיינו חיבור היד עם הזרוע, אבל לרחוץ פניו ועיניו ולשפשף פיו אסור[82], אלא מעביר הלפלוף מעיניו בידים קודם שמנגבן[83]. והצריך לנקביו בין גדולים בין לקטנים יטול ידיו עד קשרי אצבעותיו ודיו[84]. והכהנים בשעה שעולין לדוכן יטלו ידיהם כדרכן נטילה גמורה[85].

טז. החזן מתחיל המלך יושב, ולא היושב, כמו שכתבתי בהלכות ר"ה[86], ועיין שם הטעם.

ואומר הברכה הפותח לנו שערי רחמים, בקול נעים[87]. ואומר סלח לגוי קדוש וכו'. והציבור חוזרים ואומרים אחר שאמר החזן. וכן חטאנו צורנו וכו', וכן אז ביום וכו', אלא דפיוט זה מתחיל הקהל והחזן עונה, היפוך משארי פיוטים של יוכ"פ. עד ג' חרוזות קודם סיומו מסיימין שם כולם, בתחילה הקהל ואח"כ החזן, בלי הפסק בינתיים כמו שכתבתי בליל כל נדרי[88], אלא איכא בינייהו דהתם הש"צ אומר תחילה והכא הקהל.

ואמרים אופן ברוך שם כבוד מלכותו, מלכותו בקהל עדתי. ואין אומרים והחיות ואין אומרים זולת מטעם שכתבתי בהלכות ר"ה[89].

ומתפללין י"ח כאתמול. והש"צ חוזר בניגון ואומר מסוד חכמים. ומנגן אימך נשאתי עד אמצת, בניגון אתיתי לחננך. וגומרים פיוטים כאשר המה מסודרים. ימלוך, ואתה קדוש. אנא סלח נא. מלך מאזין שועה. אדר יקר אלי, בניגון אאפיד. ובכן ואתה כרחום סלח לנו. אנא אלהים חיים. ובכן אך חנון אתה ורחום לכל פועל. אך אתים בחין לפניך. ופותחין הארון קודש, והש"צ מנגן אמרו לאלהים, רק שתי תיבות אלו, והקהל עונין מה שאחריו. ולא כמו שנוהגין במקצת ישובים שהש"צ מנגן עד לכן יתגאה, ובאחרון שהוא תהילתו מלאה הארץ חוזר הש"צ ואומרו. ואמנם כל הראשונות אומר גם כן, אלא שאומר אותן בלחש. וכן בפיוט מעשה אלהינו, ופיוט אשר אומץ תהילתך, ורצית שבח. ואח"כ אומרים על ישראל אמונתו, בדילוג, פסוק אחר פסוק, כמו שאומרים תהילים. וכן כולם עד האדרת והאמונה שמנגנו החזן כולו בניגון המטבעות[90]. ומן נאמירך באימה חוזרין ואומרים בדילוג פסוק אחר פסוק כמו

79 סי' ח.
80 בהגהות הטור.
81 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' שלב. בשו"ע סי' תריג סע' ב כתב שמותר רק עד סוף קשרי אצבעותיו.
82 רמ"א סי' תריג סע' ד ושו"ע סי' תקסז סע' ג.
83 ראה מ"ב שם ס"ק ט.
84 שו"ע ורמ"א סי' תריג סע' ג.
85 רמ"א סי' תריג סע' ג, מ"ב שם ס"ק ז ושעה"צ ס"ק י.
86 סי' ו.
87 מנהגי מהרי"ל עמ' שלח.
88 סי' ה.
89 סי' ו.
90 ל"מ במקום אחר איזכור לסוג ניגון זה. "האדרת והאמונה אומר ש"צ בנעימות (בשינו"ס: בניגון יפה)

שאומרים תהילים, עד מי יתנה תוקף, ומשם ואילך עד האדיר בשמי עליות אומרים כולם כאחד. ומן האדיר בשמי עליות כל הפיוטים והסליחות בדילוג כמו שאומרים תהילים, חוץ מפזמון שאומרים אותו כדרך שאומרים הפזמונים בימי הסליחות בימות חול. וכן החטאנו אומרים כמו בימות החול. ולא כמו שנוהגים בישובים לאמרו כמו בליל כל נדרי.

ומשם ואילך גומר התפילה כמו בערבית, רק הפסוקים אומרים כמו שאומרים בסליחות שיש לנו בדפוס. ואחר שסיים ודוד עבדך אמר לפניך שגיאות מי יבין וגו', אומר החזן או"א השיבנו וכו'. ואומר אמרתי לפושעים אכלה פשעים. והקהל עונה שובה ישראל, וכן בג' חרוזות שאחר זה. ואח"כ אומר החזן יום אשר אשמנו וכו', והקהל עונין היום תסלח וכו'. והש"צ חוזר ואומר היום וכו', ככתוב וגו', וכן כולם. וכשמגיעין לבעבור אומרים הקהל תחילה ואח"כ החזן.

ואומר אהללך בקול רם מגן אברהם, והקהל עונין מי אל כמוך, וכן כולם. ואם הוא שבת מדלגין מן ד' עד פ'[91] שהם י"ג חרוזות המיוסדים נגד ברכות אמצעיות שבתפילת החול, וכמו שכתבתי ביום ראשון של ר"ה[92] בדין אבינו מלכנו, דהאי טעמא שייך נמי לדילוג זה. [הגה"ה: ולי המנהיג נראה דהוא הדין איפכא, אם הוא בימות החול מדלגים הפ"א[93] המיוסד נגד ברכת קדושת היום דשבת].

הכהנים עולין לדוכן. וכבר כתבתי בהלכות יו"ט[94] דבק"ק פ"פ עולין לדוכן אפילו ביו"ט שחל בשבת שחרית ומוסף[95]. ואומרים אבינו מלכנו (אם אין שבת).

יז. תחינה שאומרים בשעת הוצאת ספר תורה תמצא ביום ראשון של ר"ה[96]. ומוציאין ב' ספרי תורה, בראשונה קורין ששה גברי בריש פרשת אחרי מות. (מצאתי[97], מי שמוריד דמעות בלב שלם ביוכ"פ בשעת קריאת התורה על מיתת בני אהרן הכהן מובטח לו שלא ימותו בניו בחייו. ועיין מה שכתבתי בסוף הסימן). הכהן קורא עד ובעד ביתו. לוי עד פר החטאת אשר לו. ג' עד ובעד כל קהל ישראל. ד' עד ובעד העם. ה' עד תטהרו. ו' עד כאשר ציוה ה' את משה. ואם הוא שבת שקורין ז' מחלקין הפרשה הראשונה. הכהן קורא עד ואיל לעולה. לוי עד ובעד ביתו. ושאר הפרשיות נשארו מחולקים כמו ביוכ"פ שהוא בימות החול. ובמקום שקורין

ביראה ובכוונה גדולה בכפיפת ראש ובהשתחואה, כי הרבה שמות וסודות כלולים בו" (מנהגי מהרי"ל עמ' שלח). "חזן מנגן האדרת והאמונה בכוונה גדולה" (מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קפא).

91 במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קפה ולר"י קירכום עמ', קנו הגה כד כתבו שמדלגים בשבת מד' עד ס', ואומרים עליון אמונות. וכ"כ בדברי קהילות עמ' 256. במחזור דניאל גולדשמידט ליוכ"פ עמ' 308 כתב מנהג לדלג בשבת מד' עד נ', ואומרים סלח לנדגלה. [בהרבה מחזורים מנהג פולין מדלגים תמיד גם כשחל ביום חול מז' עד צ'].

92 סי' ח.

93 במנהגי ורמיזא שם כתבו שבחול אומרים הכל ואין מדלגים כלום.

94 סי' ו.

95 ועיי"ש בהערה שהוא שלא כרמ"א שרק במוסף.

96 סי' ט.

97 זוהר ח"ג דף נז, ב. בשל"ה מסכת יומא פרק נר

אחרון[98] מחלקין גם הפרשה הרביעית עד מן הדם באצבעו, שהוא בין מעשה קטורת לשעיר הפנימי. וזולתן מן הפרשיות אין נכון לחלקם[99], כי יהיה לעולם באמצע הענין. וקריאה זו היא חיוב גמור שלא להפסיק בה, דחמור טפי מקרבן מוסף שקובעין אותה גם כן בתפילת מוסף, אבל לקרבנות אלו אין להם תשלומין, והקריאה בספר תורה היא היא במקום הקרבה[100]. נ"ל המנהיג ואין לפקפק (ומי שדבריו נשמעין יש לו להשגיח על זה שלא יהיו ח"ו מחוסרי כפרה).

והמפטיר קורא בשניה ובעשור לחודש וגו'. ומפטירין ואמר סולו סולו[101] וגו', וכתב בלבוש החור[102] הטעם משום שיש בה ענייני תשובה ותענית, וכתיב בה ולקדוש ה' מכובד, שדרשו חז"ל[103] זה יוכ"פ שאין בו לא אכילה ולא שתיה.

וטעם שקורין בפרשת אחרי מות[104], נ"ל המנהיג משום דאיתא בספרי[105], כפר לעמך ישראל אשר פדית ה'[106], כפר לעמך ישראל, אלו החיים. אשר פדית, אלו המתים, מלמד שהמתים צריכים כפרה (כמו שכתבתי בהלכות שבת סי' ל"ג ובהלכות ערב יוכ"פ[107] בענין הליכה על בית עלמין, עיי"ש). ועוד, דאיתא במדרש[108], למה נסמכה מיתת מרים לפרשת פרה אדומה, לומר לך כשם שפרה מכפרת כך מיתת צדיקים מכפר. וזה הולם עם מה שכתבתי לעיל בריש סימן זה שכל המוריד דמעות וכו'.

יח. מילה ביוכ"פ מלין אחר אשרי[109]. ואם הוא במקום שצריך לצאת מבית הכנסת למול, דהיינו במקום שאסור לטלטל, אין מלין עד אחר חזרת ספר תורה להיכל[110] משום בזיון ספר תורה שלא להניחם ולצאת חוץ, שכך כתב בעל כנסת הגדולה בהלכות ר"ה לפי מנהג ספרדים שמלין תמיד בבתיהם, עיי"ש.

ומברכין על הכוס ונותנין לתינוק הנימול, רמ"א או"ח סי' תרכ"א[111]. ולבד מה שנותנים כשאומר בדמייך חיי, מ"א שם[112].

יט. מוסף מתחילין כמו ביום ראשון של ר"ה[113], עיי"ש, ומתפללים התפילה כמו בשחרית,

מצוה סי' לג כתב שנמצא כך בקונטרסי האר"י ז"ל (ספר הכוונות דף סו, ב).

98 כל', שרוצים להוסיף עוד עליה על מספר העליות. וראה לעיל הל' קריאת התורה סי' י'.

99 "ושמעתי שקצת גדולים הורו שלא להוסיף ביה"כ אפי' כשחל בשבת, משום שראשי הפרשיות מכוונים שמסיימים במילי דכפרה לכן טוב שלא לשנותם" (מ"א סי' רפב ס"ק ב).

100 ראה מנחות קי, א, ובלבוש סי' תצ סע' ב.

101 ישעיה נז.

102 סי' תרכא סע' א.

103 שבת קיט, א.

104 מלבד מה שהוא ענינו של יום, כמש"כ הלבוש תחילת סי' תרכא. וע"ע שם באליה רבה.

105 על הפסוק שם.

106 דברים כא, ח.

107 סי' ח.

108 פסיקתא זוטרתא תחילת חוקת. מו"ק כח, א.

109 רמ"א סי' תרכא סע' ב. וראה היטב על המנהגים השונים באשכנז ובפפד"מ ביוסף אומץ סי' תתרד ובהערה שם.

110 שו"ע שם.

111 סע' ג.

112 ס"ק ג.

113 סי' יג.

אלא במקום יעלה ויבוא אומר ומפני חטאינו, ופסוקי מוסף (של שבת) ושל יוכ"פ.

ואומרים פיוטים כאשר המה מסודרים. אין ערוך אליך, בניגון אאפיד. אנא אזון, בניגון אנא אלהים חיים דשחרית. אך אין לנו, בניגון אך אתים דשחרית. אשר אימתיך, בניגון אשר אומץ דשחרית. מי יערוך אליך וקדושה כמו בשחרית, אלא שאין אומרים פיוט באמצע קדושה, כי אם אליך תלויות עינינו אחרי שאמרו הקהל אדיר אדירנו. והש"צ אומר אדיר אדירנו אחר שמך אל לבבנו. ואומר לדור ודור, כי מקדישך, ומשנה נוסחאו ממה שאמרו בשחרית (וכבר הוא מסודר במחזורים שלנו) כדי לסיים המלך המשפט, ואומר בנשימה אחת המלך המשפט האוחז וכו' כמו שכתבתי בהלכות ר"ה[114], וכתבתי שם גם כן מענין עניית וכל מאמינים שהוא, עיין שם. ואומר ובכן כל הנשמה. ואיזו תהילה. לך יאדיר. האחד בעולמו. האומרים אחד. כולו פסקא פסקא, חזן וקהל, פסוק אחר פסוק.

ואומר ובכן תן פחדך וכל הסדר עד ושני תמידין כהלכתן (ואם הוא שבת אומר עד זכר למעשה בראשית), ואח"כ אומרים עלינו. ועיין מה שכתבתי מזה ביום ראשון של ר"ה[115].

ואומר או"א היה עם פפיות, בניגון. ואוחילה. ואח"כ מסדרין סדר העבודה המתחלת אמיץ כח, ומיד כשמגיע הש"צ להשם שבפסוק כי ביום הזה יכפר כורעים הקהל ונופלין על פניהם ואומרים והכהנים והעם (עיין ברעיא מהימנא פרשת צו[116] בפסקא המתחלת פקודא דא לשרוף קדשים באש), ואח"כ כורע החזן.

כתב מהרי"ל[117] ומרדכי[118], הובא באו"ח סי' תרכ"א[119], שיש לשטוח עשבים בבית הכנסת שיפסיק בין פני העם והרצפה. ובהגהות אשרי סוף פרק תפילת השחר[120] ובתשובת הריב"ש סי' תי"ב נתנו טעם דאסור ליפול על פניהם כשיש שם אבן משכית, ואמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[121] כתב שיכסה פניו עם הקיט"ל.

ומתוודה. בפעם הראשון אומר חטאתי עויתי פשעתי, בלשון יחיד, כי הש"צ במקום כהן גדול וכתיב וכיפר בעדו[122], וכולל בו את ביתו, דכתיב ובעד ביתו. בשנית מוסיף ובני אהרן עם קדושיך. ובשלישית אומר בלשון רבים, חטאו עוו פשעו. והטעם למה אומרים אנא השם (ולא אנא ה', כלשון הפסוק תהילים קי"ח[123]) עיין בלבוש החור סי' תרכ"א סע' ו'.

ואחר שגמר סדר העבודה אומר הפיוטים שאחר העבודה. ואם אין שהות ביום שיש לחוש שיעבור על זמן מנחה ונעילה, ידלג באלו הפיוטים האמצע שבכל אחד ואחד, וכן היה נוהג

114 שם.
115 שם.
116 דף לג, א.
117 מנהגי מהרי"ל עמ' שכג.
118 מגילה סוף רמז תתז.
119 צ"ל ברמ"א סי' קלא סע' ח.
120 בדפוסים הוא בברכות פ"ה סי' כב.
121 סי' תתקעג.
122 ויקרא טז, ו.
123 פס' כה.

מהרי"ל ז"ל[124]. והסליחות אומרים החזן והקהל פסקא פסקא, זה אומר פסוק וזה אומר פסוק, חוץ מסליחה המתחלת אני הוא השואל[125] מיוסדת לש"צ לבד[126], ועינינו מוכיח עליו, ואומר אותה כולה בניגון (ובמדינת קלוניא אומרים אותה בתפילת שחרית[127]). פזמון וחטאנו אומרים אותן כעין שאומרים אותן בימות החול, וכמו שכתבתי בשחרית[128].

וגומרין התפילה כמו בשחרית. ועולין לדוכן, בין בחול בין בשבת.

והטעם שאין אומרים אין כאלוקינו כתב הלבוש בסי' תרכ"א[129] כי כל עצמו של אין כאלוקינו לא נתקן כי אם למלאות חסרון הברכות שמחסרין בשבת[130], שאין אומרים בתפילת עמידה כי אם שבע ברכות, ולכך[131] אומרים אין כאלוקינו וכו', מי כאלוקינו וכו', נודה לאלוקינו וכו', ראשי תיבות אמן, וכן אין כאדונינו וכו' עד שתיבת אין. מי. ונודה. נמצאו ד' פעמים דהוי כמו ד' ברכות, דגדול העונה אמן[132] וכו'. ואח"כ אומר ברוך אלוהינו וכו', כמו כן ד' פעמים ברוך, וביוכ"פ אין צריך דהא כבר אמר אהללך בקול רם (שכתבתי בקרוב"ץ דשחרית[133] מפני מה נקבע אותה פיוט ע"פ מה שכתבתי בהלכות ר"ה, ועיי"ש), וכ"כ מהרי"ל[134] בשם מחזור ויטרי[135]. ולי המנהיג נראה דטעם זה אינו נכון, דא"כ כשחל בשבת שמדלגין האמצעיות שבאהללך[136] למה אין אומרים אין כאלוקינו. אלא נ"ל הטעם דהא אנו מתפללין תפילה אחת יתירה על כל שבתות ויו"ט, ודי בזה להשלמה[137]. כעין זה כתבתי בהלכות יו"ט[138] טעם למה אין חזרת התפילה במעריב, עיי"ש.

וכתב הט"ז[139] אבל פיטום הקטורת יש לאומרו, [שלא] כלבוש[140].

כ. במנחה מוציאין ספר תורה, וקורין ג' אנשים בפרשת אחרי מות מן וידבר שקודם עריות עד סוף הסדרא. הכהן קורא עד וחי בהם אני ה', לוי עד שם אלהיך אני ה', ג' אין קורין אותו

124 מנהגי מהרי"ל עמ' שלח-שלט.
125 וכן במנהגים דבי מהר"ם נמצאת סליחה זו במוסף.
126 וכ"כ בדברי קהילות עמ' 363 שהיא רק לש"ץ.
127 וכן במנהגי הרב זלמן יענט כתב לומר סליחה זו בשחרית.
128 לעיל סי' טז.
129 סוף סע' ו, ע"פ הגהות מנהגי ר"א טירנא אות קסט.
130 נהגו לומר אין כאלהינו רק בשבתות וביו"ט, וראה מנהגי ר"א טירנא עמ' יג ופג שיש שנהגו לומר גם בחול, וכ"כ ברמ"א סי' קלב סע' ב שאומרים גם בחול (ומשמע שם שממעט רק פיטום הקטורת, אבל בלבוש סי' קלג סע' א מבואר שאין אומרים גם אין כאלקינו).
131 החשבון כאן של הוספת ד' ברכות ועוד ד' ברכות אינו בלבוש.
132 ברכות נג, ב.
133 לעיל סי' טז.
134 מנהגי מהרי"ל עמ' שנא.
135 ח"א הל' שבת סי' קלד.
136 כמבואר לעיל סי' טז.
137 גם זה הוזכר בלבוש שם, שאנו אומרים ד' תפילות.
138 סי' ב, לגבי ברכת מעין שבע.
139 סי' תרכב ס"ק ג, שכתב לאומרו ביחידות, עיי"ש. ובמ"א שם ס"ק א כתב לאומרו.
140 שם, שכתב שא"צ לומר פיטום הקטורת.

בשמו רק יעמוד מפטיר[141]. וקורא עד סוף הסדר. ומפטירין ספר יונה מתחילתה עד סופה.

טעם שקורין בפרשת עריות, כתוב בתוספות מגילה דף ל"א[142] בד"ה במנחה לפי שהנשים מקושטות בשביל כבוד היום וכו', עוד טעם שני ע"פ המדרש, עיי"ש. וטעם להפטרה דיונה זה לשון אבן שועב[143], באה נבואת יונה להורות כי השם יתברך רחמיו על כל מעשיו, אפילו על ישמעאלים[144], כל שכן בישראל. ולכן אנו מפטירין אותה בזה היום בשעת מנחה שהיא שעה רצויה, כמו שאמרו חז"ל לעולם יהא אדם זהיר בתפילת מנחה שהרי לא נענה אליהו אלא בתפילת המנחה וכו', עכ"ל. והלבוש כתב בסי' תרכ"ב[145] מפני שיש בה גודל כח התשובה, עיין שם. ובסוף אומרים פסוקי דמיכה, מי אל כמוך, עד סוף הספר[146], עיין מה שכתבתי בהפטרה לשבת שובה[147]. ואין אומרים על התורה ועל העבודה, אלא מסיימים בא"י מגן דוד.

ואין אומרים אשרי ובא לציון עד אחר שסיים תפילת מנחה. והטעם כתב בלבוש[148] מפני דבלאו הכי צריכים אנו להפסיק בפסוקים בין שני התפילות, לפיכך בין מנחה ומוסף שקורין בתורה די לנו בהפסק זה, ובין מנחה ונעילה שאין בו קריאה בתורה מפסיקין בפסוקי תהילה לדוד (דהיינו אשרי שאנו אומרים) ובא לציון.

ואין אומרים ואני תפילתי אפילו כשחל בשבת[149], דאיתא במדרש שוחר טוב מזמור ס"ט, ישיחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר[150], אמר דוד המלך ע"ה לפני הקב"ה, רבש"ע אומות העולם כששותין ומשתכרין יושבין ומנגנים, ואני וכו' אלא ואני תפילתי וכו' אע"פ שאני אוכל ושותה אני בא לפניך ומתפלל, ועל כן נוהגין לומר אותו בשבת במנחה, עד כאן המדרש (עיין טור או"ח סימן רצ"ב ושיבולי לקט[151] בשם רש"י). וזה אינו שייך ביוכ"פ שאין בו לא אכילה ולא שתיה.

ומתפללין התפילה עם הוידויין כמו בשחרית. קרוב"ץ איתן[152], איתן הכיר אומנתיך[153]. אראלי הוד, בניגון אין מספר דשחרית. כי רכובו בערבות. קדושה אליך תלויות עינינו,

141 ראה לעיל הל' קריאת ספר תורה סי' ח.
142 עמ' א.
143 בדרשה ליוכ"פ.
144 שם: על אומות העולם.
145 סע' ב.
146 כדעת השו"ע סי' תרכב סע' ב, והרמ"א שם לא העיר. בדברי קהילות עמ' 265 כתב שאין נוהגים בפפד"מ להוסיף פסוקים אלו, אלא קוראים רק את ספר יונה. וכ"ה במקור חיים שם ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' רכג, וכן משמע מספרי המנהגים באשכנז (מהרי"ל, מהרא"ק, מהרא"ט וכו') שלא הזכירו זאת וכתבו רק שמפטירים ביונה.
147 סוף סי' ב, לגבי דילוג מנביא לנביא בתוך תרי עשר.
148 שם.
149 שו"ע סי' תרכב סע' א.
150 תהילים סט, יג.
151 הל' שבת, סי' קכו.
152 יש מספר פיוטים שמתחילים ב"איתן", ולכן מבאר לאיזה פיוט "איתן" כוונתו.
153 צ"ל אמונתך, כנוסחה הרגילה.

כמו בשחרית ומוסף. הפזמון וחטאנו אומרים כסדר שאומרים אותן בימות החול. בפ"פ אין אומרים תוך החטאנו היום סכמה[154] רבבות וכו', אלא אומרים במקומו טיהר ר' ישמעאל שהוא בחטאנו לערב ר"ה[155].

וגומר את התפילה, ואין נשיאת כפים במנחה.

כא. **נעילה** זמנה כשהחמה זורחת בראש האילנות. אומרים אשרי ובא לציון, והטעם כתבתי בהלכות מנחה[156]. קדיש בניגון אתיתי לחננך ואימך נשאתי, שלשניהם ניגון אחד.

מתפללים כמו במנחה, אלא במקום כתבינו וכתוב אומרים תחתמנו וחתום. וכשמגיע לכל הנסתרות והנגלות אתה יודע מתחיל אתה נותן יד לפושעים, ואין אומרים על חטא. קרוב"ץ אב ידעך מנוער. מערב ועד ערב, בניגון אדר והוד. שערי ארמון. קדושה אליך תלויות, כמו בשחרית מוסף ומנחה. וגומר התפילה עד אחר יעלה ויבוא. ואומרים פתח לנו שער, היום יפנה. וכתב הט"ז ומג"א[157] שצריך לאומרו קודם הערב שמש, דאל"כ דובר שקרים (ולא יכון) לפני ה'. וטעם נובע ממקור טעמו של מהרמ"י בלבוש החור סימן תרכ"ג[158], עיי"ש.

ואומרים אנא אל נא. אדון כתיקח מועד, כסדר שאומרים כל הסליחות ביוכ"פ בדילוג פסוק אחר פסוק. ואומרים פזמונים, דהיינו חרוזות ראשונות מכמה פזמונים. החזן אומר כל חרוז וחרוז מאלו ראשי חרוזות, והקהל כופלם. ואלו הם. במוצאי מנוחה, י"ג מידות. מלאכי רחמים. ישראל נושע. רועה ישראל. חנינו ה' חנינו. (והוא תחילת הפזמון שנתייסד לאמרו כשמידת הדין מתוחה על הילדים בחולי בלאטרן[159] רחמנא ליצלן. ומנגנים אותו בניגון רועה ישראל). ה' שמעה. לך ה' צדקה תלבושת. אם עוונינו ענו בנו. אדוני האדונים. אנקת מסלדיך. שהם בסליחות בני קלוניא. (ואומרים אנקת מסלדיך בניגון רועה ישראל. אדוני האדונים בניגון כי הנה כחומר). מי אל כמוך. כי הנה כחומר. (ואם הוא מוצאי שבת אומרים גם המבדיל בין קודש לחול). זכור לנו ברית אבות. זכור ברית אברהם בפתיחת ארון הקודש.

הכהנים נושאים את כפיהם, ואומרים ותערב כמו במוסף, מהרי"ל[160]. וכתב עוד[161], אע"פ דכתיב ביום צוותו[162] ודוכן היא עבודה גם כן תהיה ביום, מ"מ הואיל ועיקר קרבנות נקרבות ביום יכולים האימורים להקרב בלילה, וכן איתא בפרק תפילת השחר[163] איברים של עולות ופדרים של שאר קרבנות שנזרק דמן קודם שקיעת החמה קרבין כל הלילה, וכנגדן תקנו תפילת ערבית, הכי נמי גבי דוכן לא שנא.

154 צ"ל כמה, כנוסחה הרגילה.
155 ראה במחזור דניאל גולדשמידט ליוכ"פ עמ' 694 בהקדמה ל"חטאנו" זה.
156 לעיל בסימן הקודם, בשם הלבוש.
157 סי' תרכג ס"ק א, שניהם.
158 סע' ב.
159 סוג אבעבועות.
160 מנהגי מהרי"ל עמ' שנד.
161 שם עמ' שלט.
162 ויקרא ז, לח.
163 ברכות כו, ב.

ואומרים אבינו מלכנו אפילו כשחל בשבת[164]. וגם שם אומרים חתמנו במקום כתבנו. קדיש. ואומרים שמע ישראל, החזן פעם אחד והקהל חוזרין. והטעם שאין אומרים כי אם פעם אחד מפני דכל האומר שמע שמע משתקין אותו[165]. ובשכמל"ו ג' פעמים, והקהל חוזרין על כל פעם[166]. והטעם שאומרים ג' פעמים, כנגד היה הוה ויהיה[167]. (מזה נ"ל המנהיג להספיק הטעם גם על שמע שאין אומרים אותו כי אם פעם אחד, כי בפעם אחד נרמז גם כן היה הוה ויהיה, דכתיב ה' אלהינו ה'. ה' היה. אלהינו הוה. ה' יהיה. שכן צריך כל אדם לכוון בקריאת שמע). ואומר ה' הוא האלהים ז' פעמים, והקהל חוזרין ועונין על כל פעם[168]. וכתב הסמ"ק[169] שהוא סימן לסילוק שכינה שמסתלקת למעלה משבע רקיעים אחר שגמרו ישראל את תפילתם, ולכך אומרים אותו ז' פעמים. ולכך תוקעין, דכתיב[170] עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר, עיין מה שכתב אבן שועב בסוף דרשותיו ליוכ"פ, ועיין מה שכתבתי[171] בתקיעה גדולה ביום ראשון של ר"ה בשם מהרי"ל[172]. ותיכף אחר התקיעה מתחיל הש"ץ להתפלל[173].

כב. **מעריב** כמו בשאר מוצאי שבתות ויו"ט, אלא שאין אומרים ויהי נועם ואתה קדוש אפילו אם הוא מוצאי שבת מפני שסוכות באותה שבוע[174].

וכל אחד נוטל נר הדולק בבית הכנסת, שצריכין נר ששבת[175], ויטול גם כן נר של אבדלתא המוכן בביתו[176], ויבדיל אפילו אינו שבת, ולית הלכתא כרבי יוחנן[177] דאמר אין מברכין על הנר כי אם במוצאי שבת, מהרי"ל[178] וסמ"ג במצות הבדלה[179], ועיין בפסחים דף נ"ד[180].

164 רמ"א סי' תרכג סע' ה ומ"א שם.
165 ברכות לג, ב. וראה מנהגי מהרי"ל עמ' שנה.
166 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' שנו, שהש"ץ אומר וציבור אחריו ומשלשין כן. וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קעא לגבי ה' הוא האלהים (שמע ובשכמל"ו לא נהגו בורמיזא). בנטעי גבריאל (סה, י) הביא את המנהג הפשוט בזמננו שהש"ץ אומר תחילה הכל (ג"פ בשכמל"ו או ז"פ ה' הוא האלהים) ואח"כ הציבור הכל.
167 לבוש סי' תרכג סע' ה.
168 כמבואר בהערה הקודמת.
169 מצוה רכא, הגהות רבינו פרץ הגה ה.
170 תהילים מז, ו.
171 הל' ר"ה סי' יא.
172 בטעם התקיעה במוצאי יוכ"פ נאמרו בראשונים ואחרונים טעמים רבים, ראה מה שאספו באנצ' תלמודית ערך יום הכפורים טור תקסח-תקסט.
173 אמרו קדיש של נעילה לפני התקיעה או אפילו לפני אמירת שמע ישראל וכו', וראה ברמ"א סי' תרכג סע' ו ואנצ' תלמודית שם טור תקסט.
174 מנהגי מהרי"ל עמ' שנז. מ"ב סי' תרכד ס"ק ה.
175 שו"ע שם סע' ד.
176 כל', שידליק נר ביתו מנר בית הכנסת, והתבאר הטעם במנהגי מהרי"ל עמ' שנז-שנח ויוסף אומץ סי' תתרי.
177 לפי דעה אחת בפסחים (מצוין לקמן) אליבא דרבי יוחנן.
178 מנהגי מהרי"ל עמ' שנח.
179 עשין סי' כט.
180 עמ' א, וכבר שם נג, ב.

ואין מברכים על הבשמים אפילו הוא מוצאי שבת[181], דמפני התענית לא היה בו נשמה יתירה, כן כתב ב"ח[182] בשם מהרי"ל[183]. אבל הט"ז[184] ומג"א[185] כתבו שנכון לברך עליהם. ונ"ל המנהיג דמי שעושה כאותן מגינים[186] לא הפסיד[187], דכיון שנהנה מריחא אין בו משום ברכה לבטלה[188].

כג. מקדשין הלבנה בעודם מלובשים בקיט"ל, עייו מה שכתבתי בהלכות קידוש לבנה[189] ובהלכות ט' באב[190] ובאו"ח סי' תכ"ו. כתב אאמ"ז מהר"י האן ז"ל בספר יוסיף אומץ[191] שנכון לומר גוהט יום טוב במוצאי יוכ"פ, ולא גוהט וואך[192], וראיה מכהן גדול שהיה עושה יו"ט לכל אוהביו[193].

נוהגין להרבות בשמחה, הגהת רמ"א או"ח סי' תרכ"ד[194] בשם הטור[195] ומהר"י וויי"ל[196] ואור זרוע[197]. והטעם דבמוצאי יוכ"פ בת קול יוצאת, לך אכול בשמחה את לחמך וגו'.

ומתעסקין קצת בסוכה, דאיתא במדרש תנחומא פרשת אמור[198], ולקחתם לכם ביום הראשון וגו', משל למדינה שהיתה חייבת מס למלך וכו', כמו שכתבתי בהלכות ערב ר"ה[199]. ומסיים שם, במוצאי יוכ"פ עוסקים במצוות סוכה, וכ"כ רמ"א באו"ח סי' תרכ"ד[200].

כד. י"א תשרי מקדימין לילך לבית הכנסת[201] עם הנץ החמה[202], כדי שלא יהא פתחון פה למידת הדין לקטרג לומר, אתמול התפללו כל היום ולא אכלו ולא שתו, דוגמת המלאכים, ועכשיו שוכבים על מיטות שן וסרוחים על עריסותם, עוברים זמן קריאת שמע[203] עם הנץ החמה.

באותן ד' ימים שבין יוכ"פ לסוכות אין אומרים תחנון ולא צו"ץ, ובי"א תשרי אין אומרים למנצח, רמ"א באו"ח סי' תרכ"ד[204]. וכתב מהרא"ק[205] הטעם שאותן ד' ימים נתן הקב"ה מתנה

181 שו"ע שם סע' ג.
182 סי' תרכד. שם הביא דעת שו"ת מהרי"ל סי' לד לברך על הבשמים כשחל במוצאי שבת, וצידד כמותו למעשה.
183 מנהגי מהרי"ל עמ' שנח.
184 שם ס"ק ב.
185 שם ס"ק א.
186 גם הט"ז נקרא מגן דוד.
187 וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
188 כ"כ הב"ח שם.
189 סי' ו.
190 סי' טו.
191 סי' תתרט, שכך נהג אביו. והוא כבר במטה משה סי' תתפה.
192 שבוע טוב.
193 משנה יומא פ"ז מ"ד.
194 סע' ה.
195 שם.
196 סי' קצא.
197 ח"א סי' פז.
198 סי' כב.
199 סי' ב.
200 סע' ה.
201 מ"א שם ס"ק ז בשם מעגלי צדק ומ"ב שם ס"ק יד.
202 בשאר ספרים כתוב סתם "משכימין" בלי פירוט הזמן. במנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קעב כתוב שמשכימין בעלות השחר, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' קצז כתב תיכף משהאיר היום.
203 לותיקין.
204 סע' ה, רק לגבי תחנון, ועיי"ש במ"ב ס"ק יח שאומרים למנצח. במנהגי מהרי"ל ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום מבואר שהיום אחר יוכ"פ נקרא "איסרו חג" וא"א בו למנצח.
205 מנהגי מהרא"ק סי' מד.

לישראל שמוחל עוונותיהם, ואינו מתחיל למנות עוונותיהם אלא מיום ראשון של סוכות, כדאיתא במדרש[206] על פסוק ולקחתם לכם ביום הראשון[207], ראשון לחשבון עוונות.

ואין אומרים תהילים ושיר היחוד עד יום ראשון של שבת שאחר יוכ"פ, דהיינו פוסקין מיום ראשון שלפניו עד יום ראשון של אחריו[208]. ומשלימין אותו בליל כל נדרי שאומרים אותן מראש ועד סוף[209]. ולא כמו שנוהגין שישובים שמתחילין לפסוק אותן שבעה ימים מערב יוכ"פ אפילו חל ערב יוכ"פ ביום ג' או ד', דאינו נכון[210].

הלכות סוכות וארבעת המינים

א. בערב סוכות אין אומרים למנצח[1]. ואין מקיזין דם, עיין מה שכתבתי בהלכות ערב שבועות[2].

ב. יזהר כל אדם למעט בעסקי העולם[3] כדי לעשות סוכה נאה ומהודר בסדינים וכל מיני נוי ולקנות אתרוג נאה, דכתיב זה אלי ואנווהו[4], ודרשו חז"ל התנאה לפניו במצוות[5], סוכה נאה, אתרוג נאה, לולב נאה[6].

ונ"ל המנהיג טוב טעם שפורט דוקא שלוש מצוות אלו, כי זה אלי ואנוה בוא"ו הכינוי בסוף משמע אנוה אותו, דאנוהו מוסב על זה אלי, וכי אפשר לאדם שידבק במקום ב"ה, לכך מתרץ סוכה נאה אתרוג נאה לולב נאה, שמרומז בהם שמו יתברך ותורתו הקדושה, כי סוכ"ה מספרו צ"א כשם של הוי"ה ואדנ"י. ועוד, ממה שכתב הבית יוסף באו"ח סימן תרנ"א בשם הרקנטי[7], סוד נגלה אלי בחלום, בליל יו"ט ראשון דסוכות נתאכסן אצלי חסיד אחד אשכנזי הר"ר יצחק, ראיתי בחלום שהיה כותב השם והיה מרחיק ה' אחרונה מהשלוש אותיות. אמרתי לו מה זה עשית, השיב כך נוהגים במקומנו, ואני מחית. ואשתומם על המראה. למחר ראיתי שלא היה מנענע רק הלולב ומיניו בלא האתרוג, והבנתי פתרון חלומי כו', כי כל הארבע מינים רומזים בו יתברך כדאיתא במדרש[8], עכ"ל. אם כן ארבע מינים רומזים על השם. וכן לולב עם ארבע אותיותיו

206 ויק"ר ל, ז.
207 ויקרא כג, מ.
208 מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קנב.
209 ראה לעיל סי' יא.
210 עיי"ש במנהגי ורמיזא הערה 1.
1 וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש ולר"י קירכום, וראה במ"ב סי' תרכד ס"ק יח.
2 לעיל עמ' רלו סי' ב.
3 המשך מהסימן הקודם, בערב סוכות, כמבואר בסוף הסימן.
4 שמות טו, ב.
5 שבת קלג, ב וסוכה יא, ב.
6 בספר חסידים סי' קכט מובאים השלושה, וכ"כ במנורת המאור לרב אלנקוה "אתרוג נאה". [בחז"ל לא נמצא "אתרוג נאה", וראה מש"כ בזה בשו"ת באר משה ח"ג עמ' רלא ובתורה שלמה פרשת בשלח במילואים עמ' רצא].
7 ויקרא כג, מ.
8 ויק"ר ל, ט.

מספרו ע"ב, כשם הוי"ה במילוי יודין[9]. ועוד, אתרוג בגימטריא[10] תורה. לפיכך נאה להתנאה לפניו במצוות אלו, ושלא יתעסק בעסקיו ביום זה כי שמא יהיה טרוד ולא יוכל לכוין יפה.

ג. אם יוכל לקנות לולב חדש שהוא לח לא ייקח יבש משנה העבר, אע"פ שיוצא ביבש לדעת האגור[11]. ועיין במשאת בנימין סי' י"ז ומגן אברהם סי' תרמ"ט[12]. ובירושלמי[13] איתא בהדיא לולב היבש פסול על שם לא המתים יהללו יה[14]. אע"פ שאין אנו נוהגין כן, היינו מפני שלאו בכל שנה ובכל מקום מתרמי שיהא לולב חדש בנמצא, וסומכין על האגור כדי שלא תתבטל תורת מצוה זו, עם כל זה אין דנין אפשר משאי אפשר.

ד. אתרוג אמרו חז"ל שאפילו אם יש לו אתרוג כשר אלא שנמצא אחד מהודר יותר, יוסיף עד שליש מקרן שקונים בו אתרוג שאינו מהודר כל כך כדי להתנאה לפניו יתברך במצוה זו[15].

עיין זוהר תרומה[16] תראה ותיקח מוסר שלא לברך אתרוג דאתי"א במגן[17], ויש לקליפות ח"ו יניקה מאותן מצוות. ועיין מה שכתבתי בהלכות מילה[18] בדין סנדקאות שמצוה שהוצאתה מרובה נקראת מצוה חמורה ושהוצאתה מעוטה נקראת קלה. ולא ידעתי מאין לקח[19] היתר לזלזל במצוה זו שהיא מצוה עוברת ובאה פעם אחת בשנה, שמקצת בני ישובים קשים להוציא מתחת ידיהם מעות אתרוג, עם שלפי דברי הזוהר הנ"ל אינם יוצאים ידי חובתם אם אינם משלמים. לכך ראוי דנטורי קרתא גבאי צדקה שבישובים יכופו ראש כל אחד ואחד שישלמו קודם יו"ט, ומי שאינו רוצה לשלם לא יתנו לו לברך עד שייתן משכון. ובתשובת מהרי"ל סי קי"ד[20] כתב בשם מהר"ם[21] שכתב בתשובה דגובין לפי הממון, דהידור מצוה מוטל על העשירים טפי מעל העניים, וכ"כ רמ"א באו"ח סי' תרנ"ח[22].

ה. קודם שאוגד את הלולב יאמר יהי רצון כנדפס בשערי ציון[23]. ויקח לולב שהשדרה תהיה ארוכה לפחות ארבעה טפחים. ולמעלה אין לו שיעור, שאפילו אם הוא יותר ארוך לא הפסיד בזה. והדס וערבה כל אחד שלושה טפחים לא פחות, ולמעלה אין להם שיעור[24].

וצריך שיהיה הלולב עכ"פ טפח יותר גבוה מהדס וערבה[25], הואיל ותחילת שיעורו הוא שיהיה טפח יותר. אע"פ שהם ארוכים יותר משיעורם לא תימא דפשיטא טפי עדיף ואין דקדוק בטפח עודף שבלולב על ההדס וערבה[26].

9 יוד הי ויו הי.
10 עם הכולל.
11 סי' תתקפו-תתקפז.
12 ס"ק כו.
13 פ"ג ה"א.
14 תהילים קטו, יז.
15 ראה ב"ק ט, ב ותוד"ה עד, ובשו"ע ונו"כ סי' תרנו.
16 דף קכח, א.
17 בחינם. ורומז ל"אסיא דמגן" בב"ק פה, א.
18 לעיל עמ' קמג סי' יג.
19 נלקח.
20 בנדפס הוא בסי' קז.
21 ראה שם אות טז.
22 סע' ט.
23 לרב נתן נטע האנובר, דפו"ר פראג תכב.
24 שו"ע סי' תרנ סע' א.
25 שו"ע שם סע' ב.
26 יתכן שר"ל, שאע"פ שהם מתפשטים ומתרחבים

וצריך לקשור ההדס קצת גבוה יותר מהערבה[27], וישפיל ההדס וערבה תוך האגד במקום אחיזת היד כדי שיטול כל המינים בידו בשעת ברכה, מהרי"ל[28]. ועיין מה שכתבתי בסי' ב' בשם הבית יוסף שהביא בשם הרקנטי. וצריך לאוגדן דרך גידולן. וייקח החוט שרגיל להיות סביב ההדס דהוי ממין ההדס אע"פ שאין מינו ממש. וייקח עלה של לולב או שרביט של ערבה שיאגד בהם, ולא ממין אחר כדי שלא להוסיף על ארבעה מינים. ולוקחים ב' ערבות וג' הדסים. ועושין ג' קשרים, ואוגדו בקשר גמור ולא בעניבה כדי שלא ינתק ויצטרך לאוגדו ביו"ט, וסימנך והחוט המשולש לא במהרה ינתק[29].

ו. במעריב אומרים מעריבים אוחזי בידם[30] וכו', ואומרים זמן שמחתנו. זה לשון אבן שועב[31], יש לשאול מה טעם אנו אומרים זמן שמחתנו בזה החג יותר משאר החגים שאנחנו מצווים לשמוח בהן כמו בזה החג. התשובה בזה, כי בעבור שישראל יוצאים נקיים מהעוונות והפשעים ביום כיפורים, ובזה הזמן נמחל על עוון העגל (שאמר הקב"ה סלחתי כדבריך[32]), ועוד שהוא זמן האסיף ואדם שמח בתבואותיו[33], עכ"ל.

ואם הוא שבת אומרים באהבה, עיין מה שכתבתי בהלכות ליל פסח סי' א'[34]. ואם הוא שבת אומרים ויכולו וברכה מעין שבע אחר התפילה, ואין חותמין כי אם בשל שבת[35].

ז. ממתינין מלקדש עד הלילה[36], דילפינן[37] ט"ו ט"ו מחג המצות, והתם כתיב בערב תאכלו מצות[38].

ותיכף בבואו לסוכה סמוך לחשיכה יאמר בכוונה רצויה יהי רצון שנדפס בשערי ציון[39].

ח. וראוי לכל משכיל להשכיל אל דל[40] להיות עניים בני ביתו. זה לשון זוהר אמור, בקטנים שנדפסו באמשטרדם דף ק"ג עמ' ב', ובעא בר נש למחדי בכל יומא ויומא באנפין נהירין באושפיזין אלין דשריין עימיה, ואמר רבי אבא כתיב בסוכות תשבו שבעת ימים[41], ולבתר ישבו בסוכות. בקדמיתא תשבו ולבתר ישבו. אלא קדמאה לאושפיזין, תניינא לבני עלמא. קדמאה

מעבר לשיעורם כך עדיף יותר וא"צ לולב גדול מהם. או שעדיפה ההלכה הפשוטה של לולב ארבעה טפחים, וא"צ לדקדק עד כדי כך.

27 רמ"א סי' תרנא סע' א.

28 מנהגי מהרי"ל, הל' לולב סי' ב. והו"ד ברמ"א שם.

29 קהלת ד, יב. כל זה מהשו"ע והרמ"א שם.

30 וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' קסט ובהערה 1 שם.

31 דרשות ר"י אבן שועיב, דרשה ליום ראשון דסוכות.

32 במדבר יד, כ (חטא המרגלים, וכעי"ז היה בחטא העגל).

33 "ולכן ציוה השם שנזכור נפלאותיו ולא נבעט כדרך שאמר משה וישמן ישורון ויבעט, ונניח בתינו ונשב בצילו ר"ל בסוכה, ונודה למי שהכל שלו" (שם).

34 לעיל עמ' ריט.

35 שו"ע סי' רסח סע' ט.

36 רמ"א סי' תרלט סע' ג.

37 סוכה כז, א.

38 שמות יב, יח. וראה פסחים צט, ב תוד"ה עד שתחשך.

39 נזכר לעיל סי' ה.

40 תהילים מא, ב.

41 ויקרא כג, מב.

לאושפיזי, כי הא דרב המנונא סבא כד עייל לסוכה הוה חדי וקאים על פתחא דסוכה מלגאו ואמר נזמן לאושפיזין, מסדר פתוריה, וקם על רגלוהי ומברך ואומר בסוכות תשבו שבעת ימים, תיבו אושפיזין תיבו, תיבו אושפיזין מהימנותא תיבו וכו', ועל כן בעא למחדי למסכנא וכו', ואי לא יהיב להון חולקהון כולהו קיימי מיניה ואמרין אל תלחם את לחם רע עין[42]. אשתכח דההוא פתורא דתקין דיליה הוא ולאו דקב"ה, עליה כתיב וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם[43], עכ"ל.

[הגה"ה: דברי הזוהר במה שכתב וקם על רגלוהי[44] ומברך מסכים לדעת הרמב"ם בפרק ו' מהלכות סוכה[45] שרבותיו חכמי ספרד נהגו לקדש מעומד מפני דקידוש היום תדיר והוא קודם ברכת לישב בסוכה, א"כ אם יקדש מיושב לא תהיה ברכת לישב בסוכה עובר לעשייתו דהא כבר ישב[46]. אבל הרא"ש בפרק לולב וערבה[47] ורמ"א באו"ח סי' תרמ"ג[48] ואבן שועב בדרוש לסוכות[49] כתבו דלישב הוא לשון עיכוב ומתנה, כמו ותשבו בקדש[50]]

ונוהגין לקדש מיושב, כמבואר בהגה"ה[51]. ומקדש תחילה מפני שהוא תדיר. ומברך לישב בסוכה קודם שמברך זמן[52], אע"פ דזמן תדיר, הכא כיון שצריך לברך זמן גם על מצות סוכה אם יברך זמן תחילה לא יהא קאי זמן אלא על קידוש היום בלבד, ויצטרך לברך אח"כ עוד פעם להוציא גם מצות סוכה באותה ברכה, ואפושי בברכות לא מפשינן.

ט. שחרית דיום ראשון של סוכות הש"צ מתחיל הגדול[53]. ונ"ל המנהיג טעם לזה מפני שבראש השנה ויום כיפור אנו מתחילין המלך יושב על כסא רם ונשא, פירוש על כסא שהוא רם ונשא, מפני שהוא יום הדין וכתיב ויגבה ה' צבאות במשפט[54], עיין מה שכתבתי ביום ראשון של ר"ה[55]. ומעתה שעברו ימי הדין כביכול הקב"ה נתנשא ונתגדל שמו בין האומות לומר יפה חייבת יפה זיכית.

ואומרים יוצר אכתיר, אופן אאמיר, זולת אנא הושיעה נא. ומתפללין י"ח כמו בערבית.

42 משלי כג, ו.
43 מלאכי ב, ג.
44 שלכא' פשיטא, שהרי נכנס כעת לסוכה, ומזה שהזוהר הדגיש זאת מוכח וכו' [ומ"מ צ"ע, שהרי לא פורש בזוהר העיקר לפי הרמב"ם, שאחר הברכה שבעמידה רב המנונא ישב. ועוד, שלא פורש טעם העמידה, ויתכן שעמד לכבוד הזמנת האושפיזין].
45 הי"ב.
46 בהנהגת רב המנונא סבא לא מוזכר קידוש, וכן גם דעת הרמב"ם שם בענין הברכה היא בכל ברכת לישב בסוכה ולאו דוקא בקשר לקידוש. [גם במקור חיים סי' תרמג הביא ראיה מהזוהר הנ"ל לשיטת הרמב"ם, וכ"כ מעצמם בספרי זמננו כמו כה"ח סי' תרמג ס"ק ט, שו"ת יחו"ד ח"ה סי' מז ועוד]. וראה בהערות הר"י מילר "צאן הנחלות" בסוף ספרנו.
47 סוכה פ"ד סי' ג.
48 סע' ב.
49 דרשה ליום ראשון דסוכות.
50 דברים א, מו.
51 סי' תרמג סע' ב.
52 שם סע' א.
53 מנהגי מהרי"ל עמ' שעט. וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' עח והערה 1 וסי' קעא והערה 1.
54 ישעיהו ה, טז.
55 לעיל עמ' שסג סי' ו.

קדושתא אוימתי, ואם הוא שבת אומרים ארחץ שהיא קדושתא של מחר[56]. ועולין לדוכן[57].

ויטול הלולב בימין ואתרוג בשמאל, והטעם מצינו בגמרא דסוכה דף ל"ז[58], מאי טעמא האי תלתא מינין והאי חדא. ונוסח הברכה על נטילת לולב, ולא על נטילת אתרוג דמוקדם בקרא, כדאמר[59] רבי [ירמיה] לרבי זריקא הואיל והלולב גבוה מכולן. ויקרב האתרוג אל הלולב, כמו שכתבתי הטעם לעיל סימן ב'. לוקחין בתחילה האתרוג שלא כדרך גידולו ומברך, ואח"כ הופך האתרוג באופן שיהיה בידו אח"כ דרך גידולו, דאז הוי שפיר הברכה עובר לעשייתו כדאיתא בסוכה דף מ"ב[60].

ויברך מעומד, דכתיב ולקחתם לכם[61] ובספירת העומר כתיב וספרתם לכם[62], והתם כתיב מהחל חרמש בקמה[63] ואמרינן אל תקרי בקמה אלא בקומה[64], עיין מה שכתבתי בליל שני של פסח[65], וילפינן לולב מיניה[66].

מברך על נטילת ושהחיינו, ומנענע תחילה למזרח ואח"כ לדרום, שכל פינות שאתה פונה לא יהא אלא דרך ימין, ואח"כ למערב שהוא גם כן ימין דרך פניה זו, ואח"כ לצפון, ומעלה ומטה[67]. מוליך ומביא למי שארבע רוחות העולם שלו, מעלה ומוריד למי ששמים וארץ שלו[68]. וכל נענוע ונענוע יהא של שלוש (טור[69] בשם גאון, וכן העיד האבן שועב[70] שהיה נוהג הרמב"ן ז"ל).

[הגה"ה: הטעם שכתב בלבוש החור סי' תרנ"א[71] למה אנו מברכין על נטילת לולב ולא על לקיחת לולב כלשון הכתוב ולקחתם וכו', עיי"ש[72], נראה לי דאשתמטתיה תשובת

56 וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קעא ובהערה 9, וב"ירושתנו" ח"ב עמ' תמח-תמט.
57 נהגו לברך ברכת כהנים ביו"ט גם בשחרית, וכלעיל עמ' קיד סי' ו, וכ"כ במקור חיים על הרמ"א שלקמן ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' מח (והערה 6) ולר"י קירכום עמ' קעו. וכ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' קפח. הרמ"א סי' קכח סע' מד כתב שמברכים רק בתפילת מוסף, והוא ע"פ המנהג מנהגי מהרי"ל שם. וראה בספר "ואני אברכם" לרב פאק עמ' כח-כט.
58 עמ' ב.
59 סוכה שם.
60 עמ' א, "כשהפכו". ועיי"ש לט, א תוד"ה עובר ובשו"ע סי' תרנא סע' ה. וכן נהגו באשכנז, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קעא הערה 18.
61 ויקרא כג, מ.
62 ויקרא כג, טו.
63 דברים טז, ט.
64 מובא המאמר ברא"ש פסחים פ"י סוף סי' מא. וראה בטור סי' תקפה ובהערות שם מהד' מכון ירושלים.
65 לעיל עמ' שו סי' ה.
66 אורחות חיים הל' ציצית סי' כח. וראה אנצ' תלמודית ערך ברכת המצוות טור תקיז-תקיח.
67 רמ"א סי' תרנא סע' ט.
68 סוכה לז, ב.
69 סי' תרנא.
70 דרשה ליום ראשון דסוכות.
71 סע' ד.
72 ז"ל: "מה שמברכין על נטילת לולב, ואין מברכין בלשון הפסוק על לקיחת לולב כדכתיב ולקחתם לכם, יראה לי הטעם משום דלשון לקיחה יש במשמעו לשון קניין, כלומר אף על פי שאינו אוחזו בידו אלא שקונהו ע"י אחד מן הקנינים שבידו ברשותו סגי, אלא מדכתיב ולקחתם שצריך לקיחה תמה ילפינן שצריך להגביהו ולאוחזו בידו, לפיכך תקנו לומר לשון נטילה שזהו פירושו שאוחזו בידו ועומסו עליו כמשא,

הרשב"א[73] סי' קנז דאין אנו מדקדקים על הלשון רק על שמירת הענין, דאם לא כן יקשה נמי למה אין אנו מברכין על לקיחת כפות תמרים כלשון הפסוק, עיין שם].

י. אם חסר לו מין אחד מארבע מינים נוטל מה שיש לו ואינו מברך, או"ח סי' תרנ"א[74]. ולא דמי למי שאין לו אלא תפילה אחת שמניח מה שיש לו ומברך כמו שכתוב באו"ח סי' כ"ו, בשלמא התם בתפילה אחת יש בה כל הארבע פרשיות, וכל תפילה ותפילה היא מצוה בפני עצמה, כאשר באמת אנו מברכין עליהם שתי ברכות, אבל הכא כל ארבע מינים הוי חדא מצוה[75]. הא לא דמי אלא לתפילין שיש בהם שלושה פרשיות ולטלית בת שלוש ציציות דאין מברכין עליהם כלל.

ובזה מיושב אצלי מה שפירש רש"י ריש ואתחנן, לא תוסיפו כגון חמש פרשיות בתפילין חמשת מינין בלולב וחמש ציציות, וכן לא תגרעו. שהעולם מקשים מאי וכן לא תגרעו. והעיקר אצלי בדעת רש"י ז"ל, לא תטעה לומר לא תגרעו פירושו לענין תפילין דאם מברך על תפילה אחת עובר על לא תגרעו, לכך פירש דוקא לענין שלוש פרשיות בתפילה אחת עובר, אבל בתפילה אחת כתיקונה יוצא ידי מצוה אחת, דשתי תפילין שתי מצוות הם כדאיתא במנחות דף ל"ח[76]. נ"ל המנהיג.

יא. החזן מניח הלולב תחילה ואח"כ האתרוג, והמברך אחר שבירך החזן נוטל האתרוג ממקום שמניחו החזן ואח"כ הלולב, ספר הכוונות[77] והשל"ה[78].

ונ"ל המנהיג טעם לזה כמו גבי תפילין דאם פגע בשל ראש תחילה צריך להניחן שלא במקומן כדי שלא לעבור על המצוות, ואחר שבירך על של יד חוזר ומניח את של ראש במקומן[79]. א"כ כשראובן חולץ תפילין ושמעון רוצה להניחן, והחולץ חולץ תמיד של ראש

כלומר שמגביהו כלשון הפסוק וינטלם וינשאם וגו', לפיכך תקנו לברך על נטילת לולב, לומר שצריכין להגביהו, נ"ל". וכעי"ז כתב בספר המנהיג עמ' שצא-שצב.

73 ח"א.

74 סע' יב.

75 רמב"ם הל' לולב פ"ז ה"ה וסהמ"צ שורש יא.

76 עמ' א.

77 ל"מ.

78 מסכת סוכה פרק נר מצוה סי' טז. מקור הדברים בדרשות ר"י אבן שועיב, דרשה ליום ראשון דסוכות: "ושמעתי שיש לאדם להקדים נטילת האתרוג בשמאל ואחר כך לולב בימין, וכשמניחו או נותנו נותן הלולב תחלה ואח"כ האתרוג כענין התפילין, וכן הקדים הכתוב פרי עץ הדר, וכמו שאמרו בתפילין והיו לאות על ידך, כל זמן שיהיו הטוטפות בין עיניך וכו', וכן כל זמן שהלולב בימין יהיו שניהם שוים". והו"ד במטה משה סי' תתקכח ובמ"א סי' תרנא ס"ק ח. ועיי"ש בדגמ"ר שתמה מה הדמיון לתפילין, והרי הוא גזיה"כ, וראה בהגהות חת"ס שם.

79 בשו"ע סי' כה סע' ו פסק ע"פ שו"ת הרא"ש כלל ג סי' א: "אם פגע בשל ראש תחילה, צריך להעביר על אותה המצוה ויניח של יד תחילה ואח"כ של ראש". אך בנמו"י (הל' תפילין דף ח, א) כתב שיניח של ראש תחילה ולא יעביר על המצוות. ובשו"ת הרדב"ז ח"א סי' תקכט כתב כן בדעת רש"י יומא לג, ב. מש"כ כאן לעשות נמצא גם בספר חסד לאלפים סי' כה ס"ק ה, שיניח של ראש תחילה מהצד ואחר שיניח של יד יניח של ראש במקומם, וכתב בכה"ח ס"ק מב שהוא כדי לחוש לדעת הנמו"י. וע"ע בספר הלכה ברורה (לר"ד

תחילה, שכל זמן שבין עיניך יהיו שתים[80], א"כ המניחו אח"כ פוגע בשל ראש תחילה וצריך השני להניחן שלא במקומן. לפיכך לתקן כל זה צריך המניח הראשון להניחם על השולחן, והשני ממתין עד שיונחו שניהם זה בצד זה שיוכל ליקח את של יד תחילה. הכי נמי גבי אתרוג שלקחו בשמאל דינו כתפילין של יד שצריך שיקחהו קודם שלוקח הלולב, ולכן הקדימו הכתוב. והלולב צריך להניח תחילה אחר שנטלו, כמו תפילין של ראש שחולצם תחילה, וק"ל.

יב. וקורין הלל שלם, עיין מה שכתבתי בהלכות חנוכה[81]. ומנענע גם כן[82] בהודו, יאמר נא ישראל, יאמרו נא בית אהרן, יאמרו נא יראי ה'[83]. אנא ה' הושיעה נא, ב' פעמים[84]. הודו שבסוף, ב' פעמים[85]. ויזהר שלא ינענע כשאומר ה'[86].

ואומר קדיש. ומוציאין שני ספרי תורה, בראשונה קורין חמישה גברי בפרשת אמור שור או כשב, הכהן קורא עד בכל מושבותיכם, וציינתים הכל ביום ראשון של פסח[87], עיי"ש. והמפטיר קורא בשני מוסף של אותו יום, ומפטירין הנה יום בא בזכריה[88] מפני שכתוב בה ענינו של סוכות לעתיד, ועיין באבן שועב בדרוש לחג הסוכות[89]. ואם הוא שבת אומרים יקום פורקן.

יג. במוסף אין אומרים קרוב"ץ באמצע התפילה. הכהנים עולין לדוכן[90].

וקודם שאומרים קדיש שאחר התפילה[91] מוציאין ספר תורה אחת, ואומרים הושענא אערוך שועי[92], וכשמגיע לשדי מושיעי מקיפין את הבמה[93]. וכשמגיע אחר ההיקף לפני התיבה מסיים שדי (תושיעי) [מושיעי] תופיע ותושיעי. (וממה שכתבתי בהגה"ה משמע דמי שיש לו אתרוג ולולב ואינו מקיף, כמו שעושין מקצת אנשים, שחושבים ההיקף לאחוכי וטלולא[94], עושה רעה גדולה[95]).

יוסף שליט"א) שם בבירור הלכה אות יא.

80 מנחות לו, א.

81 לעיל עמ' רמט סי' ו.

82 מלבד הנענוע שבשעת הברכה, לעיל סי' ט.

83 הש"ץ באמירות אלו, והציבור בעניית "הודו". וראה מקו"ח סי' תרנא סע' ט שמנהגנו שהש"ץ והציבור מנענעים בכל ארבע האמירות, ולא כרמ"א שם סע' ח שרק בשנים הראשונים, וראה במנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קעא הערה 25.

84 ולא ב"הצליחה נא" כמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קעא.

85 רמ"א סי' תרנא סע' ח.

86 הגהות סמ"ק סי' קצג ועוד ראשונים, וכ"פ במ"ב סי' תרנא ס"ק לז ושעה"צ ס"ק מח.

87 לעיל עמ' שו סי' ז.

88 יד.

89 סוף דרוש ליום ראשון דסוכות.

90 ראה לעיל סי' ט ובהערה שם.

91 כך נהגו באשכנז, ובטור סי' תרס כתב: "ואחר כך אומר הושענות, ויש שאין אומרין קדיש קודם הושענא".

92 כן נהגו במגנצא, ראה מנהגי מהרי"ל עמ' שפ, וכן מנהג רוב קהילות אשכנז, ראה בספר המבוא למהרי"ל (הרי"מ פלס והר"ש שפיצר, מכון ירושלים) עמ' קצג. אבל בורמיזא נהגו לומר ביום ראשון "אדון המושיע", ובלבוש סי' תרס סע' א כתב שאצלם נוהגים "למען אמיתך".

93 מבואר שלא התחילו להקיף עד סוף אמירת ההושענא, וראה דברי קהילות עמ' 323 ועמ' 331, סדר טרוייש עמ' 35, יסוד ושורש העבודה שער י"א פט"ו שבע הקפות ומחזורי או סידורי רעדלהיים בהוראות ביידיש (הערת הרב דינר).

94 אולי בגלל הדחיפות והנגיחות שהיו שם, ראה תרוה"ד פו"כ סי' רי ויוסף אומץ שבהערה הבאה.

95 גם ביוסף אומץ סי' תתרמח מחזק את האנשים להשתתף בהקפות של ההושענות, עיי"ש.

ואומרים אני והו הושיעה נא. ולפי מה שכתב רש"י ותוס' בסוכה דף מ"ה[96] משמע שצריך לומר והו בחולם[97], ויצייר במחשבתו והו בלי אלף שהוא השם הראשון משם של ע"ב. ואומרים כהושעת אלים וכו'.

ואומרים קדיש. אין כאלהינו. שיר היחוד. תהילים של יום מימות השבוע ולא של יו"ט, שאין אומרים בפ"פ שום שיר של יום כי אם מה שהוא מימות השבוע[98]. ואומרים שיר מזמור לאסף מזמור פ"ג, בין בחול בין ביו"ט בין בשבת[99].

[הגה"ה: ואם הוא שבת אין מוציאין ספר תורה לפי שאין מקיפין. זה לשון הרא"ש בפרק לולב וערבה[100] בהגה"ה, פירש ריב"ן ומהאי טעמא נפקא ליה היכא דליכא לא אתרוג ולא לולב לא מקיפינן, ושבת יוכיח שאין לולב ניטל ולא מקיפינן, וכ"כ רש"י בתשובתו[101], עכ"ל. וכ"כ רמ"א באו"ח סי' תר"ס[102]. ואמרים אום נצורה, כהושעת אב המון].

יד. ואח"כ לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך[103], עיין מה שכתבתי בסעודת יום ראשון של פסח[104] וליל אתמול[105].

טו. במנחה מתפללין כמו בשאר מנחת יו"ט. ואם הוא שבת אומרים ואני תפילתי. ומוציאין ספר תורה וקורין בזאת הברכה. כהן עד ועזר מצריו תהיה, לוי עד בין כתפיו שכן, ישראל עד אלפי מנשה.

טז. במעריב מתפללין כמו בליל ראשון. ואומרים מעריב חג האסיף.

קידוש נוהגין בפ"פ לברך לישב בסוכה קודם זמן כמו בליל ראשון, וטעמם ממה שכתב מהרי"ל[106] וכ"כ ראבי"ה[107] דיקנה"ז[108] מוכיח שאין אומרים זמן אהבדלה ואעפ"כ מברכין זמן אחריה[109], וכן פסק המיימון, עכ"ל.

96 עמ' א.

97 בשו"ת רבי ידידיה טיאה ווייל סי' מט הביא את הדברים כאן וחלק עליהם. וראה על שאלת הניקוד בזה באנצ' תלמודית ערך הושענות טור תקלז ובהערה שם, ומש"כ בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ה סי' לט סעיף ה. וע"ע בהרחבה בספר "מדריך לארבעה מינים מהודרים" לרב קרויס, פרק "בענין הנוסח אני והו הושיעה נא".

98 ראה לעיל עמ' רנ סי' יב.

99 ראה על מנהג זה לעיל עמ' מז סי' יא ועמ' רנ סי' יב, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' יב הערה 16 וסי' לז הערה 13.

100 סוכה פ"ד סי' א.

101 שו"ת רש"י סי' קכא.

102 סע' ב.

103 קהלת ט, ז.

104 לעיל עמ' שג סי' ב.

105 לעיל סי' ח.

106 מנהגי מהרי"ל עמ' שעב.

107 הובא בהגהות מיימוניות סוכה פ"ו אות ר ובראש סוכה פ"ד סי' ד.

108 פסחים קג, א.

109 והטעם מפני שזמן אומרו אפילו בשוק וא"צ כוס, עיי"ש ברשב"ם ד"ה אביי ורבא. ולקמן בסוף הסימן כתב הטעם מפני "תדיר קודם", וכ"כ בשו"ת רדב"ז ח"א סי' מו.

ולולי שמסתפינא אמינא כמנהגי מהרא"ק[110] שיברך בליל שני זמן קודם לישב בסוכה. ואביא ראיה להחזיק זה ממה שכתב הרא"ש בפרק לולב וערבה[111], זה לשונו, כתב רבי שלמה ב"ר שמשון ז"ל נשאלתי אם אומר זמן על הלולב ביו"ט שני, ותמהני על מה שכתב בעל הלכות גדולות[112] דזמן דכסא פטר דלולב, והלא לענין לולב אפסקו לילות מימים[113]. ור"י כתב דאין אומרים זמן ביו"ט שני, וכן נהגו גדולי גרמייזא. וטעמא שלהם דממה נפשך יצא בזמן שאמר ביום ראשון, דאפילו אם תמצי לומר דחול הוא הא אמרינן[114] העושה לולב לעצמו מברך שהחיינו ושוב אינו מברך בשעת נטילה. אע"פ דלאו הלכתא הכי[115], שמעת מיהת דיכול לסמוך ביו"ט על שהחיינו שבירך בחול, וא"כ הכא נמי יצא בזמן שבירך אתמול אפילו אם היה חול. ולא דמי לזמן של קידוש שאומר בשני הלילות, דאותו זמן הוא בשביל היום ולא בשביל הסוכה (ולולב), מידי דהוה אשאר יו"ט, ועוד משום דבעינן נטילת לולב שבעת ימים וכו', עיין שם שהאריך. הוא הדין בנידון דידן לטעמא הראשון שכתב הרא"ש דזמן ליל שני קאי על ספק היום ולא מצות סוכה, כמו שאין אנו מברכין זמן על נטילת לולב דיום שני, א"כ למה יברך לישב בסוכה דשאינו תדיר קודם לזמן דתדיר[116], דמידי הוא טעמא שמברכין בליל ראשון לישב בסוכה קודם זמן כדי שיהא קאי זמן גם על ברכת לישב בסוכה, כמו שכתב מהרי"ל עצמו וכמו שכתבתי בליל ראשון, וזה לא שייך בליל שני ממה שכתבתי בשם הרא"ש, וא"כ צריכין לחזור אחר הכלל דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. ומה שרוצה מהרי"ל להוכיח מיקנה"ז שאומרים הבדלה קודם זמן אעפ"י דזמן לא קאי על הבדלה, אדרבה זה היה לי לישועה, דלכך אומרים הבדלה קודם זמן מפני שהוא תדיר יותר מברכת זמן. כן היה עולה על דעתי ונ"ל המנהיג נכון, אבל מה אעשה שכבר נהגו כמו שכתב מהרי"ל[117].

יז. יום שני מתפללין כאתמול אלא שמשנין בקרוב"ץ והפטרה. קרוב"ץ אאמיץ. אופן אאמיר. זולת כאתמול. קדושתא ארחץ (ואם הוא יום ראשון בשבת אומרים משל אתמול אוימתי). ואין מברכין זמן על הלולב, אא"כ היה יום ראשון בשבת[118].

ומוציאין שני ספרי תורה וקורין כאתמול. הפטרה ויקהלו אל המלך שלמה, במלכים א' סי' ח', שמדבר מפרשת הקהל שהיה נוהג בחג[119]. ואומרים הושענא אל למושעות.

110 סי' מח, והו"ד גם במנהגי מהרי"ל שם. ושם כתב למעשה ש"אין קפידא", "לפיכך נהגו לברך בליל שני כמו בליל ראשון, מתחילה לישב בסוכה ואח"כ זמן".

111 סוכה פ"ד ה"ב.

112 תחילת הל' סוכה.

113 וצ"ל לבה"ג שאמנם מצוות לולב מתקיימת רק ביום, אבל סיבת החיוב הוא היו"ט והוא חל כבר מהלילה, ראה מנחת אלימלך לר"א וינטר ח"ב סי' ל, וכן שמעתי מהג"ר יגאל רוזן שליט"א, ואכמ"ל.

114 סוכה מו, א.

115 שאין נוהגים כך אלא כרב אשי שם: "חזינא ליה לרב כהנא דקאמר להו לכולהו אכסא דקדושא".

116 כמבואר בסוכה נו, א שזמן נחשב יותר "תדיר" מאשר ברכת הסוכה.

117 וכ"כ במנהגי ורמיזא לר"י שמש סוף סי' קסט (ובהערה 8 הרחיב) וסי' קעה ולר"י קירכום עמ' קפא, שנוהגים גם בליל שני סוכה ואח"כ זמן.

118 שו"ע סי' תרסב סע' ב.

119 כך מבואר בספר המנהיג הל' סוכה עמ' תטז-תיז (הו"ד גם באבודרהם סדר תפילות הפסח) שכוונת

(תמהני על בעל הדרת קודש[120] שכתב וזה לשונו, נשאל למהרי"ל[121] מפני מה אין קורין וביום השני, והשיב משום ספיקא עבדינן שמא היום יו"ט, ואם קורין וביום השני סוברין העולם דחול המועד הוא ואתו למעבד מלאכה, עכ"ל. והם ממש דברי רש"י[122] במשנה דמגילה דף ל'[123] שביום שני אין קורין וביום השני להראות שהוא ספק יום שני, דגנאי הוא לקרות יו"ט ספק חול, עכ"ל. ופליאה נשגב בעיני לכתוב על מהרי"ל שכל רז לא אניס ליה דברים אלו, כאילו לא ידע ח"ו משנה ערוכה[124]).

יח. במנחה מתפללים כאתמול. במעריב מתפללים כמו בערבית כל מוצאי יו"ט שקובעין הבדלה בחונן הדעת. וקובעים יעלה ויבוא בעבודה.

יט. חול המועד עיין מה שכתבתי מענייני תפילין בחול המועד של פסח[125]. ואומרים הלל שלם, עיין מה שכתבתי ביום ראשון של חנוכה[126] וביום ראשון דחול המועד של פסח[127].

מוציאין ספר תורה אחת וקורא הכהן.

ביום ראשון[128] וביום השני וביום השלישי וביום הרביעי. דהיינו הכהן קורא וביום השני. לוי וביום השלישי. ישראל וביום הרביעי. רביעי וביום השני וביום השלישי. זה הכלל לעולם קורא הרביעי בחול המועד של סוכות מה שקובעין בו ביום בתפילת מוסף, דהיינו ספיקא השייך להההוא יומא.

ובתפילת מוסף אומר וביום השני וביום השלישי, ואין אומר ומנחתם עד אחר שסיים שניהם. (אאמ"ז המהר"י האן ז"ל בספר יוסף אומץ[129], ודלא כלבוש[130]). הושענא אום אני חומה[131], חוץ אם הוא שבת אומרים הושענא כמו שכתבתי ביום ראשון בהגה"ה[132].

ביום שני קורא הכהן וביום השלישי. לוי וביום הרביעי. ישראל וביום החמישי. רביעי וביום השלישי וביום הרביעי. ובמוסף גם כן וביום השלישי וביום הרביעי. הושענא אבן שתיה.

הפסוק להקהל. רש"י מגילה לא, א כתב הטעם להפטרה זו: "על שם שחנוכת הבית היתה באותה אסיפה, ובחג הסוכות".

120 מחזור מונציה שנת ש"ס, בהלכות שבסוף המחזור (לפני ד"ה הושענא רבא).

121 מנהגי מהרי"ל, סדר תפילות חג הסוכות סי' ד.

122 אמנם לא לגמרי אותו דבר, שרש"י פירש מפני שגנאי הדבר ומהרי"ל פירש מפני חשש תקלה.

123 עמ' ב, ד"ה קורין בקרבנות החג.

124 כל', רש"י על המשנה. [בצאן הנחלות העיר הג"ר יהודה מילר: "תמהני על תמיהתו, דאינו מן הנמנע שמהרי"ל השיב אליבא דרש"י", והיינו שכוונת ההדרת קודש אינה לתמוה על מהרי"ל, אלא לציין שמהרי"ל נקט כרש"י. אבל המחבר כאן הבין שההדרת קודש תמה על מהרי"ל, וקינא לכבודו].

125 לעיל עמ' שז סי' א.

126 לעיל עמ' רמט סי' ו.

127 לעיל עמ' שח סי' ג.

128 הסדר ע"פ הרמ"א סי' תרסג סע' א.

129 סי' תתרן.

130 תחילת סי' תרסג, שכתב לומר "ומנחתם" שתי פעמים, עיי"ש.

131 סדר ההושענות היה שונה בקהילות השונות, וראה מנהגי ורמיזא לר"י קירכום עמ' קפ-קפא ולר"י שמש סוף סי' קעג ובהערה 16.

132 לעיל סי' יג.

ביום שלישי קורא הכהן וביום הרביעי. לוי וביום החמישי. ישראל וביום הששי. רביעי וביום הרביעי וביום החמישי. ובמוסף וביום הרביעי וביום החמישי. הושענא אדמה מארר.

ביום רביעי הכהן קורא וביום החמישי. לוי וביום הששי. ישראל וביום השביעי. רביעי וביום החמישי וביום הששי. ובמוסף וביום החמישי וביום הששי. הושענא אדם ובהמה.

כ. שבת חול המועד אומרים יוצר את שם הנכבד. זולת אזכרה[133]. הלל שלם כמו בכל ימות החג. וקורין קהלת בלי ברכה, עיין מה שכתבתי בשבת חול המועד של פסח[134].

ומוציאין שני ספרי תורה, בראשונה קורא כמו בשבת חול המועד של פסח (והטעם שקורין פרשה זו כתב רש"י במגילה דף ל"א[135], זה לשונו, שיש שם מצוות שבת ורגלים וחולו של מועד דכתיב את חג המצות תשמור[136] וגו', ומכאן למדנו איסור מלאכת חולו של מועד במסכת חגיגה[137], עכ"ל. וכ"כ הרא"ש שם[138]). חילוק הפרשיות עיין בחולו של מועד של פסח[139]. ובשניה קורין ספק היום כמו שקובעין במוסף לפי מה שהוא היום, אם יום ראשון או ג' או ד' דחול המועד.

ומפטירין ביום בוא גוג[140], שלעתיד יהיה מלחמת גוג ומגוג בתשרי (לבוש[141]). ורש"י במגילה דף ל"א שפירש והיינו נבואתו דזכריה[142], רצונו ויהי רצון שיקויים כמו שכתב האבן שועב בסוף דרשתו לשמיני עצרת[143], עיין שם. וקובעין בעל התורה לקדושה ולמנוחה לששון ולשמחה. וחותם מקדש השבת וישראל והזמנים[144], אע"פ שההפטרה אינה באה בשביל חול המועד דאם לא היה שבת לא היו אומרים אותה[145], מ"מ כיון דכל יום משונה בקרבנותיו הוי כרגל בפני עצמו[146]. ועוד, דכל יום מסוכות נחשב לשבעה ימים, דכמו שיש מפסח עד עצרת שבעה שבועות ואח"כ עצרת כן יש בסוכות שבעה ימים ואח"כ עצרת רגל בפני עצמו. א"כ נחשב כל יום משבעת ימי החג יום לשבוע יום לשבוע.

ואומרים אלהיכם בקדושה דמוסף. ואומרים הושענא אום נצורה, כהושעת אב המון, כמו שכתבתי ביום ראשון[147] בהגה"ה.

133 ראה מנהגי ורמיזא סי' קפ הערה 7.
134 לעיל עמ' שח סי' ג, ועיי"ש בהערה.
135 עמ' א, ד"ה מקרא קרינן.
136 שמות כג, טו.
137 יח, א.
138 מגילה פ"ד סי' י.
139 לעיל עמ' שח סי' ג.
140 יחזקאל לח, יח.
141 סי' תרסג סע' ג, והוא ע"פ הטור בסי' תצ בשם רב האי.
142 "ביום בא גוג - והיא המלחמה האמורה בזכריה בהנה יום בא לה'".
143 צ"ל בסוף דרשתו ליום ראשון דסוכות, צויין גם לעיל סי' יב.
144 כ"כ בדרכי משה סי' תרסג אות ב, ע"פ מנהגי ר"א טירנא עמ' קלה, עיי"ש. וע"ע על הדעות השונות בזה באנצ' תלמודית ערך הפטרה עמ' לא ובהערות שם, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קפ ובהערה 13.
145 ולכן בשבת חוה"מ פסח לא מזכירים את המועד, ראה רמ"א סי' תצ סע' ט ולעיל בספרנו הל' חוה"מ פסח סוף סי' ג.
146 "שאני ימי הסוכות דכל אחד יום טוב בפני עצמו הואיל וחלוקים בקרבנותיהם לכן מברכין הזמנים" (דרכי משה שם). וראה ערכין י, ב ותוס' תענית כח, ב ד"ה ויו"ט.
147 לעיל סי' יג.

כא. הושענה רבה. בליל שקודם הושענה רבה מדליקין נר של שעוה משיורי נרות של יום כיפור ועושין הושענות[148]. ודוקא נר זה, הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא יתעביד ביה מצוה אחריתא[149]. ונוהגין ליקח חמישה גבעולין[150] נגד חמישה חומשי תורה, ובכל אחד לפחות שלושה עלין, שהם בין הכל ט"ו עלין, כנגד ט"ו שיר המעלות ונגד ט"ו תיבות שבברכת כהנים. ומתירין אגדו של לולב עד חציו, ומהרי"ל[151] נתן סמך לדבר דכתיב כפת[152] חסר ו', כלומר ו' ימים יהיה כפות, גבונדן בלשון אשכנז, ולא יותר. והיה נוהג מהרי"ל ליקח לולב חדש בהושענא רבה[153]. ולא יטול יותר משלוש גבעולין של ערבה אגוד עם הלולב[154].

וצריך להעיר כל הלילה[155] ולעשות כתיקון שהובא מארץ ישראל, וכבר נדפס בתיקונים לליל שבועות והושענא רבה. והטעם הוא מפני שהוא חתימת הדין[156], ועיקר הדין בלילה[157]. וסימנך אם אין דין למטה יש דין למעלה, רצוני דב"ד של מטה אין דנין בלילה[158], דהתם באמת הוא הטעם בהיפוך, כדי שלא לעורר דין למעלה שזמנו בלילה. ובעל עשרה מאמרות מאמר חיקור דין[159] ח"ב פרק כ"ד כתב דרמז הקב"ה לאדם הראשון בתיבת איכה[160], א' הוא א' מראש השנה, י"כ מן התיבה היינו יום כיפור, ה' הושענא רבה, רמז לו על שלושה ימי הדין.

ואחר שגמרו כל התיקון עם הקדישים טובלין[161], ומברכין קודם טבילה זו[162]. ושוב אינו צריך לטבול ביום לצורך הרגל, דטבילה זו עלתה לו לכאן ולכאן. ונוהגין אנשי מעשה שלא לישן כלל באותה לילה, ואומרים ריבון כל העולמים וכו', אם נתחייבתי כרת בבית דינך הצדק וכו'.

ומשכימין לילך לבית הכנסת מיד כשהבריק השחר, עיין מה שכתבתי בהלכות פורים[163].

148 כ"כ במקור חיים תחילת סי' תרסד ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' קפא. עצם הדלקת נרות אלו בהוש"ר בבוקר לתפילה (בלי קשר לעשיית ההושענות) נמצאת כבר במנהגי מהרי"ל עמ' שפא.

149 ברכות לט, ב.

150 כך כתב במקו"ח שם ובשאר נו"כ ע"פ האריז"ל. בהגהות מנהגי ר"א טירנא עמ' קלג בשם מהר"ש, לקט יושר עמ' שלג ויוסף אומץ סי' תתרנג כתבו ליקח שבעה בדי ערבה. במנהגי מהרי"ל עמ' שפב כתוב שנטל שלושה בדי ערבה.

151 מנהגי מהרי"ל עמ' שפב, ושינויי נוסחאות שם אות ה. והוא ע"פ הטור תחילת סי' תרסד.

152 ויקרא כג, מ.

153 מנהגי מהרי"ל שם.

154 ראה מנהגי מהרי"ל שם שהיה לוקח ג' בדי ערבה, וכשהיה אומר הושענות היה מחזיקם "אצל הלולב, ולא תוחבם תוך הלולב".

155 ע"פ כתבי האריז"ל, ראה מ"א תחילת סי' תרסד. וראה יוסף אומץ סי' תתרנב.

156 חתימת הדין של האדם, כמבואר בזוהר והמקובלים, וראה בהרחבה במאמר בחוברת "מדובקים ביראתך" (ירושלים תש"ס) עמ' 61-59.

157 "בלילא בתראה דחגא דקא נפקן פתקין מבי מלכא" (זוהר ח"ב דף קמא, ב).

158 סנהדרין פ"ד מ"א.

159 המאמר ראשון בספר עשרה מאמרות.

160 בראשית ג, ט.

161 לקט יושר עמ' שלג ורמ"א סי' תרסד סע' א, שנוהגין לטבול קודם עה"ש.

162 בצאן הנחלות (נדפס בסוף ספרנו) העיר הר"י מילר שאין מקום כלל לברכה זו, עיי"ש. וראה בשו"ת מן השמים סי' פג (ובהערות המהדיר) ובטור סוף סי' תרו לגבי ברכה על הטבילה בערב יוכ"פ.

163 לעיל עמ' רסט סי' ח, שהוא אחד מחמש ההשכמות.

ומתחילין אדון עולם בניגון כמו בימים הנוראים[164]. ונוהגין להדליק הנרות שנשארו ביום הכיפורים[165].

בספר תורה קורא הכהן וביום הששי. ולוי וביום השביעי. ג' וביום הששי. ד' וביום השביעי[166]. במוסף וביום הששי וביום השביעי.

ומה שנוהגין באיזו ישובים לומר נעריצך ואין כאלהינו[167] אינו מנהג פ"פ, רק כשאר ימי חול המועד, ולא נשתנה בשום ענין כי אם בפיוטי הושענות[168].

מוציאין שבעה ספרי תורה[169] ועומדים עימם על הבימה. בהקפה ראשונה מכניסין אחת מהן, בשניה עוד אחת, וכן בכל ההקפות עד הקפה השביעית[170]. נכנסו כולן אז סוגרין הארון הקודש.

וסדר ההושענות שאנו מסבבין בהם הם: למען אמיתך, אדון המושיע, אום אני חומה, אבן שתיה, אדם ובהמה, למען איתן, תתננו[171]. בהקפה שביעית יאמר, לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ, לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש. והיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. ובתורתך כתוב לאמור, שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, בשכמל"ו. אני והו הושיעה נא, כהושעת אלים. ופותח הש"צ בקול אנא הושיעה נא, והקהל חוזרים ואומרים. ואח"כ אומרים אנא אזון, ושלושה חרוזות האחרונות חוזר הש"צ ואומר אותם בקול רם. וכסדר הזה אומרים גם כן פיוטים האחרים, והם אל נא תעינו, למען תמים, תענה אמונים, אז כעיני עבדים, אומץ ישעך. ולבסוף אומר הש"צ בקול

164 וכ"כ בהגהות ר' הירץ על מנהגי מהרי"ל עמ' שפג, שכך נוהגים בפרנקפורט, וכ"כ בדברי קהילות עמ' 330. וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קפא הערה 19.

165 "נהגו להדליק נרות של יוכ"פ, לפי שגמר החתימה ותפילת המים הוא" (מנהגי ר"א טירנא עמ' קלב). וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' ריד ולר"י קירכום עמ' קפו.

166 ולא כרמ"א סי' תרסג סע' א, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קפא והערה 29.

167 מנהגי מהרי"ל עמ' שפב-שפג, מנהגי מהרא"ק סי' נח ומנהגי ר"א טירנא עמ' קלג-קלד. וכן במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רטו ולר"י קירכום עמ' קפז-קפח.

168 עיי"ש במנהגי מהרי"ל מנהג מגנצא ובמנהגי מהרא"ק שם הגהות ב-ד. ובהגהות ר' הירץ על מנהגי מהרי"ל שם כתב: "בק"ק פרנקפורט אין אומרים פסוקי דזמרא של שבת ולא נעריצך, ואין משנין שום דבר כלל, רק קדיש האחרון מנגנים בניגון יו"ט וניגון אדון עולם מנגנין כמו ביוכ"פ".

169 כ"כ במנהגי מהרי"ל עמ' שפג. במנהגי ר"א טירנא עמ' קלג כתוב "ומפקינן כל ס"ת שבארון", ובהגהות מנהגים שם כתב "ביש מנהגים כתוב ז' ס"ת". וברמ"א סי' תרס סע' א הובאו שני המנהגים. בהרבה מקומות באשכנז נהגו להוציא בהוש"ר רק שלוש ס"ת, ראה בהגהות ר' הירץ למנהגי מהרי"ל שם ומנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' קעד.

170 מנהגי מהרי"ל שם, וכן בשנו"ס אות ג מפורש שמחזירים הס"ת מיד לאחר סיום ההקפות ורק אח"כ ממשיכים באמירות, וכ"ה במנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רח ולר"י קירכום עמ' קפז. במנהגי ר"א טירנא עמ' קלד כתב שרק אחר כל האמירות מכניסים את הס"ת.

171 סדר זה ע"פ מנהגי מהרי"ל עמ' שפג. סדרים אחרים ראה במנהגי מהרא"ק סי' נח הגהות ח-יא וביוסף אומץ סי' תתרנה ובהערה 26 שם.

רם, קול מבשר מבשר ואומר, והקהל חוזרים ואומרים, וכן על סדר זה ג׳ פעמים. ואומרים הושיעה את עמך, קדיש. וחובטים הערבה[172], ואומרים יהי רצון הנדפס בשערי ציון[173].

מרבים בסעודה ביום זה[174] להורות שהוא בטוח שזכה בדין שמים[175], ובכל דרכיך דעהו[176].

שמיני עצרת

א. ליל שמיני עצרת אומרים מעריב שמיני אותותיו[1].

ואוכלין בסוכה שמא היום הוא שביעי של סוכות. ואין מברכין לישב בסוכה שמא היום שמיני עצרת. ואם הוא סוכות אינו מפסיד במה שאינו מברך, דברכות אינן מעכבות. וקובעין זמן בקידוש, דרגל בפני עצמו הוא[2].

ב. יוצר (אופן[3]) [אום] כאישון. זולת אמונים. עולין לדוכן[4]. הלל שלם. קורין בפרשת ראה, עיין באחרון של פסח[5]. והחשוב שבקהל עושה מתנת יד, עיין באחרון של פסח[6] נוסח המי שבירך אחר שעשה מתנת יד, ושהעושה מתנת יד הוא חיוב להוצאה והכנסה ולעלות לתורה ולגלילה.

ג. **במוסף** לאחר קדיש שקודם התפילה קורא החזן בקול רם משיב הרוח ומוריד הגשם, ושוב פותחים כולם ומתפללים משיב הרוח.

ואומרים קרוב״ץ אף ברי. יטריח. אפיק. אקשטה. תכנם. ואומרים פיוט המתחיל בראשי פסוקים בפסוק[7] יפתח ה׳ לך. את אוצרו. הטוב. את. השמים. לתת. מטר. ארצך. בעיתו. ולברך. את. כל. מעשה. ידך. והלוית. גויים. רבים. ואתה. לא תלוה. וסופי חרוזות בפסוק[8] כי. כאשר. ירד. הגשם. והשלג. מן. השמים. ושמה. לא. ישוב. כי. אם. הרוה. את. הארץ. והולידה.

172 לאחר הקדיש, וכן משמע במנהגי מהרי״ל שם. וראה מנהגי ורמיזא לר״י שמש עמ׳ רטו ובהערה 34 ולר״י קירכום עמ׳ קפח והגה ט.

173 נזכר גם לעיל סי׳ ה וסי׳ ז.

174 נמצא במנורת המאור לר״י אבוהב נר ג כלל ד ח״ו פ״ז ״מרבים בסעודה כמו ביו״ט״.

175 כעין הסעודה בראש השנה, ראה בטור סי׳ תקפא בשם המדרש. והוא מלבד הטעם של שמחת החג בחוה״מ, וי״א שיש גם מצוות כבוד ועונג בחוה״מ.

176 משלי ג, ו. נראה שכוונתו למש״כ בספר יפה ללב (ח״ב קונט״א לסי׳ תרס״ד אות א׳), בספר מועד לכל חי לר״ח פלאג׳י סי׳ כד סע׳ כז ובערוה״ש סי׳ רמט סע׳ ז וסי׳ תרסד סע׳ יג להזהר להקדים בזמן את הסעודה ולא להרבות מדי באכילה, מצד כבוד יו״ט שמיני עצרת בסעודה שבלילה.

1 ראה במנהגי ורמיזא לר״י שמש סי׳ קפב הערה 1.

2 שו״ע סי׳ תרסח סע׳ א.

3 לא היו אומרים אופן בשמ״ע, ראה מנהגי ורמיזא לר״י שמש סי׳ קפג הערה 3.

4 ראה לעיל הל׳ סוכות סי׳ ט.

5 לעיל עמ׳ שיא.

6 שם, ובהגהה בגליון.

7 דברים כח, יב.

8 ישעיהו נה, י.

והצמיחה. ונתן. זרע. לזורע. ולחם. לאוכל. ומנגן אלוהינו ואלהי אבותינו איום זכור נא. וקורא בקול רם שאתה הוא ה' אלהינו משיב הרוח וכו' לברכה וכו'. ועולין לדוכן, ומסיימין כמו בשאר יו"ט.

יראה שיהדר אחר עניים להיות מאוכלי שולחנו. עם שהחוב הוא בכל הימים טובים[9], ביו"ט זה הוי המצוה יותר מן המובחר זכר לשמחת בית השואבה[10], ובפרט שיהיו יראים לפחות, אפילו אינם בעלי תורה. ובעלי תורה טפי עדיף כדי שיוכלו לדבר בדברי תורה, וזה השולחן אשר לפני ה'[11], עיין מה שכתבתי בהלכות הכנסת אורחים[12] והלכות סעודה[13].

ד. במנחה מתפללים כמו בשאר מנחת יום טוב.

ואחר התפילה מוכרים המצוות של כל השנה[14], כמו[15] מי שיתן יין קידוש לבית הכנסת, ונרות של שבת ויום טוב, זה קונה מנורה זו וזה מנורה זו, וחיפוש[16], ושהיות[17], דהיינו מי שיקח סגן באם אין הבעל סגן[18] בבית הכנסת. והוצאה והכנסה, והגבהה, וגלילה, דהיינו באם שהשמש מכריז בכל השנה אחד משלושתן בעד סך כך וכך ואין שם אדם שמוסיף עליו, נשאר כל אחד (מרב) [מהם] לאותו שקנה אותו בליל שמחת תורה. והלבשה[19]. וכל וכל, דהיינו באם אין [בעל] השהיות בבית הכנסת או באם אין אחד מאלו הקונים בבית הכנסת זוכה הוא בהן. (ובפ"פ בבית הכנסת הישנה אין הסגן נמכר, רק הפרנסים מצווים שבעל הבית[20] יקח סגן שני חודשים אלו ופלוני יקח סגן שני חודשים אלו. א"כ מי שקנה שהיות זוכה בסגן אם אין הבעל הסגן בבית הכנסת. אבל בבית הכנסת החדש הסגן נמכר בכל פעם, ואין לבעל השהיות וכל וכל עסק בסגן, רק בשארי דברים שזכרתי).

גם נמכרים מצוות שהנשים עושות[21], דהיינו קיפול המפות[22] וכיבוד הבית הכנסת שקורין

9 רמב"ם הל' יו"ט פ"ו הי"ח.
10 שהיתה במקדש שמחה יתרה ועושים זכר לזה, וכשיש שמחה מיוחדת מצוה לשתף בה גם את העניים. [בקצת ראשונים ואחרונים נמצא ענין שמחת בית השואבה גם בשמיני עצרת, וראה מאמר מסכם של פרופ' שפיגל "האם נהגה שמחת בית השואבה בשמיני עצרת" במוריה אלול תשע"ה עמ' מג-נג].
11 יחזקאל מא, כב. וע"פ אבות פ"ג מ"ג.
12 לעיל עמ' עד סי' ב.
13 לעיל עמ' קיט סי' ב.
14 כך היה המנהג הקדום באשכנז, למכור בליל שמחת תורה את המצוות של כל השנה, ראה במנהגי מהרי"ל עמ' שעח, יוסף אומץ סי' תתרס ותתרסב, ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' יח וסי' קפו ובהערות שם.
15 במנהגי ורמיזא שם סי' יח מפורט במדוייק הרבה דברים שנהגו למכור וכללי המכירה והזכויות.
16 חיפוש המקום בספר תורה שבו צריכים לקרוא כעת הציבור, וגולל הספר תורה לשם. ראה על החיפוש במנהגי מהרי"ל עמ' קפח, מנהגי ר"א טירנא עמ' קלח, מקור חיים ח"ב עמ' רטו, רכ רכא ורכד, ומנהגי ורמיזא לר"י שמש תחילת סי' כ ובהגה שם.
17 ראה מנהגי ורמיזא שם ובהערה 6.
18 בעל הסגן הוא מי שמחליט מי יהיו הקרואים לתורה, ראה מנהגי ורמיזא סי' יז הערה 3.
19 ל"מ בספרי ההלכה והמנהגים מושג זה.
20 פלוני אחד מהקהילה.
21 מובא ענין זה בהרחבה במנהגי ורמיזא לר"י ורמיזא סוף סי' קפו: "מנהג נשים" וכו'.
22 מפה שבה כרכו את הספר תורה, כעין החגורה שבזמננו. "אחר הסרתה, המפה אינה מסודרת ואינה

(שול אויז קעהר[23]) בכל ערב שבת וערב יו"ט, קונין בעלי הנשים המהדרין. ובקהילות[24] קונין הנשים כמה וכמה בשותפות, וזוכה כל אחת מהשותפות לכבד מעט.

ה. ליל שמחת תורה אומרים מעריב את יום השמיני.

(כתב[25] הבית יוסף באו"ח סי' של"ט[26], אע"פ שאסור לרקוד בשבתות ויו"ט בשמחת תורה לכבוד התורה מותר, עכ"ד. וכתב מהרי"ק שורש מ'[27] בשם רב האי גאון[28], אבל לעשות מוגמר אסור. וכתב מג"א באו"ח סי' תרס"ט, ונ"ל דכל שכן שאסור לעבור פולוור[29] להשמיע קול לשמחה, וכן ראיתי שמיחו הגדולים אשר בארץ[30], עכ"ל. ורבים מעמי הארץ מתייהדים ומתחסדים בזה, וחושבים שעושים מידת חסידות, ובהדיא אמרו חז"ל לא עם הארץ חסיד[31]. ומה להם בשמחת תורה, הואיל דבכל השנה אין להם חלק בתורת ה'[32]. ואפשר[33] שסמכו לשמוח מתוך שמחה שמסיימים התורה, אבל תשובתם בצידם במה שמתחילין בו ביום מבראשית, ושמחה מה זו עושה להם).

מברכים זמן בקידוש, מספיקא דיומא[34].

ו. יוצר אשרי העם. אופן אשריך[35]. זולת אז בקשוב עניו, בקול בכי קצת[36]. עולין לדוכן[37]. בשעת הוצאת ספרי תורה אומרים הפסוקים אתה הראית וגו', החזן בתחילה והקהל חוזרים לומר כל פסוק אחריו[38]. על הכל בניגון[39], ובכל השנה אומרים אותו בלחש[40].

נוחה לכריכה חוזרת סביב הספר בעת גלילתו. אין מושיטין לגולל מפה פתוחה, כי אם מפה גלולה סביב עצמה מסופה לתחילתה, באופן שתהא נוחה לכריכה סביב הספר" (מאמר הרב"ש המבורגר שליט"א, "קיפול, הושטה ועץ חיים", אור ישראל מונסי, י"ב, עמ' קלד ואילך).

23 = לטאטא את בית הכנסת.

24 בני העיר, להבדיל מבני הישובים, ראה לעיל עמ' קנז סי' כב ועוד.

25 משמע מכל הדיון כאן שהיתה שמחה בהקפות וריקודים וכו' כבר בלילה, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קפז והערות 1, 6.

26 בשם המהרי"ק שלקמן.

27 כ"ה במ"א שלקמן, וצ"ל סי' ט.

28 הו"ד בספר מאה שערים לרי"צ גיאות סוף הל' לולב.

29 = אבק שריפה.

30 ראה על הדלקת האש והמדורות בשמחת תורה, במנהגי מהרי"ל עמ' שעו-שעז ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רכט-רלא ובהערות שם, ובספר יש מנחילין סי' רלא.

31 אבות פ"ב מ"ה.

32 [מה שמקפיד עליהם כאן הוא מחמת הקלתם באיסורים שונים, כמבואר]. וידוע ליישב תמיהה זו, שעמי הארץ שמחים בשמחת אלו שלמדו תורה. ועוד, שהתורה שייכת גם להם, "מורשה קהילת יעקב". וביחוד תורה שבכתב, שכולם שומעים קריאתה כל השנה. וראה הליכות שלמה לגרשז"א על סוכות עמ' רנד, וכן בספר יום יום חג (לרב ישראל הס, ירושלים תשנ"ה) עמ' 235-241.

33 מכאן כותב בלשון בדיחותא.

34 שו"ע סי' תרסט.

35 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קפח הערה 3.

36 מפני שעוסק במיתת מרע"ה.

37 ראה בהרחבה בספר תולדות חג שמחת תורה (יערי) פכ"ו: "ברכת כהנים בשמחת תורה".

38 מנהגי מהרי"ל עמ' שפט.

39 של יו"ט (מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רכב). במנהגי מהרי"ל עמ' שפט: "ופותח ש"ץ קול רם על הכל".

40 ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' נה ועמ' נט והערה 6 שם.

וקורין וזאת הברכה, ועושין הוספות כל כמה שרוצים, וחוזרים וקורין מה שקראו כבר[41]. אבל מן מעונה אלוהי קדם השייך לחתן תורה אין קורין לשום אחר, רק הוא זוכה בפרשה זו לבד. וכל עוד שהחזן קורא מוציאין כל ספרי תורה וקורין בכל אחת מעט וחוזרין ומכניסין אותן להיכל[42].

קורין לחתן תורה מרשות האל. לחתן בראשית קורין בספר תורה שני בפרשת בראשית עד ברא אלהים לעשות, וקורין אותו בתחילה מרשות אלהי האלהים וכו'. וכשמגיע הש"צ לויהי ערב שבמעשה כל יום קורין הקהל תחילה[43], והחזן חוזר וקורא. וכשמגיע לויהי ערב ויהי בוקר יום הששי קורין אותו עד ברא אלהים לעשות[44], והחזן חוזר וקורא.

החתן התורה זוכה בגלילה לספר תורה ראשונה, והחתן בראשית בשניה, והחזן בשלישית[45]. והמפטיר קורא בשלישית כאתמול. ומפטירין ויהי אחרי מות משה[46], כמו שסידר רב האי גאון[47], ודלא כתוס' במגילה דף ל"א[48] בד"ה למחר.

במוסף[49] לפי שמנהג הרבה בני אדם לאכול ולשתות בשמחת תורה בשעת קריאת ספר תורה[50] יזהר כל כהן שלא לאכול ולשתות[51], ואם אכל או שתה ילך חוץ לבית הכנסת כשעולין לדוכן[52].

חתן תורה וחתן בראשית עושין סעודה לבני החברא[53]. ואם הוא ערב שבת יזהרו שלא ישתכרו, כדי שלא יבטלו סעודת ליל שבת[54].

סליק בעזרת השם

41 מנהגי מהרי"ל עמ' שפט שכך נהגו ברוב מקומות, ורמ"א סי' תרסט. וכ"כ לעיל עמ' קלח סי' י. מנהג זה לא נהגו בכל קהילות אשכנז, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קפח הערה 20.

42 מובא גם אצל מנהגי ורמיזא לר"י שמש עמ' רכא-רכב.

43 יתכן שספרנו הוא מקור ראשוני למנהג זה הנפוץ בזמננו, ראה בספר "תולדות חג שמחת תורה" (יערי) עמ' 82.

44 ראה על מנהג זה במנהגי מהרי"ל עמ' שפט שנו"ס אות ח ובלבוש סי' תרסט. [ובמנהגי ורמיזא לר"י שמש שם כתב שרק החתן בראשית קורא תחילה לפני החזן, ועיי"ש הערות 23-22].

45 ראה מנהגי אמשטרדם (מכון ירושלים) עמ' קלד סע' י אות ה ובמצויין שם בהערה 4.

46 יהושע א.

47 מובא בתוס' שלקמן.

48 עמ' א.

49 שנהגו לעלות לדוכן, ולא כמקומות שנהגו לא לעלות לדוכן במוסף שמחת תורה, ראה מנהגי ר"א טירנא עמ' קלט-קמ ומנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קצ והערה 2.

50 גם לפני תפילת מוסף, וראה במאמר הרב יחיאל גולדהובר "בענין הפסקת קידוש בתפילה" (צהר י"ד עמ' תז-תיג). כן משמע גם בפוסקים אחרים שדברו על נשיאת כפים בשמחת תורה והזכירו "שכיחי שכרות", ראה לבוש סי' תרסט ועוד.

51 שו"ע סי' קכח סע' לח. הקפידא היא על שתוי יין או שיכור משאר דברים המשכרים, ומה שהזכיר כאן אכילה צ"ל שהכוונה למאכלים המשכרים כמו דבלה או תמרה וכו', ראה ברמב"ם הל' ביאת המקדש פ"א הלכות ב-ג, וראה בספר ואני אברכם עמ' קצד ובספר פסקי תשובות סי' קכח אות פ ובהערה 352.

52 וראה בצאן הנחלות שחמיו הר"י מילר חלק על פסק זה, ועיי"ש בהערה.

53 [ראה על החברות השונות לדבר מצוה ע"פ המפתח בסוף ספרנו]. רמ"א סי' תרסט. משמע שכוונתו לסעודה ממש, ודוקא עבור החברא, וראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש סי' קצב והערה 10 וסי' קצג.

54 יוסף אומץ סי' תתרסד.

שיר חדש לאומרו
כשנותנים ספר תורה לבית הכנסת

מיוסד על פי א"ב, ועל שמו של המייסד יוסף, הוא המסביר והמנהיג. ויש בו מ"ב חרוזות, על שם ודברת ב"ם [דברים ו, ז], ובכל חרוז חמישה בתים נגד חמישה חומשי תורה, ינגנום החזנים. והבית השישי יענו הקהל בקול על כל חרוז וחרוז. והוא כולל אחדותו יתברך כמבואר.

א. אשירה נא לדודי שירה
על שנתן לנו את התורה
ובה נכללו מצות ה' ברה
כמנין יראת"ת ה' טהורה
אנכי ולא יהיה לך שמענו מפי הגבורה
הוא אלהינו אין אחר

ב. בטרם הרים יולדו
ופני תהום נתלכדו
פקוד"י ה' אלפיים שנה נפקד"ו
ופנ"י לביא נתפרדו
מנשמת אלוה נאבדו
הוא אלהינו אין אחר

א. **אשירה וכו'** פסוק הוא ישעיה ה' (א), פירש רש"י סוכה דף מט (ע"א, ד"ה לידידי) לידידי זה הקב"ה, בשבילו אני משוררו וכו', עיי"ש. ועיין במנחות דף נ"ג (ע"א). **כמנין יראת"ת וגו'** תרי"א מצוות, על דרך תור"ה ציוה לנו משה (דברים לג, ד), ושנים הנותרים הם אנכי ולא יהיה לך וכו' (מכות כא ע"ב). **הגבורה. הוא אלהינו** סיפא פירוש לרישא.

ב. **בטרם הרים יולדו** פסוק הוא תהילים צ' (ב), ומושאל הוא לכאן במקום בטרם הרים הטבעו, משלי ח' (כה). **ופני תהום נתלכדו** איוב ל"ח (ל). **פקודי ה' נפקדו** הראשון לשון ציווי כמו שמפורש בקרא תהילים י"ט (ט), והשני לשון פקדון, ורצוני שהתורה היתה גנוזה בתוך חיקו יתברך אלפיים שנים קודם בריאת עולם, כדכתיב ואהיה שעשועים יום יום, משלי ח' (ל). **ופני לביא וגו'** באיוב ד' (יא) כתיב ובני לביא בבי"ת, ואני כתבתי ופני, על שם הגמרא בחגיגה סוף דף י"ג אשר קומטו ולא עת אלו תתקע"ד דורות וכו' עמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור, [והן] הן עזי פנים שבדור, וזו כוונתי הכא ופני לביא, כי העזות מיוחס אל החיות, כמו הוי עז כנמר (אבות ה, כ). **נתפרדו** מאלה נפרדו העזי פנים. **מנשמת אלוה נאבדו** איוב ד' (ט), וענינו כאן שלא קיבלו את התורה. **הוא אלהינו** מוסב על אלוה שאמרנו.

ג. **גבר** עלינו חסדו
שהכל ברא לכבודו
ועל הארץ נתן הדרו והודו
למען דעת כי נשגב שמו לבדו
לכן בכל לבבינו נייחדו
הוא אלהינו אין אחר

ד. **דבק** רגבים רגבי נחל נובע מקור חכמה
ויצא לצורף כלי יוצר האדם מן האדמה
ויפח באפיו רוח ונשמה
באור פני מלך חיים הכהה פני חמה
למען יכיר את מעבדו לעבדו באימה
הוא אלהינו אין אחר

ה. **הוא** לא כן ידמה ולא כן יחשוב בליבו
גברא דנשי קטלוהו נקטף עודנו באיבו
נפ"ל אש"ת בל חזה שמ"ש לטמון עוונו בחובו
כי נחבא לברוח עד שהמלך במסיבו
ואמר כי אין אלוה בקרבו
הוא אלהינו אין אחר

ג. **הדרו והודו** דכתיב (שמות יט, כ) וירד ה' על הר סיני. וכל זה כדי להראות **כי נשגב שמו לבדו**, כדאיתא בפרקי רבי אליעזר (ראה דברים רבה ב, לב) פתח הקב"ה שמים והראה כי אין עוד מלבדו.

ד. **דבק רגבים וכו'** פסוקים אלו מורכבים, ורגבים ידובקו, איוב ל"ח (לח), מתקו לו רגבי נחל, שם כ"א (לג), נחל נובע מקור חכמה, משלי י"ח (ד), ושלשלתים גבי הדדי. ורצוני על בריאת אדם הראשון שנטל הקב"ה עפר ממקום המקדש שלמטה (בראשית רבה יד, ח), ומתחת כסא הכבוד (בשמו"ר יג, א נאמר כן על בריאת הארץ, ולא על בריאת האדם) שהוא מכוון נגד בית המקדש שלמעלה, ולמה עשה כן, כדי שיהא נובע מקור חכמה על כן לקחוהו ממקום קדוש, ועל דרך אוירא דארץ ישראל מחכים (ב"ב קנח ע"ב). ויצא וכו' גם זה מורכב, ויצא לצורף כלי, משלי כ"ה (ד), כל כלי יוצר, ישעיה נ"ד (י), וייצר ה' אלהים מן האדמה, בראשית ב' (ז). ורצוני הכא צרף הקב"ה רגבים אלו וייצר ממנו אדם. **באור פני מלך חיים** משלי ט"ז (טו). ורצוני הכא במה שכתבתי אחר כך **הכהה פני חמה** על מה שמצינו בב"ב דף נ"ח (ע"א) אמר רבי בנאה אני ראיתי שני עקביו של אדם הראשון, והיו דומין לשני גלגלי חמה. ובמדרש (ויקרא רבה כ, ב) איתא שעקיביו של אדם הראשון הכהו פני חמה.

ה. **הוא לא כן וגו'** ישעיה י' (ז). **גברא דנשי קטלוהו** לשון הגמרא בב"מ דף צ"ז (ע"א) פירש רש"י ברוב תשמיש, אף כאן שהוליד רוחין ושדין ולילין (עירובין יח ע"ב), או שהמית[ת]ו חוה בהסיתה אותו לאכול מעץ הדעת. **נקטף עודנו באבו** איוב ח' (יב). **נפל אשת בל חזה שמש** תהילים נ"ח (ט), ורצוני הכא אשתו הביאתו לנפילה זו, ומה היא הנפילה, בל חזה שמש, שמתחילה היה שופריה מכהה פני חמה כמו שכתבתי בסימן ד', ואחר כך לא

ו. **והב** בסופה סף רעל
השקה קין להבל במרד ובמעל
בהיותם בשדה מגן גבורים נגעל
וישעה אל עושהו וקורא אל על
ואל מנחתו לא שעה כי דלתות העליה בעדו נעל
הוא אלהינו אין אחר

ז. **זרים** עריצי גוים זרם על פני המים
הפסל נסך חרש וחושב בתכלי"ת שדי בורא ארץ ושמים
שתופ"ת קדים קדמונו של עולם עמו מקור חיים
בני נכר יכחשו יכירו לתת לו פי שנים
אשרי אנוש יוכיחנו אל ארך אפים
הוא אלהינו אין אחר

חזה שמש, שאמר אוי לי שסרחתי, עיין בע"ז דף ח' (ע"א) וחולין דף ס' (ע"א). **לטמון עוונו בחובו** איוב ל"א (לג), והבאתיהו לכאן מפני שכתבתי לעיל מיניה נפל אשת בלשון נפילה נופל עליו לשון הטמנה, על דרך או כנפל טמון לא אהיה, איוב ג' (טז), ורצוני הכא העוון הזה הוא טמון ושמור לדורות, שכל העוונות באות מעטיו של נחש הקדמוני. **כי נחבא לברוח** על שם הכתוב למה נחבאת לברוח, בראשית ל"א (כז). **עד שהמלך במסבו** שיר א' (יב), וקאי שם על מעשה עגל (ראה שבת פח ע"ב), ומלך קאי על הקב"ה, ורצוני הכא על חטא אדם שהיה בגן עדן כמלך בגדוד (ראה סנהדרין נט ע"ב). **ואמר כי אין אלוה בקרבו** אתיא כמאן דאמר אדם הראשון מין היה, סנהדרין דף (נ"ט) (לח ע"ב).

ו. **והב בסופה סף רעל** לשון נופל על לשון, ופירושו כמו יהב, עיין מה שכתב רש"י בפרשת חוקת (כא, יד). ורצוני הכא נתן קין להבל כוס התרעלה. **מגן גיבורים נגעל** שמואל ב' א' (כא), והוא קינה על מיתת שאול, שלא נמשח המגן בשמן ומתוך כך נכנס החרב דרך המגן, אף כאן כדעתייהו דיש אומרים בבראשית רבה פרשה כ"ב (ח) שנתבונן קין מהיכן שחט אביו את הפר וכו', עיי"ש. ומה שכתבתי גיבורים לשון רבים הוא גם כן על פי המדרש (שם) ויקם קין (בראשית ד, ח) אמר רבי יוחנן הבל היה גיבור מקין, שאין תלמוד לומר ויקם אלא מלמד שהיה נתון תחתיו. **וישעה אל עושהו** ישעיה י"ז (ז). **וקרא אל על** הושע י"א (ז), רצוני קין עשה תשובה. **דלתות העליה** פתחי תשובה. **בעדו נעל** שלא עשתה לו אלא מחצה (ראה ויקרא רבה י', ה), ותפסתי בלשון הפסוק שופטים ג' (כג).

ז. **זרים עריצי גוים** (ירמיה) [יחזקאל] כ"ח (ז). **זרם על פני המים** על שם הכתוב ויזר על פני המים, שמות ל"ב (כ), ורצוני על דור אנוש, אף על פי שלא דנם במים הבאתי פסוק זה מפני שכתוב אצל מעשה עגל, וגם הם היה דעתם על עבודה זרה. **הפסל נסך וכו'** מורכב משלושה פסוקים, הפסל נסך חרש (ישעיה מ, יט), וחושב וגו' בתכלת, שמות ל"ה (לה), (ב)תכלית שדי, איוב י"א (ז). **שתופות קדים** מושאל מן שדופות קדים, בראשית מ"א (ו), רצוני שעבדו השם בשיתוף, וזהו שסיימתי **בני נכר יכחשו** תהילים י"ח (מה). **יכירו לתת לו פי שנים** שמשתי בפסוק יכירו (דברים כא, יז) מפני שכתבתי לעיל מיניה בני נכר וגו', וההתנכרות וההיכרות עם שהם שני הפכים הם משורש אחד, ששניהם שרשם נכר. **אשרי אנוש יוכיחנו וכו'** איוב ה' (יז).

ח. חן מצא נח איש צדיק תמים מוצל מחבול
השחית כל בשר את דרכו עשו פסילים וסגדו לבול
בני התערובות תבל עשו בכל מיני השחתה ובלבול
וימחו מן הארץ נגד השמש והירח בירח בול
ויסגור ה' בעדו מפני מי המבול
הוא אלהינו אין אחר

ט. **טורי** גזית מעשה לבנת הספיר מגדל ובירניות
לא לאדם הבירה כמגדל דוד בנוי לתלפיות
כי אם להזכיר שם ה' כשנים קדמוניות
והם חשבו לרעה לעשות להם שם בארץ גולת תחתיות
שם בלל ה' את שפתם פלג לשונם חרב פפיות
הוא אלהינו אין אחר

י. **יגע** ורפה ידים היה תרח
רופא אלילי כסף זהב וכל ראש מוקרח
תועבת ה' אשר שנא היו עליו לטורח
ממנו פרי נמצא בימיו צדיק פרח
מי העיר והאיר צדק ממזרח
הוא אלהינו אין אחר

ח. **וסגדו לבול** ישעיה מ"ד (יט), רצוני הכא על דור המבול שעבדו עבודה זרה, כמו שדרשו רז"ל בסנהדרין דף ק"ח (ע"א, ושם נז ע"א) כי השחית זה עבודה זרה וזנות, וזהו שכתבתי אחר כך **בני התערובות תבל עשו וגו'** היינו זנות (ראה ויקרא כ, יב). **בני התערובות** מלכים ב' י"ד (יד). **ויסגור ה'** את התיבה. **בעדו** בעד נח.

ט. **טורי גזית** מלכים א' ו' (לו). **כמעשה לבנת הספיר** שמות כ"ד (י). **ובירניות** היינו מגדל, עיין ד"ה ב' י"ז (יב). **לא לאדם הבירה** שם א' (כט, א), ורצוני לא יתכן שהאדם יעשה בירה לצרכו כי אם לצורך גבוה, וזהו שסיימתי **כמגדל דוד** שיר ד' (ד), ורצוני הכא על דור הפלגה שבנו מגדל. **לעשות להם שם** כדכתיב בראשית י"א (ד). **גולת תחתית** שופטים א' (טו). **פלג לשונם** תהילים נ"ה (י). ועל שסיימתי לשונם נופל עליו **[חרב] פפיות** כדכתיב ולשונם חרב חדה, תהילים נ"ז (ה), שננו כחרב לשונם, שם ס"ד (ד). ומה שהוצאתיהו בלשון פלג, ולא כתבתי לשון בלילה לחוד כדכתיב (בראשית יא, ט) כי שם בלל, היינו מפני שכתבתי תיבת גולת הנופל על המים עיין שופטים א' (טו), ותיבת פלג נופל נמי [על] המים דכתיב פלגי מים, תהילים א' (ג), ועיין מה שכתבתי סימן י"ב.

י. **יגע ורפה ידים** שמואל ב' י"ז (ב). **היה תרח** ר"ל שכל יגיעו היה לריק ולהבל. ולשון רפה ידים נופל על מה שכתבתי אחר כך **רופא אלילי כסף וזהב** פסוק הוא איוב י"ג (ד) רופאי אליל כולכם, עיין מה שכתב רש"י שם ובחולין דף (קי"א) (קכא ע"א), ובישעיה ב' (כ) כתיב אלילי כספו ואלילי זהבו. רצוני שהיה עובד עבודה זרה, כדכתיב תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים, יהושע כ"ד (ב). ומה שזכרתי לשון רפואה יתבאר

יא. **כהן** לאל עליון אוד מוצל מאש אור כשדים
אשר פקד פקודי ה' מזהב ומפז נחמדים
מהיר צדק יקראהו לרגלו מפאת קדים
חתן דמים למולות כי כל משפטו [ל]נגד מזל מאדים
ועל זה ליה אנו מקלסים וליה אנו מודים
הוא אלהינו אין אחר

יב. **למד** את העם דעת ותבונה
עמים תחתיו נפלו כי אין בפיהם נכונה
וירדוף אחריהם עד דן בנשק מגן וצנה
אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה
וממשכילי עם יבינו יריעו לאלהים בקול רנה
הוא אלהינו אין אחר

בסמוך. **כל ראש מוקרח** יחזקאל כ"ט (יח), רצוני על דרך מה שאמרו בבראשית רבה פרשה ל"ח (יג) תרח מוכר צלמים הוי, חד זמן נפק לחד אתר והושיב אברהם מוכר תחתיו כו' נסב בוקלסא ותברון, יעויין שם. **תועבת ה' אשר שנא** דברים יב (לא). **היו עליו לטורח** ישעיה א' (יד), ופירוש עליו על השם ברוך הוא. **ממנו פרי נמצא** הושע י"ד (ט), וקאי הכא על אברהם. **בימיו צדיק פרח** תהילים ע"ב (ז). **מי העיר וכו'** בישעיה מ"א (ב) כתיב העיר בעי'ן, ואני כתבתיהו גם כן באל'ף להיותו לשון נופל על לשון, ורומז על מה שאמרו ביומא דף כ"ח (ע"א) ובפרק ג' דתמיד (מ"א) האיר פני כל המזרח וכו'. ועיין בשבת דף (קי"ג) (קנו ע"ב) שדרשו שם פסוק זה על אברהם.

יא. **כהן לאל עליון** בראשית י"ד (יח), ובבראשית רבה פרשה (מ"ז) (מו, ה) ומדרש ילקוט תהילים (קי"א) (קי, רמז תתסט) אמרו, כתיב (תהילים קי, ד) נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם, אמר רבי ישמעאל אברהם כהן גדול היה. **אוד מוצל מאש** זכריה ג' (ב). **אור כשדים** כמו שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, בראשית ט"ו (ז), ואיתא בתנא דבי אליהו (זוטא פרק כה) כפתוהו ועקדוהו לאברהם והקיפו לו (חצים) [עצים] מארבע רוחותיו כו'. **אשר פקד כו'** על דרך מה שאמרו ביומא דף כ"ח (ע"ב) קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר (בראשית כו, ה) עקב אשר שמע אברהם בקולי. ובילקוט תהילים י"ט (רמז תרעו) איתא אמרו כתיב (תהילים שם יא) הנחמדים מזהב ומפז רב, כל מי ששמר את התורה עד עקב הוא רב, ודוק. **מהיר צדק** ישעיה ט"ז (ה). **צדק יקראהו וגו'** שם מ"א (ב), וקאי על אברהם כמו שכתבתי לעיל. **מפאת קדים** יחזקאל מ"ח (ב), ורצוני מצד מזרח, כדכתיב (ישעיה שם) מי העיר ממזרח. **חתן דמים למולות** שמות ד' (כה), והלשון מושאל לכאן מפני שאברהם היה הראשון לנמולים. **כי כל משפטו לנגד מזל מאדים** כמו שנאמר (שמות י, י) כי רעה נגד פניכם, כשחטאו בעגל אמר משה (שם לב, יב) למה יאמרו הגוים ברעה הוציאם וגו', מיד וינחם ה' על הרעה והפכו לדם מילה (רש"י שם י, י; ילקו"ש כי תשא רמז שצב), והמפרשים (ראה רבנו בחיי שם) פרשו שרעה זו הוא מזל מאדים, ודוק. **ועל זה ליה אנו וכו'** סוכה דף מ"ה (ע"א).

יב. **למד את העם דעת** קהלת י"ב (ט), וכוונתי כאן שאברהם הודיע לכל באי עולם לדעת את ה', כמו שאמרו בילקוט ישעיה מ"א (רמז תעז) מי העיר ממזרח, ישנים היו אומות העולם מלבוא תחת כנפיו של הקב"ה ואברהם העירן, דוק. **עמים תחתיו וגו'** תהילים מ"ה (ו), ובילקוט שם (רמז תשנ) כל הפסוקים שלפניו ולפני פניו ושלאחריו נדרשים כולם על אברהם. וכוונתי הכא על ארבע מלכיות שנלחם עמהם אברהם כמ"ש אחר כך. **כי**

יג. **מהיר במלאכתו ובהליכתו יונק עם איש שיבה**
ויעקוד את יצחק בנו בעבותות אהבה
נפשו קשורה בנפשו הדפו בלא איבה
ויבן שם מזבח לאלהי אמת ויצ"ב מציבה
בעבור נסותו בא האלהים חשבה לטובה
הוא אלהינו אין אחר

יד. **נשיא** אלהים אברהם הזקן וישי"ש כי מצא קבר
אשר קנה בארבע מאות שקל כסף לסוחר עובר

אין בפיהם נכונה תהילים ה' (י), על דרך מה שאמרו בבראשית רבה פרשה (מ"א) (מב, א) חרב פתחו רשעים זה אמרפל וחביריו כו', להפיל עני ואביון זה לוט, לטבוח ישרי דרך זה אברהם. **וירדוף אחריהם עד דן** בראשית (ט"ו) (יד, יד), ועל דרך מה שנאמר דן דין עני ואביון, ירמיה כ"ב (טז). **בנשק ומגן כו'** על שם הכתוב והשיקו בנשק ומגן וגו', יחזקאל ל"ט (ט). בנשק נופל על לשון ובן משק ביתי (בראשית טו, ב), ודרשו חז"ל (בראשית רבה מג, ב) וירק את חניכיו (שם יד, יד) זה אליעזר, וירק, בכלי זיין הוריקן כמה דאת אמר (תהילים לה, ג) הרק חנית וגו'. **אבן מאסו וגו'** בפרקי רבי אליעזר (פרק כד) הובא בילקוט לך לך רמז ס"ב בענין דור הפלגה זו לשונו, אם נפלה לבנה היו יושבים ובוכים, ואמרו אוי לנו אימתי תעלה אחרת תחתיה, עמד אברהם והלעיג בם וקללם בשם המפורש, שנאמר (תהילים נה, י) בלע ה' פלג לשונם, ומאסו את דבריו כאבן מושלכת על גבי קרקע, ועליו הכתוב אומר (שם קיח, כב) אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה. עיין שם ותרוה צמאך, וקצרה היריעה מהכיל, ותוכן דבריו שם אמרפל זה נמרוד, וזה הוא שכתבתי לעיל בחרוז זה כי אין בפיהם נכונה, ועיין מה שכתבתי שם. **ומשכילי עם יבינו** דניאל י"א (לג), רצוני ילמדו מאברהם, שלא היה לו ממי ללמוד ואף על פי כן עבד את השם. **יריעו גו'** תהילים מ"ז (ב), רצוני על דרך גמרא דסוטה דף י' (ע"א) ויקרא שם בשם ה' אל עולם וכו' (אמר ריש לקיש אל תיקרי ויקרא אלא ויקריא, מלמד שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב) עיי"ש, וזה הוא שכתבתי **הוא אלהינו וכו'**.

יג. **מהיר במלאכתו** משלי כ"ב (כט), ועל דרך גמרא דפסחים דף ד' (ע"א) זריזין מקדימין למצוות שנאמר (בראשית כב, ג) וישכם אברהם בבוקר. **יונק עם איש שיבה** דברים ל"ב (כה), רצוני אברהם ויצחק שניהם מתכוונים לדבר אחד, כמו שאמרו בילקוט (וירא) רמז ק"א וילכו שניהם יחדיו, זה ליעקד וכו', עיי"ש. וזה הוא שכתבתי אחר כך **ויעקוד וכו' בעבותות אהבה** הושע י"א (ד), על דרך מה שאמרו בילקוט אמר לו יצחק, אבא אוסרני וכו', עיי"ש. **נפשו קשורה בנפשו** בראשית מ"ד (ל), וכוונתי על דרך מה שאמרו בילקוט עיני אברהם ביצחק ועיני יצחק בשמי שמים. **הדפו בלא איבה** במדבר ל"ה (כב), ובילקוט רמז ק"א ויאמר אבי וגו' למה אבי ב' פעמים, כדי שיתמלא עליו רחמים וכו', וק"ל. **ויבן וכו'** בראשית כ"ה (כו). **ואלהי אמת ויצב** על שם הכתוב ד"ה ב' ט"ו (ג). ויציב גם הוא לשון אמת עיין דניאל ו' (יג), וכאן נקשר עם מה שלמטה ויצב מצבה. **בעבור נסותו** שמות כ' (יז), על שם האמור ילקוט רמז צ"ו, אמר הקב"ה הרבה נסיונות ניסיתיך ועמדת בכולן, בבקשה ממך עמוד לי בנסיון זה. וזהו מה שכתבתי אחר כך **אלהים חשבה לטובה** בראשית נ' (כ), ורצוני על דרך המדרש בראשית רבה פרשה (י"ז) (נו, ח) אמר ליה אסקיתיה אחתיניה כו', וק"ל.

יד. **נשיא כו'** בראשית כ"ג (ו). **הזקן וישיש** לשון מורדף הוא על שם הכתוב זקן וישיש, ד"ה ב' ל"ו (יז), ונקשר עם מה שלמטה, **וישיש כי מצא קבר** איוב ג' (כב), ועיין בחלק דף קי"א (ע"א). **מיד עפרן החוטא** מושאל מן עפרן

מיד עפרון החוט"א חומס נפשו לאיש משחית הוא חבר
נבהל להון איש רע עין ואיש חמסים השוד והשבר
והאלהים נסה את אברהם בטלטלה גבר
הוא אלהינו אין אחר

טו. **סמוך** לבו לא יירא מחרב הוחדה וגם מרוטה
אשר ביד אביו לטבח מעוטה
כשה לטבח יוב"ל ישלח שרשיו למעלה ולמטה
והיה פריו למאכל ויאכילהו מחלב חטה
ויקרא ה' למקום ההוא ירושלים אהל בל יצען שם נטה
הוא אלהינו אין אחר

טז. **עין** תלעג לאב במעשה תעתועים
במטאט"א השמד במות און שבר פושעים
ציד הרמאי בפיו לשון תרמית מצוד רעים
הוות בקרבו תוך ומרמה סוד מרעים

החתי (בראשית כג, י). **חוטא חומס נפשו** משלי ח' (לו), ועינינו כאן על דרך המדרש בראשית רבה פרשה נ"ח (ז) נבהל להון איש רע עין זה עפרן וכו', ולא ידע כי חסר יבואנו, עפרן חסר כתיב. ויהיה החוטא שכתבתי כאן מלשון אני ובני שלמה חטאים, מלכים א' א' (כא), לשון חסרון. **נבהל להון** משלי כ"ח (כב), ופרשתיהו במאמר הקודם. **איש חמסים** תהילים ק"מ (ב). **השוד והשבר** ישעיה נ"א (יט), רצוני השוד היינו שלקח ממנו ארבע מאות שקל כסף, וזה גרם השבר שנשבר ממנו הוא'ו. **טלטלה וגו'** ישעיה כ"ב (יז), ורצוני על לך לך מארצך (בראשית יב, א).

טו. **סמוך לבו** תהילים קי"ב (ח). **הוחדה כו'** יחזקאל כ"א (יד), והוא לשון חדוד והשחזה. **בתוך נדנה** על שם הכתוב וישב חברו אל נדנה, ד"ה א' כ"א (כז), ופירושו נרתק. **מעוטה** לשון עטיפה, עיין יחזקאל כ"א (כ). **כשה לטבח יובל** ישעיה נ"ג (ז), פירושו לשון הליכה והבאה. **יובל ישלח שרשיו** ירמיה י"ז (ח), ותיבת יובל משמש אני בו למעלה ולמטה. **למעלה ולמטה** עיין ישעיה ל"ז (לא), ויבואר כאן על דרך מה שאמרו בילקוט (וירא) רמז ק"א כל מה שהיה אברהם עוקד את יצחק בנו מלמטה, כך היה הקב"ה כופת שריהם של אומות העולם מלמעלה כו', ודוק. **והיה פריו למאכל** יחזקאל מ"ז (יב), ורצוני על דרך מה שאמרו חז"ל (בראשית רבה נו, ג) ויקח את המאכלת, מפני שישראל אוכלים מתן שכרה נקרא מאכלת. **ויאכילהו מחלב חטה** תהילים פ"א (יז). **ויקרא ה'** אמרו חז"ל (בראשית רבה שם, י) אברהם קרא אותו יראה, ושם בן נח קרא אותו שלם כו', הריני קורא אותו כמו שקראו שניהם, ירושלים יראה שלם כו'.

טז. **עין תלעג לאב** משלי ל' (יז), וקאי על עשו שהיה יודע ציד (בראשית כה, כז) לרמות את אביו בפיו, ושואל אבא היאך מעשרין את התבן, כסבור אביו שהוא מדקדק במצות (רש"י שם; בראשית רבה סג, י). וזהו מה שכתבתי אחר כך **במעשה תעתועים** ירמיה י' (טו). **במטאטא השמד** ישעיה י"ד (כג), ונופל על תעתועים, ורצוני הכא על דרך מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צב ע"א) כל המחליף דבורו כאלו עובד עבודה זרה, כתיב הכא והייתי בעיניו כמתעתע וכו'. **במות און** הושע י' (ה). **שבר פושעים** ישעיה א' (כח), וזהו ביאור על מה שכתבתי לפני זה, וק"ל.

יקוב הדיין את הר עשו ועלו לציון מושיעים
הוא אלהינו אין אחר

יז. **פה** חנף משחית את נחלתו
ולשון צדיק כסף נבחר כי לקח את בכורתו
הקטן יהיה לאלו"ף יסגא אחריתו
וחובל עול מפני שמן איש כברכתו
כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו
הוא אלהינו אין אחר

יח. **צדיק** מתהלך בתומו ול"ו בינת אדם
לוקח בנות לב"ן ימשול באדמד"ם
ימינו תמצא שונאיו שם בנימן צעיר רודם
והיה כאסוף בני אסף על מעמדם
דודי הנה זה בא עד בית אלהים ידדם
הוא אלהינו אין אחר

יז. **פה חנף** [משלי] י"א (ט), וקאי על עשו אשר פער פיו לבלי חק, כמו שאמרו בילקוט (וישלח) רמז ק"ט על פסוק הלעיטני נא, ועל ידי זה השחית את נחלתו זה עולם הבא, כדאיתא בפרקי דרבי אליעזר (הובא בילקו"ש תולדות רמז קיא) מכרה כיום וגו' אמרו כשהיו יעקב ועשו במעי אמן אמר לו יעקב, אחי שני עולמות יש וכו' ע"ש. **ולשון צדיק כו'** משלי י' (כ), וזה קאי על יעקב כי לפתות את עשו בא, ובלשונו יחשב ככסף נבחר כו'. **הקטן יהיה לאלוף** מושאל מפסוק הקטן יהיה לאלף, ישעיה ס' (כב). **יסגא אחריתו** איוב ח' (ז), ואיתא שם בילקוט (רמז תתקד) אתה מוצא כל המצטער בתחילה נח לו בסופו, יעקב מצטער בנערותו כו'. **וחובל עול מפני שמן** ישעיה י' (כז), ודרשו חז"ל בחלק דף צ"ד (ע"ב) על סנחריב וחזקיהו, עיי"ש לפי ענינו. וכהאי גונא יש לדרשו לפי ענינו על יעקב ועשו, וחובל עולו של עשו שיש לו על יעקב, מפני שמנו של יעקב, היינו התורה הנמשלת לחמשה משקין (דברים רבה ז, ג) אגוני מגינה ואצולי מצלה (סוטה כא ע"א), ועל דרך הקול קול יעקב והידים ידי עשו, בזמן שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו (בראשית רבה סה, כ). וזה הוא שכתבתי אחר כך איש כברכתו. **כי יעקב בחר** תהילים קל"ה (ד).

יח. **צדיק מתהלך בתומו** על שם הכתוב (בראשית כה, כז) ויעקב איש תם, ועיין מה שכתב רש"י שם, וזה הוא שכתבתי **ולו בינת אדם** על שם הכתוב משלי ל' (ב), והצגתיהו בוא'ו בחלוף אהוי. **לוקח בנות לבן** זה יעקב. **באדמדם** זה עשו אדמוני. **ימינו תמצא כו'** תהילים (ס"ח) (כ"א, ט). ויש לפרשו לפי ענינו הכא על דרך מה שאמרו בילקוט (וזאת הברכה) רמז תתקנ"ז, מפני מה זכה בנימין ששרה שכינה בחלקו משל למלך כו', עיי"ש (משל למלך שהיו לו בנים הרבה, משהגדילו הלך כל אחד ואחד ותפס את מקומו, קטן שבכולם היה אביו אוהבו אוכל ושותה עמו נכנס נשען עליו יוצא נשען עליו, כך בנימין הצדיק קטן של שבטים היה והיה יעקב אבינו אוכל ושותה עמו נשען עליו ויוצא נשען עליו ונכנס, אמר הקב"ה מקום שסמך צדיק זה ידיו שם אני משרה שכינתי, לכך נאמר ובין כתפיו שכן). **והיה כאסוף** וגו' ד"ה ב' ל"ה (טו), ואין צריך ביאור. **הנה זה בא עד בית אלהים** מורכב משיר השירים ב' (ח) תהילים מ"ב (ה).

יט. **קובץ** אל יד ירבה עצמה
הצעיר לגוי עצום ישימנו ויטע הנשמה
מטע ה׳ להתפאר מטתו שלימה
אין בשבטיו כושל עושה כסי״ל וכימה
ויטו שכמם לעבוד שכם אחד לשוכן רומה
הוא אלהינו אין אחר

כ. **ראש** אמונה תחלת דברי פיהו
אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו
ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ענהו
ונלו״ה אל ה׳ שבט לוי וישרתוהו
להסתופף בבית האלהים קדם מפעליו למענהו
הוא אלהינו אין אחר

כא. **שני** רשעים וזרועם שבר
בשר חמורים חמור חמורתיים קבר
ואת החמני״ם ואת הפסילים עבר

יט. **קובץ** וגו׳ משלי י״ג (יא), ורצוני הכא על הקב״ה המקבץ נדחי ישראל אל מקום המקדש, עיין מה שכתבתי בסימן י״ז, ועל כן **אל יד** באלף, ופירושו אל המקום, כמו והנה מציב לו יד, שמואל א׳ ט״ו (יב). **ירבה עצמה** ישעיה מ׳ (כט). **הצעיר** שם ס׳ (כב). **ויטע הנשמה** יחזקאל ל״ז (לו), ויש לו חבור עם מה שכתבתי לפני זה והצעיר וכו׳, על דרך מה שכתבתי בסימן י״ז, דוק ותשכח. **מטע ה׳** ישעיה ס״א (ג), ור״ל (מטה) [מטע] בני ישראל שלא הי׳ בהם פסולת, כמו שאמרו חז״ל (ספרי ואתחנן פסקא לא) וישתחו ישראל על ראש המטה, שהיתה מטתו שלימה וק״ל. ואף על פי כן אינו זז מלשון נטיעה. **אין בשבטיו כושל** תהילים ק״ה (לז), ומוסב על מה שכתבתי לעיל, ואין צריך ביאור. **עושה כסיל וכימה** איוב ט׳ (ט), רצוני שלא היה בהם עובד עבודה זרה בלתי לה׳ לבדו, כדאיתא בפסחים דף נו (ע״א) ויקרא יעקב אל בניו, אמר שמא יש פסול במטתי וכו׳, עיי״ש. **ויטו שכמם וכו׳** עיין צפניה ג׳ (ט), והיינו כמו שכתבתי, וק״ל.

כ. **ראש אמונה כו׳ אז נדברו כו׳** שתי דברים אלו מבוארים ממה שכתבתי בסימן (י״ח) [י״ט] עיי״ש. **ונלו״ה** במדבר י״ח (ד), ואין צריך ביאור, והוא לשון נופל על שם השבט לוי. **להסתופף כו׳** תהילים (מ״ג) (פ״ד, יא), והוא לשון מחסה או חיבור ודיבוק (עיין רש״י ראב״ע ורד״ק שם, ובספר השרשים לרד״ק ערך ספף). **קדם מפעליו** זה בית המקדש, עיין משלי ח׳ (כב). **למענהו** משלי ט״ז (ד), ופירושו על דרך ילקוט ראה רמז תתע״ו מי לחשך שאמרה תורה כל פעל ה׳ למענהו, הקללה אם לא תשמעו, נמצינו למדין שלא ציוה יעקב לבניו אלא משכלה ימיו וכו׳, עיי״ש (בילקו״ש נראה שיש כאן שני קטעים שונים, וכ״ה במקור הדברים בספרי שם פסקא נד). **הוא אלהינו** שלא היה בשבטיו כושל ואמרו אין בליבנו אלא אחד, כמו שכתבתי בסימן י״ט.

כא. **שני רשעים וזרועם שבר** מורכב מתהילים ג׳ (ח) ושם י׳ (טו), ורצוני הכא על המצריים. **בשר חמורים חמור חמורתיים** מורכב מיחזקאל כ״ג (ג) דקאי שם על המצריים, ועיין שופטים ט״ו (טז). ודרשתיהו הכא גם כן מלשון חמרים חמרים, וזה הוא שכתבתי אחר כך **קבר** על שם הכתוב ומצרים מקברים, במדבר ל״ג (ד), שהיו צבורים צבירות הרבה של פגרים זה על זה. **ואת החמנים ואת הפסילים** הלשון מושאל ממה שמצינו לא יקומו אשרים

ועל יראיו חסדו גבר
כעפר כסף להם צבר
הוא אלהינו אין אחר

כב. **תיו** תחיה רשם על מצחם
מבחור בכור"י און בני חם
בזרוע עוזו וגבורתו עמהם נלחם
אכלה אש נחש בריח"ם
וענבי הגפן כאבק העלה פרחם
הוא אלהינו אין אחר

כג. **ים** ליבשה הפך ביום קרב
קרבו גוים עצומים ונפל מהם רב
ורב טוב לבית ישראל כעב טל ביום שרב
צדקת ה' סמכתהו ובשמחתו זר לא יתערב
הביטו אליו ונהרו ונהר ייבש ויחרב
הוא אלהינו אין אחר

וחמנים, ישעיה כ"ז (ט), ורצוני הכא שהקב"ה הפיל שר של מצרים תחילה, כי באלהיהם עשה שפטים ואחר כך במצרים עצמם (ראה שמות רבה ט, ט וכג, טו; זוהר שמות יח ע"א), ויהיה אם כן חמנים מוסב על המצרים שהם יוצאי ירך חם כדכתיב (בראשית י, ו) ובני חם כוש ומצרים. **ואת הפסילים** היינו יראתם. **ועל יראיו חסדו גבר** תהילים ק"ג (יא). **כעפר כסף** איוב כ"ז (טז), וקאי הכא על ביזת מצרים. ומי עשה כל זה **הוא אלהינו וכו'**.

כב. **תי"ו תחיה רשם על מצחם** של ישראל. **מבחר בכורי און** ביחזקאל ל' (יז) כתיב בַּחוּרֵי אָוֶן, והשאלתיהו לכאן לכתוב בְּכוֹרֵי אוֹן רצוני בכורי מצרים (ע"ע רד"ק שם), והבכור נקרא ראשית אונו של אדם דכתיב ראובן בכורי אתה כוחי וראשית אוני, בראשית מ"ט (ג), כי הוא ראשית אונו, דברים כ"א (יז). **עמהם נלחם** כדכתיב (שמות יד, כה) כי ה' נלחם להם במצרים. **אכלה אש נחש בריחם** מורכב מן אכלה אש בריחך, נחום ג' (יג), ומן נחש בריח, ישעיה כ"ז (א), ואיוב כ"ו (יג). וחז"ל (שמות רבה ג, יב) דרשו הפסוק שבישעיה על מצרים, עיין מה שכתב רש"י. **וענבי הגפן** אלו ישראל כדכתיב בישעיה ה' (ז). **כאבק העלה פרחם** על שם הכתוב ופרחם כאבק יעלה, ישעיה ה' (כד). ומי עשה כל זה **הוא אלהינו וכו'**.

כג. **הפך ביום [קרב]** (ו)תהילים ע"ח (ט), פירושו לשון מלחמה. **קרבו גוים** ישעיה ל"ד (א), והוא לשון קרוב שהוא הפך הרחוק, והובא לכאן שהוא נופל על תיבת קרב שהבאתי לעיל מיניה. **ורב טוב לבית ישראל** ישעיה ס"ג (ז). **כעב טל ביום שרב** בישעיה י"ח (ד) כתיב כעב טל בחם קציר, וכתבתי שרב במקום חמימות כי הכל אחד, כדכתיב ולא יכם שרב ושמש, ישעיה מ"ט (י). **צדקת ה' סמכתהו** ישעיה נ"ט (טז). **ובשמחתו זר לא יתערב** משלי י"ד (י), ורצוני הכא המצרים לא נתערבו בשמחתן של ישראל. **הביטו אליו ונהרו** תהילים ל"ד (ו), פירושו לשון קבוץ. **ונהר יבש ויחרב** משום שסיימתי ונהרו נופל עליו לשון זה, והוא פסוק בישעיה י"ט (ה) ואיוב י"ד (יא), ורצוני הכא על קריעת ים סוף. ומי עשה כל זה, **הוא אלהינו**, שאמונה זו תלוי בקריעת ים סוף, דכתיב (שמות יד, לא) ויאמינו בה'.

כד. **ונקהלו היהודים במשכנות מבטחים**
לירכתי המשכן במספר ירחים
מה טוב ומה נעים שבת אחים
טובי לב ששים ושמחים
בבית מקדש מלך ועליות מרוחים
הוא אלהינו אין אחר

כה. **סו"ף חבוש לראשי**
אכתוב רובי תורתי מתקי ותרושי
אמרי נועם צוף דבשי
כי לא כחדתי אמרי אלהי קדושי
וכי תשה אלוה צור ילדך תשי
הוא אלהינו אין אחר

כו. **פצה פיך ואכול את המגילה**
אשר ראיתי בחזון בתחלה
להגדיל תושיה שדה המכפלה
לעשות ענף למטה ולתת פרי למעלה
לדרוש תורת ה' מפני קושט סלה
הוא אלהינו אין אחר

כד. **במשכנות מבטחים** ישעיה ל"ב (יח), ורצוני המשכן שהקימו בנסיעה זו, וזהו שכתבתי אחר כך **לירכתי המשכן. במספר ירחים** איוב ג' (ו). הנה **מה טוב וגו'** תהילים קל"ג (א). **שבת אחים** רצוני על ישראל שישבו לבדם בארץ ישראל ואין זר עמם. **ועליות מרוחים** ירמיה כ"ב (יד). **הוא אלהינו** מוסב על תיבת **מלך**.

כה. **סוף חבוש לראשי** יונה ב' (ו), כתיב סוף במלאפום, ואני שמשתי בו הכא בלשון סוף וקץ, כלומר נחזור לענייננו ויהיה הסוף נקשר לראש הדבר שהתחלנו והיינו התורה, וזה הוא שכתבתי אחר כך **אכתוב רובי תורתי** הושע ח' (יב). **מתקי ותרושי** שופטים ט' (יא; יג), ורצוני הכא התורה המתוקה מדבש (תהילים יט, א; קיט, קג) ונמשלה ליין (תענית ז ע"א), וזה הוא שכתבתי אחר כך **אמרי נועם צוף דבשי** משלי ט"ז (כד). **כי לא כחדתי אמרי אלוה קדושי** איוב ו' (י). **וכי תשה אלוה** איוב י"א (ו), פירושו לשון שכחה. **צור ילדך תשי** כביכול מתיש כח של מעלה (איכה רבה א, לג).

כו. **פצה פיך** לשון פתיחת פה (יחזקאל ב, ח). **ואכול את המגילה** יחזקאל ג' (א). **אשר ראיתי בחזון** דניאל ט' (כא), רצוני לשון בחירה, כמו ואתה תחזה (שמות יח, כא). **להגדיל תושיה** ישעיה כ"ח (כט), פירושו להגדיל תורה ולהאדיר, וזה הוא שכתבתי אחר כך **שדה המכפלה** מלשון כפלים לתושיה, איוב י"א (ו). **לעשות ענף** יחזקאל י"ז (ח). **מפני קושט סלה** תהילים ס' (ו) רצוני תורת אמת, וכן **הוא אלהינו** גם כן אמת.

כז. **הודו** והדר"ו ליישר הדורי"ם
כמלך עתיד לכידו"ר על ההרים
שרי פארן ושעיר רקדו כשעירים
כ"י דו"ר תהפוכות המה כמהפכת זרים
ואוזל לו אז יתהלל כהולך בחליל אחר הבחורים
הוא אלהינו אין אחר

כח. **ויפן** כה וכה וירא ראשית לו
קיימו וקיבלו היהודים דעת שפתיו ברור מלולו
הנה שכרו אתו כשכיר יקוה פעלו
בשמרם עקב רב לא יעקבם כי שמעו קולו
ומה יפעל שדי למו ברך ה' חילו
הוא אלהינו אין אחר

כט. **אנ"ך** ולא יהיה לך צמודים בידו
השמר פן ואל תתן לאחרים הודו
כי אל קנא הוא ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו

כז. **ליישר הדורים** ישעיה מ"ה (ב), פירושו לשון עקום. **כמלך עתיד לכדור** איוב ט"ו (כד), פירושו לשון סבוב והיקף, רצוני שהחזירה על כל אומה ולשון (ע"ז ב ע"ב). וזה הוא שכתבתי אחר כך **שרי פארן וכו' רקדו כשעירים** לשון הפסוק ושעירים ירקדו שם, ישעיה י"ג (כא), ונופל הכא על שעיר שכתבתי והוא אדום. **כי דור תהפוכות המה** דברים ל"ב (כ), ונופל הכא על תיבת לכידור שכתבתי, ועיין ביומא דף פ"ג (ע"ב). **ואוזל וגו'** משלי כ' (יד) ע"ש פירש רש"י והרלב"ג, ויתיישב לך על קבלת התורה שהאומות לא רצו לקבלה. **כהולך בחליל** ישעיה ל' (כט). **אחרי הבחורים** רות ג' (י), רצוני הכא לשון בחירה. ומי הלך אחר הבחורים, **הוא אלהינו וכו'**.

כח. **וירא ראשית לו** דברים ל"ג (כא) אצל התורה שהחזירה על כל אומה. **ראשית** ישראל שנקראו ראשית, ירמיה (א') (ב, ג). **דעת שפתי** איוב ל"ג (ג). **הנה שכרו אתו** ישעיה מ' (י) וס"ב (יא). **כשכיר יקוה פעלו** איוב ז' (ב). **בשמרם עקב רב** תהילים י"ט (יב). ואיתא בתנחומא ריש פרשת עקב (פ"א) שאמר דוד איני מתיירא מהחמורות, שאני נזהר בהם לרוב חומרתם, אבל אני מתיירא מפני הקלות, לכך נאמר (דברים ז, יב) והיה עקב תשמעון, עברות קלות שאדם דש בעקביו, אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב, מה רב טובך וכו'. דוק שמסבב עקב [על] עקב ורב על רב. **לא יעקבם כי ישמע קולו** איוב ל"ז (ד), ונופל על לשון עקב, פירושו אינו מקפח שכר, עיין מה שכתב רש"י שם ובסוטה דף ט"ז ע"א בד"ה עוקבת. **ומה יפעל שדי למו** איוב כ"ב (יז), ענינו לשון שאלה. והתשובה **ברך ה' חילו** דברים ל"ג (יא). ומי הוא שיברך **הוא אלהינו**.

כט. **אנ"ך ולא יהיה לך צמידים בידו** בעמוס ז' (ז) כתיב ובידו אנך, ורצוני הכא לתרי אפי, אם שתיבת אנך נוטריקון אורייתא נביאים כתובים, ואם שתקראהו למה שלמטה ויהיה מלשון אנכי, ועל דרך שאמרו חז"ל (ילקו"ש ירמיה רמז רסו) אנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו. **ואל תתן לאחרים הודו** משלי ה' (ט), ענינו הכא

דינו לבוקר משפט וקו המדה נגדו
גם אנכי לא מריתי פיהו למרות עיני כבודו
הוא אלהינו אין אחר

ל. **הנשבע** בשם ה' לשוא ולשקר
ושפח ה' את קדקדו וכל משפחת העק"ר
חץ פתאום יהיה מכתם מעיר יוכתו מערב לבוקר
הנה זה עומד אחר כתלנו נדרים לבקר
בוחן לבות וכליות לכל תכלית חוקר
הוא אלהינו אין אחר

לא. **מה** נכבד היום כי קדוש הוא לאדונינו
למי יחפוץ המלך לעשות יקר וגדולה יותר ממנו
שבתה מדהבה ולא יוסיף עצב עימה מעצבון ידינו
אז תתענג על ה' אלהי ישענו
והוא יתן מעדנים לנפשנו
הוא אלהינו אין אחר

על עבודה זרה. **דינו לבוקר משפט** ירמיה כ"א (יב), ענינו הכא בוקרו של משיח, היינו לעולם הבא, דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קדושין לט ע"ב). **וקו המדה** ירמיה ל"א (לח), והיינו החוט שמושכים בוני החומות להשוות הבנין, וכן הוא לענין שכר ועונש מדה במדה לא בטל (סוטה ח ע"ב). **גם אנכי לא מריתי** ישעיה נ' (ה), רצוני הכא דבור של אנכי לא מריתי, והוא על דרך מה שדרשו (ברכות לב ע"ב) על וגם אנכי לא אשכחך (ישעיה מט, טו) על מעשה סיני, שקשה לבעל המאמר, לדעתי, שנראה כמיותר, כי האל"ף של אשכחך היא במקום אני, הוא הדין הכי נמי ת' של מריתי הוי מדבר בעדו, ומאי אנכי, אלא דקאי על דבור אנכי. **למרות עיני כבודו** ישעיה ג' (ח). וכבודו של מי, **הוא אלהינו וכו'**.

ל. חרוז זה מוסב על דבור לא תשא. **ושפח וגו'** ישעיה ג' (יז). **העקר** הלשון מושאל מן או לעקר משפחת גר, ויקרא כ"ה (מז), ענינו הכא משפחתו נעקר מן העולם דכתיב (שמות ז) כי לא ינקה (ראה שבועות לט ע"א). **מעיר יוכתו וגו'** איוב ד' (כ), ופירושו לשון כתיתה. **הנה זה עומד וגו'** שיר ב' (ט). **אחר נדרים לבקר** משלי כ' (כה), ואיתא במדרש (בראשית רבה פא, א) איחר אדם את נדרו מבקרין את פנקסו. **לכל תכלית הוא חוקר** איוב כ"ח (ג), פירושו לשון קץ.

לא. **מה נכבד** שמואל ב ו' (כ), רצוני על שאלת טורנוסרופוס מה היום מיומיים (סנהדרין סה ע"ב). ותירץ **כי קדוש וגו'** נחמי' ח' (י), כלומר דמרי צבי כמו שתירץ רבי עקיבא. **שבתה מדהבה** ישעיה י"ד (ד), ובשבת (קל"ט) (קמט ע"ב) דרשו מדוד והבא על ארנוניות, רצוני הכא השבת מבטל השעבוד, על דרך אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות (שבת קיח ע"ב). **ולא יוסיף עצב** משלי י' (כב), רצוני שאין עצבין בשבת, הן מטרדת המחיה והכלכלה (ראה רש"י שמות כ, ט) וזהו **מעצבון ידנו**, הן שאין אבלות נוהג בה. **אז תתענג** ישעיה נ"ח (יד). **והוא יתן** משלי כ"ט (יז).

לב. **סוף** דבר הכל נשמע באמת ובתמים
אב לבנים יודיע אור"ך חיים ואורך ימים
כבודו לאחר לא נתן השכל במרומים
כי אם לאב ולאם הגמול אתם משלמים
חקר כבודם כבוד צור עולמים
הוא אלהינו אין אחר

לג. **בוגדי** בגד חזות קשה הוגד להם
תופשי חרבות כולם דרך ירצחו שכם במיתריהם
החמס קם למטה רשע והניחו יתרם לעולליהם
הלא נסע יתרם לא מהמונם ולא מהמהם
שיתה ה' מורה על פניהם
הוא אלהינו אין אחר

לד. **יד** ליד לא ינקה פגיעתן רעה
עין נואף שמרה נשף חשקו לא ידעה שבעה

לב. **סוף דבר** וגו' רצוני על דרך הגמרא קידושין דף ל"א (ע"א) מסוף דברך ניכר שראש דברך אמת. **אב לבנים יודיע** ישעיה ל"ח (יט). **יודיע אורך חיים** בתהילים ט"ז (יא) כתיב תודיעני אורח חיים בח', ואני כתבתי אורך בכ"ף, דכתיב גבי כבוד אב ואם (שמות כ, יב) למען יאריכון ימיך. **כבודו לאחר לא נתן** ישעיה מ"ב (ח) ומ"ח (יא). **נתן השכל במרומים** מושאל מן נתן הסכל במרומים, קהלת י' (ו), כתיב בסמ"ך, ואני כתבתי בשי"ן לומר שמצות כבוד אב ואם היא מן המושכלות, שאילו לא ציותה התורה היה מחוייב מן השכל. **כי אם לאב ולאם** יחזקאל מ"ד (כה). **הגמול אתם משלמים** שהאב והאם הרבה נתלבטו בצער גדול בנים, והוי הכבוד חטיבה מול חטיבה. **הגמול** וגו' לשון הפסוק יואל ד' (ד). **חקר כבודם** וגו' משלי כ"ה (כז), בחקירה זו שהכבוד הוא הגמול, בזה הושוה כבוד אב ואם לכבוד המקום, דגם נגדו יתברך מי הקדמני ואשלם (איוב מא, ג), ודו"ק.

לג. חרוז זה קאי על דיבור לא תרצח. **בוגדי בגד** ירמיה י"ב (א). **חזות קשה** ישעיה כ"א (ב). **תופשי חרבות** יחזקאל ל"ח (ד). **דרך ירצחו שכם במיתריהם** מורכב מהושע ו' (ט) ותהילים כ"א (יג) ע"ש. **החמס קם למטה רשע** יחזקאל ז' (יא), רצוני הכא על המרצחים שהורגים את הנפש כדי ליקח את אשר בידו. **והניחו יתרם לעולליהם** תהילים י"ז (יד), פירושו מה שהותירו מכספם וזהבם, ורצוני הכא מלשון כוננו חצם על יתר (שם יא, ב) שפירושו חבל שעל החץ. **הלא נסע יתרם** איוב ד' (כא), ופירושו הכא לשון מותרות שלא ישאר אחריו מאומה. וזה הוא שכתבתי אחר כך **לא מהמונם ולא מהמהם** יחזקאל ז' (יא), ועיין בבראשית רבה פרשה ל"א (א). **שיתה ה'** וגו' תהילים ט' (כא).

לד. חרוז זה קאי על לא תנאף. **יד ליד לא ינקה** משלי י"א (כא) וט"ז (ה), ורצוני הכא על איסור עריות, כמו שדרשו חז"ל (ברכות סא ע"א) כל המרצה מעות מידו לידה וכו', ושלמה אמר במשלי ו' (כט) לא ינקה כל הנוגע בה. ועיין בספר חסידים סימן תרי"ג. **עין נואף שמרה נשף חשקו** מורכב משני פסוקים ישעיה כ"א (ד) ואיוב (כד,

הוי למתפרות כסתות את מזבח ה׳ כסות דמעה
והיה אם בן הכות הרשע כי לא טובה השמועה
יתן ה׳ אותם לאלה ולשבועה
הוא אלהינו אין אחר

לה. **רוע** ירוע איש רעים וחברי גנבים
חתרו בחשך בתים ויושיבו שם רעבים
אשכלות מרורות למו ויקו לעשות ענבים
תכסהו בושת אשר הכינו לו האורבים
כי ה׳ אוהב משפט חוקים ומצות טובים
הוא אלהינו אין אחר

לו. **ויקם** עדות ביעקב לתורה ולתעודה
עד אמונים לא יכזב בסוד ישרים ועדה
ואיש מזמו״ת ירשיע יפיח כזבים לשונו חרב חדה
זומם רשע לצדיק וילך בלא חמדה
אל נקמות ה׳ כעל גמו״ל ידו הדה
הוא אלהינו אין אחר

טו). **הוי למתפרות כסתות** יחזקאל י״ג (יח), רצוני הכא שעל המנאפים אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, וזה הוא שכתבתי **את מזבח ה׳ כסות דמעה** מלאכי ב׳ (יג). **והיה אם בן הכות הרשע** דברים כ״ה (ב). **כי לא טובה השמועה** שמואל א ב׳ (כד), ורצוני על מה שאמרו חז״ל מלקין על לא טובה השמועה (קדושין פא ע״א), ומעשה באחד שהטיח באשתו וכו׳ (יבמות צ ע״ב). **יתן ה׳ אותם לאלה ולשבועה** כדמצינו בסוטה (במדבר ה, כא).

לה. **רוע ירוע** לשון שבר, כמוהו משלי י״א (טו), ורצוני עם מה שכתבתי אחר כך **איש רעים** על שם הכתוב איש רעים להתרועע, שם י״ח (כד). **וחברי גנבים** ישעיה א׳ (כג). **חתר בחשך בתים** איוב כ״ד (טז). **ויושב שם רעבים** תהילים ק״ז (לו), רצוני בחתירה זו הנגנב יצא נקי מנכסיו. **אשכולות מרורות למו** דברים ל״ב (לב). **ויקו לעשות ענבים** ישעיה ה׳ (ב). **תכסהו בושת** מלשון ובושת פני כסתני, תהילים מ״ד (טז), ורצוני על שם הכתוב כבושת גנב, ירמיה ב׳ (כו). **אשר הכינו לו האורבים** ירמיה נ״א (יב).

לו. חרוז זה מוסב על לא תענה. **ויקם עדות ביעקב** תהילים ע״ח (ה). **לתורה ולתעודה** ישעיה ח׳ (כ), תיבת תעודה נופל על לשון עדות, וכן כתיב אצל התורה (דברים ד, מה) אלה העדות והחקים. **עד אמונים לא יכזב** משלי י״ד (ה). **בסוד ישרים ועדה** תהילים קי״א (א). **ואיש מזימות ירשיע** משלי י״ב (ב), ורצוני הכא על עדים זוממין. **יפיח כזבים** כתיב אצל עדי שקר, משלי ו׳ (יט). **ולשונו חרב חדה** תהילים נ״ז (ה). **זומם רשע לצדיק** שם ל״ז (יב). **וילך בלא חמדה** ד״ה ב׳ כ״א (כ), ורצוני על דרך הגמרא (סנהדרין כט ע״א) סהדי שקרא אאוגרייהו זילי. **אל נקמות ה׳** תהילים צ״ד (א). **כעל גמול ידו הדה** מורכב מן כעל גמולות, ישעיה נ״ט (יח), גמול ידו הדה, שם י״א (ח), רצוני השם ישלח ידו גדולה לעשות נקמה בעדי שקר.

לז. **הון עשיר קרית עוזו** לא תחמוד בלבבך
הטוב לך כי תעשוק ותבצע קרוביך
כי קנאה חמת קב"ר קברות התאוה ואכלה סביבך
וכי תחדל ותמנע מבא בדמים והסירותי מחלה מקרבך
כי ה' שומריך לא ירפך ולא יעזבך
הוא אלהינו אין אחר

לח. **מצות** אלהי פקודי ה' ישרים
שני שדיך מגדלות מרקחים כשני עפרים
ויותר מהמה הזהר בני להבין בספרים
הסר ממך עקשות פה דובר שקרים
דעה חכמה לנפשך די השיב לשולחך אמרים
הוא אלהינו אין אחר

לט. **נהג כצאן יוסף** ואפרים
וינהלם אל נוה שאנן על מבועי מים
דורי נסע ונגלה כבוד מירושלים

לז. חרוז זה נגד לא תחמוד. **הון עשיר קרית עוזו** משלי י' (טו). **הטוב לך כי תעשוק** איוב י' (ג). **ותבצע קרוביך** על שם הכתוב ותבצעי רעיך, יחזקאל כ"ב (יב). **כי קנאה חמת קבר** מושאל מפסוק כי קנאה חמת גבר, משלי ו' (לד), וכתבתי קבר בקו"ף על שם ורקב עצמות(יו) קנאה, משלי י"ד (ל), רצוני הקנאה מוציא את האדם מן העולם (אבות ד, כא), כי תמיד דומה בעיניו של חבירו מרובה ושלו מעט, וזה הוא שכתבתי אחר כך **קברות התאוה** פסוק הוא במדבר (ל"ב) (יא, לד). **ואכלה סביבך** ירמיה מ"ו (יד). **ותמנע מבא בדמים** מושאל משמואל א' כ"ה (כו), ורצוני הכא על דמים שפירושו כספים. **ולא יעזבך** בדברים ל"א (ו) כתיב [בכ'ף דגושה וכתבתי] בכ'ף רפויה.

לח. חרוז זה מדבר, שלא תאמר מפני שכתבתי הדברות שח"ו אין שאר התורה אמת, כעין זה כתב הבית יוסף באורח חיים סימן א' שלא נאמר העשרת הדברות שבכל יום בסדר מעמדות בצבור מפני המינים, עיי"ש. **שני שדיך** שיר ד' (ה), ודרשו חז"ל (ילקו"ש שם רמז תתקפח) על שני לוחות שהיו בהם חמש דברות מול חמש, והרכבתי הכא מן שני שדיך כשני עפרים, ושדי כמגדלות (שם ח, י). **מגדלות מרקחים** (שם ה, יג), ותיבת מרקחים שהוא לשון מרקחת, רצוני על מתיקת התורה. **ויותר מהמה הזהר בני** לשון הפסוק קהלת י"ב (יב), רצוני יותר מהעשרת הדברות, כמו שכתבתי שאל תטעה לומר ח"ו שאין שאר התורה אמת. **להבין בספרים** מלשון ובנותי בספרים, דניאל ט' (ב). **הסר ממך עקשות פה** משלי ד' (כד). **דעה חכמה לנפשך** משלי כ"ד (יד). **די השיב** ויקרא כ"ה (כח), ורצוני הכא כי למחיה שלחו אלקים לאדם על האדמה לעבדה ולשמרה מצוות עשה ולא תעשה (ילקו"ש בראשית רמז כב; זוהר בראשית כז ע"א), ולעסוק בתורה שהיא תחילת דינו של אדם (קידושין מ ע"ב).

לט. **נהג כצאן יוסף** בתהילים פ' (ב) כתיב חסר וא"ו אבל בחולם, כי שם הוא לשון בקשה, והשאלתיהו לשמש בו בלשון עבר, רצוני על גאולת מצרים. **נוה שאנן** ישעיה ל"ג (כ). **דורי נסע ונגלה** מורכב משני פסוקים ישעיה ל"ח (יב) ושם

נפלה בתולת ישראל ולא תקום צרה פעמיים
כי השקיף ממרום קדשו אל ארץ הביט משמים
הוא אלהינו אין אחר

מ. **הולכי** שבי לפני צר
וידל ישראל מאוד גם כח לא עצר
ושוד בא על ערי מבצר
כל כלי חמדה נתנו בית האוצר
וכנח להם ישובו היד ה' תקצר
הוא אלהינו אין אחר

מא. **יהודה וישראל חברים** לקץ שנים יתחברו
הן בעונותיהם ובתועבותיהם השמים נעצרו
תחת שואה התגלגלו וגלים עליהם עברו
בבכי יבואו ובתחנונים כי חנם נמכרו
כי כה אמר ה' כבסו בגדיכם והטהרו
הוא אלהינו אין אחר

מב. **גאולת** עולם תהיה להם וביובל יצאו מצרה
ויקנא ה' לארצו וקנאת אפרים סרה
ומלאך הברית יבא ביום בשורה
והשיב לב אבות על בנים אל נוה איתן לעלות ההרה
מקום ספיר אבניה אבן פנתה מי ירה
הוא אלהינו אין אחר.

מ' (ה), עיי"ש, ורצוני הכא על גלות בבל. **נפלה בתולת ישראל** עמוס ה' (ב), וסיפא דקרא ולא תוסיף קום, ודרשו חז"ל (ברכות ד ע"ב) ולא תוסיף לשלמעלה, וזה הוא שכתבתי **ולא תקום צרה פעמיים** נחום א' (ט). **כי השקיף** תהילים ק"ב (כ).

מ. **וידל ישראל** שופטים (יו"ד) (ו, ו). **גם כח לא עצר** ד"ה ב' י"ג (כ). **ושוד בא על ערי מבצר** עמוס ה' (ט). **וכנח להם ישובו** נחמיה ט' (כח). **היד ה' תקצר** מלגאלנו שנית כאשר גאלנו ממצרים.

מא. **יהודה וישראל חברים** יחזקאל ל"ז (טז). **לקץ שנים יתחברו** דניאל י"א (ו). **השמים נעצרו** עיין מלכים א' ח' (לה) וד"ה ב' ו' (כו) וז' (יג). **תחת שואה התגלגלו** איוב ל' (יד). **וגלים עליהם עברו** יונה ב' (ד), ונופל כאן על תיבת התגלגלו שכתבתי לעיל מיניה. **בבכי ובתחנונים** ירמיה ל"א (ח). **חנם נמכרתם** ישעיה נ"ב (ג).

מב. **ויקנא ה' לארצו** יואל ב' (יח). **וקנאת אפרים סרה** ישעיה י"א (יג). **ומלאך הברית** זה אליהו, עיין מלאכי ג' (א). **נוה איתן** ירמיה (ל"א) (מ"ט, יט). **לעלות ההרה** הר בית ה' זה בית המקדש (ראה ישעיה ב, ב). **מקום ספיר אבניה** איוב כ"ח (ו), ועל דרך שאמר ישעיה נ"ד (יב) ושעריך לאבני אקדח. **אבן פנתה מי ירה** איוב ל"ח (ו).

קונטרס "צאן הנחלות"[1]
מהג"ר יהודה מילר זצ"ל

קונטרס זה תיקן הרב ה"ה גאון ישראל מוהר"ר יודא מילר נר"ו לכבוד שמים, להסיר המכשלה שיצא כשגגה מלפני השליט המחבר ספר זה. וכדי לעשות רצון צדיק הגאון המפורסם אדוננו מ"ו מוהר"ר יעקב נר"ו[2] אב"ד ור"מ דק"ק פ"פ יצ"ו, שם הרב הגדול הנ"ל עין עיונו על ספר הנ"ל מתחילתו ועד סופו לתקן כל דבר דבור על אופנו, כמבואר בכתבו הנדפס לקמן[3].

אמר זעירא דמן חבריא, בהיות שדרכי תמיד להיות מוקיר רבנן, ועכשיו שמעתי כי רבים וכן שלמים מק"ק סופרים וספרים פ"פ אי"ע[4] מליזדים אחר חתני מהר"י סג"ל שיחיה על אשר כתוב בחיבורו זה איזו דברים שהם נגד הדין, בכן חפשתי מראשיתו עד סופו לסקל המסילה, ומצאתי קונטרס אחרון זה, דקצתן הם נגד הדין וקצתן תולין בשיקול הדעת. עם כל זה ידיו רב לשליט הוא המסביר מסבריות, אי בעית אימא סברא אי בעית אימא גמרא גמור, אלא מרוב טירדת הזמן שהוא טרוד על המחיה ועל הכלכלה לא ירד במקצת דמקצת לעומקא דדינא. ומעתה מובטחני שיסורו ממנו מלזות שבתוכו כאשר לא נמצא עוד שום נפתל ועיקש, ויראה הרואה ה"ה הגאון מהור"ר יעקב כ"ץ נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק הנ"ל דמעתה אין שום מקום לתלונה.

בית דין פה דייץ, בחד כרעא אארעא, יום ד' כ"ד שבט תעח"ל[5].

הקטן יודא מילר מבינגא.

וזה יצא ראשונה. מה שכתב בהלכות קידוש הלבנה סי' ט' כתב, הרואה חמה בתקופתה יברך זוכר הברית, כד שכיב וניים כתב להאי דינא ולא היתה צלולה דעתו באותה שעה, כי צריך לברך ברכה זו "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם עושה מעשה בראשית". וכך משמע מדבריו שכתב בעצמו בסוף הסימן שהחמה היא באותו מקום שהיתה בשעה שנתלו המאורות וכו', עיי"ש.

---

1 ע"פ יחזקאל ריש פרק לד.

2 הוא הגאון מח"ס שב יעקב.

3 חלק מההערות הם רק הוספות והפניות לעוד עניינים.

4 אלוקים יהי עימם.

5 תע"ח לפרט.

ואף גם זאת מה שכתב בהלכות סוכות סי' י"ט[6] דמברכין על הטבילה בהושענא רבה, ברכה זו אין לה ענין לדינא, ואין מברכין כלל לטבילת אנשים, והמברך כן הוי ברכה לבטלה.

בהנהגת כל יום סי' ו' לענין נטילת ידים לתפילה שהעתיק שם בשם עמק הברכה[7], דין זה לא מחוור, ויפה הגיה בהלכות מנחה סי' ב'.

שם סי' ז' העתיק בשם ספר חסידים סי' נ"ז, אוי להם לאותן שממתינים להתעטף משבת לשבת. נ"ל דלא קאי על עיטוף הסרבל, רק על עטיפת טלית גדול שנוהגים מקצת בחורים שלא להתעטף[8] כי אם בשבת[9].

שם סי' יו"ד, ילך במרוצה לבית הכנסת. בחידושי כתבתי דילך לאט, והוא מהרמב"ם[10] והוא מהירושלמי[11], ותמהני שלא הביאוהו האחרונים[12].

שם סי' י"א, לענין שתיה קודם התפילה, כתב מזה בעל לקט הקמח ושו"ת חנוך בית יהודא[13].

שם סי' י"ב[14] שהחרש אינו יכול לומר אשר נתן לשכוי בינה[15]. אינו נ"ל, מידי דהוה אסומא בברכת יוצר המאורות.

שם סי' י"ח טעמו מה שאין אומרים באשכנז לעולם יהא אדם וכו' לא אהנית לי, וטעמו כריר חלמות.

שם סי' ל"א, ושחט אותו וכו' כתבתי הרבה מזה בחידושי, והשגתי על תשובת בית יעקב סי'

---

6 לפנינו בסי' כא.

7 לגבי ברכת על נטילת ידים לפני תפילת מנחה וערבית אם עשה צרכיו לפני כן, עיי"ש.

8 אבל רוב הבחורים התעטפו בכל יום. ראה במנהגי מהרי"ל סוף הל' נישואין ובמהר"ז בינגא עמ' קח סי' נד, וכן במ"ב סי' יז ס"ק י', לגבי נערים ועיטוף בטלית גדול, ועיי"ש סי' ח ס"ק ד לגבי כיסוי ראשם בטלית.

9 כעי"ז בדברי קהילות עמ' 46 לגבי יו"ט: "אין מתעטפין בטלית עד שנושאין נשים, והנערים מברכים על בגד קטן שלובשים תחת לבושיהם על מצות ציצית. וביו"ט כן מתעטפים בט"ג מבן י"ג שנה ומעלה".

10 בהל' תפילה פ"ח ה"ב כתב לרוץ לבית הכנסת, וראה לקמן.

11 שם ברכות פ"ה ה"א: "רב חונא אמר זה שהוא הולך לבית הכנסת צריך להקל את רגליו, מה טעם נדעה נרדפה לדעת את ה'". וראה לקמן.

12 ראה שו"ע סי' צ סע' יב שהביאו, ובמ"ב שם ס"ק מא שהוא רק עד פתח בית הכנסת. [ונראה שצריך להגיה כאן "וביציאתו יילך לאט", ועד כאן לא שמענו בבבלי ברכות ו, ב ובשו"ע אלא שאסור להפסיע פסיעה גסה ושאסור לרוץ, אבל להלך כדרכו מותר. אמנם בירושלמי מבואר שצריך לשנות מדרך הלוכו הרגיל "ולהלך קמעא", וכן ברמב"ם כתב "ילך מעט מעט" (הערת הרב אריאל אביני שליט"א)].

13 סי' ב.

14 לפנינו בסי' יג.

15 עיי"ש שכתב שלא יברכה לפני עלות השחר, וצ"ע.

ק"ח כי כל דבריו תמוהים למעיין בצדק, ועיין מה שכתב של"ה בהלכות תענית[16].

שם סי' ל"ג, מה שלא אמר אשר בראתיך, עיין מה שכתב הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים[17] דא"כ השחור והלבון בכלל, לכך אמר אשר הוצאתיך דקאי אישראל דוקא, ועיין מה שכתב בביאורי מהרש"ל על סמ"ג סי' א'.

הלכות ציצית סי' ב', הטלית של צמר דוקא, ראיה לזה בגד משמע צמר, עיין בפוסקים.

הלכות תפילין סי' ד', הטעם שאין קושרין תפילין של ראש בכל יום משום והיו בהוויתן יהיו, הוא ללא צורך, ולכאורה אינו הוכחה, דהא של יד נמי נשארים בהוויתן שאין קושרין הקשר בכל יום אלא מהדקין הרצועות, והנחה בשל ראש נמי היינו ההידוק, ועיין טעם אחר בתוס' מנחות[18].

למה לא כתב איך יתנהגו אותן שמלובשין בפאה נכרית בהנחת תפילין של ראש, עיין מה שכתב בשו"ת דבר שמואל[19].

למה לא כתב שיש בשירת הים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שבתפילת עמידה.

בהלכות קדיש וברכו סי' ז' כתב אותן האומרים את ה' אלוקיך תירא מחרפין ומגדפין. זה מנין לו, בודאי האומרו אין כוונתו על הריבוי. ובשו"ת מהרש"ל[20] כתב שהוא ז"ל נהג לומר בשכמל"ו ולא את ה' אלוקיך תירא, ולא כתב שהאומרו הוא מחרף.

מהר"ם[21], בהגאון מהר"ז[22] רוטנבורק מלובלין, שהיה אב"ד בק"ק אמבורג הורה בשעת החשש רח"ל לומר והוא רחום בב' וה' בקול רם[23], וכמדומה לי שהחזן התחיל כל פסוק וגמרו ואח"כ הקהל, ואמר שהוא ע"פ הקבלה.

בהלכות איסורים סי' ב' אוסר קוועטש"ן הנאפים בתנור אפילו אותן שלא התליעו. אינו כן,

---

16 פרק נר מצוה סי' נ.

17 ל"מ. וראה ראב"ע שמות כ, ב ובתחילת ספר הכוזרי.

18 לה, ב ד"ה משעת.

19 סי' רצב. וע"ע בשו"ת אגרות משה ח"ד סי' מ ובשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' ח.

20 סי' סד.

21 הוא רבי משה (ב"ר מרדכי) רוטנבורק, נדפסו תשובותיו בשו"ת מהר"ם זיסקינד. [הערה זו של הג"ר יהודה מילר מוסבת על ספרנו בהלכות תחנון סי' א].

22 הוא רבי מרדכי זיסקינד רוטנבורק, נדפסו תשובותיו בשו"ת מהר"ם זיסקינד.

23 ולא כשעות הרגילות בהם אומרים והוא רחום בלחש, כמבואר ברמ"א סי' קלד סע' א. וראה מש"כ בזה ב"סדר מנהגי כל השנה בק"ק אשכנזים במנטובה" (נדפס ב"מן הגנזים" ספר ששי) עמ' קיב, ובהערה 14 של המהדיר הרב זאב יצחק דינר שליט"א.

רק המותלעים אסורים וצריך לפתחן, אבל שאינם מותלעים מותרים הואיל ואין בהם ריח[24].

שם, מילב"ן שנמצאו בגבינה כתב הפרי חדש[25] דעובר על חמישה לאווין.

בהלכות אבלות סי' כ"א, כ"ב, כ"ג, כ"ד, לענין הטלת גורל בקדיש, השגתי בחידושי בזה על תוי"ט[26] ובאר אברהם[27] ואליה זוטא[28] לענין המגדל יתום בתוך ביתו אם יכול לומר קדיש[29].

בשו"ת חוות יאיר[30], מי שהניח אביו גוסס קודם שלושה ימים איך יתנהג לענין קדיש או אבלות.

בהלכות ברכות סי' ב', לענין הקומפלימענ"ט[31] על היין בברכה ולענין אסותא, עיין מה שכתב כנסת הגדולה[32] ואליה זוטא[33].

שם סי' ד', לענין ב' מיני גודניות, עיין מה שכתב בשו"ת פנים מאירות[34] והשגתי עליו.

שם סי' ט', הגיהה בדברי הלכות קטנות שתיבת חולה מיותר. ואפשר שהגאון אורחא דמילתא נקט, דיותר שכיח שהחולה שותה אפיקטוויזין מששותהו הבריא.

שם סי' יו"ד[35], צור משלו אכלנו כתב שיאמרוהו אפילו בחול כשאין לו זימון. ולי נראה דראוי לאמרו דוקא בשבת דאז מן הסתם שותים יין ושפיר יכול לומר ויינו שתינו, אבל בחול לאו כל אדם זוכה ליין, והוא כעין שיר ושבח[36]. ובשבת ויו"ט דבטל ממלאכה אומרים אותו בין שאר זמירות ולא בחול, דכשאין לו זימון למה יזמן ולמי יאמר שיזמן.

---

24 ראה פסחים עו, ב על "ריחא מילתא", ושו"ע ורמ"א יו"ד סי' קח סע' א.

25 יו"ד סי' פד ס"ק נג.

26 ל"מ.

27 ל"מ.

28 סי' קלג ס"ק ו.

29 וע"ע פסקי תשובות סי' קלב הערה 158.

30 סי' רא.

31 שבח.

32 שיירי כנסת הגדולה, הגהות בית יוסף או"ח סי' קסז אות ד.

33 סי' קעד ס"ק יא.

34 ח"א סי' ו.

35 לפנינו בסי' יא.

36 ואין אומרים שירה אלא על היין.

ענין ברכת קאפ"ע וט"ע עיין בשו"ת פרח מטה אהרן[37] ובפנים מאירות[38], והוא לא זכרו בחיבורו.

בהלכות בר מצוה סי' א' אם יתפלל ערבית, נ"ל דאפילו למיעוטי מנחה. ואין מורידין אותו לפני התיבה להיות חזן קבוע, אבל עראי שרי.

שם סי' ד' לענין ברכת שפטרני, עיין מה שכתב רמ"י[39] ואליה זוטא[40] והשמטות חוות יאיר[41].

שם בסוף הסימן רמז לבר מצוה, עיין מה שכתב בשו"ת מהרי"ל סי' נ"א.

שם הקשה אתויו"ט ריש פרק ב' דזבים דמרבינן קטן לזיבה מאיש איש דמיעוט אחר מיעוט לרבות, והוא כתב דממילא שמעינן דמטמא בזיבה כיון שלא מצינו מיעוט אלא לענין כרת, מטעי קא טעי, ולשון רש"י אטעותיה, שהמדפיסים קבעו ב' דברות בדיבור אחד, איש איש כי יהיה זוב מבשרו וכו' הוא סוף דיבור, ומן תיבת מכרת מתחיל דיבור בפני עצמו, והמעיין שם יראה שהדין עימי, ובדין דיבר התויו"ט דגבי טמא מת לא כתיב איש איש.

בהלכות גמילות חסדים סי' י"א רוצה להוכיח שמותר לעשות הספד בערב שבת דילמא בית הקברות רחוק ואינו מספיק חצי היום. בודאי בימים קצרים מצוי שאינו מספיק. ורוב הדינים הם בשו"ע עצמו, והוא הביאו בשם ספר חסידים.

שם[42] הוכחתו דא"צ ו' טפחים הפסק, הדין עימו, אבל אינו מוכח ממה שהוא רוצה להוכיח, דילמא הואיל שנתנו מה שצריך לקבורה לרשע זה כמו שנתנו לצדיק לכך הרע לו, ואח"כ כשהוסיפו לו נתפייס.

בהלכות גילוח סי' ב' בהגה"ה ובהלכות טבילה סי' ב' כתב דאשה אסורה לגלח. ודאי אם גילחה לנוי בעלמא עוברת על לא תעשה, גבר שמלה אשה וגו', אבל אי מגלחה לצורך, כגון שנסתבכו שערות ראשה או כדומה לזה שלא תהא חציצה או דומה מן הדומה, ודאי שרי, כי הפוסקים לא כתבו הדינים ע"פ הזוהר כאשר הביא הוא בהלכות טבילה בשם ספר יין המשומר שרוב דבריו ע"פ הקבלה, וכ"כ הוא עצמו להלכות תפילין סי' א' בשם תשובת רדב"ז סי' ל"ו.

---

37 סי' מ.

38 ח"ב סי' קצ.

39 לבוש סי' רכה סע' ב.

40 שם ס"ק ג.

41 סי' קסו.

42 סי' יב.

בהלכות ותרנות[43] בענין הספקת ידי לומדי תורה עיין מה שכתב בספר פנים מאירות[44]. והא דתלמידי חכמים מכבדים עשירים[45] עיין מה שכתב שבט יהודא[46] דתלמידי חכמים יודעם חסרונם ואין העשירים יודעים חסרונם של תלמידי חכמים[47], לכך התלמידי חכמים מצויים על פתחי העשירים ולא בהיפוך.

לענין חזני זמננו שכתב בהלכות חזנים והאריך מאד בגנותם, יותר מזה האריך בעל יד יהודא[48] במאמר אם כל חי ח"א סי' ל"א. וסוף דבריו שם ס"ק י"ד, ש"ץ העומד להתפלל בשביל כל הציבור ולהוציא מי שאינו בקי, מי פתי יסור הנה יאמר שיוצאים בו כשהוא עצמו אינו בקי, ואיך יערב ליבו לגשת אל ה' לבקש על עמו ולשאול צרכיהם והוא מדבר דברי הבאי ואינו יודע מה טיבם. ועם כל זה ראיתי שערוריה בקצת קהילות כשיתאספו ראשי עם יחד למנות עליהם ש"צ לא יקפידו על זה כלל, מכל שכן שלא יחושו לשארי דברים והתנאים שאמרו בו רז"ל, ולא ישגיחו כי אם על שאגת קולו, החזק הוא הרפה, וצלצוליו ושארי תנועות בלתי ישרות וטובות. ודי בזה הנה, כי עת לקצר גם במקום שראוי להאריך הרבה וכו', עכ"ל.

וראשית דבריו שם מסכימים עם מה שכתב הוא[49] בהלכות תפילת י"ח סי' ה' דיותר טוב שיתפלל בלשון שמבין מאשר יתפלל בלשון הקודש ואינו מבין. ולפי מה שכתבתי שש"צ כזה אינו יכול להוציא אותן שאינן בקיאין, יפה עשה החסיד בישוב אחד שהביאו הוא[50] בהלכות קריאת ספר תורה סי' ה' דכשקורין אותו בתורה וש"צ שאינו בקי קורא בתורה קורא החסיד פרשה שלו בעצמו.

חידושי דיני חלה שכתב, עיין בספר קרבן שבת שכתב גם כן מזה ובאופן אחר.

הלכות טומאת כהן סימן ב' כתב דין כהן עומד בחצר, עיין עוד מזה בשו"ת שער אפרים[51] ושו"ת שבות יעקב[52], ומה שכתב עליו הגאון מהר"ד אופנהיים אב"ד מפראג בשו"ת נשאל דוד[53].

---

43 שם סי' ב, ג.

44 ל"מ.

45 שם סי' ד.

46 לרבי שלמה בן וירגא, ב"שמד השביעי", מהד' ירושלים תשט"ו עמ' כ.

47 "שהסוחר אינו מבין בחסרון החכמה, ואילו החכם מבין בחסרון המעות" (שם).

48 ביאור על ספר עשרה מאמרות לרמ"ע.

49 בספרנו.

50 בספרנו.

51 סי' צג.

52 ח"א סי' פה.

53 יו"ד סי' כד.

ועיין מה שכתב בשו"ת בית יעקב סימן ק"ל לענין גוסס שכתב הוא[54] סימן ג'.

לענין טבילה שלא היה בעלה בעיר שלא בזמנה וכן יולדות שכתב הוא בהלכות טבילת אדם סימן ג', עיין בשו"ת חוט השני[55] ובחוות יאיר[56].

ומה שהתיר שם סימן ד' כשבעלה לא היה בעיר ובא לעיר דשרי לטבול ביום ולא חש לסרך בתה והוי אונס, צריך לעיין אחריו אם יש לסמוך על הוראה זו.

שם סימן ז' כתב דשרי להטיל חמין למקוה בטבילת ערב שבת. עיין מזה בשו"ת חכם צבי[57], ועיין בדבר שמואל[58] לענין טבילה בליל שבת ומקוה שיש בו קנה של נחושת.

בהלכות טבילת כלים סימן א' לענין טבילת כלי מכשירי אוכל, עיין מה שכתב פרי חדש ביורה דעה[59].

בהלכות יום טוב סימן א' לענין במה מדליקין בשבת שחל ביום טוב וכן כשערב שבת חול המועד או יום טוב, עיין בספר תפארת שמואל[60] למהרש"ק.

שם סימן ה' אם לוי תלמיד חכם נוטל ידי כהן עם הארץ עיין מה שכתב בהר"י לבית לוי, ומה שכתב חוות יאיר[61] לענין תלמיד חכם שהוא מנגן בכלי זמר.

חכם צבי[62] התיר ליתן מים שיש בהם שפיגונרד"י ע"י כהנים ואין בזה משום מוליד ריח.

שם סימן י'[63] קושייתו על מהר"ם מלובלין לענין חלב שנחלבה בשבת דאין לאסרו ביו"ט שני, והוא כתב שהוא טעות סופר וצריך לומר יו"ט ראשון, אין שומעין לו, דהא נאמר קצת אוסרין דהוי כהכנה, ולא דמי לביצה דאתמול גמרו לה, דהואיל דאתקצי לבין השמשות אתקצי לכולי יומא.

---

54 בספרנו.

55 סי' נו וסי' פב.

56 ל"מ.

57 סי' יא.

58 סי' שי.

59 סי' קכ ס"ק יג-יד.

60 על הרא"ש מסכת שבת פ"ב סי' כ.

61 סי' רה.

62 שו"ת חכם צבי סי' צב.

63 לפנינו בסי' יא.

שם סי' י"ב[64] הקשה למה לא כתבו גבי עופות דמפנין ומפרידין הנוצות אנה ואנה, ואם נתלש נתלש. אפשר משום דאינו שכיח בנוצות כמו בצמר המסובך.

שם סי' י"ז[65] לענין הדחת כלים, פלוגתא בין הש"ס והטור. אפושי פלוגתא, ומכש"כ הטור על הש"ס. והטור אירי במה שכתב אבל לאחר סעודה ג' של יום השבת, בלי סעודות ליל שבת, והיינו חברות שמתפללין בהשכמה וטועמין מידי אחר תפילת שחרית ואח"כ מתפללין מוסף עם הקהל ואוכלין שנית אחר יציאה מבית הכנסת[66].

בהלכות יולדות סי' ז', כשיולדות הולכת לבית הכנסת כשבעלה חייב לעלות לתורה ולענין ברכת הגומל, עיין בספר תורת חיים[67].

בהלכות מנחה סי' ד' שראוי לומר במנחה שירן של לוויים, עיין מה שכתב תויו"ט בראש השנה[68] ובשו"ת שער אפרים[69] ושו"ת מהר"ם אלשיך[70] אם אמרינן שיר בין הערביים, ועיין מה שכתב בשו"ת ראש יוסף אישקאפע[71].

שם סי' ה', ומה שכתב דצריך לומר דוקא אשרי עוד פעם כשלא היה מנין בבית הכנסת, לא ידעתי זו מנין לו. והאי לכתחילה לא יאמרו עד שיהא מנין, אבל בשכבר אמרוהו שיחזור ויאמרוהו לכאורה דלא כט"ז ודלא כמגן אברהם. ומה שכתב הריב"ש[72] יאמר תהילים, עיין מה שכתב בתשובת פני יהושע[73] ובתשובת אבן השוהם[74].

בהלכות נישואין סי' א' שאסור לקדש לאשה עד שיראנה, והקשה מיצחק. נ"ל דלא קשיא מידי, דנתבשר בהר מוריה שנולד בת זוגו ולכן שלח אליעזר לשם, או אם היתה שנואה בעיניו היה משלחה לביתה. אבל מאברהם[75] קשה כדהקשו כל המפרשים דקיים כל התורה כולה.

---

64 לפנינו בסי' יג.

65 לפנינו בסי' יח.

66 ראה ע"ז בספרנו הל' שבת סי' כח.

67 סנהדרין צד, א.

68 פ"ד מ"ד.

69 סי' ל.

70 סי' קלח.

71 דף לז.

72 סי' קמ.

73 סי' ה.

74 ל"מ.

75 בראשית יב, יא.

בהלכות קריאת ספר תורה סי' א', מה שכתב הרמב"ם ז"ל כלומר כתבו התורה דנקרא שירה, רוצה לומר שבני החברא יוצאים בספר תורה אחת. ואינו כן לדעתי, אלא רצונו להוכיח מנלן דקאי אכתיבת כל הספר תורה, דילמא דוקא שירה לבדה. ולאפוקי שאין מחברי ספרים יוצאים בחיבורם[76], זיל בתר טעמא.

בהלכות קידוש הלבנה סימן ו' כתב בשמי דזמן קידוש הלבנה מתחיל אחר ה' פעמים מעת לעת. לא עיין יפה בכתבי, כי כתבתי שם שאליבא דגמרא משמע שזמנו תיכף בשעת המולד, אבל מה אעשה שבמסכת סופרים איתא דאין מקדשין עד אחר ג' פעמים מעת לעת. ועיין בתשובת ראש יוסף הגדול בחלק חושן משפט הלכות עדות[77].

בהלכות ראש חודש סי' א' מדין הכרזת ראש חודש בשבת שקודם ראש חודש, כתבתי בכתבי, מה שנוהגין לראות בתוך הלוח אימתי יהיה המולד[78] הוא טעות, אלא צריך לראות המולד מחודש העבר ולחשוב ע"י הוספת א' י"ב תשצ"ג המולד של עכשיו, כי היא חכמתכם[79], ומותר בשבת דהוי חשבון של מצוה.

בהלכות תענית סי' י"ב כתב תעניות של מיתת צדיקים אינם נוהגים בזמן הזה. העיקר חסר מן הספר, והוה ליה לסיים ולא יפה עושין, כי ראוי לנהוג כן בכל מקום ובכל זמן מן אותם זמנים.

וכתב[80] שמנהג ק"ק פ"פ שמפטירין בויצא ועמי תלואים למשובתי וכו' ובפרשת וישלח מפטירין חזון עובדיה. וטעות הוא, כי המנהג להפטיר שם בפרשת ויצא ויברח יעקב ובפרשת וישלח חזון עובדיה.

בהלכות ט' באב סי' י"א[81] ההוראה שהורה במעשה שהיה, אי בדידי הוי עובדא הוריתי ע"פ אומד ושיקול הדעת נוטה דודאי אי הוי בשחרית גם כן כהן בבית הכנסת היו קורין אותו ישראל ראשון למפטיר מדחזינן דאקדמיה בשחרית כשלא היה שם כהן, וא"כ הוא הדין והכי נמי בערב כשהיה שם כהן נמי קורא מפטיר ולכל הפחות היו חולשין ביניהם. וגם אינו לומר דוחק ששואלין לבעל סגן באם שהיה כהן בשחרית בבית הכנסת למי היה קורא למפטיר

76 ראה מש"כ בזה לגבי מחברי הספרים בשו"ת עטרת פז ח"א או"ח בהקדמה הערה ד עמוד כט והלאה, וכן בח"א כרך ב יו"ד סי' יב.

77 סי' לג, דף עב.

78 לא כתב שמכריזים ברבים על המולד, ובמקו"ח סי' רפד סע' ז (שהוא המקור הראשון בידינו בענין זה) כתב "הש"ץ כשמברך החודש יזכור מולד הלבנה על מכונה אימת הוא", וע"ע בשו"ת מטה לוי ח"ב סי' כד שלא נהגו באשכנז בזה. וע"ע בספר ברכת החודש (תשע"ה) לר"צ כהן שליט"א עמ' קלז-קמג.

79 דברים ד, ו. ובשבת עה, א למדו מזה מצוה לחשב תקופות ומזלות, וזה טעמו כאן, כמבואר בשו"ת הר"י מילר ח"א סי' קיג.

80 בפרשת ויצא.

81 לפנינו סי' יב.

בשחרית, ואליו תשמעון כתיב, ובודאי תהיה תורת אמת בפיו ואין מחניפין בתורה.

בהלכות ר"ה סי' ח'[82] כתב שהחזן יאמר תחינה המסודרת בהדרת קודש קודם מוסף, ראוי להזהיר שלא יאמרו השמות הנזכרים בתחינה ובפרט חזני זמננו ועל הישובים.

בהלכות צום גדליה לענין מילה בצום גדליה, עיין מה שכתב הראש יוסף בזה[83].

בהלכות ערב יוכ"פ[84] כתב שבעל תשובות באר שבע לא ירד לסוף דעת הרא"ש. המעיין בצדק בשו"ת באר שבע יראה שהוא לא ירד לסוף דעת באר שבע, כי כן דעת הבאר שבע בעצמו כמו שכתב הוא.

שם סי' י"ב[85] כתב לענין הדלקת נרות בביתו בערב יוכ"פ, המעיין בשו"ע סי' תר"י ימצא דיש סברא לומר דאין מדליקין.

הלכות יוכ"פ סי' ג', הטעם שמתחילין כל נדרי קודם שתחשך, אפשר לומר עוד דאין מתירין נדרים בשבת וביו"ט אם לא לצורך שבת ויו"ט[86].

שם סי' ל'[87] דמי שעושה כמגינים לברך על הבשמים במוצאי יוכ"פ לא הפסיד. י"ל דהפסיד, שמפסיק בסדר הבדלה.

בהלכות סוכות סי' ג'[88] כתב איך גובין מעות אתרוג. עיין מה שכתב בשו"ת נ"א[89] דגם אלמנה עשירה אם רוצה לברך האתרוג כאשר קיבלו הנשים בזמן הזה עליהן לחובה מחוייבת ליתן כפי עושרה.

שם סי' ד' כתב איך אוגדין את הלולב. הוה ליה למימר גם כן אם השדרה נגד פני האדם כמו שכתב של"ה[90]. עיין מה שכתב בשו"ת שבות יעקב[91] דאין ליקח מיני הדסים שגדלים בארצות

---

82 לפנינו בסי' יג.

83 תשובות ראש יוסף (למהר"י אישקפאה) על סי' תקמט, והו"ד גם בא"ר שם ס"ק ו, ובשע"ת ובה"ל שם.

84 סי' ב.

85 לפנינו בסי' י"ג.

86 ועיי"ש בהערה מש"כ שכנראה לזה התכוון גם הכותב.

87 לפנינו בסי' כב.

88 לפנינו בסי' ד.

89 צ"ל נ"ש, שו"ת נחלת שבעה סי' לד.

90 מסכת סוכה, פרק נר מצוה. וראה ביוסף אומץ סי' תתרמו ובנספח שם "בענין דרך נטילת הלוב" מגיסי הרב יהושע האיתן זצ"ל.

91 ח"א סי' לו.

הללו, והגאון חכם צבי[92] השיג עליו.

שם סי' ו'[93] בהגהה, רוצה להוכיח מדברי הזוהר דצריך לקדש מעומד כדברי הרמב"ם. ואין משם צחצוח ראיה, דאפשר לומר לכך קם על רגלוהי דכשישב צריך לברך על הסוכה קודם הקידוש, דהא לדברי הרמב"ם לישב אינו לשון עכבה אלא לשון ישיבה ממש, וא"כ בשעת עשיית המצוה צריך לברך.

סי' י"א[94] שם כתב דבק"ק פ"פ אין אומרים שום שיר של יום כי אם השייך לימות השבוע, עין מה שכתב בשו"ת פנים מאירות[95].

שם סי' ט"ו[96] תמה על בעל הדרת קודש שכתב דמהרי"ל השיב תשובה אחת והם ממש דברי רש"י. תמהני על תמיהתו, דאינו מן הנמנע שמהרי"ל השיב אליבא דרש"י.

הלכות שמיני עצרת סי' א' כתב מדין אכילה בסוכה בליל שמיני עצרת. והט"ז[97] התיר לאכול בליל שמיני עצרת קודם חשיכה בסוכה, והשיג על מהרש"ל בתשובה[98].

שם סי' ו' כתב שאם הכהן אכל או שתה כמנהגם בשמחת תורה ילך לחוץ ואל ישא את כפיו. זו מנין לו, ודאי שיכור אסור לישא את כפיו, אבל בטעימה בעלמא מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום לעבור אעשה דכה תברכו[99].

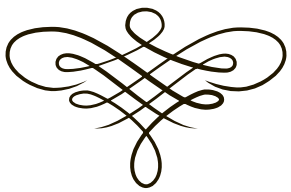

92 סי' קסא.

93 לפנינו סי' ח.

94 לפנינו סי' יג.

95 ח"א סי' סג.

96 לפנינו סי' יז.

97 סי' תרסח ס"ק א.

98 סי' סח.

99 נראה כוונתו שבד"כ לא שותים בקידוש רביעית יין, ראה בשו"ע סי' קכח סע' לח (ומבואר שמסכים שלכתחילה לא ישתה כך).

נספחים

בעניין שבעת ימי המשתה שמתחילים בשבת

נספח לעמ' קמז סי' ב

שבת שקודם החתונה מרבים בשמחה לכבוד החתן, כי שבעת ימי המשתה מתחילין בשבת, עד שבת שאחר החופה.

כנראה שבזמנם לא היו עושין סעודות שבע ברכות בשבעת ימי המשתה מיום החתונה, ולאחר שבת שבע ברכות לא עשו עוד שום שמחה (הרב הרפנס, ספר "ויברך דוד" על עניני נישואין, עמ' קמ).

הנה ברור שאין כוונת הכותב לגדר "שבעת ימי משתה" ההלכתי, שהוא מהחתונה ואילך, ואינו מהשבת הקודמת. אלא כוונתו על השמחה בפועל, שהתחילה כבר משבת השפינהולץ, ואח"כ היו מספר שמחות בלילות עד החתונה, כמבואר בספרנו בסימן הבא שתי סעודות, וכו'.

וא"כ גם מש"כ "עד שבת שאחר החופה" היינו השמחה בפועל, שהיו נוהגים בסעודות ושמחה מורגשת בעיקר עד השבת הזאת.

[והרב דינר שליט"א הציע לבאר ע"פ המנהג באשכנז שלא אמרו שבע ברכות בימים שאחר החתונה, חוץ מבשבת, מחמת שלא היו שכיחות פנים חדשות, ראה מנהגי ורמיזא לר"י שמש ח"ב עמ' נט הערה 82, ואולי לכן לא נהגו בסעודות אח"כ].

וצ"ע עדיין.

* * *

האם שתי פרשיות מחוברות נחשבות לפרשה אחת או לשתים?

נספח לעמודים רעח-רפ

יש לעיין האם בשתי פרשיות מחוברות הן נחשבות לפרשה אחת או לשתי פרשיות, לגבי מספר ענינים בהלכה ובמנהג.

ובפשטות מבינים שהם שתי פרשיות, וכן משמע מלשון הרמב"ם (הל' תפילה פי"ג ה"ב): "עזרא תיקן להם לישראל שיהו קורין קללות שבספר ויקרא קודם עצרת ושבמשנה תורה קודם ראש השנה, והמנהג הפשוט שיהו קוראין במדבר סיני קודם עצרת, ואתחנן אחר תשעה באב, אתם נצבים קודם ראש השנה, צו את אהרן קודם הפסח בשנה פשוטה. לפיכך יש שבתות שקורין שחרית שני סדרין כגון אשה כי תזריע וזאת תהיה תורת המצורע, אם בחוקותי עם בהר סיני וכיוצא בהן, כדי שישלימו בשנה ויקראו אותן הסדרים בעונתן".

בשו"ת מהר"ם מינץ סי' פה דן לגבי פרשה שלא קראוה בשבת שעברה וחובת השלמתה בשבת הבאה, האם גם כשביטלו שתי פרשיות, וכתב שמצאנו השלמה רק לפרשה אחת ולא

לשתים, שלא מצאנו בפוסקים אפשרות לקרוא שלוש פרשיות בשבת אחת.

ואע"פ שגם הוא סובר ששתי הפרשיות נחשבות לחיוב אחד, כמבואר לקמן, מ"מ אפשר לחלק ולומר שכל זה הוא לגבי אותה שבת שצריכים לקרוא שתי פרשיות, ואפילו לגבי חיוב התשלומין שמתחייבים בשבת שעברה הם נידונים כפרשה אחת, אבל מה שנוגע למעשה בשבת הבאה שצריכים להשלים הרי יש כאן שתי פרשיות לפנינו ולא שמענו שקוראים שלוש פרשיות. ודוק. ובזה מיושבת קושיית השו"ת בית דוד (לרבי יוסף דוד משאלוניקי, סי' קו בסופו) על המהר"ם מינץ מאי שנא זה מזה, עיי"ש.

ומבואר שם שדן את שתי הפרשיות לפרשה אחת וחיוב אחד, לגבי שני ענינים:

א. אי אפשר להפרידם ולהשלים רק פרשה אחת בשבת הבאה:

"מאי תימא א"כ מ"מ הכא עובדא דידן דנקרא פקודי לחודיה עם ויקרא, זה אינו קשיא, כיון דויקהל ופקודי היו דבוקים באותן שבת שעבר, והוי כמו חד סידרה לאותו שבת והוי שניהם חיובה דיומא, לכן אין סברא כלל לחלקם ולקרות בשבת הבא חצי חיובה דיומא שעבר, הוי חצי תשלום והוי כמאן דליתא".

ב. נהגו לקרוא בשתי פרשיות מחוברות עליה אחת שמחברת אותן:

"למנהגינו דאנן נהגינן כשיש ב' סדרות דבוקות אז חד גברא קרי סוף סידרה ראשונה ותחילת סידרה שנייה יחד, ויפה מנהגנו כדי שלא להפסיק בין סידרה לסידרה כדי שיהא נראה כאלו הוא חד סידרה".

ובספרנו נוהג כצאן יוסף עמ' רז-רח נקט ששתי הפרשיות הם ממש כמו פרשה אחת, ולכן כתב שאפשר להשלים שתי פרשיות שעברו אפילו כשקוראים בשבת הזאת שתים מחוברות (תזריע מצורע, אחרי מות קדושים), שהרי ארבעתם נחשבות רק כשתים. ועוד כתב שלפ"ז גם אם נמצא בראשונים שכתבו להשלים פרשה אחת יתכן שכוונתם לשתי פרשיות מחוברות, אלא שמפני שהם יחידה אחת קראו לשתיהם על שם הראשונה:

"ודאי דהאמת אינו כמו שהעולם חושבין דבהר ובחוקותי, והוא הדין שאר שתי פרשיות, ויקהל פקודי, תזריע מצורע, אחרי קדושים, חוקת בלק, מטות ומסעי, ונצבים וילך, עיקר קביעותן הם שתי פרשיות, אלא שבשנות הפשוטות לפי מעט השבתות חיברו אחד אל אחד והיו לאחדים. אלא אדרבה, תחילת קביעותן הם פרשה אחת, אלא שבשנות העיבור לפי רוב השבתות חילקום לשנים שנים (דבאמת במחזור קטן לא נמצאו כי אם ז' עיבורים וי"ב פשוטים, א"כ בודאי עיקר הקביעות ע"פ הרוב)".

וכמבואר יסוד החידוש הוא כבר בשו"ת מהר"ם מינץ, אלא ששם עדיין נוקט שהם בעצם שתי פרשיות, ורק בשבת שקוראים שתיהם נידונים אז כאחד, ובספרנו נקט חידוש גדול שהם בעצמותם פרשה אחת.

וידידי הרב מרדכי פטרפרוינד שליט"א העיר:

בנידון האם בשתי פרשיות שלעיתים מחוברות נחשבות לפרשה אחת או לשתים, יש להביא קצת ראיה שנחשב לשתים:

א. ממה שדנו הפוסקים איך לחלק את מנין העולים בין ב' הפרשות, ואם צריך להקפיד שיהיה מנין שוה בשתיהן, ואם אפשר להוסיף עולים בשנייה כך שיהיו בה יותר עולים מבראשונה (עי' בזה באחרונים בריש סי' רפ"ב, וע"ש במשנ"ב סק"ה). ומשמע מכל הנידון שאלו הן ב' פרשות שונות שרק מחברים ביניהן, דאל"כ אין מקום לדון שבאחת יש יותר עולים מבשנייה.

ב. בספרים מובא בשם הזוהר שיש נ"ג פרשיות[1]. ולכאורה זה לא כדברי הנוהג כצאן יוסף.

ג. המאירי בקרית ספר (המאמר החמישי החלק הראשון, עמ' קי"ב בנדמ"ח) ביאר איך מנין הפרשיות הוא נ"ג. ועיי"ש שכתב על ניצבים וילך שהן פרשה אחת, אע"פ שחולקים אותן לפעמים (והמהדיר שם ציין שכ"ה בסידור הרס"ג, ועיי"ש עוד). ומבואר בדבריו שזה דוקא בניצבים וילך, אך שאר הפרשות המחוברות הן ב'. ולכאורה גם זה לא כהנוהג כצאן יוסף.

* * *

סגירת ארון הקודש באמירת "שלא שם חלקנו כהם" בתפילת 'עלינו לשבח' בחזרת הש"ץ במוסף בימים הנוראים

נספח לעמ' שסז

[כתב הרב שלמה יהודה ליב הופמן שליט"א[2]]

במחזורים נדפס, וכן המנהג (וכך מובא גם **בנוהג כצאן יוסף**, הל' ר"ה סי' יג), לסגור את ארון הקודש בשעת אמירת תפילת עלינו לשבח בחזרת הש"ץ במוספי הימים הנוראים, כבר בעת אמירת "שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם", ולא רק באמירת המשפט הבא אחריו - "שהם משתחוים להבל וריק" וכו'.

סגירת ארון הקודש באמירת "שהם משתחוים להבל" וכו', מובנת בהחלט. אבל מה מקום לסגור את ארון הקודש במשפט "שלא שם חלקנו כהם", מה יש במשפט זה יותר מהמשפט שלפניו "שלא עשנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה", שמשפט זה האחרון יכול

---

1 וע"ע בשם הגדולים (מערכת ספרים, ערך ג"ן פרשיות התורה) מש"כ בביאור מנין נ"ג הפרשיות שהוזכרו בזוהר.

2 נדפס בגיליון 'עומקא דפרשה', מודיעין עילית, ערב ר"ה תשע"ח.

להאמר לפני ארון הקודש הפתוח, ואילו המשפט: "שלא שם חלקנו כהם", לא מתאים לאומרו בפני ארון הקודש הפתוח?

אולם יש מקום לשער, שמנהג זה השתרבב בעקבות השמטת המשפט "שהם משתחוים להבל וריק, ומתפללים אל אל לא יושיע" מחמת הצנזורה (עד התקופה האחרונה עוד מצויים היו סידורים ללא פסקה זו, או לכה"פ כשהיא בסוגריים). ואף אם נשכחה אמירת המשפט "שהם משתחוים", לא נשכח המנהג לסגור את ארון הקודש במשפט הקודם ל"ואנחנו כורעים".

וכן העיר ע"ז בספר פאת שדך (הרב מונק) על תפילה עמ' רא, וראה גם לוח ההלכות והמנהגים (בית שמש, הרב אליהו זלזניק) תשע"ד הל' ראש השנה הערה 109.

ודבר זה יש לו סימוכין בכמה מקורות.

מנהג ישן היה לרוק בעת אמירת "שהם משתחוים להבל וריק", ומקורו קדום וכבר מופיע במהרי"ל (הן בהל' תפילה והן בהל' ר"ה): "כשהיה אומר בעלינו לשבח להבל וריק, היה מקיא פעם אחת כמו שנוהגין העולם".

והנה הט"ז (יו"ד סי' קעט ס"ק ה) כתב: "מה שנוהגין ברקיקה **קודם ואנחנו כורעים**". ומלשונו זו - "קודם ואנחנו כורעים", ולא "באמירת שהם משתחוים" וכד', נראה שבימיו נשכחה אמירת "שהם משתחוים להבל וריק" - שאז נהגו לירוק בתיבת "וריק". אבל מנהג הרקיקה לא נשתכח, ונותר במקומו "קודם ואנחנו כורעים".

השמטת הפסקה ללא הפסקת המנהג, הביאה גם לידי מכשול, כאשר הזהיר בספר עמק ברכה לאבי השל"ה, בהגהת בנו ר' יעקב (אחיו הגדול של השל"ה): "וקצת מן ההמונים נוהגין להקיא רוק בעלינו, ואין יודעים למה הם מקיאים, ורובא דרובא בזמן הזה שאינם מבינים כלל לשון הקודש ומקיאין כשאומרים ואנחנו כורעים וזהו איסור גמור" וכו' עי"ש. גם מכאן משמע קצת שבימיו נשתכחה אמירת הפסקה "שהם משתחוים להבל וריק", ומנהג הרקיקה לא נשתכח, ועמי הארצות באו לידי מכשול, כאשר היו יורקים באמירת "ואנחנו כורעים".

א"כ מובנת סגירת ארון הקודש קודם "שלא שם", כאשר הפסקה "שהם משתחוים" וכו', נשמטה מן הסידורים ונשתכחה מן המתפללים, אולם כמנהג הרקיקה קרה גם למנהג סגירת הארון - שהורגלו לסוגרו במשפט הקודם ל"ואנחנו כורעים", הלא הוא המשפט "שלא שם" וכו'. ואף שזכינו בימינו שאותיות ששכחום חזרו וייסדום, ובכל הסידורים מופיע שוב הפסקה "שהם משתחוים" וכו', נשאר המנהג לסגור את ארון הקודש קודם "שלא שם" וכו'.

[ויתכן, שהיו מקומות שהציבור המשיך לומר "שהם משתחוים להבל", בעל-פה, מכל מקום בפני המדפיסים לא היתה אפשרות לציין מנהג זה, אלא שסוגרים את ארון הקודש קודם "ואנחנו כורעים" - וזה באמירת "שלא שם חלקנו כהם"].

* * *

מעט לנד ימין ע"ם נסי' קל"ח ורמ"ח כ' שם להטות בשחרית על נד ימין מפני כבוד התפלין ונראתה לו כשהן לו תפלין (ויסיר ניחי הפליחות נמקף הזכם) יטה על לי שמא' וכ' סט"ו וכיון שהן כלן שום סנדיס ברוחם מן לנו לעשות מעה שנהגו לוב העולם כפשוטן רמ"ח. וכו יהגיון (ו) ויאמר נפילת לפי לומדים אֱלוקי פֶּה בְּשַׂחֲתִי עִם שְׁאֵנֵי מְרַצוֹתַי וְחִפְצֵי כוֹסֵר לְהָ נַפְשִׁי. בְּשַׂחְתִּי בְּחַסְדֵּיךָ אֶ יֶר בְּעוֹלָם שֶׁיֵּאֵל בְּאֵלֹהֵי וְאֵל אֲבוֹשׁ לְשׁוֹלָם כִּי כַוַּנְתִּי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ וְאֵין קְוֹנָתִי לְבָנוֹר בָּךְ. יְבוֹשׁוּ הַמּוֹנְדִים בִּיקָם כִּי אֲנִי אֵינִי טָהֵם (ז) כשהל לשהל"ח נשנשתי בשכ"ג סי קל"ח כיון דאתן ואכל מאד עשעת אין נוסלין ע"פ. למ' נגע, החתן לנס"כ ס"ת תחנון ד ונגע סיהל לכ"ם נוסלין ע"פ. וכשיב דאנרע דאתקש לכל לאתן. אבל ס"פ ים שמי בינים נשעם הדבר מאחר שהשעם נוח מפני שהוא שרוי בשמחה וכיון שהוא מלך הולינן נהרי' כל הקהל. אבל נשם הסהל הוא שלח לסגניר מדס"ד כמ"ם סלנום ולכן כשסבל כמ"ם עבדינן סיקר מאחר הקהל דכיון שאחר הקהל אינן חבלים אין כאן בית מיחוש ומ"ן, נתחוננתי מחלק ס"ח סי' ר"ם (ח) נק"ק פ"פ ס"ק יפי רלון ו ואחינו שנוסגין בשיהו מקומות לאחרן קודם שכנסת ס"ת בג' וה' וכשאריהן אינו דבר עכריהן קודם כהנפת ס"ת. ונשאר יהות שהשעם עכריהן בין לאחרי ולמנלח (ט) כם' יוסף יומן סי' כ"ם נשם ר"ח בריך הוא שלקיהו שברקאו לכבודו יאמר בכוונה שכו' כמו שלם שכפות לשבליהו יוך כבשן שם וניצול ויהיו לו ממשלה גדולה ממ"ם נדיני סנסנות כל יום בשרכת האורה ובשרכת שהנה רבה (יא) עליו לשנה סיה תפלה משלה כשפלה יתירם ובלשם שהנלות סי' קל"ב שאריך לספר בשבת יש"ם ויהן נוסנין נק"ק פ"פ לומר קדיש יתום אחר עליהו (יא) ואחר שאמרו עליהו נוהגים שיר שיחוד ושיר מזמור לשלף ל שנות מזמור פ"ב אבל שיר של יום ס"ל אחר שלמה שהפלה שלא קדיש התפלה שאומרים תהלים שלחרו יום לפי שלוקת כל הספר לכל שנה. ואחר שגמרו תפלים שאומרים שיר של יום ויקדיש יתום. ושמ"ם בשלמות שבת מעגין וס:

אותיות א'ב

(אות א) ענין אסורים רמיזי רבים

וכן שלשים נוסרים שלח לאכול מאכלי נשר אבל מי ומי שהיו מכירים לחחן בשרור שנות מוחק נחזקה שנשין שהשהו בדוק בלחי פנום. נודעני כל שמחמיר ת"ב בשרט ניחם לישור לחוריתא. אבל מלחתי מהם לישור דבשנן שהות שהור יחחר לענין דגבי שבין כל שחם מרחת לישהו יובב נשלות שמורם לדק חשר בבל מדיבם ומנוגם. ולאבי גבי שמ"ם מכשריין לשנין יין נכך שם שמל לשרחת. כ"ם גבי ישראל קדושים שם שיהיל טעם זה נלוף סחוקה שבל ישראל נחזקת כשרות. דשבח מרחת שמל יבח שחורה לדק לבדוק חת שכיבו אבל הישהר דבשנן שמלחתי והוח שחיבם כוהרים בחלב שחלבו גזי חין שם חבנים שיבחיה עליו ואפי' רבים מעמי שהרן שבחיהלים ומקחסדים חינם נוסרים מפני שחינם יודעים שהור שחלו: מכ"ם וק"ו כ"ב של ק"ו שם לוהר שלח לאכול בבהיסה ס' יבלי חלב. ולאו שלחת ושרחק שיה לבני שמה ס"ם דשל"ח ג"ד סי' קם"ן בשם חבו' סרבב"ם סי' קמ"ב דהלב של עמ"ם לוהרת כלים שבחבל בשם כשחר ליהור וכו' וכ' הש"ו שם ס"ק י"ד החמור יותר מבלים שבחבל בשם כ"ב שיש בהן חשם ליהור דלוריתא: וכ' נמ"ם בלל ע"ם דלפי לא בחבל בבלי שלח שבי כנום שם מעל"ע לוהרת כלים. ועין בחשו' מהר"ם מרוטנבורק סי' רע"ו ורי"ו חמבי עליהם שהין שלנוטים מבשים חת ידיהם שלאבל שם ס"ם עד שמדם שבחבל שבית מוחזק לשהר נשהור זס. וכ"ם שלח לאכול בחתיהם של חותן המומחים שהיה מהירים מהעדי ידיעם לו לחלות הדעת. והגני יוסף להפלוח הפלח ופלח של בעל מרי חדם שבחב"ו ל' שבלל שהשלם בעיר שלח גמלח שם חלב טעת לו משות ביותר ריקר מחלב שהור מותר לחמות מהבני חלב שחלבו גוי שלח רלוית יבראל בלל. וכן המנהג בחמשרדם וכן חני נוהג מפ"י. ובעל לחם ספנים קלקל להחתיך יבריח שלח כחלו לחפסק שלכתא כוותך לסחיר: עם מרחם רבים קיים עליו להכות על קדקדו בדברים המחיישנים על לב כן נשת. ובמרח עדוכה פע"ז דף ל"ם מנגר לדק זה לפרוך שם ס"ד חי לליכה דבר במח בעדרו פשיטא חי לחיכה ל"ם בעדרו לחמי'. וכ' סמרדכי י"ל דלם כרוב לגו לחין בסוה מחלה בעדרו מותר ליקח מלגו חפי' חין ישראל רוחסו. ומשות סה דח"ב ס"ל לפקשות חי לליכה ל"ט בעדרו ל"ל ישראל יבב בעדרו ורחמה. חלח ס"ם חי לליכה ל"ט בעדרו פשיטא דיוהב בלך עדרו סגי שכ"ל. בשטרי דברם חי פ"ב כ' בשם רש"י בחין שראל רוחם חפי' חין מחח בעדרו לפוד ופרק גדר

מפתח

מקומות, אישים, נושאים ולעזים

מקומות

אמשטרדם נח, קיג
בידיגהאף קס
דאנציג קעא
ורמיזא קמט
פראג רסט
קובלענץ קמז
קלוניא ק, קעג, שנג, שפז, שצד
קליווא קעא, רעח
קראקא לב

אישים

הג"ר אברהם ברודא קלח, רסט
הר"ר אליהו עמריך רעח
ר' בענדיט הזקן מק"ק הלברשטט לא
הג"ר דוד אופנהיים ה, קיג, קכז, קלה
הג"ר דוד לידא קעח
המקובל ר' וולף לוי מפ"פ עו
רבי חיים מוכיח מק"ק טארני ריג
הג"ר יהודה מילר (חמיו) ח, עז, קצ-קצב, קצח, ריד, רעח
החסיד ר' יהודה סג"ל קלו, ריד
ר' יודא חזן רסט
הג"ר יוסף האן נוירלינגן (זקנו) ח
הג"ר יעקב כהן (אב"ד פפד"מ) יד, קמז
ר' ליזר דייכש מק"ק אפטא סט
הג"ר משה איסרליש, הרמ"א לב
ר' משה קאשמן סג"ל (אביו) ז-ח, צד, ריד
הג"ר משה ראפין (דיין פ"פ) שמו
הג"ר צבי אשכנזי, החכם צבי נח, סט, קצג

נושאים

בית כנסת ישן וחדש רח
ברכת התורה טו, יז, יט-כב, מא, שנב
ברכת כהנים נ, נג, קיג-קטו
דרשה שעו-שעז
הזכרת נשמות קצד, ריז, רלד, רסג, רעו-רעז, רפ, שמה
היתר עיסקא קלח
הכרזה בבית הכנסת נו
השבעות מ
חברות (קדושות) נו, קעז, רח, רטו, רכא, רנה, רעז, שכב
חזק חזק ונתחזק רנד, רעז, שכא
טעם עליון וטעם תחתון רנט-רסב, שכה-שכו
יגדל שג
יולדת הליכתה לבית הכנסת קכב, קפ-קפא, קפו-קפז
כפרים, ישובים ג-ה, קד, קכא, קמד, קמט, קנ, קנב, קנח, קפח, רד-רה, ריא-רכא, רסד, ערד, רפו, שיא-שטו, שסה, שסט, שצ, שצט, ת, תיא
לשם יחוד יג, כט, רצז

מי שבירך קכב, קמד, קפו, קצד, רלד, רלו, שיא, שמ, שמג
מכירת מצוות של בית הכנסת תיג
מנהג
אשכנז מול פולין ד, יג, יז, כב
לא תתגודדו ה
משל - חמור שהתחפש לאריה צג
מתנת יד שיא, תיב
נשים
לשון תפילתן וברכתן מז, רפט, שלח
ברכת שעשני כרצונו טז
מכירת מצוותיהן בבית הכנסת תיג-תיד
חינוך ילדיה קל
בתענית בכורות רצ
בקידוש הלבנה קצב-קצג
קדיש סב
גילוח שערותיהן עח, קז
ספרדים מו, פא-פו, קיג, רכא
סרבל יג, סו
עלינו לשבח נו
עשרת הדברות כד
פריסה על שמע נא
צדקה
פרטי דיניה קעד-קעו
מעלתה צה, קלז
שיעורה צה
נתינתה בויברך דוד לב
זהירות מרמאים צג
נתינתה לפני עונה קסו
צור משלו אכלנו סט
צניעות קנא-קנב
קברות, הליכה לשם שמב, שפ
קדיש שעל הפתח נא
קהילות יג, מד, נב, צד-צה, ר, רח, ריא, רטו, רכא, תיא
קיטל, סרגנוס / סר גאות עו, רנב, רנד, רצו, שפג
רחוב היהודים יג
שיר היחוד נז, קמב, שמב, שנג, תו
שיר מזמור לאסף נז, תו
שיר של יום נז, צט, שמב-שמג, תו
שנים מקרא ואחד תרגום רב-רג
תהילים לפני התפילה נז

לעזים

אזיל נוסן שעא
איפוך רצז
אפיל רצה
ביר רצה
בלאטרן קל, שצו
גבונדן ת
גוהט וואך שצח
גוהט יו"ט שצח
גוט יאהר סז
גוטי מארגן סז
גזונדהייט סו
גלוזיהרט קיא

היבר	קיא	צווארך	קיז
וועק שאלט	רפה	צימרנד	רצה
טוך	קכג	קוגל	קטז, רפה
טיקטאק	רנב	קוועטשן	נט, תלה
יראנס טרויבן	ק, של	קיטל, סרגנוס	עו, רצו, שפג
לאקין	קכג	קייאדה	קיז
ליגן	שיח	קעפ זעצן	שכב
לעטניק	יג	קראהנן	קיא
מאלץ	רפב	ראבליס	קל
מאניזה מאהל	קמז	ראזניקוס	שכח
מילבן	נט, שכח, שלא	רוזיינן	קכא, שכח
נוס	רצה	רייב אייזן	רפה
נטמויל	קיא	שאך שאוול	רנב
סרגנוס	ראה ערך קיטל	שאלט	רפה
עסיק	רצה	שבן עלץ	קמז
ערד עפיל	שפא	שויבן	יג
פולוור	רעב, תיד	שול	רסט
פומפא	קיא	שול אויז קעהר	תיד
פיטרזיל	רצז	שול מאנטל	יג
פלאדן	שכח	שטאפטן	קכג
פעלד שלאטן	רצז	שטופל אייזרן	קיא
פר קעהרניס	רנב	שקאקי	רנב
פרימזל	קטז, רפה	שרעפפן	שכב

על מכון שלמה אומן ז"ל

'מכון שלמה אומן' הינו מכון תורני למחקר ופרסום של מהדורות חדשות ומתוקנות של ספרים תורניים, שלא למטרות רווח. הוא נוסד בשנת תשמ"ג כשיתוף פעולה בין ישיבת שעלבים ו'מכון ירושלים', ונקרא ע"ש שלמה אומן הי"ד, בנו של פרופ' ישראל אומן שיח', בוגר ישיבת שעלבים שנהרג בקרב עם הסורים במלחמת שלום הגליל, בי"ט סיון תשמ"ב. שלמה ז"ל היה אוהב ספר ויודע ספר, ודמותו מלווה את התחומים בהם עוסק המכון. אחרי שסיים את לימודיו בישיבת שעלבים למד שלמה ז"ל תקופה מסוימת בישיבת מיר בירושלים, וגם שם בלט באהבתו לספר התורני.

מכון שלמה אומן עוסק בהוצאה לאור של ספרי ראשונים ואחרונים מכתבי-יד ודפוסים ישנים, בשילוב מנגנון של השוואת נוסחאות, הערות, מראי-מקומות והפניות, מבואות ונספחים, לתועלת לומדי התורה ואוהבי הספר **לדורות**. מדובר על ספרים תורניים חשובים שנתחברו על-ידי גדולי ישראל מתקופות שונות ולא התפרסמו מעולם, או שכבר יצאו לאור במהדורות ישנות - והמכון ההדיר אותם מחדש והוציא אותם לאור במהדורה 'מדעית' מתוקנת, כולל מבוא היסטורי ותוכני, מיפתוח, הוספת הערות והפניות ונספחים וכד'. בנוסף לעצם המחקר, המכון רואה לעצמו כמטרה להדריך ולחנך חוקרים צעירים לכתיבה תורנית מסודרת ואיכותית. בהתאם לפעילותו מוּכָּר מכון שלמה אומן כבר שנים רבות ע"י משרד התרבות כ'מכון מחקר תורני בעל חשיבות לאומית'.

המכון הוציא לאור עד עתה מהדורות מתוקנות של **שו"ת התשב"ץ** לרבי שמעון ב"ר צמח דוראן מאלג'יריה ותלמידיו (5 כרכים), **ספר הסמ"ג** לרבי משה ב"ר יעקב מקוצי עם נושאי כליו (2 כרכים, אחרים בהכנה), ספר **עמודי שלמה** - פירוש המהרש"ל על הסמ"ג (3 כרכים), ספר **ערוגות הבושם** לרבי מיכאל בכרך מפראג על שו"ע אבן העזר (2 כרכים), ספר **שולחן ערוך** וספר **שולחן תמיד** - ספרי הלכה מאת רבי שלמה חלמא מלבוב-א"י (4 כרכים, אחרים בהכנה), ספר **עץ חיים** - ספר פסקים של רבי יצחק מצרפת בעל התוספות, שו"ת **זכרון יהודה** לרבי יהודה בן הרא"ש, הספר האנציקלופדי **שלטי הגיבורים** לרבי אברהם הרופא פורטלאונה מאיטליה, ספר שאלות ותשובות של **רבי חיים כפוסי,** מגדולי התורה במצרים

בדורו של מרן הבית יוסף, ספר **לקט יושר** לתלמיד בעל תרומת הדשן (2 כרכים), ספר **יוסף אומץ** לר' יוסף יוזפא האן נוירלינגן מפרנקפורט - פסקים ומנהגים, **יבין שמועה** על הלכות שחיטה ובדיקות וטריפות לרשב"ץ דוראן, שו"ת **משה ידבר** לר' משה ישראל אב"ד רודוס, **פירושי רש"י ורשב"ם על פרק ערבי פסחים** ע"פ כת"י עם הערות וציונים, שו"ת **יהודה יעלה** לר"י אסאד חלק יו"ד, ואת הספר **חשק שלמה שורשים** לר"ש פפנהיים בענייני לשון הקודש ועוד.

כמה ספרים נמצאים בשלבי עריכה מתקדמים, ביניהם שני הכרכים הנוספים של שו"ת **יהודה יעלה**, **שאר כרכי הסמ"ג השלם** ונושאי כליו, ספר **שולחן עצי שיטים** מאת רבי שלמה מחלמא על הלכות שבת, **ספר השרשים וספר מכלול** לרד"ק, ספר **כללי המילה** לרבי יעקב ובנו רבי גרשום הגוזרים, ספר **פסקי ריקאנטי** ועוד.

בנוסף מוציא לאור המכון את כתב העת התורני-מדעי המוערך **'המעין'**, רבעון ותיק (נוסד תשי"ג) שיוצא לאור בקביעות כל שלושה חודשים בדיוק. בשיתוף פעולה עם הוצאת **'משעול'** שע"י ישיבת שעלבים מוציא המכון לאור גם את כתבי רבני ישיבת שעלבים, וספרי איכות חדשים אחרים.

עד שנת תשע"ה יָצאו הספרים של מכון שלמה אומן לאור במסגרת מפעלי מכון ירושלים, ומשנת תשע"ו יוצאים הספרים לאור ע"י מכון שלמה אומן עצמו. ובשם ה' נעשה ונצליח.

כתובת אתר האינטרנט של המכון: www.machonso.org